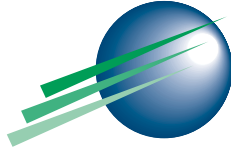

ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԸ 2008 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՀԵՏՈ

ԵՐԵՎԱՆ 2011

ARMENIAN CENTER FOR NATIONAL AND INTERNATIONAL STUDIES
АРМЯНСКИЙ ЦЕНТР СТРАТЕГИЧЕСКИХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

SOUTH CAUCASUS AFTER 2008

ЮЖНЫЙ КАВКАЗ ПОСЛЕ 2008 ГОДА

YEREVAN 2011 ЕРЕВАН

ՀՏԴ 32.001 (479) : 94/99 (479)
ԳՄԴ 66 (24) + 63.3 (24)
Հ 390

Խմբագրակազմ՝

Գեւորգ Լալայան
Մանվել Սարգսյան
Կարապետ Կալենյան

*Ձեռավորումը
եւ էջադրումը՝*

Աշոտ Թուրաջյանի

Հ 390 Հարավային Կովկասը 2008 թվականից հետո /խմբ.՝ Գ.Լալայան, Մ.Սարգսյան, Կ.Կալենյան. —Եր.: Ռազմավարական եւ ազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն, 2011.—680 էջ:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր քառամյակը թեւակոխեց ներքաղաքական եւ արտաքին քաղաքական բարդ պայմաններում: Միայն վերջին երեք տարվա ընթացքում աշխարհում եւ հարավկովկասյան տարածաշրջանում տեղի ունեցան այնպիսի իրադարձություններ, որոնք արմատապես փոխեցին հայոց պետականության զարգացման պայմանները: Այս խնդիրներին է նվիրված ընթերցողին առաջարկվող վերլուծական հոդվածների սույն ժողովածուն: Հեղինակները հիմք են ընդունել այն ելակետը, որ 2008 թվականի մի շարք անսխալադեպ իրադարձություններ որոշեցին Հարավային Կովկասում նոր պայմանների բնույթը: Գրքում խորը վերլուծության են ենթարկված տարածաշրջանի անվտանգության համակարգերին, հարեւան պետություններին ու միջազգային ազդեցիկ ատյանների հետ հարավկովկասյան երկրների հարաբերություններին, միջազգային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետեւանքներին, ներքաղաքական խմորումներին, ինչպես եւ ԼՂ հակամարտության խաղաղ կարգավորմանն առնչվող մի շարք դիտարկումներ, որոնք ներկայացված են երեք փոխկապակցված հարթություններում՝ Հարավային Կովկասի վրա միջազգային նոր զարգացումների ազդեցությունը, տարածաշրջանում տեղի ունեցած կարեւորագույն փոփոխությունները եւ Հայաստանը նոր հովերի համատեքստում:

ՀՏԴ 32.001 (479) : 94/99 (479)
ԳՄԴ 66 (24) + 63.3 (24)

ISBN 978-99941-2-601-9

© Ռազմավարական եւ ազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն (ՌԱՀԿ), 2011
© Armenian Center for National and International Studies (ACNIS), 2011
© Армянский центр стратегических и национальных исследований (АЦСНИ), 2011

Հոդվածագիրների տեսակետները կարող են չհամընկնել ՌԱՀԿ դիրքորոշումներին:
The views of the authors do not necessarily reflect those of the Center.
Мнения авторов публикаций не всегда совпадают с позицией АЦСНИ.

Տարեգրքի կամ նրա առանձին հատվածների հրապարակումը առանց ՌԱՀԿ-ի գրավոր թույլտվության՝ արգելվում է:
This publication may not be reproduced or published, in whole or in part, without the express written consent of the Center.
Публикация книги или отдельных ее частей без письменного разрешения АЦСНИ запрещена.

Վաճառքի ենթակա չէ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՄՈՒՏՔԻ ԽՈՍՔ 13

ՄԱՍ I. Համաշխարհային քաղաքականության վերափոխումները եւ դրանց ազդեցությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանի վրա

Կարապետ Կալենյան
Կոսովոյից հետո. Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի դիմակայությունը 19

Մանվել Սարգսյան
ԱՄՆ-Ռուսաստան հարաբերությունների «վերաբեռնավորման»
քաղաքականությունը՝ որպես հետխորհրդային տարածքում
քաղաքական մթնոլորտի փոփոխության գործոն 58

Սարո Սարոյան
Հարավային Կովկաս. հաղորդակցային միջամեք, թե՛ տարածաշրջանային
տերությունների փոխհարաբերությունների հարթակ 92

Էմմա Բեգիջանյան
Արաբական հեղափոխությունների արձագանքները Հարավային Կովկասում . . . 121

Լեւոն Գեւորգյան
Սեցեսիայի (անջատման) իրավունքի զարգացման միտումները 147

ՄԱՍ II. Քաղաքական մթնոլորտի փոփոխությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանում

Լալի Չազեղիշվիլի
Վրաստանը 2008թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո (անգլերեն) 173

Արտակ Շաքարյան
Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների
վերակենդանացման փորձ (2008-2011թթ.) 191

Հովսեփ Խուրշուդյան
Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի հետեւանքները
Հարավային Կովկասի ճանաչված պետությունների համար 214

Սերգեյ Մինասյան
Հարավային Կովկասի անվտանգության շարժընթացը.
հետպատերազմական տարածաշրջանի անկայունություն,
թե՛ նոր ստատուս-քվոյի ամրակայում (ռուսերեն) 246

<i>Սերգեյ Շաքարյան</i> Ադրբեջանի ռազմականացումը՝ որպես տարածաշրջանի ապակայունացման նոր գործոն (ռուսերեն)	278

<i>Անդրիաս Ղուկասյան</i> Լեռնային Ղարաբաղ. ժողովրդի՝ խաղաղության եւ զարգացման իրավունքը (ռուսերեն)	335

ՄԱՍ III. Հայաստանը քաղաքական փոփոխությունների համատեքստում

<i>Դավիթ Պետրոսյան</i> 2008թ. ներքաղաքական ճգնաժամը եւ Հայաստանի անվտանգության հիմնախնդիրները (ռուսերեն)	373

<i>Թաթուլ Մանասերյան</i> Միջազգային ֆինանսական ճգնաժամի երկրորդ ալիքը եւ Հայաստանի տնտեսությունը	401

<i>Հովհաննես Նիկողոսյան</i> Հայաստանը եվրամերձեցման ճանապարհին. պարզ իրականություն եւ ցանկություններ	427

<i>Էդգար Վարդանյան</i> ՀՀ ներքաղաքական գործընթացները արաբական հեղափոխությունների լույսի ներքո	452

<i>Արմինե Ղազարյան</i> Հայաստանում սոցիալ-հոգեբանական իրավիճակի որոշ առանձնահատկություններ	476

<i>Մասիս Մայիլյան</i> Արցախ. «Ոչ պատերազմ, ոչ խաղաղություն» իրավիճակը	494

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

<i>Արմեն Թորոսյան</i> 2008-2011թթ. Հարավային Կովկասի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի եւ ԵԽԽՎ-ի կողմից ընդունված բանաձեւերի հավաքածու	521

TABLE OF CONTENTS

<i>PREFACE</i>	13

PART I. Transformation of World Politics: Implications for the South Caucasus

<i>Karapet Kalenchian</i> After Kosovo: Confrontation between Russia and the West	19

<i>Manvel Sargsian</i> Politics of “Reset” in the US-Russia Relations as a Factor of Political Climate Shift in the Post-Soviet Area	58

<i>Saro Saroyan</i> The South Caucasus: Communications Corridor or Platform for Interrelations among the Regional States?	92

<i>Emma Begijanian</i> Echoes of the Arab Revolutions in the South Caucasus	121

<i>Levon Gevorgian</i> The Right to Secession: Trends of Evolution	147

PART II. Shift in Political Climate of the South Caucasus Region

<i>Lali Chagelishvili</i> Georgia after the 2008 War (in English)	173

<i>Artak Shakarian</i> An Attempt on Armenia-Turkey Rapprochement (2008-2011)	191

<i>Hovsep Khurshudian</i> Impact of Global Financial Crisis on the Recognized States of the South Caucasus	214

<i>Sergey Minasian</i> Security Dynamics in the South Caucasus: Instability of the Post-War Region or Fixation of Renewed Status Quo? (in Russian)	246

<i>Sergey Shakariants</i> Azerbaijan’s Militarization as a New Factor of the Regional Destabilization (in Russian)	278

<i>Andrias Ghoukasian</i> Mountainous Karabakh: The Rights of Peoples to Peace and Development (in Russian)	335

PART III. Armenia in the Context of Political Changes

<i>David Petrosian</i> The 2008 Domestic Political Crisis and Key Issues of Armenia's Security (in Russian)	373

<i>Tatoul Manaserian</i> The Second Wave of International Financial Crisis and Armenia's Economy	401

<i>Hovhannes Nikoghosian</i> Armenia on the Path of European Integration: Simple Reality and Aspirations	427

<i>Edgar Vardanian</i> Political Developments in the RA in the Light of Arab Revolutions	452

<i>Armine Ghazarian</i> Some Aspects of Socio-Psychological Situation in Armenia	476

<i>Masis Mayilian</i> Artsakh: The Situation of "No War, No Peace"	494

APPENDIX

<i>Armen Torosian</i> Resolutions Adopted by the UN and PACE on the South Caucasus (2008-2011)	521

СОДЕРЖАНИЕ

<i>ПРЕДИСЛОВИЕ</i>	13

ЧАСТЬ I. Мировые политические преобразования и их воздействие на южнокавказский регион

<i>Карапет Каленчан</i> После Косово: противостояние России и Запада	19
<i>Манвел Саркисян</i> Политика «перезагрузки» отношений США и России и трансформация политической атмосферы на постсоветском пространстве	58
<i>Саро Сароян</i> Южный Кавказ: коммуникационный коридор, или арена взаимоотношений региональных держав?	92
<i>Эмма Бегиджанян</i> Эхо арабских революций в Южном Кавказе	121
<i>Левон Геворкян</i> Тенденции развития права на сецессию	147

ЧАСТЬ II. Изменения политического климата в южнокавказском регионе

<i>Лали Чегелишвили</i> Грузия после августовской войны 2008 года (на английском)	173
<i>Артаг Шакарян</i> Попытка возрождения армяно-турецких отношений (2008-2011гг.)	191
<i>Овсеп Хуршудян</i> Последствия мирового финансового кризиса для признанных государств Южного Кавказа	214
<i>Сергей Минасян</i> Динамика безопасности на Южном Кавказе: нестабильность послевоенного региона или фиксация нового статус-кво? (на русском)	246
<i>Сергей Шакарянц</i> Милитаризация Азербайджана как новый фактор дестабилизации региона (на русском)	278

<i>Андриас Гукасян</i> Нагорный Карабах: права народа на мир и развитие (на русском)	335

ЧАСТЬ III. Армения в контексте политических перемен

<i>Давид Петросян</i> Внутриполитический кризис 2008 года и проблемы безопасности Армении (на русском)	373

<i>Татул Манасерян</i> Вторая волна международного финансового кризиса и экономика Армении . . .	401

<i>Оганнес Никогосян</i> Армения на пути сближения с Евросоюзом: прозрачная реальность и желания	427

<i>Эдгар Варданян</i> Внутриполитические процессы в РА в свете арабских революций	452

<i>Армине Газарян</i> Некоторые особенности социально-психологического состояния Армении . . .	476

<i>Масис Маилян</i> Нагорный Карабах. Ситуация «ни войны, ни мира» (на русском)	494

ПРИЛОЖЕНИЕ

<i>Армен Торосян</i> Сборник резолюций, принятых со стороны ООН и ПАСЕ касательно Южного Кавказа	521

ՄՈՒՏՔԻ ԽՈՍՔ

Հայաստանի Հանրապետությունն իր քսանամյակը թելակոխեց Ներքաղաքական եւ արտաքին քաղաքական բարդ պայմաններում: Միայն վերջին երեք տարվա ընթացքում աշխարհում եւ հարավկովկասյան տարածաշրջանում տեղի ունեցան այնպիսի իրադարձություններ, որոնք արմատապես փոխեցին հայոց պետականության զարգացման պայմանները: Այս խնդիրներին է նվիրված ընթերցողին առաջարկվող վերլուծական հոդվածների սույն ժողովածուն: Հեղինակները հիմք են ընդունել այն ելակետը, որ 2008 թվականի մի շարք անսախաղեպ իրադարձություններ որոշեցին Հարավային Կովկասում նոր պայմանների բնույթը: Արեւմուտքի երկրների կողմից Կոսովոյի անկախության միակողմանի ճանաչման փաստը, Ռուսաստանի եւ Վրաստանի միջեւ 2008թ. օգոստոսյան պատերազմը, ինչպես նաեւ 2009-ին այս իրադարձություններին հաջորդած՝ Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի հարաբերությունների «վերաբեռնավորումը» մեր տարածաշրջանում քաղաքական մթնոլորտի կտրուկ փոխակերպման խթան հանդիսացան: Տարածաշրջանի յուրաքանչյուր պետություն իր վրա զգաց այս փոփոխությունների ազդեցությունը:

Դա, առաջին հերթին, վերաբերում է անվտանգության համակարգին, ինչպես եւ հարեւան պետությունների ու միջազգային ազդեցիկ ատյանների հետ տարածագոտու երկրների հարաբերություններին: Ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, տարածաշրջանում ուժերի հավասարակշռությունն արագորեն փոփոխության ենթարկվեց՝ խթանելով ռազմաքաղաքական հարաբերությունների նոր ձևերի առաջացման գործընթացը: Այս խորապատկերին Ադրբեջանի հարաճուն ռազմականացումը եւ Թուրքիայի հետ նրա ռազմավարական համագործակցության պայմանագրի կնքումը կարելի է գնահատել իբրեւ նոր ապակառուցողական գործոն: Գլխավորապես այս հանգամանքը սրեց իրանաադրբեջանական հարաբերությունները եւ խթանեց Կասպից ծովի ավազանի ռազմականացումը: Շեշտակի կերպով նվազեցին նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորման հնարավորությունները:

Հարավային Կովկասի խնդիրների հանդեպ վերաբերմունքը զգալիորեն փոխվեց՝ պայմանավորված Ռուսաստանի հետ իր հարաբերությունները «վերաբեռնավորելու»՝ ԱՄՆ-ի նոր քաղաքականությամբ: Զաղաքական օրակարգ մտավ ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի կողմից պաշտպանվող՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման թեման, ինչը կարելի է գնահատել իբրեւ որակական փոփոխություն տարածաշրջանի երկրների հարաբերությունների փոփոխության մեջ: Ու թեեւ հարաբերությունների տվյալ ոլորտում շուտով մեծ բարդություններ ի հայտ եկան՝ այս թեմայի արդիականացումն ինքնին խոսում է անվտանգության ավանդական գծապատկերի վերանայման հրամայականի մասին: Տարածաշրջանի խնդիրները շատ արագ ձեռք բերեցին միջազգային նշանակություն: Մասնավորապես՝ տարածաշրջանի երկրների եւ Ռուսաստանի դիրքորոշումները սկսեցին ազդեցություն գործել տարածագոտուց շատ հեռու: 2010թ. դեկտեմբերի 2-ի Աստանայում կայացած՝ ԵԱՀԿ գագաթաժողովը ցույց տվեց, որ Ռուսաստանի ու Վրաստանի, ինչպեսեւ Հայաստանի ու Ադրբեյջանի միջեւ լարված հարաբերություններն ի զորու են կաթվածահար անելու ԵԱՀԿ-ի գործունեությունը:

Միջազգային ֆինանսական ճգնաժամի առաջացումը միայն արագացրեց փոփոխությունների գործընթացը տարածաշրջանում: Իսկ 2011թ. «արաբական հեղափոխությունները» բոլորին ցույց տվեցին, որ փոփոխությունները կարող են վերաբերել ոչ միայն անվտանգության համակարգին, այլեւ բոլոր նոր պետությունների ներքին կառուցվածքի խնդիրներին: Մինչեւ վերջերս ժողովրդավարության եւ արեւմտյան պահանջների հանդեպ բամահրանք դրսևորող տեղական վարչակարգերն առավել ուշադիր սկսեցին վերաբերվել միջազգային կազմակերպությունների պահանջներին: Սույն հանգամանքը հատկապես նկատելի է Հայաստանում, ուր իշխանությունները հրաժարվել են բռնաճնշումներից եւ որդեգրել ընդդիմության հետ բանակցությունների ուղին:

Հայաստանում խորապես ընկալվեց քաղաքական մթնոլորտի փոփոխությունն աշխարհում եւ տարածաշրջանում: 2008թ. սկիզբ առած ներքաղաքական տագնապը ոչ միայն խորացրեց իշխանության ճգնաժամը, այլեւ սրեց երկրի անվտանգության խնդիրը: Լեռնային Ղարաբաղում զորքերի շփման գծում մշտական լարվածությունը իշխանությանը եւ ընդդիմությանը ստիպեց գտնել ներքին ճգնաժամի հաղթահարման ուղիներ, ինչը հնարավորություն կտա խուսափել հնարավոր ապակայունացումից: Իրականում նման իրավիճակը հանգեցրեց լճացման, տնտեսական վիճակի խիստ վատթարացման, ինչպես նաեւ երկրից բնակչության արտահոսքի: Հայաստանի

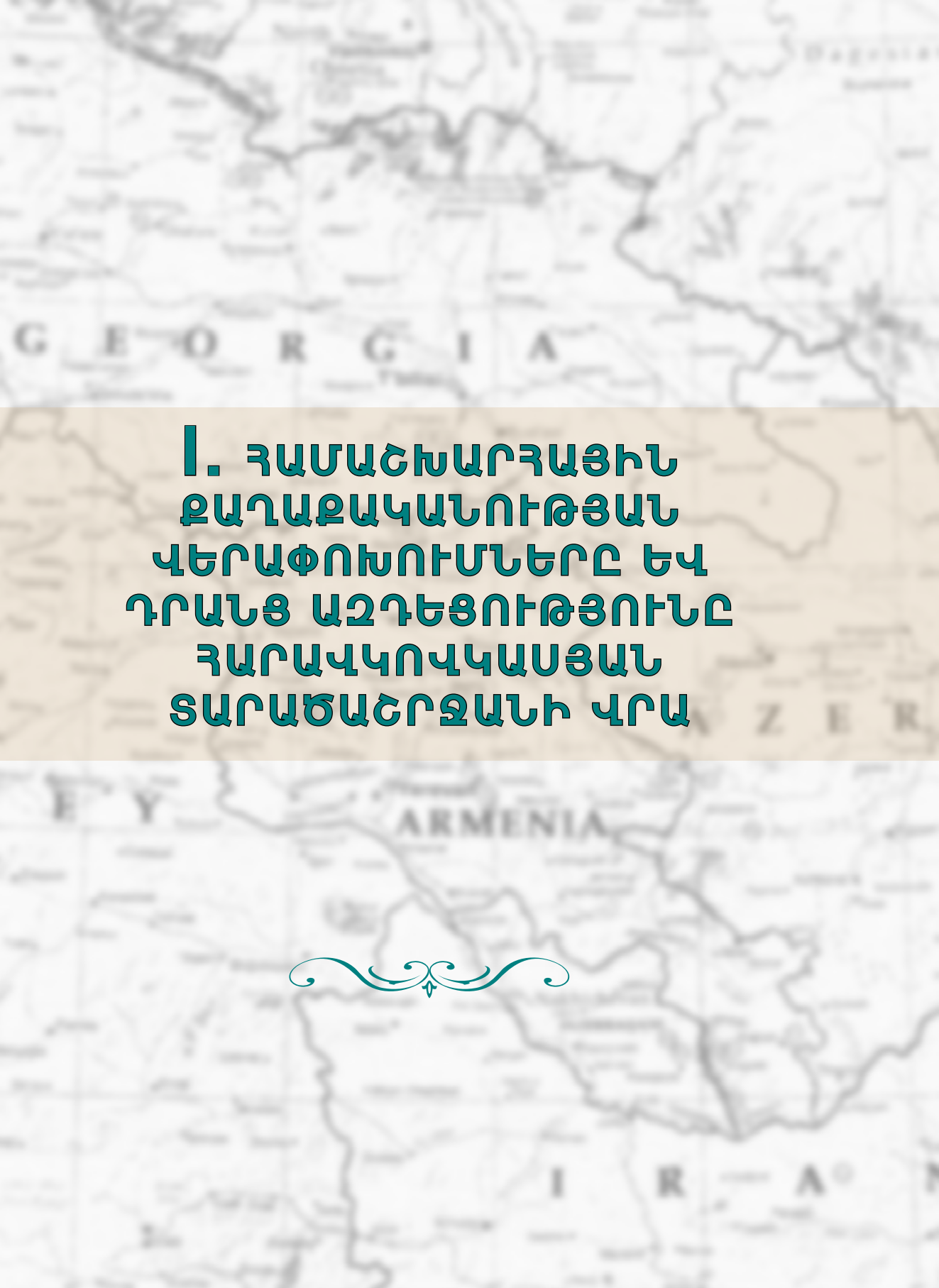
իշխանությունները սկսեցին ինչպես սեփական, այնպես էլ երկրի անվտանգության խնդիրն առավելապես կապել արտաքին ուժերի հետ: Երկարաձգվեց Հայաստանում ռուսական ռազմահենակետերի տեղակայման ժամկետը: Ներկայում Հայաստանն առավել ակտիվորեն է մասնակցում ՀԱՊԿ շրջանակում ծավալվող աշխատանքներին՝ չխորշելով ընդլայնել ՆԱՏՕ-ի հետ ռազմական համագործակցությունը:

Ծիշտ չի լինի պնդել, թե տարածաշրջանի երկրների անվտանգության եւ տնտեսական բարեկեցության մակարդակը բարձրացել է: Կարելի է մատնանշել միայն հարեւան տերությունների ազդեցության ուժեղացման փաստը, ինչը որոշակիորեն համակշռում է Հարավային Կովկասի երկրների տնտեսության եւ անվտանգության համակարգերի անհամաչափ զարգացումը: Նման համակշռումն արտահայտվում է անվտանգության հարցերում որոշումներ կայացնելու գործում տարածաշրջանի երկրների ինքնուրույնության նվազմամբ: Նկատելի է, որ հակամարտության գոտիներում՝ մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղում, պատերազմի վերսկսման սպառնալիքը զսպում են հատկապես համաշխարհային առաջատար տերությունների ջանադրությունը եւ տարածաշրջանին հարեւան երկրների դիրքորոշումներում առկա հակասությունները: Կարելի է պնդել, որ տարածագոտու կայունությունը կախյալ վիճակում է, քանզի բացակայում են դրա ապահովման ներքին միջոցները:

ՌԱՀՀԿ փորձագետները, ներգրավված մասնագետների հետ համատեղ, մեծ աշխատանք են կատարել Հարավային Կովկասի համալիր խնդիրների համակողմանի ուսումնասիրության եւ վերլուծության համար: Գրքում արտացոլում են գտել տարածաշրջանի կարեւորագույն խնդիրները՝ միջազգային առանցքային իրադարձությունների ու միտումների հետ փոխկապակցված: Նման մոտեցումը մեզ հնարավորություն է տվել տարածաշրջանի խնդիրները ներկայացնելու երեք փոխկապակցված հարթություններում՝ Հարավային Կովկասի վրա միջազգային նոր զարգացումների ազդեցությունը, տարածաշրջանում տեղի ունեցած կարեւորագույն փոփոխությունները եւ Հայաստանը նոր հովերի համատեքստում: Մեր կարծիքով՝ բոլոր հեղինակները խորքային մոտեցում են ցուցաբերել ընտրած թեմաները մշակելիս: Հուսով ենք, որ ժողովածուն կարժանանա Հարավային Կովկասի հիմնախնդիրներով հետաքրքրվող ընթերցողների ուշադրությանը:

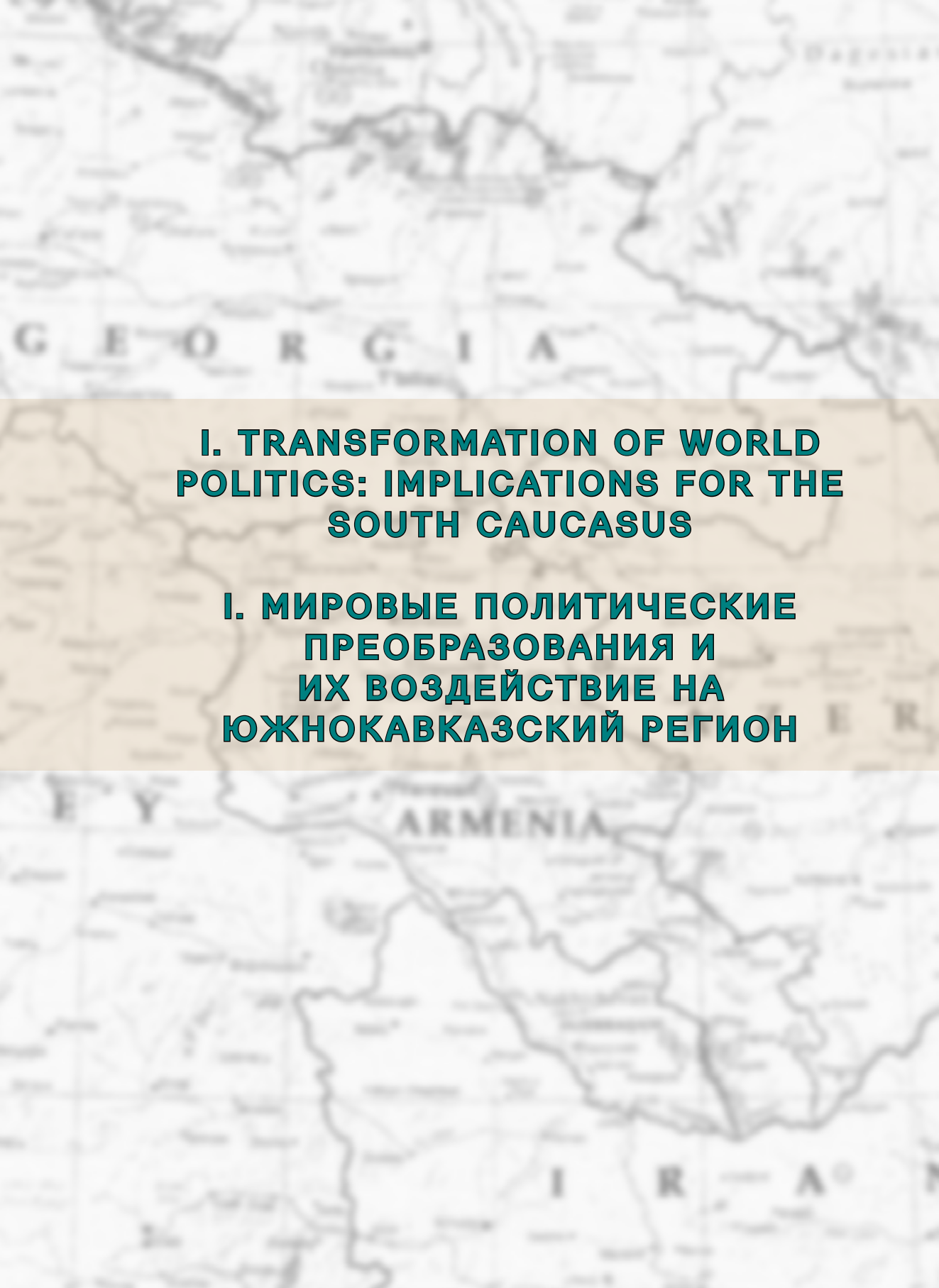
Մանվել Սարգսյան
ՌԱՀՀԿ գիտական տնօրեն

The background of the entire page is a faded, light-colored map of the Caucasus region, specifically showing Georgia and Armenia. The word "GEORGIA" is visible in large, spaced-out letters across the top half, and "ARMENIA" is visible in the middle section. The map shows geographical features like rivers and mountain ranges.

I. ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԻ ՎՐԱ

I. TRANSFORMATION OF WORLD POLITICS: IMPLICATIONS FOR THE SOUTH CAUCASUS

I. МИРОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ И ИХ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ЮЖНОКАВКАЗСКИЙ РЕГИОН

ԿՈՍՈՎՈՅԻՑ ԶԵՏՈՒ ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ԱՐԵՎՄՈՒՏՔԻ ԴԻՄԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԿԱՐԱՊԵՏ ԿԱԼԵՆՉՅԱՆ

*Տեխնիկական գիտությունների թեկնածու,
ՌԱՀՀԿ գործադիր տնօրեն*

Նախաբան

ԽԱՅՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ բարդ հարաբերությունների քննարկումը բավական մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում: Այս թեմային են անդրադառնում Նորագույն պատմության շատ մասնագետներ եւ հետազոտողներ:

Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի հարաբերությունների ուսումնասիրությունը եւ միջազգային քաղաքականության ոլորտում նրանց միջեւ քաղաքական որոշումների ընդունման մեթոդաբանության վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս ճիշտ կողմնորոշվելու աշխարհաքաղաքական բարդագույն գործընթացներում, ընդ որում՝ անկախ նրանից, թե որտեղ են դրանք ընթանում՝ Եվրոպայում, Աֆրիկայում, Միջին Արեւելքում, թե Ասիայում: Վերջին բսան տարիներին աշխարհաքաղաքական զարգացումների ընթացքը ցույց է տալիս, որ աշխարհը շեշտակիորեն փոխվում է՝ հավասարակշռության մի վիճակից (սառը պատերազմ) անցնելով մեկ այլ վիճակի: Նոր աշխարհակարգի չափորոշիչները եւ բնույթը, ըստ էության, որոշվելու են՝ պայմանավորված նրանով, թե ինչպես են զարգանալու ներկայիս անցումային շրջանի գործընթացները, որոնք սկիզբ են առել ԽՍՀՄ-ի փոխարեն աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա Ռուսաստանի Դաշնության՝ որպես ԽՍՀՄ ժառանգորդի, ի հայտ գալուց անմիջապես հետո:

Մարդկության զարգացման պատմությունը վկայում է, որ պետություններն իրենց համար նվաճել են կենսատարածքներ, դարձել կայսրություններ, սակայն միաժամանակ տեղի է ունեցել նրանց փլուզման գործընթացը: Համաշխարհային պատմության ողջ ընթացքում պետությունների սահմաններն անընդհատ փոփոխվել ու վերածելվել են (Հռոմեական կայսրություն, Բյուզանդիա, Օսմանյան կայսրություն եւ այլն): Սույն գործընթացը բնութագրող ակնբախ օրինակներ կան հենց Եվրոպայում, ուր XIX եւ XX դարերում տապալվեցին վերջին կայսրությունները: Անգլիացիներն ու ֆրանսիացիները, օրինակ, հասկացան, որ նման հսկայածավալ տարածքների կառավարման համակարգն արդյունավետ չէ թե՛ քաղաքական եւ թե՛ տնտեսական առումով: Հարկ է նշել, որ սա օրինաչափ գործընթաց է, որը հնարավոր չէ արհեստականորեն եղանակով կասեցնել կամ երկարաձգել:

Kurdistan.ru կայքի գլխավոր խմբագիր Յուրի Նաբիեւը «Պատմության ավարտը եւ «սահմանների անխախտելիության» մասին իր աշխատության մեջ պատմական դիտանկյունից փայլուն կերպով վերլուծում է այս գործընթացները¹: «Պատմությունը, գրում է Նա, ցույց է տալիս, որ համաշխարհային ցանկացած լայնածավալ ցնցում, որն ուղեկցվում է աշխարհի քաղաքական քարտեզի վերածեւմամբ, սկզբնավորում է նոր դարաշրջան. եթե նախկինում դիվանագետներն ու քաղաքական գործիչները սուրբ աղոթքի պես կրկնում էին սահմանների անխախտելիության բանաձեւը, ինչը ենթադրում էր մարդկության պատմության այնպիսի ընթացք, երբ պետությունները կարող էին առաջանալ կամ փլուզվել, սահմանները՝ փոփոխվել ու վերածելվել, ապա այժմ այդ պատմությունը կարելի է համարել ավարտված, քանզի հազարամյակի կտրվածքով տիրելու է աշխարհի անփոփոխելիության գաղափարը»: Իսկապես, աշխարհաքաղաքական գործընթացները չեն կարող լինել անփոփոխ, դրանք մշտապես փոխվում են: Ինչպես նշվում է սույն աշխատությունում, արդի պատմության մեջ առաջին անգամ դա արտահայտվեց երեսնամյա պատերազմը եզրափակած 1648թ. Վեստֆալյան հաշտությունից հետո եւ շատ ավելի ցայտուն կերպով՝ 1815թ. Վիեննայի կոնգրեսից հետո: «Հավիտյանս հավիտենից» ծառայելու կոչված վիեննական համակարգն իր ստեղծողներից ավելի երկար կյանք չունեցավ: Կոնգրեսի ավարտից 56 տարի անց՝ 1871թ., Եվրոպայի քարտեզը բոլորովին այլ տեսք ընդունեց իտալական եւ գերմանական շուրջ հիսուն պետությունների անհետացման ու միավորված Իտալիայի եւ Գերմանիայի ի հայտ գալու շնորհիվ: Վիեննական համակարգի գերեզմանափորը եղավ Առաջին համաշխարհային պատերազ-

մը, որն առաջադրեց իր հերթին 20 տարուց պակաս գոյությունը պահպանած Վերսալյան համակարգը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ստեղծված Յալթա-Պոստոլամյան համակարգի բախտը մի փոքր բերեց. այն գոյատևեց 50 տարի:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ձևավորված աշխարհակարգը պայմանավորված էր պետությունների սահմանները որոշող համընդհանուր պայմանագրի առկայությամբ: Հատկապես դա վերաբերում էր Եվրոպային, որը դարձել էր ռազմական գործողությունների հիմնական թատերաբեմ: Միավորված ազգերի կազմակերպության ստեղծումն իր Անվտանգության խորհրդով հսկայական դեր խաղաց խաղաղության պահպանման եւ Երրորդ համաշխարհային պատերազմի աղետից մարդկությանը զերծ պահելու գործում: Կարելի էր միջազգային այն կառույցների ստեղծումը, որոնք կարգավորում էին անվտանգության հարցերը թե՛ պետությունների ներսում, թե՛ նրանց միջեւ փոխհարաբերություններում: Աշխարհը հասկացավ, որ առանց նման միջազգային կառույցների հնարավոր չէ խուսափել պատերազմներից: 1947թ. Փարիզում հակահիտլերյան կռաւիցիայի երկրների եւ Երկրորդ աշխարհամարտում ֆաշիստական Գերմանիայի նախկին դաշնակիցների միջեւ կնքված հաշտության պայմանագրերը տարածքային վեճերը լուծեցին հիմնականում status quo antebellum² բանաձեւին համապատասխան:

Բացի նրանից, որ հետպատերազմյան շրջանի անվտանգության համակարգը կանոնակարգվում էր ՄԱԿ-ի ու իր Անվտանգության խորհրդի կենսագործունեությամբ, ԽՍՀՄ-ի եւ սոցիալիստական ճամբարի այլ երկրների նախաձեռնությամբ 1973թ. գումարվեց «Եվրոպայի անվտանգության եւ համագործակցության խորհրդակցությունը» (ԵԱՀԽ): Դրա նպատակը Եվրոպայում ռազմական դիմակայության նվազեցման եւ անվտանգության ամրապնդման ուղղությամբ միջոցառումների մշակումն էր: ԵԱՀԽ մշտապես գործող ֆորումը բաղկացած էր Եվրոպայի 33 պետություններից՝ ներառյալ Ամերիկայի միացյալ Նահանգները եւ Կանադան: 1975թ. Զելսինկիում

2 Այս եզրը ծագում է լատիներենից եւ բառացի նշանակում է «մինչեւ պատերազմի սկիզբը գոյություն ունեցած վիճակ»: Եզրը սկզբնապես օգտագործվում էր թշնամական զորքերի դուրսբերմանը եւ միջպատերազմյան դեկավարության վերականգնմանն առնչվող պայմանագրերում: Սովորաբար այս եզրի օգտագործումը նշանակում է, որ կողմերից ոչ մեկը չի ստանում եւ չի կորցնում տարածք կամ տնտեսական եւ քաղաքական իրավունքներ: Այս եզրը հակադրվում է uti possidetis եզրին, երբ կողմերից յուրաքանչյուրը պահպանում է պատերազմի ավարտից հետո ռազմական գործողությունների արդյունքում ձեռք բերված տարածքի եւ ունեցվածքի նկատմամբ իր իրավունքը:

35 պետության ղեկավարներ ստորագրեցին ԵԱՀԽ եզրափակիչ ակտը՝ ՅԵԼ՝ սինկյան համաձայնագրերը: Հետագայում այս համակարգը զարգացավ եւ արդեն 1990թ. նոյեմբերին ստորագրվեց Նոր Եվրոպայի փարիզյան խարտիան՝ ազդարարելով սառը պատերազմի ավարտը եւ կնքելով Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի (ԵՍՁՈՒ) մասին պայմանագիրը: Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա իրադարձությունները, անվտանգության այս համակարգը եւս փլուզվեց: 90-ական թվականների սկզբի տարածայնությունների ու բանավեճերի բնույթը որոշվում էր առաջին հերթին մարդու իրավունքների, սահմանների անխախտելիության եւ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի մասին փաստաթղթերում առկա սկզբունքներով:

ԽՍՀՄ-ի եւ Արեւմուտքի միջեւ եղած աշխարհաբաղաբական հավասարակշռությունը խախտվեց: Խորհրդային միությունը դադարեց գոյություն ունենալուց, իսկ նրա իրավահաջորդը դարձավ Ռուսաստանի Դաշնությունը: Մեկ ակնթարթում խզվեցին նրա կապերն աշխարհի շատ երկրների հետ, որոնք աջակցություն էին ստանում բռնատիրական այս պետությունից: Ռուսաստանը՝ որպես իրավահաջորդ, բոլոր այդ պետությունների եւ նախկին ԽՍՀՄ երկրների հետ հարաբերությունների կառուցումը փաստորեն սկսեց զրոյից: Բուն ռուսական հասարակությունում, ինչպես եւ նրա ղեկավարության մեջ հավասարապես տեղ էին գտել երկու բաղադրիչ՝ ազատական եւ հետկայսերական դիրքորոշումները, որոնք իրենց արտացոլումն էին գտել նաեւ երկրի կառավարող շրջանակներում: Ռուսաստանի ներսում ծագած չեչենական հակամարտությունը պակաս դեր չխաղաց այդ երկրի արտաքին բաղաբականության ձեւավորման գործում: Այդ բարդ իրավիճակում սկսեցին զարգանալ Արեւմուտքի հետ փոխհարաբերությունները, որոնք, ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, ուղեկցվում էին վերելքներով ու վայրէջքներով, վրիպումներով եւ առանձին ոլորտներում ձեռք բերված հաջողություններով:

Սակայն այդ տարիներին գերակշռողն, այնուամենայնիվ, տարածայնությունների առկայությունն էր եւ դրանց հետեւողական կուտակումը: Տարածայնությունների եւ դիմակայությունների բարձրակետը նախկին Հարավսլավիայում տեղի ունեցած իրադարձություններն ու Կոսովոյի հակամարտությունն էին, որից հետո զսպանակը կտրուկ թուլացավ՝ տեղի տալով Վրաստանում 2008թ. օգոստոսյան պատերազմին: Վերոնշյալ պատերազմից հետո աշխարհը հասկացավ, որ նման զարգացումները ոչ մի լավ բան չեն խոստանում: Հետպատերազմական անվտանգության համակարգը զրկվեց իր զսպող լծակներից: Ավելի հաճախ սկսեց արժարժվել այն հարցը, որ «միաբեւեռ աշխարհի» պայմաններում ՄԱԿ-ն ի գորու չէ կատարել իր

պարտականությունները: Այս կարճ ժամանակամիջոցը հետաքրքրություն է առաջացնում այն պատճառով, որ աշխարհակարգի զարգացման հետագա գործընթացները պայմանավորված էին առկա հակասություններով եւ նրանց հաղթահարմանն ուղղված երկուստեք ջանքերով:

Սառը պատերազմի ավարտը եւ Ռուսաստան-ՆԱՏՕ փոխհարաբերությունները

Ռուսաստանի եւ ՆԱՏՕ-ի միջեւ փոխհարաբերություններ հաստատվեցին դեռեւս 1991թ., երբ Ռուսաստանի Նախագահ Բորիս Ելցինը Զյուլի-սատլանտյան դաշինքի անդամ երկրների արտաքին գերատեսչությունների ղեկավարների առջեւ ելույթի ընթացքում պատրաստակամություն հայտնեց քննարկել Ռուսաստանի՝ ՆԱՏՕ ընդգրկվելու հարցը՝ որպես երկարաժամկետ քաղաքական նպատակ: Ընդ որում, Ռուսաստանը ձայնի իրավունքով լիիրավ մասնակցության պայման էր դնում, ինչին ՆԱՏՕ- չտվեց իր համաձայնությունը: Փոխարենը ստորագրվեց «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակային փաստաթուղթ, ինչպես նաեւ հատուկ արձանագրություն, որը, ի տարբերություն այլ մասնակիցների, Մոսկվային առավել լայն իրավասություններ էր ընձեռում՝ ճանաչելով «խոշոր տերության» նրա կարգավիճակը: Միակ բանը, որին կարողացավ հասնել Ռուսաստանը, 1997թ. մայիսի 27-ին ստորագրված փոխհարաբերությունների «Հիմնարար ակտն» էր, որի լեյտմոտիվը ՆԱՏՕ-ի նոր անդամների տարածքում միջուկային զենքի չտեղակայմանն առնչվող երաշխիքներն էին: ՆԱՏՕ-ն եւ Ռուսաստանը փորձում էին համագործակցել եվրոպական անվտանգության բնագավառում: Բուն Ռուսաստանում 90-ական թթ. փորձագիտական կարծիքներ էին շրջանառվում ՆԱՏՕ-ի՝ ռազմաքաղաքական դաշինքից քաղաքական-ռազմական դաշինքի փոխակերպվելու դրական բնույթի առնչությամբ: Սակայն շուտով պարզ դարձավ, որ անվտանգության նոր համաեվրոպական համակարգի կառուցման գաղափարն այդքան էլ իրատեսական չէ: Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ կար հսկայական անվստահություն, որին ամեն կերպ տոն էին տալիս ՆԱՏՕ երկրները եւ, հատկապես, մերձբալթյան հանրապետությունները: «Դարավոր ստրկությունից» ազատագրվելու՝ նրանց ոգեւորությունը բավական բացասական դեր խաղաց Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի փոխհարաբերություններում:

Սառը պատերազմի ավարտը նշանավորվեց բեռլինյան պատի անկմամբ եւ Արեւելյան ու Արեւմտյան Գերմանիաների վերամիավորմամբ: Դրան ան-

միջապես հաջորդած՝ ԽՍՀՄ փլուզումը ցույց տվեց, որ աշխարհում «սահմանների անխախտելիության» գաղափարը բացարձակ արժեք չէ: Նոր ծեւավորվող 15 հանրապետությունների պետական սահմանները գծվել էին ինքնաբերաբար՝ առանց վերլուծելու նախկին հանրապետությունների միջև գոյություն ունեցած վարչական սահմանների իրավաչափությունը:

Այս շրջանում «օրինական» էին համարվում ոչ թե միջազգային պայմանագրերով ամրագրված, այլ նախկին վարչական շրջանների սահմանները, որոնք փլուզման ընթացքում միանգամից դարձան պետական: Որոշ դեպքերում նորաստեղծ պետությունները նույնիսկ չէին վերահսկում «իրենց» տարածքները (Լեռնային Ղարաբաղ, Աբխազիա, Մերձդնեստր, Հարավային Օսիա): Այնուհետև փլուզվեց սոցիալիստական ճամբարը, խաղաղ կերպով բաժանվեցին Չեխիան եւ Սլովակիան: Պետությունները եվրոպական հանրության եւ ԱՄՆ-ի կողմից ճանաչվեցին՝ առանց նոր ծեւավորված սահմանների որեւէ իրավական սկզբունքների մշակման, ինչը հետագայում պակաս դեր չխաղաց Եվրոպայի եւ աշխարհի գլոբալ զարգացումների առումով:

Երբեմնի հզոր ԽՍՀՄ փլուզումը աշխարհում, մասնավորապես Եվրոպայում, հսկայական քաղաքական տեկտոնիկ տեղաշարժ առաջ բերեց: Եվ թեպետ այս «երկրաշարժը» տեղի ունեցավ համեմատաբար խաղաղ ճանապարհով, նրա հետեւանքները՝ որպես հետցնցումներ, նկատելի են մինչեւ օրս: Այն օրը, երբ Կրեմլից իջեցվեց ԽՍՀՄ դրոշը, ցնծություն էր ոչ միայն Արեւմուտքի, այլեւ ԽՍՀՄ բոլոր ժողովուրդների համար: Ռուսաստանի խորհրդային ֆեդերատիվ սոցիալիստական հանրապետությունը (ՌԽՖՍՀ) ինքը հանդես եկավ ԽՍՀՄ-ից անջատվելու նախաձեռնությամբ, ինչը եւ կանխորոշեց այդ հզոր պետության՝ որպես Միության իրավահաջորդի, գոյությունը: Սույն գործընթացում վիթխարի դեր խաղաց ԽՍՀՄ առաջին եւ վերջին նախագահ Միխայիլ Գորբաչովը, ով հետագայում ստացավ Նոբելյան մրցանակ: Այդ երկրի տնտեսական փլուզումը սկսվել էր դեռեւս անցյալ դարի 80-ականների սկզբին, Գորբաչովն ուղղակի արագացրեց գործընթացը: Արդյունքում Ռուսաստանը՝ որպես ԽՍՀՄ իրավահաջորդ, տարածքային առումով կորցրեց ողջ Միջին Ասիան, այդ թվում՝ հսկայական պաշարամիջոցներով հարուստ Ղազախստանը, ողջ Հարավային Կովկասը, իսկ Արեւմուտքում՝ մերձբալթյան հանրապետությունները, ինչպես նաեւ Մոլդովան, Բելառուսը եւ Ուկրաինան՝ փաստացի ողջ Կենտրոնական Եվրոպան:

Բնական է, որ այդօրինակ աշխարհաբաղաբական աղետը, որը բռնկեց ԽՍՀՄ-ը քանդվելուց հետո, Եվրոպական անվտանգության առումով ունեցավ հեռուն գնացող հետեւանքներ, քանզի փլուզվեց Վարշավայի պայմա-

Նագրի երկրների ռազմական դաշինքը, որն իբրեւ սառը պատերազմի բաղադրիչներից մեկը, հակակշռում էր ՆԱՏՕ-ին: Եվ արդեն այդ պահից սկսեց աճել մի կողմից՝ ՌԴ-ի եւ մյուս կողմից՝ Արեւմուտքի միջեւ դիմակայությունը: Ու թեեւ ներկայում Ռուսաստանի եւ ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների համագործակցությունն իրականացվում է Ռուսաստան-ՆԱՏՕ խորհրդի (ՌՆԽ) ղեկավարությամբ, այդ հարաբերություններն անամպ չես համարի: Մեկնաբանելով այս համագործակցությունը՝ Աշխարհաքաղաքական խնդիրների ակադեմիայի նախագահ Լեոնիդ Իվաշովը «ԱիՖ» թերթին տված հարցազրույցում հայտարարեց. «Ռուսաստան-ՆԱՏՕ մշտական խորհրդի շրջանակում երկար տարիներ ընթացող բանակցությունների ժամանակ տեսել եմ միայն մեկ բան. ողջ համագործակցությունը միակողմանի երթեւեկ ունեցող փողոց էր հիշեցնում, որով նրանք կարող էին ընթանալ, իսկ մենք՝ ոչ: Ռուսաստանին միշտ հարկադրել են գնալ փոխզիջման: Եթե մենք չենք ընտրել այդ ճանապարհը, ապա մեր կարծիքն ուղղակի անտեսվել է»:

90-ական թթ. սկզբին Ռուսաստանում ավելի հաճախ էր արժարժվում այն գաղափարը, որ գերմանական երկու պետությունների վերամիավորում թույլ տալով՝ Գորբաչովը եւ ԽՍՀՄ այն ժամանակվա արտգործնախարար ՇևարդՆաձեն ճակատագրական սխալ գործեցին: Այդ քննադատության պատճառն այն էր, որ վերամիավորման բանակցություններն անցկացնելիս Գորբաչովի կողմից իբր չեն հստակեցվել վերամիավորման ձեւաչափի պայմանները: ԱՄՆ կառավարությունը պատրաստ էր այն ամենին, ինչը թույլ կտար ԽՍՀՄ-ին համաձայնել Գերմանիայի վերամիավորմանը եւ արդեն միավորված Գերմանիայի՝ ՆԱՏՕ-ի անդամության պահպանմանը, քանզի ԳԴՀ-ն Վարշավայի պայմանագրի անդամ պետություն էր: Ամերիկացիները մտավախություն ունեին, որ ԽՍՀՄ-ի անհամաձայնության դեպքում Գերմանիան դուրս կգա դաշինքից: Ազգային անվտանգության խորհրդի ավագ աշխատակիցներից Ֆիլիպ Չելիկովը, ով մասնակցել էր Գերմանիայի վերամիավորման գործընթացին, իր հիշողություններում մեջբերում է Բուշ ավագի վարչակազմի պետքարտուղար Ջեյմս Բեյթերին. «Առաջարկվում էր միավորել Գերմանիան՝ ամրագրելով ՆԱՏՕ-ի անդամությունը, սակայն չընդարձակել վերջինիս իրավասությունը արեւելյան ուղղությամբ»: Սթրոուք Թեյթոթը «Ռուսաստանի ձեռքը» գրքում մեջբերում է Բեյթերի խոսքը. «Գերմանիայում մեր ներկայությունը պահպանելու, իսկ վերջինիս՝ ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու դեպքում մեկ դյույմ անգամ չենք ընդլայնի ՆԱՏՕ-ի զորքերի իրավասությունը դեպի արեւելք»³:

3 <http://www.inosmi.ru/world/20081014/244636.html> "Холодная" гвардия ("The Financial Times, Մեծ Բրիտանիա):

Իրականում սրանք սոսկ բանավոր խոստումներ էին, եւ Բեյքերի տված խոստումը նրան ոչնչի չէր պարտավորեցնում: Գրավոր պայմանավորվածություններ այս հարցով ձեռք չեն բերվել: Տարիներ անց ՆԱՏՕ-ի՝ դեպի արեւելք ընդլայնման ժամանակ Ռուսաստանի նախագահներ Բորիս Ելցինը եւ Վլադիմիր Պուտինը բազմիցս անդրադարձան «Արեւմուտքի խոստումներին»: Սկզբում ՆԱՏՕ-ին անդամակցեցին սոցիալիստական ճամբարի նախկին երկրները, ապա եւ՝ ԽՍՀՄ կազմում ընդգրկված մերձբալթյան հանրապետությունները: ՆԱՏՕ-ի՝ դեպի արեւելք ընդլայնումը դարձավ օբյեկտիվ իրականություն, որը չէր կարող չոչնափել Ռուսաստանի շահերը: Վերջինս սկսեց գիտակցել, որ օրեցօր կորցնում է ոչ միայն իր պաշտպանունակությունը, այլեւ միջազգային ասպարեզում իր աշխարհաքաղաքական կշիռը: Ռուսաստանի միակ գործիքը միջուկային ներուժի առկայությունն էր, որի հետ, բնականաբար, աշխարհը չէր կարող հաշվի չնստել: Գիտակցվում էր նաեւ այն, որ աշխարհում միջուկային զենքի միջոցով հիմնականում խնդիրներ չեն լուծվում: Այդ իսկ պատճառով ռուսական կողմի փաստարկները հասկանալի էին. եթե փլուզվել է ԽՍՀՄ-ը, վերացվել է Վարշավայի պայմանագրի ռազմական դաշինքը, որը մինչ այդ դիմակայում էր ՆԱՏՕ-ին, ուրեմն ինչու է ՆԱՏՕ-ն իր դաշինքում ընդունում նախկին սոցիալիստական ճամբարի երկրներին:

Մոսկվայի տրամաբանությամբ՝ եթե ավարտվել է սառը պատերազմը, որի գագաթնակետը դարձավ ԽՍՀՄ փլուզումը, ուրեմն եւ ՆԱՏՕ-ն՝ որպես սառը պատերազմի բաղադրիչ, պետք է դադարեցնի իր գոյությունը, եւ Եվրոպայում պետք է հասունանա Ռուսաստանի հետ ընդհանուր հավաքական անվտանգության համակարգի գաղափարը: Ընդ որում, այդպես մտածում էր ոչ միայն Ռուսաստանը, այդ մասին խորհրդածում էին նաեւ ԱՄՆ-ում: «Սառը պատերազմի» ավարտը, կարծես, իմաստագրկեց ՆԱՏՕ-ի գոյությունը ոչ միայն այն պատճառով, որ թշնամին անհետացավ, այլեւ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ հետագայում համաշխարհային անվտանգության երաշխավորի դեր ստանձնեց ՄԱԿ-ը: 1991թ. ՄԱԿ-ն իր պատմության մեջ առաջին անգամ իրականացրեց հավաքական ռազմական գործողություն՝ Իրաքի զորքերը քշելով Զուլֆեյթից: Սակայն ավելի ուշ Բոսնիայի եւ Կոսովոյի ճգնաժամերը նրա համար խիստ բարդ էին: Ռուսաստանը վետո դրեց ՄԱԿ-ի միջամտության վրա, եւ նախկին Հարավսլավիայում կրոնական ու էթնիկ հողի վրա ծագած արյունահեղության դադարեցումն արդեն վիճակված էր ՆԱՏՕ-ին, որն այդպիսով նոր գործառույթ գտավ իր համար»⁴:

4 <http://www.inosmi.ru/world/20090413/248437.html> “Куда идти дальше” (The Washington Times, CWA)

Բացի դրանից, Ռուսաստանին չէր բավարարում ԵՍՁՈՒ պայմանագիրը՝ միտված ՆԱՏՕ-ի եւ Վարշավայի պայմանագրի անդամ երկրների միջեւ սովորական սպառազինությունների հավասարակշռության պահպանմանը: Սակայն ԵՍՁՈՒ-ի՝ ուժի մեջ մտնելու պահին (1992թ.) փլուզվեց Վարշավայի դաշինքը, եւ ԽՍՀՄ-ը դադարեց գոյություն ունենալ: Պայմանագիրն արդեն իրողություններին չէր համապատասխանում նաեւ այն պատճառով, որովհետեւ այդ ժամանակից Եվրոպայում ի հայտ էին եկել նոր պետություններ, իսկ Յուլիսատլանտյան դաշինքի կազմն ընդլայնվել էր: Ռուսաստանի՝ ԵՍՁՈՒ պայմանագրի պահպանման վրա մորատորիում հայտարարելուց հետո նրա մասնակիցների կողմից զորամասերի տեղափոխության վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակումը եւ փոխադարձ տեսչությունը դադարեցվեցին: Իր այս քայլը ռուսական կողմը հիմնավորեց նրանով, որ ՆԱՏՕ-ի երկրները չեն կատարել ստանձնած պարտավորությունները, մասնավորապես չեն վավերացրել պայմանագրի ադապտացված տարբերակը, ինչպես նաեւ նրանով, որ ԱՄՆ-ը մտադիր է Եվրոպայում տեղակայել իր հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տարրերը:

Մյուս կողմից՝ Արեւմուտքը եւ Նախկին միութենական հանրապետությունները քաղաքական մեծ ճնշում էին գործադրում Ռուսաստանի վրա՝ իրենց տարածքներից ԽՍՀՄ փլուզումից հետո մնացած ռուսական ռազմակայանների դուրսբերման պահանջով: Իսկ այդ ռազմակայանները՝ չնայած լիովին դուրս բերվեցին մերձբալթյան հանրապետություններից, Ուկրաինայում, Վրաստանում, Հայաստանում, Մոլդովայում, Տաջիկստանում եւ Ադրբեյջանում տակավին մնում էին: Անկախություն ձեռք բերելուց հետո Ուկրաինան իր տարածքում տեղակայված Նախկին ԽՍՀՄ ռազմական միավորումների հենքի վրա ստեղծեց սեփական ռազմական ուժերը: Ռուսաստանի համար խնդրահարույց էր Սեւաստոպոլում (Ուկրաինա) տեղակայված Սեւծովյան նավատորմի ճակատագիրը: Ժամանակին Ուկրաինայի նախագահ Լեոնիդ Կուչման Ռուսաստանի հետ պայմանագիր էր ստորագրել մինչեւ 2012թ. ռուսական նավատորմը վերջնականապես դուրս բերելու մասին: Վրաստանը չցանկացավ պայմանագիր կնքել Բաթումում եւ Ախալքալաքում տեղակայված ռազմակայանների առնչությամբ: Ռուսաստանը պահանջում էր կնքել բանհինգ տարվա պայմանագիր, սակայն Արեւմուտքի եւ Վրաստանի ճնշման ներքո համաձայնվեց ժամկետ սահմանել տասնհինգ, ապա՝ տասնմեկ տարին:

Վրաստանին եւ Մոլդովային, այնուամենայնիվ, հաջողվեց Արեւմուտքի՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ի աջակցությամբ 1999թ. Ստամբուլի գագաթաժողովում

դովում ստորագրել սկզբունքային մի պայմանագիր՝ այդ երկրներից իրենց բոլոր ռազմակայանների դուրսբերման վերաբերյալ: Ընդ որում, այս փաստաթուղթը ստորագրեց Ռուսաստանի Նախագահ Բորիս Ելցինը: Ռուսական կողմը գտնում էր, որ Վրաստանից եւ Մոլդովայից հենակետերի դուրսբերումը զգալիորեն կրճատում էր իր համար այս բարդ աշխարհաքաղաքական իրավիճակում խուսանավելու հնարավորությունը: Այդ էր թերեւս պատճառը, որ մինչեւ 2006թ. ամառը Ռուսաստանը ձգձգում էր դուրսբերման գործընթացը: Վերջինիս միակ հույսը հարավում եւ հարավ-արեւմուտքում Գյումրիի ռազմակայանն էր (Հայաստան), Ադրբեջանում՝ Գաբալայի ռադիո-տեղորոշման կայանը, Ուկրաինայում՝ Սելժովյան սավատորմը եւ Տիրասպոլում՝ ԽՍՀՄ 14-րդ բանակի ռազմական պահեստները: Վրաստանից ռազմական տեխնիկայի դուրսբերման ժամանակ Ադրբեջանը՝ վախենալով, որ այն կարող է Հայաստան ներթափանցել, «օգնեց» Ռուսաստանին՝ գործընթացն իրականացնել իր տարածքով անցնող երկաթուղու միջոցով:

Համաձայն որոշ արեւմտյան աղբյուրների (The Times)⁵ 2008-ին ուղղակի ակնարկվել է. «ԱՄՆ-ը եւ Եվրոպական միությունը վճռական են տրամադրված Ուկրաինայի՝ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրելու հարցում, ինչի փոխարեն Արեւմուտքը համաձայն է զիջել Սեւաստոպոլը, Նույնիսկ ողջ Ղրիմը դաշինքի՝ դեպի արեւելք ընդարձակմանն ընդդիմացող Ռուսաստանին հանգստացնելու նպատակով»: Հոդվածի հեղինակի՝ ում Զեթրին Ֆիլիպի կարծիքով. «Ուկրաինայի՝ ՆԱՏՕ-ին ինտեգրվելիս խնդիրներ առաջանալու դեպքում Ղրիմը կարող է տրվել Ռուսաստանին»⁵: Վրաստանի եւ Ուկրաինայի ձգտումը դեպի ՆԱՏՕ, ինչպես նաեւ այդ հարցում վերջինիս պատրաստակամությունը խիստ բացասաբար ընդունվեց Ռուսաստանի կողմից: Հարցը դրվեց այնպիսի սրությամբ, որ Արեւմուտքը ստիպված էր հրաժարվել իր մտադրությունից:

Էներգետիկ դիմակայություն

Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի դիմակայության հիմքում նաեւ Էներգակիրներն էին: Ռուսաստանը գիտակցում է, որ Եվրոպան մեծապես կախված է ռուսական գազից: Բավական է նշել Եվրոպական երկրների կողմից ռուսական գազի օգտագործման որոշ տվյալներ՝ Սլովակիա, Ֆինլանդիա, Լատվիա, Էստոնիա՝ 100%, Բուլղարիա, Չեխիա, Լիտվա՝ ավելի քան 80%, Հունաստան, Հունգարիա, Թուրքիա՝ ավելի քան 60%, Լեհաստան՝ 45%, Գերմանիա՝ 39%, Ռումինիա եւ Իտալիա՝ 31%:

Ռուսաստանը միշտ ձգտել է եւ այժմ էլ ձգտում է մենաշնորհային դիրք զբաղեցնել Եվրոպայի Էներգամատակարարման հարցում, քանզի այն փոխկապակցված է միջազգային հարաբերություններում քաղաքական շահաբաժինների հետ: Ուկրաինայի հետ «գազային» հայտնի պատերազմը, որ քաղաքական ենթատեքստ ուներ, Եվրոպային ստիպեց դիվերսիֆիկացնել Ղազախստանից, Թուրքմենիայից եւ Ադրբեջանից նավթի եւ գազի ներմուծումը Ռուսաստանը շրջանցող մայրուղիների հաշվին: Բաբու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի կառուցումից հետո օրակարգային դարձավ «Նաբուկկո» նախագիծը: Իր հերթին՝ Ռուսաստանը նախաձեռնեց «Յուրսիսային հոսք» եւ «Յարավային հոսք» նախագծերի իրագործումը: Ինչպես «Յուրսիսային հոսքի» պարագայում, Ուկրաինան շրջանցող «Յարավային հոսքի»՝ որպես այլընտրանքային գազատարի, կառուցումը խիստ կարեւոր էր Ռուսաստանի համար: Այն վերջինիս թույլ կտա խուսափել այսպես կոչված՝ «կամակոր» միջնորդից, ինչպես նաեւ «Նաբուկկոյի» կառուցման դեպքում գազը վաճառել ավելի ցածր գնով: Ռուսաստանի կարծիքով՝ այդ «հոսքերը» կչեզոքացնեն «Նաբուկկոյի» նշանակությունը Եվրոպայի համար: Այս առումով խիստ հետաքրքրական է Եվրոպայում միջազգային ռազմական կազմավորումների տեսքով «գազամուղային» ոստիկանության ստեղծման գաղափարը, որը կոչված է պաշտպանել գազի տարանցիկ ուղիները: Այս պարագայում ԱՄՆ-ի բալկանյան ռազմավարությունը կարող է բախվել Ռուսաստանի հումքային ռազմավարությանը, ինչը ենթադրում է, որ վերոհիշյալ գազամուղը հուսալիորեն կպաշտպանվի: Ինչպե՞ս:

Միանգամայն հնարավոր է, որ Կոստվոյում տեղակայված ԱՄՆ ռազմակայաններին զուգահեռ, որոնք, ի դեպ, կարող են ստանձնել ռազմավարական նշանակություն ունեցող գազատարների պահպանությունը, Սերբիայում, հնարավոր է, տեղակայվեն ռուսական հենակետեր: Ներկայում Ռուսաստանի եւ Սերբիայի միջեւ վիզային պայմանակարգը վերացված է, իսկ ԱՄՆ-ը Սերբիայի թիվ մեկ թշնամին է: Այդ է պատճառը, որ Ռուսաստանի գազային քաղաքականության ռազմավարությունը միանշանակ է՝ Եվրոպային հնարավորինս մեկուսացնել գազի մատակարարման այլընտրանքային ուղիներից, ինչպեսեւ ապահովել Թուրքմենիայից, Ղազախստանից ու Ադրբեջանից գազի տարանցումն իր տարածքով: Այս համատեքստում Ռուսաստանը նույնիսկ իր ռազմավարական գործընկերոջը՝ Յայաստանին թույլ չտվեց Իրանից 1200 մմ տրամագծով խողովակաշարի անցկացումը՝ բացառելու համար Վրաստանի միջոցով գազի տարանցումը Եվրոպա:

Արդեն 1993-ին Ռուսաստանը տնտեսական առումով Ուկրաինային, որի Էներգահամակարգը գրեթե ամբողջովին կախված է ռուսական Էներգակիրներից, հարկադրեց գազային դիմակայություն՝ «դեպի Եվրոպա եւ ՆԱՏՕ վերջինիս ավելորդ ձգտումների պատճառով»: Նույն թվականին Ուկրաինային զգուշացնում էին, որ գազի դիմաց կուտակված պարտքերի պատճառով Ռուսաստանը կարող է դադարեցնել գազամատակարարումը: Խնդիրը, սակայն, արագ լուծվեց: 1994թ. «Գազպրոմը» դադարեցրեց Ուկրաինա գազի մատակարարումը: 2005թ. դեկտեմբերին Ռուսաստանի նախագահի տնտեսական հարցերի խորհրդական Անդրեյ Իլարիոնովը ստեղծված իրավիճակը բնութագրեց իբրեւ «գազային պատերազմ»: 2006թ. Ռուսաստանը հրաժարվեց Ուկրաինա գազ մատակարարելուց՝ պնդելով, որ Եվրոպա գազը տարանցվի հենց այս երկրի տարածքով:

Խորամուխ չլինելով այս «պատերազմի» մանրամասնությունների մեջ, հարկ է նշել, որ դա ուներ քաղաքական ենթատեքստ: Ռուսաստանի համար այն ունեցավ խիստ բացասական նշանակություն, քանզի Եվրոպան վերջնականապես հասկացավ, որ իրեն անհապաղ անհրաժեշտ են Թուրքմենիայից, Ղազախստանից եւ Ադրբեջանից Ռուսաստանը շրջանցող գազի տարանցման այլընտրանքային ուղիներ: Այնտեղ գիտակցում էին, որ քաղաքական նկատառումներից ելնելով՝ Ռուսաստանը ցանկացած պահի կարող է դադարեցնել գազամատակարարումը: Այս առումով Ռուսաստանը՝ անկախ իր մենաշնորհային դիրքից, քաղաքական առումով դարձյալ պարտվեց Եվրոպային, ինչն ավելի ամրապնդեց Ուկրաինայի եւ Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին եւ Եվրոպական միությանը (ԵՄ) անդամակցելու համոզմունքը: Համապատասխանաբար՝ Եվրոպան ձգտում է ազատվել Էներգակիրների մատակարարման գործում Ռուսաստանի մենաշնորհային դերից: Այդ իսկ պատճառով Եվրոպայի համար շատ հրատապ է «Նաբուկկո» եւ Էլի ուրիշ այլընտրանքային ծրագրերի կենսակոչումը: Այս դիմակայությունը դեռ երկար է շարունակվելու:

Իհարկե, Ռուսաստանը, որպես ԽՍՀՄ իրավահաջորդ, չէր կարող հաշտվել Եվրոպայի եւ Ասիայի շարքային պետության կարգավիճակի հետ: Այդ մասին անաչառորեն վկայում էին նաեւ տնտեսական ցուցանիշները, հատկապես՝ Ելցինի օրոք, երբ Ռուսաստանի տնտեսությունը կրեց ամենածանր հարվածը՝ 1998թ. դեֆոլտը: Հետխորհրդային շրջանում լուծարվեցին ռազմաարդյունաբերական համալիրը ներկայացնող հինգ հիմնական նախարարությունները, որոնք, Միության արդյունաբերության այլ ճյուղերի համեմատ, ունեին ավելի առաջատար տեխնոլոգիաներ: Այդ համալիրի կազմաքանդումն էլ ավելի խորացրեց ռուսական զինված ուժերի առանց այն

Էլ ծանր կացությունը՝ կապված բարձր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ ժամանակակից գեների արտադրության, ինչպես նաեւ կապի միջոցների տրամադրման հետ:

ՆԱՏՕ-ի եւ Ռուսաստանի սպառազինությունների չափանիշների միջեւ խզումը գնալով մեծանում էր: Բանը հասավ նրան, որ Չինաստանը եւ Չնդկաստանը՝ ռուսական զինամթերքի հիմնական գնորդները, ցածր որակի եւ ժամանակակից տեխնիկական պահանջները չբավարարելու պատճառով առավել հաճախակի սկսեցին հրաժարվել բազմամիլիարդ արժողություն ունեցող գործարքներից: Տնտեսության որոշակի մակարդակի ապահովման միակ հնարավորությունը դարձավ ածխաջրածնային հումքի վաճառքի ավելացումը: Ռուսաստանը հաջողակ էր այն առումով, որ Էներգակիրների գները գնալով աճում էին, ինչը հնարավորություն տվեց ստեղծել բազմամիլիարդ (դոլարային արտահայտությամբ) արժողությամբ կայունացման հիմնադրամ:

Գերտերության իր իմիջը պահպանելու նպատակով Ռուսաստանը այլ պետությունների մի քանի տասնյակ միլիարդի հասնող պարտքը մարված համարեց՝ Արեւմուտքին վերադարձնելով ԽՍՀՄ պարտքը: Թեեւ նրան ընդունեցին Մեծ յոթնյակ՝ վերանվանելով այն Մեծ ութնյակ, սակայն, բացի բարոյական բավարարվածությունից, այդ երկիրը ոչինչ չստացավ: Ռուսաստանը չընդգրկվեց Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) կազմում, եւ ոչ ոք չի պատրաստվում չեղյալ հայտարարել Ջեքսոն-Վենիկի ուղղումը: Պետության տնտեսական ներուժն աճում է Էներգակիրների, ինչպես նաեւ երրորդ երկրներին զինամթերքի վաճառքի հաշվին՝ այդպես էլ չգրանցելով տեխնոլոգիական բեկում գիտության եւ արտադրության բնագավառներում:

Հարավսլավական հակամարտությունը

Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ հակասություններն ու տարաձայնությունները առավել ցայտուն դրսևորվեցին հարավսլավական հակամարտությունում, որտեղ այս պետության փլուզման գործընթացը շատ ավելի ծանր էր, քան ԽՍՀՄ-ում: Հարավսլավիայում քաղաքացիական պատերազմն ուղեկցվեց բազմաթիվ էթնիկ զտումներով: Հակամարտությունների լուծման համար ԱՄՆ-ը հանդես եկավ տարածքները բաժանելու եւ Բոսնիայում ու Հերցեգովինայում քաղաքացիական պատերազմին (1992-95թթ.) վերջ տալու առաջարկով: 1995թ. Նոյեմբերի վերջին Դեյթոնում (ԱՄՆ) համաձայնեց-

վեց եւ Նույն տարվա դեկտեմբերին Փարիզում բոսնիացիների առաջնորդ Ալիա Իգետբեգովիչի, Սերբիայի Նախագահ Սլոբոդան Միլոշեվիչի, ինչպես նաեւ հորվաթիայի Նախագահ Ֆրանյո Թուշմանի կողմից կնքվեց հայտնի Դեյթոնյան համաձայնագիրը: Նույն տարվա օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին՝ Դեյթոնյան համաձայնագրի ստորագրումից անմիջապես առաջ, ՆԱՏՕ-ի օդուժը բոսնիացի սերբերի դեմ իրականացրեց «Կանխամտածված ուժ» գործողությունը, ինչի հետեւանքով դադարեցվեց սերբական հարձակումը՝ ի նպաստ Բոսնիայի եւ հորվաթիայի փոխելով ուժերի դասավորությունը:

Դեյթոնյան համաձայնագրի ստորագրման ժամանակ Սարաեւոն ուներ 120-150 հազար սերբ բնակչություն, այն դեպքում, երբ Սարաեւոն Բոսնիա-Հերցեգովինային անցնելուց հետո մուսուլմանները սերբերից մաքրեցին քաղաքը: Այսպիսով՝ Դեյթոնյան համաձայնագրի ստորագրումը հանգեցրեց սերբերի նկատմամբ էթնիկ զտուժների կիրառմանը⁶, որի ժամանակ զոհվեց ավելի քան 100 հազար մարդ: Էթնիկ զտուժներով ուղեկցված այս պետության փլուզումը ցույց տվեց, որ հակամարտության լուծմանը կոչված Դեյթոնյան համաձայնագիրը հակասում է միջազգային իրավունքի նորմերին: Խնդրի հանդեպ ԱՄՆ-ի մոտեցումն այսպես է բնութագրում Պետդեպարտամենտի բարձրաստիճանի պաշտոնյա Ջեյմս Օ'Բրայենը. «Ցավում եմ, որ Միացյալ Նահանգներն առավել ակտիվ չէր եւ չարձագանքեց ավելի արագ, երբ Հարավսլավիան փլուզման եզրին էր: Կարծում եմ՝ մենք լիովին չգիտակցեցինք, թե որքան բռնություններ դա կբերի եւ որքան արդյունավետ կլինեն այն խաղաղ միջոցները, որ մենք կարող էինք կիրառել: Լավ կլիներ, եթե տարածաշրջանի եվրոպական հեռանկարի պատկերացումը ձեւավորվեր ավելի վաղ, սակայն 1995թ. անհնար էր խոսել Սերբիայի՝ որպես ԵՄ անդամ պետության, մասին: Մենք կարող էինք ավելի համալիր մոտեցում ունենալ Բոսնիայի եւ Կոսովոյի նկատմամբ, այլ ոչ թե խնդիրները լուծել արդեն այն ժամանակ, երբ դրանք ծագեցին: Մենք կարող էինք ողջ տարածաշրջանը դիտարկել ավելի լայն եվրոպական համատեքստում: Եվ դա եւս մեկ անգամ ապացուցում է, որ ճիշտ որոշումները գալիս են միայն տարիներ անց»⁷:

Խնդրո կապակցությամբ Ռուսաստանի թողարկված տեսակետն առավել վառ կերպով արտահայտված է Աշխարհաքաղաքական խնդիրների ակադեմիայի Նախագահ Լեոնիդ Իվաշովի հոդվածում: Նա գրում է. «Կոսովոյի նկատմամբ ԱՄՆ աշխարհաքաղաքական հետեւյալ դիպաշարն է ենթադր-

6 ru.wikipedia.org/wiki/Дейтонское_соглашение.

7 <http://www.inosmi.ru/europe/20101007/163422528.html> "США играют особую роль на Балканах".

վում. Եվրոպան, որքան էլ տարօրինակ հնչի, Ամերիկայի վաղեմի աշխարհաքաղաքական ակտյանն է, իսկ այժմ՝ նաեւ մրցակիցը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո Ամերիկան իր ենթակայության տակ առավ պատերազմից ավերված Արեւմտյան Եվրոպան, այդ թվում՝ անգլոսաքսոնների նախահայրենիք Մեծ Բրիտանիան, հզորացավ Եվրոպական ներուժի հաշվին, ներքաշեց նրան ԽՍՀՄ-ի հետ դիմակայության մեջ եւ Եվրոպայի հետ համատեղ ջանքերով նպաստեց պատմական թատերաբեմից գլխավոր ընդդիմախոսի հեռացմանը: Թվում էր՝ միաբեւեռ աշխարհը կայացել է. եւս մի փոքր ջանքեր, եւ համաշխարհային ֆինանսական օլիգարխիայի տիրապետությունը, որի հիմնական մասը կենտրոնացած է ԱՄՆ-ում, ապահովված է: Նրանց [ԱՄՆ-ի] կողմից մշակվել եւ իրականացվում է «Կոսովո» կողային անվանումը կրող ռազմավարական ծրագիր, որի նպատակն է թուլացնել եւ Ամերիկայի ենթակայությանը վերադարձնել Եվրոպային: Հղացումը հետեւյալն է. Եվրոպայում արմատական իսլամական գործոնի միջոցով դանդաղեցնել աշխարհամասի զարգացումը, խաթարել կայունությունը եւ դարձյալ մղել նրան ԱՄՆ-ի գիրկը: Այնպես որ, գլխավոր առարկան արդեն ոչ թե Սերբիան է, այլ ողջ Եվրոպան»⁸:

Հարավսլավիայում ազգամիջյան բախումները վերաճեցին պատերազմի, որը սկսվեց 1999թ. մարտի 24-ին՝ այն բանից հետո, երբ սերբերը հրաժարվեցին կատարել Ռամբուեյի խորհրդաժողովի վերջնագիրը: ՆԱՏՕ-ի գործողությունը, որի հետեւանքով լիովին կործանվեցին Բելգրադը եւ սերբական բոլոր ենթակառուցվածքները, վերջ դրեց Կոսովոյի պատերազմին: Ռուսաստանը կտրականապես դեմ էր այս պատերազմին: Միեւնույն ժամանակ պետք է նշել, որ Բոսնիայում ռուսական խաղաղապահների եւ ՆԱՏՕ-ի ուժերի մասնակցության հարցը, որը հունվարի 5-ին հավանության արժանացավ Դաշնային խորհրդի հռչակագրով եւ հաստատվեց ՌԴ նախագահի 1996թ. փետրվարի 14-ի հրամանագրով, կարելու դեր խաղաց Ռուսաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունների զարգացման գործում: Եվ նույնիսկ ռազմական մարտավարական գործողությունը, որ 1999թ. հունիսի 10-ին ռուսական զորքերն իրականացրին ուժերը վերատեղակայելու եւ Պրիշտինայի մոտակայքում գտնվող Սլատինի օդանավակայանը գրավելու համար, ինչպես նաեւ դեպի ԱՄՆ ուղեւորվող վարչապետ Եվգենի Պրիմակովի ինքնաթիռի ցուցադրական հետդարձը վերջնարդյունքում ոչինչ չտվեցին Ռուսաստանին: Սա նրա հերթական ստորացումն էր:

8 <http://army.lv/?s=2339&id=4066> “Независимому Косово отведена роль троянского коня США на Балканах”.

Ռուսաստանի Նախագահ Բորիս Ելցինն այդ ժամանակ Վիկտոր Չեռնոմիրոդինին նշանակում է հարավսլավական կարգավորման գծով իր հատուկ ներկայացուցիչը: Չնայած Չեռնոմիրոդինը մեծ ավանդ ներդրեց այս հակամարտության կարգավորման գործում, ակնհայտ էր, որ ինչպես ռազմական, այնպես էլ քաղաքական առումով առաջին ջութակը ԱՄՆ-ը եւ ՆԱՏՕ-ն էին:

Մոսկվան ամեն կերպ փորձում էր այս հակամարտության մեջ իր խաղն առաջ տանել՝ գիտակցելով, որ արդյունքները կարող են ճակատագրական ազդեցություն ունենալ ապագայում: 1999թ. փետրվարի 20-ին Ռուսաստանի Պետական դուման հանդես եկավ հայտարարությամբ, ուր մասնավորապես նշվում էր. «Վերջին դեպքերը հաստատում են, որ միջազգային հանրությունը պետք է Կոսովոյում իրավիճակի գնահատականին մոտենա հատուկ պատասխանատվությամբ եւ հակահարված հասցնի սադրանքներն եւ հանցագործություններին, ում կողմից էլ դրանք իրականացվեն: Ցանկացած հապճեպ, աչառու քննարկում, առավել եւս միակողմանի գործողություն միայն կսրեին իրադրությունը՝ խաթարելով Կոսովոյում խաղաղ կարգավորման գործընթացի նկատմամբ վստահությունը: Ցավոք, Սերբիայի նկատմամբ Արեւմուտքի կանխակալ վերաբերմունքը պահպանվում է: Չպետք է թույլ տալ, որ հեղինակագրկվի Եվրոպայի անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ)⁹ Կոսովոյի դիտարկման առաքելությունը, ինչը տեղի ունեցավ Իրաքի զինաթափման գծով ՄԱԿ-ի հատուկ կոմիտեի պարագայում»¹⁰:

Այս հակամարտության մեջ միանշանակ բռնելով Սերբիայի կողմը, Ռուսաստանն այնուամենայնիվ չկարողացավ երբեմնի ԽՍՀՄ-ի նման հաստատապես ակնդել իր դիրքորոշումը: Սրա մասին պերճախոս վկայություն կա ԱՄՆ Նախկին պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայթի հուշերում, որտեղ նա պատմում է, թե ինչպես Մեծ թատրոնում «Տրավիատա» օպերայի անտրակտի ժամանակ ինքը ստացավ ՌԴ արտաքին գործերի Նախարար Իգոր Իվանովի համաձայնությունը ԱՄՆ-ի հետ Ռուսաստանի համագործակցության վերաբերյալ: «Արդեն գիշեր էր,- գրում է Օլբրայթը,- սակայն օպերայից հետո վերադառնալով հյուրանոց՝ զանգահարեցի կոնտակտային խմբի անդամ

9 Անվտանգության եւ մարդու իրավունքների առումով ավելի մեծ իրավասություններով օժտելու նպատակով 1994թ. Բուդապեշտում իրավիճակի գնահատողովի ընթացքում ընդունվեց որոշում 1995թ. հունվարից ԵԱՀԿ-ն Եվրոպայի անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ) վերանվանելու վերաբերյալ: Նույն ընթացքում ընդունվեց «Դեպի իրական համագործակցություն Նոր դարաշրջանում» իռչակագիրը՝ միտված 21-րդ դարում Եվրոպայում անվտանգության համապարփակ ձեւաչափի մշակմանը:

10 http://www.lawrussia.ru/texts/legal_382/doc382a708x939.htm

այլ պետությունների արտաքին գործերի նախարարներին՝ իմանալով, որ իմ կողմից արտաբերված ցանկացած խոսք գրանցվելու եւ փոխանցվելու է ռուսական իշխանություններին: Եթե ես Մոսկվայի դիրքորոշումը կեղծեի, ապա անմիջապես կհետետեր արձագանքը: Իմ գործընկերներին հայտնեցի, որ Իվանովը մեզ չի խոչընդոտի, այնպես որ, մենք պետք է միավորվենք եւ Միլոշեվիչին վերջնագիր ներկայացնենք»¹¹:

Հարավսլավիայի հակամարտությունը¹² լուրջ փորձություն եր Ռուսաստանի համար: Վերջինիս փլուզումն ուղեկցվում էր արյունալի միջթնկական հակամարտություններով, ինչն էլ հիմք հանդիսացավ Բոսնիայի եւ Հերցեգովինայի, ապա եւ Կոսովոյի ինքնավար մարզի տարածքում ԱՄՆ ղեկավարությամբ ՄԱԿ-ի խաղաղապահ ուժեր մտցնելու համար: 1996թ. Բոսնիայում եւ Հերցեգովինայում ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ փոխադարձ պայմանավորվածության արդյունքում ռուսական խաղաղապահ զորախումբ ձեւավորվեց՝ ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների հետ համատեղ խաղաղապահ առաքելություն իրականացնելու նպատակով: Ի դեպ, ռուսական զորախումբն ամենամեծաթիվն էր այն ուժերից, որոնք մասնակցում էին խաղաղապահ առաքելությանը, բայց ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների կազմում չէին: Կոսովոյի սերբական եւ ալբանական բնակչության միջթնկական հակամարտությունը կարգավորելու համար տարածքը փոխադրվեց ՄԱԿ-ի հովանու ներքո: Մինչդեռ Հարավսլավիան, որը 21-րդ դարասկզբում փառացել էր երկու հանրապետություն, վերածվեց Փոքր Հարավսլավիայի (Սերբիա եւ Չեռնոգորիա): 1992-2003թթ. կազմավորվեց Հարավսլավիայի միութենական հանրապետությունը (ՀՄՀ), 2003-2006թթ.՝ Սերբիայի եւ Չեռնոգորիայի համադաշնային միությունը եւ 2006թ. հունիսի 3-ին միությունից Չեռնոգո-

11 “Госпожа Госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт”, М. 2004. С.514-515.

12 Հիշեցնենք, որ բալկանյան թերակղզում տեղավորված Հարավսլավիան որպես պետություն իր գոյությունը պահպանեց ողջ XX-րդ դարի ընթացքում՝ մուտք ունենալով դեպի Ադրիատիկ ծով: Մեծ Հարավսլավիայի, այնուհետեւ Հարավսլավիայի սոցիալիստական ֆեդերատիվ հանրապետության կազմում ընդգրկված էին Սերբիան, Չեռնոգորիան, Խորվաթիան, Սլովենիան, Մակեդոնիան, Բոսնիան եւ Հերցեգովինան ու երկու ինքնավար մարզ: Հարավսլավիան ձեւավորվեց Առաջին համաշխարհային պատերազմից եւ Ավստրո-հունգարական կայսրության տապալումից հետո: Վերջինիս ծաղկման հիմնական շրջանը Իոսիպ Բրոզ Տիտոյի կառավարման տարիներն էին, երբ ձեւավորվեց կապիտալիստական եւ սոցիալիստական համակարգերի սիմբիոզը՝ հետպատերազմյան շրջանում ստեղծելով զարգացման լայն հնարավորություններ: Տիտոյի մահից հետո վեց հանրապետություններում անցկացվեցին տեղական ընտրություններ (1990), որում հաղթանակ տարան ազգայնական ուժերը՝ նպաստելով Հարավսլավիայի փլուզմանը: Զաղաքացիական պատերազմի եւ Մեծ Հարավսլավիայի փլուզման արդյունքը xx դարի սկզբին ձեւավորված ինքնիշխան պետություններն էին՝ Սլովենիա, Խորվաթիա, Բոսնիա եւ Հերցեգովինա, Մակեդոնիա:

րիայի դուրս գալուց հետո Հարավսլավիան վերջնականապես դադարեցրեց իր գոյությունը: 2008թ. փետրվարին Կոսովոյի ինքնավար մարզը, որը սերբերի տեղահանումից հետո հիմնականում բնակեցված էր ալբանացիներով, ԱՄՆ-ի եւ Եվրոպայի աջակցությամբ հռչակեց իր անկախությունը:

Կոսովոյի հակամարտությունը նշանակալի դեր խաղաց Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի առանց այն էլ բարդ փոխհարաբերություններում: Կոսովոյի դեպքերը կարելուրեցին այն խնդիրները, որոնք մինչ այդ միջազգային հանրության կողմից կամ լրջորեն չէին քննարկվում, կամ էլ դրանց մասին նախընտրում էին չխոսել ընդհանրապես: Եվ սա վերաբերում էր ոչ միայն Ռուսաստանին: Կոսովոյի խնդրի լուծումն այնպես, ինչպես այն տեղի ունեցավ, նման էր շշից ջինը դուրս թողնելուն, երբ այլեւս հնարավոր չէր նրան այնտեղ վերադարձնել:

Կոսովոյից հետո

Հարավսլավիայում փոխակերպումների չափից դուրս մանրամասն նկարագրությունը միտված է ընդգծելու, թե ինչպես Եվրոպայի կենտրոնում «սահմանների անխախտելիության» մասով խախտվեց ստատուս-քվո: Սակայն եթե վերոհիշյալ օրինակներն առնչվում են միութենական հանրապետությունների սահմաններում պետությունների բաժանմանը (ինչպես ԽՍՀՄ-ի կամ Հարավսլավիայի դեպքում), ապա Կոսովոյի պարագայում խոսքն արդեն մետրոպոլիայից ինքնավար մարզի անջատման մասին է: Երբ Հարավսլավիայի պատերազմից հետո սկսեցին խոսել Կոսովոյի ճանաչման մասին, Ռուսաստանը հստակ պատկերացրեց իրեն սպառնացող վտանգի չափը: Այդ պատճառով 2007թ. հունվարի 21-ին Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելի հետ Սոֆիում կայացած բանակցությունների ընթացքում Ռուսաստանի նախագահ Վլադիմիր Պուտինն ընդգծեց, որ եթե միջազգային հանրությունը ոչինչ չանի Սերբիայի տարածքային ամբողջականության վերականգնման համար, ապա մյուս ժողովուրդներն իրավունք ունեն ասելու. «Մենք նույնպես ցանկանում ենք այդպես վարվել»: «Տարածքային վեճերի լուծման համար պետք է կիրառվեն միջազգային իրավունքի համընդհանուր բանաձեւեր: Կոսովոյի խնդրի լուծման ճանապարհը հետագայում կարող է կիրառվել նաեւ այլ դեպքերում»: Բնականաբար, «այլ դեպքեր» ասելով՝ ակնարկվում էին Լեռնային Ղարաբաղը, Աբխազիան, Մերձդնեստրը եւ Հարավային Օսիան, որոնք դե ֆակտո արդեն անջատվել էին մետրոպոլիայից եւ ապրում էին նրանցից անկախ: 2008թ. ապրիլին հրաժեշտի մամլո ասուլիսի

Ժամանակ Պոլսինը հայտարարեց. «Չեմ ցանկանում որեւէ մեկին վիրավորել, սակայն արդեն 40 տարի է, ինչ գոյություն ունի գործնականում անկախ Կիպրոսի հանրապետությունը. ինչո՞ւ այն չի ճանաչվել: Կոստվոյի միակողմանի ճանաչման աջակցությունը հակաբարոյական եւ անօրինական է: Մի՞թե դուք՝ եվրոպացիներդ, չեք ամաչում, որ նույնանման խնդիրները լուծելիս առաջնորդվում եք երկակի չափանիշներով: Մեզ ասում են, որ Կոստվոն հատուկ դեպք է, սակայն դա սուտ է, եւ բոլորը դա քաջ գիտակցում են: Այնտեղ, ինչպես որ ուրիշ տեղերում, էթնիկական հակամարտություն եւ հանցագործություններ եղան երկու կողմերից էլ: Մենք իրավիճակը փակուղի չենք տանում, այլ ձգտում ենք ստեղծել վարքագծի միասնական կանոններ: Ցավոք, միջազգային իրավունքը հիմա չի պաշտպանում փոքր պետությունների շահերը»¹³:

Իհարկե, Ռուսաստանի անհանգստությունը կարելի է հասկանալ, քանզի Կոստվոյի նախադեպը, նույն Պոլսինի պատկերավոր արտահայտությամբ, սահմանների վերաձեւման առումով բացեց «Պանդորայի արկղը»: 2008թ. օգոստոսի 29-ին «Սի Էն Էն» (CNN) հեռուստաընկերությանը տված հարցազրույցում Պոլսինն արդեն վարչապետի պաշտոնում հայտարարեց. «Երբ Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո փլուզվեց ռուսական կայսրությունը, Վրաստանը հայտարարեց սեփական պետության ստեղծման մասին, իսկ Օսիան ցանկացավ մնալ Ռուսաստանի կազմում, եւ դա եղավ 1917թ. դեպքերից անմիջապես հետո: Այս կապակցությամբ Վրաստանը 1918թ. այնտեղ անցկացրեց շատ դաժան պատժիչ գործողություն՝ 1921թ. կրկնելով այն: Երբ ձեւավորվեց ԽՍՀՄ-ը, Ստալինի որոշմամբ այս տարածքները վերջնականապես ամրակայվեցին Վրաստանին: Ստալինը, ինչպես հայտնի է, ազգությամբ վրացի էր: Այնպես որ, նրանք, ովքեր այնդում են, որ այս տարածքներն այսուհետ եւս պետք է պատկանեն Վրաստանին, ստալինականներ են, նրանք պաշտպանում են Իոսիֆ Վիսարիոնի Ստալինի որոշումը»¹⁴:

Ասված է չափազանց հստակ: Այսպիսով՝ ընդունվում է, որ ԽՍՀՄ-ում տարածքային-վարչական սահմանները գծվել են կամայականորեն՝ առանց որեւէ իրավական հիմնավորման կամ հաշվի առնելու տարածաշրջանի էթնիկ կազմը: Ոչ ոք չէր մտածում, թե ինչու օսերը պետք է ապրեն միմյանցից անջատ՝ տարբեր պետություններում, ինչպիսիք են Հարավային եւ Հյուսիսային

13 http://malchish.org/index.php?option=com_content&task=view&id=179&Itemid=35
«Պոլսինի մամուլ ասուլիսը գերմանական մամուլի հայելում»:

14 «Սի Էն Էն» հ/ը, Վլադիմիր Պոլսին. «Ո՞վ բացեց «Պանդորայի արկղը» 29.08.2008:

Օսիաները: Բաժանման նման սկզբունքով են առաջնորդվել Նախիջևանի, Ղարաբաղի, Ղրիմի պարագայում. այսօրինակ դեպքերը շատ են: Նույն հարցազրույցում թեման զարգացնելով՝ Նա Նշեց. «...վերջին տարիներին մեր ամերիկացի գործընկերներն առաջնորդվում են ուժի, այլ ոչ թե միջազգային իրավունքի սկզբունքներով: Երբ մենք փորձեցինք կասեցնել Կոսովոյի վերաբերյալ որոշումը, ոչ ոք մեզ չսեց: Մենք ասում էինք՝ մի արեք դա, սպասեք: Դուք մեզ Կովկասում ծանր կացության մեջ եք դնում: Ի՞նչ պետք է ասենք Կովկասի փոքր ժողովուրդներին, ինչո՞ւ Կոսովոն կարող է ստանալ անկախություն, իսկ այնտեղի պետությունները՝ ոչ: Դուք մեզ անհարմար վիճակի մեջ եք դնում: Մեզանից զատ՝ ոչ ոք այն ժամանակ չէր խոսում միջազգային իրավունքի մասին: Հիմա բոլորը հիշեցին: Հիմա, չգիտես ինչու, բոլորը սկսեցին խոսել միջազգային իրավունքի մասին: Բայց դժբաղդ «Պանդորայի արկղը»: Միթե մենք: Ոչ: Սա մեր որոշումը եւ քաղաքականությունը չէ: Միջազգային իրավունքում առկա է եւ մեկը, եւ մյուսը՝ պետության տարածքային ամբողջականության սկզբունքը եւ ինքնորոշման իրավունքը: Պարզապես հարկավոր է պայմանավորվել խաղի կանոնների շուրջ»:

ԵՄ-ում Ռուսաստանի Նախկին դեսպան, Դաշնային խորհրդի միջազգային կապերի կոմիտեի Նախագահ Վասիլի Լիխաչովը այս առումով հետաքրքիր միտք արտահայտեց. «Ռուսաստանը, Նշել է Նա, հնարավոր էր համարում շրջադարձ դեպի Կոսովոյին ինչ-որ կարգավիճակի տրամադրում, որին կնախորդեր սկզբում ժողովրդավարական չափանիշների, սերբ բնակչության իրավունքների եւ ազատությունների ապահովումը: Մոտավորապես 3-4 տարի անց հայտնվեց Նոր բանաձեւ՝ միաժամանակ չափանիշներ եւ կարգավիճակ: Այսօր Ռուսաստանը, ռուսական արտաքին քաղաքականությունը ենթարկվում են դիվանագիտական, քաղաքական եւ հոգեբանական ճնշման. Նույն Վաշինգտոնը հարցը դնում է հետեւյալ կերպ՝ Նախ կարգավիճակ, ապա ժողովրդավարական չափանիշներ, ինչը Ռուսաստանի համար չի կարող ընդունելի լինել»¹⁵:

Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի դիմակայությունը բալկանյան ճգնաժամի շրջանում առանձնապես խորացավ, քանզի Ռուսաստանն իրերի տրամաբանությամբ չէր կարող չմիջամտել հակամարտությանը, որում սերբերն իրենց պատմության ընթացքում արդեն որերորդ անգամ բաժանվում են «արեւմտյան» ուղու հետեւորդների եւ «ռուսամետների»: Ռուսաստանը, սակայն, գիտակցում էր բալկանյան հակամարտության ընթացքում իր անզորությունը եւ հիվանդագին էր դրան արձագանքում: Ավելին՝ Կոսովոյի Նախադեպի

վտանգավորությունը գիտակցում էր ոչ միայն Ռուսաստանը: Բավական է միայն աչքի անցկացնել այն երկրների ցանկը, որոնք առավել սուր կերպով հանդես եկան Կոստվոյի անկախության դեմ: Նրանց թվում էին Յունաստանը, Կիպրոսը, Ռումինիան, Սլովակիան, որոնցում ազգային փոքրամասնություններով հոծ բնակեցված տարածքները գտնվում էին Բալկաններում ծավալվող ռազմական գործողությունների թատերաբեմի անմիջական հարեւանությամբ¹⁶: Վտանգավոր կարող էին դառնալ Տրանսիլվանիայի կամ Սլովակիայի հարավում էթնիկական հակամարտությունները: Սուդանական գերմանացիները կարող են բաժանել Չեխիան: Ընդ որում, միանգամայն հավանական է, որ Գերմանիան եւ Յունգարիան կարող են միջամտել այդ հակամարտություններին: Անջատման վտանգն առկա է Կանադայում (Զվեբեկ), Իսպանիայում (արմատական Բասկոնիա, ինչպես նաեւ Կատալոնիա), Իտալիայում (Յուլիսային Իտալիա, Կորսիկա) եւ Մեծ Բրիտանիայում (Իռլանդիայի խնդիրը, որը սրվեց Կոստվոյի հարցին զուգահեռ, Շոտլանդիայում): Ի հավաստումն ասվածի՝ հարկ է նշել, որ 2011թ. Շոտլանդիայի տեղական ընտրություններում հաղթանակ տարան ազգայնականները, ում նպատակը, ինչպես հայտարարեցին, Մեծ Բրիտանիայի կազմից դուրս գալու վերաբերյալ Շոտլանդիայի ժողովրդի ինքնորոշման հանրաքվեի անցկացումն է: Այսպիսով՝ պարզ դարձավ, որ խոսքը ոչ միայն Նախկին Հարավսլավիայի բաժանման եւ Նախադեպի ստեղծման մասին է: Հարցն ավելի խորքային էր եւ շարունակում է այդպիսին մնալ: Կոստվոյի Նախադեպը փաստացի ստեղծեց նոր աշխարհակարգ, ինչի մասին մի քանի տարի անց վկայում են ներկայիս արաբական պետությունները:

Արեւմուտքի կողմից Կոստվոյի ճանաչումն իսկապես դարձավ Նախադեպ, որից հետո փաստորեն արձակվեցին բոլորի ձեռքերը: Եթե մինչ այդ պահը պետությունների սահմանների փոփոխությունն ընթանում էր կողմերի համաձայնությամբ (խոսքը հետպատերազմյան ժամանակաշրջանի մասին է), ապա այժմ բոլորի շուրթերից կինչի Կոստվոյի Նախադեպը: Բոլորը հասկանում են, որ վերապահումները, թե սա եզակի, մյուս տարածքային վեճերի հետ աղերս չունեցող դեպք է, իրականությանը չի համապատասխանում:

2010թ. հարցի հատուկ կարեւորությունը հաստատեց ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանը, որն ամփոփեց Կոստվոյի կարգավիճակի շուրջ երկու տարի տեւած խորհրդատվությունները: Ու թեպետ դատարանի որոշումն ունի խորհրդատվական բնույթ, սակայն քաղաքական առումով այն չի կարելի

16 С. Хелемендик. Crazy Empire – Америка зажигает. “ИноСМИ”, Россия, 31.03.2008

թերագնահատել: Հարցը ձեւակերպված էր բավական պարզ. «Համապատասխանում է արդյոք միջազգային իրավունքի սկզբունքներին Կոսովոյի ինքնահռչակ կառավարության կողմից անկախության միակողմանի ճանաչումը»: Այս հարցին պատասխանելու համար տասնհինգ դատավորներից պահանջվեց երկու տարի ժամանակ եւ գրեթե բառասուն երկրի վկայություն: Թեպետ դատավճիռը բաղկացած էր 30 էջից, բոլորին հետաքրքրում էր միայն մեկ նախադասություն: Եվ այդ նախադասությունը վերջապես հրապարակվեց. «Ելնելով վերոգրյալից՝ դատարանը հանգում է եզրակացության, որ միջազգային օրենսդրությունը չի արգելում անկախության հռչակումը եւ, այսպիսով, 2008թ. փետրվարի 17-ին Կոսովոյի անկախության հռչակումը չի հակասում միջազգային իրավունքին»¹⁷:

Այս որոշումն առաջ բերեց Ռուսաստանի կանխատեսելի բացասական արձագանքը: Դաշնային խորհրդի պաշտպանության եւ անվտանգության կոմիտեի նախագահ Վիկտոր Օզերովը հայտարարեց, որ «դատական վճիռը դատական վճիռ է եւ գնահատման ենթակա չէ: Սա եւս մի ծանրակշիռ փաստարկ է Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի ինքնիշխանության հռչակման օգտին»: Դաշնային խորհրդի առաջին փոխխոսնակ Ալեքսանդր Տորչինը համարում է, որ «ՄԱԿ-ի դատարանը բարոյական որեւէ իրավունք չունի զբաղվելու նմանատիպ հարցերով: Կոսովոյի վերաբերյալ նրա ընդունած որոշումը ստեղծում է վտանգավոր նախադեպ: Հենց ՄԱԿ-ի դատարանի թողովությամբ իրականացվեցին նախկին Հարավսլավիայի եւ Սերբիայի ռմբակոծությունները: Նրա թողովությամբ կոսովցի ավազակները ոչնչացրին խաղաղ բնակչությանը, ավերեցին սերբական տաճարները»¹⁸: Միաժամանակ նա համարում է, որ եթե Կոսովոյի հարցի շուրջ դատավարություն պետք է անցկացվեր, ապա միայն՝ «Սերբիայի մոխրացած գյուղերի, ինչպես եւ սերբական ոչնչացված վանքերի ու գերեզմանների տարածքում»: «Եթե այդ դատավորները հայտնվեին այնտեղ՝ մոխրակույտում, նայեին շուրջբոլորը, հնարավոր է՝ նրանց խիղճը կարթնանար», - ասել է Տորչինը:

Հասկանալի է, որ տվյալ պարագայում Ռուսաստանին մտահոգում են ոչ այնքան արտաքին հակամարտությունները, ինչպիսիք են ԼՂՀ-ն, Մերձդնեստրը, Հարավային Օսիան, Աբխազիան, որքան ներքին սպառնալիքները՝ կապված Հյուսիսային Կովկասի, Թաթարստանի եւ մյուս ազգային կազմավորումների ճակատագրերի հետ: Տրամաբանական է, որ արտաքին հակա-

17 Vesti.ru: Международный суд ООН подтвердил независимость Косова. 23.07.2010.

18 News. Ru: Решение суда по Косово дает основания для суверенитета Южной Осетии и Абхазии, считают в Совфеде. 23.07.2010.

մարտությունների կարգավորումն ուղղակիորեն առնչվում է երկրի ներսում հնարավոր սպառնալիքին: Թաթարստանում, օրինակ, նման միտումը հաստատում են գործընթացի վերաբերյալ բազմաթիվ փորձագետների արձագանքները: «Հյուսիսային Կովկասում ռուսական պետության դեմ զինված պայքար ծավալող իսլամիստները ավելի հաճախ են հանդես գալիս «ջիհադը» դեպի Պովոլժիե, մասնավորապես՝ Թաթարստան տարածելու կոչով»: «Այս միտումը վերջնականապես ձևավորվեց վերջին երկու տարվա ընթացքում՝ համընկնելով Թաթարստանի մահմեդական համայնքում նկատվող որակական փոփոխությունների հետ...»¹⁹: Այս առումով արդեն բուն Ռուսաստանում հետագա սահմանագծման եւ սահմանազատման վտանգի սպառնալիքն առավել հրատապ է դառնում:

Կոստվոյի վերաբերյալ որոշումը Ռուսաստանի համար առավել ցավագին էր, քանզի միաժամանակ հրապարակվեցին Լեհաստանում եւ Չեխիայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տարրերի տեղակայման, ինչպես նաեւ Ուկրաինայի եւ Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու վերաբերյալ ծրագրերը: Ընդ որում, հակահրթիռային պաշտպանության տեղակայումը հիմնավորվում էր իրանական սպառնալիքին դիմակայելու անհրաժեշտությամբ: Սակայն քարտեզն ուսումնասիրելիս անգն աչքով անգամ երեւում է, որ Իրանից սպառնացող վտանգը չեզոքացնելու նպատակով Լեհաստանում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տեղակայումը ռազմական տեսանկյունից լուրջ չէ: Ավելին՝ խաղաղություն եւ կայունություն ապահովելու պատրվակով Կոստվոյում տեղակայվեց ԱՄՆ Բոնդսթիլ (Bondsteel) ռազմակայանը: Դա լցրեց Ռուսաստանի համբերության բաժակը²⁰:

Կոստվոյի հակամարտության խորապատկերին ընթանում էր մեկ այլ գործընթաց: ԽՍՀՄ փլուզումից եւ Վարշավյան պայմանագրի երկրների բլոկի կազմալուծումից հետո Ռուսաստանն ինչ-որ կերպ այն փոխարինելու նպատակով հաջողված փորձ ձեռնարկեց՝ ստեղծելով Անկախ պետությունների համագործակցության (ԱՊՀ) երկրների հետ ռազմաքաղաքական դաշինքը: 1992թ. մայիսին Հայաստանը, Ղազախստանը, Ղրղըզստանը, Ռուսաստանը, Տաջիկստանը եւ Ուզբեկստանը Տաշքենդում կնքեցին Հավաքական անվտանգության պայմանագիր: Եվ եթե 1993թ. տարբեր ժամանակահատ-

19 Раис Сулейманов. “Вилаят Идель-Урал”: начало салафитизации Татарстана по северокавказскому сценарию. Новое Восточное Обозрение. 03.04.2011.

20 2011թ. մայիսի սկզբին, համաձայն թուրքական “Միլիտեթ” թերթի, որն իր հերթին վկայաբերում է բոսնիական աղբյուրներ, ԱՄՆ-ը պատրաստվում է այդ հենակետը տալ Թուրքիային:

վածներում վերջինիս անդամակցեցին Ադրբեջանը, Վրաստանը եւ Բելառուսը, ապա Ուկրաինան կտրականապես դեմ էր անդամակցությանը: 2004թ. դեկտեմբերի 2-ին Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությունը (ՀԱՊԿ) ստանում է միջազգային կարգավիճակ: ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան բանաձեւ ընդունեց իր վեհաժողովում ՀԱՊԿ-ին դիտորդի կարգավիճակ տրամադրելու մասին: 1999թ. Ադրբեջանը, Վրաստանը եւ Ուզբեկստանը հրաժարվեցին երկարացնել պայմանագիրը՝ փաստացի դուրս գալով ՀԱՊԿ-ից: Ադրբեջանը եւ Վրաստանը հույս ունեին, որ ՀԱՊԿ-ը կօգնի իրենց տարածքային խնդիրները (Աբխազիա, Հարավային Օսիա, Լեռնային Ղարաբաղ) կարգավորելու հարցում՝ ելնելով ՀԱՊԿ-ին անդամագրված պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքից:

Սակայն սպասումները չարդարացան, ինչի պատճառով Ադրբեջանը եւ, առավելապես, Վրաստանը իրենց հայացքներն ուղղեցին դեպի Արեւմուտք: Ուկրաինան նույնպես որդեգրեց արեւմտամետ ուղեգիծ՝ ձգտելով վարել ներքին եւ արտաքին առավել անկախ քաղաքականություն: Ավելին՝ 1997թ. Արեւմուտքի միջնորդությամբ ստեղծվեց ժողովրդավարացմանը եւ տնտեսական զարգացմանը միտված տարածաշրջանային ՎՈՒԱՄ կազմակերպությունը, որի կազմում ընդգրկվեցին Վրաստանը, Ուկրաինան, Ադրբեջանը եւ Մոլդովան: 1999-2005թթ. կազմակերպությանն անդամակցում էր նաեւ Ուզբեկստանը, որը Թուրքմենիայի հետ մեկտեղ հետխորհրդային Ասիայում վարում էր Մոսկվայից համեմատաբար անկախ քաղաքականություն: ՎՈՒԱՄ-ը կարելի է բնութագրել իբրեւ ԱՊՀ շրջանակից դուրս դեպի եվրոպական եւ միջազգային կառույցներ միտված կազմակերպություն: Միության անմիջական նպատակը նրանում ընդգրկված պետությունների՝ Ռուսաստանից տնտեսական եւ, առաջին հերթին, էներգետիկ կախվածության թուլացումն էր եւ Ռուսաստանը շրջանցող Ասիա (Կասպից)-Կովկաս-Եվրոպա ճանապարհով էներգակիրների տարանցման հնարավորության ստեղծումը: Քաղաքական պատճառների թվում նշվում էր Ռուսաստանի՝ ԵՍԶՈՒ սահմանափակման վերանայման նպատակադրումներին դիմակայելը, քանզի մտավախություն կար, որ այն կարող էր օրինականացվել Վրաստանում եւ Մոլդովայում՝ անկախ վերջիններիս համաձայնությունից, ինչպես նաեւ Ուկրաինայում ռուսական զորախմբերի առկայությունը: ՎՈՒԱՄ-ի քաղաքական ուղղվածությունն առավել ակնհայտ դարձավ այն բանից հետո, երբ Վրաստանը, Ադրբեջանը եւ Ուզբեկստանը դուրս եկան ՀԱՊԿ կազմից (1999թ.): Ռուսական շԼՄ-ները ՎՈՒԱՄ-ը միշտ գնահատում էին որպես հակառուսական դաշինք կամ էլ «նարնջագույն ազգերի» կազմակերպություն, որի թիկունքում կանգնած է ԱՄՆ-ը:

Միաժամանակ հետխորհրդային տարածքում հնարավոր դարձան գունավոր հեղափոխությունները: Ռուսաստանի համար սա նշանակում էր իր արտաքին քաղաքականության լիակատար ձախողում, քանզի նա համարում էր եւ է, որ հետխորհրդային տարածքն իր կենսական շահերի գոտում է: 2003թ. «վարդերի հեղափոխության» արդյունքում Վրաստանում իշխանության եկավ Միխայիլ Սահակաշվիլին, ով ստացել էր փայլուն արեւմտյան կրթություն եւ ձգտում էր իր հայրենիքում ներդնել արեւմտյան արժեքներն ու արեւմտաեվրոպական քաղաքական մշակույթը: 2004թ. Ուկրաինայի «նարնջագույն» հեղափոխության արդյունքում Կուչմային փոխարինելու եկավ Վիկտոր Յուշչենկոն: 2005թ. Ղրղզստանում տեղի ունեցավ «կակաչների» հեղափոխությունը, որը 2010թ. փոխարինվեց «սեխերի» հեղափոխությամբ: Իհարկե, հեղափոխություններն ամենուր հարթ չէին ընթանում: Ղրղզստանում, օրինակ, այս հեղափոխություններն ուղեկցվեցին բազմաթիվ զոհերով: Իսկ Հայաստանում 2008թ. նախագահական ընտրությունների արդյունքների արդարության վերականգնումը հանգեցնում է ողբերգության, որի հետեւանքով սպանվում է 10 մարդ: Հատկանշական է, որ հետխորհրդային տարածքում բոլոր գունավոր հեղափոխությունների հիմքում ընտրական գործընթացներն էին: Ռուսաստանը գունավոր հեղափոխությունները միշտ կապում էր այս գործընթացներում արեւմտյան միջամտության եւ ֆինանսավորման հետ: Նույնիսկ վարկաբեկված օլիգարխ Բորիս Բերեզովսկու հրապարակային խոստովանությունները, թե Վրաստանում եւ Ուկրաինայում հեղափոխությունները ֆինանսավորել է անձամբ ինքը, ի գորու չէին Ռուսաստանին համոզել հակառակը:

2004թ. Վրաստանում եւ Ուկրաինայում կայացած ընտրությունների ժամանակ Ռուսաստանը չկարողացավ ապահովել ռուսամետ թեկնածուների իշխանության գալը: Եվ սա այն դեպքում, երբ այնտեղ անդուլ աշխատում էին ռուսական քաղտեխնոլոգները: Ակնհայտ էր, որ Ռուսաստանը գնալով դժվարանում էր իր անմիջական հարեւանների ներքաղաքական կյանքում ճշգրտումներ մտցնել: Նույնիսկ Աբխազիայում 2004թ. կայացած ընտրություններում հաղթողը որոշվեց կրկնակի քվեարկությունից հետո եւ ոչ ի նպաստ Ռուսաստանի ցանկությունների: Այդ առնչությամբ արխագական «Չեզեմսկայա պրավդա» թերթը գրեց. «Վերջին շրջանում Աբխազիայի նկատմամբ վերաբերմունքը փոխվում է: Եթե նախկինում այնտեղ (Արեւմուտքում) համարում էին, որ Աբխազիան Մոսկվայի խամաճիկն է, ապա 2004թ. կայացած նախագահական ընտրություններից հետո ամեն ինչ փոխվեց: Այնժամ արխագ ժողովուրդը քվեարկեց ոչ այնպես, ինչպես ցանկանում էին

Կրեմլում» (սկստի ունեն ընտրությունների առաջին փուլը): Ուկրաինայում «նարնջագույնների» իշխանության գալն ավելի սրեց Արեւմուտքի եւ Ռուսաստանի դիմակայությունը: Ռուսաստանից անկախ քաղաքականություն վարելու՝ Ուկրաինայի ձգտումը, որը միտված էր Արեւմուտքի հետ ինտեգրմանը, Ռուսաստանում չէին կարող հանգիստ ընդունել: Ըստ եւության, Միության փլուզումից հետո Եվրոպայի կենտրոնում կազմավորվեց մի պետություն, որն իր տարածքով զիջում էր միայն Ռուսաստանին: Ուկրաինայի տարածքը 603.700 քառ. կմ է, այն դեպքում, երբ Ֆրանսիայի տարածքը, որ մեծությամբ Եվրոպայում երկրորդն է Ուկրաինայից հետո, զբաղեցնում է ընդամենը 547.030 քառ. կմ տարածք: Այսինքն՝ այն մի ամբողջ հորվաթիայի չափով մեծ է Ֆրանսիայից (հորվաթիայի տարածքը կազմում է 56.538 քառ. կմ)²¹:

Ռուսաստանում քաղաքական ուժերը հասկանում էին, որ Ուկրաինայի ամբողջական ինտեգրումը Եվրոպային իրենց երկրում կարող է սկզբնավորել անկառավարելի գործընթացներ, որոնք կհանգեցնեն պետության մասնատմանը: Ի հաստատումն ասվածի՝ մեջբերենք ամերիկացի հայտի քաղաքագետ Զբիգնեւ Բժեզիսկու խոսքերը. «Ուկրաինան՝ հանդիսանալով նոր եւ կարելոր տարածք եվրասիական շախմատային տախտակի վրա, աշխարհաքաղաքական կենտրոն է, քանզի նրա գոյությունը՝ որպես անկախ պետություն, օգնում է փոխակերպել բուն Ռուսաստանը: Առանց Ուկրաինայի Ռուսաստանը դադարում է լինել եվրասիական պետություն: Առանց Ուկրաինայի Ռուսաստանը դեռ կարող է պայքարել կայսրության կարգավիճակի համար, սակայն այս դեպքում այն կդառնա հիմնականում ասիական կայսերական պետություն եւ, ամենայն հավանականությամբ, կներքաշվի Միջին Ասիայի հյուծիչ հակամարտությունների մեջ... Եթե Մոսկվան կարողանա վերադարձնել 52 միլիոն ազգաբնակչություն, հսկայական պաշարամիջոցներ ունեցող, ինչպես նաեւ դեպի Սեւ ծով մուտք ապահովող Ուկրաինայի նկատմամբ իր վերահսկողությունը, ապա Ռուսաստանն ինքնաբերաբար կստանա Եվրոպայում եւ Ասիայում տարածված հզոր կայսերապետություն դառնալու միջոցները»²²:

Սա չէին կարող չհասկանալ Ռուսաստանում, որը բարդ կացության մեջ էր հայտնվել հատկապես այն բանից հետո, երբ Ուկրաինան նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների հանգույն հռչակեց անկախություն՝ ինքնաբերաբար իր կազմում ընդգրկելով Ղրիմի թերակղզին, որ Ռուսաստանի տիրա-

21 <http://worldgeo.ru/lists/?id=2&loc=europe> Площади территорий стран Европы.

22 Զբիգնեւ Բժեզիսկի: Մեծ շախմատային տախտակ: Մ.: Միջազգ. հարաբերություններ, 1998.

պետության տակ էր ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակներից²³: Ընդ որում, Ռուսաստանի սեւծովյան նավատորմի՝ Սեւաստոպոլում տեղակայված ռազմածովային հենակետը փաստացի մնաց Ուկրաինայի տարածքում: Այն անմիջապես Ռուսաստանի համար մեծ խնդիր հարուցեց, քանզի Ուկրաինան համառորեն պահանջում էր իր տարածքից դուրս բերել «օտարերկրյա նավատորմը»: Այս պահանջները հատկապես ուժեղացան Վիկտոր Յուլչենկոյի նախագահության տարիներին: Բնականաբար՝ Ուկրաինան ձեռնամուխ եղավ սեփական նավատորմի ստեղծմանը, իսկ Սեւաստոպոլի ծովախորշը նավերի համար թշնամուց պատսպարվելու հիանալի թաքստոց է՝ ստեղծված բնության կողմից: Սեւ ծովում չկա այնպիսի բնական թաքստոց, ինչպիսին Սեւաստոպոլին է: Ռուսական նավատորմի վերատեղակայումը Ռուսաստանի տարածքում կապված է նավամատույցների կառուցման եւ ենթակառուցվածքների ստեղծման հսկայական ծախսերի հետ:

Ամենագլխավորը, սակայն, այն է, որ Ռուսաստանի տարածքում՝ որտեղ էլ տեղակայվի սեւծովյան նավատորմը, այնպես պաշտպանված չի լինի, ինչպես Սեւաստոպոլում: 1954թ. խրուշչովի կամայական կուսակցական որոշմամբ Ղրիմի հանձնումը Ուկրաինայի խորհրդային սոցիալիստական հանրապետությանը (ՌԻՍՍՀ) Ռուսաստանի համար դարձավ նույնպիսի ողբերգություն, ինչպես Հայաստանի համար նախորդ դարի 20-ական թթ. Ադրբեջանի կազմում Լեռնային Ղարաբաղն ընդգրկելու վերաբերյալ կուսակցական որոշումը: Ղրիմի եւ Սեւաստոպոլի առումով կրթերը բորբոքվում էին երկուստեք: Բազում ռուս քաղաքական գործիչներ բացելիքաց հայտարարեցին, որ Սեւաստոպոլը երբեք ուկրաինական չի եղել եւ չի լինելու. այն միշտ պատկանել է Ռուսաստանին: Այս առումով հատկապես ջանք չէր խնայում Մոսկվայի այն ժամանակվա քաղաքապետ Յուրի Լուժկովը, ով ոչ միայն հայտարարեց այդ մասին, այլեւ Մոսկվայի կողմից ցուցադրաբար «խնամակալության տակ վերցրեց» Սեւաստոպոլը: Այդ «հոգատարության» պատճառով Ուկրաինայում նա անցանկալի անձ հայտարարվեց: Ավելին՝ Յուլչենկոյի նախագահության շրջանում Ուկրաինան ամեն կերպ ձգտում էր դառնալ ՆԱՏՕ-ի անդամ՝ «վտանգագերծելով իրեն արեւելյան հարեւանից»: Այս խորապատկերին նորովի գրվեց Ուկրաինայի պատմությունը: Որոշ քաղաքական գործիչներ Ստեպան Բանդերային եւ հետման Մազեպային ընկալում էին որպես ազգային հերոսներ: Սա խիստ բացասաբար էր ընկալվում Ռու-

23 1783թ. դա ձեւակերպված էր Ղրիմի թերակղզին, Թամանյան կղզին եւ «Կուբանի ողջ տարածքը Ռուսական տիրապետության տակ» ընդունելու մասին Եկատերինա կայսրուհու հրամանագրով:

սաստանում: Հակամարտություն է առաջանում նաեւ կրոնական անդաստանում, ուր ուկրաինական ուղղափառ եկեղեցին վճռական քայլեր էր անում ռուս ուղղափառ եկեղեցուց անջատվելու ուղղությամբ: Պահոցից հանվում էր Գունդեմիրի խնդիրը, որը խորհրդային տարիներին լեհերի զանգվածային գնդակահարությունների պես խնամքով թաքցվում էր: Բնական է, որ Ռուսաստանը չէր կարող այս ամենին մատների արանքով նայել:

Ուկրաինայի վրա սկսեց գործադրվել քաղաքական-տնտեսական ուժգին ճնշում: Մոսկվան խաղարկում էր այն իրողությունը, որ արեւելյան Ուկրաինայում հիմնականում բնակվում է ռուսալեզու բնակչություն, ում սրտով չէր, օրինակ, ուկրաիներենի՝ որպես պետական լեզվի, գործածումը: Հնչեցին երկրում հավասարապես երկլեզու համակարգ սահմանելու բացահայտ կոչեր: Դրա հետ չէին կարող հաշտվել բնակչության արեւմտյան խավերը: Շեշտադրելով Արեւմուտքին շուտափույթ ինտեգրվելու հրամայականը, Ուկրաինան ցանկանում էր Ռուսաստանի հետ իր հարաբերությունները կառուցել երկու պետությունների իրավահավասարության հիմունքով: Այնտեղ համարում էին, որ երկու երկրների հարաբերությունները պետք է խարսխվեն փոխշահավետ հիմքի վրա՝ կողմերից յուրաքանչյուրի ինքնիշխանության պահպանմամբ:

Ռուսաստանը նույնչափ ուժգին ճնշման էր ենթարկում Վրաստանին: 2000թ. դեկտեմբերի 5-ին ռուսական կողմի նախաձեռնությամբ Ռուսաստանի եւ Վրաստանի միջեւ մտցվեց վիզային պայմանակարգ, ինչը դժվարություններ ստեղծեց Վրաստանի քաղաքացիների համար, որոնցից 500 հազարն այդ ժամանակ աշխատում էր Ռուսաստանում: Միաժամանակ Ռուսաստանն առանց վիզայի պայմանակարգը պահպանեց Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի բնակիչների համար՝ հարուցելով Վրաստանի բողոքը: 2001թ. մարտի 1-ից չեղյալ հայտարարվեցին վրացի դիվանագետների, ինչպես նաեւ մերձսահմանային շրջանի բնակչության համար առանց վիզայի մուտք ապահովող արտոնությունները:

Վրացական տարածքներից դուրս բերելով զորքերը՝ Ռուսաստանն իր խաղաղապահ ուժերը պահում էր Աբխազիայում եւ Հարավային Օսիայում: Դրա համար հիմքեր կային: Ինչպես հայտնի է, Աբխազիայի դեմ պատերազմի ժամանակ, որը տեւեց 1992թ. օգոստոսի 14-ից մինչեւ 1993թ. սեպտեմբերի 30-ը, Վրաստանը զոհերի եւ ավերածությունների գնով անգամ չկարողացավ իր վերահսկողության տակ առնել ապստամբ տարածքները, քանի որ այնտեղ տեղակայված էին ռուսական խաղաղապահ ուժերը: Ընդ որում, կարելու էր նաեւ այն, որ Աբխազիայի կողմից կռվում էին բազմաթիվ կամավորներ Հյու-

սիսային Կովկասից, եւ այս հանգամանքը Ռուսաստանը չէր կարող հաշվի չառնել: Նման իրավիճակ էր ստեղծվել նաեւ Հարավային Օսիայում: 1989թ. հարավօսական ինքնավար մարզը հռչակում է ինքնավար հանրապետություն, իսկ մեկ տարի անց հայտարարում իր ինքնիշխանության մասին: Ի պատասխան՝ Վրաստանը լուծարում է այդ ինքնավարությունն առհասարակ, եւ արդեն 1991-ին այդ գոտում սկսվում են ռազմական գործողությունները: 2004թ. օգոստոսին բանը հասավ արյունալի բախումների, որոնց ընթացքում վրացական զորքերն անհաջող փորձ կատարեցին վերահսկողություն հաստատելու Ցխինվալին շրջանակող ռազմավարական նշանակության բարձունքների նկատմամբ: Այդ պատճառով ռուս խաղաղապահների առկայությունը չէր կարող չնյարդայնացնել վրացական իշխանություններին: 2005թ. սեպտեմբերի 20-ին Ցխինվալիում անցավ ռազմական շփեր՝ Նվիրված Հարավային Օսիայի անկախության հռչակման 15-ամյակին, որին մասնակցեց նաեւ ռուսական ռազմատեխնիկան: Սրանից անմիջապես հետո Վրաստանի խորհրդարանը հայտարարեց, թե խաղաղապահները չեն կատարում իրենց պարտավորությունները, եւ առաջարկեց հակամարտության գոտիներում (Հարավային Օսիա եւ Աբխազիա) տեղակայել ԵԱՀԿ խաղաղապահ ուժեր: Ինչպես 2005թ. Ֆինլանդիայի Նախագահ Տարյա Հալոնենի հետ համատեղ մամուլի ասուլիսի ժամանակ հայտարարեց Սահակաշվիլին, «Վրաստանի հակամարտության գոտիներում Ռուսաստանի կողմից տարածքների բռնակցման բոլոր տարրերն առկա են»²⁴:

Սակայն վերահսկելով աբխազական եւ հարավօսական տարածքները, Ռուսաստանը չէր պատրաստվում դրանք ճանաչել: Դա նրան բնավ ձեռնտու չէր, քանի որ ճանաչելու դեպքում իր համար մեծ գլխացավանք կառաջացնեին հյուսիսկովկասյան հանրապետությունները: Չէ՞ որ այնտեղ միանգամից կաշխատեր «ինչու մեկին կարելի է, մյուսին՝ ոչ» սկզբունքը: Ընդ որում, հարկ է նշել, որ Աբխազիայի, Մերձդնեստրի եւ Հարավային Օսիայի հետ Ռուսաստանի հարաբերություններն այնքան էլ անամպ չէին: Չճանաչված հանրապետությունները սկսեցին Ռուսաստանին մեղադրել կրավորական պահվածքի համար: «Նեգավիսիմայա գազետան» գրում է, որ Մերձդնեստրը եւ Աբխազիան հովանավորներ են փնտրում Բրյուսելում եւ Վաշինգտոնում: Համաձայն «polit.ru» կայքի (2008թ. հունիսի 2), Մերձդնեստրի եւ Աբխազիայի խորհրդարանների աղբյուրների հաղորդմամբ՝ «Չճանաչված հանրապետությունների նկատմամբ Ռուսաստանի ոչ հետեւողական քաղա-

24 <http://lenta.ru/news/2005/09/28/lands/> Սահակաշվիլին Ռուսաստանին մեղադրեց վրացական տարածքները բռնակցելու մեջ:

քականությունը ԱՊՀ տարածքում կարող է հանգեցնել Մոսկվայից նրանց հեռացմանը»: Աբխազական ոչ պաշտոնական աղբյուրների փոխանցմամբ՝ ժամանակին ռուսները վրացիների հետ բանակցությունների ժամանակ առաջարկել էին Վրաստանին տալ Աբխազիայի եւ Հարավայի Օսիայի վրացաբնակ շրջանները Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելուց հրաժարվելու դիմաց: Սահակաշվիլին, սակայն, կտրուկ մերժել էր այդ առաջարկը:

1996թ. Ռուսաստանը Աբխազիայի հանդեպ կիրառեց առևտրատնտեսական, ֆինանսական եւ տրանսպորտային պատժամիջոցներ, որոնք գործեցին մինչեւ 2008թ. մարտի 6-ը եւ կասեցվեցին «հանգամանքների փոփոխության պատճառով»: Չուգաիեռաբար, 2002թ. հուլիսի 1-ին Ռուսաստանի կողմից քաղաքացիության մասին նոր օրենքի ընդունումից հետո Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի քաղաքացիներին հնարավորություն ընձեռվեց ստանալ ռուսական անձնագրեր, ինչը հիմք ընդունելով՝ Ռուսաստանն անընդհատ սպառնում էր բարձրացնել Վրաստանի կողմից իր քաղաքացիների իրավունքների խախտման հարցը: Աբխազիայի մեկուսացումը ամենազխալիկ խնդիրներից էր ոչ միայն Ռուսաստանի համար: Բանն այն է, որ Աբխազիայով է անցնում Հայաստանը եւ Ռուսաստանը միացնող երկաթուղին: Վրաց-աբխազական հակամարտության պատճառով այն փակ է եւ գործնականում երբեք չի բացվի: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Հայաստանն ամբողջապես մնաց Վրաստանից եւ Իրանից կախյալ վիճակում: Ադրբեյջանը եւ Թուրքիան մոտ ապագայում եւ նույնիսկ հեռանկարում չեն բացի իրեն ճանապարհները: Նրանց նպատակը պարզ է. նրանք շուտով իրենց ճանապարհը կբացեն Վրաստանի տարածքով: Եթե Հայաստանի համար սա կենսականորեն կարեւոր խնդիր է, ապա Ռուսաստանի համար եւս այդպիսի իրավիճակը շատ զգայուն է: Նախեւառաջ Հայաստանի եւ Իրանի հետ նրա երկաթուղային կապը չի գործում: Բայց ամենակարեւորը՝ հարցականի տակ է դրվում Գյումրիի ռազմակայանի առկայության հրատապությունը: Մանավանդ, որ 2011թ. Վրաստանը պաշտոնապես հայտարարեց, որ իր տարածքով Ռուսաստանից Հայաստան ռազմական բեռների փոխադրումն ամբողջովին արգելվում է: Սա նշանակում է, որ Հայաստանի տարածքում գտնվող ռուսական ռազմական տեխնիկան հետագայում կհանա՝ չհամապատասխանելով ժամանակակից պահանջներին: Եվ չնայած հանգամանքին, որ Ռուսաստանը Հայաստանի հետ երկարաձգել է Գյումրիում իր ռազմակայանի մնալու պայմանագիրը, վերջինիս գործնական արդիականությունը ժամանակի ընթացքում կհավասարվի զրոյի: Իրանի հետ կապ ունենալու նպատակով Ռուսաստանն Ադրբեյջանի հետ պայմանավորվել է նրա տարածքով երկաթուղի անցկացնելու վերաբերյալ:

ԱՄՆ-ի աջակցությամբ իր երկրում իրագործելով տնտեսական ու քաղաքական բարենորոգումներ՝ Վրաստանը դրան զուգընթաց բարեփոխեց իր գինված ուժերը եւ գնեց ժամանակակից ՆԱՏՕ-ական սպառազինություն ու հանդերձանք։ Այդ երկրի գինուժը իրահանգավորում էին ԱՄՆ-ի եւ ՆԱՏՕ-ի մասնագետները։ Վրաստանը միանշանակ հայտարարեց իր հիմնական նպատակը՝ անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին։ Դա Ռուսաստանի համար անընդունելի է։ Այս առնչությամբ դադարեցվում են վրացական արտադրանքի մատակարարումները Ռուսաստան։ Վրաստանի տնտեսության վրա հատկապես ուժեղ ազդեցություն ունեցավ վրացական գինիների ու հանքային ջրերի՝ այդ երկրի արտահանման ենթակա հիմնական արտադրատեսակների տեղափոխման արգելքը Ռուսաստանի կողմից։ Ի պատասխան՝ Վրաստանը հայտարարեց, որ վետո կդնի ԱԶԿ-ին Ռուսաստանի անդամակցության վրա։ Երկու երկրներն իրենց քաղաքացիների համար մտցրին վիզային պայմանակարգ, ինչը Ռուսաստանում աշխատող վրացի մասնագետների ու բանվորների համար խիստ դժվարացրեց սահմանի հատումը։

Չուզահեռաբար՝ Կոստվոյից հետո Արեւմուտքի կողմից քաղաքական մեծ ճնշում էր գործադրվում Ռուսաստանի վրա, որը նպատակ ուներ փոխելու ԱՊՀ երկրների նկատմամբ Ռուսաստանի վերաբերմունքը, զարգացնելու ժողովրդավարությունն այդ երկրում, կասեցնելու այլախոհների հետապնդումները, իրական պայքար ծավալելու քաղաքական գործիչների, լրագրողների եւ ռուսական հասարակության այլ երեւելի դեմքերի պատվիրված սպանությունների կանխարգելման ուղղությամբ։ ԱՄՆ-ը, Կանադան, ԵՄ, ԵԱԶԿ երկրներն ավելի ու ավելի բացահայտ են Ռուսաստանին մեղադրում դեպի անցյալը վերադառնալու փորձերի մեջ։ Այս կապակցությամբ «Իմպերիա» լրատվական-վերլուծական պորտալը ժամանակին գրում էր. «Մինչեւ հիմա ԵԱԶԿ-ն ձգտում էր վերափոխել Ռուսաստանը եւ նախկին ԽՍՀՄ մյուս երկրները։ Այժմ Ռուսաստանն ինքն է ցանկանում Զավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության իր դաշնակիցների հետ միասին փոխել ԵԱԶԿ-ը։ Կազմակերպության անդամ երկրների արտգործնախարարների մադրիդյան հանդիպումից հետո պարզ դարձավ, որ Ռուսաստանը, նախեւառաջ, չի հանդուրժի ԵԱԶԿ-ի վերադարձը դեռեւս 90-ականներին ձեւավորված իր վարքագծի մոդելին։ Բայց, մյուս կողմից, Ռուսաստանն առայժմ այնքան ուժ եւ ազդեցություն չունի, որպեսզի նրան վերափոխի նոր հիմքերի վրա։ Նկատենք, որ ոչ ԵՄ անդամները, ոչ էլ ԱՄՆ-ն ու Կանադան չեն ընկալում ԵԱԶԿ-ն՝ իբրեւ ներքին ազդեցության գործոն։ Նրանց համար այդ կառույցն արտաքին քաղաքականության գործիք է, օրինակ, ԽՍՀՄ երկրների

ժողովրդավարացման համար, այլ ոչ թե սեփական ներքին կառուցվածքի խնդիրները լուծելու առումով կամավոր ստանձնած պարտավորությունների մարմնավորում»²⁵:

Օգոստոսյան պատերազմը Վրաստանում

Կոսովոյից հետո Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի դիմակայության բարձրակետը դարձավ Վրաստանի եւ Հարավային Օսիայի միջեւ պատերազմը (2008թ. օգոստոս): Հենց այստեղ էլ Ռուսաստանի համար գործեց կոսովյան ծուղակը: Մարտական գործողությունների սկզբից Ռուսաստանն ուներ երկու տարբերակ՝ կամ անմիջականորեն միջամտել հակամարտությանը, կամ քաղաքական միջոցներով փորձել կարգավորել առճակատումը: Ռուսաստանը խնդիրը քաղաքական եղանակներով լուծելու պարագայում վերջնականապես կկորցներ Հարավային Օսիայի տարածքը: Հետագայում նույնկերպ Վրաստանը կվերադարձներ Աբխազիան, այսինքն՝ հաղթող դուրս կգար եւ արդեն՝ որպես տարածքային խնդիրները լուծած պետություն, ՆԱՏՕ-ին անդամակցելը կդառնար լոկ ժամանակի հարց: Մյուս կողմից՝ ստատուս քվո, որ պահպանվում էր մինչեւ պատերազմը, ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությունը կդարձներ խնդրահարույց, քանզի այդ կազմակերպության Կանոնադրությունը սահմանում է, որ ՆԱՏՕ-ի անդամ կարող են լինել այն երկրները, որոնք չունեն տարածքային խնդիրներ: Ռուսաստանը՝ միջամտելով հակամարտությանը, լուրջ խնդիրներ կունենար միջազգային հանրության հետ, կկորցներ իմիջը եւ գործնականում իր դեմ կտրամադրեր ողջ աշխարհը: Ռուսաստանն ընտրեց այդ տարբերակը:

Վրաստանի ռազմական հարձակումը Հարավային Օսիայի վրա եւ, դրան ի պատասխան, Ռուսաստանի գրոհը միանգամայն արագացրին վրացաբխազական եւ հարավօսական հակամարտությունների լուծումը: Ինչո՞ւ Վրաստանի նախագահը դիմեց հակամարտության ուժային լուծմանը: Հարցը բավական բարդ է: Գոյություն ունեն ամենահավանական երեք տարբերակներ՝ ա/ Սահակաշվիլին այդ քայլին որոշեց գնալ սեփական նախաձեռնությամբ, բ/ նրան իր համաձայնությունն էր տվել ԱՄՆ-ը, եւ գ/ ամենաանհավանական տարբերակը՝ այդ գործում նրան «օգնեց» Ռուսաստանը: Զիչ հավանական է, որ Սահակաշվիլին անձամբ կամ իր ռազմական հրամանատարների խորհրդով նախաձեռներ այդքան լայնածավալ ռազմական ուժի

25 <http://www.imperiya.by/club.html?id=949> ОБСЕ после Мадрида: нет пути назад, нет пути вперед. 04.12.2007.

կիրառում՝ ծանր հրետանու, տանկերի, ականանետերի, «Գրադ» կայանքների ներգրավմամբ: Չի բացառվում, որ երկու կողմից հրադադարի մշտական խախտումները դրդեցին Վրաստանին տալ կոշտ պատասխան: Մյուս կողմից՝ Վրաստանում գտնվող ամերիկյան ռազմական խորհրդատուները եւ մասնագետները չէին կարող չիմանալ նախապատրաստվող գործողության եւ դեպի հյուսիս Վրաստանի զինուժի վերախմբավորման մասին: Շատերը հակված են համարել, որ ռազմական գործողությունները թելադրված էին ԱՄՆ-ի կողմից: ՄԱԿ-ում Ռուսաստանի դաշնության մշտական ներկայացուցիչ Վիտալի Չուրկինն այն ժամանակ բաց տեքստով հայտարարեց. «Դժվար է հավատալ, որ Վրաստանի նախագահը համաձայնեց պատերազմել Հարավային Օսիայի դեմ առանց Վաշինգտոնի համաձայնության»²⁶: Ընդ որում, նա մատնանշեց, որ ռուսական կողմը «չէր ցանկանա մտածել», որ Նրանց ինչ-որ հրաման էր իջեցված Վաշինգտոնից: «Ցանկանում ենք հուսալ, որ սա Վաշինգտոնի կողմից հնչեցված ազդակներին Վրաստանի նախագահի ոչ ճշգրիտ մեկնության արդյունք է, - ասել է ՌԴ ներկայացուցիչը՝ հավելելով. - Մենք չէինք ցանկանա մտածել, որ մեր ամերիկացի գործընկերները կծեռնարկեն այնպիսի քայլեր, որոնք կարող են կազմաքանդել ռուս-ամերիկյան հարաբերությունները»: Ինչպես երեւում է Չուրկինի հայտարարության տեքստից, Ռուսաստանն ամեն կերպ փորձում էր պաշտպանել ԱՄՆ-ին մարտական գործողություններ սկսելու համաձայնություն տալու մեղադրանքից՝ մեղքը բարդելով անմիջապես Սահակաշվիլու վրա: Մյուս կողմից՝ Վրաստանի նախկին արտգործնախարար Սալոմե Չուրաբիշվիլին կոչ է անում դադարեցնել Վրաստանում տեղի ունեցածի պատասխանատվությունն այլ երկրների վերագրելու փորձերը: Նրա խոսքով՝ «Վրաստանում ամերիկյան ռազմական խորհրդականները նորություն չեն: Նրանք արդեն մի քանի տարի է՝ մասնակցում են վրացի զինվորականների պատրաստմանը: ԱՄՆ-ը տեղի ունեցածի համար քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում: Այնպես որ, իզուր են ռուսները փորձում մեղադրել ԱՄՆ-ին»:

Այժմ անդրադառնանք այս հակամարտության մեջ Ռուսաստանի գործողություններին: Ռազմական տեսակետից հատկանշական է ՌԴ պաշտպանության նախկին նախարար Պավել Գրաչովի եւ մի քանի այլ ռուս մասնագետների հայտարարությունները, թե Հարավային Օսիայում գտնվող ռուսական խաղաղապահ ուժերը պարզապես չէին նկատել ծանր ռազմական տեխնիկայի կուտակումներն ինքնավար հանրապետության հարավային

26 <http://www.rus-obr.ru/opinions/450> Վիտալի Չուրկին. ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում արտասանած ճառը, 10.08.2008:

սահմանների մոտ, ժամանակին չէին տեղեկացրել այդ մասին, ինչպես նաև աղմուկ չէին բարձրացրել այդ հարցի կապակցությամբ: Մեր կարծիքով՝ խիստ կասկածելի է, որ խաղաղապահ ուժերի ղեկավարությունը չգիտեր այդ շրջանում վրացական զինուժի կուտակումների մասին: Դա պարզապես հնարավոր չէ: Սակայն հնարավոր գրոհը կանխելու ուղղությամբ համարժեք նախագգուշական միջոցներ չէին ձեռնարկվել: Ինչհիմամբ: Ավելին՝ ռուսական զորքերը Հարավային Օսիա մտան ուշացումով՝ այն բանից հետո, երբ վրացական զորքերը հողին հավասարեցրին եւ գրեթե ամբողջությամբ բռնազավթեցին տարածքը:

Եթե վերլուծենք դեպքերի հետագա զարգացումը եւ ռուսական 58-րդ բանակի որոշ զորամասերի գործողությունները, ապա եւ՝ ռուսական սեւ-ծովյան նավատորմի ուժերի հետ նրանց համատեղ գործողությունները, հնարավոր չէ խոսել ռուսական ռազմական հրամանատարության բացահայտ սխալների մասին: Ռազմական տեսակետից Հարավային Օսիայի եւ, միաժամանակ, Աբխազիայի ազատագրումը խորապես մտածված գործողություն էր, որը նաև Վրաստանը բաժանեց երկու մասի: Ռուսական զորքերի գործողությունների արհեստավարժ պահվածքը սկզբում զգացվում էր, թվում է, ռազմական գործողությունների ժամանակ ոչ այնքան կարելուր նշանակություն ունեցող փաստերի մասով, ասենք՝ գերիների եւ խաղաղ բնակչության հանդեպ բարյացակամ վերաբերմունքով: Ռուսները գերված վրացի զինվորների նկատմամբ նույնիսկ սահմանել էին հատուկ պահպանություն՝ զգուշանալով օսերի ինքնադատաստանից, ինչը շատ կարելուր էր ժողովրդին իր դեմ չտրամադրելու առումով: Սակայն նույնիսկ այս գործողության ժամանակ Ռուսաստանի Անվտանգության ակադեմիայի ակադեմիկոս, գեներալ-լեյտենանտ Յուրի Նետկաչեւը նշել է ռուս զինվորականների կողմից թույլ տրված մի շարք սկզբունքային սխալներ: Նա ուղղակի մատնանշում է, որ գլխավոր շտաբը պատրաստվում էր Վրաստանի կողմից հնարավոր ագրեսիային: «Հուլիսի վերջին ավարտված՝ «Կովկաս-2008» ռազմական վարժանքների ժամանակ մշակվում էին գործողություններ, որոնք այժմ զորքերը կատարում են մարտական գործողությունների պայմաններում: Բայց ինչպե՞ս են կատարում: Թող ես ինչ-որ մեկին վիրավորեմ, սակայն համոզված եմ, որ մեր հրամանատարությունը մատների արանքով է նայել վրացական ագրեսիայից Հարավային Օսիայի պաշտպանությանը: Այլապես ինչպես կարելի է բացատրել արդեն մարտերի առաջին ժամերի ընթացքում երկու ինքնաթիռների կորուստը, որոնցից մեկը ռազմավարական ռմբակոծիչ էր: Ցանկացած դասագրքում գրված է, որ մեր ռազմա-

վարներն աշխատում են թեւավոր հրթիռների կառավարվող արկերի օգնությամբ՝ չմտնելով հակառակորդի հակաօդային պաշտպանության տիրույթ»²⁷:

Այս հակամարտության կարգավորման գործում մեծ է Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի դերակատարությունը: Նրա միջնորդական ջանքերն ընդունեցին հակամարտության բոլոր կողմերը: Հասկանալի է, որ ԱՄՆ-ը չէր կարող միջնորդի դեր խաղալ Ռուսաստանի վերը նշված «ակնարկների» պատճառով: Սարկոզիի միջնորդական ջանքերը, սակայն, հանդիպեցին ԱՄՆ-ի եւ նրա դաշնակիցների զուսպ վերաբերմունքին: Եվ եթե Վաշինգտոնի քննադատությունն այդպես էլ հրապարակայնորեն չինչեց, բայցեւայնպես, այն սողոսկեց դիվանագիտական շրջանակներ: Այն հրապարակվեց Wikileaks-ում, ապա փոխանցվեց Le Monde-ին²⁸: 2008թ. օգոստոսի 23-ին ԱՄՆ պետքարտուղար Քոնդոլիզա Ռայսի ուղարկած հեռագիրը հասկանալ է տալիս, թե ինչու է Բուշի աշխատակազմը որոշել այդ բարդ հարցը վստահել Ֆրանսիային, որն այդ ժամանակ Եւ Նախագահող երկիր էր: Վաշինգտոնին անհրաժեշտ էր, որ Եւ-ն առաջնային դեր խաղա այդ հարցում, ինչը կխանգարեր Մոսկվային՝ մեկնաբանելու Վրաստանում սանձազերծված պատերազմը հետխորհրդային տարածքում ռուս-ամերիկյան առճակատման համատեքստում:

Ամերիկյան փաստաթղթերից հետեւում է, որ ռուսական կողմը պատրաստել է հրադադարի վերաբերյալ երկրորդ պայմանագիրը, որը փոքր-ինչ տարբերվում էր նրանից, որը ներկայացրել էր Սարկոզին: Հենց դա էլ ստորագրել էր Նախագահ Մեդվեդեւը: Արդյունքում ի հայտ եկավ համաձայնագրի երկու մեկնակերպ, որոնք պարունակում էին Ռուսաստանի համար գործողությունների որոշակի ազատություն ապահովող նրբերանգներ: Սարկոզիի բանակցությունների արդյունքները զգուշավորություն առաջացրին ամերիկացիների շրջանում, քանզի հրադադարի համաձայնագրի մեջ կային չափից ավելի «անճշտություններ», որոնք Մոսկվային հնարավորություն կտային յուրովի մեկնաբանել փաստաթուղթը եւ դուրս չբերել զորքերը: Այդ պատճառով Ռայսը պայմանավորվեց Սարկոզիի հետ լրացուցիչ փաստաթղթի մասին: Դա Ֆրանսիայի Նախագահի օգոստոսի 14-ի Նամակն էր պայմանագրի որոշակի ճշգրտումներով: Մոսկվան, սակայն, չճանաչեց այդ Նամակը որպես համաձայնագրի լրացուցիչ փաստաթուղթ: Ընդ որում, Արեւմուտքը պարզ հասկանում էր Ռուսաստանի դերը տարածաշրջանի աշխարհաբա-

27 Նեգավիսիմայա գազետա. 13.07.2008

28 WikiLeaks : les réserves américaines sur la médiation de Sarkozy en Géorgie

դաքական դասավորություններում: Ելիսեյան պալատի ռազմավարական հարցերի խորհրդական Ֆրանսուա Ռիշլեն ՆԱՏՕ-ում ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչ Կուրտ Ուոլթերի հետ 2008թ. սեպտեմբերի 5-ին հանդիպման ժամանակ հայտարարեց. «Արեւմուտքին Ռուսաստանն անհրաժեշտ է Իրանի միջուկային սպառնալիքին դիմակայելու համար»:

Սկսելով պատասխան ռազմական գործողությունները, ռուսներն անցան Վրաստանի սահմանը եւ հեշտությամբ կարող էին գրավել Թբիլիսին: Եվ չնայած, որ ամերիկյան ռազմանավերը մտել էին սեւծովյան ջրային տարածք, նրանք չէին կարող միջամտել հակամարտությանը, ճիշտ այնպես, ինչպես Ռուսաստանը չէր կարող միջամտել Կոսովոյի հակամարտությանը, երբ ռմբակոծվում էր 10 միլիոնից ավելի բնակչություն ունեցող Բելգրադը: Ուկրաինան, մերձբալթյան երկրները, Լեհաստանը անմիջապես Վրաստանի մայրաքաղաք ուղարկեցին իրենց նախազահներին՝ ցուցադրելով բացահայտ աջակցություն Սահակաշվիլիին: Իսկույն եւեթ ստորագրվեց Լեհաստանում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգերի տեղակայման վերաբերյալ համաձայնագիրը: Միեւնույն ժամանակ՝ օգոստոսի 14-ին Թուրքիայի վարչապետը ժամանեց Ռուսաստան՝ տարածաշրջանում խաղաղության պակտի կնքման առաջարկով: Այստեղ Թուրքիան՝ լինելով ՆԱՏՕ-ի ամենանվիրյալ անդամը, արդեն հասկանում է, որ ամեն ինչը չէ, որ ԱՄՆ-ն է վճռում: Մոսկվա մեկնելուց առաջ Թուրքիան՝ գիտակցելով, թե որքան բացասական կարծազանքի դրան ԱՄՆ-ը, խորհրդատվություններ անցկացրեց Իրանի հետ: Այդ ժամանակ էլ ամերիկյան եւ ֆրանսիական ռազմածովային նավատորմը հայտնվեց Պարսից ծոցում: Հարավօսական հակամարտությանը Ռուսաստանի ռազմական միջամտությունը հնարավորություն տվեց ԱՄՆ-ին իր շուրջը համախմբելու Եվրոպայի իր նախկին դաշնակիցներին, որոնք ավելի ու ավելի կտրուկ էին քննադատում Բուշին՝ իրաքյան քաղաքականության պատճառով:

Այսպիսով՝ Վրաստանում օգոստոսյան պատերազմը հիմնավորապես փոխեց աշխարհաքաղաքական կացությունը ոչ միայն տարածաշրջանում, այլեւ աշխարհում: Վրաստանից գառ շոշափվում էին Թուրքիայի, Իրանի, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի շահերը: Եվ եթե տարածաշրջանի ծանրաբաշխները՝ Ռուսաստանը, Իրանը, Թուրքիան, Հարավային Կովկասում ունենալով իրենց շահերը, առանց միջնորդների համաձայնության էին գալիս՝ լուծելով սեփական խնդիրները, ապա Հայաստանն ու Ադրբեջանը ստիպված էին իրենց հարցերը լուծել շրջահայաց կերպով՝ հաշվի առնելով վերը նշված ծանրաբաշխներին:

Ռուսաստանն անմիջապես ճանաչեց Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի անկախությունը: Նրան բացարձակապես չէր հետաքրքրում այդ առնչությամբ Արեւմուտքի արձագանքը: Չնայած հանգամանքին, որ նրանց հետագայում ճանաչեցին ընդամենը մի քանի պետություն, իրավիճակը դրանից չփոխվեց: Ռուսաստանն օրինական հիմունքներով ամրապնդվեց արդեն երկու անկախ տարածքներում: Նրա բացահայտ աջակցությունը հնարավորություն տվեց Աբխազիային եւ Հարավային Օսիային զարգացնել իրենց տնտեսությունը՝ առանց ուշադրություն դարձնելու վրացական կողմից հնչող ռազմական սպառնալիքներին: Վրաստանը վերջնականապես կորցրեց իր տարածքները, փոխարենը նրա առջեւ բացվեցին ԱՄՆ-ի եւ եվրոպական կառույցների հովանու ներքո պետականության հետագա ամրապնդման լայն հորիզոններ:

Տնտեսական վերափոխումները, որ սկսեց իրականացնել Սահակաշվիլին իր երկրում, տվեցին նկատելի արդյունքներ: Եվ եթե այժմ համեմատենք հարավկովկասյան երեք երկրները քաղաքացիական շինարարության չափանիշներով, ապա ստիպված ենք խոստովանել, որ Վրաստանը շատ է առաջ անցել: ԱՊՀ բոլոր երկրներից (Վրաստանը ԱՊՀ անդամ էր մինչեւ 2008թ. օգոստոսի 14-ը) Վրաստանն առավել նշանակալի հաջողությունների է հասել կոռուպցիայի դեմ պայքարում: Առաջ անցնելով՝ կարելի է պնդել, որ հայ եւ ադրբեջանցի շատ գործարարներ նախընտրում են ներդրումներ անել Վրաստանի տնտեսության մեջ եւ կազմակերպել իրենց բիզնեսը Վրաստանում՝ քաջատեղյակ լինելով Վրաստանի տնտեսության ազատականության եւ սովերային տնտեսության կրճատվող ծավալների մասին: Այժմ Վրաստանն անհրաժեշտություն չունի մեծ ծախսեր կատարելու պաշտպանության բնագավառում, ինչպես դա անում են Ադրբեջանը եւ Հայաստանը: Երկրի անվտանգությունը երաշխավորված է ԱՄՆ-ի կողմից: Հետագայում Վրաստանը կարող է անդամագրվել ՆԱՏՕ-ին, քանի որ այլեւս չունի տարածքային խնդիրներ, եւ ամեն ինչ կախված է նրանից, թե ինչպես այդ հարցում կայսմանավորվեն Ռուսաստանն ու ԱՄՆ-ը:

Իրանի համար նույնպես կարելի էր օգոստոսյան պատերազմի արդյունքը. Դա թույլ է տալիս հստակ պատկերացնել տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական փոփոխությունները եւ նշել սեփական անվտանգության խնդիրների լուծման հետագա մարտավարությունը: Չէ որ Պարսից ծոցում ՆԱՏՕ-ի ռազմածովային նավատորմի ցուցադրական ներկայությունը օգոստոսյան պատերազմի ժամանակ նրա համար մեծ նշանակություն ուներ: Թուրքիան՝ տեսնելով ԱՄՆ-ի անվճարականությունն այդ առճակատման ժա-

մանակ եւ զգուշանալով իր հետագա անվտանգության համար, սկսեց ակտիվ քաղաքականություն վարել տարածաշրջանում եւ պայմանավորվածություններ ձեռք բերել Մոսկվայի հետ: Փոխադարձ պայմանավորվածությամբ նա փորձեց ստանձնել տարածաշրջանային առաջնորդության դերը եւ նույնիսկ ժամանակավորապես վատթարացնել հարաբերություններն իր մշտական դաշնակցի՝ Իսրայել հետ՝ հոգուտ Իրանի եւ արաբական երկրների:

Հայաստանի համար խնդիրները միայն ավելանում էին, քանզի պատմականորեն հայտնի է, որ Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի միջեւ ցանկացած մերձեցում ազդում է Հայաստանի անվտանգության վրա: Թուրքիան սկսեց ավելի ակտիվ զբաղվել ղարաբաղյան խնդրով՝ հոգուտ Ադրբեջանի, եւ Հայաստանի առջեւ նախապայմաններ դնել՝ զուգահեռաբար Ռուսաստանի համաձայնությամբ ամրապնդելով Նախիջեւանը եւ Վրաստանի տարածքով երկաթգծի կառուցմամբ վերջնականապես մեկուսացնելով Նրան: Ադրբեջանի համար նույնպես ավելացան խնդիրները: Չնայած բնական իր պաշարների հաշվին (առավելապես՝ նավթի) Հարավային Կովկասում ամենահարուստ երկիրը լինելու հանգամանքին, Ադրբեջանը հասկացավ, որ դա բավարար չէ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրն իր օգտին լուծելու համար: Այդպիսի փոքր երկրի համար ոչ համարժեք հսկայական ռազմական ծախսերը, որոնք մի քանի անգամ գերազանցում են Վրաստանի եւ Հայաստանի պաշտպանական ծախսերին, վերջին հաշվով ոչինչ չեն որոշում: Օգոստոսյան պատերազմն Ադրբեջանին ցույց տվեց, որ առանց առաջատար տերությունների հետ համաձայնության պատերազմելու արդյունքը կարող է անսպասելի լինել: Իսկ այդպիսի անորոշությունը հղի է բացասական լուրջ հետեւանքներով: Կոսովոյի, Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի անկախության ճանաչումը նույնպես չի խոսում Ադրբեջանի օգտին:

Եզրակացություն

Ինչպես արդեն նշվեց, ԽՍՀՄ փլուզումը եւ դրան հաջորդած զարգացումները ցույց տվեցին, որ այժմ մարդկությունը գտնվում է հավասարակշռության մի վիճակից նույնատիպ մեկ այլ վիճակի անցնելու ընթացաշրջանում: Հենց այսպիսի անցումային գործընթացների շրջանում է թուլանում միջազգային իրավունքի հանրակարգը, եւ գլխավորը դառնում է ուժի իրավունքը: Արդեն ուժային գործոնների քողի ներքո վերստին գրվում կամ սրբագրվում են միջազգային հարաբերությունների իրավական կարգավորման մեխա-

Նիզմադրերը: Իրաքում, Աֆղանստանում, Նախկին Հարավսլավիայում տեղի ունեցած ռազմական գործողություններն ասվածի ակնառու օրինակներն են:

Այդուհանդերձ՝ Կոստվոյի ճանաչումից հետո Միջազգային դատարանի կայացրած վճիռը, թե իրավունքը խախտված չէ, հիմք է տալիս մտածելու, որ անցման գործընթացը հասել է իր բարձրակետին: Եթե Կոստվոյի ճանաչումն օրինական է եւ համապատասխանում է միջազգային իրավունքի նորմերին, ուրեմն նույն շրջանակում պետք է դիտարկվի նաեւ Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի, Մերձդնեստրի, Լեռնային Ղարաբաղի իրավունքը: Ու թեպետ հետագայում էլ երկակի չափանիշները տեղ են ունենալու այս աշխարհի հզորների քաղաքականության մեջ, այնուամենայնիվ, միջազգային իրավական նորմերի պահպանումը՝ թեկուզ ոչ հաճախադեպ, թույլ կտա ժամանակ առ ժամանակ խուսափել քաոսից, արյունահեղությունից եւ մարդու իրավունքների ոտնահարումից:

Մարդկության՝ նոր վիճակի անցնելուց հետո, անկասկած, միջազգային իրավունքը եւ նրա միանշանակ մեկնությունն առաջին տեղում կլինեն, որովհետեւ գնալով կամայական լուծումները, ընտրովի մոտեցումները դուրս կմղվեն օրակարգից: Բնական է, որ այդ դեպքում արդեն ուժը կենթարկվի օրենքին, այլ ոչ թե հակառակը: Կոստվոյի անկախության եւ Վրաստանի օգոստոսյան պատերազմի շուրջ Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի դիմակայությունն իր որոշակի նպաստը կունենա աշխարհակարգի փոփոխման մեջ: Այնպես որ, «Պանդորայի արկղը» բացված է, նոր աշխարհակարգի կայացման գործընթացը կհասնի իր տրամաբանական ավարտին: Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի դիմակայության նկարագրությունն այդ միտումների արտացոլանքն է:

**ԱՄՆ-ՌՈՒՄԱՍՏԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
«ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄՎՈՐՄԱՆ»
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

ՄԱՆՎԵԼ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՌԱՀՅԿ տնօրեն

Քաղաքական վերափոխումները սրընթաց ընդլայնում են իրենց աշխարհագրությունը՝ հասնելով ընդհուպ մինչև երկրագնդի ամենակայուն շրջանները: Թվացյալ քաոսային իրադարձությունները, այնուամենայնիվ, տեղավորվում են մեկ ընդհանուր տրամաբանության մեջ. ամենուր փլուզվում են նախկին կարգերը՝ առաջացնելով ներպետական եւ միջազգային հարաբերությունների նոր ձեւաչափի հրամայական: Համապատասխանաբար, կտրուկ աճել է անկայունության աստիճանը, ինչն իր հերթին նպաստել է միջազգային կոալիցիաների ստեղծմանը՝ միտված աշխարհի տարբեր կետերում կայունության ապահովմանը:

Վերջին տարիների քաղաքական զարգացումները եւ նրանց տրամաբանությունն ուսումնասիրելիս պետք է առանձնակի անդրադառնալ առաջատար տերությունների՝ ի մասնավորի Ամերիկայի միացյալ Նահանգների ու Ռուսաստանի քաղաքականությանը: Ինչպես ցույց է տալիս ժամանակը, 2009թ. այս երկու երկրների միջեւ հարաբերությունների «վերաբեռնավորման» քաղաքականությունն իր դրոշմը թողեց համաշխարհային եւ տարածաշրջանային բոլոր գործընթացների վրա: ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ նոր հարաբերություններն առաջ բերեցին քաղաքական աննախադեպ երեւույթներ միջազգային անվտանգության ոլորտում: Միաժամանակ որակական փոփոխությունների ենթարկվեց առաջատար միջազգային ինստիտուտների քաղաքականությունը: Վերը հիշատակված գործընթացների իմաստավորմանն է նվիրված այս հոդվածի հետագա շարադրանքը:

Ա. Զակամարտության սպառնալիքը. միջազգային կոալիցիաների «հիմնադրման» հրամայականը

1975թ. Եվրոպայում անվտանգության եւ համագործակցության խորհրդակցությունում (ԵԱՀԽ) Զեխինկիի եզրափակիչ ակտի ընդունումից հետո, երբ «Մարդու իրավունքներ» հասկացությունը քաղաքական լուրջ կշիռ ձեռք բերեց, քչերն էին կարծում, որ 21-րդ դարի սկզբին այն որոշիչ գործոն կդառնա միջազգային քաղաքականության ասպարեզում: 1990-ական թթ. սկզբին ԱՄՆ-ի քաղաքականության մեջ շրջանառության մեջ դրվեց «նոր աշխարհակարգ» եզրը՝ ի լուր աշխարհի հռչակելով, որ գործող աշխարհակարգը կազմակերպական առումով իրեն սպառել է: Նույնիսկ այդ ժամանակ, սակայն, ամբողջությամբ չէր գիտակցվում, որ սպառնվել է ոչ միայն վերջինիս կազմակերպական կառուցվածքի գծապատկերը, այլև ձեւավորման սկզբունքների արժեքային բաղադրիչը:

Միայն ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին բացահայտ միջամտելուն ուղղված իրար հաջորդող գործողությունները (Իրաք, Զարավալավիա, Լիբիա) աշխարհին ապացուցեցին, որ աշխարհակարգի՝ ազգային ինքնիշխանության եւ ուժի կիրառման իրավունքի հիմնարար սկզբունքներն էական փոփոխության են ենթարկվել: Նկատելի է գլոբալ անհանգստություն՝ կապված այն իրողության հետ, որ տեխնոլոգիական առաջընթացը փոխել է միջազգային հարաբերություններում ուժերի հավասարակշռության ապահովման եղանակը՝ համապատասխանաբար ձեւավորելով վերահսկողության նոր մեխանիզմների պահանջ: Ընդ որում, համաշխարհային փորձը նման մեխանիզմի նախադեպեր չի գրանցել. չափից շատ են փոփոխվել ազգային պետությունների գոյության պայմանները:

ԱՄՆ-ը՝ որպես համաշխարհային գերտերություն, բոլորին հասու դարձրեց այն միտքը, որ ստիպված է «հանել կապանքները» ոչ միայն միջազգային իրավունքի սրբազան հիմքերից, այլև աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրայից, քանզի նոր դարաշրջանի յուրահատկությունը սկզբունքորեն նոր մոտեցումներ է պահանջում: Խոսքն առաջին հերթին պետությունների ներքին գործերին միջամտության եւ սահմանների վերաձեւման արգելքների մասին է¹: Եվ առաջինը, որ չափազանց արագ դրսեւորեց իրեն, պե-

1 ԱՄՆ նոր մոտեցման տեսական հիմնավորման լավագույն օրինակը 20-րդ դարի ամերիկյան քաղաքականության ռաիվիրաններից մեկի՝ Զ.Զիսինջերի գնահատականն է. «Այսօր վեստֆալյան կարգն ապրում է համակարգային ճգնաժամ: Նրա սկզբունքները վիճարկվում են, սակայն ընդունելի այլընտրանք դեռեւս չի գտնվել: Ոչ միայն ԱՄՆ-ը, այլև շատ

տուրությունների ներքին գործերին միջամտության միջազգային-իրավական օրինականացման միտումն էր, ինչպես նաեւ «ցեղասպանության սպառնալիքի» ներքո պետությունների սահմանների վերաձեւումը: Սա առաջին գործնական մեխանիզմն էր, որն ընդունվեց ԱՄՆ-ի կողմից՝ թույլ տալով ոչ միայն ձեւավորել նոր քաղաքական-իրավական իրականություն, այլեւ քաղաքական շրջանառության մեջ դնել միջազգային կոալիցիայի գաղափարը:

Պետք է որ հասկանալի լինի այն, որ Հարավսլավիայի բաժանմանն ուղղված նման կոալիցիայի կողմից իրականացվող միջազգային գործողությունը ԱՄՆ-ի նոր քաղաքականության առաջին արտահայտությունն է: Այս քաղաքականության թե գաղափարական, թե կազմակերպական բաղադրիչները հաջողությամբ փորձարկվեցին. միայն միջազգային-իրավական բաղադրիչն իրեն չարդարացրեց: Հարավսլավիայի գործողության հանդեպ Ռուսաստանի արձագանքն ի ցույց դրեց ոչ միայն այս քաղաքականության ոչ իրավարար լինելը, այլեւ քաղաքական առումով աշխարհի պառակտման սպառնալիքը: ԱՄՆ-ը, սակայն, ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, կարողացավ արագ գտնել գլոբալ քաղաքական պառակտման հակաթույնը: Իրաքում նոր գործողության «նախօրէին» շրջանառության մեջ դրվեց «միջազգային ահաբեկչության սպառնալիքի» նոր դրույթը: Վերջինիս նպատակն այս անգամ առավել ուժեղ տերությունների կոալիցիայի ստեղծումն էր, ինչպես նաեւ Իրաքի՝ որպես ինքնուրույն սուբյեկտի, ապամոնտաժման առաջին արարի իրագործումը:

Այնուամենայնիվ, ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, վերացական սպառնալիքը (ահաբեկչության տեսքով) անհրաժեշտ ազդեցություն չունեցավ համաշխարհային տերությունների՝ մասնավորապես Արեւմտյան Եվրոպայի երկրների դիրքորոշումների վրա: Նույնիսկ ԱՄՆ-ի գլխավոր համախմբող մեխանիզմի՝ ՆԱՏՕ-ի ընդլայնումն ի գործ էր կանխարգելել աշխարհի գերտերությունների «տարածումը». Ընդհակառակն՝ սկսվեց գերտերությունների քաղաքական ներուժի ապակենտրոնացման գործընթաց:

Եվրոպական պետություններ մերժում են այլ պետությունների ներքին գործերին չմիջամտելու սկզբունքը՝ ելնելով հումանիտար ինտերվենցիայի գաղափարից կամ համաշխարհային իրավասությունից: 2000թ. սեպտեմբերին նոր հազարամյակի գալստյանը նվիրված ՄԱԿ-ի գագաթաժողովի ընթացքում այս մոտեցումը հավանության արժանացավ եւ աջակցություն ստացավ շատ ուրիշ պետությունների կողմից»:

Տես՝ Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? Пер. с англ. под. ред. В. Л. Иноземцева. М.: Ладомир, 2002. С. 5, 6.

Բ. 2007-2008թթ. ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի դիմակայությունը եւ գլոբալ «հասունացումը»

Ինչ-որ պահի Միացյալ Նահանգները հավելյալ մեխանիզմի կարիք զգաց՝ Եվրոպայի երկրներին միջազգային կոալիցիայի գաղափարի աջակցության հարկադրելու համար: 2008թ. Նոյրից շրջանառության մեջ դրվեց «ցեղասպանության սպառնալիքի» դրույթը՝ սակայն արդեն այլ նպատակադրությամբ: Գոյություն ուներ «Կոսովոյի նախադեպը»: ԱՄՆ-ը եւ Եվրոպական միության (ԵՄ) երկրների մեծամասնությունը ճանաչել էին սերբական երկրամաս Կոսովոյի անկախությունը, որի մարտավարական նպատակն իրական սպառնալիք հարուցող կողմի՝ Ռուսաստանի ագրեսիոն կերպարի վերականգնումն էր: Թերեւս վերջին անգամ շրջանառության մեջ դրվեցին «սառը պատերազմի» կարծրատիպերը²: Միաժամանակ վերացվեցին ցանկացած պետության տարածք ռազմական միջամտության բոլոր քաղաքական-իրավական վերապահումները: Նույն ժամանակահատվածում վերականգնվեց արեւմտյան պետությունների միջեւ սերտ կոալիցիայի ձեւավորման հնարավորությունը: Մի կարճ ժամանակով Ռուսաստանն էր որոշված իբրեւ արեւմտյան տերությունները միավորող գործոն:

Դեռեւս 2007թ. փետրվարի 10-ին Ռուսաստանի վարչապետ Վլադիմիր Պուտինը Մյունխենի՝ անվտանգության հարցերին նվիրված խորհրդաժողովի ընթացքում Վաշինգտոնին հանդիմանեց ողջ աշխարհում վերջինիս կողմից «գրեթե ոչնչով չզսպվող» ռազմական ուժի կիրառման համար: Պուտինը գնաց առճակատման ճանապարհով՝ մարտնչող քննադատության ենթարկելով ԱՄՆ-ի իշխողական արտաքին քաղաքականությունը՝ գլխավորապես Իրաքի հանդեպ: 2007թ. մայիսի 30-ին Ռուսաստանը նախազգուշացրեց, որ Լեհաստանում եւ Զեխիայի Հանրապետությունում հակահրթիռային պաշտ-

2 Այս կապակցությամբ նույն ժամանակամիջոցում բավական պերճախոս կերպով արտահայտվեց ռուս քաղաքագետ Ալեքսեյ Պուշկովը. «Արեւմուտքում կա ի դեմս Ռուսաստանի՝ թշնամու պահանջարկ»: Սա մոբիլիզացնում է Արեւմուտքը: Այն թույլ է տալիս հանդես գալ փոխհամաձայնեցված դիրքորոշմամբ: Իսկ այս միասնությունը հարցականի տակ է: Երբ Իրաքում սկսվեց պատերազմը, Արեւմուտքի միասնությունը խախտվեց. ՆԱՏՕ-ի կեղծ չպաշտպանեց Միացյալ Նահանգների գործողությունները: Եվ թշնամին՝ ի դեմս Ռուսաստանի, շատ հարմար գործոն է արեւմտյան տերությունների միավորման համար, ինչն ԱՄՆ-ին հնարավորություն է տալիս հեռու չթողնել իր Եվրոպական դաշնակիցներին: Ռուսաստանի ուրվականը նախկինի պես օգնում է կառուցել քաղաքական գործընթացները: Այդ իսկ պատճառով «սառը պատերազմի» ուրվականը դեռեւս երկար ժամանակ պահանջարկ կվայելի»: Մոսկվայի պետական համալսարանի պրոֆեսոր Ալեքսեյ Պուշկովի հետ հարցազրույցը տես՝ <http://www.inosmi.ru/world/20080402/240588.html>

պանության համակարգի տարրերի տեղակայման ամերիկյան ծրագրերը կարող են «վառձողի տակառի» վերածել Եվրոպան: Վերջինս հաջողությամբ փորձարկում է միջմայրցամաքային նոր բալիստիկ հրթիռները, որոնք ի զորու են «հաղթահարել» բոլոր գործող եւ նախատեսվող համակարգերը: Ռուսաստանը հայտարարեց, որ ստիպված է լինելու արձագանքել «ոչ թե դիվանագիտական, այլ ռազմական եղանակներով»:

Հարավսլավիայում Արեւմուտքի դեմարշը չէր կարող չանհանգստացնել Ռուսաստանին. վերջինս հանդես եկավ պատասխան առաջարկով: 2008թ. հուլիսի 7-ին Ճապոնիայում կայացած «Մեծ ութնյակի» գագաթաժողովի շրջանակում Ռուսաստանի նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւը երկկողմ բանակցություններ վարեց Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի եւ Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելի հետ, որոնց ընթացքում հանդես եկավ «Եվրոպական անվտանգության վերաբերյալ իրապես պարտավորեցնող պայմանագրի մշակման եւ կնքման առաջարկով, որտեղ իբրեւ կողմ կարող են հանդես գալ եվրատլանտյան տարածքում գործող կազմակերպությունները»: «Տարածաշրջանային պակտը» կոչված է վերջնականապես հստակեցնել «Եվրատլանտյան հանրության հարաբերություններում ուժի գործունը»: Մեդվեդեւը հավելեց, որ այս պակտը հնարավորություն կընձեռներ համալիր կերպով լուծելու «Եվրոպայում անվտանգության անբաժանելիության եւ սպառնալիությունների վերահսկողության խնդիրները»: Ռուսաստանի նախագահը հայտարարեց, որ «ատլանտականությունը ... սպառն է իրեն. խոսքն այժմ պետք է վերաբերի Վանկուվերից մինչեւ Վլադիվոստոկ ձգվող ողջ եվրատլանտյան տարածքի միասնության մասին»: Մեդվեդեւը՝ որպես օրինակ բերելով 1975թ. Հելսինկիի եզրափակիչ ակտը, փաստորեն առաջարկեց ստեղծել Եվրոպայում անվտանգության եւ համագործակցության կազմակերպությանը (ԵԱՀԿ) փոխարինող այլ ինստիտուտ:

Արեւմուտքի երկրները թերահավատորեն մոտեցան Ռուսաստանի նման առաջարկին: Հնարավոր է՝ այս պատճառով «անկյուն» քված Ռուսաստանը պետք է իր վերաբերմունքն արտահայտեր Արեւմուտքում ընթացող քաղաքական գործընթացների շուրջ: 2008թ. օգոստոսի 8-ին Ռուսաստանը ներքաշվեց Վրաստանի եւ նախկինում վերջինիս շրջան հանդիսացող Հարավային Օսիայի հակամարտության մեջ՝ ոչ միայն բարձրակետին հասցնելով Արեւմուտքի ու Ռուսաստանի միջեւ հակամարտությունը, այլեւ ճանապարհ բացելով նոր աշխարհակարգի հաստատման համար: Ռուսաստանն օգտվեց «Կոսովոյի նախադեպի» գաղափարական հենքից՝ ճանաչելով նախկինում Վրաստանի կազմում ներառված Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի

անկախությունը: Ռուսաստանի շուրթերով ի լուր աշխարհի հայտարարվեց, որ ժողովրդին ցեղասպանությունից փրկելու համար անհրաժեշտ է ճանաչել վերջինիս անկախությունը: Այս հայտարարության հիմքում դրված էր նույն տարվա փետրվարի 28-ին ԱՄՆ-ի եւ եվրոպական տերությունների կողմից Կոսովոյի ճանաչման փորձը:

Չնայած ձեւական առումով Ռուսաստանի գործողությունների նկատմամբ Արեւմուտքի խիստ արձագանքներին՝ այս գործողությունները միայն նոր նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին ԱՄՆ-ի նոր քաղաքականության իրականացման համար: Միջազգային-իրավական հարթությունում թե պետությունների ներքին գործերին միջամտելու օրինականացման տրամադրությունը, թե «ցեղասպանության սպառնալիքի» ներքո նրանց վերաձեւումը ստացավ նոր ռեսուրսներ: Այդ պատճառով իմաստ ունի մանրամասնորեն անդրադառնալ «Կոսովոյի նախադեպին», քանզի ակնհայտ է, որ հատկապես այս մեխանիզմին է մեծապես վերապահված փոխել 21-րդ դարի քաղաքական աշխարհի քարտեզի դեմքը:

Ռուս քաղաքագետ Նիկոլայ Չլոբինը շատ հստակ գնահատական է տվել ստեղծված կացությանը: Վերջինիս խոսքով՝ «Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի ճանաչումից հետո Ռուսաստանն ու Արեւմուտքը միմյանց ավելի մերձեցան: ... Նրանք այժմ խոսում են նույն լեզվով: Այլ բան է, որ թե՛ Ռուսաստանը, թե՛ Արեւմուտքը դա տակավին չեն հասկացել»: Չլոբինի կարծիքով՝ «Երբ անցնի այժմյան հիստերիան, բոլորը գլխի կընկնեն, որ Ռուսաստանը հրաժարվել է միջազգային հարաբերությունների հետյալթյան համակարգը վերակենդանացնողի սովորական դերից, մի համակարգ, որի պահպանումը նա ավանդաբար պնդում էր: Ռուսաստանը հրաժարվեց պահպանել Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ձեւավորված համակարգը»:

Իսկապես, շատ արագ պարզ դարձավ, որ Ռուսաստանի կամքին հակառակ Կոսովոյի անկախության ճանաչումը միջազգային պրակտիկա առաջին անգամ մտցրեց առանց մետրոպոլիայի համաձայնության ինքնակամ պետական կազմավորման միակողմանի ճանաչման փորձը: Մինչ այժմ միջազգային իրավունքի տեսանկյունից սահմանների ցանկացած փոփոխություն հենվում էր կողմերի համաձայնության վրա: Միայն այս մեխանիզմն էր հնարավորություն տալիս կարգավորելու տարածքային ամբողջականության եւ ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքների միջեւ առկա հակասությունը:

Կոսովոյի պարագայում շրջանառության մեջ դրվեց մի նոր չգրված միջազգային սկզբունք: Այսպիսով՝ ցանկացած պետական կազմավորման ինքնիշխանության պաշտպանվածությունն արդեն վտանգի տակ դրվեց «օրի-

Նական հիմունքներով»։ Ընդ որում, այս սկզբունքի կիրարկման բուն գործընթացն ունեցավ միանգամայն որոշակի քաղաքական ուղղվածություն՝ Նախադեպը հաստատվեց Արեւմուտքի եւ Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական հետաքրքրությունների դիմակայության բարձրակետում։ Արդյունքում Ռուսաստանը, իր կամքից անկախ, ստացավ այդպիսի քաղաքականության «դաշնակցի» կարգավիճակ։

Հարկ է նշել, որ միջազգային հանրության կողմից սուր քննադատության արժանացած Ռուսաստանը որոշ ժամանակ տրամադրված էր Արեւմուտքի հետ դիմակայության պահպանմանը։ Չտեսնված ակտիվություն ցուցաբերեցին Արեւելյան Եվրոպայի երկրները։ Համերաշխ կերպով հանդես գալով ի պաշտպանություն Վրաստանի՝ «հակառուսական գոտին» վերակենդանացրեց «սառը պատերազմի» կարգախոսները։ Սակայն շատ ժամանակ չպահանջվեց, որպեսզի աշխարհը տեղի ունեցող իրադարձություններին Նայի այլ դիտանկյունից։ «Ինքնորոշված քաղաքական սուբյեկտների» անկախության միակողմանի ճանաչման մեխանիզմը ձեռք բերեց ռազմավարական նշանակություն։ Ռուսաստանի ներկայիս ղեկավարներն այն ժամանակ առաջինը հայտարարեցին Վրաստանում առաջացած ճգնաժամի խոր արմատների մասին։ Ռուսաստանի Նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւը հայտարարեց, որ մինչեւ 2008թ. օգոստոսի 8-ի պատերազմը գործող միջազգային անվտանգության ճարտարապետությունն ապացուցեց իր թուլությունը եւ կարիք ունի վերանայման։ Նման պնդումը դուրս էր միջազգային բարդ իրավիճակում հայտնված պետության մարտավարական ծրագրերի շրջանակից։

2008թ. սեպտեմբերի 5-ին Ռուսաստանի Նախագահն ի լուր աշխարհի հայտարարեց, որ ... ձերբազատվելով «սառը պատերազմից»՝ աշխարհն այդպես էլ հավասարակշռություն ձեռք չբերեց. անհրաժեշտ է անվտանգության Նոր ճարտարապետություն։ Մինչ այդ՝ 2008թ. սեպտեմբերի 1-ին, Ռուսաստանի արտաքին գործերի Նախարար Սերգեյ Լավրովը հայտարարեց, որ «սկզբի համար վատ չէր լինի տեսնել՝ ինչ-որ ժամանակ ստեղծված այսօրվա կառույցներն ու մեխանիզմները արդյոք համարժեք են, թե պետք է մտածել Նորի՝ Նոր Եվրոպական ճարտարապետության ձեւավորման մասին, որը կերաշխավորի հետպատերազմյան սահմանների անձեռնմխելիությունը եւ միաժամանակ հաշվի կառնի 21-րդ դարի իրողությունները»։

Նախկին աշխարհակարգի ավարտի համընդհանուր գիտակցման խորհրդանշական արտահայտությունը 2009թ. ԱՄՆ-ի կողմից Ռուսաստանին առաջարկված՝ երկու երկրների հարաբերությունների «վերաբեռնավորման» ռազմավարությունն էր։ Ըստ էության, միջազգային հարթակ նետվեց

Նոր աշխարհակարգի ռազմավարությունը: Երկրագնդի տարբեր կետերում այդ փոփոխություններին հաջորդած զարգացումները վկայեցին, որ համաշխարհային քաղաքականության մեջ Նոր փոխդասավորություններն այլընտրանք չունեն:

Գ. Քաղաքական շրջադարձ. ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի հարաբերությունների «վերաբեռնավորման» քաղաքականության նպատակը

ԱՄՆ նախագահի պաշտոնում Բարաք Օբամայի ընտրվելը կտրուկ շրջադարձ նշանավորեց Ռուսաստան-ԱՄՆ հարաբերություններում: 2009թ. հունվարի 20-ին տեղի ունեցավ Բարաք Օբամայի երդմանակալության արարողությունը: Նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ նա հայտարարել էր, որ Ռուսաստանը «կդառնա այն հիմնական հարցերից մեկը, որին պետք է փորձի պատասխան գտնել ԱՄՆ հաջորդ նախագահը»:

2009թ. փետրվարի 6-ին Մյունխենի՝ անվտանգության խնդիրներին առնչվող ամենամյա խորհրդաժողովի ընթացքում ԱՄՆ փոխնախագահ Ջո Բայդենը հայտարարեց. «Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում Ռուսաստանի եւ մեր դաշինքի անդամների միջեւ հարաբերությունները վտանգավոր միտումներ են արձանագրել: Ժամանակն է վերաբեռնավորել կոճակը եւ անդրադառնալ բազմաթիվ այն ոլորտներին, որտեղ մենք կարող ենք եւ պետք է համագործակցենք»:

Միաժամանակ խորհրդաժողովի շրջանակներում Հյուսիսատլանտյան դաշինքի (ՆԱՏՕ) անդամ պետությունների արտաքին գործերի նախարարները պայմանավորվեցին վերականգնել դեռեւս անցյալ տարի «Կովկասյան ճգնաժամից» հետո Ռուսաստանի հետ սառեցված պաշտոնական հարաբերությունները: 2009թ. փետրվարի 6-ին Մյունխենում կայացավ Ռուսաստանի Դաշնության առաջին փոխվարչապետ Սերգեյ Իվանովի եւ ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Յապ Դե Հոոպ Միտֆերի հանդիպումը՝ նվիրված անվտանգության խնդիրներին: Այդ ժամանակ դաշինքի ռազմավարների կողմից արդեն հիրավի գիտակցվում էր Ռուսաստանի հետ պայմանավորվելու անհրաժեշտությունը: Ավելին՝ ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությունը հասկացրեց, որ «սառեցնում է» Ուկրաինայի եւ Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամագրվելու բանակցությունները:

Բոյուսելի կողմից Ռուսաստան-ՆԱՏՕ խորհրդի շրջանակում համագործակցության վերականգնումը Մոսկվայում դիտարկվեց որպես դիվանագի-

տական հաղթանակ: Նախ՝ Ռուսաստանը թույլ չտվեց, որ Ուկրաինան եւ Վրաստանը միանան ՆԱՏՕ-ին անդամագրվելու գործողությունների ծրագրին: Ավելին՝ «Կովկասյան ճգնաժամից» հետո Նրան հաջողվեց ամերիկյան Նոր վարչակազմի իշխանության գալուց հետո Զյուսիսատլանտյան դաշինքի հետ կարգավորել փոխհարաբերությունները:

2009թ. մարտի 4-ին հաղորդագրություն տարածվեց այն մասին, որ ԱՄՆ Նախագահը Ռուսաստանի իր պաշտոնակից Դմիտրի Մեդվեդևին Նամակ է հղել, որով տեղեկացրել է, որ Միացյալ Նահանգները կիրառարվի Լեհաստանում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգերի տեղակայումից, եթե փոխարենը Ռուսաստանը համաձայնվի չօժանդակել Իրանի միջուկային զենքի եւ բալիստիկ հրթիռների ստեղծման Նախագծերին:

2009թ. մարտի 6-ին Ժնևում ԱՄՆ պետքարտուղար Զիլարի Զլինթոնը եւ Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Լավրովը պայմանավորվեցին Նոր թափ հաղորդել ռուս-ամերիկյան հարաբերություններին: Օրակարգում ընդգրկված էին մի շարք կարեւոր խնդիրներ, ինչպիսիք են միջուկային զինաթափման բանակցությունները, հակահրթիռային համակարգի վերաբերյալ փոխզիջման հնարավորությունը, ինչպես նաեւ Ռուսաստանի՝ Իրանի հետ զենքի առեւտուրը: Ի նշան Մոսկվայի հետ հարաբերությունների «վերաբեռնավորման» մտադրության՝ Զլինթոնը Լավրովին նվիրեց խաղալիք կոճակ, որը կրում էր ռուսերեն peregruzka նշագրումը:

2009թ. ապրիլի 1-ին Լոնդոնում «Մեծ քսանյակի» գագաթաժողովի ընթացքում կայացավ ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի Նախագահների առաջին հանդիպումը: Իսկ արդեն հուլիսի 6-ին Բարաք Օբաման պաշտոնական այցով ժամանեց Մոսկվա: Այցն ուներ կոնկրետ լուրջ արդյունք. Ռուսաստանը համաձայնեց համագործակցել ԱՄՆ-ի հետ Աֆղանստանի հարցում: Ձեռք բերված պայմանավորվածության համաձայն՝ ԱՄՆ-ին իրավունք էր վերապահվում ռազմական տեխնիկայի եւ անձնակազմի տարանցումն իրականացնել ռուսական օդային տարածքով՝ այս երկրում ԱՄՆ-ի եւ ՆԱՏՕ-ի ռազմական անձնակազմն ուժեղացնելու նպատակով: Այս որոշումը կարելի է համարել «վերաբեռնավորման» քաղաքականության առաջին լուրջ հաղթանակը:

Չուգահեռաբար Ռուսաստանը զարգացնում էր սեփական ռազմավարական ծրագրերը: 2009թ. հունիսի 14-ին Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) անդամ պետությունների ղեկավարները ստորագրեցին «Արագ արձագանքման հավաքական ուժերի ստեղծման մասին» պայմանագիրը, որը հավանության արժանացավ 2009թ. փետրվարի 4-ին: Ակնկալվում էր, որ արագ արձագանքման հավաքական ուժերը (ԱԱՀՈՒ)

պետք է գտնվեն մշտական պատրաստության մեջ՝ արձագանքելու արտակարգ իրավիճակներին, ագրեսիային, ահաբեկչությանը, ինչպես նաեւ պայքարելու կազմակերպված հանցավորության ու թմրանյութերի առեւտրի դեմ:

2009թ. դեկտեմբերի սկզբին Կրեմլը հրապարակեց «Եվրոպական անվտանգության պայմանագիր» անունը կրող մի փաստաթուղթ: Սույն նախագիծը ներկայացրեց Ռուսաստանի արտաքին գործերի նախարար Սերգեյ Լավրովը 2009թ. դեկտեմբերի 1-ին Աթենքում կայացած ԵԱՀԿ նախարարական զագաթաժողովի ժամանակ՝ արժանանալով ՆԱՏՕ-ի ղեկավարության եւ ԵՄ-ում նախագահող Շվեդիայի քննադատությանը: Դա պայմանավորված էր փաստաթղթում այն դրույթների առկայությամբ, թե բացի ԵՄ-ից, ՆԱՏՕ-ից եւ ԵԱՀԿ-ից, պայմանագրի ստորագրմանը հրավիրված են ԱՊՀ-ն եւ ՀԱՊԿ-ը: Պարզ էր, որ Ռուսաստանը ջանքեր է գործադրում ԱՊՀ-ի միջազգային վարկանիշը բարձրացնելու եւ այս կազմակերպություններին միջազգային ասպարեզում կարգավիճակ ապահովելու ուղղությամբ:

Անփոփոխ էր մտնում Ռուսաստանի դիրքորոշումը Վրաստանի նկատմամբ: Նախ՝ Ռուսաստանը ջանք չէր խնայում բարեկամ պետությունների կողմից Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի անկախության ճանաչման ուղղությամբ՝ մինչեւ այժմ չգրանցելով նկատելի հաջողություններ այս ասպարեզում: Վենեսուելայից եւ Նիկարագուայից բացի, Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախությունը Ռուսաստանի տնտեսական օգնության դիմաց ճանաչել է նաեւ Նաուրու փոքրիկ պետությունը:

Այնուամենայնիվ՝ արդեն 2010թ. պարզ էր, որ ԱՄՆ-ը եւ Ռուսաստանը պատրաստ են լուրջ համագործակցության: 2009թ. դեկտեմբերի 5-ին լրացավ Ռազմավարական հարձակողական սպառազինությունների (ՌՀՍ) կրճատման եւ սահմանափակման պայմանագրի վավերականության ժամկետը: 2010թ. ապրիլի 8-ին բանակցությունների արդյունքում կնքվեց ռազմավարական սպառազինությունների կրճատմանն առնչվող նոր պայմանագիր՝ ՌՀՍ-3: Իսկ արդեն 2010թ. հունիսի 9-ին ԱՄՆ-ին հաջողվեց համոզել Ռուսաստանին՝ աջակցություն ցուցաբերել Իրանի վերաբերյալ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) նոր որոշման կայացման գործում: ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց բանաձեւ՝ Իրանի նկատմամբ սահմանելով նոր պատժամիջոցներ, ինչը պայմանավորված էր նրանով, որ վերջինս հրաժարվում էր դադարեցնել ուրանի հարստացման աշխատանքները: Փաստաթղթի օգտին քվեարկեցին Անվտանգության խորհրդի 12 անդամ պետություններ, դեմ քվեարկեցին միայն Թուրքիան եւ Բրազիլիան, իսկ Լիբանանը ձեռնպահ մնաց:

2010թ. հունիսի 9-ին ընդունված թիվ 1929 փաստաթուղթը խստացրեց խորհրդի պատժամիջոցները Թեհրանի նկատմամբ՝ մասնավորապես բռնարգելք դնելով այդ երկիր մարտական տանկերի, ինքնաթիռների, ռազմասավերի ու ռազմական ինքնաթիռների, հրթիռների կամ հրթիռային համակարգերի մատակարարման վրա: Բանաձեւում նշված է, որ Իրանը չի կարող փայտափրոջ իրավունքով մասնակցել այլ պետությունում միջուկային կոմերցիոն գործունեության: Խորհուրդը մասնավորապես որոշեց, որ բոլոր պետությունները պետք է արգելեն իրենց իրավասության տակ գտնվող տարածքներում ուրանի արդյունահանման կամ միջուկային նյութերի ու տեխնոլոգիաների արտադրության եւ օգտագործման մեջ իրանական ներդրումները: Խոսքը, ի թիվս այլոց, բալիստիկ հրթիռների տեխնոլոգիաների մասին է, որոնք ի գործ են միջուկային զենք կրել: Բացի դրանից, խորհրդի անդամները որոշեցին, որ «Իրանը չի ձեռնարկի միջուկային զենք կրելու ունակ բալիստիկ հրթիռների՝ ներառյալ բալիստիկ միջուկային տեխնոլոգիաների կիրառմամբ արձակումների հետ կապված որեւէ գործունեություն»: Պարբերաբար միջազգային կոալիցիաներ ձեւավորելու՝ ԱՄՆ-ի ռազմավարական ուղեգիծն արժանացավ Ռուսաստանի հավանությանը:

2010թ. հունիսի 23-ին Դմիտրի Մեդվեդեւը մեկնեց ԱՄՆ: Հունիսի 24-ին Սպիտակ տանը ԱՄՆ նախագահի եւ Ռուսաստանի նախագահի միջեւ կայացան բանակցություններ, որոնց ավարտին կազմակերպված համատեղ մամուլի ասուլիսի ժամանակ Բարաք Օբաման ընդգծեց, որ անցյալ տարի հայտարարված՝ հարաբերությունների, այսպես կոչված, «վերաբեռնավորումից» հետո կոնկրետ հարցերի վերաբերյալ զգալի առաջընթաց է գրանցվել: Անկասկած, Օբամայի նման հայտարարության համար հիմք հանդիսացավ Աֆղանստանի եւ Իրանի հարցում ԱՄՆ-ին աջակցելու՝ Ռուսաստանի պատրաստակամությունը:

ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ նոր հարաբերությունների առավել խոսուն վկայությունն է Լիբիայում առաջացած իրավիճակին միջամտելու նպատակով ձեւավորված ռազմական կոալիցիան: 2011թ. մարտի 18-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց մի բանաձեւ, որով թույլատրվում էր թռիչքներից ազատ գոտի մտցնել Լիբիայի օդային տարածքում: Այս ձեւակերպումը փաստորեն ճանապարհ բացեց միջազգային ռազմական ինտերվենցիայի առջեւ: Բանաձեւի նախագծի³ օգտին քվեարկեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 15 անդամներից 10-ը: Հինգ պետություններ՝ Ռուսաստանը, Չինաստանը, Գերմանիան, Ղազախստանը եւ Բրազիլիան, ձեռնպահ

մասցին քվեարկելուց՝ դրանով իսկ «կանաչ լույս» վառելով բանաձեւի ընդունման համար: Արեւմտյան տերությունները բարձր գնահատեցին Ռուսաստանի այս քայլը:

Սա Ռուսաստանի կողմից միջազգային կոալիցիային աջակցություն ցուցաբերելու երրորդ դեպքն էր՝ չնայած կոալիցիայի ծրագրերն ուղղված էին նրա ավանդական դաշնակցի դեմ: Լիբիայի առաջնորդ Մուամար Զադաֆին միջազգային հանրության առջեւ միայնակ մասց այն բանից հետո, երբ Ռուսաստանը՝ ավելի վաղ նրանից երես չթեքած միակ երկիրը, միացավ «Մեծ ութնյակի» մասցած անդամների այն պնդումներին, թե Զադաֆին լիովին կորցրել է լեգիտիմությունը եւ ապագա չունի ժողովրդավարական Լիբիայում:

Այնուամենայնիվ՝ այս պատասխան քայլերի նշանակալիությունը չարժե գերազնահատել, քանի որ Վանկուվերից մինչեւ Վլադիվոստոկ համակողմանի գործակցության զարգացումը բախվում է շատ լուրջ խոչընդոտների: Վրաստանի նկատմամբ Ռուսաստանի վարած ուղեգիծն անդրադարձավ ռուս-ամերիկյան հարաբերությունների կարեւորագույն ոլորտներին եւ, առաջին հերթին, Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) անդամակցության առումով, ինչը «վերաբեռնավորման» քաղաքականության հանգուցային խնդիրներից էր: Բացի դրանից, անհաղթահարելի խնդիրներ առաջացան ԵԱՀԿ շրջանակում:

ԱՀԿ անդամ Վրաստանը շարունակում է խոչընդոտել Ռուսաստանի մուտքն այս կազմակերպություն: ԱՀԿ-ին անդամակցելու համար անհրաժեշտ է բոլոր անդամների համաձայնությունը: Չնայած Ռուսաստանի եւ Վրաստանի միջեւ ընթացող երկարատեւ բանակցություններին՝ այս խնդիրը լուծում չի գտնում: Բանն այնտեղ հասավ, որ Դոփիլում կայացած «Ութնյակի» գագաթաժողովի մասնակիցների ընդունած ամփոփիչ հռչակագրում (2011թ. մայիսի 27) ներառվեց դրույթ, համաձայն որի՝ 2011թ. ԱՀԿ ընդունվելու հարցում «Ութնյակը» կաջակցի Ռուսաստանին:

Եթե այս հարցն ինչ-որ կերպ լուծելի է, ապա ԵԱՀԿ շրջանակներում ստեղծված իրավիճակը սպառնում է լրջորեն ազդել անվտանգության հարցերում միջազգային հանրության միասնականության վրա: 2010թ. դեկտեմբերի 1-2-ը Աստանայում (Ղազախստան) կայացած ԵԱՀԿ գագաթաժողովը ոչ միայն դարձավ Ռուսաստանի ու Արեւմուտքի միջեւ առկա տարաձայնությունների նոր հաստատում, այլեւ հարցականի տակ դրեց այս կազմակերպության գործունակությունը: Հենց Վրաստանի տարածքային ամբողջականության հարցի շուրջ Ռուսաստանի եւ Վրաստանի տարաձայնությամբ

յունները ստեղծեցին այն իրավիճակը, որի պատճառով ԵԱՀԿ-ին չհաջողվեց համաձայնեցնել հիմնական ամփոփիչ փաստաթուղթը՝ Գործողությունների ծրագիրը: ԵԱՀԿ անդամ պետություններին մտում էր միայն ընդունել ամփոփիչ հռչակագիր ԵԱՀԿ արժեքներին, ինչպես եւ նախկինում ընդունված բոլոր պայմանավորվածություններին իրենց նվիրվածության մասին⁴:

Այս հռչակագրի տեքստում տեղ գտած՝ «Վանկուվերից մինչեւ Վլադիվոստոկ համակողմանի գործակցության զարգացում» բանաձեւը դարձավ սոսկ «բարի ցանկությունների» առկայության նշան: Իրականում ԵԱՀԿ-ի գոյության հիմքում ընկած հելսինկյան եզրափակիչ ակտը հայտնվեց իր միջազգային նշանակությունը կորցնելու վտանգի առջեւ: ԱՄՆ-ին եւ ԵՄ երկրներին մտում էր միայն հայտարարել, որ իրենք պաշտպանում են Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը՝ համակերպվելով ԵԱՀԿ-ում կոնսենսուսի հասնելու անհնարինության հետ:

Ել ավելի լուրջ տարաձայնություններ առաջացան՝ կապված հակահրթիռային պաշտպանության ապագա ծրագրերի հետ: Չնայած հանգամանքին, որ Բարաք Օբաման վերանայել է Արեւելյան Եվրոպայում առանց ռադիոտեղորոշիչ եւ հակահրթիռային միջոցների արդյունավետ հակահրթիռային պաշտպանություն ստեղծելու վերաբերյալ իր նախորդի՝ Ջորջ Բուշի որոշումները, սակայն Արեւմուտքի եւ Ռուսաստանի միջեւ այդ հարցի շուրջ առաջմ չի ձեւավորվել ընդհանուր մոտեցում: 2009թ. դեկտեմբերի 11-ին Վաշինգտոնի եւ Վարշավայի միջեւ կնքվեց պայմանագիր, որը հնարավորություն տվեց վերջինիս տարածքում տեղակայել «Փեթրիոթ» հրթիռների մարտկոցներ: Այս պայմանավորվածությունը միակն էր, որ մասցել էր նախկին ամերիկյան վարչակարգի՝ Արեւելյան Եվրոպայում հակահրթիռային համակարգի ստեղծման հետ կապված ծրագրից, որի նախնական համաձայնագիրը ստորագրվել էր 2008թ. օգոստոսին: Ռուսաստանում եւ Արեւմուտքում այս քայլն ընկալվեց իբրեւ Մոսկվայի եւ Վաշինգտոնի միջեւ հարաբերությունների «վերաբեռնավորմանը» համընթաց կատարված զիջում Ռուսաստանին: Վերջինիս հատկապես զայրացնում էին Եվրոպայում հակահրթիռային պաշտպանության համակարգի տարրերի՝ այդ թվում հրթիռ-կլանիչների (Լեհաստան) եւ ռադիոտեղորոշիչ կայանների (Չեխիա) տեղակայման Բուշի ծրագրերը: Մոսկվան համարում էր, որ սա չափազանց մոտ է իր սահմաններին եւ այսպիսի տեղակայումն իր համար լուրջ անհարմարություններ է ստեղծում:

4 Աստանայում ընդունված հռչակագրի ամբողջական տեքստը տես՝ <http://www.regnum.ru/news/1353137.html>

2010թ. նոյեմբերի 20-ին Ռուսաստանի նախագահը հրավիրվեց ՆԱՏՕ-ի գագաթաժողովին (Լիսաբոն), որտեղ կազմակերպության 28 անդամ երկրները եւ Ռուսաստանը պայմանավորվեցին համագործակցություն սկսել մի ամբողջ շարք հարցերի՝ առաջին հերթին Եվրոպայի պաշտպանության համար նախատեսված ամերիկյան հակաօդային պաշտպանության համակարգերի շուրջ: Ռուսաստանի եւ ՆԱՏՕ-ի միջեւ կնքվեցին մի շարք այլ համաձայնագրեր եւս: Որոշվեց, որ Ռուսաստան-ՆԱՏՕ խորհրդի աշխատանքում վերակառուցում է իրականացվել, եւ կողմերը պայմանավորվեցին այդ խորհրդի միջոցով ձեւավորել «խաղաղության, անվտանգության եւ կայունության ընդհանուր տարածք»: Խոսակցություններ էին գնում այն մասին, որ կան բավականին ծանրակշիռ հիմքեր Ռուսաստանի եւ ՆԱՏՕ-ի հակահրթիռային պաշտպանության համակարգերի միավորման համար⁵: ԱՄՆ-ը եւ ՆԱՏՕ-ն չէին բացառում հակահրթիռային պաշտպանության ոլորտում լայնածավալ համագործակցության հնարավորությունը՝ բացեիքաց հայտարարելով, որ այսուհետ եւս Ռուսաստանը միանձնյա պատասխանատվություն է կրելու իր տարածքի պաշտպանության համար, իսկ ՆԱՏՕ-ն՝ իր տարածքի:

Սակայն հարցի այսօրինակ դրվածքը նույնպես չհանգեցրեց հակահրթիռային պաշտպանության ապագա մոդելի փոխադարձ ընդունելի տարբերակի ձեւավորմանը: Ռուսաստանի եւ ՆԱՏՕ-ի միջեւ փոխադարձ անվստահությունը հասավ այն աստիճանին, որ 2001թ. հուլիսին ՆԱՏՕ-ում Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Դմիտրի Ռոզոգինը ռուսական «Կոմերսանտ» թերթին տված հարցազրույցում կարծիք հայտնեց, թե այս հարցում ռուսական կողմին ականջալուր չլինելը կարող է պատճառ դառնալ, որպեսզի Մոսկվան դուրս գա 2010թ. ստորագրված ՌՍՀ-3 պայմանագրից, ինչպես եւ միջուկային սպառնալիքությունը մոտեցնի ՆԱՏՕ-ի սահմաններին: 2011թ. հուլիսի 5-ին ՆԱՏՕ-Ռուսաստան հերթական հանդիպման ժամանակ Մեդվեդեւը փորձում էր ՆԱՏՕ-ին համոզել լեզալ մի փաստաթուղթ թողարկելու անհրաժեշտության մեջ, որով կերաշխավորվի, որ հակահրթիռային պաշտպանության նոր համակարգն ուղղված չի լինելու Ռուսաստանի միջուկային ուժերի դեմ:

5 Նման գաղափարն աննախադեպ էր: Եվրոպական անվտանգության մոսկովյան կենտրոնի ղեկավար Տատյանա Պարխալինան հետեւյալ կերպ է գնահատում. «Սա առաջին հերթին բաղաբական նախագիծ է: Գործնականում այն նշանակում է ռուսական պաշտպանության ինտեգրում Եվրատլանտյան անվտանգության համակարգին: Ռուսաստանը մեկ անգամ չէ, որ հայտարարում է, որ ինքը ներգրավված է Եվրոպայում որոշումների կայացման գործում: Իսկ սա լուրջ գլխացավանք է Կրեմլի համար»: http://www.washingtonpost.com/world/russia_us_warm_up_on_missile_defense/2011/03/21/ABY7ei7_story.html?wprss=rss_homepage

ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությունը, սակայն, շարունակում է մսալ այն կարծիքին, որ Նոր համաձայնագրեր պետք չեն: Դաշինքն առաջ քաշեց տեղեկատվության մշակման համատեղ կենտրոններ ստեղծելու գաղափարը՝ որպես համակարգի կառավարման համատեղ կայանի այլընտրանք, որի ստեղծումը Նույնպես առաջարկել էր Ռուսաստանը: ԱՄՆ-ը այս առաջարկն անվանեց ոչ իրատեսական: ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Անդրեաս Ֆոգ Ռասմուսենը հայտարարեց. «Ամենաիրատեսականը կլիներ ռուսաստանյան եւ Նատոյական մեկական անկախ համակարգերի գոյությունը, որոնց խնդիրը, սակայն լիներ Նույնը: Սա կարելի է իրագործել մեկ կամ երկու համատեղ կենտրոնների կազմակերպմամբ, որոնք կծառայեն որպես տեղեկատվության փոխանակման կառույցներ⁶»:

Այսուհանդերձ՝ դիտարկելով Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ Նոր փոխհարաբերությունների առաջացման տրամաբանությունը, թերեւս, չի կարելի չառանձնացնել վերջինիս բնորոշ սկզբունքորեն Նոր առաջնահերթությունները: Առաջացող տարաձայնությունները լոկ ընդգծում են Նոր Նախագծերի ռեսուրսների հաշվին սեփական քաղաքական կշիռը բարձրացնելու՝ կողմերի ցանկությունները: Համատեղ գլոբալ Նախագծերի մշակման եւ իրականացման հեռանկարն այժմ ոչ մեկի կողմից չի վիճարկվում: Բոլորը հասկանում են, որ իրադարձությունների այսպիսի ընթացքին արդեն այլընտրանք չկա:

Դ. Միջազգային ակնկալիքներ Ռուսաստանից

Ռուսաստանի նկատմամբ ԱՄՆ քաղաքականության կտրուկ շրջադարձի պատճառները մեկնաբանելու ցանկացած փորձ պահանջում է պարզաբանել կարեւորագույն մի հարց. ի՞նչ է Ռուսաստանից ԱՄՆ-ի սպասելիքների ելությունը: Բացի դրանից, անհրաժեշտ է պատասխանել եւս մեկ հարցի. ինչի՞ կապակցությամբ են երեւան եկել այդ ակնկալիքները: Հասկանալի է, որ սոսկ գլոբալ առճակատման կասեցման ցանկությունը չի կարող դրդապատճառ լինել աշխարհի առաջատար երկրի համար: Պետք է որ ծանրակշիռ սպառնալիքներ լինեն բուն առաջատար համաշխարհային տերության համար, որպեսզի վերջինս սերտ համագործակցության առաջարկով կոչմի աշխարհում իր տեղը փնտրող այնպիսի մի ավտորիտար սուբյեկտի, ինչպիսին Ռուսաստանն է:

Այս նպատակով իմաստ ունի նախնական տեսության բերել «վերաբեռնավորման» քաղաքականության հրապարակային հիմնավորումները, որոնք հնչում են հենց ԱՄՆ-ի այդ նոր քաղաքականության նախաձեռնողների շուրթերից: Ինչպես թվում է, այսպիսի փաստարկների դիվանագիտական գերակշռությունը չի խանգարում բացահայտել իր գլոբալ քաղաքականության ամբողջական վերանայման առումով ԱՄՆ-ի ղեկավարության շահագրգռության իրական պատճառները:

Նախագահ Օբաման ինքը Մոսկվա այցելության ժամանակ Ռուսաստանի տնտեսագիտական դպրոցում ունեցած ելույթում (2009թ. հուլիսի 7) հայտարարեց. «Ամերիկային հարկավոր է հզոր, խաղաղ եւ բարգավաճ Ռուսաստան»: Ընդ որում, նա պարզաբանեց, թե «մեր փոխադարձ կախվածության պատճառով ցանկացած աշխարհակարգ, որի դեպքում մի երկիր կամ երկրների խումբ կշանա վեր կանգնել մյուսներից, դատապարտված է կործանման: Հզորության ձգտումը դադարել է լինել գրոյական գումարով խաղ... Ահա թե ինչու կոչ արեցի «վերաբեռնավորել» ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի փոխհարաբերությունները»: Օբաման չէր թաքցնում իր անհանգստությունն առ այն, որ եթե միջուկային տերությունները «չկանգնեն ուս ուսի տված՝ Չտարածման պայմանագիրը եւ Անվտանգության խորհուրդը կդադարեն զսպման գործոն լինելուց, եւ միջազգային իրավունքն իր տեղը կզիջի ջունգլիների օրենքին... Խախտմանը պետք է հետեւի պատիժը: Խոսքերը պետք է ինչ-որ բան արժենան⁷»:

Արդեն բավականաչափ անկեղծ այս հայտարարությունները բավարարելի՞ն հասկանալու Ռուսաստանին արված ԱՄՆ-ի առաջարկի իմաստը: Եթե հաշվի առնենք նաեւ ԱՄՆ նախագահի նշած այն կարելու հանգամանքը, թե «երբ շուկան ամբողջությամբ դուրս է գալիս վերահսկողությունից, օրինակ՝ չարդարացված ռիսկեր պարունակող որոշումների, պատշաճ կարգավորման բացակայության կամ կոռուպցիայի սանձարձակության պատճառով, այդժամ բոլորս ենք հայտնվում վտանգի առջեւ...», կարելի է հետեւություն անել սպառնալիքների առավել լայն շրջանակի գոյության մասին, որն ԱՄՆ-ը տեսնում է համաշխարհային նոր իրողություններում:

7 Բարաք Օբաման բացահայտ հայտարարեց. «Ոչ մի պետություն միայնակ ի վիճակի չէ դիմագրավել 21-րդ դարի մարտահրավերները եւ իրավունք չունի իր պայմաններն առաջադրել ողջ աշխարհին: Սա այժմ հասկանալի է ԱՄՆ-ի համար, ինչպես հասկանալի է Ռուսաստանի համար»:

Ռուսաստանի տնտեսագիտական դպրոցում ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբամայի ելույթի տեքստն ամբողջությամբ տես՝ www.regnum.ru/news/1183553.html

ԱՄՆ-ի շարժառիթներն առավել պարզորոշ դրսևորվեցին այդ երկրի պետ-
քարտուղար Ջիլարի Զլինթոնի 2010թ. մարտի 22-ի հարցազրույցում⁸, երբ
Զլինթոնը հայտարարեց, թե «ԱՄՆ-ը եւ Ռուսաստանն առաջնորդներ են, եւ
դրա համար մենք ենք պատասխանատու աշխարհում կուտակված միջուկա-
յին զինանոցի համար: Փոխադարձ երաշխավորված ոչնչացումը կամ արդ-
յունավետ զսպումը մասամբ հաջողվեց, քանզի մենք երբեք չդադարեցինք
խոսել: Մշտապես տեղի են ունեցել բարձր մակարդակի հանդիպումներ, նույ-
նիսկ՝ «սառը պատերազմի» ամենաթեժ պահին: Մենք գիտակցում էինք, որ
բոլորս ողջամիտ էակներ ենք: Մենք կարող էինք չընդունել ձեր համակարգը,
դուք էլ՝ մերը: Բայց համարում էինք, որ ունենք որոշակի ընդհանուր ըմբռնում,
թե ինչպես են ողջամիտ էակներն ընկալում աշխարհը, մենք միմյանց ինքնաս-
պան չէինք համարում: Այսօրվա աշխարհում մենք զգուշանում ենք ինքնաս-
պան հակառակորդներից, ովքեր միջուկային զենք ձեռք բերելու դեպքում այն
կօգտագործեն հսկայական ավերածություններ գործելու համար...»:

Այդ ժամանակ ԱՄՆ պետքարտուղարը հայտարարեց, որ «մենք Ռուսաս-
տանին սպառնալիք չենք համարում, այդ ժամանակներն անցյալում են: Բայց
տեսնում ենք, որ ինչ-որ մեկը կգբաղեցնի այդ վտանգավոր տեղը՝ եթե հարկ
լինի: Եվ ահա թե ինչի վրա է մեր հույսը ապագայում՝ ձեւավորել վստահութե-
յան այնպիսի մթնոլորտ, որը թույլ կտա միավորել մեր վաղ ահազանգման
եւ նախազգուշացման համակարգերը, ապահովել մեր զինվորականների ու
հետախուզական ծառայությունների միջեւ մշտական շփումները, ինչպես
նաեւ մեր մասնագետների համատեղ աշխատանքի շնորհիվ զարգացնել
հակահրթիռային պաշտպանության համակարգերը: Չէ որ մենք, որքան էլ
տխուր լինի ընդունել, միասին հիանալի աշխատում ենք: Բայց, ցավոք, այն
աշխարհը, որի առաջացմանը մենք նպաստել ենք, այն աշխարհը, որտեղ կա
միջուկային զենք՝ բնակեցված է ոչ միայն Նրանցով, ովքեր կիսում են նույն
արժեքները, ինչ ամերիկացիներն ու ռուսները»:

Կասկած չկա, որ Ռուսաստանից պահանջվում էր միավորել ջանքերը՝
զսպելու համար ռազմավարական իրենց ներուժն ավելացնող նոր սուբյեկտ-
ներին: Այն, որ տվյալ հարցը համընդհանուր քաղաքականության առանց-
քային խնդիրների շարքում է, երեւում է նաեւ ԱՄՆ նախագահի հայտարա-
րություններից, որոնք 2009թ. դեկտեմբերի 11-ին Նոբելյան մրցանակ ստա-
նալու արարողության ժամանակ հնչեցին նրա ելույթում: Օբաման ասել է.
«...պետք է ձգտել բռնության բացառմանը, սակայն երբեմն ուժի կիրառումն

8 Ջիլարի Զլինթոնի հետ հարցազրույցի տեքստն ամբողջությամբ տես՝
<http://www.newsland.ru/News/Detail/id/478826/>

անհրաժեշտ է... Նայելով ճշմարտության աչքերին՝ մենք հասկանում ենք, որ պատերազմ լինելու է: Բայց միեւնույն է՝ պայքարում ենք խաղաղության համար: Մենք կարող ենք դա անել, որովհետեւ այդպիսին է մարդկության զարգացման պատմությունը⁹:

Այնուամենայնիվ՝ ճշգրիտ չէր լինի ԱՄՆ-ի հոգսերը հանգեցնել բացառապես ռազմական բնույթի սպառնալիքներին: ԱՄՆ-ին քիչ չի մտահոգում աշխարհի տնտեսական զարգացման միտումը, որը սպառնում է սրա համաշխարհային առաջատարությանը: Նախագահ Օբաման չի էլ թաքցնում, որ «աշխարհում ԱՄՆ-ի համար երկրորդ տեղը չի ընդունի»: Ամերիկյան իսթեբլիշմենթի առջեւ իր ելույթներից մեկի ժամանակ նա ուղղակի հայտարարեց. «Ինչքան երկար մենք դեռ պետք է սպասենք: Եվ ինչքան կարելի է հետաձգել ԱՄՆ-ի ապագան: Այդ ընթացքում Չինաստանը չի հապաղում արդիականացնելու իր տնտեսությունը, Գերմանիան նույնպես չի հապաղում, Յնդկաստանը՝ նույնպես»¹⁰:

ԱՄՆ նախագահն այս հայտարարությամբ ընդամենը վերահաստատեց ամերիկացի ռազմավարների հետ իր համաձայնությունը, թե աշխարհում նոր տնտեսական իրավիճակը սպառնում է ԱՄՆ-ին: 2009թ. օգոստոսի 19-ին Չբիգնեյ Բժեգինսկին «Նյու Յորք թայմս» թերթում տպագրված իր հոդվածում այս առիթով նշել է, որ «իրավիճակը բարդացնում է այն հանգամանքը, որ վերջին 50 տարիներին Չինաստանի եւ Յնդկաստանի սրընթաց վերելքը, ինչպես եւ Ճապոնիայի շուտափույթ վերականգնումը ազդարարում են, որ քաղաքական ու տնտեսական ծանրության գլոբալ կենտրոնը տեղափոխվում է հյուսիսային Ատլանտիկայից դեպի Ասիա եւ խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջան: Գլոբալ ուժի այդօրինակ փոշիացումը եւ զանգվածների հուզումների ուժեղացումն իրենց համադրությամբ պայթյունավտանգ խառնուրդ են ստեղծում»¹¹:

Ամերիկացի տնտեսագետների ու ռազմավարների հետազոտությունները վկայում են, որ հենց Չինաստանի եւ ասիական այլ տերությունների

9 Բարաք Օբամայի ելույթը տես՝

<http://www.nytimes.com/2009/12/11/world/europe/11prexy.text.html>

10 Այդ մասին տես՝ <http://finance.rambler.ru/news/economics/61395709.html>

11 Հոդվածի հեղինակն ընդգծում է նաեւ պատմության ներկա պահի մեկ այլ գլխավոր հանգամանք. «Մեր ժամանակների պարադոքսն այն է, որ աշխարհը գնալով դառնում է առավել փոխկապակցված եւ փոխապայմանավորված՝ ապրելով անընդհատ աճող ազգային անկարգություններ ու հուզումներ: Զառսի աճող սպառնալիքին դիմակայելու համար, որը սկիզբ է առել մարդկության քաղաքական արթնացումից, գոյություն չունի գլոբալ անվտանգության պահպանման մեխանիզմ»:

Տես՝ redirect.cgi?url=http%3A%2F%2Fwww.nytimes.com%2F;href=1

տնտեսական հզորության աճը փոխեց համաշխարհային քաղաքական իրողությունների նկատմամբ ԱՄՆ-ի վերաբերմունքը եւ ստիպեց նրան որդեգրել սկզբունքորեն նոր մոտեցումներ: Գործնականում համայն մտածող հանրությունը եւ համաշխարհային ազդեցիկ տերությունների ղեկավարները բացահայտ ընդունում են, որ եկել է Զինաստանի «վերընթացի» դարաշրջանը: 2009թ. միջազգային տնտեսական ճգնաժամը ցրեց նշված տեսակետների իրավացիության վերաբերյալ վերջին կասկածները: Ճիշտ է, ճգնաժամը քիչ են կապում Զինաստանի եւ տեխնոլոգիական առումով զարգացող ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրների հետ, սակայն այդ ժամանակը եւս անցնում է: Ամեն դեպքում ներկայում կան շատ համոզիչ գնահատականներ Արեւմուտքի եւ Զինաստանի վրա ճգնաժամի ազդեցության անհամաչափության մասին, որում նկատելի է այն գիտակցումը, որ քաղաքական, իսկ այժմ նաեւ ֆինանսական ճգնաժամի հիմքերը պետք է փնտրել ոչ թե Արեւմուտքում, այլ ընդհանրապես ողջ աշխարհի քաղաքական-տնտեսական համակարգում: Համաշխարհային համակարգում առաջացել են առավել կայուն եւ ազդու հատկանիշներով օժտված սուբյեկտներ: Համապատասխանաբար՝ խաթարվել է համակարգի կայունությունը:

Ստեղծված իրավիճակի բարդությունը գիտակցեցին միայն այն ժամանակ, երբ պարզվեց, որ ներկա ֆինանսական ճգնաժամը միատեսակ ազդեցությունը չունի համաշխարհային քաղաքական-տնտեսական համակարգի սուբյեկտների վրա: Շուտով առավել բարդ միտումներ ի հայտ եկան: Որպես փաստարկ կարելի է ներկայացնել «Էվլոքոր Փարթներս» (Evercore Partners) ընկերության խորհրդի նախագահ եւ գլխավոր տնօրեն, 1993-1994թթ. ԱՄՆ ֆինանսների նախարարի տեղակալ Ռոջեր Օլթմանի հոդվածից մի հատված, որում վերջինս՝ հղում անելով Միջազգային հարաբերությունների խորհրդի նախագահ Ռիչարդ Հասսին, պնդում է. «Ներկա ֆինանսական ճգնաժամի արդյունքը «անբեւեռ աշխարհի» ձեւավորումն է: Համաշխարհային ճգնաժամը, օրինակ, առավել քիչ վստահացնի Զինաստանին: Արժույթի միջազգային հիմնադրամը (ԱՄՀ) կանխատեսում է, որ Զինաստանի տնտեսական աճը 2009թ. կկազմի 8,5%: Արեւմուտքում ծայր առած ֆինանսական ճգնաժամը գրեթե շրջանցեց Զինաստանը, որի ողջ ֆինանսական համակարգը տնտեսության մեջ հարաբերական առումով մեծ տեղ չի զբաղեցնում: Այն, ըստ երեւույթին, չենթարկվեց «թունավոր» ակտիվների ազդեցությանը, որոնք ծնկի բերեցին Ամերիկայի եւ Եվրոպայի բանկային համակարգերը... Սա նշանակում է, որ թեպետ ճգնաժամը հարվածեց նաեւ Զինաստանի ժողովրդական հանրապետությանը (ԶԺՀ), սակայն վերջինս

ամրապնդեց իր տնտեսական եւ ֆինանսական ներուժը՝ ի տարբերություն Արեւմուտքի: Այսպիսով՝ Չինաստանն ի վիճակի կլինի իրագործել երկրի հետագա զարգացմանն ուղղված քաղաքական եւ տնտեսական նախաձեռնություններ՝ մեծացնելով իր գլոբալ ազդեցությունը»:

Թեպետ տեսակետի հեղինակը խորամուխ չի լինում ֆինանսական ճգնաժամի առաջացման գործում Չինաստանի օբյեկտիվ դերակատարության գործոնի մեջ, վերոնշյալ դիտարկումները նրան թույլ են տալիս հանգել հետեւյալ եզրակացության. «Դեռ որոշ ժամանակ Միացյալ Նահանգները կմասերկրագնդի հզորագույն պետությունը, ինչն ապահովելու համար բավարար է միայն վերջինիս ռազմական ուժը: 2008թ. ճգնաժամը, սակայն, լրջագույն վնաս հասցրեց երկրի ֆինանսական համակարգին, տնտեսությանը, ինչպես նաեւ աշխարհում գրաված դիրքին: Ճգնաժամն Ամերիկայի էական աշխարհաքաղաքական պարտությունն է: Միջնաժամկետ հեռանկարում՝ Միացյալ Նահանգների գլոբալ պլացդարմը փոքրանալու է՝ այն դեպքում, երբ այլ երկրներ, հատկապես Չինաստանը հնարավորություն կստանա արագացնելու իր վերելքը»:

Մեր հոդվածի նպատակների տեսանկյունից հարմար է մեջբերել վերոնշյալ տեքստը, քանզի այն հնարավորություն է տալիս կենտրոնանալու աշխարհում ձեւավորված քաղաքական իրավիճակի կարեւորագույն դիտանկյունների վրա: ՉԷ որ անկասկած հետաքրքրություն է ներկայացնում այն հանգամանքը, թե ինչպես կդասավորվեն ազդեցիկ համաշխարհային տերությունների միջեւ քաղաքական հարաբերությունները: Ի տարբերություն տնտեսագետների՝ քաղաքական գործիչները գիտեն՝ աշխարհը չի կարող լինել «անբեւեռ»: Լինում է աշխարհակարգի կառավարչական կառուցվածքի խաթարման եւ այն ուղեկցող գործընթացների ժամանակաշրջան, անիշխանության ժամանակաշրջան, ինչպես նաեւ ի հայտ են գալիս իշխանության պահպանման համար նոր ձեւերի աճող նկրտումները:

Այստեղից էլ առաջ է գալիս միջազգային հարաբերությունների գլխավոր խնդիրը՝ հարաբերությունների կարգավորումը նշված հակադրության հարթությունում: Օբյեկտիվ իրականությունն այն է, որ առաջատար ուժը մշտապես ստիպված է խրախուսել իր մրցակցի համար արհեստական ընդդիմության բեւեռը, ինչը միջազգային հարաբերություններում կարգավորման մեխանիզմի գծապատկերն է: Առաջատար սուբյեկտը միտումնավոր սպառնալիքներ է ստեղծում իր մրցակցի համար: Նման դիտանկյունից միջազգային հարաբերություններում առկա բոլոր դիմակայությունների տրամաբանությունը դառնում է շատ թափանցիկ:

Հետպատերազմյան աշխարհակարգը կորցրեց իր արդյունավետությունը: Համաշխարհային հեգեմոնի առջև ծառացավ ուժերի հավասարակշռությունը պահպանելու նոր գծապատկերի ձեւավորման խնդիրը: Ռուսաստանը կորցրեց զսպող բեւեռի իր դերը: Եվրոպայի հետ ԱՄՆ-ի միությունը սկսեց բանդվել: Միջազգային հարաբերություններում խախտվեց հավասարակշռությունը: Աշխարհն անցավ վերածեւման փուլի: Միջազգային հարաբերությունների նոր իրավիճակում անսախաղեպ է այն, որ առաջին հերթին որակապես փոխվեց բուն սկզբնական սուբյեկտների՝ ազգային պետությունների դերը: Անվտանգության համակարգը, տնտեսությունը, հիմնարար գիտությունը եւ տեղեկատվությունը դադարեցին ազգային պետությունների առանձնաշնորհը լինելուց՝ տեղի ունեցավ մարդկանց գործունեության այդ ոլորտների ինտերնացիոնալացում: Համապատասխանաբար՝ միջազգային հարաբերությունների այս սկզբնական սուբյեկտների ինքնուրույն դերակատարությունը կտրուկ նվազեց: Այսուհետ ոչ մի երկիր միայնակ ի գործու չէ ապահովելու իր անվտանգությունը եւ տնտեսական զարգացումը:

Կարելոր հանգամանք է այն, որ պահանջվող հատկությունների կորուստը հանգեցնում է ազգային պետությունների քաղաքական համակարգերի հետընթացին: Գործնականում տեղի է ունենում ազգային իշխանությունների օլիգարխացում: Իսկ խախտված հավասարակշռության ժամանակաշրջանին բնորոշ շարունակական իրողությունները միեւնույն երեւոյթների (օրինակ՝ ֆինանսական ճգնաժամի) անհամաչափ դրսեւորում ունենալն է: Յուրաքանչյուր սուբյեկտ միանգամայն տարբեր կերպ է զգում այդ երեւոյթների ազդեցությունը: Տվյալ հանգամանքը չափազանց կարելոր է միջազգային մթնոլորտի ձեւավորման գործում: Աշխարհը կարող է բախվել շահերի հակադրության բացառիկությանը, ինչը կվկայի, որ փոփոխությունների գործընթացը պետք է ցավոտ լինի:

Վերը նշված փաստարկներից պարզ է դառնում ԱՄՆ-ի ձգտումը՝ միջազգային կոալիցիաների կազմավորման որոշում կայացնելու պահանջով դիմել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին: Նույնքան հստակ է դառնում միջազգային կոալիցիաների՝ ինքնիշխան պետությունների ներքին գործերին միջամտելու իմաստը: Առանց միջուկային առաջատար տերությունների հետ սերտ գործընկերության՝ դժվար է իրականացնել նման գլոբալ քաղաքականություն: Այստեղից էլ՝ Ռուսաստանի հանդեպ ԱՄՆ-ի հատուկ բարեհաճությունը:

Ե. Ռուսաստանը միջազգային նոր պայմաններում

«Վերաբեռնավորման» քաղաքականության կենսակոչման հենց սկզբից ամենաքննարկվող թեմաներից էր ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի հարաբերությունների՝ վերջինիս համար նոր ձեւաչափի նպատակահարմարության հարցը: Ամենահոռոտեսական կանխատեսումների խորապատկերին գերակշռում էին տեսակետներն առ այն, որ 21-րդ դարի սկզբին առկա պայմաններում Ռուսաստանը եւս չունի ընտրության լայն հնարավորություն: Խախտված հավասարակշռության նոր իրադրությունում պատշաճ դեր գտնելը դժվարություն է ներկայացնում ցանկացած պետության համար: Ռուսաստանն էլ՝ կորցնելով «սոցիալիստական ճամբարի առաջնորդի» նախկին դերը, աշխարհաքաղաքական առումով արդեն քսան տարի է, ինչ տիրազուրկ է: ԱՄՆ-ի հակառակորդի դերում մնալը նպատակահարմար չէ:

Ռուսաստանի ղեկավարությունը պարբերաբար հայտարարել է, որ ռազմավարական խնդիրը երկրի համալիր արդիականացումն է: Համապատասխանաբար՝ ԱՄՆ-ի հետ բնականոն հարաբերությունները կարելի էր ընտելության եւ հասարակության արդիականացման համար անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք բերելու տեսանկյունից: ԱՄՆ-ը՝ որպես բարձր տեխնոլոգիաների եւ նորարարությունների ոլորտի համաշխարհային առաջատար, ընկալվում է իբրեւ նշյալ տեխնոլոգիաների եւ Ռուսաստանի տնտեսության մեջ երկարաժամկետ ներդրումների աղբյուր: Բացի դրանից, հաջող համագործակցությամբ է պայմանավորված Ռուսաստանի հնարավորությունների ընդլայնումն ու համաշխարհային ֆինանսատնտեսական հանրակարգերի վրա ազդեցության ավելացումը:

Անվտանգությունը ռազմավարական նշանակության խնդիրների հաջորդ բնագավառն է: Հասկանալի է, որ այս ոլորտում առանց սերտ փոխազդեցության եւ գործակցության անհնար է վերջնականապես հաղթահարել «սառը պատերազմի» հետեւանքները եւ ստեղծել Ռուսաստանի շահերին համապատասխանող եվրոպական անվտանգության համակարգ, ինչն առավել կարելիություն է ձեռք բերում Ռուսաստանի առջեւ ծառացած տարածքային ամբողջականության, ինչպես նաեւ երկրի միասնության պահպանման խնդրի առումով: Իր հողվածներից մեկում հայտնի քաղաքագետ Սերգեյ Կարազանովը նշում է. «Ռուսաստանն իր բազմադարյա պատմության առնվազն վերջին 400 տարիների ընթացքում առաջին անգամ շրջապատված է

այնպիսի տարածաշրջաններով, որոնք տնտեսապես առավել դինամիկ են զարգանում (Արեւելյան եւ Հարավային Ասիա) կամ քաղաքական ու տնտեսական տեսակետից առավել գրավիչ են (Եվրոպա): Եթե Ռուսաստանն ունենար զարգացած հաղորդակցային ուղիներ, կարող էր Եվրոպայի եւ Արեւելյան ու Հարավային Ասիայի միջեւ կապող օղակ դառնալ: Բացի դրանից, հարավային սահմանների մոտ գտնվում են ռազմատենչ իսլամական ուժեր, որոնց ազդեցությունը Ռուսաստանում կարող է մեծանալ»¹²:

Հեղինակը մատնանշում է եւս մեկ կարեւոր խնդիր. «Հետխորհրդային տարածքը ԱՄՆ-ի ռուսաստանյան քաղաքականության երկրորդ եւ, նույնիսկ, ավելի կարեւոր գերակայությունն է: Այն, ցավոք, այդպես էլ չդարձավ Ռուսաստանի եւ ԱՄՆ-ի միջեւ համագործակցության տարածք՝ բայց այսօր հանդես է գալիս իբրեւ գայթակղության քար երկկողմ հարաբերություններում եւ գրեթե համաշխարհային ազդեցության ոլորտների վերաբաշխման հիմնական օբյեկտ: Եթե Ռուսաստանը դաժանորեն մեկուսացվի նախկին եղբայրական հանրապետություններից, Նրա ոչ միայն համաշխարհային, այլեւ տարածաշրջանային գերտերության կարգավիճակի մասին կարելի է մոռանալ: Նման ելքը Ռուսաստանի համար կդառնար աշխարհաքաղաքական աղետ՝ նույնիսկ ավելի լուրջ աղետ, քան երկրների 90-ականների սկզբին տեղի ունեցած փլուզումը»:

Իսկապես, 21-րդ դարի առաջին տարիները (10 գունավոր հեղափոխությունների ժամանակաշրջանը) վկայեցին, որ Ռուսաստանի եւ Միացյալ Նահանգների առճակատմամբ պայմանավորված՝ հետխորհրդային տարածքի պետությունները վարում են Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ հավասարակշռման քաղաքականություն՝ ստիպելով ԱՄՆ-ին առավել ակտիվորեն աջակցել այս պետությունների հակառուսական ուժերին: Վաշինգտոնի հետ վատ հարաբերությունները թուլացրին Ռուսաստանի դիրքերը ԵՄ-ի եւ Չինաստանի հետ առնչություններում: «Վերաբեռնավորման» քաղաքականությունը զգալիորեն փոխեց իրավիճակը հետխորհրդային տարածքում: Ռուսաստանի շրջագծով առաջացած «հակառուսական գոտին» կորցրեց իր արդիականությունը միջազգային քաղաքականության մեջ:

ԱՄՆ-ի Նոր քաղաքականությունը Ռուսաստանին հնարավորություններ բերելու հետ մեկտեղ առաջադրեց նաեւ խիստ պահանջներ, որոնք առաջին հերթին վերաբերում են վերջինինս ներքին վերակազմավորմանը: ԱՄՆ-ը չի թաքցնում, որ Ռուսաստանի ժողովրդավարացման հարցում իրենք չեն կա-

12 С.Караганов, Перенастройка, а не «перезагрузка».
http://www.globalaffairs.ru/number/n_13643

որոշ փոխգիշումներ ունենալ: ԱՄՆ փոխնախագահ Ջո Բայդենը արաբական հեղափոխությունների բուռն շրջանում՝ 2011թ. մարտի 10-ին, Ռուսաստան կատարած այցի ժամանակ Մոսկվայի պետական համալսարանի ուսանողների առջև իր ելույթում մասնավորապես հայտարարեց, որ կոռուպցիայի դեմ պայքարին, օրենքի գերակայության ապահովմանն ու ժողովրդավարացմանը միտված «միայն համարձակ եւ իրական» փոփոխությունները կնպաստեն «սառը պատերազմի» նախկին հակառակորդների միջև տնտեսական հարաբերությունների բարելավմանը: Բայդենը լսարանին դիմեց հետեւյալ կոչով. «Դուք բոլորդ՝ ուսանողներդ, մի՛ գիշեք ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքների հարցում»:

Նման պայմաններ Ռուսաստանին առաջադրվեցին «վերաքեռնավորման» քաղաքականության հենց սկզբից: Սակայն ԱՄՆ ներկայացուցիչների կողմից այսպիսի խիստ ձեւաչափով հարցն արծարծվեց միայն համաշխարհային քաղաքականության «տեկտոնիկ առաջընթացի» խորապատկերին: Անշուշտ՝ Ռուսաստանի բարձրագույն ղեկավարությունը հասկանում է իր երկրի առջեւ դրված պայմանների կարեւորությունը: Բայց հասկանում է նաեւ Ռուսաստանում խորքային բարեփոխումների իրականացման խոչընդոտները: ՌԴ նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւը բազմիցս քննադատել է իր երկրի ավանդական քաղաքական կառուցվածքը՝ առաջարկելով հրաժարվել արատավոր ավանդույթներից: 2009թ. հոկտեմբերի 10-ին Մեդվեդեւը հանդես եկավ «Առաջ, Ռուսաստան» հոդվածով, որտեղ որոշված են երկրի հետագա զարգացման նոր ուղենիշները: Տնտեսության, քաղաքականության, միջազգային հարաբերությունների բնագավառներում առաջ քաշված նոր կողմնորոշիչները վկայում են քաղաքական ուղեգծի փոփոխության մասին:

Մեդվեդեւն առանձնացրել է Ռուսաստանին բնորոշ մի շարք հանգուցային խնդիրներ՝ անարդյունավետ տնտեսություն, կիսախորհրդային սոցիալական ոլորտ, չամրապնդված ժողովրդավարություն, ժողովրդագրական բացասական միտումներ, անկայունություն Կովկասում, կոռուպցիա, հասարակության մեջ գերիշխող նահապետական տրամադրություններ: Նրա կարծիքով՝ վերջին տասը տարում երկրում լուրջ զարգացում չի եղել: Նախագահն ընդգծել է, որ զարգացումը հնարավոր է միայն ժողովրդավարության հիման վրա, միայն այսպես կարելի է հասնել քաղաքակրթության առավել բարձր սանդղակի:

Երկրի վիճակով Ռուսաստանի ղեկավարության անհանգստության պատճառներն առնչվում են տնտեսության եւ անվտանգության ակնբախ իրողություններին: 2008-ին, երբ միջազգային տնտեսական ճգնաժամը նոր

Եր սկսել, Ռուսաստանը լի էր լավատեսությամբ եւ իրեն դիտարկում էր իբրեւ ճգնաժամի ազդեցությունից երաշխավորված պետություն: Սակայն շատ շուտով պարզ դարձավ, որ ի տարբերություն այլ երկրների՝ լինեն դրանք «Մեծ ութնյակի», «Մեծ քսանյակի» կամ ԲՌՅԶ-ի (Բրազիլիա, Ռուսաստան, Ջնդկաստան, Չինաստան) երկրներ, Ռուսաստանում արձանագրվեցին տնտեսական ամենացածր ցուցանիշները: Արդյունաբերության անկումը կազմեց 11%, իսկ ՀՆԱ-ն կրճատվեց 8,5%-ով: Այսպիսով՝ կյանքը ցույց տվեց համաշխարհային միտումներից Ռուսաստանի տնտեսության «անկախ» լինելու գնահատականների սնանկությունը: Մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն 12.000-ից իջավ 8.200 ԱՄՆ դոլարի: Սա նշանակում է, որ 2008թ.-ին տնտեսապես հզոր պետությունների շարքը դասվող Ռուսաստանը 2009թ.-ին ետ գլորվեց: Ընդ որում, Ռուսաստանն ավելի ու ավելի է զգում Էներգակիրներից իր տնտեսության կախվածության բացասական ազդեցությունը:

Բանակում տիրող վիճակն առավել մտահոգիչ է: Հարավային Օսիայի ռազմական հակամարտությունը վառ կերպով երեւակեց ռուսական բանակի խնդիրները եւ դարձավ բանակի ու նավատորմի կատարելագործման անհետաձգելի միջոցառումների ներագոյիչ: 2008թ. դեկտեմբերի 18-ին ՌԴ զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի պետի տեղակալ, գեներալ-գնդապետ Վասիլի Սմոլնովը հայտարարեց, որ «ներկայում ՌԴ բանակի վիճակը չի համապատասխանում պետության անվտանգության շահերին»: Նա հայտնեց, որ մարտական պատրաստակամությամբ միավորումներն ու զորամասերը կազմում են ընդհանուրի միայն 17%-ը: Գեներալ-գնդապետը հայտարարեց, որ սպառազինության եւ ռազմական տեխնիկայի մեծաքանակ նմուշներ բարոյապես մաշվել են եւ նորոգման կարիք են զգում: Վասիլի Սմոլնովն ընդգծեց. «Արդի պահանջներին չի համապատասխանում նաեւ հետախուզության, կապի, ռադիոէլեկտրոնային պայքարի, զորքերի ավտոմատ կառավարման միջոցների մի մասը»¹³:

Ռուսական ՇԼՄ-ները ողողված են նման գնահատականներով: Անցած քսան տարիների ընթացքում ռուսական բանակը, անկասկած, դադարեց համապատասխանել ժամանակի պահանջներին: Բանակի վիճակին գլխավորապես վատ անդրադարձավ Ռուսաստանի տեխնոլոգիական հետընթացը: Այդ երկրի քաղաքական գործիչներին առավել շատ են սկսել անհանգստացնել ոչ միայն բանակի պաշտպանական ներուժը, այլեւ այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանը կարող է անպատրաստ գտնվել ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ հարեւան երկրներում իրավիճակի ապակայունացման դեմ-հանդի-

13 Այդ մասին տես՝ <http://novchronic.ru/2857.htm>

ման: 2011թ. դեկտեմբերի 22-ին Պետական դումայի պատգամավոր Սերգեյ Աբելցեւը՝ հիշեցնելով Եգիպտոսում, Բահրեյնում, Լիբիայում եւ Մարոկոյում տեղի ունեցած զանգվածային անկարգությունների մասին, ենթադրեց. «Ակնհայտ է, որ գարնանն այդ վարակը կտարածվի դեպի Միջին Ասիա, իսկ աշնանը՝ դեպի մեզ՝ Ռուսաստան»։ Նա կարծիք հայտնեց, որ «միայն զինված ուժերն ի զորու կլինեն դիմակայելու այս սպառնալիքին¹⁴»:

Ռուսաստանում տիրող համալիր վիճակի ընդամենը հակիրճ նկարագրությունը կասկածներ չի թողնում պնդելու, որ հարաբերությունների «վերաբեռնավորման» ԱՄՆ-ի առաջարկությունը նոր հեռանկարներ է բացել Ռուսաստանի առջեւ: Այն հույսերը, թե Ռուսաստանը միայնակ՝ այն էլ ԱՄՆ-ի հետ դիմակայության պայմաններում, կարող է նոր աշխարհում գտնել իր արժանի տեղը, 21-րդ դարի առաջին տասնամյակի վերջում նման են պատրանքի:

2. «Վերաբեռնավորման» քաղաքականությունը եւ Ռուսաստանի հաբեանների անհանգստությունը

Սեփական դերն արմատապես վերաիմաստավորելու առումով լուրջ փնտրտուք ծավալեց ոչ միայն Ռուսաստանը: Լուրջ խնդիրներ ծառացան նաեւ ԱՄՆ-ի առջեւ, մասնավորապես՝ վերջինիս հետ Կենտրոնական Եվրոպայի երկրների եւ, առաջին հերթին, Ռուսաստանի հաբեանների հարաբերություններում: Հիշյալ պետությունների կողմից «վերաբեռնավորման» քաղաքականությունը դիտարկվեց իբրեւ ԱՄՆ-ի՝ իրենց հետ ռազմավարական համագործակցությունից հրաժարվելու նախանշան: Դեռեւս 2009թ. օգոստոսին Արեւելյան ու Կենտրոնական Եվրոպայի ինը երկրների քսաներկու քաղաքական գործիչներ ու մտավորականներ ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբամային եւ նրա վարչակազմին դիմեցին բաց նամակով, որը տպագրվեց լեհական «Գազետա վիբորչա» (Gazeta Wyborcza) եւ տեղադրվեց openDemocracy.net կայքում:

Հոդվածի հեղինակներն ափսոսանք էին հայտնում, որ «Արեւելյան ու Կենտրոնական Եվրոպայի երկրներն այլեւս ընկած չեն ԱՄՆ արտաքին քաղաքականության հիմքում», եւ տալիս էին վեց երաշխավորագիր: Նրանք առաջարկում էին անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի «արեւմտյան

շահերի խիստ նեղ մեկնաբանությունը չհանգեցնի Ռուսաստանին արվող անհարկի զիջումների»։ Բաց նամակը ուղիղ պատասխանն էր Բարաբ Օբամայի մոսկովյան այցի, որը տեղի ունեցավ 2009թ. հուլիսի 6-7-ին։

Սույն նամակը վկայում է, որ «սառը պատերազմի» համախտանիշը դեռ շատ խորն է արմատացած Կենտրոնական Եվրոպայի երկրների հասարակական գիտակցության մեջ։ Գրեթե երկու տասնամյակ խաղալով Ռուսաստանը զսպող սուբյեկտների դեր՝ այս երկրները մեկ ակնթաթում իրենց ռազմավարական առումով զգացին ոչ միայն «անտեր», այլև Ռուսաստանի պահանջների առջև բախտի քմահաճույթին թողնված։ Հաշվի մեջ չէր այն հանգամանքը, որ Ջորջ Բուշի նախագահության շրջանում Ռուսաստանի եւ Միացյալ Նահանգների միջեւ առկա մրցակցությունն ու փոխադարձ անվստահությունը երկար տարիներ նպաստում էին անկայունությանն ու չդադարող ճգնաժամերին Վրաստանում եւ Ուկրաինայում։

Նկարագրված անհանգստության առաջացումը դարձավ այնպիսի լուրջ միջազգային խնդիր, որ ԱՄՆ պետքարտուղար Յիլարի Բլինթոնը 2010թ. հուլիսին հատուկ շրջայց կատարեց Ռուսաստանին հարեւան երկրներում։ Այսպես կոչված՝ «Հավաստիացումների շրջագայության» ժամանակ Բլինթոնը Ռուսաստանի հարեւաններից Լեհաստանին, Ուկրաինային, Ադրբեյջանին, Վրաստանին եւ Հայաստանին վստահեցրեց, որ ԱՄՆ-ը Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների «վերաբեռնավորմանը» զուգընթաց կարող է պահպանել այս երկրների հետ գործընկերությունը։ Ավելին՝ հուլիսի 7-ին այս շրջագայության շարքի հերթական կանգառում՝ Թբիլիսիում, նա վրացական ղեկավարությանը հավաստիացրեց, թե «շահերի որեւէ ոլորտի մասին ռուսական կողմի հայտարարությունների հանդեպ ամբողջ հարգանքով հանդերձ՝ ԱՄՆ-ը դրանք վճռականորեն հերքում է։ Մենք ապրում ենք այնպիսի մի ժամանակ, երբ անկախ պետություններն իրավունք ունեն սեփական որոշումներն ընդունել այն կազմակերպությունների առնչությամբ, որոնց նրանք ցանկանում են միանալ, կողմնորոշել, թե որն է հատկապես լավ իրենց ժողովուրդների շահերի տեսանկյունից եւ ինչպես են տեսնում սեփական ապագան»։

Հենց այդ ժամանակ էլ Եվրոպական եւ Եվրասիական կապերի գծով ԱՄՆ պետքարտուղարի օգնական Ֆիլիպ Գորդոնը հայտարարեց, թե Բլինթոնը մեկնել է շրջագայության, որպեսզի «նորից ու նորից կրկնի եւ ցույց տա», որ «Ռուսաստանի հետ հարաբերությունների բարելավումը ձեռք չի բերվելու վերջինիս հարեւանությամբ գտնվող անկախ, ինքնիշխան պետությունների հետ մեր կապերի հաշվին»։

Բոլոր պետություններին հասկանալ տրվեց, որ ԱՄՆ-ը շարունակում է պաշտպանել իր դիրքերը տարածաշրջանում՝ հատկապես Լեհաստանում, Ուկրաինայում եւ Ադրբեջանում: Անդրադառնալով հետխորհրդային տարածքում քաղաքական բազմակարծության եւ ժողովրդավարական ճանապարհով իշխանության փոխանցման թեմային, Զլինթոնը չվարանեց սուր քննադատության ենթարկել Ռուսաստանին: Նա Ռուսաստանն ընդգրկեց այն երկրների ցանկում, որտեղ «կառավարությունները դանդաղ քանդում են քաղաքացիական հասարակությունը եւ մարդասիրության ոգին»: Զլինթոնն ընդգծեց, որ Վաշինգտոնը շարունակելու է հետխորհրդային հանրապետությունների, այդ թվում նաեւ Ռուսաստանի ոչ կառավարական կազմակերպությունների ֆինանսավորումը՝ փորձելով առաջ շարժել ժողովրդավարացման գործընթացը:

Ռուս-ամերիկյան նոր հարաբերությունների անորոշության փաստով պայմանավորված անհանգստությունը դարձավ նաեւ ԱՊՀ անդամ երկրների դիրքորոշումներում ամորֆության բարձրացման գործոն: Տարեցտարի ավելի ակնհայտ է դառնում, որ ԱՊՀ-ն վերածվում է առավել անկայուն կազմակերպության, որը տատանվում է Արեւմուտքի եւ Արեւելքի միջեւ: Չնայած նրան, որ Ռուսաստանը ԱՊՀ երկրները համարում է իր հատուկ շահերի տարածաշրջան եւ կոշտ քաղաքականություն է վարում՝ ջանալով կանխել կենտրոնախույս միտումները, թույլ չտալ այդ երկրների մուտքը արտաքին ռազմական դաշինքներ եւ խանգարել այլ երկրների տնտեսական ներթափանցմանը, ապաստարանումը գնալով դառնում է ավելի շատ օրինաչափություն, քան բացառություն:

Որոշիչ գործոն է դառնում այն, որ ԵՄ-ը սկսում է ավելի շատ պահանջներ ներկայացնել ԱՊՀ տարածքում: Գլխավորապես փորձ է արվում հետխորհրդային երկրներին «գայթակղել» «Արեւելյան գործընկերության ծրագրի» առաջադրմամբ, որով առավելություններ են տրվում առեւտրի, վիզային պայմանակարգի, ուսումնառության բվտանների հարցերում՝ ջանալով դրանով իսկ նրանց կտրել Ռուսաստանից:

Այս քաղաքականության արդյունքում Վրաստանը դուրս եկավ ԱՊՀ կազմից եւ այժմ ձգտում է ռազմաքաղաքական առումով ինտեգրվել ԵՄ տարածքին: Ուկրաինայում աճել են նկրտումները թե Ռուսաստանի, թե ԵՄ-ի նկատմամբ: Մոլդովան հայտարարել է ԵՄ-ին ինտեգրվելու իր գերակայության մասին: Ռուսաստանի հետ դաշնակցային հարաբերություններում գտնվող Բելառուսը հայտարարել է Ուկրաինայի հետ իր ռազմավարական գործակցության մասին: Ադրբեջանը Ռուսաստանի եւ Արեւմուտքի միջեւ

հավասարակշռման քաղաքականություն է վարում՝ ձգտելով վարել Ռուսաստանից անկախ տնտեսական քաղաքականություն, ինչպես էլ դիվերսիֆիկացնել իր արտահանած գազի տարանցումը: Հայաստանը չի հրաժարվում ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցությունից՝ նվազեցնելով Ռուսաստանից իր կախվածությունը: Ուզբեկստանը հակված է Ռուսաստանից առավելագույն անկախության ձեռքբերմանը, ԱՄՆ-ի հետ փոխվստահության հաստատմանը եւ արագ արձագանքման հավաքական ուժերի պայմանագրի չստորագրմանը: Ղազախստանն իրագործում է «Ճանապարհի դեպի Եվրոպա» պետական ծրագիրը, ձգտում է «ռազմավարական կենտրոն» դառնալ Կենտրոնական Ասիայի տարածաշրջանում: Թուրքմենստանը պատշաճ հեռավորություն պահպանողի դիրքերից դանդաղեցնում է դեպի Ռուսաստան գազի մատակարարումը եւ ուժեղացնում գործակցությունը Չինաստանի ու Իրանի հետ:

Սակայն նշված գրեթե բոլոր երկրներն ավելի ու ավելի են գիտակցում, որ ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի համատեղ քաղաքականության դրոշմը գնալով ծանրացնում է իրենց ընտրությունը: Այս գերտերությունների հակասությունների հաշվին «հավասարակշռման» հույսերը սկսել են ավելի հաճախ բախվել վերջիններիս «անհասկանալի» հակազդեցությանը: Այնուամենայնիվ՝ Ռուսաստանի դերը ԱՄՆ-ի համար կտրուկ աճել է, դրան համահունչ էլ փոխվել են աշխարհում շատ գործընթացների հանդեպ այս երկրների վերաբերմունքը:

Է. Հարավային Կովկասը «վերաբեռնավորման» քաղաքականության ստվերագծում

Լինելով ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի դիմակայության կարեւոր մրցասպարեզներից մեկը՝ Հարավային Կովկասը վերջին երեք տարում ամենաշատը զգաց քաղաքական փոփոխությունները, ինչը պայմանավորված է երկու համաշխարհային տերությունների նոր հարաբերություններով: Կարելի է ասել, որ հենց այստեղ տեղի ունեցան ամենանշանակալից քաղաքական փոփոխությունները՝ ամբողջովին փոխելով ինչպես ուժերի հաշվեկշիռը, այնպես էլ տարածաշրջանում գրեթե բոլոր շահագրգիռ սուբյեկտների հետաքրքրությունների խճանկարը:

Արդեն 2008թ. ամռանը Վրաստանում հնգօրյա պատերազմից հետո նոր ուժով դրսևորվեց Թուրքիայի գործոնը: Թուրքիան վերսկսեց «Կովկասում

կայունության պակտի» ձեւավորմանն ու իրագործմանը միտված իր ջանքերը: 2008թ. օգոստոսի 13-ին Մոսկվայում, իսկ հաջորդ օրը՝ Թբիլիսիում, Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը բարձրաձայնեց վերը նշված պակտի իրականացման իր մտադրության մասին: Օգոստոսի 20-ին այցով մեկնելով Բաբու, Էրդողանը պաշտոնապես ներկայացրեց պակտը Ադրբեջանի նախագահ Իլհամ Ալիևին: Այդ ձեռնարկի Էությունը հանգում է նրան, որ Կովկասում կայունության եւ անվտանգության ապահովման համար Թուրքիան տարածաշրջանի հինգ երկրներին (Հայաստանին, Ադրբեջանին, Վրաստանին, Թուրքիային եւ Ռուսաստանին) առաջարկում է ստորագրել համապատասխան պայմանագիր:

Թուրքական նախաձեռնությունը տարածաշրջանում պատասխան քայլեր առաջ բերեց: Հայաստանի նախագահի հրավերով Թուրքիայի նախագահ Աբդուլահ Գյուլը այցելեց Երեւան եւ ներկա գտնվեց սեպտեմբերի 6-ին Երեւանում Հայաստանի եւ Թուրքիայի ֆուտբոլային հավաքականների հանդիպմանը: Սույն խորհրդանշական այցելությունը, ինչպես պարզվեց, ընդամենն առիթ էր հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման նպատակով սկզբունքորեն Նոր տարածաշրջանային քաղաքական գործընթացներ ծավալելու համար: Օգոստոսի 31-ին Հայաստանի Հանրապետությունը եւ Թուրքիայի Հանրապետությունը համաձայնեցին սկսել ներքաղաքական խորհրդատվություններ երկու արձանագրությունների¹⁵ շուրջ, որոնք նախապես ստորագրվել էին Շվեյցարիայի միջնորդությամբ իրականացված բանակցությունների ընթացքում: Խոսքը «Երկու երկրների միջեւ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման մասին» եւ «Երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին» արձանագրությունների մասին է, որոնք ստորագրվել էին 2009թ. հոկտեմբերի 10-ին:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների աշխուժացմանը զուգահեռ՝ աշխուժացավ նաեւ դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման դիվանագիտության մեջ Ռուսաստանի դերը: 2008թ. նոյեմբերի 2-ին Մայնդորֆում (Ռուսաստան) կայացավ Հայաստանի, Ռուսաստանի եւ Ադրբեջանի նախագահների եռակողմ հանդիպումը, որի արդյունքում ստորագրվեց մայնդորֆյան հռչակագիրը: Առանց ուժի կիրառման Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման մայնդորֆյան հռչակագրի ստորագրման նախաձեռնողը դարձավ Ռուսաստանի նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւը:

15 Արձանագրությունների ամբողջական տարբերակները տես՝ <http://news.am/rus/news/3438.html>

Ադրբեջանի եւ Հայաստանի նախագահներ Իլհամ Ալիևի եւ Սերժ Սարգսյանի, ինչպես նաեւ անձամբ Մեդվեդևի ստորագրություններով վավերացված փաստաթղթում նշվում է, որ կողմերը պատրաստակամություն են հայտնում դարաբաղյան հակամարտության քաղաքական կարգավորման ճանապարհով «նպաստել Հարավային Կովկասում իրադրության առողջացմանն ու անվտանգության հաստատմանը՝ ելնելով միջազգային իրավունքի նորմերից եւ սկզբունքներից»։ Վերահաստատվում է նաեւ հակամարտության քաղաքական կարգավորման համաձայնագրի վրա աշխատանքը շարունակելու՝ Ադրբեջանի եւ Հայաստանի նախագահների պայմանավորվածությունը։

Վերը նշված երկու գործընթացները կտրուկ փոխեցին տարածաշրջանի քաղաքական մթնոլորտը։ Ինչպես այն ժամանակ նշում էր Թուրքիայի նախագահ Աբդուլահ Գյուլը, իր այցը Երեւան սկիզբ դրեց ստատուս-քվոյի փոփոխմանը։ Դրա իրական արտահայտությունը դարաբաղյան կարգավորման հարցում Թուրքիայի ակտիվացումն էր եւ այդ հարցը հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման հետ կապելու փորձերի ձեռնարկումը։ Իրական արդյունքը, սակայն, հայ-թուրքական հարաբերությունների բնականոնացման խափանումն էր, ինչպեսեւ Ադրբեջանի ռազմականացման ուժեղացումը։ Այսպիսի միտումները չէին կարող չազդել տարածաշրջանի անվտանգությանն առնչվող հարցերի վրա։ Դարաբաղյան հակամարտության կողմերը կանգնեցին իրենց անվտանգությունն ուժեղացնելու խնդրի առջեւ։

2010թ. օգոստոսին Երեւանում ստորագրվեց արձանագրություն ի լրումն Գյումրիում ռուսական ռազմակայանի 1995թ. պայմանագրի, համաձայն որի՝ պայմանագրի գործողության ժամկետը երկարաձգվում է 49 տարով՝ սկսած 1995թ.-ից։ 2011թ. ապրիլի 12-ին Հայաստանի խորհրդարանը վավերացրեց սույն արձանագրությունը։ Ենթադրվում է, որ կայանը ոչ միայն սպասարկելու է Ռուսաստանի շահերը, այլեւ Հայաստանի զինված ուժերի հետ մեկտեղ իրականացնելու է Հայաստանի արտաքին սահմանների պաշտպանությունը։ Արձանագրությունը վավերացրել է նաեւ Ռուսաստանի Պետական դոման։

Հատկանշական է, որ Հայաստանում ռուսական ռազմակայանի տեղակայման ժամկետների երկարաձգումը ոչ մի անհանգստություն չառաջացրեց ՆԱՏՕ-ում։ 2010թ. սեպտեմբերի 15-ին Հարավային Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիայում ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցիչ Ռոբերտ Սիմոնը հայտարարեց. «Հայաստանը ՀԱՊԿ անդամ է ու Ռուսաստանի ռազմական գործընկերը եւ նրա տարածքում ռուսական ռազմականայանների առկայությունը հենց այս շրջանակում է... Հայաստանը զուգահե-

ռաբար զարգացնում է իր հարաբերությունները նաեւ ՆԱՏՕ-ի հետ: Այնպես որ, հավասարակշռության որեւէ խախտում չկա», - նշել է նա՝ հավելելով. - Բացի դրանից, ՆԱՏՕ-ն լավ հարաբերություններ է պահպանում նաեւ Ռուսաստանի հետ»:

2010թ. օգոստոսի 16-ին Բաքվում Ադրբեջանի եւ Թուրքիայի միջեւ ստորագրվեց «Ռազմավարական գործընկերության եւ փոխօգնության մասին» պայմանագիր: Պայմանագրի երկրորդ հոդվածում ասվում է. «Եթե կողմերից մեկը ենթարկվի զինված հարձակման կամ ագրեսիայի մի երրորդ պետության կամ պետությունների խմբի կողմից, ապա կողմերը փոխադարձ օգնություն կցուցաբերեն՝ օգտագործելով բոլոր հնարավորությունները»: Երրորդ հոդվածով նախատեսվում է սերտ համագործակցություն պաշտպանական եւ ռազմատեխնիկական քաղաքականության ոլորտներում: Այս պայմանագիրը եւս վավերացվել է երկու պետությունների խորհրդարանների կողմից:

Վերը նկարագրված գործընթացները սոսկ ավելի խորացրին բաժանաբար գծերը տարածաշրջանում: Այս հանգամանքը գործնականում զրոյի հավասարեցրեց տարածաշրջանում ցանկացած ինտեգրացիոն գործընթաց: Բայցեւայնպես՝ ինտեգրացիոն գործընթացների նկատմամբ տրամադրություններն առավել բարձր դիրք նվաճեցին: 2009թ. մարտի 23-ին ԵՄ գագաթաժողովում ընդունվեց «Արեւելյան գործընկերության» ծրագիրը: ԵՄ անդամ երկրները որոշում ընդունեցին Արեւելյան Եվրոպայի հետխորհրդային վեց երկրների հետ ռազմավարական համագործակցության ամրապնդման մասին: Գագաթաժողովի շրջանակներում կայացած խորհրդատվական քննարկումների ժամանակ ընդունվեց ծրագիր՝ ուղղված եվրոպական ընկերակցության եւ վեց երկրների՝ Մոլդովայի, Ուկրաինայի, Բելառուսի, Վրաստանի, Զայաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ նոր մակարդակի հարաբերությունների հաստատմանը:

Կարծես թե ձգտելով հաղթահարել Զարավային Կովկասում իր նպատակների իրականացման ճանապարհին եղած արգելքները՝ 2010թ. մայիսի 20-ին ԵՄ խորհրդարանն ընդունեց «Զարավային Կովկասում ԵՄ ռազմավարության պահանջների վերաբերյալ» բանաձեւ, որտեղ հատուկ բաժին է նվիրված Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակին: Փաստաթղթում մատնանշվում է հակամարտության գոտում ստատուս-քվոյի պահպանման անթույլատրելիությունը, «Ադրբեջանական գրավյալ շրջաններն» ազատելու անհրաժեշտությունը եւ Լեռնային Ղարաբաղին միջանկյալ կարգավիճակի շնորհումը: Ինչպես ցույց տվեց ժամանակը, այդ բանաձեւը դարձավ Զարավային Կովկասում ԵՄ նոր ռազմավարության հիմքը:

Եթե հաշվի առնենք այն, որ նկարագրված ողջ ժամանակաշրջանում Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, ՄԱԿ-ի եւ ԵԱՀԿ-ի միջնորդությամբ Վրաստանի, Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի ներկայացուցիչները շարունակում էին բանակցությունները Ֆրանսիայի Նախագահ Նիկոլա Սարկոզիի միջնորդությամբ կայացած համաձայնագիրը զարգացնելու նպատակով, որի շնորհիվ 2008թ. օգոստոսի 12-ին Նրան հաջողվեց վերջ դնել Ռուսաստանի եւ Վրաստանի միջեւ ընթացող պատերազմին, ապա խնդիրների դասավորության նոր խճանկարը կստանա իր վերջնական եզրապատկերը: Գլխավոր հարցերի շուրջ տարածաշրջանային սուբյեկտների ամբողջական հակասությունը 2008թ.-ից հետո ստեղծված իրավիճակի առավել բնորոշ գծերից է: Միայն ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի եւ Ռուսաստանի բարձր ակտիվության շնորհիվ տարածաշրջանում պահպանվում է նվազագույն կայունություն:

Պատահական չէ, որ պահի կենտրոնական խնդիրը դարձել է Ադրբեյջանի ռազմականացումը, որն ուղեկցվում է դարաբաղյան հակամարտությունը ռազմական ճանապարհով լուծելու՝ այդ երկրի ղեկավարության չդադարող հայտարարություններով: Այս իրավիճակում բազմանշանակ է հնչում Կովկասում եւ Կենտրոնական Ասիայում ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցիչ Ջեյմս Ափաթուրայի 2011թ. հունիսի 30-ի հայտարարությունը, թե «ՆԱՏՕ-ի դիրքորոշումը շատ հստակ է՝ դարաբաղյան հակամարտությունում չի կարող լինել ռազմական լուծում... Դարաբաղյան հակամարտության լուծման դեպքում հաղթողներ չեն լինի: Մենք հավատում ենք, որ ռազմական լուծման արդյունքում երկու կողմերն էլ կպարտվեն... Ռազմական առճակատումը նշանակալից ավերածությունների պատճառ կդառնա այն տարածաշրջանում, որն ապահովում է դեպի Եվրոպա էներգամետուրսների զգալի մասը»:

Տարածաշրջան կատարած իր այցի ընթացքում հուլիսի 5-ին Ափաթուրայը ճշտեց այդ դիրքորոշումը՝ մատնանշելով, որ պատերազմը հակասում է ՆԱՏՕ-ի շահերին եւ կարող է վտանգավոր լինել ՆԱՏՕ-ի դաշնակից Վրաստանի համար: Թերեւս եվրատլանտյան դաշինքի հենց այս բնորոշումն առավել ակներեւ է դարձնում Հարավային Կովկասում ուժերի եւ շահերի հաշվեկշիռը: Տարածաշրջանն ամբողջովին գտնվում է արտաքին ազդեցության ներքո: Կայունությունը կարող է պահպանվել ներտարածաշրջանային եւ արտաքին շահերի միահյուսման բարդ պայմաններում:

Վերջաբան

ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ հարաբերությունների նոր միտումների ուսումնասիրությունը, ինչպես նաեւ միջազգային գործընթացների վրա այդ հարաբերությունների փոխազդեցության բնույթը ցույց են տալիս, որ քաղաքական ասպարեզում արմատավորվում են նոր մոտեցումներ: Հետեւաբար՝ հետեւելով Հարավային Կովկասում գործընթացների զարգացումներին, ստիպված պետք է ընդունել, որ «ԱՄՆ-ի եւ Ռուսաստանի միջեւ դիմակայության» դիտանկյունով այս իրադարձությունների ավանդական մեթոդներով ուսումնասիրությունը կորցնում է իր գործունակությունը: Դիտորդներն առավել հաճախ բախվում են այս երկրների քաղաքական համագործակցության եւ համակարգման անսովոր ձեւերի հետ: Շատ բաներ այն ամենից, ինչ հինգ տարի առաջ հարուցում էր մերթ Ռուսաստանի, մերթ Արեւմուտքի հակազդեցությունը, այս երկրների կողմից գնահատվում է այլ կերպ: Իրերի այսպիսի դասավորությունն ազդում է տարածաշրջանի երկրների քաղաքականության վրա, որոնք հույսը դրել են տերությունների հակասությունների վրա: Տեղական քաղաքական ընտրախավերն առավել շատ են զգում ուժի տարբեր կենտրոնների շահերի արանքում խուսանավելու՝ իրենց սուղ հնարավորությունների փաստը:

Տարածաշրջանում առանցքային ազդեցություն ունեցող Ռուսաստանն ինքն է զգում, որ ինչպես անվտանգության, այնպես էլ ժողովրդավարացման հարցերում մարդու իրավունքների պաշտպանության սկզբունքը նրան անգոր է դարձնում արեւմտյան տերությունների ճնշման դեմ: Ռուսաստանը ստիպված է ինքը զինվել այս սկզբունքով՝ հարեւանների նկատմամբ եւ իր ավանդական ազդեցության գոտիներում ավանդական մոտեցումները պահպանելու իր փորձերն արդարացնելու համար: Այստեղ արդեն անգոր են նախկին սոցիալիստական ճամբարի երկրները եւ Ռուսաստանի ավանդական դաշնակիցները: Հերթական միջազգային կոալիցիայի թիրախի դերում հայտնվելու մշտական սպառնալիքը այս կամ այն վարչակարգին ստիպում է անջատողական գործարքների մեջ մտնել Ռուսաստանի հետ՝ նման սպառնալիքից զերծ մնալու նպատակով: Սակայն առավել հաճախ Մոսկվայի դաշնակիցները բախվում են Ռուսաստանի քաղաքականության անկայունության փաստին, երկիր, ով պարբերաբար փոխանակում է նրանց շահերը Արեւմուտքի հերթական բռնուսի հետ: Այսպիսին են «վերաբեռնավորման» քաղաքականության խաչուղիները:

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍ.

ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱՅԻՆ ՄԻՋԱՐՆՅՔ, ԹԵ՛

**ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐԹԱԿ**

ՍԱՐԴ ՍԱՐԴՅԱՆ

ՌԱՀՅԿ փորձագետ

Նախաբան

Հարավային Կովկասը եվրասիական մեծ աշխարհամասի կարեւոր օղակներից մեկն է: Այն միակ տարածաշրջանն է, որ Եվրոպայից Չինաստան ձգվող քաղաքակրթական տարասեռ առանցքի վրա ապահովում է Հյուսիսային սառուցյալ օվկիանոսից մինչեւ Հնդկական օվկիանոս քաղաքական առումով ամենակարճ՝ եռաթայլ ուղին (ֆիզիկական առումով Նույնպես ամենակարճն է):

Մատնանշելի է, որ նշված եռաթայլ ուղու առաջին ու վերջին քայլերը պատկանում են աշխարհի ռազմաքաղաքական քարտեզի վրա խոր արմատներ ձգած երկու տերությունների՝ Ռուսաստանին եւ Իրանին: Առաջին հերթին հենց այդ հանգամանքն էլ գերտերությունների աշխարհաքաղաքական մրցավազքում միջին օղակի՝ Հարավային Կովկասի նշանակությունը դարձնում է մեծարժեք, իսկ մերձավորարեւելյան ռազմական, տնտեսական, էներգետիկ, տրանսպորտային ծրագրերում՝ նաեւ կանխորոշիչ (քաղաքական առումով Կովկասում այդ դերը վերապահված է Ադրբեջանին, որը Ռուսաստանի եւ Իրանի միջեւ ապահովում է ամենակարճ ճանապարհը):

Վերջին տարիներին աշխարհի ուժային կենտրոնների եւ, հատկապես, Արեւմուտքի համար Հարավային Կովկասի դերն իր բարձրակետին է հասել առավելապես կասպիական-կենտրոնասիական Էներգակիրների փոխադրման գործում նրա հարմար դիրքի պատճառով: Վերջինս դիտարկվում է որպես կարեւոր այլընտրանք ռուսական եւ իրանական երթուղիների քաղաքական ու տնտեսական անհարմարությունները չեզոքացնելու գործում: Սակայն մեծ տերությունների հենց այդ հետաքրքրություններն էլ Հարավային Կովկասը դարձրել են տերությունների ռազմաքաղաքական մրցակցության առավել մեծ մի հարթակ: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո այստեղ, ինչպես 20-րդ դարի սկզբում, սկսել են բախվել ոչ միայն տարածաշրջանային, այլ նաեւ մյուս մեծ տերությունների՝ ԱՄՆ-ի, Չինաստանի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի, Գերմանիայի տնտեսական ու քաղաքական շահերը:

Հասկանալի է, որ Հարավային Կովկասում մեծ տերությունների ու նրանց շահերի ծիրում գտնվող միջազգային կորպորացիաների տրանսպորտային ու Էներգետիկ տարածաշրջանային նոր նախագծերի գործարկումը, ինչպես նաեւ Ադրբեյջանի, Վրաստանի ու Հայաստանի հետ սերտ ռազմաքաղաքական գործակցության խթանմանն ուղղված քայլերը Կովկասին աշխարհագրորեն սահմանակից հսկաներին՝ Ռուսաստանին, Թուրքիային եւ Իրանին, ստիպելու էին համապատասխանաբար առավել «ագրեսիվ», «հաշվենկատ» ու «սկզբունքային» քաղաքականություն որդեգրել Հարավային Կովկասի երկրների նկատմամբ:

Կովկասի նկատմամբ «ագրեսիվ» քաղաքական գծի որդեգրումը Ռուսաստանի բնական արձագանքն է աշխարհաքաղաքական նոր մարտահրավերներին: Հարավային Կովկասի հանրապետությունների անկախացումը տեղի ունեցավ Ռուսաստանի իրավանախորդի՝ ԽՍՀՄ-ի կազմից, եւ կայսրությունների մասնակի փլուզման օրինաչափություններին համապատասխան՝ հետխորհրդային ողջ բնակամյա շրջանում բնական պետք է դիտվեր Ռուսաստանի՝ նախկին կայսրությունը վերականգնելու մղումը:

Սակայն Ռուսաստանի առավել կոշտ եւ համարձակ քայլերի պահանջն արդեն բաժին է ընկնում Հարավային Կովկասի նկատմամբ ինսամակալություն սահմանելու՝ մյուս մեծ տերությունների ցանկություններին: 2008թ. օգոստոսյան պատերազմի ընթացքում հենց դրա ականատեսը դարձավ միջազգային հանրությունը, երբ ԱՄՆ-ի՝ Կովկասում հաստատվելու քայլերին ի պատասխան, Ռուսաստանը ռուս-վրացական պատերազմի միջոցով ԱՄՆ-ին դիմագրավելու եւ Հարավային Կովկասին վերատիրելու հայտ ներկայացրեց:

Եթե առաջնորդվենք Հայաստանի առաջին հանրապետության վարչապետներից մեկի դիպուկ բնորոշմամբ, ապա Կովկասի նկատմամբ Ռուսաստանի այդ քաղաքականությունը կանվանենք «մուրճի» ռազմավարություն, որը Կովկաս-դարբնոցում շիկացած «երկաթը» կռելու խնդիր ունի: Նույն խնդիրը, սակայն, առկա է նաեւ տարածաշրջանային մյուս երկու տերությունների դեպքում: Վերջին տարիների քաղաքական զարգացումները ցույց տվեցին, որ «երկաթը» կռելու գործում Ռուսաստանից ետ չեն մնում նաեւ Հարավային Կովկասի մյուս երկու հարեւանները:

Թե՛ Թուրքիան եւ թե՛ Իրանը վերջին տասնամյակում սեփական ռազմաքաղաքական մեթենաները հզորացնելու արդյունքում Հարավային Կովկասում համապատասխանաբար «սալի» եւ «աքցանի» նոր էքսպանսիաներ իրագործելու հայտ են ներկայացրել: Ընդ որում՝ Թուրքիան «ավանդական» իր այդ ռազմավարությամբ Հարավային Կովկաս ներթափանցելու համար ապավինում է «հաշվենկատ» քաղաքականությանը: Այն ենթադրում է Արեւմուտքի, Ռուսաստանի, Իրանի շահերի այնպիսի համադրում, որտեղ շահերի բոլոր հնարավոր համընկնումները կօգտագործվեն ի նպաստ Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդման ու ծավալման: Թուրքիայի «գրո խնդիր հարեւանների հետ» արտաքին քաղաքական նոր ռազմավարությունը, այսպիսով, եկել է լրացնելու մերձավորարեւելյան հնարավոր այն բոլոր բաց (բացվելիք) դաշտերը, որտեղ խնդիրներ կունենան «մուրճի» եւ «աքցանի» տերերն ու ուժային մյուս կենտրոնները: Այդ տեսանկյունից Արեւմուտքի հետ Թուրքիայի ռազմաքաղաքական, տրանսպորտային եւ, հատկապես, էներգետիկ գործակցությունը նրա «հաշվենկատ» քաղաքականության արդյունավետության լավագույն վկայությունն է:

Ի տարբերություն Թուրքիայի, Հարավային Կովկասի հարցում Իրանը որդեգրել է քաղաքական մի ուրույն գիծ: Նա, ինչպես արտաքին քաղաքական այլ խնդիրներում, Կովկասում եւս հարաբերվելու եւ սեփական շահերն առաջ մղելու գործում առավելապես հիմնվում է մյուս տերություններին «սկզբունքորեն» հակադրվելու ու այդ ճանապարհով նրանց հավակնությունները դիմագրավելու վրա: Այդպիսով եւ տերությունների, եւ կովկասյան հանրապետությունների հետ նրա փոխհարաբերությունները կառուցվում են իր շահերը ճանաչել տալու եւ դրանց շուրջ սակարկումը բացառելու սկզբունքների վրա: Հարկ է նկատել, որ Իրանի ռազմաքաղաքական ու տնտեսական բավարար ինքնաբավությունը նրան այդ հնարավորությունը տալիս է:

Ներկայացված համապատկերը, սակայն, բոլորովին այն բանի վկայությունը չէ, թե Ադրբեջանը, Վրաստանն ու Հայաստանը ինքնուրույն քայլերի

անընդունակ, սեփական քայլերում անօգնական կամ անարդյունավետ հեռանկարով երկրներ են: Տարածաշրջանի տերությունները թե՛ միայնակ եւ թե՛ համատեղ երբեւէ կարող են ամբողջովին խորտակել Հարավային Կովկասին վերաբերող արեւմտյան տեսաբանների մշակած շախմատային բոլոր դիրքերն ու ներկովկասյան բոլոր նախաձեռնությունները, եթե միայն աջակցություն ստանան հենց իրենցից՝ կովկասյան հանրապետություններից ու նրանց հասարակություններից: Դա ցույց է տալիս, որ Հարավային Կովկասի ապագան, այնուամենայնիվ, կախված է միմիայն նրա սուբյեկտների կամային վարքից:

Թուրքիա-Հարավային Կովկաս

Հարաբերությունների վիճակը 2008-2011թթ.

Թուրքիան իր ներկա աշխարհաքաղաքական կարելուր նշանակության համար պարտական է «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցությանը, որը 2002թ. գալով իշխանության, ամբողջությամբ փոխեց արտաքին ու ներքին քաղաքական ուղեգիծը՝ երկիրը դուրս բերելով զարգացման մի նոր մայրուղի: Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի՝ առանց ցնցումների հաղթահարումը, ինչպեսեւ իրատեսական ու հավասարակշռված արտաքին քաղաքականությունը դարձան այն հիմնական կռվանները, որոնք չափավոր իսլամի գերակայությամբ թուրքական նախագծին հնարավորություն տվեցին Մերձավոր Արեւելքի շատ այլ երկրների համար դառնալ օրինակելի ու փոխառելի քաղաքական ծրագիր: Հիմնվելով իր հաջողված ծրագրային դրույթների վրա՝ Թուրքիան ներկայում իրեն պատկերացնում է որպես այն նոր քաղաքակրթական առանցքը, որի շուրջ պետք է համախմբվեն նախկինում Օսմանյան կայսրության մասը կազմած շատ երկրներ: Նշված քաղաքական գծի ճարտարապետ, Թուրքիայի ԱԳ Նախարար Ահմեդ Դավութօղլուի «ձեռամբ» այդ ռազմավարությունը ստացել է նեոօսմանականություն անվանումը:

Արտաքին քաղաքականության հայեցակարգում Թուրքիայի իշխող «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցության ստանձնած նոր քաղաքական ուղեգիծը ենթադրում է անմիջական հարեւանների եւ, հատկապես, արաբական աշխարհի, Իրանի ու Ռուսաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատում եւ նախորդ շրջանից ժառանգած խնդիրների չե-

գոքացում: Նման ռազմավարության որդեգրումը նպատակ ունի նպաստելու Թուրքիայի տնտեսական ու քաղաքական կշռի անհամեմատ բարձրացմանն ամբողջ աշխարհում, որը մյուս տերություններին կստիպի համաշխարհային քաղաքականության մեջ թուրքական գործոնի հետ հաշվի նստել առանց վերապահումների ու պայմանականությունների:

Կովկասում թուրքական նոր քաղաքականությունը հիմնվում է ռազմաքաղաքական այն տեղաշարժերի վրա, որոնք իրականություն դարձան 2008թ. օգոստոսին տեղի ունեցած ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում: Պատերազմից անմիջապես հետո, Կովկասի ռազմաքաղաքական թվացյալ բաց դաշտերը լցնելու գաղափարով ոգեւորված, թուրքական իշխանությունները նախաձեռնեցին «Կովկասի կայունության եւ համագործակցության պլատֆորմ» անվանումը ստացած դեպի Հարավային Կովկաս ծավալվելու ծրագիրը: Նախ՝ Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանը ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում 2008թ. օգոստոսի 11-ին առաջարկեց «Կովկասյան դաշինքի» գաղափարը: Մեկ օր անց Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլը կիրառեց «Կովկասյան կայունության ֆորում» արտահայտությունը: Դրանից անմիջապես հետո վարչապետ Էրդողանը Մոսկվայում, իսկ ապա Նաեւ Թբիլիսիում «ֆորումը» վերանվանեց «Կովկասյան կայունության եւ համագործակցության պլատֆորմ»¹:

Դաշինք-ֆորում-պլատֆորմ առաջադրող թուրքական տրամաբանությունը գործում էր այն բանական հիմքի վրա, ըստ որի՝ բուժքեր երկրները (տվյալ դեպքում «Հարավային Կովկաս» տարածաշրջանը) սահմանակից մի տերության սպառնալիքի դեպքում թեքվում են մյուս տերության կողմը: Եվ ըստ այդ տրամաբանության՝ ռուսական վտանգն աչքի առաջ ունենալով, Հարավային Կովկասի հանրապետությունները կհակվեն «Կովկասյան պլատֆորմ» անվանումով թուրքական ինտեգրացիոն գործընթացին: Բացի դրանից, ըստ թուրքական հաշվարկի, Ռուսաստանը Կովկասում ձեռք բերած նոր սահմանագծերի լեգիտիմացման հաշվին Հարավային Կովկասում ստիպված կլինի չխանգարել թուրքական ձեռնարկումներին ու կարիք կունենա հաշվի նստելու թուրքական գործոնի հետ:

Սակայն ռուս-թուրքական 2008-2009թթ. շախմատային խաղը, որտեղ թուրքական ներթափանցումը կանխելու համար Ռուսաստանի կողմից լավագույնս կիրառվեց հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացը, ի վերջո հանգեցրեց նրան, որ Թուրքիան գրեթե ձեռնունայն ստիպված եղավ վերա-

1 Տե՛ս Տիգրան Մկրտչյան, Կովկասյան անվտանգությունը «Կովկասյան պլատֆորմների» համատեքստում, 15.10.2008, http://www.cdaily.am/home/paper/2008_10_15/news/10493/:

դառնալ ելման դիրքեր՝ իր հաշվեկշռում ունենալով միայն Հայաստանի կողմից ստորագրված հայ-թուրքական արձանագրություններում ամրագրված հայ-թուրքական միջկառավարական պատմական փաստերն ուսումնասիրող ենթահանձնաժողովի ապագայում կազմավորման փաստը²: Վերջինս, ըստ թուրքական տրամաբանության, արդեն իսկ Հայաստանի կողմից իր իսկ ձեռքով Հայոց ցեղասպանության փաստը կասկածի ենթարկելու վառ օրինակ է եւ միջազգային հարաբերություններում Թուրքիայի դեմ Հայոց ցեղասպանության խնդրի կիրառումը չեզոքացնելու կարելու գործիք:

Կովկասում թուրքական արդի քաղաքականությունը (սկսած 2009-2010թթ.) ենթադրում է արդեն «խաղաղ ներթափանցման» մի նոր ծրագիր, որտեղ Թուրքիայի բացառիկ գործընկերներն են հանդիսանում Վրաստանն ու Ադրբեջանը: Հայաստանին այդ ծրագրում վերապահված է շատ չնչին գործառույթ: Հայաստանի հետ հարաբերություններում Թուրքիան գերիսղդիր է համարում միայն նրանից եկող վտանգի չեզոքացումը, որն ուժային կենտրոնների կողմից մշտապես ծառայեցվում է որպես Թուրքիայի վրա ճնշում բանեցնելու արդյունավետ լծակ: Այժմ արդեն անգամ «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» արդյունքում ձեւավորված երկկողմ շփումները հասցված են նվազագույնի եւ ապագայում կարող են աշխուժանալ՝ միայն ֆորս-մաժորային իրավիճակներ ստեղծվելու դեպքում:

Թուրքիա-Վրաստան

Վրաստանը հարմար աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ թուրքական ծրագրերում առաջին հերթին հանդես է գալիս որպես տարանցիկ երկիր, որը դեպի Եվրոպա եւ Մերձավոր Արեւելք ձգվող կոմունիկացիոն նախագծերի համար պետք է ծառայի որպես հիմնական պատուհան: Սակայն հարկ է նկատել, որ այդ պատուհանի կենսագործունեության համար Թուրքիան իրեն է տեսնում միակ բանալու դերում: Ըստ այդմ, Վրաստանից բացվող կոմունիկացիոն պատուհանը պետք է բացվի ոչ թե անմիջապես Եվրոպայի վրա (սեւծովյան նավահանգիստները Վրաստանին նման հնարավորություն ընձեռում են), այլ միայն իր՝ Թուրքիայի նախամուտքի: Արդյունքում էներգետիկ եւ տրանսպորտային երթուղիները պետք է անցնեն Թուրքիայի տարածքով՝ վերջնական սպառողներին ստիպելով հաշվի նստել նրա բացառիկ դերի հետ:

2 Սարո Սարոյան, Ռուս-թուրքական հերթական շախմատային պարտիա – 1, 18.11.2010, http://www.lin.am/arm/more_pointview_2352.html, Ռուս-թուրքական հերթական շախմատային պարտիա – 2, 25.11.2010, http://www.lin.am/arm/more_pointview_2828.html:

Բացի տարանցիկ նշանակություն ունենալուց, Վրաստանը Թուրքիայի համար հանդես է գալիս նաեւ որպէս թափարգել-երկիր: Սա առավելապէս ուղղված է Կովկասում ռուսական ռազմաքաղաքական ուժը կոտրելու եւ թուրքական «խաղաղ ներթափանցում» արդյունավետ իրականացնելու համար: Հարկ է նկատել, որ «զրո խնդիր հարեւանների հետ» թուրքական ռազմավարական ծրագիրը Թուրքիայի՝ դեպի Կովկաս «խաղաղ ներթափանցման» կենսունակությունն ապահովելու համար հենվում է հենց Վրաստանի՝ թափարգել լինելու գաղափարի վրա: 2008թ. ռուս-վրացական պատերազմի շնորհիվ Թուրքիան ձեռք բերեց երկու բարեկամ երկիր՝ Ռուսաստանը եւ Վրաստանը: Եվ այժմ երկուսն էլ շահագրգիռ են չկորցնել Թուրքիայի բարեհաճությունը, քանզի Վրաստանի դեպքում դա հղի է պետականության («Վրաստանը ռուսական մուրճի եւ թուրքական սալի արանքում»), իսկ Ռուսաստանի դեպքում՝ Հարավային Կովկասի վերջնական կորստով (Թուրքիա-ՆԱՏՕ համատեղ գործակցության շնորհիվ):

Վրաստանի հետ հարաբերություններում Թուրքիան կարեւոր խաղաքարտի է վերածել աբխազական խնդիրը: Դեռեւս 90-ական թվականներից կապեր հաստատելով Վրաստանից դե ֆակտո առանձնացած այս հանրապետության հետ՝ նա երբեմն այս խաղաքարտը բանեցնում է Վրաստանին իրեն ցանկալի շրջանակների մեջ պահելու եւ Թուրքիայի շահերից չբխող նրա քայլերը կասեցնելու համար: Աբխազական խնդրից զատ՝ թուրք-վրացական հարաբերություններում որոշակի աշխարհաքաղաքական նշանակություն են ձեռք բերել երկու պետությունների էթնիկ առանձին փոքրամասնությունների խնդիրները: Թուրքիայի կողմից Վրաստանի դեմ կիրառվող լծակներից են, օրինակ, թուրք-մեսխեթցիների վերաբնակեցման խնդիրը եւ Թուրքիայում աբխազական համայնքի (վերջինս ազգակից չերբեզական համայնքի հետ ժամանակ առ ժամանակ բարդություններ է ստեղծում վրաց-թուրքական հարաբերություններում) գործունեությունը: Վրաստանն իր կողմից երբեմն կարողանում է բարձրացնել Թուրքիայի հյուսիս-արեւելքում բնակվող իսլամացած վրացիների եւ հայերի ու վրացիների քաղկեդոնական մշակութային ժառանգության խնդիրները: Այս ամենով հանդերձ՝ նշված խաղաքարտերը Թուրքիայի եւ Վրաստանի համար ընդամենը ծառայում են որպէս երկուստեք հարաբերություններում միմյանց զսպելու ու հավասարակշռելու միջոց եւ ուղղված չեն տարածաշրջանում երկու երկրների դիրքերի թուլացմանը:

Թուրքիա-Ադրբեջան

Ադրբեջանը Թուրքիայի կարեւոր ռազմավարական դաշնակիցն է: Ազգային, լեզվական, կրոնական, մշակութային ընդհանրությունները, պատմական փորձը, միջազգային սերտ համագործակցությունը, համատեղ տնտեսական նախագծերը նպաստում են երկու երկրների ինտեգրման խորացմանը: Բացի դրանից, Ադրբեջանը Թուրքիային տեսնում է իր անվտանգության գլխավոր երաշխավորի դերում: Այդ տեսանկյունից հիմնական շեշտադրումը կատարված է ռազմական տարածաշրջանային գործակցության խթանմանը:

Երկու երկրների ռազմական համագործակցությունը ներկայում էական դեր է խաղում երկուստեք հարաբերություններում եւ գտնվում է ամենաբարձր մակարդակում: Այսպես՝ առկա է ռազմական համագործակցության համար անհրաժեշտ իրավապայմանագրային դաշտը, ադրբեջանական զինուժի սպայական կազմը գլխավորապես ուսանում է Թուրքիայում կամ թուրքական հրահանգիչների կողմից, սերտ համագործակցություն է հաստատված ռազմական արդյունաբերության բնագավառում երկու երկրների առանձին ձեռնարկությունների միջեւ եւ այլն:

Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի ռազմավարական դաշինքի ամրապնդմանն ուղղված վերջին օղակը 2010թ. օգոստոսի 16-ին Բաքվում Ադրբեջանի ու Թուրքիայի նախագահներ Իլհամ Ալիևի եւ Աբդուլլահ Գյուլի ստորագրած՝ «Ռազմավարական համագործակցության եւ փոխօգնության մասին» համաձայնագիրն էր, որը դիտարկվեց իբրեւ պատասխան 2010թ. օգոստոսի 19-ին Ռուսաստանի Դաշնության նախագահ Մեդվեդեւի երեւանյան այցի ժամանակ ստորագրվելիք հայ-ռուսական ռազմավարական գործակցության նոր փաստաթղթին:

Հարկ է նկատել, որ Հարավային Կովկասի բոլոր երեք երկրների միջեւ բնականոն հարաբերություններ հաստատելու հիմնական խոչընդոտներից մեկը Թուրքիայի հանդեպ Ադրբեջանի վերաբերմունքն է՝ որպես մեծ եղբոր (երկու երկրների հասարակական-քաղաքական շրջանակներում շատ տարածված է «մեկ ազգ, երկու պետություն» սկզբունք-համոզմունքը): Հենց Թուրքիայի ռազմաքաղաքական հովանավորչությունն ու դարաբաղյան հակամարտության ճնշող ազդեցությունն (Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի հետ Հայաստանի փակ սահմանները) են պատճառ դարձել, որ Հարավային Կովկասի երկրներից մեկը՝ Հայաստանը, դուրս մտա տարածաշրջանի կոմունիկացիոն հեռանկարային գրեթե բոլոր նախագծերից: Թուրքիա-Ադրբեջան

հարաբերությունների խորացումը միաժամանակ խթանել է Վրաստան-Ադրբեջան համագործակցության սերտացմանն ու նոր հաղորդակցային միջանցքի ձեւավորմանը: Վերջինիս ելքերը մի դեպքում ուղղված են դեպի Թուրքիա, իսկ մյուս դեպքում՝ Կենտրոնական Ասիա:

Գործող Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի³ եւ Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի⁴ շնորհիվ արդեն այսօր Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան առանցքն աշխարհաբաղաբալկան կարելոր նշանակություն է ձեռք բերել: Իսկ կառուցվող Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի⁵, ինչպես նաեւ «Հարավային գազային միջանցք» անվանումով խողովակաշարերի⁶ եւ, հատ-

3 Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղը ձգվում է 1768 կմ եւ, անցնելով երեք երկրների՝ Ադրբեջանի, Վրաստանի եւ Թուրքիայի տարածքով, կասպիական նավթը հասցնում է Միջերկրական ծով: Նավթամուղի պաշտոնական բացումը տեղի է ունեցել 2006թ. հուլիսի 13-ին: Նավթամուղի թողունակությունը կազմում է օրական 1 միլիոն բարել կամ տարեկան 50 միլիոն տոննա նավթ: Սակայն մինչ օրս Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղը երբեք նախագծային հզորությամբ նավթի առաքում չի իրականացրել: Նավթամուղով 2011թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ողջ շահագործման ընթացքում մղված նավթի քանակը կազմել է 143,5 միլիոն տոննա, որի հիմնական մատակարարը եղել է Ադրբեջանը (Качать нефть в обход России убыточно, 18.04.2011, <http://www.bigness.ru/articles/2011-04-18/news/123814/>): 2011թ. ապրիլին Թուրքիան պաշտոնապես ընդունեց Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի՝ փաստով աշխատելու հանգամանքը: Ըստ հրապարակված տվյալների, թուրքական BO-TAS International ընկերությունը, որը Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի օպերատորն է, նավթամուղի գործարկման պահից մինչ օրս կրել է 31 միլիոն դոլարի փասա, եւ մինչեւ տարեվերջ այն կկազմի 91 միլիոն դոլար, իսկ 2045թ.՝ արդեն 2 միլիարդ դոլար (А.А. Гурьев, Ситуация в Турции: апрель 2011 г., 09.05.2011, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2011/09-05-11a.htm>):

4 Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղը (Հարավկովկասյան խողովակաշար) պաշտոնապես բացվել է 2007թ. մարտի 25-ին: Խողովակաշարի երկարությունը կազմում է 970 կիլոմետր: Ադրբեջանի եւ Վրաստանի տարածքներում գազամուղն անցնում է Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղին զուգահեռ (10-28 մետր հեռավորության վրա):

5 Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթուղու նախագծի մեկնարկը տրվել է 2007թ. նոյեմբերի 21-ին եւ ծրագրվում է ավարտել 2012թ. վերջին կամ 2013թ.: Համաձայն նախագծի՝ երկաթգծի երկարությունը կկազմի 105 կմ, իսկ բեռնափոխադրման հնարավորությունը՝ տարեկան 15-17 միլիոն տոննա: 2011թ. հուլիսի 1-ին Վրաստանի եւ Ադրբեջանի միջեւ կնքված Բաքու-Թբիլիսի-Կարս երկաթգծի ֆինանսավորման սկզբունքների եւ պայմանների միջկառավարական համաձայնագրում կատարված վերջին փոփոխություններից հետո երկաթգծի ընդհանուր արժեքն այժմ արդեն կազմում է 1.2 միլիարդ դոլար: Ընդ որում՝ Ադրբեջանի կողմից նախագծի կառուցման համար Վրաստանին տրվող վարկային գումարի չափը հասցվել է 775 միլիոն դոլարի (Сохбет Мамедов, Баку форсирует строительство железной дороги в обход Армении, 24.05.2011, http://www.ng.ru/cis/2011-05-24/6_baku.html):

6 «Հարավային միջանցքը» Եվրամիության գերակա այն Էներգետիկ նախագծերից է, որը կոչված է դիվերսիֆիկացնել դեպի Եվրոպա գազի փոխադրման երթուղիները եւ բարձրացնել ԵՄ Էներգետիկ անվտանգությունը: Այս նախագծի մեջ ներառված են «Nabucco», Տրանսադրիատիկ (TAP), «Սպիտակ հոսք» եւ ITGI (Թուրքիա-Հունաստան-Իտալիա) գազամուղները: Բոլորը գտնվում են նախնական ծրագրավորման փուլում:

կապես, «Nabucco» գազամուղի⁷ գործարկման դեպքում այդ առանցքը կդառնա առավել կայուն ու ամուր: Վերջինս առավել կմեկուսացնի Հայաստանը՝ ստիպելով մտածել անվտանգության նոր երաշխիքների մասին:

Այնուամենայնիվ՝ Հայաստանը, առավելապես իր կամքից անկախ, կարող է դուրս գալ նման մեկուսացումից, քանի որ համաշխարհային ուժային կենտրոնները շահագրգռված չեն Թուրքիայի՝ Կովկասում նորանոր դիրքեր ձեռք բերելու գործում: Ներկայում եւ մոտակա ապագայում Ադրբեջանի հարցում ԱՄՆ-ի եւ Եվրամիության աշխարհաքաղաքական գլխավոր խնդիրը կշարունակի մնալ Թուրքիայի հետ նրա առավել մերձեցման կանխումը՝ թույլ չտալով, որ նա ընկնի Անկարայի ուղղակի ազդեցության եւ նրանից կախման տակ⁸:

Թուրքիա-Հայաստան

Ինչպես ասվեց, Հայաստանը Թուրքիայի համար նշանակություն ունի միայն այն արտաքին սպառնալիքների խնդրից ելնելով, որոնք ծագում են Հայաստանից՝ դանդաղեցնելով Մերձավոր Արեւելքը խնամակալության ենթարկելու՝ Թուրքիայի հավակնոտ, բայց եւ իրագործման լավ հնարավորություններ ունեցող ծրագրի կենսագործումը: Սպառնալիքների թվում են Հայոց ցեղասպանության խնդիրը, Ռուսաստան-Հայաստան ռազմավարա-

7 «Nabucco» նախագիծը ենթադրում է բնական գազի տարանցում Կասպից տարածաշրջանից դեպի եվրոպական երկրներ՝ շրջանցելով Ռուսաստանը: Այն պետք է անցնի Ադրբեջանի, Վրաստանի, Թուրքիայի, Բուլղարիայի, Հունգարիայի, Ռումինիայի եւ Ավստրիայի տարածքով՝ տարեկան Եվրոպա հասցնելով 31 միլիարդ խորանարդ մետր գազ: Նախագծի արժեքը գնահատվում է 12-15 միլիարդ եվրո: 2011թ. մայիս ամսին հայտնի դարձավ, որ կոնսորցիումի նախնական ծրագրերում փոփոխություն է կատարվել եւ նախագծի կառուցման ժամկետը 2012թ. փոխադրվել է 2013թ., իսկ հումքի առելուրային մատակարարման ժամկետը՝ 2015թ. մինչեւ 2017թ. (Консорциум «Наббукко» объявил о переносе сроков начала реализации проекта, 06.05.2011, <http://ru.trend.az/capital/energy/1872400.html>): 2011թ. հունիսի 8-ին Թուրքիայի Կայսերի քաղաքում տեղի ունեցավ «Nabucco Gas Pipeline International» կոնսորցիումի եւ «Nabucco» գազատարի նախագծին աջակցող տարանցիկ երկրների (Ավստրիա, Բուլղարիա, Հունգարիա, Ռումինիա եւ Թուրքիա) համապատասխան նախարարությունների միջեւ համաձայնագրի ստորագրումը, որը նպատակ ուներ ամրապնդել տարանցիկ երկրների կառավարությունների հետ կոնսորցիումի համագործակցությունը (Соглашения по поддержке проекта «Набукко» подписаны в Турции, 08.06.2011, <http://ru.trend.az/capital/energy/1888396.html>): Ինչպես բազմիցս հայտարարել է պաշտոնական Բաքուն, «Nabucco» գազատարի նախագծին միանալու՝ Ադրբեջանի պատասխանը կլինի միայն 2011թ. հոկտեմբերին:

8 Игорь Мурадян, Азербайджан как союзник Турции, 07.10.2010, <http://inosmi.ru/caucasus/20101008/163471581.html>.

կան գործակցությունը, դարաբաղյան խնդրով պայմանավորված հակամարտությունը իր ռազմավարական դաշնակցի՝ Ադրբեջանի հետ, հայոց հողային պահանջատիրությունը ոչ միայն բուն Թուրքիայի հանդեպ (Սելրի պայմանագրից ելնելով), այլ նաեւ՝ Նախիջեւանի հարցում (Երբեւէ Կարսի պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու հեռանկարից ելնելով): Զանի դեռ կայուն ու ամուր են Հայաստան-Ռուսաստան դաշնակցային հարաբերությունները, Թուրքիան Հայաստանից եկող նշված սպառնալիքները միայն չեզոքացնելու խնդիր է առաջ քաշելու՝ համարելով դա Հարավային Կովկաս «խաղաղ ներթափանցման» համար մինչ այդժամ բավարար պայման: Այլ կերպ ասած՝ Թուրքիայի առջեւ չի դրվելու ագրեսիվ հարձակողական քաղաքական ուղեգիծ, եւ դա բավականաչափ համահունչ է Թուրքիայի ներկայիս «զրո խնդիր հարեւանների հետ» ծրագիրը կենսագործելու տեսանկյունից:

Հարկ է նկատել, որ 2011թ. Թուրքիայի դիվանագիտական քայլերն ու վարչապետ Էրդողանի եւ ԱԳ Նախարար Դավութօղլուի արտահայտած առանձին մտքերը⁹ մատնում են, որ Թուրքիայի իշխող վերնախավը Հայաստանից ծագող սպառնալիքների հայեցակարգում կատարել է որոշակի փոփոխություններ: Ներկայում փորձ է արվում հայկական Սփյուռքը եւ նրա հետապնդած Հայ դատը տարանջատել կոնկրետ Հայաստանից ծագող սպառնալիքներից: Ըստ Էուրթյան, նման դիրքորոշումը թուրքական քաղաքական մտքի կողմից սկսել է շրջանառվել այն հաշվարկով, որ դա կօգնի Թուրքիային դեպի Կովկաս նրա «խաղաղ ներթափանցման» ծրագիրն արագացնելու գործում, ինչպեսեւ նոր բարդություններ կստեղծի Հայաստան-Սփյուռք հարաբերություններում:

Ըստ Էուրթյան՝ Հարավային Կովկասի համապարփակ անվտանգության գործում Հայաստանի մասնակցությունը գլուխ բերելու համար ապագայում հարկ կլինի արեւմտյան տերությունների կոնկրետ եւ ուղղակի միջամտությունը, քանզի Հայաստանն ի վիճակի չէ միայնակ դուրս գալ տարա-

9 Հատկապես հիշատակելի են Թուրքիայի վարչապետի եւ ԱԳ Նախարարի հետեւյալ խոսքերը՝ «Հայաստանի ղեկավարությունը վախենում է Սփյուռքից: Մենք որեւէ մեկից չենք վախենում: Եթե հայաստանյան իշխանությունները հաղթահարեն Սփյուռքի դեմ ունեցած վախը, ավելի հեշտ կլինի լուծել խնդիրը: Մենք Հայաստանի նկատմամբ ատելություն չենք տածում» (Հայաստանի ղեկավարությունը վախենում է Սփյուռքից. Ռեջեփ Թայիփ Էրդողան, 13.04.2011, <http://www.tert.am/am/news/2011/04/13/erdogan-diaspora/>), «Իրականում հայկական կողմի հետ մեր բանակցությունները հետապնդում էին 3 նպատակ՝ ... 3) ստեղծել ուղղակի եւ անուղղակի հարաբերություններ թուրքերի եւ հայերի միջեւ: Այստեղ ես նկատի ունեմ Սփյուռքի հայերին, որոնց մենք նկատում ենք մեր Դիասպորան (Սփյուռք), քանզի նրանք Թուրքիայից են արտագաղթել Ամերիկա, Ֆրանսիա» (Ահմեդ Դավութօղլուի համար հայկական Սփյուռքը համարվում է Թուրքիայի «դիասպորան», «Ազգ» օրաթերթ, N55, 30.03.2011, <http://www.azg.am/AM/2011033001>) եւ այլն:

ծաշրջանային ու հատկապես՝ Հարավային Կովկասի երկրների ինտեգրացիայի բնականոն հուն: Ամենամեծ խոչընդոտը Հայաստանի ռազմավարական դաշնակցի՝ Ռուսաստանի գործոնն է: Եվ այս հարցում, որքան էլ որ տարօրինակ թվա, Ռուսաստանն ունի մի բնական դաշնակից՝ Թուրքիան: Վերջինս գիտակցում է, որ Ռուսաստան-Հայաստան ռազմավարական գործակցության հետընթացի որոշակի մի փուլում քաղաքական նոր իրավիճակները կգործեն Թուրքիայի պետական շահերին առավել դեմ, քան է Հայաստան-Ռուսաստան ներկա դաշնակցության փաստով: Խնդիրն այն է, որ նշված փուլում Հայաստանը ստիպված կլինի իրեն նետել կամ Իրանի, կամ էլ Արեւմուտքի գիրկը: Այդ դեպքում Իրանի հետ սահմանակցությունը եւ դեպի Սեւ ծով նոր հեռանկարները կխորտակեն Թուրքիայի բոլոր հույսերը՝ ծավալվելու դեպի Կասպից ծով: Իսկ Արեւմուտքի հետ Հայաստանի ռազմավարական գործակցությունը հղի է Մերձավոր Արեւելքում Իսրայելի նման մի նոր «հրեշի»՝ Հայաստան-Վրաստան միացյալ կազմավորման հայտնվելու հեռանկարով:

Ռուսաստան-Հարավային Կովկաս

Հարաբերությունների վիճակը 2008-2011թթ.

2008թ. ռուս-վրացական պատերազմի արդյունքում Ռուսաստանի հետ Հարավային Կովկասի երկրների հարաբերությունները մտան նոր փուլ, քանի որ այդ քայլով Ռուսաստանը Հարավային Կովկաս ներխուժել-վերատիրելու հայտ ներկայացրեց: Պատերազմի հետեւանքով դադարեցին ռուս-վրացական բնականոն հարաբերությունները, Կովկասում գծվեցին նոր փակ սահմաններ, իսկ 2009թ. օգոստոսի 18-ին Վրաստանը դուրս եկավ Ռուսաստանի աշխարհաքաղաքական շահերը սպասարկող միջազգային քաղաքական կազմավորման՝ «Անկախ պետությունների համագործակցություն» կազմակերպության կազմից¹⁰:

Ըստ առավել տարածված կարծիքի՝ այդ պատերազմն ահաբեկեց նաեւ Վրաստանի հարեւան երկրներին՝ Հայաստանին ու Ադրբեջանին՝ սասանելով Կրեմլի հանդեպ տածած նրանց վստահությունը¹¹: Իսկ ըստ ՌԴ Նախա-

10 Грузия вышла из состава СНГ, 18.08.2009, <http://www.tass-ural.ru/lentanews/83494.html>.

11 Լաշա Չիլիմիանի, Կովկասյան մեծ խաղին առավել շատ մասնակցում է Թուրքիան, քան Ռուսաստանը, 11.05.2011, http://1in.am/arm/regional_expert_19318.html:

գահ Դ. Մեդվեդևի՝ պատերազմը Ադրբեջանի ու Հայաստանի համար շատ լուրջ դաս եղավ¹²:

Չնայած բեռնացված նման կարծիքներին՝ Հարավային Կովկասի նկատմամբ Ռուսաստանի վերջին տարիների քաղաքականությունը կարելի է բնութագրել որպես նախկին մետրոպոլիայի խանդոտ հավակնություններով անհողաբաշխ քայլերի մի շարան, որտեղ պատվախնդրությունները գերիշխում են բնականոն կապեր հաստատելու ցանկություններին: Անգամ Հայաստանի դեպքում, որն իր ռազմավարական կարելու դաշնակիցն է Կովկասում, Ռուսաստանը՝ ի դեմս Նոր Նախագահ Մեդվեդևի, չկարողացավ հարաբերությունների Նոր բանական հիմքեր ստեղծել՝ ձերբազատվելու համար նախկին Նախագահ Պուտինի «գաղութային» քաղաքականությունից: Մի քաղաքականություն, որը կրկնակի արագացնում է Հայաստանի եւ Հարավային Կովկասի օտարումը Ռուսաստանից, քան թե պայմաններ է ստեղծում Կովկասում ռուսական շահերի պահպանման կամ ամրապնդման համար:

Եթե Հայաստանի հետ հարաբերություններում Ռուսաստանն առավել հակված էր տուրք տալ ձեռնկանություններին եւ պաշտոնական Երեւանին անընդհատ պահել Ռուսաստանի հետ ինտեգրվելու ուղու վրա, ապա Վրաստանի հետ հարաբերություններում գլխավոր սկզբունքն առանց այլեւայլ ձեռնկանությունների կոշտ առճակատումն էր: Երկու երկրների նկատմամբ Կրեմլի ստանձնած հակոտնյա մեթոդաբանության միջին գիծն էր գործում Ադրբեջանի պարագայում: Վերջինս իր նավթագազային պաշարների, հարմար աշխարհագրական դիրքի, մարդկային ռեսուրսների, Թուրքիայի ռազմավարական աջակցության շնորհիվ կարողանում էր խուսանավել Ռուսաստանի ինտեգրացիոն եւ առճակատումային «թակարդներից» եւ առավել հաջող պահպանել սեփական ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը:

12 «Գիտե՞ք, երբ դա [2008 թվականի ռուս-վրացական պատերազմը] տեղի ունեցավ, երկու ղեկավարները՝ եւ Նախագահ Ալիևը, եւ Նախագահ Սարգսյանը, եղան հենց այստեղ՝ Սոչիում: Գիտե՞ք, թե նրանք ինչ ասացին ինձ: Ասում են. - «Վատ է, իհարկե, որ այդ ամենը տեղի ունեցավ, Կովկասի համար դա ծանր բան է»: Ես ասում եմ. - «Շատ ծանր»: - «Բայց գիտե՞ք, մեզ համար դա որոշակի դաս է, որ ավելի լավ է վարել անվերջ բանակցություններ այն մասին, թե ինչ ճակատագիր է սպասում Լեռնային Ղարաբաղին, կլինի արդյոք այնտեղ երբեւէ հանրաքվե, ինչպես մենք պատրաստենք խաղաղ պայմանագիրը, քան անցկացնել այդ հինգ պատերազմական օրը: Դա նրանց համար շատ լուրջ դաս էր», - Նշել էր Ռուսաստանի Նախագահը (Մեդվեդև. «2008-ի պատերազմը լուրջ դաս էր Հայաստանի եւ Ադրբեջանի համար», 05.08.2011, <http://www.armenialiberty.org/content/article/24287578.html>):

Ռուսաստան-Վրաստան

2008թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո Ռուսաստանը գրկվեց Վրաստանի հետ բնականոն հարաբերություններ կառուցելու հեռանկարից: Դրա փոխարեն ճանաչելով Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի հանրապետություններն ու նրանց հետ կնքելով ռազմահեռակետերի տեղակայման ու գործունեության (մոտակա 49 տարիներին՝ անժամկետ երկարաձգելու հնարավորությամբ) վերաբերյալ համաձայնագրեր՝ Ռուսաստանը Կովկասում իր քաղաքականության վրացական ուղղությունը պայմանավորեց այդ երկու հանրապետությունների հետ հարաբերությունների փաստով: Միաժամանակ հետպատերազմյան ողջ շրջանում Վրաստանի նախագահի հասցեին վարկաբեկիչ արտահայտությունների, նյութերի հրապարակումն ու վրացական կառավարության հեղինակազրկմանն ուղղված գործողությունները դարձան Կրեմլի պաշտոնականացված քաղաքականության բաղկացուցիչը:

Ըստ էության՝ ռուս-վրացական հարաբերությունների սերտացման գործում ներկայումս միայն երկու գործոն կարող է դեր կատարել: Առաջինը վրաց եւ ռուսիո եկեղեցիների դավանաբանական ընդհանրությունն է՝ հիմնված պատմական մեծ փորձի վրա, իսկ երկրորդը՝ վրացական հասարակության մեջ առկա ռուսական մշակութային ժառանգության փաստը (այդ թվում՝ հանրային մտածողությունը, կենցաղը, բարքերը եւ այլն): Վերջինս հենց այն պարարտ հողն է, որ հնարավորություն է ստեղծում Կրեմլին Վրաստանում ձեռք բերել «ազդեցության գործակալներ»: Ըստ պաշտոնական Թբիլիսիի՝ Վրաստանի քաղաքական դաշտում ընդդիմության հակակառավարական ձեռնարկումների գերակշիռ մասը ծագում է նման «ազդեցության գործակալների» գործողություններից՝ չնայած առանձին քաղաքացիների նկատմամբ քիչ չեն նաեւ ուղղակի մեղադրանքները ռուսական հատուկ ծառայությունների գործակալական ցանցին պատկանելու մեջ: Դրա հետեւանքով է, որ վերջին տարիներին բավական մեծ թիվ են կազմում պետական դավաճանության մեղադրանքով ձերբակալված կամ դատապարտված անձինք:

Ռուս-վրացական հարաբերություններում լարվածության խորացման շարժառիթներն առավել շատ են: Գրեթե բոլորը կախված են Արեւմուտք-Ռուսաստան հարաբերությունների բնույթից: Արեւմտյան տերությունների աջակցությունը թե՛ անջատողականության դեմ պայքարի, թե՛ ուղղակի ֆինանսական ներդրումների, թե՛ տրանսպորտային-կոմունիկացիոն նախա-

գծերի իրականացման, թե՛ մարտունակ զինված ուժեր եւ պաշտպանական համակարգեր կառուցելու, թե՛ պետական կարելորության գաղտնի տեղեկատվություն հաղորդելու հարցերում նպաստում են, որ վրացական քաղաքական իշխող վերնախավը երբեք չնայի հյուսիսի կողմը:

Չնայած Արեւմուտքի եւ, հատկապես, ԱՄՆ-ի մեծ աջակցությանը՝ Վրաստանը ներկայում շատ խոցելի ռազմաքաղաքական վիճակում է: Դա, առաջին հերթին, պայմանավորված է Հարավային Օսիայի սահմանների ողջ երկայնքով ռուսական 4-րդ ռազմահեղանակետի զինուժի կենտրոնացման հետ¹³: Այն հնարավորություն է տալիս ընդամենը մի քանի կիլոմետրի վրա վերահսկելու Վրաստանով անցնող բոլոր կոմունիկացիոն երթուղիները: Նոր ռուս-վրացական պատերազմի դեպքում, որը վրացական կողմի համար ամենազավոտ եւ ամենաքննարկվող թեմաներից է, տվյալ կոմունիկացիաները շարքից դուրս կգան առաջին իսկ ժամերին, իսկ երկիրը կկիսվի երկու մասի, քանզի Վրաստանի կողմից Հարավային Օսիայի կորստից հետո թիկունք հասկացությունը ընդհանրապես բացակայում է:

Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում որպես խաղաքարտ Վրաստանը վերջին տարիներին լավագույնս կիրառել է Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպությանը Ռուսաստանի անդամակցության դեմ իր վետոյի իրավունքը¹⁴: Իսկ 2010թ. իրական ռելսերի վրա դրվեց նաեւ «չերքեզական ցեղասպանություն» խաղաքարտը: Դա հանգեցրեց նրան, որ 2011թ. մայիսի 21-ին Վրաստանի խորհրդարանը ճանաչեց Ռուսական կայսրությունում 19-րդ դարում կատարված այդ ցեղասպանությունը¹⁵: Վերջինս վրացական քաղաքական միտքը դիտարկում է որպես բավական հաջող միջոց 2008թ. Ցիխնվալիի դեմ ձեռնարկած ռազմական գործողությունների հետեւանքով

13 Павел Фельгенгауэр, Об обороне никто не думает: Положение российских войск в Грузии агрессивно-наступательное, 09.08.2011, <http://www.novayagazeta.ru/data/2011/087/05.html>.

14 Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպությանը Ռուսաստանի անդամակցության հարցով Ռուսաստանն ու Վրաստանն 2008թ. ռուս-վրացական պատերազմից հետո առաջին անգամ միայն 2011թ. մարտի 10-ին Նստեցին բանակցությունների սեղանի շուրջ: Շվեյցարիայի Բեռն քաղաքում անցկացված հանդիպումը, սակայն, ավարտվեց անարդյունք: Նույն թվականի օգոստոսին լրատվամիջոցները հաղորդեցին, որ Ռուսաստանի ու Վրաստանի ներկայացուցիչների միջեւ նոր հանդիպումը տեղի կունենա չեզոք երկրում 2011թ. սեպտեմբերի 12-ին: Հանդիպմանը պետք է քննարկվի Վրաստանի կողմից հարուցվող խոչընդոտների վերացման, նոր փաթեթային համաձայնագրի կնքման հարցը (ԱՀԿ-ի վերաբերյալ ռուս-վրացական բանակցությունները տեղի կունենան սեպտեմբերի 12-ին, 24.08.2011, http://tin.am/arm/regional_georgia_31001.html):

15 Грузия признала геноцид черкесского народа, осуществлённый Россией, 21.05.2011, <http://kavkaz.ge/2011/05/21/gruziya-priznala-genocid-cherkessogo-naroda-osushhestvlyonnyj-rossiej/>.

իր խախտված դիրքերը հյուսիսկովկասյան ժողովուրդների շրջանում վերականգնելու, ինչպես նաեւ Թուրքիայում եւ այլ երկրներում աբխազական ու չերքեզական հարյուր հազարանոց համայնքների պառակտմանը հասնելու համար:

Կարելի է մեծ հավանականությամբ պնդել, որ Ռուսաստանի կողմից Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի հանրապետությունների ճանաչման ու քաղաքական ինսամակալության տակ վերցնելու փաստով կաշկանդված վրաց-ռուսական հարաբերությունները, ըստ էության, առաջիկա տարիներին կարգավորման գրեթե չեն ենթարկվի:

Ռուսաստան-Ադրբեջան

Ադրբեջանը վերջին տարիներին շարունակում է բազմավեկտոր արտաքին քաղաքականություն վարել բոլոր ուղղություններով: Նման քաղաքականությունը՝ չնայած Կրեմլի կայսերապաշտական նկրտումներին, չափազանց ձեռնտու է Ռուսաստանին: Վերջինս ելնում է այն կանխադրույթից, որ եթե Բաքուն ինքնակամ որոշում կայացնի թեքվելու որեւէ ուժային կենտրոնի կողմը, ապա դա առաջին հերթին կլինի Արեւմուտքը, ոչ թե Ռուսաստանը:

Նման կարծիքը հիմնված է մի շարք աշխարհաքաղաքական շահերի հաշվարկի վրա: Այստեղ դեր են խաղում թե՛ թշնամի Հայաստանի հետ Ռուսաստանի ռազմավարական գործակցության փաստը, թե՛ դաշնակից Թուրքիայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցության հանգամանքը, թե՛ արեւմտյան ընկերությունների հետ հաջող համագործակցության իրողությունն ու նոր շահավետ տնտեսական նախագծերից չզրկվելու ցանկությունը, ինչպես նաեւ այլ էական շահեր: Սակայն պաշտոնական Մոսկվան գիտակցում է, որ ռուսական ուղեգծի որդեգրման անհնարինությունն Ադրբեջանի դեպքում պայմանավորված է առաջին հերթին դարաբաղյան խնդրում Ադրբեջանի միջազգային դիրքերի խարխլման (եթե ոչ՝ կործանման) հեռանկարի հանգամանքով:

Այս ամենը ստիպում է Ռուսաստանին Ադրբեջանի հետ հարաբերությունները կառուցել դիվանագիտական զգույշ քայլերի եւ երկկողմանի տնտեսապես շահավետ ծրագրերի շրջանակում: Անգամ ռազմական համագործակցությունը կառուցվում է՝ տվյալ սկզբունքներից ելնելով: Դրա արտահայտությունն էին 2010թ. Ադրբեջանին վաճառված «2С7 Պիոն»

ինքնագնաց հրետանային համակարգերը, «С-300 ПМУ-2 Ֆավորիտ» զենիթահրթիռային կայանները եւ այլն¹⁶:

Չնայած նրբանկատ քաղաքական համադրումներին՝ Ռուսաստանը դեմ չէ Ադրբեջանում աննկատ կիրառել նաեւ հատուկ ծառայությունների միջոցով գործարկվող ավանդական մեխանիզմները: Վերջիններս կոչված են չեզոքացնել կամային որոշումներ կայացնելու՝ Բաքվի ունակությունը եւ պետք է հանգեցնեն նրան, որ ալիելյան կլանը սեփական հակաժողովրդավարական վարչակարգի պահպանման միակ երաշխիք ու պաշտպան դիտարկի ժամանակակից Ռուսաստանը:

Ինչպես Վրաստանում եւ ցանկացած հետխորհրդային երկրում, Ադրբեջանում եւս մեծ են ռուսամետ հասարակական-քաղաքական շրջանակները: Հիմնվելով այդ «կապիտալի» տրամադրությունների վրա՝ Ռուսաստանի հատուկ ծառայությունները երբեմն կարողանում են հաջող միջոցառումներ իրականացնել՝ այդ շրջանակներին ուղղորդելով կատարել ռուսական շահերից բխող անհրաժեշտ քայլեր: Դրան են ծառայում նաեւ որոշակի պարբերականությամբ Ռուսաստանի իշխանությունների եւ հասարակության բարձրաստիճան ներկայացուցիչների այցերը Բաքու¹⁷, որտեղ ռուսական վերլուծական-փորձագիտական «դեսանտը» շատ հաջող կարողանում է տեղում ամրապնդել այն միտքը, որ Ռուսաստանն ու Ադրբեջանը ռազմավարական առավել կարելուր գործընկերներ են¹⁸: Եվ քանի որ Հայաստանի հետ Ռուսաստանի հարաբերություններն իրենց արժեքով չեն կարող չափվել ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունների հետ, ուստի Մոսկվայի հանդեպ Բաքվի առավել մեծ «նվիրումը» հնարավորություն կտա դարաբաղյան խնդիրը լուծել հոգուտ Ադրբեջանի:

Ռազմաքաղաքական խնդիրներից զատ՝ Ռուսաստանի ու Ադրբեջանի հարաբերություններում առաջնային դիրքերում շարունակում է մնալ Էներգետիկ քաղաքականությունը: Ադրբեջանը՝ հետեւելով իր բազմավեկտոր քաղաքականությանը, նավթի ու գազի արտահանման երթուղիների եւ ծա-

16 Ռուսաստանը զինում է Ադրբեջանին, 20. 10. 2010, <http://www.Iragir.am/armsrc/politics39867.html>, Владимир Мухин, Новый геополитический „Фаворит“, 02. 08. 2010, http://www.ng.ru/cis/2010-08-02/1_favorit.html, Ильхам Алиев на военном параде в Баку: „Война в Карабахе еще не окончена,,“, 26.06.2011, <http://www.regnum.ru/news/1419033.html>:

17 Высокопоставленные представители власти и общественности России прибывают в Баку, 19.01.2011, <http://xronika.az/main/9673-vysokopostavlennyye-predstaviteli-vlasti-i.html>, Кильтурный мост дружбы, 25.01.2011, <http://www.zerkalo.az/2011-01-25/culture/16342-riks-narishkin-mextiev>.

18 Михаил Гусман об Азербайджане, большой политике, Wikileaks и мировых лидерах, 13.04.2011, <http://news.day.az/politics/261933.html>.

վալների հարցում փորձում է պահել հավասարակշռությունը Ռուսաստանի ու «արեւմտյան» երթուղիների միջեւ (այդ են վկայում վերջին 2-3 տարիների ցուցանիշերը): Իսկ Ռուսաստանը, ի տարբերություն Ադրբեջանի, խանդով է վերաբերվում այդ ամենին եւ փորձում է կանխել այդ երկրի մասնակցությունը Ռուսաստանը շրջանցող նոր կոմունիկացիոն նախագծերին:

Ներկայում ադրբեջանական նավթի ու գազի շուրջ ձեւավորված առեւտրային կապերը կազմում են ռուս-ադրբեջանական տնտեսական հարաբերությունների հիմքը: Գործում են Բաքու-Նովոռոսիյսկ նավթամուղը¹⁹ եւ Բաքու-Նովո Ֆիյա գազամուղը²⁰: Այս խողովակաշարերով Ռուսաստանը փորձում է մրցակցության մեջ մտնել Ռուսաստանը շրջանցող եւ Հարավային Կովկասով անցկացվող «արեւմտյան» նավթագազային երթուղիների հետ՝ պահպանելու համար իր բացառիկ դերը Եվրոպա գազի ու նավթի առաքման գործում:

Ռուս-ադրբեջանական հարաբերություններում խնդրահարույց հարցերից է Կասպից ծովի կարգավիճակի խնդիրը: Այն երկուստեք բարձր մակարդակում վերջին անգամ քննարկվել է 2010թ. սեպտեմբերի սկզբին ՌԴ Նախագահ Մեդվեդեւի՝ Բաքու այցի ժամանակ²¹: Սակայն նրա կարգավոր-

19 Բաքու-Նովոռոսիյսկ կամ, այսպես կոչված, «հյուսիսային» նավթամուղը շահագործման է հանձնվել 1983թ.: Նրա ընդհանուր երկարությունը կազմում է 1.483 կմ, խողովակի տրամագիծը՝ 720 մմ, իսկ նախագծային թողունակությունը՝ տարեկան 7 միլիոն տոննա նավթ: Նավթամուղը ԽՍՀՄ փլուզումից հետո անգործության էր մատնվել: Նրա կրկնակի գործարկումը կատարվել է միայն 1997թ. (Транспортировка нефти в Кавказском направлении, http://lang.kmg.kz/page.php?page_id=1129&lang=1): 2009թ. այս երթուղով արտահանվել է 2,5 միլիոն տոննա նավթ, իսկ 2010թ.՝ 2,24 միլիոն: Մինչ 2009թ. Ադրբեջանից Ռուսաստան նավթի արտահանման ծավալներն առավել նվազ են եղել եւ կազմել են տարեկան 1,2-1,6 միլիոն տոննա (Азербайджан и Россия обсудили увеличение экспорта нефти и газа, 18.07.2011, <http://ru.trend.az/capital/energy/1906768.html>):

20 Բաքու-Նովո Ֆիյա գազամուղը գործարկվել է 2010թ. հունվարին: Այս գազամուղի երկարությունը 200 կմ է եւ Բաքվից Կասպից ծովի ափով ձգվում է մինչեւ ռուսական սահմանը: Մինչեւ 2007թ. այս գազամուղով Ադրբեջանն ինքն էր գազ ստանում Ռուսաստանից: Սակայն սեփական պաշարների շահագործման արդյունքում (Շահ-Դենիզ հանքավայր) Ադրբեջանը գազ ներմուծող երկրից վերածվեց գազ արտահանող երկրի: 2010թ. սեպտեմբերի սկզբին գազի մատակարարման պայմանագրում կատարվեցին լրացումներ, համաձայն որոնց՝ 2011թ. ռուսական «Գազպրոմ» ընկերությունն այս գազամուղով պետք է ստանար 2 միլիարդ խորանարդ մետր գազ, իսկ 2012թ.՝ ավելի քան 2 միլիարդ: 2011թ. հուլիսի 18-ին Բաքվում Ռուսաստանի եւ Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպումից հետո կրկին նշվեց, որ բանակցությունների հիմքում եղել են գազի մատակարարումների ավելացման հարցերը (Азербайджан и Россия обсудили увеличение экспорта нефти и газа, 18.07.2011, <http://ru.trend.az/capital/energy/1906768.html>):

21 Расим Мусабеков, Послесловие к визиту президента России в Баку: азербайджано-российское партнерство - заложник армянских амбиций?, 06.09.2010, <http://inosmi.ru/caucasus/20100909/162783394.html>.

ման դժվարությունը կապված է մերձկասայան բոլոր հինգ երկրների ունեցած տարբեր դիրքորոշումների հետ և ապագայում եւս դեռ խնդրահարույց կմնա:

Չնայած ալիելյան վարչակարգի հավասարակշիռ արտաքին քաղաքականությանը, ռուս-ադրբեջանական հարաբերություններն ամենից անկանխատեսելին են ողջ Կովկասում: Ադրբեջանն իր սոցիալ-քաղաքական և եթնոքաղաքական բազում խնդիրների, հարեւանների հետ ոչ սովորական հարաբերությունների, դարաբաղյան հակամարտության, տարբեր տերությունների հետ քաղաքական ու տնտեսական (կոմունիկացիոն) փոխառնչությունների պատճառով առաջիկայում կարող է իր վրա բեւեռել Ռուսաստանի ռազմաքաղաքական մեքենայի ողջ ուշադրությունը:

Ռուսաստան-Հայաստան

Հարավային Օսիայում «հնգօրյա պատերազմը», ըստ էության, արմատական փոփոխություններ չմտցրեց Ռուսաստան-Հայաստան հարաբերություններում: Երկու երկրների ռազմաքաղաքական, տնտեսական, մշակութային հարաբերություններն ընթացան 2008թ. նախորդած տասնամյակի ընդհանուր զարգացման շարժընթացին համահունչ և երկու երկրների քաղաքական շրջանակների կողմից այսօր բնութագրվում են որպես ռազմավարական-գործընկերային:

Սակայն հարկ է նկատել, որ բովանդակային առումով հայ-ռուսական հարաբերությունները, որքան էլ որ ռազմավարական են, այնուամենայնիվ, գործընկերային չեն: Անաչառ կերպով եթե դիտարկենք, ապա նժարների վրա այս երկրների անհամատեղելի կշիռների փաստն արդեն իսկ հնարավորություն չի տալիս խոսել գործընկերության մասին: Բացի դրանից, վերը նշված տասնամյակի երկուստեք հարաբերությունների ծավալման շարժընթացն ինքնին վկայեց, որ Ռուսաստան-Հայաստան հարաբերություններում գործում են տիրոջ և ծառայի փոխհարաբերություններ:

Ներկայում Ռուսաստան-Հայաստան հարաբերությունները հիմնականում պարփակված են Երեւանի հետ Մոսկվայի տնտեսական (պայմանավորված Հայաստանի տնտեսական հզորությունների մեծամասնության ռուսական սեփականության կամ վերահսկողության փաստով), տրանսպորտային ու էներգետիկ նախագծերի շուրջ գործակցությամբ, հայ-թուրքական և հայ-ադրբեջանական խնդիրներում ռուսական դիվանագիտության ներգրավ-

մամբ (պայմանավորված համապատասխանաբար Հայոց ցեղասպանության եւ «ղարաբաղյան» խնդիրների գոյությամբ), խորացված ռազմական համագործակցությամբ, ինչպես նաեւ հայկական Սփյուռքի հետ Կրեմլի քաղաքական շփումներով (պայմանավորված իր աշխարհաքաղաքական շահերի ծիրում այն ներգրավելու ցանկությամբ): Վերջին հանգամանքի դեպքում առանձնակի դերակատարություն է վերապահված հատկապես Ռուսաստանի հայ համայնքի մի մասնիկին՝ «օլիգարխիկ» շրջանակին, որը Մոսկվայի կողմից դիտարկվում է որպես Հայաստանի ներքին գործերին միջամտելու կարելու գործիք:

Ռուսաստանի հետ տնտեսական գործակցությունը բավական ծանրակշիռ է: Այսօր Ռուսաստանի Դաշնությունը զգալի ներկայություն ունի Հայաստանի տնտեսությունում, քանզի գրեթե բոլոր կարելու ենթակառուցվածքները (գազամուղ, էլեկտրական ցանցեր, կապ, երկաթուղի եւ այլն) գտնվում են ռուսաստանյան ընկերությունների ձեռքին: Ռուսաստանը Հայաստանի հիմնական արտաքին առեւտրական գործընկերն է: Նրան է պատկանում հանգուցային դերն այն ճյուղերում, որոնք կապված են Հայաստանի ենթակառուցվածքների զարգացման հետ²²:

Ռազմական համագործակցության բնագավառում հայ-ռուսական հարաբերությունները լրացուցիչ ազդակ ստացան, երբ 2010թ. օգոստոսի 19-20-ը Ռուսաստանի նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւն այցելեց Հայաստան: Պետական այցի շրջանակներում ստորագրվեց Հայաստանում ռուսաստանյան ռազմակայանի մասին պայմանագրում փոփոխություններ կատարելու մասին արձանագրությունը, որով ոչ միայն երկարաձգվեց ՀՀ-ում ռուսական 102-րդ ռազմահենակետի ժամկետը, այլեւ Ռուսաստանը ստանձնեց պարտավորություններ Հայաստանի հետ համատեղ ապահովել նրա ռազմական անվտանգությունն ու աջակցել Հայաստանի զինված ուժերը ժամանակակից զինատեսակներով հագեցնելու գործին²³:

22 1991թ. սկզբից ի վեր Հայաստանի տնտեսությունում կատարված բոլոր ներդրումների ավելի քան 60 տոկոսն ունի ռուսաստանյան ծագում: 2011թ. հունվարի 1-ի դրությամբ Հայաստանում գրանցված են եղել ռուսաստանյան կապիտալով շուրջ 1300 ձեռնարկություն եւ առանձին ստորաբաժանում: Արտասահմանյան կապիտալի մասնակցությամբ ձեռնարկությունների ընդհանուր ծավալում այս ձեռնարկությունների տեսակարար կշիռը կազմել է 27,6 տոկոս (տես՝ ՀՀ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանի ելույթը «Դեպի միջտարածաշրջանային համագործակցության նոր ձեռքբերումներ հայ-ռուսական դաշնակցային հարաբերություններում» հայ-ռուսական առաջին միջտարածաշրջանային համաժողովում, 19.04.2011, <http://haynews.am/2011/04/russian-armenia-tigran-sargsyan/>):

23 Ռուսական ռազմակայանի մասին փաստաթուղթը ստորագրվեց, 20.08.2010, <http://www.azatutyun.am/content/article/2132977.html>:

Նույն օրը ստորագրվեց նաեւ Հայաստանի տարածքում ատոմակայանի
Նոր Էներգաբլոկներ կառուցելու նպատակով համագործակցության մասին
համաձայնագիրը²⁴։ Այն կյանքի կոչվելու դեպքում ատոմային Էներգետիկայի
բնագավառը եւս կհայտնվի Մոսկվայի ուղղակի վերահսկողության տակ եւ
տնտեսականից զատ՝ ձեռք կբերի նաեւ քաղաքական մեծ նշանակություն։

Հայաստան-Ռուսաստան հարաբերություններում կարելի էր տեղ են գրա-
վում նաեւ տրանսպորտային ու կոմունիկացիոն նախագծերը։ Արդեն կա-
ռուցված է Իրան-Հայաստան գազամուղը։ Ապագայում հայ-ռուսական
գործակցությամբ է իրացվելու նաեւ Իրան-Հայաստան երկաթգիծը, որը
գտնվում է նախագծային փուլում։ Պետք է նկատել, որ նշված գազամուղն
ու երկաթգիծը միջազգային շատ կազմակերպությունների կողմից չեն դի-
տարկվում որպես աշխարհաքաղաքական տարանցիկ նախագծեր, ուստի եւ
ունեն միայն միջպետական նշանակություն։

Իրան-Հարավային Կովկաս

Հարաբերությունների վիճակը 2008-2011թթ.

Հարավային Կովկասի նկատմամբ Իրանի քաղաքականությունը բա-
վական կայուն է արդեն գրեթե երկու հարյուրամյակ։ Ի տարբերություն
Ռուսաստանի եւ Թուրքիայի, նշված ժամանակաշրջանում Կովկասի նկատ-
մամբ Նրա ռազմավարական քաղաքականությունը երբեք հարձակողա-
կան տարրեր չի պարունակել։ Ներկայում եւս Իրանը մտահոգված է դեպի
Հարավային Կովկաս աշխարհի ուժային կենտրոնների ներթափանցման հե-
ռանկարից։ Եվ այդ տեսանկյունից նա շահագրգիռ է ի դեմս Հարավային
Կովկասի երեք երկրների (հատկապես Հայաստանի եւ Վրաստանի), տեսնել
ինքնիշխան, լուրջ գործընկերների, որոնք կարողանում են ինքնուրույն եւ,
հետեւաբար, առավել անվտանգ խաղ վարել տարածաշրջանում։

Իրականում Կովկասում ունեցած Իրանի «կապիտալ» առավել կայուն
է եւ խոր արմատներ ունի։ Հայաստանի ու Վրաստանի հետ բազմաբնույթ

24 Ըստ համաձայնագրի, Մեծամորում 1060 ՄՎտ հզորությամբ Նոր Էներգաբլոկի շի-
նարարությունը նախատեսվում է սկսել 2012 թվականին։ Կայանի կառուցման համար, ըստ
նախնական հաշվարկների, կպահանջվի 5-7,2 միլիարդ դոլար։ Ընդ որում՝ Ռուսաստանը
կարող է ֆինանսավորել ատոմակայանի կառուցման 20 տոկոսը միայն (տես՝ Ռուսաստանը
կարող է ֆինանսավորել հայկական Նոր ատոմակայանի կառուցման 20 տոկոսը, 20.08.2010,
<http://www.azatutyun.am/content/article/2133061.html>)։

հարաբերությունների բազմադարյա փորձը, Ադրբեջանի հետ կրոնական ընդհանրություններն ու մշակութային ժառանգությունը մեծապես նպաստում են, որ Իրանը շարունակի մնալ որպես տարածաշրջանային անվտանգության երաշխավորներից մեկը: Սակայն Հայաստանի նկատմամբ Ռուսաստանի խնամակալությունը, ինչպես էլ Ադրբեջանի՝ թուրքական ուղեծրում, իսկ Վրաստանի՝ Արեւմուտքի ուղեծրում գտնվելու հանգամանքը կարելու խոչընդոտ են Իրանի կովկասյան քաղաքականության մեջ առավել մեծ դիրքեր նվաճելու համար:

2008թ. հետո Իրանն առանձնապես մտահոգված է Հարավային Կովկասում «այլընտրանքային» ինչ-որ խաղ նախաձեռնելու՝ Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի փորձերից: Մի խաղ, որը կոչված է դիմակայելու ԱՄՆ-ի ջանքերին՝ հսկողության տակ առնելու տարբեր կողմերի առավել կարելու մտադրությունները, ընդ որում՝ առանց բացահայտ աշխուժություն ցուցաբերելու: Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի հենց այդ հակաամերիկյան խաղն էլ մեծ մտահոգություն է պատճառում Իրանին, որը վախենում է տարածաշրջանում Թուրքիայի ուժեղանալուց, ինչպես էլ դարաբաղյան խնդրի լուծման գործում իրավիճակի հնարավոր փոփոխությունից՝ ներառյալ հակամարտության գոտում խաղաղարարների տեղաբաշխումը²⁵:

Իրան-Վրաստան

Նախորդ տասնամյակի վրաց-իրանական հարաբերությունները՝ չնայած 2007-2008թթ. տեղ գտած լուրջ տարաձայնություններին, կարելի է բնորոշել որպես կայուն բարիդրացիական: Սակայն 2010թ. դրանք մտել են զարգացման մի փուլ, որտեղ երկու երկրները գիտակցում են առավել սերտ համագործակցության անհրաժեշտությունը²⁶: Դա նախեւառաջ պայմանավորված է դեպի Սեւ ծով դուրս գալու՝ Իրանի աշխարհաքաղաքական շահերով, իսկ Վրաստանի դեպքում՝ սեփական անվտանգության համակարգը դիվերսիֆիկացնելու՝ վերջերս գիտակցված հրամայականով ու նաեւ դեպի Պարսից ծոց առեւտրային կապերի ընդլայնման հեռանկարով:

Այդ տեսանկյունից հատկապես ներկայանալի էին 2010թ. երկու երկրների արտգործնախարարների փոխալսելությունները Թեհրան եւ Թբիլիսի,

25 Իգոր Մուրադյան, Իրանը եւ հայկական ցանցային կառույցը, 29.04.2011, <http://ragir.am/armsrc/comments47225.html>:

26 Грузия-Иран: Говорят эксперты, 15.06.2010, <http://kavkasia.net/Georgia/article/1276657786.php>.

որից հետո նկատվեց զգալի տեղաշարժ երկուստեք հարաբերություններում (ինչպես օրինակ՝ երկու երկրների միջև այցագրերի վերացման հարցում): Բացի դրանից, դիվանագիտական բարի ցանկություն չէին այդ օրերին տեղ գտած խոսքերը, թե երկու երկրները միտված են խորացնելու համագործակցությունը նաեւ Էներգետիկայի եւ տրանսպորտի ոլորտներում²⁷:

Նման ծրագրերը մեծ հեռանկար կարող են ունենալ, եթե Իրանի եւ Վրաստանի միջև ամենակարճ ուղու՝ Հայաստանի քաղաքական իշխանությունները, առանց երրորդ երկրների միջամտության, ցանկություն հայտնեն դառնալու դրանց մասնակիցը: Իրականում Վրաստան-Հայաստան-Իրան համագործակցության խորացումը կարող է եթե ոչ հակակշռել, ապա զուգահեռաբար գոյություն ունենալ Թուրքիա-Վրաստան-Ադրբեջան առանցքի կողքին: Լինելով երկու առանցքներում, Վրաստանը դրանից ոչ միայն չի տուժի, այլև նրա դերն ավելի կարժեւորվի: Իսկ որպեսզի Հայաստանը կարողանա ցամաքային կապող օղակ լինել Իրանի ու Վրաստանի միջև, նախ պետք է ապահովի տարանցման նվազագույն պայմանները²⁸: Այդ տեսանկյունից կարելու առաջընթաց կարելի է համարել Վրաստանից Հայաստանի էլեկտրական ցանցերի միջոցով Իրան էլեկտրաէներգիա արտահանելու՝ արդեն գործարկված ծրագիրը²⁹:

Այսօր Վրաստան-Իրան հարաբերությունների առավել սերտացման միակ խոչընդոտը Վրաստանի արեւմտյան կողմնորոշումն է: Եվ, ըստ էության, աշխարհաքաղաքական աննշան տեղաշարժերի դեպքում՝ եթե Վրաստանում դուլզն-իսկ կասկածի ենթարկվի Արեւմուտքի կողմից իրենց անվտանգության լիարժեք ապահովման հարցը, ապա հիմնավորված կասկածներին համապատասխան՝ Վրաստանը կընթանա Իրանի միջոցով սեփական անվտանգության բացերը լրացնելու ճանապարհով, քանզի Թուրքիայի եւ Ռուսաստանի հետ առավել մերձեցումը վրացական քաղաքական միտքն արդեն այսօր կործանարար է համարում Վրաստանի համար: Իսկ այդ դեպքում, ամենայն հավանականությամբ, առավել կմեծանա Հարավային

27 Гулбаат Рцхиладзе, Грузия — Иран: степень сближения, 24.01.2011, <http://www.georgiamonitor.org/detail.php?ID=179>.

28 Թաթուլ Հակոբյան, Իրան-Վրաստան հարաբերությունները եւ Հայաստանը, 06.11.2010, <http://www.azg.am/AM/2010110607>:

29 2011թ. հուլիսի 8-ին Հայաստան իր այցի ընթացքում «Վրաստանի պետական էլեկտրահամակարգեր» ձեռնարկության կառավարման խորհրդի ղեկավար Չուբուրիդզեն ստորագրեց մի փաստաթուղթ, ըստ որի 400 կվտ հզորությամբ նոր կառուցվող էլեկտրահաղորդման գծով Վրաստանը Հայաստանի տարածքով Իրան կարտահանի էլեկտրաէներգիա: Այս գծի շինարարության ավարտը ծրագրված է 2014թ. (Грузия будет поставлять электроэнергию Ирану, 10.07.2011, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/188746/>):

Կովկասի երկրների միջեւ բնական հավասարակշռությունը, ինչը Վրաստանի հարեւան Հայաստանին ու Ադրբեջանին կստիպի առավել մեծացնել համակովկասյան սերտաճումը: Երեւանի դեպքում դեր կխաղա բնական տնտեսական շահը, իսկ Բաքվի դեպքում՝ Թեհրան-Երեւան-Թբիլիսի առանցքը չեզոքացնելու մղումը:

Իրան-Ադրբեջան

Չնայած երկու երկրների միջեւ տեղի ունեցող պաշտոնական հաճախակի փոխայցերին ու շփումներին, Իրան-Ադրբեջան քաղաքական հարաբերություններն արդեն երկու տասնամյակ մեծ վայրիվերումների են ենթարկվում: Դրանք երբեմն գնում են կառուցողական ճանապարհով, սակայն առավել հաճախ մտնում են սուր հակադրությունների շրջան: Մասնավորապես՝ Իրանն անհանգստանալով իր հյուսիսային սահմանների անվտանգության համար, Ադրբեջանին հաճախակի մեղադրում է Իսրայելի հետ ռազմավարական հարաբերությունները սերտացնելու մեջ (վերջինս արդիականացնում է ադրբեջանական բանակը եւ համագործակցում ռազմական արդյունաբերության բնագավառում): Իսկ ադրբեջանական կողմն իր հերթին Իրանին մեղադրում է Ադրբեջանի ներքին գործերին միջամտելու եւ Հայաստանի հետ հարաբերությունները զարգացնելու մեջ³⁰:

Բացի նշված խնդիրներից, Իրանը հյուսիսային սահմանների անվտանգության ապահովման հարցում ստիպված է հաշվի նստել իր հյուսիսային նահանգներում (արեւելյան եւ արեւմտյան Ադրբեջան, Չենջան եւ այլն) բազմամիլիոնանոց ադրբեջանցի բնակչության գործոնի հետ: Մինչ օրս Ադրբեջանի Հանրապետության հասարակության շրջանում տարածված է այն համոզմունքը, որ պատմական Ադրբեջանը ժամանակին ապօրինաբար կիսվել է երկու մասի, ուստի եւ Իրանի ադրբեջանաբնակ հյուսիսային նահանգներն, ի վերջո, պետք է միավորվեն ներկայիս Ադրբեջանին: Հարկ է նկատել, որ 1990-ական թվականների սկզբին Իրանի նկատմամբ հողային պահանջներ ունենալու խնդիրը պաշտոնական Բաքվի արտաքին քաղաքականության մասն էր կազմում: Այժմ Ադրբեջանում գոյություն ունեցող հասարակական տրամադրությունները երբեմն տեղ են գտնում առանձին պաշտոնյաների խոսքում՝ առավել բորբոքելով առկա հակակրանքը երկու երկրների միջեւ:

30 «Deutsche Welle». «Իրան-Ադրբեջան հարաբերություններ, բազմաթիվ փոխայցեր, կայուն լարվածություն», 06.07.2011, <http://www.panorama.am/am/politics/2011/07/06/iran-azerbaijan/?sw>:

Նշված խնդրից գատ՝ պաշտոնական Թեհրանի եւ Բաքվի հակադրության մեկ այլ աղբյուր է ծառայում Կասպից ծովի բաժանման իրավական կարգավորման հարցը: Եթե վերջինս ռուս-ադրբեջանական հարաբերություններում ունի առավելապես քաղաքական նշանակություն, ապա իրան-ադրբեջանական հարաբերություններում՝ տնտեսական, քանզի կապված է նավթագազային վիճելի հորերի հետ, որոնք կողմերից մեկի լիակատար տնօրինման տակ հայտնվելու եւ շահագործվելու դեպքում մեծ շահույթներ են խոստանում տվյալ երկրին³¹:

Չնայած քաղաքական հարաբերություններում առկա լուրջ տարաձայնություններին, որոնց կարգավորումն առաջիկայում գրեթե անհնար է, Իրանի եւ Ադրբեջանի տնտեսական կապերը բավական հաջող զարգանում են: Վերջին տարիներին Էսկան առաջընթաց է արձանագրվում հատկապես Էներգետիկայի եւ տրանսպորտի ոլորտներում: Այսպես՝ բոլոր շահագրգիռ կողմերի հետ (այդ թվում՝ իրանական) շարունակվում են Ադրբեջանի տարածքով իրանական գազը Եվրոպա հասցնելու մասին բանակցությունները: Իսկ երկուստեք արդեն հաջողված տնտեսական նախագծերից մատնանշելի է երկաթգիծ կառուցելու շուրջ համաձայնագիրը, որը կարելի է համարել երկու երկրների միջեւ մինչ այժմ ստորագրված պայմանագրերի մեջ ամենակարեւորը³²: Այդ երկաթգիծը կազմում է «Հյուսիս-Հարավ» միջազգային տրանսպորտային միջանցքի բաղկացուցիչ մասը եւ նպատակ ունի իրար միացնել Ռուսաստանի, Ադրբեջանի եւ Իրանի երկաթուղային համակարգերը³³:

31 М. Юрьев, Позиция ИРИ по проблеме правового статуса Каспийского моря, 26.11.2009, <http://www.iimes.ru/rus/stat/2009/26-11-09a.htm>:

32 Ադրբեջանը Ղարաբաղի հարցի կարգավորման խնդրում կողմ է Իրանի միջամտությանը, 07.03.2011, http://www.lin.am/arm/a_a_12080.html:

33 Աստարա-Ռեշտ-Ղազվին երկաթգծի կառուցման մասին համաձայնագիրը «Ռուսական երկաթուղիներ», «Իրանի երկաթուղի» եւ «Ադրբեջանական պետական երկաթուղի» կորպորացիաները ստորագրել են 2008թ. հունիսին: Այս նախագծի ընդհանուր արժեքը նախագծային 200 միլիոն դոլարից անել եւ այժմ կազմում է 400 միլիոն դոլար: Իրանն իր բյուջեից 2011-2012թթ. Աստարա-Ռեշտ-Ղազվին երկաթգծի շինարարությունը շարունակելու համար այս տարի արդեն իսկ հատկացրել է 111 միլիոն դոլար: Այն նախատեսված է Ռեշտ-Աստարա 171 կիլոմետրանոց հատվածի համար, որի կառուցումը սկսվել է 2010թ. եւ ընթանում է լայն թափով: Պլանավորված է ողջ երկաթգիծը շահագործման հանձնել արդեն 2013 թվականին (Иран выделит более 100 млн. долл. на строительство железной дороги, 12.05.2011, <http://ru.trend.az/capital/business/1875218.html>): Այս երկաթգծով առաջիկա տարիներին ծրագրվում է տարեկան բեռնափոխադրումս իրականացնել 6 միլիոն տոննայի սահմաններում, իսկ հետագայում՝ մինչեւ 20 միլիոն (Продолжается строительство в Иране железной дороги Казвин-Решт-Астаpa, 04.05.2011, <http://ru.trend.az/capital/business/1871099.html>):

Իրան-Հայաստան

Իրանը Հայաստանի կարելոր ռազմավարական գործընկերն է: Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի հետ խնդիրներն ու փակ սահմանների գոյությունը Հայաստանին ստիպում են Իրանի հետ բազմակողմ քաղաքական-տնտեսական համագործակցություն հաստատել: Հայաստանի համար Իրանի դերը մեծ է հատկապես դեպի արտաքին աշխարհ տրանսպորտային հաղորդակցության կազմակերպման, ինչպես նաեւ վառելիքի, հումքի, պարենամթերքի ներմուծման գործում: Վերջին տարիներին երկու երկրների միջեւ զարգանում է նաեւ զբոսաշրջությունը:

Հայ-իրանական քաղաքական կապերը բավական բարձր մակարդակում են: Իրանը շահագրգռված է դարաբաղյան խնդրում ստատուս-քվոյի լիարժեք պահպանմամբ՝ հայ-ադրբեջանական ռազմաքաղաքական առկա հավասարակշռությունը երաշխիք համարելով իր հյուսիսային սահմանների անվտանգության գործում: Բացի դրանից, Իրանը Հայաստանի կողմնորոշումը դեպի Ռուսաստան եւ ԱՄՆ-ի, Իսրայելի հետ պատշաճ «հեռավորությանմբ» քաղաքական գործակցությունը համարում է ստեղծված աշխարհաքաղաքական իրավիճակում ամենաքիչ խնդրահարույցը: Իրանի քաղաքական շահի տեսանկյունից մեկ այլ արժեք է ներկայացնում Հայաստանի հետ համատեղ գործակցությունը՝ տարածաշրջանում թուրքական քաղաքական ու տնտեսական ծավալումը կանխելու համար:

Քաղաքականից զատ՝ տնտեսական համագործակցությունը եւս մեծ առաջընթաց է արձանագրել: Մեծանում են Հայաստանի եւ Իրանի միջեւ առեւտրի ընդհանուր ծավալները: Տրանսպորտի ու էներգետիկայի ոլորտներում գործարկվել են մի քանի նախագծեր: 2008թ. նոյեմբերին ավարտվեցին Իրան-Հայաստան գազատարի շինարարական աշխատանքները: Հայ-իրանական էներգետիկ համագործակցության հեռանկարային ծրագրերից են Իրան-Հայաստան բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման 3-րդ գծի, Արաքս գետի վրա ՀԷԿ-երի եւ Իրան-Հայաստան նավթամթերքի խողովակաշարի³⁴ կառուցման նախագծերը: Իսկ տրանսպորտի ոլորտի հեռանկա-

34 Ըստ նախագծի՝ Իրան-Հայաստան նավթամուղը Թավրիզից պետք է ձգվի դեպի Հայաստանի սահման եւ այնուհետեւ հասնի մինչեւ Երասխ կայարան:

Վերջին անգամ նախագիծը պաշտոնական մակարդակով քննարկվել է 2011թ. հունվարի վերջին ՀՀ էներգետիկայի եւ բնական պաշարների նախարարի Թեհրան կատարած այցի ընթացքում: Իսկ արդեն 2011թ. փետրվարին Իրանական «Ֆարս» գործակալությունը՝ հղում կատարելով բարձրաստիճան պաշտոնյաներին, հաղորդեց, որ 8 դյույմ (203 մմ) տրամագծով եւ 365 կմ երկարությամբ խողովակաշարը պատրաստ պետք է լինի արդեն 2014 թվականին:

րային ծրագրերից՝ երկու երկրների միջև ուղիղ կապով երկաթգիծ կառուցելու նախագիծը³⁵:

Վերջաբան

Պատմական հենքի վրա ձևավորված ներկա քաղաքական իրավիճակը գնահատելով՝ կարելի ասել, որ Հարավային Կովկասն ապրում է իր պատմության կարեւոր շրջափուլերից մեկը: Խնդիրն այն է, որ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո կովկասյան հանրապետություններն իրենց անկախությունը ձեռք բերեցին իրավաբանորեն, իսկ փաստացի շրջանը բաժին է ընկնում 2008թ. օգոստոսյան պատերազմից հետո եկող տարիներին: Ընդ որում՝ այդ շրջանի

Պաշտոնական հայտարարությունների համաձայն՝ տվյալ նախագծով Իրանը օրական 1,5 մլն լիտր բենզին ու դիզելառեֆ (750 հազար լիտր բենզին եւ 750 հազար լիտր դիզելառեֆ) պետք է մատակարարի Երեւանին (Իրանական աղբյուրները Իրան-Հայաստան նավթամուղի մասին, 14.02.2011, http://shanttv.com/am/programs/news/2011_02_14/2060/5862-9, Հայաստան-Իրան նավթամուղը կշահագործվի 2014 թվականին, 14.02.2011, <http://araxmag.blogspot.com/2011/02/2014.html>):

35 2009թ. ապրիլի 14-ին ՀՀ տրանսպորտի եւ կապի նախարարն ու Իրանի ճանապարհների եւ հաղորդակցության նախարարը ստորագրեցին երկաթուղային համագործակցության ու Հայաստանի Հանրապետության եւ Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև ուղիղ կապով երկաթգիծ կառուցելու վերաբերյալ փոխըմբռնման հուշագիր:

Ըստ նախնական ծրագրերի՝ Իրանի երկաթուղային համակարգին միանալու համար կառուցվելու է երկաթգծի 80 կմ մի հատված, որը հայ-իրանական սահմանից կընթանա Իրանի հյուսիսում գտնվող Մարանդ կայարան: Իսկ Հայաստանի երկաթուղային համակարգին միանալու համար դիտարկվում են հայ-իրանական սահմանից սկզբնավորվող երթուղու երեք տարբերակներ՝ դեպի Երասխ (443 կմ), Գազարին (449 կմ) կամ Վարդենիս (397 կմ) կայարաններ: Ենթադրվում է, որ երկաթգծի կառուցումը կտեւի 4-5 տարի, իսկ արժեքը կկազմի 1,5-2 միլիարդ դոլլար (Армения и Россия договорились о строительстве железной дороги Иран-Армения, 25.02.2009, <http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/150075/>):

2010թ. վերջին «Հարավակովկասյան երկաթուղիներ» ընկերության գլխավոր տնօրեն Շայդուլլինի հայտարարությունների համաձայն՝ Իրան-Հայաստան երկաթգծի կապակցությամբ 2011թ. արդեն պետք է սկսված լինեին նախագծային աշխատանքները: Ըստ նրա, 2010թ. վերջին ստեղծվել է համապատասխան նախագծային գրասենյակ, որը մշակում է երկաթգծի համապատասխան տեխնիկատնտեսական հիմնավորումները (Շեքերե Շայդուլլին. «Իրան-Հայաստան երկաթգիծը կարեւոր է ՏՐԱՍԿԱ-ի համար», 10.11.2010, http://www.1in.am/arm/regional_iran_1908.html): Ի տարբերություն հայկական կողմի՝ իրանական կողմը 2011թ. մայիսին հայտարարեց, որ ավարտել է երկաթգծի կառուցման նախնական ուսումնասիրությունները, սակայն նույնիսկ մեկ ամիս անց հայաստանյան կողմից նախնական ուսումնասիրությունների հետ կապված ոչ մի տեղեկություն դեռեւս չի ստացել (Իրանը դժգոհում է Հայաստանից, 12.05.2011, http://1in.am/arm/regional_iran_19346.html):

Չնայած պաշտոնական հայտարարություններին՝ Իրան-Հայաստան երկաթգծի կառուցումը ամենախնդրահարույց ու անիրական թվացող նախագծերից մեկն է համարվում:

վերջը դեռեւս նշմարելի չէ, քանի որ պայմանավորված է Կովկասի՝ որպես տերությունների քաղաքական ու տնտեսական շահերի խաչմերուկ, ստանձնած այնպիսի դերով, որտեղ նրա սուբյեկտների ու այլոց շահերը շարունակ խաչվում են, ոչ թե համընկնում:

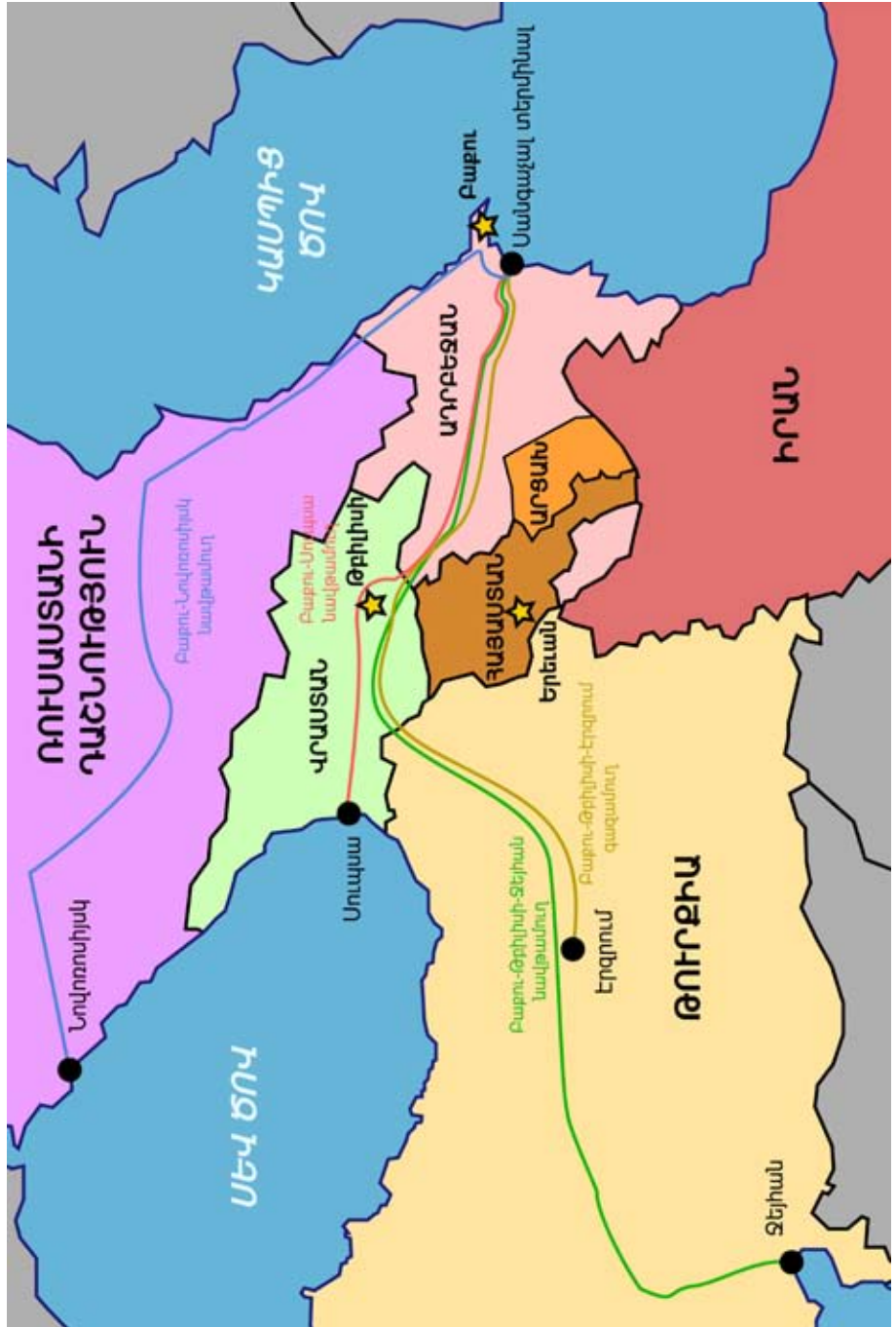
Ներկայում կովկասյան յուրաքանչյուր հանրապետություն լրջագույն խնդիրներ ունի իրեն սահմանակից երկու տերություններից մեկի հետ³⁶: Բացի դրանից, բոլորովին անորոշ են ու թշնամական Հայաստանի եւ Ադրբեջանի հարաբերությունները: Երբեմն խնդիրներ են ծագում նաեւ մի կողմից՝ Երեւանի ու Թբիլիսիի, իսկ մյուս կողմից՝ Բաքվի ու Թբիլիսիի միջեւ: Գոյություն ունեն փակ սահմաններ, տրանսպորտային ու էներգետիկ գործող, կառուցվող, նախագծային, ինչպես նաեւ չգործող միջազգային կարելության երթուղիներ, Էթնիկ, կլանային, կորպորատիվ շահեր, հակասություններ, հակադրություններ իշխող վարչախմբերի ու հասարակությունների միջեւ եւ այլն:

Այս ամենն անորոշություն է հաղորդում Հարավային Կովկասի ապագային: Ըստ էության, Կովկասը շարունակում է մսալ Եվրասիա աշխարհամասի կարելուր հաղորդակցային միջանցքը, սակայն՝ տարածաշրջանային տերությունների բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների հոլովությամբ:

36 Այսպես՝ Վրաստանը սահմանակցում է Թուրքիային ու Ռուսաստանին եւ վերջինիս հետ ունի սրված ռազմաքաղաքական հակասություններ: Ադրբեջանը սահմանակցում է Ռուսաստանին ու Իրանին եւ վերջինիս հետ ունի տարածայնություններ (Թուրքիայի հետ Նախիջևանի ինքնավար հանրապետության 11 կիլոմետրանոց սահմանակցությունը Ադրբեջանին աշխարհաքաղաքական առումով գրեթե ոչինչ չի տալիս, քանի որ այդ ինքնավարությունը սահման չունի Ադրբեջանի Հանրապետության բուն տարածքի հետ): Հայաստանը սահմանակցում է Իրանին եւ Թուրքիային եւ վերջինիս հետ ունի խորը պատմական հակասություններ:

ԳՈՒԴԳԻՈՒՄ

ԱՐԱՔԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՐՁԱԳԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

ԼՄՄԱ ԲԵԳԻՋԱՆՅԱՆ

*Իրանագետ, «ՀՀ» օրաթերթի Իրանի եւ
Միջին Արեւելքի հարցերի մեկնաբան*

Հյուսիսային Աֆրիկայում եւ Միջին Արեւելքում արաբական աշխարհի ժողովրդական ընդվզումները, որոնք հայտնի են արաբական հեղափոխություններ անունով, ինչպես նաեւ քաղաքական ու տնտեսական հզոր այլ ցնցումներն իրենց ազդեցությունն են ունենալու թերեւս ողջ աշխարհի, բայց, առաջին հերթին, հարեւան տարածաշրջանների վրա: Նախքան Հարավային Կովկասում դրանց արձագանքներին անդրադառնալը, անհրաժեշտ է պատկերացում կազմել արաբական աշխարհում տիրող իրավիճակի մասին, ծանոթանալ շարժումների դրդապատճառներին, ապա եւ հնարավոր արձագանքներին ու բնույթին: Զանի որ այդ ազդեցությունը, եթե ոչ միտ ապագայում, ապա ավելի ուշ անխուսափելի է:

2008թ. միջազգային տնտեսական ճգնաժամը, այնուհետեւ 2010թ. միջազգային շուկայում պարենի գնաճը լուրջ հարված էին զարգացող երկրներում սոցիալապես խոցելի խավերի շահերին, մասնավորապես՝ այն երկրներում, որտեղ կոռուպցիան, կաշառակերությունն ու չարաշահումները եւ հասարակական անարդարությունը լայն տարածում ունեն: Հանգամանք, որի պատճառով սոցիալական լուրջ դժգոհությունների ալիք բարձրացավ, իսկ արաբական երկրներում, որտեղ բացառությամբ Լիբանանի ու Պաղեստինի ինքնավարության, իշխում են բռնապետական վարչակարգեր՝ լինեն

դրանք միապետական, թե հանրապետական, հանգեց հասարակական լուրջ ընդվզումների, անկախ մեկ շնչի հաշվով դրանց ազգային համախառն արդյունքներից: Քանզի Նշյալ հանգամանքները հանգեցրել էին հասարակության առավել բեւեռացման, գործազրկության եւ աղքատության աճի: Արաբական աշխարհի (22 երկիր Յյուսիսային Աֆրիկայում եւ Միջին Արեւելքում) իշխող վարչակարգերի ու բնակչության միջեւ անջրպետը թե արտաքին եւ թե ներքին քաղաքականության ոլորտներում խորացել էր, ուստի սոցիալական հարցերի սրացումը դարձավ ալեկոծումների դրդապատճառ:

Արաբական երկրներում հասարակական պոռթկումները, որոնք բնութագրվել են իբրեւ արաբական հեղափոխություններ, անվանվել «արաբական գարուն» եւ այլն, սկսվել են 163 հազար բառակուսի կիլոմետր տարածք եւ շուրջ 10,5 միլիոն բնակչություն ունեցող Թունիսից: Այդ երկիրը 1956թ. անկախացավ Ֆրանսիայից եւ առաջին Նախագահ Հաբիբ Բուրկիբան երկաթյա բռնացքներով իշխեց շուրջ 31 տարի, ապա 1987թ. բողոքի ոչ շատ բուռն ցույցերի ընթացքում Նրա գլխավորած վարչակարգը խորտակվեց ոստիկանության բարձրաստիճան սպա Չեյսուլաբդին բին Ալիի ձեռքով: Իսկ վերջինիս 23-ամյա կամայական, բռնապետական իշխանությունը կործանվեց 2011թ. հունվարի 14-ին, ժողովրդական ընդվզումների շուրջ մեկամսյա ցույցերի պատճառով: Բին Ալին՝ փախուստի դիմելով, ապաստան գտավ Սաուդյան Արաբիայում: Թունիսցիների բողոքի ցույցերը կոչվեցին «Հաս-միկների հեղափոխություն», երբեմն Նաեւ՝ «Հացի հեղափոխություն», որը, ինչպես ենթադրվում էր, «վարակեց» ողջ արաբական աշխարհը:

Կայուն, ապագա ունեցող, տնտեսապես մրցունակ¹ եւ անհամեմատ լավ տվյալներով երկիր համարվող Թունիսի² ժողովրդական ընդվզումների պատճառների մասին խոսելիս, ինչը բնութագրական է Նաեւ արաբական այլ երկրների դեպքում, փորձագետներն ընդհանուր առմամբ կարելորդում են հետեւյալ 3 գործոնները.

- ա) հիմնական սննդամթերքի գնաճ,
- բ) գործազրկության բարձր տոկոս,
- գ) քաղաքական դաշտի փակ լինելը՝ բողոքի, դժգոհությունների դրսեւորման հնարավորության բացակայություն:

1 Միջազգային պաշտոնական տվյալների համաձայն՝ 178 երկրների շարքում 32-րդ տեղում է (www.safdari1346.bbogfa.com, 3 հունվարի 2011թ.):

2 Համաշխարհային բանկի տվյալներով՝ 2010թ. Թունիսում մեկ շնչի հաշվով տարեկան համախառն ներքին արդյունքը (GDP) կազմել է 3.792 դոլար, ինչը զգալիորեն բարձր էր աֆրիկյան շատ երկրների համեմատ, այդ թվում Եգիպտոսի՝ 2.770, Նիգերիայի՝ 1.118, Եթովպիայի՝ 400 դոլար եւ այլն:

Բին Ալին իր 23-ամյա իշխանության օրոք իրականացրել է զարգացող երկրների համար միջազգային ֆինանսական կառույցների՝ Համաշխարհային բանկի ու Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տնտեսական զարգացման ու բարեփոխումների ծրագրերը, տնտեսական ոլորտում լուրջ հաջողություններ է արձանագրել՝ օտարերկրյա ներդրումների, արդյունաբերության, զբոսաշրջության եւ այլ ոլորտներում Եվրամիության հետ: Թուրքիայից հետո այն երկրորդ երկիրն է, որ ազատ առևտրի պայմանագիր է կնքել եւ անդամակցել Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը: Այսուհանդերձ՝ հանկարծակի բռնկած բողոքի ցույցերը սկսվեցին կենցաղային պայմանների բարելավման պահանջներով:

Վերլուծաբանները՝ «Հացի հեղափոխության» մեջ կարելուրելով սոցիալ-տնտեսական գործոնը, շեշտում են, որ տնտեսության անհավասարակշիռ զարգացումը, ֆինանսատնտեսական քաղաքականության թափանցիկ չլինելու հանգամանքը, սոցիալական արդարության բացակայությունը, հովանավորչությունը եւ կոռուպցիան նշանակալից դեր են ունեցել ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակի հարցում: Նրանք ընդգծում են նաեւ, որ բին Ալին տնտեսական բարեփոխումների ժամանակ անտեսել է տեղական պայմաններն ու առանձնահատկությունները՝ գործնականում որդեգրելով նեոլիբերալիստական քաղաքականություն, նպաստել է հասարակության խիստ բեւեռացմանը: Թեեւ տնտեսական աճով երկիրը հարստանում էր, սակայն դրանից օգտվում էին որոշակի խավեր, մինչդեռ շատերը, գնաճի պայմաններում պաշտպանական քաղաքականության բացակայությամբ, օր օրի աղքատանում էին: Նրանց թվում էին մանրավաճառները, փոքր ծավալների արտադրողները, երկրի հարավի գյուղացիները, որտեղ գյուղատնտեսության համար պայմանները նպաստավոր չեն, ավանդական եղանակով գյուղատնտեսությամբ զբաղվողները, բանվորները, որոնց աշխատավարձը երկիր ներթափանցող կապիտալի պատճառով առաջացած սղաճին համապատասխան չէր բարձրանում, եւ հասարակության այլ ստորին խավեր: Բացի դրանից, զգալիորեն բարձր տոկոս էր կազմում գործազրկությունը, ինչը ՄԱԿ-ի մարդկային զարգացման ծրագրի 2009թ. զեկուցագրի համաձայն՝ 2005-06թթ. Թունիսում 27 տոկոս էր կազմում, ընդ որում 65 տոկոսը՝ կրթված երիտասարդներ: Մինչդեռ պաշտոնական տվյալներով՝ բողոքի ցույցերին նախորդող ամիսներին 18 տոկոս էր, իսկ որոշ շրջաններում, ինչպես օրինակ, Սիյրի Բուլազիդում՝ շուրջ 30 տոկոս:

Թունիսում աղքատացող խավերի համար իրավիճակն էլ ավելի ծանրացավ, երբ նրանց պարտադրվեց հացի 35 եւ մսի 40 տոկոս գնաճ³։ Եվ վառողով լի տակառի համար կայծի դեր կատարեց 2010թ. դեկտեմբերի 17-ին բարձրագույն կրթությամբ 26-ամյա Մոհամեդ Բու Ազիզի ինքնահրկիզումը՝ ի նշան բողոքի։ Մասնագիտությանը համապատասխան աշխատանք չգտնելով, նա սայլակով բանջարեղեն էր վաճառում Սիդի Բուլյազիդում։ Սակայն արտոնագիր չունենալու պատրվակով ոստիկանությունը նրան գրկեց ապրելու համար վաստակի միջոցից։ Հուսահատությունից դրոշմած Բու Ազիզի այդ քայլն ավելոծեց ոչ միայն Թունիսը, այլեւ ողջ արաբական աշխարհը։ Նրա օրինակին հետեւեցին Ալժիրում՝ մեկ, իսկ Եգիպտոսում՝ երկու հոգի։ Թունիսում, որտեղ քաղաքական ցանկացած շարժում կամ բողոքի դրսեւորում ճնշվում էր բիրտ ուժի գործադրմամբ, վերջին տասնամյակներում դժգոհության, բողոքի բացահայտ որեւէ քայլ չէր կատարվել, եւ բռնապետական վարչակարգն առանց խոչընդոտի առաջ էր տանում իր քաղաքականությունը։ 2000թ. իրականացված բարեփոխումների ծրագրով էլ ավելի սահմանափակվեցին քաղաքական ու քաղաքացիական ազատությունները եւ բին Ալիի համար կրկին նախագահ դառնալու հնարավորություն ստեղծվեց։ Ահա թե ինչու ժողովրդի բողոքի հուժկու ալիք բարձրացավ՝ «Հաց ենք ուզում» կարգախոսով, ինչը փոխարկվեց «Ազատություն ենք ուզում» կարգախոսի, եւ պահանջեցին բռնապետ բին Ալիի հրաժարականը։

Այսուհանդերձ՝ վերլուծաբաններից ոմանք դրական են գնահատում բին Ալիի բռնապետական վարչակարգի տնտեսական քաղաքականությունը՝ շեշտելով, որ նա՝ առաջնորդվելով միջազգային ֆինանսատնտեսական կազմակերպությունների⁴ խորհուրդներով, տնտեսական ասպարեզում որդեգրել էր ազատական քաղաքականություն, ինչի շնորհիվ այս ոլորտում լուրջ հաջողություններ է արձանագրել՝ մեկ շնչի հաշվով տարեկան համախառն ներքին արդյունքը 9.500 դոլար է կազմել, որը զգալիորեն բարձր էր աֆրիկյան շատ երկրների համեմատ, այդ թվում՝ Եգիպտոսի, որտեղ այն 6.200 դոլար էր։ Բացի դրանից, արտահանվում էր երկրում արտադրված արդյունաբերական արտադրության շուրջ 80 տոկոսը⁵։

Այս տեսակետի կողմնակիցները Թունիսի տնտեսությունը բնութագրում են իբրեւ բուռն զարգացող եւ բազմաճյուղ, որի առավել հզոր ու արդյու-

3 FAO-ի (Food and Agriculture Organization of the United Nations) տվյալներով՝ 2010թ. միջազգային շուկայում միջին հաշվով պարենի 20 տոկոս գնաճ էր արձանագրվել։

4 Համաշխարհային բանկը եւ Արժույթի միջազգային հիմնադրամը։

5 www.alhosseini.org, 18 հունվարի 2011թ.։

Նավետ ճյուղերն են գյուղատնտեսությունը, հանքագործությունը, զբոսաշրջությունը եւ արդյունաբերությունը: Նշվում է նաեւ, որ թեեւ կառավարության վերահսկողությունը տնտեսության վրա բավական մեծ էր, սակայն անցյալ տասնամյակների ընթացքում սեփականաշնորհման ու հարկային համակարգի պարզեցումը, ինչպես նաեւ պետական պարտքերի զսպումը զգալիորեն նվազեցրել էին վերահսկումը⁶: Մինչդեռ ոմանք երկրում ճգնաժամային իրավիճակի պատճառներից են համարում սեփականաշնորհման հարցում թույլ տրված բազմաթիվ սխալները: Խոսելով ձեռքբերումների մասին, նշվում է, որ 2010թ. երկրի տարեկան համախառն ներքին արդյունքը կազմել է 100 միլիարդ դոլար, այլ կերպ ասած՝ բառակի աճել է բին Ալիի նախագահության օրոք, ինչի արդյունքում Թունիսը 230 երկրների մեջ 114-րդ տեղում է: Երկիրն անդամակցել է Առեւտրի համաշխարհային կազմակերպությանը, Եվրամիության հետ շահավետ պայմանագրեր է կնքել, անհամեմատ աճել է նաեւ օտարերկրյա ներդրողների թիվը:

Չարագոռոլ երկրների համեմատ գոհացուցիչ են համարում նաեւ տնտեսական այլ չափանիշները, այդ թվում՝ արժեզրկումը, որը 2010թ. կազմել է 4 տոկոս⁷: Հակառակ տարածված պնդումների ու բերված փաստերի, անգամ ընդգծվում է, որ կոռուպցիայի մակարդակը եւս բարձր չէ՝ 187 երկրների մեջ զբաղեցնում է 59-րդ հորիզոնականը⁸: Ի դեպ, Ամերիկյան «Foreign Policy» պարբերականը եւս՝ հաստատելով Թունիսի տնտեսական նվաճումները, նշել է, թե նախկին նախագահի քաղաքականությունն ուղղված էր բնակչության «բերանները փակելուն» ու «ստամոքսները լցնելուն», սակայն դա չփրկեց նրա բռնապետական իշխանությունը⁹:

Այս տեսակետի կողմնակիցները՝ հենվելով նշված եւ այլ փաստերի վրա, եզրակացնում են, որ Թունիսում, ինչպեսեւ արաբական նման երկրներում, ժողովրդական ընդվզումները, բողոքի հուժկու ալիքի պոռթկումը սննդամթերքի թանկացումների, տնտեսական դժվարությունների կամ քաղաքական ու տնտեսական համակարգում եղած հակասությունների հետեւանք չեն: Ապա, որպես վերը նշվածի ապացույց, վկայակոչվում է Միլթոն Ֆրիդմանը, ում կարծիքով՝ ազատական տնտեսության պայմաններում քաղաքական փակ դաշտը երկար չի դիմանա եւ կբացվի: Չիլիում ուսանողների հետ հանդիպման ժամանակ, որոնք դժգոհում էին Պինոչեի բռնապետություն-

6 <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ts.html>

7 CIA Fact Book տվյալների համաձայն:

8 Transparency international world corruption index, 2010

9 www.BBCPersian.com, 24 հունվարի 2011թ.:

Նից, նա շեշտել է. «Թող տնտեսությունն ազատ լինի, դու՛ք լինե՛ք ձեր աշխատանքի ու տնտեսության տերը եւ ոչ թե կառավարությունը, այդ դեպքում կտեսնե՛ք, որ քաղաքական համակարգն ինքնաբերաբար դեպի քաղաքական ազատություններ կմղվի, ինչի ճշմարտությունն ապացուցվել է պատմությամբ»¹⁰:

Սակայն, հաշվի առնելով, որ համաշխարհային տնտեսական վերջին ճգնաժամից հետո արեւմտյան քաղաքական գործիչներից ու փորձագետներից շատերը տնտեսական ազատականությունը հարցականի տակ են դնում, կասկածի տեղիք է տալիս նաեւ Ֆրիդմանի տեսակետը: Ակնհայտ է նաեւ, որ ընդհանրապես քաղաքական ազատություններ պահանջելու դրսեւորումներն ի հայտ են գալիս այնտեղ, որտեղ միջին խավը հասարակության մեջ ծանրակշիռ տեղ է զբաղեցնում՝ անկախ այն բանից՝ տնտեսությունն ազատական է, թե՛ ոչ:

Արաբական աշխարհում, որտեղ արեւմտամետ բռնապետական վարչակարգերի եւ բնակչության միջեւ կապն արդեն խզված էր վերջին տասնամյակներում, ընդվզման ու բողոքի էներգիայով լիցքավորված հասարակություններից առիթ էր պետք, որպեսզի կուտակվածը դուրս ժայթքեր: Բայցեւայնպես՝ արաբական երկրների հեղափոխության դրդապատճառը սոցիալական անարդարությունը եւ կենցաղային պայմանների առավել վատթարացումն էին: Ինչպես նշվեց, Թունիսում մեկ շնչի հաշվով տարեկան համախառն ներքին արդյունքը 3.500 ԱՄՆ դոլար էր, Եգիպտոսում՝ 2.270, իսկ Եմենում, որն արաբական ամենաաղքատ երկիրն է համարվում՝ 1.118 դոլար: Այդ ցուցանիշը զիջում է Եվրոպայի կամ ԱՄՆ-ի մեկ քաղաքացու ամսական եկամտի միջինին¹¹, ինչն էլ բաշխվում էր խիստ անհավասար: Բացի դրանից, աֆրիկյան եւ արաբական երկրներում արձանագրվել է բնակչության աճի բարձր տոկոս, մասնավորապես՝ անցյալ դարի 80-ականներին: Դա հանգեցրել էր այդ երկրների բնակչության երիտասարդացմանը, որոնցում մեծ թիվ էին կազմում 25-ից ցածր տարիքի քաղաքացիները, այլ կերպ ասած՝ Միջին Արեւելքում երիտասարդ գործազուրկների թիվը 15 միլիոն էր¹²:

Միջին Արեւելքի տնտեսության հարցերով փորձագետ ամերիկացի տնտեսագետ Ռազոյ Ասադը նշում է, որ միջինարեւելյան բոլոր երկրները տնտեսական լուրջ խնդիրների առջեւ են կանգնած, որոնց կարգավորումը տասնյակ տարիներ կպահանջի, հետեւաբար բացառված չէ, որ հեղափոխական ոգե-

10 «Commanding heights: Milton Friedman», PBS, Retrieved December 29, 2008

11 www.dw-world.de, 31 մայիսի 2011թ.:

12 Նույն տեղում:

տրոթյունը մոտ ապագայում կվերածվի հիասթափության, քանզի պարզ չէ, թե նոր իշխանություններն արդյոք ի զորու են լուծել այդ խնդիրները: Սոցիալական անարդարությունն ու տնտեսական ծանր պայմանները որոշիչ դեր են ունեցել արաբական երկրների ժողովրդական ընդվզումներում: Դրա վկայություններից մեկն այն է, որ արաբական, նույնիսկ ողջ աշխարհի մակարդակով ամենաբռնապետական, ամենաանազատ, սակայն հարուստ Սաուդյան Արաբիան՝ 36 միլիարդ դոլար հատկացնելով բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավման համար, կարողացավ զսպել տարրական ազատություններ պահանջող ցույցերը: Բարձր կենսամակարդակ ունեցող Զուլվեյթում, Կատարում, Արաբական միացյալ Էմիրություններում եւ Օմանում¹³ նույնպես «հեղափոխական» դրսևորումներն ընթացք չստացան:

Թունիսի ընդվզումները ոմանք անվանեցին «համացանցային եւ ՉԼՄ-ների հեղափոխություն»¹⁴, հաշվի առնելով բողոքի ցույցերի կազմակերպման հարցում դրանց դերը: Սակայն այդ դերը, մասնավորապես՝ Ալ Ջազիրա, Ալ Արաբիա հեռուստատեսություններինը եւ սոցիալական կայքերինը, այդ թվում՝ Facebook-ինը եւ Twitter-ինը, արաբական հեղափոխություններում հաճախ չափազանցվում է: Փորձագետները միահամուռ են այն տեսակետում, որ բողոքի բարձրացող ալիքը իշխանությունների գործունեության հանդեպ հասարակության բացասական կարծիքի հետեւանք է: Այսուհանդերձ՝ որոշ երկրներում վիրտուալ աշխարհը լուրջ վտանգ է համարվում: Օքսֆորդի համացանցի ինստիտուտից պրոֆեսոր Վիկտոր Մեյերը¹⁵ արաբական աշխարհում տեղի ունեցող ընդվզումներում ու հեղափոխություններում սոցիալական կայքերի դերի առնչությամբ հարցին ի պատասխան՝ շեշտել է. «Յուրաքանչյուր հեղափոխություն ունի բազմաթիվ դրդապատճառներ, Facebook-ը եւ Twitter-ը ներուժ պարունակող գործիքների դեր ունեն, ոչ ավելին»¹⁶: Իսկ «Wired UK»¹⁷ պարբերականի գլխավոր խմբագիր Դեյվիդ Ռուանի կարծիքով՝ «համացանցն ինչ-որ տեղ սպառնալիք է բռնապետական վարչակարգերի համար, այլապես նրանք բլոգերներին չէին ձերբակալի: Սակայն համացանցը բնավ էլ հեղափոխության գործոն չի կարող

13 Համաշխարհային բանկի տվյալներով՝ 2010թ. Կատարում GDP-ը կազմել է 69.754 ԱՄՆ դոլար, Արաբական միացյալ Էմիրություններում՝ 50.070, Օմանում՝ 16.207, Սաուդյան Արաբիայում՝ 14.799 դոլար:

14 www.irna.ir, 2 հունիսի 2011թ.:

15 Institute Oxford Internet.

16 www.BBCPersian.com, 24 հունվարի 2011թ.:

17 Բրիտանական կապ:

համարվել»¹⁸: Նա շեշտում է, որ այն մարդկանց հնարավորություն է տալիս իրենց կարծիքն արտահայտելու եւ իշխանություններից պատասխան պահանջելու: Իսկ շվեյցարական «Նույե սուրիշ ցայտունգ» օրաթերթը՝ ապրիլի 28-ին անդրադառնալով ինդոյի առարկային, նշում է, որ հստակ չէ, թե որքան է սոցիալական կայքերի դերն արաբական հեղափոխություններում, ապա հավելում, որ Սիրիայում համացանցից օգտվելու հնարավորություն ունի ընտանիքների ընդամենը 18 տոկոսը, մինչդեռ Իրանում այդ ցուցանիշը 43 տոկոս է: Պարբերականը շեշտում է, որ 2009թ. Իրանում նախագահական ընտրություններին հաջորդած դեպքերի ժամանակ, երբ սկիզբ առավ «Կանաչների շարժումը», առաջին անգամ շրջանառության մեջ դրվեց «թուլիթերական հեղափոխություն» եզրույթը, որն Իրանի քաղաքական կառուցվածքում վիրտուալ աշխարհի միջոցով փոփոխությունների հասնելու հույսեր էր ներշնչում, սակայն այսօր այն լիովին իմաստազրկվել է:

Ինչ վերաբերում է Ալ Ջազիրա, մասամբ նաեւ Ալ Արաբիա հեռուստատեսություններին, որոնք արաբական աշխարհում անկախ լրատվամիջոցի իմիջ են ձեռք բերել, արաբների սիրված ալիքներն են համարվում եւ զգալի կշիռ ունեն հասարակական կարծիքի ձեւավորման հարցում, կարելի է ասել, որ անժխտելի դեր են կատարել Թունիսի ու Եգիպտոսի շարժումների արագացման հարցում՝ թույլ տալով արաբներին ներկայացնելով զարգացումների ընթացքը: Բայցեւայնպես՝ դրանք անկախ չեն կարող լինել, քանի որ Ալ Ջազիրան ֆինանսավորում է Կատարը, իսկ Ալ Արաբիան՝ Սաուդյան Արաբիան: Հետեւելով նրանց հաղորդումներին, կարող ենք նկատել այդ երկրների քաղաքականությունն արաբական աշխարհում: Եթե Թունիսի, Եգիպտոսի եւ Սիրիայի դեպքերը եթեր էին տրվում մեծ արագությամբ ու մանրամասնությամբ, ապա Բահրեյնինը՝ հնարավորինս զուսպ եւ մակերեսորեն:

Թեեւ արաբական հեղափոխությունները տարբեր երկրներում իրենց քաղաքական ու տնտեսական դրդապատճառներով ընդհանուր են, սակայն՝ պայմանավորված յուրաքանչյուր երկրի առանձնահատկություններով՝ քաղաքական կողմնորոշումներով, հասարակության կառուցվածքներով եւ օտարերկրյա շահերով, տարբերվում են միմյանցից: Հանգամանք, ինչի պատճառով արաբական առանձին երկրի «հեղափոխության» հանդեպ տարբեր երկրների վերաբերմունքը լիովին այլ է:

Արաբական աշխարհում շահեր ունեցող վերտարածաշրջանային ու տարածաշրջանային գերտերությունները սկսեցին ջանքեր գործադրել բռնկած ալեկոծումները, որոնք բնավ էլ անսպասելի չէին, ծառայեցնելու իրենց շա-

հերին, վերահսկելի դարձնելու դրանք: Արեւմուտքը՝ հաշվի առնելով, որ բռնապետության պայմաններում իսլամական ուժերն անհամեմատ կազմակերպված են, մասնավորապես՝ Եգիպտոսում, որն արաբական աշխարհի խոշորագույն երկիրն է եւ այնտեղ կատարվող փոփոխություններն անշուշտ լուրջ ազդեցություն կունենային ողջ արաբական աշխարհում, մտահոգված էր դրանց՝ իսլամականի վերածվելու առնչությամբ:

Միաժամանակ զարգացումների այդօրինակ ընթացքը լուրջ սպառնալիք կդառնար Նաեւ Իսրայելի անվտանգության համար, որն այդ առիթով բազմիցս բարձրաձայնել էր իր մտավախությունների մասին, իսկ Արեւմուտքը խիստ կարեւորում է Իսրայելի անվտանգությունը: Ուստի Նախագահ Բարաք Օբաման ջանք չխնայեց տարածաշրջանում բարձրացված բողոքի հուժկու ալիքի ընթացքը համապատասխանեցնելու Միացյալ Նահանգների շահերին, ինչը նշանակում է Նաեւ Իսրայելի անվտանգության ապահովում: Դա, թերեւս, հաջողվում է՝ մեծացնելով երկրորդ անգամ նրա ընտրվելու հավանականությունը: Եգիպտոսում կանգնելով ցուցարարների կողքին, Վաշինգտոնը հստակ արեւմտամետ կողմնորոշում ունեցող Մութարաբից պահանջեց հեռանալ իշխանությունից՝ նրա խոստացած բարեփոխումները համարելով ժամանակավրեպ: Մյուս կողմից Վաշինգտոնը նպաստում էր բանակի դերակատարությանը՝ հաշվի առնելով նրա հեղինակությունը եւ ցուցարարների հանդեպ դիրքորոշումը: Բացի դրանից, մշտապես կապ էր պահպանում զինված ուժերի բարձրաստիճան զինվորականների հետ: Ինչպես նշեցին միջազգային ՉԼՄ-ները, Պենտագոնի գլխավոր շտաբի պետ, ծովակալ Մայք Մյուլերը եւս հեռախոսազրույց էր ունենում Եգիպտացի իր պաշտոնակից գեներալ Անան Սամիի հետ՝ հորդորելով, որ բանակը միջամտի զարգացումներին եւ խաղաղություն վերահաստատի Կահիրեի փողոցներում, ինչը փաստորեն իրականություն դարձավ: Ընթացիկ տարվա սեպտեմբերին տեղի ունենալիք ընտրություններին, ամենայն հավանականությամբ, իշխանության կգան արեւմտամետ կամ առնվազն ոչ հակաարեւմտյան ուժերը, թեեւ ամենից կազմակերպված ու հեղինակություն վայելող ուժն այդ երկրում «Մուսուլման եղբայրներ» («Ախավան ալ Մուսլեմին») քաղաքական կազմակերպությունն է, որը մեծ թվով կողմնակիցներ ունի: Եգիպտոսում՝ արաբական խոշորագույն երկրում, դեպքերի այդօրինակ զարգացումը միանգամայն համապատասխանում էր ԱՄՆ-ի շահերին:

Պարսից ծոցի ավազանում ԱՄՆ դաշնակից Բահրեյնում, որտեղ ընդդիմությունը երկրում սահմանադրական միապետության հաստատում պահանջող շիա մեծամասնությունն է, Վաշինգտոնը գոհունակությամբ էր խոսում

թագավորի խոստացած բարեփոխումների մասին՝ փաստորեն կանգնելով իշխանությունների կողքին, թեեւ մերթնդմերթ իշխանություններից պահանջում էր հաշվի առնել ընդդիմադիր ուժերի պահանջներն ու իրավունքները, ձեռնպահ մտավ ճնշում գործադրելուց: Բայցեւայնպես՝ մարտի 13-ին, երբ Սաուդյան Արաբիայի զինված ուժերի 1000 հոգանոց մի զորախումբ մտավ Բահրեյն՝ «երկրի կենսական, ռազմավարական օբյեկտները պաշտպանելու նպատակով», Վաշինգտոնը հայտարարեց, թե դա ռազմական միջամտություն չէ: Մինչդեռ ընդդիմությունն այն գնահատեց որպես Բահրեյնի ժողովրդին պատերազմ հայտարարելու փաստ: Վաշինգտոնի այդօրինակ երկակի վերաբերմունքը թերեւս պայմանավորված է 1997թ. Վաշինգտոն-Մանամա պաշտպանության 50-ամյա պայմանագրով, որի շրջանակներում ԱՄՆ-ի 5-րդ նավատորմը գտնվում է Պարսից ծոցում, իսկ պայմանագրի տեւականության երաշխիք կարող է լինել Բահրեյնի կայունությունը: Բացի դրանից, ԱՄՆ-ը բնավ չահագրգիռ չէ շիա մեծամասնության իշխանության գալու՝ մտավախություն ունենալով դրանց իրանամետությունից: Ավելին՝ ԱՄՆ-ն Իրանին նախազգուշացրել է չմիջամտել Բահրեյնի ներքին գործերին: Միացյալ Նահանգների պաշտպանության նախարար Ռոբերտ Գեյթսը մարտի 13-ին Մանամայում Բահրեյնի թագաժառանգի հետ հանդիպմանը շեշտել է, որ եթե ցանկանում են զերծ մնալ Իրանի միջամտությունից, պետք է շուտափույթ ժողովրդավարական բարեփոխումներ իրականացնեն:

Լիբիայում ի սկզբանե ցանկալի տարբերակը Մուամար Զադաֆիի վարչակարգի հեռացումն էր, ինչն իրականացնելու նպատակով, ինչպես տեսանք, Արեւմուտքը գնաց ընդհուպ մինչեւ Զադաֆիի դեմ ռազմական գործողությունների: Թեեւ ռազմական բախումների հետեւանքով երկիրն ավերակների է վերածվում, սակայն մինչեւ Զադաֆիի վերջնական տապալումը դրանք շարունակվելու են:

Սիրիայի պարագայում Արեւմուտքը՝ մասնավորապես ԱՄՆ-ը, խիստ շահագրգիռ է այդ երկրի իշխանափոխությամբ եւ ջանք չի խնայել էլ ավելի բորբոքելու բռնկած բողոքի դրսեւորումները: Չէ որ Սիրիան արաբական աշխարհում միակ երկիրն է, որ Իրանի հետ ունի սերտ ռազմավարական փոխհարաբերություններ եւ, բացի դրանից, ապարդյուն են անցել Իրանից հեռանալու դիմաց որոշ հատուցում ստանալու՝ Արեւմուտքի վերջին տասնամյակի հորդորները: Դամասկոսի հեռացումը Թեհրանից, անշուշտ, լուրջ հարված կլինի Իրանի տարածաշրջանային քաղաքականությանը եւ վերջինս իրոք զգալիորեն դուրս կմղվի Միջին Արեւելքի գործընթացներից, ինչը խիստ ցանկալի է Վաշինգտոնի համար: Ահա թե ինչու Միացյալ Նահանգ-

ները կողմ է Սիրիայի դեմ պատժամիջոցներ կիրառելուն եւ ապրիլի 30-ից արդեն սիրիացի 3 բարձրաստիճան պաշտոնյայի դեմ սահմանափակումներ է կիրառել: Մյուս կողմից էլ Իրանին մեղադրում է ընդդեմ ցուցարարների գործադրված բռնություններում Սիրիայի իշխանություններին աջակցելու մեջ: Մինչդեռ Թեհրանը սիրիական զարգացումները համարում է ընդհանրապես Արեւմուտքի եւ մասնավորապես ԱՄՆ-ի սադրանքների հետեւանք՝ կտրականապես հերքելով Իրանի հասցեին հնչած մեղադրանքները:

Ալեկոծված արաբական աշխարհում Միացյալ Նահանգների դիրքորոշումն ավելի բյուրեղացավ Նախագահ Բարաք Օբամայի մայիսի 19-ի ելույթից հետո, ինչը միջազգային ՉԼՄ-ները գնահատեցին որպես Միջին Արեւելքում նոր ռազմավարություն¹⁹: Քննադատելով արաբական երկրներին, որոնք բարեփոխումներ պահանջողների դեմ ճնշումներ են գործադրում, Օբաման հստակ արտահայտվեց ի պաշտպանություն համընդհանուր արժեքների՝ խոսքի, հանրահավաքների, կրոնի ազատության եւ քաղաքական ղեկավարներ ընտրելու իրավունքի: Միաժամանակ արեւմտյան երկրները, որպեսզի տնտեսական խնդիրները չխաթարեն Եգիպտոսում ու Թունիսում ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացումը, սկսել են վերջիններիս տնտեսական աջակցություն ցուցաբերել: Մայիսի 19-ին Նախագահ Օբաման հայտարարեց այդ երկրներին վարկեր տրամադրելու եւ ԱՄՆ-ին ունեցած պարտքերը ներելու մասին, իսկ մայիսի 26-ին նման հայտարարությամբ հանդես եկավ Գերմանիայի կանցլեր Անգելա Մերկելը²⁰:

Միջինարեւելյան նոր ռազմավարությունը կամ, ինչպես նշում են միջազգային ՉԼՄ-ները, «Նոր Միջին Արեւելք» գաղափարն ու ռազմավարությունը բնավ նոր չէ, այլ նորովի իրականացնելու հնարավորություն է ստեղծվել շնորհիվ արաբական երկրներում հեղափոխությունների ալիքների բարձրացման:

* * *

Միջին Արեւելքի եւ ընդհանրապես արաբական աշխարհի (22 երկիր Զյուսիսային Աֆրիկայում եւ Միջին Արեւելքում) ժողովրդավարացման խնդիրը Միացյալ Նահանգներն օրակարգային էր դարձրել 2003-ից ի վեր, եւ տարբեր առիթներով այդ երկրի բարձրաստիճան պաշտոնյաները շեշտում էին դրա անհրաժեշտությունը: Արեւմտյան աղբյուրների համաձայն՝ «Մեծ Միջին

19 www.washingtonpost.com

20 www.dw-world.de, 31 մայիսի 2011թ.:

Արեւելք» նախագծում արաբական երկրներում կառուցվածքային բարեփոխումների վերաբերյալ առաջարկություններ էին արվում, որոնց նպատակն արաբական հասարակությունների ժողովրդավարացումն էր:

Դեռեւս 2003-ի ապրիլի 9-ին Ջորջ Բուշի վարչակազմին մոտ կանգնած մի աղբյուր հայտնել էր, որ իրաքյան պատերազմը Վաշինգտոնի առավել հեռուն գնացող ռազմավարության լոկ առաջին քայլն է, որի նպատակը տարածաշրջանում ժողովրդավարության հաստատումը եւ ահաբեկչության դեմ պայքարն է²¹: 2003թ. մայիսի սկզբներին, երբ մեկօրյա այցով Դամասկոս էր ժամանել ԱՄՆ պետքարտուղար Զոլին Փաուելը, այստեղ խոսքն ուղղելով թերեւս արաբական երկրների ղեկավարներին, հայտարարեց, թե վերափոխվող Միջին Արեւելքում հին քաղաքականություններն այլեւս տեղ չունեն: Իսկ 2004թ. փետրվարի 20-ին ֆրանսիական «Le Monde» օրաթերթն այս առնչությամբ գրեց, որ Միացյալ Նահանգները ռազմավարական եւ դիվանագիտական մի նախագծի շրջանակներում նպատակ ունի լիովին փոփոխության ենթարկել ու վերակառուցել աշխարհագրական հսկայածավալ մի տարածք, որը սկսվում է Յիուսիսային Աֆրիկայում՝ Մարոկկոյի եւ իր մեջ ընդգրկում Պակիստանը՝ Ասիայում: Այդ տարածքը կոչվելու էր Մեծ Միջին Արեւելք: Այդօրինակ հրապարակումը խիստ դժգոհության ալիք բարձրացրեց իսրայր առարկա տարածաշրջանի երկրներում, մասնավորապես՝ Եգիպտոսում, Իրանում, Սիրիայում եւ Սաուդյան Արաբիայում:

Հատկանշական է, որ այն ժամանակ փորձագետները միահամուռ կարծում էին, թե արաբական բոլոր երկրների ղեկավարներն իշխանությունը պահելու խնդիր ունեն, քանզի չեն վայելում սեփական ժողովրդի աջակցությունը: Ավելին՝ ապստամբության ներուժը սպառնալիք էր դառնում, ինչը կարող էր անցանկալի հետեւանքներ ունենալ թե Արեւմուտքի եւ թե իշխանությունների համար: Ուստի արաբական երկրներում իշխող բռնապետական եւ ապականված վարչակարգերը հանուն իշխանության պահպանման պատրաստ էին բարեփոխումների ուղղությամբ քայլեր կատարել, թեեւ դրանք խիստ ցավագին կլինեին իրենց համար: Մյուս կողմից արաբական երկրներն ընդդեմ հասարակության կառուցվածքի՝ ազգային ու կրոնական ավանդույթների քայլ կատարելու մտավախություն ունեին, որովհետեւ բացառված չէր, որ դրանք ուղի կհանեին իշխանություններից դժգոհ, առավելապես հակամարտության տրամադրությամբ բնակչությանը: Մինչդեռ Վաշինգտոնն ընդգծում էր, որ Մեծ Միջին Արեւելք նախագծի իրականացմամբ ցանկանում է տարածաշրջանում ժողովրդավարություն հաստատել,

21 RFI ռադիոկայան, 9 ապրիլի 2003թ.:

բարեփոխել կրթական համակարգը, հասարակության մեջ բարձրացնել կնոջ դիրքն ու դերը եւ ազատականացնել տնտեսությունը: Սակայն, քանի որ արաբական երկրներից շատերը դեռ այն ժամանակ WTO-ի անդամ էին, ինչն ասել է, թե նրանց տնտեսություններն ազատական ուղղվածություն ունեն, ուստի առավել կարելուովում էին կրթական համակարգի եւ արաբական հասարակություններում կանանց դերի ու դիրքի փոփոխությունները, որոնք ուղղված էին ավանդապահ արաբ ժողովրդի բարոյահոգեբանական դաշտին ու մշակույթին: Ահա թե ինչով պետք է գլխավորապես պատճառաբանել արաբական եւ, առհասարակ, նշյալ տարածաշրջանում գտնվող իսլամական երկրների ընդդիմանալը:

2004թ. մարտի 3-ին, ըստ երեւույթին, ի պատասխան ԱՄՆ խնդրո առաքելա ռազմավարական նախագծի, Կահիրեում տեղի ունեցած՝ Արաբական լիգայի ԱԳ նախարարների արտահերթ համաժողովում մշակվեց եւ հաստատվեց մի նախագիծ, որը կրեց Համատեղ փաստաթուղթ անունը: Այլ կերպ ասած՝ արաբական առավել նշանակալից եւ միաժամանակ առավել մտահոգ երկրները՝ Եգիպտոսը, Սիրիան եւ Սաուդյան Արաբիան, որոշեցին ընդդեմ Միացյալ Նահանգների նախագծի մշակել սեփականը՝ այդ երկրների հասարակությունների կառուցվածքին համապատասխան: Զայլ, որը գնահատվեց իբրեւ դիմախաղ, ինչով արաբները ցանկանում են ասել, թե դրսից պարտադրված Վաշինգտոնի ժողովրդավարացման նախագծին տուրք չեն տալիս: Ըստ արեւմտյան ՉԼՄ-ների, նշված համաժողովի քննարկումների առանցքային հարցերն էին.

1. Ժողովրդավարացումն անհրաժեշտ է եւ պետք է ընդունել, սակայն այդ գործընթացում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաեւ տվյալ երկրում տիրող պայմաններն ու առանձնահատկությունները, մասնավորապես որոշ երկրների փխրուն կացությունը: Զանգի փոփոխություններ կատարելու ուղղությամբ ցանկացած լուրջ եւ կտրուկ քայլ կարող է անկանխատեսելի հետեւանքներ ունենալ: Ըստ Եգիպտոսի նախկին նախագահ Հոսնի Մուբարաքի, սրընթաց բարեփոխումների իրականացումը կհանգեցնեւ տվյալ երկրի իշխանության կործանմանը եւ արաբական հասարակությունների քայքայմանը:

2. Ակնհայտ է, որ Միացյալ Նահանգների գործադրած ճնշումները որոշ չափով վերաբերում էին Իսրայել-Պաղեստինի ինքնավարություն (ՊԻ) հիմնահարցին: Ուստի արաբ ԱԳ նախարարները քննարկել են նաեւ այդ հարցը եւ կրկին հաստատել Սաուդյան Արաբիայի ներկայացրած նախագիծը, որը հաստատման իսկ օրվանից դատապարտված էր թղթի վրա մնալու²²:

22 «Շրջադարձ», համահայկական ամսագիր, թիվ 2, 2004թ., էջ՝ 43-5:

2002թ. փետրվարի 20-ին Սաուդյան Արաբիայի թագաժառանգ Աբդուլա բին Աբդուլազիզը միջինարեւելյան հիմաստիարակում առաջացած խորը ճգնաժամից ելք առաջարկեց, որն ակնհայտորեն դրական արձագանք գտավ ԱՄՆ-ում, արաբական աշխարհում, որոշ բացառություններով՝ նաեւ Եվրամիությունում: Առաջարկության հիմքում ընկած էին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի 338 եւ 242 բանաձեւերը, որոնցով Իսրայելից պահանջվում էր զորքերը դուրս բերել 1967թ. արաբա-իսրայելական 5-օրյա պատերազմի ընթացքում գրաված տարածքներից, ինչի դիմաց արաբական երկրները պաշտոնապես ճանաչելու էին Իսրայելի պետությունը՝ բնականոն հարաբերություններ հաստատելով վերջինիս հետ: Ինչպես հայտնի է, Նախագահ Օբաման եւս իր 2011թ. մայիսի 19-ի ելույթում՝ կարեւորելով Իսրայել-ՊԻ խաղաղության հարցը, շեշտել է 1967թ. պատերազմից առաջ միջազգային սահմաններին Իսրայելի վերադարձի անհրաժեշտությունը²³, ինչը Թել Ավիվը կտրականապես մերժել է:

Արաբական լիգայի ԱԳ Նախարարների մարտի 3-ի համաժողովի հաստատած փաստաթուղթը պետք է քննարկվեր անդամ երկրների գագաթաժողովում, որը, ըստ Նախատեսվածի, տեղի էր ունենալու մարտի 29-ին Թունիսում: Սակայն մարտի 27-ին վերջինս հայտարարեց, թե անդամ երկրների ԱԳ Նախարարներին չի հաջողվել համաձայնության գալ գագաթաժողովի օրակարգի շուրջ, ուստի այն անորոշ ժամանակով հետաձգվում է: Այնուհետեւ քննարկման առարկա դարձան այդ տարաձայնությունները, եւ գագաթաժողովն այդպես էլ տեղի չունեցավ:

2004թ. մարտի 5-ին ամերիկյան «Նյու Յորք թայմս» օրաթերթը Մեծ Միջին Արեւելք Նախագծին արաբների հակադրվելու մասին գրեց, որ հիշյալ երկրները մտավախություն ունեն, թե Նախ Վաշինգտոնը կարող է Նախագիծը կյանքի կոչել առանց այդ երկրների հետ խորհրդակցելու եւ, բացի դրանից, ԱՄՆ-ը ցանկանում է վերագծել Միջին Արեւելքի քարտեզը, ինչը հանգեցնելու է միջամտության տվյալ երկրների ներքին գործերին: Մարտի 5-ին Փարիզում կրկին քննադատելով Մեծ Միջին Արեւելք Նախագիծը, Եգիպտոսի Նախագահ Հոսնի Մուբարաքը նշել էր, որ Նախագծի իրականացումն այդ երկրներում բռնությունների ու խռովությունների պատճառ կդառնա: Սա այն դեպքում, երբ Միացյալ Նահանգները ջանքեր էր գործադրում Եվրամիությանն ու ՆԱՏՕ-ի անդամներին բացատրելու, որ հակված չէ այդ Նախագծի միջոցով տարածաշրջանի երկրներին պարտադրել քաղաքական կառույցների բարեփոխման ընդհանուր տիպոինակ կամ Իսրայել-ՊԻ խնդրի լու-

ծումը փոխարինել այդ նախագծի իրագործմամբ: Սակայն Ֆրանսիան ու Գերմանիան Եվրամիությունից պահանջեցին ԱՄՆ-ի խնդրո առարկա նախագծի դիմաց մշակել լրացուցիչ նախագիծ, որտեղ առանցքայինը կլիներ միջինարեւելյան հիմնահարցի լուծումը²⁴:

Վաշինգտոնն արաբական աշխարհի ժողովրդավարացման այդ նախագիծն ընդունելի դարձնելու նպատակով որոշ քայլեր կատարեց: 2004թ. մարտի 20-ին պետքարտուղար Զոլին Փաուելը Զուվեյթում հայտարարեց, որ Միջին Արեւելքում ժողովրդավարական բարեփոխումները պետք է կատարվեն տարածաշրջանի երկրների ներսից՝ շեշտելով, որ Միացյալ Նահանգները նպատակամղված չէ այդ փոփոխությունները պարտադրել տվյալ երկրներին: Ընդգծեց նաեւ, որ Զուվեյթի ղեկավարության հետ նրա բանակցությունների առանցքը տարածաշրջանի համար լավ ապագա կերտելն է, ապա հավելեց, թե տարածաշրջանում լսելի են ազատություն տենչացողների ձայներ, «ուստի մենք մտահոգված ենք, որ տարածաշրջանում կան մարդիկ, ովքեր ձգտում են ազատորեն արտահայտել իրենց տեսակետները, բայց ի վիճակի չեն դա անելու»:

Հարկ է միաժամանակ նշել, որ 2003-ից Վաշինգտոնը գործնական քայլեր էր կատարում Մեծ Միջին Արեւելք նախագիծը կյանքի կոչելու ուղղությամբ, այդ նպատակով 2003թ. հուլիսին ԱՄՆ Կոնգրեսը հաստատեց մի օրինագիծ, համաձայն որի՝ 1,5 միլիոն դոլար էր հատկացվել Միջին Արեւելքին ուղղված 24-ժամյա ռադիոհեռուստատեսության ցանց ստեղծելու համար, ինչի նպատակը հակաամերիկյան տրամադրությունները Միջին Արեւելքում մեղմելն էր: Բացի դրանից, ԱՄՆ պետքարտուղարությունը 2005թ. բյուջեից 190 միլիոն դոլար հատկացրեց Մեծ Միջին Արեւելք նախագծի իրականացման համար: Պետքարտուղար Զոլին Փաուելն այս առնչությամբ հայտնել էր, որ Մեծ Միջին Արեւելքում ժողովրդավարացման տարածումը կնպաստի ահաբեկչության դեմ պայքարին²⁵:

* * *

Ըստ երեւույթին՝ հենց վերոհիշյալ հանգամանքները հիմք ընդունելով է, որ վերլուծաբաններից ոմանք արաբական աշխարհում տեղի ունեցածը համարում են ԱՄՆ-ի ձեռքի գործը: Հատկանշական է նաեւ, որ Ռուսաստանում անցկացված հարցումների արդյունքներով՝ մարդկանց 80

24 RFI ռադիոկայան, 5 մարտի 2004թ.:

25 RFI ռադիոկայան, 11 մարտի 2004թ.:

տոկոսն արաբական աշխարհում ստեղծված ճգնաժամային իրավիճակի հեղինակ է անվանել ԱՄՆ-ին, ավելի ստույգ՝ CIA-ին²⁶:

Անդրադառնալով արաբական հեղափոխությունների վերաբերյալ Ռուսաստանի՝ որպես Հարավային Կովկասում խիստ շահագրգիռ պետության, տեսակետներին, կարելի է նշել, որ դրանց համաձայն՝ հեղափոխություններ ծնող պատճառները տարբեր երկրներում տարբեր են: Միաժամանակ կարելի էր ասել, որ տնտեսական գործոնները, մասնավորապես վերջին տարիների համաշխարհային ճգնաժամն ու սննդամթերքի գնաճը, քաղաքական ու հասարակական դժվարությունների խնդիրները եւ լրատվական նորագույն տեխնոլոգիաները, որոնք արտաքին հզոր ազդակների միջամտություններով վերածվել են հասարակական ու քաղաքական հեղափոխությունների²⁷: Թերեւս հենց արտաքին միջամտությունների գործոնն է, որ մտահոգում է Մոսկվային՝ հանգամանք, որով էլ կարելի է պատճառաբանել արաբական աշխարհի հուզումների նկատմամբ վերջինիս դիրքորոշումը: Ռուսաստանն ի սկզբանե խիստ դեմ է արտահայտվել արաբական երկրների ներքին գործերին օտարերկրյա միջամտություններին ու բռնություններ գործադրելուն, հորդորել է ընդդիմությունների ու իշխանությունների միջև ծագած խնդիրները լուծել բանակցությունների միջոցով:

Վերլուծաբանները շեշտում են, որ Մոսկվան՝ հաշվի առնելով Արեւմուտքի ազդեցիկ դերն արաբական հեղափոխություններում, խիստ մտահոգված է ոչ միայն ապագայում Ռուսաստանի անվտանգության տարածագոտի համարվող Միջին Ասիա եւ Հարավային Կովկաս դրանց ներթափանցմամբ, այլեւ դեպի Ռուսաստանի անհանգիստ շրջաններ, մասնավորապես՝ Հյուսիսային Կովկաս այդ հեղափոխությունների տարածմամբ: Ռուսաստանը նաեւ մտավախություն ունի, որ Արեւմուտքի հնարավոր սխալ քայլերի հետեւանքով սկսված ընդվզումները կդառնան անվերահսկելի, եւ իշխանության կզան ծայրահեղ իսլամական ուժերը: Այս մասին Բրյուսելում հրավիրված ասուլիսում հայտնել էր ՌԴ վարչապետ Վլադիմիր Պուտինը՝ շեշտելով, որ Արեւմուտքի սխալ քաղաքականության հետեւանք էր Իրանում իսլամական հեղափոխության հաղթանակը, երբ պաշտպանելով հեղափոխականներին, լուրջ ճնշումներ գործադրեցին նախկին շահի վրա²⁸:

26 www.iras.ir, 29 մայիսի 2011թ.:

27 «Իզվեստիա» օրաթերթ, «Միջին Արեւելքի զարգացումների ուսումնասիրություն», Կոնստանդին Կասաչով, 4 ապրիլի 2011թ.

28 www.iraneurasia.ir, 29 մայիսի 2011թ.:

Արաբական աշխարհի հուզումների մասին ռուս վերլուծաբանների շրջանում կան նաեւ այլ տեսակետներ: Այսպես, Ալեքսանդր Կուզնեցովը՝ վկայակոչելով ազգագրագետ, պատմաբան Լեւ Գումիլյովի Միջին Արեւելքի վերաբերյալ կանխատեսումները, համաձայն որոնց՝ Միջին Արեւելքում 20-րդ դարասկզբում գաղութատիրական քաղաքականության շրջանակներում ձեւավորված պետությունները փլուզվելու են եւ ստեղծվելու է մեկ ընդհանուր արաբական աշխարհ, նշում է, որ այդ զարգացումները սրբագրումն են 1952թ. Եգիպտոսից սկսած հեղափոխությունների եւ ապացուցում են դրանց սխալականությունը: Կուզնեցովը մերժում է այդ հեղափոխությունների դրդապատճառների շուրջ առկա տեսակետները՝ արաբական աշխարհում տնտեսական անհաջողությունները, արմատական իսլամի գործոնը եւ ԱՄՆ-ի սադրանքը՝ շեշտելով, որ սկսված գործընթացները հանգեցնելու են արաբական համընդհանուր քաղաքական դաշտի ստեղծմանը, անկախ նրանից, թե այն դաշնային կլինի, կոնֆեդերացիա, կամ էլ խալիֆայություն, ապա հավելել, որ գործընթացը կարող է լինել տեւական՝ 20-30 տարի: Հարկ է նշել, որ հաշվի առնելով մի շարք հանգամանքներ, սկսվածը միավորման գործընթաց համարելը, այն էլ նման ժամանակաընթացքում, խիստ անհավանական է²⁹: Սակայն «արաբական հեղափոխություններում» իսլամի դերի առնչությամբ Կուզնեցովի տեսակետները համընկնում են ռուս փորձագետների տեսակետներին: Ռուս հայտնի քաղաքական գործիչ Եվգենի Պրիմակովը «Մոսկովսկիե Նովոստի» օրաթերթին տված հարցազրույցում ասել էր, որ դրանք բնավ կրոնական բնույթ չունեն: Ըստ նրա, ընդվզումներն իշխող բռնապետությունների, կոռուպցիայի, գործազրկության դեմ են: Պրիմակովը միաժամանակ նշել էր, որ թեեւ բողոքողների պահանջները տնտեսական են, սակայն դրանք չեն ժխտում այն իրողությունը, որ վերջին տասնամյակներում տարածաշրջանի երկրների մեծ մասում բնակչության կյանքը բարելավվել է:

Արաբական աշխարհում Ռուսաստանը, որ հեղափոխություններից հետո թերեւս այդտեղ ավելի է զիջելու դիրքերը, առավել սերտ, բազմակողմանի փոխհարաբերություններ ունեն Ալժիրի, Եգիպտոսի, Լիբիայի եւ Սիրիայի հետ: Մոսկվա-Կահիրե փոխհարաբերությունները, որոնք Ռուսաստանը հաճախ ռազմավարական էր անվանում, ակնհայտորեն ընդլայնվել էին առեւտրատնտեսական եւ, հատկապես, զբոսաշրջության ասպարեզում: Ռուսաստանը հաղթող էր ճանաչվել այդ երկրում ԱԷԿ կառուցելու համար հայտարարված մրցույթում:

29 Ռուսական «Օղնակ» պարբերական, 16 մայիսի 2011թ.:

Ռուսաստանը, ինչպես նշվում է, հանկարծակիի էր եկել արաբական աշխարհում՝ մասնավորաբար Եգիպտոսում տեղի ունեցած զարգացումներից, ինչի մասին վկայում է փետրվարի 10-ին՝ իշխանությունից Մուբարաքի հեռանալու նախօրեին, Ռուսաստանի ԱԳ փոխնախարար Ալեքսանդր Սուլթանովի այցը այդ երկիր։ Թեպետ Մուբարաքից հետո ՌԴ արտգործնախարար Լավրովի՝ Եգիպտոս կատարած այցով Ռուսաստանը ձգտում էր վերստին ցուցադրել երկու երկրների փոխհարաբերությունների բարեկամական բնույթը, սակայն Մոսկվան այժմ հարկադրված է հաշվի նստել նաեւ «Մուսուլման եղբայրների» հետ, որը Եգիպտոսում կարելու քաղաքական միավոր է։ Բայց դա այնքան էլ դյուրին չի լինի, քանի որ ռուս խորհրդականների վրա հարձակումներ գործելով՝ «Մուսուլման եղբայրներ» շարժումը տեղ է գտել Ռուսաստանի կազմած ահաբեկչական կառույցների ցանկում։

Ռուսաստանը 2004թ. Լիբիայի դեմ սահմանված սահմանափակումների վերացումից հետո այդ երկրին զենք վաճառելու 5 պայմանագիր է կնքել, իսկ 2008-ին խորհրդային ժամանակներից մնացած նրա 4,5 միլիարդ դոլար պարտքը չեղյալ է համարել։ Կողմերը նաեւ 2,2 միլիարդ դոլար արժողությամբ սպառազինություն վաճառելու շուրջ նախնական համաձայնության էին եկել։ Ասվածին պետք է հավելել այդ երկրի Էներգետիկայի ասպարեզում ռուսական ընկերությունների լուրջ ներդրումները, ինչպեսեւ 554 կմ երկաթգիծ կառուցելու նպատակով 2,2 միլիարդ եվրո արժողությամբ պայմանագիրը ռուսական ընկերությունների հետ։ Այսուհանդերձ՝ Ռուսաստանը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդում Զադաֆիի դեմ թիվ 1973 բանաձեւին ձեռնպահ քվեարկելով՝ թույլ տվեց այն հաստատել, ինչը բացատրվում է Արեւմուտքի հետ հարաբերություններում լարվածությունից խուսափելու հանգամանքով, ինչպես նաեւ այն մտավախությամբ, որ հեղափոխության ալիքը կարող է տարածվել Ալժիրում, որը ռուսական զենքի խոշոր գնորդներից է (ամբողջ արտահանության 13 տոկոսը)։ Այսինքն՝ նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեւն Արեւմուտքի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների պահպանումը գերադասեց ռուսական ընկերությունների տնտեսական շահերից՝ արժանանալով Դումայի 350 անդամների քննադատությանը, որոնք Լիբիայի իրավիճակի վերաբերյալ հայտարարեցին, թե մարդասիրական պատրվակով թիվ 1973 բանաձեւի օգտագործումը միջամտություն է անկախ երկրի ներքին գործերին, ինչը կարող է դառնալ օրինաչափություն³⁰։ Իր հերթին՝ վարչապետ Վլադիմիր Պուտինը վերոնշյալ բանաձեւին Ռուսաս-

30 Վիկտոր Լիտովկին, «Լիբիայի զարգացումներն ու Ռուսաստանի դիրքորոշումները», «Նեգավիսիմայա գազետա» օրաթերթ, 25 մարտի 2011թ.։

տանի ձեռնպահ քվեարկումը գնահատեց ոչ ճիշտ եւ հապշտապ կատարված քայլ³¹: Ավելին՝ ՆԱՏՕ-ի ռազմական գործողությունները նա համարեց ոճրագործություն՝ բնութագրելով որպես արեւմտյան երկրների խաչակրաց արշավանք: Մոսկվան նաեւ անհաջող փորձ կատարեց Քաղաֆիի եւ ընդդիմության միջեւ որպես միջնորդ հանդես գալու ուղղությամբ:

Ռուսաստան-Սիրիա փոխհարաբերությունները Մոսկվան կարելի էր ոչ միայն ռուսական զենքի խոշոր գնորդի (5-րդ տեղում է 80 երկրների մեջ) տեսանկյունից, այլեւ Միջերկրական ծովում ունեցած միակ փոքր նավատորմի համար, որը գտնվում է Սիրիայի Թիրթուս նավահանգստում: Չնայած Լիբանանի առնչությամբ՝ մասնավորապես Ռաֆիկ Հարիրիին ահաբեկելու խնդրով Սիրիայի դեմ ՄԱԿ-ում բանաձեւեր հաստատելիս, չի պաշտպանել Դամասկոսին, սակայն այդ երկրում տեղի ունեցող դեպքերի հարցում Մոսկվան ՄԱԿ-ում բավական կոշտ դիրքորոշում ընդունելով՝ ոչ միայն թույլ չտվեց, որ Անվտանգության խորհրդի ապրիլի 27-ի նիստում հաստատվի Արեւմուտքի կողմից առաջարկված բանաձեւը, այլեւ արգելափակեց նրանց տեսակետներն արտահայտող հայտարարության հրապարակումը: Մոսկվան իր դիրքորոշումը պատճառաբանել է Միջին Արեւելքում ստեղծված անկայունության խորացմանը չնայած նաեւ անհրաժեշտությամբ, ինչը կարող է հանգեցնել միջինարեւելյան տարածաշրջանում պատերազմի բռնկման, եւ անկախ երկրների ներքին գործերին չմիջամտելու հանգամանքով: Ճգնաժամից դուրս գալու նպատակով Մոսկվան միաժամանակ իշխանություններին ու ընդդիմությանը հորդորում էր նստել բանակցությունների սեղանի շուրջ, հրաժարվել փոխադարձ բռնություններ գործադրելուց եւ Դամասկոսին կոչ էր անում շուտափույթ կերպով իրագործել խոստացած բարեփոխումները՝ առանց Լիբիայի փորձն այստեղ կիրառելու³²:

Ինչպես նշվեց, Ռուսաստանին արաբական հեղափոխություններն առավելապես մտահոգում են Միջին Ասիայի ու Հարավային Կովկասի հանրապետություններում եւ, նույնիսկ, Ռուսաստանում դրանց հնարավոր տարածման համար: Թեեւ արաբական եւ նախկին խորհրդային երկրների միջեւ տարբերությունները գերազանցում են նմանություններին՝ հիմնականում իշխանություններից ժողովրդի մեծամասնության դժգոհությունը, սակայն դա չի կարող փարատել Ռուսաստանի անհանգստությունները, երբ այնտեղ իշխող տեսակետն է, թե Արեւմուտքն ի գործ է միջամտել վերը նշված երկրներ-

31 Ֆեդոր Լուկյանով, «Լիբիայի դիմաց երկու Ռուսաստան», «Ռիա Նովոստի», 30 մարտի 2011թ.:

32 Ալեքսանդր Իզյումով, «Ռուսական տեսակետ Սիրիայի դեպքերի վերաբերյալ», «Կոմերսանտ-Վլաստ», 20 ապրիլի 2011թ.:

րում դժգոհության ցանկացած դրսևորման եւ ապստամբության հարցում: Այդ մտահոգություններն ավելի լուրջ բնույթ ստացան արեւմտյան քաղաքական գործիչների, այդ թվում սենատոր Ջոն Մաքքեյնի եւ հեղինակավոր ՉԼՄ-ների հնչեցրած նախազգուշացումներից հետո, թե վերոհիշյալ տարածաշրջաններում ժողովրդական ընդվզումների բռնկման հնարավորությունը չի կարելի բացառել:

Հյուսիսային Աֆրիկայում եւ արաբական Միջին Արեւելքում բարձրացած ժողովրդավարության, խոսքի ազատության հուժկու ալիքը, անշուշտ, պետք է տարածվեր առնվազն նման պայմաններում գտնվող հարակից տարածաշրջաններում: Այդ մասին են վկայում Արեւելյան Եվրոպայում անցյալ դարի 80-ականների վերջերին ժողովրդավարական պահանջներով բռնկված շարժումները, որոնց ազդեցությունը հասավ մինչեւ Ինդոնեզիա, որտեղ էլ 90-ականներին հանգեցրեց Հարավային Թիմորի անկախությանը եւ երկրի մասնակի ժողովրդավարացմանը:

Իսկ եթե խնդրո առարկա տարածաշրջաններում, որտեղ իշխում են գլխավորապես բռնապետական կարգեր, ցնցումները ժողովրդավարական առումով լուրջ ձեռքբերումներ արձանագրեն, ապա դրանց ազդեցությունն էլ ավելի հեռուն է գնալու, քան Հարավային Կովկասն ու Միջին Ասիան են: Նման կարծիք է հայտնել նաեւ Միխայիլ Գորբաչովը՝ հայտարարելով, թե այդ ալիքը վաղ թե ուշ հասնելու է Ռուսաստան³³:

Հարավային Կովկասի հանրապետություններում տիրող իրավիճակի մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ իշխող վարչակարգի առավել բռնապետական բնույթով եւ տնտեսական՝ նավթագազային եկամուտներով պայմանավորված որոշակի չափով միջին խավի առկայությամբ արաբական աշխարհին առավել նման է Ադրբեջանը: Այստեղ առկա է կարելու մի հանգամանք եւս. Ադրբեջանի բնակչության աճը Հարավային Կովկասի հանրապետություններում ամենաբարձրն է, հետեւաբար մեծ տոկոս են կազմում երիտասարդները, ինչը բնորոշ է արաբական երկրներին: Բացի դրանից, ինչպես հայտնի է, արաբական աշխարհի հեղափոխություններում, անկախ դրանց կրոնական բնույթից, կարելու դեր են ունեցել մզկիթներն ու ուրբաթօրյա աղոթքները³⁴, իսկ Ադրբեջանում դրանք բավական ակտիվ են, եւ իշխանությունները ջանքեր են գործադրում վերահսկելի դարձնելու, անգամ քայլեր են կատարում ինչ-որ կերպ տարբերություն ստեղծելու իրանցի եւ ադրբեջանցի շիա հա-

33 Իրանի «Եվրասիա» հետազոտական կենտրոն՝ www.iras.ir, 23 մայիսի 2011թ.:

34 Թերեւս հենց նման մտավախություններով է պայմանավորված Տաջիկստանում անչափահասների մզկիթ հաճախելը սահմանափակող օրենքի հաստատումը:

վատացյալների ու հոգեւորականների միջեւ, սահմանափակելու նրանց միջեւ առկա սերտ կապերը՝ ըստ երեւոյթին կրոնականների գործունեությունը լիովին վերահսկելու եւ իրանցիների հնարավոր ազդեցությունից նրանց գերծ պահելու նպատակով:

Ահա թե ինչու վերջին շրջանում ադրբեջանական ՉԼՄ-ներում՝ այդ երկրի խորհրդարանում կրոնական ազատությունների վերաբերյալ Նոր օրինագծի շրջանակներում, լուրջ քննարկումների առարկա է դարձել իշխող «Ենի Ազերբայջան» կուսակցության անդամ Սիավուշ Նովրուզովի առաջարկությունը, որով Նոր զգեստներ են նախատեսվում հոգեւորականների համար: Նա նշել է, որ ադրբեջանցի հոգեւորականները չպետք է չալմա կրեն, քանի որ դա իրանցի հոգեւորականների զգեստների առանձնահատկություններից է: Նովրուզովը նաեւ առաջարկել է հավաքել շիա կրոնական կենտրոնների կողմից տեղադրված ընծայատվության արկղերը: Հակադրվելով այդ առաջարկին, Կովկասի մահմեդականների առաջնորդ շեյխուլիսլամ Ալլահշուբյուր Փաշազադեի եղբայր Ջավանշիր Փաշազադեն «Կովկաս ինֆո» կայքին տված հարցազրույցում շեշտել է, թե «Նովրուզովը, երեւում է, լավատեղյակ չէ օրենքներին, քանի որ օրենքում հստակ նշված է, որ կրոնական համայնքներն իրենց գործունեության մասին զեկուցում են հոգեւոր խորհուրդներին եւ ոչ թե իշխանություններին, իսկ չալմա կրում են նաեւ արաբ հոգեւորականները»³⁵: Փաշազադեի մտահոգությունը, ըստ երեւոյթին, ավելի շատ այդ արկղերն են, որոնք տեղադրվել են Իրանի օրինակով, եւ այն եկամտից զրկվելը, որը տնօրինում է իր եղբայրը: «Բաքի խաբար» օրաթերթը՝ գովեստով խոսելով թուրք հոգեւորականների հանդերձանքի մասին, նշել է, որ ադրբեջանցի հոգեւորականները գերադասում են ընդօրինակել հարեւան երկրներին, առաջին հերթին՝ իրանցիներին, «եւ սա այն դեպքում, երբ շատերին դա դուր չի գալիս, նաեւ անճաշակ է: Եվ, ընդհանրապես, ինչո՞ւ պետք է ընդօրինակենք օտարներին, մի՞թե մենք ազգային տարազ չունենք»:

Կրոնագետ Ալշադ Միրին կրոնավորների զգեստների մասին ասել է, թե «հեղափոխական» առաջարկություն է արվել. «Այնպես, ինչպես հագնվում են մեր հոգեւորականները, որեւէ կապ չունի իսլամի հետ: Ավելին՝ մենք պետք է հարցը հիմնովին լուծենք, կրոնական գործիչ հասկացությունը պետք է վերացվի, քանի որ նման հասկացություն իսլամում գոյություն չունի, հոգեւորականների աստիճանները վերցված են քրիստոնեությունից»: Նա շեշտել է, որ ադրբեջանցի հոգեւորականների զգեստներն առնչվում են Իրանում առկա կրոնական գործիչ հասկացությանը՝ հավելելով, թե Մոհամեդ մարգարեի

հագուստը հասարակ արաբի հագուստ էր, ինչը համապատասխանում էր արաբական բնակլիմայական պայմաններին³⁶:

Եթե այս ամենին հավելենք, որ իսլամականները («Ադրբեջանի իսլամական հանրապետություն» ապօրինի կուսակցությունը)՝ շահարկելով դարաբաղյան հարցը, փորձել են բողոքի ցույցեր կազմակերպել իրենց կրոնական պահաջները ներկայացնելու համար, ապա հասկանալի կլինի Իլիամ Ալիեւի վարչակարգի մտահոգությունն այդ երկրում իսլամական հեղափոխության առնչությամբ, ինչի հավանականությունը ներկա դրությամբ իրական չէ: Այս համատեքստով պետք է բացատրել նաեւ ընթացիկ տարվա փետրվարին Իրանի «Էմամ Խոմեյնիի անվան օժանդակության կոմիտե» բարեգործական կազմակերպության մասնաճյուղի փակումը, որը, ըստ իրանական աղբյուրների, 90-ականների սկզբներից առ այսօր, զգալի օգնություն է ցուցաբերել ադրբեջանցի փախստականներին, պատերազմի մասնակիցներին, զոհվածների ու հաշմանդամների ընտանիքներին: Մինչեւ հիմա էլ 40 հազար չքավորներ օգտվում են այդ կազմակերպության տրամադրած նպաստներից ու նյութական օժանդակությունից: Սակայն արաբական աշխարհում ծայր առած հուզումներից շատ չանցած՝ ադրբեջանական ՉԼՄ-ները սկսեցին այդ կազմակերպությանը մեղադրել անջատողականներին աջակցելու համար³⁷, ինչը եւ ի վերջո պատճառ դարձավ անհիմա պատրվակով փակելու մասնաճյուղը, որի ցուցաբերած անգնահատելի օգնություններին քանիցս անդրադարձել էին թե հայր եւ թե որդի Ալիեւները:

Ինչ վերաբերում է «Հասարակական միություն» դաշինքը ձեւավորած ընդդիմադիր կուսակցությունների ապրիլյան ցույցերին, որոնց գլխավոր պահանջը Ալիեւի հրաժարական էր, ապա դրանք անշուշտ կրում էին «Արաբական գարնան» ազդեցությունը՝ առնվազն հոգեբանական առումով: Թերեւս այդ մտավախությամբ էին պայմանավորված ընդդիմության՝ հունիսի 19-ին նախատեսված ցույցի արգելումը եւ 11 մարդու ձերբակալությունը:

Չնայած այդ ցույցերը ժողովրդական բնույթ չէին կրում եւ զուտ իշխանափոխության նպատակներ էին հետապնդում, այդուհանդերձ ժողովրդականի վերածվելու սպառնալիքը լուրջ կլիներ, եթե Արեւմուտքը խրախուսեր, ինչպես արաբական այն երկրներում, որտեղ շահագրգիռ էր: Բաքվի իշխանությունների կողմից ցույցն արգելելու լուրջ միջոցառումներին ու ձերբակալություններին արեւմտյան ՉԼՄ-ներում կամ ընդհանրապես արձագանք չեղավ, կամ էլ դրանք, կարելի է ասել, հպանցիկ էին: Այդ հանգամանքը պետք

36 www.iraneurasia.ir, 29 մայիսի 2011թ.:

37 www.mediaforum.az, 24 դեկտեմբերի 2011թ.:

Է բացատրել նրանով, որ Արեւմուտքը ցանկություն չունեւ միաժամանակ անկայուն տեսնել նաեւ այլ տարածաշրջաններ, քանզի բացառված չէ, որ իրավիճակը վերահսկողությունից դուրս կգար: Ըստ երեւոյթին, Արեւմուտքը առնվազն հիմա չի ցանկանում Ռուսաստանին մտահոգություն պատճառել արաբական աշխարհում վեջինիս համագործակցության ակնկալիքով, ինչպէս դա տեղի ունեցավ Լիբիայում:

Վրաստանում, որտեղ իշխում է հստակ արեւմտամետ, հակառուսական կողմնորոշում ունեցող վարչակարգ եւ որը Հարավային Կովկասում համեմատաբար ամենաժողովրդավարականն է, քանզի օրենքները որոշ չափով գործում են, հուզումներն առավել քիչ էին հավանական: Սակայն անկախ ցույցերի բնույթից ու Նիկո Բուրջանաձէի նպատակներից, կարելի է ենթադրել, որ դրանք իրենց վրա կրում էին արաբական աշխարհի հուզումների կնիքը: Այդ բողոքի ցույցերը ճնշվեցին ու միջազգայնորեն լայն արձագանք չգտան, թեւեւ հավանաբար Մոսկվան դեմ չէր լինի: Սա դարձյալ խոսում է Արեւմուտքի շահագրգռվածության բացակայության մասին:

Հայաստանում «Արաբական գարնան» գործընթացների ազդեցության առնչությամբ կարելի է նշել, որ մեզանում նույնպէս այդօրինակ ժողովրդական շարժման հավանականությունը փոքր է: Բայցեւայնպէս՝ մեր երկրում տեղի են ունեցել որոշակի քայլեր ու գործընթացներ, որոնք չի կարելի պատահական համարել: Քայլեր, որոնք թերեւս ուղղված են ժողովրդական ընդվզումները կանխելուն: Նախ՝ իշխանությունները երկրում իրավիճակը բարելավելու ուղղությամբ որոշակի քայլեր են կատարում, մասնավորապէս՝ ի նպաստ գյուղական բնակչության, անկախ դրանց արդյունավետությունից: Գործազուրկ եւ տնտեսապէս ծանր վիճակում հայտնված մարդկանց, որոնք ժողովրդական հուզումների գլխավոր ներուժն են, Ռուսաստան արտագաղթելու նպաստավոր պայմաններ են առաջարկվել, մանավանդ որ վերջինիս համար առավել անցանկալի են նման հուզումները Հայաստանում: Այդ միջոցառումը, թերեւս, անվտանգության փականի բացման դեր է կատարել: Բացի դրանից, Հայաստանում արմատական ընդդիմադրի համբավ ձեռք բերած Հայ ազգային կոնգրեսը, որի կազմակերպած ցույցերը բացառված չէր, որ սպառնալիք դառնային, մանավանդ եթե կարգախոսները լինեին սոցիալական, ակնհայտորեն փոխել է դիրքորոշումը իշխանությունների հանդէպ:

ՀԱԿ-ն այժմ ոչ միայն ձեռնպահ է մտացել երկրի նախագահի հրաժարականը պահանջելու կարգախոսից, այլեւ կարեւորում է իշխանությունների հետ բաղաբակիրթ երկխոսությունը: Երկրի նախագահի համաներման որոշումն էլ հավանաբար հենց երկխոսության արդյունք էր: Սակայն երկխոսությունը կարելի էր սկսել ավելի վաղ, նույնիսկ՝ 2008թ. մարտի 1-ից առաջ,

ինչը չարվեց: Ուստի ենթադրելի է, որ Կոնգրեսի դիրքորոշման փոփոխությունը ոչ երկար քննարկումների արդյունք էր, ոչ էլ, ինչպես իրենք են հայտարարում, ԼՂՀ-ի հարցում իշխանություններին դժվար կացության մեջ չդնելու մտահոգություն: Այն պարզապես իրավիճակային քայլ էր: Մանավանդ որ՝ կոնգրեսականներին եւ ցույցերի մասնակիցներին ամենաքիչը հենց դարաբաղյան հարցն է հուզում:

Մյուս կողմից՝ պետք է հաշվի առնել, որ առաջին նախագահը միշտ էլ արեւմտամետի համբավ է ունեցել եւ, միաժամանակ, երբեք հակառուսական դիրքորոշում չի որդեգրել, ինչպես Սահակաշվիլն: Ավելին՝ նա միշտ կարեւորել է Ռուսաստանի դերը, հետեւաբար նաեւ ՀԱԿ-ն այդօրինակ կողմնորոշում ունի: Իսկ ներկա դրությամբ, ինչպես նշել ենք, թե՛ Արեւմուտքը եւ թե՛ առավելապես Ռուսաստանը շահագրգիռ են տարածաշրջանի կայունությամբ: Այլ կերպ ասած՝ իշխանության հետ երկխոսությունը, որը կնպաստի կայունության պահպանմանը, Կոնգրեսը ճիշտ ժամանակին է սկսել: Իսկ կոնգրեսականների կողմից արտահերթ ընտրությունների պահանջ ներկայացնելը բնավ լուրջ չէ, երբ ընդամենը ամիսներ են մտացել օրենքով նախատեսված ժամկետում դրանց անցկացմանը: Բացի դրանից, արտահերթ եւ հերթական ընտրությունների մեջ, որոնք նույն օրենքով ու նույն մարդիկ են անցկացնում, հազիվ թե որեւէ էական տարբերություն լինի: Հետեւաբար նման պահանջ ներկայացնելու նպատակն, ըստ էության, գլխավորապես նախահարձակ կողմնակիցներին հանգստացնելը կամ ուղղակի չհիասթափեցնելն է, մանավանդ որ՝ օրըստօրե կրճատվում է Կոնգրեսի համակիրների թիվը:

Իշխանությունների կողմից արդար ու թափանցիկ ընտրություններ անցկացնելու խոստումները եւս մասամբ բխում են արաբական հեղափոխությունների օրինակով իրավիճակի հնարավոր սրացում թույլ չտալու անհրաժեշտությունից: Ահավասիկ՝ Եգիպտոսում 2010թ. անցկացված խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքներից դժոհությունը, որոնց մասնակցել էր ընտրելու իրավունք ունեցողների ընդամենը 23 տոկոսը, ժողովրդական ընդվզումների հետեւանք էր:

Ի դեպ, վերլուծաբաններից ոմանք Միջին Ասիայի ու Հարավային Կովկասի որոշ երկրներում ավելի շուտ հնարավոր են համարում «սոմյալների ընդվզումը», որը, ըստ նրանց, լիովին այլ էություն կունենա եւ չի սահմանափակվի ժողովրդավարական բարեփոխումներով, ինչպես արաբական երկրներում³⁸: Բայց սա եւս Հայաստանին չի սպառնում՝ հաշվի առնելով Ռուսաստան արտագաղթի բաց ճանապարհը աշխատասեր հայի առջեւ:

Միջին Արեւելքի ավանդական սահմանումը

1. Բահրեյն
2. Կիպրոս
3. Եգիպտոս
4. Իրան
5. Իրաք
6. Իսրայել
7. Հորդանան
8. Զուվեյթ
9. Լիբանան
10. Օման
11. Գազայի հատված եւ Արեւմտյան ափ
12. Զաթար
13. Սաուդյան Արաբիա
14. Սիրիա
15. Թուրքիա³⁹
16. Եմեն
17. Արաբական միացյալ Էմիրություններ

Ավանդական Միջին Արեւելքին ավելանում են ներթոփիշյալները.

1. Հայաստան
2. Ադրբեջան
3. Կրասստան
4. Աֆղանստան
5. Պակիստան
6. Ղազախստան
7. Ուզբեկստան
8. Թուրքմենստան
9. Տաջիկստան
10. Ղրղզստան
11. Ալժիր
12. Մավրիտանիա
13. Արեւմտյան Սահարա
14. Լիբիա
15. Մարոկկո
16. Թունիս
17. Սուդան
18. Ջիբութի
19. Էրիթրեա
20. Սոմալի
21. Կոմորյան կղզիներ

Միջին Ասիայի եւ Հարավային Կովկասի ժողովրդավարացումը հեռանկարային է, ինչպես հողվածում, ուստի գույնը պետք է տարբերվի:

39 Թուրքիան ներառված էր ոչ ամբողջականությամբ:

**ՍԵՑԵՍԻԱՅԻ (ԱՆՋԱՏՄԱՆ)
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ 2008 ԹՎԱԿԱՆԻՑ ՅԵՏՈ**

ԼԵՎՈՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

*Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
«Հարությունյան և գործընկերներ»
իրավաբանական գրասենյակի իրավաբան*

Սեցեսիան պետության բաղկացուցիչ մասի (տարածքի եւ տարածքի բնակչության) միակողմանի անջատումն է, որը հանգեցնում է նոր պետականության ձեւավորման¹: Բոլոր պատմական ժամանակաշրջաններում սեցեսիան հանդիսացել է նոր պետությունների ստեղծման հիմնական միջոցներից մեկը: Ներկայիս քաղաքական եւ տնտեսական հզորագույն ուժերից մեկը՝ Ամերիկայի միացյալ Նահանգները ստեղծվել է 1776թ. հենց սեցեսիայի ճանապարհով: Սակայն դասական միջազգային իրավունքը չէր արգելում բռնի ուժի գործադրումը, ուստիեւ սեցեսիայի դիմած սուբյեկտը, որպես կանոն, վաստակում էր իր տեղը պետությունների «համայնքում» մայր պետության դեմ տարած ռազմական հաղթանակի գնով: Սակայն XX դարից սկսած (եւ հատկապես՝ 1945թ.-ից) միջազգային իրավունքն արգելում է ուժի գործադրումը միջազգային հարաբերություններում եւ սահմանում պետությունների տարածքային ամբողջականությունը հարգելու պարտավորություն: Հետեւաբար՝ սեցեսիայի իրավաչափության հիմնահարցը ժամանակակից միջազգային իրավունքի պայմաններում դարձել է թեժ քննարկումների եւ պետությունների միջեւ քաղաքական վեճերի առարկա:

¹ Thurer D., Burri T. Secession // Max Planck Encyclopedia of Public International Law (online resource): Հոդվածը հասանելի է www.mpepil.com կայքում:

2008թ.-ից մինչ օրս միջազգային հարաբերություններում տեղի ունեցան մի շարք իրադարձություններ, որոնք թույլ են տալիս նորովի գնահատել քննարկվող հասկացության տեղը միջազգային իրավունքի համակարգում: 2008թ. փետրվարի 17-ին ընդունվեց Կոստվոյի անկախության հռչակագիրը եւ, չնայած ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներից Երկուսի՝ Ռուսաստանի Դաշնության եւ Չինաստանի ընդդիմակայությանը, այն միայն երեք տարիների ընթացքում արժանացավ 77 պետությունների միջազգային ճանաչմանը: 2008թ. օգոստոսի 8-ին արդեն սկսվեց ռուս-վրացական պատերազմը, որն ավարտվեց Ռուսաստանի հաղթանակով եւ վերջինիս կողմից Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի նոր պետությունների ճանաչմամբ:

Այս երկու դեպքում էլ շահագրգիռ կողմերը պնդում էին, թե անջատումն անխուսափելի էր, քանի որ ազգային փոքրամասնությունները համապատասխան մայր պետությունների՝ Սերբիայի եւ Վրաստանի կողմից ենթարկվում էին էթնիկ զտումների ու մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, յուրաքանչյուր դեպքում նաեւ նոր սուբյեկտների ինքնիշխանությունը ճանաչած պետությունները խոսում էին այդ իրավիճակների *sui generis* (այսինքն՝ բացառիկ, եզակի) լինելու մասին, եւ որ դրանք չեն կարող ծառայել որպես «նախադեպ» այլ էթնիկ ընդհարումների կարգավորման համար:

Հատկանշական է նաեւ, որ երկու դեպքում էլ առաջ էր քաշվում տարածքային ամբողջականության հիմնահարցը, որը Կոստվոյի պետականությունը ճանաչած պետությունների համար դառնում էր առաջնային միայն Վրաստանի պարագայում, իսկ Հարավային Օսիայի պետականությունը ճանաչած պետությունների համար՝ միայն Սերբիայի պարագայում: Այս երկակի ստանդարտների քաղաքականությունը, սակայն, չի կարող չազդել միջազգային իրավունքի նորմերի զարգացման վրա, քանի որ հենց պետությունների պրակտիկան է ուղղորդում սովորության նորմերի զարգացումն այս կամ այն ուղղությամբ:

Վերջին տարիների ընթացքում քննարկվող ոլորտում տեղի ունեցած մեկ այլ կարեւոր իրադարձություն էր 2010թ. հուլիսի 22-ի ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի (այսուհետ՝ նաեւ «Դատարան») կողմից «*Միջազգային իրավունքի նորմերին Կոստվոյի անկախության միակողմ հռչակագրի համապատասխանություն*» վերաբերյալ խորհրդատվական եզրակացության ընդունումը: Վերջինս, իհարկե, չարդարացրեց միջազգային հանրության այն մասի ակնկալիքները, որը կարծում էր, թե Միջազգային դատարանը պարզաբանելու է անջատման եւ տարածքային ամբողջականության հետ կապված բոլոր հիմնահարցերը, քանի որ Դատարանն իր խորհրդատվական եզրակացությո-

յունում միայն դիտարկեց անկախության հռչակագրերի իրավաչափության հիմնահարցը՝ նշելով, որ դրանք չեն հակասում միջազգային իրավունքին կամ, ավելի ճիշտ, որ միջազգային իրավունքն անկողմնակալ է անկախության հռչակագրերի նկատմամբ այն պարզ պատճառով, որ տարածքային ամբողջականությունը հարգելու պարտավորությունն ուղղված է հենց պետություններին, այլ ոչ թե ոչ պետական կազմավորումներին, ինչպիսին էր Կոսովոն, երբ դեռևս գտնվում էր ՄԱԿ-ի վերահսկողության ներքո² (եւ ինչպիսին էին նաեւ Աբխազիան եւ Հարավային Օսիան):

Սակայն միջազգային նորմերը չեն գործում մեկուսացված միջավայրում կամ իրավական վակուումում³. դրանք սերտորեն փոխկապված են միմյանց հետ, իսկ նորանկախ սուբյեկտի անկախության հռչակագիրը միայն առաջին քայլն է պետականության ստեղծման ճանապարհին: Հետեւաբար՝ առաջանում են մի շարք հարցեր. իսկ ազմտ են արդյոք երրորդ պետությունները ճանաչելու Կոսովոն կամ Հարավային Օսիան, ազմտ են արդյոք նրանք դիվանագիտական ու տնտեսական հարաբերություններ հաստատելու վերջիններին հետ, եւ եթե տարածքային ամբողջականությունը հարգելու պարտավորությունը գործում է միջպետական հարթությունում միայն, չէն խախտել արդյոք Կոսովոն եւ Հարավային Օսիան ճանաչած պետությունները (այլ ոչ թե անջատման դիմած սուբյեկտը) համապատասխանաբար Սերբիայի եւ Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը հարգելու՝ իրենց պարտավորությունը:

Ճանաչման արգելքի առկայության պարագայում թե՛ Կոսովոյի, թե՛ Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի պետականությունները դատապարտված կլինեն ոչնչացման՝ անկախ իրենց անկախության հռչակագրի օրինականությունից (կամ իրավական չեզոքությունից), քանի որ նրանք պարզապես չեն լինի կենսունակ միջազգային հանրությունից մեկուսացվածության պատճառով: Ահա այս էական հարցին է, որ Դատարանը խուսափեց տալ պատասխան:

Այլ խոսքով՝ Միջազգային դատարանի խորհրդատվական եզրակացությունը կարելի է համեմատել մի իրավիճակի հետ, որում մենք հարցնում ենք քրեական գործ քննող դատարանին, թե արդյո՞ք արդարացված ինքնապաշտպանություն կարելի է որակել հարձակում գործադրած անձին քարով հարվածելը, իսկ դատարանը մեզ տալիս է պատասխան, որ քրեական իրա-

2 *Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, ICJ General List 141 (2010), paras. 79-83:

3 Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, Report of the Study Group of the International Law Commission Finalized by Martti Koskeniemi, UN Doc. A/CN.4/L.682, 13 April 2006, para. 120:

վունքում ոչինչ չի արգելում քար բարձրացնելը եւ նետելը: Համատեքստից դուրս քար նետելու արգելված չլինելու հանգամանքը մեզ բացարձակապես ոչինչ չի տալիս:

Դրա հետ մեկտեղ Դատարանի խորհրդատվական եզրակացությունն ավելի ուշադիր ընթերցելիս՝ մենք տեսնում ենք, որ Դատարանը տվել է մի շարք հուշումներ, մեր կարծիքով՝ քողարկված ասելով այն ամենը, ինչը չի կարողացել ասել ուղղակիորեն, քաղաքական ներուժի բացակայության պատճառով: Ուստի Միջազգային դատարանի վերոնշյալ եզրակացությունն իրականում ունի հսկայական իրավական արժեք եւ դրանում Դատարանի արտահայտած մի շարք եզրահանգումներ լայնորեն կօգտագործվեն նաեւ սույն հոդվածում, որում մենք կփորձենք վերլուծել անջատման իրավունքի տեղը ժամանակակից միջազգային իրավունքում եւ, հատկապես, 2008թ.-ից հետո տեղի ունեցած իրադարձությունների խորապատկերին:

Անհրաժեշտ է նախ նշել, որ անջատման հնարավորությունն, ըստ Էուբյան, անուղղակիորեն սահմանված է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1970թ. հոկտեմբերի 24-ի ընդունած 2625 բանաձեւում, որն ավելի շատ հայտնի է որպես *ՄԱԿ-ի կանոնադրությանը համապատասխան՝ պետությունների միջեւ բարեկամական հարաբերությունների եւ համագործակցության վերաբերյալ միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիր* (այսուհետ՝ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիր*)⁴: Վերջինիս, այսպես կոչված, «երաշխավորության դրույթը» (“safeguard clause”) ինքնորոշման իրավունքի բովանդակությունը պարզաբանելուց անմիջապես հետո սահմանում է.

«Վերոշարադրյալ պարբերություններում ոչինչ չպետք է մեկնաբանվի որպես թույլտվություն կամ խրախուսում որեւիցե գործողության, որը կտրոհի կամ ամբողջովին կամ մասամբ կփաստի այն ինքնիշխան եւ անկախ պետությունների տարածքային ամբողջականությունը կամ քաղաքական միասնությունը, որոնք գործում են ժողովուրդների իրավահավասարության եւ ինքնորոշման սկզբունքի հիման վրա ... եւ արդյունքում ունեն կառավարություն, որը ներկայացնում է տարածքին պատկանող ողջ ժողովուրդը՝ առանց ռասայական, կրոնական կամ մաշկի գույնի տարբերակման»:

Այս ձեւակերպումը հիմք է ծառայել, այսպես կոչված, սեցեսիայի՝ որպես իրավական պաշտպանության միջոցի (“remedial secession”), հայեցակարգի ձեւավորման համար, համաձայն որի՝ երբ որոշակի եթնիկ, կրոնական կամ որեւիցե այլ խմբի իրավունքները չեն պաշտպանվում պետության կողմից, եւ երբ տվյալ խումբը պատշաճ կերպով ներկայացված չէ պետական իշխա-

նություններում իր իրավունքներն արդյունավետ պաշտպանելու համար, այն ձեռք է բերում անկախ պետականություն ստեղծելու իրավունք⁵:

Իրավաբանական գրականության մեջ այս դրույթի մեկնաբանման վերաբերյալ ձեւավորվել են հակասական մոտեցումներ: Մի խումբ հեղինակներ գտնում են, որ այսպես կոչված՝ *a contrario* մեկնաբանման կանոնի կիրառման արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ «երաշխավորության դրույթն», ըստ էության, սահմանում է անջատման հնարավորություն: Մյուսները քննադատում են այդ մեկնաբանման կանոնի կիրառելիությունն ընդհանրապես կամ վիճարկում են տվյալ նորմի համապարտադիր իրավաբանական բնույթը՝ նշելով, որ անգամ եթե այն ամրագրված է *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրում*, միեւնույն է՝ չի դարձել սովորութային միջազգային իրավունքի բաղկացուցիչ մաս՝ պետական պրակտիկայի բացակայության պատճառով⁶: Այս հեղինակների թվին են դասվում նշանավոր այնպիսի մասնագետներ, ինչպիսիք են Ա.Կասսեզեն, Զ.Տոմուսչատը, Մ.Շոուն եւ այլք:

Հետեւաբար՝ նախ փորձենք մեկնաբանել «երաշխավորության դրույթը» տարբեր հնարքների միջոցով՝ մեկնաբանման լրիվությունն ու ամբողջականությունը ապահովելու համար⁷, իսկ այնուհետեւ անդրադառնանք նաեւ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրի* իրավական արժեքին:

Նախ անդրադառնանք *a contrario (per argumentum e contrario)* մեկնաբանման կանոնին: Վերջինիս ձեւակերպման փորձ է արել Ու.Լինդերֆալկը, ով պայմանագրերի մեկնաբանման կանոններին նվիրված իր աշխատությունում տալիս է հետեւյալ բնութագիրը. «Եթե հնարավոր է ցույց տալ, որ պայմանագրի դրույթը պարունակում է ձեւակերպում, որն իր սովորական իմաստի համաձայն օգտագործվում է ավելի մեծ դասի մասը կազմող փոքր հասկացությունը բնորոշելու համար, ապա դրույթը պետք է հասկանալ այնպես, որ ձեւակերպման շարունակությունը վերաբերի միայն այդ փոքր հասկացությանը, այլ ոչ թե դասի որեւէ այլ մասին»⁸:

5 Franck T. Postmodern Tribalism and the Right to Secession // Peoples and Minorities in International Law / Ed. by Brölmann C. et al. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht-Boston-London, 1993, P. 13-14, Crawford J. Creation of States in International Law. 2nd ed., Clarendon Press, Oxford 2006, P. 126:

6 Տե՛ս օր.՝ Tomuschat C. Secession and Self-Determination // Ed. by Kohen M. G. Cambridge University Press, Cambridge-New York, 2006, P. 38, Cassese A. Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal. Cambridge University Press, 1995, P. 121-124:

7 J.Klabbers, Virtuous Interpretation / Treaty Interpretation and the Vienna Convention on the Law of Treaties: 30 Years On, ed. by M.Fitzmaurice, O.Elias, P.Merkouris, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden / Boston, 2010, P. 35-36:

8 Linderfalk. U., On the Interpretation of Treaties: The Modern International Law as Expressed in the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, Springer, Dordrecht, 2007. P. 302:

Այլ խոսքով՝ եթե A դասն իր մեջ պարունակում է x , y եւ z հասկացությունները, իսկ պայմանագրի կամ որեւիցե այլ փաստաթղթի դրույթում հիշատակվում է միայն x հասկացությունը, ապա պայմանագրում շարադրված վարքագծի կանոնը չի կարող վերաբերել y կամ z հասկացություններին կամ A դասին ընդհանրապես, այն վերաբերում է միայն x հասկացությանը:

Երբ նույն տրամաբանությունը կիրառում ենք *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրի* «Երաշխավորության դրույթի» նկատմամբ, պետություններն ընդհանուր առմամբ հանդիսանում են դասը, մինչդեռ «*Ժողովուրդների իրավահավասարության եւ ինքնորոշման սկզբունքի հիման վրա*» գործող պետությունները, որոնք «*ունեն տարածքին պատկանող որջ ժողովուրդը ներկայացնող կառավարություն՝ առանց ռասայական, կրոնական կամ մաշկի գույնի տարբերակման*», հանդիսանում են դասի կոնկրետ դրսեւորումը: Ուստի երբ «Երաշխավորության դրույթը» տրոհումից եւ քայքայումից պաշտպանում է ինքնիշխան եւ անկախ պետությունների տարածքային ամբողջականությունը կամ քաղաքական միասնությունը, այն խոսում է միայն վերոնշյալ տեսակի պետությունների մասին, այսինքն՝ նրանց, որոնք իրենք իսկ հարգում են ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը:

Նույն եզրակացության ենք հանգում նաեւ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրի* համակարգային ընթերցանության պարագայում: Այսպես, եթե «Երաշխավորության դրույթը» կիրառվեր բոլոր պետությունների նկատմամբ՝ ապահովելով վերջիններիս տարածքային ամբողջականության պահպանումն անկախ վերջիններիս՝ ազգային փոքրամասնությունների եւ առանձին տարածքների բնակչության նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքից, ապա ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ նախորդ դրույթները լիովին կիմաստազրկվեին, քանի որ դա կնշանակեր, որ արտաքին ինքնորոշման իրավունքի իրականացումը, այսինքն՝ ինքնորոշման սկզբունքի լույսի ներքո անկախ պետականության ստեղծումը կլիներ պարզապես անհնարին:

Այսպես՝ ակնհայտ է, որ 17-19-րդ դարերի գաղութացման գործընթացում խոշոր գաղութատեր պետությունները ձեռք էին բերել տիտղոս համապատասխան գաղութացված տարածքների նկատմամբ: Դա իր հերթին նշանակում է, որ եթե «Երաշխավորության դրույթում» ամրագրված նորմը վերաբերեր բոլոր պետություններին, ապա գաղութարար տերությունները կպահպանեին իրենց տիտղոսը նաեւ գաղութացված տարածքների նկատմամբ: Արդյունքում Աֆրիկայի եւ Լատինական Ամերիկայի պետությունները պարզապես երբեք չէին ստեղծվի:

Վերոնշյալ փաստաթղթերն անհրաժեշտ է մեկնաբանել նաեւ համապատասխան դատական պրակտիկայի լույսի ներքո: Այսպես, Կանադայի Գերագույն դատարանը՝ քննարկելով Քվեբեկ նահանգի անջատման հնարավորության համապատասխանությունը Կանադայի սահմանադրական իրավունքին եւ միջազգային իրավունքին, նշել է.

«Միջազգային իրավունքի ճանաչված աղբյուրները հաստատում են, որ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը սովորաբար իրականացվում է ներքին ինքնորոշման ճանապարհով, որի միջոցով ժողովուրդն ընտրում է իր քաղաքական, տնտեսական, հասարակական եւ մշակութային զարգացումը գոյություն ունեցող պետության շրջանակներում: Արտաքին ինքնորոշումը (որը սովյալ դեպքում դրսեւորվում է միակողմանի անջատման ճանապարհով) ծագում է միայն առավել ծայրահեղ իրավիճակներում եւ անգամ այդ դեպքում էլ միայն հստակ ձեւակերպված պայմաններում: Արտաքին ինքնորոշումը կարող է բնորոշվել որպես ... ժողովրդի կամքի հիման վրա ինքնիշխան եւ անկախ պետության հիմնադրում, այլ պետության հետ միավորում կամ ինտեգրում, կամ ցանկացած այլ քաղաքական կարգավիճակի ձեռքբերման եղանակով...»⁹:

Նույն մոտեցումն է դրսեւորել նաեւ ՌԴ սահմանադրական դատարանը Չեչնիայի հանրապետության տարածքում սահմանադրական կարգի վերականգնմանն ուղղված՝ ՌԴ նախագահի մի շարք հրամանագրերի սահմանադրականության հարցը որոշելու վերաբերյալ իր 1995թ. հուլիսի 31-ի որոշման մեջ¹⁰: Մասնավորապես՝ ՌԴ սահմանադրական դատարանի որոշման մեջ նշվում է, որ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրով* ամրագրված՝ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը չի կարող իրականացվել ի փաստ այն պետությունների տարածքային ամբողջականության,

9 Reference re Secession of Quebec. [1998] 2 S.C.R. 217, 1998 Canadian Legal Information Institute, Vol. 793 (S.C.C.), § 126:

10 Решение Конституционного суда РФ № 10-П/1995 от 31.07.1995 по делу о проверке конституционности Указа Президента Российской Федерации от 30 ноября 1994 года № 2137 «О мероприятиях по восстановлению конституционной законности и правопорядка на территории Чеченской Республики», Указа Президента Российской Федерации от 9 декабря 1994 года № 2166 «О мерах по пресечению деятельности незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и в зоне осетино-ингушского конфликта», постановления Правительства Российской Федерации от 9 декабря 1994 года № 1360 «Об обеспечении государственной безопасности и территориальной целостности Российской Федерации, законности, прав и свобод граждан, разоружения незаконных вооруженных формирований на территории Чеченской Республики и прилегающих к ней регионов Северного Кавказа», Указа Президента Российской Федерации от 2 ноября 1993 года № 1833 «Об Основных положениях военной доктрины Российской Федерации»:

որոնք իրենց գործողություններով հարգում են ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը: Եվ այնուհետև որոշման մեջ փորձ է արվում հիմնավորելու, որ Ռուսաստանի դաշնային իշխանությունների կողմից բազմիցս ձեռնարկվել են Չեչնիայում ձեւավորված իրավիճակի խաղաղ կարգավորման փորձեր, եւ որ ՌԴ նախագահի վիճարկվող հրամանագրերն ուղղված են եղել տարածաշրջանում խաղաղության վերականգնմանը, անօրինական զինված խմբավորումների զինաթափմանը եւ ՌԴ տարածքային ամբողջականության պահպանմանը, այլ ոչ թե Չեչնիայի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի ոտնահարմանը:

Սակայն *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիրը* միջազգային պայմանագիր չէ, հետեւաբար՝ վերջինիս դրույթների պարտադիր բնույթի մասին խոսելու համար անհրաժեշտ է նախ ապացուցել, որ դրանք կայացել են որպես սովորութային միջազգային իրավունքի նորմեր:

Սովորութային նորմերի վերհանման «դասական» եղանակը ենթադրում է պետությունների պրակտիկայի եւ *opinio juris*-ի առկայություն¹¹: Վերջինս պետությունների սուբյեկտիվ գնահատականն է այս կամ այն վարքագծի կանոնի իրավաբանական ուժի վերաբերյալ, որը կարող է արտահայտվել դիվանագիտական գրագրություններում, պետության կողմից ընդունված հռչակագրերում կամ հենց վերջինիս գործողություններում: Սակայն սեցեսիայի իրավունքի հետազոտության պարագայում սովորութային նորմերի վերհանման տվյալ մեթոդի կիրառումն անխուսափելիորեն առաջ է բերում մի շարք դժվարություններ, որոնք իրավաբանական գրականության մեջ շատ հաճախ անտեսվում են:

Առաջին՝ դասական դարձած *Հյուսիսային ծովի մայրցամաքային ելուստի վերաբերյալ* վճռում ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանը նշել է, որ սովորութային նորմի «բյուրեղացման» համար անհրաժեշտ է, որպեսզի պետությունների պրակտիկան լինի համընդհանուր եւ միատեսակ¹², սակայն պետությունները չեն առաջանում սեցեսիայի ճանապարհով ամեն օր, ամիս կամ անգամ տարի: Հետեւաբար՝ առկա չէ բավարար պրակտիկա վերջինիս միատեսակությունը կամ համընդհանրությունը ուսումնասիրելու համար:

11 *Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta)*, ICJ Reports 13 (1985), para. 27:

12 *North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Denmark and Netherlands)*, ICJ Reports 9 (1969), para. 74, *Shaw M. N.* International Law. Cambridge University Press, Cambridge-New York-Melbourne, 2008, 6th ed. P. 76-78; *Asylum (Colombia/Peru)*, ICJ Reports 266 (1950), P. 276, *Лукин П. П.* Источники международного права. Издательство Академии наук СССР, Москва, 1960. С. 83:

Երկրորդ՝ այդ իրավունքի կրողն անձամբ չի մասնակցում նորմաստեղծման գործընթացին¹³, քանի որ միջազգային իրավունքի նորմերը ստեղծվում են պետությունների կողմից¹⁴, այլ ոչ թե պետականակերպ կազմավորումների, որոնք միայն հավակնում են դառնալ պետություն: Մի իրավիճակում, որտեղ իրավունքի շահառուն ոչ մի կերպ չի ազդում այդ նորմի բյուրեղացման գործընթացի վրա, առաջանում է հարց՝ իսկ ի՞նչ պրակտիկան պետք է հաշվի առնել: Ի տարբերություն միջազգային իրավունքի այլ նորմերի, որոնց պարագայում եւ ակտիվ կողմը, եւ այն կողմը, ում համար առաջանում են պարտավորություններ, մասնակցում են պրակտիկայի կազմավորմանը¹⁵, սեցեսիայի պարագայում իրավիճակը միանգամայն այլ է:

Միջազգային իրավունքի դասական հեղինակներից մեկը՝ Յ.Մաքգիբբոնը, հետեւյալ կերպ է նկարագրում է սովորութային նորմերի կայացման գործընթացը.

«Այն պահից, երբ պետությունը հետեւում է որոշակի վարքագծի՝ գտնելով, որ այդ վարքագծին հետեւելն իր իրավունքն է, եւ միաժամանակ ենթարկվում է այլ պետությունների համանման վարքագծին՝ ընկալելով այն որպես վերջիններիս իրավունք, եւ երբ պետությունների մեծամասնությունը վարվում է համանման կերպ, սովորությունը վերածվում է սովորույթի, որն իր մեջ ներառում է եւ իրավունք, եւ պարտավորություն, որը կիրառվում է պետությունների կողմից փոխադարձության ակնկալիքով եւ ամրապնդվում է համընդհանուր պրակտիկայի տեսքով՝ արտացոլելով պետությունների համաձայնությունը, որը կարող է արտահայտված լինել թե բացահայտորեն, թե լռելյայն»¹⁶:

Սակայն մի իրավիճակում, որում ենթադրյալ իրավունքի կրող սուբյեկտը չի մասնակցում նորմաստեղծման գործընթացին, խոսք չի կարող լինել ո՛չ փոխադարձության, ո՛չ էլ փոխադարձ համաձայնության մասին: Հետեւաբար՝ *opinio juris*-ի վերհանումն անգամ տեսականորեն դառնում է անհնարին:

13 Տե՛ս օր.՝ *Mendelson M. H. The Formation of Customary International Law // Recueil des Cours. Vol. 272 (1988). P. 198-203, Shaw M. N. International Law... P. 5-6; Левин Д. Б. Актуальные проблемы теории международного права. Издательство «Наука», Москва, 1974, С. 42-43.*

14 *Oppenheim L. International Law: Vol. 1 / Ed. by Jennings R. Y. & Watts A. P. 24, տե՛ս նաեւ Dinstein Y. The Interaction between Customary International Law and Treaties // Recueil des Cours. Vol. 322 (2006). P. 266-269.*

15 Տե՛ս *Mendelson M. H. Op. cit. P. 255-256:*

16 *MacGibbon I. C. Customary International Law and Acquiescence // British Year Book of International Law. Vol. 33 (1957). P. 117:*

Ինչ վերաբերում է պետությունների պրակտիկային, ապա միջազգային դատական ատյանները սովորության Նորմերի վերհանման նպատակով միշտ ավելի մեծ ուշադրություն են դարձնում այն պետությունների պրակտիկային, որոնց համար կոնկրետ վիճարկվող Նորմն ունի առավել մեծ կարեւորություն¹⁷: Այս դեպքում այդպիսի առավել շահագրգիռ սուբյեկտներ են հանդիսանում այն պետությունները, որոնք իրենց տարածքում ունեն ազգային փոքրամասնություններ, որոնց իրավունքները հենց նրանք էլ ոտնահարում են: Սակայն ակնկալել նման պետություններից, որ վերջիններս կճանաչեն անջատման դիմած սուբյեկտների պետականությունը՝ լիովին անտրամաբանական է:

Փորձը ցույց է տալիս, որ անգամ եթե պետությունները մի դեպքում պատրաստ են ճանաչելու անջատման իրավունքը, անպայման կհերքեն այդ իրավունքի գոյությունն այն դեպքերում, երբ անջատումը վտանգում է իրենց իսկ տարածքային ամբողջականությունը: Արդյունքում անջատողական շարժումների վերաբերյալ պետությունների պաշտոնատար անձանց հայտարարությունները էականորեն տարբերվում են միմյանցից՝ կախված կոնկրետ իրավիճակից եւ կոնկրետ պետության քաղաքական հետաքրքրություններից ու շահերից:

Օրինակներն առավել քան ակնառու են: Այսպես՝ Յնդկաստանը Արեւելյան Պակիստան (Բանգլադեշ) իր ռազմական միջամտության կապակցությամբ նշել էր, թե Բանգլադեշը ոչ «ինքնակառավարվող տարածք» է¹⁸ (այսինքն՝ տարածք, որի բնակչությունն օժտված է ինքնորոշման իրավունքով), եւ որ «միջազգային իրավունքի համաձայն, երբ մայր պետությունը անհետադարձ կորցնում է սեփական բնակչության զգալի մասի վստահությունը եւ ունակ չէ վերականգնել իր վերահսկողությունը՝ այնպես, ինչպես դա տեղի ունեցավ Բանգլադեշի պարագայում, ապա ստեղծվում են պայմաններ, որպեսզի բնակչության այդ հատվածը կայանա իբրեւ անկախ պետություն»¹⁹: Ավելի ուշ, սակայն, Մարդու իրավունքների կոմիտեի շրջանակներում բնարկույթների ժամանակ Յնդկաստանն արդեն հայտարարեց, թե ինքնորոշման իրավունքը պատկանում է միայն այն ազգերին, որոնք ենթարկվում են օտարերկրյա ճնշման, եւ կիրառելի չէ ժողովուրդների առանձին հատվածների նկատմամբ²⁰: Իսկ ահա Կոսովոյի անկա-

17 *North Sea Continental Shelf...* ICJ Reports 9 (1969), para. 74; Dinstein Y. The Interaction between Customary International Law and Treaties. P. 288-291:

18 SC Session 1606, UN Doc. S/PV.1606, 4 December 1971, para. 185:

19 SC Session 1611, UN Doc. S/PV.1611, 5 December 1971, para. 124:

20 India's Report to the Human Rights Committee, 2 *Yearbook of Human Rights Commis-*

խության հռչակագրի կապակցությամբ Հնդկաստանի արտաքին գործերի նախարարը 2008թ. մայիսի 15-ին Ռուսաստանի եւ Չինաստանի իր գործընկերների հետ հանդես եկավ միացյալ հայտարարությամբ, որում ասվում էր. «Կոսովոյի խնդիրը ... պետք է լուծվի բացառապես միջազգային իրավունքի հիման վրա ... Կոսովոյի անկախության միակողմ հռչակագիրը հակասում է Անվտանգության խորհրդի 1244-րդ բանաձեւին: Ռուսաստանը, Հնդկաստանը եւ Չինաստանը հանդես են գալիս հոգուտ միջազգային իրավունքի շրջանակներում Բելգրադի եւ Պրիշտինայի միջեւ բանակցությունների վերականգնման եւ նրանց միջեւ այդ սերբական շրջանի կապակցությամբ բոլոր խնդիրների վերաբերյալ համաձայնության ձեռքբերման»²¹:

Քաղաքական դիրքորոշումների համանման կտրուկ փոփոխություն բացահայտորեն կարելի է հետեւել նաեւ ՌԴ արտաքին քաղաքականության համատեքստում: Այսպես՝ 2008թ. փետրվարի 24-ին մի շարք պետությունների կողմից Կոսովոյի պետականության ճանաչման առնչությամբ ՌԴ նախագահ Վ.Վ. Պուտինը ԱՊՀ պետությունների ղեկավարների ոչ պաշտոնական հավաքի ժամանակ Նշեց. «Կոսովոյի նախադեպը սարսափելի նախադեպ է: Այն, ըստ էության, կոտրում է միջազգային հարաբերությունների ողջ համակարգը, որը ստեղծվել է ոչ թե տասնամյակների, այլ հարյուրամյակների ընթացքում: Եվ այն, անկասկած, կարող է դառնալ անկանխագուշակելի իրադարձությունների մի ամբողջ շղթայի պատճառ: Նրանք, ովքեր անում են այն, չեն հաշվարկում իրենց գործողությունների արդյունքները: Վերջին հաշվով այն երկու ծայր ունեցող փայտ է, եւ երկրորդ ծայրը մի օր կհարվածի իրենց գլխին»²²:

Նույն Պուտինը 2008թ. մարտի 8-ին հայտարարել էր, որ «պետք չէ լինել խոշոր մասնագետ՝ հասկանալու համար, որ ինքնիշխան պետության առանձին հատվածի ճանաչման համար անհրաժեշտ է, որպեսզի դա իրականացվի բանակցային գործընթացի շրջանակներում եւ բանակցություններին մասնակցող բոլոր կողմերի համաձայնությամբ»²³:

sion 341 (1983-1984), P. 343.

21 Стенограмма выступления и ответов на вопросы СМИ Министра иностранных дел России С.В.Лаврова на пресс-конференции по итогам встречи министров иностранных дел РИК, Екатеринбург, 15 мая 2008 года, док. 678-15-05-2008. Տեքստը տե՛ս <http://www.mid.ru/> կայքում:

22 Ելույթի տեքստը տես՝ <http://www.ves.lv/article/36383> կայքում:

23 Ответы на вопросы журналистов по окончании переговоров с Федеральным канцлером Германии Ангелой Меркель 8 марта 2008 года. Նախագահի ելույթի տեքստը տե՛ս http://archive.kremlin.ru/appears/2008/03/08/2237_type63377type63380_161952.shtml կայքում:

Չնայած դրան, միայն մի քանի ամիս անց արդեն ՌԴ-նոր նախագահ Դ.Ա. Մեդվեդեւը Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի պետությունների ճանաչման իր ճառում արեց հետեւյալ հայտարարությունը. «2008թ. օգոստոսի 8-ին Թբիլիսին կայացրեց իր որոշումը. Սահակաշվիլին իր քաղաքական խնդիրների լուծման համար ընտրեց ցեղասպանության ուղին: Դրանով նա սեփական ձեռքերով խաչ քաշեց օսերի, աբխազների եւ վրացիների՝ մեկ պետության կազմում խաղաղ համակեցության վերաբերյալ հույսերի վրա: Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի ժողովուրդները մի քանի անգամ հանրաքվեի միջոցով արտահայտվել են իրենց հանրապետությունների անկախության օգտին: Մենք հասկանում ենք, որ այն բանից հետո, ինչ տեղի ունեցավ Ցխինվալում եւ պլանավորվում էր Աբխազիայում, նրանք իրավունք ունեն անձամբ որոշելու իրենց ճակատագիրը»²⁴:

Վենեսուելան, որը Կոսովոյի անկախության կապակցությամբ հայտարարել էր, թե «անկախության միակողմ հռչակումը ... ոտնձգություն է գործող միջազգային իրավունքի, մասնավորապես պետությունների տարածքային ամբողջականության եւ ինքնիշխանության սկզբունքների նկատմամբ»²⁵, ոչ մի խնդիր չտեսավ Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի ճանաչման համար²⁶՝ հետեւելով Ռուսաստանի օրինակին: Թուրքիան՝ միակ պետությունը, որը հակառակ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի հորդորների²⁷, *de facto* ճանաչում է Հյուսիսային Կիպրոսի Հանրապետությունը եւ ճանաչել է նաեւ Կոսովոն²⁸, միեւնույն ժամանակ քննադատում է Լեռնային Ղարաբաղի «անջատումը» Ադրբեջանից²⁹:

Այս վերլուծությունը, որը կարելի է անվերջ շարունակել՝ բերելով օրինակներ գրեթե բոլոր պետությունների վերաբերյալ, կասկածի տակ է

24 Заявление Президента Российской Федерации Дмитрия Медведева 26 августа 2008 года. Նախագահի ելույթի տեքստը տես՝ http://archive.kremlin.ru/appears/2008/08/26/1545_ty-pe63374type82634type205158_205744.shtml կայքում:

25 *Pleadings of states during the Kosovo case*, Written Statement of Venezuela (24 April 2009). Հասանելի է <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15676.pdf> կայքում:

26 Statement of the President of Venezuela (10 September 2009). Հասանելի է <http://en.rian.ru/world/20090910/156084433.html> կայքում:

27 GA Resolution 550, UN Doc. S/RES/550, 11 May 1984, para. 2:

28 St' u Statement of Minister of Foreign Affairs of the Republic of Turkey, Regarding the Recognition of Kosovo by Turkey (18 February 2008). Հասանելի է http://www.mfa.gov.tr/state-ment-of-h_e_-mr_-ali-babacan_-minister-of-foreign-affairs-of-the-republic--of-turkey_-regarding-the-recognition-of-kosovo.en.mfa կայքում:

29 St' u op.՝ GA Session 98, UN Doc. A/60/PV.98, 7 September 2006, P. 33 (Representative of Turkey notes: "My Government supports a just and lasting solution to the Nagorny Karabakh conflict on the basis of the fundamental principles of international law, the territorial integrity of Azerbaijan, the relevant Security Council resolutions and goodneighbourly relations"):

դնում պետությունների պրակտիկայի ուսումնասիրության նպատակահարմարությունը: Այն ցույց է տալիս, որ ինքնորոշման եւ պետությունների տարածքային ամբողջականության հետ կապված հարցերում, պետությունները չեն առաջնորդվում իրավական բարեխղճությամբ, այլ հաշվի են առնում իրենց քաղաքական նպատակահարմարությունը: Հետեւաբար՝ պետությունները հակված են սատարելու էթնիկ խմբերի անջատմանը՝ այն դեպքերում, երբ այդ էթնիկ խմբերը ներկայացնում են իրենց իսկ պետության ազգային մեծամասնությունը (օրինակ՝ Սերբիան օժանդակում էր Ռեպուբլիկա Սրպսկային, Թուրքիան՝ Հյուսիսային Կիպրոսի Հանրապետությանը, Ալբանիան՝ Կոսովոյին եւ այլն) կամ երբ անջատման արդյունքում տուժում է մի պետություն, որի հետ նրանք ունեն բացասական հարաբերություններ (օրինակ՝ ՌԴ-ն պաշտպանում է անջատողական շարժումները Վրաստանի տարածքում, ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունները նույն կերպ էին վարվում Նախկին Հարավսլավիայի փլուզման ընթացքում, Հնդկաստանը՝ Պակիստանի դեպքում եւ այլն): Սակայն այդ նույն պետությունները հերքում են անջատման իրավունքի գոյությունն այն դեպքերում, երբ անջատումն առնչվում է սեփական տարածքներին (օրինակ՝ Ռուսաստանը դեմ է Չեչնիայի անջատմանը, Սերբիան՝ Կոսովոյի) կամ դաշնակից պետությունների տարածքին (օրինակ՝ Ռուսաստանը դեմ է Կոսովոյի պետականությանը, Թուրքիան՝ ԼՂՀ-ին եւ այլն):

Պետք է նաեւ հաշվի առնել, որ պաշտոնական հայտարարություններ անելիս բարձրաստիճան պաշտոնատար անձինք չեն մտախոգվում այն մասին, որ իրենց հայտարարությունները կարող են տանել միջազգային իրավունքը զարգացման այս կամ այն ճանապարհով, այլ միայն հոգում են, որպեսզի հետագայում իրենց հայտարարությունները չօգտագործվեն հենց իրենց դեմ: Դրանով էլ պայմանավորված՝ այսօր անընդհատ կարելի է լսել պետական այրերի հայտարարություններ այս կամ այն նոր պետականության ստեղծման դեպքի *sui generis* լինելու վերաբերյալ:

Այս տեսակետից պատահական չէ, որ միջազգային իրավունքի որոշ հեղինակներ՝ ուսումնասիրելով պետությունների պրակտիկան, գալիս են այն եզրահանգման, որ մարդու իրավունքների լայնածավալ խախտումների պարագայում սեցեսիայի դիմելու իրավունքը չի կարծրացել որպես սովորության իրավունքի նորմ: Սակայն այս հեղինակների վերլուծությունն իրականում կանգ է առնում կես ճանապարհին, որովհետեւ միջազգային իրավունքի պարագայում որոշակի իրավունքի բացակայությունն ապացուցելը միայն աշխատանքի կեսն է, քանի որ միջազգային իրավուն-

քը գործում է «թուլլատրելի է այն, ինչ արգելված չէ» սկզբունքի հիման վրա: Ուրեմն՝ միջազգային իրավունքում սեցեսիայի հնարավորության բացակայությունն ապացուցելու համար անհրաժեշտ է նաեւ ցույց տալ արգելող նորմի առկայությունը:

Ինչպես արդեն նշվեց, չնայած բոլոր այս հեղինակները վիճարկում են սեցեսիայի իրավունքի գոյությունը միջազգային իրավունքում, նրանք բոլորն էլ ապրիորի ընդունում են տարածքային ամբողջականության նորմի գոյությունը: Հետեւաբար՝ ավելի մանրամասն անդրադառնալով տարածքային ամբողջականության սկզբունքի ուսումնասիրությանը:

Ինչպես որ միջազգային իրավունքի ցանկացած սկզբունք՝ տարածքային ամբողջականության սկզբունքը նույնպես իրականում դրսեւորվում է վարքագծի մի շարք կանոնների տեսքով:

Հատկանշական է, որ «տարածքային ամբողջականություն» ձեւակերպումն օգտագործող միջազգային պայմանագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ վերջիններս այն օգտագործում են միայն ուժի գործադրման համատեքստում: Առաջին նման փաստաթուղթը 1856թ. Փարիզի խաղաղության պայմանագիրն է, որում խոսվում է Օսմանյան կայսրության տարածքային ամբողջականության ոտնահարման պարագայում վերջինիս՝ դաշնակից պետությունների կողմից օժանդակություն տրամադրելու մասին³⁰: Այնուհետեւ տվյալ ձեւակերպումը սկսում է պարբերաբար օգտագործվել խաղաղության պայմանագրերում (օր.՝ Բրեստ-Լիտովսկի խաղաղության պայմանագիր³¹, Եգիպտոսի եւ Իսրայելի միջեւ 1979թ. մարտի 26-ի խաղաղության պայմանագիր, 3-րդ հոդված³²), ռազմական դաշինք հաստատող համաձայնագրերում³³, չեզոքության պայմանագրե-

30 Փարիզի խաղաղության պայմանագրի համապատասխան հոդվածի մանրամասն վերլուծության համար տես՝ *D'Amato A.*, *International Law: Process and Prospect*, Transnational Publishers, Irvington, 1995, 2nd ed., P. 58:

31 1918թ. մարտի 3-ի Բրեստ-Լիտովսկի խաղաղության պայմանագրի 7-րդ հոդվածի համաձայն հաստատվում էր Պարսկաստանի եւ Աֆղանստանի անկախ պետականությունը, եւ պայմանագրին անդամակցող կողմերը պարտավորվում էին «հարգել այդ պետությունների քաղաքական ու տնտեսական անկախությունը եւ տարածքային ամբողջականությունը»։ պայմանագրի տեքստը տես՝ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/brest.asp կայքում:

32 Պայմանագրի տեքստը տես՝ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/isregypt.asp կայքում:

33 Տես օր.՝ Արաբական լիգայի պետությունների միջեւ ընդհանուր պաշտպանության եւ տնտեսական համագործակցության 1950թ. հունիսի 17-ի պայմանագիր, 3-րդ հոդված // *American Journal of International Law*, Vol. 49, P. 51 (1955), Թուրքիայի Հանրապետության, Հունաստանի Թագավորության եւ Հարավսլավիայի Ժողովրդական Դաշնային Հանրապետության միջեւ միության, քաղաքական համագործակցության եւ փոխադարձ օժանդակության 1954թ. օգոստոսի 9-ի պայմանագիր (Բալկանյան պակտ), պրեամբլովա.

րում³⁴ եւ տարածաշրջանային միջազգային կազմակերպությունների հիմնադիր պայմանագրերում³⁵՝ ամենուրեք ուժի գործադրման համատեքստում: Եվ, իհարկե, ուժի գործադրման համատեքստում են օգտագործում տվյալ ձեւակերպումը Ազգերի լիգայի կանոնադրությունը եւ Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունը: Հետեւաբար՝ պայմանագրային միջազգային իրավունքում տարածքային ամբողջականության սկզբունքը գործում է միայն պետությունների միջեւ ուժի գործադրման համատեքստում:

Սակայն մյուս կողմից՝ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիրը* խոսում է այն մասին, որ «պետությունների տարածքային ամբողջականությունն անձեռնմխելի է», եւ որ «յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է հարգել այլ պետությունների իրավասությունները»: Ավելին, հռչակագրի համաձայն, պետությունները պարտավոր են ձեռնպահ մնալ «ցանկացած պետության քաղաքական անկախության կամ տարածքային ամբողջականության դեմ ուղղված քաղաքական, տնտեսական կամ որեւէ այլ ձեւի ճնշումից», եւ «ցանկացած պետություն պետք է ձեռնպահ մնա ցանկացած գործողությունից, որոնք ուղղված կլինեն ցանկացած այլ պետության կամ երկրի ազգային միասնության եւ տարածքային ամբողջականության մասնակի կամ լրիվ ոչնչացմանը»:

Եվ եթե անգամ այս նորմերը (լինեն դրանք պարտադիր, թե ոչ) չեն կաշկանդում ոչ պետական կազմավորումներին, ապա դրանք միանշանակ վերաբերում են պետություններին³⁶, քանի որ պետության բնակչության մի մասին սեցեսիայի չդիմելուն պարտադրող նորմի բացակայությունը մեկ բան է, իսկ պետությունների՝ իրար տարածքային ամբողջականությունը հարգելու պարտավորությունը՝ բոլորովին այլ բան:

պայմանագրի տեքստը տես՝ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/eu002.asp#1 կայքում, Հարավարեւելյան Ասիայի կոլեկտիվ պաշտպանության 1954թ. սեպտեմբերի 8-ի պայմանագիր (Մանիլյան պակտ), 2-րդ հոդված, UNTS, Vol. 209, P. 28, Միացյալ Նահանգների եւ Չինաստանի Հանրապետության փոխադարձ պաշտպանության 1954թ. դեկտեմբերի 2-ի պայմանագիր, 2-րդ հոդված, UNTS, Vol. 248, P. 213:

34 Տես օր.՝ ԽՍՀՄ եւ Ճապոնիայի միջեւ չեզոքության 1941թ. ապրիլի 13-ի պակտ, 1-ին հոդված // Документы ЦК КПГ и Совнаркома, № 384:

35 Տես օր.՝ Աֆրիկյան միության կազմակերպության 1963թ. մայիսի 25-ի կանոնադրություն, 3-րդ հոդված, մաս 3, UNTS, Vol. 479, P. 39, Պետությունների իրավունքների եւ պարտավորությունների վերաբերյալ 1933թ. դեկտեմբերի 26-ի միջամերիկյան կոնվենցիա, 11-րդ հոդված, UNTS, Vol. 165, P. 19, Ամերիկյան պետությունների կազմակերպության 1948թ. ապրիլի 30-ի կանոնադրություն, 28-րդ հոդված UNTS, Vol. 119, P. 3.

36 Տե՛ս Dugard J. & Raic D. The Role of Recognition in the Law and Practice of Secession // Secession: International Law Perspectives. Op. cit. P. 103-104:

Հատկանշական է, որ երբ Ռուսաստանի Դաշնությունը ճանաչեց Աբխազիան եւ Հարավային Օսիան, ԵԱՀԿ նախագահի հանձնակատարն իր հայտարարության մեջ նշեց, որ «Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախության ճանաչումը խախտում է ԵԱՀԿ հիմնարար սկզբունքները ... Ռուսաստանը պարտավոր է հետեւել ԵԱՀԿ սկզբունքներին՝ հարգելով Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունն ու ինքնիշխանությունը»³⁷:

Առաջանում են մի շարք հարցեր, մասնավորապես՝ պարտավոր են արդյոք պետությունները չճանաչել նորաստեղծ կազմավորումները, նախքան մայր պետության կողմից ճանաչվելը: Եվ ամենակարեւորը՝ կամ արդյոք այդ կապակցությամբ կայացած պետական պրակտիկա:

Քանի որ այստեղ խոսքը հենց նույն փաստաթղթի մասին է, որը եւ ամրագրում է սեցեսիայի իրավունքը, հետեւաբար՝ արգելող նորմի իրավական արժեքի ուսումնասիրությունը նույնպես իրականացնենք սովորության իրավունքի բյուրեղացման դասական չափանիշների հիման վրա:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այստեղ նույնպես համընդհանուր եւ միատեսակ պրակտիկայի մասին խոսելը տեղին չէ: Այսպես՝ Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիրն ընդունելուց ընդամենը երկու տարի անց արդեն 47 պետություն ճանաչել էր Բանգլադեշի անկախ պետականությունը³⁸, թեեւ մայր պետությունը՝ Պակիստանը, դեռեւս նման քայլի չէր դիմել³⁹: Այսօր արդեն ավելի քան յոթանասուն պետություն ճանաչում են Կոսովոն⁴⁰, թեեւ Սերբիան շարունակում է հերքել Կոսովոյի անկախությունը: Մի շարք պետություններ ճանաչում են Աբխազիան եւ Հարավային Օսիան:

Կարելի է արդյոք նորաստեղծ սուբյեկտների անկախության ճանաչման նման բազմաթիվ դեպքերի պարագայում խոսել ճանաչման արգելքը հաստատող համընդհանուր եւ միատեսակ պետական պրակտիկայի գոյության մասին: Իհարկե՝ ոչ:

37 OSCE Press Release, OSCE Chairman condemns Russia's recognition of South Ossetia, Abkhazia independence: Հասանելի է http://www.osce.org/georgia/item_1_32667.html կայքում:

38 Nanda V. Self-Determination in International Law: The Tragic Tale of Two Cities – Islamabad (West Pakistan) and Dacca (East Pakistan) // American Journal of International Law. Vol. 66 (1972), P. 336:

39 Castellino J. International Law and Self-Determination: The Interplay of the Politics of Territorial Possession with Formulations of Post-Colonial 'National' Identity, Martinus Nijhoff, The Hague-Boston, 2000, P. 167:

40 Կոսովոյի պետականությունը ճանաչած պետությունների ամբողջական ցուցակը հասանելի է <http://www.kosovothanksyou.com/> կայքում:

Կրկին անդրադառնանք Միջազգային դատարանի եզրակացությանը: Ուղղակիորեն նշելով, որ այն չի պատրաստվում անդրադառնալ Կոսովոյի ճանաչման օրինականության հիմնահարցին (պարբ. 51)⁴¹ Դատարանը, սակայն, այնուհետև անկախության հռչակագրի օրինականության մասին խոսելիս նշում է, որ բոլոր այն դեպքերում, երբ Անվտանգության խորհուրդն անցյալում դատապարտել է անկախության հռչակագրերը, վերջինս դա արել է միջազգային իրավունքի իմպերատիվ նորմերի խախտման առկայության պատճառով: Դատարանն այս կապակցությամբ որպես օրինակ ներկայացնում է Անվտանգության խորհրդի մի շարք բանաձևեր, որոնցով Անվտանգության խորհուրդը կոնկրետ անկախության հռչակագրերը որակել է անօրինական՝ բանաձևեր 216-ը, 217-ը, որոնք վերաբերում էին Հարավային Ռոդեզիային, բանաձև 541-ը, որն անդրադառնում էր Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետությանը եւ բանաձև 787-ը, որը վերաբերում էր Ռեպուբլիկա Սրասկային:

Սակայն Դատարանը չի հիշատակում, որ այդ նույն բանաձևերը ոչ միայն դատապարտում էին անկախության հռչակագրերը, այլև, եւ որն ավելի կարեւոր է, կոչ էին անում պետություններին՝ չճանաչել համապատասխան ոչ պետական կազմավորումների անկախությունը:

Կարելի է ենթադրել, որ եթե Միջազգային դատարանն առանձնացնում է Հարավային Ռոդեզիայի, Կիպրոսի եւ Ռեպուբլիկա Սրասկայի դեպքերը՝ որպես իմպերատիվ նորմերի խախտման դեպքեր, ապա ոչ պետական կազմավորումների կողմից նման խախտումներ չիրականացնելու դեպքում ոչ միայն այդ նորանկախ սուբյեկտների կողմից անկախության հռչակումը, այլ նաեւ երրորդ պետությունների կողմից դրանց ճանաչումը նույնպես արդարացված է:

Խնչ եզրակացության է մեզ բերում այս ամենը: Եթե նորմերի բյուրեղացման դասական չափանիշների կիրառումը հանգեցնում է (ինչպես դա պնդում են մի շարք հեղինակներ) այն մտքին, որ սեցեսիայի՝ որպես պաշտպանության միջոցի, սովորության նորմը կայացած չէ, ապա այդ նույն կանոնների կիրառման պարագայում պետք է ընդունել, որ կայացած չէ նաեւ արգելող նորմը՝ եւ կրկին համընդհանուր պրակտիկայի բացակայության պատճառով: Հետեւաբար՝ մենք գործ ունենք իրավական կարգավորման չենթարկված դաշտի հետ, որն իրավաբանական գրականության մեջ անվանվում է նաեւ *non liquet*⁴¹: Այս պարագայում, նույն Միջազգային դատարանի պրակ-

41 St'au Stone J., Non Liqueur and the Function of Law in International Community // British Yearbook of International Law, Vol. 35, (1959), P. 124-161:

տիկայի համաձայն, առկա է գործողության ազատություն⁴²: Միջազգային հանրության կայունության տեսանկյունից, իհարկե, նման մի շատ կարելուր ուղորտում գործողության ազատությունը կարող է ունենալ սարսափելի հետեւանքներ, ուստի եւ հենց այստեղ Դատարանն անում է իր վերջին (կրկին թափանք) քայլը եւ, կարծեք թե, իմիջի այլոց նշում, որ *Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագիրը*ն արտացոլում է սովորության միջազգային իրավունքը (պարբ. 80)՝ հղում անելով սեփական «*Նիկարագուան ընդդեմ ԱՄՆ-ի*» գործին: Սակայն «*Նիկարագուան ընդդեմ ԱՄՆ-ի*» գործի ուշադիր ընթերցումը ցույց է տալիս, որ վերջինում Դատարանը բոլորովին էլ անվերապահորեն չէր ընդունել հռչակագրի սովորության բնույթը, այլ ճանաչել էր այն միայն որպես *opinio juris*-ի վկայություն⁴³: Մինչդեռ *opinio juris*-ն առանց պրակտիկայի դեռ ոչ մի արժեք չունի: Ուստի Դատարանը իրականացնում է հսկայական եւ, կարծեք թե, ոչնչով չարդարացված քայլ առաջ, երբ **կոնկրետ գործով փաստարկման համար**, մասնավորապես անկախության հռչակագրի օրինականության մասին խոսելիս՝ դա իրեն բոլորովին էլ պետք չէր: Ինչո՞ւ Դատարանը դիմեց այդ քայլին:

Եթե մենք ընդունում ենք *Հռչակագիրը*՝ որպես համապարտադիր ընդհանուր միջազգային իրավունքի արտացոլում, ապա պետք է ընդունենք, որ գոյություն ունի պարտավորություն՝ ճանաչելու սեցեսիայի դիմած կազմավորումների պետականությունը, սակայն հստակ բացառությամբ, այն է՝ բացառությամբ դեպքերի, երբ անջատումն իրականացվում է մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններից, խտրականությունից եւ էթնիկ զտումներից պաշտպանվելու նպատակով: Քանի որ ինքը՝ *Հռչակագիրը*, ամրագրում է պարտավորություն՝ ճանաչելու միայն այն պետությունների տարածքային ամբողջականությունը, **որոնց կառավարությունը ներկայացնում է կառավարվողին**:

Հետեւաբար՝ մենք կամ ընդունում ենք *Հռչակագիրը* ամբողջությամբ, ուրեմն եւ նրանում ամրագրված կանոններից բացի, ընդունում ենք նաեւ այդ կանոնների հստակ ձեւակերպված բացառությունները, կամ էլ ստիպված ենք պնդել, որ գործ ունենք չկարգավորված դաշտի հետ, որտեղ որեւիցե արգելք գոյություն չունի: Երկու դեպքերում էլ օրինական են դառնում ոչ միայն անջատումը եւ նոր պետականության ստեղծումը մարդու իրավունքների լայնածավալ խախտումների պարագայում, այլ նաեւ այդ

42 *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ Reports 226 (1996), para. 21, տես նաեւ՝ *S.S. "Lotus"*, 1927 PCIJ, Series A, No. 10, P. 19:

43 *Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. USA)*, ICJ Reports 14 (1986), para. 188:

պետությունների ճանաչումը եւ նրանց օժանդակության տրամադրումը ոչ միայն մարդասիրական, տնտեսական, այլեւ ռազմական ոլորտներում:

Սակայն երկրորդ դեպքն ավելի կանոնակարգված է, քառսային չէ եւ որոշ առումով ոլորտի «օրենսդրական» կարգավորման փորձ է: Հետեւաբար՝ Կոստովոյի խորհրդատվական եզրակացության իրական արժեքը չի կարելի թերագնահատել:

Դրա հետ մեկտեղ, երբ մենք խոսում ենք նոր կայացող նորմերի մասին, մեզ անհրաժեշտ է որոշակի լեգիտիմություն՝ ներդաշնակություն արդեն կայացած իրավական համակարգի հետ⁴⁴, քանի որ, ինչպես արդեն նշեցինք սկզբում, միջազգային նորմերը չեն գործում մեկուսացված միջավայրում կամ իրավական վակուումում, ուրեմն արդյունավետության համար դրանք պետք է օգտվեն այլ նորմերի եւ սկզբունքների օժանդակությունից⁴⁵:

Այսպես օրինակ՝ երբ Միջազգային դատարանը քննում է ՄԱԿ-ի քաղաքական մարմինների գործողությունների օրինականությունը, այն ստուգում է, թե արդյոք վերջիններս չեն հակասում *ultra vires* կազմակերպության նպատակներին⁴⁶: Այս տեսանկյունից հատկանշական է, որ ՄԱԿ-ի նպատակները՝ միջազգային խաղաղության եւ անվտանգության պահպանումը, մարդու իրավունքների պաշտպանությունը, նաեւ ողջ միջազգային հանրության առանցքային արժեքներն են⁴⁷:

Անդրադառնալով սեցեսիայի՝ որպես իրավական պաշտպանության տեսության, ներդաշնակությանը խաղաղության եւ անվտանգության պահպանման սկզբունքին՝ պետք է նշել, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքն ընկալում է «խաղաղություն» հասկացությունը ոչ միայն որպես զինված ընդհարման բացակայություն («նեգատիվ խաղաղություն» կամ խաղաղության նեղ մեկնաբանություն)⁴⁸, այլ նաեւ որպես բոլոր այն նախադրյալների բացակայություն, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ ընդհարման

44 Cançado Trindade A. A. International Law for Humankind: Towards New Jus Gentium, General Course on Public International Law // Recueil des Cours. Vol. 316 (2005), P. 85-86:

45 Kolb R. Selected Problems in the Theory of Customary International Law // Netherlands International Law Review. Vol. 50 (2003). P. 129:

46 Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion, ICJ Reports 151 (1962), P. 168, Conditions of Admission of a State to Membership in the United Nations (Article 4 of the Charter), Advisory Opinion, ICJ Reports 57 (1948), P. 64:

47 Cassese A. Ex Iniuria Ius Oritur. Are We Moving Towards International Legitimation Of Forcible Humanitarian Countermeasures In The World Community? // European Journal of International Law. Vol. 10 (1999). P. 24.

48 De Wet E. The Chapter VII Powers of the United Nations Security Council. Hart Publishing, Oxford-Portland, 2004. P. 138.

համար («պոզիտիվ խաղաղություն» կամ լայն մեկնաբանություն)⁴⁹: Ուստի հատկանշական է, որ Անվտանգության խորհուրդը, որը միջազգային խաղաղության պահպանման գործառնությունը օժտված կենտրոնական մարմին է, բազմիցս միջամտել է նաեւ այնպիսի միջադեպերին, որոնք չեն հանդիսացել պատերազմ *per se*, այլ պարզապես մարդու իրավունքների լայնածավալ ոտնահարումների միջադեպեր (ինչպես օրինակ՝ Ռոդեզիայում⁵⁰, Հարավային Աֆրիկայում⁵¹, Իրաքում⁵², Սոմալիում⁵³, Ռուանդայում⁵⁴, Հայիթիում⁵⁵ եւ այլուր): Անվտանգության խորհրդի այս պրակտիկան, ըստ էության, փոփոխության է ենթարկել այնպիսի հասկացությունների նշանակությունը, ինչպիսիք են «խաղաղության ոտնահարումը» կամ «խաղաղության վտանգումը», որոնք այսօր նաեւ մարդու իրավունքների ոտնահարումներ են ենթադրում:

Այսպես օրինակ՝ Սոմալիում հումանիտար ծանր իրավիճակի կապակցությամբ Անվտանգության խորհուրդն իր 794-րդ բանաձեւում նշեց, որ *«մարդկային ողբերգության ... չափերը, որոնք ավելի էին խորանում մարդասիրական օգնության համար ստեղծված խոչընդոտների պատճառով, վտանգում են միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը»*⁵⁶, նույն կերպ 929-րդ բանաձեւում Անվտանգության խորհուրդը նշեց, որ *«Ռուանդայում մարդասիրական ճգնաժամի չափերը վտանգում են միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը»*⁵⁷:

Նույնը կարելի է ասել նաեւ Գլխավոր ասամբլեայի պրակտիկայի մասին: Այսպես՝ *Գաղութային պետություններին եւ ժողովուրդներին անկախությունն պարգևելու վերաբերյալ հռչակագիրը* սահմանում է. *«Ժողովուրդների հպատակեցումն օտարերկրյա ճնշմանն ու տիրապետությանը եւ նրանց չարաշահումը հանդիսանում են մարդու հիմնարար իրավունքների մերժում, հակասում են Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությանը եւ խոչընդոտում են համագործակցության զարգացմանն ու ողջ աշխարհում խաղաղության հաստատմանը»*⁵⁸: Այս հռչակագիրն, իհարկե,

49 Stu op.՝ The Charter of the United Nations: A Commentary, Op. cit. P. 41.

50 SC Resolution 217, UN Doc. S/RES/217, 20 November 1965:

51 SC Resolution 418, UN Doc. S/RES/418, 4 November 1977:

52 Stu op.՝ SC Resolution 686, UN Doc. S/RES/686, 2 March 1991

53 SC Resolution 794, UN Doc. S/RES/794, 3 December 1992:

54 SC Resolution 929, UN Doc. S/RES/929, 22 June 1994:

55 SC Resolution 940, UN Doc. S/RES/940, 31 July 1994:

56 SC Resolution 794, op. cit., preamble.

57 SC Resolution 929, op. cit., preamble.

58 GA Resolution 1514 (XV), UN Doc. A/4884, 14 December 1960, para. 1.

անդրադառնում է հիմնահարցին միայն բռնազավթման եւ գաղութացման համատեքստում, սակայն արդեն *խաղաղության համաշխարհային տարվա հռչակագրում* Գլխավոր ասամբլեան նշում է. «Պայքարը միջազգային խաղաղության եւ անվտանգության համար պահանջում է պետությունների եւ ժողովուրդների կողմից մշտական եւ դրական գործողություններ, որոնք ուղղված կլինեն ... [inter alia] մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների զարգացմանը, խրախուսմանը եւ իրացմանը, ինքնորոշման սկզբունքի հիման վրա ապագաղութացմանը, ռասայական խտրականության եւ ապարտեիդի վերացմանը, կյանքի որակի բարելավմանը, մարդկային կարիքների բավարարմանն ու շրջական միջավայրի պաշտպանությանը»⁵⁹:

Նույն տրամաբանությունն էր առկա նաեւ ՄԱԿ-ի շրջանակներում ստեղծված «Սպառնալիքների, մարտահրավերների եւ փոփոխությունների հարցերով բարձր մակարդակի խմբի» հաշվետվությունում, համաձայն որի՝ միջազգային մարդասիրական իրավունքների լայնածավալ խախտումները կամ զանգվածային էթնիկ զտուժները «կարող են դիտարկվել իբրեւ միջազգային խաղաղության կամ անվտանգության սպառնալիք»⁶⁰:

Հետեւաբար՝ հաշվի առնելով, որ ՄԱԿ-ի մարմինների պրակտիկան հանդիսանում է նաեւ պետությունների պրակտիկա ⁶¹, այն պետք է նկատի ունենալ ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեկնաբանման համար: Ուստի այսօրվա դրությամբ կարելի է վստահորեն ասել, որ ժամանակակից միջազգային իրավունքը որակում է ազգային, ռասայական եւ կրոնական փոքրամասնությունների իրավունքների լայնածավալ ոտնահարումները որպես ոտնձգություն միջազգային խաղաղությանը եւ ՄԱԿ-ի առաջնային նպատակների խախտում: Այս տեսանկյունից կարելի է ավելի, որ փոքրամասնություններին սեցեսիայի իրավունք կամ, ավելի ճիշտ, մայր պետության կողմից իրականացվող մարդու իրավունքների ոտնահարումները կանխելու նպատակով սեփական պետականություն ստեղծելու հնարավորություն տրամադրելը բխում է միջազգային խաղաղության եւ անվտանգության պահանջներից:

Մյուս կողմից՝ պետությունների պատասխանատվության նորմերի ամբողջությունը նախատեսում է, որ իրավախախտ պետությունը պարտավոր է վերջ տալ իրավախախտմանը, տրամադրել նույն խախտումը չկրկնելու երաշխիքներ եւ անհրաժեշտության դեպքում իրականացնել նաեւ ռեպա-

59 GA Resolution 40/3, UN Doc. A/RES/40/3, 24 October 1985, preamble.

60 A more secure world: our shared responsibility, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, UN Doc. A/59/565, 2 December 2004, para. 200.

61 Shaw M. N. International Law... P. 254.

րացիա⁶²: Իսկ ինչպե՞ս վարվել, եթե պետությունը քողարկված նպաստում է իր տարածքում մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների իրականացմանը, սակայն ոչ ընդունում է դրանք, ոչ էլ տրամադրում չկրկնման երաշխիքներ:

Նման պարագայում սեցեսիան՝ որպես իրավական պաշտպանության միջոց, վերածվում է ոչ միայն իմպերատիվ նորմի խախտումը դադարեցնելու, այլև տվյալ էթնիկ խմբի գոյությունը երաշխավորելու միջոցի, ինչպես է ծառայում է իբրեւ արդյունավետ պատասխանատվության միջոց՝ լիովին համահունչ լինելով թե միջազգային հանրության ու ՄԱԿ-ի կենտրոնական արժեքներին եւ թե պետությունների պատասխանատվության մասին միջազգային իրավունքի նորմերին: Վերջիվերջո՝ այստեղ խոսքը մի կողմից միջազգային իրավունքի *jus cogens* իմպերատիվ նորմերի խախտումները դադարեցնելու մասին է, իսկ մյուս կողմից՝ ինքնիշխանության կամ տարածքային ամբողջականության ենթադրյալ կորստի: Եվ դրն է ավելի կարելու: Հարավսլավիայի միջազգային քրեական տրիբունալը բազմիցս նշել է, որ ինքնիշխանության գերադասումը մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություններ կատարած անձանց պատասխանատվության ենթարկելուն ծաղրուծանակի է վերածում իրավունքը⁶³: Թե որ արժեքներն են առաջնային, միանգամայն ակնհայտ է:

Կոսովոյի, Ալբանիայի եւ Հարավային Օսիայի պետությունների ճանաչումը, հետեւաբար, միայն կրկնակի վերահաստատում է եւ պետությունների պրակտիկայի միջոցով լրացուցիչ լեգիտիմություն է հաղորդում սեցեսիայի իրավունքին՝ որպես էթնիկ փոքրամասնությունների կենսունակությունն ապահովելու եւ մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները կանխարգելելու վերջին միջոցի, *ultima ratio*, որը պետք է իր տրամաբանական տեղն ունենա ժամանակակից միջազգային իրավունքի համակարգում:

Պետք է նաեւ երկու խոսք ասել Կոսովոյի եւ Հարավային Օսիայի միջադեպերի, այսպես կոչված, *sui generis* բնույթի մասին, որը վերջերս շատ է չարաշահվում հատկապես քաղաքական նկատառումներով: Իրավիճակը *sui generis* է այնքան ժամանակ, որքան նմանատիպ փաստական հանգամանքները չեն կրկնվում այլ վայրերում: Միջազգային իրավունքը չի գոր-

62 Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, GA Resolution 56/83, 12 December 2001թ., article 30:

63 *Prosecutor v. Tadić*, Case No. IT-94-1-I, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (2 October 1995), para. 58, *Prosecutor v. Nikolić*, Case No. IT-94-2-AR73, Decision on Interlocutory Appeal concerning Legality of Arrest (5 June 2003), para. 26:

ծում *sui generis* իրադրությունների *ad hoc* կարգավորման ճանապարհով. վերջինիս կայունության համար անհրաժեշտ է նմանատիպ փաստերի համանման կարգավորում: Ցավոք սրտի, այսօր խոսել մարդու իրավունքների լայնածավալ խախտումների *sui generis* բնույթի մասին՝ բոլորովին էլ հնարավոր չէ: *Sui generis* էին ֆաշիստական Գերմանիայի հանցագործությունները, եւ միջազգային հանրությունը ստեղծեց Նյուրնբերգի *ad hoc* տրիբունալը, *sui generis* էին Ռուանդան եւ Սրբերենիցան, եւ միջազգային հանրությունը ստեղծեց Ռուանդայի եւ Հարավսլավիայի *ad hoc* տրիբունալները: Սակայն մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունները շարունակեցին տեղի ունենալ, եւ միջազգային հանրությունը, վերջապես, ստեղծեց Միջազգային քրեական դատարանը՝ հասկանալով, որ *ad hoc* կարգավորումը պարզապես ձեռնառու չէ: Նույն տրամաբանությամբ *sui generis* էր Բանգլադեշը, *sui generis* էր Էրիթրեան, *sui generis* է Կոսովոն, ինչպես նաեւ Հարավային Օսիան: Հետեւաբար՝ ժամանակն է մոռանալ *ad hoc* կարգավորման մասին եւ պարզապես ընդունել սեցեսիայի՝ որպես պաշտպանության միջոցի, նորմի գոյությունը միջազգային իրավունքում:

**II. քաղաքական
մեղքերի
փոփոխությունը
ՀԱՐԱՎԿՈՎԿԱՍՅԱՆ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ**

II. SHIFT IN POLITICAL CLIMATE OF THE SOUTH CAUCASUS REGION

II. ИЗМЕНЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО КЛИМАТА В ЮЖНОКАВКАЗСКОМ РЕГИОНЕ

GEORGIA AFTER THE 2008 WAR

LALI CHAGELISHVILI

Professor, Doctor of Economic Sciences

Geopolitical Aspects

Now, when analyzing the outcomes of the August 2008 war and causes of breaking it out, many questions arise: Why? What for? How? First of all, we wonder if we could avoid it. There is no doubt that everyone will agree on non-availability of answers to all these questions, though political experts have argumentative viewpoints on the abovementioned subject matter. They describe the past in a more favorable light than the future and point out that conflicts in the Caucasus between the two neighboring countries will be as unpredictable as they are now.¹

Not a lot depends on us. Thus, there is a need to be pragmatic and face up to reality. In some cases, one's ability to do more depends on both domestic and foreign factors. In other cases, one could find her/himself in such a constellation that nothing good could be expected.²

1 L. Tchantouridze, "It Does Not Take a Prophet: War and Peace in the Caucasus" in *CA & CC, Journal of Social and Political Studies* No. 1 (55), 2009

2 <http://www.ambebi.ge/politika/13-02-2010>

According to A. Rondeli, a leading expert from the Georgian Foundation for Strategic and International Studies (GFSIS), Russia is a second-rate or third-rate player in the international arena. Unfortunately, to be a second-rate or third-rate player will mean for the latter not to be able to really carry out radical activities. Therefore, being a flexible player is important in political diplomacy. Even when playing chess a very clever pawn move could be very advantageous.

Nation-states remain to be principal bodies of international systems which have their weak and strong points. The main aim of these bodies is to survive in this global space, and they do their best to achieve the goal resulted, on the one hand, in severe competition and open conflicts between countries, and, on the other hand, unification of the latter in different blocks, etc.

Open political games in the world began long ago. Sadly, world redistribution has not finished yet, and the consequences of this situation greatly reflect on Georgia and other countries with the same conditions as Georgia.

The analysis of the events of 2008 clearly shows that Russia started to prepare for this war as soon as Georgia announced its decision to leave the Commonwealth of Independent States (CIS) and start a democratic platform by carrying out democratic reforms. However, the decisive moment was the Bucharest Summit, where it was announced that Georgia and Ukraine would become NATO member countries. This declaration irritated Russia, and it intended to expel them from the Euro-Atlantic path.

In his article entitled "From Severe War to Severe War?" E. Shevardnadze, the President of Georgia from 1992 to 2003, considers the American radars in the Czech Republic and Poland as the first sign of a severe war threat, which was not left without a reaction from Russia. E. Shevardnadze regards the occupation of Georgia as an extremely perilous element. Even though Georgia gained huge support from Europe and the US, the occupation became possible. While forecasting world policy, E. Shevardnadze claims that Russia alone could decide nothing. In the process of modern world formation, the course chosen by the US President will be of great value.³ This projection is E. Shevardnadze's subjective viewpoint, while a stable policy needs to be developed in order to resolve, with the help of democratic mechanisms, all issues concerning Abkhazia and Samachablo. Without solving these problems, the state will remain in jeopardy. If the issue of Abkhazia and Ossetia is to be cleared, the imminence of war will still exist, and its resolution will be more difficult than it seems.

3 The World in 2009, p. 158

What may be the cause of the war? What are the most “rich players” like the US and Russia expecting?

The interest of the US in Georgia and the South Caucasus is driven by the energy resources of Azerbaijan and transit potential of the region. According to the expert forecasts, nearly by 2020-2025 the volume of oil extraction will be less than the demand for it. The extraction is already getting to fall in the East as well as in the North Sea, where Norway and Great Britain (UK) have been working actively on gas and oil extraction for decades. African oil processors face great problems. Things are getting worse especially in Norway and Latin America. By 2020-25, the world will have been on the edge of energy power deficit. By this time, the US and China will be found to be more unprotected. Nowadays, China is considered to be a great competitor for the US as a consumer of electric power, and there is no doubt that it will become the biggest consumer by 2020.

China and the US are doing everything to avoid negative effects of mutual opposition. Even now they are developing energy corridors by means of which they will be able to provide their countries with energy. China is working actively on the countries of Latin America and Africa. As for the US, Washington needs the South Caucasus as a good source oil and gas available in Azerbaijan as well as the corridor to the Middle Asia. It is also of high importance for the US in terms of the Iranian energy potential.

According to recent events, Washington has no great choice. It seems that the US lets Russia have the Caucasus. As it wants to realize a new energy project, there is no use to oppose Russia. It will negatively reflect on realization of the project that will be a failure of the US politics in the Caucasus.

The article “What Will be the Cause of Russian War and What Will Georgia be Exchanged into?”⁴ is a live example of the abovementioned, where the author analyzes geopolitical aspects of the Nabucco project. It claims that the world policy is connected to the pipeline. The European integration and independence of Georgia, in particular, depend on it. Though the Nabucco pipeline is a chance for Georgia to survive, for others it is a project of commercial importance. On the one hand, it is a political shield for annexation of Georgia, and on the other hand, the cause of political oppression.

4 E. Jgerenaia “What Will be the Cause of Russian War and What will Georgia be Exchanged into” in *Economy of Georgia*, 2008(10)

The South Stream pipeline is a competitor of the Nabucco. Starting from Russia's Black Sea port at Beregovia the pipeline runs 900km through the Black Sea, reaching a maximum water depth of 2000 meters, to Bulgaria, and then continues to Italy through Greece, Hungary, and Austria. Though its capacity is restricted because of uniqueness of the sea way, most countries in Europe like Greece, Hungary, and Bulgaria consider this project as a very profitable one. In case of launch of the second branch of the latter, leading to Romania and the Czech Republic, it will gain a status of an entirely European gas pipeline.

On the contrast of these two projects depends not only the peaceful future of Georgia but also security of Europe.

Future will show how Russia will play political game throughout the South Caucasus. It is obvious that it will do its best to make up Armenia and Azerbaijan and use them for its own interests in Georgia, particularly, targeted to taking Samachablo and Abkhazia over. So, there is a need to be very careful not to be hooked as no one will be a winner but Russia. That is why today it is no time to look for criminals. It is necessary to foresee further events in a proper way and make right steps.

It is very difficult for neighboring countries as well as for the European Union to arrange conflicts in Georgia. The Ossetians, Abkhazians, and Georgians are to play a decisive role in this aspect. Despite conflicts and difficult political situation after the war in August that made national security a complicated issue, Georgia can become attractive for the Ossetians and Abkhazians through both the development of a realistic strategy addressing their social and economic problems and implementation of the European security policy. Through common efforts they can maintain good neighboring relationships of democratic nature with the countries of the South Caucasus region, where the United Nations can do its bit, and Russia can be seen as a partner and not as an "occupant." The right and clever political strategy can completely change not only the regional but also world policy; though as A. Rondeli says "Now in the sphere of international relationships we have such a situation when one should wait for changes of events and do everything to be ready to use a relevant moment effectively."⁵

5 <http://www.ambebi.gr\politika> 13-02-2010

Social-Economic Situation After 2008

The key sectors of economic activity in Georgia, including agriculture, industry, trade, tourism, and construction, have suffered greatly as a result of the war of 2008. All civil infrastructures have been damaged. There was an army of refugees and homeless people contributed to the increase of social expenses of the budget. According to the expert estimation, total fiscal deficit in 2008 reached 804 million USD.

At this time the main aim was to help vulnerable people. The European Commission did a great job in this respect. In the meeting of donors, on October 22, 2008, the Commission claimed that it would distribute 500 million euros to Georgia for refugees and homeless people in order to provide them with shelter combined with an opportunity to start agricultural activities. In addition, the help for forcibly displaced people in the conflict zone of Abkhazia still keeps going on.

Owing to the funding granted by the Commission's Humanitarian Aid department (ECHO), people were provided with food, shelter, and psychological help.

In addition, 29 million euros was apportioned for homeless people to construct buildings, which gave them possibility to spend winter warmly. Due to the Commission's financial assistance, a great deal of economic activities were financed, including provision of micro credits for peasants and professional trainings aimed at ensuring stable incomes for the latter. This project also implies to defend the rights of refugees through the provision of free juridical consultations. Today more than 10 000 homeless people are provided with accommodations.⁶

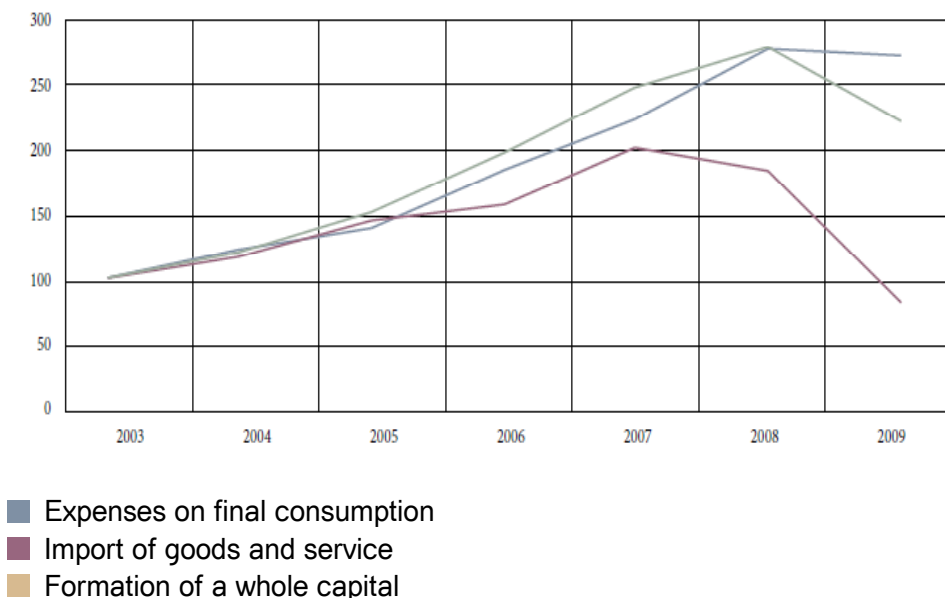
The financial crisis fuelled by hostilities of 2008 was evident in the beginning of 2009. In the second quarter of 2009, according to the analysis, GDP had an unprecedented fall of 2.5%. The war especially negatively affected the trade sector. Essential fall was fixed in the sectors of recycling industry, construction, as well as social and personal services. Only some sectors recorded rise in additional costs. Among them the highest rate of rise is fixed in the health care sector (0,33%). It is worth mentioning that positive rise rates are mostly fixed in the sectors financed from the budget.

6 www.delgeo.ec.europa.eu

Deterioration of the climate for investments, caused by armed conflicts, was a complement to the factual economic loss which was reflected in falling of private capital inflows from abroad.

During 2009 a sharp decrease of foreign investment flows played a decisive role in stagnation of final consumption rate and reduction of a whole capital formation. According to annual data, final consumption decreased by 19%, reduction of exports totaled 2.9%. The value of investments and imports fell by 56% and 21% consequently. As it is shown in the scheme, the formation of capital in 2009 appeared to be lower than it was in 2003.

Figure 1. Dynamics of final consumption, investments, and imports in 2003-2009 (2003=100)

Source: National Statistics Office of Georgia

So, the decrease of nominal GDP of the state was caused by the fall in final consumption and investments. The latter was caused by the decrease of foreign capital inflows followed by the reduction of imports.

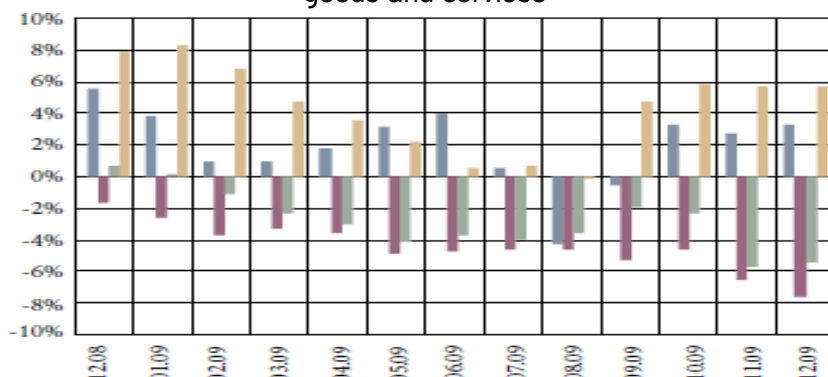
In spite of the fact that the decrease of GDP was ceased, and in the fourth quarter, for the first time after a year Georgia faced a little positive increasing

tendency of 0.4%, fixation of negative increase of annual rate was unavoidable. The decrease of nominal GDP is mostly related to negative deflator of 5.9%.

In 2009 the main aim of the National Bank of Georgia was to provide the country with stable prices. Due to the 2008 war and the world financial crisis, the importance to support GDP growth rose. During the whole year instability of inflation was evident. The highest inflation rate of 4.4% was fixed in January 2009. During 2009 the influence of exogenic factors on the dynamics of prices was very strong, and there was a deflation press on imports in the beginning of the year. Decrease of inflation was conditioned by cheapening of flour, bakeries, oil, and petrol. It is also worth mentioning that the rise in prices on pharmaceutical goods stipulated rise in inflation though the abovementioned rise did not influence annual inflation any more. In September 2009 the rise of prices in the educational system made strong influence on the rise of inflation in the last quarter.

During 2009 high inflation was fixed in the main market partner countries of Georgia. During the year imports from Turkey, Ukraine, Azerbaijan, Germany, and Russia accounted for 50% of total imports. In these countries, as a result of the world economic crisis, fall in international prices made a great influence on the dynamics of prices. However, at the end of the year the highest index was fixed. Particularly, inflation in Turkey, Ukraine, and Russia reached 6.5%, 12.3%, 13.3% consequently. It is worth mentioning that imported goods comprise the largest share of the consumer basket. The mentioned price dynamics in the partner countries is the factor, which should be taken into account in Georgia.

Figure 2. * Index changes of annual inflation for various consumer durable goods and services

- Short consumer durable goods
- Average consumer durable goods
- Long consumer durable goods
- Services

**Source: National Statistics Office of Georgia, 2010*

The world financial crisis negatively influenced the Georgian economy in 2009. Economic decline was reflected in GDP decrease of 39% and 7.65% and fall of tax incomes of the compound budget. Expenses exceeded incomes. Accordingly, the budget deficit increased, and in order to cover the latter Georgia increased its foreign (external) obligations. In 2009 income of the state budget and grants amounted to 4.9 million GEL, which was 600 million GEL less compared with the index of 2008.⁷ In the beginning of the year the annual planned budget was 5.5 milliard GEL with a projected 2% increase. However, on the background of intense domestic policy the increase forecast of GDP was changed by 4% of real decrease. Accordingly, in June income plan of the state budget in connection with the decrease was amended.

In 2009 tax on goods decreased by 0,3% totaling 24.6%. According to the macroeconomic analysis, in 2009 the nominal decrease in income and grants reached 2.6%. On the background of 3.9% real decrease in GDP, real decrease of taxation income reached 9.2 %.⁸

In 2004-2007 the volume of income tax was increasingly high (25-40%), while after the 2008 war it reached only 8.2%. In 2009, which was considered to be the year of crisis, the decrease of 7.65% was fixed. In income tax structure indirect taxes had bigger share (58%) than direct taxes. In 2009 direct taxes fell more (13%) than indirect ones (4%). It is worth mentioning that since 2009 the rate of income tax has decreased by 5% which caused the decrease of income stemming from direct taxes. This process was followed by the fall in expenses but in low rate. Particularly in 2009, as compared with previous years, expenses of the compound budget reduced by 3.8 % (272 million GEL) and amounted to 6.4 milliard GEL, which was 98% of the plan for a final year. At first, expenses in the state budget were defined to be 6.4 milliard GEL, though because the economic rise was lower than forecasted, the fiscal stimulation of economy became necessary. Accordingly, the Government of Georgia in-

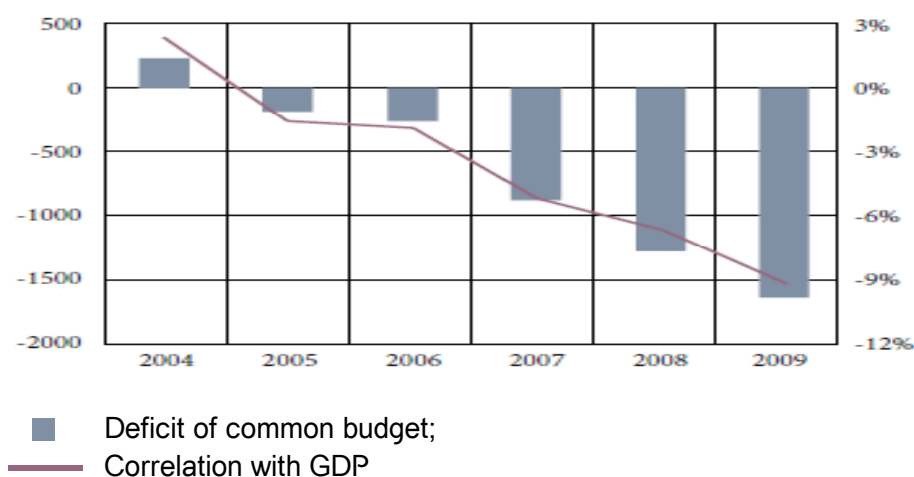
7 National Bank Of Georgia, Annual Report, 2009, p.22

8 National Bank Of Georgia, Annual Report, 2009, p.23

creased the plan of expenses of the state budget up to 6.7 milliard GEL. Correlation of the compound budget with GDP was about 39%, and as compared with the previous year, it increased by 1.6% which influenced the formation of domestic demand.

The priorities of the compound budget of 2009 include social protection, economic activities and security. 64% of the whole budget was spent in this direction.

Figure 3. Deficit of common budget in 2004-2009

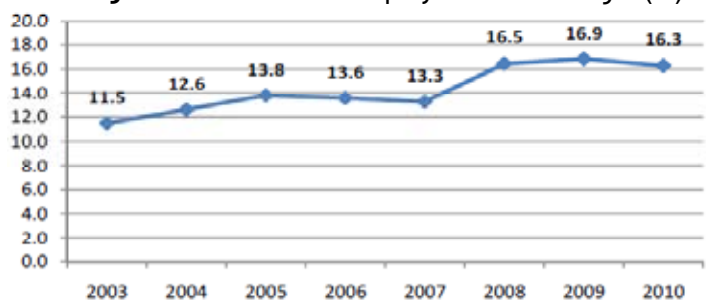
Source: Ministry of Finance of Georgia, 2010

The deficit of state budget, at first, amounted to 876 million GEL. Then the plan of state budget increased up to 1.55 milliard GEL. Factual deficit was less, nearly 1.49 milliard GEL, which was 8.4% of GDP. As for the deficit of compound budget, it reached 1.64 milliard GEL (9.2% of GDP). Usually 9.2% is quite high index, but under the conditions of crisis there is a necessity for effusive fiscal policy, which means to stimulate economy by deficit increase. In future fiscal consolidation is important for the purposes to provide macroeconomic stability, particularly, to reduce the deficit of budget up to a stable level. It should also be pointed out that according to Free Economic Act, as of 2012, the deficit of budget should not exceed 3% of GDP.

Employment and Unemployment

In 2010 unemployment level index in Georgia compared with that of 2009 fell by 0.6% and edged up at 16.3%. Due to the outcomes of the 2008 war and the world crisis, the level of unemployment in Georgia during 2008-2009 increased greatly. In 2010 the reduction of unemployment was one of the main quantitative indexes of the economic stabilization.

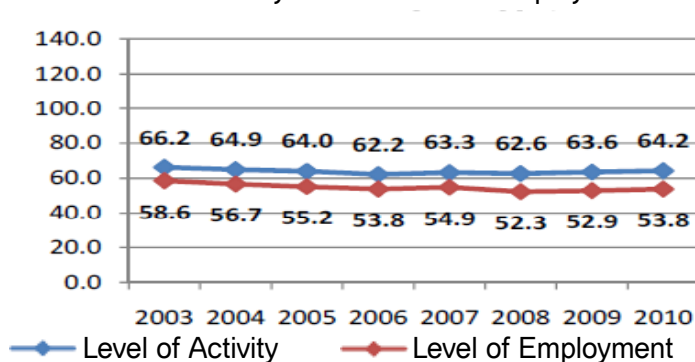
Figure 4. Level of unemployment in Georgia (%)

Source: www.geostat.ge

Together with the reduction of the level of unemployment, the level of activity of population and employment in 2010 as compared with those of 2009 increased by 0.6% and 0.9% consequently. Increase of the abovementioned indices were basically stipulated by the increase of an appropriate index.

Figure 5. Increase of activity and the level of employment in Georgia (%)

Source: www.geostat.ge

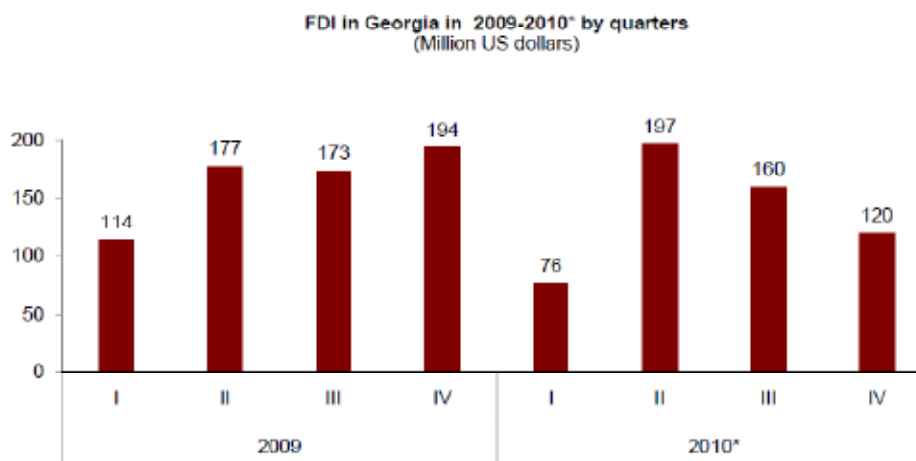
At this phase the increase of self-employment is evident, although it could be stated that in 2010 this index decreased by 2% comparing with 2009.

According to the data of the National Statistical Office of Georgia, after the war the subsistence wage for a two member household in 2009 amounted to 178.7 GEL instead of 185.2 GEL in 2008; for a four member household the abovementioned index reached 223.4 GEL and 231.6 GEL, though for a six member household it totaled at 237.1 GEL and 308.0 GEL. In 2010 the situation changed, and for a six member household the subsistence wage amounted to 352.4 GEL. By the data of January – June 2011, the subsistence wage for a two member household was 220.4 GEL; for four and six member households it amounted to 280.6 GEL and 373.6 GEL consequently.

Foreign Direct Investment

According to the study “Investments Abroad 2010” carried out by the World Bank, Georgia is the most open country among 87 countries for foreign direct investment (FDI) though the latest data oppose these rating indices. In 2010 the volume of FDI in Georgia amounted to 553 million USD, which was less by 16% in comparison with the index of 2009.

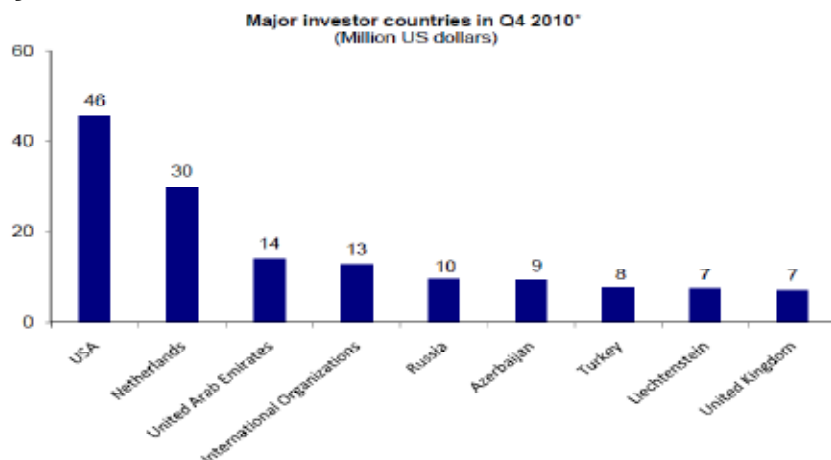
Figure 6

*Preliminary Data – www.geostat.ge

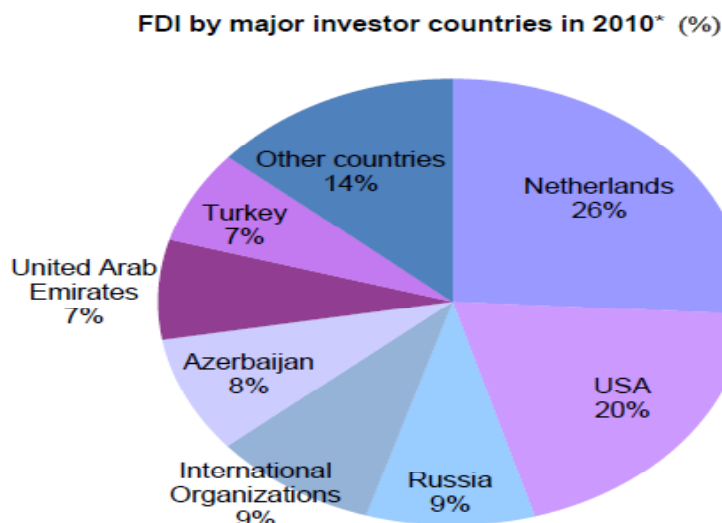
FDI received by Georgia in the fourth quarter of 2010 was 58% more than the index of the first quarter, though according to the data of the second and third quarters, it was 39% and 25% less. In 2010 the share of the biggest investor countries in Georgia amounted to 86% of total FDI inflows.

Figure 7

**Preliminary Data – www.geostat.ge*

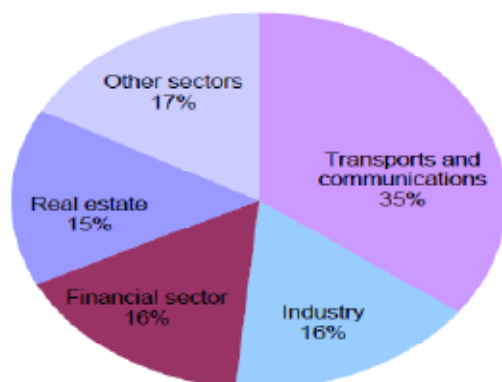
In Georgia the largest volume of investments in the sphere of infrastructure, roads and communications is realized by the European Bank for Reconstruction and Development, Asian Development Bank and other leading financial organizations. According to Figure 8, the largest investor is the Netherlands (26%), while the second-largest one is the US (20%).

Figure 8

According to FDI sector analysis, in 2010 as well as in 2009 the transports and communications sector attracted the biggest share of FDI (35.1%), followed by industry (16.4%) and financial sector (16.2%).

Figure 9

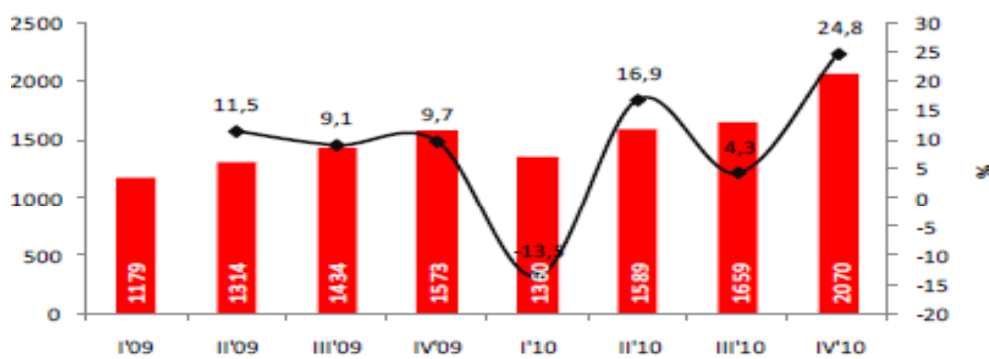
FDI by major economic sectors in 2010* (%)

Foreign Trade

Turnover of foreign trade of Georgia in 2010 amounted to 6 678.5 million USD which exceeded previous analogical index by 21.4%. In the same period negative trade balance totaled 3511.7 million USD which exceeded analogical index of 2009 by 8.6%. It is noticeable that in 2009 turnover of foreign trade of Georgia amounted to 5499.7 million USD.

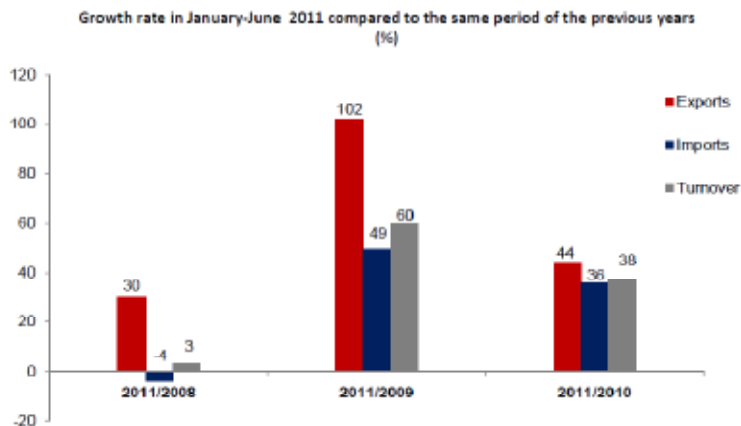
Figure 10. Turnover of foreign trade of Georgia
(million US dollars) 2009-2010

Source : www.geostat.ge

In 2010 exports from Georgia amounted to 1583.4 million USD exceeding analogical index of 2009 by 39, 7%. In 2009 exports totaled 1 133.6 million USD.

In 2010 the volume of imports reached 5 095.1 million USD exceeding previous analogical index by 16.6%. In 2009 imports into Georgia amounted to 4 366.1 million USD.

Figure 11

Source: www.geostat.ge

The share of ten largest trade partners in total turnover of foreign trade of Georgia was 67%. Among the largest partners are: Turkey (1 105 million USD), Azerbaijan 708 million USD), Ukraine (662 million USD), Germany (361, 8 million USD), China (358, 6 million USD), the US 353, 9 million USD), Russia (314 million USD), Armenia (206 million USD), Bulgaria (194 million USD), and the UAE (187million USD).

Figure 12

Source: www.geostat.ge

Industry

In 2009 in the structure of GDP the share held by industry amounted to 2 399,8 million GEL (15.4 %). The same index, in 2010 amounted to 0,563 million GEL exceeding analogical index of the previous year by 27.5%. In this period the share of the sector in GDP totaled 6.9%.

In 2010 the volume of industry turnover by kind of economic activity amounted to 5 272 million GEL that exceeded analogical index of previous year by 20%.

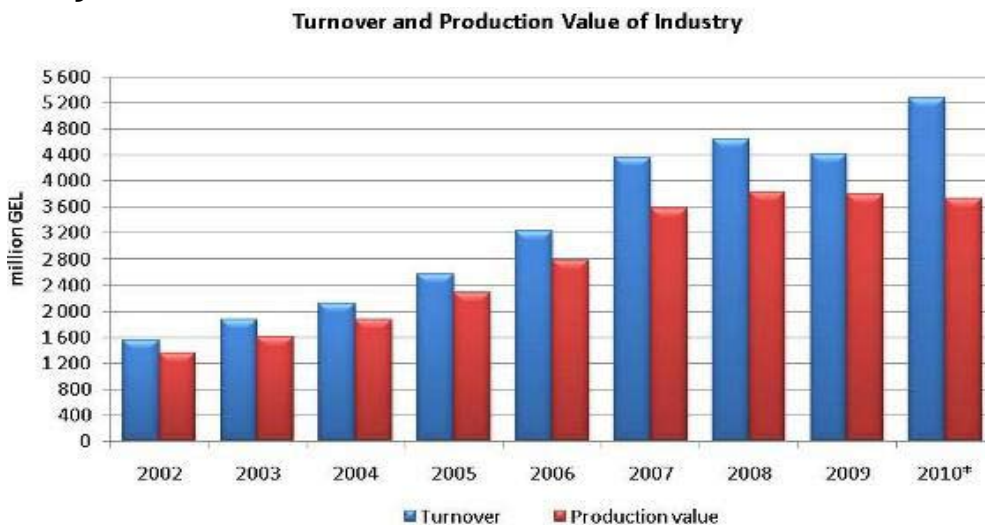
The volume of turnover as comprised of the following:

Recycling industry - 3 686,0 million GEL (45%)

Electro power, gas and water production-distribution - 1 331,6 million GEL (46%);

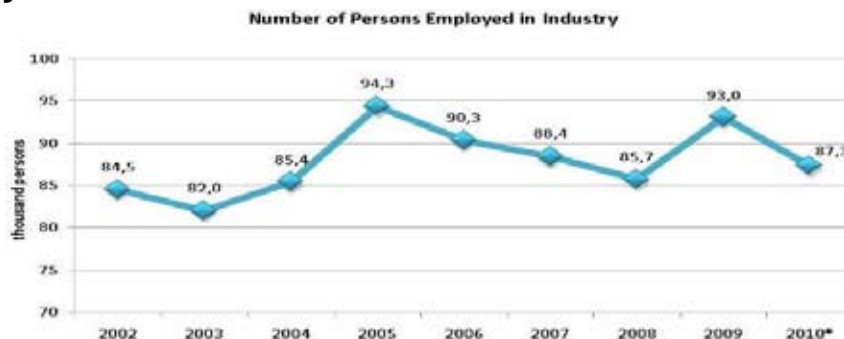
Mining industry - 254, 4 million GEL (9%)

Figure 13*

In 2010 production value of industrial goods, according to the types of economic activities, totaled 4566,0 million GEL, which exceeded the index of 2009 by 20%.

By the data of 2010, according to the types of economic activities, the number of employees amounted to 88 812 people, which is 5% less than that of the data for 2009.

Figure 14*

**Source: Ministry of Economy and Sustainable Development, 2010*

Number of employees engaged in industry according to the size of enterprises looks as following: Large enterprise – 61 809 people; medium enterprise - 9 968; small enterprise - 15 929.

Despite the war 2008 and the world economic crisis, a trend of increase is evident in the economy of Georgia. International organizations also support social and economic development of Georgia. Despite various geopolitical cataclysms, there was no failure in Georgia-NATO collaboration. Moreover, due to the Resolution adopted at the Bucharest Summit Georgia is considered to become a member of NATO by all means. Main instruments of this collaboration are: Resolution of an Extraordinary meeting of Ministers of Foreign Affairs on the establishment of the NATO-Georgia Commission (August 19, 2008); visit of the North Atlantic Council to Georgia (September 2008, after the war); NATO Ministerial of Foreign Affairs (December 3, 2008).

In 2008-2010 in the format of NATO-Georgia collaboration many formal meetings were held to be considered as real proof of a stable and long-term collaboration of the sides. In this context, in October 2010, NATO Secretary General Anders Fogh Rasmussen and the Deputy Prime Minister of Georgia opened NATO allied office in Georgia.

On December 1, 2010 the NATO - Georgia Commission meeting at Ambassadors' level was held at the NATO Headquarters in Brussels, where the document about evaluation of NAP 2010 was discussed.

Many meetings are going to be held in the format of collaboration, via which conceptual documents will be developed to strengthen democracy in Georgia and provide a framework for its peaceful realization.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԹՈՒՐԹԻԱ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՎԵՐԱԿԵՆԴԱՆԱՑՄԱՆ ՓՈՐՁ
(2008-2010թթ.)**

ԱՐՏԱԿ ՇԱՔԱՐՅԱՆ

*Պատմական գիտությունների թեկ-
նածու, Երիտասարդ առաջնորդների
դպրոցի ղեկավար*

**1991-2008թթ. այն, ինչ լավ է Բաքվի համար, լավ է Նաեւ
Անկարայի համար**

Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների տրագույն փուլը սկսվեց ՀՀ անկախության հռչակումից գրեթե անմիջապես հետո՝ 1991թ. դեկտեմբերի 16-ին Թուրքիան ճանաչեց Հայաստանի անկախությունը: Արդեն 1992թ. ապրիլին Ռուսաստանում Թուրքիայի դեսպան Վուլքան Վուրալն այցելեց Երեւան՝ հանդիպելու ՀՀ նախագահ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանին եւ նրա հետ քննարկելու երկկողմ պայմանագրի ստորագրման հնարավորությունը, ինչպես նաեւ Անկարայի նախաձեռնած Սեւծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպությունում Հայաստանի ներգրավվածության հարցը: Ի պատասխան՝ 1992թ. ՀՀ նախագահը մասնակցեց այդ կազմակերպության բացմանը: Նույն թվականի նոյեմբերին Թուրքիայի տարածքով Հայաստան տեղափոխվեց 100 հազար տոննա ցորեն ու էլեկտրաէներգիա: Սակայն Բաքվի բողոքներից հետո դեկտեմբեր ամսին ադրբեջանական շրջափակումը շրջանցելու այդ ուղին փակվեց, իսկ 1993թ. ապրիլին՝ Զարվաճառում հայկական ուժերի առաջխաղաց-

մանն ի պատասխան, Թուրքիան փակեց ՀՀ-ի հետ սահմանը՝ հստակորեն ցույց տալով իր ադրբեջանամետ դիրքորոշումը հայ-ադրբեջանական հակամարտությունում¹:

Հարավային Կովկասում Թուրքիայի քաղաքականության հիմքը Ադրբեջանի հետ ռազմավարական դաշինքն էր: Ղարաբաղյան պատերազմում պարտվող ու թուրքական աջակցության սուր կարիք զգացող Բաքվին ռազմատեխնիկական օգնությունը Անկարայի համար առաջնահերթություն էր, որովհետև ըստ արտաքին քաղաքականության թուրք տեսաբանների՝ «**Քա-նի դեռ Ադրբեջանը Կովկասում չունի կայուն ու հզոր դիրք, Թուրքիան չի կարող լինել ազդեցիկ եւ գործուն արտաքին քաղաքականություն իրականացնել այդ տարածաշրջանում**»²: Արդեն 1992թ. օգոստոսի 11-ին Թուրքիան Ադրբեջանի հետ ստորագրեց Ռազմական կրթության ու համագործակցության վերաբերյալ պայմանագիր³:

Հայ-թուրքական հարաբերություններում Թուրքիան ի սկզբանե որդեգրեց թշնամական վերաբերմունք: Նորանկախ Հայաստանը դիտարկվեց որպես Հայոց ցեղասպանության պահանջատիրության դրոշակակիր, ինչն ավելի ամրապնդվեց ՀՀ Անկախության հռչակագրում Հայոց ցեղասպանության ու Արեւմտյան Հայաստանի հիշատակմամբ⁴: Թուրքիան Հայաստանի հետ իր սահմանը փակելուց հետո ժամանակի ընթացքում զարգացրեց Երեւանի շրջափակման դադարեցման դիմաց իր հայտնի երեք նախապայմանները՝ ճանաչել Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը, հրաժարվել Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված քաղաքականությունից, Ղարաբաղի խնդիրը կարգավորել հոգուտ Ադրբեջանի⁵: Այդուհետ Հայաստանին մեկուսացնելու քաղաքականությունը համարվեց Լեռնային Ղարաբաղի ու Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցերում Երեւանից զիջումներ կորզելու միակ մարտավարությունը:

1 А.Искандарян, С.Минасян, Прагматичность политики сквозь реалии политических ограничений: анализируя армяно-турецкий процесс, Ер. 2010, стр. 7-8;

2 A. Davutoglu, Stratejik derinlik, s. 129;

3 12 моментов военной помощи Турции Республике Азербайджан, Карабахские хроники 1992-1994, <http://karabakhwar.livejournal.com/5294.html>; Թուրք-ադրբեջանական ռազմատեխնիկական համագործակցության մասին ավելի մանրամասն տես՝ <http://www.yer-kramas.org/2010/05/13/turecko-azerbajdzhanskoe-voennoe-sotrudnichestvo-prodolzhaetsya/>;

4 ՀՀ Անկախության հռչակագրի 11-րդ հոդվածում,
<http://www.gov.am/am/independence/>

5 Վարդան Օսկանյան. Թուրքիայի նախապայմանները միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, ոչինչ է <http://www.panarmenian.net/arm/politics/news/24329/>;

2008-2009թթ. ֆուտբոլային հրավառություն

2008թ. ռուս-վրացական պատերազմը փոխեց իրավիճակը Հարավային Կովկասում, արագացրեց զարգացումները, եւ համապատասխանաբար Անկարան զգաց իր արտաքին քաղաքականության սահմանափակումները: Միայն Վրաստանն իբրեւ տարանցիկ ուղի օգտագործելը հանգեցրեց նրան, որ պատերազմի արդյունքում անգործունակ դարձավ Բաբու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթատարը, իսկ Բաբու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի հոսքը կասեցվեց՝ անվտանգության նկատառումներից ելնելով: Այս ամենը հանգեցնում էր թուրք-ադրբեջանական պորտալարի հատման հավանականությանը եւ, ընդհանրապես, բոլոր նախագծերի տապալմանը:

Որոշ ժամանակ անց Անկարան փորձեց հանդես գալ նախաձեռնությամբ եւ խաղալ միջազգային ասպարեզում քանիցս փորձարկված միջնորդի դերը՝ միաժամանակ դիրքավորվելով որպես Հարավային Կովկասում առաջնորդ երկիր⁶: Ինչեւեւ, թեեւ հարթակը բավական մեծ աղմուկ բարձրացրեց միջազգային մամուլում, արժանացավ Ռուսաստանի, Վրաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի հավանությանը, ինչպեսեւ հարուցեց գործից անտեղյակ ԱՄՆ-ի նախանձախնդիր բարկությունը, սակայն կարճ ժամանակում այդ նախաձեռնությունն ապացուցեց իր մեռելածին լինելը, քանի որ Թուրքիան չունեւ գործընթացները կառավարելու կամ ուղղորդելու կարողություն եւ բավարարվում էր միայն ելույթներով:

Ռուս-վրացական պատերազմն ավելի արագացրեց մեկ այլ գործընթաց՝ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված «ֆուտբոլային դիվանագիտությունը»: Թեեւ ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանն իր հրավերը Մոսկվայում թուրք գործընկերոջն էր հղել պատերազմից առաջ՝ գարնանը, սակայն Գյուլի պատասխանը մեծապես կրում էր հենց պատերազմի արդյունքների ազդեցությունը⁷: 2008թ. սեպտեմբերի 6-ին Թուրքիայի նախագահ Ա.Գյուլը եւ պաշտոնատար այլ անձինք այցելեցին Երեւան՝ ներկա գտնվելու Հայաստան-Թուրքիա ֆուտբոլային հանդիպմանը: Այս ջերմացումը հանգեցրեց նրան, որ որոշում կայացվեց արդեն մի քանի տարի Շվեյցա-

6 Անկարան՝ Կովկասի կայունության ու խաղաղության պլատֆորմի մեջ ներառելով Ռուսաստանին, «մոռացության» մատնեց Իրանին, որն ինքն էր անցյալում քանիցս փորձեր կատարել նման բան ձեռնարկելու:

7 Թուրքերն իրենց են վերագրում «ֆուտբոլային դիվանագիտության» սկիզբը՝ նշելով, որ այն սկսվեց ՀՀ նախագահ ընտրվելու կապակցությամբ Ս.Սարգսյանին ուղղված՝ Ա.Գյուլի շնորհավորական ուղերձից:

րիայի հովանու ներքո տեւող հայ-թուրքական գաղտնի բանակցություններն ամփոփել եւ արդյունքը ներկայացնել հասարակություններին:

Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու գործընթացին Թուրքիային մղում էր նաեւ Անկարայի ցանկությունը՝ ներգրավվել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործընթացում, ինչը Թուրքիայի համար երկար տարիներ ի վեր եղել է ռազմավարական նպատակ: Վերլուծելով Թուրքիայի ռազմավարական դիրքը Հարավային Կովկասում, Դավութօղլուն իր «Ռազմավարական խորություն» գրքում նշում է, որ «...**Ադրբեջանի մոտավորապես մեկ հինգերորդի՝ հայերի գրավման տակ լինելու փաստը «սառը պատերազմի» ավարտից հետո Թուրքիայի կրած ամենամեծ ռազմավարական կորուստն էր...**»⁸:

Վերոշարադրյալ պատճառներից բացի, Թուրքիային՝ Հայաստանի հետ հարաբերությունների հաստատմանը միտված բանակցությունների դրդող գործոններից էր նաեւ ԱՄՆ նախագահի պաշտոնում Բարաք Օբամայի ընտրվելը, ով հայտնի էր Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ իր հստակ դիրքորոշմամբ: Անկարան հստակ գիտակցում էր, որ Օբամային կտրուկ քայլերից ետ պահելու համար լավագույն լուծումը կլինեւր այլընտրանքային ուղու հեռանկարը: Սա ավելի պարզ երեւաց հետագա զարգացումների ընթացքում: 2009թ. ապրիլի 6-ին Օբաման ՆԱՏՕ-ի գագաթաժողովին մասնակցելու նպատակով այցելեց Թուրքիա: Այցի ընթացքում նա հանդիպումներ ունեցավ երկրի նախագահի, վարչապետի հետ, ինչպես ելույթով հանդես եկավ Թուրքիայի խորհրդարանում: Բոլոր հանդիպումների ժամանակ Օբաման՝ անդրադառնալով հայ-թուրքական հարաբերություններին, ընդգծում էր, որ իր վերաբերմունքն այստեղ կարեւորություն չունի (որի ենթատեքստը դիրքորոշման պահպանումն էր), քանի որ ավելի էական է այն, թե ինչպես են հենց հայ եւ թուրք ժողովուրդները դիտարկում իրենց անցյալը⁹: Օբաման Ստամբուլում հանդիպում ունեցավ նաեւ Հայաստանի, Թուրքիայի եւ Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարարների հետ, որի ընթացքում քննարկվեցին հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հետ կապված հարցեր: Թեեւ, ըստ պաշտոնական տեղեկատվության, Օբաման կոչ է արել կողմերին հասնել համաձայնության, սակայն հետագայում հայտնի դարձած տեղեկությունների համաձայն՝ ԱՄՆ միջնորդությամբ ու Շվեյցարիայի հովանու ներքո կազմված հայ-թուրքական «ճանապարհային քար-

8 Stratejik derinlik, s.

9 Remarks by President Obama to the Turkish Parliament, April 6, 2009, The White House, Office of the Press Secretary, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Obama-To-The-Turkish-Parliament/;

տեղն» ու հայտարարությունն արդեն պատրաստ էին ապրիլի 2-ին¹⁰, ուստի ամենայն հավանականությամբ Օբաման պարզապես նախարարների հետ քննարկել էր հայտարարությունն անելու օրը: Իսկ օրն առավել քան հարմարեցվեց թուրք-ամերիկյան շահերին: 2009թ. ապրիլի 22-ին ՅՅ-ի, Թուրքիայի եւ Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարարությունների կողմից հրապարակ հանվեց համատեղ հայտարարություն հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման «ճանապարհային քարտեզի» հարցում համաձայնության հասնելու վերաբերյալ: Համատեղ հայտարարությունում ասվում էր, որ երկրները պատրաստ են կարգավորել հարաբերություններն ու բացել սահմաններն առանց որեւէ նախապայմանի: Հայտարարությունն իր աջակցությունը գտավ Վաշինգտոնում, Մոսկվայում ու Բրյուսելում, բացասաբար ընդունվեց Բաքվի կողմից եւ ոչ միանշանակ գնահատական ստացավ Անկարայում ու Երեւանում: Մասնավորապես՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցություն կուսակցությունը, որպես բողոքի նշան, դուրս եկավ իշխող կոալիցիայից: Խնդրի հիմնական մասը կազմում էր հայտարարության օրը: Բոլորին պարզ էր, որ Հայոց Ցեղասպանության ոգեկոչմանը նախորդող օրը տեղեկատվական նման «ռումբ» պայթեցնելը ձեռնադր էր թուրքական կողմին, քանի որ Ցեղասպանությանը նվիրված բոլոր բացասական երանգ ունեցող հոդվածների միջով կարմիր գծով կանցնի հարաբերությունները կարգավորելու վերաբերյալ դրական շեշտը, ինչպես եւ՝ ԱՄՆ նախագահ Օբամային, ով հիանալի ու անգնահատելի առիթ ստացավ՝ խուսափելու իր հայազգի ընտրողների կողմից այդքան սպասված «Ցեղասպանություն» բառն արտասանելուց: Ճիշտ է, այստեղ նույնպես Օբաման օգտագործեց դիվանագիտական իր զինանոցում կռած հաջորդ «գենքը»՝ իր ելույթում օգտագործելով «Մեծ եղեռն» արտահայտությունը¹¹: Ընդ որում՝ ոչ թե թարգմանելով այն անգլերեն, այլ հենց օգտագործելով հայկական տարբերակը: Սրանով նա առնվազն հասավ միանգամից երեք արդյունքի. ա/ իր հայազգի ընտրողներին ցույց տվեց, որ ինքն ընդունում է Հայոց ցեղասպանությունը եւ, ըստ էության, օգտագործեց Ցեղասպանության հոմանիշ ու հայերի կողմից կիրառվող եզրը. բ/ դրանով հանդերձ՝ նա չօգտագործեց իրավաբանական եզրի ուժ ունեցող «Ցեղասպանությունը» բառը, որով խուսափեց հնարավոր հետեւանքներից. գ/ Անկարային ցույց տվեց մի ուղի, որով կարելի կլինի ապագայում ընդունել

10 David Phillips: Congressional Testimony on U.S.-Turkish Relations, May 14, 2009, Atlantic Council, <http://www.acus.org/news/david-phillips-congressional-testimony-us-turkish-relations>,

11 Statement of President Barack Obama on Armenian Remembrance, April 24, 2009, The White House, Office of the Press Secretary, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement-of-President-Barack-Obama-on-Armenian-Remembrance-Day,

Հայոց ցեղասպանությունը՝ խուսափելով «Ցեղասպանություն» բառից, ինչն արդեն այսօր շատ թուրքերի կողմից արվում է:

Սրանից բացի, ապրիլի 22-ի «տեղեկատվական ռումբի» պայթյունը նաեւ ձեռնտու էր Օբամայի վարչակարգին. դա հարմար պատրվակ է հայ հասարակության ուշադրությունը Օբամայի չարտասանած «Ցեղասպանություն» բառից շեղել դեպի ավելի հնչեղ իրադարձություն՝ հայ-թուրք-շվեյցարական հայտարարությունը: Այդ մասին իր վերլուծական գեկույցում նշել է ՀՀ-ում ԱՄՆ արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Մ.Յովանովիչը 09YERVAN286 գաղտնագրում. «...Մամուլի գեկույցներն ու մեկնաբանություններն ավելի սեւեռված էին Հայաստան-Թուրքիա ճանապարհային քարտեզի, քան Նախագահ Օբամայի ապրիլյան չորսյան ուղերձի արձագանքի վրա...»¹²:

Հայաստանի կողմը ժեստ անելիս՝ Թուրքիան չմոռացավ իր ռազմավարական դաշնակից Ադրբեջանին, ում թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաները հավատացնում էին, որ հայ-թուրքական գործընթացը բացասաբար չի ազդի ԼՂ հակամարտության ադրբեջանամետ կարգավորման ռազմավարության վրա: 2009թ. մայիսին Նույնիսկ Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանն անձամբ մեկնեց Բաքու՝ այս կապակցությամբ ելույթ ունենալու Ադրբեջանի խորհրդարանում: Այստեղ եւ այդուհետ Թուրքիան սկսեց հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը կապել դարաբաղյան հարցում առաջընթացի հետ:

Այն, որ թուրքերի հետքայլը կանխատեսելի էր թե՛ հայկական, թե՛ ամերիկյան կողմերի համար, փաստում են վերջերս գաղտնագրեծված փաստաթղթերը: «Թուրք առաջնորդները հայերին մասնավոր կերպով ասել են, որ իրենք առանձնացրել են թուրք-հայկական կարգավորումը ԼՂ կարգավորման գործընթացից եւ որ պատրաստվում են բացել թուրք-հայկական սահմանը ԼՂ հարցում համաձայնության գալուց առաջ: Նախագահ Սարգսյանն ու ԱԳ Նախարար Նալբանդյանը հիմնականում հավատում են դրան, բայց եւ զգուշանում են թուրքերի կողմից խաբված լինելու ռիսկից կամ Նրանից, որ թուրքերը՝ հավաքելով հայերի հետ հարաբերությունների կարգավորումից հասարակական իմիջի հունձքը, կկորցնեն Նախագծի հանդեպ ոգեւորվածությունն ու հետքայլ կանեն իրենց խոստումներից»¹³:

Պարզապես՝ հայկական կողմը մեծ խաղադրույթ էր կատարել Վաշինգտոնի վրա: Սա պարզորոշ երեւում է դեռ 2009թ. մարտի 31-ին «ճանապարհային քարտեզի» հստակեցումից առաջ Նալբանդյանի՝ ԱՄՆ պետքարտուղար Զլին-

12 MEDIA REACTION: Armenia - Turkey Negotiations, the Long Road Ahead, cable 09YERVAN286, <http://wikileaks.ch/cable/2009/04/09YEREVAN286.html>

13 SCENESETTER FOR FM NALBANDIAN'S MEETING WITH SECRETARY CLINTON, cable 09YERVAN288, <http://wikileaks.ch/cable/2009/04/09YEREVAN288.html>

թոնին հղած նամակից. «...Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված մեր նախաձեռնություններն ու ջանքերը բերել են խոստովանալից արդյունքներ, եւ մենք շատ մոտ ենք դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանն ու սահմանի բացմանը: Մենք հույս ունենք, որ թուրքական կողմը կանի վերջին որոշիչ քայլը այդ ուղղությամբ: Այս համատեքստում ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել Միացյալ Նահանգներին՝ իր շարունակական աջակցության համար»¹⁴:

Ստեղծվեց այնպիսի տպավորություն, որ Անկարային պետք էր միայն շրջանցել Օբամայի ապրիլի 24-ի ելույթում «Ցեղասպանություն» բառը, իսկ այժմ թուրքերը նախապատրաստում են հետքայլ: Սա էլ ավելի էր ուժեղացնում ճնշումը ՀՀ իշխանությունների եւ անձամբ նախագահ Սարգսյանի վրա, որոնց ընդդիմությունն ու Սփյուռքի ակտիվ կազմակերպությունների մեծ մասը քննադատում էին Թուրքիային վստահելու եւ սխալ քաղաքականություն վարելու մեջ: Առանց այդ էլ բարդ ներքաղաքական իրավիճակում գտնվող նախագահին անհրաժեշտ էր ցույց տալ ուժ եւ սեփական երկրի շահերի պաշտպանությանն ուղղված քայլեր:

Առաջիկայում սպասվում էր Սարգսյանի պատասխան այցը՝ Թուրքիա-Հայաստան ֆուտբոլային խաղին ներկա գտնվելու նպատակով: Եթե թուրքերի պատճառով այդ այցը տեղի չունենար, ապա դա լայն արձագանք կստանար միջազգային մամուլում, ինչպես նաեւ կառաջացներ ԱՄՆ վարչակազմի մեծ հիասթափությունը: Օգտվելով այս իրավիճակից՝ ՀՀ նախագահը Թուրքիա կատարելիք իր այցը պայմանավորեց հետեւյալ հանգամանքով. «...կգնամ Թուրքիա ֆուտբոլային հանդիպումը դիտելու, եթե մեր սահմանները բաց լինեն, կամ եթե մենք դրան մոտ լինենք»¹⁵: Այս հայտարարությունը նա արդեն արել էր դեռ հունիս ամսին՝ ԱՄՆ պետքարտուղարի տեղակալ Ֆ.Գորդոնի հետ Երեւանում հանդիպման ժամանակ¹⁶: Այստեղ նախ առկա է Երեւանի ճնշումն Անկարայի վրա՝ արագացնել գործընթացը եւ թույլ չտալ, որ Թուրքիան դիմի իր սիրած արեւելյան մարտավարությանը՝ ձգձգի գործընթացը, մինչեւ որ արագացումը ձեռնառու լինի հենց իրեն, օրինակ՝ կրկին ապրիլի 24-ի նախօրյակին: Սակայն մյուս կողմից՝ «սահմանի բացմանը մոտ լինել» արտահայտությունը խուսանավելու հնարավորություն ստեղծեց թե Թուրքիայի համար,

14 FOREIGN MINISTER NALBANDIAN LETTER TO SECRETARY CLINTON, cable 09YERVAN234, <http://wikileaks.ch/cable/2009/04/09YEREVAN234.html>

15 ՀՀ նախագահի հարցազրույցը Բի-Բի-Սի ռուսաստանյան ծառայությանը <http://www.aysor.am/am/news/2009/08/31/presidbbc/?sw>;

16 SARGSIAN SETS OCTOBER AS DEADLINE FOR TURKEY RAPPROCHEMENT, cable 09YERVAN434, <http://wikileaks.ch/cable/2009/06/09YEREVAN434.html>

որը բավարարվեց միայն արձանագրությունների հրապարակմանը համաձայնելով, թե Սարգսյանի համար, ով չէր կարող դնել այնպիսի մի պայման, որի չիրականացման դեպքում էլ ինքը ստիպված լիներ գնալ Թուրքիա:

2009թ. օգոստոսի 31-ին Շվեյցարիայի արտաքին գործերի դաշնային դեպարտամենտը, Հայաստանի Հանրապետության եւ Թուրքիայի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարությունները տարածեցին մամուլի հաղորդագրություն, թե Հայաստանի Հանրապետությունը եւ Թուրքիայի Հանրապետությունը համաձայնել են սկսել ներքին քաղաքական խորհրդակցություններ՝ նախաստորագրված հետեւյալ երկու արձանագրությունների շուրջ. «Արձանագրություն երկու երկրների միջեւ դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման մասին» եւ «Արձանագրություն երկկողմ հարաբերությունների զարգացման մասին»: Հիշյալ երկու արձանագրությունները սահմանում էին ողջամիտ ժամկետում երկկողմ հարաբերությունների կարգավորման շրջանակ: Ներքին քաղաքական խորհրդակցությունները պետք է ավարտվեին վեց շաբաթվա ընթացքում, ինչը համընկնում էր հենց Սերժ Սարգսյանի Թուրքիա կատարելիք այցի ժամկետների հետ: Խորհրդակցությունների ավարտից հետո երկու արձանագրությունները պետք է ստորագրվեին եւ ներկայացվեին համապատասխան խորհրդարաններին՝ վավերացման համար:

Հենց հաջորդ օրը տեղի ունեցած ԱԳՆ կենտրոնական աշխատակազմի եւ ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ու հյուպատոսական հիմնարկների ղեկավարների հավաքը նախագահ Սարգսյանի համար առիթ էր՝ ուրվագծելու առաջիկա սեպտեմբերի նախապատրաստական աշխատանքներն ու պատասխանելու գործընթացի հետ կապված հնարավոր հարցերին: Մասնավորապես՝ նա եւս մեկ անգամ ընդգծեց, որ Թուրքիայի հետ ձեռք բերված պայմանավորվածությունները չեն պարունակում ԼՂ հակամարտության խաղաղ կարգավորման կամ հարակից այլ խնդրի հետ կապված որեւէ նախապայման: Սերժ Սարգսյանը միաժամանակ «գնդակը նետեց» հանրային դաշտ՝ հայտարարելով, որ «Առաջին անգամ անկախ Հայաստանի պատմության մեջ կարեւորագույն միջազգային փաստաթղթերի ստորագրմանը կնախորդեն հանրային քննարկումներ: Դրանք հնարավորություն կտան լսելու բոլոր տեսակետներն ու մոտեցումները»¹⁷: Ի հավելումս, նա նշեց, որ խնդիրը քննարկվելու է նաեւ Սփյուռքի հայկական համայնքներում:

17 Նախագահ Սարգսյանի խոսքը ԱԳՆ կենտրոնական աշխատակազմի եւ ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչությունների ու հյուպատոսական հիմնարկների ղեկավարների հավաքին, 01.09.2009, <http://president.am/events/statements/arm/?year=2009&pn=1&id=47>;

Հանրային քննարկումների այս փայլն ուներ եւ դրական, եւ բացասական կողմեր: Դրական էր, որ հնարավորություն էր տրվում հանրությանը թե Հայաստանում, թե Սփյուռքում «դուրս տալ շոգին»: արտահայտվել, բարձրաձայնել իր կարծիքն ու անհամաձայնությունը: Սա նաեւ թույլ էր տալիս իշխանությանը օգտագործել իր փորձագիտական ռեսուրսները՝ քննարկումների միջոցով ազդել հանրային կարծիքի վրա ու համոզել, որ ՀՀ շահերից է բխում արձանագրությունների ստորագրումը: Սակայն այս ամենի հետ մեկտեղ կար մի մեծ բացասական կողմ. ՀՀ նախագահը հայտարարել էր, թե անկախ քննարկումների արդյունքից, ստորագրությունը տեղի է ունենալու: Սա առաջացրել էր հանրության մեծ հիասթափությունը, ով իրեն խաբված էր զգում, իսկ հանրային քննարկումները համարում անիմաստ:

Առավել հիշարժան է ՀՀ նախագահի աննախադեպ շրջայցը Սփյուռքի համայնքներ, որտեղ հիմնականում քննադատության էր արժանանում նրա վարած արտաքին քաղաքականությունը: Միեւնույն ժամանակ Սփյուռքը շատ շոյվեց այն փաստից, որ Սարգսյանը որոշել է սույն կարեւոր հարցի քննարկմանը մասնակից դարձնել նաեւ իրենց:

2009թ. հոկտեմբերի 10-ին Ցյուրիխում Հայաստանի եւ Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարները, ինչպեսեւ Շվեյցարիայի արտաքին գործերի նախարարը ստորագրեցին հայ-թուրքական արձանագրությունները՝ ԱՄՆ, Ռուսաստանի ու ԵՄ մի շարք այլ երկրների գործընկերների ներկայությամբ: Առաջին տեսանելի ճեղքը հայ-թուրքական արձանագրությունները տվեցին հենց ստորագրման արարողության ժամանակ: Մինչեւ վերջին պահը արարողությունը վտանգի տակ էր, քանի որ թուրքական կողմը պատրաստվում էր ստորագրման արարողությունից հետո իր ողջույնի խոսքում արտահայտել հայկական կողմի համար անընդունելի մտքեր՝ ամենայն հավանականությամբ դարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը բերելով որպես նախապայման: Ի պատասխան՝ հայկական կողմը սպառնում էր հանդես գալ Հայոց ցեղասպանության հետ կապված հայտարարությամբ: Արդյունքում ստորագրման արարողությունը հետաձգվեց մի քանի ժամով, եւ միայն ԱՄՆ պետքարտուղարի միջնորդությամբ կողմերը համաձայնեցին ստորագրել արձանագրություններն առանց ելույթ ունենալու:

Սերժ Սարգսյանի պայմանը կատարված էր. սահմանը չբացվեց, բայց հորիզոնում երեւում էր, ուստի ՀՀ նախագահը մեկնեց Բուրսա՝ Թուրքիա-Հայաստան ֆուտբոլային խաղը դիտելու:

2009-2010թթ. ձգձգման քաղաքականությունը՝ գործողության մեջ

Համաձայն ընթացակարգի՝ արձանագրությունները պետք է ներկայացվեին խորհրդարանների հաստատմանը: Արդեն հոկտեմբերի 21-ին Թուրքիայի ԱԳ նախարար Դավութօղլուն արձանագրությունները հաստատման ներկայացրեց Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողով: Հայաստանը դա անելու համար նախ պետք է ստանար ՀՀ Սահմանադրական դատարանի դրական գնահատականը: Մինչ այդ, Թուրքիան անդադար բարձրաձայնում էր արցախյան հիմնահարցում առաջընթացի խնդիրը՝ որպես նախապայման: Իսկ արձանագրությունները խորհրդարանի վավերացմանը ներկայացնելու ժամանակ իր ելույթից անմիջապես հետո Դավութօղլուի առաջին գործը եղավ այն, որ գնաց Ադրբեջանի սիրտը շահելու: Եվ այնտեղ զգալով Թուրքիայի հանդեպ առկա գրգռվածությունը՝ որոշ համարձակ հայտարարություններ արեց, թե՛ «Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը Թուրքիայի տարածքային ամբողջականության պես սուրբ է եւ մեր տեսանկյունից՝ ռազմավարական առաջնահերթություն: Ինչ ուզում է՝ լինի, անգամ եթե երկինքը փուլ գա, Ադրբեջանի կողքին լինելու, Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության եւ ադրբեջանական տարածքների օկուպացման հարցում Թուրքիայի դիրքորոշումը կմնա անփոփոխ»¹⁸:

Այդուհանդերձ՝ Ադրբեջանը հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը դիտարկեց միայն որպես երկար տարիներ վարած քաղաքականության տապալում: Անկարան փորձեց վարել հավասարակշռված քաղաքականություն՝ մի կողմից առաջ ընթանալով հայ-թուրքական ճակատում, մյուս կողմից՝ ամեն ինչ անելով, որպեսզի չօտարի Բաքվին: Ամեն դեպքում՝ չնայած թուրք ղեկավարների հաճախակի այցերին Բաքու եւ տարբեր ամբիոններում Ադրբեջանի կարեւորությունն ու թուրք-ադրբեջանական եղբայրությանը հավատարմությունն ընդգծելուն, «Ֆուտբոլային դիվանագիտությունը» ճեղքեր առաջացրեց երկու երկրների հարաբերություններում, որն արտահայտվեց թե հասարակական, թե պետական մակարդակներում՝ հասնելով մինչեւ թուրքական մշակույթում ամենից հարգված խորհրդանիշների՝ դրոշների «պատերազմի», երբ ի պատասխան Հայաստան-Թուրքիա ֆուտբոլային խաղի ժամանակ ադրբեջանական դրոշները խաղադաշտ մտցնելու արգելքի, Բաքվում իջեցվեցին թուրքական դրոշները Շահիթների

18 Պատային իրավիճակ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացում, CNN Turk, Արարատից այն կողմ, <http://turkaget.wordpress.com/2009/11/02/arm-tur-az/>,

պուրակից¹⁹: Ընդ որում՝ եթե առաջին հայացքից ադրբեջանական այս արձագանքը գնահատվում էր որպես սոսկ հույզերի պոռթկում, ապա փոքր-ինչ ավելի ուշադիր ուսումնասիրելու դեպքում տեսնում ենք, որ Բաքուն վաղուց է պատրաստել Անկարային նախազգուշացնելու քայլերը: Մասնավորապես՝ հենց Ցյուրիխում արձանագրությունների ստորագրման օրերին՝ հոկտեմբերի 14-ին, «Գազպրոմ»-ու Ադրբեջանի պետական նավթային ընկերությունը ստորագրեցին ադրբեջանական գազը եվրոպական գներով գնելու մասին պայմանագիր²⁰, ինչը հստակ ուղերձ էր Թուրքիային, որ Բաքուն գազի արտահանման եւ, ընդհանրապես, ռազմավարական համագործակցության այլընտրանքային ուղիներ է փնտրում:

Ղարաբաղյան հիմնահարցը նախապայման դնելու՝ Թուրքիայից բանիցս հնչած հայտարարությունները չուշացրին հայկական կողմի արձագանքը: 2009թ. դեկտեմբերին նախագահ Սարգսյանը հայտարարեց, որ եթե Թուրքիան ողջամիտ ժամկետներում չվավերացնի արձանագրությունները, ապա հայկական կողմն իր ստորագրությունը ետ կկանչի:

Ամեն դեպքում՝ Երեւանն առաջ շարժվեց ըստ կանոնակարգի: 2010թ. հունվարի 12-ին ՀՀ Սահմանադրական դատարանը վճռեց, որ դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու եւ երկկողմ հարաբերությունների զարգացման հայ-թուրքական արձանագրությունները համապատասխանում են ՀՀ Սահմանադրությանը: Դատարանը հրապարակեց իր վճիռը 5-ժամյա դռնփակ խորհրդակցությունից հետո: Միաժամանակ Սահմանադրական դատարանն իր կարծիքի մեջ ամրագրեց, որ արձանագրություններով ստանձնվող պարտավորությունները միայն «*փոխադարձ*» են եւ «*ունեն բացառապես երկկողմանի միջպետական բնույթ*»: Սրանով հստակորեն ամրագրվեց, որ Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունները տարանջատված են Հայաստան-Ադրբեջան հարաբերություններից կամ Թուրքիա-Հայկական սփյուռք հարաբերություններից: Կամ՝ «*միջազգային պայմանագրերը Հայաստանի Հանրապետության համար իրավաբանական ուժ կարող են ունենալ միայն ... նկատի ունենալով միջազգային իրավունքի տեսանկյունից դրանց վավերականությունը*»: Այսինքն՝ ՍԴ-ն ամրագրեց, որ, օրինակ, եթե Ալեքսանդրապոլի, Մոսկվայի կամ Կարսի պայմանագրերը միջազգային իրավունքի տեսանկյունից անվավեր համարվեն, ապա նրանք չեն կարող

19 Fariz Ismailzade, Turkish-Azerbaijani "Cold War:" Moscow Benefits from Washington's Indecisiveness, Eurasia Daily Monitor Volume: 6 Issue: 20, November 2, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=35684;

20 Pritchett S. The New Azeri Gas Strategy // Turkish Policy Quarterly. 2010. №2 (Vol.9).P.125

«Հայաստանի Հանրապետության համար իրավաբանական ուժ ունենալ», հետեւաբար դրանցում նկարագրված սահմանագծերը չեն կարող օրինական հիմք հանդիսանալ գոյություն ունեցող սահմանի համար: Սահմանադրական դատարանը նշեց նաեւ, որ արձանագրությունների դրույթները «չեն կարող մեկնաբանվել եւ կիրառվել այնպես, որ հակասեն ՀՀ Սահմանադրության Նախաբանի դրույթներին եւ Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրի 11-րդ կետի պահանջներին»: Սա էլ պատասխանում էր պատմաբանների ենթահանձնաժողովի վերաբերյալ հնչեցվող կասկածներին, թե դրանով հարցականի տակ է դրվելու Ցեղասպանության ճանաչման հարցը: Հիշեցնենք 11-րդ կետը. «Հայաստանի Հանրապետությունը սատար է կանգնում 1915 թվականին Օսմանյան Թուրքիայում եւ Արեւմտյան Հայաստանում Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործին»²¹:

Թուրքիան չհապաղեց օգտագործել Սահմանադրական դատարանի վերոհիշյալ մեկնաբանություններն ի շահ իր ձգձգման քաղաքականության՝ փորձելով Երեւանին մեղադրել հետքայլի մեջ: Հունվարի 18-ին Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարությունը հրապարակեց մամլո հաղորդագրություն, որտեղ մասնավորապես իր անհանգստությունը հայտնեց առ այն, որ «ՀՀ ՍԴ-ի հրապարակված որոշման մեջ դիտարկվում են նախապայմաններ ու վերապահումներ, որոնք հակասում են արձանագրությունների տառին եւ ոգուն: Այդ որոշումը խաթարում է արձանագրությունների բանակցման դրդապատճառներն ու հիմնական նպատակները: Այդ մոտեցումը չի կարող ընդունելի լինել»²²:

Հաջորդ ամիսներն անցան հայ-թուրքական դիվանագիտական փոխիրաձգության ներքո՝ Անկարան բոլոր հնարավոր հարթակներում բարձրաձայնում էր դարաբաղյան նախապայմանն ու մեղադրում Երեւանին ՍԴ-ի որոշման համար, իսկ Հայաստանը հիշեցնում էր ժամանակի մասին ու մեղադրում Թուրքիային անհիմա ձգձգման եւ արձանագրություններում բա-

21 Արա Պապյան, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշման մասին, <http://lurer.net/story/2844/>,

22 No: 14, 18 Ocak 2010, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan Protokollerine ilişkin Gerekçeli Kararı Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_-14_-18-ocak-2010_-ermenistan-anayasa-mahkemesi_nin-turkiye-ermenistan-protokollerine-iliskin-gerekceli-karari-hk_.tr.mfa, թարգմանության համար տես՝ No: 14, 18 հունվարի 2010թ., Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարության մամլո հաղորդագրությունը Թուրքիայի ու Հայաստանի միջեւ ստորագրված արձանագրությունների վերաբերյալ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի վերջերս հրապարակված որոշման կապակցությամբ, Արարատից այն կողմ, http://turkaget.wordpress.com/2010/01/19/tur-mfa_press-release/

ցակայող նախապայմաններ բերելու մեջ: Հայկական կողմն իր հերթին արձանագրությունները ներկայացրեց Ազգային ժողով՝ ի ցույց դնելով վավերացնելու հարցում իր պատրաստակամությունը: Սակայն ամեն դեպքում Հայաստանը հստակ նշեց, որ Թուրքիայից առաջ արձանագրությունները վավերացնել չի պատրաստվում: Ի վերջո՝ Երեւանը վերջնաժամկետ նշանակեց «ճանապարհային քարտեզի» հայտարարման օրը՝ ապրիլի 22-ը: Բոլորի համար հստակ էր, որ եթե Անկարան մինչ այդ քայլ չանի խորհրդարանում արձանագրությունների վավերացման ուղղությամբ, ապա Երեւանը չի թողնի, որ Ցեղասպանության հիշատակի օրը արձանագրությունների հարցը դեռ քննարկման ընթացքում լինի:

Հայ-թուրքական արձանագրությունների հիմնական նախաձեռնող Վաշինգտոնը կատարեց ստեղծված իրավիճակից ելք գտնելու եւս մեկ փորձ: 2010թ. ապրիլի 12-ին Վաշինգտոնում կայացած միջուկային անվտանգության գագաթաժողովի շրջանակներում տեղի ունեցավ Սարգսյան-Էրդողան հանդիպումը, ինչպես եւ նրանց առանձին հանդիպումները Օբամայի հետ: 75 րոպե տևողությամբ Սարգսյան-Էրդողան հանդիպումն անցավ սառը մթնոլորտում, իսկ դրան հետեւած՝ առաջնորդների խիստ հայտարարությունները հավաստեցին գործընթացի առկախման եւ նույնիսկ հետընթացի մասին²³:

Իսկ ապրիլի 22-ին ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը հանդես եկավ արձանագրությունների կասեցման վերաբերյալ հեռուստաուղերձով, որտեղ մասնավորապես նշեց. «...Մենք հայտարարեցինք նաեւ, որ Թուրքիայի կողմից արձանագրությունները, պայմանավորվածության համաձայն, առանց նախապայմանների եւ ողջամիտ ժամկետներում վավերացման դեպքում Հայաստանի խորհրդարանի կողմից դրանց վավերացման տապալումը բացառվում է...

...Այսօր եկել է «ողջամիտ ժամկետներում» ասածը եւ «առանց նախապայմանների» գործելաոճը զնահատելու ժամանակը... Մեկ տարի շարունակ ... Թուրքիան ամեն ինչ արել է ժամանակ ձգելու եւ գործընթացը տապալելու համար... Ողջամիտ ժամկետները, մեր կարծիքով, ավարտվել են: Ամեն գնով ապրիլի 24-ն անցկացնելու թուրքական գործելաոճը պարզապես անընդունելի է... այս պահից սկսած՝ հարաբերությունների կարգավորման ներկա փուլը համարում ենք սպառված...

...Այս ընթացքում Թուրքիայի հետ սկսված գործընթացի ապագայի վերաբերյալ ես քննարկումներ եմ ունեցել ... Ֆրանսիայի նախագահ Նիկոլա

23 Встреча Саргсян-Эрдоган является шагом назад – политолог,
<http://newsarmenia.ru/arm/1/20100414/42232316.html>,

Սարկոզիի, ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբամայի, Ռուսաստանի նախագահ Ղազարի Մեդվեդևի... հետ: ...Չեմ թաքցնում, մեր գործընկերները հորդորել են ինձ շարունակել գործընթացը, հորդորել են չկանգնեցնել այն: Եվ հարգելով նրանց, նրանց ջանքերն ու անկեղծ ցանկությունները, կոալիցիոն գործընկերների հետ եւ Անվտանգության խորհրդում քննարկումներից հետո մենք վճռել ենք առայժմ դուրս չգալ գործընթացից, այլ միայն կասեցնել արձանագրությունների վավերացման ընթացակարգը... Հայաստանը կպահպանի արձանագրությունների տակ իր ստորագրությունը... Եւ մենք կդիտարկենք առաջ շարժվելու հարցը, երբ համոզվենք, որ թուրքիայում կա համապատասխան մթնոլորտ»²⁴:

Հայ-թուրքական ցյուրիխյան արձանագրությունները. առաջընթաց եւ բացթողումներ

Հիրավի, հայ-թուրքական հարաբերությունների նորոշյա պատմությունում ցյուրիխյան արձանագրությունները համարվում են ամենամեծ առաջընթացը: Վերջապես՝ գաղտնի բանակցություններից, հասարակական քննարկումներից ու հանրային դիվանագիտության ջանքերից հետո քաղաքական գործիչները բացահայտ կերպով հայտարարեցին հարաբերությունների կարգավորման հարցում իրենց պատրաստակամության մասին: Եթե դրանում արձանագրված դրույթներն ի կատար ածվեին, ապա տարածաշրջանում ներկա իրավիճակը էականորեն կփոխվեր:

Սակայն փորձենք քննարկել արձանագրությունները: Ցանկացած բանակցային տեքստ ի սկզբանե մեռած է, եթե ընդունվում է ճշումների միջոցով: Վաղ թե ուշ դիմացի կողմն առաջին իսկ հարմար պահին փորձելու է խուսաճանալ, չեղյալ հայտարարել կամ հետքայլ կատարել: Ուստի միշտ էլ խորհուրդ է տրվում հասնել փոխհամաձայնության, իսկ միջազգային հարաբերությունների տեսությունում վերջին տարիներին ամրապնդվել է «երկկողմանի հաղթանակ» սկզբունքը, երբ համաձայնության են հասնում ոչ թե փոխգիշումների հաշվին, այլ՝ գտնելով տարբերություններ շահերում, մոտեցումներում, սպասելիքներում: Արդյո՞ք հայ-թուրքական արձանագրությունները փորձ են՝ հասնելու նմանօրինակ մի արդյունքի, թե պարզապես հիմնված են զիջումների ու ճշումների վրա, ինչի պատճառով էլ կյանքի չկոչվեցին:

24 Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հեռուստաուղերձը Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման գործընթացի վերաբերյալ, 22 ապրիլի 2010թ., <http://www.president.am/events/statements/arm/?id=60>

Քննարկենք գերակայությունները հայկական եւ թուրքական կողմերի համար.

Ա. Հայկական կողմ

1. Բացել սահմանները: Ընդ որում՝ առաջնայնությունը բեռների տեղափոխումն է, Թուրքիայի տարածքի օգտագործումը՝ որպես տարանցիկ ուղի: Մարդկանց հոսքն ու հայ-թուրքական ապրանքաշրջանառությունը երկրորդական են:
2. Հաստատել դիվանագիտական հարաբերություններ: Սրանով, ինչպես նաեւ սահմանների բացմամբ Հայաստանը կամրապնդեր իր դիրքերը նաեւ դարաբաղյան հակամարտությունում, քանի որ ի չիք կդառնար Ադրբեջանի շրջափակման ռազմավարությունը:
3. Թույլ չտալ, որ Թուրքիան ազդեցություն ունենա դարաբաղյան հակամարտությունում:
4. Թույլ չտալ, որ Հայոց ցեղասպանության հարցը ենթարկվի քննարկման:
5. Ներքին քաղաքականությունում բացասական մթնոլորտը ցրելու համար գոնե կարճաժամկետ դրական արդյունքների հասնել արտաքին քաղաքականության ոլորտում:

Բ. Թուրքական կողմ

1. Խոչընդոտել ԱՄՆ Նախագահ Օբամայի կողմից Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ «Ցեղասպանություն» եզրի կիրառումն ապրիլ-քսանչորսյան իր առաջին ելույթում:
2. Ապահովել, որ Հայաստանը ճանաչի հայ-թուրքական ներկայիս սահմանը (շատերը սա փոխարինում են «Կարսի պայմանագրի ճանաչում» արտահայտությամբ, սակայն դա թուրքերի առավելագույն ծրագիրն է, իսկ հենքային ցանկությունը տարածքային ամբողջականությունն է՝ այդ պայմանագրով գծված սահմանի ճանաչումը):
3. Ապահովել, որ Երեւանը չառաջադրի Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը՝ որպես Նախապայման:
4. Խոչընդոտել ողջ աշխարհում Հայոց ցեղասպանության բանաձեւերի ընդունման գործընթացին: Որպես սրա շարունակություն՝ ապահովել, որ ՀՀ-ն ընդունի Հայոց ցեղասպանությունը քննարկող պատմաբանների խորհրդի ստեղծման առաջարկը:

5. Մեծացնել ազդեցությունը տարածաշրջանային կարելիության խնդիրներում, մասնավորապես՝ դարաբաղյան հիմնահարցում:

Համաձայն բանակցությունների տեսության՝ սա «երկկողմանի հաղթանակի» հասնելու համար բարենպաստ իրավիճակ է, երբ երկու կողմերը կենտրոնացած չեն սոսկ մեկ առաջնային խնդրի լուծման վրա, այլ ունեն մի քանի խնդիրներ, որոնք միմյանցից տարբերվում են իրենց գերակայությամբ: Ընդ որում՝ էական է խնդիրներին մոտենալ ոչ թե ըստ հերթականության, քանի որ կարող է մեկի վրա արգելակում տեղի ունենալ եւ առաջընթաց չգրանցվել, այլ «փաթեթային» տարբերակով՝ բոլորը միանգամից: Այդ դեպքում կողմերը հանգիստ կարող են իրենց համար պակաս կարելու, սակայն մյուսի համար առավել առաջնային խնդրում գիշման գնալ՝ փոխարենը զիջում ստանալով իր համար ավելի էական հարցում: Արդյունքում այս կամ այն չափով հաղթում են երկու կողմերն էլ, քանի որ առաջընթացի են հասնում իրենց համար առաջնային հարցերում:

Այս արձանագրություններն ուսումնասիրելիս եւ դրանք վերելի «խնդրացանկի» հետ համեմատելիս տեսնում ենք, որ բավականին շատ հարցերում նման մոտեցում է ցուցաբերված: Այսպես՝ կողմերն արձանագրություններում ամրագրել են իրենց «խնդրացանկի» գրեթե բոլոր կետերը:

Հիշենք՝ նախքան սույն գործընթացը Թուրքիան հստակորեն ուներ երեք նախապայման Հայաստանի հետ սահմանները բացելու կապակցությամբ. *Կարսի պայմանագրի ճանաչում, Ցեղասպանությունը ճանաչելու գործընթացի դադարեցում եւ հայկական ուժերի դուրսբերում Լեռնային Ղարաբաղից:*

Արձանագրություններում Կարսի պայմանագրի ճանաչումը փոխարինվել է պարզապես հայ-թուրքական սահմանի ճանաչմամբ:

Թուրքիայի համար շատ էական է իր տարածքային ամբողջականության խնդիրը, քանի որ դեռ առկախ է Հայոց ցեղասպանության ճանաչման ու դրա հնարավոր հետեւանքների հարցը: Սերոֆորեան ենթագիտակցական եւ ամենից կարելու խնդիրներից է թուրք հասարակության համար: Ի դեպ, հենց նույն պատճառով Թուրքիան, որ ցանկանում էր հետքայլ կատարել արձանագրություններից ու պատրվակ էր փնտրում, կարողացավ օգտագործել ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010թ. հունվարի 12-ի եզրակացությունը, որը վերաբերում է Անկարայի համար ամենից էական՝ տարածքային ամբողջականության ճանաչման հարցին:

Ընդ որում՝ պաշտոնական Երեւանը երբեք էլ հատուկ հայտարարություններ կամ պահանջ-վերջնագրեր չի ներկայացրել Անկարային սահմանների

առումով: Ընդհակառակն՝ բարձրաստիճան պաշտոնյաների շուրթերից հնչել է Թուրքիայի տարածքային ամբողջականությունը ճանաչելու դրույթը: Երեւանի համար Էական է հենց Կարսի պայմանագրի ճանաչումից խուսաճանալվելը, քանի որ այն բացի հայ-թուրքական սահմանը կարգավորելուց, վերաբերում է նաեւ մի շարք այլ կարեւոր հարցերի: Դրանից բացի, որքան էլ գեղեցիկ ու հայրենասիրաբար հնչի Արեւմտյան Հայաստանն ամբողջությամբ ետ պահանջելը, բանականությունը հուշում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը Նույնիսկ Սփյուռքի հետ միասին այսօր ի վիճակի չէ ժողովրդագրական ու տնտեսական առումով հավակնություն ունենալ այդ տարածքների նկատմամբ: Իսկ ապագայում նման ներուժ ունենալու դեպքում՝ որեւէ մեկը չի էլ հիշի այդ արձանագրություններն ու հայտարարությունները, ի վերջո պատմությունից ոչ ոք չի հրաժարվում:

Ի դեպ, պատմության մասին:

Արձանագրություններում ներառված է նաեւ Հայոց ցեղասպանության մասին դրույթը: Հիշենք հայկական կողմի Ա.4. (*Թուլլ չտալ, որպէսզի Հայոց ցեղասպանության հարցը ենթարկվի քննարկման*) եւ թուրքական կողմի Բ.3. ու Բ.4. (*Ապահովել, որ Երեւանը չառաջադրի Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը՝ որպէս Նախապայման: Ապահովել, որ ՀՀ-ն ընդունի Հայոց ցեղասպանությունը քննարկող պատմաբանների խորհրդի ստեղծման առաջարկը*) դրույթները:

Հայ-թուրքական պատմական խնդիրներ քննարկող ենթահանձնաժողովի ստեղծումը ներառում է բոլոր վերոշարադրյալը. ա) Հայոց ցեղասպանություն արտահայտությունը չի արժարժվում արձանագրություններում. բ) հանձնաժողովի անվան մեջ այն Նույնպէս բացակայում է. գ) պատմաբանների ենթահանձնաժողով, այդուամենայնիվ, առկա է: Ընդ որում՝ այս կետը ներառված է 2007թ. Երդողանի Նամակին ի պատասխան Ռ.Քոչարյանի ուղերձում, որտեղ Թուրքիայի վարչապետի՝ Ցեղասպանությունը քննարկող պատմաբանների հանձնաժողով ստեղծելու առաջարկին ՀՀ Նախագահն արձագանքում է՝ առաջարկելով մեկ հանձնաժողովի փոխարեն ստեղծել միջկառավարական ընդգրկուն հանձնաժողով, որը կքննարկի հայ-թուրքական հարաբերությունների ողջ տարրապատկերը: Ըստ էության, արձանագրություններն արտացոլում են այս առաջարկը:

Պատմաբանների ենթահանձնաժողովը եւս բավականին հետաքրքիր մոտեցում է խնդրին, քանի որ թույլ է տալիս Թուրքիային պնդել, թե «հայերն ու թուրքերը քննարկում են իրենց միջեւ առկա պատմական անախորժությունները, եւ օտար պետությունները թող չխանգարեն այս գործընթացին»:

Հայաստանն իր հերթին կարող է հերքել, որ պատմաբանների ենթահանձնաժողովը Հայոց ցեղասպանության եղելության հարցի քննարկման համար է, քանի որ արձանագրություններում չկա ենթահանձնաժողովի աշխատանքային կանոնակարգ: Իսկ ամենահետաքրքիրն այն է, որ երկու կողմերն էլ քաջ գիտակցում են՝ նույնիսկ արձանագրությունների վավերացման, սահմանների բացման ու դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման դեպքում առաջիկա տարիներին այս ենթահանձնաժողովի ստեղծումը գրեթե անհնար է, քանի որ Անկարան եւ Երեւանը չեն համաձայնի ոչ անդամության հարցում, ոչ էլ՝ օրակարգի, դրա համար եւս մի քանի տարվա բանակցություններ ու հատուկ արձանագրություններ են պահանջվելու:

Ի վերջո՝ անդրադառնանք դարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ նախապայմանին: Հայկական կողմը կարողացավ հասնել նրան, որ արձանագրություններում այս խնդրի մասին չխոսվի: Ավելին՝ Ցյուրիխում ստորագրության արարողության ժամանակ Նալբանդյան-Դավութջյուզ ճգնաժամի պատճառը հենց վերջինիս՝ պայմանավորվածությունը խախտելու ցանկությունն էր: Բնականաբար, հայկական կողմը չէր կարող արգելել թուրքերին չբարձրաձայնել խնդիրն այլ ամբիոններից, մասնավորապես՝ Բաքվում: Սակայն միջազգային ողջ հանրությունն ականատես դարձավ, որ Անկարան արձանագրությունները ստորագրելուց հետո առաջ բերեց մինչ այդ բարձրաձայնած, սակայն տվյալ փաստաթղթերում չարձանագրված մի նախապայման:

Այդուհանդերձ՝ թուրքերի դիրքորոշման մեջ գրանցվեց փոփոխություն: Եթե մինչեւ վերջերս նրանց նախապայմանը «հայկական ուժերի դուրսբերումն էր Ադրբեջանի տարածքներից»՝ այս արտահայտության տակ հասկանալով նաեւ Լեռնային Ղարաբաղը, ապա այսօր Անկարան զերծ է մտում ԼՂ վերաբերյալ որեւէ մեկնաբանությունից, ավելին՝ շեշտում է, որ նախապայմանը չի ներառում ԼՂԻՄ-ի տարածքը, փաստորեն ընդունում է հայկական ուժերի՝ այնտեղ գտնվելու օրինակարգությունը: Ի վերջո՝ Թուրքիայի համար առաջնային չեն դարաբաղյան հակամարտության հանգուցալուծումը, կամ Ադրբեջանի տարածքային խնդիրները, Թուրքիան ցանկանում է իր ազդեցությունը տարածել Հարավային Կովկասում, որի համար որպես ազդեցիկ լծակ դիտարկում է իր ներգրավվածությունը հակամարտությունների լուծման գործընթացում: Կրկին շեշտենք, որ թուրքական կողմի համար միշտ էլ կարելու է եղել գործընթացը, այլ ոչ թե արդյունքը:

Այսպիսով՝ եթե ցյուրիխյան արձանագրություններն ընդունելի լուծում էին տալիս կողմերի գրեթե բոլոր խնդիրներին եւ ապահովում «երկկողմանի

հաղթանակ», ինչու գործընթացը տապալվեց: Արդյո՞ք ազդեցիկ էր բացառապես Ադրբեջանի գործունը, թե՞ արձանագրություններում, այդուհանդերձ, կար ինչ-որ բացթողում:

Նմանօրինակ պայմանագրերի հարցում բանակցությունների տեսաբանները նախազգուշացնում են մի քանի կետերի կարեւորության մասին.

Ա. Եթե ապագան շատ անորոշ է կամ էլ կողմերից մեկը կասկածվում է հետքայլ անելու մտադրության մեջ, ապա նման պայմանագիրը խելամիտ չէ:

Բ. Կողմերը պետք է մտածեն պայմանագրի իրականացման ուժի (enforceability) մասին, քանի որ նման պայմանագիրը հիմնված է կանխատեսման վրա, եւ եթե զարգացումները չընթանան կողմերից մեկի համար բարենպաստ ուղով, ապա նա կարող է եւ դժկամել պայմանագրի իր մասն իրականացնելու հարցում:

Բիզնես իրավիճակում տեսությունը խորհուրդ է տալիս դրամա ի պահ տալ երրորդ կողմին: Հայ-թուրքական արձանագրությունների հարցում երրորդ կողմը միջազգային հանրությունն էր եւ Ցյուրիխում ներկա արտաքին գործերի նախարարների պատկառելի խումբը: Բայցեւայնպես՝ արձանագրությունները շատ էին քննադատվում հենց այս կետի բացակայության պատճառով:

Գ. Նման պայմանագրերը պետք է լինեն վերին աստիճանի հստակ ու չափելի: Եթե կետը երկիմաստ է եւ անչափելի, ապա տարաբնույթ մեկնաբանությունների տեղիք կտա, ինչը հետքայլի լայն հնարավորություններ կընձեռնի, եթե իրականացման ուժի (enforceability) կետը նախահաշվարկված չէ:

Դ. Եվ, ի վերջո, ամենակարեւոր կետը պայմանագրի իրականացման վերջնաժամկետի կամ ժամանակացույցի առկայությունն է: Հայկական կողմի պնդմամբ՝ կար արձանագրությունների ստորագրման վերջնաժամկետ, ինչը տեղի ունեցավ 2009թ. հոկտեմբերին, կար նաեւ վավերացումից հետո ընթացքում սահմանները բացելու ժամանակացույցը, սակայն չկար ամենից էականը՝ խորհրդարանների կողմից վավերացվելու վերջնաժամկետը: Հենց այս կետի խախտումն էլ նպաստեց սույն գործընթացի տապալմանը:

Ամփոփելով՝ կրկին շեշտենք, որ գործընթացը տապալվել է հայկական կողմի տեսակետից, որը հետաքրքրված էր արդյունքով: Թուրքական կողմի համար հետաքրքիր էր ինքնին գործընթացի սկիզբը, նրանք այսօր էլ իրենց ձեռքում են պահում այն շարունակելու բանալին, ինչից կօգտվեն առաջին անհրաժեշտության դեպքում:

2010 թվական. վերադարձ ի շրջանս յուր

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մոտեցումների փոփոխությունը երկար չտևեց: Հայ-թուրքական գործընթացի տապալման բացատրության համար բերվում է հիմնականում երկու գործոն:

Թուրքիայում իշխող «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ), իսկ ավելի ստույգ՝ նրա նախագահ Էրդողանի համար 2010թ.-ն կրկնակի նախընտրական տարի էր. 2010թ. սեպտեմբերին հանրաքվեով փոփոխության էին դրվում Թուրքիայի Սահմանադրության մի շարք կարեւոր ու հասարակական լայն քննարկման արժանացած կետեր, իսկ 2011թ. հունիսին տեղի էին ունենալու խորհրդարանական ընտրությունները: 2011թ. ընտրություններում կային հիմնական երեք մրցակից կուսակցություններ՝ իսլամիստական ԱԶԿ-ն, քեմալիստական Ժողովրդահանրապետականը եւ ազգայնական «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը (ԱՇԿ): Վերջինս բոլոր ընտրություններում հավաքում է 10 տոկոսանոց ընտրաշեմից մի քիչ ավել կամ պակաս քվե: Էրդողանի նախընտրական նպատակն էր՝ պահպանելով իր իսլամիստական ձայները, խաղարկել ազգայնական քարտը եւ հնարավորինս շատ ձայներ տանել ազգայնական ճամբարից՝ դուրս թողնելով նրան խորհրդարանից: Այս պարագայում ԱԶԿ-ն կստանար նաեւ ԱՇԿ-ի ընտրազանգվածի ձայների մեծ մասը, ինչով կկարողանար առանց հանրաքվեի հաստատել նոր Սահմանադրությունը այնպես, ինչպես դա ձեռնտու կլիներ Էրդողանին: Ներքաղաքական այս հաշվարկում Ադրբեջանի բողոքները ուղիղ հարված էին Էրդողանի ազգայնական քվեներին, ինչը հնարավոր էր կանխել միայն հետքայլ կատարելով դեպի Հարավային Կովկասում հակահայկական քաղաքականություն: Ընտրությունների արդյունքները ցույց տվեցին, որ ամեն դեպքում հետքայլն ուշացավ, քանի որ ԱՇԿ-ն անցավ խորհրդարան, իսկ վերջինիս ընտրության հարցում Էական դեր ունեցան հատկապես Կարսի ու Իգդիրի ազգությամբ ադրբեջանցի ընտրողները²⁵:

Հաջորդ կարեւոր գործոնն էր Ադրբեջանի Էներգետիկ ներդրումը Թուրքիայի տնտեսությունում: Իլիամ Ալիեւը Ցյուրիխում արձանագրությունների ստորագրումից գրեթե անմիջապես հետո հայտարարեց, որ Ադրբեջանն այլեւս մտադիր չէ բնական գազ մատակարարել Թուրքիային արտոնյալ գներով²⁶, քանի որ հենց նույն ցյուրիխյան արձանագրություններին

25 <http://secim.haberler.com/2011/>;

26 А.А. Гурьев, Ситуация в Турции: ноябрь 2009 г., www.iimes.ru

Նախորդող ժամանակաշրջանում Թուրքիա ներմուծվող բնական գազի գնի շուրջ ակտիվ բանակցություններ էին ընթանում Անկարայի ու Բաքվի միջև: Ընդհանուր առմամբ՝ Թուրքիայի համար բավականին բարդ է անտեսել Ադրբեջանին, քանի որ երկու երկրները ռազմատեխնիկական համագործակցությունից զատ՝ ունեն զարգացած տնտեսական հարաբերություններ: Ադրբեջանական ներդրումները Թուրքիայում հասնում են 3 մլրդ դոլարի՝ ներառյալ Թուրքիայի Նավթաքիմիական հսկա Petkim ընկերության բաժնետոմսերի վերահսկիչ փաթեթը, իսկ թուրքական ներդրումները Ադրբեջանում դրա կրկնակին են, ընդ որում՝ Թուրքիան Ադրբեջանի ոչ Նավթային հատվածում ամենամեծ ներդրումներն ունեցող երկիրն է. հազարից ավելի թուրքական ընկերություններ են այսօր գործում Ադրբեջանում:

Այսպիսով՝ հայ-թուրքական «ֆուտբոլային դիվանագիտության» տապալումից հետո 2010թ. օգոստոսի 16-ին Թուրքիան եւ Ադրբեջանը ստորագրեցին ռազմավարական գործընկերության մասին պայմանագիր, որն ըստ էության նախորդ 20 տարիների ռազմատեխնիկական աջակցության շարունակության հաստատումն է²⁷: Թուրքիան վերահաստատեց իր ավանդական ադրբեջանակենտրոն քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում, իսկ կառուցվող Կարս-Թբիլիսի-Բաքու եւ Կարս-Նախիջեւան երկաթուղիներն ավելի կամրապնդեն թուրք-ադրբեջանական դաշինքը: Վրաստանի համար սա նշանակում է վերադարձ դեպի վերոհիշյալ դաշինքում արտոնյալ կապող օղակի, ինչպես եւ Հայաստանի բեռնափոխադրման տարանցիկ երկրի դերակատարում:

Հայաստան-Թուրքիա հարաբերություններում գրեթե ամեն ինչ վերադարձավ ի շրջանս յուր՝ Հայաստանի ճնշման ու մեկուսացման քաղաքականություն, դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու եւ սահման բացելու համար Նախապայմաններ, միջազգային կառույցներում Մեծամորի ատոմակայանի արտանետումների, անջատողական քողերին աջակցելու եւ այլ մեղադրանքներ:

Տապալելով պետական մակարդակում հարաբերությունները կարգավորելու փորձերը՝ Թուրքիան աշխուժացավ ոչ պետական ոլորտում՝ փորձելով լրացնել բացը եւ ցույց տալ աշխարհին, որ հայ-թուրքական գործընթացը չի ընդհատվել: Այստեղ պետք է հատուկ առանձնացնել Վանա լճի Աղթամար կղզու Սուրբ Խաչ եկեղեցում պատարագ մատուցելու արարողությունը: Անկարայի կողմից սա ներկայացվեց որպես բարի կամքի դրսևորում՝

27 Договор о военном сотрудничестве Турции и Азербайджана не изменит ситуацию в регионе: политолог, <http://www.regnum.ru/news/1359129.html>;

հայկական մշակութային կոթողի վերանորոգում եւ կրոնական ազատություն: Բազմաթիվ հրավերներ ուղարկվեցին հայկական կողմին՝ մասնակցելու արարողությանը: Սակայն եկեղեցու վրա խաչի բացակայությունը մասնակցությունից ետ պահեց թե՛ Առաքելական եկեղեցու սպասավորներին, թե՛ շատ զբոսաշրջիկներին: ՀՀ պաշտոնյաների մասնակցությունը պատարագին ի սկզբանե մերժվեց, քանզի դրանով ցույց կտրվեր, որ Երեւանն ու Անկարան ոչ պաշտոնական մակարդակով զրուցում են, ինչում ցանկանում էր աշխարհին համոզել Թուրքիան եւ ինչը հետեւողական կերպով հերքում էր Հայաստանը:

Այսպիսով

Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների կարգավորմանը զուգընթաց Անկարան պատրաստ կլինի առաջ ընթանալ Երեւանի հետ հարաբերություններում: Ավելին՝ հայ-թուրքական սահմանը բացելու խաղաքարտը Թուրքիայի ձեռքում է, վերջինս կարող է այն խաղարկել յուրաքանչյուր պահի եւ առանց կապելու դա արձանագրություններին: Ներկա խորհրդարանում ԱԾ կուսակցության ներկայացուցիչների թիվը պակասել է, թեեւ ԱԶԿ-ն էլ չունի բավարար թվով պատգամավորներ, որպեսզի կարողանա քվեարկության դնել որեւէ օրինագիծ՝ առանց այլ կուսակցությունների հետ նախապես համաձայնեցնելու: Այս պատկերը հուշում է, որ առաջիկա տարիներին Անկարան անհամեմատ ավելի դանդաղաշարժ կլինի արտաքին քաղաքական ճակատում, մասնավորապես՝ Հարավային Կովկասում, եւ կտրուկ վերափոխումներ նրա ռազմավարությունում չեն լինի:

Թուրքիայի ռազմավարությունը Հարավային Կովկասում ի սկզբանե եղել է ադրբեջանակենտրոն եւ հակահայկական: Այդ ռազմավարության կարեւորագույն օղակներից է Թուրքիա-Ադրբեջան-Վրաստան դաշինքը, որն ուղղված է տարածաշրջանում Հայաստանի մեկուսացմանը:

Ռուս-վրացական պատերազմն ի ցույց դրեց Հարավային Կովկասում ստեղծված իրավիճակի անկայունությունը եւ Թուրքիայի ռազմավարության անարդյունավետությունը: Անկարան փորձ կատարեց ժամանակավոր փոփոխության ենթարկել իր արտաքին քաղաքական մոտեցումները Հարավային Կովկասում, սակայն Ադրբեջանի հետ սերտ փոխհարաբերությունները կաշկանդեցին Թուրքիայի քայլերը: Արդյունքում ամեն ինչ վերադարձավ ի շրջանս յուր, քանի դեռ չկա առաջխաղացում արցախյան հիմնա-

հարցում: Ամեն դեպքում Հայաստանը պետք է համակողմանիորեն պատրաստ լինի սահմանի բացմանը: Արձանագրությունների քննարկումների թեժ պահին բոլոր կողմերն էլ նշում էին, թե Հայաստանը լիարժեք կերպով պատրաստ չէ սահմանների բացմանը, իսկ իշխանությունները ձեռնամուխ էին լինում նախապատրաստական աշխատանքների՝ օրենսդրականից մինչև տրամաբանական: Պետք է հարց տալ, թե ինչ է արվել այս երկու տարիների ընթացքում: Արդյո՞ք մենք արդեն պատրաստ ենք սահմանի բացմանը կամ պատրաստ կլինենք 2015-ին, թե՞ կրկին անակնկալի կգանք եւ կձեռնարկենք հապճեպ լուծումներ, ինչը, որպես կանոն, չի կարող զերծ լինել սխալ ու չհաշվարկված քայլերից:

**ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ
ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՀԵՏԵԻԱՆՔՆԵՐԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ ՃԱՆԱԶՎԱԾ
ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ**

ՀՈՎՍԵՓ ԽՈՒՐՇՈՒԴՅԱՆ
*Տնտեսության եւ Սփյուռքի հարցերով
ՌԱՀՀԿ փորձագետ*

Ներածություն

Հարավային Կովկասի ճանաչված պետությունները համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամին բախվեցին մի իրավիճակում, երբ նրանց տնտեսական համակարգերը եւ քաղաքական կյանքը դիմակայում էին լրջագույն մարտահրավերների: Դրանցից էին իշխանությունների լեգիտիմության պակասը Հայաստանի, Ադրբեջանի, մասամբ էլ Վրաստանի դեպքում (վերջինիս դեպքում նաեւ 2008թ. օգոստոսյան պատերազմն ու դրա հետեւանքների վերացման անհրաժեշտությունը), տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական լարվածությունն ու սպառնալիքայինությունների մրցավազքը, որի մեջ ներթաշված են բոլոր պետությունները, եւ այդ իրավիճակից բխող՝ հսկայական ռազմական ծախսերը:

Գերազանցապես լեգիտիմության պակասով է բացատրվում Ադրբեջանի հաջողված եւ Հայաստանի չհաջողված փորձը՝ կանխելու սեփական ազգային արժույթի անկումը՝ ի հեճուկս միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունների, մասնավորապես Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (ԱՄՀ) խորհուրդների ու հորդորների: Հայաստանում, օրինակ, չնայած որ կառա-

վարության կողմից հռչակվել էր ազգային արժույթի «լողացող» փոխարժեք, իրականում 2008թ. սեպտեմբերից Կենտրոնական բանկը ՀՀ արտարժույթային պահուստների հաշվին սկսեց տարադրամի ներարկումներ կատարել շուկայում՝ պահպանելու համար հայկական դրամի փոխարժեքը: 2008թ. օգոստոսին շուրջ 1,6 մլրդ դոլար կազմող այդ պահուստներն արդեն 2009թ. փետրվարի վերջին նվազել էին կես միլիարդ դոլարով՝ կազմելով շուրջ 1,1 մլրդ: Արհեստական եղանակով ազգային արժույթի բարձր փոխարժեքի պահպանումը միաժամանակ հսկայական հարված հասցրեց արտահանող-ներին՝ կիսով չափ նվազեցնելով արտահանումը, ինչը շարունակվեց նաեւ 2009-ին¹:

Նույն ճանապարհով գնաց Ադրբեջանի կառավարությունը: Բացի նրանից, որ համաշխարհային ճգնաժամին հետեւած՝ նավթի գների կտրուկ անկման պատճառով կառավարությունը միայն 2008թ. Ադրբեջանի պետական նավթային հիմնադրամից շուրջ 6 մլրդ դոլարի տրանսֆերտ ուղղեց պետական բյուջե, այն նաեւ մի քանի հարյուր միլիոն դոլարի ուղղակի ֆինանսական օժանդակություն ցուցաբերեց բանկերին՝ վերջիններին ներքին եւ, հատկապես, արտաքին պարտքերի դիմաց վճարելու նպատակով: Միեւնույն ժամանակ բանկերին տրամադրելով գրեթե անտոկոս (վերաֆինանսավորման տոկոսադրույքը Ադրբեջանի Կենտրոնական բանկը սահմանել էր 2%-ի չափով) վարկային միջոցներ՝ ԿԲ-ն որեւէ սահմանափակում չդրեց բանկերի կողմից այդ նույն միջոցներով տնտեսությանն ու բնակչությանը վերավարկավորելու տոկոսադրույքների վրա, որոնք 2009թ. տարեվերջի տվյալներով՝ ֆիզիկական անձանց համար հասնում էին տարեկան 21%-ի, իսկ իրավաբանական անձանց համար՝ 14,5%-ի²:

Թե՛ Հայաստանի եւ թե՛ Ադրբեջանի դեպքում այս բոլոր միջոցառումները կոչված էին նվազեցնելու համաշխարհային ճգնաժամի ազդեցությունը, ապահովելու սոցիալական կայունություն, խուսափելու սոցիալական ցնցումներից, որոնք կարող էին վերածվել բաղաբականի, ինչի հետեւանքը կարող էր լինել գործող կլանաօլիգարխիի համակարգերի փլուզումը, իշխանափոխությունը եւ նոր, ժողովրդավարական կարգերի հաստատումը:

Սակայն եթե Ադրբեջանին հաջողվեց ազգային միջոցների հսկայական կորուստների գնով (այդ մասին կներկայացնենք ստորեւ) պահպանել ֆինանսական ու սոցիալական կայունությունը, ապա Հայաստանի իշխանությունների անխոհեմ բաղաբականությունն, ի վերջո, հանգեցրեց արտարժույ-

1 <http://www.armstat.am/file/doc/99457208.pdf>

2 30.10.2009, Ադրբյուր՝ IIA REGNUM

թի ազգային պահուստների մեծ մասի անիմաստ կորստին, ապաեւ՝ երկրի արտաքին պետական պարտքի սրընթաց աճին. եթե 2009թ. սկզբին այն կազմում էր ՀՆԱ-ի ընդամենը 17%-ը, ապա արդեն տարեվերջին հասավ 32%-ի (2,7 մլրդ դոլար), իսկ 2011թ. վերջին նախատեսվում է հասցնել ՀՆԱ-ի 41,3%-ին (3,7 մլրդ դոլար)³: Հայաստանի գործող իշխանությունը, ըստ եւության, սեփական հարատեւությունը գնեց ապագա սերունդների բարեկեցության հաշվին:

Ինչպես իրավացիորեն նշել է Ֆիթչ ռեյթինգս (Fitch Ratings) միջազգային վարկանիշային գործակալությունը, աճի գլոբալ նվազմամբ կամ ռուսաստանյան տնտեսության մեջ առկա շոկերով հարուցված ճնշումը պահուստների կամ դրամի վրա կարող է թուլացնել արտաքին հաշվեկշիռը եւ բացասաբար ազդել Հայաստանի վարկանիշի վրա: Ծգնաժամը, որը Հայաստանի պետական պարտքի մակարդակը բարձրացրեց մինչեւ ՀՆԱ-ի 40%-ը, նվազեցրել է նրա տնտեսության՝ հետագա արտաքին շոկերը կլանելու ունակությունը: Ներքին կամ արտաքին (սկստի ունենալով դարաբաղյան հակամարտությունը) լարվածության աճը եւս կնպաստի վարկանիշի նվազմանը⁴:

Այն մասին, որ Հայաստանի դեպքում պետական քաղաքականությունն ուղղված էր բացառապես գործող իշխանությունների իշխանության պահպանմանը, վկայում է փաստը, որ Հայաստանի կառավարությունը հրաժարվեց կատարել ԱՄՆ-ի կողմից «Հազարամյակի մարտահրավերներ» դրամաշնորհային ծրագրի (235 մլն դոլար) շրջանակներում նախապես առաջադրված պայմանները՝ երկրում ժողովրդավարական բարեփոխումներ իրականացնելու ուղղությամբ: Դրա արդյունքում Հայաստանը զրկվեց տասնյակ միլիոնավոր դոլարներից:

Մինչդեռ Վրաստանը գնաց այլ ճանապարհով: Արդեն 2008թ. նոյեմբերին այդ երկրի կառավարությունն իրականացրեց ազգային արժույթի արժեզրկում (դեւալվացիա), ինչը դրականորեն ազդեց ոչ միայն Վրաստանից արտահանվող ապրանքների մրցունակության վրա, այլեւ խնայվեցին երկրի արտարժույթային պահուստները: Իսկ ՀՆԱ-ի աճի վրա դա որեւէ բացասական հետեւանք չթողեց: Եթե 2008թ. Հայաստանի եւ Վրաստանի ՀՆԱ-ները ընդամենը 1,14 մլրդ ԱՄՆ դոլարի տարբերություն ունեին եւ կազմում էին համապատասխանաբար 11,66 եւ 12,8 մլրդ դոլար, ապա 2009-ին Վրաստանի ՀՆԱ-ն բացարձակ ցուցանիշներով Հայաստանին գերազանցեց 2,2 մլրդ դոլարով:

3 <http://www.armbanks.am/hy/2011/07/01/24887/>

4 <http://www.banks.am/ru-news-2-6048.html>

Արդյո՞ք ճգնաժամին դիմակայելու գործում Հայաստանի համեմատ Վրաստանի առավել մեծ հաջողությունների պատճառն այս երկրի ավելի սերտ կապերն էին Արեւմուտքի, այսինքն՝ եւ արեւմտյան, եւ միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների խորհրդատուների հետ: Կամ, միգուցե, կախվածությունը մեծածավալ արեւմտյան վարկերից ու դրամաշնորհներին⁵: Եթե այս գործոններն անգամ դեր խաղացել են՝ հնարավոր չէ չնկատել գլխավորը. Վրաստանի իշխանությունների լեգիտիմությունը տարածաշրջանում ամենաբարձրն է, ինչը թույլ է տալիս նրանց առավել ամուր զգալ եւ տնտեսական քաղաքականության շրջանակներում ավելի արդյունավետ ու սեփական ազգային շահերից բխող որոշումներ կայացնել, որոնք կարճաժամկետ կտրվածքով կարող են եւ անհաճո լինել բնակչության որոշ շերտերի շրջանում: Եթե քաղաքացին վստահում է իշխանությանը, հավատում է, որ վերջինի կայացրած որոշումները բխում են երկրի շահերից, տեսնում է նրա ամենօրյա պայքարը հանցավորության եւ կաշառակերության դեմ, նա շատ բաներ կարող է ներել այդ իշխանությանը. Վրաստանի դեպքում ակնհայտ է, որ Սահակաշվիլին իր քաղաքացիները խոշոր հաշվով ներեցին անգամ տանուլ տված պատերազմը:

Հայաստանի իշխանությունները 2008-2010թթ. ցույց տվեցին համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի մարտահրավերներին համարժեք արձագանքելու կատարյալ անկարողություն: Բացի արտարժույթի պաշարների վատնումից եւ արտաքին պարտքի շեշտակի ավելացումից, բյուջեն լցնելու նպատակով կառավարությունը գործի դրեց վարչարարական մեթոդներ՝ էապես մեծացնելով տնտեսվարողների հարկային բեռը, ընդ որում՝ այն ծանրացավ ոչ այնքան իշխանության հետ սերտաճած օլիգարխների ու խոշոր բիզնեսի, որքան փոքր եւ միջին ձեռնարկատերերի ունեւորին, ինչը կործանման եզրին հասցրեց վերջիններին: Վերջնական ոչնչացումից փրկվելու միակ միջոցը շատերի համար դարձավ բիզնեսի արտահանումը Վրաստան: Սա եւս ապացուցում է, թե ինչպես կարող է կոռումպացված ու անկշտում իշխանությունը՝ հանուն անձնական շահի, դեպի կործանման տանել սեփական երկիրը: Ու թեեւ Տիգրան Սարգսյանի կառավարությունը 2011թ. ապրիլի վերջին հայտարարեց հարկային համաներում, որի շնորհիվ պետությանը պարտք ունեցող ձեռնարկությունները նշված ժամկետում այն մարելու դեպքում ազատվում էին տույժերից ու տուգանքներից (ընդհանուր

5 2008-2010թթ. արեւմտյան երկրներն ու ֆինանսական կազմակերպությունները Ռուսաստանի դեմ պատերազմի հետեւանքները վերացնելու նպատակով Վրաստանին տրամադրել էին շուրջ 4,5 մլրդ դոլարի ֆինանսական օգնություն, որի գրեթե կեսը դրամաշնորհներն էին:

առմամբ՝ պետությանը պարտք ունեցող ձեռնարկությունների վրա այդ պահի դրությամբ ծանրացած տույժերը կազմում էին 72 մլրդ դրամ կամ շուրջ 200 մլն դոլար, իսկ տուգանքները՝ 34 մլրդ դրամ կամ շուրջ 100 մլն դոլար), այն չէր կարող դիտվել փոքր ու միջին ձեռնարկությունների վրա ծանրացած բեռի էական թեթևացում, քանի որ վերաբերում էր նախեւառաջ հանքահումքային պաշարամիջոցների խոշոր արտահանողներին եւ, ըստ էության, ընդունվել էր ընդերքի սեփականատեր հանդիսացող եւ իշխանությանը սերտաճած միլիարդատերերի լոբբինգի արդյունքում:

Ըստ «Թրանսպերենսի ինթերնեշնլ» հակակոռուպցիոն կազմակերպության «Կոռուպցիայի ընկալման համաթիվ» հետազոտության, 2010թ. Հարավային Կովկասի ճանաչված պետություններում կոռուպցիայի մակարդակը 1-10 բալանոց սանդղակով (որտեղ 1-ը ամենակոռումպացված, իսկ 10-ը ամենաթիչ կոռումպացված երկրներն են) հետեւյալն էր. Վրաստան՝ 3,8 բալ, Հայաստան՝ 2,6, Ադրբեջան՝ 2,4: Համեմատության համար արժե մեջբերել հարեւան եւ եվրոպական որոշ երկրների ցուցանիշները: Այսպես՝ կոռուպցիայի ընկալման համաթիվը Թուրքիայում կազմել է 4,4 միավոր, Իրանում՝ 2,2, Ռուսաստանում՝ 2,1, Հունաստանում՝ 3,8, Իսպանիայում՝ 6,1, Լիտվայում՝ 5, Գերմանիայում՝ 7,9, Շվեդիայում՝ 9,2⁶: 2011թ. ապրիլի սկզբին տված մամլո ասուլիսի ընթացքում Հայաստանում ԱՄՀ առաքելության մշտական ներկայացուցիչ Գիերմո Թոլոսան հատուկ անդրադարձել է Հայաստանում ՀՆԱ/հարկեր հարաբերակցության անթույլատրելի ցածր գործակցին, որն ԱՊՀ երկրների թվում գերազանցում է միայն Տաջիկստանին⁷:

Համանման պատկեր են արձանագրել նաեւ Վերակառուցման ու զարգացման եվրոպական բանկի (ՎԶԵԲ) եւ Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) անցկացրած հարցումները, համաձայն որոնց⁸ ընկալվող կոռուպցիայի ամենաբարձր մակարդակն ու դրա ամենամեծ աճը Արեւելյան Եվրոպայի եւ Կենտրոնական Ասիայի երկրների մեջ 2006-2010թթ. արձանագրվել է Ադրբեջանում, իսկ ամենամեծ անկումը՝ Վրաստանում, ուր հարցվածների 78%-ը համարել է, որ կոռուպցիայի ընկալումը նվազել է եւ միայն 9%-ն է կարծիք հայտնել, թե այն աճել է:

6 http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi/2010/results

7 «Деловой Экспресс» N15 (913), ապրիլ, 2011թ.:

8 ЖИЗНЬ ВО ВРЕМЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА: ПОСЛЕ КРИЗИСА / Выдержки из отчета <http://www.ebrd.com/downloads/research/surveys/litsr.pdf>

ԾՁնաժամի ազդեցությունը Հարավային Կովկասի ճանաչվածպետությունների տնտեսությունների եւ հանրային ընկալումների վրա

Համախառն ներքին արդյունքը

Հարավկովկասյան երկրներում ճգնաժամից ամենաշատը տուժեց Ադրբեջանը: Որքան էլ այդ երկիրը կարողացավ ապահովել իր ազգային արժույթի՝ մանաթի կայունությունը, արտաքին պարտքի նշանակալի ավելացումից եւ սոցիալական ցնցումներից խուսափել չհաջողվեց: Ադրբեջանի 2007-2010թթ. ՀՆԱ-ների շարժընթացի ամենապարզ դիտարկումն անգամ թույլ է տալիս պատկերացում կազմել այդ ընթացքում արձանագրված հսկայական ֆինանսական կորուստների մասին: Այսպես՝ եթե 2007-ին Ադրբեջանի ՀՆԱ-ն արձանագրել էր 25% աճ, ապա արդեն 2008թ. աճը նվազեց 10,8%-ի, 2009թ.՝ 9,3%-ի, իսկ 2010թ.՝ 5%-ի (տես՝ Հավելվածի աղյուսակ 1-ը): Եվ սա այն դեպքում, երբ նավթի (ներառյալ գազային կոնդենսատը) արդյունահանման ծավալները, ինչի հաշվին հիմնականում տեղի է ունենում այս երկրի տնտեսության աճը, ավելացել են 2008-2010թթ. միջինը 8,5%-ով⁹, այդ թվում 2008թ.՝ 7%-ով (հասնելով 44,5 մլն տոննայի, 2007թ. 41,6 մլն տոննայի փոխարեն)¹⁰, 2009թ.՝ 14%-ով եւ 2010թ.՝ նվազելով ընդամենը 0,9 %-ով: Իսկ գազի ծավալները 2008թ. աճեցին ավելի քան 2 անգամ (հասնելով 23 մլրդ խորանարդ մետրի, 2007թ.՝ 11 մլրդ խմ դիմաց), 2009-ին՝ եւս 3%-ով՝ մինչեւ 23,6 մլրդ խմ, 2010-ին՝ եւս 11%-ով՝ մինչեւ 26,2 մլրդ խմ:

Ադրբեջանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի տարիներին այդ երկրի ՀՆԱ-ի աճը տեղի է ունեցել բացառապես նավթագազային պաշարամիջոցների արդյունահանման աճի շնորհիվ: Այսպես՝ 2009թ. ոչ նավթային հատվածի աճի տեմպերը 16%-ից նվազեցին մինչեւ 3%: Դա այն դեպքում, երբ ոչ նավթային հատվածին բաժին էր ընկնում այս երկրի ՀՆԱ-ի 45%-ը: Արդեն 2011թ. հուլիսին ոչ նավթային հատվածի մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում նվազեց մինչեւ 35%¹¹:

9 Обзор нефтегазовой отрасли в СНГ: основные итоги 2010г. Источники: Factiva, оценка «Эрнст энд Янг», BP statistical review – 2010, IHS GLOBAL INSIGHT'S CIS OVERVIEW, 15 декабря 2010 года.

<http://www.ey.com/RU/ru/Industries/Oil---Gas/Oil-and-Gas-Trends-Review-2010-2011>

10 «Экономика Азербайджана»: <http://www.az.spinform.ru/ekonomics.html>

11 <http://cesd.az/new/2011/07/>

2009թ. Ադրբեջանում կտրուկ ընկան նաեւ ներդրումները հիմնական կապիտալի մեջ՝ 18,7%-ով¹²:

Հայաստանը ճգնաժամից երկրորդ ամենատուժած երկիրն է: Պաշտոնական տվյալներով՝ ՀՆԱ-ն արձանագրեց 14,9% անկում: Սակայն դա՝ դրամային հաշվարկով: Դուլարով հաշվելու դեպքում՝ նկատի ունենալով հանգամանքը, որ 2009թ. տարեկան կտրվածքով անկում է ապրել նաեւ դրամի փոխարժեքը, կպարզվի, որ իրականում ՀՆԱ-ի անկումը կազմել է շուրջ 27%, որն աննախադեպ ցուցանիշ է անգամ աշխարհի մակարդակով: Եվ սա այն դեպքում, երբ Հայաստանը համաշխարհային տնտեսության մեջ ինտեգրման բավականին ցածր մակարդակ ունի, ինչը պայմանավորված է մի կողմից՝ երկկողմանի շրջափակմամբ, մյուս կողմից՝ պետության կոռուպացվածությամբ, տնտեսության գերմենաշնորհայնացմամբ եւ ներդրումային միջավայրի անմխիթար վիճակով: ՀՆԱ-ի անկման կառուցվածքում ամենամեծ տեսակարար կշիռը բաժին ընկավ շինարարությանը, որը 2008թ. համեմատ նվազեց 36,4%-ով: Իսկ արդյունաբերական արտադրության ընդհանուր ծավալը նվազեց 7,8%-ով:

Վրաստանը Հարավային Կովկասի երկրների մեջ ճգնաժամից տուժեց ամենաքիչը: Թեեւ այդ երկրի իրական ՀՆԱ-ն 2009-ին, նախորդ տարվա համեմատ, նվազեց 3,8%-ով՝ հասնելով շուրջ 10,8 մլրդ դոլարի, իսկ 2010-ին (11,7 մլրդ դոլար) այդպես էլ չվերականգնվեց մինչեւ նախաճգնաժամային 2008-ի մակարդակը՝ 12,8 մլրդ դոլարը, սակայն բացարձակ արտահայտությամբ այդ երկրի ՀՆԱ-ի կորուստներն ամենափոքրն էին:

Բյուջեի պակասուրդը եւ արտաքին պետական պարտքը

Եթե դրամի փոխարժեքի պահպանումը արհեստականորեն բարձր մակարդակում՝ Հայաստանի կառավարությանը չհաջողվեց եւ արդեն 2009թ. մարտի 3-ին նա բաց թողեց դրամի փոխարժեքը (թեեւ մինչ այդ հայտարարում էր, թե փոխարժեքի վրա որեւէ ազդեցություն չկա եւ որ այն «լողացող է»), ապա գոնե բյուջեի կատարումը նրա համար դարձել էր գերիսկզբի: Այդ գերիսկզբի լուծելու այլ ձեւ, քան արտաքին փոխառությունների ներգրավումն է, կառավարության «ինտելեկտուալները», ինչպես արդեն նշվեց, այդպես էլ չգտան: Եվ փոխարժեքը բաց թողնելուց հետո, ինչը միջազգային

12 «Экономика и жизнь» Содружество: Россия - ниже среднего, 05.02.2010
http://www.eg-online.ru/news/90795/?phrase_id=971839&sphrase_id=2330

դոնորների պահանջն էր, կառավարությունը սկսեց ներգրավել Նոր ֆինանսական միջոցներ՝ մեծացնելով արտաքին պարտքը եւ այն ՀՆԱ-ի 17%-ից (2009թ. սկզբին) հասցնելով մինչեւ ՀՆԱ-ի 32%-ին (շուրջ 2,7 մլրդ դոլար՝ 2009թ. տարեվերջին): Այսինքն՝ մեկ տարուց էլ պակաս ժամանակահատվածում պարտքը գրեթե կրկնապատկվեց: Այսպիսով՝ «չես կարողանում փող վաստակել՝ պարտք վերցրու» կենցաղային մոտեցումը դարձավ պետական ռազմավարություն: Մինչ այդ կառավարությունը իր կցորդը հանդիսացող ԱԺ-ում անցկացրեց պետական բյուջեի պակասուրդի վերին շեմը ՀՆԱ-ի 5%-ից 7,5%-ի բարձրացնող օրենք: Թեեւ, որոշ փորձագետների պնդմամբ, պակասուրդը գերազանցեց անգամ այդ շեմը՝ հասնելով ՀՆԱ-ից 7,9%-ին (251 մլրդ դրամ պակասուրդ՝ ՀՆԱ-ի 3 տրլն 103 մլրդ դրամի դեպքում)¹³: Իսկ արդեն 2011թ. հունիսի վերջի դրությամբ ՀՀ արտաքին պետական պարտքը կազմեց 3 մլրդ 443 մլն ԱՄՆ դոլար:

Հայաստանի հիմնական վարկատուներն են. Համաշխարհային բանկը՝ 1.347 մլն դոլար (ընդհանուր պարտքի 39,1%), ԱՄՆ-ն՝ 758 մլն դոլար (22%), Ասիական զարգացման բանկը՝ 160 մլն դոլար (4,6%), Վերակառուցման եւ զարգացման միջազգային բանկը (ՎԶԲ)՝ 116 մլն դոլար (3,3%), Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը՝ 66 մլն դոլար (1,9%), ՎԶԲ-ը՝ 15 մլն դոլար (0,4%), Նավթ արդյունահանող երկրների Կազմակերպության (ՕՊԵԿ) միջազգային զարգացման հիմնադրամը՝ 28 մլն դոլար (0,8%), Ռուսաստանի Դաշնությունը՝ 500 մլն դոլար¹⁴ (14,5%), Ճապոնիան՝ 385 մլն դոլար (11,2%), Գերմանիան՝ 146 մլն դոլար (4,2%), ԱՄՆ-ը՝ 32 մլն դոլար (0,9%), Ֆրանսիան՝ 5 մլն դոլար (0,1%), Աբու-Դաբիի զարգացման հիմնադրամը՝ 2 մլն դոլար (0,05%):

Արտաքին վարկեր ներգրավվելու արդյունքում Հայաստանի պետական բյուջեի ֆիսկալ պակասուրդը Նախորդ տարվա ՀՆԱ-ի 0,04%-ի փոխարեն 2009-ին աճեց մինչեւ 7,5%, որից հետո, ԱՄՆ-ի կողմից հաստատված ծրագրին համապատասխան, հետզհետե նվազեց. 2010թ.-ին այն հասցվեց 5%-ի (ըստ ՀՀ ԿԲ ֆինանսական վիճակագրության եւ զարգացման վարչության

13 «Экономика стран Южного Кавказа в период кризиса 2009-2010гг». Կովկասի ինստիտուտի հետազոտական գրառումներ, հուլիս 2011թ. N5

14 2009թ.-ին ՌԴ-ի կողմից Հայաստանին տրամադրված այս վարկը Հայաստանին տրվածների շարքում ունի թերեւս ամենաանբարենպաստ պայմանները՝ ԼԻԲՈՐ+3՝ 15 տարի ժամկետով: Բացի դրանից, շրջանառվում է տեղեկություն այն մասին, որ այս վարկի դիմաց Ռուսաստանը պահանջել է Հայաստանից՝ հրաժարվել ԽՍՀՄ-ի արտաքին ակտիվների՝ իրեն հասանելիք փայաբաժնից, ինչին Հայաստանի կառավարությունը համաձայնել է: Այստեղ նաեւ անհրաժեշտ է հիշեցնել, որ այս վարկի միջոցների մեծ մասը միանգամից ուղղվեց ճգնաժամից տուժած օլիգարխների շինարարական բիզնեսները վերակենդանացնելուն:

պետ Վահե Վարդանյանի՝ 2010թ. բյուջեն փակվել է 2,9% պակասուրդով¹⁵), իսկ 2011-ին ծրագրվում է հասցնել 3,9%-ի:

Ադրբեջանի արտաքին պարտքը, որ վերցված է պետական երաշխիքների ներքո, 2011թ. առաջին կիսամյակի արդյունքներով հասել է 4,5 մլրդ դոլարի, ինչը կազմում է ՀՆԱ-ի 8,1%-ը: Տարեսկզբի համեմատ այն ավելացել է 17%-ով¹⁶: Միջազգային ֆինանսական հաստատություններից ներգրավված միջոցներն օգտագործվում են հիմնականում ներդրումային ծրագրերի իրականացման համար, այդ թվում՝ էներգետիկ, նավթագազային, քիմիական, տրանսպորտային հատվածներում, գյուղատնտեսությունում եւ սոցիալական ոլորտում:

Ադրբեջանի պետական բյուջեի պակասուրդը 2008թ. կազմել է 1,15 մլրդ դոլար կամ ՀՆԱ-ի 2,35%-ը¹⁷: 2009թ. այն կազմեց 300 մլն դոլար կամ ՀՆԱ-ի 0,7%, իսկ 2010-ին հասավ 0,86%-ի: Ընդ որում՝ 2009թ. այս երկրի պետական բյուջեի թե՛ եկամտային եւ թե՛ ծախսային մասերը թերակատարվեցին շուրջ 25%-ով :

Վրաստանի արտաքին պարտքի ընդհանուր ծավալը 2011թ. հուլիսի 31-ի դրությամբ անցել է 4,206 մլրդ դոլարից¹⁸: Տարեսկզբից երկրի պետական պարտքն աճել է 269,5 մլն դոլարով: Վրաստանը պարտք է 17 երկրի, որոնց նկատմամբ ընդհանուր պարտքի գումարը կազմում է 622,840 մլն դոլար: Վարկատու երկրների թվում են Գերմանիան (257 մլն դոլար), Ռուսաստանը (114,2 մլն), Ճապոնիան (62,3 մլն), ԱՄՆ-ը (35,3 մլն), Ղազախստանը (27,8 մլն), Թուրքիան (26,6 մլն), Զուվեյթը (26 մլն), Հայաստանը (16,5 մլն), Ավստրիան (0,26 մլն), Ադրբեջանը (13,9 մլն), Իրանը (10,8 մլն), Նիդեռլանդները (7,5 մլն), Ֆրանսիան (6,8 մլն), Չինաստանը (4,6 մլն), Ուզբեկստանը (0,34 մլն), Ուկրաինան (0,31 մլն), Թուրքմենստանը (0,2 մլն):

Պետություններից բացի, Վրաստանի վարկատուներ են միջազգային հաստատությունները, որոնց հանդեպ միագումար պարտքը կազմում է 3 մլրդ 3 մլն 568 հազար դոլար: Այդ թվում են ՀԲ-ն՝ 1 մլրդ 190 մլն դոլար, ՎՉՄԲ-ն՝ 139,5 մլն, ԱՄՀ-ն՝ 1 մլրդ 065 մլն, Եվրամիությունը՝ 18,4 մլն, ՎՉԵԲ-ը՝ 42,5 մլն, Գյուղատնտեսության զարգացման միջազգային հիմնադրամը՝ 21,2 մլն, Չարգացման ասիական բանկը՝ 199 մլն, Եվրոպական ներդրումային բան-

15 «Деловой Экспресс» N16 (914), 2011г., «Финансовая система Армении готова поглотить все риски?».

16 Այդ մասին հաղորդել է Ադրբեջանի ֆինանսների նախարարությունը. <http://www.eabr.org/rus/media/events/index.wbp?article-id=E895528A-E6DB-4CA7-C325-78E6002F145D>

17 <http://www.cia.gov/library>

18 «Новости-Грузия» լրատվական գործակալություն՝ հղում անելով Վրաստանի ֆինանսների նախարարությանը, 12 օգոստոսի 2011թ.

կը՝ 16,3 մլն: Բացի դրանից, Վրաստանի վարկատուն է Գերմանիան, որից մասնավոր հատվածը պետական երաշխիքով վերցրել է 3,609 մլն դոլարի վարկեր: Վրաստանի պետական արժեթղթերից գոյացած պարտքը, իր հերթին, կազմում է 564,75 մլն դոլար, որից ավելի քան 500 միլիոնը, այսպես կոչված, «եվրոբոնդերն» են:

Ի տարբերություն Վրաստանի, Հայաստանը արժույթային բոնդեր չի թողարկել: Ըստ Հայաստանի ֆինանսների նախարար Վաչե Գաբրիելյանի՝ Հայաստանը չի պատրաստվում դրանք թողարկել, քանի որ չունի դրա կարիքը. այս երկիրը հաջողությամբ առավել էժան եւ երկարաժամկետ արտոնյալ վարկեր է ներգրավում միջազգային ֆինանսական հաստատություններից¹⁹:

Վրաստանի բյուջեի պակասուրդը 2008թ. կազմել է 404 մլն դոլար կամ ՀՆԱ-ի 3,7%-ը²⁰, 2010թ.-ին՝ 6,3%-ը:

Ըստ 2011թ. սեպտեմբերի 7-ին Համաշխարհային տնտեսական համաժողովի հրապարակած՝ Երկրների գլոբալ մրցունակության 2011-2012թ. տարեկան զեկուլցի (The Global Competitiveness Report 2011-2012)՝ ՀՆԱ/պետական պարտք հարաբերակցությամբ 137 երկրների շարքում Ադրբեյջանը 9,9 միավորով զբաղեցնում է 9-րդ, իսկ Հայաստանը՝ 40,1 միավորով 70-րդ տեղը: Վրաստանի ցուցանիշն այս չափորոշիչի պարագայում բացակայում է²¹:

Արտաքին առևտրային հաշվեկշիռներ

Թեև 2009թ. հաջորդած տարիներին Հարավային Կովկասի երեք երկրների արտաքին առևտուրը Էական աճ արձանագրեց՝ Հայաստանի եւ Վրաստանի առևտրային հաշվեկշիռը, ընդհանուր առմամբ, շարունակեց մնալ պակասուրդային:

ՀՀ վիճակագրական պետական ծառայության տվյալներով՝ 2009թ. Հայաստանի առևտրային հաշվեկշռի պակասուրդը FOB-գներով հաշվարկելու դեպքում (FOB-Free on Board) կազմել է 2.078,8 մլն դոլար (2008թ.՝ 2.653,8 մլն դոլար)²², 2010թ.՝ 2.725 մլն դոլար²³: 2011թ. հունվար-հուլիս ամիսներին Հայաստանի առևտրային հաշվեկշռի բացասական սալդոն կազմել է 1.486,7 մլն դոլար, տարեկան կտրվածքով մնալով անփոփոխ: Ընդ

19 Արմինֆո, 15.09.2011թ.

20 <http://www.cia.gov/library>

21 <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2011-2012/>

22 <http://www.armbanks.am/2010/04/01/9587/>

23 <http://www.armbanks.am/hy/2011/01/31/19197/>

որում՝ արտահանման եւ ներմուծման ծավալները FOB-գներով կազմել են 2.905,9 մլն դոլար: Հաշվեկշռում 603,3 մլն դոլարը (FOB-գներով՝ 709,6 մլն) կազմել է արտահանումը, իսկ 2.196,3 մլն դոլարը (FOB-գներով՝ 2.196,3 մլն) կազմել է ներմուծումը:

2011թ. սեպտեմբերի 1-ին Ֆիթչ ռեյթինգս (Fitch Ratings) միջազգային վարկանիշային գործակալությունն արձանագրել է առեւտրային հաշվեկշռի դեֆիցիտի նվազում, ինչը, ըստ գործակալության, տեղի է ունեցել արտահանման աճի շնորհիվ: «Ֆիթչը» կանխատեսում է, որ այդ միտումը կշարունակվի նաեւ 2012-2013թթ.²⁴:

Վրաստանի առեւտրային հաշվեկշռի բացասական սալդոն մինչեւ ճգնաժամը կայուն եւ սրընթաց աճ էր արձանագրում. 2005թ. այն կազմում էր 1,6 մլրդ ԱՄՆ դոլար, 2006թ.՝ 2,7 մլրդ, 2007թ.՝ գրեթե 4 մլրդ, իսկ 2008թ.՝ 4,8 մլրդ²⁵: Ու թեեւ արդեն 2009թ. այն նվազեց՝ կազմելով 3,15 մլրդ դոլար, սակայն 2010թ. կրկին շարունակեց աճել՝ հասնելով 3,5 մլրդ դոլարի²⁶, իսկ 2011-ի միայն հունվար-հունիսին՝ 2,5 միլիարդի:

Ադրբեջանի առեւտրային հաշվեկշռը թե՛ նախաճգնաժամային եւ թե՛ ճգնաժամային տարիներին ուներ դրական սալդո: 2009թ. այն կազմել է 11 մլրդ ԱՄՆ դոլար, 2010թ.՝ 14,7 մլրդ²⁷, իսկ 2011թ. առաջին կիսամյակում՝ 8,8 մլրդ²⁸:

Տնտեսության վարկավորումը բանկային համակարգի կողմից եւ արտասահմանյան ներդրումները

2010 թվականին եւ 2011թ. առաջին կիսամյակում բոլոր երեք երկրներում նկատվում են բանկային վարկավորման ծավալների աճ եւ վարկավորման պորտֆելների որակի բարելավում:

Այսպես՝ Հայաստանում 2010թ. բանկային համակարգի վարկային պորտֆելն ավելացել է 22%-ով, իսկ 2011թ. հունիսի 1-ի դրությամբ աճել է տարեկան կտրվածքով շուրջ 41%-ով՝ հասնելով 3,2 մլրդ դոլարի կամ կազմել է բանկային համակարգի ակտիվների շուրջ 70%-ը: Վարկային կազմակերպությունների վարկային ներդրումների ծավալը 2011թ. առաջին կիսամյա-

24 <http://www.banks.am/ru-news-2-6048.html>

25 Business Time Georgia, 26/07/2011

26 <http://bizzone.info/articles/1311723785.php>

27 Ադրբեջանի Վիճակագրական պետական կոմիտեի տվյալներով.
<http://www.1news.az/economy/20110516035249739.html>

28 Ադրբեջանի Վիճակագրական պետական կոմիտեի տվյալներով.
<http://1news.az/economy/20110815113320830.html>

կի ընթացքում աճել է 17%-ով՝ հասնելով շուրջ 300 մլն դոլարի: Հայաստանի առեւտրային բանկերի ռենկինգի տվյալներով՝ առեւտրային բանկերի գումարային վարկային պորտֆելում (առանց միջբանկային վարկերի ու դեպոզիտների հաշվարկի) ժամկետանց վարկերի մասնաբաժինը երկրորդ եռամսյակի ընթացքում պահպանվել է միջինը 4,7%-ի շրջանակներում: Մինչդեռ 2009թ. ճգնաժամի ազդեցության ներքո ժամկետանց վարկերի ծավալը բառապատկվել էր:

Ավելին՝ որոշ խոշոր վարկառուներ կանգնել էին կործանման եզրին՝ վտանգելով վարկատու բանկերի կայունությունը: Իրավիճակն այնքան լուրջ էր, որ ՀՀ կառավարությունը սկսեց հրատապ կարգով վարկավորել այդպիսի խնդրահարույց որոշ ձեռնարկությունների կամ նույնիսկ ժամանակավոր տնօրինման առավել այդ ձեռնարկությունների բաժնեմասերի մի մասը²⁹: Այդպիսի դեպքերից կարելի է հիշատակել «Թամարա ֆրուտը» կամ Չանգեզուրի պղնձամոլիբդենային կոմբինատը:

Տնտեսության վարկավորմանը բաժին է ընկել ընդհանուր վարկային ներդրումների 64%-ը կամ շուրջ 2 մլրդ դոլար, ինչը տարեկան կտրվածքով 43%-ով ավելացում է նշանակում: Հատկապես այդ աճի մեջ նշանակալի տեղ են զբաղեցնում սպասարկման ոլորտը (33,3%), գյուղատնտեսությունը (25,4%), առևտուրը (24,4%), տրանսպորտը եւ կապը (21%), շինարարությունը (18,7%): Մինչդեռ արդյունաբերության ոլորտին բաժին է ընկնում այդ աճի ընդամենը 8,8%-ը: Հատկանշական է գյուղատնտեսության մեջ վարկավորման կտրուկ աճը: Համեմատության համար նշենք, որ դեռեւս 2010թ. վերջին բանկերի գումարային վարկային պորտֆելում այս ոլորտին բաժին էր ընկնում ընդամենը 5,9%: Նման կտրուկ աճը կապված է ՀՀ կառավարության որոշման հետ, համաձայն որի՝ պետությունն այսուհետ կսուբսիդավորվի այս ոլորտում տրվող վարկերի բանկային տոկոսը: Ընդդիմադիր «Ժառանգություն» կուսակցության նախընտրական ծրագրում ամրագրված է տարիներ շարունակ հնչեցվող պահանջը, ի վերջո, կատարվեց, սակայն բոլորովին այլ ճնշումների ներքո, որոնք առաջացան ճգնաժամի հետեւանքով եւ սպառնում են լիովին կազմալուծել գյուղատնտեսությունը: Սակայն ասելով «Ա», կառավարությունը կտրականապես դեմ դուրս եկավ հաջորդ տրամաբանական քայլին՝ գյուղացու բերքը անբարենպաստ կլիմայական պայմաններից ապահովագրելու համակարգի ներդրմանը: Եթե հաշվի առնենք նաեւ, որ գյուղացիների մոտ լիկվիդային գրավի բացակայության հետե-

29 Հովսեփ Խուրշուդյան, «Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի ազդեցությունը Հայաստանի եւ Ադրբեյջանի տնտեսությունների վրա», «ՈւճՀԿ քաղաքական համայնապատկեր», թիվ 2, ապրիլ, 2009թ.:

լանքով նրանցից շատերի համար այս վարկերը կմասն անհասանելի, ապա պարզ կդառնա, որ գյուղատնտեսության ոլորտում կուտակված խնդիրների մեծ մասը մալու է չլուծված:

Ընդհանուր առմամբ՝ մեզանում վարկավորման ծավալների աճը կապված է նաեւ մի կողմից Ռուսաստանից վերցված 500 մլն դոլար պարտքի զգալի մասը բանկային համակարգի միջոցով շինարարության մեջ ներգրավված խոշոր բիզնեսի վերավարկավորման հետ, իսկ մյուս կողմից՝ այն բանի հետ, որ արդեն 2010թ. վերջում եւ 2011թ. սկզբում հայաստանյան բանկերը սկսեցին վերադարձնել ճգնաժամի ընթացքում երկրից դուրս բերված շուրջ 300 մլն դոլարի կապիտալները (2011թ. մայիսի դրությամբ արդեն վերադարձվել էր շուրջ 200 մլն դոլարը³⁰):

Վարկային պորտֆելների աճով եւ դրա հետ կապված ընդհանուր լիկվիդայնության նվազմամբ (2010-ին՝ 20 բանկի դեպքում) հանդերձ, Հայաստանի բանկային համակարգը մտնում է գերլիկվիդային: Այն, ինչը օգնեց բանկերին ճգնաժամի ընթացքում, այժմ, երբ տնտեսությունը վարկային միջոցների մեծ կարիք ունի, դարձել է տնտեսական աճի էական խոչընդոտ: Բանկերը գտել են հեշտ ճանապարհը՝ Պետական կարճաժամկետ պարտատոմսերի (ՊԿՊ) գնում: Այսպես՝ միայն 2010թ. ընթացքում բանկերի կողմից ՊԿՊ-ների գնումը ավելացել է 50%-ով:

Ֆիթչ ռեյթինգս (Fitch Ratings) միջազգային վարկանիշային գործակալության հրապարակած հատուկ զեկույցում թեեւ ահազանգ էր հնչեցվում աշխարհում վարկավորման աճի տեմպերի նվազեցման անհրաժեշտության մասին, սակայն Հայաստանի, Վրաստանի եւ Ադրբեյջանի մասով հատուկ նշվում էր, որ այդ երկրներում վարկավորման ծավալների հետ կապված ռիսկերը դեռ հարթեցվում են վարկեր/ՀՆԱ ցածր հարաբերակցությամբ (օրինակ՝ Հայաստանի դեպքում այդ ցուցանիշը 2010թ. կազմում էր 25,3%): Մասնավորապես Հայաստանի մասով «Ֆիթչը» նշում էր, որ ճգնաժամից հետո վերականգնվող այս երկրի ոչ մեծ, սակայն լավ կապիտալացված ֆինանսական հատվածն իրենից նշանակալի ռիսկ չի ներկայացնում ինքնուրույն վարկունակության համար: Չաշխատող վարկերի դուրսգրումը դրանց տեսակարար կշիռը նվազեցրել է 2009թ. համախառն բանկային ակտիվների 10%-ից մինչև 2010թ. 3%-ի: Ընդ որում՝ ԿԲ-ն խստացնում է կարգավորումը, խրախուսում դրամային վարկավորումը՝ նվազեցնելու համար համաշուկայի դոլարայնացման աստիճանը³¹:

30 <http://www.credit.am/ru/news/2111.html/>

31 <http://www.banks.am/ru-news-2-6048.html>

Ծճևաժամը բացասական ազդեցություն թողեց նաեւ Ադրբեջանի բանկային համակարգի վրա: 2008թ. 4-րդ եռամսյակի ընթացքում բանկային համակարգն արձանագրեց ակտիվների ամենացածր աճը. 37 բանկերի համախառն վարկերն ավելացան 3,4%-ով, երկրորդ եռամսյակի՝ 13%-ի եւ երրորդ եռամսյակի՝ 18%-ի փոխարեն: Այդուհանդերձ՝ 2008թ. առետրային բանկերի վարկային ներդրումների ծավալն ավելացավ 55,3%-ով, ինչը, սակայն, 20,7%-ով ցածր էր 2007թ. համեմատ³²:

Ադրբեջանի բանկային համակարգի արտաքին փոխառությունները 2009թ. դրությամբ կազմում էին ներգրավված միջոցների ընդհանուր ծավալի ընդամենը 18%-ը կամ 2 մլրդ դոլար, ինչը հնարավորություն տվեց ապահովագրել ադրբեջանական բանկերը միջազգային ֆինանսական ճգնաժամից: Ինչպես արդեն նշվել է, Ադրբեջանի կառավարությունը երկրի բանկերի կայունությունը երաշխավորելու նպատակով 2008թ. վերջին մի քանի հարյուր միլիոն դոլարի ուղղակի ֆինանսական օժանդակություն ցուցաբերեց բանկերին՝ վերջիններին ներքին եւ, հատկապես, արտաքին պարտքերի դիմաց վճարելու նպատակով:

Պետք է նշել, որ բանկային համակարգին աջակցելու եւ դրա տնտեսական գործունեությունը խթանելու նպատակով Ադրբեջանի ԿԲ-ն՝ բացի ուղղակի ֆինանսական աջակցությունից, նաեւ թեթեւացրեց մոնետար քաղաքականությունը: Այսպես՝ վերաֆինանսավորման դրույքաչափը հետզհետե իջեցվեց 15%-ից մինչեւ 2%-ի, ներքին փոխառությունների գծով պարտադիր պահուստների նորմերը՝ 12%-ից մինչեւ 0,5%-ի, արտաքին փոխառությունների գծով պահուստների նորմերը՝ 5%-ից մինչեւ 0%-ի:

Վրաստանի պարագայում պետք է նկատի ունենալ հանգամանքը, որ ճգնաժամը այստեղ սկսվեց 2008թ. օգոստոսյան պատերազմի արդյունքում: Եվ բանկային համակարգը գրեթե կաթվածահար վիճակում էր, քանի որ բանկային գործառնությունները գրեթե ամբողջովին սառեցվել էին: Իրավիճակը բարդանում էր նաեւ նրանով, որ վրացական մի շարք համակարգաստեղծ բանկեր օգոստոսի 8-ից ընդամենը մի քանի ամիս անց պետք է արեւմտյան վարկատու բանկերին վերադարձնեին հսկայական չափերի հասնող պարտքերը: Սակայն արտաքին քաղաքականությունը եկավ օգնելու Վրաստանի տնտեսությանը, եւ կարճ ժամանակում Վրաստանը Արեւմուտքից ստացավ հսկայական ֆինանսական օգնություն եւ վարկեր՝ շուրջ 5 մլրդ դոլարի կարգի, որից շուրջ 1 միլիարդը՝ դրամաշնորհներ, ինչը թույլ տվեց ոչ միայն համեմատաբար անցնցում դիմակայել համաշխարհային

32 Ibidem. P.18.

ճգնաժամին, այլեւ իրականացնել տնտեսության եւ բանկային համակարգի էական կառուցվածքային բարեփոխումներ:

Եվ արդեն 2010թ. սկզբից Վրաստանի բանկային համակարգը սկսեց ցուցադրել զարգացման միտումներ, իսկ այդ տարվա կտրվածքով փաստով աշխատող վրացական բանկերի թիվը նվազեց՝ 14-ից հասնելով 7-ի: 2009թ. հունվարից մինչեւ 2010թ. սեպտեմբեր բանկային համակարգի ակտիվներն ավելացան 25,3%-ով, ինչը 2008թ. օգոստոսի 8-ի նախօրյակի համեմատ 10,9%-ով ավելի է: 2009թ. սեպտեմբերից մինչեւ 2010թ. սեպտեմբեր իրավաբանական անձանց դեպոզիտներն աճեցին 57,4%-ով, իսկ ֆիզիկական անձանց դեպոզիտները՝ 38,7%-ով: 2010թ. առաջին 9 ամիսների ընթացքում Վրաստանի բանկերի վարկային պորտֆելն ավելացավ 12,7%-ով³³:

Ներդրումների մասով նույնպես իրավիճակը երեք երկրներում տարբեր է:

2009թ. արտաքին ներդրումները Հայաստանում, ներառյալ պետական ներդրումները եւ բանկային ոլորտը, կազմել են 2,5 մլրդ դոլար՝ 2008թ. համեմատ աճելով 27,9%-ով, որոնցից սակայն ուղիղ ներդրումներ էին 841 մլն դոլարը, ինչը 26%-ով ցածր էր 2008թ. ցուցանիշից³⁴: 2010թ. արտասահմանյան ներդրումների ընդհանուր ծավալը կրկին նվազեց արդեն 41%-ով՝ հասնելով շուրջ 1,5 մլրդ դոլարի: Բացի Հայաստանում տիրող ընդհանուր անբարենպաստ տնտեսական մթնոլորտից, ծաղկող կոռուպցիայից (հատկապես՝ դատաիրավական համակարգում), իր բացասական դերը կատարեց ներդրողների համար նպաստավոր, երբեմն անգամ արտոնյալ պայմաններ ստեղծելու հարցում կառավարության ոչ ճկուն մոտեցումը: Այսպես՝ չինացի ներդրողները պատրաստակամ էին Հայաստանում շուրջ 100 մլն դոլար ներդնել 100 հեկտար ջերմոցային տնտեսություն հիմնելու համար (Հայաստանում առկա ջերմոցների ընդհանուր մակերեսը 114 հա է): Ներդրողներն ընդամենը որոշակի հարկային արտոնություններ էին ուզում, ինչն, ի դեպ, անհավասար պայմաններ չստեղծելու համար կարելի էր տրամադրել նաեւ ջերմոցային տնտեսություններ ունեցող տեղացի ագարակատերերին: Սակայն կառավարությունը չհամաձայնվեց, եւ տնտեսությունը կորցրեց 100 մլն դոլար, ինչպես նաեւ գյուղատնտեսական արտադրանքի արտահանման ծավալների շեշտակի ավելացման լավ հնարավորություն:

Այլ ճանապարհով գնաց Վրաստանը: Այդ երկրում՝ որպես արտաքին ներդրումների ծավալների մեծացման գրավական, ընդունվել է մի ամբողջ օրենսդրական փաթեթ, որով ոչ միայն պաշտպանվում են այդ ներդրումներն

33 <http://www.newcaucasus.com/index.php?newsid=4224>

34 <http://news.am/rus/news/18362.html>

ու իրապես ազատականացվում է ամբողջ շուկան, այլևս էապես թեթեւանում է հարկային բեռը: Ազատականացման քաղաքականության օրինակներից է ՍԵԼ ծովի ափին հյուրանոցներ կառուցելու համար ներդրումների՝ 15 տարով բոլոր տեսակի հարկերից ազատումը: Միակ պայմանն է, որ շինարարությունն ավարտվի 18 ամսում: Ու եթե 2004-ից մինչև 2007-ը տարեցտարի աճող արտասահմանյան ուղիղ ներդրումների ծավալը 2008թ. պատերազմի եւ համաշխարհային ճգնաժամի ազդեցության պատճառով կտրուկ նվազեց, արդեն 2010թ. այդ միտումը հաղթահարվեց եւ 2009թ. 553 մլն դոլարի համեմատ արտասահմանյան ուղիղ ներդրումներն ավելացան 261 մլն դոլարով՝ հասնելով 814 միլիոնի³⁵: Ընդ որում՝ դրանք Վրաստանի համար հատկապես կարեւոր են, քանի որ ներքին ներդրումների համար տեղական կուտակված կապիտալների բազան աննշան է: 2011թ. առկա միտումները ցույց են տալիս, որ այս տարվա արդյունքներով եւս արտաքին ուղիղ ներդրումների աճի աստիճանը կպահպանվի:

Դրամական փոխանցումներ (մասնավոր տրանսֆերտներ)

Ի տարբերություն Ադրբեյջանի՝ Հայաստանի եւ Վրաստանի տնտեսությունները մեծապես կախված են մասնավոր տրանսֆերտներից, որոնց աղբյուրը գրեթե ամբողջությամբ այդ երկրներից վերջին 20 տարիների ընթացքում արտագնա աշխատանքների մեկնածներն են:

Ինչպես երեւում է աղյուսակ Ա-ից, բանկային խողովակով Հայաստան ներհոսող մասնավոր տրանսֆերտների ծավալը 2008թ. 2,270 մլրդ դոլարի համեմատ 2009-ին նվազել է մինչև 1,576 մլրդ դոլար, իսկ 2010-ին արձանագրել է աննշան աճ՝ մինչև 1,627 մլրդ դոլար: Ընդ որում՝ Հարավային Կովկասի ճանաչված պետությունների մեջ Հայաստանի համար արտաքին մասնավոր տրանսֆերտներ/ՅԱԱ հարաբերակցությունը ամենաբարձրն է. 19,5%՝ 2008թ.-ին, 18,4%՝ 2009թ.-ին եւ 17,6%՝ 2010թ.-ին: Տրանսֆերտների գերակշիռ մասն, ընդամենը, Հայաստան է ներհոսել Ռուսաստանից. 2008թ.-ին՝ 89%, 2009թ.-ին՝ 86,5%, 2010թ.-ին՝ շուրջ 88%:

Վրաստանում 2009-ին, նախորդ տարվա համեմատ, տրանսֆերտների ներհոսքը կրճատվել է 16%-ով (շուրջ 840 մլն՝ 2008թ. 1 միլիարդի փոխարեն), սակայն 2010-ին այն կրկին աճ է արձանագրել՝ 12%-ի չափով, այդպիսով մոտենալով նախաճգնաժամային մակարդակին³⁶: Մասնավոր տրանս-

35 <http://bizzone.info/experts/2011/1313789259.php>

36 «Экономика стран Южного Кавказа в период кризиса 2009-2010гг». Կովկասի ինստիտուտի հետազոտական գրառումներ, հունիս, 2011թ. N5

Ֆերտների մեծ մասը Վրաստան, ինչպես էլ Կովկասի մյուս երկրներ ներհոսում են հիմնականում Ռուսաստանից: Մնացածը Վրաստան են գալիս Ուկրաինայից, ԱՄՆ-ից, Հունաստանից եւ Իտալիայից:

Ադրբեջան ներհոսող մասնավոր տրանսֆերտների ընդհանուր ծավալը 2008թ. կազմել է 1,466 մլրդ դոլար, իսկ նետոտ-ներհոսքը՝ 1,050 մլրդ դոլար: 2009թ. նետոտ-ներհոսքը կրճատվել է 722 մլն դոլարով, այսինքն՝ շուրջ 30%-ով: Չնայած այս թիվը էական ազդեցություն չէր կարող ունենալ Ադրբեջանի ընդհանուր մակրոտնտեսական ցուցանիշների վրա, սակայն սա այն հիմնական ցուցանիշն է, որը բացասական ազդեցություն է թողել երկրում կենսամակարդակի վրա:

2008-2010թթ.-ին արտասահմանից բանկերի միջոցով³⁷ մասնավոր փոխանցումների պաշտոնապես արձանագրված ծավալները հարավկովկասյան երեք երկրների համար հետեւյալ տեսքն ունեին.

Աղյուսակ Ա

Երկիր	Ա՝ 2008թ.	Բ՝ 2008թ.	Ա՝ 2009թ.	Բ՝ 2009թ.	Ա՝ 2010թ.	Բ՝ 2010թ.	Գ՝
Հայաստան ³⁸	2.270	19,5	1.576	18,4	1.627	17,6	- 1.337
Ադրբեջան	1.466	3	1.274 ³⁹	2.9			- 400*
Վրաստան	1.002	7,8	842	7,8	940	8,1	- 222

Ա (մլն ԱՄՆ դոլար)՝ ներհոսող մասնավոր փոխանցումների ընդհանուր ծավալը,

Բ (%)՝ ներհոսող մասնավոր փոխանցումների ծավալի հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ի հանդեպ,

Գ (մլն ԱՄՆ դոլար)՝ ճգնաժամի արդյունքում չստացված տրանսֆերտների հավանական նվազագույն ծավալը:

* - գնահատական

37 Աշխատանքային միգրանտների՝ մշտական բնակության երկիր այցելելիս իրենց հետ բերած կանխիկ տրանսֆերտների ծավալները դժվար հաշվարկելի է, ուստի Հայաստանի դեպքում ընդունված է գնահատել դրանք տարեկան մի քանի հարյուր միլիոն դոլարի կարգի:

38 http://www.cba.am/Storage/AM/downloads/stat_data_arm/trans_tari.xls

39 Миграция и денежные переводы: Россия, Центральная Азия, Азербайджан и Армения, стр. 26 Денежные переводы мигрантов (млн. US dollars, BOP5) / Высшая школа экономики; United Nations, ESCAP, 2010 / PDF ֆորմատում՝

URL:http://www.unescap.org/sdd/meetings/egm_mig_sep2010/pres_mikhail%20denissenko.pdf

Հայաստանից մեկնած աշխատանքային միգրանտների հիմնական ուղղությունը եղել է մտում է Ռուսաստանը: Ընդ որում՝ այդ երկրում՝ հայաստանցիներն աշխատում են հիմնականում շինարարության մեջ կամ դրան հարակից ոլորտներում: Մինչդեռ ճգնաժամը՝ սկսվելով հիփոթեքային վարկավորման ոլորտում, նախեւառաջ հարվածեց հենց բնակարանների շուկաներին, այսինքն՝ շինարարական ոլորտին թե՛ ամբողջ աշխարհի մասշտաբով եւ թե՛ հատկապես Հայաստանում ու Ռուսաստանում: Պատահական չէ, որ ի տարբերություն Ադրբեջանի, որտեղից Ռուսաստան մեկնած աշխատանքային միգրանտների հիմնական զբաղմունքը գյուղատնտեսական մթերքների առետուրն է, Հայաստան մտնող մասնավոր տրանսֆերտների ծավալները 2009-2010թթ. շատ ավելի մեծ նվազում արձանագրեցին: Սակայն հարկ է նկատել, որ տոկոսային տեսանկյունից բանկային խողովակներով Հայաստան ներհոսող մասնավոր տրանսֆերտների ծավալների նվազումը 2009-ին, ապա եւ սկիզբ առած վերընթաց շարժը 2010-ին համարժեք էին ՀՀ ՀՆԱ-ի վայրիվերումներին: Ըստ ԿԲ-ի 2011թ. ապրիլին հրապարակած՝ «2010թ. ֆինանսական կայունության հաշվետվություն» պարբերականի, մասնավոր տրանսֆերտների 10% աճը հանգեցնում է ՀՀ-ում ՀՆԱ-ի 0,4% աճի: Նշվում է, որ նման եզրակացության են եկել ԱՄՆ-ի փորձագետները⁴⁰:

Ընդհանրապես՝ այն առնչությամբ, որ մի կողմից՝ տնտեսության չդիվերսիֆիկացվածությունն ու ՀՆԱ-ի անարդյունավետ կառուցվածքը, մյուս կողմից՝ Հայաստանի տնտեսական կախվածությունը Ռուսաստանից (այդ թվում՝ մասնավոր տրանսֆերտների առումով) մեր երկրի տնտեսական անվտանգությանը սպառնացող հիմնական գործոններն են, տողերիս հեղինակն ահազանգել է դեռ 2004թ.-ին⁴¹: Այդ մասին բարձրաձայնել են նաեւ շատ այլ փորձագետներ: Սակայն գործող իշխանությունները եւ նրանց ձեւավորած կառավարությունները երբեւէ ականջալուր չեն եղել մասնագետների կարծիքին. անկախ վերլուծական կենտրոնների՝ ճշմարտությունը բարձրաձայնող փորձագետները իշխանության կողմից մշտապես դիտվել են համարյա որպես հակառակորդներ, «չուզողություն» անողներ: Իսկ ռուսական «մինչեւ ամպրոպը չճայթի՝ մուժիկը չի խաչակնքվի» ասացվածքը մեր կառավարությունների հիմնական ուղենիշն է: Մինչեւ որ չճայթեց ամպրոպը...

40 <http://www.armtown.com/news/am/zam/20110426/17700/>

41 «Տնտեսական աճ Հայաստանում. շնորհիվ, թե՛ ի հեճուկս գործող իշխանությունների», Հ.Խուրշուդյան, ՌԱՀՀԿ «Տասնամյա հանրագումար» տարեգիրք, Երեւան, 2004թ.:

Գնաճ

Ըստ Անկախ պետությունների համագործակցության Վիճակագրական կոմիտեի հրապարակած հաղորդագրության՝ անդամ պետություններում հունվար ամսին արձանագրված սպառողական գների աճի ցուցանիշներով Հայաստանը ստորին հորիզոնականներում է: Տարեկան կտրվածքով՝ հունվար ամսին գնաճը Հայաստանում կազմել է 10,6%: Ավելի վատ է միայն Ղրղզստանում՝ 20,6%, եւ Տաջիկստանում՝ 11,2%: Հայաստանին չի զիջում Նաեւ Բելառուսը՝ դարձյալ 10,6%: Ադրբեջանում այդ ցուցանիշը կազմել է 8,3%, Ղազախստանում՝ 8,1%, Ռուսաստանում՝ 9,6%, Մոլդովայում՝ 6,7%, Ուկրաինայում՝ 8,2%⁴²: Իսկ Վրաստանում տարեկան կտրվածքով՝ 2010թ. դեկտեմբերին այն կազմել է 11%⁴³, ընթացիկ տարվա մայիսին՝ 14,3%⁴⁴: Համեմատության համար նշենք, որ 2009թ. Վրաստանում գնաճը կազմել էր 8%, Հայաստանում՝ 3,4%, իսկ Ադրբեջանում՝ 1,5%⁴⁵:

Գործազրկություն

Հարավային Կովկասի ճանաչված երկրների մեջ գործազրկության ցուցանիշներով ամենավատ վիճակը եռամյա կտրվածքով (2008-2010թթ.) պաշտոնապես արձանագրվել է Հայաստանում: Թեեւ ՀՀ-ն, ի տարբերություն Վրաստանի, 2008-ին պատերազմական գործողություններից չի տուժել՝ գործազրկության ցուցանիշներով մեր երկիրն ամենավատ վիճակում է ոչ միայն Կովկասի, այլեւ ԱՊՀ մյուս բոլոր պետությունների համեմատ⁴⁶: 2008թ. գործազուրկների թիվը մեզանում արդեն 16,4% էր (այդ թվում գրանցված գործազուրկների թիվը՝ 7,1%): Իսկ 2009-ին այն բավականին աճեց՝ հասնելով 18,7%-ի:

Վրաստանում 2008-ին, երբ պատերազմից հետո աշխատանքը կորցրեց ավելի քան 100.000 մարդ, գործազրկությունը հասել էր 16,5%-ի, իսկ 2009-ին՝ 16,9%-ի⁴⁷:

42 ԱՊՀ միջպետական վիճակագրական կոմիտեի տվյալների հիման վրա՝ <http://www.cisstat.com/>

43 <http://bizzone.info/articles/1296088180.php>

44 <http://www.georgiatimes.info/news/58638.html>

45 [http://www.indexmundi.com/azerbaijan/inflation_rate_\(consumer_prices\).html](http://www.indexmundi.com/azerbaijan/inflation_rate_(consumer_prices).html)

46 Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք, էջ 52 /Հայաստանի Ազգային վիճակագրական ծառայություն/ Երեւան, 2010, PDF ֆորմատով՝ URL: <http://www.armstat.am/file/doc/99461553.pdf>

47 «Экономика стран Южного Кавказа в период кризиса 2009-2010гг». Կովկասի

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ) մեթոդաբանությամբ կատարված հաշվարկներով՝ Ադրբեջանում գործազուրկների թիվը հասնում է աշխատունակ բնակչության 6%-ին: Մինչդեռ ադրբեջանական Քաղաքացիների աշխատանքային իրավունքների պաշտպանության դաշինքի նախագահ Սահիր Մամեդովի գնահատականով՝ գործազրկության մակարդակն այնտեղ հատում է 12-13%-ի սահմանը⁴⁸:

Նվազագույն աշխատավարձի մասով 2011թ. հուլիսի վերջի դրությամբ Հարավային Կովկասի եւ, ընդհանրապես, ամբողջ Եվրոպայի մասշտաբով ամենավատ վիճակում Հայաստանն է, որտեղ այն ամսական 86,8 դոլար է: Ադրբեջանում այս ցուցանիշը կազմում է 108,1 դոլար, իսկ Ռուսաստանում՝ 165 դոլար, որն ավելի ցածր է, քան այս ցուցանիշի գծով ԵՄ-ում վերջին տեղը զբաղեցնող Բուլղարիայում (174 դոլար): Ընդհանուր առմամբ՝ վերջին 5 տարիների ընթացքում Եվրոպայում նվազագույն աշխատավարձերի աճի տեսակետից առաջին տեղում Մոլդովան է (ավելի քան 6 անգամ), երկրորդ տեղում՝ Ռուսաստանը (4,2 անգամ)⁴⁹:

ինստիտուտի հետազոտական գրառումներ, հուլիս, 2011թ., N 5

48 http://azeri.ru/papers/echo-az_info/62875

49 Այս մասին են վկայում ՌԻԱ-ԱՆԱլիտիկա հաստատության փորձագետները՝ երկրների պաշտոնական վիճակագրական տվյալների հիման վրա կատարած հետազոտության մեջ. http://ria.ru/research_rating/20110914/437041510.html: Վրաստանը ուսումնասիրության մեջ ընդգրկված չի եղել. այլ աղբյուրներից պարզվում է, որ 2010թ. այդ երկրում նվազագույն աշխատավարձը կազմել է շուրջ 12 դոլար:

Միջազգային վարկանիշային սանդղակներ

Աղյուսակ Բ

Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի եւ հարեւան երկրների վարկային վարկանիշները՝ ըստ առաջատար վարկանիշային գործակալությունների.

	Standard&Poor's ⁵⁰	Fitch Ratings ⁵¹	Moody's ⁵²
Հայաստան	-	BB-/կայուն (օգոստոս 2009թ.)	Ba2-/կայուն (մայիս 2011թ.)
Վրաստան	B+/դրական/B	B+/դրական (օգոստոս 2011թ.)	Ba3/ կայուն (մայիս 2011թ.)
Ադրբեջան	BB+/դրական/B	BBB-/դրական (օգոստոս 2011թ.)	Ba1/դրական (մայիս 2011թ.)
Ռուսաստան	BBB/կայուն/A-3	BBB/դրական (սեպտեմբեր 2010թ.)	Baa1/ կայուն (մայիս 2011թ.)
Թուրքիա	BB+/դրական/B	BB+/դրական (սոյեմբեր 2010թ.)	Ba2/դրական (մայիս 2011թ.)
Իրան	-	-	-

2011թ. հուլիսի սկզբին Forbes ամսագիրը հրապարակեց իր կազմած՝ աշխարհի տնտեսությունների վարկանիշը, ուր Հայաստանը զբաղեցնում է վերջից երկրորդ տեղը՝ գերազանցելով միայն Մադագասկարին: Ամսագրի վերլուծաբանները դիտարկել էին աշխարհի բոլոր երկրների վերջին 3 տարիների մակրոտնտեսական ցուցանիշները (ՀՆԱ-ի աճը, 3 տարվա գնաճը, այդ թվում՝ ԱՄՆ-ի 2012թ. կանխատեսումները)՝ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ով եւ արտաքին առեւտրային հաշվեկշռով: Վերջին հնգյակում են Նաեւ Գվինեան, Ուկրաինան եւ Ճամայկան:

Համաձայն Forbes-ի վարկանիշի՝ Հայաստանը չի կարողանում դուրս գալ ճգնաժամից, որի հետեւանքով նրա տնտեսությունը 2009թ. անկում ապրեց

50 <http://www.standardandpoors.com/ratings/sovereigns/ratings-list/en/us/?subSectorCode=39&sectorId=1221186707758&subSectorId=1221187348494>

51 <http://www.fitchratings.com>

52 <http://www.moody's.com>

գրեթե 15%-ով: Ընդ որում՝ երկրում պահպանվում է բարձր գնաճը՝ շուրջ 7%⁵³, իսկ մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ն չի գերազանցում 3000 ԱՄՆ դոլարը:

Սակայն 2011թ. հրապարակված մեկ այլ՝ աշխարհի ձախողված պետությունների վարկանիշային սանդղակում (Failed States Index) Հայաստանը, ինչպես 2010-ին, 177 երկրների մեջ հայտնվել է 101-րդ տեղում՝ դրական իմաստով շատ առաջ անցնելով հարավկովկասյան մյուս երկու ճանաչված պետություններից⁵⁴: Այս վարկանիշային սանդղակն ամեն տարի պատրաստվում է ամերիկյան առաջատար՝ «Խաղաղության հիմնադրամ»-ի հասարակական կազմակերպության եւ հրապարակվում մեկ այլ հեղինակավոր հաստատության՝ Foreign Policy ամսագրի կողմից: Վրաստանը 47-րդ տեղում է (2010-ին՝ 37-րդ), Ադրբեջանը՝ 63-րդ (2010-ին՝ 55-րդ): Իրանը 35-րդն է, Ռուսաստանը՝ 82-րդը: Ընդ որում՝ ցանկում որքան փոքր է միավորը, այնքան ձախողված է համարվում երկիրը: Առաջին «պատվավոր» տեղում Սոմալին է, որին հաջորդում են Զադը, Սուդանը, Կոնգոն եւ Հայիթին: Իսկ վերջից առաջինը Ֆիլիպիններն են (177-րդ), որն առաջին անգամ իր ետեւում է թողել Նորվեգիային: ԱՄՆ-ը 158-րդ տեղում է: Վարկանիշային սանդղակը կազմելիս հաշվի են առնվել հետեւյալ 12 չափորոշիչները՝ 1. Ժողովրդագրական ճնշում, 2. փախստականներ/ներքին տեղահանված անձինք, 3. խմբակային դժգոհություններ, 4. մարդկային արտահոսք, 5. անկայուն զարգացում, 6. տնտեսական անկում, 7. պետության ապալեգիտիմացում, 8. հանրային ծառայություններ, 9. մարդու իրավունքներ, 10. անվտանգության ապահովում, 11. վերնախավի մասնատվածություն, 12. արտաքին ներխուժում:

2011թ. սեպտեմբերի 7-ին Համաշխարհային տնտեսական համաժողովը հրապարակեց Երկրների գլոբալ մրցունակության 2011-2012թթ. (The Global Competitiveness Report 2011-2012) տարեկան զեկույցը, որտեղ Հայաստանը զբաղեցնում է 92-րդ տեղը՝ նախորդ տարվա համեմատ լավացնելով իր դիրքը 6 կիշով⁵⁵:

Ֆիթ ռեյթինգս գործակալությունը 2011թ. Հայաստանի վարկանիշը վերահաստատեց BB-/կայուն մակարդակի վրա: 2006թ.-ին, երբ առաջին անգամ Հայաստանը սկսեց համագործակցել այս գործակալության հետ եւ մտավ նրա վարկանիշային աղյուսակների մեջ, նրան շնորհվեց «BB-ե/կա-

53 ՀՀ պաշտոնական վիճակագրության համաձայն՝ ՀՀ-ում սպառողական գները 2011թ. հուլիսին, 2010թ. նույն ամսվա համեմատ, աճել են 6,3%-ով՝ <http://www.armstat.am/am/?nid=126&id=07001>

54 http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/06/17/2011_failed_states_index_interactive_map_and_rankings

55 <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-2011-2012/>

յուն վարկանիշը, ապա բարձրացվեց «BB-ի, սակայն 2009թ. ճգնաժամի պատճառով այն նորից իջավ «BB-ի: 2009-ից ցայսօր անփոփոխ են մնացել Նաեւ Ադրբեջանի ու Վրաստանի ցուցանիշները, ինչը ցույց է տալիս, որ Հարավային Կովկասը, ըստ այս գործակալության, փաստացի դեռ չի հաղթահարել ճգնաժամը: Արժե նշել, որ Ադրբեջանը, որի ցուցանիշը Նավթային եկամուտների շնորհիվ մեկ աստիճանով բարձր է Հայաստանից, դրան հասել է 10 տարիների ընթացքում:

Հանրային ընկալումները

Հայտնի է, որ համաշխարհային ճգնաժամի գլխավոր բաղադրիչներից մեկը ֆինանսական հաստատությունների հանդեպ գլոբալ անվստահությունն էր եւ դրանից բխած՝ թե՛ ֆիզիկական, թե՛ իրավաբանական անձանց խնայողությունների ու ավանդների խուճապային արտահոսքը այդ հաստատություններից՝ գլխավորապես բանկերից եւ, ընդհանուր առմամբ, ֆինանսատնտեսական շրջանառության տեղական ու համաշխարհային համակարգերից: Եվ այն երկրները, որոնք կարողացան մեղմել այդ անվստահության եւ դրանից բխող խուճապի չափերը՝ արձանագրեցին ՀՆԱ-ի ծավալների համեմատաբար փոքր նվազում ու գործարար մթնոլորտի ավելի մեղմ խաթարում:

Վերականգնման ու զարգացման եվրոպական բանկի եւ Համաշխարհային բանկի անցկացրած հարցումների համաձայն⁵⁶, Հայաստանում ամենալուրջ խնդիրը փոխադարձ վստահության պակասն է: Եթե 2006թ. միմյանց վստահում էր հայաստանցիների շուրջ 30%-ը, ապա այսօր այդ ցուցանիշը գրեթե քառապատիկ անկում է արձանագրել՝ հասնելով 8%-ի: Հետազոտվող տարածաշրջանում սա ամենացածր ցուցանիշն է: Նախագահին, կառավարությանն ու խորհրդարանին վստահող հայաստանցիների թիվը չի գերազանցում 33%-ը: Վստահության ամենաբարձր ցուցանիշն ունեն զինված ուժերը:

Վերլուծաբանները Նաեւ պնդում են, որ Հայաստանի պարագայում ճգնաժամը «սեփական մաշկի վրա» զգացել է տնային տնտեսությունների 62%-ը: Այդ ցուցանիշը Ադրբեջանում 55% է, իսկ Վրաստանում՝ 54%⁵⁷:

56 ЖИЗНЬ ВО ВРЕМЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПЕРЕХОДА: ПОСЛЕ КРИЗИСА /Выдержки из отчета <http://www.ebrd.com/downloads/research/surveys/litsr.pdf>

57 Այս մասին հաղորդում է «Ազատություն» ռադիոկայանը՝ վկայաբերելով ՎԶԵԲ-ի եւ ՀԲ-ի հրապարակած «Կյանքը անցման շրջանում» համատեղ զեկույցի տվյալները, որոնց համար հիմք է հանդիսացել Կենտրոնական Եվրոպայի ու հետխորհրդային տարածքի 33 պետություններում, ինչպեսեւ Թուրքիայում անցկացված հետազոտությունը:

Միաժամանակ հայաստանցիների 75%-ը համարում է, որ երկրի կառավարման լավագույն ձեւը ժողովրդավարությունն է, իսկ շուրջ 50%-ը՝ որպես ազգային տնտեսության կարգավորման ամենաարդյունավետ համակարգ, նշում է շուկայական տնտեսությունը: 2006-ին այդ ցուցանիշները կազմում էին համապատասխանաբար 47 եւ 33%: Ադրբեջանի բնակչության շրջանում նույնպես ժողովրդավարությունը կառավարման լավագույն ձեւ համարողների թիվը 2006թ. 48%-ի փոխարեն 2010թ. հասել է 61%-ի, իսկ շուկայական տնտեսության հանդեպ դրական վերաբերմունքը՝ 40%-ի փոխարեն 56%-ի:

Նախորդ հարցման համեմատ վստահության ամենամեծ անկումը Հայաստանում արձանագրել է եկեղեցին՝ 40%:

Արեւմտյան մասնագետների դիտարկումներով՝ ՀՀ-ում առավել լուրջ խնդիրներից է շարունակում մնալ կոռուպցիան: Հարցվածների 20%-ը նշել է, որ վերջին մեկ տարում անձամբ կաշառք է տվել պետական որեւէ հաստատությունում, 25%-ը խոստովանել է, որ ստիպված է եղել կաշառել ճանապարհային ոստիկանության աշխատակցին: Ընդհանուր առմամբ՝ հայաստանցիների միայն 20%-ն է կարծում, որ երկրում վերջին չորս տարիների ընթացքում կոռուպցիայի մակարդակը նվազել է, նշված է գեկույցում:

Կյանքի որակով բավարարված է ՀՀ բնակչության միայն 22%-ը, ընդ որում՝ այս ցուցանիշն անկում է արձանագրել սոցիալական գրեթե բոլոր խմբերում՝ բացառությամբ ամենաբարձր եկամուտ ունեցող մարդկանց: Հայաստանցի հարուստների շրջանում կյանքի որակից գոհ է յուրաքանչյուր երկրորդը: Իսկ ընդհանուր առմամբ՝ 2011թ. դրությամբ հայերը հետխորհրդային տարածքի ամենահոռետես ազգերից են: Նրանց միայն 33%-ն է հավատում, որ իրենց զավակներին լավ ապագա է սպասում: Լավատեսների թիվը Հայաստանում 2006թ.-ից ի վեր նվազել է շուրջ 10%-ով:

Միևնույն ժամանակ, ի տարբերություն Հայաստանի, կյանքից գոհ մարդկանց թվաքանակը ճգնաժամի տարիներին կտրուկ աճել է:

Ճգնաժամի հասցրած ֆինանսական կորուստները. «Եթե չլիներ ճգնաժամը...»

Ճգնաժամի հասցրած ֆինանսական կորուստների հաշվարկն իր մեջ մեթոդական առումով որոշակի ռիսկեր է պարունակում, քանի որ անխուսափելիորեն պետք է ներառի նաեւ բյուջեների չստացած մուտքերը եւ ՀՆԱ-ի ոչ

միայն անկման բացարձակ ցուցանիշը, այլև՝ չգոյացած աճը: Ամեն դեպքում՝ առանց այս հաշվարկը կատարելու, հնարավոր չէ ամբողջական պատկերացում կազմել ճգնաժամի հասցրած իրական վնասների մասին, հատկապես՝ եթե հաշվի առնենք, որ սույն հետազոտության շրջանակներում դիտարկվում են Հարավային Կովկասի ճանաչված երկրները, որոնցից երկուսը՝ Հայաստանն ու Ադրբեջանը, գտնվում են չավարտված պատերազմի իրավիճակում:

Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամը բացարձակ թվերով ամենամեծ վնասը Հարավային Կովկասում պատճառել է Ադրբեջանին: Այսպես, ամենահամեստ հաշվարկներով՝ Ադրբեջանի կորուստները միայն Նավթի համաշխարհային գների անկման արդյունքում ունեն հետեւյալ տեսքը (որպես Նավթի բազային գին է ընդունված ճգնաժամի Նախօրեին ձեւավորված 140 դոլարը).

Աղյուսակ Գ

	2008	2009	2010	2011 հունվար-հուլիս	Ընդամենը
Ադրբեջանական թեթեւ նավթի միջազգային գների միջակայքը \$/բարել	92 - (09.01.2008), 147 - (11.07.2008), 40 - (22.12.2008) 110 ⁵⁸ - միջինացված 2008թ.-ի առաջին՝ նախաճգնաժամային 8 ամիսների համար)	39 - (09.01.2008), 73 - 05.08.2009), 61 - (միջինացված ամբողջ տարվա համար)	78 - (միջինացված ամբողջ տարվա համար)	104 - (միջինացված ամբողջ կիսամյակի համար)	
Նավթի արդյունահանման ծավալները (մլն տոննա ⁵⁹)	44	51,3	50,8	27,7 ⁶⁰	
Նավթի գների անկման արդյունքում պետության մեջ թերգոյացած ՀՆԱ-ն մլն \$	6.000	3.300	2.700	2.000 4.000	

58 <http://quote.rbc.ru/commodities/news/2011/09/01/33403238.shtml>

59 Մեկ տոննա ադրբեջանական նավթը հավասար է 7,4 բարելի

60 <http://news.day.az/economy/283200.html>

Ադրբեջանում նավթի հետախուզված-հաստատված ծավալները 2006թ. դրությամբ կազմել են շուրջ 1 մլրդ տոննա կամ 7,4 մլրդ բարել: Նախաճգնաժամային 2007-ին նավթի արդյունահանման ծավալները Ադրբեջանում կազմել են 42,7 մլն տոննա կամ 316 մլն բարել: Վերջին տարիներին Ադրբեջանը շեշտակիորեն մեծացնում էր նավթի արդյունահանման ծավալները՝ 2009թ.-ին այդ երկրի պատմության մեջ առաջին անգամ դրանք հասցնելով 51 մլն տոննայի կամ 380 մլն բարելի, ինչը նախորդ տարվա համեմատ 14%-ով ավելի էր: 2009թ. արդյունահանվեց նաեւ 23,6 մլրդ խորանարդ մետր գազ, ինչը նախորդ տարվա ցուցանիշը գերազանցում էր 1,3%-ով: Իսկ ընդհանուր առմամբ՝ Ադրբեջանի ՀՆԱ-ն ճգնաժամային 2009-ին աճեց 9,3%-ով՝ հասնելով 44,3 մլրդ ԱՄՆ դոլարի: Հարավային Կովկասի ընդհանուր ՀՆԱ-ի մեջ 2008թ.-ի՝ 60%-ի համեմատ 2009թ.-ին Ադրբեջանի ՀՆԱ-ն կազմեց 70%:

Այդուհանդերձ՝ ճգնաժամը հսկայական հարված հասցրեց Ադրբեջանին: Այսպես, 2009թ.-ի բյուջեն հաշվարկվեց նավթի գնի 70 դոլար ցուցանիշով (այն դեպքում, երբ դրանից ընդամենը 6 ամիս առաջ այն հասել էր 147 դոլար աստղաբաշխական ցուցանիշի): Սակայն անգամ հաշվարկային 70 դոլարը չապահովվեց, որովհետեւ 2009թ. միջազգային շուկաներում ադրբեջանական նավթի գինը հազիվ մոտ էր 60 դոլարի: Եվ կառավարությունը ոչ միայն ստիպված եղավ Ադրբեջանի պետական նավթային հիմնադրամից նախատեսվածից շուրջ 60 մլն դոլար հավելյալ գումար փոխանցել բյուջե՝ այն հասցնելով 4,915 մլրդ մանաթի կամ 5,9 մլրդ դոլարի (բյուջեի եկամտային մասի 47,6%), այլեւ պարզապես 14,5%-ով թերակատարել բյուջեն՝ փաստացի նվազեցնելով այն մինչեւ 11,78 մլրդ: Այսպիսով՝ 2009թ. բյուջետային ծախսերը մնացին մոտավորապես նույն մակարդակում, ինչ 2008թ.-ին էր: Օրինակ՝ 62,5%-ով կրճատվեց անգամ ռազմավարական նշանակություն ունեցող այնպիսի ծրագրի ֆինանսավորումը, ինչպիսին է Բաբու-Ախալբալաք-Ղարս երկաթգիծը:

2011թ. հուլիսի դրությամբ Ադրբեջանի ռազմավարական արժույթային պահուստները 2010թ. դեկտեմբերի 30-ի՝ 30 մլրդ դոլարի համեմատ աճեցին 8 միլիարդով եւ գերազանցեցին 37,5 մլրդ դոլարը: Դրանց մեծ մասը՝ 30,4 մլրդ դոլարը, պահվում է Պետական նավթային հիմնադրամում: Ամենահամեստ հաշվարկներով՝ եթե չլիներ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, ապա այդ թիվն այժմ գերազանցած կլիներ 50 մլրդ դոլարը: Ամեն դեպքում, միջազգային որոշ փորձագետների կարծիքով, առաջիկա 10 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի ռազմավարական արժույթային պահուստները կհասնեն 100 մլրդ դոլարի:

Հայաստանի արտարժութային պահուստները 2011թ. հուլիսի դրությամբ կազմեցին 1,865 մլրդ դոլար⁶¹: Փաստորեն 2009թ.-ին այդ պահուստների զգալի մասի անխոհեմ վատնումից հետո, որի հետեւանքով դրանց ծավալը նվազեց մինչեւ 800 մլն դոլար, երկու տարվա ընթացքում հնարավոր եղավ պահուստներն ավելացնել ընդամենը մեկ միլիարդ դոլարով:

Աղյուսակ Դ

ՀՆԱ-ի կորուստները՝ չգոյացած ՀՆԱ-ի տեսքով (մլն դոլարով)

Ժամանակա- հատված / պետություն	2008թ.	2009թ.	2010թ.	2011թ. 1-ին կիսամյակ	Ընդամենը
Հայաստան ⁶²	2.000	7.000	5.000	2.000	16.000
Ադրբեջան ⁶³	6.000	18.000	11.000	4.000	39.000
Վրաստան ⁶⁴	2.000	3.500	2.500	1.500	9.500
ԸՆԴԱՄԵՆԸ չգոյացած ՀՆԱ՝ Հարավային Կովկասի երեք ճանաչված պետությունների համար	10.000	28.500	18.500	7.500	64.500

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ եթե 2008-2011թթ. Ադրբեջանի եւ Հայաստանի ՀՆԱ-ներն ու բյուջեների եկամտային մասերը շարունակեին աճել նույն տեմպերով, ինչպես 2007-2008թթ. սկզբի հատվածում էր, այսինքն՝ Ադրբեջանը ստանար այս տարիների ընթացքում ճգնաժամի պատճառով չստացված

61 <http://www.armbanks.am/2011/07/14/25260/>

62 Հաշվարկը կատարված է մինչեւ 2008թ. 3-րդ եռամսյակի ՀՆԱ-ի աճի դինամիկայի կորելյացիայի հիման վրա:

63 Հաշվարկը կատարված է նավթի գների տատանումների հիման վրա՝ որպես հիմք ընդունելով ադրբեջանական թեթեւ նավթի 2008թ. հունվար-օգոստոս ամիսներին միջազգային միջին գինը: Եթե նկատի ունենանք, որ ճգնաժամը հարվածեց այս երկրի տնտեսության նաեւ մյուս ճյուղերին, որոնցում եւս անկում արձանագրվեց, ինչպեսեւ շուրջ 400 մլն դոլարով կրճատվեցին ՀՆԱ-ի ձեւավորման վրա ազդող մյուս ռեսուրսը՝ արտաքին մասնավոր տրանսֆերտները, ապա պարզ կդառնա, որ ճգնաժամի արդյունքում չգոյացած ՀՆԱ-ի ծավալները շատ ավելի մեծ են:

64 Հաշվարկը կատարված է մինչեւ 2008թ. 3-րդ եռամսյակի ՀՆԱ-ի աճի դինամիկայի կորելյացիայի հիման վրա:

ՀՆԱ-ի 39 մլրդ դոլար, իսկ Հայաստանը՝ 16 մլրդ դոլար հավելածը, ապա ոչ միայն տնտեսական, այլև ռազմաքաղաքական իրավիճակը տարածաշրջանում լիովին այլ կլիներ:

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Աղյուսակ 1

Հայաստանի, Ադրբեջանի եւ Վրաստանի ՀՆԱ-ների աճը 1995-2010թթ. (տոկոսներով)⁶⁵

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Հայաստան	106,9	105,9	103,3	107,3	103,3	105,9	109,6	113,2	114,0	110,5	113,9	113,2	113,7	106,9	85,9	102,1
Ադրբեջան	88,2	101,3	105,8	110,0	107,4	111,1	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	125,0	110,8	109,3	105,0
Վրաստան	102,6	111,2	110,5	103,1	102,9	101,8	104,8	105,5	111,1	105,9	109,6	109,4	112,3	102,1		

Աղյուսակ 2

Հայաստանի, Ադրբեջանի եւ Վրաստանի ՀՆԱ-ների բացարձակ ցուցանիշները 2000-⁶⁶

Տարեթիվ / Երկիր	Հայաստան	Ադրբեջան	Վրաստան
2000	1,915	5,273	3,059
2001	2,118	5,708	3,221
2002	2,376	6,236	3,398
2003	2,807	7,276	3,991
2004	3,576	8,680	5,125
2005	4,900	13,239	6,411
2006	6,385	20,983	7,762
2007	9,206	33,050	10,172
2008	11,661	48,853	12,800
2009	8,541 (-14,4)	43,024	10,767
2010	9,264	51,780	11,663

65 Աղյուսակը կազմվել է ԱՊՀ միջպետական վիճակագրական կոմիտեի տվյալների հիման վրա՝ <http://www.cisstat.com/>

66 «Экономика стран Южного Кавказа в период кризиса 2009-2010гг». Կովկասի ինստիտուտի հետազոտական գրառումներ, հուլիս, 2011թ. N5

Աղյուսակ 3

Վարկանիշի համապատասխանությունը վարկային պարտավորությունները կատարելու ունակությանը՝ ըստ առաջատար վարկանիշային գործակալությունների տվյալների.

Վարկային պարտավորությունները կատարելու ունակությանը	Standard&Poor's	Fitch Ratings	Moody's
Վարկունակության առավելագույն մակարդակ	AAA	AAA	Aaa
Վարկունակության շատ բարձր մակարդակ	AA	AA	Aa
Վարկունակության բարձր մակարդակ	A	A	A
Լավ վարկունակություն	BBB	BBB	Baa
Սպեկուլյատիվ վարկանիշ	BB	BB	Ba
Չգալիորեն սպեկուլյատիվ վարկանիշ	B	B	B
Դեֆոլտի իրական հավանականության առկայություն	CCC	CCC	Caa
Դեֆոլտը հավանական է	CC	CC	Ca
Դեֆոլտը անխուսափելի է	C	C	C
Ընտրովի դեֆոլտ	SD	-	-
Թողարկողը ճիշտ ժամանակին չի կատարել վճարումներ	-	RD	-
Հայտարարված դեֆոլտ	D	D	D

Բացի վարկանիշից, վարկանիշային գործակալությունները տալիս են վարկանիշի կանխատեսում, որը ցույց է տալիս առաջիկա 2-3 տարում վարկանիշի շարժի հավանական ուղղությունը.

- «Դրական» – վարկանիշը կարող է բարձրանալ.
- «Բացասական» – վարկանիշը կարող է իջնել.
- «Կայուն» – փոփոխությունը քիչ հավանական է.
- «Չարգացող» – հավանական է վարկանիշի աճ կամ անկում

AAA, AA, A եւ B վարկանիշները համարվում են ներդրումային, իսկ մնացածը՝ սպեկուլյատիվ⁶⁷:

67 http://finsector.com/rating_agencies.htm

Աղյուսակ 4

Ձախտոված պետությունների վարկանիշային սանդղակ (Failed States Index)

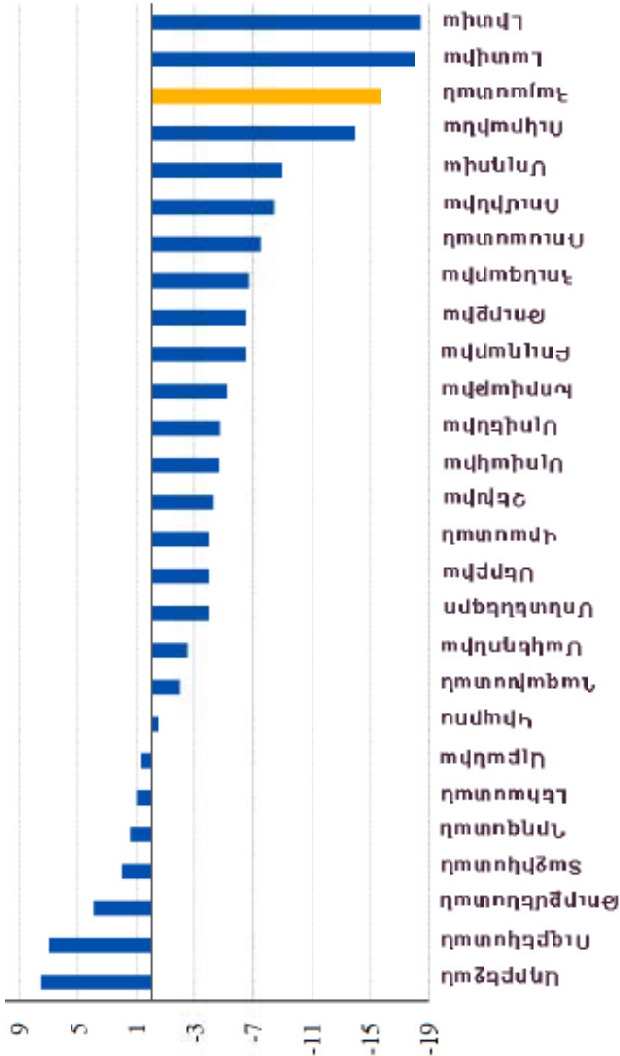
[illegible]

* * * www.fundforpeace.org/global/library/fs-1-11-fsi-public-spreadsheet-2011-1107b.xls <http://www.fundforpeace.org/global/library/fs-1-11-fsi-public-spreadsheet-2011-1107b.xls> <http://www.fundforpeace.org/global/library/fs-1-11-fsi-public-spreadsheet-2011-1107b.xls>

Աղյուսակ 5

ՀՆԱ-ի աճի ցուցանիշները Արեւելյան Եվրոպայի եւ Կենտրոնական Ասիայի երկրներում՝ ճգնաժամի ընթացքում՝ 2009թ.⁶⁸

(Ըստ Համաշխարհային բանկի «Հայաստան. 2008-2009թթ. համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամ, գործելաճը, դիմակայման ռազմավարությունը և հետազոտություն»)

68 http://siteresources.worldbank.org/ARMENIAEXTN/Resources/Global_Economic_Crisis_Policy_2008_09.pdf

Աղյուսակ 6

Որոշ երկրների ՀՆԱ-ի կառուցվածքը ըստ ոլորտների⁶⁹

Երկիր	Գյուղատնտեսություն	Վերամշակող արդյունաբերություն	Ոչ վերամշակող արդյունաբերություն	Ծառայություններ
Հայաստան	21	16	19	45
Ադրբեջան	8	4	56	32
Վրաստան	10	12	10	69
Մադագասկար	29	14	2	55
Ռուսաստան	5	15	18	62
Իրան	10	11	34	45
Թուրքիա	9	17	9	65
Գերմանիա	1	19	7	73
Լիտվա	4	18	14	64
Լատվիա	3	10	11	77
Էստոնիա	3	17	12	68
Ֆինլանդիա	3	18	10	69
Ռումինիա	7	22	4	67
Բուլղարիա	6	15	15	64
Հունաստան	3	10	7	79
Իսրայել	3	22	10	63
Սիրիա	21	13	20	45
Ուկրաինա	8	18	11	62
Ղրղզստան	29	13	7	51
Մոլդովա	10	12	0	77
Տաջիկստան	22	11	13	54
Ղազախստան	6	11	29	53

69 The Global Competitiveness Report 2011-2012 © 2011 World Economic Forum
Աղբյուրներ. World Bank, Data Catalog (accessed April 17, 2011); Central Information Agency,
World Factbook (accessed June 3, 2011); national sources.

ДИНАМИКА БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: НЕСТАБИЛЬНОСТЬ ПОСЛЕВОЕННОГО РЕГИОНА ИЛИ ФИКСАЦИЯ НОВОГО СТАТУС-КВО?

СЕРГЕЙ МИНАСЯН

*Кандидат исторических наук, руководи-
тель Департамента политических
исследований Института Кавказа*

Введение

Данная статья является попыткой совмещения анализа проблем региональной безопасности и военного строительства в государствах региона с ситуацией вокруг этнополитических конфликтов на Южном Кавказе и взаимоотношениям с внешними акторами в 2008 – 2011 гг.

Хронологически исследуемый нами период следует разделить на два этапа. Первый, охватывающий вторую половину 2008 г. и весь 2009 г., явился периодом осмысления итогов российско-грузинской войны и новой ситуации, сложившейся в регионе Южного Кавказа. Естественно, постепенно вызванный «Пятидневной войной» между Россией и Грузией геополитический и информационный ажиотаж в регионе (и далеко за его пределами) потихоньку начал стихать, как и начало снижаться подчеркнутое внимание к региону мировой общественности и внешних акторов. В регионе вновь стали восприниматься актуальными лишь те зримые результаты «Пятидневной войны», вызванные последствиями военных действий августа 2008-го, которые могли бы иметь конкретное материальное проявление или же реальное политическое и социально-экономическое значение на дальнейшую

судьбу региона¹. При этом, наиболее важным внешнеполитическим событием, оказавшим серьезное влияние на региональную безопасность в указанный период, явился армяно-турецкий процесс (так называемая «футбольная дипломатия»), который во многом также был логическим результатом «Пятидневной войны».

Второй период, условно начавшийся в конце апреля 2010 г. (когда с заявлением президента С.Саргсяна Армения фактически вышла из армяно-турецкого процесса), характеризовался попытками «ревизии» результатов тех масштабных геополитических изменений, которые были вызваны «Пятидневной войной» и сопутствующими событиями. «Геополитический маятник» в некоторой степени качнулся обратно, в связи с попытками некоторых стран региона изменить сложившийся послевоенный статус-кво или предотвратить дальнейшие нежелательные для них развития. В частности, это и действия Грузии по интернационализации «юридического оформления факта оккупации» Россией Абхазии и Южной Осетии, активное вовлечение Азербайджана в торпедирование армяно-турецкого процесса, новый всплеск напряженности на линии соприкосновения в Нагорном Карабахе и региональной гонки вооружений.

Однако у «геополитического маятника» тоже были пределы обратного хода, и итогом второго этапа, как и всего рассматриваемого нами хронологического периода после «Пятидневной войны», стала фиксация нового статус-кво в регионе, который в определенной степени устраивает некоторых игроков в регионе, а у недовольных просто нет соответствующих сил и ресурсов его изменить.

Грузия: восстановление после августовской войны и поиски новой ниши в регионе

Для Грузии вторая половина 2008 г. и весь 2009 г. в сфере безопасности и военного строительства, естественно, характеризовались в первую очередь восстановлением после «Пятидневной войны». Итоги и оценки августовской кампании были для грузинских вооруженных сил весьма обескураживающими, что не могло не сказаться и на их общем восприятии гру-

¹ О влиянии августовского конфликта 2008 г. на перспективы региональной безопасности на Южном Кавказе см. подробнее: Сергей Минасян, ««Пятидневная война» августа 2008 г.: военно-политический анализ», *Кавказ – 2008. Ежегодник Института Кавказа*. Ереван, 2010.

зинской общественностью. В результате, уже примерно в 2009 г. как среди населения Грузии, так и даже среди правящей элиты достаточно отчетливо стало проявляться разочарование в возможности военного решения конфликтов в Абхазии и Южной Осетии. Снизилась популярность армии в обществе, усиливающаяся масштабной сменой руководства министерства обороны и Объединенного штаба в 2008-2009 гг.

В указанный период произошло существенное снижение военного бюджета Грузии. Впрочем, не до конца ясно, было ли оно в большей мере вызвано мировым финансово-экономическим кризисом или же осознанием бесперспективности военного решения абхазского и юго-осетинского конфликтов в обозримом будущем. Как бы то ни было, с учетом и глобального кризиса, и результатов «Пятидневной войны», военный бюджет Грузии в 2009 г. сократился примерно вдвое. Если в 2008 г. (с учетом затрат непосредственно на ведение боевых действий во время августовской войны) военный бюджет Грузии составил около 1,625 млрд. лари (чуть более миллиарда долларов), то военный бюджет 2009 г. был равен около 1,090 млрд. лари (665 млн. долларов), а в 2010 г. военные затраты было запланировано урезать до 750 млн. лари².

Своеобразной иллюстрацией снижения приоритетности вооруженных сил в расчетах политического руководства и общественном восприятии страны стало то, что министром обороны Грузии был назначен Бачо Ахалая – бывший глава управления по исполнению наказаний министерства юстиции Грузии и приближенный влиятельного главы грузинского МВД Вано Мерабишвили.

В военно-политической сфере в рассматриваемый нами период важнейшим итогом для Грузии стало исчезновение на обозримое будущее надежд на членство страны в НАТО. Если непосредственно после «Пятидневной войны» некоторые эксперты и политические деятели в Грузии и на Западе выражали осторожную уверенность, что теперь Грузия будет принята в НАТО (и даже надежду, что это произойдет на министерском саммите НАТО в декабре 2008 г.), то уже в начале 2009 г. об этом всерьез никто не говорил ни в Тбилиси, ни в Брюсселе, ни в Вашингтоне. Тому было множество причин. Среди них – смена президентской администрации в США (для Обамы грузинская проблема уже не являлась таким личным делом, как для Буша-

2 В расчетах в постоянных цифрах 2008 г. по методике, применяемой Стокгольмским институтом исследования проблем войны и мира (СИПРИ).
См. подробнее: <http://milexdata.sipri.org>.

младшего) и последовавшая за ней «перезагрузка» российско-американских отношений, внутривполитический кризис и ожидаемая смена власти в Украине (до этого выступавшей в единой связке с Грузией в вопросе членства в НАТО), мировой финансово-экономический кризис 2008-2009 гг. и т.д. Однако, главную роль, естественно, сыграли политические результаты «Пятидневной войны», постепенный анализ которых на Западе привел к более реалистичному отношению к региону и учету фактора России.

Впрочем, в указанный период продолжалось реформирование и техническое переоснащение вооруженных сил Грузии. В рамках программы оптимизации их организационно-штатной структуры были сформированы новые (2-я артиллерийская бригада, противотанковый батальон и т.д.) и расформированы некоторые старые части и подразделения (например, отдельный танковый батальон в Гори). Военно-морские силы, потерявшие в ходе войны много кораблей, в конце 2008 г. были распущены и в 2009 г. вошли в состав Службы береговой охраны Пограничной полиции, почти одновременно с передачей функции охраны сухопутных границ Министерству внутренних дел. Появились предположения, что ВВС тоже будут ликвидированы как род войск и войдут в состав сухопутных сил как армейская авиация.

С учетом опыта «Пятидневной войны», в ходе структурных преобразований в грузинских вооруженных силах основное внимание уделялось формированию и оснащению частей ПВО и противотанковой обороны, а также реформированию системы подготовки резервистов, обнаружившей серьезные недостатки в ходе войны. Пусть и не в прежних объемах, но продолжались закупки вооружений и военной техники, с упором на восстановление потенциала артиллерийских и бронетанковых подразделений, а также оснащение сухопутных войск новыми видами противотанкового вооружения и средств ПВО³.

3 Согласно данным Регистра ООН по конвенциональным вооружениям и СИПРИ, в 2009 г. Грузия импортировала 12 152-мм гаубиц Д-20 из Болгарии, 12 чешских 122-мм РСЗО RM-70 (также через Болгарию), завершены поставки партии из 30 БТР-70ДИ и 20 танков Т-72, начавшиеся еще до августовской войны 2008 г. из Украины, завершила закупки партии из 70 БТР Ejder из Турции. Появлялись сведения о поставках новых систем ПВО из Израиля. Была информация и о возможной закупке новых танков и РСЗО большого калибра в Украине, однако не ясно, были ли эти поставки осуществлены или нет, т.к. в 2009 г. в Украине разгорался скандал о поставках ББТ в Грузию, инициированный оппозицией. См. подробнее: http://unhq-appspub-01.un.org/UNODA/UN_REGISTER.nsf, а также: http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

Происходили изменения также в системе боевой подготовки и оперативно-стратегического планирования грузинской армии. До войны августа 2008 г. планирование боевого применения грузинской армии осуществлялось исходя из главной задачи – возвращения военными средствами в состав Грузии отколовшихся и де-факто независимых Абхазии и Южной Осетии. Наличие грузинонаселенных анклавов в Южной Осетии (Лиахвское ущелье, Ахалгори и др.) и в Абхазии (Кодорское ущелье) под контролем грузинских властей с дислокацией там подразделений министерства обороны и МВД Грузии облегчало данную задачу (см. Карту 1. Этнополитическая карта Южной Осетии до августовской войны 2008 г. и Карта 2. Этнополитическая карта Абхазии до августовской войны 2008 г.)⁴. При этом предполагалось разгромить противника в кратчайшие сроки, а прямое участие в конфликте России считалось маловероятным. Эта концепция была закреплена в основных официальных документах, которыми руководствовалось военно-политическое руководство Грузии – Стратегии национальной безопасности, Военной стратегии и т.д. В результате Грузия потерпела поражение именно в той войне, к которой не была готова – с вовлечением армии соседней державы, многократно количественно и качественно превосходящей грузинскую.

Соответственно, по мере постепенного восстановления после «Пятидневной войны», реформа грузинской армии стала включать в себя адаптацию к новым условиям, в том числе к ведению локальных конфликтов по современным стандартам с использованием средств радиоэлектронной борьбы и беспилотной авиации (БПЛА). Главным противником стали считаться не столько армии Абхазии и Южной Осетии, сколько российские военные базы в этих странах и Северо-Кавказский военный округ ВС РФ⁵.

Одновременно предпринимались, но по-видимому не вполне успешно, попытки грузинского руководства получить американскую военную помощь для технического перевооружения грузинской армии. Вполне вероятно, что США продолжали поставлять грузинской армии легкое и стрелковое вооружение, средства связи, транспортные средства и даже легкую бронетехни-

4 Все грузинонаселенные анклавы, контролируемые официальным Тбилиси по состоянию на 8 августа 2008 г., после войны перешли под контроль осетин и абхазов, а местное грузинское население в значительной степени покинуло эти районы.

5 См. подробнее: Антон Лавров. «Послевоенное обустройство Вооруженных сил России в новопризнанных республиках Абхазия и Южная Осетия». *Танки августа*. Ред. М.С.Барабанов. М.:ЦАСТ, 2009.

ку, увязывая это с необходимостью оснащения грузинских подразделений, действующих в Афганистане (которые с августа 2009 г. начали проходить программу переподготовки под руководством американских инструкторов и уже весной 2010 г. первые грузинские контингенты, в составе примерно усиленного батальона уже были отправлены в эту страну). Однако США воздерживались от поставок бронетехники, а также средств ПВО и противотанкового вооружения – т.е. именно того оружия, в котором заинтересовано грузинское военно-политическое руководство, и которое могло бы быть полезным Грузии в случае гипотетического нового конфликта с Россией. Представляется, что это увязывалось с т.н. «перезагрузкой» Администрация Обамы воздерживалась от действий, которые могли бы привести к нежелательным осложнениям в и без того достаточно проблемных российско-американских отношениях.

Тем не менее, для восполнения потерь после «Пятидневной войны» и дальнейшего перевооружения своей армии Грузия продолжала закупки вооружений, преимущественно в странах Восточной Европы и в Украине (во всяком случае, до прихода к власти В.Януковича весной 2010 г.). До последнего периода серьезным партнером в военно-техническом сотрудничестве (ВТС) для Тбилиси являлся также Израиль, однако отношения ухудшились после решения грузинских властей отправить в тюрьму еврейских бизнесменов, работающих долгие годы в Грузии.

Вместе с тем, надо признать, что примерно с 2009 г. все более заметной стала тенденция по сокращению Грузией своих военных затрат, и фактически отказ руководства страны от продолжения региональной гонки вооружений. Если в 2009 г. военный бюджет страны составил примерно 604 млн. долларов, то в 2010 г. – уже 452 млн. долларов (в ценах 2009 г.). Внутри самой Грузии все еще продолжалась ощущаться инерция «Пятидневной» войны, которая являлась главным нарративным дискурсом по внешней политике и угрозах безопасности в общественных настроениях и в оценках политической элиты. Это особенно наглядно проявилось в ходе репортажа 13 марта 2010 г. по телеканалу «Имеди» с инсценировкой российского вторжения, вызвавшей панику и т.д.

Азербайджан: попытки пошатнуть региональный статус-кво

Для Азербайджана (как и для Грузии) вторая половина 2008 г. и весь 2009 г. во многом также характеризовался «приходом в себя» после августовской войны и вызванной ею Майндорфской декларации «трех президентов» (документа, подписанного президентами Армении, Азербайджана и России 2 ноября 2008 г., в котором стороны брали на себя обязательство решать карабахский конфликт «исключительно мирными средствами»). С учетом неудачной попытки Грузии силой возвратить свои мятежные автономии, которую Азербайджан (тоже бывшая «метрополия») неизбежно проецировал и на себя, и подписанной Ильхамом Алиевым Майндорфской декларации (пусть и временно, но все же нивелировавшей военные угрозы, звучащие из уст официального Баку), Азербайджан в период после «Пятидневной войны» почти на два года лишился важного ресурса – возможности использовать военный шантаж в политических процессах вокруг карабахского конфликта.

Азербайджан также серьезно пострадал от мирового финансово-экономического кризиса и в частности от резкого, почти трехкратного, падения цен на нефть, приведшего к необходимости многомиллиардных трансфертов из Государственного нефтяного фонда для покрытия бюджетного дефицита. Для Азербайджана, более 70% расходов которого прямо или косвенно финансируются за счет продажи энергоресурсов, это был очень ощутимый фактор. Как следствие, в 2009 г. (впервые с 2003 г.) официальный военный бюджет Азербайджана снизился более чем на 10%, составив сумму примерно в 1,4 млрд. долларов (по сравнению с 1,6 млрд. долларов в 2008 г.)⁶.

Армяно-турецкий процесс создал серьезные вызовы для Азербайджана в карабахском вопросе. «Футбольная дипломатия», начавшаяся еще летом-осенью 2008 г. с сентябрьского визита президента Турции Абдуллы Гюля в Ереван по приглашению армянского президента Сержа Саргсяна, вызвала очень резкую озабоченность в Азербайджане. Как представлялось на тот момент многим политикам и экспертам, как в регионе, так и далеко за его пределами, армяно-турецкий процесс мог привести к уста-

6 В расчетах в постоянных цифрах 2008 г., согласно методике, применяемой СИ-ПРИ. См. подробнее: <http://milexdata.sipri.org>.

новлению полноценных дипломатических отношений и открытию границ и коммуникационных путей между Арменией и Турцией, сводя тем самым на нет политику «блокадного удушения», уже почти два десятилетия реализуемую официальным Баку в его политическом противостоянии с Арменией и Нагорным Карабахом. К тому же ни в одном из документов, подписанных Арменией и Турцией в ходе попытки сближения – ни в заявлении о Дорожной карте от 22 апреля, ни в Цюрихских армяно-турецких протоколах от 10 октября – не было никакого упоминания ни о Карабахе, ни об Азербайджане.

В результате, резкая реакция Азербайджана на армяно-турецкий процесс привела к сильнейшему за всю историю кризису в отношениях между Баку и Анкарой. Он принял столь острые формы, что после подписания в Цюрихе 10 октября 2009 г. армяно-турецких протоколов и ответного визита президента Саргсяна в Турцию для просмотра футбольного матча, в Баку были сняты турецкие флаги перед представительствами турецких компаний и памятником погибшим во взятии города в 1918 г. турецким солдатам периода Османской империи, а протестовавшие против турецких властей демонстранты жгли турецкие флаги на улицах Баку. И хотя армяно-турецкий процесс так и остался незавершенным, он серьезно изменил контекст вокруг карабахского конфликта. Это, во-первых, недолговременное, но серьезное охлаждение в отношениях Азербайджана с его основным партнером в военно-политической сфере – Турцией, а во-вторых, заморозка реального переговорного процесса по Нагорному Карабаху (остававшаяся малозаметной на фоне повышенного интереса мировых игроков к армяно-турецкому процессу и в указанный период проявляющаяся лишь в периодических формальных визитах сопредседателей Минской группы ОБСЕ в регион).

В рассматриваемый нами период Азербайджан продолжал достаточно масштабные закупки вооружения и военной техники. При этом продолжала проявляться тенденция, ставшая заметной еще с предыдущих годов – изменение географии закупок и упор на более дорогостоящую и эффективную военную технику дальнего радиуса действия (РСЗО, дальнобойная артиллерия, ракетные системы), а также штурмовую и армейскую авиацию⁷. До этого Азербайджан стремился закупать в странах Вос-

7 По сведениям Регистра ООН по конвенциональным вооружениям, в 2009 – 2010 гг. Азербайджаном в Украине было закуплено: 11 ударных вертолетов Ми-24, 1 разведывательный вертолет Ми-24Р, 1 учебно-боевой истребитель МиГ-29УБ (для восполнения потери

точной Европы, а также в Украине, Беларуси, России и даже в Грузии⁸ вооружение, оставшееся в наследство от бывшей Советской Армии (или его модернизированные восточноевропейские и постсоветские аналоги). В основном это были бронетехника, артиллерия и авиационные системы советского/российского образца. Однако в последние годы Азербайджан стал закупать также РСЗО большого калибра, тактические ракетные системы и самоходную артиллерию, при этом основным партнером в ВТС и в сфере модернизации военной техники становился Израиль (поставки РСЗО, БПЛА, и т.д.). Это укладывается в разрабатываемую Азербайджаном концепцию «дистанционной войны», основанную на том, что с учетом сооруженной армянскими сторонами за последние десятилетия эшелонированной фортификационной линии обороны, «классическое» наступление азербайджанской армии лишь с использованием бронетехники и ствольной артиллерии может привести к тяжелым потерям.

Кроме этого, важным партнером в военной сфере для Азербайджана продолжала оставаться Турция. По утверждениям министра обороны Турции Вежди Гонуля, за последние несколько лет Турция предоставила военной помощи Азербайджану на сумму свыше 200 млн. долларов⁹. В августе 2010 г. между Турцией и Азербайджаном был подписан договор о военном сотрудничестве, однако его положения достаточно расплывчаты и не предусматривают прямых обязательств Турции по вовлечению в боевые действия в Карабахе в случае их инициирования Азербайджаном.

Военный бюджет Азербайджана за последние три года имел следующую динамику: в 2008 г. – порядка 1,6 млрд. долларов, в 2009 г., в условиях мирового финансового кризиса – 1,4 млрд. долларов, в 2010 г. – 1,4,

самолета аналогичного типа, разбившегося над Каспийским морем в предыдущем году), 6 152-мм САУ 2С3 «Акация», 36 122-мм САУ 2С1 «Гвоздика», 100 БТР-70, 3000 пулеметов ПК. В Беларуси было закуплено 6 штурмовиков Су-25, 30 122-мм гаубиц Д-30 и 9 203-мм САУ 2С7 «Пион» (в дополнение к 3 САУ 2С7, закупленных Азербайджаном там же в 2008 г.). В Боснии и Герцеговине в 2010 г. было закуплено 12 128-мм РСЗО RAK-12 (и 20 тыс. ракет к ним) и 35 ББМ – в Турции. См. подробнее: http://unhq-appspub-01.un.org/UNODA/UN_REGISTER.nsf. Кроме этого, по данным СИПРИ, в 2009 г. продолжались поставки в Азербайджан партии из 70 БТР-80А (начавшиеся еще в 2008 г.) и 100 ПТРК 9М133 «Корнет» из России. См. подробнее: http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

8 В 2002 г. Грузия продала Азербайджану 6 штурмовиков Су-25, произведенных и отремонтированных на Тбилисском авиастроительном заводе с использованием оставшихся еще с советских времен комплектующих и материалов.

9 Министр обороны Турции Вежди Гонуль: «Сумма оказанной Азербайджану военной помощи превысила 200 миллионов долларов США», ИА АПА, www.apa.az, 15.05.2010.

млрд. долларов в ценах 2009 г., или же порядка 1,5 млрд. долларов в ценах 2011 г. При этом надо учесть, что приводимые азербайджанскими властями цифры чуть ли не о трехмиллиардном военном бюджете Азербайджана в 2010 и 2011 г. не подтверждаются данными авторитетных организаций в сфере контроля над вооружениями и военной деятельности, например Стокгольмского института проблем войны и мира (СИПРИ)¹⁰. Не исключено, что речь идет о простом суммировании расходов военного ведомства с суммами на содержание всех правоохранительных органов и спецслужб, а также развитие военно-промышленного комплекса.

В то же время надо отметить, что в последние годы Азербайджан достаточно активизировал работы над созданием собственного ВПК с помощью иностранных специалистов. Налаживается производство боеприпасов, стрелкового вооружения и минометов, а также отверточная сборка легких бронемашин типа «Мародер» и «Матадор» из комплектующих южноафриканского производства. Начались работы по модернизации ударных вертолетов Ми-24 до варианта Ми-24G в Украине с помощью южноафриканских и израильских специалистов. Прорабатывались варианты производства 107-мм и 122-мм РСЗО и ракет к ним с помощью турецких фирм, а также БПЛА при содействии израильских специалистов. Ведутся работы по организации модернизации азербайджанских танков Т-72, в частности, оснащения их новыми системами модернизации огня при участии израильских специалистов. Также при содействии израильских компаний в Азербайджане построен завод по сборке БПЛА.

Наглядной иллюстрацией процесса милитаризации Азербайджана явился масштабный военный парад, прошедший 26 июня 2011 г. Это был третий в истории независимого Азербайджана военный парад (первый прошел еще в начале 1990-х гг. и впоследствии долгие годы потерпевший поражение в карабахской войне Азербайджан не проводил столь масштабных военных демонстраций). Лишь в июне 2008 г. в Азербайджане прошел второй военный парад, целью которого была демонстрация возросшей мощи азербайджанской армии за счет притока нефтедолларов и закупок нового вооружения, значительно усилившей свой арсенал. По замыслу азербайджанского военно-политического руководства, парад 2008 г. (прошедший всего за полтора месяца до «Пятидневной войны») должен был продемонстрировать возросшие боевые возможности азербайджанской армии и под-

крепить решительность угроз военным путем возвратить Карабах. Аналогичную задачу преследовал и прошедший 26 июня 2011 г. третий по счету парад азербайджанской армии.

В ходе парада были продемонстрированы закупленные в Украине и России танки, БМП и БТР, легкие ББМ турецкого производства, артиллерийские самоходные и буксируемые орудия (в том числе тяжелые 203-мм САУ «Пион»), 300-мм РСЗО «Смерч» и LYNX, тактический ракетный комплекс «Точка-У», БПЛО израильского производства и т.д. Впервые в параде приняли участие ЗРК С-300ПМУ-2 «Фаворит», закупленные в России. В ходе парада была также в большом объеме продемонстрирована боевая авиация, в том числе закупленные и предварительно модернизированные на украинских предприятиях истребители МиГ-29¹¹.

Основным политическим мессиджем этого парада явилась попытка Баку продемонстрировать как армянским сторонам, так и международному сообществу потенциал своей армии в качестве иллюстрации политики военного шантажа, активно применяющейся примерно с 2004 гг., когда Азербайджан начал получать первые прибыли от реализации международных нефтяных проектов на Каспии.

Впрочем, если рассматривать позицию Азербайджана непосредственно в карабахском переговорном процессе и вокруг него, то в указанный период она в целом являлась производной от той региональной ситуации, которая сложилась после заморозки «футбольной дипломатии» и перманентной напряженности на линии фронта, которая практически не меняется уже второе десятилетие. «Переведа дух» от облегчения после напряженного ожидания результатов спонсируемых США и Европой попыток армяно-турецкой нормализации, Азербайджан с лета 2010 г. вновь попытался повысить ставки в зоне конфликта, используя военную риторику как элемент давления в карабахском конфликте на армянские стороны и мировое сообщество.

Активизировались перестрелки и столкновения на линии противостояния, а также попытки проверить на прочность позиции Армии обороны НКР, в частности, 18 июня 2010 г. Закончились они безрезультатно, арифметика потерь была явно не в пользу азербайджанской стороны (особенно с учетом последних двух неудачных попыток прорыва азербайджанских

11 См. подробнее: Sanamyan, Emil, "Tight Leash: Azerbaijan – Armenia Arms Race Accelerates", *Jane's Intelligence Review*, March 2011.

диверсионных групп на мартакертском направлении 30 августа и 4 сентября 2011 г.). В свою очередь, громогласные заявления о, якобы, «скором начале Азербайджаном боевых действий», активно озвучиваемые азербайджанским руководством, привели к ответной риторике со стороны властей Армении и Нагорного Карабаха: проведению в ноябре самых масштабных после завершения боевых действий учений Армии обороны НКР в районе бывшего города Агдам.

Итогом же всех этих развитий стал Астанинский саммит ОБСЕ, итоги которого, как известно, в целом лишь подтвердили позицию мирового сообщества о продолжении переговорного процесса на основе уже имеющихся Мадридских принципов. Все это означало лишь пролонгацию карабахского переговорного процесса на основе того, что имеется на столе у сторон и что фактически является политической реальностью.

Армения: поддержание асимметричного паритета

В конце 2008 г. – начале 2009 г. в азербайджанской прессе появились сообщения о передаче Армении вооружения и военной техники со 102-й российской военной базы (дислоцированной в армянском городе Гюмри), а также со складов Северокавказского военного округа на юге России. Азербайджанские СМИ даже называли примерную стоимость переданного Армении вооружения – 800 млн. долларов, а в интернете появилась таблица с перечислением, какие именно виды вооружений и военной техники были переданы, вызвавшие скандал в отношениях между Москвой и Баку¹². В основе скандала лежала опубликованная азербайджанским интернет-агентством копия некоего сомнительной подлинности документа за подписью заместителя командующего Северокавказского военного округа ВС РФ¹³. Проводились аналогии со скандалом 1996 г., когда генерал Рохлин в российской Госдуме заявил, что Москва «незаконно» передала Еревану вооружение на сумму примерно в 1 млрд. долларов.

12 *Расим Мусабеков: «Москва заверяла Баку, что вывозимое из Грузии оружие не предназначено для Армении», Day.az, <http://news.day.az/politics/143647.html>, 14.01.2009; МИД России опроверг информацию о поставках Армении российских вооружений на \$800 млн., Day.az, <http://news.day.az/politics/144560.html>, 21.01.2009.*

13 В документе были и грубые грамматические, и технические ошибки, свидетельствующие об отсутствии у его авторов профессиональных военных знаний. В целом он выглядит как сфабрикованный на любительском уровне активистами «информационной войны».

На самом деле, в течение 2008-2009 гг. Россия передала Армении вооружение в значительно больших объемах и номенклатуре, чем писали азербайджанские СМИ¹⁴. В частности, по сведениям ряда авторитетных международных экспертно-аналитических организаций, в 2009 г. начались поставки в Армению двух дивизионов мобильных ЗРК С-300ПМ (в дополнение к ранее поставленным в Армению дивизионам стационарных ЗРК С-300ПС)¹⁵. Однако в силу того, что поставки осуществлялись в рамках льготного двустороннего армяно-российского военно-технического сотрудничества в рамках ОДКБ, они не были отражены в данных, предоставляемых Арменией и Россией в международные структуры по контролю над вооружениями (ДОВСЕ и Регистр ООН по обычным вооружениям) и не были освещены в открытых источниках и публикациях СМИ¹⁶.

«Военно-технический» скандал 2009 г. явился очередной иллюстрацией традиционной позиции России, которая путем льготных или даже бесплатных поставок вооружения Армении поддерживает военный баланс в зоне карабахского конфликта. Эта тенденция стала еще более заметной после сделанных Азербайджаном в предыдущие годы масштабных закупок вооружений на доходы от продажи энергоресурсов.

В последние годы Армения активно развивала военно-политическое сотрудничество в рамках ОДКБ, особенно в вопросе формирования ее Коллективных сил оперативного реагирования (КСОР)¹⁷. Армянский контингент

14 В конце 2010 г., после публикаций скандально известным интернет-ресурсом WikiLeaks дипломатических депеш Госдепартамента, стало известно, что в своем письме от 19 марта 2009 г. экс-посол США в Азербайджане Энн Дерси отмечала, что министр обороны этой страны С.Абиев сообщил, что в ходе встреч со своим азербайджанским коллегой российский министр обороны А.Сердюков признал факт масштабных поставок российских вооружений Армении. См. подробнее: *Wikileaks: После второй бутылки водки Сердюков в Баку признал поставки оружия Армении*, ИА РЕГНУМ, <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1352757.html>, 02.12.2010.

15 См., например, информацию по Армении Базы данных трансфертов вооружений СИПРИ за 2009 – 2010 гг., http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php.

16 В данных, предоставленных Арменией в Регистр ООН за 2009 г., приводились лишь данные о поставках достаточно ограниченного количества легкого и стрелкового оружия из России. Надо полагать, что в данном случае речь шла о вооружении, предоставленном российской стороной для оснащения им армянского контингента КСОР ОДКБ и частей специального назначения (480 автоматов АК-105, 36 ручных пулеметов РПК-74М, 3 винтовки БСС, 600 пистолетов ПМ и ПММ, 3 пистолета ПСМ).

17 См. подробнее: Минасян С.М., «ОДКБ и Южный Кавказ: Актуальные проблемы стабильности и региональной безопасности», *Рабочие тетради (Приложение к Военно-научному журналу «Армянская армия» Института национальных стратегических исследований им.Д.Канаяна Министерства Обороны Республики Армения)*, № 1-2, 2011.

принял активное участие в первых совместных учениях КСОР, прошедших осенью 2009 г. в Казахстане. Кроме России, Армения развивала достаточно тесное военно-техническое сотрудничество с другим членом ОДКБ – Беларусью. Официальный военный бюджет Армении в 2009 г. составил примерно 405 млн. долларов, незначительно увеличившись по сравнению с предыдущим годом (в 2008 г. – 396 млн. долларов), несмотря на мировой финансово-экономический кризис¹⁸. В 2010 г. официальные военные расходы Армении составили 422 млн. долларов, из которых лишь незначительная часть пошла на закупки вооружений, т.к. льготный формат армяно-российского военного сотрудничества и членство страны в ОДКБ позволяют осуществлять перевооружение армянской армии без значительных финансовых затрат¹⁹. В конце декабря 2010 г. в Армении открылся совместный армяно-российский командный пункт ПВО. Тогда же был сдан в эксплуатацию цех по ремонту самолетов и вертолетов на авиабазе в Гюмри, активизировались работы по развитию ряда предприятий армянского ВПК с помощью российских специалистов.

В контексте процессов, способных повлиять на ситуацию в сфере безопасности как для Армении, так и всего региона, надо упомянуть также реформирование и техническое перевооружение 102-й российской военной базы, дислоцированной на армянской территории. Это проводилось в рамках нового этапа российской военной реформы, стимулированного настораживающими для российской армии итогами войны с Грузией. 102-я РВБ, сформированная в свое время на базе 127-й мотострелковой дивизии 7-й гвардейской армии Закавказского военного округа, была переведена на бригадную структуру (в рамках общего процесса реформирования мотострелковых и танковых дивизий российской армии в бригады с новой организационно-штатной структурой)²⁰. Излишек вооружений со 102-й РВБ (в объемах, сравнимых со штатными вооружениями и военной

18 Согласно расчетам СИПРИ, указанная сумма военного бюджета Армении (в отличие от расходов оборонных ведомств многих стран) не включает расходы на военных пенсионеров. В противном случае сумма военного бюджета Армении на 2009 г. была бы на 15-20% больше. См. подробнее: <http://milexdata.sipri.org>.

19 По официальным данным, в 2010 г. Армения закупила 200 60-мм минометов в Боснии и Герцеговине, а также 2 учебно-боевых самолета Л-39, 60 винтовок, 16,5 тыс. автоматов, 2,5 тысячи ручных пулеметов и 230 пистолетов - в Украине. См. подробнее: http://unhq-arppub-01.un.org/UNODA/UN_REGISTER.nsf.

20 Алексей Гайдай, «Реформирование Сухопутных войск Российской Федерации», *Новая армия России*, под ред. М.С.Барабанова, М.: ЦАСТ., 2010, с.32-34.

техникой – ВВТ – одного мотострелкового полка) был безвозмездно передан вооруженным силам Армении²¹.

Исходя из внешнеполитической концепции Армении, предусматривающей диверсификацию отношений в сфере безопасности и внешней политики, Армения в указанный период также активно развивала военнополитическое сотрудничество с США и НАТО. Кроме программ военного обмена и обучения, оно предусматривало и развитие потенциала миротворческих сил путем помощи западных партнеров в формировании 12-й миротворческой бригады вооруженных сил Армении. Была осуществлена дислокация армянских миротворцев в Афганистане в составе немецкого контингента.

Достаточно новым для Армении элементом в сфере безопасности в последние годы стало сотрудничество в военной сфере с Ираном. Отчасти это было ответом на укрепление военно-технического сотрудничества Азербайджана с Израилем, а отчасти объяснялось заинтересованностью Ирана в сохранении военного баланса и поддержании статус-кво в зоне карабахского конфликта. Когда в 2009 г. министр обороны Армении посетил Иран с официальным визитом, было объявлено, что Иран будет осуществлять тыловое снабжение армянской армии²².

Важнейшим событием в период после «Пятидневной войны» для Армении, как и для всего региона, явилась попытка армяно-турецкого сближения. При этом Армения рассматривала «футбольную дипломатию» не только в армяно-турецком контексте. Важнейшей целью армяно-турецкого процесса для Еревана была попытка развести между собой Турцию и Азербайджан, создав атмосферу недоверия между ними и лишив Баку уверенности в том, что Анкара окажет ему прямую военную помощь в случае возобновления боевых действий в зоне карабахского конфликта. Отчасти эта цель была достигнута, так как кризис доверия действительно осложнил азербайджано-турецкие отношения, в то время как сами процессы вокруг Нагорного Карабаха оставались в тени «футбольной дипломатии».

21 «Российская база в Армении перешла на бригадную систему», *Взгляд*, 21.06.2011 (<http://www.vz.ru/news/2011/6/21/501307.html>).

22 Кстати, это не новый пример содействия Ирана армянским вооруженным силам. В 1993-94 гг. по прямому приказу тогдашнего президента страны Али Акбар Рафсанджани было поставлено горючее для карабахской армии, ведущей боевые действия против азербайджанских войск.

В августе 2010 г. в ходе государственного визита президента Д. Медведева в Армению, наряду с другими документами, был подписан дополнительный Протокол №5 к Договору 1995 г. о порядке функционирования российской военной базы на территории Армении. Согласно этому документу расширилась географическая сфера ответственности 102-й РВБ, включающая уже всю территорию Армении (а не только вдоль периметра бывших границ СССР с Турцией и Ираном, как в прежней редакции Договора), а также продлевалась длительность ее нахождения (вместо прежних 25 лет – на 49 лет)²³. Кроме того, в соответствии с Протоколом, Россия взяла на себя обязательство обеспечивать вооруженные силы Армении современным и совместимым ВВТ.

В Армении склонны интерпретировать подписание этого документа как гарантии безопасности и военной помощи со стороны России в случае гипотетической войны с Азербайджаном. Хотя формально двусторонние и многосторонние (в рамках ОДКБ) обязательства России в сфере безопасности и взаимной обороны распространяются только на международно признанные границы Республики Армения, но не на территорию Нагорного Карабаха. Вместе с тем, вполне вероятно, что в силу чрезвычайной милитаризации региона и радикальности позиций конфликтующих сторон гипотетические боевые действия не ограничатся лишь территорией Нагорного Карабаха, и могут перекинуться вдоль всего периметра границ между Арменией и Азербайджаном. Более того, даже просто наличие вдоль северо-восточных границ Армении и на армяно-нахичеванской границе частей российской армии позволит высвободить значительную часть армянских вооруженных сил и эффективнее использовать их в Нагорном Карабахе, что также будет иметь существенное значение для дальнейшего хода возможных боевых действий.

Вместе с тем очевидно, что Россия не хочет, чтобы ее вовлекли в боевые действия вокруг Нагорного Карабаха, и в случае военной «разморозки» конфликта Москва может оказаться в трудном положении. Прямая военная помощь Армении со стороны России немедленно приведет к разрыву отношений с Азербайджаном, в том числе и в энергетической сфере. С другой стороны, невыполнение двусторонних и многосторонних обязательств по оказанию военной помощи Армении может лишить Россию репутации на-

23 Отчет ведется с 1997 г., т.е. после ратификации и вступления в силу Договора 1995 г. Тем самым, срок нахождения российских войск на территории Армении продлевается до 2046 г.

дежного партнера, дискредитировать функционирование ОДКБ как военно-политической организации и потере единственного военно-политического союзника Москвы на Южном Кавказе. Если Москва не окажет военного содействия Армении, это поставит под угрозу дальнейшее армяно-российское стратегическое сотрудничество и лишит Ереван каких-либо стимулов к сохранению российской военной базы на своей территории. Потеряв Армению, Москва может одновременно также потерять политическое влияние и рычаги воздействия на Азербайджан и на весь Южный Кавказ.

Россия заинтересована в сохранении *status quo*, поддержании военного баланса и невозобновлении боевых действий. Россия сохраняет свое военно-политическое влияние в регионе, одновременно оказывая содействие Армении, замораживая карабахский конфликт и привязывая к себе Азербайджан. Поэтому неудивительно, что в ходе встречи с журналистами в мае 2011 г. тогдашний начальник главного оперативного управления российского генштаба генерал-лейтенант Андрей Третьяк заявил, что в случае начала военных действий в Нагорном Карабахе Россия в полной мере выполнит свои обязательства перед Арменией в сфере взаимной обороны²⁴. После «Пятидневной войны» августа 2008 г. внимание к региону со стороны США и европейских стран ослабло, и поэтому России легче контролировать ситуацию и осуществлять посредничество между Арменией и Азербайджаном.

Абхазия и Южная Осетия: параметры безопасности в условиях частичного признания

Вполне естественно, что после «Пятидневной войны» ситуация вокруг Южной Осетии и Абхазии резко изменилась. И речь идет не только о международно-правовых аспектах, связанных с признанием этих бывших грузинских автономий Россией и еще тремя государствами мира. Серьезно изменилась и ситуация в сфере безопасности на границах Абхазии и Южной Осетии: по сравнению с предвоенной ситуацией в первой половине 2008 г. резко уменьшилось число инцидентов, связанных с обстрелами, похищениями людей и т.д. Отчасти, возможно, это стало также результа-

24 Kucera, Joshua, "Russian General: We Will Intervene to Protect Armenia", *EurasiaNet.org*, <http://www.eurasianet.org/node/63627>, June 6, 2011.

том размещения вдоль административных границ этих двух полупризнанных государств миссии европейских наблюдателей в соответствии с Соглашениями Медведев-Саркози, но больше всего – в результате осознания всеми конфликтующими сторонами нереальности новых боевых действий после августовской войны и размещении на этих территориях российских военных баз.

Кроме этого, трансформировалась ситуация и с дислокацией российских военных подразделений на территории Абхазии и Южной Осетии. Москва официально заявила о формировании и размещении там двух своих военных баз: 4-й (Южная Осетия) и 7-й (Абхазия), включающих как общевойсковые подразделения (по одной бригаде), так и приданные им инженерные и артиллерийские части и подразделения войск специального назначения, а также подразделения войск ПВО и ВВС (в том числе дивизионы ЗРК С-300ПС и «БукМ1» в Абхазии и дивизион «БукМ1» – в Южной Осетии). Активно продолжались строительство и ремонт казарм, военных городков и иных объектов военной инфраструктуры (вертолетных площадок в Южной Осетии, аэропортов и Очамчирской базы береговой охраны – в Абхазии). В соответствии с соглашениями с правительствами Абхазии и Южной Осетии, с января 2009 г. Россия взяла на себя также осуществление пограничной охраны вдоль периметра их границ с дислокацией на постоянной основе частей пограничных войск ФСБ РФ. 30 апреля 2009 г. были подписаны соответствующие соглашения России с признанными ею республиками, и уже с мая пограничные войска РФ начали обустраиваться вдоль периметра границ Абхазии и Южной Осетии с Грузией²⁵. На этом фоне практически завершилась интеграция вооруженных сил Абхазии и Южной Осетии в единую с российской армией структуру. Можно даже констатировать, что они уже не могут рассматриваться в контексте безопасности Южного Кавказа как самостоятельные (и отличающиеся) от российских войск военно-политические акторы.

25 7-я военная база РФ в России фактически является бригадой, развернутой по новой организационно-штатной структуре. Она одной из первых в ВС России была укомплектована новыми танками Т-90А (41 танк). На ее вооружении свыше 150 БТР-80А, 2 дивизиона САУ 2С3 «Акация», 1 дивизион РСЗО БМ-21 «Град», зенитные комплексы «Оса-АКМ», ЗСУ-23-4 «Шилка» и 2С6М «Тунгуска». 4-я ВБ в Южной Осетии имеет во многом аналогичную бригадную структуру, однако ее танковый батальон вооружен танками Т-72Б(М), а мотострелковые батальоны вместо БТР-80А оснащены БМП-2. См. подробнее: Антон Лавров. «Послевоенное обустройство Вооруженных сил России в новопризнанных республиках Абхазия и Южная Осетия». *Танки августа*. Ред. М.С.Барабанов. М.:ЦАСТ, 2009.

После обустройства российской военной базы в размере развернутой мотострелковой бригады, в 2010 г. в Южной Осетии дополнительно были размещены также крупнокалиберные РСЗО «Смерч» (что вызвало очень нервную реакцию МИД Грузии). Также, видимо еще в декабре 2010 г. в ЮО был также размещен дивизион тактических ракетных комплексов «Точка-У» (информация об этом попала в СМИ в январе 2011 г.). Факт дислокации такого рода «избыточного вооружения» в Южной Осетии (как, впрочем, и в Абхазии), намного превосходящего необходимый уровень в случае возобновления боевых действий с Грузией, можно интерпретировать двояко: 1) как приготовления России к новой войне с целью захвата всей Грузии, как считают многие в самой Грузии и за ее пределами, или же 2) как демонстрацию превентивного сдерживания любого рода эскалации с грузинской стороны вдоль границ ЮО и Абхазии и готовности России даже на самый малейший инцидент на границе зоны конфликта ответить со всей силой (как объясняют это пророссийские источники).

В свою очередь, грузинская сторона, лишившись в послевоенный период возможности использовать силовые ресурсы в своей политике в отношении Абхазии и Южной Осетии, нашла новые механизмы для давления на Россию. Важной особенностью стратегии Грузии в отношении отколовшихся от нее территорий и поддерживающей их России стало все более активное использование так называемого северокавказского фактора против России. После ряда международных конференций, посвященных политике и историческому прошлому народов Северного Кавказа, 11 октября 2010 г. Грузия ввела новые правила пребывания на территории своей страны для части российских граждан, серьезно упростив пересечение грузинской государственной границы жителями семи северокавказских субъектов РФ (Адыгея, Дагестан, Ингушетия, Кабардино-Балкария, Карачаево-Черкесия, Северная Осетия и Чечня). Впоследствии парламент Грузии признал также геноцид черкесов в 19-м веке со стороны Российской империи. Очевидно, что тем самым грузинские власти пытаются заручиться симпатией нерусского населения Северного Кавказа, при этом одновременно используя северокавказский фактор против России в отместку за проводимую Москвой политику в Абхазии и Южной Осетии²⁶.

26 См. подробнее: Маркедонов С. «С историей наперевес: черкесский вопрос между Россией и Грузией», *Россия в глобальной политике*, №4, июль-август 2011.

Нагорный Карабах: статус-кво и политика сдерживания

В Нагорном Карабахе за весь период после «Пятидневной войны» ситуация в сфере безопасности формировалась, в основном, работами по дальнейшему укреплению и оборудованию линии оборонительных сооружений вдоль периметра линии фронта (Карта 3. Линия соприкосновения сторон в карабахском конфликте), а также по техническому перевооружению и повышению уровня боевой подготовки армии обороны НКР. Указанные меры приобретают все большую значимость на фоне укрепляющегося статус-кво в регионе, продолжающейся гонки вооружений и отсутствия перспектив продвижения в переговорном процессе.

Последняя встреча президентов Армении и Азербайджана, прошедшая 24 июня 2011 г. при посредничестве их российского коллеги Дмитрия Медведева в Казани, закончилась практически полным провалом: несмотря на активную подготовительную работу посредников из Минской группы ОБСЕ в этот раз руководство Азербайджана отвергло предложения российского президента. Казанская встреча в очередной раз наглядно продемонстрировала, что достижение компромиссного урегулирования пока что затруднительно. Конфликтующие стороны демонстрируют настолько диаметрально противоположные подходы, что не могут пойти даже на формальные взаимные уступки. Более того: максимальный уровень уступок, на которые гипотетически могла бы пойти любая из конфликтующих сторон в переговорном процессе, абсолютно не удовлетворяет минимальных ожиданий политических элит и/или общественностей противостоящей стороны.

Внешние факторы также не способны поколебать неуступчивость конфликтующих сторон. Предлагаемые международными посредниками в лице Минской группы ОБСЕ Мадридские принципы по урегулированию карабахского конфликта не удовлетворяют ни армянские ни азербайджанскую стороны, которые считают, что в случае их принятия пойдут на слишком неоправданные и воспринятые общественностью уступки. Хотя надо признать, что Армении Мадридские принципы устраивают несколько больше, чем Азербайджан, т.к. подразумевают фактическую международную легитимизацию независимого статуса Нагорного Карабаха вместе с соединяющим его с Арменией сухопутным коридором. Однако из переговорного формата вытеснена самая главная конфликтующая сторона – непризнан-

ная Нагорно-Карабахская Республика, с которой Баку отказывается вести переговоры, переводя переговоры в двусторонний формат с лишь участием Армении и Азербайджана, что также не может способствовать успеху переговорного процесса.

Международное сообщество, естественно, не очень радо отсутствию прогресса на переговорах, однако сам факт их проведения уже является положительным явлением, оправдывающим многолетнюю деятельность Минской группы и содействующим сохранению хрупкого перемирия. Наряду с этим представляется, что за два десятилетия сложных переговоров среди самих посредников практически утвердилось мнение, что в условиях неготовности к взаимным компромиссам общественности и элит конфликтующих сторон любое искусственное ускорение переговорного процесса под прямым давлением внешних факторов не способно трансформировать или тем более окончательно урегулировать карабахский конфликт. Ускоренно навязанное «извне» решение может лишь изменить формат конфликта и существующий баланс сил (скорее всего, сделав ситуацию еще более неустойчивой и взрывоопасной), а не привести к окончательному урегулированию.

Главная характеристика статус-кво в ситуации карабахского конфликта, вне зависимости от его политизированных оценок, в том, что в обозримой перспективе он попросту неизбежен и безальтернативен. Нынешний статус-кво – всего лишь результат сложного внешнего и внутреннего военного, политического, экономического и иного рода баланса сил (См. Таблицу 1). Вполне возможно, что он является достаточно неприятной перспективой, но надо признать, что ничего лучшего ни международное сообщество, ни сами конфликтующие стороны с их неготовностью к взаимным уступкам (и неспособностью существенно изменить баланс сил) предложить пока не могут.

Таким образом, складывается ситуация, что вне зависимости от желания внешних акторов, нынешняя ситуация вокруг карабахского конфликта их отчасти устраивает. Немаловажным качеством жизнестойкости статус-кво также являются два десятилетия его сохранения. В значительной степени статус-кво приемлем и для официальных Еревана и Степанакерта, хотя бы в силу того, что сам Нагорный Карабах (и еще кое что в придачу) давно уже находятся под армянским контролем. Лишь Азербайджан, проигравший в войне 1990-х гг. и желающий вернуть себе Карабах любыми способами,

в том числе угрожая возобновлением боевых действий, не может смириться с сохраняющейся уже второе десятилетие политической реальностью и стремящийся изменить существующий статус-кво.

Для этого у Баку в настоящее время есть лишь одна возможность – угрожать возобновлением боевых действий, усиливая милитаризацию и региональную гонку вооружений, публично показывать постоянное повышение своих военных расходов, основываясь на доходах, получаемых от продажи своих энергоресурсов, инициировать перманентные перестрелки на линии фронта. Хотя многие эксперты утверждают, что военная риторика Азербайджана является лишь масштабным блефом, призванным заставить армянские стороны пойти на односторонние уступки, тем не менее, другие всерьез говорят о вероятности возобновления новой войны в Карабахе. Азербайджанские лидеры при всякой возможности пытаются озвучивать миллиардные цифры своего военного бюджета, демонстрировать масштабные закупки новых вооружений и военной техники, сопровождая угрозами возобновить боевые действия чуть ли не следующий день. Однако свои угрозы Баку не может реализовать уже почти целое десятилетие. Это говорит или о сохраняющемся военно-техническом балансе или же о наличии серьезных внешнеполитических ограничений. Скорее всего, справедливо и то и другое: сложная комбинация военных и политических факторов не позволяют президенту Ильхаму Алиеву решиться на новую войну.

Хотя мировое сообщество, и особенно страны-сопредседатели МГ ОБСЕ постоянно заявляют о неприемлемости возобновления боевых действий в зоне конфликта, создается впечатление, что только лишь авторитета и решимости внешних акторов может быть недостаточными для предотвращения возобновления Баку новых боевых действий. В данной ситуации Армения и Нагорный Карабах (при молчаливом согласии МГ ОБСЕ) во многом вынуждены самостоятельно применять свои методы и подходы, чтобы предотвратить возобновление боевых действий и сохранить стабильность в зоне конфликта. В условиях невозможности достижения даже в среднесрочной перспективе компромиссного урегулирования, важнейшей задачей в зоне конфликта становится именно сохранение стабильности путем использования армянскими сторонами политики сдерживания²⁷.

27 См. подробнее: Minasyan, Sergey, "The Quest for Stability in the Karabakh Conflict: Conventional Deterrence and Political Containment", PONARS Eurasia Memo No 188, September 2011 (available from http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_188.pdf).

Как и при планировании американскими и советскими стратегами ядерного сдерживания времен Холодной войны, применительно к ситуации карабахского конфликта основными целями уже конвенционального сдерживания (т.е. сдерживания с помощью обычных вооружений) также являются не только вооруженные силы и военные объекты противника, сколько инфраструктурные и промышленные предприятия, а также военно-политическое руководство. Ведь сдерживание или «устрашение» противника – категория в первую очередь политическая, а не военно-техническая. Смыслом «устрашения» путем «сдерживания» является недопущение реализации противником политического акта (в полном соответствии с хрестоматийным определением Клаузевица) – начала военных действий.

По результатам боевых действий 1990-х гг. карабахские войска вышли на географические удобные границы с господствующими высотами, которые намного легче оборонять (особенно после того, как они были оснащены эшелонированной линией фортификационных укреплений), и поэтому у армянских сторон нет никаких рациональных причин первыми начинать боевые действия. Так как угрозы возобновления военных действий раздаются исключительно со стороны официального Баку, политика сдерживания применяется исключительно армянскими сторонами, незаинтересованными в возобновлении боевых действий и стремящимися путем повышения «цены войны» сдержать начало новой войны в Карабахе. Очевидно, что в случае с Азербайджаном приоритетными целями армянского сдерживания являются в первую очередь объекты промышленной добычи и переработки энергоресурсов, пути их транспортировки и сопутствующая инфраструктура.

Исходя из этого, при анализе военного потенциала сторон карабахского конфликта следует рассматривать в первую очередь те виды вооружений и военной техники (ВВТ), которые могут иметь практическое значение в качестве силовых «инструментов» сдерживании, т.е. способных наносить эффективные «противоценностные» удары по чувствительным объектам в глубине территории противника (уничтожение или нанесение серьезного урона которым могут иметь для противника критическое значение и удерживать его от развязывания боевых действий). С учетом слабости военно-воздушных сил конфликтующих сторон и относительной эффективности их ПВО, «дистанционным оружием сдерживания» в первую очередь являются тактические и оперативно-тактические ракетные комплексы, а также крупнокалиберные реактивные системы залпового огня (РСЗО).

Несмотря на имеющийся широкий арсенал дальнобойных ракет, Азербайджан более уязвим с военно-технической точки зрения ввиду возможности ответного удара по ключевым энергетическим и промышленным объектам. Армянские силы могут нанести существенный урон промышленным, инфраструктурным и коммуникационным объектам в глубине территории Азербайджана, что в долгосрочной перспективе негативно скажется на его экономическом и политическом развитии. На вооружении армянской армии находятся крупнокалиберные РСЗО WM-80²⁸, а также оперативно-тактические ракетные комплексы 9K72 «Эльбрус» (или “Scud-B” по натовской классификации)²⁹. С военно-политической точки зрения возможности Азербайджана в вопросе ответного удара по целям в глубине армянской территории, ограничены с учетом вероятности вовлечения России и ОДКБ в обеспечение безопасности Армении (об этом подробнее будет сказано ниже).

Весной 2011 г. появилась информация о том, что на вооружении армянской армии появились новые крупнокалиберные 300-мм РСЗО «Смерч»³⁰. Это существенным образом усиливает потенциал сдерживания Армении, т.к. долгое время основным аргументом Азербайджана в его угрозах возобновить военные действия явилось наличие у него именно данного типа РСЗО³¹, (а также отчасти тактических ракет «Точка-У» с дальностью стрельбы до 120 км). Наличие данных систем, как надеялись в Баку, позволяли бы вести «дистанционные» боевые действия, не штурмуя эшелонированную линию фортификаций карабахских войск и не неся при этом тяжелые потери. Однако с появлением на вооружении армянских войск РСЗО «Смерч» и перспективами приобретения Арменией новых ракетных систем дальнего радиуса действия, у Азербайджана уже не будет подобной «роскоши».

Поэтому теперь азербайджанское военно-политическое руководство встает перед серьезным выбором. Азербайджан может начать полномас-

28 8 ПУ 273-мм РСЗО WM-80 китайского производства (с максимальной дальностью стрельбы, в зависимости от типа ракеты, от 80 до 120 км) были закуплены Арменией в конце 1990-х и в начале 2000-х гг. Впоследствии в СМИ появлялась информация о закупках Арменией модернизированных ракет с увеличенной дальностью стрельбы.

29 В том числе 8 пусковых установок 9П117М и как минимум 32 ракет Р-17, переданных Армении из состава 176-й ракетной бригады 7-й гвардейской армии в рамках раздела советского военного имущества в середине 1990-х гг. Ракеты Р-17 имеют дальность стрельбы до 300 км при круговом вероятном отклонении при стрельбе на большую дальность до 0,6 км.

30 Harutyunyan, Sarkis, “Armenian Military ‘Interested’ in Russian Rocket Systems”, *RFE/RL – Armenia*, <http://www.azatutun.am/content/article/24228862.html>, 6 June, 2011.

31 В 2004-2005 гг. Азербайджан закупил в Украине 12 ПУ РСЗО 9А52 «Смерч» с дальностью стрельбы, в зависимости от типа ракеты, от 70 до 90 км.

штабные боевые действия, что приведет к активному использованию всеми конфликтующими сторонами тяжелой артиллерии, РСЗО, тактических и оперативно-тактических ракет. Но это однозначно приведет к огромным людским и материальным потерям, уничтожит всю энергетическую и коммуникационную инфраструктуру Азербайджана без каких-либо гарантий на быструю победу или блицкриг. Особенно с учетом того фактора, что боевые действия будут исчислять днями и даже не неделями: мировое сообщество большего просто не допустит.

Другой опцией для Азербайджана может стать отказ от использования крупнокалиберных РСЗО и тактических ракет в надежде, что и армянские стороны аналогично откажутся от того же в случае возобновления боевых действий, что представляется более чем маловероятным. Но даже если гипотетически допустить данную возможность, то тогда Азербайджан будет вынужден ограничиться лишь требующими тяжелых потерь лобовыми прорывами карабахских фортификационных линий, укрепляемых уже второе десятилетие с использованием господствующих высот, находящихся преимущественно под контролем карабахских войск. Но в таком случае сами фортификационные линии, лобовой прорыв которых в стиле «Сталинградской битвы» возможен лишь ценой очень тяжелых потерь для азербайджанской армии (исчисляемых даже не тысячами, а десятками тысяч жизней солдат), уже выступают не менее действенными и эффективными факторами сдерживания Азербайджана. Тут надо учитывать также такое немаловажное обстоятельство, что в качестве ограничителя возобновления боевых действий конвенциональное сдерживание включает в себя не только фактор нанесения неприемлемого ущерба вероятному противнику. Важную роль играет и то, что в военно-стратегической науке принято называть «сдерживанием путем лишения», т.е. сдерживание ввиду осознания вероятным инициатором начала боевых действий невозможности достижения скорой и убедительной победы.

Очевидно, что Азербайджану с военной точки зрения очень трудно сделать выбор между этими двумя альтернативами. В любом случае, цена войны будет слишком высокой, а ее перспективы – более чем неопределенными. Поэтому, как представляется, у азербайджанского военно-политического руководства остается лишь одна возможность, которую оно и пытается благоразумно использовать – усилить региональную гонку вооружений, надеясь экономически и политически истощить Армению и Нагорный Карабах.

Однако при этом забывается одна очень существенная деталь. В отличие от Азербайджана, Армения имеет возможность поддерживать паритетную асимметричную гонку вооружений за счет безвозмездных и льготных поставок оружия своим военно-политическим союзником – Россией, а также в силу преференций своего членства в ОДКБ. То, что Азербайджан покупает, Армения зачастую получает почти бесплатно, тем самым лишь увеличивая свой военно-технический потенциал сдерживания.

Таким образом, асимметричная гонка вооружений в зоне карабахского конфликта лишь повышает порог и снижает вероятность начала боевых действий. Это, конечно же, не дает полной гарантии невозобновления военных действий, но создает серьезные ограничители. Пока одна из сторон военного конфликта неудовлетворена его итогами, перманентная опасность возобновления войны и попыток реванша будут еще долго сохраняться. Но стабильность в зоне карабахского конфликта будет сохранять уже новый создающийся баланс – можно его назвать «балансом угроз» (по терминологии С.Уолта), – который вынуждает стороны придерживаться хрупкого и нестабильного мира в течение долгого времени.

Заключение

Анализ процессов и событий в сфере региональной безопасности на Южном Кавказе в 2008 - 2011 г. оставляет впечатление незавершенности и переходности. С одной стороны, продолжалась инерция «Пятидневной войны», с другой – разворачивались события вокруг незаконченного армяно-турецкого процесса. И, наконец, на этом фоне постепенно фиксировался новый статус-кво в регионе, который, по всей видимости, имеет все основания сохраняться еще достаточно долго. Особенно это касается ситуации вокруг карабахского конфликта.

Впрочем, три последних года принесли – или сделали очевидными – и некоторые конкретные результаты. Так, официальное размещение российских баз в Абхазии и Южной Осетии стало первым после распада СССР прецедентом постоянной дислокации иностранных военных баз на Южном Кавказе. Другим важным итогом года стало свертывание – видимо, на достаточно долгую перспективу – разговоров о возможности вхождения стран региона в НАТО. Речь, естественно, шла в первую очередь о

Грузии, чьи надежды на вступление в НАТО были сведены к минимуму ее вовлечением в войну с Россией.

Одним из важнейших итогов и перспектив рассматриваемого нами периода для Южного Кавказа стало создание предпосылок для развязывания паритетной асимметричной гонки вооружений³². В новом этапе милитаризации региона с одной стороны участвует использующий свои доходы от продажи энергоресурсов Азербайджан, а с другой – Армения и Нагорный Карабах, с молчаливого согласия США и ЕС получающие «компенсирующие» или «паритетные» трансферты вооружений от России. Этот новый вид гонки вооружений может в дальнейшем серьезно повлиять на региональную безопасность.

Грузия же в настоящее время фактически выбыла из региональной гонки вооружений, т.к. итоги войны с Россией резко снизили реальность возобновления в обозримом будущем боевых действий в Абхазии и Южной Осетии. Руководство Грузии приняло решение снизить военные расходы, ограничив их текущими затратами на уровне «минимальной оборонной достаточности», что позволило высвободить из бюджета значительные средства и использовать их для решения насущных социально-экономических задач.

* * *

32 Под паритетной асимметричной гонкой вооружений в данном случае понимается система военно-технических мер, направленных на поддержание военного баланса (паритета) одной из сторон приобретением «оружия противодействия» (например, в ответ на закупки Азербайджаном боевых самолетов и вертолетов, или бронетехники армянская сторона ставит на вооружение менее дорогостоящие системы ПВО или ПТУР). Военно-политическим измерением асимметричной гонки вооружений является способность одной из сторон поддерживать и компенсировать военный баланс, т.е. паритет военных потенциалов, за счет льготных поставок вооружения страной-союзником или сотрудничества в рамках военно-политического блока.

Приложение

Таблица 1. Военно-технический баланс в зоне карабахского конфликта по состоянию на 2010 г.³³

	Азербайджан	Армения	Нагорный Карабах
Численность регулярных вооруженных сил ³⁴	~70000 / ~100 000	~ 47 000 / ~ 50000	- / ~ 20 000
Количество танков офиц. данные / оцен. данные	320 (220 Т-72, 100 Т-55) / ~ 600 (Т-80, Т-72, Т-55)	110 (102 Т-72, 8 Т-55) / ~ 150 – 160 (Т-80, Т-72, Т-55)	- / ~ 371 (Т-72, Т-55)
Боевые бронированные машины – ББМ офиц. данные / оцен. данные	850 (295 БМД, БРМ-1, БМП-1,-2,-3, 150 БТР-60,-70,-80,-80А, 11 – БТР-Д, 393 МТЛБ) / ~ 1000 ББМ	385 (202 БМД, БРМ-1, БМП-1,-2, 85 БТР-152,-60,-70,-80, 100 МТЛБ) / ~ 450 ББМ	- / ~ 459 (БМД, БМП-1,-2, БТР-70, -80)
Артиллерийские системы калибра 120-мм и выше офиц. данные / оцен. данные	~ 350 (в том числе: 12 203-мм САУ 2С7 «Пион», ~ 18 152-мм САУ 2С3 «Акация», ~ 70 122-мм САУ 2С1 «Гвоздика», 26 120-мм САУ «Нона-С», 80 122-мм РСЗО БМ-21 «Град», 12 128-мм РАК-12) / ~ 600	250 (в том числе: 28 152-мм САУ 2С3 «Акация», 10 122-мм САУ 2С1 «Гвоздика», 47 122-мм РСЗО БМ-21 «Град») / ~ 350 (в том числе: 54 152-мм САУ 2С3 «Акация», 50 122-мм САУ 2С1 «Гвоздика», 80 122-мм РСЗО БМ-21 «Град»)	- / ~ 280
ПУ РСЗО большого калибра офиц. данные / оцен. данные	18 (12 ПУ 300-мм «Смерч», 6 ПУ 300-мм «Lynx» – «Extra» / 18	4 ПУ 283-мм WM-80 / 4 ПУ 300-мм «Смерч» ³⁵ , 8 ПУ 283-мм WM-80	/ ~
ПУ Тактических и оперативно-тактических ракетных систем офиц. данные / оцен. данные	4 ПУ ТР 9К79-1 «Точка-У» / 6 ПУ ТР 9К79-1 «Точка-У»	- / 8 ПУ ОТР 9К72 «Эльбрус» (по натовской классификации – «Scud-B»)	-
Боевые самолеты офиц. данные / оцен. данные	78 (14 МиГ-29, 35 МиГ-25, 5 МиГ-21, 14 Су-25, 5 Су-24, 5 Су-17) / 72 (14 МиГ-29, 12 МиГ-25 ³⁶ , 4 МиГ-21, 2 МиГ-23, ~ 25 Су-25, 8 Су-24, 4 Су-17, 2 Су-20)	16 (1 МиГ-25 ³⁷ , 15 Су-25) / 17 Су-25	-
Ударные вертолеты офиц. данные / оцен. данные	26 Ми-24 / ~ 35 Ми-24	8 Ми-24 / ~ 12 Ми-24	- / 4 Ми-24

³³ Подсчитано на основе: *The Military Balance 2009/2010*. IISS. London: Oxford University Press, 2009; *SIPRI Yearbook 2010: Armaments, Disarmament and International Security*. SIPRI: Solna, Sweden, 2010, а также экспертных оценок.

³⁴ “Moscow Plays Both Sides on Nagorno-Karabakh”. Strategic Comments, September 2010. London: IISS, <http://www.iiss.org/publications/strategic-comments/past-issues/volume-16-2010/september/moscow-plays-both-sides-on-nagorno-karabakh/>.

³⁵ Закуплены в 2011 г. в Украине.

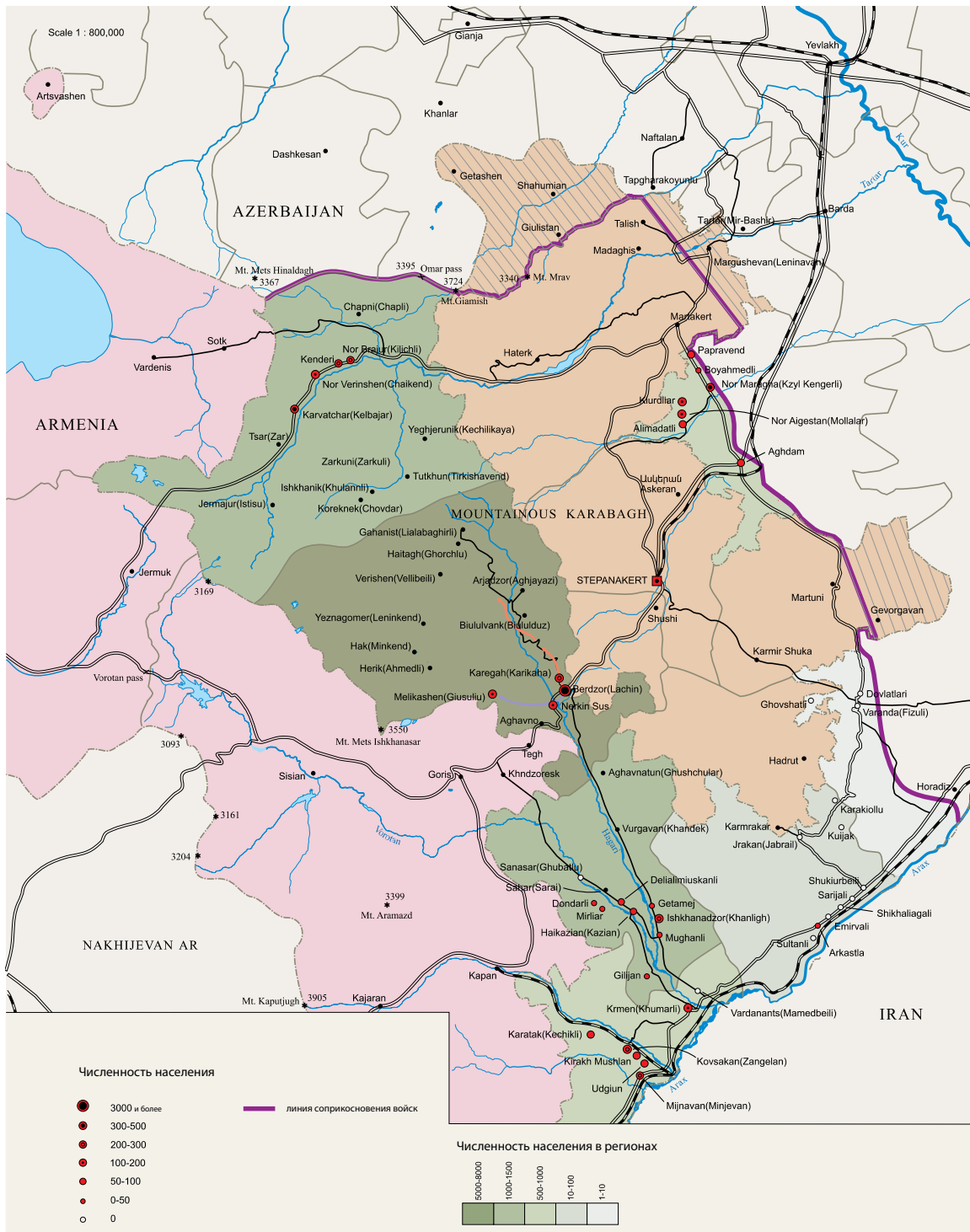
³⁶ Боеспособные и находящиеся в летном состоянии самолеты.

³⁷ Угнан в 1993 г. из состава азербайджанских ВВС, в нелетном состоянии.

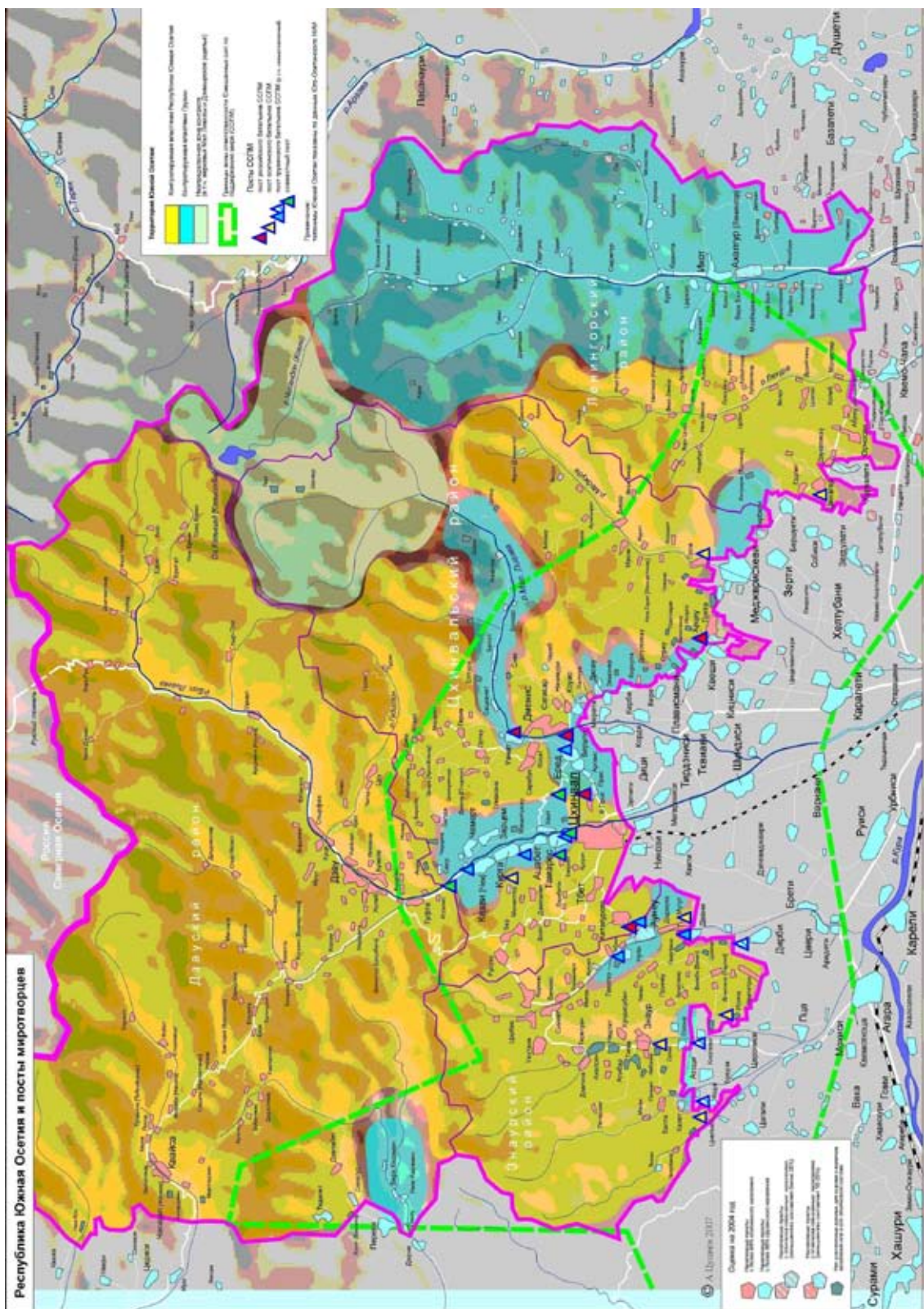
Системы ПВО	/ ЗРК С-300 ПМУ-2 «Фаворит» ³⁸ , С-200, С-125, С-75, «Бук», «Круг», «Куб», «Оса», «Стрела-10», ЗСУ-23-4 «Шилка», ПЗРК, ЗУ-23-2	/ ЗРК С-300 ПТ/ПС (4 дивизиона), С-125, «Круг», «Куб», «Оса», «Стрела-10», ЗСУ-23-4 «Шилка», ПЗРК, ЗУ-23-2	/ ЗРК С-300, С-125, «Круг», «Куб», «Оса», «Стрела-10», ЗСУ-23-4 «Шилка», ЗСУ «Тунгуска», ПЗРК, ЗУ-23-2
Военные базы иностранных государств и военная помощь	РЛС СПРН «Габала» (Россия), военно-техническая и политическая помощь со стороны Турции, сотрудничество с США и структурами НАТО, участие в международных миротворческих операциях	102-я РВБ на территории Армении, Пограничная группа ФСБ РФ «Армения», членство в ОДКБ и военно-техническое сотрудничество с Россией, военное сотрудничество и помощь со стороны Греции, США и структур НАТО	Военно-техническое и военно-политическое содействие со стороны Армении

38 Закуплены в 2011 г. в России.

Нагорно-Карабахская Республика и линия соприкосновения войск

Республика Южная Осетия и посты миротворцев

АЗЕРБАЙДЖАН ПОСЛЕ 2008 ГОДА. МИЛИТАРИЗАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА КАК НОВЫЙ ФАКТОР ДЕСТАБИЛИЗАЦИИ РЕГИОНА

СЕРГЕЙ ШАКАРЯНЦ

Эксперт Центра общественных связей при аппарате президента РА

Введение

Действия Грузии в августе 2008 г., как и ответная реакция Российской Федерации, в итоге стали новой точкой отсчёта в расстановке заинтересованных сил и общей конфигурации геополитических реалий в Южном Кавказе. Длющаяся уже свыше трёх лет качественно новая ситуация представляет из себя реалии, в которых наряду с тремя общепризнанными южнокавказскими республиками существуют также две частично признанные (Абхазия, Южная Осетия) и одна пока не признанная (Арцах-НКР), а из межэтнических конфликтов актуальным остался лишь один (арцахско-азербайджанский), в то время как два других уже плавно перешли на ступень межгосударственных противоречий с несколькими пластами (Грузия-Южная Осетия, Грузия-Абхазия и Грузия-Россия).

Безусловно, новые реалии отразились и в политических курсах стран и народов Южного Кавказа, в особенности – у действующих лиц арцахско-азербайджанского конфликта. Всё происходило и происходит на фоне резкой активизации внерегиональных стран. Из стран, окружающих Южный Кавказ, только Россию допустимо считать сопричастной к региону, поскольку сама РФ также является кавказской страной. Даже Турция и

Иран могут признаваться имеющими отношение к Южному Кавказу лишь в силу того, что имеют общие границы со странами региона, которые стремятся подчеркнуть здесь свои интересы и не утратить контроля над текущими стратегическими процессами, происходящими в регионе и вокруг него. Однако фактор двух антагонистических военных операций, имевших место в августе 2008 г. в Южной Осетии и Грузии, до сих пор накладывает свой тяжёлый отпечаток и на оценки значения событий более чем 3-летней давности, и на разработку долгосрочных перспектив развития Закавказья и внутрирегиональных политических процессов.

Особенно интересна трансформация политики Азербайджана. В дни августовского кризиса 2008 г. многие аналитики и эксперты обоснованно предполагали, что власти Азербайджана внимательно следят за развитием событий в Южной Осетии и в случае успешности грузинской военной операции могут попытаться повторить ситуацию и на арцахских фронтах. Благо, что в марте того же года азербайджанская сторона уже пыталась предпринять вооружённую провокацию против Арцаха-НКР. Достаточно вспомнить, как Баку громогласно выражал поддержку действиям Грузии в Южной Осетии и тут же говорил о своём «праве» на нечто аналогичное (то ли тоже «операцию по восстановлению конституционного строя» [хотя конституционно Арцах-НКР никогда не входил в состав Азербайджанской республики (АР) – *прим.*], то ли даже «антитеррористическую операцию») в отношении Арцаха-НКР в первые 2 дня грузинской военной авантюры, и как смолкли голоса азербайджанских политиков и госдеятелей – а среди них «отметились» и руководитель Аппарата президента АР Новруз Мамедов, и министр обороны АР Сафар Абиев, и многие другие, когда Россия повернула маховик военных действий в обратную сторону. И как вообще на какой-то период в Баку прекратились разговоры и призывы о вероятности возобновления войны после подписания под эгидой президента РФ Дмитрия Медведева так называемой «Майендорфской декларации» (2 ноября 2008 г.).

Однако все в Армении и Арцахе-НКР до сих пор помнят, что именно в дни агрессии Грузии против суверенной Южной Осетии и последовавших затем ответных действий армии Южной Осетии и Вооружённых Сил РФ в 2008 г. решался вопрос о том, возобновит ли Азербайджан войну в регионе против армянских государств. И не зря, когда уже в дни годовщины Цхинвальской трагедии, в августе 2011 г. российский президент Д.Медведев,

коснувшись также вопроса об Арцахе-Нагорном Карабахе, как бы вскользь упомянул о том, что «эти пять военных дней» в Южной Осетии и Грузии стали для Азербайджана и Армении [уверены, что глава России отметил в этих словах Армении лишь «для баланса» - *прим.*] «очень серьезным уроком» и «очень показательной вещью»¹, то из Баку – пусть даже и не на уровне высших должностных лиц, буквально посыпались обвинения в адрес российского президента: дескать, Москва «шантажирует» Азербайджан и даже угрожает вмешаться в развитие событий в случае, если Баку решится на военную операцию в Арцахе².

Эти два элемента геополитических реалий августа 2011 г. наглядно продемонстрировали, что, во-первых, Азербайджан в течение времени, начиная (ориентировочно) с декабря 2008 г., значительно отошёл от того отрезвления, которое на время сменило традиционные милитаристско-реваншистские настроения на Апшероне после Цхинвальской трагедии, явно отдав предпочтение процессу милитаризации экономики и общества. Во-вторых, что провокационность демонстративной «забывчивости» азербайджанского руководства очевидна и президенту одной из стран-сопредседателей Минской группы (МГ) ОБСЕ, – то есть России, а также, не исключено, и партнёрам РФ по МГ ОБСЕ – то есть США и Франции. В-третьих, что, оказывается, сегодня в Баку реально опасаются того, что полусекретные приготовления Азербайджана к возможному возобновлению войны в регионе стали настолько известными и прозрачными не только для Армении и Арцаха-НКР, но и стран-сопредседателей МГ ОБСЕ, соседнего Ирана и др., что годами разрабатывавшаяся вся тактика руководства АР (не только по Арцаху, но и по всему комплексу внешнеполитических вопросов) рискует завершиться безоговорочным и полноценным провалом.

Тем не менее, имеет смысл проанализировать курс официального Баку на милитаризацию своей повседневной жизни, коллективного сознания азербайджанского общества в целом. Ведь любому беспристрастному исследователю априори ясно, что курс руководства Азербайджана реально усугубил и без того не самую стабильную обстановку в регионе, более того – способствовал эскалации и общей региональной напряжённости, и свое-

1 Третья годовщина событий в Южной Осетии. Полный текст интервью Дмитрия Медведева журналистам грузинского русскоязычного канала «Первый информационный кавказский», российского Russia Today и радио «Эхо Москвы» 05.08.2011 г., издание «Вести.Ru».

2 Комментарий политолога, экс-госсекретаря Азербайджана Вафа Гулузаде, <http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1432680.html>

образной гонки вооружений. И хотя раздавшиеся 10.08.2011 г. предупреждения в адрес Баку со стороны начальника Генштаба всех Вооружённых сил Ирана генерал-майора Сейеда Хасана Фирузабади касались вроде бы «политики в отношении Ислама», невозможно не согласиться с иранским военачальником. Действительно, внешнеполитический курс клана Алиевых губителен, и в первую очередь, для самого Азербайджана, и если ситуация не изменится, то, как сказал генерал-майор Фирузабади, «развязка судьбы Ильхама Алиева [мы же смело дополним генерала: и всего Азербайджана, поскольку сам он в своём заявлении демонстративно называл АР не как-нибудь, а именно «Арран» - *прим.*] будет чёрной и мрачной»³. Мы вспомнили об этом в той связи, что ещё до заявлений президента РФ Д.Медведева с лёгкими намёками на недопустимость перевода Арцахского урегулирования на военные рельсы, Азербайджан об аналогичном предупреждался как минимум 4-5 раз со стороны Тегерана. Точкой отсчёта можно избрать заявление Посольства ИРИ в Армении от 13.05.2011 г., в котором иранская сторона жёстко предупредила Армению, Азербайджан и мировое сообщество о том, что Иран, как единственная страна, непосредственно граничащая с зоной конфликта, не допустит авантюры с чьей-либо стороны, которые бы могли привести к иностранному военному присутствию на северных границах Ирана⁴. Политизированные намёки, прозвучавшие в августе 2011 г. со стороны президента России и начальника Генштаба всех Вооружённых сил Ирана в адрес азербайджанских властей, связаны именно с тем, что в Москве и Тегеране отлично знали о всех милитаристских приготовлениях, предпринимавшихся Азербайджаном на протяжении времени, начиная с декабря 2008 г. и по 2011 год.

* * *

3 Глава Генштаба Ирана раскритиковал Ильхама Алиева за политику в отношении ислама, http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&n=1&news_id=74937

4 Иран не допустит, чтобы провокации в зоне карабахского конфликта привели к появлению в регионе третьих сил. <http://www.panarmenian.net/rus/politics/news/69894/>

1. Милитаризм политики Азербайджана. Явная и неявная военная помощь Азербайджану – в том числе и в ракурсе Арцахского вопроса. Особая роль Турции и Израиля. Усиление ВПК с помощью Анкары и Тель-Авива.

Фактор милитаризации для политики АР был характерен практически всегда, тем более – после подписания трёхстороннего перемирия в мае 1994 г. После военного поражения Азербайджан любую страницу своей новейшей истории писал с учётом страха перед памятью об уже понесённых потерях и жертвах и желания добиться военно-политического реванша в некой неопределённой временной перспективе. И фактические пособники процесса милитаризации Азербайджана – его основные поставщики вооружений, боеприпасов, специализированной техники, его основные источники военно-финансовой помощи из внерегиональных стран, это Турция, Израиль, США, Пакистан, Саудовская Аравия. В какой-то мере, также и отдельные частные лица или компании, группы лиц или политические движения Великобритании, Афганистана, всякие «Талибаны», «Аль Каеды» и так далее. Из стран-членов СНГ – Россия, Украина, Грузия. Лишь в последнее время Азербайджан начал активно выходить на Белоруссию и Узбекистан в рамках данных вопросов. Впрочем, сейчас есть сведения, что посредством своих контактов на Украине и в Израиле власти Азербайджана установили тесные связи и с производителями оружия из ЮАР. Ну а, например, теснейшие связи Азербайджана с т.н. «Турецкой республикой Северного Кипра» («ТРСК») мы склонны рассматривать в общем контексте азербайджано-турецких отношений, хотя именно Баку, правда, «посредством» Нахиджеванской автономии, признал «независимость ТРСК».

Самым первым обвинили азербайджанские власти в милитаризации региона даже не Армения или Арцах-НКР, а ... Иран. Произошло это ещё в 2003 г. в связи с походом 26-28 сентября двух кораблей военно-морских сил Азербайджана в Астрахань. Как сообщал в конце сентября 2003 г. иранский телеканал «Sahar-2», пресс-секретарь МИД Ирана Х.Р.Асефи обвинил Азербайджан в милитаризации Каспия, расценив астраханский поход как «воинственные действия». При этом, как заявил он, Тегеран оставляет за собой право на любые действия по «обеспечению собственной безопасности»⁵.

5 Р.Оруджев, Н.Алиев. Раздражение от Астраханского похода. Иран обвиняет Азербайджан в милитаризации Каспия. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1064923140>

Любопытно, что в адрес России не прозвучало ни одного упрека, хотя азербайджанские корабли побывали в российском порту по приглашению принимающей стороны. В данном случае характерно то, что обострение отношений между Азербайджаном и Ираном наглядно доказывает, что милитаризованность политической и, естественно, экономической ориентации Баку своими истоками уходит, видимо, в глубину прошедших лет. Допустим, к тому моменту, когда реставрировавший свою власть в Баку в июле 1993 г. Г.Алиев практически тут же взял курс на эскалацию войны и вскоре (декабрь 1993 – февраль 1994 гг.) попытался взять реванш за поражения на арцахских фронтах весной-летом 1993 г. Так что, в какой-то мере, **отправной точкой новейшего процесса милитаризации Азербайджана всё же следует считать не 2008-й или какой-то иной год** (после того, как в 1994 г. на арцахских фронтах начало действовать Соглашение о прекращении огня), **а именно 2003 год, когда Тегеран напомнил, что Баку грубо нарушает действующие международные нормы** (как по Каспию, так и по вооружениям в регионе) и способствует эскалации напряжённости и гонке вооружений в регионе.

Уже в следующем году о бурных темпах милитаризации Азербайджана заговорили различные российские эксперты и авторы, отмечая, что «в Азербайджане при мощной информационной поддержке местных СМИ регулярно организуются широкомасштабные акции по сбору средств для национальной армии. Пожертвованные деньги должны перечисляться на счета созданного по указу президента Г.Алиева т.н. «Фонда помощи вооружённым силам». В интервью российской «Независимой газете» депутат милли-меджлиса А.Молла-заде в этой связи заявлял: «Создание Фонда помощи вооружённым силам продиктовано желанием азербайджанского общества помочь своей армии. Сегодня общественное мнение, формируемое через СМИ опытными специалистами своего дела, в значительной массе склоняется к поддержке возможной военной акции в Карабахе. Не случайно, практически во всех выступлениях Гейдара Алиева перед внутренней аудиторией красной нитью проходила мысль о том, что, в случае если переговорный ресурс будет полностью исчерпан, Азербайджану не останется другого пути решения конфликта кроме военного»⁶. Никто не будет оспаривать, что одной из причин милитаризованной направленности экономи-

6 С.Ипатьев. Готовится ли Азербайджан к военному реваншу в Карабахе?
<http://www.russkie.org/index.php?module=fullitem&id=1462>

ческой и общественно-политической жизни АР и в те годы служило то, что власти Баку лихорадочно искали способы смягчения последствий войны и в этих целях сделали ставку на агитацию и пропаганду либо «возвращения» Арцаха-НКР путём дипломатического шантажа, либо же «скорого военного реванша». Но это лишь часть правды, не учитывающая, например, направленности военной помощи от США. Известно, что США неоднократно подчёркивали, что военная помощь Вашингтона в адрес Азербайджана никогда не будет использована против Армении и Арцаха-НКР. А реально осведомлённые эксперты, в том числе и американские, не скрывали, что помощь США в милитаризации Азербайджана направлена именно против Ирана. Конечно, это не исключает, что полученная от американцев помощь может быть задействована руководством и военным командованием АР и против армянских стран Закавказья.

Тем не менее, в 2004 г. эксперты с тревогой отмечали, что ещё в проекте госбюджета на 2003 г. расходы на оборону в АР на 12,3% превышали военный бюджет 2002 г.. При этом, как сообщил министр финансов АР А.Алекперов, в статье на оборону были указаны далеко не все расходы. А в прессе многих стран также не раз сообщалось об амбициозных планах наращивания военной мощи вооружённых сил Азербайджана за счёт поставок современного оружия из Турции и Израиля. Однако, конечно, резкий скачок милитаризации АР стартовал с того момента, когда усилилось внимание Пентагона США к Апшерону. Ещё в конце 2005 г. американский посол в Баку Р.Харниш официально заявил о начале возведения в АР двух передвижных радиолокационных станций (РЛС) типа TRML-3D с радиусом действия 200-300 км. Одна из них строилась в Астаре, на границе с Ираном, вторая – в районе Хызы, на южном склоне Большого Кавказского хребта. То есть – по сути, рядом с Россией и, значит, предназначалась для слежения за каспийской частью территории РФ. Посол также сообщил тогда, что договорённость об установке в АР двух РЛС была достигнута **ещё в январе 2004 г. В феврале 2006 г. Вашингтон** объявил, что **резко увеличивает объём своей военной помощи Азербайджану** и в 2006 г. эта сумма составит 38 млн. долл., из которых 5 млн. будет направлено на военное строительство и 750 тыс. долл. – на программу военного образования и проведение манёвров⁷. В тот год даже шли разговоры о предстоящей

7 С.Мамедов. Пентагон укрепляется в Азербайджане. Объем американской военной помощи Баку в этом году достигнет 38 млн. долларов. «Независимое военное обозрение» НГ.

передаче Вашингтоном ВМС Азербайджана первой подводной лодки – для предотвращения возможной атаки иранских субмарин нефтяных месторождений в азербайджанском секторе Каспия, разрабатываемых консорциумами иностранных компаний.

Именно **наращивание военной помощи США и послужило тем фактором, который позволил Азербайджану, начиная с 2006-07 гг., окончательно отдать предпочтение милитаризации** как движущему механизму всех политических акций и приготовлений Баку в регионе. Так, в ноябре 2006 г. министр финансов С.Шарифов в ходе обсуждения «Проекта госбюджета на 2007 год» на совместном заседании постоянных комиссий Милли меджлиса объявил, что в 2007 г. расходы Азербайджана на оборону составят 907 млн. AZN или 1,1 млрд. долларов, т.е. абсолютный рост военных расходов по сравнению с 2006 г. составит 27,9%. Всем памятливы и изменения в манере поведения, а также публичных заявлениях нынешнего президента АР И.Алиева, сменившего своего отца. «Я поставил задачу: наш военный бюджет должен быть равен всему бюджету Армении, а возможно превосходить его, так оно и будет», – заявил он по этому поводу ещё в 2005 г. В 2006 г. военные затраты Азербайджана должны были составить порядка \$100 млн. Хотя, как указывали некоторые непроверенные данные, реально военные затраты Азербайджана были в 5 раз больше. А в 2007 г. на оборону уже планировалось потратить \$1 млрд.⁸. Поэтому не следует особо удивляться тому факту, что именно с 2007 г. власти АР решили приступить к собственному производству вооружений. 25 июня 2007 г. президент АР И.Алиев, выступая на церемонии выпуска в Азербайджанском высшем военном училище имени Г.Алиева, объявил, что в Азербайджане будет создан сильный военно-промышленный комплекс (ВПК). «До конца 2007 года Министерство военной промышленности Азербайджана начнет выпускать первую продукцию», – сообщил он, отметив, что «у страны есть все возможности для производства вооружений, военной техники». Он также заявил, что «Азербайджан увеличит расходы на оборону, в том числе на приобретение вооружений и военной техники за рубежом». По словам И.Алиева, за последние 4 года военные расходы Азербайджана увеличились в 8 раз – со \$135 млн. до миллиарда. «Сейчас они (военные расходы) занимают первое место в расходах госбюджета Азербайджана», – сказал

8 С.Мартirosян, Милитаризация Южного Кавказа, 21.12.2006.
http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2068

президент АР, считая это естественным, учитывая, что страна продолжает находиться в состоянии войны. Азербайджанский лидер подчеркнул, что финансовые возможности страны, которые увеличиваются с каждым годом благодаря реализации крупных нефтегазовых проектов, позволяют укреплять военный потенциал и выделять крупные средства на оборону⁹. И тут же, естественно, обосновал это решение Арцахской проблемой и необходимостью противодействовать Армении: «Азербайджан никогда не предоставит независимость Нагорному Карабаху. Нагорный Карабах никогда не будет присоединён к Армении... Мы должны атаковать Армению на всех направлениях – политическом, экономическом, дипломатическом, информационном, пропагандистском. Мы не хотим решать вопрос военным путем, но должны быть готовы к этому...»¹⁰.

Итак, **ещё примерно за год до развёртывания Цхинвальской трагедии и последствий военной авантюры Грузии, Азербайджан**, пользуясь изменениями настроений в Вашингтоне, а также фактическим увеличением объёмов американской военной помощи **увеличил обороты милитаризации и финансирования данного процесса**. При этом отметим, что это было сделано по сути, в обход на не отменённой на тот момент 907-й поправки к «Акту в поддержку свободы», запрещавшей США оказывать прямую военную помощь Азербайджану до тех пор, пока Баку не прекратит блокаду Арцаха-НКР и Армении. Своими действиями Азербайджан внёс в процесс милитаризации качественно новый фактор – производство вооружений и боеприпасов по иностранным лицензиям и с помощью иностранных специалистов на своих собственных предприятиях. Даже активная, явная или законспирированная, военная помощь Турции и Израиля, о чём мы поговорим и отдельно, на протяжении предыдущих лет (1991-2006 гг.) не давали Азербайджану столько уверенности и возможностей, чтобы Баку принял бы решения, о которых заявлял И.Алиев в период правления, допустим, А.Алиева «Эльчибея» или Г.Алиева. Заметим, что, например, только в 2005 г. Турция оказала Азербайджану военную помощь в размере \$170 млн. – в несколько раз больше, чем военная помощь США в 2006 г. Только явные импульсы поддержки со стороны США привели к тому, что уже **к началу 2008 г. власти Азербайджана твёрдо шли по пути подготовки к**

9 Азербайджан приступает к производству собственной военной техники;
<http://www.izvestia.ru/news/402715>

10 Там же.

неким военным сценариям развития ситуации в регионе. Вот преданные широкой огласке данные мая 2011 г. По данным Стокгольмского института исследования проблем мира (SIPRI), Азербайджан только в 2006 -2007 гг. закупил у России 73 танка Т-72, 20 боевых вертолётов Ми-24 у Украины, 5 истребителей Су-25 у Белоруссии. Кроме того, успешно развивается сотрудничество Азербайджана в этой сфере с Турцией и Израилем. В 2010 г. министр обороны Турции В.Генуль заявил, что военная помощь Турции Азербайджану превысила \$200 млн., сообщало радио «Свобода».

Летом 2009 г. в ходе визита президента Израиля Ш.Переса в Баку был подписан ряд важных договоров в сфере военно-технического сотрудничества между двумя странами. В том числе был подписан договор о создании в Азербайджане завода по изготовлению беспилотных самолётов-разведчиков (БПЛА) и сборки современной военной техники. Израильские источники сообщали, что для подписания этих договоров, **в течение 4 лет шли тайные переговоры между Израилем и Азербайджаном.** Есть сведения, что Азербайджан ведёт работы по приобретению у Израиля беспилотников и вооружений, наносящих точечные удары по цели¹¹. Сопровождается это и увеличением военного бюджета. Если оборонные расходы Азербайджана в 2004 г. составляли \$175 млн., то военные расходы в госбюджете Азербайджана на 2011 г. будут увеличены на 39 млн. 735 тыс. манатов и доведены до 1 364 796 025 манатов. Из этих сумм 1 270 857 361 манат предназначен для Министерства обороны, 92 932 391 манат предназначен для Госпограничной службы. В свою очередь, 34 506 900 манатов будут направлены на обеспечение зарплат и пенсий, 188 014 055 манатов на укрепление оборонного потенциала страны, 3 374 102 маната на применение новых тарифов за квартплату, коммунальные, коммуникационные услуги, 49 163 227 манатов на укрепление материально-технического обеспечения. 88 955 655 манатов из статьи о военных расходах будут направлены на мероприятия по обеспечению национальной безопасности, в том числе 86 955 655 манатов Министерству нацбезопасности, 2 000 000 манатов будут направлены на укрепление материально-технического обеспечения в этой области. На прикладные исследования в области оборонной промышленности Министерству оборонной промышленности будут направлены 2 326 428 манатов, на другие расходы же 2 656 571 манат. Бюджеты Внутренних войск и Службы спе-

11 См. www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1403604.html

циальной госохраны финансируются по разделу правоохранительных органов. В 2011 г. из бюджета для Внутренних Войск предусмотрено 62 862 743 маната, для Службы специальной госохраны – 68 300 702 маната. Помимо этого для специальных проектов оборонного назначения в бюджете предусмотрено 1 087 млн. манатов. Таким образом, сумма средств, направленных Азербайджаном на военную отрасль составит 2 582 959 470 манатов (3, 27 млрд. долларов США)¹². Эксперты отмечают, что данная сумма составляет не меньше 6,2% от валового внутреннего продукта (ВВП) республики.

Но это – не окончательные расходы Азербайджана «на войну». По заявлению министра финансов АР С.Шарифова, помимо чисто военных расходов, в 2011 г. \$1,36 млрд. будет потрачено на нужды оборонной промышленности. Таким образом, в сумме расходы на военные нужды и развитие «оборонки» в Азербайджане составят \$4,46 млрд., или 8,9% от ВВП АР¹³. При этом раз за разом И.Алиев с гордостью отмечает, что в Азербайджане производится около 500 видов военной продукции. Где здесь бравада, а где реальные факты, сказать трудно – ещё с советских времён известны пристрастия азербайджанских «ханов» к дутым цифрам в статистических данных и завышенной самооценке и саморекламе. Однако факт остаётся фактом – на военном параде в Баку 26 июня 2011 г., посвящённом Дню вооружённых сил АР, действительно были продемонстрированы самые последние марки оружия и военной техники, имеющейся в арсенале армии Азербайджана. В том числе – приобретённый у России совсем уж недавно зенитно-ракетный комплекс (ЗРК) С-300 типа «Фаворит».

Как сообщал ряд российских источников, в целом за последние 10 лет (т.е. начиная с 2001 г.) военный бюджет Азербайджана вырос в двадцать раз: с \$160 млн. в 2003 г. до 3,3 млрд. в нынешнем. Баку активно перевооружается и модернизирует старую советскую технику. В 2008 г. закупил у Израиля миномёты, боеприпасы, реактивную артиллерию и оборудование для спецсвязи, аналоги которого не мог бы приобрести ни в США, ни в Европе, ни в СНГ. **В 2004–2006 гг.** азербайджанская армия получила 45 танков Т-72, произведённых на Украине, и 60 аналогичных белорусских. В 2007 г. 62 танка той же модели были куплены в России. Тогда же Ук-

12 Военный бюджет Азербайджана будет увеличен.
<http://www.vestikavkaza.ru/news/politika/army/37489.html>

13 В.Мухин. Милитаризация постсоветского пространства.
«Национальная оборона» №6 июнь 2011.

раина поставила Баку 9 истребителей МиГ-29, три БТР-3У и до 13 тыс. автоматов Калашникова, а с Россией удалось заключить контракт на 70 БТР-80А¹⁴. Уже в июле 2011 г. поступили сообщения о закупках Азербайджаном и иного оружия. Как сообщал интернет-ресурс *1news.az* со ссылкой на официальный сайт ООН, в докладах, представленных рядом стран в Регистр обычных вооружений ООН, присутствует информация о проданных Азербайджану вооружениях и военной техники. Согласно докладом, в 2010 г. Турция продала Азербайджану 35 броневых машин, Украина – 71 БТР-70 (без вооружения), 7 самоходных артиллерийских установок (САУ) «Гвоздика» 2С1 калибра 122 мм, 1 вертолёт Ми-24Р, 1 управляемый противоракетный комплекс; Словакия – 1 боевую машину типа 2А42 и устанавливаемую на вертолёт автоматическую пушку; Белоруссия – 30 пушек Д-30 калибра 23, 1 боевой самолёт «Су-25»; Босния и Герцеговина (БиГ) – 10 реактивных залповых систем РАК-12 калибра 128 мм и 20 тыс. ракет к ним. Кроме того, за 2010 г. Турция осуществила продажу 110 пистолетов, Украина – 3 тыс. автоматов и пистолетов-автоматов, Австрия – 160 пистолетов¹⁵.

А вот данные российского журналиста Е.Созаева-Гурьева: «В течение 2004-2006 гг. его [Азербайджана – прим.] армия получила 45 танков Т-72 из Украины и 60 танков Т-72 из Белоруссии. В 2007 г. 62 танка той же модели поступили из России. Это позволило сухопутным войскам полностью отказаться от устаревших Т-55. Из Украины в том же году Азербайджан получил 55 буксируемых гаубиц Д-30, 9 истребителей МиГ-29, три БТР-3У и до 13 тысяч автоматов Калашникова. В 2007 г. Баку подписал контракт на поставку 70 российских БТР-80А. Не менее урожайным для азербайджанской армии стал и 2008 г. Среди новинок – израильские беспилотные летательные аппараты и реактивные системы залпового огня IMI Lynx. Из Белоруссии поставлены 3 самоходные пушки 2С7 калибра 203 мм. Но главным поставщиком остаётся Украина. В 2008 г. Украина поставила Азербайджану 18 самоходных гаубиц 2С1 калибра 122 мм, 32 БТР-70, 3 оперативно-тактических комплекса «Точка-У», 21 ракету Р-27 класса «воздух-воздух», 10 пусковых установок 9П58М переносного зенитно-ракетного комплекса 9К43 «Стрела-3» и 18 ракет 9М36-1. По

14 См., например, Д.Карцев. Другая кавказская война: Как Армения и Азербайджан готовятся сразиться за Карабах. 30.06.2011; <http://www.rusrep.ru/article/2011/06/30/kavkaz/>

15 Известен список военной техники, закупленной Азербайджаном у ряда стран в 2010 году; 25.07.2011 г. <http://www.1news.az>

данным на 2009 г., в вооружённых силах Азербайджана – 381 танк, около 400 артсистем, 180 боевых машин, 75 боевых самолётов разных поколений и до 15 вертолётов»¹⁶.

По оценке армянских и зарубежных экспертов, милитаризацию АР существенно подстегнёт также и подписанный 16 августа 2010 г. между Азербайджаном и Турцией Договор о стратегическом партнёрстве и взаимной помощи между этими странами. Напомним, что документ состоит из 23 статей и 5 разделов: «Военно-политические вопросы и вопросы безопасности», «Вопросы военного и военно-технического партнёрства», «Вопросы экономического партнёрства», «Гуманитарные вопросы», «Общие и заключительные вопросы». Во второй статье договора говорится, что если одна из сторон подвергнется вооружённому нападению или агрессии со стороны третьего государства или государств, то стороны, используя все возможности, окажут друг другу взаимную помощь. Третья статья предусматривает тесное сотрудничество в сфере оборонной и военно-технической политики. Стороны также будут противодействовать вызовам региональной и международной стабильности, безопасности, в частности, терроризму во всех его проявлениях. Азербайджанский парламент ратифицировал данный Договор очень оперативно (и понятно, почему) – ещё 24 декабря 2010 г. Великое национальное собрание Турции (ВНСТ) аналогичное решение приняло 10 марта 2011 г.

Наличие данного Договора, даже ещё когда он не был ратифицирован и Баку, ещё больше развязало руки азербайджанским властям. Тем более, они стали более наглыми после актов взаимных ратификаций данного документа. Так, ещё 4 июня 2011 г., т.е. в преддверии Казанской встречи президентов РФ, Армении и Азербайджана по Арцахской проблеме, начальник пресс-службы министерства обороны АР Э.Сабироглу во время пресс-конференции, проведённой на линии соприкосновения противоборствующих армий в зоне конфликта, заявил, что «новая война в Карабахе неизбежна». При этом, разумеется, попытавшись свалить ответственность на Армению: «Армения постоянно срывает мирные переговоры по урегулированию нагорно-карабахского конфликта, чем делает неизбежным военный путь решения проблемы. В конечном итоге, азербайджанский солдат оправдывает надежды народа, руководства страны, верховного главнокомандующего и

16 Е.Созаев-Гурьев. Армия Азербайджана реформируется для реванша, 13.02.2010 г. <http://www.infox.ru/authority/foreign/2010/02/12/azerbaydzhan.phtml>

освободит оккупированные земли от врага. Азербайджан готовится к этому и враг должен это знать»¹⁷. В июле 2011 г. вице-премьер правительства Азербайджана А.Гасанов в интервью турецкой газете «Hurriyet» вообще откровенно заявил, что **Баку планирует «объявить войну»**. Интересно, кому? Якобы «не существующему», по «азербайджанской версии», Арцаху-НКР или всё-таки конкретно Армении? Щепетильный момент, в том, что даже акт объявления войны Арцаху-НКР это и одновременно акт государственного признания независимости второго армянского государства в Закавказье. Правда, оговаривается, что с осознанием «необходимости вести переговоры с теми, кто создал эту проблему», в чём турецкая «Hurriyet» увидела намёк А.Гасанова на «внешних покровителей Армении». «Азербайджанской стороной неоднократно подчёркивалось, что если процесс урегулирования конфликта будет протекать в таком русле, **мы объявим войну. Мы хотели бы, чтобы Турция поддержала нас в этом вопросе**, но есть международные соглашения. Также подписано стратегическое соглашение между Россией и Арменией. Турция не может оказать нам военную помощь, но поддерживает нас политически. В любом случае, не думаю, чтобы Турция вступила в войну с Россией», - заявил Гасанов¹⁸.

Разумеется, в качестве шага двух сторон, также направленного на развязывание рук Азербайджану в плане милитаризации региональных процессов, следует рассматривать и **подписанное 15 сентября 2010 г. соглашение о создании Высшего совета стратегического сотрудничества Азербайджана и Турции (ВСССАиТ)**. Повторим, что до этих двух документов военное сотрудничество между Азербайджаном и Турцией осуществлялось согласно Соглашению в области военного образования, подписанному 11 августа 1992 г., и «Соглашению о техническом и научно-образовательном сотрудничестве в военной сфере» от 10 июня 1996 г. То есть, даже при возросшем уровне наглости и увеличивающемся желании вовлечь Анкару в ситуацию в Закавказье, тем не менее, азербайджанские руководители не утратили здравого смысла и по-прежнему ожидают внешней помощи. Что, кстати, подтвердили июльские (2011 г.) откровения зам. главы МИД АР А.Азимова, являющегося к тому же личным представителем президента Азербайджана по урегулированию нагорно-карабахского конфликта. В интервью московской радиостанции «Эхо Москвы» он заявил, что, Азербай-

17 См. www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1412390.html

18 См. www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1428162.html

джан обеспокоен присутствием российских военных на территории Армении и, по его мнению, России нужно переключиться с милитаристской на экономическую концепцию присутствия в Закавказье, т.е., судя по контексту заявления А.Азимова, «отдать» Арцах-НКР Азербайджану. «Увы, Россия считает необходимым держать на территории Армении вооружённые силы. Мы видим всё меньше и меньше основания для такой милитаристской концепции её присутствия в Южном Кавказе – пришло время менять танки на танкера, то есть военную форму присутствия на экономическую»¹⁹. Чётко заметно, что и А.Гасанов, и А.Азимов, и, безусловно, их общий «хан-хозяин», панически боятся резкой реакции со стороны всех стран-сопредседательниц МГ ОБСЕ, но, в первую очередь, именно со стороны России.

Самое главное во всём процессе милитаризации АР – то, что данные действия азербайджанских властей грубо нарушают обязательства, наложенные на Баку международным сообществом и принятые азербайджанской стороной согласно Договору о сокращении обычных вооружённых сил в Европе (ДОВСЕ), предусматривающим так называемые «фланговые ограничения» в вооружениях на Кавказе. Согласно своей квоте по ДОВСЕ Азербайджан не имеет права обладать в регионе более чем 220 танками, 220 боевыми бронированными машинами (ББМ), в том числе 135 боевыми машинами пехоты (БМП), 285 артсистемами, 100 боевыми самолётами и 50 ударными вертолётами. В реальности же Азербайджан после распада СССР уже получил техники больше, чем ему полагалось по его квоте: 436 танков, 558 БМП, 389 БТР, 388 артсистем, 63 самолёта, 8 вертолётов. Если учесть только имеющиеся данные по военным поставкам Азербайджану в 2004-06 гг., в 2006-07 гг., а также в 2010 г., то мы увидим, что бакинские власти многократно превысили объём закупленной военной техники: 178 танков различных модификаций (от Украины, Белоруссии и РФ); 183 ББМ (от Украины, РФ, Турции и Словакии); 15 боевых самолётов (Украина, Белоруссия) – хотя, вообще-то, больше, если учесть, что количество БПЛА, переданных Азербайджану Израилем и Турцией, реально не называлось; 21 боевой вертолёт (Украина); практически неисчислимо количество артсистем, в том числе систем реактивного залпового огня (СРЗО), приравняемых к разновидности оружия массового поражения. Один только Израиль передал Азербайджану несколько десятков таких систем и различных миномётов, 10 единиц – протурецкое руководство Мусульмано-Хорватской

Федерации БиГ, и т.д. А ведь и после войны 1991-94 гг. у Азербайджана оставалось на балансе до 50% (как минимум) всей переданной ему после распада СССР военной техники. Тем самым, уровень милитаризации нынешнего Азербайджана достиг такого уровня, что, по словам начальника Главного штаба Вооружённых сил Армении генерал-полковника М.Арутюняна, у Азербайджана ещё в 2007 г. было в 1,5-2 раза больше танков и ББМ, в 2-2,5 раза больше артиллерийских систем и т.д., чем разрешается иметь²⁰. Но ситуация такова, что международное сообщество не может или не хочет выдвинуть реальных механизмов противодействия усиленной милитаризации Азербайджана.

Ещё в конце 2007 г. различные армянские источники наглядно показали, посредством какой именно «арифметики» и жонглирования статистическими данными официальный Баку врёт международным инстанциям о своих вооружениях. В момент подписания договора о прекращении огня, Азербайджан всё ещё обладал солидным количеством тяжёлого вооружения. При этом это оружие продолжало превышать допустимые нормы ДОВСЕ (см. выше). ДОВСЕ допускает, конечно, чтобы помимо этих квот, страна имела так же некоторое количество тяжёлого вооружения, но подчинённого другим силовым структурам. Так, в 1995 г., по официальным данным Азербайджан располагал следующим количеством оружия, подпадающего под ДОВСЕ:

- танки – 285 (Т-72 – 155, Т-55 – 130);
- ББМ – 879/465* (в том числе 835/456, которые находились в армии и 44/9 БМП в других вооружённых структурах);
- артиллерия – 347 (из которых 343 в армии, 4 в других вооружённых структурах);
- самолёты – 58;
- вертолёты – 18.

**Тут и далее запись для ББМ – 879/465 означает 879 ББМ, из которых 465 БМП.*

Как видим, по танкам, ББМ и артиллерии Азербайджан превышал допустимые нормы. В последующие годы Баку стал «сокращать» вооружение, списывая и переподчиняя его другим вооружённым структурам. В итоге, в 2006 г. Азербайджан заявил, что у него осталось:

20 Военно-политическая составляющая урегулирования конфликта, 2007 г.
<http://www.nkr.am/ru/the-militarypolitical-constituent/66/>

- танки – 217 (Т72 119, Т-55 98);
- ББМ – 379/289 (из которых в армии – только 185/121);
- артиллерия – 260;
- самолёты – 62;
- вертолёты – 15.

И, таким образом, азербайджанцы заявили, что полностью выполнили требования ДОВСЕ (излишек ББМ не в счёт, так как этот излишек был переподчинён другим силовым структурам, что допустимо по ДОВСЕ). Но надо быть наивным, чтобы поверить, что Азербайджан добросовестно распилил 68 танков, 400/176 ББМ и 87 артиллерийских установок. Всё это как было, так и оставалось на вооружении. Некоторое количество этого оружия могло быть списано по причине полной негодности, а ещё несколько единиц танков и БМП взорвались во время учений, но в целом всё это вооружение и до сих пор находится в вооружённых силах АР. Вдобавок ко всему этому, с 1995 г. Азербайджан активно покупал и продолжает покупать новое оружие. По данным, представленным самим Азербайджаном, за период 1995-2006 гг. азербайджанцы купили следующее вооружение:

- танки – 106;
- ББМ – 25;
- артиллерия – 209;
- самолёты – 18.

А по сводным данным стран-экспортёров (sic!), Азербайджан купил следующее вооружение:

- танки – 171;
- ББМ – 65;
- артиллерия – 226;
- самолёты – 33.

При этом, если сопоставить данные по самолётам, то окажется, что Азербайджан купил в общей сложности 46 (13 Миг-29, 13 Су-25, 12 Л-39, 8 Миг-25) единиц авиатехники. Зачем Азербайджану 8 Миг-25-х, когда у него и так их почти 50 ед., не понятно, тем более что Миг-25-й в Арцахе, да и в Армении, практически бесполезен. Таким образом, суммарно Азербайджан только на 2007 г. обладал:

- танки – 456 (Т72 – 326, Т-55 – 130);
- ББМ – 900 (из которых больше половины БМП);
- артиллерия – 573;
- самолёты – 104;
- вертолёты – 15 или 18.

Ну и то, что было куплено, но не отражено нигде (а такие тоже есть – например, израильские и турецкие РСЗО). Повторимся – нельзя исключать, что было куплено ещё много чего, о котором в ООН и, допустим, в SIPRI не сообщили ни Азербайджан, ни страны-продавцы, а также не исключено, что небольшая часть этого вооружения действительно была списана. Таким образом, Азербайджан не только не уменьшил количество своего тяжёлого вооружения до допустимого уровня (речь ориентировочно о ситуации 2006-07 гг.), но ещё и увеличил количество танков на 60%, ББМ на 2,8%, артиллерии на 65,1% и авиации на 79,3%²¹. Однако по данным на середину 2009 г., на вооружении армии Азербайджана состояли 182 танка Т-72, 62 из которых были получены из России в 2008 г., сто Т-54 и Т-55, около ста единиц Т-62 и Т-64 и 15 Т-80У²². Итого – почти 400 единиц, но учётом качественный сдвиг – появление в списке моделей Т-80У.

Интересно, что по свидетельству азербайджанских же авторов, в 2009 г., на самом деле на балансе военно-воздушных сил Азербайджана к середине февраля 2009 г. состояло 196 боевых и вспомогательных самолётов и 76 боевых вертолётов, а также якобы 6 БПЛА. «В настоящее время в авиапарк входят выпускавшиеся в советские времена Миг-21, Миг-23, Миг-25, Су-24 и Су-25, а также закупленные в 2006 г. у Украины Миг-29 четвёртого поколения, военно-транспортные самолёты Ил-76 и Ан советского производства, а также бомбардировщик Ту-16. В это же время обсуждается закупка **у Пакистана** самолётов JF-17 Thunder (гром). Кроме того, в арсенале ВВС числятся выпускаемые в Чехии и Украине учебно-боевые самолёты L-29 и L-39, а также входящие в парк Государственной пограничной службы и ДОСААФ лёгкие самолёты «Як» для перевозки десанта. Основное место в вертолётном парке занимают вертолёты, производившиеся в СССР и производящиеся ныне в России – Ми-27, Ми-8 и Ми-6. В прошлом

21 Милитаризация Азербайджана, 2007 г. <http://www.koreolan.org/blog/archives/1405>

22 Израиль модернизирует азербайджанские танки Т-72, 18.10.2010 г. <http://lenta.ru/news/2010/10/18/t72/>

году был подписан договор о закупке в России Ми-171. помимо ВВС, вертолетные эскадрильи имеют ГПС и Внутренние войска, а также МЧС. На балансе ВВС Азербайджана находятся беспилотные планеры (PUA) марок «Orbiter» и «Aerostar» производства израильской компании «Aeronaytiks». Эти планеры впервые были продемонстрированы на военном параде в Баку в прошлом году. Как сообщает израильская пресса, в настоящее время Азербайджан время ведёт переговоры о приобретении PUA типа «Hermes» и «Heron-TP». Кроме того, республика интересуется PUA Heron»²³.

Из приводимого азербайджанскими авторами списка маркировки и количества авиатехники по Закавказью наглядно видно – только Баку грубо нарушает обязательства по ДОВСЕ:

Самолёты авиапарков стран Южного Кавказа (2008 г.)

Марки	Азербайджан	Грузия	Армения
Миг-21	21		
Миг-25	31	1	
Миг-29	49		
Су-17	4		
Су-24	19		
Су-25	29	24	15
JF-17	4/26		
L-29	8	2	4
L-39	12	18	
Ил-76	3		
Як-52	12		16
Ан-12	1		
Ан-24	1	1	
Ан-32	1		
Ту-134	1	2	

23 Р.Сулейманов. Возможности военной авиации Азербайджана, 2009 г. Баку, АПА.

Вертолётные парки стран Южного Кавказа (2008 г.)

Марки	Азербайджан	Грузия	Армения
Ми-2	?	7	9
Ми-6	4		
Ми-8	13	18	16
Ми-9	?		2
Ми-24	49	12	16
Ми-17	4		3
Ми-171	6		
Bell UH-1H	-	8	

Беспилотные аппараты

Азербайджан	Грузия	Армения
6	24	Нет ²⁴

Правда, ещё в предыдущие годы был ряд оговорок относительно количества, в частности, авиатехники у Азербайджана. Например, некоторое преимущество Азербайджана в ВВС, как признавали российские и западные эксперты, сводится к минимуму ввиду наличия у Армении сильной системы ПВО. По сведениям главного редактора «Military Balance» Кристофера Лэнгтона, из 48 боевых самолётов в вооружённых силах Азербайджана, которые, указывались в отчётах Баку в 1992-93 гг., только 27 находились в надлежащем состоянии²⁵.

Немного подробнее хочется сказать о военной помощи Турции и Израиля. Поддержка этих стран заключалась не только в незаконных поставках вооружений и боеприпасов Азербайджану. Уже в 1990 г. было сообщение со ссылкой на ТАСС (24 января 1990 г.) о предупреждении Турции от СССР из-за поставок вооружений в Нахиджеван местным азербайджанцам. Участие в первых столкновениях с армянами турецкой националистической тер-

24 См. там же.

25 Военная доктрина Азербайджана, 31.05.2010 г.
<http://www.yerkramas.org/2010/05/31/voennaya-doktrina-azerbajdzhana/>

рористической группы «Серые Волки» («Боз курт») на советско-турецкой границе также датированы ещё в 1989-90 гг. В октябре 1991 г. ещё советский Баку посетил Главком сухопутными силами, начальник генштаба ВС Турции, армейский генерал Д.Гюреш. Понятно, о чём он «договаривался» со своими азербайджанскими собеседниками, если учесть, что Азербайджан развязал войну в ночь с 31 декабря 1991 г. на 1 января 1992 г. В 1991-92 гг. Турция совершает ряд тайных полётов в Азербайджан с целью доставки военного снаряжения и боеприпасов. Например, только за две воздушные переброски в Нахиджеван Баку получил около 5 тысяч автоматов. Наряду с этим Турция организует в военных училищах Турции и Азербайджана переподготовку азербайджанских офицеров и солдат. Январь 1992 г. – А.Муталибов (президент Азербайджана) подписал соглашение с Турцией об обучении воинских частей. Начало 1992 г. – 150 офицеров и десять генералов в отставке турецкой армии принимают участие в разработке планов диверсионной деятельности. Весна 1992 г. – военным советником президента Азербайджана становится турецкий кадровый военный Я.Демирбулак (впоследствии он входит в Сов.Без Азербайджана). Август 1992 г. – подписан первый турецко-азербайджанский договор о военном сотрудничестве. Середина 1992 г. – турецкие инструктора проводят обучение около 450 призывников на Куткашенской (Габалинской) РЛС в Азербайджане. Лето 1992 г. – в прессу просочилась информация о передаче 30 млн. долларов Азербайджану от правительства Турции²⁶.

Вместе с тем, Анкара соблюдает некоторую осторожность и избегает поставки оружия собственного производства или взятого со складов НАТО, отправляя изъятое в Ираке во время войны в Персидском заливе оружие советского производства, а также завезённые из бывшей ГДР технику и боеприпасы. Например, газета «Азг», от 29.02.1992, «Литературная газета» (Москва), 23.09.1992 сообщали – **Анкара приобрела у Германии военную технику советского производства на сумму более чем 800 млн. долл.** Ещё через два года, в 1994-м, Анкара закупила у России оружия на сумму 500 млн. долл. Всё это оружие было передано Турцией Азербайджану. По данным армянского МИД, только в Нахиджеванской автономии к 1997 г. было сосредоточено до 500 единиц бронетехники восточногерманского

26 Военная помощь Турции Азербайджану и иностранные наёмники, 2003 г. <http://forum.hayastan.com/index.php?showtopic=4369> и 12 моментов военной помощи Турции Азербайджану, 2010 г. <http://karabakhwar.livejournal.com/5294.html>

происхождения²⁷. Турецкие секретные службы в тесном сотрудничестве с азербайджанским отделением «Боз курт» развернули активную деятельность. Турецкое отделение «Серых волков» начало вербовку и переброску в Азербайджан добровольцев из турецкой полевой 3-й армии (Карсская и Игдирская области). А.Тюркеш, лидер турецких «Серых Волков», отправил 300 бойцов на войну в Арцах-НКР – и это не был отдельный эпизод переброски добровольцев из Турции. Например: «только в сборный пункт турецкого города Сеидишехир явились 237 добровольцев, изъявивших желание воевать против армян». Летом 1992 г, когда ситуация в нахиджеванской части армяно-турецкой границы резко обострилась, главком турецкими сухопутными силами М.Физун оглы заявил: «Армия полностью готова и ждёт приказа к наступлению». В ответ на это заявление, главком Объединёнными силами СНГ маршал Шапошников сообщил, что вмешательство третьей стороны приведёт к третьей мировой войне. В апреле 1993 г. Турция подписала договор о снабжении Азербайджана боеприпасами и переподготовке азербайджанских специалистов, явно нарушив февральское решение ОБСЕ 1993 г., запрещавшее ввоз боеприпасов в регион конфликта. Из мемуаров бывшего посла Греции в Армении Леонидаса Хризантопулоса стало известно, что в октябре 1993 г. Турция пыталась воспользоваться имевшим место в России парламентским кризисом, чтобы перейти в наступление на Армению. Согласно данным секретных служб Франции, между председателем Госдумы РФ Р.Хасбулатовым и премьер-министром Турции Т.Чиллер был подписан договор, согласно которому, в случае победы антиельцинской группировки, Турции будет разрешено совершить вторжение малого масштаба на территорию Армении. Этот факт подтвердил и бывший посол США в Армении Г.Гилмор. Любопытно, что территория самопровозглашенной «ТРСК» также использовалась для вербовки иностранных наёмников и экспертов. По инициативе англичанина Лорда Эрскина и турецкого бизнесмена Мустафы Мутлу иностранные и турецкие наёмники отсюда перебрасывались в Азербайджан. Согласно турецкой и европейской прессе, за оказанные услуги Азербайджан обязался ежегодно отправлять в Англию нефть в количестве, эквивалентном 150 тысячам американских долларов. Выбор территории Северного Кипра был вовсе не случайным: ведь решения международных организаций на территории непризнанных стран не имеют юридической силы²⁸.

27 См. там же.

28 См. там же.

В январе 1999 г. советник президента Азербайджана В. Гулузаде заявил, что американская военно-воздушная база Инджирлик может быть передислоцирована из Турции в Азербайджан. Это заявление сначала не было воспринято всерьёз. Президент Турции С.Демирель назвал «домыслами» сообщения о просьбе Азербайджана ввести на его территорию турецкие войска и разместить там базу НАТО: «Такой официальной просьбы к турецкой стороне не выдвигалось». Идея Баку с военными базами НАТО на своей территории вызвала живой интерес западных экспертов и политологов, которые полагали, что в принципе сотрудничество может выйти за рамки программы ПИМ и приобрести более конкретное значение вплоть до создания совместной военной базы по типу американо-турецкой базы ВВС «Инджирлик». И в конце 90-х гг., и сейчас азербайджанские военные обучаются данным стандартам как в республике, так и принимая участие во всех мероприятиях этой программы блока. Интересно, но начиная с 2009-10 гг. азербайджанцы снова возвратились к идее о размещении базы – теперь уже сугубо турецкой и в Нахиджеване... Вообще, начиная с 2009 г., Баку периодически «взрывает» информационно-политическую обстановку в регионе «утечками» о том, что, например, в Нахиджеване уже размещается до 15 тыс. турецких военнослужащих или что турецкая военная база в Нахиджеване – якобы, «в противовес» 102-й российской военной базе в Армении. Напомним, что после знаменитой «лечебной командировки» Г.Алиева в Турцию прошёл обмен делегациями, в ходе встреч которых прорабатывались «технические вопросы, связанные с размещением турецкой базы на азербайджанской территории». А чуть позже, из-за спины Турции проявился и «главный заказчик» этой идеи – США. В конце марта состоялся визит в Баку и Тбилиси группы специалистов Пентагона по военно-политическому планированию. Американские военные провели переговоры с Г.Алиевым и «ознакомились с состоянием» военно-воздушной базы «Насосная» в 45 км от Баку, а также присмотрели возможное место для базы на грузинском полигоне в Гори.

Отметим, что уже 23 апреля 2007-го, то есть за три с лишним года до подписания между Баку и Анкарой выше уже упоминавшегося турецко-азербайджанского Договора о стратегическом партнёрстве и взаимной помощи, во время «круглого стола» в Москве по теме «Расширение НАТО в государствах Закавказья и ситуация в Армении», эксперты-участники этого мероприятия из России, Армении и Ирана пришли к выводу, что военный

блок Турции и Азербайджана (при соучастии Грузии) **уже был создан**. «По некоторым сведениям, в Закавказье создан новый военный блок, объединяющий Турцию, Грузию и Азербайджан... Этот блок создан 7 февраля этого года на встрече в Тбилиси. Формальной причиной встречи было открытие аэропорта...»²⁹.

Но за год-два до этого в стратегических центрах и разведслужбах Турции начали разрабатывать так называемые программы «Армения 2006-2008» и «Кавказ 2006-2008». Разумеется, с привлечением иностранных экспертов и консультантов, в том числе и не только из стран-членов НАТО – под руководством американцев и израильтян. Несмотря на изначально заявленную полную конфиденциальность данной программы, ещё в конце 2006 г. сами инициаторы организовали информационную утечку о некоторых деталях. Как это странно ни звучит, но одним из главных руководителей данной программы выступал экс-президент так называемой «ТРСК» Р.Денкташ. Из других представителей элиты «ТРСК» в руководящий состав также входили: президент «ТРСК» М.-А.Талаат, вице-премьер и министр иностранных дел «ТРСК» С.Денкташ (сын Р.Денкташа). В реализацию программы вовлечены многие бизнесмены, занимающиеся нефтяным бизнесом и торговлей оружием. На С.Денкташа и его каналы в среде политической, деловой и военной элит Пакистана возложены функции по координации «кавказского направления» и привлечению разного рода внешних финансовых средств. В качестве же руководителей и советников по отдельным направлениям привлечены бывшие и действующие генералы и консультанты из НАТО. Например, такие, как генерал в отставке Дж.Гоарин, руководитель группы «Капстоун» Национального университета обороны США. Под его руководством, например, проходят подготовку (пока только теоретическую) высшие офицеры из Грузии и Азербайджана.

Базой для развёртывания деятельности по реализации программы «Армения 2006-2008», служили (думается, служит и сейчас – понятно, для иных планов) территории Грузии и Нахиджевана. Причём особое внимание уделяется возможностям Армении при локальных и молниеносных войсковых операциях в условиях горной местности. Основными целями данной программы, в частности, являются: 1) нейтрализация факторов Армении и России на международной арене в целом и в регионе; 2)

обеспечение максимального дипломатического и идеологически-пропагандистского блокирования действий извне региона, которые могли бы помешать реализации данного плана, причём большое значение придаётся «работе» с Россией – в этих целях авторы подрывной антикавказской программы пытаются «по-своему» трактовать новую российскую внешнеполитическую доктрину о «равноудалённости» на Южном Кавказе, стремясь представить её как некий карт-бланш в свою пользу; 3) создание идеологически-пропагандистского фона для прикрытия более активных действий, направленных на достижение окончательной транспортно-коммуникационной изоляции Армении от внешнего мира, резкого увеличения внешней зависимости Армении, её экономического и военно-технического ослабления, а также вытеснение из Армении российских войск.

Одной из составных частей данной программы является «подплан» под кодовым названием «Захват и удержание». Его подробности до сих пор не известны, но вряд ли стоит сомневаться в том, что ничего хорошего он не сулит. В осуществлении данной части программы, несомненно, и будет использован балканский и северо-кипрский опыт военспецов Турции и НАТО. В турецком Центре Учений и Доктрины (в СМИ также используется и название «Центр глобальных стратегических исследований Турции») проводился и, видимо, сейчас обновляется военно-стратегический анализ программы. Активные участники и основные консультанты по направлениям: командующий Эгейской армией, генерал армии И.Кошенер (в 2009 г. он уже был командующим сухопутными войсками Турции), начальник Военно-воздушного Учебного Центра, корпусный генерал Й.Огуз, генерал армии И.Кочман, который руководит данным спец.центром. Генерал Х.Озкёк отвечает за вопросы по организации помощи в военном строительстве и организации военных передовых формирований. Ещё одно действующее лицо с немалыми полномочиями – генерал-майор в отставке Н.Эслен. Акционерное общество «Roketsan», где готовится специальная военная продукция, также «занято» в рамках реализации программы. Турецкая эскадрилья «Турецкие звёзды» готовится и готовит пилотов-практиков для полётов над Арменией, Арцахом и Ираном. Турецкой стороной затеяно создание военно-технических сооружений около западных границ Армении. Планируется финансирование и инициирование создания Нахиджеванской базы ПВО, а также размещение базовых стационарных и передвижных ракетных систем средней и малой дальности («земля-воз-

дух», «земля-земля») по линии населённых пунктов Шарур-Нахиджеван. Активно исследуются дороги и коммуникационное сообщение (также возможности спутниковой и мобильной связи) Мегринского района РА, особенно район, прилегающий к Каджарану.

Позже, в 2009-10 гг. эксперты единодушно признавали: «В прошлом году (2009) в кооперации с южноафриканской компанией «Paramount Group» в Азербайджане началось производство броневедомостей «Marauder» и «Matador». Но главный партнёр Баку в военной сфере это Турция. В 2009 г. азербайджанское предприятие «Iqlim» и турецкая компания «Rokersan» заключили соглашение о совместном производстве многоствольных ракетных установок калибра 107 и 122 мм. В перспективе азербайджанские власти намерены наладить производство турецких танков, израильских бронетранспортёров и собственных беспилотных летательных аппаратов»³⁰. В сентябре 2009 г. сообщалось, что Азербайджан начал переговоры с турецкими и израильскими компаниями о создании на базе танков Т-54 и Т-55 гусеничной боевой техники, самоходных мостов и военно-грузовой техники. На какой стадии в настоящее время находятся переговоры, не известно³¹. А 17 декабря 2010 г., министр оборонной промышленности АР Явер Джамалов сообщил, что его министерством ведутся переговоры с турецкой компанией «Otokar» по производству БТРов. 16 марта 2011 г. директор турецкой компании «Ares Shipyard» К.Калафатоглу, заявив, что у его фирмы имеются особые планы относительно Каспийского бассейна, отметил в Баку, что «Ares Shipyard» хочет приступить к процессу производства военной продукции в Азербайджане и создать верфь. «Наше желание заключается в том, чтобы **вложить свой вклад в национальную оборонную промышленность Азербайджана** и произвести в Азербайджане ряд продукции» – отметил глава компании. Компания в настоящее время ожидает поддержки от официального Баку: «Говоря о поддержке, мы не подразумеваем инвестиции. Мы просто ожидаем создания возможностей». К.Калафатоглу сообщил, что произведённые компанией катера и лодки доказали свое превосходство³².

30 Е.Созаев-Гурьев. Армия Азербайджана реформируется для реванша, 13.02.2010 г.

31 Азербайджан увеличит военные расходы на десять процентов, 06.10.2010 г. <http://lenta.ru/news/2010/10/06/up/>

32 Турецкая компания «Ares Shipyard» хочет приступить к военному судостроению в Азербайджане, 16.03.2011 г. <http://www.FLOT.com>

И в течение 27-28 июля 2011 г., когда в Баку с официальным визитом в очередной раз находился премьер-министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган, стороны обсуждали отнюдь не только братские отношения и даже не какие-то нюансы, связанные с вопросом будущего газово-трубопроводного проекта «Nabucco». Под обтекаемой и дипломатичной формулировкой «региональные вопросы» официозы обеих турецких республик привычно сокрыли и свои секретные договорённости (как и в 1990-96 гг.) относительно Арцаха-НКР, и свои планы по наращиванию военного и военно-технического сотрудничества. Не зря 2 августа 2011 г. на своей пресс-конференции в Баку турецкий посол в АР Х.Кылыч ещё раз подтвердил: Турция была и будет с Азербайджаном в Арцахском вопросе, и не откроет границу с Арменией до тех пор, пока конфликт не будет урегулирован³³.

Сам же азербайджанский президент И.Алиев в ходе своего выступления перед началом в Баку военного парада, приуроченного ко дню вооружённых сил Азербайджана 26 июня 2011 г., т.е. спустя всего 2 дня, как он провалил Казанскую встречу трёх президентов (об этом потом свидетельствовали источники в МИД России)³⁴, и примерно за месяц до визита Р.Т.Эрдогана в Баку, совершенно недвусмысленно заявил, что «территориальная целостность Азербайджана будет восстановлена» и именно для этого «Азербайджан продолжит наращивать и накапливать военную мощь»³⁵. Разумеется – при продолжении и наращивании объёмов и содержания военной помощи Турции.

Ещё 1 ноября 2010 г. г-н Джамалов на заседании коллегии, посвящённом итогам деятельности министерства за 9 месяцев того года, заявил, что с целью реализации мер, предусмотренных программой государственного оборонного заказа, с республиканскими силовыми структурами заключены контракты на сумму 82,0 миллиона манатов. По словам министра, предусмотрено создание 108 видов продукции по 98 темам. За отчётный период полностью завершены работы по шести темам. Пройдены и завершены 45 этапов. О каких именно видах военной продукции идёт речь, Джамалов не уточнил. По его словам, по сравнению с соответствующим периодом

33 Хулуси Кылыч. Турция была и будет с Азербайджаном в карабахском вопросе. 02.08.2011 г. www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1431522.html

34 Источник в МИД России: Ильхам Алиев «дал задний ход» в Казани, 10.08.2011 г.; www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1433917.html

35 Алиев: территориальная целостность Азербайджана будет восстановлена; мы накапливаем военную мощь, 26.06.2011 г. http://www.gazeta.ru/news/lenta/2011/06/26/n_1898993.shtml

2009 г. производство продукции оборонного значения возросло в 3,2 раза³⁶. Уже 17 декабря 2010 г. он же заявлял, что Азербайджан в 2010 г. увеличил объём производства продукции военного назначения в 3,6 раза по сравнению с 2009 г. По сравнению с 2006 г., этот показатель вырос в 115 раз. За это время была полностью устранена зависимость страны от импорта боеприпасов, заверял министр. По его словам, основной задачей министерства обороны Азербайджана является «восстановление и реорганизация предприятий советского периода, производство на их базе продукции оборонного значения». До марта 2011 г. в Азербайджане планировалось ввести в строй восемь новых производственных участков, на которых будут выпускаться боеприпасы и новые виды оружия. «(С 2006 г. – **прим.**) Были реконструированы заводы, создан 31 производственный участок. В настоящее время на этих участках производятся разнокалиберное стрелковое оружие, боеприпасы, маскировочные сети, гранатомёты, мины, бронетехника, отвечающие стандартам НАТО пистолеты марки «Zafar» и «Zafar-K», «Inam», осуществляется модернизация техники, оставшейся со времен СССР», отметил министр. В конце октября 2010 г. стало известно, что парламент Азербайджана утвердил проект государственного бюджета на 2011 г., подразумевающий увеличение военных расходов страны в 1,6 раза. Согласно утверждённому документу, министерство обороны Азербайджана в 2011 г. получит 2,5 миллиарда манатов (3,1 миллиарда долларов). Для сравнения, в 2010 г. этот показатель составил 1,6 миллиарда манатов. 1,1 миллиарда манатов будут потрачены на модернизацию вооружений³⁷.

Начало контактов Израиля с Азербайджаном в сфере обеспечения безопасности зафиксировано ещё в 1992 г. Тогда под видом представителей различных израильских частных фирм, якобы занимающихся сельскохозяйственной техникой, в Азербайджане побывало как минимум пять делегаций. Об истинном характере заинтересованности и деятельности израильтян в регионе красноречиво говорил тот факт, что в четырёх случаях из пяти израильтяне из Баку направлялись в зону вооружённого конфликта или в районы, прилегающие к этой зоне. Сами дипломатические отношения между Азербайджаном и Израилем были установлены 6 апреля 1992 г. В августе 1993 г. состоялось открытие израильского посольства в Азербайджане.

36 В Азербайджане значительно увеличилось производство продукции оборонного значения - министр Явер Джамалов. 01.11.2010 г. <http://ru.trend.az/news/politics/1775416.html>

37 Азербайджан резко увеличил военное производство, 17.12.2010 г.; <http://lenta.ru/news/2010/12/17/military/>

жане. Безусловно, в данном случае интерес Тель-Авива именно к Азербайджану, как было бы логично предположить, породили экстренные визиты экс-президента Азербайджана А.Муталибова, проистекавшие на протяжении июля-декабря 1991 г., и известно, что в ходе поездок в Турцию и США он также имел неофициальные контакты с представителями Израиля, а также еврейской общины США. Именно тогда зародился проект переориентации каспийской нефти, отбираемой азербайджанскими нефтяниками с рынка внутри СССР, на мировые рынки. Позже, когда уже был введён в эксплуатацию и более или менее активно заработал нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, стало ясно, что в основе проекта лежала идея снабжения каспийской нефтью отнюдь не страны Западной Европы и тем более не США. И хотя в пресловутой «сделке века» в Баку в 1995 г. львиную долю пакета акций Бакинского нефтяного консорциума контролировали именно европейские и американские топливодобывающие фирмы, как признали в октябре 2008 г. на Международной конференции в Тегеране эксперты из Швейцарии, более 90% нефти, поступающей из Баку в Турцию, тут же уходило в Израиль³⁸.

Однако в 1992-93 гг. Израиль негласно оказывал помощь (по данным карабахских силовиков, в том числе и на уровне военных инструкторов и на уровне шпионской деятельности) Азербайджану в войне против Карабаха и Армении. Например, известен случай с неким журналистом из Москвы И.Бурганским, которого, по сути, изобличили с поличным в момент световой сигнализации азербайджанским военным, хотя он артистично изображал из себя поборника борьбы со всеми мусульманами и т.д. Сам Бурганский не скрывал того, что он фактически обладал двумя паспортами – и российским, и израильским. Впоследствии выяснилось, что он имел родственников евреев в Баку. Во избежание излишней шумихи, Бурганский после ареста был просто выслан из Арцаха (июнь 1992 г.) – без предъявления обвинений и суда. После инцидента с этим лже-журналистом, стало понятно, что Азербайджан и Израиль свои секретные операции и иные действия предпочитают не афишировать и реализовывать посредством евреев – бывших жителей Азербайджана или тех, кто имеет или когда-то имел родню в этой республике³⁹.

38 Источник информации – непосредственно сам автор данного материала, принимавший участие в отмеченной Тегеранской конференции.

39 Также данные автора материала, работавшего в 1991-93 гг. ведущим экспертом при Аппарате Главного советника президента Армении по вопросам нацбезопасности.

Но с 1998 г. Баку и Тель-Авив больше не скрывали свои, в том числе и конфиденциальные, связи. Говоря «конфиденциальные», мы имеем в виду не их засекреченность, а то, что в подавляющем большинстве случаев истинные темы азербайджано-израильских контактов не предавались огласке ни в Азербайджане, ни в Израиле, и подлинной информацией владеет крайне узкий круг лиц в Баку и Тель-Авиве. В период же 1992-96 гг. при соучастии выше описанных неофициальных «контактёров» от Израиля, властям Азербайджана удалась одна из крупнейших махинаций в мире с оружием – та самая массовая переправка из бывшей ГДР через Турцию колонн бронетехники советских образцов. Оперативные данные Армянской армии и спецслужб дружественных государств, которые тогда были предоставлены для публикаций в армянских СМИ, называли цифру в свыше 560 единиц бронетехники, в основном БТР и БМП различных модификаций, о которой упоминалось выше, как о примере военной помощи Турции азербайджанцам, боеприпасов, стрелкового оружия, различного военного оборудования, обмундирования и т.д. Такие же «поставки» израильские «специалисты в области сельхозтехники» организовывали в Азербайджан из таких стран, как Чехия и Словакия (в то время ещё окончательно «не разведшиеся»), Венгрия, Болгария, Румыния, Польша и т.д. – правда, без бронетехники. Они же организовали и «поставки» западных систем вооружений и боеприпасов (стандарта НАТО) – видимо, для иностранных наёмников, воевавших на стороне Азербайджана против Карабаха и Армении. В частности, известен случай, когда фотография осколка мины, сделанная немецкими фоторепортёрами, явно показывала, что мина – канадского производства. Тогда же чуть было не возник скандал, потому что штаб-квартира НАТО официально заявляла, что не занимается поставками вооружений и боеприпасов конфликтующим сторонам.

Считается, что «прорыв» в азербайджано-израильских отношениях начался с 2009 г., когда в Баку с 2-дневным официальным визитом побывал израильский премьер Шимон Перес. Однако это неверное утверждение. Просто после визита Ш.Переса Израиль и Азербайджан большую часть своих контактов и усилий в сфере безопасности перевели в плоскость легальности и частичной открытости. Но в период 1992-2008 гг. Баку и Тель-Авив просто тщательно скрывали эти контакты. Например, когда в мае-июне 2006 г. в Северном Иране спецслужбы Азербайджана, Турции и США спровоцировали массовые выступления местных тюркоязычных жителей против

властей Ирана, то, как потом сообщали иранские силовые структуры, в ходе подавления и выявления зачинщиков и участников антиправительственного мятежа среди арестованных были также и агенты спецслужб Израиля. В то время в ультра-националистических пантюркистских СМИ Азербайджана и Турции открыто штамповались статьи и просто призывы к США и Израилю прийти на помощь «восставшим азербайджанцам Ирана» и начать войну против иранского государства. Понятно, что в деле провоцирования антифарсидских выступлений спецслужбы указанных стран (плюс Великобритания) принимали самое непосредственное участие. И абсолютно вне сомнений, что деятельность спецслужб Азербайджана «курировалась» и направлялась их коллегами, опять-таки, из Израиля и Турции – у последних ведь богатый опыт совместного участия в различных антииранских акциях и операциях в регионе. Косвенное подтверждение – в опубликованном на Wikileaks в 2010 г. отчёте американского посольства в Баку, в частности, отмечается: «Так же, как и Израиль, Азербайджан рассматривает Иран как главную, даже экзистенциальную угрозу безопасности. Из этого признания и вытекает общее сотрудничество двух стран. Израильский (рождённый в Америке) посол в Баку, Артур Ленк, часто передавал сочувствие своей страны, отмеченное чёрным юмором, мол, если бы мы могли сменить соседей на Азербайджан, то непременно сделали бы это».

Ещё одно косвенное подтверждение – так, журнал «Аль-Васат», выходящий на арабском языке в Вашингтоне, в № 316 от 16.02.1998 сообщил о секретном докладе СНБ и ЦРУ США в отношении Израиля и его роли на Среднем Востоке. В докладе утверждается, что «главным союзником Израиля в регионе будет Турция, поскольку она стремится использовать свои исторические и культурные связи с народами региона (Средней Азии), потому что она нуждается, как и Израиль, в нефти среднеазиатских республик, в особенности Азербайджана, который получил открытую поддержку израильского правительства в конфликте с Арменией по Нагорному Карабаху». В докладе подчеркивается, что **Израиль и Турция снабжали правительство Азербайджана оружием, в том числе переносными ракетами «Стингер»**. Одновременно, утверждал «Аль-Васат», Израиль осуществил безвозмездную подготовку служащих органов безопасности и разведки Азербайджана. В 2001 г. мир узнал, что **Азербайджан собирался закупить у Израиля 100 танков типа «Меркава» и 30 военных самолётов**. Хотя обе стороны категорически опровергали эти сведения, по данным

иранцев, в Азербайджане тем не менее появились и израильские танки, и израильская авиация. Правда, танки местный контингент не смог «освоить», и поэтому, считают иранцы, вместе с танками и авиацией в Азербайджане постоянно находятся израильские военнослужащие. В 2004 г. азербайджанская сторона заключила уже официальный контракт на поставки израильского вооружения, правда, произведённого в Турции.

С 2001-04 гг. в Баку на самом различном уровне начали публично высказываться за развитие сотрудничества с Израилем в сфере обороны и безопасности. Так, депутат парламента Азербайджана, президент фонда «Конституция» А.Нуриев в январе 2004 г. призвал власти республики к расширению сотрудничества с Израилем в политической, экономической и военной сферах. Долгосрочной основой азербайджано-израильского экономического сотрудничества, по мнению А.Нуриева, может стать нефть. Израиль, считал депутат, заинтересован в надёжных источниках энергоснабжения, к каковым и относится трубопровод, имеющий проектную мощность 50 млн. тонн нефти в год, а маршруты танкерных перевозок из Джейхана в порты Израиля составляют лишь несколько сотен километров. В обмен на нефтяные поставки Азербайджан мог бы получить от Израиля доступ к новейшим технологиям, в том числе военным, повысить боеспособность вооружённых сил, а также профессионализм секретных служб. Комментируя заявление депутата, посол Израиля в Азербайджане Э.Наэ заявил: «Мы приветствуем любые шаги, направленные на расширение и углубление взаимоотношений между Израилем и Азербайджаном». Как видно из изложения материала, в итоге всё так и получилось – нефть из трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан танкерами из Турции по сей день направляется преимущественно именно в Израиль. И уместно считать, что израильские взамен этого удовлетворяют все запросы и потребности Баку, касающиеся сфер обороны и безопасности.

Тогда же в азербайджанской прессе начались уже открытые обсуждения темы о необходимости и целесообразности создания стратегического треугольника Израиль-Турция-Азербайджан (см., напр., статью сотрудника информационно-аналитического агентства «ТУРАН» (Азербайджан) А.Велиева «Треугольник Израиль-Турция-Азербайджан: реальность и перспективы»). Азербайджанские наблюдатели заверяли, что «за идеей создания треугольника Израиль-Турция-Азербайджан явно просматривается тень Вашингтона. Регион Центральной Азии представляет собой место, где

происходят и будут происходить основные столкновения интересов США и их западных союзников с Россией, Ираном и Китаем. Создание подобного союза позволит США отстаивать в регионе свои национальные интересы, так как очевидно, что нового расширения НАТО, с включением Центрально-азиатских стран, ожидать не стоит».

Начало широкому публичному, в том числе политическому и военному сотрудничеству было положено в 1998 г., когда тогдашний премьер-министр Израиля Б.Нетаньяху посетил Баку. В начале 1999 г. в Баку побывала делегация МИД Израиля во главе с зам.гендиректора этого ведомства по странам СНГ, Центральной и Восточной Европе Ш.Штайном. На встрече с президентом обсуждалась возможность посещения Израиля главой МИД Азербайджана Т.Зульфугаровым, который, как мы знаем, не состоялся. Кстати, первые «намёки» на то, что возможен альянс Израиля-Турции-Азербайджана под патронажем США, также прозвучали именно в 1999 г. В начале декабря этого года Баку посетил заместитель министра обороны Израиля, бригадный генерал Э.Снэй, который являлся председателем со стороны Израиля в азербайджано-американо-израильской межпарламентской группе дружбы (группа была создана по инициативе сына президента, депутата И.Алиева в ходе его визита в США в 1998 г). В феврале 1999 г. в рамках этой группы в США прошёл ряд встреч и планировались постоянные встречи в Израиле и США. Во время визита генерал встретился с президентом Азербайджана Г.Алиевым, с членами парламента и другими официальными лицами.

В 2006 г. Иран, видя резкое сближение Азербайджана с Израилем, попытался даже перехватить инициативу. Министр обороны ИРИ М.М.Недждар в апреле того года жёстко предостерёг И.Алиева от следования в фарватере антииранской политики США, Турции и Израиля в регионе, чётко объяснив, что в случае предоставления азербайджанцами своей территории для осуществления антииранских акций, Иран обладает планом нанесения ответных ударов по минимум 28 объектам в Азербайджане (из коих, по свидетельству азербайджанского эксперта А.Юнусова в июне 2006 г., в Москве, четыре приходились именно на Баку)⁴⁰. При этом он предложил И.Алиеву сотрудничество в сфере военно-промышленного комплекса. Тогда же посол Ирана в Азербайджане А.Сулеймани сообщил журналистам, что Азербайджан и Иран «ищут новые возможности для расширения сотрудничества,

40 Источник – личная беседа автора с А.Юнусовым в Москве, июнь 2006 г.

в том числе и в оборонной сфере». В июне 2006 г. ко всем вышеперечисленным вопросам обратился и сам президент Ирана М.Ахмадинежад, когда побывал в Баку с визитом и имел отдельные переговоры как с И.Алиевым, так и главой Духовного управления мусульман Закавказья шейх-уль-ислам А.Паша-заде. Однако, как показали последующие годы, Азербайджан однозначно отдал предпочтение Израилю и Турции в плане сотрудничества в сферах обороны и безопасности.

В сентябре 2008 г., правительства двух стран подписали договор о поставках вооружённым силам Азербайджана военной техники и боеприпасов израильского производства. Реальная стоимость договора не отмечалась, однако израильская пресса говорила о суммах, достигающих нескольких сотен миллионов долларов. В частности, азербайджанской армии будут предоставлены автоматы ТАР-21 «Тавор», гаубицы и ракетно-пехотные системы «Солтам» с большим количеством соответствующих боеприпасов, системы связи «Тадиран» и пр. В связи с этим израильская пресса писала, что всё это свидетельствует о серьёзном военно-стратегическом союзе с Азербайджаном. Газета отмечала, что **поставки в военной сфере – явление не новое и что Израиль поставлял оружие Азербайджану также в годы Арцахской войны**. А в интервью Day.az 2 октября И.Шагал посчитал это вполне естественным процессом и выразил уверенность, что это оружие не будет использовано в «злых» намерениях.

В 2009 г. 28-29 июня в ходе визита Ш.Переса в Азербайджан стороны достигли, на наш взгляд, качественно новых договорённостей по сфере безопасности. Во-первых, Израиль обязался осуществить строительство высокотехнологического завода компанией «Aeronautics Ltd», специализирующейся на оборонных технологиях. Во-вторых, Азербайджан договорился с Израилем о строительстве завода по производству разведывательных и боевых беспилотных самолётов («дронов»)⁴¹. Кстати, тогда именно израильские источники, подтвердили, что Израиль получает 25% потребляемой в стране нефти из Азербайджана. В-третьих, Азербайджан и Израиль договорились о совместном выпуске вооружения. Так, израильская оборонная компания «Elta Systems Ltd» будет сотрудничать в области создания системы спутников. В-четвёртых, стороны договорились начать переговоры о производстве БМП. Стоимость полностью оснащённой суперсовременной

41 Израиль построит военный завод в Азербайджане, 30.06.2009 г.
<http://www.MIGnews.com>

БМП «Namer» оценивается в 2 млн. долларов США. Наконец, как сообщали азербайджанские и израильские СМИ, «Израиль и Азербайджан планируют сотрудничать и в других областях оборонной промышленности».

Уже в сентябре 2009 г. одна из ключевых компаний израильского ВПК «Elbit Systems» зарегистрировала в Баку компанию «Elbit Systems of Azerbaijan», которая должна была начать совместную работу с министерством оборонной промышленности Азербайджана в области производства БПЛА. Уже в 2010 г. на её базе создали другую компанию – «Azad Systems», совместное предприятие Министерства обороны Азербайджана и израильской компании «Aeronautics Defense Systems». Азербайджанцы, кстати, ещё в 2008г. приобрели производимые компанией «Elbit» беспилотные аппараты «Hermes-450». В начале августа 2010 г. журнал «Военный вестник Израиля» сообщил, что Азербайджаном были приобретены новейшие автоматы «Тавор» (TAR-21), БПЛА госконцерна IAI (модели «Orbiter» и «Aerostar»), а также ракетные системы (122, 160 и 300 миллиметров). Впрочем, глава пресс-центра министерства обороны Азербайджана Эльдар Сабироглу заявил, что опубликованная информация не соответствует действительности, и что за ней стоят Армения и Россия. Однако эти же данные не были опровергнуты Израилем – следовательно, поставки указанных вооружений Тель-Авивом имели место.

По данным отчёта посольства США в Баку, опубликованном на Wikileaks, «в сентябре 2008 г. Азербайджан без лишнего шума подписал с израильским министерством обороны большое соглашение, позволяющее трём местным компаниям поставлять миномёты, боеприпасы, реактивную артиллерию и оборудование связи. Компания «Soltam» получила контракт на поставку миномётов и боеприпасов, «Tadiran Communications» предоставит устройства связи, а «Israeli Military Industries» обеспечит ракеты. Она предлагает широкий спектр реактивной артиллерии, способы модернизации старых советских 122-миллиметровых систем «Град» (БМ-21), комплексы наведения для 122–300-миллиметровых ракет и средства запуска для 300-миллиметровых ракет. Точно неизвестно, что купили азербайджанцы, известно лишь, что сделка была заключена на сотни миллионов долларов. Азербайджан уже получил от «Israeli Military Industries» 122-миллиметровую систему залпового огня «Lynx», смонтированную на тяжёлых «Камазах 63502». Во время визита в Баку президента Израиля Ш.Переса была достигнута договоренность о создании на территории Азербайджана элект-

ронной сети разведки. По словам одного из ведущих израильских экспертов по Ирану М.Амира (бывший директор службы вещания на Иран государственного радио «Голос Израиля» – «Коль Исраэль», ныне главный редактор интернет-сайта МИД Израиля на фарси): «Иран утверждает, что Азербайджан превратился в плацдарм для израильской разведки, и что израильтяне чувствуют себя на юге страны как у себя дома. Но Иран преувеличивает, там не так много израильских специалистов и разведчиков». И хотя израильтяне и азербайджанцы утверждали, что якобы данная электронная сеть направлена «на сбор самой различной специальной информации», при этом называлась только иранская ядерная программа. Слова же М.Амира комментировать можно только однозначно – то есть в Азербайджане израильтян не так много, как считают в Тегеране, но разведчики всё же есть и они работают. Итак, объективной реальностью становится то, что Азербайджан потенциально превращается в плацдарм противостояния спецслужб Ирана с Моссадом.

С апреля 2011 г., согласно информации азербайджанских и израильских СМИ, в Азербайджане началось производство израильских беспилотников «Aerostar» и «Orbiter» –естественно, при участии израильских специалистов. И именно в апреле 2011 г. небезызвестный «идеолог геноцида черкесов в России» Авраам Шмулевич хвастливо признался в том, что «военное сотрудничество Азербайджана и Израиля было установлено ещё в начале 90-х годов». При этом он ссылаясь на интервью кувейтской газете «Alrai» министра иностранных дел Азербайджана Э.Мамедьярова, который, тем не менее, соврал, заявив, что сотрудничество в оборонной сфере с Израилем было установлено после начала карабахской войны. «Для усиления своей армии мы обратились ко многим государствам, и Израиль откликнулся первым», – сказал министр. На самом деле военное сотрудничество Баку и Тель-Авива началось до начала азербайджанской агрессии против Карабаха и Армении. Тот же А.Шмулевич указал, что помимо «Aeronautics Ltd», крупный проект в Азербайджане реализует также ещё одна израильская фирма – «Шикун у-Бинуй». Это проектирование и реконструкция шоссе-ных дорог республики – в том числе военного значения (рокады). Отметим – согласно договорённостям 2009 г., в 2012 году Израиль намерен начать импорт газа с каспийских месторождений. То есть формула «вооружения и сотрудничество в сфере безопасности – в обмен на энергоносители» чётко характеризует отношения Азербайджана и Израиля, и она уже действует.

Теперь вернёмся к сведениям (от 2001 г.) о том, что в Азербайджан поступили израильские танки «Меркава» и 30 или около 30 боевых самолётов израильского производства. Парадоксально, но эта информация вдруг вновь «заговорила» летом 2010 г., когда поступили сведения о размещении эскадрилий израильских ВВС в Азербайджане («тяжёлые бомбардировщики») и Грузии для последующего нанесения авиаударов по Ирану. В это время в Баку находилась делегация Американо-еврейского комитета (AJC) в составе 12 человек и во главе с исполнительным директором Д.Харрисом. Комментируя сам визит и информацию об израильской военной авиации в Азербайджане, израильский политолог, зам.главного редактора русскоязычного информационного агентства IzRus А.Гольденштейн в беседе с корреспондентом Vesti.Az заявил: «Я с удивлением прочитал, что в Азербайджане базируются тяжёлые бомбардировщики ВВС Израиля. Это просто смешно, так как у Израиля вообще нет тяжёлых бомбардировщиков». Возможно, что у Израиля реально нет тяжёлой фронтовой и, тем более, стратегической авиации. Но, во-первых, таковая в изобилии имеется у США. Во-вторых, А.Гольденштейн опровергает не сам факт базирования авиации США и Израиля в Азербайджане, а лишь отсутствие там конкретно «израильских тяжёлых бомбардировщиков». Между тем, ещё с весны 2010 г. от ряда официальных лиц посольства Ирана в Армении стало известно, что иранская разведка добыла подтверждение нахождения в Азербайджане и израильских танков (с танкистами), и израильской авиации. Правда, не «тяжёлых бомбардировщиков ВВС Израиля». Таковые просто не нужны для возможных нанесений авиаударов по Ирану, будь то из Азербайджана или даже Грузии.

А 4 апреля 2011 г. Баку заявил о том, что если производство и в особенности испытания израильских БПЛА пройдут успешно, то Азербайджан намеревается стать торговцем оружием регионального масштаба, сообщал Mil.az.: «Если испытания пройдут успешно, и Баку предложит беспилотники по хорошей цене, то спрос на БПЛА азербайджанского производства может быть высок». Кроме того, Министерство оборонной промышленности (МОП) ведёт переговоры с различными оборонными компаниями Израиля и с двумя турецкими фирмами о производстве бронированной машины на базе российского танка Т-55. Цитируя неназванные военные источники, проправительственное информационное агентство АРА сообщило ещё в феврале 2011 г., что МОП поставит в войска 30 БТРов южноафриканско-

израильской конструкции «Matador» и «Marauder». Машины имеют противоминную защиту и могут использоваться для перевозки войск, а также для выполнения других задач в городской обстановке.

Однако, по данным Ирана, в сфере сотрудничества Израиля и Азербайджана отнюдь не всё так гладко и безоблачно. Разведслужбы ИРИ выяснили, что **в реальности между Азербайджаном и Израилем осуществляется не торговля, а отмывание грязных денег**. Израильские вооружения и оборудование азербайджанской стороной приобретаются по завышенным ценам. На деле же из бюджета Азербайджана тратятся огромные деньги, большая часть которых оседает в карманах крупных оружейных магнатов из Израиля, и лишь малая доля достаётся азербайджанским чиновникам. К тому же, в основном, Израиль поставляет в Азербайджан старое оружие и боеприпасы. Более того, иранцы дали понять, что именно с грязью в этих сделках было связано громкое преступление в Баку – убийство начальника ВВС Азербайджана генерала Р.Рзаева (11 февраля 2009 г.), который зарабатывал на таких контрактах, однако посмел пожаловаться на мизерную долю.

Отметим из сообщений 2010 г. и ещё одно. 18 октября того года различные азербайджанские СМИ торжественно известили, что израильская компания «Elbit Systems» займётся также модернизацией азербайджанских танков Т-72. Минобороны Азербайджана и израильская компания уже заключили соответствующее соглашение, стоимость которого не уточняется. Выбор в пользу «Elbit Systems» был сделан по итогам тендера, в котором, помимо израильской компании, принимала участие турецкая «Aselsan». В рамках тендера «Elbit Systems» устанавливала на азербайджанские танки новые системы управления огнём и броню. Аналогичную модернизацию проводила и турецкая компания. В чём будет заключаться модернизация азербайджанских танков, предусмотренная контрактом с «Elbit Systems», пока неизвестно. В середине марта 2010 г. сама «Elbit Systems» объявляла, что компания заключила контракт «с азиатским государством на модернизацию танков». Сумма сделки составила 56 млн. долларов. Название страны-заказчика не уточнялось. По данным самой израильской компании, модернизированные танки также должны получить новые системы управления боем и системы наблюдения⁴². В итоге же «азиатским государством» оказался именно Азербайджан.

42 Израиль модернизирует азербайджанские танки Т-72, 18.10.2010 г. <http://lenta.ru/news/2010/10/18/t72/>, а также: Азербайджан с помощью Израиля радикально модернизирует армию, 23.10.2010 г. <http://hghltd.yandex.net/yandbtm>

Таким образом, в курсе АР на милитаризацию региональных процессов в большей степени повинны те государства, которые с первых дней встали на путь потворствования неуёмным аппетитам апшеронских пантюркистов. И в первую очередь, это именно Турция и Израиль, причём в случае с Анкарой приходится говорить и о том, что турки при явном или неявном пособничестве властей и соответствующих служб СССР умудрялись «подбрасывать» оружие и боеприпасы азербайджанцам ещё и в 1989-90 гг.

2. Сквозь призму проблем нефти, газа и статуса Каспия

США всегда последовательно проводили политику поддержки, в том числе и военной, в отношении АР. Естественно, что это было вызвано не какими-то специальными заинтересованностями США в том или ином исходе урегулирования Арцахской проблемы. Да и не мифами о пресловутых «безграничных запасах» нефти и газа на Каспии в азербайджанских секторах моря. Хотя внешне всё выглядит именно так, будто бы Вашингтон рвётся в Южный Кавказ и Прикаспий именно из-за нефти и газа. Контакты между США и Азербайджаном начались позже, чем аналогичные контакты Турции и Израиля с Азербайджаном – эксперты и аналитики считают, что это был 1993 г., и тогда эти контакты носили неофициальный характер. Однако начались они также «на почве» нефти. «Контактёром» от США выступила малоизвестная нефтяная фирма «Мега Ойл» (по другим источникам – «Мега Силлз»), зарегистрированная в Атланте, штат Джорджия. Мало кто знает, но ещё до заключения «сделки века» в Баку (сентябрь 1994 г.) этой фирме удавалось вывозить из Азербайджана нефть. В обмен директорат фирмы предоставлял азербайджанской стороне своих специалистов из службы охраны и не только – американцы вербовали и посылали в Азербайджан наёмников и военных инструкторов, причём не только из США. Компания исчезает из поля зрения наблюдателей к тому времени, когда к власти в Баку (вторая часть лета – осень 1993 г.) возвращается Г.Алиев. Как известно, в рамки «сделки века» вошли уже намного более известные и авторитетные нефтяные компании США в лице: «Амоко», «Пеннзойл», «Тексако», «МакДермотт» и другие, а вместе с ними «на подхвате» в Баку оказывается печально известная «охранная» фирма «Халлибёртон» бывшего вице-президента США Дика Чейни. Чем обычно занимаются специалисты «Халлибёртон», помимо своих непосредственных обязанностей,

связанных с охраной зданий офисов нефтяных фирм США и нефтяных коммуникаций, миру вполне хорошо известно и по Ираку (во время первой и в особенности второй «иракских войн»). В Армении и Иране хорошо знали, что специалисты «Халлибёртон» и в Азербайджане занимались негласной помощью Баку в ведении военных действий и подготовке вооружённых сил и спецслужб этой республики. Фактически «Халлибёртон» вкупе с выше указанными и широко известными американскими фирмами просто сменили «Мега Ойл»/«Мега Силлз» – но характер сотрудничества с Азербайджаном у «нефтяников» и их «охранников» не изменился.

Если в случае с авторитетными нефтяными фирмами США и «Халлибёртон» вполне ясно, на какие круги в Вашингтоне могли выходить через их посредничество азербайджанские власти, то в случае с «Мега Ойл»/«Мега Силлз» всё сложнее. По данным разведок Армении, Франции и ряда других стран, в Баку тогда «засветилась» пара-другая отставных полковников армии США, чьи имена были известны ещё по скандалу вокруг незаконных поставок оружия по формуле «никарагуанские контрабанды – Иран» (один из них – Р.Сикорд/Секорд). Но этот нюанс наводил на мысль, что «Мега Ойл»/«Мега Силлз» выводила Азербайджан (посредством именно отмеченных отставных офицеров) напрямую на их каналы в Пентагоне и, не исключено, в ЦРУ США. В промежутке 2000-2006 гг. ту же роль, что и «Мега Ойл»/«Мега Силлз», играла уже другая американская компания – «Амерада Хесс» (босс – Дж.Хесс). Впрочем, «посреднические» услуги в деликатных вопросах кто только ни оказывал: и бывший посол США в Баку С.Эскудеро, и сын М.Тэтчер – Д.Тэтчер, и многие другие. Однако фактически до декабря 1995 г. американская помощь Азербайджану в сфере обороны и безопасности не только не была публичной, но и не выступала как централизованная, упорядоченная и координируемая из одного центра. Всё изменилось после того, как в районе 25-26 декабря 1995 г. Госдепартамент США чётко заявил о своей стратегической концепции по Прикаспию (фактически именно по Южному Кавказу, поскольку трудно рассматривать Южный Кавказ в разрыве от того, что его восточная часть омывается водами Каспийского моря): **этот регион является зоной «жизненно важных» интересов США**. Соединенные Штаты также начали осуществлять соответствующую политику в южной части трансграничного региона. Это заявление, определяющее современную геополитику США на Кавказе, имеет под собой соответствующее экономическое

обоснование – тот самый Каспийский энергетический проект, т.е. план вывода нефти и газа Прикаспия на мировой рынок энергоносителей. И это, естественно, далеко не один лишь Бакинский нефтяной консорциум (БНК) – амбиции Вашингтона распространяются и на нефть и газ Казахстана, газ Туркменистана и Узбекистана. Общеизвестно, что при активном участии США проложен и эксплуатируется нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан, что создало изолированные от России пути экспорта энергоносителей Кавказского региона на мировые рынки.

Именно к 1994-95 гг. по инициативе США в целях установления военно-политического контроля над всем постсоветским пространством и лишения бывших союзных республик возможностей манёвра на международной политической арене для достижения своих национальных интересов и целей, всем был навязан план участия постсоветских государств в программе НАТО «Партнёрство во имя Мира» (ПИМ), а республики Прибалтики, вопреки прежде дававшимся России гарантиям о неприближении зоны военной ответственности НАТО к границам РФ, вообще были в политизировано-ускоренном темпе приняты в ряды Североатлантического блока. Азербайджан также подписал свой блок бумаг по участию в ПИМ. С этого момента сотрудничество США и Азербайджана в сферах обороны и безопасности стало как бы двояким: и по отдельной двусторонней линии, и по линии НАТО-Азербайджан. Просто по линии НАТО-Азербайджан к американцам уже присоединялись их два самых специфических союзника по НАТО в лице Великобритании и Турции. В плане помощи США бакинским властям обратим внимание на то, что всё резко активизировалось и легализировалось после трагических событий теракта 11 сентября 2001 г. Так, в декабре того года министр обороны США Дональд Рамсфельд после переговоров в Баку с президентом Азербайджана Г.Алиевым заявил: «США намерены расширить военное сотрудничество с Азербайджаном». Рамсфельд считал, что это даст Азербайджану возможность принять более активное участие в международной кампании по борьбе с терроризмом. При этом министр обороны Азербайджана С.Абиев отметил: «Азербайджанская сторона сразу же предоставила своё воздушное пространство для пролёта воздушных судов США и других стран анти-террористической коалиции»⁴³.

43 Министр обороны США обещал Азербайджану военную помощь, 15.12.2001 г. <http://www.smi.ru/text/01/12/15/32515.html>

Но именно после 2001 г. США стали занимать в военной сфере Азербайджана такое значительное место, что стали откровенно советовать Баку, с кем и как тому развивать военное сотрудничество. В то время различные СМИ Азербайджана в сентябре 2002 г. со ссылкой на источник в Вашингтоне, сообщали, что США призвали Азербайджан не иметь военного сотрудничества с Россией. Передача Куткашенской РЛС на 10 лет в аренду России также была неоднозначно воспринята как в Турции, так и в США. Взамен США изъявляли готовность увеличить военную помощь Азербайджану, особенно в части повышения боеготовности военно-морских сил для надёжной защиты границ на Каспии⁴⁴. И это главный элемент американской стратегии в оказании военной помощи АР. Акцент на усиленное внимание к Каспийскому морю, явно указывал на то, что в планы США входит использование Азербайджана и его территории против России и Ирана. Возможно, что в первую очередь – именно Ирана. Но в то же время отмеченная информация от 2002 г. красноречиво свидетельствует и о том, что Вашингтон имел в виду использование АР и против России, коль скоро негативно отреагировал на сближение Москвы и Баку в военной сфере (вокруг Куткашенской РЛС). Таким образом, импульс в милитаризации Азербайджаном Каспия, как составной части общего процесса милитаризации АР, поступил именно со стороны США. Уже в 2005 г. эксперты в странах СНГ с тревогой отмечали, что «за какие-то 2-3 года наметилась тенденция к тому, что именно Азербайджан выходит на второе место по численности и техническому обеспечению войск и вооружений в Прикаспии. Происходит это при самом непосредственном участии США, Турции и Израиля»⁴⁵. Причём с 2006 г. в США разрабатывались и разрабатываются сценарии оказания экстренной военной помощи АР. Это совпадает по времени с усилиями спецслужб США, Израиля, Турции и Азербайджана добиться дестабилизации в Иране путём задействования иранских азербайджано-националистических кругов. Вот что, например, было предано огласке в апреле 2006 г.: «Американские военные проводят командно-штабные учения, в ходе которых отрабатывают помощь Азербайджану в отражении агрессии со стороны соседнего государства, условно названного Ахурастаном. Ахурамазда (Ахура Мазда) – в иранской мифологии

44 США призывает Азербайджан не расширять военное сотрудничество с РФ, 22.09.2002 г. http://www.federalpost.ru/out/issue_782.html

45 С.Шакарянц. Милитаризация Каспия – угроза всем странам региона. «Русская газета», №2, дата публикации: 2005/07/14, №27(98) за 2005 г. <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/kaspiy/>

верховное божество зороастрийского пантеона. Это сценарий, разработанный в колледже Генерального штаба США. В командных учениях задействованы представители всех родов войск. Изучается возможная ситуация с применением оружия массового поражения, появления волны беженцев и т.д. Эксперты полагают, что сейчас угроза военного удара по Ирану реальна как никогда. Египетская газета «Аль-Ахрам» опубликовала материал «Сценарии американского удара». В статье отмечается, что в случае начала военных действий Иран нанесёт удар по трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан. Иранские ракеты в состоянии поразить нефтяные объекты на Каспии. Затем такие же игрища имели место и в 2008 г., причём даже конкретизировалось – война с «Ахурастаном» (т.е. Ираном) предполагается в 2013 г.⁴⁶

Так или иначе, но именно с 2007 г., базисом для которого, несомненно, послужили темпы военного сближения США с Азербайджаном в 2001-06 гг., впервые проявилась тенденция: в США ряд кругов желает увеличить прямую военную помощь Баку, при этом – вначале без сокращения аналогичной помощи, например, Армении, а затем и с уменьшением (с 2009 г.) объёмов помощи Еревану⁴⁷. Так, Подкомитет по внешним ассигнованиям палаты представителей Конгресса США, утвердив проект госбюджета 2008 г., призвал Белый дом сбалансировать военную помощь Армении и Азербайджану. Подкомитет предлагал предоставить отмеченным странам военную помощь в размере по \$3,3 млн., в том числе \$3 млн. как внешнее военное финансирование, а \$300 тыс. – финансирование военных учений и международного военного обучения⁴⁸. Конечно же, всё дело было в желании-нежелании отменить действие 907-й поправки к Акту в защиту свободы, запрещавшей США оказывать Азербайджану прямую, в том числе и военную, помощь, о чём уже упоминалось в предыдущей главе.

Вот что признавали азербайджанские авторы. «Основной страной, участвующей в модернизации ВВС Азербайджана, являются США. В рамках Плана действий по Индивидуальному партнерству (IPAP), подписанного между Азербайджаном и НАТО, модернизированы военные аэродромы в поселках Гала [Кала – *прим.*] и Гаджи Зейналабдин Тагиев [бывший Насосный – *прим.*].

46 Война 2013 года. Американские военные отрабатывают сценарий боевых действий по защите Азербайджана от Ирана, 04.03.2008 г. <http://tabloid.vlasti.net/news/255125>

47 Америка увеличит военную помощь Азербайджану и сократит Армении? 10.02.2009г. <http://open.az/index.php?newsid=25787>

48 Подкомитет Конгресса США предлагает сбалансировать военную помощь Армении и Азербайджану, 07.06.2007 г., Радио «Свобода».

С целью обеспечения безопасности полетов на военных аэродромах установлено специальное оборудование. Построены здания для основных стартовых командных пунктов, инженерных пунктов управления и инженерных авиаслужб. В настоящее время обсуждается вопрос модернизации другого военного аэродрома (Кюрдемирская авиабаза). Обоими аэродромами пользуются самолеты НАТО для полетов в Афганистан. В 2008 г. США выделили Азербайджану 4146848 долларов на закупку оборудования контроля за воздушным движением, соответствующего стандартам НАТО (средства навигации, освещения аэродромов, ILS и др.). На Даллерском аэродроме при содействии США установлена современная система контроля, не имеющая аналогов в регионе»⁴⁹.

Заметно, что в Южном Кавказе и Прикаспии интересы и цели США диктуют Вашингтону проведение антииранской и антироссийской политики. Соответственно, и поддерживать США ближе к условному «часу Икс» намереваются тех, кого легче использовать против Ирана и России. Вполне вероятно, что в США было принято решение основную ставку делать только на АР. Насколько можно понимать, к августу 2008 г, а также во все последующие годы, сверхзадача США – установить контроль над Прикаспием, не пересматривалась. Но это априори предполагает, что Вашингтон в целях реализации стратегического курса, преданного огласке в декабре 1995 г., просто обязан вести в нашем регионе политику, направленную, как минимум, на конфронтацию с Россией и Ираном. Поэтому, конечно, США не откажутся от своей тактики поддержки Азербайджана – за исключением, пожалуй, почти что открытых требований клана Алиевых «дать им зелёный свет» на возобновление войны против армянской нации. Но стремление ликвидировать прямую американскую помощь Арцаху-НКР, в очередной раз громогласно проявленное Подкомитетом по государственным и зарубежным операциям США в конце июля 2011 г., возможно, является неким намёком на то, что в Белом доме сейчас не исключают и возможность «блиц-крига» со стороны Азербайджана против Арцах-НКР. И, кстати, ведь есть подтверждение тому, что по сути весь Запад готов работать во имя идеи о «жизненно важных» интересах США в Прикаспии и на Кавказе. Североатлантический блок ещё в 2004 г. на Стамбульском саммите объявил о намерении усилить своё влияние в Южном Кавказе. Весь регион был объявлен «географическим приоритетом» НАТО.

Отметим, что взаимосвязанность то ли реальной заинтересованности Запада (США) в каспийских углеводородах, то ли же попыток прикрыть этой заинтересованностью куда более глубокие и глобальные геостратегические интересы в данном регионе, с тем, что Азербайджан усиливает год за годом милитаризацию Каспия, специалисты различных стран отмечают уже давно⁵⁰. Огромнейшая и неоценимая роль США в этих усилиях АР неопровержима⁵¹. В конце концов, всё начиналось с того, что ещё в 2002 г. американцы ввели в Азербайджан, по различным данным, от 50 до 80 спецназовцев, причём именно в зону конфликта и поблизости от границы с Ираном – Карягинский (Физулинский) район (район села Караханбейли – *прим.*). А затем в эти же зоны были направлены ещё 30 (или 38) специалистов по диверсионно- и идеологически-подрывной деятельности. Разумеется, что ни одна из сторон не подтверждала – впрочем, и не опровергала этих сведений. Данные иранских источников подтверждают, что в Азербайджане с того времени секретно дислоцируются американские военнослужащие, причём по положению на 2009-2010 гг. уже даже и в районе азербайджано-иранской границы на Каспии.

Сейчас Азербайджан располагает на Каспии следующей техникой. Флагман ВМС Азербайджана – сторожевой корабль «Qusar» (бывший «Бакинец» проекта 159А) – после длительной модернизации сохранил два реактивных противолодочных бомбомёта РБУ-6000. Было усилено и его артиллерийское вооружение. К двум спаренным 76-мм артиллерийским установкам АК-726 добавились два спаренных 30-мм автомата АК-230. Противолодочный потенциал получил и сторожевой катер Р219 (бывший спасательный проекта 368У). Помимо спаренной 25-мм зенитной установки 2МЗМ и 14,5-мм пулемёта, его оснастили двумя реактивными бомбомётами РБУ-1200. С помощью США Азербайджан создал подразделение военно-морских сил специального назначения. На вооружении этой части всё ещё состоят сверхмалые подводные лодки типов «Тритон-1М» и

50 См., например - С.Шакарянц. Милитаризация Каспия – угроза всем странам региона «Русская газета», №2, дата публикации: 2005/07/14, №27(98) за 2005 г. <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/kaspiy/> и В.Королев. Газ и милитаризация Кавказа, 30.12.2007 г. http://fairway.h1.ru/3/515_1.html

51 США планируют помочь Азербайджану развивать военно-морские силы, 16.03.2011 г. <http://defacto.am/143.html>, а также: США за милитаризацию соседей РФ по Каспию, 18.03.2011 г. <http://www.topwar.ru/3766-ssha-za-militarizaciyu-sosedej-rf-po-kaspiyu.html> и Р.Оруджев. Милитаризацию Каспия надо воспринимать как данность, 06.05.2011 г. <http://3view.az/articles/11753/1/>

«Тритон-2», а также подводные средства движения типа «Сирена». Очевидно, в последние годы её арсенал пополнился и другими специальными средствами производства стран НАТО. Во всяком случае, в этом центре работают инструкторы диверсионно-разведывательных подразделений SEAL ВМС США. Азербайджан также располагает катерами RIB-36 для переброски спецназа и сторожевым катером проекта 205П «Тарантул» (у подразделений береговой охраны АР)⁵².

С 2010 г. наступил новый этап в американо-азербайджанском сотрудничестве в сфере безопасности. Старт был дан Госдепом США, инициировавшим акции по отмене 907-й Поправки к Акту в защиту свободы (она была введена с лета 1992 г.), запрещавшей оказание прямой военной и финансовой помощи США Азербайджану до тех пор, пока тот не прекратит агрессию против Карабаха и Армении и не снимет сухопутную блокаду с Арцаха и Армении. В апреле азербайджанцы отменили 2-сторонние учения «Региональный ответ – 2010» («Regional Response», должны были состояться в мае 2010-го), и в Баку заговорили о том, что американо-азербайджанское сотрудничество в сфере обороны и безопасности «под угрозой». Азербайджанцы указывали, что похолодание двусторонних отношений началось ещё летом 2009 г., а к апрелю 2010-го якобы положение для Баку уже было нетерпимым. Это был шантаж со стороны Азербайджана в надежде выбить от Вашингтона преференции в вопросе арцахско-азербайджанского конфликта. Дело в том, что, как показали российские и иранские источники, между Азербайджаном и Европейским командованием Вооружённых сил США (EUCOM) ещё в 2007 г. был подписан рабочий план, состоящий из двух этапов. Первый этап, который формально был одобрен азербайджанской стороной и ратифицирован в парламенте АР, включал развитие сектора безопасности на Каспии. Работа в этом направлении была проведена существенная, официально были озвучены затраты в 10 млн. долларов.

Например, были технически оснащены и модернизированы пять военноморских судов, установлены порядка восьми радарных станций, были натренированы и обучены специальные силы, которые должны были следить за сомнительными перевозками на Каспии. Кроме того, было проведено 10 военноморских учений, включая НОР-LAP.

52 США за милитаризацию соседей РФ по Каспию, 18.03.2011 г.
<http://www.topwar.ru/3766-ssha-za-militarizaciyu-sosedej-rf-po-kaspiyu.html>

Вашингтон в 2009-10 гг. пытался приструнить Азербайджан за массовые нарушения прав человека и т.д. и получил «ответ» по части обвинений США в «проармянскости». При этом Азербайджан угрожал «пересмотреть» свои отношения с Вашингтоном, параллельно поразительно быстро с одобрением откликнувшись на разведывательный «запрос» Ирана о том, что Тегеран, в случае согласия всех конфликтующих сторон, мог бы предложить свои посреднические услуги по Арцаху. Кроме того, принято было считать, что Баку таким образом «мстит» США за то, что те в 2008-09 гг. они подготавливали примирение между Арменией и Турцией без учёта мнения Азербайджана. Наконец, одними из причин резкого охлаждения отношений между странами назывались также антиамериканская истерия чиновников АР в 2009 г. и отказ США пригласить И.Алиева на саммит по ядерной безопасности, в то время как М.Саакашвили и президент Армении С.Саркисян приняли участие в мероприятии. Такое поведение Вашингтона эксперты объясняли отказом Алиева приехать в апреле 2009 г. на саммит в Стамбуле и встретиться с Обамой.

Тем не менее, 7 июня 2010 г. президент США Б.Обама направил письмо И.Алиеву, в котором, признавая в отношениях между двумя странами «серьёзных проблем», предложил их решить, подчеркнув, что «их решение имеется». Через 2 дня министр обороны США Р.Гейтс подтвердил информацию о том, что госсекретарь США Х.Клинтон собирается в регион и обязательно прибудет в Азербайджан. «Письмо президента США, ожидаемый визит Госсекретаря США в Азербайджан и мой визит в Баку является примером стратегического партнёрства между Азербайджаном и США», - отметил Гейтс, пообещав донести до Обамы «важность» отмены 907-й Поправки и «решения» конфликта. После этого в регионе и за его пределами прозвучало такое мнение: администрация Белого дома намерена наладить отношения с Азербайджаном, осознавая всю важность страны как стратегического партнёра в регионе. «Азербайджан может рассчитывать, что США будут предпринимать решительные шаги по улучшению отношений с Баку, понимая необходимость поддержки Азербайджаном военной операции в Афганистане, а также, осознавая геостратегическое расположение страны, её энергетическое значение и возможное членство в НАТО», - считал, например, американский эксперт по Южному Кавказу М.Гюнтер. И назначение М.Брайзы новым послом США в АР также указывало на значение Баку для Белого дома.

Видимо, именно тогда участились и тайные контакты между США и Азербайджаном, с одной стороны, и Израилем – и Азербайджаном – с другой. Во всяком случае, иранская сторона, не указывая на свои источники, отмечает, что именно после 20-х чисел июня 2010 г. иранский Корпус стражей исламской революции (КСИР) выступил с необычным заявлением, где говорилось, что он «уже несколько дней» переводит подкрепления и военную технику на северо-запад страны, главным образом в районе Каспийского моря, и объявил в частях состояние войны. Официально причиной названо «сосредоточение американских и израильских сил на военных базах в Азербайджане, и их намерение начать нападение на иранские ядерные объекты». В свою очередь, командующий полицейскими силами Ирана, генерал Э.А.Могодам сообщил, что в целях обеспечения безопасности границ все пограничные заставы страны будут оснащены новейшими технологиями. Это позволит пресечь применение бомб дистанционного управления. Генерал Могодам отметил, что в вопросе обеспечения безопасности наибольшее внимание следует уделять провинции Западный Азербайджан, поскольку благодаря этой провинции удалось нейтрализовать угрозы внутреннего и внешнего врага. В тот момент иранские источники указывали, что у Ирана есть как минимум три причины для объявления военного положения: 1) В Азербайджане действительно наблюдается некоторая концентрация американского и израильского военного контингента. Ни Вашингтон, ни Тель-Авив никогда не признаются в том, что их войска сосредоточены возле иранской границы. Но по данным западных разведок, Израиль и США действительно устроили в Азербайджане базу электронного наблюдения, чтобы следить за происходящим в Иране; 2) Иран ощущает необходимость отреагировать на прибытие в Персидский залив американо-израильской флотилии, возглавляемой авианосцем «Гарри Трумен»; 3) Войска стягиваются к азербайджанской границе по причине нарастания напряжённости на этнической почве.

Между тем, о новой стратегии Израиля сообщил и иранский сайт Asriran.com. По его сведениям, в случае военного нападения на Иран, Израиль использует территории Грузии и Азербайджана. Как отмечал источник, это связано с тем, что турецкий премьер Эрдоган объявил недействительным военный договор, заключённый между его страной и Израилем. Источник сайта также утверждал, что **«Израиль сосредоточил в Азербайджане существенный потенциал своих военно-воздушных сил»**. При этом он

отмечал, что недавно парламент Азербайджана утвердил новую военную доктрину, в соответствии с которой разрешается дислокация зарубежных военных баз на территории страны. Эти сведения из Ирана, умышленно направленные на Азербайджан, вызвали в Баку очередной прилив паники. Даже проамериканский эксперт (бывший госсекретарь АР) В. Гулузаде тогда буквально кричал: «Азербайджан не надо уговаривать разрешить США ударить по Ирану с его территории, потому что официальный Баку на это никогда не пойдёт. В ходе визита в Азербайджан госсекретаря США этот вопрос даже не будет обсуждаться».

Уже в июле 2010 г. в Баку прошли американо-азербайджанские военные консультации. Они носили закрытый характер. В конце сентября 2010 г. И. Алиев встретился с Обамой во время поездки в США для участия в работе 65-ой сессии Генассамблеи ООН. Известно лишь одно – по инициативе американской стороны, переговаривающиеся делегации затрагивали вопросы в сфере безопасности и энергетики. После этого и прошла удивительная информация о том, что в США подписан документ с грифом «top secret», включающий план создания секретных военных баз за рубежом. И в числе стран, где должны быть эти базы отмечались Грузия, Турция, Азербайджан и Узбекистан. Речь, видимо, шла о давно планировавшихся американцами – по крайней мере, ещё со времён планов о «Caspian guard» – мобильных военных базах. Источники отмечали, что, начиная с лета 2009 г., Белый дом приступил к ведению нетрадиционной войны – тайным военным действиям и сбору сведений по всему миру. Более того, тогда в парламент Азербайджана на обсуждение был направлен проект военной доктрины, согласно которому, на территории АР вроде бы запрещается размещение иностранных военных баз. Правда, сразу за этим следует оговорка, что **«в случае военно-политических изменений в регионе Азербайджан оставляет за собой право допустить иностранное присутствие в той или иной форме на своих территориях»**. Эту оговорку и имели в виду эксперты, когда утверждали, что отныне Баку завуалировано допускает размещение на своей территории иностранных военных баз. Соответственно, в соседних странах, эксперты отмечали, что если эту оговорку рассматривать в контексте сведений из США о намерении Вашингтона всё-таки разместить свои мобильные военные базы в Азербайджане, то получается, что целями для этих баз могут быть только две страны – Россия и Иран. В соответствии с первым планом, спецслужбы США ведут сбор разведданных на Ближнем Востоке,

в Африке и Центральной Азии. Указ о начале соответствующих операций был подписан генералом, командующим Центральным командованием ВС США Д.Пэтреусом. Другой документ, подписанный генералом, включает план создания секретных американских баз и ведение соответствующих мероприятий разведывательного характера в Грузии, Турции, Азербайджане и Узбекистане. Администрация Обамы поначалу запретила расширение нетрадиционных военных действий в странах, где формально США не имеют своих баз.

Глава бакинского центра военных исследований «Доктрина» Дж.Сумеринли, при этом, напомнил, что подписанный в начале 2010 г. Европейским штабом американских войск и Вооружёнными силами Азербайджана рабочий план сотрудничества в сфере безопасности до сих пор не утверждён азербайджанским парламентом. Он же напомнил, что ещё в феврале 2011 г. между АР и США должны были пройти переговоры о безопасности, и они тоже не состоялись, и это уже четвертый случай срыва. Начиная с 2008 г., между Азербайджаном и США из года в год уменьшается количество обсуждаемых тем по военному сотрудничеству. Примерно 3 года назад, зам.главы МИД Азербайджана А.Азимов раскрыл повестку дня военных переговоров между двумя странами – Куткашенская РЛС, безопасность Каспия, усиление армии Азербайджана, проведение курсов обучения американцами в АР. Постепенно повестка дня сокращалась. Сейчас мало что из той повестки продолжает обсуждаться. В особенности вопрос безопасности Каспия. При этом Дж.Сумеринли обвинил Россию в том, что якобы Москва «на этот счёт оказывает очень сильное давление» на Баку. Намного искренней и ближе к достоверной – позиция члена азербайджанского парламентского комитета по национальной безопасности и обороне З.Оруджа: «Не считаю реальным отмену учений из-за давления России. Военное сотрудничество Азербайджана и США уже дошло до определённой черты. Но общее сотрудничество между странами не находится на уровне стратегических отношений. В первую очередь, Америка может сделать реальные шаги для того, чтобы наше военное сотрудничество и взаимопомощь дошли до желаемого нами уровня. Речь идёт о том, чтобы быть открытым в отношении региональных рисков. Такой гарантии нет. США хочет, чтобы Азербайджан в одиночку противостоял давлению России и Ирана. В таком случае, можно понять политику, проводимую самим Азербайджаном».

Поэтому экспресс-визит министра иностранных дел Азербайджана Э.Мамедъярова в США и его переговоры с госсекретарём Х.Клинтон в начале июня 2011 г. были понятны. Конечно, они говорили и об Арцахе. Но на первом месте были именно отношения в сфере безопасности и энергетики. Для прессы Клинтон заявила лишь, что «связи с Азербайджаном имеют для США стратегическое значение» и что США намерены расширить эти связи. Но известно, что их переговоры шли в конфиденциальной обстановке. Интересно, что власти Азербайджана в преддверии визита Мамедъярова в США освободили из тюрьмы журналиста Э.Фатуллаева, признававшегося и в США, и в ЕС политзаключённым. То есть Баку явно играл на том, что «учёл критику» администрации Обамы в связи с нарушениями прав человека и т.д. Уже 23 июня в Баку прибыла представительная американская делегация в составе высокопоставленных представителей Госдепартамента: Р.Морнингстара, Т.Мелиа и Э.Майкла Шапиро для участия в 12-х американо-азербайджанских консультациях по вопросам безопасности. Источники утверждали, что в ходе визита в США глава МИД Азербайджана Э.Мамедъяров довёл до сведения Вашингтона пожелание президента Алиева получить приглашение совершить официальный визит в США. Отметим, что в последний раз с официальным визитом в США президент Азербайджана был в 2005 г. по приглашению тогдашнего президента Джорджа Буша-младшего. Но, как стало известно из источников в Москве, американцы ответили, что этот визит может состояться лишь в том случае, если власти Азербайджана предпримут ряд шагов в области демократии, и будет зависеть от того, «насколько успешно будет развиваться двусторонний диалог». Иными словами, замечен уже шантаж американской стороны конкретно в адрес И.Алиева и членов его администрации.

Консультации шли в закрытом режиме, стороны не стали разглашать детали переговоров. Из публичных заявлений известны слова Э.Шапиро: «В ходе сегодняшних консультаций мы обсуждали вопросы безопасности на Каспии и сотрудничество в военной области, в частности участие Азербайджана в миротворческих операциях в Афганистане и другие вопросы». Зам.министра иностранных дел АР А.Азимов более обширно комментировал: диалог был посвящен вопросам международной безопасности и безопасности на море, борьбы с терроризмом, безопасности границ, двустороннего сотрудничества в области нераспространения ядерного оружия. Тут явный намёк на желательность для США более жёсткого курса Баку в отно-

шении ядерной программы Ирана – по крайней мере, иранские источники утверждают, что именно этого они хотели добиться от Баку. Взамен США готовы также оказывать помощь Азербайджану в обеспечении безопасности на Каспии. «Сотрудничество направлено на обеспечение энергетической и экологической безопасности на Каспии, предотвращение утечек нефтепродуктов в море и борьбу с незаконной перевозкой грузов», - сказал А.Азимов. «США также заинтересованы ... в решении вопросов с правовым статусом Каспийского моря». И в данном случае, если верить иранцам, США пытались добиться от Азербайджана более жёсткого отношения к предложениям Ирана по статусу Каспия.

Э.Шапиро отметил важность обеспечения безопасности энергетической инфраструктуры на Каспии, подчеркнув готовность продолжения совместных усилий по предотвращению соответствующих угроз. Стороны договорились, что очередной раунд консультаций по безопасности пройдет в 2012 г. в Вашингтоне. И подтвердили, что запланированные на 2011 г. совместные учения всё-таки пройдут. Причина, по которой Азербайджан вроде бы отказывался от них, была названа деликатно – «по чисто техническим причинам». И вот когда 20 июля в Баку прошёл американо-азербайджанский семинар по военному сотрудничеству, проводимый специалистами Центра исследований безопасности Европы имени Дж.Маршала, на тему «Министерство обороны и парламентские связи», было объявлено, что отложенные учения пройдут в Румынии. А с начала сентября этого и до конца 2012 г. планируется провести более 50 совместных учений-семинаров.

Комментируя намерения США, азербайджанский политолог З.Ализаде отметил, что для США важно участвовать в обсуждении вопросов, связанных с Каспием именно на данном этапе, так как Вашингтон и руководство ЕС пытаются протолкнуть идею о прокладке нового газопровода по дну моря (Транскаспийский газопровод). «Понятно, что для продвижения проекта NABUCCO в практической плоскости необходимо разрешить этот вопрос, и поэтому США будут делать всё возможное, чтобы данная проблема была как можно быстрее решена. А тогда и обсуждать со всеми заинтересованными сторонами на Каспии идею реализации NABUCCO можно будет куда проще», - отметил он. Углубил эти «понятия» посол США в Азербайджане М.Брайза. «Мы намерены углублять наше сотрудничество, чтобы помочь Азербайджану защитить свою жизненно важную энергетическую инфраструктуру, помочь Баку в сфере проведения военных учений и про-

грамм сотрудничества, одна из которых состоится в Румынии в августе, а вторая пройдёт в Германии с участием более ста азербайджанских солдат и их партнёров из НАТО», – заявил он в интервью агентству «Тренд». Топливо-энергетическая инфраструктура очень важна и для европейских союзников США, которые заинтересованы в диверсификации поставок природного газа, а также нефти, считает он. «Мы можем посодействовать нашим азербайджанским партнёрам и друзьям в учёте неожиданных рисков ... Этот процесс... похож на процесс, который происходит с близкими друзьями США и в других регионах, к примеру, в Персидском заливе», – сказал Брайза. И это есть **квинтэссенция** намерений Вашингтона: ***Каспий должен стать для США «копией» ситуации в Персидском заливе, где никто не в силах выдворить из региона американское военное и иное присутствие.*** Что касается Транскаспийского трубопровода из Туркмении в Азербайджан, то США и их европейские союзники считают, что «имеет смысл поставлять некоторый объём газа с восточной стороны Каспийского моря», чтобы он обеспечил Европу через «Южный коридор». «Мы заинтересованы в том, чтобы наши партнёры... прокладывали бы себе путь в Старый Свет. И мы можем только надеяться, что они найдут способ сделать это», – сказал Брайза. Всё понятно – газ с Каспия и из Средней Азии американцы желали бы направить в Европу в обход и РФ, и Ирана.

Параллель между Каспием и Персидским заливом весьма примечательна, с учётом того факта, что в заливе постоянно дислоцируются базы ВМФ США. Как заявил бакинский политолог В.Гулузаде, **США в перспективе намерены дислоцировать в бассейне Каспия базу НАТО**, поэтому активизировали свою политику в этом регионе. «Америка сильно заинтересована в Азербайджане, во всём каспийском регионе. Поэтому Азербайджан для Белого дома с точки зрения геостратегического круга интересов очень важная страна», – отметил он. Гулузаде также заметил, что это только начало активизации США: «Соединённые Штаты в будущем ещё больше активизируются здесь, чтобы не допустить влияния России и Ирана на Азербайджан». Политолог затронул и вопрос о перспективах развития сотрудничества между Азербайджаном и США в сфере безопасности, отметив, что форма сотрудничества в данной сфере до сих пор не раскрыта. Он выразил 100%-ую уверенность, что, развивая сотрудничество в данной сфере, США в будущем расположат в бассейне Каспия базу НАТО. Учитывая вышесказанное, не исключено, что Каспий станет ареной нового геополитического

противостояния – даже если Россия не посмеет «вмешаться», Иран не допустит, чтобы поблизости от его северных границ под тем или иным предлогом размещались военнослужащие из внерегиональных стран.

30 июня директор Армянского центра стратегических и национальных исследований (АЦСНИ), известный политолог Манвел Саркисян заявил, что не случайно, что двенадцатые консультации США и Azerbaijan шли в Баку параллельно со встречами президентов России, Армении и Azerbaijan в Казани по Карабаху. Но всё, что шло в Казани и чем это окончилось и чем это может грозить стабильности в регионе, ничто, по сравнению с той более опасной тенденцией, которая таится в сделанном послом США в Azerbaijanе М.Брайзой заявлении, что «Соединённые Штаты готовы помочь Azerbaijanу в разработке программ безопасности энергетики». «То есть, создалась актуальная проблема в регионе Каспийского моря. Откуда вдруг возникла такая проблема и почему США проявляет такую заинтересованность, трудно, конечно, однозначно оценить. Очевидно лишь то, что у США появился интерес и возможность утвердиться в регионе», – отметил эксперт. Подобный расклад, по его утверждению, приведёт к серьёзным изменениям как в регионе, так и геостратегии. «Иран, насколько известно, резко отрицательно относится к появлению в регионе чьих-либо вооружённых сил, о чём многократно заявлял. Если же США усилят своё присутствие в Azerbaijanе, то **следует ожидать изменения ситуации и в вопросе карабахского урегулирования**», – заключил Саркисян. При этом он не исключил возможность того, что Иран может послать свой флот в Каспийское море, что создаст опасную и чреватую непредсказуемыми последствиями ситуацию.

Сейчас, как будто бы, возобновляется возня вокруг газового проекта «Nabucco»⁵³. Поэтому нет никаких сомнений в том, что США путём оказания военной помощи Azerbaijanу будут продолжать милитаризировать бассейн Каспийского моря. «Для США Каспий играет чрезвычайно значимую роль в их геополитике. Сейчас они любой ценой стремятся закрепитесь в этом регионе. Речь идёт не только о контроле за местными энергоресурсами. **Штатам это выгодно для осуществления последующих агрессивных планов в отношении Китая, России и Ирана.** Причём **главная ставка здесь делается на Azerbaijan, с политической элитой**

53 Рейнхард Митчек. Строительство NABUCCO начнется в 2013 году, 09.08.2011 г. www.regnum.ru/news/fd-abroad/azeri/1433774.html

которого США наладили особенно тесную связь. Втянув эту и остальные страны региона в военно-техническое сотрудничество, Америка тем самым получает большую возможность влияния на их политику. Иран опасается подрывной деятельности со стороны азербайджанских спецслужб в иранском Азербайджане. Не меньшую озабоченность персов вызывают амбиции азербайджанцев на нефтегазовые богатства Каспия. В прошлые годы азербайджанский ВМФ неоднократно предпринимал вызывающие демонстрационные действия в отношении Ирана. Поэтому **при определённом раскладе США могут попытаться использовать Азербайджан против Исламской Республики так, как они это сделали с Грузией в отношении России.** Впрочем, дальнейшее усиление мощи Баку на море не может не волновать и другого американского партнёра на Каспии – Туркмению, которая также имеет с Азербайджаном споры относительно контроля над целым рядом нефтегазовых месторождений»⁵⁴.

Заключение

Милитаризация Азербайджана, которую, казалось бы, стимулирует неразрешённость Арцахской проблемы и необходимость для АР постоянно быть готовой к силовому решению конфликта, на самом деле – процесс более чем многоплановый. И если участие Турции и Израиля в оказании финансовой и военной помощи Баку ещё можно объяснить и заинтересованностью Анкары и Тель-Авива в получении энной доли каспийских энергоресурсов, и «особыми симпатиями» турок и израильтян к Азербайджану и, соответственно, неприязнью к армянской нации, то участие других государств в содействии милитаризации АР, порой, не поддаётся осмыслению. Хотя, конечно – участие в развитии и углублении милитаризации в Азербайджане таких стран, как Украина и Белоруссия, также заложено в особенностях ракурса нефте- и газовых интересов⁵⁵. У Киева и Минска на протяжении 1991-2011 гг. неоднократно вспыхивали споры с их основным поставщиком углеводородов – Россией. И чаще всего за экстренной нефте- и газовой помощью они обращались к Азербайджану. Последний же требо-

54 США за милитаризацию соседей РФ по Каспию, 18.03.2011 г.
<http://www.topwar.ru/3766-ssha-za-militarizaciyu-sosedej-rf-po-kaspiyu.html>

55 Т.Ивженко, С.Мамедов. Военная техника в обмен на нефть. «Независимая газета», 29.04.2011 г.

вал расплачиваться вооружениями и боеприпасами, в случае с Украиной – также ремонтом военной техники и «поставками» военных наёмников (в годы войны). Во время господства националистических сил в Киеве, там не скрывали, что «они против армян потому, что за армян русские, Россия». Это объяснялось тем, что актуальные украинские элиты на протяжении 1991-2011 гг. больше были склонны верить азербайджанской агитации и пропаганде. Впрочем, после смены власти на Украине, ориентировочно, где-то с 2010 г., эта республика предпочитает «играть в паритетность». Так, ссылаясь на данные регистра конвенционального оружия ООН, сайт Eurasianet.org сообщает, что «Украина поддерживает традицию поставок оружия обеим сторонам карабахского конфликта» – в 2010 г. Киев поставил Азербайджану 71 БМП-70 без вооружения (то есть без пушки калибра 70 мм.). Кроме того, из Украины азербайджанские вооружённые силы получили 7 самоходных артиллерийских установок калибра 122 мм., 1 боевой вертолёт Ми-24R, 1 противотанковую ракетную установку и 3 тысячи автоматов. За тот же период Армении Украиной были проданы 2 тренировочных самолёта L-39, предназначенных для обучения пилотов истребительной и штурмовой авиации, 16,5 тысяч автоматов и 2501 лёгкий пулемёт. Кроме того, армянская армия получила 230 револьверов и пистолетов и 60 винтовок и карабинов⁵⁶. Но, как видим, «дисбаланс симпатий» у Украины и сейчас очевиден. Участие в процессе милитаризации Азербайджана таких стран, как Пакистан, Мусульмано-хорватская Федерация БиГ и других, это и пресловутая «мусульманская солидарность с братьями по вере», и зависимость от США, Турции и Израиля, и т.д., и т.п.

Недоумение вызывает участие США и России в милитаризации Азербайджана, пусть даже обе державы пытаются «играть в паритетность» между конфликтующими сторонами. Вашингтон и Москва – ведущие «игроки» не только в составе сопредседателей МГ ОБСЕ а, значит, несут хотя бы номинальную ответственность не только за исход урегулирования Арцахской проблемы, но и за то, чтобы в регионе не было гонки вооружений и, соответственно, не возникали бы предпосылки для возобновления войн. Чем бы и как бы ни обосновывали США и Россия свою военную или финансовую помощь Азербайджану – «иранской угрозой», «иранской ядерной угрозой», необходимостью «избавления от газовой зависимости» Западной Европы и

56 «Ничего личного, только бизнес»: Киев поставляет оружие и Баку, и Еревану, 12.08.2011 г. www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1434726.html

т.д., в Вашингтоне и Москве обязаны понимать и осознавать, что милитаризация Азербайджана вызывает стремление практически всех соседей АР не допустить одностороннего усиления военно-политической составляющей этой республики. Именно участие (прямое или косвенное) великих держав в милитаризации АР заставляет сделать вывод, что Баку и в дальнейшем будет продолжать свои шаги. На этом пути Баку отказывается даже от военной помощи, которую обещает тот же Иран, взамен предлагающий всего лишь свернуть отношения с Израилем⁵⁷. Так что даже если Азербайджан перестанет получать и тратить на милитаризацию «нефтедоллары» и т.д., эту республику не перестанут «опекать» видимо, до тех пор, пока великие державы сами не придут к выводу, что необходимость в Азербайджане для них больше не актуальна в стратегическом смысле.

57 Ахмед Вахиди. Иран готов оказать Азербайджану военную помощь, 13.10.2010 г. <http://www.ansar.ru/world/2010/10/13/7559>

НАГОРНЫЙ КАРАБАХ: ПРАВА НАРОДА НА МИР И РАЗВИТИЕ

АНДРИАС ГУКАСЯН

Правовед

1. Проблема политического статуса Нагорного Карабаха

Азербайджанская ССР была провозглашена 28 апреля 1920 года. Её границы с Арменией были окончательно определены в 1921 году. В результате разграничения Армянской и Азербайджанской ССР регион Карабаха вошёл в состав Азербайджанской ССР на условии предоставления права автономии для армянской части его населения. В 1923 году в Нагорной части Карабаха проживало около 130 тысяч человек, из которых 94 процента составляли армяне. Седьмого июля 1923 года Азербайджанский Центральный Исполнительный Комитет Советов Азербайджанской ССР принял декрет «Об образовании автономной области Нагорного Карабаха». Таким образом, советская власть признала армян Нагорного Карабаха самостоятельным политическим субъектом в составе многонационального народа Азербайджана. Статус автономной области в дальнейшем был закреплён в конституции Союза ССР, а политические права армян Нагорного Карабаха были определены в конституции Азербайджанской ССР и законе «О Нагорно-Карабахской автономной области».

За годы пребывания Нагорно-Карабахской автономной области (НКАО) в составе Азербайджанской ССР демографическая структура населения области стала изменяться. Уже по состоянию на 1979 год общая численность её населения возросла до 160 тысяч человек, но армяне составляли лишь 76 процентов населения. Демографическая политика «подселения» азербайджанцев породила в НКАО социальную напряжённость, которая с начала 1988 года вылилась в открытый массовый политический протест.

20 февраля 1988 года внеочередная сессия Совета народных депутатов Нагорно-Карабахской автономной области приняла решение «О ходатайстве перед Верховными Советами Азербайджанской ССР и Армянской ССР о передаче НКАО из состава Азербайджанской ССР в состав Армянской ССР». 17 марта того же года пленум областного комитета коммунистической партии принял решение, в котором говорилось: «Выражая чаяния армянского населения автономной области, волю подавляющего большинства коммунистов Нагорного Карабаха, просить Политбюро ЦК КПСС рассмотреть и положительно решить вопрос присоединения Нагорно-Карабахской автономной области к Армянской ССР, исправив тем самым допущенную в начале 20-х гг. историческую ошибку при определении территориальной принадлежности Нагорного Карабаха». Таким образом, местные государственные органы власти и региональное отделение правящей коммунистической партии высказались за изменение политического статуса населения Нагорного Карабаха.

Высшие органы государственной власти СССР и партийное руководство приняли решение приостановить деятельность областного органа государственной власти и регионального отделения коммунистической партии. Однако, взяв на себя всю ответственность за урегулирование ситуации, центральные органы власти СССР оказались не в состоянии погасить дальнейшую эскалацию конфликта. Межнациональные столкновения в течение нескольких месяцев привели к массовому потоку беженцев и переросли в широкомасштабную конфронтацию между Армянской и Азербайджанской ССР. Начиная с 1990 года, конфликтующие стороны перешли к открытым вооружённым столкновениям. К началу 1991 года армянская часть населения Нагорного Карабаха и прилегающего к нему Шаумянского района находились в полной экономической и информационной изоляции, а между республиками были установлены транспортные блокады и полностью разорваны экономические и культурные связи.

Политический кризис из-за Нагорного Карабаха происходил на фоне процесса общей деградации советской власти и социалистического строя, который завершился в декабре 1991 года прекращением существования Союза ССР как федерации союзных республик и свержением социализма на всём его пространстве. Двадцать первого декабря 1991 года Армения и Азербайджан признали национальную независимость друг друга (Алма-Атинская декларация), находясь при этом в состоянии военной конфронтации, при наличии между ними спора из-за политического статуса населения Нагорного Карабаха и проблемы сотен тысяч беженцев, ставших жертвами дискриминации по национальному признаку. Одновременно с признанием друг друга Армения и Азербайджан приняли на себя обязательства по хельсинкскому Заключительному Акту и обратились к СБСЕ с просьбой оказать содействие в урегулировании конфликта на основе принципов, обязательств и положений хельсинкского Заключительного Акта.

В ответ на декларацию Азербайджаном в августе 1991 года своей независимости, органы государственной власти НКАО и Шаумянского района, деятельность которых была с 1989 года запрещена решениями центральных и республиканских органов власти, самостоятельно возобновили свои полномочия и провозгласили Нагорно-Карабахскую Республику в границах НКАО и Шаумянского района. Десятого декабря 1991 года был проведён референдум по вопросу независимости НКР, а в конце декабря прошли выборы в парламент новообразованной республики. 6 января 1992 года Верховный Совет НКР принял декларацию «О государственной независимости НКР». Азербайджан и Армения не признали национальную независимость НКР. С этого времени НКР существует в качестве нелегального государства.

Принятие Арменией и Азербайджаном в качестве полноправных участников в СБСЕ не стало препятствием для разворачивания в регионе с января 1992 года широкомасштабной войны. Армения и Азербайджан не воспользовались механизмами, предусмотренными в ОБСЕ для предотвращения конфликтов. В мае 1992 года вооружённые силы НКР прорвали блокаду региона и создали коридор для связи с Арменией. В ответ на эти действия летом 1992 года азербайджанские вооружённые силы атаковали не только Нагорный Карабах, но и Армению. СБСЕ не предприняла действенных шагов по прекращению конфликта вплоть до весны 1993 года, когда в результате контрнаступления армянских сил боевые действия перешли на

прилегающие к НКР территории Азербайджана. В апреле 1993 года СБСЕ в связи с ситуацией в Нагорном Карабахе обратилась к Совету Безопасности ООН. Совет Безопасности ООН признал районы, прилегающие к бывшей НКАО оккупированными со стороны местных армянских сил и потребовал их освобождения. При этом, не смотря на явную вовлечённость Армении в конфликт, Совет Безопасности не признал Армению ответственной за эту оккупацию. Война продолжалась до мая 1994 года, пока Азербайджан полностью не исчерпал свои военные ресурсы.

Армения и Азербайджан воздержались от официального объявления друг другу войны. Это позволило международным инстанциям рассматривать нагорно-карабахский конфликт как вооружённый конфликт в Азербайджане между правительством нового независимого государства и армянскими сепаратистами, захватившими в результате войны 11,5 тысяч квадратных километров территории Азербайджанской Республики, а Армению рассматривать как государство, обладающее фактическим эффективным контролем над положением в Нагорном Карабахе.

Проблема определения политического статуса населения Нагорного Карабаха служит главным препятствием для прекращения вооружённого конфликта между Арменией и Азербайджаном. Все попытки добиться между сторонами заключения соглашения «О прекращении вооружённого конфликта» параллельно с заключением соглашения «О статусе Нагорного Карабаха» или рамочного соглашения «Об основных принципах урегулирования нагорно-карабахского конфликта» до сих пор не привели ни к какому результату.

Суть проблемы заключается в том, что необходимыми компонентами соглашения «О прекращении вооружённого конфликта» являются обязательства сторон о неприменении силы или угрозы силой, разделение враждующих сторон и вывод военных сил с прилегающих к бывшей НКАО территорий. Совершенно очевидны мотивы, по которым политические и гражданские силы в НКР выступают против заключения соглашения «О прекращении вооружённого конфликта» без признания Азербайджаном и Арменией независимости Нагорно-Карабахской Республики. Эта позиция НКР, по сути, означает, что Армения, Азербайджан и остальные государства-участники ОБСЕ должны признать законность провозглашения НКР в сентябре 1991 года и её декларацию независимости от 6 января 1992 года. Между тем, политический фундамент урегулирования в формате Минской группы

ОБСЕ основан на прямо противоположном утверждении, что НКР является нелегальным государственным образованием, созданным путём применения силы. С точки зрения ОБСЕ, статус населения Нагорного Карабаха должен быть определён на основе принципов Хельсинкского Заключительного Акта, согласован с Арменией и Азербайджаном, и утверждён со стороны Минской Конференции ОБСЕ.

В этой связи, для понимания источников проблемы определения статуса населения Нагорного Карабаха и нахождения путей решения этой проблемы, актуальными являются следующие вопросы.

1. На каком основании СБСЕ в 1992 году признала Азербайджан полноправным участником Хельсинкского Заключительного Акта и отказала народу НКР в признании его права на свободное самоопределение?

2. Соответствует ли политическая позиция СБСЕ/ОБСЕ в отношении Нагорно-Карабахской Республики нормам международного права и принципам Хельсинкского Заключительного Акта?

3. Какими должны быть пути восстановления прав народа Нагорно-Карабахской Республики на мир и развитие?

2. Основополагающие нормы международного права и Хельсинкский заключительный акт

Организация Объединённых Наций была основана после второй мировой войны, прежде всего, преследуя цель поддерживать международный мир и безопасность, принимать эффективные коллективные меры для предотвращения и устранения угрозы миру и подавления актов агрессии или других нарушений мира. Согласно Уставу ООН, общепризнанными нормами международного права стали: неприменение силы или угрозы применения силы, мирное урегулирование споров, невмешательство во внутренние дела других государств, обязанность государств сотрудничать друг с другом в вопросах политического, экономического, социального и культурного развития, уважение равноправия и самоопределения народов, суверенное равенство государств, добросовестное выполнение обязательств, принятых в соответствии с Уставом ООН.

В 1970 году в Декларации «О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН» Генеральная ассамблея ООН раскрыла содержание и конкретизировала эти семь взаимосвязанных принципов, которыми обязано руководствоваться каждое государство в своих международных отношениях с другими государствами.

Создание региональной международной организации в Европе дало институту международного права дальнейшее развитие. Инициатором Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе (СБСЕ) в начале семидесятых годов выступил СССР. В нем приняли участие США, Канада, Турция и почти все европейские государства. Подписание Заключительного акта (итогового документа) этого совещания и учреждение СБСЕ состоялось в 1975 году в Хельсинки. В Декларации принципов, которыми государства-участники будут руководствоваться во взаимных отношениях, они приняли на себя обязательство соблюдать в отношении друг друга общепризнанные нормы международного права (вышеперечисленные семь принципов) и дополнили их тремя новыми принципами:

- считать нерушимыми границы друг друга и всех государств в Европе и воздерживаться в будущем от любых посягательств на эти границы;
- уважать территориальную целостность друг друга;
- уважать права человека и основные свободы граждан.

Заключительный акт СБСЕ стал фундаментом, на котором была построена европейская система коллективной безопасности, основанная на мерах по укреплению взаимного доверия и сокращении количества обычных вооружений в Европе. Он также послужил серьёзным стимулом для объединения европейских государств и начала процесса демократизации социалистических государств Восточной Европы и СССР.

В 1990 году государства-участники СБСЕ приняли Парижскую хартию для новой Европы (итоговый документ совещания, состоявшегося в Париже), в которой констатировали, что эра конфронтации и раскола Европы закончилась, и отныне их отношения будут основываться на взаимном уважении и сотрудничестве. Они приняли обязательство строить, консолидировать и укреплять демократию, как единственную систему правления, и признали принцип уважения человеческой личности и верховенства закона, как основу демократии.

Парижская хартия играла роль международной гарантии для СССР в том, что начатая им политическая реформа и переход к многопартийной системе не будут использованы Западом для вмешательства во внутривнутриполитические процессы в СССР с целью свержения существующего государственного строя.

3. Политический процесс признания новых независимых государств на территории СССР

Процесс демократизации в СССР и переход к многопартийной политической системе привел в 1990-1991 годах к развертыванию политической борьбы между правящей коммунистической партией и новообразованными политическими силами, выступающими за радикальные демократические перемены. Результатом этой борьбы стал приход к власти новых политических сил во многих республиках Советского Союза. Дальнейшая внутривнутриполитическая борьба приняла характер конфронтации между федеральными органами власти, т.е. «центром», и органами власти союзных республик, следствием которой стало свержение государственного строя в СССР и его распад.

Советский Союз был федеративным государством. Основой федерального устройства СССР являлись принципы свободного самоопределения наций и добровольное объединение равноправных союзных республик. Народ СССР имел единое гражданство – каждый гражданин союзной республики являлся гражданином СССР. Территория СССР была едина и состояла из территорий союзных республик. Государственное управление также было единым – органы власти союзных республик являлись частью государственных органов власти СССР. Каждая республика имела право на свободный выход из состава Союза ССР. Это решение должно было быть принято свободным волеизъявлением народа союзной республики. Принятый Верховным Советом СССР в 1990 году закон «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», сохранял за народами автономных образований право на самостоятельное решение вопроса о пребывании в Союзе ССР или в выходящей союзной республике, а также на постановку вопроса о своём государственно-правовом статусе. Согласно этому закону, процесс отделения союзной республики от Союза ССР должен был включать три этапа.

Первый этап – принятие Верховным Советом союзной республики, по собственной инициативе или на основе требования одной десятой электората, решения о постановке вопроса о выходе союзной республики из состава СССР и назначение даты проведения референдума в срок не ранее шести и не позднее девяти месяцев.

Второй этап – проведение референдума и подведение его итогов. В автономных образованиях референдум должен был проводиться отдельно по каждой автономии. Отдельно должны были быть подведены итоги голосования в районах компактного проживания национальных групп, составляющих большинство населения данной местности. Решение о выходе считалось принятым, если за него проголосовало не менее двух третей граждан СССР от общего числа электората республики.

Третий этап – переходный период сроком не более пяти лет, в течение которого между СССР и выходящей республикой решались экономические, финансово-имущественные и правовые вопросы.

Территория выходящей из Союза ССР республики определялась на основе итогов волеизъявления в автономных образованиях, согласования статуса территорий, не принадлежавших ей на момент ее вступления в состав СССР и статуса тех территорий, на которых компактно проживали национальные группы, составляющие большинство населения данной местности, с учетом результатов их волеизъявления на референдуме.

В течение переходного периода на территории республики действовала конституция СССР. После исполнения норм, предусмотренных законом, Съезд народных депутатов СССР принимал решение, подтверждающее завершение процесса по согласованию интересов и удовлетворению претензий выходящей республики. В этот момент прекращались полномочия депутатов, избранных народом отделившейся республики в органах власти СССР, а органы власти отделившейся республики обретали полную самостоятельность в качестве органов власти нового независимого государства.

Ни одна союзная республика не отделилась от СССР на основе своего конституционного права на свободный выход из его состава. Руководство союзных республик пошло по пути отмены действия конституции СССР на подчиненной себе территории (Украина, Узбекистан) или признания её изначально недействительной (Эстония, Латвия, Литва, Грузия, Азербайджан, Молдова).

Заключение руководством России, Украины и Беларуси 8 декабря 1991 года в Беловежской Пуще «Соглашения о создании СНГ» стало кульминацией политического процесса «упразднения» СССР. В этом Соглашении стороны провозгласили прекращение существования СССР как субъекта международного права и геополитической реальности, признали неприкосновенность существующих в рамках содружества границ, территориальную целостность друг друга, приняли обязательство взять под свою защиту национальные меньшинства и этнокультурные регионы. Они также приняли решение прекратить на своей территории действие органов бывшего СССР и не допустить применения норм конституции третьих государств, в том числе бывшего СССР.

В своём политическом заявлении по поводу заключения «Соглашения о создании СНГ» стороны отметили, что переговоры о подготовке нового Союзного договора зашли в тупик, объективный процесс выхода республик из состава Союза ССР и образования независимых государств стал реальным фактом. Свои действия они мотивировали наличием политического и экономического кризиса, вызванного «недалековидной политикой центра».

Двенадцать государств Европейского Сообщества отреагировали на это политическое событие 16 декабря 1991 года, приняв декларацию «О критериях признания новых государств в Восточной Европе и на территории Советского Союза». Государства ЕС подтвердили в декларации свою приверженность Заключительному акту Хельсинки 1975 г. и Парижской хартии для новой Европы 1990 г., вместе с этим, поддержали процесс распада СССР и СФРЮ (бывшая Югославия). Европейское Сообщество заявило о готовности признать новые субъекты, отвечающие стандартам международной практики, созданные на демократических основах, выполняющие международные обязательства. В качестве политического предусловия для признания независимости новых государств были выдвинуты требования:

- уважение положений Устава ООН и обязательств, вытекающих из Хельсинкского заключительного акта и Парижской хартии, особенно те, что касаются демократии и прав человека;
- гарантирование прав этнических и национальных меньшинств;
- уважение принципа нерушимости границ, которые могут быть изменены мирными средствами и путем согласия;
- принятие всех соответствующих обязательств о разоружении и нераспространении ядерного оружия с целью безопасности и региональной стабильности;

- обязательство решать все вопросы о правопреемстве и региональные споры путем согласия.

Одновременно с выдвижением этих требований государства ЕС заявили, что не будут признаваться государства, возникающие в результате агрессии.

Двадцать первого декабря 1991 года в Алма-Ате, бывшей столице Казахстана, главы одиннадцати союзных республик подписали Протокол к Соглашению о создании СНГ и приняли декларацию о прекращении существования СССР (Алма-атинская декларация). Согласно протоколу, Соглашение о создании СНГ вступало в силу для каждого государства-учредителя после его ратификации парламентом. Не дожидаясь ратификации соглашения, выступив в качестве Совета глав государств СНГ, главы союзных республик приняли решение, что Российская Федерация будет продолжателем членства СССР в ООН и других международных организациях. Далее, выступая уже как главы независимых государств, они заключили между государствами-учредителями СНГ Соглашение о совместных мерах в отношении ядерного оружия.

Решение Совета глав государств СНГ, что Россия будет государством-продолжателем Союза ССР в международных отношениях, находилось в открытом противоречии с «Соглашением о создании СНГ», которое включало в себя заявление, что Союз ССР, как субъект международного права, прекратил своё существование.

Государства-участники ЕС ответили на это решение 23 декабря 1991 года. В своём заявлении они сообщили, что «принимают к сведению, что международные права и обязательства бывшего СССР, включая права и обязательства по Уставу ООН, будут продолжать осуществляться Россией», а что касается других республик, то они готовы признать и их, «как только получат гарантии от этих республик о готовности выполнить требования, содержащиеся в декларации «О критериях признания новых государств в Восточной Европе и на территории Советского Союза».

Следующим шагом руководства союзных республики (кроме России) стало обращение к Совету министров СБСЕ/ОБСЕ с однотипным письмом, в котором они заявили о своем принятии Хельсинкского заключительного акта, Парижской хартии для новой Европы, а также всех остальных документов СБСЕ. При этом каждое правительство подтвердило, что согласно, чтобы все другие государства, образованные на территории бывшего Советского Союза, были приняты в качестве полноправных участников СБСЕ.

Совет министров СБСЕ в своем решении от 31 января 1992 года дал согласие на вступление государств-учредителей СНГ в СБСЕ/ОБСЕ, а Россию стал считать продолжателем членства СССР. Это означало, что государства-участники СБСЕ/ОБСЕ признали эти государства правопреемниками СССР, то есть они согласились принять на себя обязательство впредь уважать нерушимость границ, существовавших в СССР между бывшими союзными республиками и территориальную целостность новых независимых государств, провозглашенных на месте союзных республик. По рекомендации Совета Безопасности ООН 2 марта 1992 года Генеральная ассамблея приняла в члены своей организации восемь из одиннадцати государств-учредителей СНГ. Украина и Беларусь являлись членами ООН с 1945 года, Россия стала продолжателем членства СССР.

4. Юридическая несостоятельность доктрины распада СССР, как главный источник проблемы определения статуса населения Нагорного Карабаха

Вопросы законности провозглашения Нагорно-Карабахской Республики и декларации её независимости тесно связаны с вопросом законности провозглашения и международного признания Азербайджанской Республики. Политическая позиция СБСЕ/ОБСЕ по проблеме статуса населения Нагорного Карабаха опирается на существующую доктрину распада СССР, которая положена в основу «Соглашения о создании СНГ» и присоединения государств СНГ к Хельсинкскому заключительному акту СБСЕ.

Согласно этой доктрине, одностороннее провозглашение в сентябре 1991 года Нагорно-Карабахской Республики является незаконным политическим актом, поскольку этот акт совершён в период существования СССР и не признан властями Азербайджанской ССР и СССР.

Декларация независимости НКР также незаконна, поскольку совершена в одностороннем порядке после прекращения существования СССР, как федеративного государства, отмены конституции СССР и федеративного законодательства. Вывод, вытекающий из этой доктрины: независимость Нагорного Карабаха не может быть признана без согласия Азербайджана, в ущерб его территориальной целостности в границах Азербайджанской ССР, признанной Россией, как продолжателем СССР, и другими союзными

республиками, включая Армению. Следствием применения доктрины являются переговоры между Арменией и Азербайджаном по определению политического статуса населения Нагорного Карабаха.

Доктрина распада СССР основана на следующих постулатах:

1. СССР распался и прекратил своё существование как федеративное государство в следствие политического кризиса, поскольку федеральные органы государственной власти лишились дееспособности, органы государственной власти шести из двенадцати союзных республик (Азербайджан, Армения, Грузия, Молдова, Украина, Узбекистан) декларировали намерение выйти из состава СССР, а руководство остальных союзных республик не смогло прийти к согласию по поводу нового Союзного договора.

2. Государства-учредители СССР (Россия, Украина, Беларусь) 8 декабря 1991 года денонсировали Договор «Об образовании Союза ССР» 1922 года, отменили действие конституции СССР на своей территории и объявили о создании Содружества Независимых Государств.

3. В момент, когда главы союзных республик приняли декларацию о прекращении существования СССР, присоединились к Соглашению о создании СНГ и признали Россию продолжателем СССР, Россия стала продолжателем СССР, а народы остальных союзных республик обрели независимость.

4. Согласно принципу *uti possidetis juris*, право на самоопределение может быть осуществлено народами, проживающими в границах существующих между союзными республиками.

5. Границы новых независимых государств, образованных на месте союзных республик, нерушимы и не могут быть изменены без их согласия.

Здесь нужно отметить, что принцип *uti possidetis juris* означает, что право на самоопределение может быть осуществлено народом на территории, которая находится внутри границ, существовавших для этого народа в исторический период, предшествующий моменту обретения им своей независимости. То есть право народа на самоопределение не может выйти за пределы существующих границ. В юридической доктрине распада СССР принцип *uti possidetis juris* применен неправильно, в ущерб другим нормам международного права, о чем свидетельствуют следующие факты.

Во-первых, Договор «Об образовании Союза ССР» 1922 года не мог быть расторгнут его государствами-учредителями.

Основание: Договор «Об образовании Союза ССР» статья 25, 26; Венская Конвенция «О праве международных договоров» статьи 4, 56.

Вопрос, который был решён в этом договоре, это образование союзного федеративного государства. Право на денонсацию договора не предусматривалось. Договор был исполнен в момент образования СССР. Далее все вопросы, подлежащие утверждению, изменению и дополнению договора, находились в исключительном ведении высшего органа власти СССР. За каждой республикой сохранялось право свободного выхода из государства (Союза ССР), а не из договора о его образовании. Согласно нормам международного права такой договор не мог быть денонсирован.

Вывод – расторжение Договора «Об образовании Союза ССР» являлось политическим действием, основанным на обмане. Этот факт уже установлен, поскольку в марте 1996 года Государственная Дума РФ отменила постановление Верховного Совета РСФСР от 12 декабря 1991 года «О денонсации (прекращении) договора «Об образовании Союза ССР» и подтвердила, что «Соглашение о создании СНГ» не имело и не имеет юридической силы в части, относящейся к прекращению существования Союза ССР. В обращении к Совету Федерации по этому вопросу Дума отметила, что Договор «Об образовании СССР» 1922 года «в соответствии с кодифицированными Венской конвенцией о праве международных договоров 1969 года нормами международного права вообще не подлежал денонсации».

Во-вторых, руководство союзных республик не имело права, ни до, ни во время заключения «Соглашения о создании СНГ» отменить конституцию СССР на подчиненной себе территории.

Основание: Конституция СССР, статьи 33, 174; Закон СССР «Об органах государственной власти и управления Союза ССР в переходный период», статьи 2,7,8,9; «Всеобщая декларация прав человека» (ООН, 1948 год), статья 15.

Отмена конституции означает отмену гражданства. Согласно международному праву никто не может быть произвольно лишен своего гражданства. В СССР существовало единое гражданство, каждый гражданин союзной республики являлся гражданином СССР. Изменить конституцию Советского Союза имел право съезд народных депутатов СССР. Право вносить изменения в конституцию перешло к Верховному Совету СССР 2 октября 1991 года. Такое решение должно было быть принято совместно его обеими самостоятельными палатами. Эти изменения вступали в силу после их ратификации парламентами союзных республик. Верховный Совет СССР решения об отмене конституции не принимал и не мог принять, поскольку имел полномочия вносить изменения в конституцию, а не отменить её.

Вывод: Главы союзных республик, заключив от имени новых независимых государств «Соглашение о создании СНГ» и отменив конституцию СССР, произвольно лишили граждан союзных республик своего гражданства. Такое действие запрещено международным правом.

В-третьих, одновременная декларация независимости органами власти союзных республик не означала, что конституция СССР перестает действовать.

Основание: Конституция СССР, статья 72; закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», статьи 6, 9.

Верховные Советы союзных республик были правомочны принять декларацию о независимости. Решение о независимости должны были принять народы союзных республик квалифицированным большинством голосов избирателей. Принятие на референдуме решения о выходе республики из СССР не означало, что в этот момент республика обрела независимость. Для решения и согласования территориальных, экономических, социальных вопросов, связанных с отделением республики, устанавливался переходный период, срок которого не мог превышать 5 лет. Союзная республика могла быть признана независимым государством после завершения этого переходного периода.

Вывод: при одновременном отделении республик, конституция СССР продолжала действовать для каждой из них до завершения установленного для нее переходного периода.

В-четвертых, отмена конституции СССР не означала, что право на самоопределение народа СССР, перестало существовать.

Основание: Пакт о гражданских и политических правах, статьи 1, 5; Конституция СССР, статьи 2, 5, 75.

СССР являлся федеративным государством с единой территорией и единым народом.

Право на самоопределение народа СССР являлось международно признанным правом. Согласно нормам международного права, приобретенные в результате исторического развития международно признанные и законные права народов и граждан безвозвратны. Они никем не могут быть отняты силой или другим способом. Правосубъектность народа СССР могла быть прекращена только решением самого этого народа.

Согласно итогам всесоюзного референдума, проведенного 17 марта 1991 года по вопросу сохранения СССР, волеизъявлением большинства граждан СССР являлось сохранение СССР, как обновленного союзного федеративного государства. Референдума по вопросу прекращения СССР не проводилось.

Вывод: право на самоопределение могло легитимно перейти к народам союзных республик в случае, если бы народ СССР решением своего большинства сам прекратил свою правосубъектность. Фактически оно перешло к народам союзных республик вопреки волеизъявлению народа СССР.

В-пятых, международно признанные и законные права народов и граждан, которые существовали до момента отмены конституции СССР, не прекратили своё существование после её отмены. В частности, отмена конституции СССР не влияет на право автономных образований, в случае отделения союзной республики от СССР, на самостоятельное решение вопроса о своем государственно-правовом статусе.

Основание: Декларация прав народов России, Пакт о гражданских и политических правах, статья 1, 5; закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», статья 3; Конституция СССР, статья 74.

С точки зрения национальной политики СССР, союзные республики были образованы свободным самоопределением наций. Образование территорий союзных республик не имело ничего общего с применением принципа *uti possidetis juris*. Народы бывшей царской России самоопределялись на основе своей национальной принадлежности там, где они проживали, и устанавливали для себя тот политический статус, который считали приемлемым. Именно это определило внешние границы союзных республик и их административно-территориальное устройство.

Согласно закону СССР, в случае отделения союзной республики, за народами автономных республик и автономных образований сохранялось право на самостоятельное решение вопроса о пребывании в Союзе ССР или в выходящей союзной республике, а также на постановку вопроса о своем государственно-правовом статусе. Норма этого закона свидетельствует, что право на самостоятельное самоопределение народов автономий существовало всегда. Его источником являлся национальный суверенитет, провозглашенный в Декларации прав народов России в 1917 году. В соответствии с нормами международного права, право самостоятельного самоопределе-

ния народов автономных образований, входивших в состав союзной республики, не могло быть уничтожено политическими действиями самого СССР, союзных республик, других государств, народов или политических деятелей. Возникновение на основе принципа *uti possidetis juris* право всего азербайджанского народа на самоопределение в границах Азербайджанской СССР, не могло уничтожить существовавшее до этого признанное и сохранённое СССР и союзными республиками право на самостоятельное определение населением НКАО своего политического статуса, в случае отделения Азербайджана от СССР.

Вывод: поскольку вопрос самоопределения азербайджанского народа в 1991 году был вопросом независимости, что тождественно вопросу самоопределения при отделении республики от СССР, следовательно право на самостоятельное определение своего политического статуса народом НКАО тоже должно было быть реализовано.

В-шестых, принцип *uti possidetis juris* определяет вопрос границ, внутри которых осуществляется право на самоопределение народа, но не предопределяет вопрос территориальной целостности нового независимого государства.

Основание: конституция СССР, статьи 74,78; закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР», статья 14.

Территориальная целостность союзных республик была защищена конституцией СССР. В случае их выхода из СССР, это правило переставало действовать. Согласно закону СССР, территория отделяющейся республики определялась в соответствии с результатами референдума, итоги которого в автономных образованиях учитывались отдельно от общего итога голосования, а также с учетом согласования статуса территорий, которые были присоединены к ней за время ее пребывания в СССР и тех территорий, где национальные группы составляли большинство населения. Следовательно, согласно внутреннему праву СССР, границы союзных республик не могли служить нерушимыми границами независимых государств.

В момент заключения «Соглашения о создании СНГ», его стороны не являлись независимыми государствами. Согласно 5 статье «Соглашения о создании СНГ», «*Высокие Договаривающиеся Стороны признают и уважают территориальную целостность друг друга и неприкосновенность существующих границ в рамках содружества*».

Определение своего политического статуса это вопрос, который решается народом на основе его права на самоопределение. Из действия принципа *uti possidetis juris* следует признание права на самоопределение народа на территории, которая определена границами, существующими на момент признания независимости. Следовательно, в 5 статье «Соглашения о создании СНГ» могла быть признана неприкосновенность существующих границ и **право на самоопределение народов союзных республик**, а фактически была сразу признана территориальная целостность будущих независимых государств. Это выглядит как международное признание права ещё не образованного государства «априори» претендовать на территориальную целостность не только во внешних отношениях, но и во внутренних. Такого права не существует, оно является фикцией, вызванной простой подменой юридических категорий в тексте соглашения.

Вывод: признание государствами СНГ территориальной целостности друг друга в «Соглашении о создании СНГ» не имеет юридического содержания. Территориальная целостность новых государств, образованных на месте союзных республик, зависит от фактической реализации права на самоопределение народами, входившими в состав СССР.

В-седьмых, государства СБСЕ признали полноправное участие в Хельсинкском Заключительном Акте государств Балтии, Грузии, Азербайджана и Молдовы, акт независимости которых основан на пересмотре юридических обстоятельств, существовавших в момент заключения Хельсинкского заключительного акта.

Основание: декларация ООН «О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций», «Декларация принципов, которыми государства-участники будут руководствоваться во взаимных отношениях» Хельсинкского заключительного акта, Конституционные акты и Акты о восстановлении государственности государств Балтии, Грузии, Азербайджана и Молдовы.

В 1970 году государства, которые впоследствии создали СБСЕ, приняли на себя обязательство не признавать никакую оккупацию законной. В 1975 году они заключили новое международное соглашение – Хельсинкский заключительный акт СБСЕ, в котором приняли на себя обязательство в будущем уважать территориальную целостность СССР. Таким образом, они признали, что территория СССР образована законным путем, а не вследствие

оккупации. Согласно актам о независимости государств Балтии, Грузии, Азербайджана и Молдовы, их независимость была основана на признании оккупацией периода их пребывания в СССР.

В 1992 году государства СБСЕ, признав государства Балтии, Грузию, Азербайджан и Молдову полноправными участниками СБСЕ, фактически согласились, что территории этих государств были оккупированными со стороны СССР. Это действие откровенно находится в противоречии с предыдущим, в котором признана законность образования территории СССР.

Вывод: при присоединении государств Балтии и СНГ к Хельсинкскому заключительному акту, государства СБСЕ допустили пересмотр этого соглашения и его нарушение. Они отклонились от своего обязательства «в будущем уважать территориальную целостность СССР».

Государства-участники ЕС нарушили принцип невмешательства во внутренние дела другого государства и поддержали произвольное решение руководства союзных республик отменить конституцию Союза ССР и лишить граждан СССР своего гражданства. Вопросы отделения союзных республик от Союза ССР входили во внутреннюю компетенцию СССР. Согласно нормам конституции и законодательства Союза ССР, их решение должно было быть основано на свободном волеизъявлении граждан, путем переговоров между высшими органами власти Союза ССР и отделяющихся республик. Государства ЕС, приняв за основу, что Союз ССР прекратил своё существование, взяли на себя решение вопросов отделения союзных республик от Союза ССР и «продиктовали» критерии, которым должны соответствовать новые субъекты международного права. Вместе с этим, ЕС признало Россию государством-продолжателем Союза ССР, а остальные бывшие союзные республики – новыми государствами, правопреемниками Союза ССР. Таким образом, оказалось, что Союз ССР не прекратил своё существование. Россия стала государством-продолжателем Союза ССР в международных организациях и является постоянным членом Совета Безопасности ООН. Следовательно, Россия является тем субъектом международного права, который несёт ответственность за соблюдение неотъемлемых прав человека на всём постсоветском пространстве, включая право на самоопределение населения автономных образований в отделившихся республиках. Очевидно, что, признав Россию государством-продолжателем Союза ССР, государства ЕС признали, что в спорах, связанных с отделением союзных республик, вместо СССР должна была теперь выступать Россия.

Однако заявление государств-участников ЕС от 23 декабря 1991 года свидетельствует, что, признав Россию государством-продолжателем СССР, они продолжили считать, что для остальных бывших союзных республик СССР прекратил своё существование.

Доктрина распада СССР не выдерживает критики с точки зрения преемственности власти. Правомочность органов власти союзных республик прекратилась вместе с отменой конституции СССР. Отмена действия конституции СССР (многонациональной федерации) одновременно означала отмену действия соответствующих ей конституций союзных республик (субъектов федерации). Органы власти государств Балтии и СНГ, были избраны до отмены конституции СССР, поэтому в момент ее отмены, потеряли свою легитимность и правовую связь со своими гражданами.

Союзные республики имели право выйти из состава СССР, но их руководство не имело право отменить конституцию СССР на своей территории. Это решение руководства бывших союзных республик было незаконно не только потому, что являлось действием, направленным на свержение существующего государственного строя и нарушением внутреннего права СССР. Оно было также нарушением международного права. Согласно нормам Всеобщей декларации прав человека и Пакта о гражданских правах, никто не может быть произвольно лишен своего гражданства и никакие действия не могут уничтожить существующие у народа международно признанные права.

Таким образом, 21 декабря 1991 года, подписывая протокол Соглашения о создании СНГ, руководство союзных республик совершило международно-противоправное деяние, которое влечет за собой международно-правовую ответственность. До 26 декабря 1991 года эта ответственность лежала на СССР, поскольку органы власти союзных республик, свергнувшие существующий государственный строй, являлись частью системы его государственного управления. После этой даты, когда Президент СССР ушел в отставку, эта ответственность перешла к СНГ и его государствам-учредителям.

Решение Совета министров СБСЕ от 31 января 1992 года о присоединении государств СНГ к Хельсинкскому заключительному акту, Парижской хартии и другим документам СБСЕ также было незаконно. На момент принятия этого решения:

- Соглашение о создании СНГ не вступило в силу для Молдовы, Армении, Азербайджана, Кыргызстана и Таджикистана;

- решение о независимости республик не было подтверждено свободным волеизъявлением народов России, Беларуси, Молдовы, Азербайджана и республик средней Азии. На территории этих бывших союзных республик никогда не проводился референдум по вопросу независимости;

- Азербайджан и Молдова провозгласили свою независимость на основе признания их периода пребывания в СССР оккупацией, а конституцию СССР изначально недействительной;

- на части территории, в отношении которых Азербайджан и Молдова претендовали установить свой суверенитет, были уже провозглашены Приднестровская Молдавская ССР и Нагорно-Карабахская Республика с полномочиями союзной республики СССР. Решение об учреждении НКР было утверждено народом Нагорного Карабаха на референдуме 10 декабря 1991 года.

Законными правопреемниками СССР могли стать государства, учреждённые с соблюдением международно признанных прав, которыми народ СССР и его граждане обладали до свержения государственного строя. Свержение государственного строя в СССР не означало, что в отношении международных прав его народа государства СБСЕ могли в одностороннем порядке освободить себя от соблюдения своих международных обязательств по Хельсинкскому заключительному акту и Парижской хартии для новой Европы.

Согласие Совета министров СБСЕ на присоединение государств-учредителей СНГ к документам СБСЕ являлось нарушением их обязательства уважать права, присущие и охватываемые суверенитетом СССР (принцип суверенного равенства государств). Оно являлось нарушением обязательства уважать территориальную целостность СССР и право на самоопределение его народа. Общеизвестно, что 17 марта 1991 года на всесоюзном референдуме 76 процентов принявших в голосовании граждан СССР высказались за сохранение Союза ССР, как обновленной федерации равноправных суверенных республик, в которой будут в полной мере гарантироваться права и свободы человека любой национальности. В этом голосовании приняли участие около 149 миллиона человек, что составляло почти 80 процентов всего электората СССР.

Это решение нарушало также право на самоопределение автономий (НКАО) и право национальных меньшинств, составляющих большинство населения местности своего проживания (Шаумянский район Азербайджанс-

кой СССР) и населения территорий, присоединенных к республике в период её пребывания в СССР (Приднестровье), чтобы их волеизъявление учитывалось отдельно при определении политического статуса этих территорий.

Это решение, вместе с решениями о присоединении к СБСЕ государств Балтии и Грузии, означало пересмотр со стороны СБСЕ юридических обстоятельств, которые существовали на момент заключения Хельсинкского заключительного акта. В соответствии с Хельсинкским заключительным актом в 1975 году государства СБСЕ признали, что территория СССР образована законно и не является результатом оккупации территорий других государств. В 1991 году вопреки ранее принятым обязательствам они признали, что территория государств Балтии, Молдовы, Азербайджана и Грузии была оккупирована со стороны СССР.

За месяц до распада СССР, во время конференции в Москве, государства ОБСЕ приняли политическую декларацию (Документ Московского совещания конференции по человеческому измерению), согласно 17 пункту которой заявили о том, что власть, установленная в государстве ОБСЕ путем переворота, не будет поддержана остальными участниками этого соглашения. В момент коллективного обращения государств СНГ к ОБСЕ, государства ОБСЕ сделали вид, что не видят различия в правовом статусе отделившихся от СССР союзных республик и самопровозгласивших себя независимыми на территории СССР государств, т.е. не видят признаков нарушения законодательства СССР и государственного переворота.

Другим актуальным моментом, является факт коллективного присоединения государств СНГ (кроме России и Грузии) к ОБСЕ, поскольку, по существу, он является объединением двух международных организаций. Однако по факту оно таковым не является, поскольку каждое государство СНГ вступило в ОБСЕ отдельно, а СНГ сохранилось, как международная организация. Решения ОБСЕ принимаются на основании консенсуса. Присоединяясь к этому соглашению, государство этим признает права и обязанности всех других государств – участников соглашения. Государства-участники соглашения дают согласие на присоединение нового члена на основе консенсуса. При коллективном присоединении к соглашению вышло, что каждое государство СНГ, еще не став членом ОБСЕ, и, не обладая правами и обязанностями, по Хельсинкскому заключительному акту, участвовало в принятом на основании консенсуса решении ОБСЕ относительно присоединения к нему остальных государств СНГ.

Таким образом, государства СБСЕ, принимая в свои ряды государства СНГ, пренебрегли:

- императивными нормами международного права – игнорировали право народов СССР на самоопределение;
- принципами самого Хельсинкского заключительного акта и Парижской хартии – игнорировали принципы универсальности прав человека и верховенства закона;
- собственным заявлением, сделанным в политической декларации 4 октября 1991 года в Документе Московского совещания конференции по человеческому измерению, игнорировали факт государственного переворота, совершенного руководством Российской Федерации и поддержанного руководством остальных союзных республик;
- собственным внутренним порядком принятия решений – приняли решение о присоединении государств СНГ к СБСЕ на основе консенсуса с государствами, которые на этот момент участниками СБСЕ не являлись.

5. Несостоятельность политических оснований для признания Азербайджанской Республики полноправным участником СБСЕ/ОБСЕ

Верховный Совет Азербайджанской Республики принял 30 августа 1991 года декларацию о восстановлении государственной независимости Азербайджанской республики, существовавшей с 1918 по 1920 год. Этот политический шаг был совершен вопреки волеизъявлению большинства народа Азербайджана, 80 процентов электората которого проголосовало на всесоюзном референдуме 17 марта 1991 года за сохранение обновленного СССР.

Руководствуясь этой декларацией, 18 октября 1991 года Верховный Совет АР принял Конституционный акт о государственной независимости. Согласно положениям этого акта территория первой Азербайджанской республики была признана захваченной Советской Россией в апреле 1920 года. Договор «Об образовании СССР» 1922 года был признан недействительным с момента его заключения. Действие конституции СССР на территории республики было отменено, а положения конституции Азербайджанской ССР действовали только в части, не противоречащей Конституцион-

ному акту. Нормы международного права были признаны Азербайджанской Республикой в той части, которая не противоречила провозглашенным национальным интересам. Опираясь на положения этого Конституционного акта, 26 ноября 1991 года Верховный Совет АР упразднил Нагорно-Карабахскую автономную область.

СБСЕ, принимая в свой состав новые государства-правопреемники Союза ССР, игнорировала требования, установленные в декларации «О критериях признания новых государств в Восточной Европе и на территории Советского Союза». Согласно этим требованиям, для признания независимости Азербайджанской Республики и принятия её в состав ОБСЕ, было необходимо, чтобы Азербайджанская Республика признала недействительными принятые Верховным Советом Азербайджанской ССР «Декларацию о восстановлении государственной независимости» Азербайджанской Республики от 30 августа 1991 года, Конституционный акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики» от 18 октября 1991 года и закон «Об упразднении Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской Республики» от 26 ноября 1991 года.

Азербайджанская Республика не могла стать полноправным участником СБСЕ, если считала свою территорию освобожденной от оккупации со стороны Союза ССР. Государства СБСЕ в 1975 году в Хельсинкском заключительном акте признали территориальную целостность друг друга. Следовательно, новое государство, «освободившее свою территорию от оккупации» со стороны государства-участника СБСЕ, не могло тогда и не может когда-либо стать полноправным участником СБСЕ.

Не имела право Азербайджанская Республика пользоваться суверенным равенством с другими государствами и стать полноправным участником СБСЕ также потому, что отменила на своей территории, существовавшую в Азербайджанской ССР автономию, предоставленную армянскому национальному меньшинству. Решение Азербайджанской Республики отменить автономию Нагорного Карабаха было несовместимо с требованием государств ЕС к новым субъектам международного права в части гарантирования прав национальных меньшинств.

Согласно этим же требованиям, Азербайджанская Республика была обязана принять на себя обязательство разрешать вопросы, касающиеся правопреемства государств и региональных споров на основе соглашения, в том числе, предусматривая в случае необходимости, обращение в арбитраж.

раж. Это означало, что независимость Азербайджанской Республики не могла быть признана до тех пор, пока между правительством республики и органами власти нагорно-карабахского региона, не будет заключено соглашение о мирном урегулировании спора по вопросу определения политического статуса населения нагорно-карабахского региона. Этого не было сделано тогда и не сделано до сих пор.

Не соответствовал общепринятым международным стандартам и принципу верховенства права референдум, проведенный в Азербайджанской Республике 29 декабря 1991 года. Согласно результатам общесоюзного референдума, проведенного в СССР 17 марта 1991 года, более 80% имеющего право голосовать населения Азербайджанской ССР на вопрос: *«Считаете ли Вы необходимым сохранение Союза Советских Социалистических республик как обновлённой федерации равноправных суверенных республик, в которой будут в полной мере гарантироваться права и свободы человека любой национальности?»*, высказалось за сохранение обновлённого СССР. Спустя восемь месяцев таким же большинством голосов, это же население на вопрос: *«Вы за Конституционный Акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики?»*», высказалось за восстановление государственной независимости «оккупированной Россией» Азербайджанской Республики 1918-1920 года и признание недействительным Договора об образовании Союза ССР с момента его подписания, в части, относящейся к Азербайджанской Республике. Таким образом, большинство населения одной и той же территории, под руководством одного и того же правительства, по одному и тому же вопросу в течение одного года высказалось за два взаимоисключающих друг друга по политическому смыслу решения. Естественно, что подобная ситуации могла возникнуть лишь в следствие не соблюдения принципа верховенства права.

С юридической точки зрения, референдум по вопросу Конституционного Акта «О государственной независимости Азербайджанской Республики» являлся опросом общественного мнения, а не свободным волеизъявлением народа. Конституционный Акт был принят Верховным Советом Азербайджанской Республики (Азербайджанской ССР) 18 октября 1991 года и вступил в юридическую силу с момента его публикации. На его основе до 29 декабря 1991 года уже были приняты ряд законов, меняющих государственное устройство Азербайджанской Республики, например закон «Об упразднении Нагорно-Карабахской автономной области Азербайджанской

Республики» от 26 ноября 1991 года. Совершенно очевидно, что вопрос юридической силы Конституционного Акта для Азербайджанской Республики был решён до проведения референдума, следовательно, референдум лишь показал отношение населения к этому уже действующему правовому акту, а не являлся источником его легитимности.

Исторические факты свидетельствуют, что Азербайджанская Республика не соответствовала требованиям, выдвинутым со стороны государств-участников ЕС, для признания новых субъектов международного права. Приняв Азербайджанскую Республику в свой состав, ОБСЕ поддержала государственные акты Азербайджанской Республики, направленные на произвольное лишение населения нагорно-карабахского региона гражданства СССР, отмену его международно-признанных прав и применение силы против этого населения.

СБСЕ признала в 1992 году, что нагорно-карабахский конфликт это внутренний конфликт в Азербайджанской Республике, то есть восстание её граждан против своего законного правительства. Данное определение конфликта было необоснованно, поскольку очевидно, что граждане СССР нагорно-карабахского региона не могли «превратиться» против своей воли в граждан независимой Азербайджанской Республики. Очевидно также, что избранный в соответствии с конституцией Азербайджанской ССР в 1990 году Верховный Совет этой бывшей союзной республики, вышел за рамки этой самой конституции, когда принял Конституционный Акт о государственной независимости Азербайджанской Республики. С этого момента он перестал быть легитимным органом власти.

Согласно принципам международного права, власть в каждом государстве принадлежит его народу, никто не может отменить право на самоопределение народа, никто не может быть произвольно лишен своего гражданства, ни одно государство не может принудительно обратить в своё гражданство граждан другого государства. Каким образом СБСЕ, которая выступала с 1975 года защитником прав человека в СССР, в 1992 году приняла решения, ущемляющие элементарные права его граждан?

Очевидно, что эти действия СБСЕ противоречили её собственным принципам и международному праву. Территориальная целостность была «дарована» Азербайджанской Республике со стороны СБСЕ безотносительно к нормам международного права, политической ситуации в Азербайджанской ССР и правам граждан СССР, проживающих в нагорно-карабахском

регионе. Политика СБСЕ позволила Азербайджанской Республике безнаказанно применить силу против граждан СССР нагорно-карабахского региона. Годы перемирия не изменили отношения Азербайджанской Республики к проблеме Нагорного Карабаха. Военная доктрина этого государства свидетельствует, что новое нападение на население Нагорного Карабаха является исключительно вопросом времени.

В итоге, о международном признании независимости Азербайджанской Республики можно сказать, что это является примером того, как принцип универсальности прав человека может быть принесён международным сообществом в жертву принципу политической необходимости. В силу этого существует достаточно оснований полагать, что решение проблемы Нагорного Карабаха лежит вне рамок СБСЕ/ОБСЕ. Распад СССР является феноменальным примером открытого обмана, совершенного руководством бывших союзных республик и поддержанного государствами-участниками ЕС и СБСЕ. Если рассматривать проблему Нагорного Карабаха с этой точки зрения, то становится очевидным, что главной международно-политической задачей урегулирования нагорно-карабахского конфликта под эгидой СБСЕ/ОБСЕ изначально являлась легитимизация распада СССР и международного признания новых независимых государств, образованных в границах бывших союзных республик.

6. Признание международно-правовой ответственности Азербайджанской Республики, государств-участников СБСЕ/ОБСЕ и СНГ за нарушение фундаментальных прав человека на территории Нагорного Карабаха, как путь решения вопроса определения политического статуса населения Нагорного Карабаха.

Ответственность государств и международных организаций за совершение международно-противоправных деяний является объективной юридической реальностью. Каждое государство или лицо, права которого были нарушены действиями других государств или международных организаций, может потребовать их восстановления. Вопрос международного признания независимости НКР тесно связан с международно-правовой ответственностью СССР, России, Азербайджанской Республики, государств-участников СБСЕ/ОБСЕ и СНГ, как международной организации. Противоправные

действия и бездействия СНГ и этих государств во время и после распада СССР, привели к незаконному признанию правопреемства Азербайджанской Республики в отношении всей территории Азербайджанской ССР и безнаказанной агрессии против НКР. Эти нарушения продолжаются до сегодняшнего дня и служат источником военной угрозы безопасности НКР.

Отмена конституции СССР, частичное признание норм международного права и упразднение автономии НКАО являлись государственными актами, которые открыто попирали международно признанные гражданские права армянского населения Азербайджанской ССР. Действия руководства Азербайджана означали упразднение Азербайджанской ССР и учреждение нового государства. У граждан СССР вопреки их воле не могли возникнуть какие-либо обязанности по отношению к новому государству, провозглашенному вопреки соблюдению принципа верховенства права и нормам международного права. Эта политическая ситуация служила политико-правовым основанием для принятия 3 сентября 1991 года совместно органами власти НКАО и Шаумянского района Декларации о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики с полномочиями союзной республики СССР. На территории НКР сохранялось действие конституции СССР и союзное гражданство его населения. Референдум по вопросу независимости НКР, проведенный 10 декабря 1991 года на территории НКАО и Шаумянского района, подтвердил, что подавляющее большинство местного населения (82% электората) поддерживает решение о провозглашении Нагорно-Карабахской Республики и её независимости.

Таким образом, в декабре 1991 года произошел распад Азербайджанской ССР и образование на его территории двух новых государств. Первое государство: Азербайджанская Республика с площадью 81,5 тысяч квадратных километров, провозглашенная вопреки принципу верховенства права. Второе государство: Нагорно-Карабахская Республика с площадью 5 тысяч квадратных километров, провозглашенная без ущерба для принципа верховенства закона.

Министры иностранных дел государств ЕС, принимая 31 января 1992 года в составе Совета СБСЕ решение о присоединении Азербайджана к Хельсинкскому заключительному акту,

своим действием признали правопреемство Азербайджанской Республики в отношении всей территории Азербайджанской ССР. Они игнорировали факты того, что на этот момент автономия НКАО была упразднена, терри-

тория НКАО и Шаумянского района Азербайджанской ССР находилась в полной блокаде, против мирного населения Нагорного Карабаха применялась военная сила, само существование армянского населения находилось под угрозой. Очевидно, что требование гарантирования прав армянского национального меньшинства полностью не соблюдалось.

Игнорировали они также и факт того, что новое государство, учрежденное вопреки принципу верховенства права и с нарушением норм международного права, не может считать своими подданными граждан государства-предшественника без их добровольного согласия. Население НКР являлось гражданами СССР, открыто не признавшими суверенитет самопровозглашенной Азербайджанской Республики. Следовательно, нагорно-карабахский конфликт изначально не мог рассматриваться как конфликт между правительством Азербайджанской Республики и её подданными, которые подняли мятеж против государственного строя. Отказ руководства Азербайджана признать НКР, учрежденную на основе волеизъявления армян Нагорного Карабаха, являлся фактом, который означал, что существуют серьезные проблемы по вопросу правопреемства и региональный спор в связи с распадом Азербайджанской ССР. Международное обязательство Азербайджанской Республики решать вопросы правопреемства и региональный спор путем согласия отсутствовало тогда и отсутствует до сих пор.

Согласно принятому Генеральной ассамблеей в 1974 году определению, агрессией является применение вооруженной силы государством против суверенитета, территориальной неприкосновенности или политической независимости другого государства, или каким-либо другим образом, несовместимым с Уставом ООН. В этом определении термин «государство» употребляется, не предвешая вопроса о признании или вопроса о том, является ли государство членом Организации Объединенных Наций.

По состоянию на 26 декабря 1991 года Азербайджанская Республика являлась новым государством, провозглашенным на месте Азербайджанской ССР, а населяющие Нагорный Карабах люди являлись гражданами СССР, которые отказались признать суверенитет этого нового государства и учредили свою республику. В силу этого ни у кого не могло быть основания считать население Нагорного Карабаха мятежными гражданами независимой Азербайджанской Республики, а конфликт – её внутренним делом.

С 26 декабря 1991 года Азербайджанская Республика была обязана прекратить применение вооруженной силы против НКР. Между тем, военные действия продолжались с нарастающей силой. До мая 1992 года столица НКР и другие населенные пункты подвергались систематическим ударам реактивных систем залпового огня «Град» (БМ-21) и артиллерии, в результате которых погибло около тысячи человек мирного населения, несколько тысяч получили ранения. С мая 1992 года Азербайджан стал наносить авиационные удары по населенным пунктам Нагорного Карабаха, а в дальнейшем и Армении. В июне-июле 1992 года азербайджанской армии удалось захватить два города и около двух тысяч квадратных километров территории НКР. В результате этих военных действий более 65 тысяч человек были вынуждены тогда покинуть свои дома.

Бездействие Совета Безопасности ООН в отношении этой агрессии являлось деянием, нарушающим международные права населения Нагорного Карабаха. Это нарушение продолжается до сих пор, поскольку около 750 квадратных километров территории НКР остаются фактически оккупированными со стороны Азербайджанской Республики.

Для оценки международно-правовой ответственности Азербайджанской Республики за войну в Нагорном Карабахе важное значение имеют и другие исторические факты:

- Азербайджанская Республика признала неприкосновенность армяно-азербайджанской границы только в сентябре 1993 года, когда ее парламент ратифицировал Соглашение о создании СНГ и оно вступило в силу для Азербайджана;

- Армения и Азербайджан 8 июля 1992 года одновременно присоединились к Хельсинкскому заключительному акту, Парижской хартии для новой Европы и другим документам СБСЕ, но уже в августе 1992 года обязательство считать нерушимой армяно-азербайджанскую границу было нарушено Азербайджанской Республикой, которая захватила анклавное армянское село Арцвашен и оккупировала прилегающие к нему 40 квадратных километров территории, принадлежащей Армении. В этот же период со стороны бывшего Зангеланского района Азербайджанской ССР была начата блокада города Кафан, важного промышленно-транспортного центра юга Армении, связывающего Армению с Ираном. Дата захвата территории Арцвашенского анклава является началом войны между Арменией и Азербайджаном.

Эти факты свидетельствуют, что ответственность за нарушение армяно-азербайджанской границы лежит на Азербайджанской Республике, которая не признала неприкосновенность этой границы в 1992 году и открыто нарушила обязательство считать ее нерушимой.

Совет Безопасности ООН игнорировал в 1992 году факт агрессии Азербайджанской Республики по отношению к НКР и Армении и оккупации их территории. В свою очередь Азербайджанская Республика игнорировала в 1993 году требования резолюций Совета Безопасности ООН прекратить военные действия. Эти резолюции не стали препятствием для Турции, которая ввела свой военный контингент на территорию Нахичеванской автономной республики и Украины, которая осуществила в октябре 1993 года поставку в Азербайджан 150 танков Т-55. В результате военные действия продолжались до 12 мая 1994 года, пока Азербайджан не исчерпал свои военные ресурсы, а ни одно требование Совета Безопасности ООН: прекращение военных действий и враждебных актов, запрещение военных поставок, обеспечение свободы коммуникаций, освобождение захваченных территорий и возвращение беженцев – не выполнено до сегодняшнего дня.

В настоящее время Совет Безопасности ООН по-прежнему бездействует в отношении Азербайджанской Республики, которая осуществляет подготовку к новой войне и открыто угрожает силой нарушить существующую линию перемирия. В 2009 году Азербайджанская Республика превысила почти вдвое квоты по личному составу и обычным вооружениям, предусмотренные для него согласно Договору об обычных вооруженных силах в Европе и Ташкентскому соглашению 1992 года.

У границ Нагорного Карабаха и в оперативном резерве сегодня сосредоточены одна танковая, одна десантно-штурмовая, двенадцать механизированных и горнопехотных, три артиллерийские бригады азербайджанской армии, численностью около 75 тысяч человек, имеющие около 300 основных боевых танков Т-72, около 600 боевых бронированных машин и транспортеров (БМП-2, БТР-70,80 и др.), около 400 крупнокалиберных артиллерийских орудий, около 100 реактивных систем залпового огня и 8 ракетных пусковых установок оперативно-тактического комплекса «Точка-У». С воздуха эти силы могут быть поддержаны 12 многоцелевыми истребителями Миг-29, 15 штурмовиками Су-25 и 15 ударными вертолетами Ми-24. Около 50 самолетов устаревших образцов (Миг-21, Миг-25, Су-17, Су-24) могут выполнять вспомогательные боевые задачи. Главной ударной силой азер-

байджанской армии, которая служит основным источником вдохновения агрессивных намерений военно-политических кругов Азербайджана, являются 16 реактивных установок залпового огня «Смерч», приобретенных у Украины в 2005-2006 годах. Батарея (3-4 единицы) таких установок может наносить концентрированные разрушительные удары по площади в два-три квадратных километра на глубину более 70 км. Оперативно-тактические ракетные комплексы «Точка-У» и реактивные системы залпового огня «Смерч» представляют большую угрозу для мирного населения Нагорного Карабаха. Азербайджан не принял на себя какого-либо международного обязательства, которое ограничивало бы применение этого оружия против мирного населения.

Руководство Азербайджана сопровождает подготовку к войне формированием соответствующего общественного мнения. Основным инструментом этой информационной политики является клевета в отношении Армении, которую азербайджанские СМИ обвиняют в агрессии и оккупации 20% территории Азербайджана. В действительности независимая Армения никогда не совершала агрессивной политики в отношении Азербайджана, а её руководство всеми своими действиями продемонстрировало в 1992 году свою готовность вести переговоры относительно автономного статуса Нагорного Карабаха. Эти политические шаги Левона Тер-Петросяна не получили поддержки со стороны руководства Азербайджана, которое открыто преследовало цель полностью изгнать армян из Нагорного Карабаха.

Азербайджанские СМИ извращают содержание резолюций Совета Безопасности ООН 1993 года. В этих резолюциях Совет Безопасности ООН потребовал прекращения военных действий, но не дал определения агрессии в отношении кого-либо из воюющих сторон. Площадь территории, признанной им оккупированными со стороны Нагорного Карабаха, составляет около 7,5 тысяч квадратных километров, то есть 8% от территории Азербайджанской ССР, а не 17 тысяч квадратных километров, как утверждают азербайджанские СМИ. Призывая свой народ к «освобождению оккупированных территорий», азербайджанские СМИ, естественно, полностью умалчивают факт того, что требования указанных резолюций не были выполнены по вине агрессивной политики Азербайджанской Республики, а не Армении.

За восемнадцать лет, которые прошли после распада СССР, международное право получило существенное развитие в сферах, имеющих отно-

шение к правовой стороне проблемы урегулирования нагорно-карабахского конфликта. Вопросы ответственности государств и международных организаций за международно-противоправные деяния получили прояснение в статьях, представленных на рассмотрение Генеральной Ассамблеи со стороны Комиссии международного права в 2001 и 2008 годах. Ответственность международной организации за международно-противоправные деяния выражается в её обязанности осуществить возмещение вреда, причиненного этим деяниями. Полное возмещение вреда означает:

- реституцию, то есть восстановление положения, которое существовало до совершения противоправного деяния;
- компенсацию, то есть возмещение ущерба, который не возмещается реституцией;
- сатисфакцию, то есть признание факта нарушения и извинения за вред, который не может быть возмещен реституцией и компенсацией.

Действиями СНГ, ОБСЕ и ООН, которые нарушили законные права населения Нагорного Карабаха являются:

- заключение руководством бывших союзных республик Соглашения о создании СНГ и подписание его Протокола 21 декабря 1991 года;
- решение Совета министров СБСЕ о присоединении Азербайджанской Республики к СБСЕ;
- бездействие Совета Безопасности в отношении агрессии Азербайджанской Республики против НКР в 1992-1993 году.

В этих действиях (бездействиях) международно-противоправным деянием является признание правопреемства Азербайджанской Республики в отношении всей территории Азербайджанской ССР, которое осуществлено:

- в третьей и пятой статьях Соглашения о создании СНГ;
- во втором пункт Резюме выводов Пражского совещания 30-31 января 1992 года Совета СБСЕ;
- в подтверждении Советом Безопасности уважения суверенитета и территориальной целостности Азербайджанской Республики в отношении всей территории Азербайджанской ССР в резолюциях номер 822, 853, 874, 884.

Нарушения прав населения Нагорного Карабаха в 1991-1993 годах, порожденные этими международно-противоправными деяниями, продолжают до сих пор и причиняют вред народу Нагорно-Карабахской Республики.

Линия перемирия, установленная соглашением о прекращении огня между Азербайджаном, Арменией и Нагорным Карабахом 12 мая 1994 года, находится под защитой международного права. Угроза силой или ее применение с целью нарушения линии перемирия является нарушением международного права. Нагорный Карабах является стороной соглашения о прекращении огня и в силу этого субъектом, который вправе требовать от международных организаций соответствующих действий, предусмотренных в Уставе ООН для устранения угрозы миру. В этой связи, в условиях реальной угрозы своей безопасности, Нагорно-Карабахская Республика имеет право:

- обратиться к руководству СНГ и ОБСЕ с требованием признать недействительными решения этих международных организаций в части, касающейся признания правопреемства Азербайджанской Республики в отношении той территории Азербайджанской ССР, на которой 10 декабря 1991 года была учреждена Нагорно-Карабахская Республика, и приостановки членства Азербайджанской Республики в СНГ и ОБСЕ до заключения соглашения о прекращении вооруженного конфликта;

- обратиться к Совету Безопасности ООН с требованием предпринять все необходимые действия для устранения военной угрозы, существующей сегодня для безопасности Нагорно-Карабахской Республики, и признать действия Азербайджанской Республики в 1992-1994 годах против НКР агрессией, а захваченные ею в результате этих действий территории НКР – оккупированными.

Никакое исправление нарушения не может быть осуществлено при отсутствии требования пострадавшей стороны. Без проявления воли народа Нагорного Карабаха никакие решения в принципе не могут быть приняты. Народ НКР проявил мужество и отстоял своё право на жизнь и родину во время войны за независимость Нагорного Карабаха. Он должен проявить не меньшее мужество, чтобы, невзирая на авторитет международных организаций, потребовать от СНГ, ОБСЕ и ООН восстановления нарушенных в 1992 году его законных прав.

Для Российской Федерации, которая председательствует в этом году в СНГ, осуществление действий, направленных на исправление нарушений, допущенных во время заключения Соглашения о создании СНГ, означает приведение внешней политики своего государства в соответствие с решениями Государственной Думы РФ, принятых ею 15 марта 1996 года в

постановлении «О юридической силе для Российской Федерации – России результатов референдума СССР 17 марта 1991 г. по вопросу о сохранении Союза ССР». В этом постановлении Дума признала Соглашение о создании СНГ недействительным в части отмены конституции СССР.

Прекращение членства Азербайджанской Республики в СНГ и ОБСЕ до заключения соглашения о прекращении вооруженного конфликта открывает дорогу для его урегулирования на основе соблюдения принципов равноправия и самоопределения народов и суверенного равенства государств – Азербайджана, Армении и Нагорного Карабаха. В этом случае справедливое решение конфликта будет опираться на следующие принципы:

- ни один захват территории, который является результатом применения силы, не является законным;
- никто не может быть принужден принять гражданство противоборствующей стороны конфликта;
- национальные меньшинства, изгнанные силой или вынужденные покинуть родные места своего проживания, имеют коллективное право на получение справедливой территориальной компенсации;
- все мирные граждане бывшего СССР, затронутые этим конфликтом, должны получить соответствующую материальную компенсацию за ущерб, полученный ими в результате конфликта.

На основе этих принципов предметом переговоров станут соглашения:

- об установлении границ между Азербайджаном, Арменией и Нагорным Карабахом на основе определения размера справедливых территориальных компенсаций, которые Азербайджан, Армения и Нагорный Карабах должны предоставить национальным меньшинствам, изгнанным с территории их государств;
- о прекращении вооруженного конфликта, регулирующее порядок передачи территорий в соответствии с установленными границами и график вывода войск.

Процесс межэтнического размежевания армянского и азербайджанского народа происходит уже как минимум 200 лет. Война за независимость Нагорного Карабаха – его завершающая стадия. Усилия Минской Группы, направленные на восстановление совместного проживания двух народов, были изначально обречены на провал. Законы этногенеза имеют для людей такой же объективный характер, как и все другие законы природы. Социальная система построенная вопреки этим законам становится химерой.

Совместное проживание армян и азербайджанцев в СССР было обусловлено социально-политическими особенностями его государственного строя. Свержение этого строя уничтожило советскую действительность, которая служила основой для совместного проживания армянского и азербайджанского народов.

7. Резюме выводов

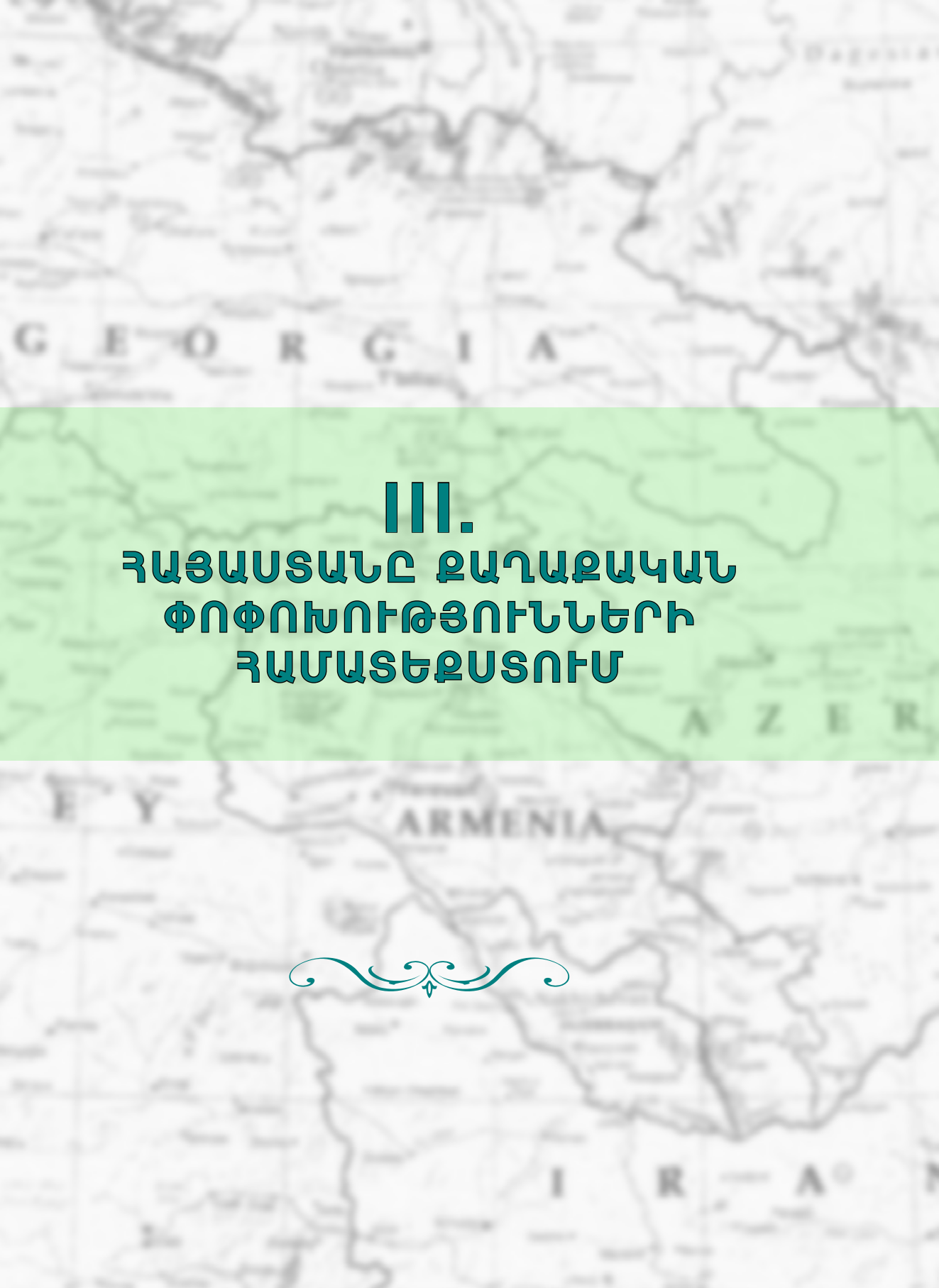
1. СБСЕ в 1992 году признала Азербайджан полноправным участником Хельсинкского заключительного акта и отказала народу НКР в признании его права на свободное самоопределение, опираясь на несостоятельную с юридической точки зрения доктрину распада Союза ССР.

2. Политическая позиция СБСЕ/ОБСЕ в отношении Нагорно-Карабахской Республики не соответствует нормам международного права и принципам Хельсинкского заключительного акта.

3. Вопрос определения статуса населения Нагорного Карабаха не может быть предметом переговоров между Арменией и Азербайджаном. Решение этого вопроса связано с признанием и восстановлением нарушенных прав бывших граждан Союза ССР, проживающих в Нагорном Карабахе. Предметом переговоров для урегулирования конфликта должны быть вопросы, связанные с легализацией обмена населением и справедливые территориальные изменения, которые обеспечат народам безопасные границы.

III. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

A faded map of Georgia, showing its borders with Armenia to the south and Azerbaijan to the east. The word "GEORGIA" is printed across the middle of the map.

III. ARMENIA IN THE CONTEXT OF POLITICAL CHANGES

A faded map of Armenia, showing its borders with Georgia to the north, Azerbaijan to the east, and Iraq and Turkey to the south. The word "ARMENIA" is printed across the middle of the map.

III. АРМЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕМЕН

ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКИЙ КРИЗИС 2008 ГОДА И ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ

ДАВИД ПЕТРОСЯН

*Политический обозреватель инфор-
мационного холдинга «Ноян Тапан»*

А. Парламентский пролог

Начало нынешнего этапа внутривнутриполитического кризиса в Армении было положено в начале 2007 года (автор полагает, что были и другие этапы политического кризиса, начиная с октября 1999 года, в том числе и кризис 2003-2004гг, который так и остался неразрешенным), который был годом парламентских выборов. Очевидно, что политическая сила, которая бы заняла прочные позиции по итогам парламентских выборов, могла бы претендовать на то, что ее лидер займет наиболее выгодные стартовые позиции на президентских выборах 2008 года. «Партия власти» в лице правящего тандема – президент Роберт Кочарян-министр обороны Серж Саргсян – готовилась к этому сложному процессу. Расширение полномочий премьер-министра после конституционного референдума 2005 года, по замыслу действующего главы государства, должна была произвести только рокировку внутри тандема, т.е. С.Саргсян должен был занять пост президента, а Р.Кочарян – премьер-министра. При этом, тандем должен был обойти на своем пути ряд опасных политических рифов, которые сложились в реально сложившейся авторитарной системе, тесно завяз-

занной на олигархию и криминал. Аналогичные системы, согласно Генри Хайле (Henry Hale) из департамента политических исследований университета Джорджа Вашингтона (США), сложились в ряде других постсоветских государствах, где произошли серьезные политические потрясения в первой половине 2000-ых годов (Грузия, Украина, Кыргызстан). В результате анализа американских исследователей выяснилось, что внутри данных систем, во властных элитах, в переходный период, обусловленный предстоящими общегосударственными выборами, может произойти раскол, который в целом приводит к ослаблению системы.

В качестве ключевых моментов анализа в вышеупомянутых системах выделим следующие:

- действующий глава государства в политических реалиях обладает куда большими (широкими) полномочиями, чем прописано в Основном законе страны. Система управляется через патрональные и клиентальные институты. Президент также осуществляет контроль над силовыми структурами, судебной системой и различными «группами влияния» (в частности, криминал и крупный бизнес);

- действующий глава государства делает публичное заявление о том, что он более не будет баллотироваться на следующий срок, т.е. делает публичное заявление о том, что он является «хромой уткой»;

- действующий глава государства публично представляет обществу своего преемника,

- успех преемника в немалой степени зависит от рейтинга действующего президента. Если он предельно низкий, то преемник будет испытывать крайне серьезные проблемы в будущем;

- глава государства избирается на прямых выборах;

- парламентские выборы, проходящие до президентских выборов, становятся своеобразными праймериз для властных элит;

- в существующей системе в соревновании между элитами каждая из них обеспокоена, что конкуренты могут захватить президентское кресло, которое **НЕДЕЛИМО**, т.е. «победитель получает все!»;

- оппозицию возглавляет харизматический политический лидер, ранее занимавший видный пост в «партии власти».

Главной проблемой во внутривластном (внутриэлитном) состязании для С.Саргсяна была фигура действующего премьер-министра Андраника Маргаряна. Однако, после его внезапной смерти, путь на Олимп власти для

министра обороны был открыт. Став во главе правительства и Республиканской партии Армении (РПА), С.Саргсян вступил в политическую баталию с партией «Баргавач Айастан» («Процветающая Армения»). В этой борьбе премьер-министр, прежде всего, использовал то обстоятельство, что президент Р.Кочарян является «хромой уткой».

Этот раунд внутривластной борьбы остался за премьером, т.к. премьер взял контроль над парламентским большинством и получил выгодную ему, а не президенту конфигурацию политических сил в Национальном Собрании. Между тем, по замыслу Р.Кочаряна, парламентское большинство должно было остаться за ним с тем, чтобы, занимая пост премьер-министра, он мог бы оставаться первым лицом и лидером «партии власти». Однако проект так и не был реализован. Поэтому в качестве компромисса внутри «партии власти» была создана коалиция с участием РПА и «Процветающей Армении» и выяснение вопроса «кто первый» в будущем тандеме было отложено на следующий год.

Особо отметим, что в связи с парламентскими выборами, поведение главных внешних игроков – Европейского Союза, России и США, было различным. Внешне, наиболее активными выглядели россияне, которые практически открыто лоббировали интересы премьер-министра С.Саргсяна, т.е. поддерживали одну часть «партии власти» Армении против другой. Главными лоббистами премьер-министра в Москве, как нам представляется, выступали: первый вице-премьер – министр Сергей Иванов, исполнительный секретарь СНГ Владимир Рушайло, политолог и член Общественной палаты РФ Андраник Мигранян, глава фонда «Русский мир» Вячеслав Никонов и главный российский эксперт по СНГ, депутат парламента Константин Задулин.

Российская сторона, для обеспечения успеха С.Саргсяна, добивалась того, чтобы партии, входящие в парламентский блок «Ардарутюн» («Справедливость») не сформировали единого избирательного блока в 2007 году, что, в общем-то, совпадало с интересами американцев и европейцев.

Вышеупомянутая позиция российских лоббистов привела к тому, что в системе «партии власти» Армении по итогам парламентских выборов создались серьезные условия для формирования дисбаланса в пользу премьер-министра. В частности, в парламенте не оказалось сколь-либо значимой политической силы, которая была бы «страхующей» и в какой-то степени подконтрольной им в отношении будущего президента.

В целом, итоги парламентских выборов, которые прошли с уже ставшими обычными для Армении тотальными фальсификациями, полностью устроили Брюссель и Вашингтон. Оба этих центра силы, через подконтрольные им международные структуры, с некоторыми оговорками, признали итоги выборов, приветствовали их и даже зафиксировали «прогресс» относительно предыдущих общегосударственных выборов.

Структура нового парламента их в целом устраивала. В самом деле: парламентское большинство в лице РПА контролировалось кандидатом в президенты, которому они оказывали всяческую поддержку. В качестве иллюстрации достаточно привести февральский репортаж «Евроныус» об Армении, где главным героем выступал не глава правительства А.Маргарян, а почему-то глава военного ведомства.

Партия «Прозцветающая Армения», являющаяся политическим проектом Р.Кочаряна, никем из внешних игроков не рассматривалась как серьезная политическая сила и все внешние игроки предполагали, что рано или поздно С.Саргсян встроит ее в свою систему «партии власти».

Если говорить о традиционной армянской партии АРФ-Дашнакцутюн, то несмотря на наличие в ней мощного прокочаряновского крыла, в ее руководстве всегда были достаточно влиятельные фигуры и круги, тяготеющие к С.Саргсяну.

Наконец, две оппозиционные партии «Жарангутюн» («Наследие») и «Оринац еркир» («Страна законности») всегда рассматривались как прозападные, исходя из явного тяготения Артура Багдасаряна к Парижу. Что касается Раффи Ованнисяна, то всеми внешними игроками он рассматривается, прежде всего, в контексте того обстоятельства, что является бывшим гражданином США.

Таким образом, с точки зрения Брюсселя и Вашингтона парламент находился под контролем строго «прозападных» политических сил, а с точки зрения Москвы – «пророссийских».

Главной отличительной особенностью всего вышеупомянутого процесса было то, что вся перекройка внутриполитической карты Армении произошла без участия общества. И это несмотря на то, что согласно официальным данным, на парламентских выборах проголосовало, без малого, 1,4 млн. избирателей.

В этой ситуации на политическую площадку страны, почти после десятилетнего отсутствия, возвращается экс-президент Левон Тер-Петросян,

который изначально сделал свою главную ставку именно на общественное мнение и открыто провозгласил свое намерение сделать общественное мнение важнейшим фактором политической борьбы в Армении.

В. Выборы и поствыборный процесс

Ставка Л.Тер-Петросяна на общество и его мнение полностью оправдала себя. Для достижения реального успеха на предстоящих президентских выборах первый президент должен был решить несколько важных задач. Среди них:

- I) добиться повышения своего личного и электорального рейтинга через изменение внутривнутриполитической ситуации в стране, сделав ее динамичной;
- II) добиться благосклонности, в крайнем случае, нейтралитета – гарантий невмешательства, со стороны ведущих внешних игроков (США, Европейский Союз и Россия);
- III) создать такую ситуацию, чтобы основательно были поколеблены устои властной пирамиды и, тем самым, началось бы «бегство крыс» с тонущего корабля «партии власти».

Уже по положению на конец декабря 2007г. экс-президенту и его команде удалось:

- мобилизовать абсолютное большинство оппозиционного политического ресурса в свою поддержку (в 1996 и 2003гг. аналогичного положения удалось достичь лишь за 10-12 дней до голосования);
- отчасти прорвав информационную блокаду, во многом изменить общественное мнение в стране. Ситуация в вопросе того, кто будет следующим президентом Армении уже не выглядела так однозначно, как это было ранее;
- добиться повышенного внимания международных структур к внутривнутриполитической ситуации в Армении;
- во многом была развенчана позиция некоторых кандидатов, которые выставили свои кандидатуры, вступив в сделку с властями и которые на выборах должны были играть против Л.Тер-Петросяна.

В ответ «партия власти» действовала старыми испытанными методами, изначально сделав ставку на массовый подкуп неимущей части избирателей, тотальную фальсификацию итогов выборов, криминал, администра-

тивный ресурс, спойлеров... и на то обстоятельство, что международное сообщество в очередной раз “проглотит” сфальсифицированные выборы главы государства в Армении. Причина этой уверенности крылась в том, что кандидат в президенты от «партии власти» уже дал немалые обещания, как Вашингтону, так и Брюсселю с Москвой. Одновременно, в публичной части предвыборной кампании С.Саргсян демонстрировал себя как сдержанного, прагматичного и, одновременно, националистического политика, который имеет большой опыт государственного управления.

Несмотря на огромную внутреннюю и внешнюю ресурсную поддержку, за несколько дней до голосования стало очевидно, что без прямой поддержки действующего главы государства С.Саргсян может остаться без президентского мандата. Именно тогда С.Саргсян понял, что вероятность проигрыша выборов достаточно высока и призвал на помощь Р.Кочаряна. Последний видимо и продиктовал условия будущего президентского правления С.Саргсяна, суть которых сводилась к тому, что главным в будущем властном тандеме вновь будет он, Р.Кочарян, пусть и на посту премьер-министра. С 17 февраля все силовые и госструктуры получили указание от пока еще действующего президента о том, как именно они должны действовать во время выборов, т.е. внутри властного тандема и внутри властной элиты был достигнут новый компромисс, который оказался более выгодным для Р.Кочаряна. Кстати, именно с этого момента офисы партии «Прцветающая Армения» активно включились в действия против оппозиции, хотя до этого они были откровенно пассивны во время всей предвыборной кампании.

Особо отметим момент, связанный со спойлерами. В истории Третьей республики было много сфальсифицированных выборов, но институт спойлеров появился впервые на президентских выборах 2003 года. Однако, «пиком расцвета» этого института, видимо, стоит считать президентские выборы 2008 года, когда 17 февраля в открытом эфире Общественного ТВ кандидат Арташес Гегамян (партия «Национальное единение») сделал заявление о том, что в действительности на этих выборах 8 кандидатов борются против одного единственного – Левона Тер-Петросяна. Спойлеры, на наш взгляд, делились на две группы. Группа первого уровня: Арам Арутюнян, Арман Меликян, Арташес Гегамян, Тигран Карапетян и Вазген Манукян. Группа второго уровня, которая представлялась более идеологизированной: Ваган Ованнисян и Артур Багдасарян.

Зная о готовящихся силовых акциях против сторонников Л.Тер-Петросяна, на злополучном поствыборном митинге 26 февраля 2008 года С.Саргсян заявил: «... С этой высокой трибуны обращаюсь к бывшим кандидатам в президенты и поддерживающим их политическим силам: давайте сотрудничать – вплоть до формирования коалиционного правительства. Одна из моих целей – использовать все конструктивные силы для развития Армении».

Этот призыв был адресован не Л.Тер-Петросяну и его сторонникам, как сейчас утверждают функционеры РПА, а спойлерам. Это был мессидж о том, что спойлеры будут инкорпорированы в «партию власти». Надо отдать должное С.Саргсяну – обещание свое он сдержал. Свидетельство тому – инкорпорирование во власть выступавших с оппозиционных позиций партий АРФ-Дашнакцутюн и «Страна законности», соответствующие посты для их лидеров и функционеров. Для менее значимых спойлеров был сформирован Общественный совет при президенте, который возглавил экс-премьер-министр и бывший соратник Л.Тер-Петросяна по комитету «Карабах» Вазген Манукян.

Согласно официальным данным в выборах приняло участие 1 670 656 избирателей (почти 70% явка). Двое из 8 членов ЦИК (представляющие парламентские партии «Наследие» и «Страна законности») отказались подписаться под протоколом, фиксирующим предварительные итоги президентских выборов, а один (представляющий АРФ-Дашнакцутюн), подписав протокол, высказал особое мнение.

Впервые по ходу выборов в Армении были проведены три exit-polls. Два армянскими организациями («Альфа – ГА» и гражданская инициатива «Альянс», а один – британской социологической службой «Populus» (данная служба проводила exit-polls по заказу Общественного телевидения Армении). Оба опроса, проведенного армянскими организациями, отдавали пальму первенства Левону Тер-Петросяну. Согласно «Альфа – ГА» он побеждал в первом туре, набрав 54,2% против 24,4% у Сержа Саркисяна. По данным «Альянса» должен был состояться второй тур, но после первого также лидировал Левон Тер-Петросян за которого проголосовали 37,7%, а за Сержа Саркисяна 34,5%. Данные «Populus»: Серж Саркисян - 57,01%, Л.Тер-Петросян - 17,04%. Все электронные СМИ, которые, как известно, контролируются из президентского дворца, представили телезрителям данные только британской организации. Особо отметим то обстоятельство, что

в дальнейшем в многочисленных публикациях проводились ссылки только на exit-polls, проведенный «Populus», а остальные были подвергнуты забвению.

В целом, мы уже неоднократно отмечали, что реальная активность избирателей в Армении, т.е. явка, составляет порядка 1,0-1,1 млн. избирателей. Можно согласиться с тем, что в результате активной предвыборной кампании к избирательным урнам могло реально прийти до 1,3 млн. избирателей. Поэтому цифра почти в 1,7 млн. представляется нам некорректной. Впрочем, аналогичные некорректные цифры были зафиксированы во время конституционного референдума 2005 года и предыдущих президентских выборов (2003 год). Таким образом, у нас есть все основания предполагать, что в избирательных урнах оказалось порядка 400 тысяч «лишних» бюллетеней. В печальной истории общенациональных выборов в Армении еще не было случая, чтобы эти бюллетени были проголосованы в пользу оппозиции. Эта традиция сохранилась и на минувших выборах. Для этого, комплексно были использованы не только все ранее известные методы, но апробированы новые. Так, «Избирательный кодекс» (напомним, что он получил позитивную оценку экспертов «Венецианской комиссии» Совета Европы) фактически узаконил голосование избирателей без предъявления паспорта. Для этого достаточно предъявить так называемую «форму N9», т.е. бланк с фотографией, который отмечает, что паспорт данного гражданина временно находится в полиции. Все бы ничего, но за состояние паспортных дел в Полиции Армении отвечала родственница премьер-министра С.Саркисяна – полковник Альвина Закарян. Сколько бланков «формы N9» находилось на руках у избирателей – неизвестно. Можно только предположить, что один и тот же человек мог получить несколько бланков с разными фамилиями и адресами, но с одной и той же фотографией.

Заявление о том, что число избирателей, пришедших на выборы нереально, сделал один из кандидатов-спойлеров – Арман Меликян. При этом он, ссылаясь на официальные статистические данные и результаты социологических опросов, проведенных провластным центром «Социометр», высказал мнение, что реальное число участников голосования на 350 тысяч меньше объявленного ЦИК.

Известно, что огромное множество общественных и природных явлений, возможно моделировать, используя методы распределения математической статистики (Гаусса, Пуассона, Максвелла и др.). Используя официальные

данные ЦИК, а также ряд выявленных закономерностей, исследователь Гукас Меграбян (см «Жаманак-Ереван» от 8 апреля 2008 года) пришел к выводу, что реально число проголосовавших на последних президентских выборах в Армении составило 1045197 - 1145574 человек, т.е. на 525453 - 625830 человек меньше чем данные представленные ЦИК. Согласно расчетам Г.Меграбяна, провозглашенный ЦИК победитель выборов С.Саркисян занял лишь третье место, набрав 16,3-17,8% голосов избирателей, уступив Л.Тер-Петросяну (47,3% - 51,9%) и А.Багдасаряну (18,3% - 20%) и опередив В.Ованнисяна (9,5% - 10,5%).

Главные вбросы бюллетеней были осуществлены скоординированными криминальными группами, которых, в большинстве случаев, прикрывала полиция. Попытки доверенных лиц Л.Тер-Петросяна оказать сопротивление криминальным группам, врывающимся на участки во время голосования и при подсчете голосов приводили к тому, что они в итоге оказывались лицом к лицу с полицейскими со всеми вытекающими отсюда последствиями. Скоординированные действия криминалитета и людей в погонах, на наш взгляд, были обусловлены тем, что 17 февраля в эфире Общественного телевидения Армении кандидат С.Саркисян сказал, что действующему президенту «найдется место в исполнительной власти», т.е. речь видимо шла о том, что будущим премьер-министром может стать Р.Кочарян. Этим и объясняется то обстоятельство, что в нападениях на избирательные участки, по свидетельству прессы, приняли участие люди из окружения тех олигархов, которые близки к Р.Кочаряну и до последних дней избирательной кампании сохраняли относительный нейтралитет. Речь идет о депутатах парламента Гагике Царукяне, Рубене Айрапетяне, Самвеле Алексяняне и других. Во время этих действий, в ряде случаев, была продемонстрирована средневековая жестокость. Здесь было все: захваты заложников, заковывание их в цепи и жестокие избиения; избиения женщин в присутствии полиции; избиения депутатов от партии «Наследие» и т.д.

Ход выборов, подготовка к ним и голосование, как обычно, в своих первичных докладах были признаны международными организациями, приславшими наблюдателей, соответствующими взятым на себя обязательствам официальным Ереваном: миссия ОБСЕ/ ПАСЕ, а также наблюдательная миссия СНГ. Миссия мониторинга Бюро демократических институтов и прав человека ОБСЕ оценила президентские выборы 19 февраля «как шаг к становлению демократии».

Создалось такое впечатление, что наблюдатели, особенно из ОБСЕ/ПАСЕ прекрасно осознавали, что их первое поствыборное заявление не имеет ничего общего с увиденным ими, т.к. в докладе было отмечено, что наблюдатели стали свидетелями того, что на ряде избирательных участков были посторонние лица, не уполномоченные находиться там. Причем, последние вмешивались в ход избирательных процессов. Наблюдатели также зафиксировали случаи «подконтрольного голосования», заполнения урн, подкупа избирателей и пр.

Более того, они прекрасно понимали, что эти выборы не могут не вызвать массовых акций протеста у проигравшей стороны. В этом плане достаточно интересным является то, что глава наблюдательской миссии ПАСЕ Джон Прескотт в свою очередь заявил, что признание итогов выборов «находится в руках армянского народа». Это заявление в определенной мере можно расценивать как провокационное. Сторонники Л.Тер-Петросяна не могли не обратить внимание на эту фразу, также как и на заявление Госдепартамента США по итогам выборов.

В поствыборной ситуации очень важным был вышеупомянутый день 26 февраля, когда участники митинга в поддержку избранного президента С.Саргсяна впоследствии присоединились к оппозиции, удвоив число участников ее акций протеста на площади Свободы. Наиболее радикальные сторонники Л.Тер-Петросяна до сих пор винят своего лидера в том, что в этот день он не повел их на штурм зданий правительства, резиденции президента и вообще насильственного захвата власти. Однако, экс-президент изначально отказался от этой идеи. Кроме того, Л.Тер-Петросян прекрасно просчитал ситуацию, ведь в случае попытки захвата здания какого-либо государственного учреждения власть получала прекрасный повод для санкционирования применения силы против оппозиции. Помимо всего прочего, согласившись на насильственные действия, экс-президент сам бы отказался от того, к чему призывал, а именно: к ненасильственным, мирным акциям протеста.

Почти наверняка решение о насильственном подавлении акций протеста оппозиции и домашнем аресте Л.Тер-Петросяна действующий президент принимал единолично, ориентируясь на полную и беспрекословную поддержку со стороны правящей элиты, которая сплотилась против опасности потери власти с 17 февраля.

При этом, судя по докладам, опубликованным оппозиционными членами «Группы по сбору фактов», эта бесспорная элитная поддержка воплотилась в ряд правовых актов, многие положения которых напрямую противоречили Основному закону страны. Речь, прежде всего, идет о самом указе президента Р. Кочаряна о введении чрезвычайного положения и привлечении к силовой операции армии, а также печально известном приказе N0038 тогдашнего министра обороны Армении Микаела Арутюняна.

Отметим также, что при планировании силовой акции против спонтанного митинга, начавшегося у памятника А. Мясникяну 1 марта 2008 года, она была осуществлена таким образом, чтобы оправдать не просто использование силы, подключение армии, но и использование огнестрельного оружия. Отсюда и убийство военнослужащего срочной службы внутренних войск, организованные со стороны властей ограбления близлежащих элитных продовольственных магазинов (об этом заявили сами грабители во время суда над ними), а также поджоги старых автомобилей «Скорой помощи».

И еще одна важная деталь: среди 8 гражданских лиц, погибших 1 марта 2008 года, один не был сторонником Л. Тер-Петросяна. Гор Клоян был членом партии «Прорывающаяся Армения» и доверенным лицом С. Саргсяна на избирательном участке 7/12 и был возмущен масштабом увиденных им фальсификаций в пользу избранного президента. Именно по этой причине он присоединился к спонтанной акции протеста.

Этот трагический случай свидетельствует о том, что, принимая решения на тотальные фальсификации выборов, правящая элита несколько не была обеспокоена мнением даже своих сторонников, не говоря уже о большей части общества.

С. Действия структур, несущих прямую ответственность за разные сферы безопасности

Постараемся представить и проанализировать ситуацию в различных государственных структурах, несущих ответственность за разные сферы безопасности в период начавшегося поствыборного политического кризиса и в дальнейшем:

І. Совет национальной безопасности (СНБ). На момент происходящих событий он возглавлялся Арменом Геворгяном, который, по совместитель-

ству, занимал пост руководителя администрации президента. Собственно с 2000 года, после отставки премьер-министра Арама З.Саркисяна и министра обороны Вагаршака Арутюняна, СНБ не собирался ни разу. Во всяком случае, до 2008 года об этом не было ни одного официального сообщения. Для сравнения отметим, что в период с 1992 по 1999гг. включительно в СМИ регулярно публиковались сообщения о заседаниях СНБ. Напомним, что с осени 1999 года до весны 2007 года пост секретаря СНБ занимал по совместительству глава оборонного ведомства Серж Саргсян. Однако, нам ничего не известно о деятельности аппарата СНБ, вообще отсутствуют сколь-либо внятные сведения о его наличии. Исключение, пожалуй, составлял «Институт политических исследований при президенте Республики Армения» возглавляемый Гарником Исагуляном. Но и эта структура была больше увязана непосредственно на президента, а не на СНБ. Кроме того, она изначально не предназначалась для поддержки оперативных решений по таким ситуациям. Получается, что должность секретаря СНБ, которую занимал 8 лет С.Саргсян, была лишь дополнительным титулом к его первой должности главы оборонного ведомства и в какой-то степени подчеркивала его место в тандеме Р.Кочарян - С.Саргсян, а также его допуск к информации высшего порядка и к принятию тех или иных решений.

Таким образом, у президента Р.Кочаряна, де-факто, не было под рукой государственного института, который, мог бы в обобщенном виде предоставить ему консолидированный анализ информации, поступающей из всех ведомств, завязанных на ситуацию и предложить ему различные варианты решений, преимущества и недостатки каждого варианта. Эта ситуация является не только результатом того, что Р.Кочарян, по сути, никогда и не нуждался в этом институте, полностью ориентируясь лишь на самого себя, свою откровенную склонность к силовому инструментарию и на советы своего ближайшего окружения.

В кризисной ситуации февраля-марта 2008 года, ввиду де-факто отсутствия государственного института Р.Кочарян создал временный – известный как штаб, точное название которого и функции были неизвестны. Информацию об этом дал бывший начальник Полиции Армении Айк Арутюнян во время работы временной парламентской комиссии по расследованию обстоятельств событий 1 марта 2008 года. Причем эта структура (штаб) была создана без какого-либо правового обоснования (не было опубликовано ни одного правового акта о его создании) и де-юре она была изначально теневой.

Отсутствие СНБ, как института, является результатом не только личной инициативы Р.Кочаряна или его характера, который изначально предполагал, что такого рода «советы» ему не нужны, но и результатом того, что этот институт не был изначально нужен авторитарной олигархическо-криминальной системе латиноамериканского либо салазаровского типа, которая управляется через патрональные и клиентальные институты.

После формирования своей политической команды С.Саргсян предоставил пост секретаря СНБ спойлеру и лидеру партии «Страна законности» А.Багдасаряну. Открыто было объявлено о предоставлении соответствующего штата, включающего двух заместителей секретаря СНБ (по внутренней и внешней безопасности). Кроме того, впервые с 2000г. был опубликован указ президента о персональном составе СНБ. Однако, восстановление деятельности СНБ в Армении, к сожалению, произошло во многом декоративно. При том, что солидная часть его аппарата – безусловно, высококвалифицированные профессионалы. Иллюстрацией декоративности СНБ стали репортажи с его заседаний во время обсуждения армяно-турецких протоколов. Это действие нужно было президенту для легитимизации уже принято им же решения или для придания этому решению статуса коллегиального. Декоративность СНБ исходит из сути самой системы, которая за три с половиной года правления администрации С.Саргсяна практически не изменилась.

II. Полиция. Эта структура стала основной в деле «наведения порядка» в феврале-марте 2008 года и во всех последующих акциях устрашения, направленных против армянской оппозиции. При этом очевидно, что в глазах общественного мнения именно полиция стала главным «козлом отпущения» по итогам этих событий.

Особо отметим то обстоятельство, что полиция, вместо того чтобы выполнять свои обязанности согласно действующему законодательству и внутриведомственным актам, изначально оказалась втянутой в политический конфликт между властью и оппозицией на стороне власти, при этом, постоянно нарушая права оппозиции. Одной из самых позорных страниц в истории полиции Армении стало то обстоятельство, что в день голосования именно она прикрывала действия криминальных групп, занимавшихся фальсификацией выборов, вбрасыванием бюллетеней, насилием, запугиванием, подкупом и пр. Именно полиция, используя свой статус, нейтрализовала

сопротивление фальсификациям на избирательных участках со стороны доверенных лиц кандидата Л.Тер-Петросяна.

Абсолютно все действия полиции в преддверии событий 1 марта и в этот день грешат тотальным нарушением действующего законодательства, должностных инструкций и неадекватностью принимаемых решений. Все действия полиции, начиная от операции по вытеснению сторонников Л.Тер-Петросяна утром 1 марта с площади Свободы и до действий в последующие дни на Северном проспекте – образец полного отсутствия профессионализма и приверженности идее защиты закона и безопасности граждан, т.е. основной функции полиции.

Выяснилось, что военнослужащие-контрактники (!) внутренних войск либо не знакомы детально с порядком применения спецсредств «Черемуха-7», либо использовали это спецсредство не по назначению под давлением со стороны старших офицеров. Результат именно непрофессионального использования спецсредства «Черемуха-7» – несколько жертв из десяти убийств.

Удивляет также то обстоятельство, что высшие офицеры внутренних войск:

- не знали порядка расчета боевых боеприпасов, выдаваемых спецназу 1 марта, определяя его «на глазок»;
- отдали приказ для вывода на боевую позицию снайперов, хотя согласно заявлениям официальных лиц, ни одному из более чем 800 человек, подвергнутых приводу и более чем 100 задержанным органами правопорядка по событиям 1 марта 2008 г, не было предъявлено обвинения в ношении огнестрельного оружия.

Отсутствие в арсенале полиции такого инструмента как резиновые пули, неумение эффективно использовать такую технику как водометы, а также ограждения из колючей проволоки, снижало ее возможности разгона спонтанного митинга, собравшегося 1 марта 2008 года у памятника Александру Мясникяну.

Часто указывая на то обстоятельство, что в избирательных списках находится порядка полумиллиона неучтенных избирателей, оппоненты администрации С.Саргсяна не указывают на конкретно виновное в этом ведомство. Между тем оно известно, это Полиция Республики Армения. Именно она, согласно решению Правительства от 2005 года и законодательству ответственна за функционирование системы государственного регистра

населения. Согласно решению Правительства и в соответствии с законодательством, полиция ответственна за реализацию порядка учета населения в госрегистре, ввод персональных данных, изменение правового режима данных персонального учета после смерти лица, внесенного в регистр, а также за перечень документов, необходимых для учета.

После событий 1 марта 2008 года деградация полиции как органа правопорядка в общественном сознании стала просто стремительной. При этом следует особо отметить, что из всех институтов рейтинг полиции никогда не был особенно высоким и всегда уступал таким институтам как Армянская Апостольская Церковь или армия. В частности, речь идет о данных «Национального опроса жителей Армении», проведенных в декабре 2007 года Армянской социологической ассоциацией при содействии Gallup Organization и финансовой поддержке USAID. Согласно опросу, позитивное отношение к полиции было только у 43% респондентов и 54% – негативное. По своему институциональному рейтингу она оказалась на 8 месте из 10 субъектов, ниже нее оказались только политические партии и Национальное Собрание.

Таким образом, очевидно, что еще до событий 1 марта 2008г. полиция страны нуждалась в коренном реформировании.

С приходом к власти администрации С.Саргсяна в полиции страны были проведены некоторые изменения, которые даже трудно назвать косметическими. Робкие попытки миссии ОБСЕ в Ереване предложить комплекс реформ в полиции, натолкнулись на жесткое, и консолидированное сопротивление абсолютного большинства высших офицеров ведомства. Из этого следует, что нынешняя администрация не только не заинтересована, но и не способна в принципе в проведении коренных реформ полиции.

III. Армия. Она оказалась втянутой в кризис 1 марта 2008 года еще в период до голосования, когда весь офицерский состав был призван обеспечить голоса солдат и сержантов срочной службы в пользу премьер-министра С.Саргсяна. Интересно, что в армии распространялись DVD со специальным агитационным фильмом против экс-президента Л.Тер-Петросяна, смонтированным неизвестными, но очевидно хорошо оплаченными авторами. В этом фильме экс-президент был представлен как член масонской ложи, ярый сторонник и ставленник Турции и Азербайджана, а также как сионист. Непонятно откуда взявшаяся примитивная провокационная фальшивка, по логике

ее заказчиков, видимо, должна была обеспечить голоса не только «против» Л.Тер-Петросяна в пользу С.Саргсяна, но и способствовать соответствующему росту боевого духа и морально-нравственной атмосферы в армии.

Отдельно также отметим то немаловажное обстоятельство, что руководство армии оказалось втянутым в еще один грязный и преступный эпизод, связанный с событиями 1 марта 2008 года, а именно: с армейских складов были выданы порядка 900 комплектов обмундирования для экипировки больших групп телохранителей олигархов и криминальных группировок. Последние, после экипировки были использованы в качестве резерва вышеупомянутого штаба, созданного президентом Р.Кочаряном.

После совещания у президента Р.Кочаряна министр обороны М.Арутюнян издал приказ N0038 от 23 февраля 2008 года, тем самым, создав правовую базу для вовлечения армии во внутривластный процесс еще до указа президента о введении режима чрезвычайного положения от 1 марта 2008 года. На основе этого приказа далее действовали заместитель министра обороны Ю.Хачатуров, формируя незаконные военные структуры непосредственно в Ереване, а также начальник Генерального штаба С.Оганян, который изначально определил те силы и средства, которые должны были быть вовлечены в операцию по наведению и поддержанию порядка в Ереване.

Согласно распоряжению вышестоящего командования в Ереван были переброшены ряд подразделений, прежде всего мотострелковых, с территории Армении. У нас нет достоверных сведений о том, какие именно подразделения пришли маршем в столицу. Очевидно, что по замыслу авторов операции, армия должна была стать фактором устрашения в этой непростой ситуации, т.к. армейские части, необученные к проведению полицейских операций, вряд ли могли принять в ней серьезное участие за исключением прикрытия тыла внутренних войск, патрулирования улиц, блокирования коммуникаций, выставления постов у различных объектов.

Надо полагать, что передислокация подразделений в район Еревана не осталась без внимания азербайджанской разведки, которая по опыту и аналогии с предыдущими годами (апрель 2004г.) полагала, что в столицу Армении могут быть призваны подразделения из Нагорного Карабаха. Отсюда и прямая попытка азербайджанской стороны проверить на прочность через разведку боем линию обороны армянских подразделений в зоне конфликта. Согласно официальным сообщениям, азербайджанские войска впоследствии были выбиты с тех позиций, которые им удалось захватить. Однако, оче-

видно, что налицо была угроза создания серьезных проблем для армянской стороны в зоне нагорно-карабахского конфликта.

Втягивание армейских подразделений, а также офицерского состава всех уровней во внутриполитический конфликт на стороне одной из конфликтующих сторон сыграло не самую лучшую роль для армии и для ее рейтинга, как института в армянском обществе. Впоследствии, новый министр обороны С.Оганян предпринял ряд шагов для того чтобы изменить ситуацию. При этом, действовал он в непростых условиях и без общественной поддержки, т.к. он сам находился под огнем критики из-за своего участия в исполнении требований приказа N0038. Из-за сложной внутриполитической ситуации ему также не удалось добиться коренных кадровых изменений в министерстве и Генеральном штабе. Объяснение простое: их первым противником, скорее всего, является сам президент, который хорошо знает ситуацию в ведомстве, а с другой стороны, С.Саргсян не мог отправить в отставку тех должностных лиц, которые его поддерживали в феврале-марте 2008 года, т.к. получится что он «сдает своих».

Реально изменение ситуации в ведомстве возможно только в результате серьезного расследования, наказания и устранения всех виновных за процесс втягивания армии во внутриполитическую ситуацию.

IV. Служба национальной безопасности (далее СНБ*). Также как и другие силовые структуры, была изначально втянута во внутриполитический процесс на стороне «партии власти» и достаточно добросовестно исполняла заказы президентского дворца. Однако, в отличие от всех других государственных структур, в ней нашлось несколько десятков офицеров, которые изначально оценили опасность этой позиции и подали соответствующие рапорта. Это свидетельствует о том, что в структуре есть здоровые силы, которые понимают, что спецслужбы находятся на службе у государства и общества. Посему мы полагаем, что данная структура вполне реформируема и впоследствии может стать куда более дееспособной в вопросе решения вопросов национальной безопасности.

V. Прокуратура и следствие. Прокуратура и следственные органы превратились в механизм исполнительной власти, полностью выполняя ее требования по двум азимутам: а) сокрытие следов преступлений 1 марта 2008 года, уничтожение улик, б) фабрикация уголовных дел против сторонников

Л.Тер-Петросяна, среди которых были депутаты парламента страны и даже их коллега – заместитель Генерального прокурора Г.Джангириян, выступивший против тотальной фальсификации выборов. Более того, Генеральная прокуратура распространила соответствующий циркуляр, из которого следовало, что всех сторонников оппозиции следует рассматривать как потенциальных преступников.

Генеральный прокурор А.Овсепян, Начальник специальной следственной службы А.Мирзоян и руководитель следственной группы по расследованию событий 1 марта 2008г. В.Арутюнян несут прямую должностную и правовую ответственность за то, что почти 42 месяца спустя после гибели 10 граждан страны не найдены исполнители, организаторы и заказчики этого чудовищного преступления.

Фактически речь идет о том, что Генеральная прокуратура не желает расследовать факта тотальной фальсификации выборов, который привел к государственному перевороту, совершенному при поддержке армии. Одновременно, прокуратура и следственные органы не интересуют вопрос безопасности граждан страны, вопрос ответственности за их жизнь.

Налицо полная недееспособность прокуратуры и следственных органов, которые являются лишь придатком исполнительной власти, исполняют ее заказы по принципу «Чего изволите?» Речь идет о том, что в Армении нет надзора за исполнением закона, что является прямой угрозой национальной безопасности.

VI. Министерство иностранных дел. Изначально оказалось втянутым во внутривластный процесс. Более того, глава ведомства В.Осканян публично предлагал Л.Тер-Петросяну выйти из своей резиденции, где он находился под де-факто домашним арестом и отказаться от обеспечения безопасности со стороны сотрудников Государственной охраны. При этом, делая такое предложение 1 марта 2008 года в телеэфире, В.Осканян даже не поинтересовался, что закон «О службе государственной охраны» не допускает отказа охраняемого лица от обеспечения безопасности со стороны сотрудников Государственной охраны.

После утренней операции на площади Свободы, проведенной полицией против сторонников Л.Тер-Петросяна, глава внешнеполитического ведомства вынужден был давать разъяснения западным дипломатам, аккредитованным в Ереване. Еще более в сложном положении оказался В.Осканян

после введения режима чрезвычайного положения, когда он должен был давать объяснения уже всему миру. Это было сделано через ответственного сотрудника МИД Салби Казарян, которая представила через CNN искаженную картину происходящего в Армении. При этом, совершенно не принималось во внимание то обстоятельство, что все крупные дипломатические миссии, аккредитованные в Ереване, не только вели собственную видеосъемку и прослушку происходящего, но и провели свое собственное расследование произошедших событий. Не было также учтено, что в эти дни в Армении работали собственные и специальные корреспонденты мировых агентств, которые предложили своим абонентам свое прочтение событий, не говоря уже об операторской группе крупнейшего мирового агентства «Рейтер». Все эти сообщения резко контрастировали с тем, что говорили западным дипломатам и телезрителям В.Осканян и С.Казарян.

Еще больший удар по престижу МИД Армении был нанесен увольнением со своих должностей четырех высокопоставленных дипломатов (двое в ранге Чрезвычайного и Полномочного посла), которые после голосования 19 февраля, еще до событий 1 марта 2008 года, призвали стороны внутривнутриполитического конфликта воздержаться от применения силы. Впоследствии, в аппарате МИД нашлись еще 10 человек, которые нашли в себе силы и ответственность для того, чтобы выступить против насилия и беззаконий, творящихся в собственной стране.

Втягивание руководства МИД Армении во внутривнутриполитический конфликт в итоге также привело к ослаблению позиций страны на международной арене, к снижению уровня доверия к армянской дипломатической службе, к предоставляемой ей информации и пр. Все это нанесло непоправимый урон позиции официального Еревана при подготовке армяно-турецких протоколов и во время переговорного процесса по урегулированию Нагорно-Карабахского конфликта при посредничестве Минской группы ОБСЕ.

VII. Судебная система. Судебная система превратилась в карательный инструмент «партии власти» и полностью выполняла заказ исполнительных структур. При определении меры пресечения для задержанных лиц, без каких-либо колебаний избирался арест и содержание под стражей. Система полностью «проглотила» состряпанные следствием и прокуратурой дела, которые в своем абсолютном большинстве были настолько казусны с правовой точки зрения, что это обстоятельство стало заметным не только для

специалистов, но и дилетантов (самое яркое свидетельство «Дело семи», дела против Смбата Айвазяна, Гагика Джангиряна и Никола Пашиняна). Как и в предыдущие годы, исполнителями заказов были узкая группа судей, которые были «замечены» армянским общественным мнением еще по ряду громких дел в предыдущие годы, задолго до событий 1 марта 2008 года. Среди этой группы такие лица как судья Мнацакан Мартиросян – самое яркое олицетворение сегодняшнего армянского правосудия.

Налицо, де-факто, отсутствие реальной «третьей власти» в стране. Речь в данном случае идет не только о полном отсутствии оправдательных приговоров по политически мотивированным делам, связанным с выборными и поствыборными процессами, но и отказе судебной системы защищать право собственности, в том числе, крупной. Речь идет о фактической экспроприации завода «Бжни» у крупного, по меркам Армении, бизнесмена Хачатура Сукиасяна, который открыто выступал в поддержку Л.Тер-Петросяна. Таким образом, был создан опасный прецедент отъема крупной собственности, т.е. рейдерства при полной поддержке судебной системы.

Отказ судебной системы следовать закону в итоге привел к тому, что сама же власть вынуждена была несколько раз перекраивать уголовное законодательство с тем, чтобы в результате внутреннего и внешнего давления, отпустить на свободу сторонников оппозиции в результате двух амнистий 2009 и 2011гг. В итоге, уголовное право в стране превратилось в набор эклектических правовых положений, которые не только неясны и запутанны, но и зачастую противоречат друг другу.

Отсутствие сколь-либо дееспособной судебной системы (включая Конституционный суд страны) не может не затрагивать напрямую интересы граждан, бизнеса, хозяйствующих субъектов, инвесторов и национальной безопасности Армении.

VIII. Средства массовой информации. События 1 марта 2008 года, впрочем, как и предшествующие и последующие события продемонстрировали, что в стране есть серьезная проблема не только доведения непредвзятой информации и анализа до общества, но и проблема наличия этой информации. За исключением небольшой провинциальной телекомпании «ГАЛА», все остальные – полностью контролируются разными секторами «партии власти». Интерпретация событий 1 марта 2008 года, предложенная зрителям всей страны провластными телеканалами в период чрезвычайного

положения, указывает на то, что ими был выполнен не только политический заказ, но и то, что даже фактура этого заказа была изготовлена в одном центре. Общество фактически было лишено сколь-либо альтернативного взгляда на произошедшее и происходящее. Одна из причин: подавляющее большинство СМИ Армении встроено в систему «управляемой демократии» во многом скопированной с российской, и они руководствуются не логикой предоставления информации обществу, а логикой политического PR.

Сложившуюся ситуацию несколько скрашивает состояние дел в принт-медиа и в интернете, т.к. в этих медиа есть плюрализм. Но и здесь есть серьезная проблема в вопросе не только подачи актуальной информации, в том числе на уровне простого воспроизводства чьих-то слов, но и явной ангажированности. Если говорить об интернете, то он стал фактором только весной 2011 года и очевидно, что значимость этого фактора на информационной площадке в обозримом будущем возрастет.

Одна из главных проблем армянских СМИ – практически полное отсутствие независимых в финансовом отношении СМИ, т.е. зарабатывающих деньги за счет рекламы и тиража. Большинство СМИ по-прежнему ориентируются на спонсорскую поддержку.

Независимая журналистика и журналистика вообще находятся в Армении в несформировавшемся положении. Это не удивительно, т.к. журналисты – одна из частей второго эшелона политического класса. Но как мог сформироваться второй эшелон политического класса, если не сформировался первый эшелон?

Отдельной и весьма непростой проблемой стали русскоязычные издания («Голос Армении» и «Новое время»), практически полностью ориентирующиеся на спонсорскую провластную поддержку и выполняющие соответствующий заказ. Отсутствие серьезной русскоязычной прессы в Армении (за исключением еженедельника «Деловой экспресс»), является, на наш взгляд, уже общегосударственной проблемой.

Общество, лишенное адекватной информации о происходящем – одна из ключевых проблем национальной безопасности Армении. Неслучайно устоявшиеся сильные государства (США, Великобритания, Германия и пр.) сильны еще и своими высокопрофессиональными СМИ (CNN, BBC, Der Spiegel и пр.), которые не только оперативно предоставляют сбалансированную информацию о событиях в стране, регионе и мире, но и квалифицированно анализируют происходящее. Пока же в Армении и в частности в

нынешней администрации, к сожалению, идентифицируют информацию и анализ с пропагандой и PR. Пришло время отказаться от этого подхода.

D. Главные проблемы и наметившиеся пути их решения

По нашей оценке главной проблемой национальной безопасности Армении является, то, что, взяв формальный политический курс на западную систему управления и европейских ценностей, официальный Ереван в системе этих ценностей увидел только возможность обогащения и накопления богатства. Между тем, высшей ценностью в западной и, в частности, европейской системе координат является человеческая жизнь и все, что с ней связано, прежде всего, ее безопасность. Понятие национальная безопасность включает в себя многие компоненты, но первой и самой главной является обеспечение безопасности жизни человека. События 1 марта 2008 года продемонстрированы для того, чтобы показать, что для граждан Республики Армения поставлено под сомнение:

- право на жизнь и безопасность для каждого,
- право выбора легитимной власти,
- право на защиту от насилия,
- право на собственность,
- право на справедливое следствие и суд,
- право на получение достоверной информации и др.

Эти права являются частью основополагающих прав для общества, стремящегося построить современное государство с реально функционирующей системой безопасности.

Международные структуры, призванные оказать содействие в построении такого государства (ОБСЕ, Совет Европы и СНГ) оказались не только малоэффективными, но и более того, в ряде случаев, де-факто и де-юре, оказали содействие строительству именно такого государства, где под сомнение поставлены все вышеупомянутые права граждан, в том числе право на жизнь и безопасность.

Наиболее ярким примером являются действия БДИПЧ ОБСЕ и всех структур ПАСЕ.

Первая поставила под сомнение итоги президентских выборов в Армении только в своем заключительном докладе, датированном 30 мая 2008 года (без малого через три месяца после событий, разыгравшихся в центре Еревана). Интересно, что эта формулировка появилась не благодаря стараниям бюрократов БДИПЧ, а самих наблюдателей входивших в состав краткосрочной миссии. Фактически это был своеобразный «бунт на корабле» со стороны рядовых членов миссии, которые потребовали, чтобы заключительный доклад соответствовал их наблюдениям, сделанным во время выборов. Одновременно следует отметить, что столь активное поведение рядовых членов миссии было обусловлено в основном активным гражданским движением протеста, развернувшимся в Армении в поствыборный период.

Что касается бюрократического аппарата Совета Европы, то его действия были в основном привязаны к тем реальным политическим обязательствам, которые взял на себя новоизбранный президент С.Саргсян в вопросе подписания армяно-турецких протоколов и согласия на основные положения «Мадридских принципов» урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта, подготовленных сопредседателями Минской группы ОБСЕ.

Временный отказ Запада от предъявления обвинений администрации С.Саргсяна и его предшественнику по делу о «1 марта» де-факто привел к уступкам со стороны официального Еревана в сфере национальных интересов и безопасности, прежде всего в вопросе нормализации армяно-турецких отношений и урегулирования Нагорно-Карабахского конфликта.

Этот курс администрации С.Саргсяна был оформлен серией закулисных сделок. Среди них выделим только одну: миссионеры Совета Европы закрыли глаза на расформирование «Группы по сбору фактов» в обмен на согласие официального Еревана подписать сначала «дорожную карту», а затем и армяно-турецкие протоколы. Частью сделки было то, что администрация С.Саргсяна согласилась выпустить большую часть политзаключенных по амнистии в 2009 году.

Таким образом, международные организации в кризисе 1 марта 2008 года продемонстрировали, что они не могут быть полноценными гарантами безопасности для граждан Армении и являются лоббистами интересов «сильных мира сего» для достижения их геополитических интересов. Как Россию, так и западное сообщество полностью устраивало то обстоятель-

ство, что президент С.Саргсян низколегитимен и слаб, поэтому в целях достижения своих геополитических интересов на него будет достаточно просто оказывать системное давление.

По части гражданского движения протеста, то оно постепенно трансформировалось в политическое движение объединенной оппозиции – Армянский Национальный Конгресс (АНК), который, по положению на сегодняшний день, является главной альтернативой властей Армении и выдвигает главное требование: восстановление конституционного порядка в стране, начиная с восстановления легитимности исполнительной и законодательной власти.

Ветер революций, произошедших в арабских странах Северной Африки, несмотря на то, что сыграл определенную роль в продвижении задач, выдвинутых АНК, не был решающим, хотя ряд элементов этих процессов, безусловно, оказались схожими: несменяемость власти с помощью выборов, рост цен на продукты питания, массовая безработица (особенно среди образованной части молодежи), высокий уровень коррупции, общее тяжелое социально-экономическое положение, насилие, применяемое властью против оппозиции с использованием репрессивного аппарата и неформальных групп давления (в случае Армении, в частности, криминала) и пр.

Однако есть и различие, в том числе главное: в отличие от арабских стран, в Армении есть институционализированная оппозиция, которая понимает проблемность использования сценариев событий, развернувшихся в свое время в Тунисе и Египте. Со стороны АНК есть также ясное понимание того, что для реализации арабских сценариев в Армении есть два лимитирующих фактора: поддержка администрации С.Саргсяна со стороны главных внешних игроков (России, США и ЕС); наличие неурегулированного Нагорно-Карабахского конфликта и в свете этого, постоянной угрозы возобновления боевых действий в зоне конфликта. Отметим также то обстоятельство, что с начала 2011 года уровень внешней поддержки администрации С.Саргсяна снизился.

В свете вышеизложенного, АНК выбрал тактику выхода на политический диалог с властью, который, по его мнению, имеет шанс, пусть и небольшой, на достижение договоренности по проведению досрочных общенациональных выборов. Эта тактика получила косвенную поддержку со стороны западных игроков, которые всегда призывали к диалогу стороны конфликта, понимая, что жесткое противостояние между ними бесперспективно.

Отметим также то обстоятельство, что в результате массовых акций протеста весной 2011 года и давления международных организаций политическая обстановка в Армении несколько разрядилась: были выпущены на свободу политзаключенные, сняты ограничения на проведение массовых политических акций, президентом сделано заявление о том, что события 1 марта 2008 года будут наконец расследованы компетентными органами. Таким образом, кризис более чем трехлетней давности никуда не исчез, просто по форме он трансформировался в более цивилизованные формы, который стороны пытаются разрешить через политический диалог. Все это не исключает возвращения к более жестким формам политического противостояния, но сам факт возможности такой эволюции может быть оценен как позитивный.

Е. Некоторые рекомендации

События 1 марта 2008 года показали, что реальные, ориентированные на общественные и государственные интересы реформы в Армении невозможны до тех пор, пока ответственная и легитимная власть в стране не сделает главную реформу – не даст ясно понять обществу, что высшей ценностью для нее и общества **должна стать человеческая жизнь** со всеми вытекающими отсюда последствиями: начиная от безопасности как каждого, так и государства и кончая достойным материальным положением граждан, защитой частной собственности, правом на справедливый суд, работу и образование.

Необходимым условием проведения реформ является постепенная и поэтапная **санация госаппарата** по изначально декларированным принципам. В частности, сотрудникам государственной / гражданской службы должны дать ясно понять, что их продвижение по служебной лестнице будет увязано только на их профессиональные качества, а не на принадлежность к той или иной политической партии.

По нашей оценке, есть острая необходимость принятия нового закона «О политических партиях», который бы базировался на ставшем уже классическом законе ФРГ, принятом в последней редакции еще в 1967г. По всей видимости, в аналогичном законе Республики Армения должен быть раздел, посвященный традиционным армянским партиям, а также указа-

но, что партии не имеют право получать финансовую помощь из-за рубежа. Одним из основных источников финансирования политических партий должен стать бюджет страны. Финансирование из бюджета должно быть пропорционально числу голосов полученных партией на парламентских выборах.

Совершенно очевидно, что события 1 марта 2008 года и последующие процессы указали на то обстоятельство, что конституционная реформа 2005 года была половинчатой по многим вопросам, в том числе в той ее части, которая касается независимой судебной системы. Посему, для обеспечения ряда параметров национальной безопасности Армении необходимо внести ряд серьезных изменений в Основной закон страны, касающийся, прежде всего, судебной системы.

Также должны быть ограничены полномочия президента в вопросе назначения своих представителей в состав регулирующих и контролирующих органов, прежде всего в Совет по гражданской службе, Совет общественного телевидения и пр.

После конституционной реформы должен быть введен мораторий на изменения в Конституции на жизнь одного поколения, т.е. как минимум на 25 лет.

Избирательная система должна быть ориентирована на ответственность конкретных структур за проведение выборов. В «Избирательном кодексе» образца 2003 года было размыто упомянуто о том, что ответственность за проведение выборов несет государство. Впоследствии это положение было отменено и в законодательстве о выборах в Армении до сих пор конкретно не указано, какой компетентный государственный орган или ведомство несут ответственность за проведение выборов в стране.

Исходя из опыта общегосударственных избирательных кампаний последних 16 лет, автор полагает, что солдаты и сержанты срочной службы армии и внутренних войск полиции, для обеспечения их полного неучастия в политике должны быть лишены права голоса в выборных кампаниях всех уровней. Офицерский и унтер-офицерский состав, а также военнослужащие, проходящие службу по контракту, должны быть включены в общегражданские списки избирателей по месту прохождения службы либо по месту постоянного жительства.

В Основном законе страны должно быть указано, что участие в выборах всех уровней является «гражданской обязанностью» каждого избирателя – по аналогии с некоторыми странами Латинской Америки. Для участия в

выборах у каждого избирателя должно быть соответствующее «Удостоверение избирателя», которое являлось бы таким же ответственным документом для каждого гражданина страны как паспорт, военный билет, карточка социального страхования и пр. Совершенно очевидно, что в одночасье к такой системе не прийти, это потребует несколько этапов и определенных финансовых затрат. Однако, с одной стороны это тот случай когда «овчинка стоит выделки», а с другой стороны, это тот вид избирательной реформы, на который западные партнеры выделяют средства.

Кроме того, за год до проведения очередных общегосударственных выборов, предлагается проведение праймериз в нескольких населенных пунктах, в которых проживает соответственно до 500, 1000 и 5000 избирателей + в одной из общин Еревана. Населенные пункты для проведения праймериз могут быть выбраны по итогам последних выборов и в их число будут включены те, где избиратели проголосовали наиболее близко к результатам последних общенациональных выборов.

Не исключено, что выборы в местные органы власти нужно проводить не единовременно, а по 3 марта в год.

Главное изначально определить какая избирательная система нужна стране и поэтапно двигаться к ней.

Наиболее проблемной структурой для реформы является Полиция, СНБ* и вообще правоохранительные органы. Автор полагает, что из СНБ* должна быть выделена Служба разведки, а на базе СНБ* должно быть создано министерство общей безопасности с включением в него погранвойск, службы государственной охраны и пр. Реформа правоохранительных органов должна быть полной и глубокой, вплоть до смены униформы, т.к. после событий 1 марта 2008г, нынешняя – раздражает все население. Вполне возможно, что при проведении реформ должен быть учтен опыт соседней Грузии, стран Восточной Европы (бывших стран соцлагеря), где правоохранительные органы долгие годы были сформированы по советскому образцу. Также следует учесть опыт работы правоохранительных органов стран Южной Европы (возможно, что и таких стран как Израиль), которые ближе к нам по своей ментальности, чем, предположим скандинавы, немцы и т.д.

Необходима также серьезная и поэтапная реформа СНБ, которая должна стать реально функционирующим и ответственным государственным институтом национальной безопасности, а не декорацией, каковой она сейчас является.

И, наконец, необходимо предпринять самые серьезные шаги для:

- декриминализации общественно-политической жизни. Здесь также может быть полезен опыт соседней Грузии и других стран. Для лиц имеющих судимость должен быть закрыт путь в систему государственной / гражданской службы, преподавание в ВУЗах и других учебных заведениях и, тем более, работа в правоохранительных органах. В случае их баллотирования на различные выборные должности они должны указывать / декларировать в своих документах наличие судимости;

- начала процесса разделения власти и бизнеса. Это очень сложный и длительный процесс, но необходимо начать его, опираясь на опыт западных стран.

Разумеется, что представленные предложения являются предметом дискурса и они далеко не полные, но при необходимости могут быть расширены и дополнены.

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԱԼԻՔԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

Տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Բնության եւ հասարակության մեջ հանդիպող ցանկացած երեւոյթ անհրաժեշտաբար տեղ է գտնում որոշակի հիմքերի վրա, որոնք, որպէս կանոն, ձեւավորվում են աստիճանաբար: Հետեւապէս, ցանկացած երեւոյթ կարող է ոչ միայն կրկնվել, այլեւ ունենալ զարգացման հստակ միտումներ:

Հատկանշական է, որ միջազգային փորձագետներից շատերը՝ շտապելով կանխատեսումներ անել ճգնաժամի բացասական հետեւանքների վերացման հնարավոր ժամկետների մասին, այդպէս էլ հաշվի չառնան այնպիսի կարեւոր դիպաշարի հավանականութիւնը, ինչպիսին ճգնաժամի կրկնութիւնն է: Մեր համոզմամբ՝ այն համադրելի է երկրաշարժի երկրորդ ալիքի կամ ալիքների՝ հետցնցումների (aftershocks) հետ: Հետեւաբար, խիստ տրամաբանական են այն զարգացումները, որոնք տեղ են գտել համաշխարհային տնտեսութեան մեջ՝ 2008թ. ծայր առած ճգնաժամի հաղթահարման ճանապարհին: Աշխուժացման միտումները, որոնք նկատվում են ԱՄՆ-ում, Եվրոպայում, Ճապոնիայում, Չինաստանում եւ այլուր, սկսեցին ուղեկցվել տնտեսութեան տարբեր ճյուղերում նկատվող հակասական երեւոյթներով: Այդ զարգացումներն, ընդհանուր առմամբ, կուտակվելով, ի վերջո, վերաճեցին միջազգային ֆինանսական ճգնաժամի երկրորդ ալիքի կամ հետցնցման, որը կարող է եւ միակը չլինել:

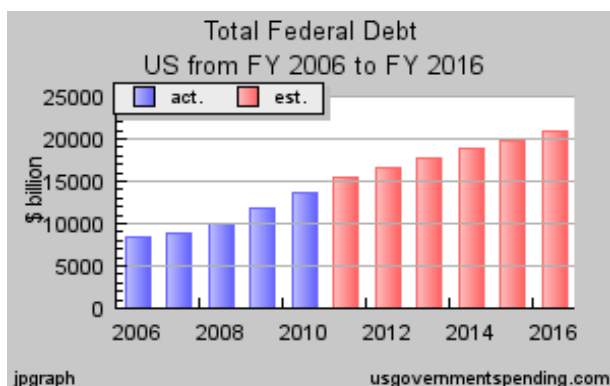
Եվրամիութեան անդամ երկրներում աճում է դժգոհութիւնը վերջին տարիների անարդյունավետ ֆինանսական մեխանիզմից եւ դրա պատասխա-

նատուներից: Եվրոն, որը ԵՄ երկրների միասնականության խորհրդանշներից մեկն է, մի կողմից գերարժեւորվեց ԱՄՆ դոլարի արժեզրկման համապատկերում, մյուս կողմից տեղի տվեց խոշորածավալ չարաշահումների: Մասնավորապես՝ Հունաստանը, Իսպանիան, Պորտուգալիան, ինչպես նաեւ Արեւելյան Եվրոպայի՝ ԵՄ-ին վերջերս անդամակցած երկրներից յուրաքանչ-յուրն իր չափով թուլացրին եվրոյի դիրքերը:

Միաժամանակ շարունակում է աճել միջազգային ֆինանսական շուկաների անկայունությունը, որն իրենից զգալի կախվածության մեջ է դնում համաշխարհային տնտեսությունը, հատկապես՝ թույլ զարգացող ազգային տնտեսություններն իրենց դժվարկառավարելի արժույթներով: Եթե այս ամենին հավելենք նաեւ ԱՄՆ-ի տնտեսության գրեթե անկանխատեսելի զարգացումներն ու ամերիկյան արժույթի տատանումները, ապա կուրվագծվի այն համայնապատկերը, որում գտնվում են պետությունները՝ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի երկրորդ ալիքի վրա:

Առավել սրվեց իրավիճակը ԱՄՆ-ում պետական պարտքի վերին սահմանի փոփոխության շուրջ արդեն պատմության գիրկն անցած սուր առճակատումների ժամանակ, որը սպառնում էր տեղի տալ ֆինանսական դեֆոլտի: Եվ որքան էլ անցանկալի է ամերիկյան ֆինանսական դեֆոլտը ցանկացած՝ ներքին, տարածաշրջանային եւ միջազգային հնարավոր զարգացումների ու բացասական ազդեցությունների տեսանկյուններից, այնուամենայնիվ, դրանից խուսափելը նմանվում էր աննախադեպ հրաշքի:

ԱՄՆ պետական պարտքի մեծությունը 2006-2016թթ.¹

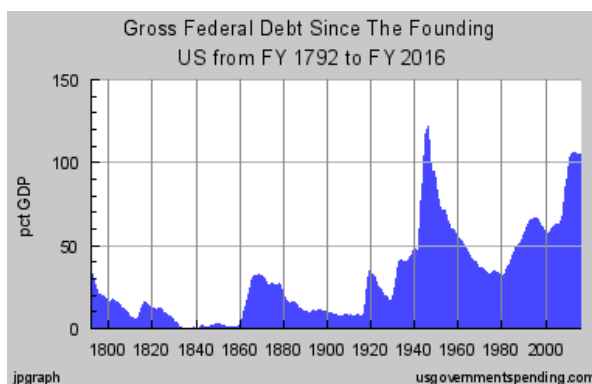
1

http://www.usgovernmentspending.com/federal_debt_chart.html

Այս անլուծելի թվացող հանգույցը բնավ էլ նոր չի առաջացել: Դեռևս երկու տարի առաջ ԱՄՆ-ի նոր վարչակազմի կողմից գործադրվեցին բոլոր հնարավոր միջոցները՝ փրկելու ազգային տնտեսությունը: Այդ նպատակով պետությունը ստիպված եղավ բյուջեից գումարներ հատկացնել հայտնի «Ջեներալ Մոթըրսը» եւ «Ուաշինգթոն Մյուլուալ բանկը» սնանկությունից վերակենդանացնելու համար: Ձեռնարկվեցին ոչ ստանդարտ քայլեր, մասնավորապես՝ Չինաստանին վաճառվեցին գրեթե մեկ տրիլիոն արժողությամբ ԱՄՆ պետական պարտատոմսեր, որոնց հասույթը ներդրվեց տնտեսության մեջ: Սակայն այս ամենի արդյունքում 2011թ. առաջին եռամսյակի հանրագումարով ԱՄՆ տնտեսության աճը կազմեց ընդամենը 0,5% :

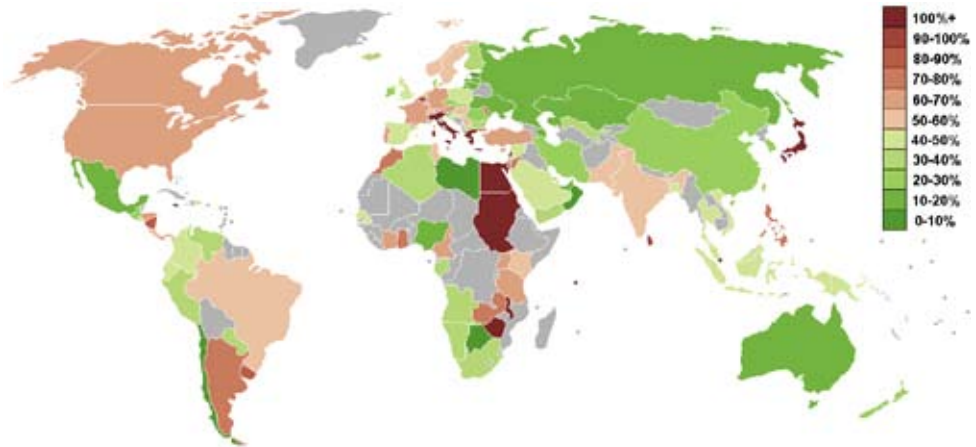
Իրականում ԱՄՆ ստեղծման օրվանից ի վեր պետական պարտքը, որոշ ընդհատումներով, ընդհանուր առմամբ աճի միտում ունի: Սակայն, հաշվի առնելով աշխարհի գերիզոր տնտեսության համախառն ներքին արդյունքի աճի ծավալները, պարտքի մեծությունը երբեք այնպիսի վտանգ չի ներկայացրել պետության համար, որքան վերջին մի քանի տարիներին, երբ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետեւանքով խիստ կրճատվեցին հենց ամերիկյան ՀՆԱ-ի աճի տեմպերը, ուստի եւ ավելացավ պետական պարտք-ՀՆԱ հարաբերակցությունը՝ վերածվելով տնտեսական լուրջ սպառնալիքի:

ԱՄՆ կառավարության պետական պարտք-ՀՆԱ հարաբերակցության տատանումների շարժընթացը 1792-2016թթ.²

Գաղտնիք չէ, որ ճգնաժամից դուրս գալու համար պահանջվում են զգալի ֆինանսական միջոցներ: Դրանք սովորաբար փոխառնվում են այլ երկրներից, միջազգային կառույցներից եւ պետական ներքին պարտատոմսերի թողարկմամբ ու դրանց վաճառքով: Բոլոր նշված աղբյուրներն իրենց հերթին ավելացնում են պետական պարտքը եւ նոր հիմքեր ձեւավորում հետագայում ճգնաժամերի առաջացման համար:

Ներկայում աշխարհի տարբեր երկրների կուտակված պետական պարտքի ծավալները սեփական ՀՆԱ-ի նկատմամբ հետեւյալ տեսքն ունեն.³

Հիշեցնենք, որ «Այլընտրանք» հետազոտական կենտրոնի կողմից 2009թ. կանխատեսվել էր համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամի երկրորդ ալիքի հավանականությունը, մինչդեռ ոմանք շտապում են Հայաստանի հյուծված տնտեսությունը ներկայացնել արդեն աշխուժացման ու զարգացման փուլում: Այդ ալիքն առավել հնարավոր սպառնալիքների տեսքով ներկայանում է այն երկրում, որտեղից էլ հենց սկիզբ է առել համաշխարհային ներկայիս ճգնաժամը:

Օրինաչափ զարգացումներ

Այս իմաստով բոլորովին պատահական չեն նաեւ Եվրամիությունում նկատվող ֆինանսական բարդությունները, որոնք եւս տարիների բացթողումների արդյունք կարելի է համարել, ինչպես նաեւ՝ ԱՄՆ-ի հետ փոխկախ-

3 Աղբյուրը՝ www.mapsofworld.com

վածության եւ փոխապայմանավորվածության մեջ գտնվող շուկաների հետեւանք: Այսօր ԵՄ-ում խոսում են անգամ միասնական արժույթից հրաժարվելու կամ որոշ երկրների իրենց ազգային արժույթներին վերադարձնելու դիպաշարերի մասին: Հետեւաբար, ֆինանսական համաճարակն ամենուր է՝ իր երեւացող եւ աներեւոյթ սպառնալիքներով:

Այն բանից հետո, երբ ԱՄՆ ֆինանսների նախարար Թիմ Գայթները հայտնեց, որ օգոստոսի 2-ին ԱՄՆ-ն, ամենայն հավանականությամբ, կհայտարարի դեֆոլտ, բանի որ հանրապետականները չեն ցանկանում բարձրացնել պետական պարտքի շեմը, իսկ Միացյալ Նահանգների ներկայացուցիչների պալատի խոսնակ, հանրապետական Ջոն Բոները հրաժարվեց հարցի շուրջ շարունակել բնարկուսներն ԱՄՆ նախագահ Բարաք Օբամայի հետ, ոսկու գները համաշխարհային շուկայում սկսեցին սրընթաց աճել: Միայն հուլիսի 26-ին ազնիվ մետաղի գինը Նյու Յորքի բորսայում բարձրացավ իր պատմության մեջ ամենամեկորդային բարձր մակարդակի: Վերջինս պայմանավորված է նրանով, որ ԱՄՆ-ի պետական պարտքի բարձրացման գծով բանակցությունները մտել են փակուղի, ուստի ներդրողների մի զգալի մասն ազատվում է դոլարային զանգվածից եւ նախընտրում առավել կայուն արժեքը: Առանձին ֆիզիկական անձանց օրինակին հետեւում են գրեթե բոլոր երկրների բանկերն ու կենտրոնական բանկերը: Հարկ է հիշեցնել, որ տարիներ առաջ ՀՀ կենտրոնական բանկը վաճառեց ոսկու ողջ պետական պաշարները եւ այսօր իր վճարային հաշվեկշռում ոսկի չունի: Գաղտնիք չէ, որ ֆինանսական եւ քաղաքական անկայունության պայմաններում ազնիվ մետաղը՝ ոսկին, բոլոր արժույթներից եւ ռիսկային ակտիվներից (արժեթղթերից) ավելի լավ է պահպանում իր արժեքը:

2011թ. երրորդ եռամսյակում ներդրողները մեծ բանակությամբ ոսկի էին գնում հատկապես ԱՄՆ-ում եւ Եվրոպայում պետական պարտքերի եւ արժույթների հետ կապված սրվող հիմնահարցերի ընդհանուր համապատկերում: Ինչպես նշում են հանրահայտ Commerzbank-ի վերլուծաբանները, ոսկին՝ որպես դասական «ռեսուրս-ապաստան», նախապատվություն է ստանում ռիսկերից խուսափողների շրջանում, ինչը գնալով ուժեղանում եւ ներառում է նաեւ այլ շրջանակներ: Մինչ միջազգային շուկաներում պահպանվում է անորոշությունը, իսկ գլխավոր սպառնալիքն այսօր մտնում է պետական պարտքի դեֆոլտը եւ վարկային ռեյտինգի անկումը, ոսկու գները, ամենայն հավանականությամբ, կշարունակեն բարձրանալ:

Նյու Յորքի ապրանքային բորսայի՝ New York Mercantile Exchange, NYMEX մասնաճյուղերից COMEX-ի առեւտրային գործարքների արդյունքում, առա-

վել ակտիվորեն առք ու վաճառքի առարկա են դարձել ոսկու օգոստոսի ֆյուչերսները, որոնց գինը բարձրացել է 10,70 ԱՄՆ դոլարով կամ 0,7 տոկոսով՝ հասնելով մեկ տրոյական ունցիայի (ոսկու չափման ընդունված միավոր) համար ռեկորդային՝ 1612,20 ԱՄՆ դոլարի մակարդակի: Հիշեցնենք, որ 1971թ. օգոստոսի 15-ին, երբ փլուզվեց Բրետտոնվուդյան ֆինանսական համակարգը եւ ոսկու տրոյական ունցիայի գինն ընդամենը 35 ԱՄՆ դոլար էր կազմում, սա համաշխարհային պատմության մեջ ամենաբարձր մակարդակն է:

**Ոսկու գների տատանումներն ապրանքային բորսայում
2007-2011թթ.⁴**

Հուլիսյան ոսկու ֆյուչերսները, որոնց գործարքների ծավալները ցածր էին, ներկայիս «տենդի» հետեւանքով բարձրացան 1612 ԱՄՆ դոլարի: Իսկ վերջին պայմանագրերի ժամկետները լրացան 2011թ. հուլիսի 27-ին:

Վաշինգտոնում 2011թ. հուլիսին լուրջ վտանգի տակ էին պարտքի վերին սահմանի շուրջ բանակցությունները, որոնց ընթացքում հանրապետականներն ու ժողովրդավարները ցուցաբերում էին հանդուրժողականության պակաս՝ յուրաքանչյուրը պնդելով, որ հենց իր ներկայացրած ծրագիրը կարող է երկիրը դուրս բերել փակուղուց: Գլխավոր թեման, ընդամենը, մտնում էր բյուջետային ծախսերի կրճատման եւ պակասուրդի աճի առանցքային դիտանկյունների շուրջ համաձայնությունը: Անկախ այն բանից, որ ԱՄՆ նախագահի միջնորդության շնորհիվ հնարավոր եղավ խուսափել ֆինանսական դեֆոլ-

տից, այնուամենայնիվ, նման նախադեպը կարող է իր ազդեցությունն ունենալ 2012թ. ԱՄՆ նախագահական ընտրությունների ընթացքի վրա:

ԱՄՆ պարտքի գծով ֆինանսական դեֆոլտի անգամ տեսական հավանականությունն արդեն վերածվել է տնտեսական եւ քաղաքական, ներքին եւ արտաքին իրական սպառնալիքի: Այն յուրօրինակ փորձաքար կարող է լինել նաեւ առաջիկայում՝ ԱՄՆ ֆինանսների համակարգի պատասխանատուների համար, որոնք պետք է մտահոգվեն պարտքի սպասարկման մասով իրենց պարտավորությունները ժամանակին եւ լիարժեք կատարելու խնդրով:

Ապագայի հնարավոր կանխատեսումներ

Կարելի է արդյոք կանխատեսումներ անել նման իրավիճակում: Իրականում կանխատեսումները պայմանավորված են միաժամանակ մի քանի՝ երբեմն հակասական գործոններով եւ զարգացման հնարավոր դիպաշարերով: Դրանց բազմակողմանի վերլուծությունները թույլ են տալիս ենթադրել, որ անգամ այն պարագայում, եթե բանակցող կողմերի միջեւ ձեռք բերվի համաձայնություն, բուն բանակցությունների ձգձգվող գործընթացը բարձրացնելու է ԱՄՆ-ի վարկային ռեյտինգի անկման հավանականությունը: Աշխարհահռչակ Moody's, «Սթենդերդ և Փուրս» եւ միջազգային այլ գործակալություններ ԱՄՆ-ի նախկին՝ ավելի քան գերազանց AAA վարկանիշն արդեն վերանայել եւ իջեցրել են հենց հետագա ցնցումների հավանականության պատճառով:

Մեկ այլ հեղինակավոր՝ TD Securities-ի ռազմավարական բաժանմունքի ղեկավար Բարտ Մելքի վկայությամբ՝ ֆինանսական դեֆոլտը կարող է լրջորեն խոչընդոտել տնտեսության ապաքինման եւ վերականգնման գործընթացներին:

ԱՄՆ-ի վարկանիշի նվազումը կարող է մեծ ազդեցություն ունենալ ամերիկյան տնտեսության վրա, քանի որ պետական պարտքի սպասարկման արժեքը նույնպես կավելանա, որը, մեր համոզմամբ, կարող է հանգեցնել տոկոսադրույքի բարձրացման բոլոր ասպարեզներում՝ սկսած հիփոթեքային շուկայից մինչեւ վարկային քարտերի եւ ուսանողական վարկերը: Հետեւաբար, ամերիկացիների տնտեսական վիճակը եւս զգալիորեն կվատանա՝ հաշվի առնելով նաեւ գործազրկության բարձր մակարդակն ու տնտեսության վերականգնման դանդաղումը:

Մինչ բոլորը հետեւում են բանակցությունների ընթացքին, ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքը եվրոյի եւ այլ արժույթների նկատմամբ արդեն ընկել է: Քաղաքական փակուղին հանգեցրեց ICE դոլարային ինդեքսի անկմանը Նյու Յորքում մինչեւ 74,025-ի, որը լուրջ մտահոգության առիթ է:

Կարելոր է նկատել, որ ոսկու ֆյուչերսների գները ԱՄՆ դոլարով ավելի էժան են՝ համեմատած այլ արժույթներով արտահայտված նույն ֆյուչերսների հետ՝ այն ժամանակահատվածում, երբ ԱՄՆ դոլարի փոխարժեքն անկում է արձանագրում:

Հատկանշական է, որ բարձրացել են նաեւ արծաթի գները: Մասնավորապես՝ Նյու Յորքի ապրանքային բորսայում սեպտեմբերյան արծաթի ֆյուչերսների գները բարձրացել են 23,9 ցենտով կամ 0,6 տոկոսով՝ մեկ ունցիայի դիմաց մինչեւ 40,361 ԱՄՆ դոլար:

Իսկ ինչ ազդեցություն կարող է ունենալ ԱՄՆ-ի ֆինանսական համակարգի հետագա անկայունությունը Հայաստանի վրա:

Մեր ուսումնասիրությունները վկայում են, որ ազդեցությունները կարող են լինել տարբեր եւ բազմակողմանի:

Առաջին՝ եական փոփոխություններ կարող են արձանագրվել Հայաստանի վճարային հաշվեկշռում, որը ներկայացնելով այլ պետությունների հետ երկրի փոխադարձ արտաքին վճարային պարտավորությունները, հիմնականում արտահայտված է ԱՄՆ դոլարով, ինչը ներկայում շարունակական արժեզրկման փուլում է:

ԱՄՆ դոլարի թռիչքն ու անկումը 1800-2009թթ.⁵

Երկրորդ՝ ԱՄՆ դոլարն աշխարհում թերեւս միակ արժույթն է, որը որոշակիորեն կողմնորոշում է մասցած արժույթների փոխարժեքների միտումները եւ անուղղակիորեն արտահայտում ազգային արժույթի հանդեպ վստահության աստիճանը՝ դոլարացման մակարդակը: Այժմ Հայաստանում դոլարացման մակարդակը կազմում է 70%: Որքանով այն կարող է աճել կամ նվազել՝ նույնպես կախված է ԱՄՆ պետական պարտքի շուրջ բանակցությունների ընթացքից եւ Հայաստանի ազգային արժույթի հանդեպ վստահության ձեւավորման ուղղությամբ տարվող հետագա քայլերից:

Երրորդ՝ Հայաստանն առայժմ ներկրող երկիր է (ներդրումները գրեթե 4 անգամ գերազանցում են արտահանման ծավալներն ու դրա հասույթները): Հետեւաբար, համաշխարհային շուկայում ձեւավորվող ապրանքների գները՝ արտահայտված հիմնականում ԱՄՆ դոլարով, ուղղակի ազդեցություն կունենան տեղական շուկայի եւ սպառողների գնողունակության վրա:

Չորրորդ՝ արտահանման ծավալների ավելացումը, որին կարող է նպաստել ԱՄՆ դոլարի դիրքերի թուլացումը, նույնպես կարող է ժամանակավոր բնույթ կրել կամ շարունակական լինել՝ պայմանավորված ԱՄՆ-ի ֆինանսական դեֆոլտի հավանականությամբ: Առավել մեծ ազդեցություն վերջինս կարող է ունենալ հատկապես Հայաստանի լեռնահանքային արդյունաբերության եւ արտահանման ուղղվածություն ունեցող այլ ճյուղերի՝ զբոսաշրջության, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների, ոսկերչության, ադամանդագործության զարգացման համար:

Հինգերորդ՝ ՀՀ արտաքին պարտքի առյուծի բաժինը կազմում են ԱՄՆ դոլարով արտահայտված փոխառնված վարկային միջոցները: Անգամ ՀՀ ռազմավարական դաշնակցից՝ Ռուսաստանից ստացված վարկը տրամադրվել է ԱՄՆ դոլարով՝ կես միլիարդ ԱՄՆ դոլար ընդհանուր գումարով: Արտաքին պարտքի սպասարկումը եւս այս իմաստով կարող է վերանայվել՝ կախված ԱՄՆ-ի դեֆոլտի հետ կապված ներկայիս զարգացումներից:

Վեցերորդ՝ օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները (ՕՈՒՆ) նույնպես գնահատվում են ԱՄՆ դոլարով: Թե որքանով դրանք կպահպանեն իրենց արժեքը եւ որքանով նպատակահարմար կլինի հատկապես նշյալ արժույթով ներդրումների ներգրավումը՝ նույնպես կախված է ԱՄՆ դոլարի գնողունակությունից:

Յոթերորդ՝ Հայաստանի համար վերջին տարիներին խիստ կարեւոր նշանակություն ձեռք բերած մասնավոր տրանսֆերտների հարցում անխուսափելի կլինեն ոչ միայն ծավալների տատանումները, այլեւ կարող են տեղի ունենալ դրամական փոխանցումների համար նախընտրելի արժույթի փոփոխություն կամ առնվազն դրանց դիվերսիֆիկացում:

Ութերորդ՝ ՀՀ կենտրոնական բանկի պետական իրացվելի ռեզերվներում գերակշռում է ԱՄՆ դոլարը, որն էլ անհրաժեշտության պարագայում եւ ոսկու պաշարների բացակայության պայմաններում օգտագործվում է ազգային արժույթի փոխարժեքի կայունացման համար: ՀՀ ԿԲ ռեզերվներում քիչ չեն նաեւ ԱՄՆ պետական պարտատոմսերը: ԱՄՆ դոլարի հետագա արժեզրկումը կարող է օրակարգային հարց դարձնել ոսկու որոշակի պաշարների ձեռքբերումը՝ ապագայում նման իրավիճակներում հնարավոր ռիսկերի նվազեցման նպատակով:

Ո՞րն է ելքը

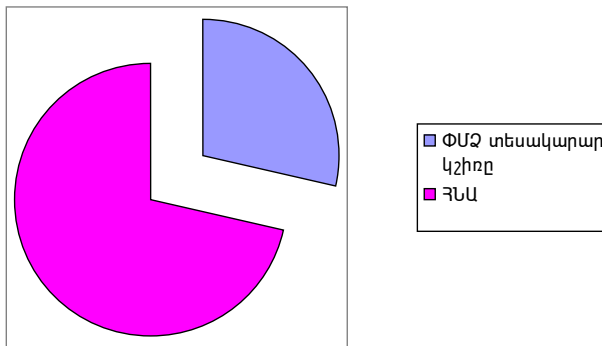
Ստեղծված իրավիճակում Հայաստանը ստիպված է ելքեր որոնել: Իրենց հերթին՝ ելքերի որոնումները պայմանավորված են առեւտրատնտեսական գործընկերների եւ ապրանքների ու ծառայությունների սպառման շուկաների հետագա դիվերսիֆիկացիայով եւ մեկ-երկու շուկաներից կախվածության կրճատմամբ: Չենք բացառում նաեւ արտաքին առեւտրում այնպիսի կարելու եւ ավանդական գործիքի կիրառումը, ինչպիսին ապրանքափոխանակություններն են: Դրանք նման անկայուն իրավիճակներում կոչված են կրճատելու ազգային կամ միջազգային արժույթների փոխարժեքների անկման հետ կապված ռիսկերը: Ի վերջո՝ անհրաժեշտ է մշտապես հետեւել իրադարձությունների զարգացմանը, կատարել հիմնական միտումների համապարփակ ուսումնասիրություն, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի վարել նախահարձակ արտաքին տնտեսական քաղաքականություն՝ առավելագույնս նվազեցնելու հնարավոր ռիսկերը, իսկ առիթ ընձեռնվելու դեպքում նաեւ որոշակի օգուտներ քաղել դրանցից:

Միաժամանակ անհրաժեշտ են որոշակի միջոցառումներ՝ ոչ միայն ապահովելու երկրի ֆինանսական համակարգի կայունությունը, այլեւ այն ծառայեցնելու տնտեսության իրական հատվածի զարգացման շահերին: Կարելու է հաշվի առնել, որ ճգնաժամի փուլում տնտեսությանը հասցվող ծանրագույն հարված է «կապիտալի փախուստը» երկրից: Տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից վերջին շրջանում նկատվող միտումներից են անհրապույր ներդրումային միջավայրը եւ անառողջ մրցակցային դաշտը, որոնք մենաշնորհների տարբեր ձեւերի միջոցով ուղղակի ստեղծում են տնտեսական առումով անհանդուրժողականություն՝ փոքր եւ միջին ձեռներեցության համար՝ օրինաչափորեն, ի վերջո, աննպատակահարմար դարձնելով նաեւ ֆինանսական միջոցների աշխույժ կիրառությունը մեծ բիզնեսի եւ կլաննե-

րի համար: Գաղտնիք չէ, որ վստահության բացակայությունը եւ գործարար միջավայրի անկանխատեսելիությունը երբեմն պատճառ են դառնում, որ անգամ պետական հովանավորչություն վայելող խմբերն իրենց ֆինանսական կապիտալներն ուղղեն արտերկիր: Ոմանք կապիտալի խոշոր արտահոսքը բացատրում են ներքին շուկայի փոքր ծավալներով, մինչդեռ շարունակում են աճել ներդրումների նկատմամբ պահանջարկը եւ արտերկրից ստացվող փոխառու միջոցների ներհոսքը: Կապիտալի «փախուստի» խնդիրները պարբերաբար քննարկվում են ինչպես G20, G8, այնպես էլ ոչ ֆորմալ բնույթ կրող Դավոսի համաշխարհային տնտեսական համաժողովների ժամանակ:

Միջավայրի առողջացման գործում պակաս կարելուր չեն իրականում գործող ու իրավաբանորեն գրանցված եւ իրականում չգործող ընկերությունների տարանջատումն ու դրա մասին հասարակությանն իրազեկումը, ինչպես եւ օրենքով սահմանված կարգով իրականացվող «գտումը»: Նշենք, որ ներկայում գործող 82,5 հազար կազմակերպությունների 99%-ը գերփոքր, փոքր կամ միջին են: ՊԵԿ-ում գրանցված տնտեսվարողները շատ ավելի են՝ շուրջ 150 հազար: ՓՄՁ-ներն ապահովում են ՀՆԱ-ի մոտ 40%-ը, բյուջեի մուտքերի 25-30%-ը:

Փոքր եւ միջին ձեռնարկությունների տեսակարար կշիռը երկրի ՀՆԱ-ում

Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ առանց ներդրումային ընկերությունների, փայատիրական եւ համատեղ հիմնադրամների իրականում անհնար է դառնում միջին խավի ֆինանսական միջոցների ներգրավումը, որն այլապես կարելուր գործոն կարող է դառնալ տնտեսության ներսում: Ինչ վերաբերում է հիշյալ միջոցների ներգրավման ձեւերին ու եղանակներին,

ապա դրանք կախված են շուկայում իրացվելի ֆինանսական գործիքների առկայությունից: Տեղական ընկերությունների արժեթղթերը, պետական կարճաժամկետ փոխառությունները, արժույթային ֆյուչերսները եւ այլ գործիքներ կարող են հաջողությամբ իրացվել ոչ միայն ներքին ֆինանսական շուկայի պայմանների բարելավման արդյունքում, այլեւ համագործակցելով արտերկրի արժեթղթեր թողարկող հայտնի ընկերությունների հետ: Առավելեւս գնահատելի են տեղական արժեթղթերի շուկայի մասնավորեցումն ու կառավարման ստանձնումը որոշակի փորձ կուտակած NASDAQ-OMX ընկերության կողմից (թեեւ խնդրի նման մասնակի հանգուցալուծումը չի կարող հանգեցնել ֆինանսական շուկայի կայացմանն առանց տնտեսության մյուս կարեւոր գործոնների առկայության):

Հայաստանի ֆինանսական շուկայի փոքր ծավալների դեպքում հնարավոր է դառնում համեմատաբար ավելի մեծ շուկաներից ներդրումների ներգրավումը: Պակաս կարելու է նաեւ ժամանակակից տեխնիկայով եւ տեխնոլոգիաներով հագեցվածության խնդրի լուծումը (այդ թվում՝ վճարահաշվարկային էլեկտրոնային համակարգի տարածմանն օժանդակելու պետական քաղաքականության իրականացման, աշխատանքի եւ այլ վարձատրության համար էլեկտրոնային համակարգի պարտադիր օգտագործումը ներդրելու միջոցով կանխիկ դրամաշրջանառության կրճատում) եւ դրանով պայմանավորված՝ գործարքների իրականացման սպասարկման արդյունավետության բարձրացումը: Արտերկրի ընկերությունների միջոցով այլ ֆինանսական շուկաների հետ շփումները հնարավոր են դարձնում ոչ միայն այլ երկրների ընկերությունների արժեթղթերի իրացումը Հայաստանում, այլեւ, որ ավելի կարեւոր է, հայկական ընկերությունների արժեթղթերի նկատմամբ պահանջարկի ձեւավորումն ու սպառումը երկրից դուրս, որն իր հերթին կարող է նպաստել լրացուցիչ ֆինանսական միջոցների ներգրավմանն ու ներքին շուկայում դրանց արդյունավետ ներդրումներին:

Վերոնշյալ տեղաշարժերի խորապատկերին տալնապ է առաջացնում ՀՀ բանկային համակարգի, այսպես կոչված, ավելորդ իրացվելիության հիմնախնդիրը, երբ բանկային համակարգի միագումար ակտիվների մոտավորապես կեսը գտնվում է արտաքին թղթակցային հաշիվներում (ինչպես հայտնի է՝ դրանք ամենանվազ եկամտաբեր ակտիվներն են): Նման վիճակը վկայում է, որ ներկայում առկա են ոչ միայն դժվարություններ ներքին դրամական հոսքերն ու խնայողությունները համախմբելու եւ վերաբաշխելու տեսանկյունից, այլեւ ներքին միջոցները դուրս են մղվում արտերկիր:

Փաստորեն բանկային համակարգն այսօր դժվարություններ ունի ոչ միայն ներքին դրամական հոսքերն ու խնայողությունները համախմբելու եւ վերաբաշխելու, այլեւ ներքին միջոցների զանգվածային արտահոսքը կանխելու գործում: Այս ամենի վրա զգալի ազդեցություն է գործում կապիտալի շուկան, որը կոչված է արդյունավետ վերաբաշխելու հասարակության ներսում ձեւավորված ֆինանսական միջոցները եւ ներկայացնելու շուկայի գլխավոր «դերակատարների» ֆինանսական վիճակի իրական եւ համարժեք պատկերը: Պարտատոմսերի շուկայի զարգացումն այժմ պայմանավորված է բաժնետիրական ընկերությունների կապիտալի կենտրոնացման մակարդակով եւ մարդկանց կողմից արժեթղթերի ձեռքբերման հակումներով, ինչն իր հերթին կախված է ներդրումների տարբեր ձեւերի նկատմամբ ձեւավորված վստահության աստիճանից: Մինչ տեղական ներդրումները կրում են խորհրդանշական ծավալներ, իսկ արտաքին ներդրումները՝ հիմնականում քաղաքականացված բնույթ, կապիտալի շուկայում կարելու է դերակատարություն ունեցող բնակչության բավարար գնողունակ մի զանգված, այնուամենայնիվ, ձեռք է բերում արժեթղթեր, միայն թե նախընտրում է ոչ թե տեղական, այլ արտերկրի հայտնի ընկերությունների բաժնետոմսերը:

Իհարկե՝ գործերի նման վիճակը բանկային համակարգում չի կարելի բացատրել միայն բուն բանկային համակարգի հիմնախնդիրներով, այն արտացոլում է նաեւ Հայաստանի տնտեսությունում ստվերային շրջանառության բարձր մակարդակը, ինչպես նաեւ վկայում է իրական հատվածում բարձր ռիսկերի, ֆինանսական շուկայի մյուս հատվածների թերզարգացածության եւ այլ խնդիրների առկայության մասին:

Մասնավորապես հետաքրքրական է դիտարկել վարկային շուկայի ոչ ընտրանքայնության հիմնախնդիրը, որովհետեւ արժեթղթերի շուկայի զարգացման անբավարար մակարդակն անհնար է դարձնում ֆոնդային գործիքների միջոցով ներքին խնայողությունների եւ արտաքին ներդրումների ներգրավումը տնտեսության իրական հատված: Այսպես՝ եթե ՀՆԱ-ի համեմատ արժեթղթերի շուկաների կապիտալացման մակարդակը ԱՄՆ-ում կազմում է 190%, Մեծ Բրիտանիայում՝ 214%, Ֆրանսիայում՝ 210%, Ռուսաստանում՝ 20%, Էստոնիայում՝ 36%, ապա Հայաստանում այդ ցուցանիշն ընդամենը 2% է: Ուստի եւ ընկերությունների դրամական միջոցների պակասուրդի համալրման հիմնական աղբյուրը շարունակում է մնալ բանկային համակարգը, որն իր հերթին, ինչպես նշվեց քիչ վերը, տակավին անհամապատասխանորեն փոքր է:

Այս կապակցությամբ կարելու է նշել, որ ներկայում ֆինանսական շուկայի առավել էական հատվածը ֆինանսաարդյունաբերական խմբերն են, որոնց ներսում տեղի է ունենում բիզնեսի տարբեր հատվածների փոխֆինանսավորման բավականին դրական գործընթաց ոչ միայն տվյալ խմբերի շրջանակներում, այլ նաեւ միմյանց միջեւ՝ շրջանցելով ֆինանսական շուկայի հանրակարգային կառույցները: Այսպիսով՝ ֆինանսական շուկայի, այդ թվում՝ բանկային հատվածի անարդյունավետությունը պատճառ է դառնում իրական հատվածի ներսում ֆինանսական միջոցների «ոչ պաշտոնական» վերաբաշխման: Այս երեւոյթի առավել արդիական պատճառների շարքում կարելի է առանձնացնել ստվերային տնտեսության, հետեւաբար՝ բանկային համակարգից դուրս կանխիկ դրամական շրջանառության մեծ ծավալները, ֆինանսական շուկայի ոչ բանկային հատվածի, հատկապես ֆոնդային բորսայի, ապահովագրական ու մասնավոր կենսաթոշակային ինստիտուտների զարգացման անբավարար մակարդակը, ոչ բանկային վարկային հաստատությունների, հատկապես փոխադարձ վարկավորման հիմնադրամների եւ վարկային կազմակերպությունների բացակայությունը, ինչպես նաեւ բնակչության խնայողությունների ներգրավման ցածր մակարդակը, այդ թվում՝ նաեւ ավանդների լիարժեք ապահովագրման համակարգի բացակայության պատճառով:

Հիշատակված պատճառներից կապիտալի շուկան ունի ոչ միայն տնային տնտեսությունների եւ արժեթղթերի թողարկողների միջեւ ֆինանսական միջոցներն արդյունավետ վերաբաշխելու գործառույթ, այլեւ փոխադարձ տնտեսական շահերի յուրահատուկ համակարգի միջոցով ապահովում է հասարակության իրազեկումը շուկայում խոշոր ընկերությունների գործերի վիճակի մասին: Հենց դրանով է բացատրվում զարգացած երկրներում հասարակության հետաքրքրությունը շուկայի այնպիսի համալիր ցուցիչների նկատմամբ, ինչպիսիք են բորսայական ցուցանիշները, առեւտրի ծավալները, շուկայի կապիտալացումը եւ այլն, որոնք արդի շուկայական տնտեսությունում դարձել են նույնքան վճռորոշ բնութագրիչներ, որքան արժեզրկումը, արտարժույթի փոխարժեքը, տնտեսական աճի տեմպերը, զբաղվածությունը եւ այլն: Պակաս կարելու է, որ ՆԵՊ-ի (НЭП – новая экономическая политика) ավարտից հետո 1930-ական թվականներին հորհրդային միությունում եւ մյուս համայնավարական երկրներում կապիտալի շուկա գոյություն չունեւ: Այդ հանգամանքը, անկասկած, դանդաղեցրեց նրա ձեւավորման գործընթացը արդեն շուկային անցնելու շրջանում, եւ կապիտալի շուկայի ձեւավորման նախնական խթանը հանդիսացավ պետական սեփականության մասնավորեցումը:

Անցումային տնտեսության պայմաններում՝ տնտեսական բարեփոխումների ընտրված տարբերակից կախված («շոկային թերապիա» եւ «գրադուալիզմ»), կիրառվեցին պետական սեփականության մասնավորեցման երկու հիմնական մոտեցումներ: Մի շարք երկրներում (ինչպես դա տեղի ունեցավ Հայաստանում) տիպօրինակի ընտրությունը կանխորոշեց արտաքին ու ներքին տնտեսական օբյեկտիվ իրավիճակը: «Շոկային թերապիայի» քաղաքականությունը, որի էությունը հանգում է գների, արտաքին առեւտրի ազատականացման, ֆինանսական կայունացման եւ պետական սեփականության մասնավորեցման իրականացմանը, իր մեջ ուներ ներքին (սահասկզբնական) հակասություն. գների ազատականացման եւ դրան հետեւած գերսղաճի հետեւանքով բնակչության խնայողությունները (ներդրումների հիմնական աղբյուրը) գործնականում արժեզրկվեցին, իսկ տնտեսական ու քաղաքական անկայունությունը կտրուկ նվազեցրեց օտարերկրյա ներդրումների ներգրավման հնարավորությունները: «Արագ» բարեփոխումների ուղին ընտրած երկրներում ձեւավորվեց ներդրումային վակուում:

Գների ազատականացման եւ պետական սեփականության մասնավորեցման միաժամանակյա իրականացումը ներդրումային պաշարների բացակայության պատճառով հայտնվեց ձախողման սպառնալիքի տակ: Ի տարբերություն զարգացած եւ զարգացող երկրներում մասնավորեցման պատմական փորձի, տնտեսական քաղաքականությունն առաջին անգամ բախվեց այնպիսի իրավիճակի հետ, երբ մասնավորեցումը նախատեսվում էր իրականացնել վճարունակ պահանջարկի բացակայության պայմաններում: Նման վիճակում անցումային երկրների մեծ մասը ընտրեց տվյալ հիմնախնդրի լուծման միասնական տիպօրինակ՝ մասնավորեցման գործընթացում արհեստականորեն վճարունակ պահանջարկի ստեղծում: Հիմնականում այս ուղղությունն ընտրեցին Լեհաստանը, Չեխիան, Ռուսաստանը, Մոլդովան, Ղրղզստանը, Հայաստանը, Վրաստանը եւ ուրիշներ: Որոշ երկրներում (օրինակ՝ Մոլդովայում) կիրառվեց մասնավորեցման բանկերում անվանական հաշիվների բացման մեխանիզմը, որտեղ պետության կողմից Նշվում էր որոշակի մի գումար, որը կարելի էր օգտագործել բացառապես մասնավորեցմանը մասնակցելու նպատակով: Ոմանք էլ գնացին վաուչերային մասնավորեցման ճանապարհով, բնակիչներին բաժանելով արժեթղթերի հատկանիշներով օժտված գործիքներ, որոնց միջոցով կարելի էր մասնակցել մասնավորեցմանը (մի շարք երկրներում դրանք անվանական արժեթղթեր էին, մյուսներում՝ ըստ ներկայացնողի): Նշված տարբերակների հիմնական բովանդակությունը հանգում էր պահանջարկի արհեստական ձեւավորման

խնդրին: Բարեփոխումների «շոկային թերապիայի» տարբերակն ընտրած բոլոր երկրներում պետական սեփականությունը գործնականում օտարվեց իր տնտեսական արժեքը բազմակիորեն զիջող գնով (ապագայում տնտեսական արժեք արտադրելու տվյալ ներդրումային ակտիվի կարողությանը):

Այսուհանդերձ, դիտարկվող հարցի շրջանակներում, թերեւս, առավել էական պատճառ պետք է համարել գների եւ տնտեսական մեխանիզմի ավելի վաղ իրականացված «ցնցումային» ազատականացման հետեւանքով բնակչության խնայողությունների համընդհանուր արժեզրկումը: Ավելի ուշ արդեն հասկանալի դարձավ, որ բնակչության միջոցների ներգրավմանն ուղղված ցանկացած զանգվածային օբյեկտիվ միջոցառման իրականացում դիտարկվող ժամանակահատվածում ի սկզբանե դատապարտված էր ձախողման: Բացի դրանից, բնական է, որ ինչպես Նախկին ԽՍՀՄ երկրների մեծամասնությունում (բացառությամբ, թերեւս, բալթյան տարածքի երկրների) կորպորատիվ մշակույթի տարրերը բոլորովին բացակայում էին: Բավական մեծ դեր խաղացին Նաեւ բիզնես վարելու ազգային առանձնահատկություններն ու պատմական փորձի բացակայությունը: Այս օբյեկտիվ Նախադրյալներն ինքնին ի սկզբանե բացառում էին զանգվածային մասնավորեցման արդյունավետ տիպորինակի իրականացումը:

Ընդ որում՝ հարկ է նշել, որ բնակչությունը հայտնվեց մի իրավիճակում, երբ այս կամ այն բաժնետոմսերի ձեռքբերման համար սերտիֆիկատներն օգտագործելու վերաբերյալ ներդրումային որոշումներն ընդունվում էին հատուկ մասնագիտացված կառույցների բացակայության պայմաններում: Մասնավորեցման հայկական տարբերակի մյուս ոչ պակաս կարեւոր առանձնահատկությունը ինստիտուցիոնալ ներդրողների բացակայությունն էր: Բանկային համակարգը, որն ունակ էր կատարելու ինստիտուցիոնալ ներդրողի դերը, հայտնվեց մասնավորեցման ծրագրի իրականացումից դուրս (համաձայն օրենսդրության), որը հիմնավորվում էր բանկային համակարգում ռիսկերի նվազեցման խնդրով: Սակայն այդ դեպքում շուկայում պետք է հայտնվեին համատեղ ներդրման այլ հաստատություններ, ինչպիսիք են փայատիրական եւ փակ հիմնադրամների տեսքով ներդրումային կառույցները, ընկերությունները եւ այլն: Իսկ այն պայմաններում, երբ այդ կառույցները հայտնվեցին «խաղից դուրս», բնակչությունը փաստացիորեն ուներ երկու այլընտրանք՝ կամ սերտիֆիկատն օգտագործել մասնավորեցմանը մասնակցելու նպատակով (ընդ որում, առանց մասնագիտական գնահատման եւ լրիվ անորոշության պայմաններում՝ կրելով բոլոր ռիսկերը), կամ էլ այն վաճառել շուկայում: Բնական է, որ տնտեսական նպատակահարմարությունն

այս դեպքում երկրորդ տարբերակի իրականացման օգտին էր՝ հատկապես հաշվի առնելով վերը նշված օբյեկտիվ գործոնները: Այսպիսով՝ ստեղծվեց եզակի իրավիճակ, երբ զանգվածային մասնավորեցում իրականացնելու հետեւանքով ձեռնարկությունների սեփականատեր դարձան սահմանափակ թվով մասնավոր անձինք: Դա պատճառ հանդիսացավ բաժնետիրական կապիտալի ծայրահեղ կենտրոնացված կառուցվածքի, հայկական «կորպորացիաներում» կորպորատիվ կառավարման ցածր մակարդակի առաջացման, միևնույն տարբերակի իրավունքների պաշտպանության իրական մեխանիզմների բացակայության՝ չնայած հանգամանքին, որ Հայաստանի համապատասխան օրենսդրությունը մշակվել է մանր բաժնետերերի շահերը պաշտպանելու սկզբունքներից ելնելով: Հայաստանում բաժնետիրական կապիտալի կառուցվածքում գերակշռում են 60-80% բաժնետոմսեր պարունակող վերահսկիչ փաթեթները, մի քանի բաժնետերեր ունեն բաժնետոմսերի 2-7%-ը (որպես կանոն՝ ձեռնարկությունների ղեկավար կազմը՝ գլխավոր ինժեները, տնօրենի տեղակալը, հաշվապահը եւ այլք), իսկ մնացած բաժնետոմսերը բաշխված են զգալի քանակությամբ բաժնետերերի միջեւ, որոնք ձեռնարկության նախկին աշխատողներն են եւ այդ բաժնետոմսերը ստացել են մասնակի անհատույց մասնավորեցման արդյունքում: Ընդ որում՝ ձեռնարկությունների գերակշիռ մեծամասնությունում հետմասնավորեցման ժամանակաշրջանում հիմնական բաժնետերերի կողմից տեղի է ունեցել եւ այժմ էլ շարունակվում է բաժնետերերի կազմի համախմբում միևնույն տարբերակի մանր բաժինները գնելու միջոցով, ինչն ավելի է մեծացնում բաժնետիրական կապիտալի կենտրոնացումը: Նման պայմաններում, ըստ երեւույթին, կորպորատիվ կառավարման ցանկացած ձեւ գործնականում կիրառելի չէ: Հայկական բաժնետիրական ընկերությունների մեծամասնության վերաբերյալ մենք կարող ենք արձանագրել ոչ թե կորպորատիվ կառավարման հատուկ տիպոթիսակի ձեւավորում, այլ որեւէ համակարգի լիովին բացակայություն, եւ դա ուղղակի արդյունք է մասնավորեցման կիրառված համակարգի:

Բնական է, որ նման պայմաններում Հայաստանի արժեթղթերի շուկայում չեն կարող գոյություն ունենալ կորպորատիվ իրացվելի արժեթղթեր: Եվ չնայած շուկայի հիմնական մասնակիցներն արդեն ձեւավորվել են ու լուծվել է արդյունավետ բորսայական գործառնությունների տեխնոլոգիական խնդիրների զգալի մասը, Հայաստանում կապիտալի շուկան այժմ գործնականորեն չի կատարում իր կարեւորագույն գործառնությունները՝ չներգրավելով շուկայում ինչպես ներդրողների, այնպես էլ սպեկուլյանտների միջոցները,

այն հնարավոր թողարկողների կողմից չի դիտվում նաեւ որպես երկարա-
ժամկետ ներդրումների աղբյուր:

Հետաքրքրական է, որ ֆոնդային շուկայի մասնագիտացված մասնա-
կիցները՝ բրոքերային ու դիլերային ընկերությունները, որոնք Հայաստանի
«ինքնակարգավորվող» ֆոնդային բորսայի ու Հայաստանի կենտրոնական
դեպոզիտարիայի անդամներն են, նույնպես էական աճ չեն ապրում: Բրո-
քերային ծառայությունների 90%-ից ավելին իրականացվում է 6-7 բրոքե-
րային ընկերությունների կողմից (ըստ էության՝ բացառապես Երեւանում),
իսկ մնացած 13-14 ընկերությունները շարունակում են մնալ սաղմնային վի-
ճակում, որը հետեւանք է հայկական շուկայում բրոքերային ծառայության
պահանջարկի սահմանափակ ծավալների (մասնավորեցման արդյունքների
եւս մեկ դրսևորում): Հարկ է նշել, որ արժեթղթերի շուկայի մասնակիցների
ստեղծումը, դրանց տեխնոլոգիական ու տեխնիկական հանդերձավորումը,
օրենսդրության զարգացումը իրականացվել են մեծապես շնորհիվ USAID-ի՝
Հայաստանում կապիտալի շուկայի զարգացման ծրագրի, որով, ասես, տեղի
ունեցավ արժեթղթերի շուկայի հանրակարգային զարգացում, ինչը որոշ չա-
փով չէր բխում կորպորատիվ սեփականության ընթացիկ վիճակից:

Իհարկե՝ իրադարձությունների առավել բնական զարգացումը պետք է
ենթադրեր կապիտալի շուկայի հանրակարգային ձեւավորումը որպես հե-
տեւանք, այլ ոչ թե նախադրյալ բուն շուկայի առաջացման: Սակայն որոշա-
կիորեն արդեն կարելի է խոսել նման հաստատությունների առկայության
մասին, որոնց խելամիտ օգտագործումը տնտեսական քաղաքականության
խնդիրն է: Շուկայում գործարքների համապատասխան ծավալների բացա-
կայությունը, այդ թվում՝ վերոնշյալ պատճառներով, ի սկզբանե բորսայա-
կան գործունեությունը վերածում է աշխույժ գործունեության ոչ եկամտա-
բեր ձեւի, որը գրավիչ չէ հնարավոր բաժնետերերի համար եւ ունակ չէ լուծե-
լու առեւտրական հարթակը նվազագույն չափով անհրաժեշտ թանկարժեք
տեխնիկական եւ տեխնոլոգիական սարքերով հանդերձավորելու խնդիրնե-
րը: Դրանից ելնելով՝ դոնորների միջոցների օգտագործումը ստիպողական
քայլ է: Ահա թե ինչու կապիտալի շուկայի հիմնական տարրերի հանրակար-
գային կայացման մոտեցումը կարելի է ճիշտ համարել: Սակայն դա ամենե-
ւին էլ չի նշանակում, որ հաստատությունների ստեղծումը բավարար պայ-
ման է կապիտալի շուկայի առաջացման համար, որը շատ ավելի բարդ ու
բազմագործոն խնդիր է:

Հայաստանում կապիտալի շուկայի զարգացման նպատակով այժմ, մեր
կարծիքով, անհրաժեշտ է սկսել պարտքային արժեթղթերի (պարտատոմ-

սերի, առեւտրային արժեթղթերի) շուկայի առաջնային զարգացումից, ինչը կապված է ինչպես բաժնետիրական ընկերություններում կապիտալի կենտրոնացման ընթացիկ իրավիճակի, այնպես էլ ֆինանսավորման փոխառական ձեւերին հակված բնակչության մտածելակերպի առանձնահատկությունների հետ: Արժեթղթերի այնպիսի տեսակները, ինչպիսիք են պարտատոմսերը, արտոնյալ բաժնետոմսերը, ավանդատային սերտիֆիկատները եւ այլն, ըստ երեւոյթին, կարող են դառնալ ներդրումների առավել գրավիչ տեսակներ եւ ծառայել որպէս ֆինանսական շուկայի ձեւավորման հիմք: Տվյալ փուլում շուկայի կողմնորոշումը դեպի բաժնետոմսերի շուկայի զարգացում, ակներեւաբար, պակաս հեռանկարային է՝ կապիտալի բացառիկ բարձր կենտրոնացման եւ համատեղ ներդրման (ներդրումային հիմնադրամներ, ընկերություններ եւ այլն) բացակայության պատճառով: Նման պայմաններում (բաժնետիրական կապիտալի կառուցվածքի «նոսրացման» նկատմամբ շահագրգռության բացակայությունը) բաժնետոմսերի իրացվելի շուկայի ձեւավորումը՝ համեմայնդեպս երկարաժամկետ հատվածում, իրական չի թվում: Ուշագրավ է, որ բաժնետիրական կապիտալի նման կառուցվածք ունեցող շուկաների (Գերմանիա, Չեխիա, Նորվեգիա եւ այլն) վերլուծությունը վկայում է հենց նշված կառուցվածքն ունեցող շուկայի ընտրության անհրաժեշտության մասին:

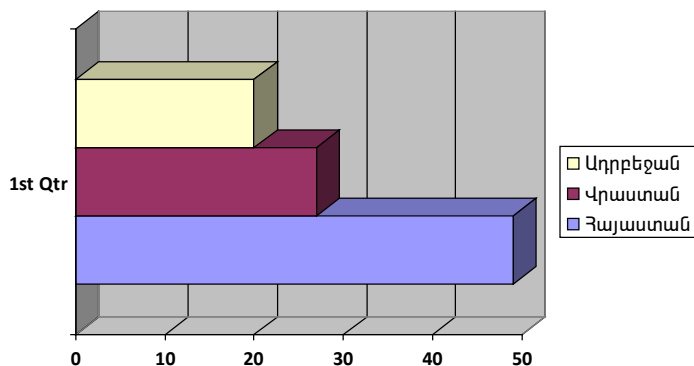
Տեղեկատվության բացահայտման, հաշվետվությունների եւ այլ պահանջների ներկայացման միջոցով անհրաժեշտ է կիրառել բաժնետոմսերի ֆոնդային հարթակ դուրս գալու ցուցակման տարբերակված մոտեցումներ, ինչպէս նաեւ իրականացնել «կեղծ կորպորացիաներից» շուկայի «մաքումանը» եւ իրական «ներուժային» թողարկողների դիրքերի ուժեղացմանն ուղղված օրենսդրական համապատասխան փոփոխություններ: Շուկայում հսկայական քանակությամբ «կեղծ կորպորացիաների» առկայությունն անխուսափելիորեն դժվարացնում է պետական կարգավորման խնդիրների իրագործումը, ինչպէս նաեւ հնարավոր իրական թողարկողների ելքը շուկա: Իսկ գործնականորեն գոյություն ունեցող բոլոր բաժնետիրական ընկերությունների նկատմամբ «հաշվետու թողարկողների» միասնական պահանջների կիրառումը շեշտակիորեն նվազեցնում է պետական կառավարման մարմնի գործունեության արդյունավետությունը եւ կարգավորումը հանգեցնում տեղեկատվություն հավաքելու ձեւական գործընթացի, որը պետական մարմնից բացի, այլ սպառող չունի:

Հայաստանում գրեթե բացակայում են համատեղ ներդրման մեխանիզմները, ներդրումային հիմնադրամները, ընկերությունները, ինչը խնդիրներ է

առաջացնում մանր բաժնետերերի միջոցների ներգրավման իմաստով: Տվյալ խնդրի լուծման շրջանակներում, թերեւս, առավել ընդունելի ալտերնատիվ մակարդակով լուծումն է՝ կապված մանր, «պասիվ» բաժնետերերին համատեղ ներդրման շուկայական հաստատություններում (օրինակ՝ ինտերվալային փայտօրական հիմնադրամներում) ներգրավելու հետ: Նման մոտեցումը ոչ միայն կնպաստի Հայաստանում տվյալ հաստատության ձեւավորմանը, այլեւ թույլ կտա լուծել որոշ խնդիրներ, որոնք առաջացել են մասնավորեցման ընթացքում: Անհրաժեշտ է նաեւ մի շարք օրենսդրական փոփոխություններ՝ համատեղ ներդրման մեխանիզմի խթանման նպատակով (հարկային օրենսդրություն, «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» օրենք եւ այլն): Համատեղ ներդրման հաստատության ձեւավորման առաջնայնությունը շատ բանում կարող է նաեւ փոխել բանկային համակարգի մենաշնորհային դիրքերի իրավիճակը, զգալիորեն բարելավել դրությունը ֆինանսական հատվածում ամբողջությամբ վերցրած, որտեղ շուկայական մրցակցության մեխանիզմների օգտագործումը կհանգեցնի ֆինանսական միջոցների վերաբաշխման առավել արդյունավետ համակարգի ձեւավորմանը:

Այսուհանդերձ, Ասիական զարգացման բանկի «Ասիայի եւ խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի 2009թ. հիմնական ցուցանիշները» զեկույցի տվյալներով՝ Հայաստանը ներկայում առաջատարն է Կովկասում համախառն ներքին ներդրումների համախմբման առումով: Մասնավորապես՝ 2009-ին, նախորդ տարվա համեմատ, ներքին ներդրումները Հայաստանում աճել են 39,9%-ով, Վրաստանում՝ 27, իսկ Ադրբեջանում՝ միայն 20%-ով:⁶

Ներքին ներդրումների ներգրավման աճը Կովկասում 2008-2009թթ.

Ընդհանուր առմամբ, անհրաժեշտ է նշել նաեւ արժեթղթերի շուկայի հետ կապված հարկային օրենսդրության մի շարք փոփոխությունների ներմուծման արդիականությունը (երկակի հարկման հիմնախնդիրը, ֆիզիկական եւ իրավաբանական անձանց համար համակարգի հավասարեցումը, երկարաժամկետ ներդրումների խթանումը եւ այլն): Ամբողջությամբ վերցրած արժեթղթերի շուկայի հետ կապված օրենսդրության քննարկումը՝ որպես պետական քաղաքականության իրականացման մեթոդ, այլ ոչ թե որպես հարկաբյուջետային մեխանիզմ, կարող է մեծապես լուծել արժեթղթերի շուկայում միջոցներ ներգրավելու խնդիրը:

Կարելի է հիմնախնդիր է շուկայում իրացվելի ֆինանսական գործիքների բացակայությունը, որն, ընդհանուր առմամբ, հանդես է գալիս որպես մանր ներդրողների միջոցները ներգրավող եւ արժեթղթերի գործուն շուկա ձեւավորող «սաղմ»: Վերը նշված պարտքային կորպորատիվ արժեթղթերի, ինչպեսեւ ածանցյալ գործիքների, (օրինակ՝ ՊԿՊ-ի) եկամտաբերության եւ արտարժույթային փոխարժեքի վերաբերյալ ֆյուչերսային պայմանագրերի հետ միասին, որոնք անհրաժեշտ է մշակել եւ յուրացնել շուկայում, որպես այդպիսի «սաղմ» կարող են հանդես գալ Հայաստանի մանր ներդրողների շրջանում հայտնի օտարերկրյա թողարկողների արժեթղթերը: Ակնհայտ է, որ տվյալ խնդրի լուծումը տարբեր երկրների ֆինանսական շուկաների միջեւ ինտեգրացման գործընթացների խթանման դաշտում է: Նկատի ունենալով ֆինանսական շուկաների ինտեգրացման համաշխարհային միտումի առկայությունը, Հայաստանում կապիտալի շուկայի զարգացման նման ծրագիրը (ինտեգրացիոն ձգտումների օգտագործման հիման վրա) բավականին իրական է թվում: Հատկապես հարկ է ուշադրություն դարձնել այն փաստին, որ Եվրոպայի փոքր երկրների (Բելգիա, Հոլանդիա, Նորվեգիա, Չեխիա եւ այլն) արժեթղթերի շուկայի զարգացման պատմական փորձը նույնպես վկայում է ինտեգրացիոն գործընթացի զարգացման մասին, քանի որ դա պայմանավորված է այդ նույն երկրների շուկաների փոքր ծավալի համեմատ մեծ շուկաներից ներդրումների ներգրավման արդյունավետությամբ: Ընդ որում, բնականաբար, մի կողմից անհրաժեշտ է լուծել գործառնական եւ տեխնոլոգիական մի շարք կարելի հարցեր, իսկ մյուս կողմից՝ օրենսդրական դաշտի ներդաշնակեցման խնդիրը: Ակնհայտ է նաեւ, որ ինտեգրացման ծրագիրն իրականացնելիս անհրաժեշտ է ձեւավորել հավասարակշռված համակարգ, որը ներքին շուկայում կապահովի ոչ միայն օտարերկրյա թողարկողների արժեթղթերի շրջանառությունը, այլեւ հայկական հնարավոր թողարկողներին թույլ կտա կապիտալի շուկան օգտագործել ներդրումների ներգրավման համար:

Այսպիսով՝ լիարժեք ֆինանսական շուկայի կայացումը կարող է նպաստել համահայկական տնտեսական ներուժի եւ մրցակցային առավելությունների բացահայտմանն ու դրանց առավել արդյունավետ իրացմանը, որը կարող է հանգեցնել Հայաստանում տնտեսական իրական վերելքի: Ինչ վերաբերում է արդյունավետ ֆինանսական շուկայի կայացմանն ուղղված տնտեսական քաղաքականությանը, ապա առաջարկվում է այն նպատակամղել հարկային օրենսդրության կատարելագործմանը, ոչ պետական կենսաթոշակային հիմնադրամների, ապահովագրական շուկայի ձեւավորմանը, ներդրումային ընկերությունների գործունեության աջակցությանը: Հայաստանում ֆինանսական շուկայի կայացման համար առանձնահատուկ կարեւորություն է ձեռք բերում «բաց» ֆինանսական շուկայի քաղաքականության իրականացումը՝ կապիտալների փոխներթափանցման հնարավորությունների ապահովման, այդ թվում՝ Ռուսաստանի, Եվրոպայի առավել զարգացած ֆոնդային շուկաների հետ Հայաստանի շուկայի տեխնոլոգիական ինտեգրման շնորհիվ, ինչը իրացվելի գործիքների ի հայտ գալու միջոցով կհանգեցնի բուն շուկայի աշխուժացմանը, իսկ մյուս կողմից թույլ կտա այդ ծավալուն շուկաները հայ թողարկողների համար օգտագործել որպես կապիտալացման աղբյուրներ:

Կարելի է հաշվի առնել, որ Հայաստանում 1995-2001թթ. ընթացքում, ըստ երեւույթի, դիտվում էր «երկու դեֆիցիտների» տիպորինակի առաջին փուլը՝ տնտեսության աճի «մեծ բեկումը», որն ընթացավ խիստ հակասական միտումներով: Աճի տվյալ տիպորինակի իրականացումը հիմնականում կանխորոշված էր հայկական սփյուռքի տնտեսական աշխուժության առկայությամբ, որը տվյալ ժամանակաշրջանում դարձավ «երկու դեֆիցիտների» ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրը: Երկրորդ փուլում՝ 2002 թվականից մինչ օրս առաջին պլան են մղվում ներքին ներդրումների առաջանցիկ աճի եւ հայրենական արտադրողների արտադրանքի արտահանման ապահովման խնդիրները՝ նույնպես հայկական սփյուռքի յուրահատուկ դերի շնորհիվ: Ինչ վերաբերում է երկրորդ սերնդի տնտեսական բարեփոխումներին, ապա տվյալ փուլում բարեփոխումների հիմնական ուղղություններն են մասնավոր հատվածի եւ պետական կառույցների արդյունավետ համագործակցության ծավալումը, իրական սեփականատիրոջ ձեւավորումը եւ ներդրումների ներգրավումը խթանող անհրաժեշտ մթնոլորտի ապահովումը: Վերջինս հնարավոր է բացառապես կատարյալ ֆինանսական շուկայի կազմավորման դեպքում: Մեր կանխատեսմամբ՝ առաջիկա տարիներին տնտեսական բարեփոխումների հիմնական ուղղությունների՝ արդյունավետ ֆինանսական հատվածի եւ, ընդհանուր առմամբ, բարենպաստ ներդրումային

միջավայրի կայացումն ի վիճակի կլինեն ապահովելու ներքին ներդրումների առաջանցիկ աճն ու արտահանմանը կողմնորոշված տնտեսության ճյուղերի զարգացումը:

Երկարաժամկետ եւ կարճաժամկետ ծրագրերում (ներառյալ՝ արդյունաբերական) ֆինանսական միջոցների ներգրավման առումով չի կարելի թերազնահատել ֆինանսաարդյունաբերական խմբերի գործունեությունը, որոնք այժմ կազմում են ֆինանսական շուկայի առավել էական հատվածը: Դրանց ներսում կարող է կատարվել գործարարության տարբեր բնագավառների փոխադարձ ֆինանսավորում, ընդ որում՝ խոշոր ծրագրերի դեպքում հաճախ ներգրավվում են միաժամանակ մի քանի ֆինանսական խմբեր, որոնք որոշակի անկախություն ունեն ֆինանսական շուկայի ավանդական կառույցներից: Այս իմաստով ֆինանսական բաց շուկայի քաղաքականության իրականացումը թույլ կտա ապահովել կապիտալների փոխներթափանցում՝ առավել զարգացած ֆոնդային շուկաների հետ մեր երկրի տնտեսական եւ տեխնոլոգիական ինտեգրման շնորհիվ, որն, ի վերջո, իրացվելի գործիքների ձեւավորման միջոցով կհանգեցնի ֆինանսական շուկայի աշխուժացմանը, հետեւաբար՝ հնարավորություն ստեղծելով արտերկրի շուկաները հայկական թողարկող կառույցների համար օգտագործել որպես կապիտալացման լրացուցիչ աղբյուրներ:

Ուրեմս՝ բանկային համակարգի անկատարությունը կամ բանկերի կողմից շուկայում տեղ գտած միտումներին ոչ համարժեք արձագանքները հանգեցնում են նոր լուծումների որոնման՝ արդյունավետ տեղաբաշխելու տնտեսության իրական հատվածի ներսում ֆինանսական միջոցները: Ի տարբերություն պաշտոնական օղակների կողմից որդեգրած խրթին ընթացակարգերի, ֆինանսաարդյունաբերական խմբերն աշխատում են համեմատաբար ավելի պարզ եղանակով, որը թույլ է տալիս ներգրավել զգալի միջոցներ ոչ միայն հարկվող, այլեւ ոչ պակաս արագ թափով զարգացող ստվերային տնտեսությունից: Վերջինիս տեսակարար կշռի կրճատումը պայմանավորված է «Բազել 2» համակարգի ներդրմամբ, ինչը լրացուցիչ խթաններ կստեղծի բարձրացնելու երկրի տնտեսությանը բնորոշ կորպորատիվ կառավարման, հաշվապահական հաշվառման եւ հաշվետվության բնագավառում ֆինանսական կարգապահության մակարդակը, ֆինանսական հաշվետվությունների եւ հաշվառման թափանցիկությունը, ինչպես նաեւ լրացնելու այն բացը, որն առաջացել է ֆոնդային բորսայի, ապահովագրական ու մասնավոր կենսաթոշակային հիմնադրամների զարգացման անբավարար մակարդակի եւ ոչ բանկային վարկային հաստատությունների, հատկապես

փոխադարձ վարկավորման հիմնադրամների ու վարկային կազմակերպությունների բացակայության պատճառով: Մյուս կողմից՝ բանկերի կառավարման եւ ներբանկային վերահսկողության ներկայիս մակարդակը, բանկային դրամագլխի կենտրոնացման բարձր աստիճանը եւ, որպես հետեւանք, սեփականատերերից բանկերի գործադիր մարմինների չափազանց բարձր կախվածությունը հանգեցրել են բանկային գործունեության նորմատիվային կարգավորման լուրջ բացթողումների՝ ներառյալ ընդհանուր դրամագլխի մակարդակը մինչեւ հինգ միլիոն դոլարի հասցնելը՝ դրանից բխող մի շարք անցանկալի հետեւանքներով:

Վերջին տարիներին մի շարք բանկերի սնանկացման եւ ֆինանսական անվճարունակության պատճառահետեւանքային կապերի վերլուծությունը վկայում է, որ բանկերի գործունեության նկատմամբ վերահսկողության արդիական մեթոդների օգտագործումը թույլ կտար կանխարգելել հիշյալ բանկերի անվճարունակությունը: Մասնավորապես՝ կիրառելի են մակրո եւ միկրոպրոլեկտային գործիքները, որոնց օգնությամբ ժամանակին բացահայտվում են ռիսկային ինսայդերական գործարքները, որոնք դարձել են բանկերի մեծ մասի սնանկացման պատճառ: Երկրի բանկային համակարգում կուտակված փորձը հուշում է, որ պետք է մանրակրկիտ վերլուծության ենթարկել բանկերի վերահսկողության ժամանակակից համակարգեր ու մեթոդներ (ֆինանսական կառույցների միասնական գործակալություն, կամուրջ-բանկեր, հիվանդանոց-բանկեր եւ այլն) կիրառող երկրների փորձը եւ տեղայնացնել այն՝ հաշվի առնելով երկրի տնտեսությունում առկա միտումներն ու ստեղծված պայմանները: Մասնավորապես՝ ֆինանսական կարգավորման ու հսկողության չափորոշիչների, ձեւերի, մեթոդների եւ գործիքների ուժեղացումը, ինչպեսեւ բանկային ու ոչ բանկային ֆինանսական հաստատություններում պետական հսկողության գործառույթների կենտրոնացումը, հիշյալ հարցերով առանձին կառույցի մասնագիտացումը բանկերի եւ վարկային կազմակերպությունների, ապահովագրական ընկերությունների, կենսաթոշակային հիմնադրամների, գրավատների, ռիսկերի ապահովագրման եւ այլ միջնորդական կառույցների գործունեության հսկողության ոլորտում թույլ են տալիս տարանջատել ֆինանսական շուկայի մասնագիտացած սուբյեկտների գործունեության կարգավորման եւ հսկողության, բյուջետային ու դրամավարկային քաղաքականության գործառույթները: Միաժամանակ հիշյալ փորձի կիրառումը հնարավորություն կընձեռի ՀՀ ԿԲ եւ պետական այլ մարմինների անկախության աստիճանի մեծացմամբ համապատասխան հակաճգնաժամային միջոցներ ձեռնարկելու եւ հարկ եղած

դեպքում միջամտելու դրանց ընթացիկ գործունեությանը, ինչպես նաեւ անհրաժեշտ կապ ապահովելու ֆինանսական շուկայի օրենսդրության եւ կարգավորող մեխանիզմների միջեւ:

Ընդհանուր առմամբ, համատեղ ներդրումները խթանող կառույցների ստեղծումը կարող է մրցակցության լուրջ մարտահրավեր նետել գործող բանկային համակարգին՝ դրանով իսկ նպաստելով ֆինանսական համակարգի առողջացմանը, շուկայական մրցակցային մեխանիզմների արդյունավետ օգտագործմանը եւ ֆինանսական միջոցների նպատակային տեղաբաշխմանը:

Կասկածից վեր է, որ այս ամենը կարիք ունի ոչ միայն ծրագրային մոտեցման եւ հետեւողական քայլերի, այլեւ դրանք արտոնող համապատասխան օրենքների մշակման, ընդունման ու կիրառման: Առաջնահերթ քայլերի թվում են ոչ պետական կենսաթոշակային հիմնադրամների, լիարժեք ապահովագրական ընկերությունների, փայատիրական ներդրումային հիմնադրամների, փոխադարձ հիմնադրամների ստեղծումն ու գործունեությունը, մասնավորեցման հետեւանքով տեղական ընկերությունների բաժնետոմսերի փաթեթների վարույթի փոխանցման համապատասխան մեխանիզմների մշակումը եւ կառավարման մասնակցության առումով բաժնետերերի իրավունքների վերականգնումը: Կարելորվում են նաեւ ֆինանսական հաստատությունների գործունեության կարգավորման ու վերահսկողության անհրաժեշտ միջոցների կիրառումը եւ դրանց առնչվող օրենքների բարելավումը: Որպես հավելյալ ազդակներ՝ էական նշանակություն են ձեռք բերում հողի ու անշարժ գույքի շուկաների կայացումը, սեփականության իրավունքների անվտանգության ապահովման, գրավադրման գործիքների զարգացման եւ հարակից այլ գործոններ:

Կարելու է հաշվի առնել, որ հարկային, մաքսային եւ այլ օրենքների նկատմամբ անհավասար պայմաններում հայտնված տնտեսվարողների առկայությունը լրացուցիչ խոչընդոտ է ֆինանսական համակարգի ձեւավորմանն ու զարգացմանը ուղղված նպատակների իրականացման համար:

Ակնհայտ է, որ ձեւավորման փուլում գտնվող երկրի ֆինանսական շուկան դիմագրավում է լուրջ մարտահրավերներ: Դրանց հանգուցալուծումները պայմանավորված են ինչպես համաշխարհային ուսանելի փորձի ճիշտ կիրառմամբ, այնպես էլ հնարավորինս հաշվի առնելով երկրի տնտեսության ժամանակակից առանձնահատկությունները:

Միակ հանգամանքը, որ մեղմում է ՀՀ տնտեսության վրա ԱՄՆ հնարավոր դեֆոլտի բացասական ազդեցությունը, ի վերջո, այն հանգամանքն է,

որ նման հետեւանքներից չեն կարող խուսափել հետխորհրդային մագած երկրները նույնպես: Միաժամանակ որոշ երկրների համար ճգնաժամերը կարող են կանխատեսելի լինել եւ օգնել համալրելու տնտեսական անվտանգության ապահովման գինանոցը:

Պատճառներն ու լուծումները այս հարցում միանգամայն պարզ են ու փոխկապակցված: Մեր համոզմամբ՝ հիմնական պատճառն այն է, որ որքան էլ կատարելագործվում են առանձին երկրների զարգացման տնտեսական տիպորինակները, այնուամենայնիվ, տնտեսական գլոբալացման եւ ազգային տնտեսությունների՝ միմյանցից աճող ու բացահայտ փոխկախվածության պայմաններում տարբեր երկրների (առաջին հերթին՝ զարգացած երկրների) կառավարություններն այդպես էլ չեն կարողանում գտնել համաշխարհային տնտեսությունը համատեղ կառավարելու որեւէ տիպորինակ: Իսկ մինչ այդ կարող են լինել ոչ միայն ֆինանսական դեֆոլտներ, այլեւ պարբերաբար կրկնվող անկումներ: Համաշխարհային ճգնաժամ, ամենայն հավանականությամբ, պարբերաբար կրկնվելու հատկություն ունեցող համադետների շարքում է:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎՐԱՄԵՐՁԵՑՄԱՆ
ՃԱՆԱԴԱՐՅԻՆ.
ՊԱՐԶ ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՑԱՆԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (2008-2011)**

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

Քաղաքագիտության թեկնածու, ՀՀ Նախագահի աշխատակազմի հանրային կապերի եւ տեղեկատվության կենտրոնի փորձագետ, Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի Քաղաքական գործընթացների եւ տեխնոլոգիաների ամբիոնի վարիչ

Նախաբան

Մեծ Եվրոպան այսօր կարելուք արժեքաբանական իրականություն է: Մեծ Եվրոպայում անվտանգության, համագործակցության եւ համատեղ կայուն զարգացման գաղափարը անցած 60 տարիների ընթացքում կարողացավ միավորել այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են Լեհաստանը եւ Գերմանիան, Բրիտանիան եւ Իռլանդիան: Համագործակցության ոգով հարթվում են մի շարք ավելի հեշտ հակամարտություններ: Մեծ Եվրոպայի գաղափարն այսօր ներկայացնում է չորս համաեվրոպական կազմակերպություններով շաղկապված երկրների ամբողջություն՝ ԵԱՀԿ Եզրափակիչ ակտի խոսքերով՝ «Վանկուվերից մինչեւ Վլադիվոստոկ» (թեեւ սույն հետազոտության շրջանակներում մենք չենք քննարկի ԱՄՆ-ի եւ Կանադայի ներգրավվածությունը) ընկած մեգատարածաշրջանում: Այդ չորս կազմակերպություններից յուրաքանչյուրն ունի առանձնահատուկ, չկրկնվող, բայց միմյանց փոխլրացնող առաքելություն՝ միտված գլոբալ անվտանգության համակարգի եվրոպական բաղադրիչի կայացմանը, իսկ հակամարտությունների բռնկման պահից՝ նաեւ թեժ օջախի կայունացմանն ու վերականգն-

ման աջակցությանը: *Բալկանյան տարածաշրջանում հակամարտությունների կարգավորումը եւ կայունության ու համագործակցության միջավայրի ստեղծումը հետսառըպատերազմյան շրջանում հատկապես կարեւոր փորձառություն է Հարավային Կովկասում ապագա ավելի համապարփակ եւ համարձակ ներգրավման համար:*

Հայաստանը՝ լինելով խորհրդային միութենական հանրապետություն, իր ինքնիշխանությամբ չի մասնակցել 1945-ից ի վեր առաջացած այդ կազմակերպությունների՝ ՆԱՏՕ-ի, Եվրոպայի խորհրդի, ԵՄ-ի եւ ԵԱՀԿ-ի հիմնադրմանը եւ, հետեւաբար, 1991-ից ի վեր դրանց անդամակցելու կամ համագործակցելու պարագայում «ստիպված է եղել» ներքաշվել նախօրոք ընդունված խաղի կանոններով¹: Եթե *Եվրամերձեցումը* պատկերացնենք ոչ թե որպես «տրված փաստ», այլ յուրահատուկ գործընթաց, ապա հասարակական եւ պետական զարգացման այդ նպատակի իրացմանը հասնելու «ճամփորդությունում» Հայաստանի ելակետը 1991-ին բնութագրվում էր երկու փակ սահմաններով, քանդված տնտեսությամբ եւ անմիջական հարեւանների հետ հակամարտ վիճակով: Մեծապես պայմանավորված նորանկախ պետականության անվտանգության պահանջմունքներով՝ անդամակցությունը ԵԱՀԿ-ին տեղի ունեցավ գրեթե ՄԱԿ-ի հետ միաժամանակ՝ 1992-ի մարտին: 1996-97-ին ինստիտուցիոնալացվեցին հարաբերությունները ԵՄ-ի եւ ՆԱՏՕ-ի հետ², 2001-ի հունվարին տեղի ունեցավ երկար սպասված անդամակցությունը Եվրոպայի խորհրդին:

Ընդհանուր ընկալմամբ՝ *«Եվրոպականացում»* («Europeanisation»-անգլ.) եզրը քաղաքագիտական գրականության մեջ ի հայտ եկավ 1990-ականներին, երբ գիտնականները փորձեցին հասկանալ, թե ինչ է իրենից ներկայացնում այն սոցիալ-տնտեսական եւ քաղաքական փոխակերպությունը, որ տեղի է ունենում Եվրամերձեցման գործընթացում³:

Հետպատերազմյան «վերականգնողական» շրջանի ավարտին Հայաստանը հայտարարեց «կոմպլեմենտար» կամ փոխլրացնող արտաքին քաղաքական ռազմավարության մասին, եւ 1998-2008թթ. փորձ արվեց հավա-

1 Սույն հետազոտությունը չի քննարկում Վարշավյան պակտի գործունեությունը, քանի որ ներկայիս միջազգային հարաբերություններում այդ կազմակերպության հետքը գրեթե չի մնացել:

2 1997-ին կնքվեց նաեւ հայ-ռուսական բարեկամության «Մեծ պայմանագիրը»:

3 Այս հարցերը մանրամասնորեն քննարկվում են, օրինակ, B. Coppieters, M. Emerson, T. Kovziridse, G. Noutcheva, N. Tocci and M. Vahl, «Europeanisation and Conflict Resolution: Case Studies from the European Periphery», Ghent: Academia Press, 2004.

սարակշռել երկրի զարգացման «ռուսական» եւ «ատլանտյան» ուղեւիշերը⁴։ Սակայն համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի արձագանքները Կովկասյան լեռներից անդին եւ 2008-ի ռուս-վրացական ճգնաժամը ստիպեցին Հայաստանին վերանայել նախկին կեցվածքը։ Պատմական առումով այս երկու իրադարձությունները համընկան Հայաստանում ներքաղաքական (հետընտրական) ճգնաժամի եւ երրորդ նախագահի պաշտոնավարման սկզբի հետ։

Այս նոր ժամանակաշրջանում երկկողմ եւ բազմակողմ հարաբերությունները եվրոպական չորս հիմնական կազմակերպությունների հետ աչքի են ընկնում իրենց անսահմանափակությամբ։ Եվրախնտեգրման ռազմավարություն հայտարարած Հայաստանի ներկան գնահատելու համար անհրաժեշտ է առանձին-առանձին ներկայացնել բոլոր չորս կազմակերպությունների հետ ՀՀ առնչությունները եւ ապա գալ ընդհանուր եզրահանգումների։

Եվրոպայի խորհուրդ. աննախադեպ ճգնաժամ եւ բացասական լիցքեր

Լինելով ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների եւ արդյունավետ կառավարման արժեքների քարոզման եւ տարածման դրոշակակիր՝ Եվրոպայի խորհուրդն ունի միայն սահմանափակ *գործնական* հնարավորություններ այդ արժեքների կիրարկումը ապահովելու համար։ Մատնանշելով քննադատությունների եւ քաջալերումների բարձրաձայնման հարցում Եւ ընտրողականությունը, հոռետեսները կարող են պնդել, որ Մոլդովայի կամ Լեռնային Ղարաբաղի մասին շատ որոշումներ կամ հայտարարություններ ընդունվում են, օրինակ, այն պատգամավորների կողմից, ովքեր պատասխանատու են միայն իրենց ընտրողների առջեւ, ընդ որում դրանց մեծամասնությունը առհասարակ երբեւէ չի հետաքրքրվել այս երկրների ճակատագրով։ Եվ այնպես է ստացվում, որ այդ պատգամավորները հեշտորեն ընկնում են «քարոզչական ազդեցության տակ» ու կարող են մեծ փասս հասցնել զարգացող ժողովրդավարություն ունեցող երկրներին եւ, հատկապես, բացասական իմիջ ձեռք բերել հասարակական կարծիքում։ ԵւսիՎ Հայաստանի հար-

4 Հայաստան-Եվրոպա եւ Հայաստան-Ռուսաստան հարաբերությունները՝ հետխորհրդային կարծրատիպերի ինտեգրացիայի պատճառով, տեւական ժամանակ դիտարկվել են որպես միմյանց բացառող ուղղություններ։ Նախկին ԱԳ Նախարար Օսկանյանի հեղինակած «Կոնպլեմենտար» արտաքին քաղաքականությունը տարիների ընթացքում զգալիորեն կոտրեց այդ կարծրատիպը։ Արդեն այսօրվա իրականությունը ցույց է տալիս, որ դրանք պետք է դիտել որպես «միմյանց հավասարակշռող» վեկտորներ։

ցով նախկին համագեկուցող Գորան Լինդբլադի գործունեությունը⁵ միայն մեկ օրինակ է, երբ շվեդական Ռիկստագի ընտրություններում պարտվելուց հետո նա այժմ ադրբեջանական լոբբիստի հաջող կարիերա է զարգացնում Լոնդոնում: Մասնավորապես Հայաստանում եւ ԼՂՀ-ում քաղաքական մեղադրանքներ են հնչում նաեւ ԼՂ հարցով «վերակենդանացված» ենթահանձնաժողովի ղեկավար Խորդի Զուկկա ի Կոստայի եւ այլոց վերաբերյալ⁶:

Ընդհանրապես՝ Եւ խորհրդարանական ձեւաչափի վերաբերյալ քննադատությունները կարող են շատ հիմնավոր լինել՝ նույնիսկ հպանցիկ քննելով մեկ նստաշրջանի ընթացքում ընդունված փաստաթղթերի բովանդակությունը եւ դրանց տակ ստորագրող եվրոպական խորհրդարանականների անփույթ ջանասիրությունը: Օրինակ՝ այս տարվա ամառային նստաշրջանում տարածված նեոազգայնականության եւ այլատյացության դիմագրավման մասին գրավոր հայտարարությունը ստորագրել է ընդամենը 21 պատգամավոր⁷, իսկ Մոլդովայում LGBT ակտիվիստների եւ նրանց իրավունքների պաշտպանների դեմ հետապնդումները քննադատել են 37 պատգամավորներ⁸, նույնիսկ արժարժվել է մոլդովացի խորհրդարանականներին ձայնի իրավունքից զրկելու հարցը:

Ինչեւէ, անհնար է թերագնահատել Եվրոպայի խորհրդի դերը անդամ պետությունների ժողովրդավարացման առումով՝ նաեւ հաշվի առնելով 47 երկրների այս կազմակերպության միջազգային հեղինակությունը: Ընդ որում՝ Հայաստանում տարբեր մակարդակով նշում են, որ անդամակցելով Եւ-ին, «[Հայաստանը] վերահաստատել է իր պատմական ու մշակութային պատկանելությունը եվրոպական ժողովուրդների ընտանիքին» (*ընդգծումը՝ հեղինակային*)⁹:

5 Հարցազույց Գ.Լինդբլադի հետ, Հայկական ժամանակ օրաթերթ, Հունիս 6, 2010
<http://www.armtimes.com/12066>

6 <http://panorama.am/am/politics/2011/06/21/n-zohrabyan/> - 21/06/2011
<http://panorama.am/am/politics/2011/02/24/costa-q/> - 24/02/2011
<http://panorama.am/am/politics/2011/02/24/costa/> - 24/02/2011

7 Counteraction to manifestations of neo-Nazism and xenophobia; Doc.12661; 22/06/2011.
http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingDetails_E.asp?DocID=13494

8 Homophobic speech by members of Moldova's parliament and intimidation of LGBT human rights defenders; Doc. 12579 2nd edition; 4 July 2011
<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/WorkingDocs/Doc11/EDOC12579.htm>

9 Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Սերժ Սարգսյանի խոսքը Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում; 22.06.2011.
<http://president.am/events/statements/arm/?id=91>

Հետխորհրդային տարածքի բոլոր պետությունները՝ Ներառյալ Ռուսաստանը, անդամակցության պահից ի վեր ունեցել են խնդրահարույց հարաբերություններ Եվրոպայի խորհրդի կառույցների հետ՝ մեծապես քաղաքական մշակույթի եւ հիրավի ժողովրդավարական ընտրությունների կազմակերպման հարցերում ունեցած դժվարությունների ու տարաձայնությունների պատճառով: Հայաստանն այս առումով, բնականաբար, բացառություն չէ:

Հայաստանում 2008թ. նախագահական խնդրահարույց ընտրություններից հետո այդ հարաբերությունները հայտնվեցին համակարգային ճգնաժամում: 2008-ի փետրվարի 19-ի ընտրությունները, մարտի 1-2-ի ողբերգությունը եւ դրան հաջորդած տխուր իրադարձությունները զգալապես փաստեցին Հայաստանի ժողովրդավարության միջազգային վարկանիշը: Գարնանային խորհրդակցությունում ընդունված 1609 բանաձեռնում շարադրվեց Հայաստանին ձայնի իրավունքից զրկելու հեռանկարը¹⁰: Բանաձեռնի շարադրանքն իրապես կոշտ էր եւ պահանջում էր.

*...անհապաղ բարեփոխել քաղաքական համակարգը եւ ընտրական գործընթացը, երաշխավորել դատավորների եւ հանրային լրատվամիջոցների անկախությունն ու հավաքների ազատությունը, դադարեցնել ընդդիմության լրատվամիջոցների դեմ ոտնձգությունները, կամայական ձերբակալությունները եւ քաղաքական դրդապատճառներով կալանքները...*¹¹

Ի պատասխան՝ Հայաստանում ծավալվեցին հանրային քննարկումներ Եվրոպական ժողովրդավարության ընտանիքը բոլորտելու եւ կամ դրա կազմից դուրս գալու մասին, թեեւ պետական իշխանությունները բավականին խոհեմ գտնվեցին այդ ճգնաժամը «կառավարելու» եւ դրանից «դասեր քաղելու» առումով: Արդեն ամառային խորհրդակցությունում ընդունված 1620 բանաձեռնը փաստում էր գրանցված առաջընթացը, քաղաքացիական ազատությունների մասնակի վերականգնումը՝ մատնանշելով նաեւ անելիքները¹²: Այս բանաձեռնով հետաձգվեց, ապա նաեւ օրակարգից հանվեց Հայաստանին ձայնի իրավունքից զրկելու պատժամիջոցը: 2008-09-ին հաջորդ խորհրդակցությունները հիմնականում անցան գործող իշխանությունների գոհունակության եւ հիմնական ընդդիմության դժգոհության պայմաններում:

10 <http://www.panorama.am/am/politics/2008/04/17/voting/>; 17/04/2008

11 Functioning of democratic institutions in Armenia; PACE Resolution 1609 (2008).
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1609.htm>

12 Implementation by Armenia of Assembly Resolution 1609 (2008); PACE Resolution 1620 (2008)
<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1620.htm>

Հայաստանյան հանրային եւ մասնագիտական քննարկումներում անարդարացիորեն քիչ ուշադրություն է դարձվում եւս մյուս կանոնադրական ինստիտուտների աշխատանքին, մեզանում, թերեւս, թերագնահատված են, օրինակ, Մարդու իրավունքների գերագույն հանձնակատարի, Նախարարների խորհրդի կամ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դրական ներդրումները: Մասնավորապես՝ Հայաստանը նաեւ օգտագործում է այս կառույցներն իր ազգային շահերի առաջխաղացման համար: Օրինակ՝ Եվրոպական դատարանը, որ հաճախ որոշումներ է կայացնում Հայաստանի դեմ, այժմ քննում է դարաբաղ-ադրբեջանական հակամարտության ընթացքում տուժված քաղաքացիների սեփականության իրավունքների հետ կապված երկու գործ՝ ներկայացված Հայաստանի եւ Ադրբեջանի դեմ: Դրանցից մեկը ԼՂԻՄ Շահումյանի շրջանից *Սարգսյանների ընտանիքի տեղահանության հայցն է ընդդեմ Ադրբեջանի*, որտեղ Հայաստանը ներկայացնում է ԼՂՀ շահերը, որպես «երրորդ կողմ»¹³: Այս եւ ադրբեջանցի փախստական մի ընտանիքի (Լաչինի շրջանից) կողմից ներկայացված համանման հայցը հանդիսանում են եվրոպական արդարադատության համակարգում կոնֆլիկտի իրավական գնահատականի կարելիոր հանգրվան: Այսպես՝ *Չիրագոմս ու մյուսները ընդդեմ Հայաստանի* գործի որեւէ դատական վճռի արդյունքում կարող է հընթացս իրավական գնահատական տրվել Լաչինի շրջանի տիրակալությանը (legal ownership-անգլ.) եւ դրա հետեւանքներին:

Եւս Մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգը հետմարտմեկյան իր զեկույցներում եւ հայտարարություններում քննադատել է ժողովրդավարական հետընթացը՝ իշխանություններին հորդորելով իրական քաղաքական երկխոսության մեջ մտնել հիմնական ընդդիմության հետ՝ երկրում քաղաքական անդորրը վերականգնելու եւ ազատական զարգացման ուղի վերադառնալու համար¹⁴: Իհարկե, այս ինստիտուտի օժանդակությունը Հայաստանին չի սահմանափակվում միայն ընտրական կամ հետընտրական զարգացումների գնահատմամբ, այն ներառում է նաեւ ժողովրդավարական այլ ազատությունների ունահարման մասին ահազանգումը եւ իշխանությունների, ընդդիմության ու հասարակական հատվածի հետ գործակցություն-

13 Press release. GRAND CHAMBER HEARING SARGSYAN v. AZERBAIDJAN – 15-09-2010 www.echr.coe.int

14 Տե՛ս, օրինակ. Special Mission to Armenia by Thomas Hammarberg, Council of Europe Commissioner for Human Rights; Yerevan, 12-15 March 2008. <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1265025&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>

նը՝ դրանք հաղթահարելու համար¹⁵: Անկախ քաղաքական (կուսակցական) բնույթի դժգոհություններից՝ պետական շահերի առումով այս ամբողջ քննադատությունը օժանդակում է Հայաստանում մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունն երաշխավորող համակարգի դանդաղ, բայց միարժեք կայացմանը: Կարելու է նաեւ Ազգային ժողովի համագործակցությունը Վենետիկի հանձնաժողովի հետ, որը փորձագիտական եզրակացություններ է տրամադրում բարեփոխիչ օրինագծերի վերաբերյալ: Զաղաքական ու իրավական այդ բարեփոխումները եւ եվրոպական լավագույն փորձի տեղայնացումը Հայաստանում եվրամերձեցման գործընթացի կարելու շարժիչ ուժն են:

Եւ-Հայաստան հարաբերություններում քաղաքական իրավիճակը փոխվեց, երբ 2010-ի հունվարին իսպանացի պաշտոնյա Լուիս Մարիո դ'Պուլչին ԵւխԿ նախագահությունում փոխարինեց ազգությամբ թուրք Մելուք Չավուշօղլուն: Համատեղությամբ լինելով նաեւ Թուրքիայում իշխող «Արդարություն եւ զարգացում» կուսակցությունից, Չավուշօղլուն, շատերի համոզմամբ, սկսեց կանխակալ վերաբերմունք տածել Հայաստանի եւ նրա ԱԺ պատվիրակության նկատմամբ, ինչը դժվարացրեց պատվիրակության աշխատանքը: Այս կարծիքը կիսողները մասնավորապես բերում են 2010թ. մայիսին Հայաստան այցելության ժամանակ ընդունված պաշտոնական արարողակարգից Մելուք Չավուշօղլուի ցուցադրաբար հրաժարումը¹⁶ եւ 2011-ի հունվարին ԼՂ հարցով ենթահանձնաժողովի վերագործարկումը¹⁷: 2010-ից ի վեր, երբ Եւ-ում ժամանակավիճակ դարձան 2008-ի հետընտրական զարգացումների մասին քննարկումները, Հայաստանի հարաբերություններն այս կազմակերպության մարմինների հետ կարելի է բաժանել 2 մասի.

1. Ադրբեջանական հակահայ քարոզչության դիմակայում եւ ԵւխԿ-ում ԼՂ հիմնախնդրի քննարկումների սահմանափակում.
2. Օրենսդրական բարեփոխումների համար փորձագիտական եզրակացությունների հայցում:

15 Տեւ, օրինակ. Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Թոմաս Համարբերգի Չեկույցը (2011 թվականի հունվարի 18-ից 21-ը). 9 մայիսի 2011թ.
<https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1804115&Site=CommDH&BackColorInternet=FEC65B&BackColorIntranet=FEC65B&BackColorLogged=FFC679>

16 <http://www.panarmenian.net/rus/politics/news/48564/>

17 <http://www.regnum.ru/news/1376862.html>

Ստեղծված իրավիճակում, երբ հայկական իրականության մեջ զգալիորեն նվազել է վստահությունը Եվրոպայի խորհրդի կենսունակության նկատմամբ (քաղաքական ընդդիմությունը դժգոհ է Հայաստանին «չպատժելու» պատճառով, իսկ իշխանությունները՝ Չավուշօղլուի ինքնությամբ), Եւ արդյունավետությունը Հայաստանի մասով սահմանափակվեց քաղաքական հայտարարությունների եւ մամուլում եվրոպացի պաշտոնյաների հարցազրույցներով արձագանքելու միակ հնարավորությամբ: Ստեղծված օբյեկտիվ իրավիճակը կարելի է բնութագրել, որպես անցում «աննախադեպ ճգնաժամից» դեպի «կորցրած հնարավորություններ»՝ Հայաստանում ընթացող քաղաքական բարեփոխումներին Եւ մասնակցության առումով:

Եվրոպական միություն. երկար սպասված աննախադեպ մերձեցում

Հակառակ Եվրոպայի խորհրդի նկատմամբ ընդհանուր անվստահության մթնոլորտի, Նույնիսկ առանց հասարակական կարծիքի հարցումներ անցկացնելու կարելի է պնդել, որ ԵՄ-ն Հայաստանում (եւ ոչ միայն) զուգորդվում է բարեկեցության, կայունության եւ բարգավաճման տեսլականների հետ, ուստի եթե ոչ քաղաքականապես (Ռուսաստանի դերը հաշվի առնելով), ապա տնտեսապես ու մշակութային առումով Հայաստանի մերձեցումը ԵՄ-ին ստանում է լայն հասարակական աջակցություն: Մինչդեռ եվրոպական կողմը Հարավային Կովկասը դիտում է գլխավորապես Էներգակիրների տեղափոխման միջանցքի կարգավիճակում՝ պաշտպանելով «Նաբուկկո»-ի (արժեքը \$10,5 մլրդ, թողունակությունը տարեկան 31 մլրդ խմ) եւ Թուրքիա-Հունաստան-Իտալիա միակցիչի (Interconnector Turkey-Greece-Italy (ITGI)) նախագծերը (արժեքը \$3,4 մլրդ, թողունակությունը տարեկան 11,8 մլրդ խմ), որոնք պետք է Ադրբեյջանից եւ Կասպյան ավազանի այլ երկրներից բնական գազ հասցնեն եվրոպական շուկա¹⁸: Այս գերնպատակի իրացումը կայուն եւ անվտանգ դարձնելու համար ԵՄ-ը քաջալերում է տարածաշրջանային համագործակցության, ժողովրդավարության կայացման, քաղաքական երկխոսության եւ քաղաքացիական այլ ազատությունների ապահովման հնարավորությունների ստեղծումը իր հարեւանությունում՝ հաջողության տարբեր աստիճաններով: Միջազգային իրավապաշտպան տարբեր կազմակերպությունների գնահատ-

18 Stu, օրինակ. European Parliament resolution of 20 May 2010 on the need for an EU strategy for the South Caucasus (2009/2216(INI)); 20 May 2010.

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0193&language=EN>

մամբ (Freedom House, Amnesty International եւ այլք)՝ անկայունությունը, ժողովրդավարության հետընթացը, ներտարածաշրջանային խորը համագործակցության բացակայությունը եւ այլ հայտնի մարտահրավերները եվրամերձեցման միայն մակերեսային խոչընդոտներն են։ Հիմնական անհաջողությունները կապված են թե՛ առանձին պետությունների տարբեր սպասելիքների, թե՛ այդ պետությունների վրա ազդեցություն բանեցնելու ԵՄ տկարության հետ։

Հետխորհրդային տարածքում բոլոր պետությունների հետ 1999-ին Ուժի մեջ մտած երկկողմ Գործընկերության եւ համագործակցության համաձայնագրերը¹⁹ չորս տարի անց՝ 2003-ին, այլեւս չէին համապատասխանում ժամանակի պահանջներին, եւ եվրոպական Հանձնաժողովը պետք է արձագանքեր փոփոխվող իրականությանը։ 2004-ի անսախաղեպ ընդլայնումից ի վեր ԵՄ հարաբերությունները ԱՊՀ երկրների հետ «թարմացվեցին»՝ Եվրոպական հարեւանության քաղաքականության (ԵՀՔ) ներկայացմամբ [20; p. 34]։ Դեռեւս 2004-ին հրապարակված ԵՀՔ Ռազմավարական փաստաթուղթը այդ քաղաքականության գերակա նպատակ հայտարարեց հարեւանների հետ «կայունություն, անվտանգություն եւ բարգավաճում» ապահովելու ռազմավարությունը²¹։ 2008-ից ի վեր՝ պայմանավորված թե՛ օգոստոսյան պատերազմի տարածաշրջանային, քաղաքական հետեւանքներով, թե՛ միջազգային քաղաքականության նոր մարտահրավերներով (օրինակ՝ 2009-ի «գազային դիմակայությունը» Ռուսաստանի եւ Ուկրաինայի միջեւ)՝ եվրամերձեցման գործընթացը թեւակոխեց նոր փուլ։ Արդեն 2008-ի դեկտեմբերին Լեհաստանի եւ Շվեդիայի առաջարկությամբ մշակվեց եւ ներկայացվեց «Արեւելյան գործընկերություն» նախաձեռնությունը՝ որպես Եվրոպական հարեւանության քաղաքականության տրամաբանական բաղադրիչ եւ փոխլրացնող տարր։ «Հավակնոտ» հորջորջվող այս նախաձեռնությունը՝ չնայած լուրջ քննադատությանը²², ենթադրում է «քաղա-

19 Partnership and Cooperation Agreements (PCAs): Russia, Eastern Europe, the Southern Caucasus and Central Asia [http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm](http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations_relations_with_third_countries/eastern_europe_and_central_asia/r17002_en.htm) /հասանելի է 05-08-2011/

20 "EU's Foreign and Security Policy in the South Caucasus", YSU Centre of European Law and Integration, Yerevan, Tigran Mets 2010

21 European Neighbourhood Policy STRATEGY PAPER; Brussels, 12.5.2004. COM(2004) 373 final http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/strategy/strategy_paper_en.pdf

22 Օրինակ, տե՛ս. Jos Boonstra, Natalia Shapovalova; "The EU's Eastern Partnership: One year backwards", FRIDE Working Paper 99, 17/05/2010; <http://www.fride.org/publication/764/the-eu-s-eastern-partnership-one-year-backwards>

քական մասնակցության մակարդակի զգալի բարձրացում՝ ասոցիացիայի մասին նոր համաձայնության հեռանկարով»²³:

2008-ից Հայաստանի գործադիր իշխանության կողմից ԵՄ-ի հետ գլխավոր բանակցողի պարտականություններն իրականացնում էր Էկոնոմիկայի նախարարությունը՝ շեշտելով երկկողմ հարաբերություններում զուտ տնտեսական բաղադրիչի մեծացման գերակա նշանակությունը Հայաստանի համար: Սակայն 2010-ի հուլիսից սկսած՝ Ասոցացման համաձայնագրի շուրջ բանակցությունների համատեքստում գլխավոր բանակցող նշանակվեց Արտաքին գործերի նախարարությունը՝ փոխնախարարի մակարդակով: Հարկ է հատուկ ընդգծել, որ անկախ այս բանակցությունների տեւողությունից, դրանց շրջանակներում իրականացվող համակարգային բարեփոխումները երկարաժամկետ կտրվածքով միտված են Հայաստանի տնտեսական դաշտը դարձնելու առավել գրավիչ, իսկ քաղաքական դաշտը՝ ազատական:

Հայաստանի եվրամերձեցմանը մեծապես օժանդակում է նաեւ 2009թ. մարտից Երեւան գործուղված ԵՄ խորհրդատուների խումբը (High Level EU Advisory Group-անգլ.), որի հայտարարված առաջնային նպատակն է աջակցություն եւ խորհրդատվություն ցուցաբերել Հայաստանին՝ ԵՀԶ Գործողությունների ծրագրի իրականացման գործընթացում տնտեսական եւ քաղաքական բարեփոխումների կենսագործման համար: Հատկանշական է, որ խումբը գործուղվել է Հայաստանի իշխանությունների խնդրանքով, ինչը ցույց է տալիս անշրջելի բարեփոխումներ իրականացնելու՝ իշխանությունների քաղաքական հանձնառությունը: Իհարկե՝ այդ բարեփոխումները քաղաքացիական «վերահսկման» կարիք ունեն: Օգտակար է այն, որ եվրամերձեցման գործընթացում քաղաքացիական հասարակության հետ ինստիտուցիոնալացված համագործակցությունը ԵՄ-ն ընդունում է որպես բարեփոխումների առաջխաղացման կարելու գրավական՝ հաշվի առնելով այդ զարգացող սեգմենտի դերը *գործընթացի* շահագրգիռ «վերահսկման» տեսակետից: Ավելին՝ քաղաքացիական հասարակությունը հաճախ դիտարկվում է որպես ԵՄ արտաքին քաղաքականության իրականացման եւ պետության ժողովրդավարացման գործակալ [²⁴; էջ 10]:

Արելեյան գործընկերությունը (հետայսու՝ ԱԳ) պաշտոնապես մեկնարկեց 2009թ. Պրահյան համաժողովի ընթացքում՝ նպատակ հետապնդելով արե-

23 Հարցազրույց Հայաստանում Եվրահանձնաժողովի առաքելության ղեկավար, դեսպան Ռաուլ դը Լուցենբերգերի հետ: 18 փետրվարի 2009.
<http://www.panarmenian.net/arm/interviews/43150/>

24 Stu, օրինակ. Katrin Böttger, Mariella Falkenhain, "The EU's policy towards Azerbaijan: what role for civil society?", SPES Policy Papers, June 2011. <http://www.iep-berlin.de/>

ւելավորապական 3 հարեւանների՝ Մոլդովայի, Բելառուսի եւ Ուկրաինայի, ինչպես նաեւ հարավկովկասյան եռյակի՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի եւ Վրաստանի հետ համագործակցությունն ավելի խորացնել 3 հիմնական ուղղություններում՝ մարդու իրավունքների, ժողովրդավարության ու ազատությունների եւ առեւտրի²⁵։ Եթե հաշվի առնենք ծրագրում ներառված երկրների ինքնությունը՝ կոտեսենք, որ դրանցից ոմանք ընդգրկվեցին աշխարհագրության նկատառումներով, մյուսները՝ հայտարարված եվրամերձեցման քաղաքականությանը տուրք տալով։ Նախաձեռնաժամային 2009-ին ԵՄ-ը պատրաստակամություն հայտնեց այս ծրագրի մեջ ներդնել շուրջ 600մլն եվրո²⁶։

Այդ նախաձեռնությունն ի սկզբանե ենթադրում էր համագործակցություն մի շարք կարեւոր ոլորտներում՝ մարդկանց ազատ տեղաշարժի ապահովումից մինչեւ ազատ տնտեսական գոտիների ստեղծում եւ Ատոցացման համաձայնագրերի կնքում՝ բացառապես երկկողմ ձեւաչափով։ Հաշվի առնելով Հայաստանի բարդ հարաբերությունները անմիջական հարեւանների հետ, ընտրված «երկկողմ ձեւաչափը» կարող էր փրկօղակ դառնալ Հայաստանի եվրամերձեցումն այլոց առաջընթացից անկախ պահելու համար, սակայն շուտով պարզ դարձավ, որ Հայաստանի այդ «ճամփորդությունը» կապվելու է տարածաշրջանի ակնհայտ հետնապահի՝ Ադրբեջանի հետ՝ երկու հակամարտ երկրների միջեւ հավասարակշռություն պահելու համար։ Ակնհայտ է, որ դեռ 2004-ից ԵՄ կողմից որդեգրված նման մոտեցման շարունակականությունը տհաճ անակնկալ դարձավ Հայաստանի համար²⁷։

Այդ շրջանակներում բազմակողմ համագործակցությունն իրականացվում է չորս տարբեր թեմատիկ ծրագրահենքերի միջոցով.

1. Ժողովրդավարություն, արդյունավետ կառավարում եւ կայունություն,
2. տնտեսական մերձեցում եւ ԵՄ քաղաքականության հետ ներդաշնակություն,
3. Էներգետիկ անվտանգություն («Նաբուկկո» եւ այլն),
4. մարդկանց միջեւ շփումներ՝ վիզային սահմանափակումների մեղմացում եւ այլն։

25 ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարության տեղեկանքը. <http://www.mineconomy.am/am/94/>

26 EU assigns funds and staff to 'Eastern Partnership'; 20.03.2009. <http://euobserver.com/9/27824>

27 Օրինակ, 2005-ին Եվրոպական “նոր հարեւանության” շրջանակներում Հայաստանի եւ Վրաստանի հետ “գործողությունների ծրագիր” բանակցելու գործընթացը միաժամանակ կանգ առավ Ադրբեջանի եւ ԵՄ անդամ-երկրի Կիպրոսի միջեւ բռնկված լուրջ տարածաշրջանների պատճառով՝ կապված Բաբու-Յյուսիսային Կիպրոս ուղիղ թռիչքների կազմակերպման հետ։

Ավելի մանրամասն՝ տե՛ս. <http://www.rferl.org/content/article/1062322.html>

Այս շրջանակներում հայտնի վեց «դրոշակակիր» նախաձեռնությունների իրականացման գործընթացը, որն ի սկզբանե միտված էր վեց մասնակից պետությունների միջև բազմակողմ համագործակցության կայացմանը եւ ԱԳ-ին «լրացուցիչ ազդակ, որոշակի բովանդակություն եւ տեսանելիություն» հաղորդելուն²⁸, չի տալիս սպասված արդյունքները, առավել եւս՝ Հայաստանի պարագայում, ինչը պայմանավորված է Հարավային Կովկասում առկա հայտնի խնդիրներով: Մասնավորապես՝ բազմակողմ համագործակցությունը խաթարվում է Ադրբեջանի կողմից, որը նախապայմաններ է առաջադրում՝ կապված ԼՂ հակամարտության հետ:

Հայաստանի համար, թերեւս, կարեւորագույն երկու ուղղություններ են հանդիսանում (կամ պետք է հանդիսանան)՝ ա/ առեւտրային հարաբերությունների եւ բ/ վիզային պայմանակարգի ազատականացումը, որոնք պետք է տեսանելի դառնա նաեւ հանրային ընկալման համար: Օրակարգում չունենալով ԵՄ անդամակցության հայտ ներկայացնելու ինդիր, Ասոցացման մասին համաձայնագրի շուրջ բանակցումը, թվում է, այս նպատակներին հասնելու ամենաարդյունավետ ճանապարհն է, ինչը կփոխարինի 1999-ի երկկողմ Համաձայնագրին: Ընդհանրապես՝ պետք է նշել, որ Ասոցացման համաձայնագրերի կնքումը երրորդ երկրների հետ ԵՄ արտաքին քաղաքականության «ճանաչելի բրենդներից է»²⁹: Թեեւ հարաբերությունների այս մակարդակը հստակորեն արտահայտված չէ ԵՄ իրավապայմանագրային բազայում (միայն ԵՄ գործունեության մասին պայմանագրի (Treaty on the Functioning of the European Union) 217 հոդված), բայց, օրինակ, Եվրոպական դատարանում (European Court of Justice) քննված *Դեմիրելի գործը* (Demirel judgement) սահմանել է, որ Ասոցիացիան նշանակում է «արտոնյալ կապեր» (privileged links) ԵՄ-ի եւ երրորդ երկրի միջեւ³⁰: Ակնհերեւ է, որ «արտոնյալ կապերը» պետք է ենթադրի երկուստեք իրավունքներ եւ պարտավորություններ, ինչի շնորհիվ Հայաստանի «Եվրոպականացվող» ոլորտներն ավելի արդյունավետ ու գրավիչ կդառնան ներդրողների եւ քաղաքացիների համար:

Բարեփոխումների այդ գործընթացն, իհարկե, պետք է մշտապես զուգակցվի Հարավային Կովկասի կոնֆլիկտոգեն տարածաշրջանում Հայաս-

28 Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit; 7 May 2009, Prague <http://www.mineconomy.am/upload/file/Joint%20Declaration.pdf>

29 Roman Petrov, Association agreement versus partnership an co-operation agreement. What is the difference?; 2011-01-27 <http://www.easternpartnership.org/community/debate/association-agreement-versus-partnership-co-operation-agreement-what-difference>

30 Նույն տեղում:

տանի (ինչպես նաեւ ԼՂՀ-ի) կենսական անվտանգության պաշտպանության մակարդակի պահպանմամբ եւ բարձրացմամբ, բայց երկարաժամկետ հեռանկարում պետությունները զարգանում են ոչ թե տանկերի առատությամբ, այլ արտաքին ուղղակի ներդրումների կշռի մեծացմամբ: Ընդհանուր առմամբ՝ ԱԳ-ի ամենաթույլ օղակ է հանդիսանում մասնակից երկրների անվտանգության շահերի անտեսումը, ինչի պատճառով Հայաստանը գրեթե ամբողջությամբ այդ բացը լրացնում է Ռուսաստանի միջոցով: Իհարկե, բարեփոխումների ներդրումը իրական քաղաքականության մարտահրավեր է՝ հաշվի առնելով տեղային առանձնահատկությունները: Համակարգային, առանձին մարտահրավեր է մտալու Հայաստանի իշխանությունների՝ բարեփոխումներ իրականացնելու պատրաստակամությունը:

2011թ. մայիսին հրապարակված՝ Եվրոպական հարեւանության քաղաքականությունն ամրապնդելու մասին պաշտոնական զեկույցը վերահաստատում է, որ ԵՄ-ը պատրաստ է օժանդակելու գործընկեր երկրներում բարեփոխման գործընթացների կայունությանը³¹: Ի տարբերություն Նախորդ զեկույցների, այս փաստաթուղթը նաեւ հնարավորություն է նախատեսում արտաքին եւ անվտանգության քաղաքականության բնագավառում համագործակցության առումով՝ ուժեղացնելով ԵՄ դերակատարումը «սառնեցված» հակամարտությունների կարգավորման շուրջ խաղաղ գործընթացներում եւ առաջարկելով միջազգային ատյաններում «ընդհանուր» ճակատով հանդես գալու հնարավորություն: Հարկ է նշել, որ «ընդհանուր» արտաքին քաղաքականության մասով Հայաստանը 2010թ. շարունակել է ԵՄ հայտարարություններին միանալու փորձը՝ ստորագրելով 42-ից 28 հայտարարության տակ:

ՆԱՏՕ. կայուն համագործակցություն

2008 թվականը նշանավորվեց տարածաշրջանային անվտանգության մարտահրավերների աննախադեպ զարգացումներով: Հարավային Կովկասում «ատլանտյան» առաջամարտիկի կեցվածք ձեռք բերած Վրաստանը հունվարի 5-ին հանրաքվեով վերահաստատեց ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ցանկությունը (77,0%), բայց արդեն տարվա կեսին ներքաշվեց Ռուսաստանի հետ անհեռանկար քաղաքական բախման մեջ, ինչն ավարտվեց օգոստոսյան պատերազմով: Կոնֆլիկտային տարածաշրջանի անմիջական

31 A New Response to a Changing Neighbourhood. A review of European Neighbourhood Policy. EU official report. 25/05/2011. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_11_303_en.pdf

հարեւան, ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիան, ըստ էության, քաղաքականապես աջակցեց Ռուսաստանին (խոչընդոտելով ամերիկյան ռազմանավերի մուտքը Սեւ ծով, վկայակոչելով 1936թ. Մոստրյոյի կոնվենցիան), թեւեւ Ռուսաստան-ՆԱՏՕ հարաբերությունները հայտնվեցին բացասական առավելագույնում: Մինչեւ 2008-ը «արտոնյալ հարաբերությունների» մեծ շանսեր ունեցող Վրաստանը մեծապես զրկվեց իր հնարավորություններից: 2009-ի հունվարից ԱՄՆ պաշտոնավարող Նախագահ Բարաք Օբաման վերանայեց Սպիտակ տան վերաբերմունքը հետխորհրդային ամբողջ տարածքի տեղի եւ դերի նկատմամբ եւ ներմուծեց «վերաբեռնավորման» քաղաքականությունը: Այդ նոր ռազմավարությամբ ԱՄՆ-ը *ժամանակավորապես* դուրս մղեց իրեն հետխորհրդային տարածքից՝ ավելի մեծ ուշադրություն եւ միջոցներ հատկացնելով Իրաքին, Աֆղանստանին, Իրանին եւ իսկրահարույց այլ տարածաշրջանների: Արդյունքում 2010թ. ապրիլին ԱՄՆ-ում այցով գտնվող Վրաստանի Նախագահ Սահակաշվիլին անուշադրության արժանացավ, իսկ նոյեմբերին կայացած ՆԱՏՕ Լիսաբոնյան գագաթաժողովը նշանավորվեց Հարավային Կովկասի նկատմամբ նվազող հետաքրքրությամբ [32; ք. 7]:

Այս պայմաններում Հայաստանը շարունակում է կառուցել իր առանձին հարաբերությունները ՆԱՏՕ-ի հետ՝ ինչպես երկկողմ, այնպես էլ բազմակողմ ձեւաչափերում, ինչը գլխավորապես ընթանում է Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրով (IPAP) Նախանշված ճանապարհով: Քաղաքական համագործակցության բոլոր ոլորտները՝ ոչ կոնվենցիոն վտանգների դիմակայումից մինչեւ կրթական ծրագրեր, ըստ էության, զարգանում են բանակցային ճանապարհով, ինչի Նպատակն է պահել այդ հարաբերությունները զարգացող շարժընթացում, օրինակ՝ ԼՂ հակամարտության հնարավոր կարգավորման պարագայում խաղաղապահ ուժերի տեղակայման շուրջ բանակցությունների համար: Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի նույնիսկ հպանցիկ քննումը ցույց է տալիս, որ Նախանշված Նպատակները եւ դրանց հասնելու միջոցներն ամբողջությամբ ծառայելու են Հայաստանի՝ որպես ինքնիշխան պետության, արդյունավետության բարձրացմանը՝ անվտանգության հարթությունում³³: Մասնավորապես՝ ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո մշակվել է 2011-15թթ.

32 Jos Boonstra, Neil Melvin, “Challenging the South Caucasus security deficit”; FRIDE Working Paper; 05/04/2011.

<http://www.fride.org/publication/898/challenging-the-south-caucasus-security-deficit>

33 ՆԱՏՕ-Հայաստան Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիր, 2009 http://www.mfa.am/u_files/file/IPAP%202009-2010-Unclassified_arm.pdf

հայկական զինված ուժերի բարեփոխման ծրագիրը, որը միտված է ՉՈՒ նկատմամբ ավելի լավ կառավարում եւ քաղաքացիական վերահսկողություն ապահովելու նպատակների իրականացմանը³⁴:

Ընդհանուր առմամբ՝ Հայաստան-ՆԱՏՕ հարաբերություններն աչքի են ընկնում կայուն զարգացման շարժընթացով: Աֆղանստանում (2011-ին որոշում է կայացվել եռապատկել մասնակցությունը) եւ Կոսովոյում (2008-ին հայկական ներկայությունը կրկնապատկվեց) ՆԱՏՕ-ի գործողություններին Հայաստանի զինուժի մասնակցությունը, թերեւս, ծառայում է այս նպատակին: 2008-ի ամռանը Հայաստանում անցկացված՝ «Համատեղ աղեղ-2008» զորավարությունները միտված էին զարգացնելու խաղաղապահ գործողությունների ծրագրավորման եւ վերահսկման հրամանատարաշտաբային կարողությունները: Անշուշտ՝ համագործակցության կարեւոր հարթություն է մտնում օժանդակությունը կրթական ծրագրերին եւ ՉՈՒ համակարգային բարեփոխումներին, ինչը, ի տարբերություն ՀԱՊԿ-ի զուտ ռազմական անվտանգության քաղաքական, մեր համոզմամբ, միտված է հայկական ՉՈՒ հեռանկարային փոխակերպմանը եւ զարգացմանը:

Ներկա քաղաքական իրականության մեջ ՆԱՏՕ-ն սահմանափակել է տարածաշրջանում իր ներգրավվածությունը եւ քաղաքական առումով աջակցում է տարածաշրջանային հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման գործընթացներին ու զինված ուժերում տեղի ունեցող բարեփոխումներին: ՀՀ անվտանգության հայեցակարգի նոր խմբագրման մեջ ՆԱՏՕ-ի ինստիտուցիոնալ ներգրավվածությունը դրականորեն խորացող հարաբերությունների ապացույցն է: Հյուսիսատլանտյան խորհրդի 28+1 ձեւաչափով նիստերը թույլ են տալիս բարձր մակարդակով քննարկել Հայաստանի արտաքին քաղաքականությանը ու տարածաշրջանային զարգացումներին վերաբերող հարցերը, ինչպես նաեւ լավացնել անվտանգության եւ պաշտպանության ոլորտներում Հայաստանում իրականացվող բարեփոխումները³⁵:

34 Ավելի մանրամասն տես՝ Emil Danielyan, "Armenia Plans More NATO-Backed Defense Reforms", Eurasia Daily Monitor Volume: 8 Issue: 153; August 11, 2011.
<http://www.jamestown.org>

35 ՀՀ արտաքին գործերի եւ պաշտպանության նախարարները մասնակցեցին Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցությանը նվիրված Հյուսիսատլանտյան խորհրդի նիստին – ՀՀ ԱԳՆ Մամլո հաղորդագրություն, 27.07.2011.
<http://www.mfa.am/hy/press-releases/item/2011/07/27/nac/>

Հայաստանը՝ ԵԱՀԿ-ի միակ լավատես

1992-ի մարտին ԵԱՀԽ/ԵԱՀԿ-ում անդամակցության օրվանից ի վեր միջազգային անվտանգության այս կառույցում Հայաստանի մասնակցությունը կարելի է բնութագրել սոսկ որպես հետաքրքրվածություն Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության շուրջ ընթացող քաղաքական բանակցություններով, մինչդեռ այլ հարթություններում Հայաստանի դերը եւ աշխատանքը տեսանելի են ցանկալիից ավելի պակաս:

2010թ. դեկտեմբերի 1-2-ին Ղազախստանի մայրաքաղաք Աստանայում տեղի ունեցած գագաթաժողովը հստակ ցույց տվեց, որ կազմակերպությունը պետք է կամ հիմնովին բարեփոխվի՝ նոր տեսլականի ընդունմամբ, կամ տեղը զիջի միջազգային անվտանգության մեկ այլ կազմակերպության կամ համանման մի քանի կազմակերպությունների ցանցի, ինչպես օրինակ՝ ՆԱՏՕ-ին եւ ՀԱՊԿ-ին: Ինչեւէ, կրկին պայմանավորված Մինսկի խմբի համանախագահության միջնորդությամբ ընթացող դարաբաղյան բանակցություններով՝ Հայաստանը շարունակում է հանդես գալ ԵԱՀԿ ներկայիս կառույցների պահպանման օգտին, թեեւ պաշտպանում է, օրինակ, համաեվրոպական անվտանգության պայմանագրի ռուսական առաջարկը եւ Կորֆուի՝ համաեվրոպական անվտանգության վերանայման գործընթացը:

Հատկապես ՆԱՏՕ-ի լիսաբոնյան գագաթաժողովից (2010) եւ այնտեղ ընդունված որոշումներից հետո ԵԱՀԿ բարձր մակարդակի հավաքի, ըստ էության, տապալումը Աստանայում թողեց ոչ լավագույն տպավորությունները: Ռուսաստանի Նախագահ Դմիտրի Մեդվեդեվի՝ կազմակերպության արդիականացման եւ «հստակ իրավական հիմքերի ու [կազմակերպության] ռեսուրսների օգտագործման համընդհանուր կանոնների» ստեղծման մասին կոչերն այդպես էլ փացին հռետորական հարցադրումներ:

Իհարկե, 1991-ի «անկախությունների շթերթից» ի վեր ԵԱՀԿ-ն ստանձնել է Նաեւ այլ գործառնություններ, քան զուտ ռազմական անվտանգության երաշխավորումն է: Անցումային շրջանի երկրների համար դրանցից ամենակարեւորները, թերեւս, ժողովրդավարական հաստատությունների կայացման եւ ուժեղացման կառույցներն են, ինչպես օրինակ՝ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի կողմից անցկացվող ընտրությունների մոնիթորինգը, խոսքի եւ մամուլի ազատության ԵԱՀԿ ներկայացուցչի աշխատանքը: ԵԱՀԿ անդամ երկրների միջեւ առկա հակամարտությունների կառավարման եւ դրանց հանգուցալուծման տեսակետից, բնականաբար, Հայաստանի համար առաջնային դեր ունի ԵԱՀԿ հովանու ներքո գործող Մինսկի խմբի համանախագահության ինս-

տիտուտը, սակայն Հայաստան-ԵԱՀԿ առնչությունները չպետք է սահմանափակվեն այդ առաքելությամբ: Ինչպես համաեվրոպական այլ հարթակներում, Հայաստանը պետք է ԵԱՀԿ-ն օգտագործի որպես հարեւանների հետ համագործակցության եւս մեկ միջավայր ունենալու հնարավորություն, իսկ ձախողման դեպքում (Ադրբեջանի կամ Թուրքիայի պարագայում) եվրոպացի գործընկերների ուշադրությունը հրավիրի ապակառուցողականության հերթական դրսեւորման վրա:

Եվրոպայի հարեւաններ vs. «Եվրոպական» հարեւաններ

Ենթավերնագրում դրված հակադրությունը պատահական չէ: Եվրոպայի հետ սերտ տնտեսական հարաբերությունների զարգացման եւ քաղաքական երկխոսության ուղի բռնած Հայաստանի համար հույժ կարեւոր հրամայական է եղել (եւ այդպիսին մտում է) այդ շփոմխտում սեփական դիմագծի բնորոշումը՝ որպես կամ Եվրոպայի հարեւան, կամ եվրոպական հարեւան՝ նկատի ունենալով հարցի աշխարհագրական եւ արժեքաբանական եւությունները: Նույն երկվությունը 1991-ից հետո նկատելի է նաեւ Արեւմուտքի կամ «ատլանտյան աշխարհի» դիտանկյունից: Ի վերջո, երբ 2009-ին ներկայացվում էր «Արեւելյան գործընկերության» փաթեթը, ներառված վեց երկրները լեի-շվեդական նախագծում ներկայացվում էին որպես «Եվրոպական հարեւաններ» (European neighbors-անգլ.), ապա Եվրոպական հանձնաժողովն անցավ աշխարհագրական բնորոշման՝ «Արեւելյան Եվրոպայի եւ Հարավային Կովկասի երկրներ», իսկ վերջում նախաձեռնությունն ընդունվեց «Արեւելյան գործընկերություն» փոխզիջումային ընդհանրական արտահայտությամբ:

Ընդհանուր առմամբ՝ կարելի է երկար բանավիճել Վրաստանի կամ Մոլդովայի «Եվրոպական» արժեքների եւ իրական քաղաքականության շուրջ, բայց 1991-ից հետո անկախացած այս պետությունները եւս հայտարարում են եվրոպական արժեքներ դաժանելու եւ եվրոպական կառույցներին ինտեգրվելու պատրաստակամության մասին: Ակնհայտ է, որ, օրինակ, Վրաստանը բռնել է զարգացման խիստ հետեւողական «ատլանտյան» ուղի՝ հրաժարվելով հետխորհրդային տարածքի հետ իրեն շաղկապող թեկուզ մշակութային զուգահեռներից: Հարավային Կովկասի բարդագույն տարածաշրջանում եվրոպական չորս կազմակերպություններից յուրաքանչյուրի հետ առնչություններում Հայաստանը վաղուց որդեգրել է քաղաքական երկվություն /դուալիզմ/, ինչը կարելի է համարել արտաքին

ուժերի միջեւ *ռազմավարական հավասարակշռության* միջոցով սեփական ազգային շահերի դյուրանցուկ (shortcut-անգլ.) հետապնդում:

Ա. Եվրոպական ուղղություններով համագործակցությունը պետք է հնարավորություն ընձեռի ազատվելու տնտեսական եւ քաղաքական շրջափակումից, դուրս գալու արտաքին շուկաներ եւ, հնարավորության դեպքում, այս միջոցով նաեւ կարգավորելու հարեւանների հետ ունեցած տարաձայնությունները կամ էլ (անհնարինության դեպքում) ընդհանրապես մի կողմ դնելու դրանք՝ գերակայությունը տալով առկա հնարավոր համագործակցությունից բխող օգուտներին:

Սակայն բախվելով Ադրբեջանի դեկլարության մերժողական դիրքորոշմանը, ինչպես նաեւ հաշվի առնելով Վրաստանի տնտեսական եւ քաղաքական աճող կախվածությունը Բաքվից³⁶, Հայաստանի համար այլ տարբերակ չի մնում, քան ուսումնասիրել Եվրոպայի հետ հարաբերությունների զարգացման երկկողմ ձեւաչափերը՝ ըստ հնարավորության:

Բ. Երկկողմ ձեւաչափում իրականացնել ներպետական բարեփոխումներ՝ Եվրոպական լավագույն համադրելի փորձի հիման վրա՝ թե՛ օրենսդրական, թե՛ տնտեսական դաշտերում: Թեեւ այս բարեփոխումների արդյունքները կարճաժամկետ հեռանկարում կարող են «անգեն աչքով» տեսանելի չլինել, բայց այս ուղղությունը, *շարունակականության պարագայում*, հավակնում է ստանալ *ռազմավարական նշանակություն*՝ պետության «Եվրոպական» զարգացման տեսանկյունից:

«Եվրոպացի» հարեւանին բնորոշ գծեր ստանալու համար դեռ երկար ժամանակ է պահանջվելու: Սակայն ԱԳ-ի շրջանակներում հանձնառած Ասոցացման համաձայնագիր կնքելու «ճանապարհային քարտեզը», թվում է, ամենակարճ ուղին է՝ իրականացնելու այդ տեսլականը: Այդ առումով առաջնային կարեւորություն են ձեռք բերում ոչ միայն ԵՄ խորհրդատուների խմբի առավել ակտիվ ներգրավվածությունը Հայաստանի կառավարման համակարգի ընդհանուր բարեփոխումներում, այլեւ երկկողմ եւ բազմակողմ տնտեսական հարաբերությունների կայուն ազատականացումը (անցումը GSP+ համակարգից դեպի ազատ առեւտրի համաձայնագրի բանակցման), մարդկանց տեղաշարժի հեշտացումը եւ, իհարկե, աշխատաշուկայի թիրախավորված բացումը՝ ռիսկերի գնահատումից եւ անհրաժեշտ ընթացակարգերի հստակեցումից հետո: Հայաստանում տեղի ունեցող տնտեսական եւ սոցիալական գործընթացներին ԵՄ-ի ֆինանսա-

36 2011-ի օգոստոսի սկզբին հայտարարվեց, որ Հայաստանը շրջանցող Բաքու-Կարս երկաթգիծը շահագործման կարող է հանձնվել 2012-ին.
http://1in.am/arm/regional_azerbaijan_29048.html

կան եւ քաղաքական, խորհրդատվական աջակցությունը առաջընթացի կարեւոր նախապայման է:

«Եվրոպականացման» տնտեսական բաղադրիչը

Նախաճգնաժամային 2008-ի տնտեսական ցուցանիշները վերահաստատեցին, որ Նույնիսկ սահմանափակ ցամաքային կապի պայմաններում ԵՄ-Հայաստան առևտրային հարաբերությունները զարգանում են, թեև առկա է ընդլայնման ու հավելյալ հնարավորությունների ստեղծման մարտահրավեր (օգոստոսյան պատերազմը եւ վրացական տարանցման սահմանափակումները): Որպես ՀՀ գլխավոր տնտեսական գործընկերոջ՝ ԵՄ-ի շուկաներ է առաքվել արտահանման 53,4%-ը, իսկ ներմուծված ապրանքների միայն 30,8%-ին են բաժին ընկել Եվրոպական պիտակներ: Արդեն 2008-ի դեկտեմբերին Հայաստանն ընդգրկվեց Ընդհանրացված արտոնությունների համալրված համակարգի (GSP+) մեջ, որը ենթադրում է զրոյական կամ նվազեցված մաքսատուրքով ապրանքների ներմուծում ԵՄ շուկա: Նույն տարում պատրաստված³⁷ եւ ԵՄ կողմից ճանաչված³⁸ տնտեսագիտական վերլուծությունը ցույց տվեց, որ ազատ առևտրի համաձայնագրերը ԱՀԿ անդամներ Հայաստանի եւ Վրաստանի համար կբերեն «զգալի տնտեսական օգուտներ»: 2009թ. փետրվարին Հայաստան ժամանեց Եվրոպական հանձնաժողովի առևտրի գլխավոր տնօրինության մտավոր սեփականության, պետական գնումների եւ երկկողմ առևտրային հարաբերությունների հարցերով վարչության տնօրեն Եվա Սիլովիչի գլխավորած պատվիրակությունը, որը սկիզբ դրեց ԵՄ-ի հետ խորն ու համապարփակ ազատ առևտրի համաձայնագրի (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement) բանակցությունների մեկնարկին³⁹:

37 Maryla Maliszewska and others, "Economic Feasibility, General Economic Impact and Implications of a Free Trade Agreement Between the European Union and Armenia", CASE Network Reports No 80. http://www.case-research.eu/strona--ID-publikacje_recent,publicacja_id-21136400,nlang-710.html

38 Possible future bilateral free trade areas (FTAs) with South Caucasus
<http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/south-caucasus/>

39 <http://www.mineconomy.am/am/2/item/888/>

Արտահանում, մլն ԱՄՆ դոլար			Ներմուծում, մլն ԱՄՆ դոլար		
2006	2007	2008	2006	2007	2008
472.1	566.4	576.1	662.9	963.9	1174.3

Աղբյուր՝ պաշտոնական տվյալներ

Արդեն ճգնաժամային 2009-ի հունվար-փետրվարին ԵՄ երկրների հետ առևտրային շրջանառությունը նվազեց մոտ 40%-ով՝ նախորդ տարվա նույն ժամանակահատվածի համեմատ կազմելով շուրջ \$156մլն:

2011-ին՝ տնտեսական ճգնաժամի հասցրած փասաներից վերականգնման փուլում նկատվում է ԵՄ հետ առևտրաշրջանառության կայուն աճ, ինչը դեռ չի հասել նախաճգնաժամային մակարդակին:

Իրավիճակը Հայաստանի շուրջ

Կասկածից վեր է, որ Հայաստան-Եվրոպա բազմակողմ հարաբերությունները չեն կարող զարգանալ տարածաշրջանային, իհարկե՝ նաեւ միջազգային օրակարգից եւ զարգացումներից անջատ: Ունենալով խնդրահարույց հարեւանություն եւ լինելով ցամաքային երկիր (landlocked-անգլ.)՝ Հայաստանը մշտապես ստիպված է իր երկարաժամկետ ռազմավարությունները հստակեցնել եւ շտկել հարեւան երկրներում տեղի ունեցող զարգացումների հետ՝ վտանգավոր անհամաչափությունից խուսափելու համար: Եթե Հայաստանի նմանօրինակ զգուշավորությունը եւ հաշվարկը արդարացված են միանգամայն օբյեկտիվ նկատառումներով, ապա մասնավորապես ԵՄ կողմից այդպիսի չտարբերակված «վերաբերմունքը» հայաստանյան քաղաքական դաշտում արժանանում է շատերի քննադատությանը, մանավանդ՝ հայտարարված թշնամու՝ Ադրբեջանի հետ զուգահեռվող քաղաքականության պատճառով:

Այսպես՝ *հարեւան երկրներից Իրանը* ունի հստակ ուրվագծվող թշնամական վերաբերմունք արտատարածաշրջանային ուժային կենտրոնների նկատմամբ եւ մշտապես հանդես է գալիս ներտարածաշրջանային (ներառյալ Թուրքիան եւ Ռուսաստանը) համագործակցության գաղափարներով: Եթե մինչեւ 2008թ. **Վրաստանի** «ատլանտյան» ռազմավարությունը ԱՄՆ-ում եւ ԵՄ-ում ընդունվում էր ըմբռնումով եւ պատրաստակամությամբ, ապա օգոստոսյան պատերազմից հետո Արեւմուտքը սկսեց ավելի զսպվածություն ցուցաբերել՝ հիմնականում Ռուսաստանի հետ չհակամարտելու նպատակով:

Իհարկե՝ Վրաստանում ցայսօր շարունակվում են եվրոպական տիպոքինականների վրա հիմնված բարեփոխումները, բայց միջազգային դիտորդների արձանագրած հետընթացը ժողովրդավարության չափանիշներից ակնհայտ նվազեցրել է Եվրոպայի ուշադրությունը, դրան գումարած ֆինանսատնտեսական ճգնաժամից բխող դժվարությունները: Կատարյալ պայմաններում Վրաստանը կարող էր Հայաստանի բնական գործընկերը դառնալ Եվրամերձեցման քաղաքականության տիրույթում, սակայն իրականության մեջ Հայաստան-Ռուսաստան դաշինքը եւ Վրաստանի ակտիվ գործընկերությունը Թուրքիայի եւ Ադրբեջանի հետ առջինչ են դարձնում այդ հնարավորությունը: Բացի դրանից, 2003-04-ից հետո Վրաստանի իշխանություններն իրենց ներկայացնում են որպես տարածաշրջանի «ամենաեվրոպական» պետություն եւ չեն ցանկանում ԵՄ-ի հետ իրենց հարաբերությունները շաղկապել այլ երկրների հետ: **Ադրբեջանը** ցուցադրաբար հետաքրքրված է միայն իր ածխաջրածնային քաղաքականության իրականացմամբ (դեպի ԵՄ արտահանման 98,9%-ը բաժին է ընկնում Նավթազագային ոլորտին), որի լավագույն լուծում է գնահատվում «Նաբուկկո» գազատարի կառուցումը: Մինչդեռ Եվրոպան՝ թեեւ չափազանց հետաքրքրված է այդ ծրագրով, բայց խիստ մտահոգ է, քանի որ մարդու իրավունքների ու հարակից այլ ազատությունների սահմանափակումը եւ ընդհանուր բռնատիրական վարքագիծը հարաճուն վտանգ են ներկայացնում տարածաշրջանային անվտանգության համար: Առավելեւս, որ Լեռնային Ղարաբաղի եւ Հայաստանի դեմ պատերազմ քարոզող իշխանությունը անվերջ վերընտրվելու իրավական հիմքեր ստեղծեց 2009-ի մարտին կայացած սահմանադրական հանրաքվեով: **Թուրքիան**՝ թեպետ ֆորմալ-իրավական առումով ԵՄ անդամակցության շուրջ բանակցային ուղու վրա է, բայց իրական քաղաքականության մեջ այդ հարաբերությունները միջնաժամկետ հեռանկարում դարձել են երկուստեք անորոշ: Թուրքիայի ԱԳ Նախարարը Նույնիսկ 2011-ի գարնանը խոսեց վերջնագրի լեզվով⁴⁰, ինչը չնայած հանրային տիրույթում աննկատ մնաց, բայց բերեց իր քաղաքական փաստերը: Հայաստանի հետ համատեղ անդամակցության եվրոպական կառույցներում (ԵԱՀԿ, ԵԽ) Թուրքիան շարունակաբար կանխակալ պահվածք է դրսևորում: Տարածաշրջանային մյուս մեծ հարեւանը՝ **Ռուսաստանը**, թեեւ անթաքույց խանդով է նայում Հարավային Կովկասում Արեւմուտքի քաղաքականությանը, բայց ստիպված է այստեղ ներդնել ավելին, քան սոսկ քաղաքական ազդեցությունը՝ Հայաստանի ու Ադրբեջանի «Եվրոպականացումը» եթե ոչ կասեցնելու, ապա գոնե դանդաղեցնելու համար:

Ղարաբաղյան հակամարտությունը եւ Հայաստանի «Եվրոպական ուղին»

Ինչպես ամրագրված է ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում, «ՀՀ ազգային անվտանգության առանցքային խնդիրն է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը»⁴¹, ուստի այստեղից էլ բխում են արտաքին քաղաքականության առաջնահերթությունները: Եվրոատլանտյան համայնքի կազմակերպությունների հետ հարաբերություններում նույնպես այս հակամարտության կարգավորման հրամայականը զբաղեցնում է իր կարեւոր տեղը: Սա արտահայտվում է Հայաստանի ավելի մեծ ներգրավվածությամբ, օրինակ, ԵԱՀԿ-ում, ինչը պայմանավորված է Մինսկ խմբի աշխատանքներով եւ նկատվող կրավորականությամբ, օրինակ, ԵւսԽՎ-ում, որտեղ ԼՂ հարցով 2011թ. հունվարին վերագործարկված ենթահանձնաժողովը Հայաստանի կողմից դիտվեց որպես ոչ գործընկերային մարտահրավեր՝ կազմակերպության ղեկավարության կողմից:

Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային հակամարտությունների կարգավորման գործում եվրոպական կառույցների ինստիտուցիոնալ թույլ ներգրավվածությունը քննադատության արժանի առարկա է: Իսկ հաջողության դեպքում՝ *Եվրամերձեցումը կարող է ինքնին դառնալ տարածաշրջանային անվտանգության արդյունավետ համակարգ՝ հիմնված «փափուկ ուժի» տեսության վրա:*

Արցախում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի, իսկ Վրաստանում՝ ԵՄ Մոնիթորինգի առաքելության ներգրավվածության մեջ բացակա են աշխատանքների հրապարակայնությունը եւ լուրջ համակարգվածությունը: Եթե առաջինի դեպքում եվրոպական ընտանիքից մասնակցություն ունի միայն Ֆրանսիան, իսկ բանակցություններն ընթանում են հույժ գաղտնի պայմանակարգով, ապա Վրաստանի դեպքում շուրջ 200 անգեն (քաղաքացիական) դիտորդների առաքելությունը պետք է նպաստի Վրաստանում 2008-ի հակամարտությունից հետո իրավիճակի կայունացմանը: Ըստ Էուբյան, չունենալով ՀՊ. Օսիա եւ Աբխազիա մուտքի իրավունք, առաքելությունը մշտադիտարկման է ենթարկում այդ «վարչական սահմաններում» Վրաստանի կողմից ռազմուժի տեղակայումը՝ ըստ Էուբյան, արգելք հանդիսանալով նման ուժերի տեղափոխման եւ դիրքավորման համար՝ նվազեցնելով նոր ռազմական հակամարտության բռնկումը: Ուժի չկիրառման միջազգային իրավա-

41 Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարություն (հավանության է արժանացել ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի 2007թ. հունվարի 26-ի նիստում) http://www.mfa.am/u_files/file/doctrine/Doctrinarm.pdf

կան սկզբունքի պահպանումը օգոստոսյան ճգնաժամի «բաժանարար գծերի» վրա նպաստում է կողմերի միջև վստահության վերականգնմանը, իսկ ԵՄ նման փորձը Հարավային Կովկասում կարող է հետագայում օգտակար ներդրում լինել ԼՂՀ-Ադրբեջան սահմանին: ԵՄ կողմից գործարկված «թեժ գիծը» եւ Միջադեպերի կանխարգելման ու արձագանքի մեխանիզմը, որի հովանու ներքո հանդիպում են բոլոր շահագրգիռ կողմերը, ըստ էության, ինստիտուցիոնալացված ներկայացումն է այն քաղաքական պայմանավորվածությունների, որ Հայաստանի եւ Ադրբեջանի նախագահները հանձնառել են 2011թ. մարտին Սոչիում, բայց որը չի իրականացվում Ադրբեջանի մերժողական քաղաքականության պատճառով⁴²:

Եզրահանգումներ եւ առաջարկություններ

Քննարկված ժամանակաշրջանում, ընդհանուր առմամբ, շարունակվել եւ ամուր, անշրջելի հիմքերի վրա է դրվել Հայաստանի եվրամերձեցման քաղաքականությունը: Արձանագրելով կատարված աշխատանքների դրական ներգործությունը Հայաստանում օրենքի գերակայության, մարդու իրավունքների եւ ազատությունների պաշտպանության, բիզնես միջավայրի կայացման եւ այլ ուղղություններով, այդուամենայնիվ, առջելում դեռ հսկայածավալ մարտահրավերներ եւ անելիքներ կան՝ սկսած ընտրական գործընթացների պատշաճ կազմակերպումից եւ անցկացումից մինչեւ քաղաքական մշակույթի կայացում: Որոշ անելիքներ արդեն իսկ ուրվագծվում են.

1. ԵՄ ԱԳ նախաձեռնության բազմակողմ հարաբերությունների շրջանակներում Հայաստանը հավելյալ անգամ կարող է բարձրացնել Վրաստանի հետ՝ որպես ԱՄՀ անդամ երկրի, առեւտուրն ազատականացնելու, հատկապես՝ դեպի եվրոպական շուկաներ տարանցման պայմանները բարելավելու անհրաժեշտության հարցը: Տարանցիկ բեռնափոխադրումների պայմանակարգի դյուրացմանը զուգահեռ՝ պետք է մտածել Վրաստանի հետ ներդրումների երկուստեք խրախուսման եւ պաշտպանության համար անհրաժեշտ իրավական մեխանիզմների հստակեցման մասին: Այս երկու ուղղությունները կարող են տնտեսական համագործակցության նոր հնարավորություններ ստեղծել՝ հատկապես հայ գործարարների համար:

2. Կրկին վերադառնալով Թուրքիայի հետ ցամաքային սահմանները բացելու եւ մինչեւ 2010թ. բանակցված պարտավորությունները վերջինիս

42 Президенты России, Азербайджана и Армении приняли в Сочи совместное заявление по карабахской проблеме: текст.

<http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/1380945.html> - 05-03-2011

կողմից կատարելու խնդրին, ԱԳ նախաձեռնության տնտեսական բաղադրիչը թույլ է տալիս բարձրացնել նաեւ Թուրքիայի կողմից ԵՄ Մաքսային միության կանոնները խախտելու, մասնավորապես Միության այլ անդամների (ասենք՝ Գերմանիայի) ու երրորդ երկրների (Հայաստանի) միջեւ ընդհանուր սահմանը փակելու եւ նրանց առելտրային հնարավորություններն արհեստականորեն սահմանափակելու մասին խնդիրը: Այս հարցը 1996թ. ի վեր, երբ Թուրքիան դարձավ Մաքսային միության լիիրավ անդամ, քաղաքականից վերածվել է նաեւ իրավական խնդրի:

3. Որպես երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող մարտահրավեր, Հայաստանը ԵՄ-ի հետ կարող է բանակցել ինչպես ԼՂՀ-ի հետ կապված՝ *«ներգրավվածություն առանց ճանաչման»* քաղաքականության իրականացման, այնպես էլ հակամարտության կարգավորման որեւէ «ճանապարհային քարտեզի» ստորագրումից հետո՝ պետական շինարարության (state building-անգլ.) մեջ ԵՄ-ի առավել ակտիվ ներգրավվածության հնարավորությունների շուրջ: Եթե նույնիսկ ԵՄ-ը՝ որպես կազմակերպություն, միջազգային մանդատ չստանա Լեռնային Ղարաբաղում խաղաղապահ առաքելություն (peace-keeping-անգլ.) իրականացնելու համար, ակնհայտ է, որ հենց այս կազմակերպության ինստիտուցիոնալ օժանդակությամբ են հետաքրքրված ԼՂՀ իշխանությունները՝ պետականաշինության ամրապնդման գործում:

4. 2010-ից եվրոպական Հանձնաժողովի ֆինանսավորմամբ մեկնարկած «Եվրոպական համագործակցություն Լեռնային Ղարաբաղի համար» (European Partnership for the Peaceful Settlement of the Conflict over Nagorno-Karabakh-անգլ.) ծրագիրը լավ սկիզբ է չճանաչված հանրապետության հետ ԵՄ գործընկեր հասարակական կազմակերպությունների մակարդակով շփումները բարելավելու համար: ԼՂՀ իշխանությունները նույնպես պետք է ջանքեր գործադրեն ծրագրային կոնսորցիումի անդամների հետ աշխատելու համար:

5. Զանի որ մարդու հիմնարար իրավունքների եւ ազատությունների եվրոպական արժեքներից է նաեւ փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությունը, ԱԳ-ի⁴³ եւ ԵԽ-ի շրջանակներում Հայաստանը կարող է բարձրացնել հարեւան Վրաստանում եւ Ադրբեջանում այլատյացության ու թշնամության քարոզմանը դիմակայելու նպատակով առանձին կրթա-

43 ԵՄ ԱԳ շրջանակներում նման հնարավորություն է ընձեռում, օրինակ, Եվրոպական խորհրդարանի 2010թ. մայիսի 20-ի բանաձեռով, կետ 47: Տե՛ս European Parliament resolution of 20 May 2010 on the need for an EU strategy for the South Caucasus (2009/2216(INI)); 20 May 2010. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2010-0193&language=EN>

կան-ուսուցողական դասընթացների եւ այլ ծրագրերի իրականացման հարցը՝ հասարակական ակտիվ հատվածին (Ադրբեջանի դեպքում՝ պետական օժանդակությամբ գործող) հակահայ բարոզչության փաստերից զերծ պահելու համար: Մասնավորապես՝ Ռասիզմի եւ անհանդուրժողականության դեմ եվրոպական հանձնաժողովի՝ Ադրբեջանի վերաբերյալ հերթական զեկույցը (2011-ի մայիս) եւ Վրաստանում հայկական եկեղեցիների իրավական կարգավիճակի հստակեցման հարցի շուրջ առաջացած հայատյացության բարոզը այդ երկրում վերջին ժամանակների «զգոնության կոչերն» են: Առաջարկվող ծրագրերը կարելի է իրականացնել Մարդու իրավունքների (ազգային) պաշտպանի գրասենյակների հետ համագործակցաբար:

6. Ժողովրդավարության զարգացումը եւ ներպետական կայունության հաստատմանը միտված պետական համակարգի կայացումը հզոր խթան կարող է հանդիսանալ ԵՄ-ի հետ «Շարժունակության եւ անվտանգության» պակտի ընդունման համար: Այնուհայտ է, որ Հայաստանի դեպքում սահմանային անցակետերում անվտանգության մակարդակը բարձր է, եւ բաղաբաղիների առանձին խմբերի նկատմամբ վիզային պայմանակարգի ազատականացման բաղաբաղանությունը մեծապես կախված է այլ բարեփոխումների, մասնավորապես ընտրական գործընթացների բարելավումից: Այս առումով 2012թ. մայիսին սպասվող խորհրդարանական ընտրությունները կարող են կարելուր հանգրվան դառնալ:

7. Ինչպես փաստում է ԵԶԶ տարածաշրջանի վերաբերյալ 2011թ. մայիսին հրապարակված ԵՄ պաշտոնական զեկույցը, «աջակցությունը հարեւաններին պայմանական է» եւ այն կախված է լինելու ժողովրդավարության ու օրենքի գերակայության առաջընթացով⁴⁴: Հաշվի առնելով ընդդիմություն-իշխանություն ինստիտուցիոնալ երկխոսությունը եւ առողջացող ներբաղաբական համակարգը, Հայաստանի իշխանությունները կարող են գրանցված առաջընթացը ցուցադրելու համար 2012-ի ընտրություններին ներգրավել ամենալայն դիտորդական առաքելությունների՝ եվրոպական բոլոր շահագրգիռ կառույցներից: Վրաստանի ժողովրդավարության հետընթացի համատեքստում Հայաստանը կարող է վերագտնել 1990-1995թթ. «Ժողովրդավարության կոլզակի» վարկը (ներկայիս միտումների պահպանման պարագայում):

44 A New Response to a Changing Neighbourhood. A review of European Neighbourhood Policy. EU official report. 25/05/2011. http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_11_303_en.pdf

ՀՀ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՆԵՐԸ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈՒ

ԷՐԳԱՐ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՌԱՀՀԿ փորձագետ

Նախաբան

Սույն հոդվածն ընդգրկում է 2011թ. առաջին չորս ամիսներին ՀՀ ներքաղաքական ասպարեզում տեղի ունեցած հիմնական քաղաքական գործընթացների վերլուծությունը: Ուսումնասիրության համար ընտրված ժամանակահատվածը համընկնում է արաքական աշխարհում բռնկած հեղափոխական ցնցումների սկզբնական եւ ամենաակտիվ փուլի հետ, եւ այս առումով առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում Հայաստանի ներքաղաքական դաշտում «արաքական գարնան» հնարավոր ազդեցության թեմայի արծարծումը:

Ուսումնասիրվող ժամանակահատվածն ուշագրավ է նաեւ նրանով, որ այդ ընթացքում տեղ գտած զարգացումները, շատ մեկնաբանների գնահատականով, մասամբ աննախադեպ ու բացառիկ էին: Դրանց դիտարկումը հնարավորություն է տալիս բացահայտելու հայաստանյան արդի քաղաքական գործընթացների ընդհանուր տրամաբանությունը:

Խնդրո՞ւ առարկա ժամանակահատվածի քաղաքական վայրիվերումները ՀՀ իշխանական եւ ընդդիմադիր ճամբարներում առանձնանում էին ոչ միայն սերտ փոխկապակցվածությամբ, այլեւ ընթանում էին հասարակության մի ստվար հատվածի քաղաքացիական ակտիվացմանը զուգահեռ:

Մի շարք դիտարկումների համաձայն՝ այդ գործընթացների մեծամասնությունն իշխանական ճամբարի ներսում հանգեցրել է կոալիցիոն ուժերի համախմբման խորացմանը, իսկ ընդդիմադիր ճամբարում, հակառակը՝ ուժերի որոշակի մասնատմանը:

ՀՀԿ նախաձեռնությամբ իշխանական կոալիցիա կազմող կուսակցությունները ստորագրեցին Նոր հուլիսի, որով մի կողմից՝ ավելի ամրապնդվեց կոալիցիայում Հանրապետականի գերիշխող դիրքը, մյուս կողմից՝ զգալիորեն թուլացան «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցության՝ որպես իշխանական ճամբարում հարաբերականորեն անկախ եւ ՀՀԿ-ին մրցակից ուժի, դիրքերը: Ըստ էության, կոալիցիոն Նոր հուլիսի, որն, ի դեպ, ունակ կողմից որակվեց հակաժողովրդավարական ու հակասահմանադրական, միտված էր բացառելու ներիշխանական մրցակցությունը եւ երկարաժամկետ կտրվածքով ապահովելու նախագահ Սերժ Սարգսյանի շուրջ կոալիցիոն ուժերի համախմբվածությունը:

Ներքաղաքական գործընթացներում մեծ էր ընդդիմադիր Հայ ազգային կոնգրեսի մասնակցության չափաքաժինը, որը Երեւանում անցկացրեց բազմահազարանոց մի շարք հանրահավաքներ: Կոնգրեսն, ի վերջո, ներկայացրեց երեք պահանջ եւ հայտարարեց, որ դրանց կատարման դեպքում պատրաստ է երկխոսել իշխանությունների հետ: Այդ իմաստով կարելուորագույն հանգրվաններ էին 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առնչությամբ ազատագրված ընդդիմադիրների ազատ արձակումը նախապատրաստող հիմքերի ստեղծումը, Ազատության հրապարակում հանրահավաքների արտոնումը եւ մարտյան դեպքերի Նոր ուսումնասիրության անցկացման վերաբերյալ իշխանության հավաստիացումները:

Տարվա առաջին 4 ամիսների ներքաղաքական կարեւոր իրադարձություններից մեկն էլ «Ժառանգություն» կուսակցության հանրային աշխուժացումն էր, մասնավորապես՝ Նրա առաջնորդ Րաֆֆի Հովհաննիսյանի իրականացրած հացադուլի գործողությունը, որը նկատելի հետագիծ թողեց: Այն մի կողմից՝ ավելի խորացրեց ՀԱԿ-«Ժառանգություն» հակասությունները, մյուս կողմից էլ՝ ընդդիմադիր դաշտում հայտնվեց կտրուկ իշխանափոխություն պահանջող եւ, միաժամանակ, քաղաքական պայքարի Նոր ձեւաչափեր փորձարկող եւս մեկ ուժ:

Ներքաղաքական հետաքրքիր իրադարձություններից հիշատակելի է ԱԼՄ հոլդինգի հիմնադիր, Ժողովրդական կուսակցության նախագահ Տիգրան Կարապետյանի՝ իշխանությունների դեմ ուղղված ակտիվ հանրահավաքային գործունեությունը, որի կրակը, սակայն, շուտ մարեց:

Քաղաքական դաշտում ուրույն դիմագիծ դրսևորեցին ընտրություններին մասնակցել չցանկացող եւ նոր հանրապետության ստեղծման ջատագով «Սարդարապատ» հասարակական-քաղաքական շարժումը, որն ինտենսիվ կայացման փուլում էր գտնվում, ինչպես նաեւ՝ ՀՀԴ-ի «Զվեն ուժ է. ընտրական իրավունքի պաշտպանության հասարակական շարժում» նախաձեռնությունը, որը, սակայն, հասարակական մեծ հնչեղություն ու աջակցություն չստացավ:

Վերջապես՝ տարեսկզբի ներքաղաքական գործընթացներում, ինչպես փաստում են շատ դիտորդներ, զգալի դերակատարություն ունեցան արտաքին սուբյեկտները, հատկապես՝ Արեւմուտքը, որը ջանքեր էր ցուցաբերում, որպեսզի կայանա իշխանություն-ընդդիմություն երկխոսությունը:

1. «Արաքական գարնան» հովերը եւ հայաստանյան ոչ տիտղոսային որոշ ընդդիմադիր ուժերի աշխուժացումը

2011թ. հունվարի սկզբին Հայաստանի ներքաղաքական կյանքը կտրուկ աշխուժացավ: Ուշագրավ է, որ դրա «մեղավորը» ոչ իշխանական կոալիցիան էր, ոչ էլ ամենախոշոր ընդդիմադիր ուժ համարվող ՀԱԿ-ը, այլ ԱԼՄ հեռուստաընկերության սեփականատեր եւ ԺԿ նախագահ Տիգրան Կարապետյանը:

Պարտվելով հեռուստահաճախականությունների մրցույթում, Կարապետյանը շատերի համար անսպասելիորեն կազմակերպեց բազմահազարանոց մի քանի հանրահավաքներ: Չանգվածային այդ միջոցառումների ժամանակ նա ոչ միայն բողոքում էր ԱԼՄ-ի, իր կարծիքով, ապօրինի եթերազրկման դեմ, այլեւ՝ որդեգրելով կոշտ ընդդիմադիր հռետորաբանություն, բարձրացնում էր ընդհանուր քաղաքական հարցեր: Բողոքի գործողությունների հիմնական կարգախոսներն էին. «Ոչ՝ բռնապետությանը», «Ոչ՝ անարդարությանը», «Հերիք է հալածեք ժողովրդին»:

Կարապետյանն իշխանությանը ներկայացրեց սոցիալ-տնտեսական եւ ընդհանուր քաղաքական բնույթի մի շարք պահանջներ: Իսկ հունվարի 17-ին Մատենադարանին հարող տարածքում կայացած բողոքի զանգվածային միջոցառման ժամանակ, որն, ի դեպ, շատերի գնահատականով՝ ամենամարդաշատն էր, ԺԿ առաջնորդը վերջնագիր ներկայացրեց իշխանություններին: Նա հայտարարեց, որ եթե վերջիններս մինչեւ փետրվարի 28-ը իրենց կողմից առաջադրված խնդիրների կապակցությամբ որեւէ քայլ չձեռնարկեն, ապա

արտահերթ ընտրությունների ժամանակ¹ իրենք «ոչ» կասեն այս իշխանություններին: Իսկ փետրվարի 16-ին կայացած կուսակցության համաժողովը 17 կետերից բաղկացած «հանրային պահանջագիր» ներկայացրեց նախագահ Սերժ Սարգսյանին:

«Ժառանգությունը» տարեսկզբից մեծ ուշադրություն էր դարձնում Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխման խնդրին: Նա հանդես էր գալիս ընդդիմության գործունե մասնակցությամբ Նոր Ընտրական օրենսգրքի ընդունման անհրաժեշտության մասին գաղափարով: Կուսակցությունն ուներ Ընտրական օրենսգրքի բարելավմանն ուղղված սեփական առաջարկները: Դրանցից էին, օրինակ, հարյուր տոկոսանոց համամասնական ընտրակարգի ընդունումը, քվեարկողների ցուցակի հրապարակայնացումը եւ այլն: Սակայն իշխանությունը, ինչպես նշում էին կուսակցության ներկայացուցիչները, նույնիսկ պատրաստ չէ այս հարցերի շուրջ երկխոսություն սկսելու ընդդիմության հետ:

Անդրադառնալով արաբական հեղափոխությունների թեմային, կուսակցության ներկայացուցիչները պարզաբանում էին, որ իրենք հեղափոխական լուծումների կողմակից չեն, որովհետեւ դա ծայրահեղ միջոց են համարում՝ չնայած չեն բացառում նաեւ այդ ճանապարհը: «Ժառանգությունը» նշում էր, որ ինքը խորքային համակարգային փոփոխությունների կողմակից էր²: Այդ կուսակցության ներկայացուցիչների խոսքով՝ իրենք դեմ չեն ընդդիմության միավորմանը, սակայն դրա համար պետք է միասին աշխատելու մշակույթ ունենալ:

Փետրվարին «Ժառանգությունը» հանդես եկավ հայտարարությամբ՝ հորդորելով ընդդիմությանը հանդես գալ Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների պահանջի միասնական նախագծով: Կուսակցության համոզմամբ՝ իշխանության կողմից մշակված նախագիծը ոչ թե բարեփոխում է ԸՕ-ն, այլ ավելի լայն դուռ է բացում ընտրակեղծիքների եւ ընտրախախտումների առջեւ: «Ժառանգության» կարծիքով՝ ԸՕ-ի իր մշակած տարբերակը կարող է լավ մեկնակետ լինել, որպեսզի ընտրական բարեփոխումների հարցում ընդդիմությունը հանդես գա միասնաբար: Ուստի ընդդիմադիր գործընկերներին կոչ էր անում ձեռնամուխ լինել այլընտրանքային միասնական նախագծի շուրջ համաձայնության հասնելու ֆնսարկումներին³:

Վերոնշյալ գործընթացին զուգահեռ՝ կուսակցությունը ջանադրորեն սատարում էր սոցիալական բնույթի տարբեր խնդիրների առնչությամբ կազմակերպվող բողոքի գործողություններին: Հատկանշելի է «Ժառանգության»

1 <http://www.azatutyun.am/content/article/2281161.html?page=3>, 19.01.2011

2 http://www.1in.am/arm/armenia_interview_7457.html, 21.01.2011

3 <http://heritage.am/pr/080211arm.htm>, 08.02.2011

գործուն մասնակցությունը վրացական պետիամարանիչներով ավտոմեքենաների տերերի, ինչպես էլ բացօթյա առետրով զբաղվող քաղաքացիների բողոքի զանգվածային միջոցառումներին:

«Ժառանգության» առաջնորդ Րաֆֆի Յովհաննիսյանը ընդդիմության միավորումը համարում էր անհրաժեշտ, սակայն այդ պահի դրությամբ՝ քիչ հավանական: Նրա ասելով՝ եթե միավորումն անհնար լինի, ապա «Ժառանգությունը» այլընտրանքային ծրագրով առանձին կմասնակցի ինչպես խորհրդարանական, այնպես էլ նախագահական ընտրություններին⁴:

Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը 2011-ի քաղաքական գործընթաց մտավ Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի մասին իր տեսլականով: ՀՀ-ն հայտարարեց, որ երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վատթարացումը հասել է ծայրահեղ մակարդակի: Կուսակցության ներկայացուցիչներն այդ հանգամանքով էին հիմնականում պայմանավորում փողոց դուրս եկած մարդկանց բողոքի տարաբնույթ գործողությունները⁵: Համոզմունք հայտնելով, որ իշխանությունն ի գործու չէ դուրս բերել երկիրը ստեղծված իրավիճակից, ՀՀ-ն հորդորում էր ամեն ինչ անել՝ խուսափելու համար արաբական աշխարհում տեղի ունեցող խմորումների կրկնությունից, որովհետև սոցիալական բուստը, ըստ դաշնակցականների, կարող է խաթարել սոցիալական համերաշխությունը:

Հնարավոր է՝ նաեւ այդ մոտեցումն էր պատճառը, որ ՀՀ-ն չկազմակերպեց եւ չմասնակցեց բողոքի որեւէ զանգվածային ակցիայի: Սակայն կուսակցությունը փետրվարի կեսերին նախաձեռնեց «Զվեն ուժ է» կարգախոսով «Ընտրական իրավունքի պաշտպանության հասարակական շարժումը», որը կազմակերպիչների ասելով՝ քաղաքական ուղղվածությունից զերծ զուտ քաղաքացիական նախաձեռնություն էր: Թեւէ կուսակցությունը հայտարարեց, թե շարժմանը միացել են ոչ կառավարական մի շարք կազմակերպություններ, սակայն հասարակության կողմից այն մեծ ուշադրության չարժանացավ:

Դաշնակցությունն արագ իշխանափոխության գաղափարը մերժում էր այն հիմնավորմամբ, թե դա իրատեսական ու քաղաքակիրթ տարբերակ չէ: Կուսակցության վերոնշյալ նախաձեռնության ելությունն այն էր, որ մարդկանց պետք է հասկացնել՝ տեր կանգնել իրենց ձայնին⁶: Այդ ձեռնարկը փաստորեն արագ իշխանափոխության գաղափարին ՀՀ-ի այլընտրանք էր, որը նպատակ ունի ընտրական իրավունքի իրացման միջոցով ժողովր-

4 <http://www.azatutyun.am/content/article/2301557.html>, 08.02.2011

5 տես, օրինակ՝ <http://news.am/arm/news/46367.html>, 31.01.2011

6 <http://www.a1plus.am/am/politics/2011/02/18/dashnaks>, 18.02.2011

դաիշխանություն հաստատել երկրում: Դաշնակցության կարծիքով՝ Ներքադաքական իրավիճակի սրման ուղին խոցելի է դարձնում արտաքին աշխարհում Հայաստանի դիրքերը, առաջացնում ցնցում, որից անպայման կօգտվի հենց նման իրավիճակի սպասող թշնամին⁷:

ՀՀ-ն հայտարարեց, որ ոչ մի դեպքում չի վերադառնա կոալիցիա⁸, փաստորեն հասկանալ տալով, որ առնվազն մինչեւ ընտրություններ հանդես կգա ընդդիմադիր ուժի դիրքերից եւ հավակնում է ստանալ ընդդիմադիր զանգվածի ձայների մի մասը: Կուսակցությունը վստահ էր, որ իրենց առաջարկած քաղաքացիական ծրագրահենքի վրա հնարավոր է ապահովել տարբեր ընդդիմադիր ուժերի համագործակցությունը, քանզի քաղաքական ուժերի տարբեր գաղափարախոսությունները թույլ չեն տալիս այլ ձեւաչափի միավորումներ ստեղծել:

2. Հայ ազգային կոնգրես (ՀԱԿ). հանրահավաքային կրթեր

Քաղաքական տարվա մեկնարկին ՀԱԿ-ը հայտարարեց, որ շարունակելու է ակտիվ պայքարը՝ այդ թվում հանրահավաքային: Վերջինս քաղաքապետարան պարբերաբար հայտեր էր ներկայացնում՝ Ազատության հրապարակում հանրահավաքներ անցկացնելու համար: Սակայն քաղաքապետարանը՝ պատճառաբանելով, որ հրապարակում անցկացվելու են մարզական եւ մշակութային միջոցառումներ, շարունակ մերժում էր: Այդ պատճառով առաջին հանրահավաքներն անցկացվեցին Մատենադարանին հարող տարածքում:

ՀԱԿ-ի ելույթներում մեծ տեղ էր գրավում կեղծ եւ իրական ընդդիմության տարբերակման անհրաժեշտության թեման: Օրինակ՝ հունվարի 21-ին տված ասուլիսում ՀԱԿ համակարգող Լեւոն Չուրաբյանը նշեց իրական եւ կեղծ ընդդիմության շատ պարզ բացահայտման մեկ չափանիշ: Ըստ նրա, եթե հանրահավաքի օրը իշխանությունները չեն փակում ճանապարհները՝ ուրեմս հանրահավաք կազմակերպող ուժն ընդդիմադիր չէ: Որոշ մեկնաբաններ ՀԱԿ-ի կողմից իրական եւ կեղծ ընդդիմության թեմայի արծարծումը պայմանավորեցին ընդդիմադիր դաշտը մոնոպոլացնելու՝ նրա ցանկությանը, որպեսզի հասարակության մեջ ձեւավորվի ընկալում, թե ՀՀ-ում «միակ եւ իրական» ընդդիմությունը ՀԱԿ-ն է:

7 <http://www.hraparak.am/2011/02/25/hydn-ishkhanapokhutyune-uzum-hetnel-ancncum/>, 25.02.2011

8 <http://www.a1plus.am/am/politics/2011/02/11/artsvik-minasyan>, 11.02.2011

Կոնգրեսը տարեսկզբից սկսեց պնդել, թե Հայաստանում հասունանում է հանրային ընդվզում սոցիալական հողի վրա: Սոցիալ-տնտեսական ծանր վիճակից դուրս գալու համար ՀԱԿ-ի ներկայացուցիչներն առաջարկում էին իրականացնել արմատական բարեփոխումներ, ինչը, նրանց կարծիքով, ի վիճակի չէ անել Հայաստանի ոչ օրինակարգ եւ կոռումպացված իշխանությունը⁹:

Որոշ դիտարկումների համաձայն՝ Կոնգրեսի քայլերն ուղղված էին այն համոզմունքի սերմանմանը, որ Նա ներթափառական կայունություն ապահովելու եւ ժողովրդի ցասումը զսպելու ունակ ուժ է: Կոնգրեսը միաժամանակ շարունակում էր պնդել արտահերթ ընտրությունների անցկացման անհրաժեշտությունը եւ համարում էր, որ սոցիալական խնդիրները պետք է լուծվեն քաղաքական պահանջների կատարմամբ:

ՀԱԿ-ը նշում էր, որ ինքը միշտ եղել է ընդդիմության միավորման կողմնակիցը, սակայն կարծում է, որ մյուս ընդդիմադիր ուժերը դրան պատրաստ չեն¹⁰: Փաստորեն՝ թեեւ բոլոր ընդդիմադիր ուժերն իրենց դիրքավորում էին որպես ընդդիմության միավորման կողմնակիցներ, միավորման որեւէ գործընթաց տեղի չէր ունենում, ամեն մեկն առանձին վերցրած հայտարարում էր, որ մնացած ուժերը պատրաստ չեն դրան:

Փետրվարի 18-ին կայացավ ՀԱԿ-ի 2011թ. առաջին հանրահավաքը, որտեղ առաջարկ եղավ ողջունել արաբական աշխարհի այն ժողովուրդներին, ովքեր դուրս են եկել ազատագրական պայքարի: Հանրահավաքը վարող՝ ՀՀԸ վարչության Նախագահ Արամ Մանուկյանը նշեց, որ ինչպես 20 տարի առաջ Արեւելյան Եվրոպայից եկան տաք քամիներ, եւ հայերը միացան այնտեղ ծավալվող ժողովրդավարական շարժումներին, հիմա էլ տաք քամիներ են գալիս աֆրիկյան երկրներից¹¹: Կոնգրեսի այդ հռետորաբանությունը շատերին հիմք տվեց ենթադրելու, որ ՀԱԿ-ը կփորձի օգտվել հեղափոխական ալիքից եւ թափ կհաղորդի իր պայքարին: Նման ենթադրության համար կային այլ հիմքեր եւս. Հրանտ Բագրատյանն իր ելույթում կարծիք հայտնեց, որ երկրում առկա վատթարագույն վիճակից հնարավոր է դուրս գալ միայն հեղափոխական պայքարի միջոցով: Նախկին վարչապետը համոզված էր, որ Ղարաբաղի խնդրի առկայությունը հեղափոխական պայքարից հրաժարվելու պատճառ չէ: Ավելին՝ Նա գտնում էր, որ հարկավոր է հեղափոխական պայքար մղել հենց հանուն Ղարաբաղի:

Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն իր հերթին շեշտեց, որ ՀԱԿ-ի համար Ղարաբաղի խնդիրը միշտ եղել է որպես կաշկանդող գործոն՝ հավելելով, սակայն, որ

9 <http://www.azatutyun.am/content/article/2290225.html>, 28.01.2011

10 <http://www.armradio.am/arm/news/?part=pol&id=41012>, 16.02.2011

11 <http://www.armtimes.com/ru/node/22930>, 19.02.2011

հուսահատության եզրին հասած ժողովուրդը մի օր կարող է թթել թե՛ Կոնգրեսի կարծիքի, եւ թե՛ Նույնիսկ Ղարաբաղի վրա: Որոշ մեկնաբանությունների համաձայն՝ ՀԱԿ առաջնորդը դրանով ակնարկում էր, որ Կոնգրեսն ինքը հեղափոխական գործողություններ նախաձեռնող չէ, բայց եւ ժողովրդի ինքնաբուխ ցատումը չի զսպի, եթե իշխանությունները չգնան ՀԱԿ-ին ընդառաջ: Իսկ հանրահավաքի վերջում Տեր-Պետրոսյանի հայտարարությունը, թե «Սարգսյանի «մութարաքացումը» ընդամենը ժամանակի հարց է», շատերի շրջանում, հատկապես՝ երիտասարդների, նկատելի խանդավառություն եւ հեղափոխական տրամադրություններ առաջացրեց:

Այդուհանդերձ՝ խոշոր հաշվով պարզ դարձավ, որ Կոնգրեսը չի պատրաստվում մոտ ապագայում դիմել կտրուկ, հեղափոխական գործողությունների: Հանրահավաքից հետո կայացած երթի վերջում, երբ մի խումբ երիտասարդներ ցանկանում էին Նստացույց անել Հյուսիսային պողոտայում, ՀԱԿ ղեկավարության ներկայացուցիչները՝ ողջունելով հանդերձ արագ իշխանափոխության հասնելու՝ նրանց ցանկությունը, երիտասարդներին ետ պահեցին այդ քայլից՝ նշելով, որ ամեն ինչ հաշվարկված է, եւ Նստացույց անելն իրենց պլանների մեջ առայժմ չի մտնում¹²:

3. «Արաբական գարունը»՝ ՀՀ կոալիցիոն հուշագրի արագացուցիչ

Իշխանությունները հենց տարեսկզբից սկսեցին խոսել առաջիկա ընտրություններից: Նրանք հայտարարեցին, որ պատրաստ են այնպես անցկացնել առաջիկա ընտրությունները, որ դրանք դույզն իսկ չհարուցեն ինչպես հայ հասարակության, այնպես էլ միջազգային հանրության կասկածները¹³: Տպավորությունն այնպիսին էր, որ իշխանություններն անհանգստացած են իրենց դիրքերը պահպանելու խնդրով, քանզի մտավախություն ունեն, որ արաբական աշխարհում սկիզբ առած հեղափոխական ալիքը վաղ թե ուշ կհասնի Հայաստան: Ուստի սպասելի էր, որ իշխանությունները իրենց վերարտադրությունն ապահովելու եւ գալիք ընտրությունները դրական գնահատականի արժանացնելու համար որոշակի քայլեր կձեռնարկեն:

Որոշվեց նախ կարգավորել ներկուալիցիոն խնդիրները: Որոշ մեկնաբանների կարծիքով՝ այս ուղղությամբ իրականացված գործողությունները միտված էին մի կողմից՝ թուլացնելու քաղաքական կյանքում առանձին օլի-

¹² <http://www.armtimes.com/ru/node/22930>, 19.02.2011

¹³ տես, օրինակ՝ Գ.Սահակյանի հետեւյալ հարցազրույցը.
<http://www.lragir.am/armsrc/country42771.html>, 12.01.2011

գարիսների դերը, մյուս կողմից՝ Սերժ Սարգսյանի անձի շուրջ համախմբելու իշխանական ճամբարում գտնվող ուժերին:

Այս տրամաբանության մեջ, կարծես թե, տեղավորվում էր դեռևս 2010թ. դեկտեմբերին Երեւանի քաղաքապետ Գագիկ Բեգլարյանի հրաժարակալը: Լրատվամիջոցները գրեցին, որ վերջինս ծեծի է ենթարկել ՀՀ Նախագահի աշխատակազմի արարողակարգի վարչության պետի տեղակալ Արամ Կանդայանին, ինչը եւ Բեգլարյանի հրաժարակալի առիթն էր: Տարածված տեսակետ կար, թե Բեգլարյանը հին «օլիգարխիկ» թիմի ընդգծված ներկայացուցիչ է եւ հենց այդ թիմի դիրքերի թուլացմանն էր ուղղված Սարգսյանի քաղաքականությունը:

Երեւանի նոր քաղաքապետ Նշանակվեց մականուն ունեցողների դասին չպատկանող եւ լավ մենեջերի համբավ ունեցող Կարեն Կարապետյանը, որը մինչ այդ զբաղեցնում էր «ՀայՌուսագաղարդ» ՓԲԸ վարչության գլխավոր տնօրենի պաշտոնը: Նրան կարելի է համարել Սերժ Սարգսյանի նոր թիմի ներկայացուցիչ:

Իշխանական ուժերը Սերժ Սարգսյանի շուրջ համախմբելու ծրագրի հաջող ընթացքին խանգարող գործոն, թերեւս, կարող էր լինել միայն «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցությունը, որը բազմիցս հայտարարել էր, թե ձգտում է գալիք ընտրություններում ստանալ «հիսուն պլուս մեկ»: Այդ տրամաբանությամբ Գագիկ Ծառուկյանի կողմից ղեկավարվող քաղաքական ուժի վերոնշյալ դիրքորոշումը կարող էր մրցակցության տարր մտցնել ներիշխանական դաշտում, ինչը կոծվարացներ միաձուլյ իշխանություն ձեւավորելու՝ Սարգսյանի Նախագիծը: Այդ պատճառով ենթադրվում էր, որ Նախագահն ու իր թիմակիցները գործուն քայլեր կձեռնարկեն հնարավոր մրցակցության այդ վտանգը չեզոքացնելու համար:

Հետագա զարգացումները, մասնավորապես՝ ՀՀԿ-ական որոշ գործիչների բարձրաձայնած տեսակետները ցույց տվեցին, որ սկզբնական շրջանում իշխանական ճամբարում ոչ բոլորը վստահություն ունեին «Բարգավաճ Հայաստանի» գործոնը չեզոքացնելու հնարավորության առումով: Օրինակ՝ ՀՀԿ-ական պատգամավոր Ռազմիկ Չոհրաբյանը հունվարի կեսերին նշեց, որ իրենք համակերպվել են, որ ԲՀԿ-ն 2012-ի ընտրություններից հետո է միայն հայտարարելու, թե ում է տեսնում որպես Նախագահի թեկնածու¹⁴: Չոհրաբյանը Նաեւ հավելել էր, որ ի դեմս ՕԵԿ-ի՝ Հանրապետականն ավելի վստահելի դաշնակից է տեսնում, քանի որ վերջինս հայտարարել է Սերժ Սարգսյանին սատարելու մասին:

14 http://1in.am/arm/print.armenia_interview_7084.html, 19.01.2011

Արդեն փետրվարի սկզբին լուրեր էին շրջանառվում, թե Հանրապետականին կհաջողվի համոզել ԲՀԿ-ին՝ առաջիկա նախագահական ընտրությունների ժամանակ պաշտպանել Սարգսյանի թեկնածությունը: Շատերը սպասում էին, որ ԲՀԿ առաջիկա համագումարում Ճառուկյանն այլևս կհայտարարի Սարգսյանին սատարելու որոշման մասին: Բայց նման բան տեղի չունեցավ: Ընդամենն ասվեց, որ ԲՀԿ-ն հավատարիմ է մնում կոալիցիային: Դա հիմք տվեց մտածելու, որ Ճառուկյանին համոզել չի հաջողվել, եւ որ այդ պարագայում վերջինիս ղեկավարած քաղաքական ուժը խորհրդարանական ընտրություններում լուրջ մրցակից կարող է լինել ՀՀԿ-ին: Նույնիսկ ակտիվորեն շրջանառվում էր մի տեսակետ, թե ԲՀԿ-ն շուտով կլքի կոալիցիան, իսկ 2013-ին հանդես կգա սեփական թեկնածուով՝ ի դեմս Ռոբերտ Զոչարյանի:

Դեպքերի զարգացումները լրիվ այլ հունով ընթացան: ԲՀԿ համագումարից մի քանի օր անց՝ փետրվարի 17-ին, կայացավ աննախադեպ մի իրադարձություն, որը նոր իրավիճակ ստեղծեց հայաստանյան քաղաքական դաշտում: Կոալիցիոն ուժերն ամբողջ կազմով ընդունեցին մի հուշագիր, ըստ որի՝ կոալիցիան առաջիկա նախագահական ընտրություններում հանդես է գալու միասնական թեկնածուով՝ ի դեմս գործող նախագահի: Հուշագրում տեղ էր գտել շատ ուշագրավ մի գաղափար եւս՝ ասվում էր, որ կոալիցիոն ուժերը «նպատակ չունեն գալիք խորհրդարանական ընտրություններում իրենց քաղաքական կշիռն ավելացնել միմյանց դեմ պայքար ծավալելու եւ կոալիցիայի ներսում ուժերի հարաբերակցությունը փոխելու հաշվին»¹⁵:

Մեկնաբանություններ եղան առ այն, որ գործող իշխանությունը խիստ մտահոգ է սեփական իշխանության վերարտադրությամբ եւ այդ պատճառով ընտրություններից այդքան առաջ հստակեցնում է իշխանական թեկնածուի խնդիրը: Մյուս կողմից՝ դժվար էր հավատալ, որ ԲՀԿ-ն, որը մինչեւ հուշագրի ստորագրումը հայտարարում էր, թե գալիք խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքներով է պատրաստվում կողմնորոշվել նախագահական ընտրություններում սեփական թեկնածուով հանդես գալու-չգալու հարցում, կարող էր առանց լուրջ պատճառների այդքան արագ փոխել իր դիրքորոշումը:

Ինչպես նշվեց քիչ վերը, քաղաքական եւ փորձագիտական որոշ շրջանակներում կոալիցիոն հուշագիրը որակվեց իբրեւ հակամրցակցային, հակաժողովրդավարական փաստաթուղթ: Դրանով կոալիցիոն կուսակցու-

15 <http://president.am/events/news/arm/?day=17&month=02&year=2011&id=1449>, 17.02.2011

յունները, ըստ էության, պայմանավորվում են չքննադատել միմյանց եւ պահպանել իշխանության իրենց չափաբաժինները, ուժերի տոկոսային հարաբերակցությունը: Առաջացան հարցեր, թե ինչպե՞ս է հնարավոր դա իրականացնել ընտրությունների ժամանակ, ինչ մեխանիզմով է ապահովվելու երեք կողմից լուսակցությունների ձայների ավելացումը համամասնորեն: Իհարկե՝ նրանք կարող են իրենց կողմը գրավել նախորդ ընտրությունների ժամանակ այլ կուսակցությունների օգտին քվեարկած ընտրողների մի մասին կամ տեսականորեն՝ նույնիսկ բոլորին: Բայց գործնականում դա հնարավոր է միայն արհեստական միջոցներով, ինչը, սակայն, ազատ ընտրությունների հետ կապ չունեցող գործողություն կլինի: Ուստի ակնհայտ է, որ Սերժ Սարգսյանը փորձում է սույն կողմից իր հուշագրով չեզոքացնել ներուսակ ընդդիմությանը՝ խոստանալով, որ ԲՀԿ-ն չի գրկվի իշխանության իրեն պատկանող չափաբաժնից:

Ընդդիմադիր ուժերը բազմապիսի մեկնաբանություններ արեցին հուշագրի ընդունման փաստի առնչությամբ: Օրինակ՝ «Ժառանգությունը» շատ խիստ գնահատական տվեց կողմից ինչպես իր հուշագրի ընդունմանը: Րաֆֆի Հովհաննիսյանը ԱԺ ամբիոնից հուշագիրը որակեց որպես հակասահմանադրական եւ հակաիրավական փաստաթուղթ: Նա նշեց, որ նախագահը դրանով պատգամ է հղում հասարակությանը, որ «պետությունը ես եմ, եւ իմ դեմ խաղ չկա»¹⁶: «Ժառանգության» առաջնորդի ելույթից հետո կուսակցության պատգամավորները, ի նշան բողոքի, լքեցին նիստերի դահլիճը:

ՀԱԿ-ը հուշագրի ընդունման թեմայի անդրադարձում հայտարարեց, որ դրանով Սերժ Սարգսյանը հաղթեց Ռոբերտ Զոհարյանին՝ զրոյացնելով նախագահական ընտրություններում նրա վերընտրվելու շանսերը¹⁷:

Պետք է նկատել, որ կողմից ինչպես հուշագրի ստորագրումից առաջ՝ դեռ փետրվարի 7-ին, ՀՀ երկրորդ նախագահը «Մեղիամաքս» գործակալությանը տված հարցազրույցում անդրադառնալով իր նախագահության օրոք ներքաղաքական կյանքում սեփական դերակատարության հարցին, նշել է, որ ինքը գիտակցաբար չի դարձել կուսակցական, որպեսզի կենտրոնանա երկրի կառավարման խնդիրների վրա: Այնուհետեւ Զոհարյանը հավելել է, որ 2003-2007թթ. ՀՀ նախընտրական ցուցակը համաձայնեցվել էր իր հետ եւ ինքն էր գործադիր իշխանության շատ ղեկավարների խորհուրդ տվել անդամակցելու ՀՀԿ-ին: Որոշ փորձագետների գնահատմամբ՝ Զոհարյանի հիմնական «մեսիջն» այն էր, որ ինքը լիովին վերահսկել է քաղաքական իրավի-

16 <http://www.azatutyun.am/content/article/2322992.html>, 28.02.2011

17 <http://www.azatutyun.am/content/article/2312757.html>, 17.02.2011

ճակն ու դե ֆակտո դեկավարել ՀՀԿ-ն եւ, այդ պատճառով, հիմա էլ ունի բավարար լծակներ ներիշխանական գործընթացները կառավարելու համար:

Այս ամենը շատերին հիմք տվեց ենթադրելու, որ Հայաստանի իշխող քաղաքական վերնախավում առաջացել է լուրջ ճեղքվածք՝ Զոհարյանի եւ Սարգսյանի քաղաքական թիմերի հակամարտության տեսքով: Նշվեց, որ Զոհարյանը՝ անհանգստացած լինելով սեփական դիրքերի կտրուկ թուլացման հեռանկարով, հիշեցնում է իր կարողությունների մասին:

Իր ինքնուրույնության նկատմամբ կասկածները ցրելու համար ստիպված էր պարզաբանուժներ տալ «Բարգավաճ Հայաստանը»՝ կոալիցիոն նոր հուշագրին իր միանալը պայմանավորելով երկրի առջեւ ծառացած ներքին ու արտաքին մարտահրավերներին դիմակայելու անհրաժեշտությամբ, ինչը «կուսակցության եւ նրա առաջնորդ Գագիկ Ծառուկյանի ծանրակշիռ պահվածքի ու ողջամտության դրսեւորում է»: Ի դեպ, կոալիցիան ոչ մի կերպ չընդունեց իր հասցեին հնչած մեղադրանքները: Մասնավորապես՝ նոր հուշագիրը ստորագրած ուժերից ԲՀԿ մամուլի խոսնակ Խաչիկ Գալստյանը հայտարարեց, որ «Բարգավաճ Հայաստանը», ինչպես որ կոալիցիոն մյուս կուսակցությունները, ձգտելու է ավելացնել իր ձայները, իսկ ուժերի հարաբերակցությունը որոշելու է ժողովուրդը¹⁸:

4. Ընդդիմադիր ուժերի աշխուժացման եւ նրանց միջեւ առկա տարածայնությունների սրման նոր ալիքը

Փետրվարի 28-ին կայացավ Ժողովրդական կուսակցության հանրահավաքը, որը մասնակիցների թվով զիջում էր հունվարի սկզբին տեղի ունեցածին: Իշխանությունները ԺԿ առաջնորդի ներկայացրած վերջնագրին որեւէ կերպ չէին արձագանքել: Սակայն Տ.Կարապետյանը, հակառակ իր նախկին հայտարարության մեջ արած հավաստիացման, արտահերթ ընտրություններ չպահանջեց: Փոխարենը նա նշեց, որ հաջորդ հանրահավաքի ժամանակ պահանջելու են ոչ թե արտահերթ ընտրություններ, այլ՝ իշխանությունների հրաժարականը:

Պետք է ասել, որ ԱԼՄ հեռուստաընկերության եթերազրկումը հարմար առիթ էր ՀԱԿ-ից դուրս գտնվող ընդդիմադիր հատվածի մի շարք գործիչների աշխուժացման եւ պայքարի նոր ձեւաչափերի որոնման համար: Այս առումով ուշագրավ է, որ ԺԿ հանրահավաքին ելույթ ունեցան արմատական

ընդդիմադիր դիրքերից հանդես եկող «Սարդարապատ» հասարակական-քաղաքական նորաստեղծ շարժման ներկայացուցիչներ Ժիրայր Սեֆիլյանն ու Տիգրան Խզմայանը, ինչպես էլ վերջին շրջանում վերստին քաղաքական ակտիվություն դրսևորող՝ Նախկին «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամ Աշոտ Մանուչարյանը: Բանախոսների ելույթների հիմնական լեյտմոտիվը համախմբվելու եւ միահամուռ ջանքերով ներկա վարչակարգից ազատվելու գաղափարն էր¹⁹:

Այդ օրերին ակտիվորեն շրջանառվում էր այն տեսակետը, թե Արեւմուտքը՝ հատկապես հաշվի առնելով արաբական աշխարհում ընթացող հուզումները, ուժեղացրել է ճնշումները ՀՀ իշխանությունների վրա, ինչի հետեւանքով Հայաստանում նոր քաղաքական զարգացումներ են սպասվում: Նմանատիպ խոսակցությունները հատկապես հաճախացան, երբ Հայաստանում ԱՄՆ արտակարգ եւ լիազոր դեսպան Մարի Յովանովիչը փետրվարի 28-ին Երեւանի պետական համալսարանում «Քաղաքացիական հասարակությունը Հայաստանում» թեմայով²⁰ իր ելույթում՝ խոսելով Ժողովրդավարական պետության հիմքերի մասին, նշեց, որ այն կառավարությունները, որոնք փորձում են սահմանափակել տեղեկատվությունը կամ խեղդել քննադատությունը, միայն ու միայն փաստում են իրենց լեգիտիմությանը, կորցնում տնտեսությունը բարեփոխելու, կոռուպցիայի դեմ իրապես պայքարելու, ներդրումների համար գրավիչ միջավայր ստեղծելու, աշխատատեղեր բացելու, ազատ ընտրություններ անցկացնելու եւ հարեւանների հետ հարաբերությունները կարգավորելու իրենց հնարավորությունները: Դեսպանը նաեւ հայտարարեց, որ ընտրությունների մասնակից սուբյեկտները պետք է ամեն ինչ անեն, որպեսզի գալիք ընտրությունները համապատասխանեն ոչ միայն միջազգային չափանիշներին, այլեւ Հայաստանի ժողովրդի պահանջներին ու ակնկալիքներին: Այս ելույթից հետո եղան մեկնաբանություններ, թե ԱՄՆ-ը սատարում է Հայաստանում ընդդիմադիր շարժմանը եւ վերջինիս ակտիվանալու «մեսիջներ» է հղում:

2011թ. մարտի 1-ին ՀԱԿ-ը կազմակերպեց իր հերթական բազմաժողովարանոց հանրահավաքը: Այդտեղ էլ ընդունվեց 15 կետ-պահանջներից բաղկացած մի հայտարարություն: Առաջին կետով Կոնգրեսը քաղաքատարկյալներին ազատ արձակելու պահանջն էր դնում՝ կատարման ժամկետ նշելով մարտի 15-ը: Մնացած պահանջների համար, որոնք քաղաքական եւ սոցիալ-տնտեսական բնույթ ունեին, կատարման ժամկետ նշված

19 <http://www.azatutyun.am/content/article/2323627.html>, 28.02.2011

20 http://www.1in.am/arm/armenia_foreignpolicy_11310.html, 28.02.2011

չեր: Շարադրված պահանջների կամ դրանց զգալի մասի կատարման դեպքում հանրահավաքը ՀԱԿ-ին լիազորում էր գործնական երկխոսություն սկսել իշխանությունների հետ՝ օրակարգում ունենալով առաջիկա ամիսներին արտահերթ նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրություններ անցկացնելու միակ հարցը: Հանրահավաքում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, որ Կոնգրեսի «հանրահավաքները ընթացիկ քաղաքական ակցիաներից վերածվում են հասարակության ինքնակառավարման յուրատեսակ ֆորումի՝ օժտված որոշումներ կայացնելու եւ դրանք գործադրելու լիակատար իրավասությամբ»:

Մարտմեկյան հանրահավաքն ուշագրավ էր նաեւ նրանով, որ դրան միացան «Ժառանգություն» կուսակցության ղեկավարները՝ Րաֆֆի Հովհաննիսյանի գլխավորությամբ: Սակայն հարթակում կանգնածները, ի տարբերություն հանրահավաքի մասնակից ժողովրդի, որեւէ ուշադրության չարժանացրին նրանց: Կար հանրահավաքի հետ կապված եւս մեկ ինտրիգ. նախօրեին «Սարդարապատ» շարժումը հայտարարել էր, որ ցանկություն ունի ելույթով հանդես գալու ՀԱԿ-ի մարտի 1-ի հանրահավաքում: Սակայն ՀԱԿ-ի ղեկավարությունն այդպիսի հնարավորություն չընձեռեց «Սարդարապատին»: Վերջինս մամուլում հրապարակեց իր պատրաստած ելույթը, որտեղ հանցավոր անպատասխանատվություն էր համարում ակնկալել, թե հերթական կամ արտահերթ ընտրությունները կանցնեն քաղաքակիրթ պայմաններում: Շարժումը հանդես էր գալիս ուղիղ ժողովրդավարության միջոցով իշխանափոխության հասնելու տարբերակի օգտին:

Կոնգրեսը վստահ էր, որ կկարողանա համոզել իշխանություններին՝ կազմակերպելու արտահերթ ընտրություններ՝ երաշխավորելով, որ եթե դրանք անցնեն ազատ եւ արդար, ապա ինքը կճանաչի ցանկացած արդյունք: Որոշ դիտորդներ վերոնշյալ փաստից եզրակացնում էին, որ Կոնգրեսը հավանաբար մտավախություն ունի, որ իշխանափոխության այլ դիպաշարեր առաջարկող ընդդիմադիր ուժերը կարող են իրեն խանգարել՝ իրագործելու սեփական մարտավարությունն ու ռազմավարությունը եւ, այդ իսկ պատճառով, ամեն կերպ փորձում է նրանց հեռու պահել իրենից: Նույնիսկ ենթադրություններ կային, թե ՀԱԿ-ը մտադիր է պայքարը շարունակել՝ մոտակա ժամանակահատվածի համար ընտրելով մոտավորապես այսպիսի մարտավարություն. ա) չգնալ իշխանությունների հետ սուր առճակատման, բ) հնարավորության դեպքերում գնալ փոխզիջումների, գ) սպառնալ կտրուկ, արմատական գործողություններով, եթե իշխանությունները Կոնգրեսին ընդառաջ գնալու որոշակի քայլեր չանեն:

Մարտ ամսում կտրուկ աշխուժացավ «Ժառանգությունը»: Կուսակցության խորհուրդը երկրում ստեղծված իրավիճակի կապակցությամբ ընդունեց որոշում եւ կոչով դիմեց ՀՀ բաղաբացիներին: Որոշման մեջ մասնավորապես նշված էր, որ կուսակցությունը շարունակելու է պայքարել ամբողջ իշխանության օրինական եւ արտահերթ նորովի ձեւավորման համար: Փաստորեն «Ժառանգությունը» որոշեց չսպասել հերթական ընտրություններին եւ, ինչպես ՀԱԿ-ը, կենտրոնացավ արտահերթ ընտրությունների պահանջի վրա: Ուղենշվեցին այն առաջնահերթ խնդիրները, որոնց լուծումն անհրաժեշտ է երկիրը «գահավիժելուց զերծ պահելու համար»²¹: Կուսակցությունը հրավիրում էր բաց համաժողով, որտեղ պետք է հանդես գա Բաֆֆի Հովհաննիսյանը:

Այդ համաժողովի ժամանակ էլ Հովհաննիսյանը շատերի համար անսպասելի բայլ կատարեց՝ նա հայտարարեց հացադուլ սկսելու մասին, որը խորհրդանշորեն անվանվեց «Ծոմ ազատության»: «Ժառանգության» առաջնորդն ակնկալում էր, որ երկրում կկազմակերպվեն արտահերթ ընտրություններ, որոնց միջոցով իշխանությունը կվերադարձվի ժողովրդին²²: Կուսակցությունը զորակցեց հացադուլ հայտարարած առաջնորդին եւ վերահաստատեց արտահերթ ընտրությունների միջոցով իշխանությունն իր իրական տիրոջը՝ ժողովրդին վերադարձնելու համազգային, համահասարակական պահանջը՝ ուղղված գործող իշխանությանն ու նախագահին: Որոշման մեջ ասվում էր, որ հակառակ դեպքում իշխանությունները պարտավոր են իրավաբանորեն ամրագրել իրենց հրաժարումը սահմանադրական պարտականություններից, իսկ հասարակությունն էլ պետք է համախմբված կերպով տեր կանգնի երկրին:

Փաստորեն «Ժառանգությունը» իշխանափոխության երկու տարբերակ էր դիտարկում՝ ա) իշխանություններն իրենք են կազմակերպում արտահերթ ընտրություններ. բ) հասարակությունն առանց գործող իշխանությունների մասնակցության, ինքնակազմակերպման միջոցով անցկացնում է արտահերթ ընտրություններ:

Ինչ վերաբերում է բաղաբաստարկյալներին ազատ արձակելու վերաբերյալ ՀԱԿ-ի պահանջին՝ հարկ է ասել, որ Կոնգրեսի նշած ժամկետում իշխանություններն այն չկատարեցին: Փոխարենը նրանք հայտարարեցին, որ պատրաստ են լսել ընդդիմության քննադատություններն ու առաջարկները եւ կատարել, եթե դրանք իրատեսական են ու կիրառելի: Մարտի 12-ին

21 <http://heritage.am/pr/140311arm.htm>, 14.03.2011

22 <http://www.hraparak.am/2011/03/15/raffi-hovhannisyane-hacadule-haytararel/>, 15.03.2011

լրատվամիջոցներին տված հարցազրույցում Սերժ Սարգսյանն ընդգծեց, որ «հանրահավաքներն անցնում են կոռեկտության սահմանում, եւ ճիշտ ճաշապարհը դա է»²³:

Մարտի 17-ին հրավիրված դարձյալ մարդաշատ հանրահավաքի ժամանակ ՀԱԿ-ը չազդարարեց կտրուկ գործողությունների անցնելու մասին: Կոնգրեսը նշեց, որ ինքը առավելապաշտ չէ, նորից ժամանակ տվեց իշխանություններին, ինչպեսեւ նախորդ պահանջների ցանկից առանձնացրեց երեքը՝ քաղբանտարկյալներին ազատ արձակելու, Ազատության հրապարակում հանրահավաքների անցկացման հնարավորություն ընձեռելու եւ 2008թ. մարտի 1-2-ի սպանությունների բացահայտման վերաբերյալ պաշտոնական հավաստիացում տալու պահանջները:

Տեր-Պետրոսյանը հավաքվածներին բացատրեց, որ նախորդ հայտարարությունը վերջնագիր չէր, այլ անցնում ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացման ծրագիր եւ իշխանություն-հասարակություն մակարդակով քաղաքակիրթ երկխոսություն սկսելու առաջարկ: Նա ասաց, որ իրենք շտապելու խնդիր չունեն, այդպիսի խնդիր ունի իշխանությունը, քանզի նրա հապաղումը, թե՛ իր եւ թե՛ երկրի համար կարող է ճակատագրական լինել: ՀԱԿ առաջնորդը չբացառեց, որ պահանջների նկատմամբ իշխանությունների անհաղորդության պարագայում ստիպված կլինեն նրանց հետ խոսել վերջնագրի լեզվով:

Այնուհետեւ որոշվեց հանրահավաքի ավարտական ակորդը հնչեցնել Ազատության հրապարակում, ինչի մասին հայտարարվեց Տեր-Պետրոսյանի ելույթից հետո: Եվ ոստիկանների հետ բանակցություններ վարելուց հետո ժողովուրդը երթով շարժվեց դեպի Ազատության հրապարակ, որտեղ էլ հանրահավաքը շարունակվեց ու ավարտվեց: Հետագայում ՀՀԿ մամուլ խոսնակ Է.Շարմազանովա այս կապակցությամբ նշեց, որ ոստիկանությունը խոհեմություն է ցուցաբերել՝ թույլատրելով Ազատության հրապարակում հանրահավաքի անցկացումը, թեեւ այն «արտոնված» չէր²⁴: Իշխանությունները նաեւ հայտարարեցին, որ անընդունելի են համարում իրենց հետ վերջնագրերի լեզվով խոսելու՝ ՀԱԿ-ի գործելակերպը, եւ եթե վերջինս հրաժարվի դրանից, իրենք պատրաստ են լսել եւ երկխոսության մեջ մտնել նրանց հետ²⁵: ՀԱԿ-իշխանություններ հարաբերություններում որոշակի ջերմացում

23 <http://www.president.am/events/press/arm/?id=62>, 12.03.2011

24 <http://www.panorama.am/am/politics/2011/03/18/sharmazanov-e/>, 18.03.2011

25 Օրինակ՝ Գալուստ Սահակյանը Ազատություն ռադիոկայանին տված հարցազրույցում մասնավորապես նշել է. «Երկխոսության ձեռք այդպես չէ, պարզապես դիմում են շատ հանգիստ, քաղաքական, ցիվիլ ձեռով եւ նստում ենք երկխոսության», <http://www.azatutyun>.

Էր նկատվում, եւ գերակշռող կարծիքն այն էր, որ դա արտաքին ուժերի, հատկապես Արեւմուտքի ջանքերի շնորհիվ է:

Մարտի 17-ի հանրահավաքից հետո ՀԱԿ-ի եւ «Ժառանգության» միջեւ եղած տարաձայնություններն ավելի խորացան: Հանրահավաքի այն հատվածում, որն անցկացվեց Ազատության հրապարակում, Լեւոն Տեր-Պետրոսյանը չմոտեցավ եւ չբարեւեց այնտեղ հացադուլի նստած Րաֆֆի Հովհաննիսյանին: Վերջինիս հացադուլն ընդհանրապես ոչ միանշանակ էր ընկալվում, հատկապես՝ ՀԱԿ-ի համակիրներից շատերի կողմից: Մի քանի լրատվամիջոցներ համարում էին, որ Հովհաննիսյանի հացադուլը քրիստոնեական ենթատեքստ ունի եւ կապված է Մեծ պահքի հետ: Տեր-Պետրոսյանը նույնպես հանդես եկավ նման գնահատականով: «Հայկական Ժամանակ» օրաթերթի հետ զրույցում նա Ազատության հրապարակում դրսևորած իր պահվածքը բացատրեց նրանով, որ Րաֆֆի Հովհաննիսյանն այդ պահին քրիստոնեական ծոմապահության մեջ էր, ինչը, ըստ քրիստոնեական բարոյական նորմերի, ցուցադրականություն չի հանդուրժում: Տեր-Պետրոսյանի ասելով՝ եթե Րաֆֆի Հովհաննիսյանը հրապարակային ծոմապահության փոխարեն հացադուլ հայտարարեր որոշակի քաղաքական պահանջներով, ապա ինքը ոչ միայն կողջուներ, այլեւ կհայտներ իր աջակցությունը²⁶:

Ի պատասխան հացադուլի նման մեկնաբանությունների՝ Հովհաննիսյանն Ազատության հրապարակում կազմակերպված մամուլի ասուլիսում հայտարարեց, որ հացադուլն ունի միմիայն քաղաքացիական ենթատեքստ²⁷:

Իսկ իշխանությունները Հովհաննիսյանի քաղաքական պահանջներին չարձագանքեցին. նրանք փորձում էին վերջինիս համոզել, որպեսզի դադարեցնի հացադուլը եւ վերադառնա խորհրդարան: Հացադուլի գործողությունն անցավ ոչ առանց միջադեպերի: Մարտի 29-ին «Ժառանգություն» կուսակցությունը եւ հասարակական, իրավապաշտպան մի շարք կազմակերպություններ ու անհատ քաղաքացիներ իրենց վրդովմունքը հայտնեցին այն կապակցությամբ, որ ոստիկանները ուժի գործադրմամբ ջարդել են Րաֆֆի Հովհաննիսյանին եղանակային փոփոխական պայմաններից պաշտպանող հովանոցը, որը տեղադրել էին հացադուլի ակցիային զորակցող մի խումբ քաղաքացիներ²⁸:

«Ժառանգության» առաջնորդի հացադուլը տեւեց երկու շաբաթ, որի ընթացքում հազարավոր քաղաքացիներ իրենց զորակցությունը հայտնեցին

am/content/article/2326018.html, 02.03.2011

26 <http://www.armtimes.com/23639>, 22.03.2011

27 <http://news.am/arm/news/52298.html>, 22.03.2011

28 <http://www.tert.am/am/news/2011/03/21/heritage/>, 21.03.2011

Նրան: Ընդհանուր առմամբ՝ Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հացադուլը հասարակական մեծ հնչեղություն ստացավ: Հացադուլի օրերին եւ դրանից հետո այդ թեման գերակշռողն էր հայկական տեղեկատվական դաշտում: Ակցիայի նկատմամբ գնահատականները տարբեր էին, երբեմն՝ իրարամերժ: ՀԱԿ-ի համակիրների մի զգալի մասի եւ որոշ մեկնաբանների կարծիքով՝ Հովհաննիսյանի ձեռնարկը միտված էր ՀԱԿ-ի մարտավարության խափանմանը եւ, ընդհանրապես, իշխանությունների դիրքերն ուժեղացնող քայլ էր: Մեծ էր Նաեւ այն համակիրների թիվը, ովքեր պնդում էին, թե «Ժառանգության» առաջնորդի ակցիան Նոր ուղի հարթեց ընդդիմադիր ճամբարի հետագա պայքարի համար:

Ինչ վերաբերում է իրեն ընդդիմադիր համարող Ժողովրդական կուսակցության գործունեությանը, ապա վերջինիս ակտիվությունը ժամանակի հետ զգալիորեն նվազեց: Մարտի 21-ին կայացած հանրահավաքը խիստ սակավամարդ էր: Տիգրան Կարապետյանը չանդրադարձավ Նախորդ հանրահավաքում իշխանությունների հրաժարականը պահանջելու վերաբերյալ իր հայտարարությանը: Հանրահավաքից հետո Կարապետյանը երթ կազմակերպեց դեպի Ազատության հրապարակ՝ «Նեցուն կանգնելու» այնտեղ հացադուլի մեջ գտնվող Րաֆֆի Հովհաննիսյանին: ԺԿ ղեկավարը, որը միշտ աչքի էր ընկնում «Ժառանգության» առաջնորդի նկատմամբ իր ծայրահեղ քննադատական մոտեցումներով, փորձում էր համագործակցության եզրեր գտնել նրա հետ: Իր իսկ խոսքով՝ ինքը փոխել է վերաբերմունքը Հովհաննիսյանի նկատմամբ, հացադուլն էլ անվանեց «խիզախ քայլ եւ ճիշտ քաղաքական ձեւաչափ»²⁹:

Այն բանից հետո, երբ ապրիլի 10-ին նշանակված հանրահավաքը չկայացավ (կազմակերպիչները դա պատճառաբանեցին այդ օրը տեղացած անձրեւով), շատերը նկատեցին, որ ԺԿ-ի հանրահավաքային գործունեությունը ձախողվել է: Չնայած դրան՝ Կարապետյանը չդադարեցրեց իր քաղաքական ակտիվությունը: Համենայնդեպս՝ Նա ցույց էր տալիս, թե զբաղված է ընդդիմադիր Նոր ձեւաչափ ստեղծելու գործով: Նույնիսկ հանրությանը տեղեկացրեց, թե հանդիպումներ է ունեցել Րաֆֆի Հովհաննիսյանի հետ, ու պարզվել է, որ իրենց մոտեցումները շատ հարցերում համընկնում են: Հետագայում երկու ուժերի եւ դրանց ղեկավարների համագործակցության մասին որեւէ տեղեկատվություն չեղավ: Ավելին՝ Հովհաննիսյանը չմասնակցեց Կարապետյանի, իսկ Կարապետյանը՝ Հովհաննիսյանի կազմակերպած միջոցառումներին:

Մինչև ՀԱԿ-ի ապրիլի 8-ի հանրահավաքը վերջինս կողմից առաջ քաշված երեք պահանջները իշխանությունները չէին բավարարել: Սակայն այս հանգամանքը Կոնգրեսի մարտավարության փոփոխության համար հիմք չծառայեց: Հանրահավաքի ժամանակ դրանց կատարման համար կրկին Նոր ժամկետ Նշվեց՝ ապրիլի 28-ը: Ասվեց, որ այդ օրը պետք է դառնա կամ երկխոսության սկզբնավորման, կամ իշխանության ու հասարակության վերջնական ջրբաժանի օր: Տեր-Պետրոսյանն իր ելույթում Նշեց, որ ՀԱԿ-ը ցանկանում է երկիրը գերծ պահել սոցիալական ընդվզումներից ու քաղաքական ցնցումներից, սակայն ոչ թե այն պատճառով, որ մերժում է պայքարի հեղափոխական մեթոդների օրինականությունը, այլ՝ որ ցանկանում է չմեծացնել Ադրբեջանի կողմից պատերազմի վերսկսման վտանգը: Նա նաեւ համոզմունք հայտնեց, որ Ադրբեջանը վայրկյան անգամ չի հապաղելու օգտվել Հայաստանում ծագած որեւէ լուրջ խառնակությունից: Այս շեշտադրումները որոշ փորձագետների հիմք տվեցին պնդելու, որ ՀԱԿ-ը դարձյալ ընդդիմադիր պայքարը պայմանավորում է արտաքին գործոններով:

ՀԱԿ առաջնորդը մեծ տեղ հատկացրեց տարբեր ընդդիմադիր ուժերի կողմից Կոնգրեսին ուղղվող կոշտ քննադատությանը հակադարձելուն, ինչը թերեւս Նշանակում էր, որ առնվազն մոտ ապագայում ՀԱԿ-ի եւ ընդդիմադիր այլ ուժերի միջեւ որեւէ համագործակցություն չի կայանա: Կոնգրեսն իր ընդդիմախոսների հանդեպ կոշտ վերաբերմունքը պայմանավորում էր այն մտահոգությամբ, որ իր հասցեին հնչող անհարկի քննադատությունը կարող է ապագա հնարավոր երկխոսության նպատակահարմարության նկատմամբ թերահավատություն սերմանել մարդկանց մեջ, որի արդյունքում իշխանության հետ երկխոսության գործընթացը ընդդիմադիր զանգվածների կողմից չի ստանա պատշաճ աջակցություն:

ՀԱԿ-ին քննադատողների շարքում կարելու տեղ ուներ Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը, ում կարծիքով՝ Կոնգրեսը ցանկանում է զուտ իշխանափոխություն՝ առանց համակարգափոխության կամ ընդամենը իշխանության բաժանում իր եւ իշխող քաղաքական ուժերի միջեւ: ՀՅԴ-ն գտնում էր, որ Տեր-Պետրոսյանի կողմից ղեկավարվող ուժը վարկաբեկում է ընդդիմադիր այլ ուժերի՝ ձգտելով լինել միակ ընդդիմությունը: Դաշնակցության պնդմամբ՝ Կոնգրեսի եւ իշխանությունների արտաքին քաղաքականության դիրքորոշումները հար եւ նման են իրար³⁰:

Այդուհանդերձ՝ ՀՅԴ-ն չէր բացառում Կոնգրեսի հետ համագործակցությունը՝ հավելելով, սակայն, որ ՀՅԴ-ն չի կարող համագործակցել այն հարցի շուրջ, թե ով է լինելու «ազգի պապան»:

5. «Բարեփոխիչ» կերպարի կերտմանը միտված ջանքեր

Իշխանությունները՝ առնվազն ժամանակավորապես լուծված համարելով ներիշխանական կայունության եւ միասնականության խնդիրը, համերաշխորեն լծվեցին իրենց համար բարեփոխիչ կերպար ստեղծելու գործին: Մոտավորապես այս տրամաբանության շրջանակներում էր դիտարկվում ՀՀ Նախագահի կողմից տարբեր գերատեսչություններին, ի մասնավորի ուժային ուժեր կառույցների ուղղվող քննադատությունը: Այսպես՝ ՀՀ ոստիկանության կոլեգիայի նիստում Սարգսյանը խիստ քննադատության ենթարկեց ոլորտի խոցերը՝ մատնանշելով մի քանի դեպք, երբ իշխանության ուսադիրավոր ներկայացուցիչները զլացել են իրենց անմիջական պարտականությունները կատարելու մեջ, պարտակել են ակնհայտ հանցավորությունը: «Ձեր փոխաբեն ես ամաչում եմ», - ոստիկանների երեսին նետել էր Նախագահը³¹:

Այդ նիստից երկու օր առաջ Սարգսյանը հայտարարել էր, թե Նոր զարգացումներ են լինելու ոստիկանությունում, դատախիզական, հարկային ու մաքսային համակարգերում: Ուշագրավ էր երկրի ղեկավարի այն հայտարարությունը, թե իշխանության կողմից ձեռնարկված փոփոխություններն, ի վերջո, հանգեցնելու են նրան, որ ժողովուրդը կարողանա կողմնորոշվել՝ ում տալ իր քվեն ընտրությունների ժամանակ: Նա վստահեցրեց, որ Նոր զարգացումների արդյունքում հայ հասարակությունն ունենալու է ժողովրդավարական երկիր:

Ընդհանուր տպավորությունն այնպիսին էր, որ իշխանությունները փորձում են դրանով հասարակության գիտակցության մեջ ամրացնել այն միտքը, որ հենց իրենք են Հայաստանը դարձնելու ժողովրդավարական երկիր: Սերժ Սարգսյանը ջանում էր համոզել, որ պայքարելու է, իր ձեռակերպմամբ, տեղական իշխանիկների դեմ եւ այդ գործում կարելորեց հատկապես մարգայետների դերը³²: Այդօրինակ մոտեցումը, համաձայն մի շարք կարծիքների, ճիշտ պոլտիկյան Ռուսաստանում իրականացվող քաղաքականություն էր հիշեցնում, երբ մի կողմից՝ ճնշում է գործադրվում տեղական հեղինակությունների վրա՝ որոշակիորեն զսպելով նրանց ավատատիրական գործելակերպը, մյուս կողմից՝ տեղական իշխանությունները կոմունիստական ժամանակներից շատերին հայտնի «ուղղաձիգով» դրվում են կենտրոնի ենթակայության տակ:

31 <http://www.a1plus.am/am/official/2011/03/14/serzh-sargsyan, 14.03.2011>

32 <http://www.azatutyun.am/archive/news/20110316/2031/2031.html?id=2340631, 16.03.2011>

ՀՀ Նախագահը, ըստ երեւոյթին, հասկանալով, որ սոցիալ-տնտեսական ծանր իրավիճակը կարող է հասարակության ներսում բողոքի նոր ալիք բարձրացնել, փորձում էր հանգստացնել մարդկանց՝ հայտարարելով, որ արդեն մայիս-հունիս ամիսներին հանրությունն իր վրա զգալու է դրական փոփոխությունները³³:

Ապրիլին իշխանությունները որոշակի կադրային փոփոխություններ ձեռնարկեցին: Մասնավորապէս ոստիկանությունում կատարված փոփոխությունների համատեքստում ՀՀ ոստիկանապետ Ա.Սարգսյանը հայտարարեց, որ կադրային փոփոխությունները մասամբ իրականացվում են Նախագահի հրահանգով³⁴:

Բոլոր նշանները կային եզրահանգելու, որ ավելի կենտրոնաձիգ, կուռ եւ խիստ հիերարխիկ կառավարում ապահովելու՝ իշխանությունների ծրագիրն աստիճանաբար կենսակոչվում է: Այս անգամ՝ բարեփոխումների ցուցանակի ներքո:

6. Նոր ձեւաչափերի որոնումներում

Ապրիլին ՀՀ-ն հիշեցրեց իր մասին՝ պահանջելով կառավարության հրաժարականը: Կուսակցության պատասխանատուների խոսքով՝ կառավարության հրաժարականն ավելի հասցեական է ու նպատակային եւ ամենակարեւորը՝ ցնցումների չի հանգեցնի, ինչը չի կարելի ասել Նախագահի հրաժարականի պահանջի պարագայում³⁵: Հնչեցին կարծիքներ, թէ ՀՀ-ն՝ կառավարությանը թիրախ ընտրելով ու շրջանցելով Նախագահի հրաժարականի պահանջը՝ չնայած հենց վերջինս է երկրի արատավոր երեւոյթների հիմնական պատասխանատուն, զբաղված է ընդդիմադիր պայքարի նմանակմամբ:

Դաշնակցությունը կարեւորում էր Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների գործընթացը եւ հանդես եկավ ԸՕ-ի փոփոխության սեփական Նախագծով, ինչը, սակայն, մերժվեց իշխանությունների կողմից: ՀՀ-ի համոզմամբ՝ իշխանության առաջարկած նոր ընտրական օրենսդրական փաթեթը չի համապատասխանում ազատ եւ արդար ընտրությունների անցկացման չափանիշին³⁶:

33 <http://www.1plus.am/am/official/2011/03/11/consultation>, 11.03.2011

34 <http://www.tert.am/am/news/2011/04/14/vostikanapet2/>, 14.04.2011

35 <http://www.1plus.am/am/politics/2011/04/20/artsvik-minasyan>, 20.04.2011

36 <http://www.mediamax.am/am/news/politics/843/>, 29.04.2011

Իր հերթին՝ փնտրտուքների մեջ էր կամ միգուցե այդպես ցույց էր տալիս ԺԿ ղեկավար Տիգրան Կարապետյանը, ով ձեռնամուխ էր եղել, իր հավաստմամբ, հայրենասիրական ուժերի դաշինքի ստեղծմանը: Կարապետյանի պնդմամբ՝ հենց դա է լինելու այն երրորդ ուժը, որի շուրջ պետք է համախմբվի ինչպես իշխանություններին, այնպես էլ ՀԱԿ-ին չընդունող բողոքավոր զանգվածը³⁷: Նման դաշինքի հեռանկարների վերաբերյալ իշխող տեսակետը թերահավատությունն էր:

Իսկ ապրիլի 26-ին իշխանություններին ուղղված նոր պահանջներով հանդես եկավ «Ժառանգություն» կուսակցության նախագահ Րաֆֆի Հովհաննիսյանը: Իր ուղերձում Հովհաննիսյանը համոզմունք էր հայտնում, թե «Հայաստանի «ընտրանու» մի պատկառելի մասը ոչ խիղճ ունի, ոչ էլ առողջ դատողություն»: Դատելով ուղերձի ոգուց ու ոճից, շատերը ենթադրում էին, որ «Ժառանգություն» առաջնորդը որոշել է իշխանությունների հետ այսուհետ խոսել կոշտ պահանջների լեզվով: Ներկայացված պահանջներն էին՝ գումարել Սահմանադիր ժողով՝ Հայաստանի Հանրապետության նոր սահմանադրության հեղինակման եւ ընդունման համար. ճանաչել միջազգային քրեական դատարանի իրավասությունը. ստորագրության հետկանչով չեղյալ հայտարարել հայ-թուրքական արձանագրությունները եւ պաշտոնապես ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը՝ սահմանադրորեն ամրագրված նրա սահմաններով³⁸:

Ուղերձի շուրջ տարբեր տեսակետներ եղան: Ոմանց կարծիքով՝ «Ժառանգությունը» նոր ձեւաչափեր է փնտրում քաղաքական դաշտում իր կշիռն ու դերակատարությունը չկորցնելու համար: Այլ դիտարկումների համաձայն՝ կուսակցությունն առաջ է մղում նոր՝ չորրորդ Հանրապետության ստեղծման գաղափարը, որի իրականացման գործիքակազմը, սակայն, բացակայում է:

Ընդհանուր առմամբ՝ գարնան երկրորդ ամիսն առատ էր ՀԱԿ-ից դժգոհ առանձին ընդդիմադիր միավորների կողմից նոր ձեւաչափերի փնտրտուքով: Տարածված կարծիք կար, որ եթե Կոնգրեսը չփոխի իր մարտավարությունը, ապա հիասթափվածների բանակը կհամալրվի նոր մարդկանցով: Ապրիլի 15-ին ՀԱԿ-ից դուրս գալու իր որոշման մասին հայտարարեց Զաղաքական բանտարկյալների եւ հալածվածների պաշտպանության կոմիտեի ներկայացուցիչ, 2008թ. նախագահական ընտրություններում Լեւոն Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական շտաբի անդամ Կարապետ Ռուբինյանը: Որպես պատ-

37 <http://hetq.am/arm/interviews/274/>, 14.04.2011

38 <http://heritage.am/pr/250411arm.htm>, 24.04.2011

ճառաբանություն՝ Նա Նշում էր իր միջավայրում առկա «բարոյահոգեբանական մթնոլորտը, մոլեռանդ շարքերի թշնամանքը, զրպարտելու, պիտակավորելու սկզբնավորվող արշավը»³⁹:

Ապրիլի 28-ին Ազատության հրապարակում ՀԱԿ-ն անցկացրեց իր հերթական հանրահավաքը, որն այս անգամ արտոնվել էր քաղաքի իշխանությունների կողմից: Այն, ըստ էության, Հայաստանի Ներքաղաքական կյանքում սկիզբ դրեց մի նոր գործընթացի: Իր ելույթում Տեր-Պետրոսյանը Նշեց, որ ՀԱԿ-ի երկու պահանջները՝ կապված Ազատության հրապարակում հանրահավաքներ անցկացնելու իրավունքի վերականգնման եւ 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի բացահայտման մասին պաշտոնական հավաստիացման հետ, ամբողջովին կատարվել են: Բանն այն է, որ դատաիրավական բարեփոխումների թեմայով Նախագահական նստավայրում ապրիլի 27-ին հրավիրված խորհրդակցության ժամանակ Սերժ Սարգսյանն անդրադարձել էր մարտյան դեպքերի առթիվ հարուցված քրեական գործի ընթացքին: Դիմելով ներկաներին, Նա հանձնարարել էր «կրկին եւ առավել մանրակրկիտ անդրադառնալ նույնիսկ այն հանգամանքներին, որտեղ ըստ ձեզ որեւէ նոր բան չի կարող լինել»⁴⁰:

Տեր-Պետրոսյանը հայտարարեց, որ քաղբանտարկյալներին ազատ արձակելու պահանջը թեեւ ֆորմալ առումով բավարարված չէ, սակայն բովանդակային առումով կատարված է, քանզի Սերժ Սարգսյանը ապրիլի 27-ի խորհրդակցության ժամանակ հասկացրեց, որ որոշել է այդ հարցի լուծումը հարմարակցել Մայիսի 28-ի տոնին: Եվ, այդպիսով, Նախորդ հանրահավաքում հայտարարված իշխանություն-հասարակություն ջրբաժանը տեղի չունեցավ: Ավելին՝ պարզ դարձավ, որ ՀԱԿ-ը իշխանությունների արած զիջումների դիմաց առնվազն մոտ ապագայում ակտիվ փողոցային գործողություններ չի ձեռնարկի, եւ քաղաքական լարվածությունը մեծապես կթուլանա, ինչում շատերը տեսնում էին արտաքին ուժերի, հատկապես Արեւմուտքի ավանդը:

* * *

Իհարկե, միայն խորքային քաղաքագիտական վերլուծությունը կարող է ցույց տալ, թե հողվածում Նկարագրված Ներքաղաքական գործընթացներն ինչ չափով են կրել արաբական աշխարհում տեղի ունեցած հեղափո-

39 <http://www.armenialiberty.org/content/article/4745576.html>, 15.04.2011

40 <http://www.azatutyun.am/content/article/9500302.html>, 20.04.2011

խական իրադարձությունների ազդեցությունը: Սակայն, մի կողմից, բավականին երկար ժամանակ տեւող կրավորական շրջանից հետո ընդդիմադիր զանգվածի եւ ընդդիմադիր քաղաքական ուժերի կտրուկ աշխուժացումը, եւ մյուս կողմից՝ ընտրություններից բավականին շատ ժամանակ առաջ իշխանական ճամբարում հապշտապ ընդունված կռաւիցիոն պայմանագիրը, որը միտված էր խորացնելու իշխանական ուժերի համախմբումը եւ չեզոքացնելու ներիշխանական հնարավոր մրցակցությունը, թույլ են տալիս ենթադրել, որ «արաբական գարունը» առնվազն կարող էր այդ գործընթացների հիմնական խթանիչներից մեկը լինել:

Կարող ենք նաեւ եզրակացնել, որ ակտիվացած ընդդիմությունը, թեեւ պայթարը սրելու լուրջ նշաններ ցույց տվեց, այնուամենայնիվ, չկարողացավ հասնել իր նպատակն իրագործելու համար անհրաժեշտ հասարակական մոբիլիզացման եւ կենտրոնացման, իսկ իշխանությունները՝ չնայած գնացին որոշակի զիջումների, բայցեւ միաժամանակ, ընդհանուր առմամբ, կարողացան պահպանել իրենց դիրքերը:

2008-2011թթ.
ՍՈՑԻԱԼ-ՅՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՈՐՈՇ
ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՐՄԻՆԵ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՌԱՅՅԿ փորձագետ

Միայն է այն հարցադրումը, թե իշխանությունը հիմնավորվում է կամ չի հիմնավորվում հեղինակության վրա: Ցանկացած իշխանություն հիմնավորվում է հեղինակության վրա, իսկ երբ առաջնորդը սպառում է իր հեղինակությունը, ապա նրա գինանոցում մնում է սոսկ բռնի ուժը:

Երբ չկա հեղինակություն, երկրի ղեկավարումը կարող է իրականացվել միայն ոստիկանության կամ վարչակարգի միջոցով, այսինքն՝ ուժ կամ գորշություն:

Գյուլստավ Լեբոն

Յայաստանում 2008թ. նախագահական ընտրություններն ակնհայտ դարձրին մեզանում ժողովրդավարության տակավին սաղմային վիճակը, դրա գոյության առասպելը, հասարակության եւ իշխանության տարանջատվածությունը, ավտորիտար վարչախմբի դրսեւորման ձեւերն ու մեթոդները, իշխանության առաջնահերթություններն ու գործելաոճը:

Նույն թվականից էլ սկսվեց հասարակության հակազդեցությունը այն ամենին, ինչ կատարվել էր մինչեւ 2008-ը (թերեւս 1995-2008թթ. քաղաքական մի շարք իրադարձություններ, այդ թվում՝ 1999թ. հոկտեմբերի 27-ին Ազգային ժողովում կատարված ահաբեկչությունը, մասնավորապես կառավարության «գլխատումը», անհավասար պայմաններով եւ ընտրախախտումներով անցկացված խորհրդարանական ու նախագահական ընտրությունները): Այդ իրադարձությունները հասարակության մեջ ծնեցին ընդհանուր հոգեբանական անպաշտպանվածության զգացողություն սեփական երկրում:

2008-ին մեկնարկած նախագահական ընտրությունները պարզապես առիթ էին, որպեսզի ժայթքեր կուտակված ողջ բացասականը, հակազդեցություն առաջանար տարիների ընթացքում աճած ազդեցության ուժին: Հակազդեցության մեջ մարդիկ նոր կյանքի հույս էին տեսնում, որը շատ շուտով մարեց: Մարտի 1-ին ավտորիտար վարչախումբը ուժ կիրառեց սեփական ժողովրդի դեմ՝ իր իշխանության ուժը, որի արդյունքում եղան գոհեր, բազմաթիվ քաղբանտարկյալներ ու հետապնդվողներ: Բացահայտված ընդդիմադիր անձինք, ովքեր աշխատում էին պետական տարբեր կառույցներում, դարձան գործազուրկ, պաշտոնանկ արվեցին որոշ գործիչներ, իսկ ձեռնարկատերերից ոմանք, քաղաքական հայացքների պատճառով, սկսեցին հալածվել, երբեմն էլ զրկվել իրենց ունեցվածքից: Ընդդիմադիրների եւ վերջիններիս դաշտում առավել աչքի ընկած անձանց հանդեպ բացահայտ ու յուրահատուկ «որս» էր սկսվել:

Հայաստանն այսօր էլ ներքին մեծ փոփոխություններ չունի: Գոյություն ունեւ քաղաքական ճգնաժամ, որն ընդամենը մի փոքր թուլացավ ի շնորհիվ ընդդիմության «մեծ թելի» եւ իշխանության միջեւ երկխոսության գաղափարի, իսկ ավելի ուշ՝ դրա իրականացման փորձերի: Ընդդիմադիր դաշտում գործող ՀԱԿ-ը իշխանության առջեւ դրել էր գրեթե երկու տասնյակի հասնող պահանջներ, որոնք ժամանակի ընթացքում հասցվեցին նվազագույնի՝ երեքի: Դրանք են՝ ա/ քաղբանտարկյալների ազատ արձակում, բ/ Ազատության հրապարակում հանրահավաքների արգելքի վերացում եւ գ/ 2008թ. մարտի 1-2-ի սպանությունների բացահայտում: Սրանք իշխանության համար այն նվազագույն պայմաններն էին, որոնք, համենայն դեպս, պետք է հարմար առիթի դեպքում իրագործվեին, քանի որ դրանք միջազգային կառույցների կողմից եւս ակնկալվող, ինչու չէ՝ նաեւ պարտադրվող քայլեր էին:

Այդպիսով՝ քաղբանտարկյալների ազատ արձակումը, Ազատության հրապարակում հանրահավաքների արգելքի վերացումը, ինչպեսեւ «Մարտի 1»-ը բացահայտելու՝ իշխանության խոստումը պայմանավորեցին ՀԱԿ-ի իշխանություն երկխոսության մեկնարկը: Բայց չնայած արտաքուստ երեւացող փոփոխություններին եւ հասարակության ներսում լարվածության որոշակի թուլացմանը, բաղձալի բարեփոխումների սպասումները, խոշոր հաշվով, մարդկանց մեջ ամուր նստած էին՝ որպես անբեկանելի հրամայական, որովհետեւ խորքային իմաստով իրավիճակն անփոփոխ էր եւ է: Անպատիժ են մտում սահմանադրական ու մարդկային տարրական իրավունքների ամենօրյա ոտնահարումները, տնտեսությունը շարունակում է գտնվել

մի խումբ մարդկանց ձեռքում, կոռուպցիան ահագնացող չափերի է հասել, իսկ իշխանությունն իրական քայլեր չի ձեռնարկում վիճակը շտկելու համար, միգուցե չի էլ կարող ձերբազատվել արատավոր այդ համակարգից, քանի որ դրանով կթուլացնեն սեփական հիմքերը: Դժվար է պայքարել օլիգարխիկ համակարգի, «ստվերի» դեմ, երբ ստվերային տնտեսության տնօրինողներն իշխանության շրջապատում են՝ մեկ կոալիցիայի մեջ:

Եթե հայաստանյան ընդդիմության կարեւոր ձեռքբերումներից մեկը քաղաքացիական հասարակության տարրապատկերի մեծացումն էր, քաղաքական զանգվածի մասնակցության աշխուժացումը, ապա աստիճանաբար այն փոխվում է: Տիրապետող է դառնում քաղաքական գործընթացների նկատմամբ անտարբերությունը: Չկան հասարակական տրամադրություններ, հասարակության մեջ գոյություն ունեցող յուրաքանչյուր շերտ, հանրույթ ապրում է իր խնդիրներով, իր պահանջմունքների բավարարման պայմանները հոգալով: Բացակայում են համընդհանուր միացնող խնդիրը, գաղափարը, կայուն տրամադրություններով ընդհանրության զգացումը:

Երկխոսությունը, որը ենթադրում է քաղաքական հավասարակշռված, գուցե էլ կառուցողական քայլ, այս իշխանություն-ընդդիմություն զույգի պարագայում ի սկզբանե չէր դիտարկվում որպես դրական, այն էլ՝ ընդդիմության կողմից, քանզի իրեն հռչակելով արմատական ընդդիմություն՝ ՀԱԿ-ն արմատական լուծումներ ու քայլեր էր պահանջում իշխանությունից: Բնականաբար՝ երկխոսության թեմա չէր կարող լինել, եթե Կոնգրեսը հավատարիմ մնար իր սկզբունքներին:

Փաստորեն՝ իշխանության կողմից արված որոշ քայլեր նպաստեցին հասարակության մեջ անվստահության խորացմանը, նրան քաղաքական կրավորական պահվածքի մղելուն, իսկ «մեծ» ընդդիմության քայլերը սրեցին անբարեհարմարության ու հոգեբանական անպաշտպանվածության զգացումը:

Զերթական հիասթափությունը վտանգավոր էր հատկապես նրանով, որ հասարակության քաղաքականապես գործուն, շահագրգիռ, ներուժ կրող հատվածը, որը 2008-ից ժամանակ առ ժամանակ ակտիվանում է, կարող էր հայտնվել լիակատար անտարբերության հիվանդագին վիճակում (ապատիա): Իսկ ներկայում արտասովորն այն է, որ մեծ ջանքեր են պահանջվում դժգոհ ընտրագնացվածը համախմբելու համար, քանի որ մարդիկ ավելի վճռական գործողություններ են ակնկալել դեռևս 2008-ից:

ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ 2008-ԻՑ ՀԵՏՈ

Հասարակական-պատմական յուրաքանչյուր ժամանակաշրջան բերում է իրեն բնորոշ քաղաքական մշակույթ, որի փոփոխության դեպքում տեղի է ունենում բոլոր արժեքների, նորմերի ու դրույթների, մարդկանց աշխարհաճանաչման ողջ համակարգի վերանայում: Համաշխարհայնացման այս շրջափուլում, բացի տարածաշրջանային տարաբնույթ մարտահրավերներից՝ ժողովրդավարությունն ինքն է մարտահրավեր Հայաստանի համար: Ժողովրդավարական այն արժեքները, որոնք անհրաժեշտ են հարեւան երկրների հետ հարաբերություններում կամ տարբեր ծրագրերում ընդգրկվելու համար՝ ներքին հակասություն ունեն հասարակական կյանքում իշխանության կառավարման ձեւի ու բովանդակության հետ: Արտաքուստ ընդունելով այդ արժեքները, մենք ուզում ենք հասնել «հնարավորինս լավին», սակայն ստացվում է՝ «ինչպես միշտ», քանի որ հասարակության մեջ ընկալված ոչ ժողովրդավար վարքագիծը՝ կախված կառավարման ոճից, անդրադարձային որակ է ձեռք բերում:

Դրա համար էլ Արեւմուտքի ժողովրդավարական արժեքների սերտաճման գործընթացը բավականին տխուր է պատկերանում՝ ժողովրդի անբավարար իրավագիտակցություն, քաղաքացիական հասարակության ցածր մակարդակ, հանրության ճնշվածություն, սոցիալական անարդարություն եւ այլն: Այսինքն՝ կյանքը ցույց է տալիս, որ անգամ արեւմտյան լավագույն մոդելի ներմուծումը ցանկալի արդյունք չի տա, եթե հաշվի չառնվեն ազգային-հոգեբանական առանձնահատկությունները, հոգեկերտվածքը, սոցիալ-տնտեսական պայմանները, իրավագիտակցության առանձնահատկությունները: Լեբոնն այդ երեւույթը հետեւյալ կերպ է նկարագրել. «Եթե տեսնում ենք, որ որոշ երկրներ, օրինակ՝ Միացյալ Նահանգները, հասել են առաջընթացի բարձր աստիճանի՝ ունենալով ժողովրդավարական հաստատություններ, եւ այլ երկրներում, օրինակ՝ իսպան-ամերիկյան հանրապետություններում, տիրում է տխրահռչակ անարխիան՝ չնայած նույն հաստատությունների առկայությանը, ապա հաստատությունները ոչնչով «մեղավոր» չեն առաջինների հզորության եւ մյուսների անկման համար: Ազգերը կառավարվում են սեփական բնավորության առանձնահատկություններով, եւ այնպիսի հաստատությունները, որոնք հստակորեն չեն համապատասխանում ռասայի բնավորությանը, իրենցից ներկայացնում են ոչ այլ ինչ, քան փոխառնված հագուստ, ժամանակավոր վերազգեստավորում»¹:

1 Лебон Г., «Психология толп», Москва 1998, стр. 174

Ժողովրդավարության արժեհամակարգին ինտեգրվելը, բարեփոխումները Հայաստանում, մեծ հաշվով, նմանակություն են, որի վառ դրսևորումները, երկակի չափորոշիչները ամեն քայլափոխի հանդիպող երեւոյթ են: **Անազատության գիտակցումը** 2008-ից դարձել է սովորական, իշխող ընտրախաղի ավտորիտար մտածելակերպի արտահայտումս՝ առավել անթաքույց: Լրատվական դաշտը փակ է, հեռուստատեսության մեջ տեղ չունի այլախոհության ու այլակարծության որեւէ դրսևորում: Վարչախումբը բացահայտ հետապնդումներով, ճնշումներով հասարակությանը հանդուրժող դարձրեց այդօրինակ երեւոյթների նկատմամբ: Փաստորեն՝ համակերպվելով իրականության հետ եւ այն ընդունելով որպէս կանոն, հասարակութունը հետընթաց ապրեց՝ անխուսափելի դարձնելով նաեւ Ժողովրդավարության հետընթացը: Մի կողմից մարդիկ գիտակցում են Ժողովրդավարության կարեւորությունը, ունեն այդ ձգտումը, բայց մյուս կողմից էլ՝ հենց իրենք են «օգնում» վարչակարգին, հանդուրժող են, պահպանողական եւ Ժողովրդավարության իրական կիրառմանը երբեմն վերաբերվում են՝ իբրեւ ազգային հոգեկերտվածքին խորթ երեւոյթի:

Հատկանշական է, որ հասարակության մեջ ընդունված, շրջանառվող ու հաստատվող կարծրատիպերը եւ կարճաժամկետ առասպելները որոշակիորեն խոչընդոտում են Ժողովրդավարական արժեքների հաստատմանը: Իրավական կամայականությունները, արդարադատության համակարգի ուղղահայաց կախվածությունը, կոռումպացվածությունը բոլորին հայտնի ու կարծրատիպային երեւոյթներ են: Ավելին՝ դրանց հանդէպ հասարակութունը դարձել է հանդուրժող, եթե չասենք՝ անտարբեր: Արեւմտյան կառույցները ներդրումներ են կատարում իրավական, քաղաքացիական հասարակութուն ստեղծելու համար, տեղական հասարակական կազմակերպությունները բազմաթիվ միջոցառումներ են ձեռնարկում, սակայն դեռեւս կենսունակ է սովորոյթի ուժը, յուրահատուկ են կոռուպցիայի, կաշառակերության, դատարանների գործունեության վերաբերյալ գերիշխող պատկերացումները: Դարերով ձեւավորված ազգային հոգեկերտվածքի ու բնավորության խնդիր է, եւ ժամանակ է հարկավոր մեծ փոփոխությունների համար:

Ժողովրդավարության լճացման այս տիպուր պատկերը որոշակիորեն կարող են սփոփել սոցիալական ցանցերի առկայությունը եւ դրանցում մարդկանց ներգրավվածությունը: Ճիշտ է, այն դեռեւս հասու է բնակչության մի փոքր հատվածի համար, սակայն սոցիալ-հոգեբանական կարելոր գործառույթներ է իրականացնում: Վերջին երկու տարիներին սոցիալական ցանցերից հիմնականում Ֆեյսբուքն է արագ տարածում ստացել, որն ամենա-

քաղաքականացվածն է համարվում աշխարհում²։ Եթե ցանկանանք հայաստանյան կյանքի մասին ամբողջական պատկերացում կազմել, կարող ենք մեծ տեղեկատվություն ստանալ այս ցանցից, որտեղ, ցավոք, դեռևս գրանցված է 33 բնակչության ընդամենը 6,8 %-ը³։ Իր գործառնությունով Ֆեյսբուքը չի զիջում անցկացվող բազմաթիվ խորհրդաժողովների ու հանդիպումների, քանզի հասարակական-քաղաքական, հրապարակախոսական, մշակութային ընտրանին, շարքային օգտագործողները մշտապես ամենակենսահույզ խնդիրների, իրադարձությունների կիզակետում են, որտեղ ազատ ու անկաշկանդ բախվում են զանազան տեսակետներ, նկատառումներ, ծայրահեղորեն տարբեր մոտեցումներ։ Այն ազատ խոսքի յուրօրինակ ամբիոն է, քաղաքացիական գիտակցության կրողների հանդիպավայր։

Ինքնարտահայտման եւ ինքնադրսեւորման այս տարածքը հայաստանյան կյանքի վերաբերյալ բազմազան քննարկումներին ակտիվորեն ներգրավվելու հնարավորություն է տալիս նաեւ արտերկրում ժամանակավորապես գտնվող կամ մշտապես բնակվող հայերին։ Թերեւս զարգացած այլ երկրներում Ֆեյսբուքի միջոցով մարդիկ ավելի շատ իրենց գործի, փորձի ու ծրագրերի մասին են «կիսվում»՝ լինի դա ստեղծագործություն, մշակույթ, գիտական կանխադրույթ, թե առօրյա աշխատանք։ Հայաստանում մի փոքր այլ է՝ քաղաքական համատեքստով են ցանկացած թեմայի արծարծմանը մասնակցում թե՛ գրողն ու մշակութաբանը, թե՛ գործազուրկն ու ուսուցիչը, թե՛ դասախոսն ու քաղաքագետը։ Ամեն դեպքում այս «անկյունը» ժողովրդավարության առողջացման ու զարգացման առումով կարելի է բնորոշել որ շփումը հեռավորություն եւ կոնկրետ ժամանակ չի ճանաչում. ցանցի միջոցով կազմակերպվում են տարբեր ակցիաներ, տարածվում է լրատվություն, բարձրաձայնվում հասարակության մեջ ախտածին երեւույթների մասին։ Փորձը, մտահղացումները, իրադարձություններից քաղված դասերը աննկատ ու ակամա դուրս են գալիս վիրտուալ տարածքից եւ սկսում գործել իրականության մեջ։

Մարդկանց քաղաքացիական պարտքի, իրավական գիտակցության աճ, այնուամենայնիվ, կա. այն հիմնականում տեսանելի է երիտասարդների շրջանում եւ մեծապես նպաստում է մտածողության փոխակերպումներին, հասարակության մեջ գերիշխող բացասական կարծրատիպերից ձեռքազատմանը, դրանց նկատմամբ անհանդուրժողականության մեծացմանը։

2 <http://pewresearch.org/pubs/2025/social-impact-social-networking-sites-technology-facebook-twitter-linkedin-myspace>

3 <http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/armenia>

ՁԵՎԱԿՈՐՎԱԾ ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՆՈՐ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐ ԵՎ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐ

Ընտրական մշակույթ

Մեզանում առկա ընտրական մշակույթն ունի իր ձևավորված առանձնահատկությունները, որոնք արդեն բազմիցս դրսևորվել են հաստատվել են որպես անփոփոխ իրողություն: Զաղաքացիական հասարակություն ունենալու համար այդ մշակույթից ձերբազատվելն այսօր անհրաժեշտություն է, ինչը, սակայն, շատ դժվար է, քանզի դրա հաստատման համար մեղավոր եւ պատասխանատու են գրեթե բոլորը՝ եւ ընտրյալը, եւ ընտրողը, եւ շահագրգիռ այլ անձինք: Նախագահական, խորհրդարանական եւ ՏԻՄ ընտրությունների անբաժանելի մասն են կազմում անհավասար պայքարի բոլոր լծակները՝ սկսած համայնքի ղեկավարից, վերջացրած ծանոթներով, թաղային եւ ոչ թաղային հեղինակություններով: Գործի մեջ են դրվում բազմիցս փորձարկված միջոցները՝ կաշառքները, ահաբեկումները, հատուկ ուղեկցությամբ քվեարկողներ բերելը, ընտրակեղծիքները՝ պարզագույնից մինչեւ վերջին նորամուծություններ: Վերջին տարիների ընտրություններին այդ մշակույթն ամբողջացել է եւս մի քանի համալրումներով՝ մեծաքանակ պարեկային ոստիկանների եւ ՀՀ ոստիկանության Կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի վարչության (6-րդ վարչություն) աշխատակիցների՝ «կարմիր բերետավորների» ներկայությամբ:

Հանրապետությունում սովորական դարձած քրեածին իրադրությունում մարդկանց առեւանգումներով, վերելից հովանավորվող հեղինակությունների սատարած եւ հակոտնյա այլ երեւույթներով ուղեկցվող ընտրությունների հենքում ընկած է իշխանությամբ իշխանություն ձևավորելու ավանդույթը: Մի կողմից՝ լծակների բազմազանությունը, մյուս կողմից՝ քաղաքացու հարմարվողականությունն ամրապնդել են մտածողության կարծրատիպը: Ոչ հարմարվողական քաղաքացիները «շառից-փորձանքից» հեռու մնալու մտայնությամբ քաղաքականապես կրավորական պահվածք են ընդունում՝ չմասնակցելով ընտրություններին: Այժմ ընտրությունների գործընթացի նկատմամբ համընդհանուր կարծրատիպն այն է, որ մարդկանց քաղաքացիական պարտքի կատարումը վերափոխված է խիստ քաղա-

քականացված համատեքստի՝ քաղաքական ակտիվ մասնակցության, շահագրգռվածության, յուրայինների ու օտարների բաժանման եւ, մինչեւիսկ, լարվածության, թշնամանքի հասնող մթնոլորտի:

Հայաստանյան քաղաքական մշակույթում ուշագրավ եւ ամրապնդվող երեւույթ է ընդդիմության առաջնորդների կամ ընդդիմադիր քաղաքական գործչի նկատմամբ անվստահությունը, ինչը միտում ունի բացասական կարծրատիպ դառնալու: Տվյալ մշակույթը «խարիսխ է ձգել» ի շնորհիվ այն ընդդիմադիր գործիչների, ովքեր յուրաքանչյուր պատմական կարեւորագույն դրվագում ինչ-ինչ դրդապատճառներով լքել են ընդդիմությանը, փոխել ընդդիմադիր կեցվածքը, սկզբունքները, արհամարհել ընտրողի ձայնն ու սպասելիքները: Վերջին նախագահական ընտրություններում Արթուր Բաղդասարյանն էր, ով ունենալով ընդդիմադիրների բավականին հոծ ընտրազանգված՝ միացավ իշխանական թեւին: Ներկայում, ընդդիմության պայքարի ոգին թուլացնելուց հետո, հասարակության մի հատվածի տեսանկյունից ՀԱԿ առաջնորդ Լեւոն Տեր-Պետրոսյանն է, որ հրաժարվել է իրական ընդդիմադիր կեցվածքից:

Ժողովուրդը բացասական ընկալունակություն ունի դաշտում քաղաքական դեմքի՝ երկարատեւ գործելու հանդեպ: Դա նաեւ քաղաքական կանոնավորված կյանքի, ինչպեսեւ ուժեղ ընդդիմության բացակայությունից է, որի պայմաններում պարզունակ կոռումպացված հարաբերությունները, ստեղծված քաղաքական «կաստան» բացասական կերպար են ձեւավորել դաշտում գտնվող բոլոր գործիչների եւ ուժերի նկատմամբ:

Անգրագետ, անբարոյական հատկանիշներով օժտված քաղաքական այրի գերակշռումը եւ նրա հերոսացումը նպաստավոր առասպելների շարքից է, որն ամրապնդվելով՝ ավելի է դժվարացնում ժողովրդավարական արժեհամակարգի ընդունումը: Խնդիրն այն երկակիությունն է, որ գոյություն ունի հասարակության մեջ. ակնհայտորեն անկիրթ, անբարո, դաժան, ագահ, մեծահարուստ քաղաքական այրի վարքագծի մասին լրատվության տարածմանը զուգահեռ՝ տվյալ անձի վարկանիշը բարձրանում է, ակնածանք է առաջացնում: Հետագայում համատեքստից հանվում են բացասական հույզերը, առասպելաբանվում է, հետո՝ առասպելացվում: Ավելի ուշ նման կերպարը եւ նրա վարքուբարքը ընդունվում են ոչ միայն որպես նորմալ, այլեւ չափանիշային՝ սկսած մանր շքախմբային թվաբանակի բաղադրիչներից, մեքենաների շարասյունից, մինչեւ մեծ բիզնեսային ներդրումներ: Նրա մասին առասպելը համարժեք է ընդունվում, եւ **նա համահավասար կերպար է այսօրվա քաղաքական դաշտում ու գործիչների մեծամասնության առումով:**

2008թ. հետընտրական շրջանի իրադարձությունները հասարակությունում ամրապնդեցին արդեն իսկ գոյություն ունեցող որոշ կարճաժամկետ կարծրատիպեր, որոնցից հարկ է նշել Հանրային հեռուստատեսությունը՝ որպես լրատվական դաշտի անհավաստիության նմուշ, հատուկ ծառայությունները՝ ի դեմս ոստիկանության, որոնք պաշտպանվածության զգացումի փոխարեն քաղաքացուն ներշնչում են անպաշտպանվածության եւ անապահովության զգացում: Իբրեւ բացասական կարծրատիպ է շրջանառվում դարաբաղցի ծագումը, որի շահարկումները, 2008թ. համեմատ, վերջին շրջանում նվազելու միտում են դրսեւորում: Այսօրինակ բացասական կարծրատիպերը խիստ վտանգավոր են եւ ազգը տրոհելու սպառնալիք են պարունակում: Դրանք որոշակի հատվածի պաշտպանական մեխանիզմներ են, որոնցով մեկ ընդհանուր թիրախի մեջ են ներառում իրենց անվտանգության աղբյուր հանդիսացող երեւոյթները եւ մարդկանց, ովքեր, սակայն, օբյեկտիվորեն եղել են զուր սպասումների, հույսերի խորտակման (ֆրուստրացիա) պատճառ:

ԶԱՂԱԶԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 2008-ԻՑ ՀԵՏՈՒ

Հայաստանում 2008թ. ներքաղաքական իրավիճակը, սոցիալ-տնտեսական պայմաններն ու արտաքին մարտահրավերները, ինչպեսեւ դրանց շուրջ ամենաբազմազան վերլուծությունները, նկարագրությունները, կանխատեսումները ավելի բուռն դարձրին քաղաքական կյանքը: Այն լի է տարբեր իրադրություններով, սկզբունքային փոփոխություններով, նոր մոտեցումներով եւ նոր միությունների նշմարվող ուրվագծերով: Սակայն կան նաեւ այս ժամանակաշրջանին բնորոշ քաղաքական պայթյարի մի շարք յուրահատկություններ, որոնք վերջին շրջանում, ըստ էության, մոտեցումների փոփոխություն չեն կրել, այլ ակտիվացել կամ պասիվացել են: Դիտարկենք դրանցից մի քանիսը.

1. Թէ 2008-ին եւ թէ հիմա քաղաքական պայթարը զուրկ է գաղափարական հիմքից: Մասնավորապես՝ ընդդիմության «մեծ թեւը» ոչ մի գաղափարական հիմք չի առաջադրել, հիմնական նշանաբանն է՝ ազատվել իշխող «ավագակալությունից»: Մինչեւ վերջերս գոյություն ունեցող ընդվզումը մի շարք սկզբունքային հարցերի դրդմամբ էր, որոնք շահարկելով՝ ընդդիմությունն ապահովում էր որոշակի զանգված: Երկխոսությունից առաջ գործում էր հարցերի այդ շրջանակը՝ 2008թ. մարտի 1-2-ի իրադարձությունների պարզա-

բանումներ, քաղաքական նկատառումներով ազատագրված անձանց գործերի վերանայում, Ազատության հրապարակում ընդդիմության հանրահավաքների անցկացման արգելքի վերացում, իշխանափոխություն, արտահերթ ընտրություններ: Ներկայումս շահարկվում է միայն արտահերթ խորհրդարանական եւ նախագահական ընտրություններ անցկացնելու պահանջը, որի ողջամիտ հիմքերն անտեսանելի են, քանզի զգալիորեն նվազել են մարդկանց ոգեւորությունն ու հանրահավաքներին նրանց մասնակցությունը:

2. Հասարակության մեջ քաղաքական դրդապատճառներով ու ենթատեքստով գոյություն ունի բազմաշերտ անհանդուրժողականություն: Քաղաքական դաշտում գործող կարեւոր խոշոր բեւեռները, որոնց մեջ նույնպես ներգրավված են տարբեր շերտեր, իշխանությունն ու ընդդիմությունն են: Երկու կողմում էլ ընդգծված անհանդուրժողականություն կա դիմացինի նկատմամբ: Ընդդիմադիր դաշտն, իր հերթին, բաղկացած է տարբեր մոտեցումներ ու սկզբունքներ, տարբեր առաջնորդներ ունեցող ընդդիմադիր ուժերից, որոնք նմանապես չեն առանձնանում միմյանց հանդեպ հանդուրժողական վերաբերմունքով: Նույն երեւոյթն առկա է իշխանության մեջ. ներքին պայքար, հակասություններ եւ անհանդուրժողականություն: Այժմ իշխանության ներսում ընթացող պայքարը վերջինս ընկալում է միգուցե ավելի լուրջ եւ վտանգավոր, քան՝ ընդդիմությանը:

Իշխանության քաղաքական պայքարի (մարտավարության) առանձնահատկություններն են.

1. Արտաքին քաղաքականության մեջ դրսեւորելով «մեծ» ակտիվություն՝ ուշադրություն չեղել ներքին խնդիրներից:

2. Քարոզչական տեխնոլոգիաներով՝ հեռուստատեսություն, մամուլ, թուլացնել եւ չեզոքացնել ընդդիմադիր դաշտը:

Քաղաքական պայքարում ընդդիմության «մեծ թելի» դրսեւորած առանձնահատկություններն են.

1. Իշխանության հասցեին բացասական պիտակավորում եւ տարածում, ընդհուպ մինչեւ կարծրատիպի հասցնելը՝ «մոնոլ-թաթարական ավազակապետություն», սպասվող վարքագիծն էլ՝ «ավազակապետության կազմաքանդում»:

2. Ընդհանրապես եւ մասնավորապես ընդդիմադիր մյուս գործընկերներին ուղղված սադրիչ կոչերը եւ պիտակավորումը՝ «ով մեզ հետ չէ, նա տականք է» եւ այլն:

3. Զարոգչական տեխնոլոգիաներով մենաշնորհել ընդդիմության դաշտը եւ իշխանության դեմ պայքարում ներկայանալ որպես միակ իրական ընդդիմություն:

Իշխանության եւ ընդդիմության «մեծ թելի» քաղաքական նույնականացված վարքագծերի առանձնահատկություններն են.

1. Երկկողմանի քննադատության թիրախ է «Ժառանգություն» կուսակցությունը. մի կողմից՝ ընդդիմադիր ՀԱԿ-ը, մյուս կողմից՝ իշխանությունը, երբեմն շատ բացահայտ, փորձում են մրցակցային դաշտից հանել, լուսանցք մղել նրան: ՀՀԴ-ն եւս, ընդդիմադիր դառնալուն պես, որոշակիորեն հայտնվեց այդ միջանկյալ թիրախում, սակայն վերջինիս հանդեպ այնքան բուռն չէ հակադրությունը, որքան՝ «Ժառանգության»: Երկուստեք «հարձակումների» ու «խանդի» պատճառը, թերեւս, «Ժառանգության» հիմնադիր եւ առաջնորդ Ռաֆֆի Հովհաննիսյանի անձն է, ով հասարակության մեջ դիտարկվում է իբրեւ նախագահի հավանական թեկնածու եւ ում բավականին բարձր վարկանիշի⁴ մասին գիտեն թե իշխանության մեջ, թե ՀԱԿ-ում (ի դեպ, Ռ.Հովհաննիսյանը միակ քաղաքական գործիչն է, ում նկատմամբ, ըստ սոցիոլոգիական հարցումների, ատելության սանդղակը զրոյական է):

2. Յուրաքանչյուրն, իր հերթին, թշնամու կերպարն է շահարկում ներքաղաքական հարթությունում՝ չեզոքացնելու, «ոչնչացնելու», թերարժեքավորելու նպատակով՝ խտացնելով գույները եւ փորձելով ներքաղաքական դաշտում առավել սարսափելի «թշնամու» կերպար ստեղծել: Ներտեսակային թշնամանքն ու պատմությունից հայտնի, մեղմ ասած, ներհայկական անհամաձայնությունները բարդույթի պես գոյություն ունեն հավաքական անգիտակցականում: Ներկայում համապատասխան առասպելի «սեղմակն» ակտիվացնելով՝ փորձ է արվում ուղղակիորեն եւ անուղղակիորեն թուլացնել հասարակության միասնականությունը կամ, եթե կարելի է այսպես ասել, «միօրգանիզմությունը»:

«Չարմանալի քնավորություն ունի մեր անգուգական **բռնապետը**. ոչ մի կերպ նրան չի հաջողվում անել անգամ բարի թվացող որեւէ գործ, որ մարդու լեզուն գնա՝ գնահատանքի կամ երախտագիտության խոսք արտաբերելու: Տպավորություն է ստեղծվում, որ նա պատրաստ է, թեկուզ նվաստացման ու ազգային շահերի զոհաբերման գնով, **հաշտվել անգամ թուրքերի ու ադրբեջանցիների**, բայց **ոչ երբեք սեփական ժողովրդի հետ**: Ամենայն

հավանականությամբ՝ մենք գործ ունենք թասիբի կամ արժանապատվության մի յուրօրինակ դրսևորման հետ, որն արժանի է դառնալու հոգեվերլուծաբանների քննության առարկան»⁵:

Նույնիսկ մակերեսային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նմանօրինակ վարքագիծը հատուկ է Նաեւ հեղինակին: «Դեպի իշխանություն եւ ընդդիմադիր լինելու մենաշնորհի» ճանապարհին ներտեսակային ագրեսիան ու ատելությունը՝ մինչեւ ինքնադաշնաման աստիճան, հարիր է Նաեւ ընդդիմության «մեծ թելին»: Ընդդիմության դաշտում մենաշնորհային մտածելակերպն ու գործելակերպը արտահայտվում են իրեն սատարող մեկ այլ կուսակցության նկատմամբ հալածանքներով: Այսինքն՝ **իշխանություն-ընդդիմություն հարաբերությունների ծայրահեղ բեւեռացման առասպելն իրականում բարոյա-հոգեբանական ոչ մի առավելության կամ որեւէ այլ որակ չի բերում**, պարզապես ցույց է տալիս, որ ինչպես վարչախումբը, այնպես էլ ՀԱԿ-ը նույն մարտավարությունն ու վարքագիծն են դրսևորում մեկ այլ հավակնոտ ուժի նկատմամբ: Իշխանություն-ընդդիմություն անհանդուրժողականության առասպելը «սնվում» է մեծ գործոններից, տարբեր մասնիկներից ու կարծրատիպերից եւ ավելի զգայահուզական տարրեր է պարունակում: Այն կարող է տարիների բարձունքից Նաեւ որակական փոփոխություն կրել եւ ընդդիմադիր հատվածի որակափոխության հրամայականով՝ ավելի «ազնվանալ»:

Քաղաքական դիպաշարում առասպելականության առանձնահատկություններից կարելորագույնը պայթարն է Բարու եւ Չարի միջեւ, առանց որի ցանկացած տեսություն կորցնում է իր հմայքը: Երբ սյուժետային տարբերություններն անհետանում են, առասպելը սպառում է իր ազդեցությունը գիտակցականի վրա: Դրանից բխում է այն, որ արդիական մտալու համար պետք է լավ «սնել» առասպելը, որի դեպքում էլ գոյություն ունեցող քաղաքական մշակույթով դաստիարակված գործիչներն՝ այս կամ այն դաշտից, ամենաագրեսիվ ու անհանդուրժողական կեցվածքով են ներկայանում. ով ամենաուժեղն է հայիոյում՝ Նա ամենաընդդիմադիրն է կամ ամենաիշխանականը: Վառ օրինակ. կոալիցիա-ՀԱԿ երկխոսության օրերին անգամ անցկացված հանրահավաքներում պարտադիր դիպաշար էր հայիոյանքը, «մոնղոլ-թաթար» եւ «ավազակապետություն» հիշեցումները՝ որպես ավանդական մաս եւ որպես պայթարին անդավաճան լինելու հավաստիք:

Քաղաքական պայթարի կողմերից է Նաեւ 4-րդ իշխանությունը՝ զանգվածային լրատվամիջոցները, որոնց այս տարիների գործունեությունը ոչ թե օրինաչափություն է (եթե ժողովրդավարության չափանիշներով մոտենանք),

5 Լեւոն Տեր-Պետրոսյան, 2009թ. հուլիսի 2-ի հանրահավաքում հնչեցրած ելույթից

այլ յուրահատկություն: Հայաստանում ՉԼՄ-ները սերտաճած են կամ իշխանությանը, կամ ՀԱԿ ընդդիմությանը. դրանք զբաղված են կարծիք ձևավորելով եւ այնպիսի կարծիքների մանիպուլյացիաներով, որոնք շատ հաճախ իրականության հետ որեւէ աղերս չունեն: Հատկապես՝ եթե խոսքը վերաբերում է քաղաքական ուժերին, գործիչներին ու անձանց, ովքեր 3-րդ ուժ կազմելու հնարավորություն ունեն: Տեղեկատվական-տեխնոլոգիական ներքին երկկողմանի ահաբեկչությունն առավելապես նախատեսված է, իբր, քաղաքականապես «անշահագրգիռ» զանգվածի համար:

ՀԱՅ-ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՇԵՐՏԵՐԸ

Ինչպես 2008թ. աշունը քաղաքականապես հագեցած էր հայ-թուրքական երկխոսությանը վերաբերող քննարկումներով, այնպես էլ 2009-ին Հայաստանում գրեթե ամբողջությամբ արտաքին հարաբերություններում գերակշռող թեման հայ-թուրքական հարաբերությունների շուրջ էր:

Պատմական նշանակության այս իրադարձությունների հասարակական-քաղաքական քննարկումները, մոտեցումները գերծ չէին իռացիոնալ, հուզական գնահատականներից: Սակայն հայերի ու թուրքերի պատմական ընդհանուր անցյալը (1915-ին թուրքերի կողմից իրագործված Հայոց ցեղասպանությունը եւ հետեղեռնյան գրեթե 100-ամյա առնչությունները կամ դրանց բացակայությունը), որի վրա փորձում էին կարգավորել երկկողմ հարաբերությունները, միանշանակ եւ օբյեկտիվորեն ենթադրում է իռացիոնալ կամ սուբյեկտիվ դաշտում արված գնահատական:

2008թ. քաղաքական աշունը Հայաստանում սկսվեց Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի հայաստանյան այցի քննարկումներով: Լայն արձագանքներ եղան նաեւ միջազգային մամուլում:

Նախագահի հրավերը հարմար առիթ էր՝ ներքաղաքական սուր խմորումների, խնդիրների առկայության պայմաններում հասարակության ուշադրությունը շեղելու համար: Բացի դրանից, Ռ.Քոչարյանի «երկվորյակությունից» դուրս գալու իմաստով նախագահի նոր կերպարի ձևավորման հրամայական կար: Բնականաբար, նոր կերպար հնարավոր չէր կերտել ներքաղաքական շիկացած մթնոլորտում, երբ հասարակության մի մասը դեռ ընկալունակ չէր եւ ցանկություն էլ չունեւ ընկալելու «նոր նախագահ» եւ «նոր վարչակարգ» իրողությունները: Հետեւաբար՝ շեշտը դրվեց հենց ար-

տաքին քաղաքականության վրա՝ նպատակ ունենալով կտրուկ եւ հակադիր մոտեցում դրսեւորել այդ ոլորտում Զոչարյանի վարած քաղաքականության որոշ սկզբունքային հարցերի նկատմամբ:

Գյուլի այցի վերաբերյալ կարծիքը հասարակության մեջ միանշանակ չէր: Ի սկզբանե այն ընկալվում էր որպես նախագահի կողմից Արեւմուտքին դուր գալու քայլ: Ֆուտբոլային խաղի օրը մոտենալուն զուգընթաց՝ ավելի աշխուժացան հայ-թուրքական հարաբերությունների բնականոնացման մասին խոսակցությունները: Ռուս-վրացական հնգօրյա պատերազմի հետեւանքով տնտեսապես տուժած հայ հասարակությունն իր մաշկի վրա զգաց փակ ճանապարհների ծանրությունը, եւ Թուրքիայի տարբերակը հարմար պահին հնարավոր այլընտրանք էր, որպեսզի ժողովուրդը համեմատաբար ավելի ռացիոնալ տրամադրվեր հարեւան երկրի նախագահի այցին: Գործում էր նաեւ հոգեբանական այն առանձնահատկությունը, որ ամենօրյա հախուռն քննարկումները դեռեւս օգոստոսից նշանակալիորեն թուլացրել էին հուզական լարվածությունն ու հագեցվածությունը:

Ո՞րն էր խնդիրը, ինչո՞վ էր պայմանավորված մեծ անվստահությունը իշխանության ձեռնարկած հայ-թուրքական հաշտեցման գործընթացի նկատմամբ, եթե մի պահ մոռանանք լեզիտիմության հարցը:

Հայ-թուրքական հակասությունների ծանրակշիռ մասն ընկած է պատմական իրողությունների էության անհամապատասխան, ոչ համարժեք ընկալման հարթությունում: Ազգերի ու պետությունների միջեւ հարաբերությունները չեն կարող հիմնվել պատմական հիշողության ընտրողականության կամ ամբողջական ամենզիայի վրա: Թշնամու կերպարը երկու հասարակություններում էլ գոյություն ունեցող փաստ է, իսկ «պատմական թշնամության» անշարժ ու հաստատուն կերպարը դարաբաղյան հակամարտությամբ վերանորոգվեց եւ դարձավ իրական, գործող: Բայց նաեւ խնդիրը հայ-թուրքական հարաբերությունների անհամաչափության եւ դրանից բխող վախի մեջ էր:

Թուրքական կառավարությունը, հայ-թուրքական հարաբերություններով զբաղվող տարբեր դիվանագետներ բանակցությունների ողջ ընթացքում փորձում էին «պահել» իրենց ներքին լսարանը: Այն ժամանակ, երբ դիվանագետներից մեկը պատրաստվում էր ստորագրել կամ ստորագրում էր փաստաթուղթը, մյուսը հակահայկական քարոզ էր տանում ամենաբարձր միջազգային ատյաններից մինչեւ ամենօրյա ՉԼՄ-ներ, այսինքն՝ չէր մոռանում իր զանգվածին հռետորական ուղերձ հղել: Անհամաչափությունն այն էր, որ թուրք դիվանագետները շատ լավ էին հասկանում ներքին լսարան ապահովելու կարեւորությունը, ազգայնական խավերի համար իրենց զգոնությունն

ապացուցելու անհրաժեշտությունը եւ, միաժամանակ, շարունակում էին հայերի հետ դիվանագիտական կապերի ստեղծմանն ուղղված քայլերը: Այդ հայտարարություններն իրենց մարտավարությամբ նաեւ ուղեորձ էին Հայաստանին (Ադրբեջանին եւս) եւ հիմնականում միտված էին ՀՀ իշխանության «կամքի» նկատմամբ հայ հասարակության մեջ անվստահության խորացմանը, ազգի երկպառակությանը եւ, ի վերջո, թուլացմանը (21-րդ դարում թուրքական գաղտնի հատուկ ծառայություններից առանձնապես մեծ ջանքեր չեն պահանջվում ՀՀ ներքաղաքական իրավիճակի մասին տեղեկանալու համար):

Մինչդեռ հայ դիվանագիտական միտքը լռակյաց էր, ինչպես՝ երբեք: Ոչինչ չէր մեկնաբանվում հասարակական լսարանի համար, ոչ ոք չէր քաջալերվում: Միայն ժամանակ առ ժամանակ պաշտպանողական արձագանքներ էին ինչում, թե «այդօրինակ հայտարարություններին լուրջ մի վերաբերվեք»: ՀՀ իշխանությունը չէր էլ մտածում, որ անհամաչափություն է նաեւ, երբ հայ-թուրքական գործընթացներից տեղյակ հասարակությունը թուրքերի կողմից արվող ագրեսիվ, համարձակ հայտարարությունները համադրում է հայկական կողմի լուռ մարտավարությանը, ինչը ընկճվածություն եւ անվստահություն է ծնում: Այդպիսով՝ թուրք պաշտոնյաներին հաջողվում է ապահովել հասարակության հանդուրժողականությունն իրենց քայլերի նկատմամբ, ինչու չէ՝ նաեւ անխաթար պահել սեփական ազգի միասնությունը՝ ի տարբերություն հայ պաշտոնակիցների, ովքեր գերադասում են պարզունակ եղանակներով, ասենք՝ հանրային քննարկումներով ժողովրդավար երեւալ: Դրանից դուրս լրատվությունը պատված էր մտում գաղտնիության քողով, ինչը **որոշակի խորհրդավորություն է առաջ բերում**⁶ հասարակության մեջ առկա խնդիրներին հաղորդելով հոգեբանական բնույթի հուզական երանգներ:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման «ֆուտբոլային» դիվանագիտության ողջ գործընթացում՝ 2008թ. Գյուլի երեւանյան այցից, արձանագրությունների⁶ ստորագրումից մինչեւ 2010թ. ՀՀ ԱԺ-ում արձանագրությունների առկախում⁷, որոշակի հանդուրժողական տրամադրություններ էին ձեւավորվել, սակայն, ընդհանուր առմամբ, ենթագիտակցական անվստահությունը անփոփոխ է՝ թուրքական կողմի հետ ցանկացած հարաբերության մեջ, եթե վերջինս դրան համաձայնություն տվել է, անպայման ինչ-որ «պղտոր» բան է թաքնված:

6 <http://news.am/arm/news/3438.html>

7 <http://news.am/arm/news/19657.html>

ԱՐՏԱԳԱՂԹ

Երբ մարդը կորցնում է ապագայի հավատը կամ երբ «խլում» են այդ հավատը, նա դիմում է պաշտպանական մեխանիզմների՝ կենսաբանականից մինչև հոգեբանական: «Փախուստը հայրենիքից» զանգվածային բնույթ կրող «ամրապնդված վարք» է դարձել, այլընտրանքային կյանքի հնարավորություն: 2008-ից սկսվեց արտագաղթի մի նոր փուլ: Ամբողջապես հույսը կտրելով լուսավոր ապագայից, մարդիկ մշտապես լքում են երկիրը: Արտագաղթի հիմքում ընկած են տնտեսական, սոցիալական, սոցիալ-հոգեբանական եւ քաղաքական դրդապատճառներ: Արտագաղթը **իշխանության դեմ ժողովրդի պասիվ պայքարի դրսևորում է, արտագույնքը երկրի ներսում կատարվող գործընթացների ու առկա գերակայությունների:**

2008թ. հասարակության մի մասը, որը կարճատեւ խանդավառության եւ ակտիվ քաղաքական լուծումների անմիջական մասնակիցն ու պահանջատերն էր, մեծ սթրես ապրեց՝ լինելով մարտմեկյան ողբերգության եւ բռնությունների ականատեսը: Սթրեսը, ընկճախտը, ապա եւ լիակատար անտարբերությունը այն տիրապետող զգացողություններն ու հոգեվիճակներն են, որոնք մինչև այժմ առկա են մարդկանց տրամադրություններում: Մարտյան դեպքերին հաջորդեց արտագաղթի հերթական, շարունակվող ալիքը, սակայն «մեծ» ընդդիմության հանրահավաքային պայքարը դեռ շատերի մեջ պահում էր հույսը: Հետզհետե վատթարացող սոցիալական վիճակը, գործազրկությունը, ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը, փոքր ու միջին ձեռներեցության խոչընդոտներն ու անբավարար միջավայրը, սոցիալական անարդարությունը, ցածր աշխատավարձի պայմաններում գնաճի անհամապատասխան քաղաքականությունը, հանրահավաքային պայքարից սպասելիքների ունայնությունը եւս խթանեցին արտագաղթը:

Անձի իրավունքների անպաշտպանվածության եւ անվստահության զգացումը, սեփական հայրենիքում «արհամարիված քաղաքացու» կարգավիճակը, սոցիալ-մշակութային կյանքի անհասանելիությունը թերեւս կենսաբանականից մի փոքր բարձր պահանջմունքներ են, որոնք, սակայն, ոչ պակաս կարեւոր պատճառներ են, որպեսզի իր երեխայի ապագայով մտահոգ հայաստանցին լքի երկիրը: Մարդը միակ արարածն է, որ ունի հոգեւոր պահանջմունք, գաղափար, սոցիալ-տնտեսական պայմանները հոգեբանականին ծառայեցնելու՝ արժանապատիվ եւ ինքնաբավարարված ապրելու, ինքնավստահ զգալու, իր նշանակությունն ընդգծելու, ինքնադրսևորվելու հակումներ: Այս ամենը շատերն առայժմ տեսնում են երկրից դուրս:

Արտագաղթի հսկայական թվերը, սակայն, քիչ աղերս ունեն ներքին այն խռովքի հետ, որ կատարվում է ամեն մի անհատի հոգեկանում: Մարդու համար հեշտ ու հարմար չէ հայրենիքից հեռանալու եւ օտար ափերում բախտ որոնելու մասին որոշում ընդունելը: Իր սոցիալական միջավայրից հեռանալը յուրաքանչյուրից հոգեբանական մեծ ճիգեր է պահանջում՝ ներհասարակական հակամարտությանը գումարվում է ներանձնային առճակատումը: Արտագաղթի մասին պաշտոնական տվյալները⁸ վստահություն չեն ներշնչում⁹, սակայն չկա անկախ փորձագետների կողմից կատարվող այլընտրանքային հետազոտություն: Երկրից հեռանալով՝ մարդկանց մեջ արմատավորված ցանկությունը ստեղծել է հոգեբանորեն «արտագաղթողի» յուրատեսակ մի կարգավիճակ, որի կրողներն ինքնաբերաբար լուսանցք են մղվում, հոգեբանական օտարվածության զգացողությամբ կտրվում հասարակությունից եւ իրականությունից:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Առհասարակ՝ ներքին հակամարտություններն ու անձնային մրցակցությունը փաստում են բռնապետի գործառույթներին: Թերեւս այդ պատճառով իշխանության համար նպատակահարմար է մի մեծ ընդդիմության մեջ ամբողջացած տեսնել դժգոհ զանգվածը, մյուս կողմից էլ՝ համալրված ընդդիմությունը կարող է շահագրգռել բնակչության մեծամասնությանը եւ մարդկանց ներգրավել իր շարքերում, ինչը վտանգավոր է:

Իշխանության կողմից ընդդիմության մեծ թելի՝ ՀԱԿ-ի «գինաթափումը» կատարվեց համբերատարորեն եւ «երկխոսությամբ»: Ընդդիմության հատվածականությունը, որը միգուցե սադրում է իշխանությունը, հասարակական կյանքում նույնպես դրսեւորվում է: Հասարակության համար ամենավտանգավորն այն է, երբ մարդիկ ընտելանում են գոյություն ունեցող արժեքային խեղումներին, դառնում հանդուրժող եւ խոշոր հաշվով՝ ընկալունակ իշխանության համար պայքարի բոլոր հնարավոր միջոցներին ու մեթոդներին: Մի առիթով Կ.Խոռնին ասել է. «Մարդկանց միջեւ ներունակ թշնամական լարվածությունը հանգեցնում է մշտական վախի: Դա ուրիշների կողմից ներունակ (պոտենցիալ) թշնամանքի վախն է, որն ուժեղանում է սեփական թշնամանքի նկատմամբ վրեժի վախով»:

8 http://www.armstat.am/file/article/sv_06_11a_520.pdf

9 http://www.smsmta.am/?show_news&news_id=33

Անիվի մեջ պտույտի հաջորդ փուլը արատավոր շրջանի ապատիան է եւ թշնամանքը վարչախմբի նկատմամբ, անհուսությունն ու անելանելիությունը, որ մարդկանց մղում են քաղաքական պասիվության, որպես քաղաքացի՝ «թշնամական» համակարգի հանդեպ գիտակցված բոյկոտի: Այն, ինչով կարելի է բնորոշել երկրորդ նախագահի իշխանության վերջին տարիները, երբ քաղաքական դաշտում ցանկացած իրադարձություն մարդկանց համընդհանուր քաղաքական ակտիվության վրա չէր ազդում:

Հայաստանում կուսակցությունները, հոսանքները, շարժումները դեռեւս խիստ անհատականացված են ընկալվում, այլ ոչ գաղափարական հատկանիշով: Չանգվածային հոգեբանությունը տակավին առաջնորդի պահանջ է ներկայացնում: Սա եւս կարծրատիպ է, որն արմատավորված է եւ պահպանողական: Հենց որ հասարակությունը ստանձնի պատասխանատվություն, ինչը կայացվածության ու հասունության ցուցիչ է, կիրառարվի «առաջնորդ» երեւույթից՝ կարելորելով գաղափարական հոսքերը:

2008-ից մինչեւ հիմա կան նկատելի փոփոխություններ, մարդկանց քաղաքական գիտակցության համընդհանուր աճ: Սակայն դա դեռեւս ընդունված բացասական մշակույթից հրաժարվելու կամ հետագայում քաղաքականապես առավել ակտիվ ու մասնակցային լինելու երաշխիք չէ: Մարդկանց քաղաքական գիտակցության զարգացումը չի ուղեկցվում նաեւ արժեհամակարգի կայունությամբ:

Որեւէ իրադարձություն, միջադեպ, որը բարոյաէթիկական արժեքային համակարգով է «չափվում» ու բնութագրվում՝ հասարակության մեջ տարակարծությունների տարափի է հանգեցնում, քանզի խախտված է հասարակության բարոյաէթիկական չափորոշիչների վրա հիմնված միասնությունը, հոգեւոր, գաղափարական հարազատությունը: Չեն գտնված արժեքային կորսված առանցքի վերականգնման նոր սկզբունքներ ու նորմեր: Արժեքային քարացածության դեմ ընդվզումը, նոր մտածողության թարմությունը կոշտացած կառույցի փլուզում են ենթադրում եւ այնպիսի մի շարժ, որի արգասիքը, անտարակույս, մարդակենտրոն հասարակությունն է:

НАГОРНЫЙ КАРАБАХ. СИТУАЦИЯ «НИ ВОЙНЫ, НИ МИРА»

МАСИС МАИЛЯН

*Председатель Общественного совета по
внешней политике и безопасности НКР*

Ситуация «ни войны, ни мира» в зоне нагорно-карабахского конфликта возникла 12 мая 1994 года, когда руководители оборонных ведомств НКР, Азербайджана и Армении (С.Бабаян, М.Мамедов и С.Саркисян) при посредничестве России заключили бессрочное перемирие¹. Бессрочный характер прекращения огня подтверждается принятым этими же должностными лицами трехсторонним заявлением от 27 июля 1994 года. Согласно документу, стороны обязуются соблюдать прекращение огня вплоть до заключения Соглашения о прекращении вооруженного конфликта, которое предусматривает полное прекращение военных действий².

Прекращение огня базируется на балансе сил сторон. В отличие от других конфликтов, в нашем регионе отсутствуют международные силы по поддержанию мира. Ввод международного миротворческого контингента решением Будапештского саммита ОБСЕ обусловлен заключением между конфликтующими сторонами политического соглашения³. Азербайджан предпринимает попытки по нарушению создавшегося военного баланса

1 <http://vn.kazimirov.ru/doc10.htm>

2 <http://vn.kazimirov.ru/x014.htm>

3 Активизация действий СБСЕ в связи с нагорно-карабахским конфликтом, <http://vn.kazimirov.ru/doc11.htm>

сил в свою пользу, с целью добиться максимальных выгод за переговорным столом. Использование фактора военной дипломатии не скрывают представители руководства Азербайджана. С недавнего времени официальный Баку принял на вооружение следующую формулу: либо мир на условиях Азербайджана, либо война. Понятно, что Степанакерт и Ереван не будут играть по бакинским правилам⁴. Соблюдение баланса означает поддержание стабильности, и если одна из сторон старается нарушить этот баланс, используя нефтяные доходы, то другие стороны конфликта должны получать адекватную политическую и военно-техническую поддержку от тех государств, которые заинтересованы в региональной стабильности⁵. Ситуация «ни войны, ни мира» оказалась относительно благоприятной для продолжения государственного строительства НКР, прерванного войной 1992-1994 гг. Попытаемся рассмотреть, насколько эффективно были использованы годы перемирия для укрепления Арцахской государственности.

Государственное строительство в условиях «ни войны, ни мира»

С момента своего провозглашения НКР взялась за создание własных структур на основе общепринятого принципа разделения властей – на законодательную, исполнительную и судебную. Однако развязанная Азербайджаном широкомасштабная война против НКР внесла серьезные коррективы в процесс государственного строительства. К лету 1992 года азербайджанскими войсками было оккупировано около половины территории республики, и чтобы противостоять новым вызовам, чрезвычайно остро встала необходимость в централизации власти с целью оперативного решения задач, проведении мобилизации всех внутренних людских и материальных ресурсов. Вот почему, создав поначалу парламентскую форму правления, власти республики вынуждены были затем пойти на фактическое ограничение полномочий парламента и правительства, демократических прав и свобод граждан. В августе 1992 года Президиумом Верховного Совета НКР было принято решение о введении в республике чрезвычайного положения и создании Государственного комитета обо-

4 Интервью автора изданию New Caucasus, <http://www.newcaucasus.com/index.php?newsid=4580>

5 М.Саркисян, М.Маилян. «Императивы пересмотра принципов мирного урегулирования нагорно-карабахского конфликта». <http://theanalyticon.com>

роны (ГКО) НКР с передачей ему всей полноты исполнительной и части законодательной власти⁶.

Необходимость защиты молодой республики императивно выдвинула на первый план задачу создания боеспособной армии как основного гаранта безопасности НКР и ее народа. Посредством объединения под единым командованием разрозненных и автономно действовавших отрядов самообороны была сформирована регулярная Армия обороны – важный государственный институт и гарант безопасности НКР.

Надо сказать, ГКО НКР удалось в экстремальных условиях решить возложенные на него задачи, в 1993-1994 гг. добиться перелома на фронте и обеспечить безопасность республики и ее граждан. После заключения в мае 1994 г. Арменией, Азербайджаном и Нагорным Карабахом трехстороннего соглашения о перемирии сама жизнь подсказала необходимость перехода к демократическим формам правления на основе четкого разделения полномочий властных структур. Верховный Совет НКР приостановил действие Государственного комитета обороны и в ноябре 1994 г. принял Закон «О Президенте НКР», тем самым, введя в республике институт президентства, что явилось качественно новым шагом в становлении государственности НКР, развитии ее государственного устройства. Вначале, в декабре 1994 года, президент НКР был избран парламентом сроком на два года, но уже в ноябре 1996 года – всенародным голосованием.

В целом за историю независимой государственности НКР в республике было проведено четыре прямых всенародных выборов президента (1996-ой, 1997-ой, 2002-ой, 2007-ой гг.). Все они проходили в присутствии независимых международных наблюдателей, которые неизменно давали им высокую оценку, как с точки зрения организации, так и процедуры голосования.

В соответствии с Конституцией НКР президент является главой государства, гарантом суверенитета, независимости, территориальной целостности и безопасности НКР, Верховным главнокомандующим Вооруженными Силами НКР. Он представляет НКР в международных отношениях, осуществляет общее руководство внешней политикой. Президент Республики следит за соблюдением Конституции, обеспечивает нормальное функционирование законодательной, исполнительной и судебной властей.

6 Л.Мартиросян, В.Багирян «Процесс самоорганизации карабахского общества после развала Советского Союза», журнал «АНАЛИТИКОН», www.theanalyticon.com

С окончанием военной фазы азербайджано-карабахского конфликта Нагорный Карабах вступил в очередной этап государственного строительства, предполагающий совершенствование структуры органов власти и управления. Жизнь диктовала необходимость реформирования также высшего органа законодательной власти – Верховного Совета НКР. Прежний парламент созыва 1991 года оказался в новых условиях крайне громоздким и неэффективным, а потому претерпел качественные и количественные изменения. 30 апреля 1995 года в республике прошли досрочные парламентские выборы, в результате чего был сформирован парламент нового типа, который вместо прежних 81 состоял уже из 33 депутатов и был способен действительно реагировать на динамику развития жизни, изменения в общественно-политической, социально-экономической и других сферах. Почти через год, 19 марта 1996 года, Верховный Совет был переименован в Национальное Собрание НКР.

Всего за годы независимости в Нагорно-Карабахской Республике было проведено пять парламентских выборов. Впервые за практику парламентских выборов в Нагорном Карабахе смешанная мажоритарно-пропорциональная избирательная система была применена в 2005 году, при этом, однако, в парламенте преобладали мажоритарные места.

Последние выборы в Национальное Собрание НКР прошли 23 мая 2010 года. На этот раз число пропорциональных мест пусть и незначительно, но превысило число мажоритарных – 17 против 16. По итогам выборов в Национальное Собрание вошли партия «Азат Айреник» («Свободная Родина»), Демократическая партия Арцаха и Армянская революционная федерация «Дашнакцутюн». В Национальном Собрании были сформированы парламентские фракции «Айреник» («Родина») – 14 мест, «Демократия» – 10 мест, «Дашнакцутюн» – 6 мест и депутатская группа «Арцахатун», состоящая из 3 независимых депутатов.

Полномочия парламента регламентируются Конституцией НКР и Законом «О Национальном Собрании НКР». Право законодательной инициативы принадлежит президенту НКР, депутатам и Правительству республики. Члены парламента избираются сроком на 5 лет. В структуру нынешнего Национального Собрания входят семь постоянных комиссий.

Помимо президентских и парламентских выборов в НКР раз в три года проводятся выборы в органы местного самоуправления. Члены муниципалитетов на основе всеобщего, равного, прямого избирательного пра-

ва тайным голосованием избирают органы местного самоуправления, Совет старейшин и главу общины, в том числе и мэра столицы республики – Степанакерта. Очередные выборы в органы местного самоуправления пройдут осенью 2011 года.

В послевоенный период шли активные процессы совершенствования системы государственной власти, и важнейшим шагом к дальнейшему укреплению государственности Нагорно-Карабахской Республики стало принятие 10 декабря 2006 года на всенародном референдуме Конституции НКР.

Надо отметить, что хотя до 2006 года у республики не было своей конституции, однако в ней действовали необходимые для нормальной деятельности государства конституционные законы, в которых были закреплены все основополагающие положения, на основе чего были сформированы органы государственной власти и управления, определены основные принципы гражданства НКР и т.д. Принятие Основного закона, обладающего высшей юридической силой, явилось результатом общественного согласия и стало логическим завершением процесса провозглашения в 1991 году НКР и последовавшего за этим 15-летнего периода государственного строительства. Именно с принятием Конституции начался этап конституционной истории Нагорного Карабаха, ибо именно тогда были заложены основы конституционного строя НКР, закреплены международно-признанные права и свободы человека и гражданина.

Приняв 2 сентября 1991 года Декларацию о провозглашении НКР и 6 января 1992 года – Декларацию о государственной независимости республики, народ НКР фактически высказался за строительство основ независимого демократического государства. Не случайно обе декларации стали базисными документами и впоследствии легли в основу нынешней Конституции, которая провозгласила основные права и свободы человека высшей ценностью.

Принятию Конституции предшествовали смена общественного строя, переход экономики к рыночным отношениям, развитие плюрализма, непосредственное осуществление власти народом путем проведения президентских и парламентских выборов и выборов органов местного самоуправления, а также навязанная Азербайджаном война. Все это не могло не отразиться на общественно-политической и социально-экономической жизни республики, что требовало коррекции действующего законодательства. Исходя из этого, в течение первых двух лет после принятия Конституции действующее законодательство было приведено в соответствие с Основным законом республики.

Разумеется, государственное строительство – это процесс непрерывный, и на каждом его этапе может возникнуть необходимость внести в законы соответствующие коррективы.

В соответствии с Конституцией НКР, высшим органом исполнительной власти НКР является Правительство, которое состоит из премьер-министра, вице-премьера и министров. Премьер-министра назначает президент республики с согласия Национального Собрания. По предложению премьер-министра президент НКР назначает других членов Правительства. В настоящее время в структуру Правительства НКР входят 12 министерств. Кроме того, при Правительстве НКР действуют Полиция НКР, Служба национальной безопасности НКР, Служба спасения, ряд других органов управления.

Согласно Конституции НКР судебная система в республике состоит из судов общей юрисдикции первой инстанции, Апелляционного Суда и Верховного Суда, а также предусмотренных законом специализированных судов. Высшим судебным органом НКР является Верховный Суд, состоящий из Конституционной и Кассационной палат. Председатель и другие судьи Верховного Суда назначаются парламентом по предложению президента республики.

В качестве гаранта защиты прав и свобод граждан в апреле 2008 года в республике был введен институт Защитника прав человека. Он был создан в соответствии с основополагающими принципами, относящимися к статусу национальных институтов, занимающихся защитой прав человека, которые закреплены в резолюции Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 1993 года. Деятельность Защитника прав человека регламентируется Конституцией и законами НКР. Основные функции омбудсмана как независимого должностного лица – это содействовать восстановлению нарушенных прав и свобод человека, совершенствованию законодательства НКР о правах человека и гражданина и приведению его в соответствие с общепризнанными принципами и нормами международного права. В августе 2009 года решением Правления Европейского института омбудсмана (ЕИО) – исполнительного органа института, Защитник прав человека НКР был принят в члены ЕИО.

Можно констатировать, что Нагорно-Карабахская Республика является де-факто состоявшимся государством, прошедшим через сложные процессы государственного строительства в тяжелых условиях внешней военной угрозы. Несмотря на то, что все эти годы Нагорный Карабах в силу своей юриди-

ческой непризнанности был лишен возможности пользоваться поддержкой международных структур, тем не менее, ему удалось преодолеть последствия развязанной Азербайджаном войны и продолжить процесс развития своих государственных институтов⁷. В республике созданы и функционируют дееспособные органы государственной власти и управления, которые выгодно отличаются от аналогичных структур многих международно-признанных стран.

Поствоенная экономика

К реформированию советской плановой экономики в Карабахе приступили на закате советской власти. К моменту провозглашения Нагорно-Карабахской республики в 1991 году основатели государства были твердо убеждены, что экономика Арцаха должна быть свободной⁸. В Декларации о независимости 1992 года говорилось также о будущих экономических отношениях: «Экономика НКР зиждется на равноправии всех видов собственности и на принципе предоставления всем гражданам Нагорно-Карабахской республики возможностей для полноценного и свободного участия в экономической жизни»⁹. В статье 9 принятой уже в 2006 году Конституции, гарантированы свобода экономической деятельности, экономическая конкуренция, свободное развитие и равная защита всех видов собственности¹⁰. В 1991 году приступить к экономическим реформам не представлялось возможности. Начавшийся вооруженный конфликт с Азербайджаном «отложил» реализацию данного намерения на несколько лет.

Заключенное в 1994 году перемирие позволило решать внутренние проблемы и приступить к денационализации экономики и ее либерализации. Но прежде стране нужно было устранить последствия войны. Ущерб, нанесенный экономике НКР, был оценен в 5 млрд. долларов, 2 млрд. из них – ущерб сельскому хозяйству¹¹. Населенные пункты на севере и юго-восто-

7 Там же

8 ДЕКЛАРАЦИЯ О провозглашении Нагорно-Карабахской Республики, <http://www.president.nkr.am/ru/nkr/nkr1>

9 ДЕКЛАРАЦИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ РЕСПУБЛИКИ, <http://www.president.nkr.am/ru/nkr/nkr2>

10 Конституция Нагорно-Карабахской Республики, <http://www.president.nkr.am/ru/constitution/>

11 См. www.shoushi.nk.am

ке Нагорного Карабаха оккупированы до сих пор. Около 10 тыс. гектаров орошаемых земель находится под контролем противника, 8 тыс. гектаров заминировано. 2 тыс. гектаров садовых плантаций и 10 тыс. гектаров виноградников сожжены дотла. Ситуация «ни войны, ни мира» не позволяет в полной мере использовать экономический потенциал всех территорий.

1995 год положил начало экономическим реформам. Сначала были либерализованы цены, в результате чего на рынке появился недостаток продуктов, но покупательная способность населения оставалась все еще невысокой, средняя зарплата занятых в хозяйстве в 1995 году составляла 4126 драмов (AMD). Именно в этом году началась девальвация драма. Но, несмотря на это, появились первые частные предприниматели. Началось активное формирование законодательной базы для перехода к новой экономической формации. Несмотря на цивилизованные методы, применяемые на государственном уровне, именно в те годы началось расслоение общества. Невысокие доходы государственных служащих, вынужденный простой промышленных предприятий, практически не контролируемая ситуация в сельском хозяйстве, ряд других субъективных факторов привели к неравномерному распределению государственных благ.

Государственные предприятия были реорганизованы в закрытые акционерные общества. Но в результате войны и продолжающейся транспортной блокады арцахским предприятиям пришлось распрощаться с прежними партнерами и рынком сбыта. Невежественный маркетинг (руководители бывших советских предприятий продолжали уповать на государственный заказ, который сокращался год от года, обрекая предприятия на простой), а также отсутствие внутренних реформ в соответствии с требованиями рынка и процесса технического перевооружения, привели к тому, что предприятия перестали функционировать.

С установлением перемирия и до 2000 года, были предприняты шаги по восстановлению инфраструктуры, разрушенной во время войны. В 1999 году активизировался процесс приватизации государственного имущества. Если в результате приватизации земли и иной собственности крестьяне безвозмездно получили в собственность средства производства, то горожане были начисто лишены этой возможности. Возможность принять участие в приватизации государственной собственности получили далеко не все граждане НКР¹².

Крупные предприятия так и не нашли инвесторов, и их приватизация произошла в виде отчуждения по частям. Примечательно то, что созданные на их основе небольшие предприятия и сейчас работают с сомнительной рентабельностью, так что, сложно оценить эффективность приватизации по частям. Ни одно из приватизированных предприятий не оказывает влияния на сокращение объемов импорта, некоторые из них даже работают на ввозимом сырье¹³.

Иначе складывалась судьба предприятий, которые было решено не приватизировать по частям и оставить под патронажем государства. Скажем, объединенная швейная и обувная фабрики благодаря госзаказу сохранили существование и работают по сей день. При этом, удельный вес промышленности в ВВП 2000 года составил всего 7.2%. Причем, спад был зафиксирован практически во всех отраслях, за исключением тех, что работали на местном сырье. Речь идет о деревообрабатывающей и пищевой промышленности.

Рост промышленного производства произошел в 2000-2006 гг. В этот период в Карабахе были созданы новые предприятия и даже отрасли. Расширилась география и объемы иностранных инвестиций. Уже в 2006 году удельный вес промышленности в ВВП составил 18.4%. Выросли объемы строительства. Меры по восстановлению разрушенных инфраструктур привели к развитию энергетики, транспорта, связи¹⁴.

Изменилась и структура промышленности в соответствии с видом собственности на предприятия. Если в 2000 году частный сектор производил 25% промышленной продукции, то в 2005 – уже 80%. Государство стало внедрять в экономику инвестиции в виде кредитования средних и малых предприятий: в 2003-2006 гг. объем инвестиций составил около 2 млрд. драмов.

В 2004 году горнодобывающее предприятие «Бейзмэтлс» получило ключевую роль не только в обеспечении объемов промышленности, но и в структуре ВВП. Горнорудная промышленность за последние годы вышла на ведущие позиции в экономике. Во время экономического форума «Бридж-2010» владелец компании «Бейзмэтлс» Валерий Межлумян заявил, что компания завершает разведку месторождения Цахкашен в Мартакертском районе, разработка которого требует 500 млн. долларов инвестиций, с условием возврата инвестиций через 4-5 лет.

13 Там же

14 Статистический справочник НКР, 2007

По итогам 2010 года компания «Бейзмэтлс», которая занимается добычей меди и золота, выплатила в бюджет НКР 3 млрд. 559 млн. драмов или примерно 20 % бюджета. Лидером в области телекоммуникаций является компания «Карабах Телеком», созданная за счет крупных иностранных инвестиций. За 2010 год в бюджет НКР выплачено 1 млрд. 336 млн. драмов или около 10 % бюджета.

Кроме того, «Карабах Телеком» ежегодно тратит на благотворительные программы, в основном в сфере здравоохранения, 500-600 миллионов драм¹⁵. Компания начала новый этап инвестиций для развития сети интернет, включая проведение оптико-волоконного кабеля. В 2011 году планируется обеспечить 3G покрытие всей территории НКР.

Энергетика является той самой отраслью, с которой НКР может выйти на региональный рынок. Возведены 2 малые ГЭС, еще 3 будут пущены в эксплуатацию в 2011 году. После возведения малых ГЭС общей мощностью 30 мегаватт будет производиться более 350 млн. кВт/ч электроэнергии, часть которой будет экспортироваться.

Сделан также первый шаг, позволяющий гражданам стать совладельцами государственной собственности – каждый может стать акционером Открытого акционерного общества «АрцахГЭС», число акционеров которого достигло 1200 человек. События во внешнем мире также оказывают свое воздействие. Подорожание энергоносителей актуализирует энергетические проекты и планы по обеспечению экономической самодостаточности¹⁶.

Благодаря инвестициям в сферу виноградарства объемы урожая по сравнению с 2000 годом удвоились. Эти показатели сказались и на производстве алкогольных напитков, удельный вес которого в пищевой промышленности был довольно велик. В выращивании зерна был зафиксирован значительный прогресс за счет экстенсивного земледелия и расширения почти вдвое посевных площадей.

Восстановление социальных инфраструктур и коммуникаций не могло происходить за счет средств одного Карабаха. Армянская диаспора вложила в возрождение Карабаха немало средств. На средства диаспоры были восстановлены школы, водопроводы, объекты социального значения.

15 Правительство НКР и «Карабах Телеком» подписали меморандум о сотрудничестве, <http://www.panorama.am/ru/health/2008/04/26/xt/>

16 Интервью премьер-министра НКР Ара Арутюняна журналу Аналитикон, N 3 (15) / 2010 г, http://analyticon.org/2010/N4/3_archive.pdf

Всеармянский фонд «Армения», созданный в 1992 году, вложил в развитие Арцаха более 100 млн. долларов. Благодаря пожертвованиям мирового армянства отремонтирована единственная автомагистраль, связывающая Карабах с внешним миром, а также 170-километровая магистраль Север-Юг, соединяющая между собой районы республики. Сейчас на средства фонда реконструируется ирригационная система республики. Кроме того, представители диаспоры вкладывают средства и в создание производственно-развлекательных центров, которые привлекают туристов и обеспечивают работой жителей окрестных сел.

Немаловажную роль в поддержании потребительского спроса и росте доходов населения играют частные трансферты. Большая часть выходцев из Карабаха продолжают поддерживать связь с родиной. Бюджетный дефицит покрывается за счет межгосударственных кредитов, предоставляемых правительством Армении. Уже более десяти лет по решению Конгресса Соединенные Штаты Америки оказывают Нагорному Карабаху непосредственную помощь, которая в основном направляется на ликвидацию последствий войны, удовлетворение гуманитарных потребностей республики.

В 2007 году сельское хозяйство, энергетика, туризм, горнодобывающая промышленность, информационные технологии были провозглашены приоритетными направлениями экономики, а сельское хозяйство стало рассматриваться как локомотив для остальных отраслей. По мнению карабахского исследователя Лусине Аванесян, в какой-то степени были учтены упущения прежних лет. Уже в 2008 году по каналам Фонда по содействию селу и сельскому хозяйству крестьянам стали поступать государственные средства. На сегодняшний день крестьянам для посевных работ было выделено 4 млрд. 70 млн. драмов в виде ссуд. Начался процесс обновления сельхозтехники.

Предполагается, что продолжающиеся инвестиции приведут к росту сельскохозяйственного производства и существенно улучшат состояние порядка 18 тыс. мелких крестьянских хозяйств. Есть тенденции объединения крестьянских хозяйств в кооперативы и крупные агрофирмы. Нагорный Карабах остается страной, импортирующей продукцию сельского хозяйства и перерабатывающей промышленности, затрачивая на это 25-30 млрд. драмов в год. Целью политики в области сельского хозяйства является как раз изменение этой ситуации.

По мнению специалистов, потенциала сельскохозяйственного развития Нагорного Карабаха достаточно для того, чтобы накормить не только НКР, но и Армению. Земли сельскохозяйственного назначения на душу населения в Карабахе гораздо больше, чем в других местах, и на каждого человека выпадает порядка полугектара обрабатываемых земель. Проблема в том, что основной отраслью остается производство зерна, несмотря на попытки правительства поощрять производство и других культур. По мнению академика Российской академии наук Абея Аганбекяна, локомотивом арцахской экономики может стать животноводство. Доклад группы академика Аганбекяна был передан правительству НКР в феврале 2011 года.

За последние несколько лет были предприняты шаги по восстановлению перерабатывающей промышленности. Молочный комбинат Арцахкат покупает сырье у местных производителей. Под государственным патронажем было создано предприятие Арцахфрут по производству консервированной плодоовощной продукции, которое уже с успехом экспортирует свой товар за рубеж. В докладе академика Аганбекяна отмечено, что рыночный спрос на продукцию Арцахфрут гораздо больше того, что производится на предприятии. В Арцахе обращается особое внимание на расширение орошаемых площадей. По плану правительства к 2013 году будут орошаться 15 тыс. га земель. Об эффективном использовании водных ресурсов власти заговорили еще 10 лет назад, но ощутимых результатов удалось достичь лишь за последние несколько лет: площади орошаемых земель почти удвоились¹⁷.

Повышение жизненного уровня населения является для Нагорного Карабаха жизненно важным фактором. За 20 лет, безотносительно экономической политики, доходы населения выросли, но расслоение общества, наличие уязвимых категорий ставит перед государством новые задачи. В расходной части государственного бюджета Нагорного Карабаха львиную долю занимают социальные расходы. Повышение собственных доходов и сокращение объемов государственных ссуд является главной задачей, и ее выполнение позволит проводить более свободную социальную политику, особенно, по части борьбы с инфляцией.

По итогам 2010 года ВВП на душу населения составил 823,2 драмов /2203 доллара/. Примечательно, что в кризисном 2009 году был обеспечен

рост ВВП, который составил чуть более 13 процентов, а в 2010 – 9.1%¹⁸. По прогнозам специалистов, в Арцахе можно в полтора раза увеличить объемы растениеводства и в 3 раза – животноводческой продукции. Можно удвоить нынешние показатели сельскохозяйственного производства и сократить импорт продовольственных товаров. По завершении ныне реализуемых энергетических проектов Арцах больше не будет импортировать электроэнергию. Развитие производства на основе биотоплива приведет к сокращению объемов используемого газа и электроэнергии и появлению новой продукции, которая будет направляться на экспорт¹⁹.

Параллельно развитию горнодобывающей промышленности будут осуществляться проекты по развитию туризма, и эта отрасль получит достойное место в экономике НКР. Туризм может стать важнейшей отраслью карабахской экономики. Причем, лучшие перспективы есть у исторического, этнического и экологического туризма. Карабах уже сейчас посещают до 8000 человек в год, большинство из них – этнические армяне. Для них уже построено пять гостиничных комплексов, проектируются новые с учетом мировых тенденций в этой сфере, а также местного колорита, ремонтируются дороги, ведущие к историческим памятникам, реставрируются сами памятники, создаются развлекательные зоны.

Развитие рыночной экономики, адаптированной к местным условиям, может привести к пропорциональному развитию районов республики и отдельно взятых крупных хозяйств. В итоге все подконтрольные НКР территории будут окончательно интегрированы в экономику НКР²⁰.

Становление гражданского общества в НКР в послевоенные годы

Война привнесла новые правила игры в самоорганизацию общества. Первые годы поствоенной ситуации «ни войны, ни мира» не являлась благодатной почвой для демократического развития. Имеющиеся трудности развития третьего сектора присущи всему постсоветскому пространству, но здесь есть и своя специфика. С одной стороны, как в Армении, Азербайджане и других постсоветских странах, власти НКР не очень за-

18 Принцип «мир в обмен на территории» неприемлем – интервью президента Нагорного Карабаха, <http://news.am/rus/news/63210.html>

19 Л.Аванесян «Экономика и конфликт», www.theanalyticon.com

20 Там же

интересованы в независимом гражданском обществе, сильных неправительственных организациях и в основном помогают подконтрольным им НПО. С другой стороны, карабахские НПО оказались меж двух огней из-за того, что, в силу непризнанности Нагорного Карабаха, многие международные неправительственные организации попросту избегают контактов с карабахскими общественными организациями.

По данным Государственного регистра Карабаха, общественный сектор НКР ныне насчитывает 165 НПО. Около 30 из зарегистрированных организаций – спортивные федерации и клубы, 7 – молодежные, 3 – журналистские организации, много НПО социальной направленности, а также творческих и культурных организаций. Сколько организаций можно назвать действующими, трудно сказать, можно лишь заметить, что таких организаций немного. Недавно на страницах журнала «Аналитикон» («Аналитикон», № 11/23) развернулась интересная дискуссия на эту тему, в которой участвовали руководители ведущих НПО и поделились своими соображениями по поводу проблем и перспектив развития третьего сектора. В чем главная проблема, тормозящая развитие?

По мнению координатора Нагорно-карабахского комитета «Хельсинкская инициатива-92» Карена Оганджяна, за исключением НКК «ХИ-92», Степанакертского Пресс-клуба и группы блоггеров, все остальное поле гражданского сектора является филиалом правительства и властей НКР. И проблема не в законодательном поле. Координатор считает, что законодательное поле в НКР, в принципе, позволяет развиваться третьему сектору. Руководитель НПО «Институт народной дипломатии» Ирина Григорян констатирует, что, согласно «Закону об общественных организациях», государство гарантирует защиту интересов и прав общественных организаций. На ее взгляд, ошибочно мнение, что НПО является неким противовесом или оппозицией государству. Члены НПО – это граждане государства, которые ставят перед собой задачи, отнюдь не идущие вразрез с государственными интересами, а, наоборот, заполняющие определенную нишу государственных программ.

Руководитель управления информации и по связям с общественностью Правительства НКР Грант Алексанян считает, что государство должно уточнить свои отношения с общественным сектором. Вот уже три года значительная часть общественных организаций республики финансируются прямыми постановлениями исполнительной власти. В 2008 году государс-

твенная поддержка общественному сектору составила 50 млн. драмов, а в 2009-2010 гг. эта сумма выросла до 60 млн. ежегодно. Возросло также число финансируемых НПО: на данный момент содействие от правительства получают 19 организаций и 4 негосударственные газеты.

В третьем секторе появились два полюса – организации, получающие господдержку и так или иначе поддерживающие власть, и организации, сотрудничающие с международными организациями, которые ведут независимую политику. Правда, есть организации, успешно сочетающие эти два направления. Общая атмосфера переговорного процесса по политическому урегулированию карабахской проблемы оставила свой отпечаток на общественном сознании Нагорного Карабаха. Прискорбно, но факт: все издержки и недостатки переговорного процесса, неправильный формат, смещение причинно-следственных связей и нездоровый, не доверительный дух самих переговоров привели к тому, что карабахцы с недоверием и апатией следят за процессом.

Наличие нарастающей военной угрозы, сопровождающейся тотальной антиармянской пропагандой, тормозит внутренние процессы и отрицательно влияет на общественное развитие, так как главенствующим становится фактор безопасности. К примеру, среди населения еще силен комплекс боязни кардинальных демократических преобразований. И в результате – теория об умеренной демократии до лучших, безопасных времен. В этом плане симптоматичным является философский диалог-спор между государственной и оппозиционной газетами в Карабахе. В очередном номере государственной газеты на первой полосе крупным шрифтом была напечатана следующая мысль: «Если мне скажут: на чашах весов с одной стороны – демократия, с другой – безопасность страны, я выберу последнюю. И никто не имеет права упрекнуть меня за это!» Оппозиционная газета перепечатала это, разместив рядом известное изречение Бенджамина Франклина: «Тот, кто готов обменять свою свободу на безопасность, не достоин ни свободы, ни безопасности». Вот так – два мнения, два принципа, две философии и психологии. И никто толком не объясняет, почему демократию следует рассматривать как угрозу национальной безопасности. Так или иначе это миф, развенчание которого сильно повлияло бы на демократизацию НКР²¹.

21 Г.Багдасарян «Демократизация и миротворчество», www.theanalyticon.com

Выборные процессы

Последние выборы в Национальное собрание НКР состоялись 23 мая 2010 года. Как было отмечено выше, это были пятые по счету парламентские выборы со времени провозглашения независимости страны. Первые выборы состоялись 28-го декабря 1991 года – через две с половиной недели после проведения референдума о независимости 10 декабря. Самыми демократичными можно, пожалуй, счесть первые парламентские выборы на волне карабахского движения, участники которых имели равные стартовые условия. Впоследствии в избирательные процессы был привнесен доселе неизвестный ресурс – административный. И так уж случилось, что демократический всплеск 80-х годов выкинул страну на берег однополярного общества²².

Вот в таких непростых условиях выживает карабахская демократия. Именно выживает, хотя был момент, когда казалось, что мы станем очевидцами еще одного демократического всплеска «а-ля 1988». Символично, что начало новой волне положила новосозданная партия «Движение-88», лидер которой победил в 2004 году на выборах мэра столицы НКР г. Степанакерта. Сам факт избрания мэра столицы – уже примечательный результат, так как в регионе градоначальника избирают, а не назначают только в Карабахе (в Армении только в мае 2010 года состоялись первые выборы мэра г. Еревана). Выборы стали приятным сюрпризом для карабахского общества и неприятным для властей. Последние, скорее всего, недооценили силу оппозиции и, как следует, «не подготовились» к выборам. Зато в полной готовности встретили очередные парламентские выборы через год – в 2005 году. Тогда оппозиция потерпела сокрушительное поражение: у оппозиционного предвыборного блока «Дашнакцутюн – Движение-88» оказалось всего 3 депутатских мандата из 33. В преддверии очередных президентских выборов летом 2007 года полностью ослабленная карабахская оппозиция не нашла другого выхода, кроме как не выдвигать собственного кандидата и поддержать кандидата от власти.

Принято считать, что любые общегосударственные выборы в НКР являются для арцахцев дополнительными аргументами в диалоге с международной общественностью и Азербайджаном. По мнению местных экспертов, выборы в НКР выгодно отличаются от выборов в Армении и еще

22 Там же

больше – от выборов в Азербайджане. В чем принципиальная разница? Выборы в Арцахе свободные, но не справедливые. Конечно, это лучше, чем несвободные и несправедливые выборы. Но с другой стороны, мы еще далеки от истинной демократии. Свободные потому, что нет насилия, нет участия дворовых авторитетов, дубинка не является инструментом политехнологии, не стреляют и т.д. А несправедливые потому, что административный ресурс продолжает делать свое черное дело, и политические силы изначально находятся в неравных условиях²³.

Состояние «ни войны, ни мира» и полное отсутствие каких-либо официальных межгосударственных отношений между сторонами конфликта являются серьезным препятствием для нормального развития каждой из конфликтующих сторон, что негативным образом отражается также на темпах демократических преобразований в вовлеченных в конфликт госструктурах. Предполагаются два выхода из ситуации, две концепции. Первое – лишь скорейшее решение карабахской проблемы может способствовать нормальному процессу государственного строительства и становлению подлинной демократии. И второе – только после становления подлинной демократии и гражданского общества возможно политическое урегулирование проблемы. Обе концепции по-своему правы, однако недостаточны по своей сути. По мнению Гегама Багдасаряна, выбора, по большому счету, у нас нет, и, скорее всего, нужно совместить оба направления, при этом, все же, сделав акцент на демократизацию. Создание условий для роста демократии, по мнению экспертов, в любом случае должно опережать урегулирование проблемы.

Впрочем, у Карабаха есть одна серьезнейшая проблема. Многие у нас, всё же, уверены, что пока не изменится ситуация в Армении, ожидать перемен в Карабахе не следует. Есть еще один серьезный фактор, препятствующий нормальному государственному строительству в Армении и НКР. Это два «сообщающихся сосуда» – сильное влияние властей Армении на карабахское руководство с одной стороны, и карабахский фактор, как определяющий, во внутривнутриполитической жизни Армении – с другой. Это тот гордиев узел, развязка которого была бы полезной как для урегулирования карабахской проблемы, так и для государственного строительства²⁴.

23 Там же

24 Там же

Развитие демократии имеет для НКР две важные функции. Во-первых, гражданам НКР было бы комфортно жить в своей стране, где полноценно соблюдаются права человека, и царит законность. Во-вторых, демократия для НКР имеет важную внешнеполитическую функцию. Развитые демократические страны, исходя из собственной системы ценностей, понимают, что в демократическом плане более развитое общество не может управляться авторитарным режимом другого государства. В большинстве стран постсоветского пространства наблюдается откат от демократических ценностей. Для достижения международного признания НКР власти, политические партии и общество обязаны оградить Нагорно-Карабахскую Республику от этой опасной тенденции²⁵.

Формирование внешней политики НКР

Переговоры о прекращении огня между конфликтующими сторонами проходили при посредничестве России с декабря 1993 по май 1994 года. 5 мая 1994 года в Бишкеке (Киргизия) была принята трехсторонняя декларация парламентских делегаций сторон конфликта под эгидой Межпарламентской Ассамблеи СНГ²⁶. 12 мая 1994 года было оформлено трехстороннее соглашение о прекращении огня. 16 мая в Москве прошла встреча министров обороны конфликтующих сторон и министра обороны России. Подготовленное соглашение по военно-техническим мерам было подписано министрами обороны РФ и Армении, а также Командующим Армии Обороны НКР. Министр обороны Азербайджана был срочно отозван в Баку и не подписал документ.

С марта по декабрь 1994 в Москве проводились трехсторонние переговоры по выработке Большого политического соглашения при посредничестве МИД России. В декабре 1994 года в Будапеште НКР была признана самостоятельной стороной конфликта на уровне саммита ОБСЕ²⁷. Будапештский саммит решил консолидировать посреднические усилия России и ОБСЕ. Был создан институт сопредседательства Минской кон-

25 Демократия для НКР имеет важную внешнеполитическую функцию, <http://www.regnum.ru/news/1364626.html>

26 БИШКЕКСКИЙ ПРОТОКОЛ, <http://www.vn.kazimirov.ru/doc9.htm>

27 Признание за Нагорным Карабахом статуса стороны в конфликте произошло в рамках Минской Группы СБСЕ в сентябре 1993 года, <http://www.regnum.ru/news/1165704.html>

ференции и группы²⁸. С начала 1995 года переговоры перешли в формат Минской группы ОБСЕ.

Вышеотмеченные события и логика установления перемирия диктовали необходимость активного формирования самостоятельной внешней политики НКР. Во-первых, НКР как отдельная сторона, подписала соглашение о прекращении огня 12 мая 1994 года. Во-вторых, руководство Нагорного Карабаха получило легальный выход на ОБСЕ и входящие в посредническую группу страны через признанный этой организацией статус НКР, как стороны в конфликте. Следует отметить, что уже с сентября 1991 года руководство НКР проводило двусторонние переговоры с посещающими НКР высокопоставленными лицами других стран и международных организаций. Принимались обращения в международные организации. НКР пользовалась посредническими усилиями соседнего Ирана. Установились контакты с представителями созданной 24 марта 1992 года Минской группы ОБСЕ. В 1993 году возникла необходимость учреждения МИД НКР и постоянных представительств НКР в Ереване, Москве и Париже. В настоящее время функционируют постпредства НКР также в Вашингтоне, Берлине, Бейруте и Сиднее.

Вплоть до 1997 года НКР участвовала в переговорах в рамках Минской группы ОБСЕ. С 1998 по 2011 годы – на фоне перевода переговоров в формат президентов Армении и Азербайджана и глав МИД этих стран, внешнеполитическая деятельность НКР по урегулированию локализовалась в практике контактов с сопредседателями Минской группы ОБСЕ. По мнению президента Степанакертского Пресс-клуба Гегам Багдасаряна, выдавливание карабахской стороны из переговорного процесса было серьезным упущением. Главным виновником этого считается Азербайджан, не желающий садиться за стол переговоров с карабахцами. Так оно и есть, однако очень многое зависело также от позиций официального Еревана и Степанакерта. Фактически, Армения монополизировала права двух армянских государств в переговорном процессе. Это очень важный инструмент для руководства Армении в плане престижа и влияния, а также повышения своего веса в глазах международных акторов. Проще говоря, для сохранения власти и нейтрализации самостоятельных и нелицеприятных веяний из Карабаха. Такая ситуация была выгодна и карабахскому

28 Из итогового документа Будапештского саммита ОБСЕ от 6 декабря 1994 г., <http://www.vn.kazimirov.ru/doc11.htm>

руководству, полностью обезопасившему себя от ответственности в урегулировании и получившему свободу действий во внутренней жизни. Но это было ущербным для обществ Армении и Карабаха, да и для переговорного процесса в целом, так как карабахско-азербайджанские отношения, вне зависимости даже от конкретных результатов, таят в себе больше ресурсов для наведения мостов доверия²⁹.

Одновременно с искажением переговорного формата, произошло разделение внешнеполитического курса на курс международного признания и курс урегулирования. Расширились контакты с представителями Совета Европы и Европарламента, а также, внешнеэкономические отношения с армянской диаспорой, Ираном и рядом других стран. Совершенно новая ситуация начала складываться после международного признания Косово под патронажем Запада в феврале 2008 года и последовавшего после этого признания Абхазии и Южной Осетии со стороны России. На ситуацию повлиял процесс нормализации армяно-турецких отношений, который в настоящее время воспринимается как «посягательство» на один международных параметров статус-кво, что свидетельствует о конце прежней конфигурации нагорно-карабахского конфликта и намерении Турции принять активное участие в процессе его урегулирования. Ведущие державы противопоставили Турции принцип «не увязывания» проблем армяно-турецкого сближения с карабахской проблемой.

Так называемые «мадридские принципы» карабахского урегулирования были частично обнародованы в конце 2008 года. Впоследствии, принципы, закрепленные в Хельсинкском заключительном акте – неприменения силы или угрозы силы, территориальной целостности, равноправия народов – самоопределения вошли в заявления президентов стран-сопредседателей Минской группы сделанных 10 июля 2009 года в Л'Аквили (Италия)³⁰, а затем и 26 июня 2010 года в Мускоке (Канада)³¹. Выделение в этих заявлениях принципа «равноправия и самоопределения народов» не имело бы значительного смысла, если бы не последовавшие неожиданно процессы на арене ООН. На 64-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН 18 декабря

29 Г.Багдасарян «Демократизация и миротворчество», [www. theanalyticon.com](http://www.theanalyticon.com)

30 Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Joint-Statement-on-the-Nagorno-Karabakh-Conflict/

31 G8 Summit: Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict, <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/g8-summit-joint-statement-nagorno-karabakh-conflict-dmitry-medvedev-president-russi>

2009 года принята резолюция «Всеобщее осуществление права народов на самоопределение»³².

На фоне указанных изменений в Армении актуализовалась проблема признания независимости НКР³³. В НКР решили создать правительственную комиссию по активизации курса на достижение международного признания республики. Одновременно, Турция и Азербайджан продолжают увязывать проблему Нагорного Карабаха с проблемой армяно-турецких отношений и с другими серьезными международными проблемами. Усилилась политика поощрения резолюций по Нагорному Карабаху на аренах ключевых международных организаций. Азербайджан внес в дипломатический обиход шантаж войной в форме ультиматума.

Серьезные изменения произошли и в системе безопасности. Армения и Россия в 2010 году продлили договор о российской военной базе в Армении. Тогда же, Азербайджан заключил договор о стратегическом сотрудничестве с Турцией, предполагающий военную помощь Азербайджану в случае войны. На саммите ОБСЕ в Астане 2 декабря 2010 года президент Армении заявил, что если Азербайджан начнет войну, то Армении не останется ничего другого как признать независимость Нагорного Карабаха и обеспечить его безопасность. Переговоры вошли в пассивную стадию. Продолжение процесса урегулирования конфликта на основе «мадридских принципов» и элементов к ним затруднено. К этим подходам сложилось отрицательное отношение в карабахском обществе³⁴. Предотвращение новой войны и укрепление режима прекращения огня стали первоочередными задачами³⁵.

Вклад НКР в поддержание региональной стабильности

После правового выхода Нагорного Карабаха из состава Советского Азербайджана, войны 1992-1994 гг. и, как следствие, этно-территориаль-

32 Universal realization of the right of peoples to self-determination, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/470/77/PDF/N0947077.pdf?OpenElement>

33 Актуализация вопроса признания Карабаха в 2010-ом, http://armtoday.info/default.asp?Lang=_Ru&NewsID=36997&SectionID=0&RegionID=2&Date=02/16/2011&PagePosition=8

34 Заявление неправительственных организаций НКР, <http://karabakh-news.com/politik/5157-zajavlenie-nepravitelstvennykh.html>, Политические силы Карабаха выступили с заявлением, <http://7or.am/ru/archives/13102>

35 М.Саркисян, М.Маилян «Императивы пересмотра принципов мирного урегулирования нагорно-карабахского конфликта», www.TheAnalyticon.com

ного размежевания, Азербайджан демонстрирует бурное экономическое развитие. Об этом свидетельствуют официальные статистические данные этой страны. Исходя из этой статистики, можно констатировать, что Нагорно-Карабахская Республика в послевоенных границах 1994 года не угрожает безопасному существованию Азербайджана и не препятствует его развитию. Более того, сегодняшние границы между НКР и Азербайджаном, являются важным элементом в поддержании стабильности в регионе. Создавшиеся условия, с одной стороны, позволяют странам региона развиваться, а с другой – способствуют обеспечению прав граждан НКР на физическую безопасность и государственную независимость. Совершенно очевидно, что НКР не сможет самостоятельно развиваться и обеспечивать военную, продовольственную, энергетическую и экологическую безопасность в изначально нелегитимных и анклавных границах бывшей автономии. Очевидно и то, что претензии Азербайджана на территории Карабаха являются вопросом политических амбиций, а не жизненно-важным фактором развития этой страны.

Кроме того, как уже отмечалось, перемирие между Азербайджаном и НКР держится благодаря сложившейся системе военно-политического баланса сил сторон, в которой освобожденные в ходе навязанной Карабаху войны территории выполняют стратегическую функцию. Любой отход от сложившихся реалий приведет к немедленному нарушению упомянутого баланса сил и, вне всякого сомнения, спровоцирует новую войну. НКР не раз проявлял волю к сотрудничеству в вопросах безопасности, демонстрировал открытость и выступал с инициативами по укреплению режима прекращения огня.

Прекращение боевых действий между НКР и Азербайджаном, несомненно, остается основным ощутимым достижением в процессе нагорно-карабахского урегулирования. Важной задачей является поддержание режима перемирия, который время от времени нарушается. Принятый всеми сторонами при посредничестве Минской группы ОБСЕ документ по укреплению режима прекращения огня от 6 февраля 1995 года, который предусматривает конкретный механизм оперативного контроля над ситуацией, не выполняется. Официальный Баку уходит от реализации принятых на себя обязательств. НКР, в отличие от Азербайджана, положительно откликнулся на призыв ОБСЕ об отводе снайперов от переднего края своих оборонительных рубежей.

За последние годы из Степанакерта звучали другие конкретные предложения по укреплению режима перемирия. В частности, МИД НКР рекомендовал восстановить на линии соприкосновения войск сторон положение, сложившееся после войны (*status quo postbellum*), что позволило бы расширить нейтральную зону. Известно, что за последние 10-12 лет азербайджанские военные активно продвигали свои передовые позиции ближе к карабахским – за счет сокращения нейтральной полосы, расположенной между противостоящими рубежами. Опыт показывает, что чем меньше расстояние между постами, тем больше нарушений режима прекращения огня, которые иногда перерастают в локальные боевые столкновения. Поэтому возвращение азербайджанских формирований на свои прежние позиции существенно сократит случаи нарушений на границе. Точные координаты позиций сторон на линии прекращения огня имеются на военных картах, а также на спутниковых снимках того периода, хранящихся в соответствующих ведомствах стран-посредников.

Единственным международным механизмом контроля над режимом прекращения огня являются мониторинги ОБСЕ. Офис Личного представителя Действующего председателя ОБСЕ регулярно проводит наблюдения на линии соприкосновения войск НКР и Азербайджана. Эти мероприятия со стороны ОБСЕ необходимы, но недостаточны. Из-за малочисленности персонала этого Офиса, у посла А. Каспшика отсутствуют возможности для организации более частого или постоянного наблюдения за режимом прекращения огня. Для эффективного контроля над ситуацией было предложено расширить состав миссии ОБСЕ международными гражданскими наблюдателями. С миротворческими инициативами выступают и лидеры гражданского общества НКР. Из недавних инициатив следует отметить обращение президента Степанакертского пресс-клуба Гегама Багдасаряна к руководителям СМИ и журналистских организаций Азербайджана, Армении и Нагорного Карабаха прекратить в день заключения перемирия между Нагорным Карабахом и Азербайджаном враждебные действия на информационном поле с 12 мая 2010 года.

Армянские государства оказались втянуты в гонку вооружений, инициированную Азербайджаном, который открыто заявляет о намерении вооруженным путем добиться пересмотра статус-кво, сложившегося в результате азербайджано-карабахской войны 1991-94 годов. Это вынуждает тратить значительную часть национального богатства на дальнейшее развитие и

укрепление эшелонированной системы обороны, способной противостоять агрессивным намерениям Азербайджана. Арцах за последние десятилетия сумел решить проблему создания всех жизненно необходимых государственных и социально-экономических институтов и начать переход от авторитарной, жесткой системы государственного управления военного времени к гражданскому, демократическому обществу. Фактически, из стран региона только Арцахская республика сумела без потрясений и в рамках правовых процедур многократно провести президентские и парламентские выборы. Пройденный путь позволяет констатировать, что Арцах в состоянии осуществить качественный скачок к другому уровню развития своей государственности, заявкой на который можно считать акт принятия на референдуме в 2006 году Конституции НКР³⁶.

Принимая во внимание то, что НКР: не преследует агрессивных и других деструктивных целей, создал и развивает собственные вооруженные силы для обеспечения мира и безопасности, развивает государственность с учетом европейских стандартов, Нагорно-Карабахская Республика в ближайшей перспективе должна стать полноправным членом международного сообщества.

36 Р.Арзуманян «Система региональной безопасности Южного Кавказа и проблемы суверенитета», [www. theanalyticon.com](http://www.theanalyticon.com)

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

APPENDIX

ПРИЛОЖЕНИЕ

**2008-2011ԹԹ. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ
ԿՈՎԿԱՍԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԱԿ-Ի
ԵՎ ԵԽԽՎ-Ի ԿՈՂՄԻՑ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ
ԲԱՆԱԶԵՎԵՐԻ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒ**

ԱՐՄԵՆ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

ՀՀ ԱԺ փորձագետ

2008 թվականի օգոստոսյան ռուս-վրացական կարճատեւ ռազմական դիմակայության հետեւանքով Հարավային Կովկասում ստեղծվեց աշխարհաքաղաքական, ռազմական եւ տնտեսական նոր իրավիճակ, առաջ եկան նոր իրողություններ, որոնք ստիպեցին միջազգային հանրությանը վերանայել իր ներգրավվածությունն ու դերակատարությունը տարածաշրջանում հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում:

Հաշվի առնելով Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ) համաշխարհային հեղինակությունը եւ կազմակերպության կողմից հակամարտությունների կարգավորման գործում հանձն առնվող բազմաբնույթ նախաձեռնությունները, ինչպես նաեւ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽԽՎ) տարածաշրջանային բնույթը՝ որպես միջազգային իրավունքի նորմերի, ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների եւ օրենքի գերակայության վրա հիմնված առաջին միջազգային վեհաժողով, հարկ ենք համարում ներկայացնել Հարավային Կովկասի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի եւ ԵԽԽՎ-ի կողմից ընդունված 2008-2011 թվականների բանաձեւերի (Resolutions) հավաքածուն: Բանաձեւերով ներկայացվում են վերոհիշյալ միջազգային կազմակերպությունների որոշումներն այնպիսի հարցերի վերաբերյալ, որոնց իրականացման համար իրենք են լիազորված կամ որոնց շուրջ տեսակետ հայտնելու իրավասություն միայն իրենք ունեն:

Հավաքածուն առավել կարելիորվում է՝ հաշվի առնելով միջազգային հակամարտությունների կարգավորման գործընթացների զարգացումները, կանխատեսումները եւ դրաց ազդեցությունը, ինչպես նաեւ ՄԱԿ-ի եւ ԵԽԽՎ-ի արդյունավետ համագործակցությունը համաշխարհային եւ տարածաշրջանային կազմակերպությունների միջեւ եվրոպական մայրցամաքի հակամարտությունների կարգավորման գործընթացում: Այն ընդգրկում է առավելապես ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի (ԱԽ), ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի (ԳԱ) եւ ԵԽԽՎ-ի կողմից ընդունված մոտավորապես երեք տասնյակ բանաձեւեր (նաեւ Եվրախորհրդարանի մեկ բանաձեւ), որոնց անգլերեն բնօրինակները ներառված են հավաքածուի հավելվածում՝ փաստաթղթերի տեսքով:

ՄԱԿ-ի ընդունած բանաձեւերը ներկայացված են ըստ տարածաշրջանում հակամարտող կողմերի՝ Վրաստան-Աբխազիա-Հարավային Օսիա եւ Հայաստան-Լեռնային Ղարաբաղ-Ադրբեջան: Սույն հավաքածուն ներառում է ԵԽԽՎ-ի ընդունած բանաձեւերը, որոնք շարադրված են ժամանակագրական հերթականությամբ եւ ըստ երկրների՝ Վրաստան, Ադրբեջան եւ Հայաստան, ընդ որում հավաքածուն չի ընդգրկում հանձնարարականներ (Recommendations), կարծիքներ (Opinions) եւ զեկույցներ (Reports): Ներկայացված բանաձեւերն արտացոլում են վերոհիշյալ միջազգային կազմակերպությունների մոտեցումներն ու տեսակետները Հարավային Կովկասում 2008-2011 թվականների ընթացքում տեղի ունեցած ռազմական, քաղաքական եւ սոցիալ-տնտեսական նշանակալի իրադարձությունների վերաբերյալ:

Միջազգային իրավունքի անբակտելի մաս հանդիսացող սույն բանաձեւերը, կարծում ենք, արժանի են համակողմանի ուսումնասիրության եւ վերլուծության՝ հիմք ընդունելով անդամ պետությունների ստանձնած պարտականությունների եւ պարտավորությունների կատարումը միջազգային իրավունքի եւ եվրոպական հիմնարար արժեքների ու սկզբունքների համատեքստում:

ՄԻԱԿՈՐՎԱԾ ԱԶԳԵՐԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության 1992 թվականի հունվարի 23-ի պաշտոնական խնդրանքին ի պատասխան՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության Անվտանգության խորհուրդն իր 3035-րդ նիստի ընթացքում քննարկեց ՄԱԿ-ին անդամակցելու վերաբերյալ Հայաստանի Հանրապետության

դիմումը եւ խորհուրդ տվեց Գլխավոր ասամբլեային ընդունել Հայաստանի Հանրապետությանը որպես ՄԱԿ-ի անդամ՝ ըստ Անվտանգության խորհրդի 1992թ. հունվարի 29-ի թիվ S/RES/735(1992)¹ բանաձեւի: Քննարկելով ՀՀ դիմումը՝ Գլխավոր ասամբլեան 1992թ. մարտի 2-ին իր 46-րդ նստաշրջանում որոշեց Հայաստանի Հանրապետությանն ընդունել ՄԱԿ-ի անդամ՝ համաձայն թիվ A/RES/46/227² բանաձեւի: Հարավային Կովկասի մյուս երկրները՝ մասնավորապես Վրաստանը, անդամակցել է 1992թ. հունիսի 31-ին՝ համաձայն թիվ A/RES/46/241³ բանաձեւի, իսկ Ադրբեջանը՝ 1992թ. մարտի 2-ին՝ համաձայն թիվ A/RES/46/230⁴ բանաձեւի:

ՎՐԱՍՏԱՆ-ԱՐԽԱԶԻԱ-ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՕՍԻԱ

ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեա

ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 62-րդ, 63-րդ եւ 64-րդ նստաշրջաններում 2008թ. հունիսի 20-ին, 2009թ. հունիսի 30-ին եւ դեկտեմբերի 22-ին ընդունվեցին համապատասխանաբար A/RES/62/260⁵, A/RES/63/293⁶ եւ A/RES/64/234⁷ թվակիր բանաձեւերը **«Միավորված ազգերի կազմակերպության դիտորդական առաքելությունը Վրաստանում» (UNOMIG)** վերտառույթով:

2008թ. մայիսի 15-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան՝ վկայակոչելով ներքին տեղահանված անձանց պաշտպանության մասին իր ընդունած համապատասխան բանաձեւերը, այդ թվում՝ 2007թ. դեկտեմբերի 18-ի թիվ A/RES/62/153⁸ բանաձեւը եւ միջազգային իրավունքի ուղենիշային սկզբունքներ:

1 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 1, Resolutions granting membership - S/RES/735 (1992) of 29 Jan. 1992 (S/PV.3041), A/RES/46/227 of 2 Mar. 1992 (A/46/PV.82), <http://www.un.org/depts/dhl/unms/armenia.shtml>

2 Resolution No A/RES/46/227 - Admission of the Republic of Armenia to membership in the United Nations, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r46.htm>

3 Resolution No A/RES/46/241- Admission of the Republic of Georgia to membership in the United Nations, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r46.htm>

4 Resolution No A/RES/46/230 - Admission of the Azerbaijan Republic to membership in the United Nations, <http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r46.htm>

5 Resolution No A/RES/62/260- Financing of the United Nations Observer Mission in Georgia (UNOMIG), <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r62.shtml>

6 Resolution No A/RES/63/293 - Financing of UNOMIG (Georgia mission), <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r63.shtml>

7 Resolution No A/RES/64/234- Financing of UNOMIG (Georgia mission), <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r64.shtml>

8 Resolution No A/RES/62/153 - Protection of and assistance to internally displaced per-

րը, ընդունեց **«Աբխազիայից (Վրաստան) ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականների կարգավիճակը»** թիվ A/RES/62/249⁹ բանաձեւը: Սույն փաստաթղթով ԳԱ-ն խորին մտահոգություն է հայտնում միջազգային հումանիտար իրավունքի խախտմամբ եւ ազգային պատկանելության հատկանիշով Աբխազիայում (Վրաստան) կատարված բռնությունների եւ մարդու իրավունքների ոտնահարման առնչությամբ: Մատնանշելով Անվտանգության խորհրդի բոլոր համապատասխան բանաձեւերը եւ ընդգծելով ԵԱՀԿ-ի Բուդապեշտի (1994թ.), Լիսաբոնի (1996թ.) եւ Ստամբուլի (1999թ.) գազաթափոցների եզրակացությունները, մասնավորապես «Էթնիկ գտումների» եւ Աբխազիայում միջազգային հումանիտար իրավունքների ու այլ լուրջ խախտումների փաստերը, ԳԱ-ն մտահոգություն է հայտնել ձեւավորված պրակտիկայի, բռնի տեղահանումների եւ մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների խախտումների, հարյուր հազարավոր մարդկանց համար դրանց բացասական հետեւանքների կապակցությամբ:

Բանաձեւում շեշտվում է հակամարտության հետեւանքով առկա ժողովրդագրական փոփոխությունների ցանկացած փորձի անթույլատրելիությունը, ինչպես եւ Աբխազիայում բնակվող ժողովրդի անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը: Այս բանաձեւով ԳԱ-ն ճանաչում է փախստականների եւ ներքին տեղահանված անձանց ու սրանց հետնորդների՝ անկախ էթնիկական պատկանելությունից, Աբխազիա վերադառնալու իրավունքը: Կարելոր է համարվում ապահովել գաղթականների ու ներքին տեղահանված անձանց՝ այդ թվում «Էթնիկ գտումների» զոհերի գույքի նկատմամբ սեփականության իրավունքները եւ կոչ է արվում բոլոր անդամ պետություններին՝ կանխել իրենց իրավասության տակ գտնվող անձանց կողմից Աբխազիայի տարածքում իրավունքների խախտմամբ ցանկացած սեփականության ձեռքբերումը: Բանաձեւում միաժամանակ ընդգծվում է ժամանակացույցի անհրաժեշտությունը, որը կնպաստեր Վրաստանում հակամարտությունից տուժած ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականների՝ իրենց ծննդավայրեր կամավոր, անվտանգ, արժանավայել եւ անարգել վերադարձին: Պահանջվում էր Գլխավոր քարտուղարից 63-րդ նստաշրջանի ընթացքում ներկայացնել համապարփակ զեկույց սույն բանաձեւի կատարման վերաբերյալ, ինչպես նաեւ 63-րդ նստաշրջանի օրակարգ ներառել **«ՎՈՒԱՄ¹⁰ տարածքում ձգձգվող**

sons, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r62.shtml>

9 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 2, Resolution No A/RES/62/249 - Status of internally displaced persons and refugees from Abkhazia, Georgia, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r62.shtml>

10 ՎՈՒԱՄ՝ Վրաստան, Ուկրաինա, Ուզբեկստան (1999-2005՝ ՎՈՒՌՈԱՄ), Ադրբեջան եւ

հակամարտությունները եւ դրանց հետեւանքները միջազգային խաղաղության, անվտանգության եւ զարգացման համար» նախագիծը:

2009թ. սեպտեմբերի 9-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ընդունեց **«Արխագիայից (Վրաստան) եւ Ցխինվալի շրջանից ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականների կարգավիճակը (Հարավային Օսիա, Վրաստան)»** թիվ A/RES/63/307¹¹ բանաձեւը: ՄԱԿ ԳԱ-ն վկայակոչել է իր կողմից ընդունված համապատասխան բանաձեւերը ներքին տեղահանված անձանց պաշտպանության եւ աջակցության վերաբերյալ, այդ թվում՝ 2007թ. դեկտեմբերի 18-ի A/RES/62/153 եւ 2008թ. մայիսի 15-ի A/RES/62/249 բանաձեւերը, ինչպես եւ միջազգային իրավունքի ուղենիշային սկզբունքները: Բանաձեւում մտահոգություն է հայտնվում 2008թ. օգոստոսյան զինված հակամարտության հետեւանքով հումանիտար իրավիճակի համար, որի արդյունքում ավելացել էին քաղաքացիական անձանց նոր տեղահանումները: Սույն բանաձեւում ԳԱ-ն կարեւորում է 2008թ. հոկտեմբերի 15-ին ժնեւում սկիզբ առած քննարկումները եւ տեղահանված անձանց կամավոր, անվտանգ, արժանապատիվ ու անարգել վերադարձին առնչվող հարցի դիտարկման շարունակումը՝ հիմնվելով հակամարտությունների կարգավորման միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների ու փորձի վրա: ՄԱԿ ԳԱ-ն՝ ի գիտություն ընդունելով A/RES/62/249 բանաձեւի վերաբերյալ Գլխավոր քարտուղարի հաշվետվությունը, ճանաչում է Վրաստանի տարածքից, այդ թվում Արխագիայից եւ Հարավային Օսիայից ներքին տեղահանված բոլոր անձանց եւ փախստականների ու նրանց հետնորդների՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելիությունից, վերադարձի իրավունքը: Բանաձեւում ընդգծված է, որ անհրաժեշտ է հարգել ներքին տեղահանված բոլոր անձանց եւ փախստականների գույքային իրավունքները: Վերահաստատվում է ժողովրդագրական վիճակի բռնի փոփոխությունների անթույլատրելիությունը եւ ներքին տեղահանված բոլոր անձանց ու փախստականների՝ մարդասիրական օգնության նպատակով Վրաստանում հակամարտությունից տուժած տարածքներ անարգել մուտք գործելու անհրաժեշտությունը: Միաժամանակ կոչ է արվում ժնեւյան քննարկումների բոլոր մասնակիցներին՝ մեծացնել ջանքերը տեւական խաղաղության հաստատման ուղղությամբ, համաձայնության գալ վստահության առավել արդյունավետ միջոցների շուրջ եւ անմիջապես քայլեր ձեռնարկել մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների ապահովման

Սուղոնվա: GUAM - Georgia, Ukraine, Uzbekistan (1999-2005- GUUAM), Azerbaijan and Moldova.

11 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 6, Resolution No A/RES/63/307 - Status of internally displaced persons and refugees from Abkhazia, Georgia and the Tskhinvali region/South Ossetia, Georgia, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r63.shtml>.

ուղղությամբ: Նշվում է, որ անհրաժեշտ է ստեղծել բարենպաստ պայմաններ անվտանգության ոլորտում, ինչը կնպաստեր ներքին տեղահանված բոլոր անձանց եւ փախստականների՝ իրենց ծննդավայրեր կամավոր, անվտանգ, արժանավայել ու անարգել վերադարձին: ՄԱԿ ԳԱ-ն խնդրում էր Գլխավոր քարտուղարին՝ 64-րդ նստաշրջանի ընթացքում ներկայացնել համապարփակ զեկույց սույն բանաձեւի կատարման վերաբերյալ, ինչպես նաեւ 64-րդ նստաշրջանի օրակարգ ներառել **«Ձգձգվող հակամարտությունները ՎՈՒԴՍ տարածքում եւ դրանց հետեւանքները միջազգային խաղաղության, անվտանգության եւ զարգացման համար»** նախագիծը:

ՄԱԿ ԳԱ-ն 2010թ. հոկտեմբերի 13-ի իր 115-րդ նիստում ընդունեց **«Ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականների կարգավիճակը Աբխազիայում (Վրաստան) եւ Ցիսնվալում (Հարավային Օսիա, Վրաստան)»** թիվ A/RES/64/296¹² բանաձեւը՝ վկայակոչելով սույն խնդրի վերաբերյալ իր ընդունած բոլոր համապատասխան փաստաթղթերը, այդ թվում՝ 2007թ. դեկտեմբերի 18-ի A/RES/62/153, 2008թ. մայիսի 15-ի A/RES/62/249, 2009թ. սեպտեմբերի 9-ի A/RES/63/307 եւ 2009թ. դեկտեմբերի 18-ի A/RES/64/162¹³ թվակիր բանաձեւերը: Դրանցում ԳԱ-ն՝ հղում անելով Անվտանգության խորհրդի՝ Վրաստանին առնչվող բոլոր բանաձեւերին, թե կողմերը պետք է ձգտեն համապարփակ խաղաղության եւ ստեղծեն բոլոր պայմանները ներքին տեղահանված անձանց ու փախստականներին իրենց ծննդավայրեր վերադարձնելու համար, ընդգծում է բանաձեւերում արտացոլված դրույթները ժամանակին եւ ամբողջապես իրականացնելու կարելոթությունը: Կոչ է արվում հավատարիմ մնալ միջազգային իրավունքի ուղենիշային սկզբունքներին ու Նորմերին եւ մտահոգություն է հայտնվում Վրաստանում հակամարտության հետեւանքով ժողովրդագրական վիճակի բռնի փոփոխության, ինչպես նաեւ 2008թ. օգոստոսյան ռազմական հակամարտության հետեւանքով հումանիտար իրավիճակի կապակցությամբ, ինչը հանգեցրեց քաղաքացիական անձանց Նոր բռնի տեղահանումների: Կարելորելով քննարկումները, որոնք սկիզբ էին առել 2008թ. հոկտեմբերի 15-ին ժնեւում, եւ տեղահանված անձանց կամավոր, անվտանգ, արժանապատիվ ու անարգել վերադարձի հարցի դիտարկման շարունակումը, հիմնվելով հակամարտությունների կարգավորման միջազգայնորեն ընդունված սկզբունքների ու փորձի վրա՝ Գերագույն ասամբլեան.

12 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 5, Resolution No A/RES/64/296, Protection of and assistance to internally displaced persons <http://www.un.org/ru/ga/64/docs/64res2.shtml>

13 Resolution No A/RES/64/162, Protection of and assistance to internally displaced persons, <http://www.un.org/ru/ga/64/docs/64res2.shtml>

ա) ճանաչում է ներքին տեղահանված բոլոր անձանց եւ փախստականների ու նրանց հետնորդների՝ իրենց բնակավայրեր վերադարձի իրավունքը Վրաստանի ողջ տարածքում, այդ թվում Աբխազիայում եւ Հարավային Օսիայում՝ անկախ ազգային պատկանելությունից,

բ) ընդգծում է, որ անհրաժեշտ է հարգել Վրաստանում հակամարտությունից տուժած ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականների գույքային իրավունքներն ու ձեռնպահ մնալ այդ իրավունքների խախտմամբ գույքի ձեռքբերումից,

գ) վերահաստատում է ժողովրդագրական վիճակի բռնի փոփոխությունների անընդունելիությունը,

դ) ընդգծում է ներքին տեղահանված անձանց եւ փախստականներին հումանիտար օգնություն տրամադրելու նպատակով Վրաստանում հակամարտությունից տուժած տարածքներ անարգել մուտք գործելու անհրաժեշտությունը,

ե) կոչ է անում ժնեւյան քննարկումների բոլոր մասնակիցներին՝ մեծացնել իրենց ջանքերը տեւական խաղաղության հաստատման ուղղությամբ, համաձայնության գալ վստահության առավել արդյունավետ միջոցների շուրջ եւ անհապաղ քայլեր ձեռնարկել՝ ուղղված մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների ապահովմանը, անվտանգության ոլորտում բարենպաստ պայմանների ստեղծմանը, որոնք կխթանեն ներքին տեղահանված բոլոր անձանց եւ փախստականների կամավոր, անվտանգ, արժանավայել եւ անարգել վերադարձը իրենց ծննդավայրեր,

զ) ամրագրում է, որ անհրաժեշտ է կազմել ժամանակացույց, որը կնպաստի Վրաստանում հակամարտությունից տուժած անձանց եւ փախստականների կամավոր, անվտանգ, արժանավայել եւ անարգել վերադարձին,

է) խնդրում է Գլխավոր քարտուղարին՝ 65-րդ նստաշրջանի ընթացքում ներկայացնել համապարփակ զեկույց սույն բանաձեւի կատարման մասին եւ 65-րդ նստաշրջանի օրակարգում ներառել **«Ձգձգվող հակամարտությունները ՎՈՒԱՄ տարածքում եւ դրանց հետեւանքները միջազգային խաղաղության, անվտանգության եւ զարգացման համար»** նախագիծը:

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդը (ԱԽ) 2008թ. ապրիլի 15-ի իր 5866-րդ նիստում ընդունեց **«Իրավիճակը Վրաստանում»** թիվ S/RES/1808 (2008)¹⁴ բանաձեռը:

ԱԽ-ը՝ վկայակոչելով իր բոլոր համապատասխան բանաձեռերը, այդ թվում 2007թ. հոկտեմբերի 15-ի S/RES/1781 բանաձեռը եւ Վրաստանում ՄԱԿ-ի դիտորդական առաքելությունների վերաբերյալ Գլխավոր քարտուղարի՝ 2008թ. հունվարի 23-ի S/2008/38 եւ 2008թ. ապրիլի 2-ի S/2008/219 գեկույցները, վերահաստատեց բաժանարար ուժերի եւ հրադադարի պահպանման կարելիությունը: Բանաձեռը ողջունում է Գլխավոր քարտուղարի, Նրա հատուկ ներկայացուցչի, Ռուսաստանի Դաշնության եւ ԵԱՀԿ-ի ջանքերը: Ընդգծվում է ժնեյան ձեւաչափով հանդիպումների կառուցողական քաղաքական երկխոսության կարելիությունը եւ ողջունելի է համարվում գործընթացը վերսկսելու՝ վրացական եւ աբխազական կողմերի պատրաստակամությունը: Բանաձեռում նշվում է բանակցային գործընթացի նկատմամբ կողմերի պատասխանատվության մասին, ափսոսանք է հայտնվում վստահության ամրապնդման միջոցառումների առաջընթացի բացակայության առնչությամբ, ինչպես եւ կարելորվում են միմյանց հանդեպ կողմերի կառուցողական, բարի կամքի եւ հարգանքի դրսևորումները: Անհրաժեշտ է համարվում սերտ եւ արդյունավետ համագործակցությունը ՄԱԿ-ի դիտորդական առաքելության եւ ԱՊՀ խաղաղապահ ուժերի միջև, որոնք նշանակալի դեր ունենին հակամարտության գոտում: Միաժամանակ ընդգծվում են Աբխազիայում տնտեսական զարգացման հրատապ անհրաժեշտությունը, ինչպես եւ հակամարտության գոտում գտնվող համայնքների բարեկեցության խնդիրը՝ մասնավորապես փախստականների եւ ներքին տեղահանված անձանց կենսական պայմանների բարելավումը:

Վերոշարադրյալից զատ՝ բանաձեռը ներառում է 19 կետից բաղկացած պահանջներ, կոչեր եւ հանձնարարականներ: ՄԱԿ ԱԽ-ը վերահաստատում է Վրաստանի ինքնիշխանության, անկախության ու տարածքային ամբողջականության նկատմամբ բոլոր անդամ պետությունների հանձնառությունը՝ այդ երկրի միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների շրջանակներում, եւ իր աջակցությունն է հայտնում ՄԱԿ-ին ու Գլխավոր քարտուղարին բոլոր քայլերում, որոնց հիմքում ընկած է վրաց-աբխազական հակամարտություն-

14 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 7, Resolution No S/RES/1808 (2008), The situation in Georgia, http://www.un.org/Docs/sc/unsc_resolutions08.htm

նը միայն խաղաղ ճանապարհով՝ համաձայն ԱԽ-ի բանաձեւերի լուծելու վճռականությունը:

Բանաձեւում ԱԽ-ը վերահաստատում էր իր աջակցությունը դիտորդական առաքելությանը, դարձյալ կոչ է անում կողմերին՝ համագործակցելու եւ ակտիվորեն ու հետեւողականորեն մասնակցելու հատուկ ներկայացուցչի կողմից գլխավորած քաղաքական գործընթացներին: ԱԽ-ը ողջունում է անվտանգությանն ուղղված բարելավումները, երկու կողմերին հորդորում է ամրապնդել ձեռքբերումները՝ ընդգծելով Կողորի կիրճում հրադադարի գծի կայունության, ինչպես եւ կիրճի վերին հատվածում շարունակական խիստ վերահսկման անհրաժեշտությունը, ինչը կապահովի հրադադարի պահպանման եւ ուժերի տարանջատման վերաբերյալ Մոսկվայի 1994թ. մայիսի 14-ի համաձայնագրի դրույթների կատարումը: ԱԽ-ը դրական է գնահատում ՄԱԿ-ի նախագահությամբ ժնեւում 2008թ. փետրվարի 18-19-ի հանդիպումները, որոնց ընթացքում հակամարտող կողմերը պատրաստակամություն են հայտնել՝ վերսկսելու անվտանգության հարցերի շուրջ պարբերական քառակողմ խորհրդակցությունները:

Սույն փաստաթղթում ԱԽ-ը հորդորում է գերծ մասլ ցանկացած բռնի գործողությունից կամ սադրանքներից, այդ թվում՝ քաղաքական կամ հռետորաբանական հայտարարություններից, հիշեցնում է հրադադարի եւ ուժի չկիրառման վերաբերյալ նախորդ համաձայնագրերի ու զեկույցներում առաջ քաշված պահանջների կատարման անհրաժեշտությունը: Ինչպես նշված է բանաձեւում, կողմերը պետք է վերջնական տեսքի բերեն փախստականների եւ ներքին տեղահանված անձանց վերադարձին առնչվող փաստաթղթերը, լրջորեն աշխատեն նրանց վերադարձի մասին ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերի գերագույն հանձնակատարի գրասենյակի (ՓՀԳՀԳ)¹⁵ Ռազմավարական ուղենիշների իրագործման ուղղությամբ՝ առաջին հերթին Գալիի շրջանում: ԱԽ-ն աջակցություն է հայտնում **«Թբիլիսիի եւ Սուխումի միջեւ իրավասությունների բաշխման հիմնարար սկզբունքների մասին»** փաստաթղթում ամրագրված դրույթների կատարմանը եւ ողջունում նոր գաղափարները, որոնց կողմերը պատրաստ են ՄԱԿ-ի հովանու ներքո հետամուտ լինել կառուցողական քաղաքական երկխոսության համար:

Բանաձեւում արծարծված են նաեւ հակամարտության գոտում կողմերի պատասխանատվության, ՓՀԳՀԳ-ի, ԱՊՀ-ի խաղաղապահ ուժերի եւ միջազգային այլ կառույցների աշխատակիցների անվտանգության եւ ազատ

15 ՄԱԿ ՓՀԳՀ՝ ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերի գերագույն հանձնակատարի գրասենյակ: UNHCR – Office of the United Nations High Commissioner for Refugees

տեղաշարժի հարցերը: Որոշված է ընդլայնել հետագա ժամանակահատվածի համար ՓՀԳՀԳ-ի մանդատը, որն ավարտվում էր 2008թ. հոկտեմբերի 15-ին, իսկ ձեռք բերված առաջընթացի մասին ԱԽ-ին տեղեկացնել հաջորդ՝ **«Իրավիճակը Աբխազիայում (Վրաստան)»** զեկույցում:

2008թ. հոկտեմբերի 9-ին ՄԱԿ ԱԽ-ն իր 5992-րդ նիստում ընդունեց **«Իրավիճակը Վրաստանում»** թիվ S/RES/1839 (2008)¹⁶ բանաձեռը: Վկայակոչելով համապատասխան բոլոր փաստաթղթերը, այդ թվում 2008թ. ապրիլի 15-ին ընդունած թիվ S/RES/1808 (2008) բանաձեռը եւ հաշվի առնելով ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի 2008թ. հոկտեմբերի 3-ի եւ հուլիսի 23-ի S/2008/480 եւ S/2008/631 թվակիր զեկույցները, ԱԽ-ը որոշեց ՄԱԿ-ի առաքելության մանդատն ընդլայնել հաջորդող ժամանակահատվածի համար, որն ավարտվում էր 2009 թվականի փետրվարի 5-ին, եւ ակտիվորեն շարունակել իր մասնակցությունը խնդրի լուծմանը:

2009թ. փետրվարի 13-ին ՄԱԿ ԱԽ-ն իր 6082-րդ նիստում ընդունեց **«Իրավիճակը Վրաստանում»** թիվ S/RES/1866 (2009)¹⁷ բանաձեռը: Հղում անելով նախորդ փաստաթղթերին, այդ թվում S/RES/1808 (2008) եւ S/RES/1839 (2008) բանաձեռերին ու ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի 2009թ. փետրվարի 4-ի թիվ S/2009/69¹⁸ զեկույցին, ԱԽ-ը որոշունել է 2008թ. օգոստոսի 12-ի պայմանագիրն ու նրանում բովանդակվող 6 կետերի հետագա իրականացման միջոցառումների ցանկը: ԱԽ-ը վերստին կարելորում է 2008թ. հոկտեմբերի 15-ի ժնեյան քննարկումները եւ մասնակիցներին քաջալերում՝ հասնել գործնական արդյունքների եւ խնդրի խաղաղ կարգավորմանը:

Բանաձեռում հիշեցում կա առ 2008թ. օգոստոսի 12-ի եւ նույն թվականի սեպտեմբերի 8-ի համաձայնագրերով ձեռք բերված պայմանավորվածությունները: ԱԽ-ը կոչ է անում հարգել **«2ինադադարի եւ ուժերի տարանջատման մասին»** 1994թ. մայիսի 14-ին Մոսկվայում ստորագրված թիվ S/1994/583 համաձայնագրի մասնավորաբար 2(ա) կետը եւ ի գիտություն է ընդունում անվտանգության պայմանակարգի վերաբերյալ Գլխավոր քարտուղարի 2009թ. փետրվարի 4-ի զեկույցում ներառված խորհուրդները: Ընդգծվում է գերծ մսալ ուժի կիրառումից եւ այնպիսի գործողություններից, որոնք կհանգեցնեն խտրականության հակամարտությունից տուժած ան-

16 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 8, Resolution No S/RES/1839 (2008), The situation in Georgia, http://www.un.org/Docs/sc/unscl_resolutions08.htm

17 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 9, Resolution No S/RES/1866 (2009), The situation in Georgia, http://www.un.org/Docs/sc/unscl_resolutions09.htm

18 4 February 2009 (S/2009/69), Report of the Secretary-General on the situation in Abkhazia, Georgia, pursuant to Security Council resolution 1839(2008), <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/223/52/PDF/N0922352.pdf?OpenElement>

ծանց եւ Էթնիկ խմբերի նկատմամբ, կիսոյնդոտնեն փախստականներին ու ներքին տեղահանված անձանց ցուցաբերվող մարդասիրական օգնությա-
նը, վերջինների հետագա կամավոր, անվտանգ, արժանավայել եւ անարգել
վերադարձին: Ախ-ը կոչ է անում խորացնել տարածաշրջանային անվտան-
գության ու կայունության ամրապնդման ուղղությամբ ժնեյան քննարկում-
ները եւ որոշում է ընդլայնել ՄԱԿ-ի առաքելության մանդատի ժամանակա-
հատվածը, որի ժամկետը լրանում էր 2009թ. հունիսի 15-ին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ-ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂ-ԱՂԻԲԵԶԱՆ ՄԱԿ-Ի Գլխավոր ասամբլեա

2008թ. մայիսի 14-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան 62-րդ նստաշրջանի
իր 86-րդ նիստում՝ առաջնորդվելով ՄԱԿ Ախ-ի 1993թ. ապրիլի 30-ի թիվ
822(1993)¹⁹, 1993թ. հուլիսի 29-ի թիվ 853(1993)²⁰, 1993թ. հոկտեմբերի
4-ի թիվ 874(1993)²¹, եւ 1993թ. նոյեմբերի 12-ի թիվ 884(1993)²² բանա-
ձեւերով, ինչպես եւ Ախ-ի կողմից 1993թ. դեկտեմբերի 20-ին ընդունված՝
«Ադրբեջանում փախստականներին ու տեղահանված անձանց միջազգա-
յին արտակարգ աջակցություն ցուցաբերելու մասին» թիվ A/RES/48/114²³
եւ «Իրավիճակը Ադրբեջանի գրավյալ տարածքներում» 2006թ. սեպտեմ-
բերի 7-ի թիվ A/RES/60/285²⁴ բանաձեւերով, ընդունեց **«Իրավիճակը Ադր-**

19 Resolution 822: Armenia-Azerbaijan (30 Apr, 1993),

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement>

20 Resolution 853: Armenia-Azerbaijan (29 July, 1993),

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement>

21 Resolution 874: Armenia-Azerbaijan (14 Oct, 1993),

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement>

22 Resolution 884: Armenia-Azerbaijan (12 Nov, 1993),

<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>

23 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 3, Resolution No A/RES/48/114 , Emergency inte-
rnational assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan,

<http://www.un.org/Depts/dhl/resguide/r48.htm>

24 2006թ. սեպտեմբերի 7-ին ընդունվեց թիվ A/RES/60/285 բանաձեւը՝ «Իրավիճակը Ադր-
բեջանի գրավյալ տարածքներում»: Բանաձեւը բաղկացած է հինգ կետերից: Մասնավորապես
ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան իր մտահոգությունն է արտահայտում հորդեհներից տուժած
տարածքներում համատարած բնապահպանական փաստերի վերաբերյալ: Առաջին կետով
ընդգծվում է բնապահպանական գործողություններ անցկացնելու հրատապությունը: Երկրորդ
կետով՝ ողջունվում է այդ ուղղությամբ կողմերի համագործակցելու պատրաստակամությունը,
ինչը համարվում է կողմերի միջեւ վստահության ամրապնդման միջոցառում: Երրորդ կետով
Վեհաժողովն է գիտությունն է ընդունում ԵԱՀԿ-ի կողմից իրականացվող առաքելության
մտադրությունը՝ տարածաշրջանում գնահատել կարճաժամկետ եւ երկարաժամկետ

բեջանի գրավյալ տարածքներում» վերտառությամբ թիվ A/RES/62/243²⁵ բանաձեռը:

Գլխավոր ասամբլեան հիմք էր ընդունել նաեւ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Փաստահավաք առաքելության ղեկույցը Ադրբեջանի, այսպես կոչված, «գրավյալ տարածքների» (occupied territories) եւ Լեռնային Ղարաբաղի հարակից տարածքների մասին, ինչպեսեւ **ԵԱՀԿ Մշտական խորհրդին (Permanent Council of the OSCE)** ուղղված՝ նույն Փաստահավաք առաքելության նամակը²⁶: ԳԱ-ն ի գիտություն է ընդունել հրդեհների հետեւանքով Լեռնային Ղարաբաղի եւ հարակից տարածքների բնապահպանական իրավիճակի մասին ԵԱՀԿ առաքելության ղեկույցը²⁷ եւ վերահաստատել միջազգային հումանիտար իրավունքի նորմերն անվերապահորեն պահպանելու՝ հակամարտության կողմերի պարտավորությունները: Բանաձեռում ԳԱ-ն մտահոգություն է հայտնել այն առնչությամբ, որ Լեռնային Ղարաբաղի եւ նրա շուրջ զինված հակամարտությունը սպառնալիք է միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը եւ, նկատի ունենալով Հարավային Կովկասի հումանիտար իրավիճակի եւ տարածագոտու երկրների զարգացման համար դրա բացասական հետեւանքները, վերահաստատել է իր աջակցությունը Ադրբեջանի Հանրապետության ինքնիշխանությանն ու տարածքային ամբողջականությանը՝ միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների շրջանակներում: Պահանջվում է անհապաղ, ամբողջությամբ եւ անվերապահորեն դուրս բերել բոլոր հայկական ուժերը ադրբեջանական տարածքներից: Վերահաստատվում է այդ տարածքներից տեղահանված բնակչության անօտարելի իրավունքը՝ վերադառնալու իրենց բնակավայրերը, ընդգծվում է վերադարձի համար պայմաններ ստեղծելու անհրաժեշտությունը, այդ թվում՝ հակամարտությունից տուժած տարածքների համապարփակ վերականգնումը:

հրդեհների ազդեցությունը շրջակա միջավայրի վրա: Զորքերի կետով կոչ է արվում ԵԱՀԿ-ին համագործակցել ՄԱԿ-ի համակարգի հետ, մասնավորապես Միավորված ազգերի կազմակերպության Շրջակա միջավայրի ծրագրին (United Nations Environment Programme)՝ տրամադրելով անհրաժեշտ օգնություն եւ փորձաքննություն՝ այդ թվում տարածաշրջանում գնահատելով կարճաժամկետ եւ երկարաժամկետ ազդեցությունը շրջակա միջավայրի հետընթացի, ինչպես նաեւ՝ դրա վերականգնման առումով: Հինգերորդ կետով ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան խնդրում է ԵԱՀԿ-ի գրասենյակի գործող նախագահին՝ 2007թ. ապրիլի 30-ին այս հարցի կապակցությամբ ղեկույց ներկայացնել Վեհաժողովի անդամ պետություններին:

25 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 4, Resolution No A/RES/62/243- The situation in the occupied territories of Azerbaijan, <http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r62.shtml>

26 A/59/747-S/2005/187. The situation in the occupied territories of Azerbaijan - Letter dated 18 March 2005 from the Permanent Representative of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General, <http://www.un.org/ga/59/documentation/list7.html>

27 A/61/696, annex. http://www.un.org/ru/ga/62/docs/62_545-557.pdf

Բանաձեռով անհրաժեշտ է համարվում Լեռնային Ղարաբաղի տարածաշրջանի հայկական եւ ադրբեջանական համայնքների համար պատշաճ, անվտանգ եւ հավասար կենսապայմանների ապահովումը, որը հնարավորություն կընձեռնի արդյունավետ ժողովրդավարական ինքնակառավարման համակարգ ստեղծել Ադրբեջանի տարածքում: ՄԱԿ-ի անդամ պետություններին կոչ է արվում չճանաչել ադրբեջանական տարածքների գրավման հետեւանքով առաջացած ներկայիս կարգավիճակի օրինականությունը եւ չնպաստել կամ չխրախուսել առկա կացության պահպանումը: ԳԱ-ն միաժամանակ իր աջակցությունն է հայտնում ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի միջնորդական ջանքերին, որի նպատակը միջազգային իրավունքի նորմերին ու սկզբունքներին համապատասխան հակամարտության խաղաղ կարգավորումն է:

Ինչպես ասված է բանաձեռում, ԳԱ-ն ընդունում է այդ ջանքերի աշխուժացման անհրաժեշտությունը, ինչը վերոհիշյալ դրույթներին համապատասխան՝ երկարատեւ ու կայուն խաղաղություն կապահովի տարածաշրջանում: ԳԱ-ն հակամարտության կարգավորման գործընթացում ակնկալում է ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների եւ միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների արդյունավետ մասնակցությունը՝ իրենց իրավասությունների շրջանակներում:

ԵՎՐՈՊԱՅԻ ԽՈՐՀՐԴԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԵՅԱԺՈՂՈՎ

1996թ. հունվարի 26-ին ՀՀ Ազգային ժողովը **Հատուկ հյուրի** կարգավիճակ ստացավ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում (ԵԽԽՎ): 2000թ. նոյեմբերի 9-ին ԵԽ Նախարարների կոմիտեի թիվ (2000)13²⁸ որոշման համաձայն՝ Հայաստանը ստացավ Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալու հրավեր, իսկ 2001թ. հունվարի 25-ին՝ դարձավ Եվրոպայի խորհրդի լիիրավ անդամ: Խորհրդարանական վեհաժողովի թիվ 221(2000)²⁹ կարծիքի հոդված 13-ի համաձայն՝ ՀՀ-ն Եվրոպայի խորհրդին անդամակցելիս ստանձնեց մի շարք պարտավորություններ, որոնք առնչվում էին կոնվենցիաների ընդունմանը, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խնդրին, ներպետական օրենսդրությանը, մարդու իրավունքների ու պարտավորությունների մոնիթորինգին:

28 Resolution Res(2000)13, Invitation to Armenia to become a member of the Council of Europe, (Adopted by the Committee of Ministers on 9 November 2000 at its 107th Session), <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=383993&Site=COE>

29 Opinion No. 221 (2000), Armenia's application for membership of the Council of Europe, <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta00/EOP1221.htm>

Հայաստանի Հանրապետությունը մասնավորապես պարտավորվում էր.

ա) անդամակցություն ստանալու պահին եւ դրանից հետո նշված ժամանակահատվածում ստորագրել եւ վավերացնել մի շարք կոնվենցիաներ եւ դրանց կից արձանագրությունները՝ ցուցաբերելով իր հավատարմությունը միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներին,

բ) Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հարցում հետամուտ լինել խնդրի հանգուցալուծմանը միայն խաղաղ ճանապարհով, օգտագործել Լեռնային Ղարաբաղի հայերի նկատմամբ իր մեծ ազդեցությունը՝ հակամարտության լուծմանը նպաստելու, ինչպես եւ միջազգային ու ներքին հակասությունները խաղաղ միջոցներով եւ միջազգային իրավունքի սկզբունքների համաձայն (պարտավորություն, որը պարտադիր է Եվրոպայի խորհրդի բոլոր անդամ պետությունների համար) կարգավորելու համար՝ վճռականորեն մերժելով հարեանների հանդեպ ուժի սպառնալիքի որեւէ դրսեւորում,

գ) անդամակցություն ձեռք բերելուց հետո բարեփոխել ներպետական օրենսդրությունը՝ վերացնել մահապատիժը, ընդունել օրենքներ Օմբուդսմենի, լրատվամիջոցների, քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական կազմակերպությունների, քաղաքացիական եւ այլընտրանքային ծառայության մասին, բարեփոխել դատաիրավական համակարգը՝ ապառազմականացնելով այն, ինչպես եւ մինչեւ հաջորդ ընտրություններ վերացնել նոր Ընտրական օրենսգրքի թերությունները՝ մասնավորապես ուշադրություն դարձնելով ընտրական հանձնաժողովների ընթացակարգային դիտանկյուններին ու գրանցամատյանների ստեղծման համար պատասխանատու իշխանությունների աշխատանքներին,

դ) ապահովել դատաիրավական համակարգի համալիր բարեփոխումները եւ լիարժեք անկախությունը, քրեական դատավարություններում՝ դատապաշտպանի լիակատար եւ անմիջական մատչելիություն (անչափահասների համար՝ պարտադիր), իսկ անհրաժեշտության դեպքում ծախսերը պետք է հոգա պետությունը, ինչպես եւ առանց խտրականության երաշխավորել բոլոր եկեղեցիների կամ կրոնական համայնքների իրավունքները, մասնավորապես՝ «ոչ ավանդական» դավանանքինը, ներում շնորհել համոզմունքների համար զինվորական ծառայությունը մերժելու պատճառով ազատազրկված կամ դատապարտված անձանց՝ նրանց հնարավորություն ընձեռնելով ընտրություն կատարել ոչ ռազմական կամ այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության միջեւ, իսկ պետական հեռուստակայանը դարձնել հանրային, որը կկառավարվի անկախ խորհրդի կողմից,

Ե) սերտ համագործակցելով՝ իրականացնել Վեհաժողովի թիվ 1115(1997) բանաձեւում ամրագրված՝ Եվրոպայի խորհրդի անդամ պետությունների ստանձնած պարտականությունների եւ պարտավորությունների կատարման հարցերով հանձնաժողովի (Մոնիթորինգի հանձնաժողովի)³⁰ ստեղծումը, ինչպես եւ ներգրավվել մոնիթորինգային գործընթացում, որը սկսվել է 1994 թվականի նոյեմբերի 10-ին (95-րդ նստաշրջան) Նախարարների կոմիտեի ընդունած հռչակագրով:

Եւս կազմում Հարավային Կովկասի մյուս երկրները՝ մասնավորապես Վրաստանը, ընդգրկվել է 1999թ. ապրիլի 27-ին, իսկ Ադրբեջանը՝ 2001թ. հունվարի 25-ին:

ՎՐԱՍՏԱՆ

2008թ. հունվարի 24-ին ԵսԽՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի կողմից ստանձնած պարտավորություններն ու հանձնառությունները»** թիվ 1603(2008)³¹ բանաձեւը: Նրանում խորհրդարանական վեհաժողովը «գիտակցում է, որ 1991թ. անկախությունից ի վեր Վրաստանում անսպասելի հանգամանքների բերումով 2008թ. հունվարի 5-ին տեղի ունեցած թվով հինգերորդ, արտահերթ Նախագահական ընտրություններում կային բարձր քաղաքական բեւեռացում եւ մի շարք ընտրական խախտումներ ու թերացումներ»:

Այսուհանդերձ, ըստ բանաձեւի, առաջին անգամ տեղի ունեցան իսկապես մրցակցային ընտրություններ՝ հնարավորություն տալով վրացի ժողովրդին՝ իրացնելու իրենց քաղաքական ընտրական իրավունքը: Վեհաժողովը դատապարտում է արտահերթ ընտրություններին Նախորդած իրադարձությունները, մասնավորապես՝ 2007թ. նոյեմբերի 7-ի խաղաղ ցույցերն ուժով ցրելու, երկու ընդդիմադիր հեռուստաընկերություններն առժամանակ լռեցնելու եւ, ի վերջո, արտակարգ դրության որոշում կայացնելու գործողությունները, որոնք բացասաբար ազդեցին Վրաստանի կառավարության հեղինակության վրա՝ ինչպես սեփական բնակչության աչքում, այնպես էլ երկրի սահմաններից դուրս:

30 Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee)

31 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 10, Resolution No 1603(2008) - Honouring of obligations and commitments by Georgia. Assembly debate on 24 January 2008 (8th Sitting) (see Doc. 11502, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, co-rapporteurs: Mr EΦrsi and Mr Islami). Text adopted by the Assembly on 24 January 2008 (8th Sitting), <http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1603.htm>

Ողջունելի են համարվում քաղաքական ճգնաժամին վերջ դնելու եւ 2008թ. հունվարին արտահերթ նախագահական ընտրություններ անցկացնելու որոշումը, ինչպես նաեւ հանրաքվեի միջոցով հաջորդ խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակահատվածի հստակեցումը: ԽՎ-ն կոչ էր անում բոլոր քաղաքական ուժերին՝ հարգել պաշտոնապես հայտարարված արդյունքները, իսկ վրացական իշխանություններին՝ պատշաճ եւ անկողմնակալ կերպով հետաքննել ընտրական գործընթացի վերաբերյալ յուրաքանչյուր բողոք: Նշվում էր, որ Վեհաժողովը հետեւելու է քաղաքական իրադարձությունների զարգացմանը եւ ակնկալում է իշխանություններից նվիրվածություն ժողովրդավարությանը, օրենքի գերակայությանը եւ մարդու իրավունքներին: Այս նպատակով Վեհաժողովն իշխանություններին հորդորում էր ստեղծել պատշաճ պայմաններ, որպեսզի կգործի հակակշիռների եւ զսպումների արդյունավետ համակարգը:

Նախագահական ընտրությունների ժամանակ ի հայտ եկած թերությունների վերացումը դիտվում է իբրեւ առաջիկա՝ 2008թ. ժողովրդավարական, ազատ, թափանցիկ եւ մրցունակ խորհրդարանական ընտրությունների ապահովման երաշխիք: Վեհաժողովը դրական զարգացում է համարում երկրում կենսունակ եւ միասնական քաղաքական ընդդիմության կազմավորումը՝ ընդգծելով վերջինիս պատասխանատվությունը բարեփոխումների իրականացման, կայունության եւ ազգային համաձայնության գործում իշխանության հետ կառուցողական երկխոսության ճանապարհ ընտրելու առումով: Ինչպես նշված է բանաձեւում, կայուն ժողովրդավարությունը չի կարող կառուցվել առանց կայուն անվտանգության ապահովման, ինչպես որ Վրաստանում իրավիճակի ամբողջական կարգավորումն անհնար էր առանց Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի հակամարտության անջատողական շրջանների (breakaway regions) խաղաղ եւ ժողովրդավարական կարգավորման:

Վեհաժողովը վերահաստատում է իր անվերապահ աջակցությունը Վրաստանի տարածքային ամբողջականության եւ միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների անձեռնմխելիության հարցում եւ կոչ անում հարեւան երկրներին՝ մասնավորապես Ռուսաստանի Դաշնությանը, անել նույնը: ԽՎ-ն ողջունում է երկարատեւ դադարից հետո 2007թ. Սուխումում վրացական եւ աբխազական ներկայացուցիչների բարձր մակարդակի առաջին հանդիպումը եւ իր ափսոսանքը հայտնում առ այն, որ մինչ օրս ՄԱԿ-ի հովանու ներքո տեղի ունեցած բանակցությունների ընթացքում որեւէ առաջընթաց չի արձանագրվել. մասնավորաբար անհնար եղավ լուծել Աբխազիայից հարյուր

հազարավոր փախստականների եւ ներքին տեղահանված անձանց, ինչպես
սեւ 1990-ական թվականների էթնիկ գտումների հետեւանքով տուժած ան-
ձանց իրենց բնակավայրերը վերադարձնելու խնդիրը:

Վրաստանի պարտավորությունների կատարման մասով դրական է հա-
մարվում, որ վերջինս վավերացրել է թվով 53 շրջանակային կոնվենցիաներ,
իսկ ԵԽ-ի հետ սերտ համագործակցությունը նպաստել է հակակոռուպցիոն
ռազմավարության եւ գործողությունների ծրագրի իրականացմանն ու մի
շարք այլ օրենքների ընդունմանը: Բացի դրանից, ընտրական օրենսդրու-
թյան փոփոխություններում վրացական իշխանությունները հաշվի են առել
Իրավունքի միջոցով հանուն ժողովրդավարության եվրոպական հանձնա-
ժողովի (Վենետիկի հանձնաժողովի)³² նախորդ դիտողություններն ու առա-
ջարկները՝ մասնավորապես խորհրդարանական ընտրություններում նվա-
զագույն շեմի՝ 7 տոկոսի նվազեցումը 5 տոկոսի եւ ընտրական հանձնաժո-
ղության կազմավորման գործընթացը, ինչպես եւ մեծամասնական ընտրա-
կարգի ու ֆինանսական կարգավորման վերաբերյալ փոփոխությունները:

Վեհաժողովն արձանագրում է, որ արդեն չորրորդ տարին անընդմեջ իշ-
խանությունները վճռականություն են ցուցաբերում երկրում ստեղծելու
կայուն եւ ժամանակակից եվրոպական ժողովրդավարություն, առավել ին-
տեգրվելու եվրոպական եւ եվրատլանտյան կառույցներին: Կարելորագույն
հաստատություններում՝ այդ թվում դատական, հարկային, ոստիկանական,
դատախազական մարմիններում, տրանսպորտի, առողջապահության եւ
կրթության համակարգերում տեղի են ունեցել զգալի բարեփոխումներ: Այս
ջանքերը պսակվել են երկնիշ տնտեսական աճով եւ օտարերկրյա ուղղակի
ներդրումների բարձրացմամբ: Մանր կոռուպցիան արդյունավետորեն նվա-
զեցվել է եւ քայլեր են ձեռնարկվել բարեփոխելու քրեակատարողական հա-
մակարգը:

Այդուհանդերձ՝ կայուն ժողովրդավարության եւ զարգացման հասնելու
համար տակավին շատ են անելիքները: Այս առումով Վեհաժողովն իշխա-
նություններին կոչ է անում ստեղծել ուժեղ ժողովրդավարական հաստա-
տություններ՝ մասնավորապես պատասխանատու եւ մասնագիտական պե-
տական կառավարման համակարգ, խթանել քաղաքական մշակույթը, բա-
րեփոխումների իրականացման գործընթացում ապահովել հանրային լայն
մասնակցություն: Նշվում է, որ բավարար ուշադրության չի արժանացել երկ-
րում գերակշռող աղբատության ու սոցիալական անարդարության խնդի-
րը, շարունակվում է եկամուտների անհավասար բաշխման գործելակերպը,

հրատապ բարելավման կարիք ունեն կալանավայրերի պայմանները, կրոնական եւ ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները:

Վեհաժողովը կոչ է անում անդամ պետություններին՝ մեծացնել իրենց ներդրումը Վրաստանի անվտանգ եւ կայուն ժողովրդավարացման, Եւ-ի հետ ծրագրերի արդյունավետ իրականացման գործում, ակտիվություն ցուցաբերել Վրաստանի անջատողական շրջանների՝ Աբխազիայի եւ Չարավային Օսիայի հակամարտությունները խաղաղ, արդար եւ միջազգային իրավունքի շրջանակներում լուծելու համար՝ հարգելով հանդերձ այդ երկրի տարածքային ամբողջականությունն ու ինքնիշխանությունը:

2008թ. հոկտեմբերի 2-ին ԵւսԽՎ-ն ընդունվեց **«Վրաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ պատերազմի հետեւանքները»** վերտառությամբ 1633(2008)³³ բանաձեւը, որում խորհրդարանական վեհաժողովը հաստատեց իր հավատարմությունը հակամարտության խաղաղ լուծմանը եւ Եւ կանոնադրությամբ (ETS No.1) ամրագրված սկզբունքներին՝ ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների, օրենքի գերակայության, ինչպես եւ պետական ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության ու սահմանների անձեռնմխելիության արժեքներին: Ընդգծվում է, որ այս սկզբունքների պահպանումը պարտադիր է Եւ գործող բոլոր անդամ պետությունների համար: Բանաձեւի երկրորդ կետով նշվում է, որ Եւ-ին անդամակցելիս Եւ Վրաստանը, Եւ Ռուսաստանը պարտավորվել էին առկա հակամարտությունը կարգավորել խաղաղ միջոցներով եւ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին համահունչ: Վեհաժողովը դատապարտում է կազմակերպության երկու անդամ պետությունների միջեւ ծագած պատերազմը եւ ափսոսանք է հայտնում դրա հետեւանքով առաջացած հումանիտար փասաների կապակցությամբ:

Ըստ բանաձեւի՝ «Վեհաժողովը գիտակցում է, որ 2008թ. օգոստոսի 7-ի պատերազմի անսպասելի էր իր անդամների մեծամասնության համար, այն լարվածության ուժեղացման, սադրանքների ու անվտանգության իրավիճակի վատթարացման արգասիք էր, որը սկսվել էր շատ ավելի վաղ: Լարվա-

33 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 11, Resolution No 1633(2008) - The consequences of the war between Georgia and Russia. Assembly debate on 30 September and 2 October 2008 (30th, 34th and 35th Sitings) (see Doc. 11724, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr EΦrsi; Doc. 11731, opinion of the Political Affairs Committee, rapporteur: Mr Lindblad; Doc. 11732, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Pourgourides; and Doc. 11730, opinion of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 2 October 2008 (35th Sitting). See also Recommendation 1846 (2008).
<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1633.htm>

ծությունը նվազեցնելուն միտված քայլեր չէին ձեռնարկվել, ինչն էլ հնարավոր դարձրեց երկու կողմերի ռազմական միջամտությունը, որը Վեհաժողովն անընդունելի է համարում: Տարածաշրջանում տեղակայված խաղաղապահ անձնակազմը չկատարեց իր բուն առաքելությունը. հակամարտության գոտում նրան չհաջողվեց պաշտպանել ժողովրդի կյանքն ու գույքը: Ափսոսանք է հայտնվում, որ ավելի վաղ Հարավային Օսիայի եւ Ռուսաստանի կողմից մերժվեց խաղաղապահ ձեւաչափը փոխելու՝ Վեհաժողովի առաջարկը: «Վրացական կողմի նախաձեռնությամբ՝ առանց նախազգուշացման, Ցխինվալի հրետանային ռմբակոծությունը հանգեցրեց նոր լարվածության՝ հասունացնելով պատերազմը,- այնուհետեւ ասված է բանաձեւում: -Վրաստանը, ճիշտ է, իր տարածքում, բայց ծանր զենքի ու զինամթերքի օգտագործման հետեւանքով դժվար կացություն ստեղծեց քաղաքացիական բնակչության համար, ինչը ուժի անհամաչափ կիրառման արդյունք էր, խախտեց միջազգային հումանիտար իրավունքը եւ հակամարտությունը խաղաղ ճանապարհով լուծելու իր իսկ հավաստիացումները: Միեւնույն ժամանակ ռուսական հակահարձակումը՝ այդ թվում լայնածավալ ռազմական գործողությունները Վրաստանի կենտրոնական եւ արեւմտյան շրջաններում ու Աբխազիայում, խախտեցին համաչափության սկզբունքը, միջազգային հումանիտար իրավունքի նորմերը, ինչպեսեւ Եւ կանոնադրական պարտականություններն ու սկզբունքները, Ռուսաստանի՝ որպես անդամ պետության, հատուկ անդամակցության պարտավորությունները: Դա հանգեցրեց Վրաստանի տարածքի մի զգալի մասի, ինչպեսեւ երկրի տնտեսական ու ռազմավարական ենթակառուցվածքների օկուպացիայի»:

Այս առումով Վեհաժողովը մտահոգիչ է համարում միջազգային իրավունքի տեսանկյունից Ռուսաստանի իշխանությունների վարած նման քաղաքականության հնարավոր հետեւանքները նաեւ այլ անդամ պետությունների համար, որտեղ բնակվում են Ռուսաստանի զգալի թվով քաղաքացիներ: Դատապարտելով Ռուսաստանի կողմից Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախության ճանաչման փաստը, Վեհաժողովն այն գնահատում է որպես միջազգային իրավունքի ու Եւ կանոնադրական սկզբունքների խախտում եւ վերահաստատում Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունն ու ինքնիշխանությունը՝ Ռուսաստանին կոչ անելով չեղյալ համարել Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախության ճանաչման որոշում, հարգել Վրաստանի ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը, ինչպեսեւ սահմանների անձեռնմխելիությունը: Լուրջ մտահոգության առարկա է համարվում նաեւ ճանաչման ակտին հաջորդած՝ Ցխինվալի ու Սուխու-

մի դե ֆակտո իշխանությունների եւ Ռուսաստանի միջեւ ստորագրված բարեկամության եւ համագործակցության պայմանագիրը, որը խոչընդոտում է Եվրամիության միջնորդությամբ զինադադարի համաձայնագրի իրականացմանը, ինչպես եւ մարդասիրական օգնության եւ անկախ դիտորդների մոնիթորինգի իրականացմանը:

Վեհաժողովը մտահոգված է հակամարտող կողմերի իրականացրած՝ մարդու իրավունքների խախտումների փաստերով, ինչպիսիք են քաղաքացիական բնակչության դիտավորյալ կամ անզգուշությամբ կատարված սպանությունները կամ վնասումը, գույքի ոչնչացումը: Թե՛ վրացական եւ թե՛ ռուսական զորքերի կողմից քաղաքացիական ոլորտներում ուժի եւ զենքի կիրառումը, ինչպես արձանագրված է բանաձեւում, կարելի է համարել պատերազմական հանցագործություններ, որոնք պետք է լիովին հետաքննվեին: Այդպիսով, Ռուսաստանին չհաջողվեց ապահովել իր պարտավորությունների կատարումը՝ համաձայն 1907թ. **«Ցամաքային պատերազմի օրենքների եւ սովորությունների մասին» Հաագայի կոնվենցիայով**³⁴ սահմանված դրույթների, մասնավորապես՝ կանխել կողոպուտը, ապահովել կարգ ու կանոն, պաշտպանել գույքը դե ֆակտո իր զինված ուժերի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքում: Այս առումով Վեհաժողովը Ռուսաստանին է վերագրում մարդու իրավունքների եւ հումանիտար իրավունքի խախտումների պատասխանատվությունը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ այն տարածվում է նաեւ Ցիսինվալի դե ֆակտո իշխանությունների հրամանով կատարված գործողությունների վրա:

Վեհաժողովը հատկապես մտահոգված է էթնիկ գտնումների մասին հավաստի տեղեկություններով, համաձայն որոնց՝ դրանք, օրինակ, Հարավային Օսիայի վրացական գյուղերում եւ «բուֆերային գոտում» իրականացվել են անկանոն ավազակախմբերի ու ոստիկանության կողմից, եւ ռուսական զորքերին չէր հաջողվել կանխել: Նշվում է, որ նման գործողությունները հիմնականում կատարվել են 2008թ. օգոստոսի 12-ի զինադադարի մասին համաձայնագրի ստորագրումից հետո եւ շարունակվում են մինչեւ օրս: Հաշվի առնելով վերոգրյալը՝ Վեհաժողովը կոչ է անում Վրաստանին եւ Ռուսաստանին:

1. անվերապահորեն կատարել Եվրամիության միջնորդությամբ զինադադարի համաձայնագրի բոլոր կետերը: Մասնավորապես, Ռուսաստանը պետք է դուրս բերի իր զորքերը՝ տեղակայելով նախկին (մինչ հակամարտությունը)

դիրքերում եւ գերծ մաս որեւէ սադրանքից՝ ռուսական գորքերի առկայութեան արդարացնելով, այսպէս կոչված, «բուֆերային գոտու» պահպանութեան անհրաժեշտութեամբ,

2. կասեցնել Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախութեան ճանաչումը Ռուսաստանի կողմից՝ հնարավորութիւն տալով ԵԱՀԿ-ի եւ Եվրամիութեան դիտորդներին տեղակայվելու Հարավային Օսիայում եւ Աբխազիայում,

3. լիովին աջակցել պատերազմի սկսման պատճառներն ուսումնասիրող անկախ միջազգային հետաքննական մարմնի ստեղծմանը, որը պետք է փաստ չհասցնի կազմավորվող անկախ հետաքննական հանձնաժողովներին (ինչպէս նաեւ՝ ազգային խորհրդարանների կողմից),

4. ստեղծել նոր խաղաղապահ ձեւաչափ եւ միջազգային խաղաղապահ ուժեր Եւ յ ԵՄ անդամ պետութիւնների մասնակցութեամբ՝ նպատակ ունենալով իրական պայմաններ ապահովել խաղաղ գործընթացը սկսելու համար,

5. անվերապահորէն մասնակցել Ժնեւում հոկտեմբերի 15-ին նախատեսված Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի կայունութեան ու անվտանգութեան վերաբերյալ բանակցութիւններին: Այս առումով Վեհաժողովն ափսոսում է, որ բանակցութիւնները տեղի կունենան միայն փորձագիտական մակարդակով,

6. ձեռնպահ մտալ միմյանց բորբոքող դիսկուրսից եւ քայլեր ձեռնարկել պահպանելու բարիդրացիական հարաբերութիւններ,

7. ապահովել Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (ETS No. 5) եւ հումանիտար իրավունքի Նորմերի շրջանակներում 1949թ. Ժնեւյան կոնվենցիաների եւ դրանց կից արձանագրութիւնների իրագործումը,

8. հետաքննել բոլոր այն դեպքերը, որոնք առնչվում են պատերազմի ժամանակ մարդու իրավունքների խախտումներին, ինչպէսեւ մեղավորներին պատասխանատւութեան ենթարկել ներպետական դատարաններում,

9. ապահովել ՉԼՄ-ների անվտանգ եւ անարգել մուտքը հակամարտութեան գոտի՝ համաձայն մամուլի ազատութեան եւ հակամարտութեան գոտիներում լրագրողների աշխատանքային պայմանների մասին թիվ 1438(2005) բանաձեւի,

10. հակամարտութեան խաղաղ լուծման համար օգտագործել բոլոր առկա միջոցները՝ այդ թվում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի, Միջազգային դատարանի եւ Միջազգային քրեական դատարանի ընձեռած հնարավորութիւնները,

11. միանալ ՄԱԿ-ի Կասետային զինամթերքի մասին կոնվենցիային:

Բանաձեւում կոչ է արվում բոլոր կողմերին՝ մասնավորապես Վրաստանի, Ռուսաստանի եւ Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանություններին, անհետաձգելի միջոցներ ձեռնարկել երաշխավորելու բոլոր անձանց անվտանգությունը «բուժերային գոտում», ապահովել կարգ ու կանոնը, վերականգնել փախստականների իրավունքները, համագործակցել բոլոր միջազգային դիտորդական առաքելությունների հետ, փասագերծել բոլոր ականները, ազատ արձակել պատանդներին ու ռազմագերիներին:

Վեհաժողովը բոլոր անդամ պետություններին եւ դիտորդական կարգավիճակ ունեցող երկրներին հորդորում է չճանաչել Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի անկախությունը, ինչպես եւ մեծացնել ջանքերը մարդասիրական օգնություն տրամադրելու գործում՝ մասնավորապես աջակցել խոցելի խմբերին՝ այդ թվում երեխաներին, տարեց եւ հաշմանդամ անձանց: Վեհաժողովը համոզմունք է հայտնում, որ երկարաժամկետ կայունության ամրապնդման համար երկխոսությունը ցանկացած հակամարտության լուծման լավագույն ուղին է:

2009թ. հունվարի 28-ին ԵւսԽՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ պատերազմի հետեւանքների վերաբերյալ 1633(2008) բանաձեւի իրականացումը»** վերտառությամբ թիվ 1647(2009)³⁵ բանաձեւը: ԽՎ-ն վերահաստատում է 2008թ. հոկտեմբերի 2-ին ընդունված 1633(2008) բանաձեւը եւ խստորեն դատապարտում երկու անդամ պետությունների միջեւ ծագած պատերազմը, որի արդյունքում, ըստ բանաձեւի, երկու կողմերն էլ խախտել են մարդու իրավունքները եւ հումանիտար իրավունքի սկզբունքները, ինչպես եւ Եւ կանոնադրությամբ եւ անդամակցությամբ ստանձնած պարտավորությունները: Ուստի Վեհաժողովը մի շարք կոնկրետ պահանջներ է առաջ քաշում, ինչպես Վրաստանի ու Ռուսաստանի, այնպես էլ Հարավային Օսիայի ու Աբխազիայի դե ֆակտո իշխանությունների առջեւ, մասնավորաբար Ռուսաստանից պահանջվում է չեղյալ համարել այդ երկու անջատողական շրջանների անկախության ճանաչումը:

35 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 12, Resolution No 1647(2009) - Implementation of Resolution 1633 (2008) on the consequences of the war between Georgia and Russia, Assembly debate on 28 January 2009 (5th and 6th Sittings) (see Doc. 11800, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr EΦrsi; Doc. 11806, opinion of the Political Affairs Committee, rapporteur: Mr Gross; and Doc. 11805, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Pourgourides). Text adopted by the Assembly on 28 January 2009 (6th Sitting).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1647.htm>

Միաժամանակ Վեհաժողովն առաջարկում է թափանցիկ, անկողմնակալ եւ կոնկրետ ճանապարհային քարտեզ՝ ուղղված հակամարտության կարգավորմանը: Խրախուսվում է 2008թ. դեկտեմբերի 2-ին Եվրամիության կողմից հակամարտության վերաբերյալ միջազգային անկախ փաստահավաք առաքելության ստեղծումը, որը պետք է ուսումնասիրի պատերազմի ծագման պատճառները, մարդու իրավունքների եւ հումանիտար իրավունքի խախտումների շուրջ բողոքները: Ըստ բանաձեւի, այն ճշմարտության ապահովման եւ Վրաստան-Ռուսաստան ապագա հաշտեցման համար էական քայլ է: Այդ առումով ողջունվում է փաստահավաք առաքելությանն աջակցելու՝ կողմերի պատրաստակամությունը եւ անդամ պետություններին կոչ է արվում համագործակցել՝ հետաքննությանը տրամադրելով ձեռքի տակ եղած ցանկացած տեղեկատվություն՝ ներառյալ արբանյակային տվյալներ:

Վեհաժողովը կոչ է անում կողմերին՝ շարունակել ժնեյան գործընթացի հիման վրա կառուցողական բանակցությունները Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի անվտանգության ու կայունության պայմանների շուրջ՝ նպատակ ունենալով ներդնել միջադեպերի կանխարգելման գործիքակազմեր, որոնք առաջարկվել են կազմակերպության համանախագահների կողմից (ՄԱԿ, ԵԱՀԿ եւ ԵՄ): Ընդունելի է համարվում այն սկզբունքը, ըստ որի՝ բանակցություններին պետք է մասնակցեն թե՛ Վրաստանի տարածքում ինտեգրվող տեղահանված բնակչության ներկայացուցիչները եւ թե՛ Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի դե ֆակտո իշխանությունները: Վեհաժողովը պնդում է, որ վերջիններիս կարգավիճակը չպետք է խախտի Վրաստանի ինքնիշխանությունը եւ տարածքային ամբողջականությունը: Լուրջ մտահոգություն է հայտնվում Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի սահմանների երկայնքով լարվածության եւ սադրանքների առկայությամբ, որոնք կարող են խափանել տարածաշրջանում կայունությունը եւ հանգեցնել նոր բախումների կամ ռազմական գործողությունների: Ուստի դիտորդական առաքելությունների ազատ մուտքը տարածաշրջան եւ նոր միջազգային խաղաղապահ ուժերի առկայությունը, ըստ բանաձեւի, կարող են երաշխիք հանդիսանալ կայունության եւ անվտանգության համար:

Ափսոսանքով նշվում է Ռուսաստանի, Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի դե ֆակտո իշխանությունների կողմից ԵԱՀԿ եւ ԵՄ դիտորդական առաքելությունների մուտքը տարածաշրջան մերժելու փաստը, դատապարտվում է ռուսական անմանդատ (non-mandated) ռազմական ներկայությունը եւ նոր ռազմակայանների կառուցումը Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի, Ախալգորիի, Պերեւի ու Վերին Աբխազիայի եւ մյուս շրջաններում: Վեհա-

Ժողովը վերահաստատում է Ռուսաստանի պատասխանատվությունը նրա փաստացի վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում մարդու իրավունքների եւ հումանիտար իրավունքի խախտումների համար: Ողջունվում է Վրաստանի իշխանությունների կառուցողական մոտեցումը եւ քաղաքական կամքը, որոնք մասամբ կատարել են թիվ 1633(2008) բանաձեւի պահանջները: Կոչ է արվում վրացական կողմին՝ ապահովել բանաձեւի անխտիր բոլոր պահանջների անհապաղ կատարումը եւ Վրաստանի խորհրդարանի կողմից ստեղծված հանձնաժողովը դիտարկվում է որպես հակամարտության ընթացքում իշխանությունների սխալներն ու գործողությունները վերանայելու շահագրգռության ապացույց: Միաժամանակ մտահոգություն է արտահայտվում վրացական գրավյալ տարածքների մասին օրենքի առնչությամբ, որը հակասում է միջազգային իրավունքի նորմերին՝ այդ թվում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիային: Բանաձեւում կոչ է արվում Վրաստանին՝ առաջնորդվել Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկներով, զերծ մնալ ցանկացած գործողություններից Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի վարչական սահմանների երկայնքով, որոնք կարող են հանգեցնել կամ մեծացնել լարվածությունը:

Վեհաժողովը ողջունում է Ռուսաստանի բաց եւ կառուցողական երկխոսության մտադրությունը, ինչպես նաեւ վրացի գործընկերների հետ Վեհաժողովի հովանու ներքո երկխոսություն սկսելու՝ ռուս խորհրդարանականների պատրաստակամությունը: Ռուսաստանին կոչ է արվում լիովին եւ անվերապահորեն իրականացնել թիվ 1633(2008) բանաձեւի բոլոր պահանջները, որոնցից ամենամտահոգիչը Ախալգորիի շրջանի նոր կարգավիճակն է: Նշվում է, որ այն երբեք չի գտնվել Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանությունների վերահսկողության ներքո եւ միշտ բնակեցված է եղել էթնիկ վրացիներով: Այդ առնչությամբ փաստում է, որ Ախալգորիի շրջանը 2008 թվականի օգոստոսի 15-ից՝ զինադադարի համաձայնագրի ստորագրումից երեք օր հետո, օկուպացվել է ռուսական զորքերի կողմից: Վեհաժողովը գտնում է, որ Եւ անդամ պետության բնակչության պաշտպանության գործում չպետք է լինեն **«սեւ անցքեր»** եւ Եւ Գլխավոր քարտուղարին կոչ է անում մշակել արդյունավետ մեխանիզմներ, որոնք կերաշխավորեն ու կապահովեն Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի քաղաքացիների լիակատար պաշտպանությունը՝ համաձայն Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի: Կոչ է արվում նաեւ շարունակել վրաց-ռուսական հակամարտության խաղաղ հանգուցալուծման արդյունավետ ուղիների որոնումը եւ Եվ-

րամիության Դիտորդական առաքելության (ԴԱ)³⁶ մանդատի ընդլայնումը՝ ողջ տարածաշրջանում խաղաղության հասնելու նպատակով: Դիտարկելով վրաց-ռուսական հակամարտության հետեւանքները Եվրոպայում, այսպես կոչված, այլ **«սառեցված հակամարտությունների»** համատեքստում, Վե-հաժողովն անդամ երկրներին հորդորում է ակտիվացնել իրենց դիվանագիտական ջանքերը՝ գտնելու առճակատումներից խուսափելու ելքեր: Ըստ այդմ՝ ակնկալվում է ակտիվացնել գործողությունները նաեւ Լեռնային Ղարաբաղի եւ Մերձդնեստրի հիմնախնդիրների լուծման, հակամարտությունների կանխարգելման ուղղությամբ, ինչում զգալի դերակատարություն կունենա Քաղաքական հարցերի հանձնաժողովի³⁷ շրջանակներում ստեղծվող ժամանակավոր ենթահանձնաժողովը, որը կգրավի Եվրոպայում արագ ահազանգման համակարգերի եւ հակամարտությունների կանխարգելման հարցերով:

2009թ. հունվարի 28-ին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ պատերազմի հումանիտար հետեւանքները»** թիվ 1648(2009)³⁸ բանաձեւը, որով վերահաստատելով եւ հղում կատարելով իր թիվ 1633(2008) բանաձեւին, գերակայություն է հռչակում 2008թ. օգոստոսյան պատերազմի հումանիտար հետեւանքների վերացումը: Նշվում է, որ պատերազմի ավարտից հետո շուրջ 133 հազար մարդ տեղահանվել է Հարավային Օսիայի եւ Աբխազիայի «բուֆերային գոտուց» դեպի Վրաստանի կենտրոնական շրջաններ: Ըստ ռուսական իշխանությունների՝ 38 հազար հարավօսիացիներ ապաստան են գտել Հյուսիսային Օսիայում: 2008թ. օգոստոսից ի վեր գրեթե 100 հազար անձինք վերադարձել են իրենց բնակավայրեր՝ հիմնականում «բուֆերային գոտի» եւ Հարավային Օսիայի մոտակա շրջաններ: Մոտ 23 հազար հոգի վերադառնալու քիչ հեռանկարներ ունի: Ռուսաստան տեղափոխված անձինք գրեթե բոլորը՝ բացառությամբ 2 հազար մարդու, վերադարձել են Հարավային Օսիա:

Չնայած հակամարտությունից հետո վերադարձած փախստականների մեծ թվին, խնդրահարույց է մնում հումանիտար եւ մարդու իրավունքների իրավիճակը: Լուծված չէ նախորդ առճակատման արդյունքում շուրջ 220 հա-

36 European Union Monitoring Mission (EUMM)

37 Political Affairs Committee - AS/Pol

38 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 13, Resolution No 1648(2009) - The humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia. Assembly debate on 28 January 2009 (5th and 6th Sittings) (see Doc. 11789, report of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 28 January 2009 (6th Sitting). See also Recommendation 1857 (2009), <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1648.htm>

գար փախստականների խնդիրը: Վեհաժողովը մտահոգություն է հայտնում այն գործողությունների առնչությամբ, որոնք կարող էին հակամարտության գոտում եւ օկուպացված տարածքում խթանել էթնիկ վրացիների զտումները: Ըստ բանաձեւի՝ Հարավային Օսիայում բաղաբացիական բնակչության համար իրավիճակը բավական բարդ է մտում՝ միջազգային մարդասիրական օգնության պակասի, իսկ երբեմն էլ իսպառ բացակայության հետեւանքով: Ձմեռային ամիսներին դժվարությունները կրկնապատկվում են մասնավորապես սննդի, ոչ պարենային ապրանքների, էլեկտրաէներգիայի եւ գազի անբավարար մատակարարման պատճառով: Իրավիճակն առավել անտանելի է նրանց համար, ովքեր գտնվում են վստահված կամ քանդված տներում:

Հակամարտության գոտում մնացած էթնիկ վրացիների համար անվտանգության հետ կապված խնդիրը գնալով ավելի էր լարվում՝ ուժեղացնելով վրացական անձնագրերից ու վրացական ինքնությունից հրաժարվելու ճնշումները: Վեհաժողովը փաստում է, որ այսպես կոչված՝ «բուժերային գոտում» իրավիճակը մտում է լարված, բաղաբացիներ են գոհվում դիպուկահարների կրակոցներից, տեղադրված եւ չպայթած հրետանային ականներից: Մինչդեռ ԵՄ Դիտորդական առաքելության արագ արձագանքը հնարավորություն տվեց շատերին մինչեւ ձմեռ վերադառնալու «բուժերային գոտում» գտնվող իրենց տները: Ըստ բանաձեւի՝ ԵՄ ԴԱ-ին անհրաժեշտ են առավել ընդլայնված մանդատ եւ մեծաքանակ աշխատանքային միջոցներ՝ ապահովելու Հարավային Օսիայի դե ֆակտո սահմանների մոտ գտնվող անձանց անվտանգությունը: Ափսոսանք է հայտնվում ԵԱՀԿ առաքելության փակման³⁹ կապակցությամբ, որն ավելի է մեծացնում ԵՄ ԴԱ-ի պատասխանատվությունը: Վեհաժողովը մտահոգիչ է դիտում Ախալգորիի տարածաշրջանի բնակչության վիճակը, որտեղից շուրջ 5,1 հազար մարդ արդեն դուրս է եկել եւ մտավախություն կա, որ առավել մեծ թվով մարդիկ կլքեն բնակության վայրերը՝ ձմեռային դժվարագույն պայմանների, սննդի եւ պարենի անբավարարության, ինչպես նաեւ գազի, ջեռուցման ու ֆինանսական օգնության բացակայության պատճառով: Նման բարդ իրավիճակ է Գալիի եւ Կոդորի կիրճի շրջանում բնակվող էթնիկ վրացիների համար:

Բանաձեւում նշվում է, որ Վրաստանում ՄԱԿ-ի դիտորդական առաքելության (UNOMIG) մանդատը, որը գործում է մոսկովյան համաձայնագրի հիման վրա, վերանայվելուն պես մեծ նշանակություն կստանա Գալիի եւ Կոդորի տարածաշրջանի գյուղական բնակչության անվտանգության ապա-

39 Ռուսաստանի կողմից վետոյի կիրառմամբ Վրաստանում ԵԱՀԿ առաքելությունն արգելափակվել է 2008թ. դեկտեմբերի 23-ին, Վրաստանում ԵԱՀԿ գրասենյակի գործունեությունը դադարեցվել է 2009թ. հունվարի 1-ից:

հովման համար: Վեհաժողովը ողջունում է վրացական կառավարությանը խոստացած միջազգային օգնությունը՝ 4,5 մլրդ դոլարի չափով: Ողջունվում է նաեւ Ռուսաստանի կողմից Հարավային Օսիային տրամադրվելիք օգնությունը, սակայն ցավում է, որ Ռուսաստանը պահանջում է միջազգային օգնության տրամադրումն իրականացնել իր տարածքով: Նշվում է, որ Հարավային Օսիայի իշխանությունները դժվարացնում են միջազգային դիտորդների մուտքը Հարավային Օսիա, այդ իսկ պատճառով չի հաջողվել հանգամանալի տեղեկատվություն ստանալ տվյալ տարածաշրջանի վերաբերյալ: Բոլոր անդամ պետություններին եւ դիտորդական կարգավիճակ ունեցող երկրներին կոչ է արվում շարունակել աջակցությունը նոր տեղահանված անձանց եւ բնակչության առավել խոցելի շերտերին՝ այդ թվում երեխաներին, տարեցներին, հիվանդներին, հաշմանդամներին, վիրավորներին ու միայնակ մայրերին:

2009թ. ապրիլի 29-ին ԵԽՆՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ պատերազմի հումանիտար հետեւանքները. 1648(2009) բանաձեւի հետեւողականությունը»** վերտառությամբ թիվ 1664(2009)⁴⁰ բանաձեւը: Դրանով Վեհաժողովը կարեւորում է 1648(2009) բանաձեւի իրականացումը՝ հաշվի առնելով Հարավային Օսիայում եւ Վրաստանի հակամարտող այլ շրջաններում հումանիտար իրավիճակն ու զարգացումները: Փաստվում է, որ 130 հազար տեղահանված էթնիկ վրացիներից գրեթե 26 հազարը դեռ բնակվում է Թբիլիսիում եւ Վրաստանի այլ շրջաններում: Տեղահանվածներից շուրջ 33-38 հազարը, ովքեր ունեն Հարավային Օսիայի էթնիկ ծագում, տեղափոխվել են Հյուսիսային Օսիա, շուրջ 1,2 հազար անձինք չեն վերադարձել Հարավային Օսիա: Նշվում է, որ հակամարտության գոտում անմիջական օգնության անհրաժեշտությունն առաջացել է ձմռան ընթացքում, եւ պետք է դրամաշնորհներ տրամադրվեին վրացական կառավարությանը, ՄԱԿ-ի Փախստականների հարցերի գերագույն հանձնակատարի գրասենյակին (UNHCR), Պարենի համաշխարհային ծրագրին (World Food Programme-WFP), ՄԱԿ-ի մանկական հիմնադրամին՝ ՅՈՒՆԻՍԵՖ-ին (United Nations International Children's Emergency Fund-UNICEF) եւ բարեգործական ու հասարակական այլ կազմակերպությունների, ինչպես եւ բազմաթիվ մի-

40 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 14, Resolution No 1664(2009) - Humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia: follow-up given to Resolution 1648(2009), Assembly debate on 29 April 2009 (14th Sitting) (see Doc. 11859, report of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 29 April 2009 (14th Sitting). See also Recommendation 1869 (2009).
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1664.htm>

ջազգային դոնորների՝ ի նպաստ վրացական իշխանությունների վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներում բնակվող քաղաքացիների:

Դրամաշնորհներն անհրաժեշտ են նաեւ Ռուսաստանին՝ Հարավային Օսիային ու Հյուսիսային Օսիային մարդասիրական օգնություն տրամադրելու համար: Առանձնակի ընդգծված են Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի աշխատանքները, որը միակ միջազգային մարդասիրական կազմակերպությունն է Հարավային Օսիայի տարածաշրջանում: Բանաձեւում նշվում է, որ Ռուսաստանի Դաշնությունը մոտ 10 միլիարդ ռուբլի է տրամադրել սոցիալ-տնտեսական ծրագրի իրականացման համար: Համաձայն ծրագրի՝ 2008թ.-ից մինչեւ 2011-ը նախատեսված 422 օբյեկտներից արդեն կառուցվել են 46-ը եւ մինչեւ 2008թ. վերջը տրամադրվել է 1,5 միլիարդ ռուբլի: Ասվում է, որ անվտանգության խնդիրը տարածաշրջանում վերջնականապես լուծված չէ, բարձր է միջսահմանային պատահարների վտանգը եւ ռազմական գործողությունների վերսկսման հավանականությունը: Հղում կատարելով տարբեր աղբյուրների վրա, Վեհաժողովը տեղեկացնում է, որ էթնիկ վրացիներին «մաքելու» նպատակով մասնավորապես՝ Ախալգորիի եւ Ցխինվալի շրջանում ոչնչացվել են քաղաքացիական նշանակության գույք եւ բնակավայրեր: Բանաձեւով անհրաժեշտ է համարվում իրականացնել համակողմանի հետաքննություն, քանի որ առկա են պատերազմող պետությունների կողմից մարդու իրավունքների կոպիտ ոտնահարման դեպքեր:

Իրավիճակն Աբխազիայում նույնպես մնում է լարված, մասնավորապես՝ Գալիի շրջանի վարչական սահմանների մոտ, որտեղ խախտվում են ազգային կամ մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու իրավունքը: Վեհաժողովը մտահոգիչ է գնահատում հատկապես այն փաստը, որ իշխանությունները վրացական էթնիկ փոքրամասնությանը ստիպում են ձեռք բերել արխազական անձնագրեր: Օրինակ է բերվում Օթթբայա գյուղի միջադեպը, երբ շուրջ 50 ընտանիք էր արտաքսվել, չնայած հետագայում նրանց թույլ տրվեց վերադառնալ: Փաստվում է, որ տարածաշրջանում միջազգային կառույցների դերը մնում է անորոշ: Թեեւ ԵԱՀԿ թբիլիսյան գրասենյակի գործունեությունը դադարեցվել էր, սակայն կազմակերպության անգեն զինվորական սպաների մանդատը երկարացվել էր մինչեւ 2009թ. հունիսի 30-ը: Ինչ վերաբերում է Աբխազիային, ապա ՄԱԿ-ի Դիտորդական առաքելությանը հաջողվեց իր մանդատն այդտեղ երկարացնել մինչեւ 2009թ. հունիսի 15-ը, սակայն նոր մանդատը պետք է համաձայնեցնել: Ընդգծվում է, որ Ռուսաստանը եւ Հարավային Օսիայի ու Աբխազիայի դե ֆակտո իշխանությունները սահմանափակում են Եվրամիության Դիտորդական առաքելության մուտքը տարածաշրջան:

Կոչ է արվում բոլոր կողմերին՝ երկխոսության ու վստահության հաստատման, առնվազն մարդասիրական օգնության համար բացել սահմանները, կատարել թիվ 1648(2009) բանաձեռով ամրագրված հանձնարարականները, ինչպեսև միջազգային կառույցներին, մասնավորապես՝ Խոշտանգումների եւ անմարդկային կամ արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքի կամ պատժի կանխարգելման եվրոպական կոմիտեին (ԽԿԿ)⁴¹ տրամադրել ազատագրված վայրերի ազատ մուտքի հնարավորություն, անհայտ կորած անձանց բացահայտման եւ գերիների փոխանակման համար օգտագործել Եւս մարդու իրավունքների հանձնակատարի եւ իրավապաշտպան այլ ծառայությունների ջանքերը, ձեռնպահ մտալ ուժի կիրառումից, ուսումնասիրել տարածաշրջանում նոր միջազգային խաղաղարար ուժերի անհրաժեշտության հարցը:

Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանություններին եւ Ռուսաստանին կոչ է արվում վերջինիս տրամադրած 10 միլիարդ ռուբլին օգտագործել տարածաշրջանի սոցիալ-տնտեսական զարգացման եւ ենթակառուցվածքների վերականգնման նպատակով, ապահովել փախստականների կամավոր վերադարձի համար անհրաժեշտ բոլոր պայմանները, չպարտադրել աբխազական անձնագրեր, դյուրացնել տեղաշարժի հնարավորությունները, երաշխավորել ազգային լեզվով կրթության իրավունքը, թույլ չտալ անբաղաձեցիության իրավիճակի ստեղծումը, ձեռնպահ մտալ այն գործողություններից, որոնք կարող են անհամատեղելի լինել եւ չհամապատասխանել մարդու իրավունքների միջազգային չափանիշներին:

2009թ. սեպտեմբերի 29-ին ԵւսԽՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի եւ Ռուսաստանի միջեւ պատերազմը. մեկ տարի անց»** թիվ 1683(2009)⁴² բանաձեռը, որով ԽՎ-ն Վրաստանի եւ Ռուսաստանի ողբերգական պատերազմից մեկ տարի անց վերահաստատում է ավելի վաղ ընդունված՝ 1633(2008) եւ 1647(2009) բանաձեւերը: Վեհաժողովը համարում է, որ պատերազմող կողմերին, ինչպեսև Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանութ-

41 European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)

42 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 15, Resolution No 1683(2009) - The war between Georgia and Russia: one year after. Assembly debate on 29 September 2009 (29th and 30th Sittings) (see Doc. 12010, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr EΦrsi; and Doc. 12039, opinion of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 29 September 2009 (30th Sitting).

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1683.htm>

յուններին ուղղված պահանջները շարունակում են մնալ որպես թափանցիկ, անկողմնակալ եւ իրատեսական ճանապարհային քարտեզ ոչ միայն կողմերի համար: Կրկին վերահաստատվում է Վրաստանի տարածքային ամբողջականության ու ինքնիշխանության, նրա սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ Վեհաժողովի հավատարմությունը: Նշվում է, որ ԵՄ կողմից հիմնված՝ Միջազգային անկախ հետաքննության փաստահավաք առաքելության մանդատը ԵԽ-ն երկարաձգել է մինչեւ 2009թ. սեպտեմբերի 30-ը: Ողջունելի է համարվում Ռուսաստանի եւ Վրաստանի համագործակցության պատրաստակամությունը հակամարտության ծագման եւ իրական պատճառների բացահայտման գործում:

Վեհաժողովը լրջորեն մտահոգված է Աբխազիայի եւ Հարավային Օսիայի վարչական սահմանների երկայնքով պահպանվող լարվածության ու սադրանքների կապակցությամբ, որոնք կարող են ապակայունացնել տարածաշրջանը եւ դառնալ ռազմական գործողությունների վերսկսման պատճառ, ինչպես նաեւ այն առնչությամբ, որ Ռուսաստանը, Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանությունները շարունակաբար մերժում են ԵՄ դիտորդների մուտքը տարածաշրջան: Ափսոսանք է հայտնվում, որ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ում Ռուսաստանի կողմից վետոյի կիրառման արդյունքում փակվել է Վրաստանում ՄԱԿ-ի Դիտորդական առաքելությունը (UNOMIG), ինչպես եւ այն առնչությամբ, որ համաձայնության չի արժանացել ԵԱՀԿ հունական Նախագահության առաջարկը, որով նա Ռուսաստանին հորդորում է վերանայել ԵԱՀԿ ներկայացուցչության վերաբերյալ իր առարկությունները: Վրաստանին, Ռուսաստանին եւ Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի անջատողականներին կոչ է արվում լիարժեք եւ արդյունավետ իրականացնել ԵԽ Մարդու իրավունքների հանձնակատարի՝ մարդու իրավունքների պաշտպանությանն ու հումանիտար անվտանգությանը առնչվող 6 սկզբունքները, իսկ հատկապես Ռուսաստանին, Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանություններին՝ անվերապահորեն ապահովել ներքին տեղահանված անձանց վերադարձի իրավունքը, հարգել նրանց սեփականության եւ գույքային իրավունքները:

Հակամարտող կողմերը, ըստ բանաձեւի, պետք է ձեռնպահ մնան այն քայլերից, որոնք կարող են հանգեցնել ներքին տեղահանությունների նոր ալիքի, անվտանգության սպառնալիքների, հարկադիր անձնազրավորման, ազգային լեզվով կրթության հարցում միջամտության, զորակոչի եւ ազատ տեղաշարժի իրավունքի սահմանափակման: Խորին ափսոսանք է հայտնվում Ռուսաստանի, Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի շրջաններում շարունակ-

վող անհարկի սահմանափակումների, միջազգային կազմակերպություններին կողմից օգնության անհասանելիության եւ տեղական բնակչության տեղաշարժի անհնարիության կապակցությամբ: Մտահոգիչ են «Վրաստանի գրավյալ տարածքների մասին» օրենքի կիրարկումն ու դրա հետեւանքները, թեեւ Վրաստանի իշխանությունները պատրաստակամություն են հայտնել վերանայելու այն Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից տրված առաջարկությունների հիման վրա: Նշվում է, որ Վեհաժողովը չի կարող ընդունել Վրաստանի եւ Ռուսաստանի բացահայտ դժկամությունը հետաքննություն անցկացնելու հարցում, ինչով պետք է բացահայտվեն պատերազմի ընթացքում եւ դրանից հետո տեղ գտած՝ մարդու իրավունքների խախտման դեպքերը: Այդ կապակցությամբ Վեհաժողովը խնդրում է Միջազգային քրեական դատարանին՝ պաշտոնապես հետաքննություն սկսել 2008թ. օգոստոսյան պատերազմի ընթացքում հնարավոր հանցագործությունների եւ մարդկության դեմ կատարված հանցագործությունների բացահայտման ուղղությամբ:

Բանաձեւում Ռուսաստանի եւ Հարավային Օսիայի դե ֆակտո իշխանությունները դատապարտվում են այն բանի համար, որ վճռականություն չցուցաբերեցին էթնիկ զման դեպքերը կանխելու եւ լրջորեն ուսումնասիրելու գործում: Վեհաժողովը հիշեցնում է, որ միջազգային իրավունքի համաձայն՝ Ռուսաստանն այն տարածքներում, որտեղ առկա էր իր դե ֆակտո վերահսկողությունը, պատասխանատվություն է կրում մարդու իրավունքների եւ հումանիտար իրավունքի խախտումների համար: Ափսոսանքով փաստվում է, որ 2008թ. օգոստոսյան ռազմական գործողություններից մեկ տարի անց աննշան առաջընթաց է ձեռք բերվել պատերազմի հետեւանքների վերացման ուղղությամբ, իսկ մի քանի շրջաններում իրավիճակը խիստ վատթարացել է: Թեեւ Վրաստանի իշխանությունները կատարել են 1633(2008) եւ 1647(2009) բանաձեւերի պահանջների զգալի մասը, այնուամենայնիվ, Ռուսաստանն այդ բանաձեւերով ստանձնած պահանջների հիմնական մասը չի բավարարել: Նշվում է, որ ԵԽԽՎ-ն քաջատեղյակ է Ռուսաստանի փաստարկներին՝ կապված երկու շրջանների կարգավիճակի նկատմամբ տարբեր դիրքորոշումների հետ: Ընդգծվում է, որ հիշատակված պահանջները երկու շրջանների կարգավիճակի հետ ոչ մի առնչություն չունեն, հետեւաբար անընդունելի են Ռուսաստանի հիմնավորումները: Վերջինս պարզապես քաղաքական կամքի բացակայություն է դրսեւորում պատերազմի հետեւանքները վերացնելու գործում:

Շեշտելով ՌԴ վերաբերյալ բոլոր պահանջների լիարժեք իրականացման անհրաժեշտությունը, Վեհաժողովը հատուկ պահանջում է ԵՄ միջնորդությամբ

յամբ անթերի կատարել զինադադարի համաձայնագրի պահանջները՝ մասնավորապես ռազմական ուժերի՝ նախնական դիրքեր դուրսբերման եւ նոր միջազգային խաղաղապահ ձեւաչափի ու ոստիկանական ուժերի ստեղծման մասով:

2011թ. ապրիլի 13-ին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց **«Վրաստանի ստանձնած պարտավորությունների կատարումը»** թիվ 1801(2011)⁴³ բանաձեւը, որում որոշունելի է համարվում ԵԽԽՎ առջեւ ստանձնած պարտավորությունների իրականացման համար Վրաստանի ձեռնարկած ջանքերը: Նշվում է, որ թեեւ վրաց-ռուսական պատերազմի ազդեցությունն ու հետեւանքները մեծ են, այդուհանդերձ զգալի է նաեւ առաջընթացը 2008թ. մշտադիտարկման վերաբերյալ զեկույցից ի վեր: Խրախուսվում են իշխանությունների այն նախաձեռնությունները, որոնք ուղղված են քաղաքական դաշտում գերիշխող բեւեռացման եւ առճակատման իրավիճակի հաղթահարմանը, ընդդիմության տեղի ու դերի ամրապնդմանը: Վերահաստատվում է այն համոզմունքը, որ երկրում կենսունակ ընդդիմության առկայությունը շատ կարեւոր է կայունության եւ ժողովրդավարական համախմբվածության ամրապնդման համար: Վեհաժողովի գնահատականով՝ 2010թ. մայիսի 30-ին տեղի ունեցած տեղական ընտրությունները բազմաթիվ եւ կառուցողական քաղաքական միջավայր ստեղծելու ճանապարհին կարեւորագույն քայլ էին: Բացի դրանից, Վրաստանում առաջիկա նախագահական եւ խորհրդարանական ընտրությունները լուրջ փորձություն կլինեն երկրում բաց եւ ուժեղ ժողովրդավարական համակարգի ամրապնդման տեսանկյունից:

Այդ կապակցությամբ կոչ է արվում բոլոր քաղաքական ուժերին՝ մասնակցել ընտրական օրենսդրության բարեփոխումների խմբի աշխատանքին: Վեհաժողովը գտնում է, որ աշխատանքային խումբը պետք է ոչ միայն ուշադրությունը կենտրոնացնի ընտրությունների կազմակերպչական կողմի վրա, այլեւ համաձայնության գա այն ընտրական համակարգի շուրջ, որը կարող է վստահություն ներշնչել բոլոր շահագրգիռ կողմերին: Կոչ է արվում ընդունել նոր Ընտրական օրենսգիրքը՝ ներառելով Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկությունները, որոնք վերաբերում են ընտրական իրավունքին, ընտրատարածքների սահմանների որոշմանը, ինչպես եւ թեկնածուների

43 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 16, Resolution No 1801(2011) - The honouring of obligations and commitments by Georgia. Assembly debate on 13 April 2011 (14th Sitting) (see Doc. 12554, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Islami and Mr M.A. Jensen). Text adopted by the Assembly on 13 April 2011 (14th Sitting).
<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/ERES1801.htm>

առաջադրման արգելքի վերացմանը: Խրախուսելի են համարվում 2010թ. հոկտեմբերի 15-ին կատարված սահմանադրական բարեփոխումները, որոնք ապահովում են անկախ դատական իշխանության առավել ամուր երաշխիքներ, զգալիորեն մեծացնում խորհրդարանի դերն ու գործառույթները եւ ապահովում զսպույթների ու հակակշիռների առավել ընդլայնված համակարգ: Այսուհանդերձ՝ ԽՎ-ն համակարգում որոշ ճշգրտումներ ու բարելավումներ հավելելու անհրաժեշտություն է տեսնում, ուստի եւ կոչ է անում վրացական իշխանություններին՝ հետեւել Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկություններին, մասնավորապես վերանայել կառավարությանն անվտանգություն հայտնելու մեխանիզմը, ճշգրտել միջազգային պայմանագրերի կնքման գործում նախագահի եւ կառավարության լիազորությունների շրջանակը եւ մեծացնել խորհրդարանի դերը բյուջետային հարցերի շուրջ որոշումներ կայացնելիս:

Վեհաժողովը գտնում է, որ Վրաստանում ՉԼՄ-ների ոլորտի զարգացումը լավագույն օրինակն է տարածաշրջանում՝ չնայած թափանցիկության եւ բազմակարծության բարձրացման առումով թերացումների առկայությանը: Ողջունելի են դիտվում 2010թ. դեկտեմբերի 7-ին առաջին ընթերցմամբ ընդունված օրենքը, որը վերաբերում է ՉԼՄ-ների գույքային սեփականության թափանցիկությանը, ինչպես եւ հատուկ քաղաքական հեռուստաալիքի ստեղծումը հանրային հեռարձակողի ներքո (Georgian Public Broadcaster), հանրային հեռուստատեսության հանձնաժողովի կազմում ընդդիմությանը հատկացված տեղերի ավելացումը եւ սահմանադրական փոփոխություններում տեղ գտած՝ տեղական ինքնակառավարման մարմինների վերաբերյալ դրույթները: Հաշվի առնելով Թբիլիսիի քաղաքապետի ուղղակի ընտրության դրական փորձը, Վեհաժողովը խորհուրդ է տալիս ուսումնասիրել այն կիրառելու հնարավորությունը նաեւ այլ խոշոր քաղաքներում:

Խրախուսվում է դատական համակարգի անկախության ամրապնդմանն ուղղված ջանքերը, թեեւ հասարակության մեջ շարունակում է ցածր մակ դատական համակարգի նկատմամբ վստահությունը: Վեհաժողովը ողջունում է սահմանադրական փոփոխությամբ Արդարադատության գերագույն խորհրդի անկախության բարձրացմանը միտված դրույթը, ըստ որի՝ միայն Գերագույն դատարանի անդամներն են նշանակվում նախագահի կողմից: Խորհուրդ է տրվում երկրի նախագահի կողմից տվյալ անդամների նշանակման լիազորությունները նույնպես փոխանցել Արդարադատության գերագույն խորհրդին: Որոշ վերապահումներով ընդունելի է համարվում 2010թ. օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում դատավորների պաշտոնա-

վարման, նոր Զրեական դատավարության օրենսգրքի եւ դատախազության ծառայության մասին օրենքների ընդունումը, ինչպեսեւ կոչ է արվում արդարադատության անկողմնակալության սկզբունքները համապատասխանեցնել Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածին:

Կրկին գոհունակություն է հայտնվում իշխանությունների ցուցաբերած քաղաքական կամքի եւ կոռուպցիայի դեմ պայքարի ուժեղացման կապակցությամբ եւ կոչ է արվում պայքարել ոչ միայն ստորին, այլեւ վերին օղակներում այդ չարիքի վերացման ուղղությամբ: Այդ համատեքստում ողջունելի են շահերի բախման ու կոռուպցիայի մասին օրենքներում փոփոխությունների կատարումը, ինչպես նաեւ Վերահսկիչ պալատի մասին օրենքի ընդունումը: Խրախուսելի են նաեւ ոստիկանական ուժերում իրականացված զգալի բարեփոխումները, սակայն մտահոգիչ է հանրահավաքների եւ բողոքի ակցիաների ընթացքում իրավապահ մարմինների ուժի անհամաչափ կիրառումը, հատկապես այս խնդրին առնչվող իրավախախտումների վերաբերյալ բողոքների ոչ պատշաճ քննումը: Մտահոգությունն է հայտնվում իրավապահ մարմինների կողմից այն գործերի երկարատեւ ու անարդյունավետ հետաքննությունների կապակցությամբ, որոնք ունեն քաղաքական կարեւորություն:

Վեհաժողովը ցավում է, որ, չնայած իր կողմից արված բազմաթիվ կոչերին, այդպես էլ չեն գտնվել ու չեն պատժվել 2007 եւ 2009 թվականների ընթացքում տեղի ունեցած բողոքի ակցիաների մասնակիցների վրա կատարված հարձակումների մեղավորները: Վրաստանի իշխանություններին կոչ է արվում հրատապ կարգով լուծել այս հարցը: ԽՎ-ն ողջունում է իշխանությունների գործադրած ջանքերը եւ ցուցաբերած քաղաքական կամքը կալանավայրերում գերբնակեցման եւ կալանավորների անբավարար պայմանների խնդիրների լուծման նկատմամբ: Փաստվում է, որ Վրաստանը Կովկասի ամենաբազմազգ պետությունն է, այդ իսկ պատճառով Վեհաժողովը ողջունում է վրացական իշխանությունների գործադրած ջանքերը ազգային փոքրամասնություններին վրացական հանրությունում ինտեգրելու գործում: Այդ տեսակետից ողջունելի է համարվում հանդուրժողականության եւ ինտեգրման ամրապնդման ազգային հայեցակարգի ընդունումը, ինչպեսեւ ազգային փոքրամասնությունների հարցերի միջգերատեսչական հանձնաժողովի ստեղծումը, որը կոչված է իրականացնելու Ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանության մասին շրջանակային կոնվենցիայի⁴⁴ դրույթները եւ ընդունելու դրա վերաբերյալ առանձին օրենք:

Վեհաժողովը մտահոգված է կրոնական ազատությունների եւ հանդուրժողականության իրավական հիմքերի բացակայությամբ եւ կոչ է անում ընդունել համապատասխան օրենքներ: Ոչ պակաս մտահոգության առարկա է այն հանգամանքը, որ Վրաստանը ԵԽ-ին իր անդամակցության տասնամյա ժամանակահատվածում չի ստորագրել Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան⁴⁵: Վեհաժողովը ողջունում է վրացական իշխանության քաղաքական կամքը մեսխեթական բնակչության հայրենադարձության խնդրի լուծման կապակցությամբ եւ կոչ անում խթանել եւ գտնել նրանց վերադարձի եւ ինտեգրման արդյունավետ մեխանիզմներ: Միաժամանակ դատապարտվում են Վրաստանում 2008թ. պատերազմի եւ երկու շրջանների զավթման արդյունքում շարունակվող մարդու իրավունքների խախտումները՝ այդ թվում ներքին տեղահանված անձանց վերադարձի եւ ազատ տեղաշարժի իրավունքի խախտման դեպքերը:

Համաձայն թիվ 1683(2009) բանաձեւի՝ Վեհաժողովը Վրաստանի իշխանություններին կոչ է անում նախաձեռնել վստահելի հետաքննություն միջազգային հումանիտար իրավունքի եւ մարդու իրավունքների բոլոր ենթադրյալ խախտումների առնչությամբ, որոնք տեղի են ունեցել 2008թ.-ին՝ իր կամ Ռուսաստանի կողմից վերահսկվող տարածքներում, եւ անվերապա հորեն ապահովել միջազգային կազմակերպությունների անարգել մուտքը երկու անջատողական շրջաններ: Վերը նշված խնդիրների լուծման եւ արդյունավետության հասնելու համար որոշվում է շարունակել մշտադիտարկման գործընթացները եւ ԵԽ-ի առջեւ ստանձնած պարտավորությունների կատարման հարցում աջակցել Վրաստանին:

ԱԴՐԲԵՋԱՆ

2008թ. հունիսի 24-ին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց **«Ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը Ադրբեջանում»** թիվ 1614(2008)⁴⁶ բանաձեւը, որում փաստվում է, որ Ադրբեջանում նավթի եւ բնական գազի արտահանման աճող ծավալներն ամրապնդեցին տնտեսությունը, ինչի արդյունքում 2007թ. Ադրբեջանի ՀՆԱ-ն աճեց 25%-ով, սակայն իշխանություն-

45 European Charter for Regional and Minority Languages, CETS No.: 148

46 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 17, Resolution No 1614(2008) - The functioning of democratic institutions in Azerbaijan. Assembly debate on 24 June 2008 (21st Sitting) (see Doc. 11627, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mrs Jivkova). Text adopted by the Assembly on 24 June 2008 (21st Sitting).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1614.htm>

ները կանգնած էին լուրջ մարտահրավերների առջև՝ փորձելով նավթային շահույթներն ուղղել հասարակության կայուն զարգացմանը: Նշվում է, որ ԵՄ անդամակցությունից ի վեր Ադրբեյջանում 2008թ. հոկտեմբերի 15-ին տեղի կունենան երկրորդ նախագահական ընտրությունները: Հաշվի առնելով, որ ԵՄ անդամակցությունից հետո ընդհանուր առմամբ տեղի ունեցած ընտրություններից եւ ոչ մեկը չի համապատասխանել ժողովրդավարական չափանիշներին՝ Վեհաժողովն առաջիկա ընտրությունները կարեւորում է վստահության տեսանկյունից եւ նշում, որ Ադրբեյջանը չի կարող եւս մեկ անգամ թույլ տալ ԵՄ պարտավորությունների եւ ժողովրդավարական ընտրությունների չափանիշների անտեսում: 2001թ.-ին Ադրբեյջանը՝ անդամակցելով ԵՄ-ին, ստանձնեց ժողովրդավարության, օրենքի գերակայության եւ մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշներին համապատասխանելու պարտավորություններ: Սակայն Վեհաժողովը գտնում է, որ բարեփոխումների արդյունքում արձանագրված հաջողություններն անբավարար են եւ չեն համապատասխանում օրենքի տառին ու կիրարկմանը, ինչպես եւ մտահոգություն է հայտնում մարդու իրավունքների վիճակի վատթարացման առնչությամբ, ինչը վտանգում է առաջիկա նախագահական ընտրություններում ժողովրդավարական չափանիշները բավարարելու՝ իշխանությունների ջանքերը:

Նշվում է, որ ադրբեյջանական հասարակությունը ժողովրդավարացման գործընթացի խթանման կոնկրետ հաշտեցման միջոցների կարիք ունի եւ դեռ շատ անելիք կա, որպեսզի խորհրդարանը հանրային հարթակի դեր կատարի քաղաքական բանավեճերի համար: Համարվում է, որ իշխող մեծամասնության ու ընդդիմության միջեւ ինչպես խորհրդարանի ներսում, այնպես էլ նրանից դուրս երկխոսությունը կբարելավի քաղաքական մթնոլորտը երկրում եւ կվերականգնի ընտրական գործընթացների նկատմամբ վստահությունը: Բանաձեւում ափսոսանք է հայտնվում, որ հիմնական ընդդիմադիր կուսակցությունները չեն մասնակցել Ընտրական օրենսգրքի փոփոխությունների քննարկմանը, որոնք վերաբերում են ընտրական հանձնաժողովների կազմին, բողոքների ու բողոքարկումների ընթացակարգերին: Վեհաժողովը բոլոր ընդդիմադիր կուսակցություններին կոչ է անում լիարժեք մասնակցել ընտրական գործընթացներին եւ անհապաղ նշանակել ԿԸՀ-ի մնացած 2 անդամներին, իսկ Ադրբեյջանի իշխանություններին՝ երաշխավորել ընդդիմության հանրահավաքներ կազմակերպելու իրավունքը:

Վեհաժողովի, ինչպես եւ ԵՄ անդամ պետության համար մտահոգության առարկա են խոսքի ազատության սահմանափակումները, ընդդիմադիր լրագրողների նկատմամբ գործադրվող ճնշումները, ահաբեկումները, ֆիզի-

կական ուժի կիրառումը, ազատագրվման սպառնալիքները, հավաքների եւ ժողովների անցկացման արգելքները: Վեհաժողովը գտնում է, որ Ադրբեջանը պետք է կատարի ԵԽ-ի առջեւ ստանձնած պարտավորություններն ու հանձնառությունները մինչեւ հաջորդ նախագահական ընտրություններ՝ լուծելով այս խնդիրներն առանց ձգձգման: Դատապարտվում է ընդդիմադիր «Ազադլիք» (Azadliq) թերթի նկատմամբ հերթական հարձակումը եւ, մասնավորապես, ձերբակալությունները, լրագրողների նկատմամբ դատական վարույթի ու բռնության դեպքերը, ինչպեսեւ ահաբեկումները ֆինանսական ճնշման միջոցով: Ադրբեջանի իշխանություններին կոչ է արվում պատշաճ հետաքննություն ապահովել լրագրողների նկատմամբ իրականացված բռնությունների բոլոր դեպքերի առթիվ, ներառյալ՝ Ազիլ Խալիլի, ում վերջերս դանակահարել էին անհայտ անձինք:

Վեհաժողովն արձանագրում է, որ իշխանություններն իրենք եւս ընդունում են Ադրբեջանում առկա լուրջ խնդիրները՝ կոռուպցիան, դատական համակարգի անկախության բացակայությունը, կամայական եւ քաղաքական շարժառիթներ ունեցող դատավարական դեպքերը: Ադրբեջանի իշխանություններին կոչ է արվում մեծացնել ջանքերը դատավորների շրջանում կոռուպցիոն երեւույթներն արմատախիլ անելու, երկրում դատական համակարգի բարեփոխումների եւ բացասական վարկանիշի բարելավման ուղղությամբ: Փաստվում է, որ հայտնի են իրավապահ մարմիններում եւ զինված ուժերում ինքնախոստովանություններ կամ վկայություններ կորզելու նպատակով խոշտանգումների բազմաթիվ, իսկ նման չարաշահումների համար պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության ենթարկելու սակավաթիվ դեպքեր:

Վկայակոչելով «Ադրբեջանում քաղաքական բանտարկյալների վիճակը» վերտառությամբ 1359(2004) բանաձեւի իրականացման վերաբերյալ 1457(2005)⁴⁷ բանաձեւը եւ այդ երկրի ստանձնած պարտավորությունների վերաբերյալ 1545(2007) բանաձեւը, Վեհաժողովը չի համարում, որ քաղաքական բանտարկյալների հարցը վերջնականապես լուծված է՝ չնայած իշխանության ներկայացուցիչների եւ իրավապաշտպաններից կազմված աշխատանքային խմբի շրջանակներում ԵԽԽՎ ադրբեջանական պատվիրակության ցուցաբերած ջանքերին: Վեհաժողովն ի գիտություն է ընդունում Ադրբեջա-

47 Resolution 1457(2005) Follow-up to Resolution 1359(2004) on political prisoners in Azerbaijan, Assembly debate on 22 June 2005 (21st Sitting) (see Doc. 10564, report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Bruce). Text adopted by the Assembly on 22 June 2005 (21st Sitting).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta05/ERES1457.htm>

նի նախագահի 2007թ. դեկտեմբերի 28-ի եւ 2008թ. մարտի 18-ի համա-
ներման մասին հրամանագրերը, որոնց արդյունքում ազատ արձակվեցին
համապատասխանաբար 114 եւ 59 բանտարկյալներ, այդ թվում 6 լրագ-
րողներ եւ 23 բանտարկյալներ, որոնք ընդգրկված են եղել իրավապաշտ-
պանների ցուցակներում: Վեհաժողովը ողջունում է դատարանի որոշմամբ
Սահավաթ Գումբաթովի եւ Ռամիլ Թադիեւի ազատ արձակումը: Սակայն
ափսոսանք է հայտնվում 1545(2007) բանաձեւում նշված այն փաստի կա-
պակցությամբ, որ քաղբանտարկյալներ եւ ընդդիմադիր երեք լրագրողներ՝
Գանիմաթ Չահիդովը, Սաքիթ Չահիդովը եւ Էյնուլա Ֆաթուլաեւը, ժամ էն
անազատության մեջ: Նշվում է, որ 2007թ. մայիսի 8-ին համաներման արդ-
յունքում ազատ արձակվեցին շուրջ 9 հազար ազատագրվածներ, սակայն
համաներումը չի տարածվել Վեհաժողովի կողմից բազմիցս հիշատակված
անձանց վրա: Վեհաժողովն Ադրբեջանի իշխանություններին հորդորում է
միջոցներ ձեռնարկել թիվ 1545(2007) բանաձեւի լույսի ներքո անհապաղ
լուծելու այդ խնդիրները:

Փաստվում է, որ խորհրդարանի կողմից ընդունված ԸՕ-ն չի ընդգրկել Վե-
նետիկի հանձնաժողովի մի շարք առաջարկություններ: Բանաձեւը հիշեցնում
է, որ առաջիկա ազատ եւ արդար ընտրությունների անցկացման նպատակով
ԿԸՀ-ն պետք է միջոցներ ձեռնարկել երաշխավորելու ընտրական հանձնա-
ժողովների հավասարակշռվածությունը բոլոր մակարդակներում, իշխանա-
կան ուժերի գերակշռության բացառումը, անկախ անդամների առկայությու-
նը, ղեկավար մարմինների արդար բաշխումն ու արդյունավետ բողոքարկման
կարգի ապահովումը: Ընդգծվում է, որ ընտրական գործընթացների կանոն-
ները պետք է հստակեցվեն մինչեւ նախընտրական քարոզարշավի սկիզբը:
Նշվում է, որ Ադրբեջանի նախագահը դեռ չի ստորագրել ԸՕ-ում փոփոխու-
թյուններ եւ լրացումներ կատարելու մասին օրենքը, եւ այս իրավիճակի անո-
րոշությունը լուրջ մտահոգության առարկա է, քանի որ ըստ օրենքի՝ գործող
նախընտրական քարոզարշավը պետք է սկսել հունիսի 16-ին:

Վեհաժողովը ողջունում է 1998թ.-ին ընդունված՝ հավաքների ազատու-
թյան մասին օրենքում 2008թ. մայիսի 30-ին կատարված փոփոխությունները՝
համապատասխան Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկությունների: Կոչ
է արվում արագ կիրառել այն եւ հարգել Մարդու իրավունքների եվրոպա-
կան կոնվենցիան, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի մեկ-
նաբանությունները, ինչպես եւ իշխանություն-ընդդիմություն երկխոսության
միջոցով վերականգնել վստահության մթնոլորտը, ապահովել հավասար
հնարավորություններ պետական ՉԼՄ-ում, չկրկնել վերջին ընտրություննե-

րի ժամանակ տեղ գտած սխալները, ամենաբարձր մակարդակով հայտարարել 2008թ. նախագահական ընտրություններում ընտրակեղծարարության նկատմամբ անհանդուրժողականության մասին: ԽՎ-ն խրախուսում է իշխանությունների գործադրած ջանքերն ընդդեմ փողերի լվացման եւ կոռուպցիայի, որը շարունակում է մեծ ազդեցություն ունենալ հանրության գրեթե բոլոր շերտերում եւ սպառնում տնտեսական աճին ու սոցիալ-քաղաքական զարգացումներին: Ողջունելի է դիտվում ԵԽ-ի հետ մշակված՝ թափանցիկության եւ կոռուպցիայի դեմ պայքարի 2007-11թթ. նոր ազգային-նազմավարական ծրագիրը:

Մասնավորապես՝ Վեհաժողովը կոչ է անում խորհրդարանին՝ ընդունել փողերի լվացման, ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի մասին, շահերի բախման եւ կոռուպցիոն գործունեության համար իրավաբանական անձանց պատասխանատվության մասին օրենքներ՝ ԵԽ փորձագետների առաջարկություններին համահունչ, ինչպես եւ Ադրբեջանի իշխանություններին՝ անհապաղ իրականացնել Կոռուպցիայի դեմ պայքարի պետությունների խմբի (GRECO)⁴⁸ եւ ԵԽ-ի փողերի լվացման ու ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարի միջոցների գնահատման գծով փորձագետների կոմիտեի (MONEYVAL)⁴⁹ առաջարկությունները: Ինչ վերաբերում է խոսքի ազատությանը, Ադրբեջանի իշխանությունները պետք է ապաքրեականացնեն զրպարտության վերաբերյալ դրույթները եւ ապահովեն լրագրողների նկատմամբ իրավախախտման դեպքերի լիարժեք բացահայտումը: Պահանջվում է փոփոխել Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին օրենսդրությունը՝ համապատասխանեցնելով ԵԽ փորձագետների առաջարկություններին եւ ապահովելով հանձնաժողովի գործունեության անկախության, հեռարձակման լիցենզիայի տրամադրման արդարության սկզբունքներն ու վերջ դնել պետական միջամտությանը: Վեհաժողովը մտահոգություն է հայտնում 2008թ. մայիսի 14-ին Խարտիայի շրջանի դատարանի որոշման կապակցությամբ, որով անվավեր էր ճանաչվել հայտնի ապակուսակցականացված տեղական դիտորդական կազմակերպության՝ Ընտրական դիտորդական կենտրոնի (Election Monitoring Centre) գրանցումը:

Ինչ վերաբերում է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը, ապա Վեհաժողովը գտնում է, որ կայուն ժողովրդավարական զարգացումը չափազանց դժվար կլինի Ադրբեջանում, քանի դեռ երկրի տարածքային ամբողջականությունը չի վերականգնվել: Ի գիտություն է

48 Group of States against Corruption (GRECO)

49 Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL)

ընդունվում 2008թ. մարտի 14-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի ընդունած՝ «Ադրբեջանի գրավյալ տարածքների իրավիճակը» բանաձեռը, ըստ որի՝ Ադրբեջանում եւ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ զինված հակամարտությունը շարունակում է վտանգել միջազգային խաղաղությունն ու անվտանգությունը: Վեհաժողովը վերահաստատում է Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը՝ իր աջակցությունը հայտնելով այդ երկրի միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների նկատմամբ եւ պահանջելով անհապաղ դուրս բերել հայկական ուժերը, այսպես կոչված, «գրավյալ տարածքներից»: Վեհաժողովը ողջունում է Նախարարների կոմիտեի շրջանակներում Ադրբեջանի եւ Հայաստանի արտգործնախարարների 2008թ. մայիսի 6-ի հանդիպումը Ստրասբուրգում, որը կողմերը հետագայում որակել էին որպես կառուցողական բանակցություններ: Կոչ է արվում Ադրբեջանին եւ Հայաստանին՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին եւ չափանիշներին համապատասխան շարունակել հակամարտության խաղաղ լուծման աշխատանքները:

Վեհաժողովը ողջունում է Մոնիթորինգի հանձնաժողովի՝ 2007թ. նոյեմբերին Բեռլինում «սառնեցված հակամարտություններ» թեմայի՝ այդ թվում Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության վերաբերյալ լուծման անցկացնելու նախաձեռնությունը:

2010թ. հունիսի 24-ին ԵւսԽՎ-ն ընդունեց **«ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը Ադրբեջանում»** թիվ 1750(2010)⁵⁰ բանաձեռը: Նրանում նշվում է, որ Ադրբեջանը՝ 2001թ. հունվարին անդամակցելով Եվրոպայի խորհրդին, ստանձնեց պարտավորություններ՝ հարգելու ժողովրդավարության եվրոպական չափանիշները, օրենքի գերակայությունը եւ մարդու իրավունքները: Անդամակցելուց ի վեր, ինչպես ասված է բանաձեռում, ԽՎ-ի եւ Ադրբեջանի պատվիրակության համագործակցության արդյունքում ընդունվել են վեց գեկույցներ՝ երկուսը երկրում մշտադիտարկման եւ չորսը ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեության վերաբերյալ: Վեհաժողովն անհրաժեշտ է համարում բնականոն պայմանների ստեղծումը, որպեսզի անդամակցությունից հետո կայանալիք երկրորդ խորհրդարանական ընտրությունները (2010թ. նոյեմբերի 2) համապատասխանեն եվրոպական չափանիշներին եւ անվերապահորեն համարվեն ազատ ու արդար:

50 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 18, Resolution No 1750(2010) - The functioning of democratic institutions in Azerbaijan. Assembly debate on 24 June 2010 (26th Sitting) (see Doc. 12270, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Debono Grech and Mr Herkel). Text adopted by the Assembly on 24 June 2010 (26th Sitting)
<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1750.htm>

Հղում կատարելով 2008թ. Ադրբեջանում նախագահական ընտրությունների մշտադիտարկման ժամանակավոր հանձնաժողովի զեկույցին եւ 2009թ. տեղական ու մարզային ընտրությունների վերաբերյալ Կոնգրեսի զեկույցին՝ Վեհաժողովը որոշակի առաջընթաց է արձանագրել, հատկապես՝ 2008թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակ: Սակայն ցավով նշվում է, որ այդ ընտրություններից եւ ոչ մեկը չի համապատասխանում ժողովրդավարական պահանջներին: Արձանագրվում է, որ, չնայած Ադրբեջանի խորհրդարանն ամրապնդել է դիրքերը պետական հաստատությունների շարքում, սակայն դեռ չի հաջողվում վերահսկողություն իրականացնել գործադիր մարմնի նկատմամբ: Կարելոր է՝ հզոր նախագահական համակարգ ունեցող երկրում բարելավել զսպույմների եւ հակակշիռների մեխանիզմը, սահմանադրորեն երաշխավորել իշխանության տարանջատման սկզբունքը, ամրապնդել խորհրդարանի դերը: Ադրբեջանի անդամակցության տասնամյակի նախաշեմին Վեհաժողովը երկրի ժողովրդավարության վարկանիշը դարձյալ վտանգված է համարում: Չնայած 2008թ. նախագահական ընտրություններում արձանագրված առաջընթացին, գոյություն ունեն համակարգային որոշ թերություններ, ինչպես օրինակ՝ մրցակցության եւ իրական բաղաբանական բազմակարծության բացակայությունը:

ԽՎ-ն կիսում է Վենետիկի հանձնաժողովի այն կարծիքը, որ թեպետ բարեփոխումների արդյունքում տեղ են գտել որոշ փոփոխություններ, սակայն իրավիճակը բարդ է մնում հատկապես թեկնածուների գրանցման, ընտրաբաժնի ֆինանսավորման, ընտրական ցուցակների, նախընտրական արշավների սահմանափակումների, ընտրական հանձնաժողովների կազմի եւ բողոքարկման կարգի վերանայման անհրաժեշտության առումով: Վկայաբերվում է «Նարմաթ Ալիեւն ընդդեմ Ադրբեջանի» գործի վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի վերջերս կայացրած վճիռը. այն բացահայտում է ընտրական հանձնաժողովների եւ դատարանների անօրինական գործողությունները, որոնք հանգեցրել են դիմողի ազատ ընտրության իրավունքի խախտմանը: Նախորդ խորհրդարանական ընտրություններից հետո նկատելի է խորհրդարանական եւ արտախորհրդարանական ընդդիմության դիրքերի թուլացումը, որը բերեց ընտրություններում ընդդիմադիր թեկնածուների թվի նվազմանը՝ ի փաստ երկրում ժողովրդավարական գործընթացների: Ի գիտություն են ընդունվում 2009թ. սահմանադրական փոփոխությունները, դրանցում որոշ դրական նորամուծությունների առկայությունը, միեւնույն ժամանակ ափսոսանք է հայտնվում, որ փոփոխությունների նախագիծը վաղօրոք չի ներկայացվել Վենետիկի հանձնաժողովին՝

առաջարկությունների համար, որոնք կարող էին առանցքային նշանակություն ունենալ երկրի ժողովրդավարական հաստատությունների եւ ընտրական գործընթացի բարելավման տեսակետից:

Երկրում ՉԼՄ-ների ազատության վատթարացմամբ մտահոգ՝ Վեհաժողովը հիշեցնում է Եվրախորհրդարանի կողմից 2009թ. դեկտեմբերի 17-ին ընդունված՝ **«Ադրբեջանում արտահայտվելու ազատության մասին»** թիվ P7_TA(2009)0120⁵¹ բանաձեւը: Ողջունվում է 2010թ. մարտի 10-ին փոխախարարների մակարդակով ընդունված՝ 2010թ. խորհրդարանական ընտրություններին օժանդակելու գործողությունների ծրագիրը, որով կանոնակարգվում են ընտրական օրենսդրության, վարչարարության, անձնակազմի վերապատրաստման, քարոզարշավի լուսաբանման, ընտրողների իրազեկման, ընտրական խնդիրների ու հանրային քննարկումների կազմակերպման հետ կապված հարցերը: Կոչ է արվում Ադրբեջանի իշխանություններին՝ համագործակցել Վենետիկի հանձնաժողովի հետ՝ վերանայելով Ընտրական օրենսգիրքը, հանձնաժողովների կազմավորման կարգը, թեկնածուների գրանցումը, դիտորդների իրավունքներն ու բողոքների ընթացակարգերը, ինչպես եւ գերծ մասլ ցանկացած տեսակի խտրական մոտեցումներից՝ հավասար հնարավորություն տալով թեկնածուներին, կանանց, ընդդիմության համակիրներին, ՉԼՄ-ներին եւ վերսկսել երկխոսությունը իշխող մեծամասնության ու ընդդիմության միջեւ:

Դատապարտվում են լրագրողների ձերբակալությունները, ահաբեկման, բռնության եւ ֆիզիկական սպառնալիքների դեպքերը: Այդ համատեքստում վկայակոչվում են «Ֆաթուլաեւն ընդդեմ Ադրբեջանի» դատական գործը, ինչպես եւ երկու երիտասարդ ակտիվիստների՝ Էմին Միլիի եւ Ադնան Ջաջիզադեի քրգործերը, ովքեր ազատագրկման են դատապարտվել համապատասխանաբար 2,6 եւ 2 տարի ժամկետներով: Ափսոսանք է հայտնվում թալիշ լեզվով հրատարակվող «Թոլիշի Սադո» (Tolyshi Sado) միակ թերթի խմբագիր Նովրուզ Մամեդովի մահվան կապակցությամբ, որը վրա է հասել ազատագրկման վայրում 2009թ. օգոստոսին: Նրա անունն ընդգրկված էր Ադրբեջանում իրավապաշտպան կազմակերպությունների կողմից կազմված քաղաքական բանտարկյալների ցուցակում:

Վեհաժողովը ողջունում է Ադրբեջանի նախագահի համաներման արդյունքում մի շարք լրագրողների՝ մասնավորապես լրագրող-բանաստեղծ Միրզա Չակիթի, անկախ լրատվամիջոցներից մեկի՝ «Ազադլիքի» խմբագիր

51 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 19, European Parliament resolution of 17 December 2009 on Azerbaijan: freedom of expression.

Գանիմաթ Չահիդովի, «Իդեալ» թերթի խմբագիր Ալի Հասանովի եւ «Բիզիմ յոլ» թերթի թղթակից Մուշվիգ Հուսեյնովի ազատ արձակումը, միեւնույն ժամանակ ցավում է, որ դեռ շատ լրագրողներ գտնվում են անազատության մեջ: ԽՎ-ն նաեւ մտահոգված է որոշ լրագրողների նկատմամբ զրպարտության փաստերով հաճախացած անհամաչափ բնույթի քրեական պատժամիջոցներ կիրառելու կապակցությամբ, եւ վերահաստատում է իր դիրքորոշումը զրպարտության ապաքրեականացման անհրաժեշտության առումով: Իշխանություններին կոչ է արվում ազատ արձակել Էյնուլա Ֆաթուլաեփին, ինչպես եւ փոփոխություններ կատարել Զրեական օրենսգրքում՝ ապաքրեականացնելով համապատասխան դրույթները, եւ ստեղծել պայմաններ լրագրողների մասնագիտական աշխատանքներին իշխանությունների միջատությունը բացառելու համար: Վեհաժողովը գտնում է, որ թրաֆիկինգի վերաբերյալ օրենսդրությունը պետք է համապատասխանեցնել միջազգային իրավունքի նորմերին՝ մասնավորապես Եւ-ի Մարդկանց շահագործման (թրաֆիկինգի) դեմ պայքարի մասին կոնվենցիայի⁵² դրույթներին եւ ապահովել դրա արդյունավետ իրականացումը:

ԽՎ-ն շնորհավորում է Ադրբեջանին՝ Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի ձեւաչափում «Կանանց ընտանեկան բռնության դեմ» ծրագրում եւ «Ընտանեկան բռնության մասին» օրենքի մշակման գործում այդ երկրի պատվիրակության ակտիվ մասնակցության համար: Առաջարկվում է շուտափույթ ընդունել ընտանեկան բռնության ու կանխարգելման, ինչպես եւ կանաց նկատմամբ բռնության մասին օրենքներ՝ համապատասխանեցնելով դրանք միջազգային իրավունքի նորմերին եւ Եւ-ի 1635(2008) բանաձեւին ու 1847(2008) հանձնարարականին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

2008թ. ապրիլի 17-ին ԵւխՎ-ն ընդունեց **«Ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը Հայաստանում»** թիվ 1609(2008)⁵³ բանաձեւը՝ արձանագրելով, որ, չնայած 2008թ. փետրվարի 19-ին Հայաս-

52 Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (CETS No. 197)

53 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 20, Resolution No 1609(2008) - The functioning of democratic institutions in Armenia. Assembly debate on 17 April 2008 (16th Sitting) (see Doc. 11579, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Georges Colombier and Mr John Prescott). Text adopted by the Assembly on 17 April 2008 (16th Sitting). <http://assembly.coe.int/mainf.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta08/eres1609.htm>

տանում տեղի ունեցած նախագահական ընտրությունները «անցկացվեցին հիմնականում ԵԽ չափանիշներին համապատասխան» («administered mostly in line with Council of Europe standards»), դիտարկող ժամանակավոր հանձնաժողովը բացահայտեց մի շարք խախտումներ ու թերացումներ, մասնավորապես՝ թեկնածուների նախընտրական քարոզարշավի իրականացման անհավասար պայմանները, ընտրական վարչարարության անբավարար թափանցիկությունը եւ բողոքների ու գանգատների քննության գործընթացում դիմումատուի համար իրավական պաշտպանության անարդյունավետ միջոցների ապահովումը: Նշվում է, որ այդ եւ ընտրակեղծիքների մի շարք այլ դեպքերը բնավ չնպաստեցին ընտրական գործընթացի նկատմամբ հանրության առանց այն էլ խաթարված վստահության բարձրացմանը՝ հայաստանյան հասարակության մի հատվածի շրջանում հարցեր առաջացնելով ընտրությունների արդյունքի վստահելիության կապակցությամբ:

Հանրային վստահության պակասը հիմք դարձավ նախնական արդյունքների հրապարակմանը հաջորդած (թեեւ առանց նախապես պաշտոնապես իրազեկելու) խաղաղ ցույցերի համար, որոնք իշխանությունները հանդուրժեցին 10 օր: Վեհաժողովը ցավ է հայտնում ոստիկանության եւ ցուցարարների միջեւ բախումների ու 2008թ. մարտի 1-ի բռնությունների սրացման կապակցությամբ, որի հետեւանքով զոհվեց 10 մարդ եւ շուրջ 200-ը ստացան մարմնական վնասվածքներ: Մարտի 1-ի ողբերգական դեպքերին հանգեցրած հանգամանքները, դրանց նկատմամբ իշխանությունների արձագանքը, այդ թվում՝ 2008թ. մարտի 1-20-ը Երեւան քաղաքում արտակարգ իրավիճակ մտցնելու եւ ոստիկանության կողմից ենթադրաբար անհամաչափ ուժ գործադրելու հարցը լուրջ տարածայնությունների տեղիք են տալիս եւ անհրաժեշտ է այդ ամենը վստահելի ու անկախ քննության ենթարկել: Վեհաժողովը դատապարտում է բազմաթիվ անձանց՝ այդ թվում ընդդիմության ավելի քան հարյուր համախոհների եւ խորհրդարանի երեք անդամների ձերբակալումը, շարունակվող կալանավորումներն այնպիսի մեղադրանքների հիման վրա, որոնց մի մասն առերեւոյթ արհեստական են եւ պայմանավորված քաղաքական շարժառիթներով: Սա, բանաձեւի գնահատմամբ, իշխանությունների կողմից ընդդիմության փաստացի հետապնդում է նշանակում:

Ողջունելի է համարվում այն, որ ԱԺ-ում ներկայացված հինգ կուսակցություններից չորսը նորընտիր նախագահ Սերժ Սարգսյանի նախաձեռնությամբ 2008թ. մարտի 21-ին ստորագրեցին քաղաքական կոալիցիա կազմավորելու մասին համաձայնագիր, որի նպատակն էր լուծել երկրում ծառացած քա-

դաքսական խնդիրները: Այդուհանդերձ, ասված է բանաձեւի շարունակության մեջ, դեռեւս անհրաժեշտություն կա Հայաստանում առկա քաղաքական ճգնաժամը հաղթահարելու համար երկխոսություն հաստատել կոալիցիայի եւ «Ժառանգություն» կուսակցության միջեւ, ինչպեսեւ արտախորհրդարանական կուսակցությունների հետ: 2008թ. մարտի 1-ի ողբերգական դեպքերով իր կիզակետին հասած հանրային վրդովմունքի պոռթկման համատեքստում Վեհաժողովը համարում է, որ քաղաքական ճգնաժամի հիմնարար եւ խորքային պատճառը պետության առանցքային հաստատությունների անկարողությունն է՝ իրենց գործառույթները կատարելիս լիովին պահպանելու ժողովրդավարական չափանիշները, օրենքի գերակայության ու մարդու իրավունքների պաշտպանության սկզբունքները: Նշվում է, որ ՀՀ Ազգային ժողովն առ այսօր չի կարողացել կատարել իր հիմնական դերը, այն է՝ ծառայել որպես հարթակ տարբեր քաղաքական ուժերի միջեւ քաղաքական բանավեճի եւ փոխզիջումների ձեւավորման համար:

Առկա քաղաքական համակարգը՝ հիմնվելով «ամեն ինչ բաժին է հասնում հաղթողին» (winner takes all) մոտեցման վրա, ըստ էության, բացառում է ընդդիմության որեւէ մասնակցություն որոշումների կայացման գործընթացին եւ երկրի կառավարմանը: Դրա արդյունքում Հայաստանի քաղաքական տարրապատկերի մի զգալի մասը ներկայացված չէ ընթացիկ գումարման Ազգային ժողովում: Ըստ բանաձեւի՝ ընտրական գործընթացի նկատմամբ հանրության վստահության պակասն ընդհանուր առմամբ նսեմացնում է նաեւ ընտրությունների արդյունքների նկատմամբ հայ հանրության մի մասի վստահությունը: Նշվում է, որ խնդիրն ավելի է բարդանում անկողմնակալ ընտրական վարչարարության բացակայության, ընտրական բողոքների եւ գանգատների անարդյունավետ քննության եւ քվեաթերթիկների հաշվարկի ու արդյունքների աղյուսակավորման ընթացակարգերի ոչ բավարար թափանցիկության պատճառով:

Հակառակ հաջողությամբ իրականացված օրենսդրական բարեփոխումների, դատարանները տակավին չունեն անկախության անհրաժեշտ մակարդակ, որպեսզի հանրությանը վստահություն ներշնչի իրենց նկատմամբ՝ որպես անկողմնակալ դատական մարմինների, այդ թվում՝ ընտրական գործընթացում: Դրանով է բացատրվում ընտրությունների կապակցությամբ դատական ատյաններ ներկայացված բողոքների սակավ թվաքանակը: Դատարանների ոչ բավարար չափով անկախ լինելու վկայություն է նաեւ այն փաստը, որ վերջիններս, ըստ երեւույթին, հարցականի տակ չեն առնում անձանց նախնական կալանքի տակ պահելու անհրաժեշտությունը եւ, որպես

կանոն, բավարարում են դատախազների համապատասխան միջնորդությունները՝ հավուր պատշաճի քննության չենթարկելով ներկայացվող հիմնավորումները, ինչպես պահանջվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետով: Փաստվում է, որ թեև գոյություն ունի այլակարծիք ու անկախ տպագիր մամուլ, իշխանությունների կողմից էլեկտրոնային ՉԼՄ-ների եւ նրանց գործունեությունը կարգավորող մարմինների հանդեպ իրականացվող վերահսկողության ցածր մակարդակը, ինչպես եւ իսկապես անկախ ու բազմակարծություն ապահովող հանրային հեռարձակողի բացակայությունը խոչընդոտում են լրատվամիջոցների դաշտում բազմակարծության ձեւավորմանը եւ խորացնում քաղաքական համակարգի նկատմամբ հանրության անվստահությունը:

ԽՎ-ն նկատում է, որ արտակարգ իրավիճակի ավարտից մի քանի օր առաջ՝ 2008թ. մարտի 17-ին, Ազգային ժողովը Կառավարության առաջարկով հրավիրված արտակարգ նիստի ընթացքում ընդունեց մի շարք փոփոխություններ «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում, որոնք էապես սահմանափակում են հավաքների ազատության իրավունքը եւ իշխանություններին մեծ հայեցողական լիազորություններ վերապահում՝ արգելելու քաղաքական ժողովներն ու ցույցերը: Հետեւաբար, դրանք հակասում են եվրոպական չափանիշներին, որոնք ամրագրված են Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածում, ինչպես եւ հակասում են ՀՀ-ի՝ որպես ԵԽ անդամ պետության, պարտավորությունների ու հանձնառությունների ոգուն: Վենետիկի հանձնաժողովը եւ ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների ու մարդու իրավունքների գրասենյակը (ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ)⁵⁴ նույնպես համատեղ եզրակացության նախագծում նշել են, որ այդ փոփոխություններն անընդունելի են:

Վեհաժողովը ողջունում է պաշտոնի ստանձնման ժամանակ նորընտիր նախագահի խոսքում արտահայտված մտադրությունը՝ «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքն ամբողջովին համապատասխանեցնել եվրոպական չափանիշներին, եւ խրախուսում այս հարցում Վենետիկի հանձնաժողովի հետ համագործակցության հետագա խորացման պատրաստակամությունը: Միաժամանակ ԽՎ-ն՝ Հայաստանի պարտավորությունների ու հանձնառությունների կատարման վերաբերյալ իր ընդունած 1532(2007) բանաձեւի հղմամբ, կրկին անգամ կոչ է անում Հայաստանի իշխանություններին՝ անհապաղ իրականացնել հետեւյալ բարեփոխումները:

54 Organization for Security and Co-operation in Europe's Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR)

1. քաղաքական համակարգում պատշաճ տեղ եւ իրավունքներ սահմանել ընդդիմության համար,

2. հիմնովին բարեփոխել ընտրական գործընթացը՝ նպատակ հետապնդելով ապահովել որեւէ քաղաքական ուժի հսկողությունից ընտրությունների կազմակերպման եւ անցկացման համար պատասխանատու մարմինների անկախությունն ու ազատությունը, ընտրական գործընթացի վարչարարության լիակատար թափանցիկությունը, հատկապես՝ քվեաթերթիկների հաշվարկի եւ արդյունքների աղյուսակավորման գործընթացների առումով, ստեղծել բողոքարկման եւ գանգատարկման այնպիսի համակարգ, որում ընտրական գործընթացի մասնակիցները հնարավորինս լիարժեքորեն կկարողանան իրավական պաշտպանություն ստանալ ենթադրյալ ընտրախախտումների դեպքում, ինչպեսեւ գործնականում հավասար հնարավորություններ երաշխավորել քաղաքական բոլոր ուժերին՝ թե՛ պաշտոնական քարոզարշավի ընթացքում եւ թե՛ դրան նախորդող ժամանակահատվածում,

3. երաշխավորել Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի, ինչպես նաեւ Հանրային հեռուստատեսության ու ռադիոյի խորհրդի անկախությունը քաղաքական շահերից, վերանայել նշված մարմինների կազմավորման կարգը՝ երաշխավորելով դրանցում հայ հասարակության իրական ներկայացվածությունը: Այս ոլորտում անվերապահորեն հաշվի առնել Վենետիկի հանձնաժողովի եւ ԵԽ փորձագետների առաջարկությունները, քայլեր ձեռնարկել՝ ապահովելու համար հանրային հեռուստատեսության եւ ռադիոյի անկախությունն ու բազմակարծությունը ամենօրյա գործունեության մեջ, դադարեցնել հարկային մարմինների ճնշումներն ընդդիմադիր էլեկտրոնային եւ տպագիր լրատվամիջոցների նկատմամբ,

4. Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 11-րդ հոդվածին համահունչ երաշխավորել հավաքների ազատությունը թե՛ օրենքով, թե՛ գործնականապես: Այդ կապակցությամբ ուժը կորցրած ճանաչել «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» օրենքում ԱԺ-ի կողմից վերջերս կատարված փոփոխությունները՝ համապատասխանեցնելով դրանք Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկների ոգուն,

5. Նոր թափ հաղորդել դատական համակարգի իրական անկախության հասնելու եւ դատարանների նկատմամբ հանրության վստահության մակարդակը բարձրացնելու ուղղությամբ տարվող աշխատանքներին,

6. բացառել կամայական ձերբակալումները, ինչպես նաեւ՝ ձերբակալվածների նկատմամբ անմարդկային վերաբերմունքի երեւոյթները հատկապես ոստիկանությունում պահվելու ընթացքում: Թե՛ օրենքով, թե՛ գործ-

Նականապես երաշխավորել ոստիկանության գործունեության նկատմամբ հանրային վերահսկողության արդյունավետ մեխանիզմներ:

Վեհաժողովը գտնում է, որ ընդդիմադիր բոլոր ուժերն իրենց հերթին պետք է ճանաչեն Սահմանադրական դատարանի որոշումը, որով հաստատվեցին ընտրությունների՝ ԿԸՀ-ի հայտարարած արդյունքները: Դա չպետք է մեկնաբանել որպես դատարանի որոշման էության հետ համաձայնվելու պարտավորություն: Ընտրական գործընթացի բոլոր մասնակիցներն իրավունք ունեն վիճարկել այդ որոշումն իրենց հասանելի իրավական միջոցներով՝ այդ թվում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանով: Վեհաժողովը կարծում է, որ հույժ անհրաժեշտ բարեփոխումներն իրագործելու եւ Հայաստանին առաջ շարժվելու հնարավորություն տվող միակ ուղին հայ հասարակության քաղաքական ուժերի միջեւ բաց եւ կառուցողական երկխոսության նախաձեռնումն է: Ավելի քան մեկ տարի առաջ Վեհաժողովը թիվ 1532(2007) բանաձեւում ընդգծել էր այդպիսի երկխոսության անհրաժեշտությունը՝ որպես սահմանադրական բարեփոխումների արդյունավետ իրականացման նախադրյալի: Հաշվի առնելով, որ Հայաստանում քաղաքական տարրապատկերի համապատասխան մասը ներկայացված չէ ընթացիկ գումարման Ազգային ժողովում՝ այդ երկխոսությանը պետք է մասնակցեն թե՛ խորհրդարանական եւ թե՛ արտախորհրդարանական քաղաքական ուժերը: Վեհաժողովը պատրաստ է որպես միջնորդ հանդես գալու տարբեր ուժերի միջեւ եւ այս գործընթացում ապահովելու ԵԽ-ի փորձագիտական մարմինների, հատկապես Վենետիկի հանձնաժողովի ներգրավումը: Վեհաժողովը նման երկխոսության մեկնարկի եւ հաջողության համար անհրաժեշտ է համարում առաջնահերթ կարգով մի շարք պայմանների ապահովումը, որոնք կնպաստեն ընդդիմության վստահության ամրապնդմանը եւ կիսմիջարեւելյան իշխող մեծամասնության՝ հետագա բարեփոխումներ իրականացնելու պատրաստակամության լրջությունը:

Կարելու է դիտվում մարտի 1-ի իրադարձությունների եւ դրանց հանգեցրած հանգամանքների (ներառյալ՝ ոստիկանության կողմից ենթադրաբար անհամաչափ ուժ կիրառելու եւ ցուցարարների կողմից գործադրված բռնության երեւույթները) անկախ, թափանցիկ եւ վստահելի հետաքննության անհապաղ իրականացումը: Միջազգային հանրությունը պետք է պատրաստ լինի մոնիթորինգի ենթարկելու եւ աջակցելու նման հետաքննության անցկացմանը: Անհրաժեշտ է համարվում անհապաղ ազատ արձակել այն անձանց, ովքեր կալանավորվել են արհեստական եւ քաղաքական շարժառիթներ ունեցող մեղադրանքներով կամ նրանց, ովքեր անձնապես չեն կա-

տարել որեւէ բռնի գործողություն կամ դրա հետ կապված լուրջ հանցանքներ: Նշվում է, որ եթե չապահովվեն վերոհիշյալ պայմանները եւ ՀՀ քաղաքական ուժերի միջեւ բաց երկխոսություն չծավալվի վերը նշված բարեփոխումների վերաբերյալ, ապա կասկածի տակ կհայտնվի Հայաստանի՝ որպես ԵԽ անդամ պետության, վստահելիությունը: Եվ Վեհաժողովը հարկադրված կլինի 2008թ. հունիսյան նստաշրջանի բացման ժամանակ վերանայել ԽՎ-ում ՀՀ պատվիրակության քվեարկելու իրավունքը կասեցնելու հնարավորությունը, եթե մինչ այդ վերը հիշատակված պահանջների ուղղությամբ ձեռք չբերվի նկատելի առաջընթաց: Նշվում է, որ Վեհաժողովը կշարունակի Մոնիթորինգի հանձնաժողովի տրամադրած տեղեկությունների հիման վրա ուշադրությամբ հետեւել Հայաստանում տիրող իրավիճակին:

2008թ. հունիսի 25-ին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց **«Հայաստանի կողմից Վեհաժողովի 1609(2008) բանաձեռի կատարման մասին»** թիվ 1620(2008)⁵⁵ բանաձեռը: Նրանում նշվում է, որ 2008թ. ապրիլի 17-ին ընդունվեց «Ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը Հայաստանում» անվանյալ 1609(2008) բանաձեռը, որում շարադրված են Հայաստանում նախագահական ընտրություններին հաջորդած քաղաքական ճգնաժամի հաղթահարման համար անհրաժեշտ հետեւյալ 4 կոնկրետ պահանջները.

1. Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի առաջարկներին համահունչ՝ ուժը կորցրած ճանաչել «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում 2008թ. մարտի 17-ին կատարված փոփոխությունները,

2. անհապաղ նախաձեռնել 2008թ. մարտի 1-ի իրադարձությունների եւ դրանց հանգեցրած հանգամանքների անկախ, անկողմնակալ եւ վստահելի հետաքննություն,

3. ազատ արձակել բոլոր այն անձանց, ովքեր կալանավորվել են արհեստական ու քաղաքական շարժառիթներ ունեցող մեղադրանքներով եւ անձնապես չեն կատարել որեւէ բռնի գործողություն կամ ծանր հանցանքներ,

4. Հայաստանում գործող բոլոր քաղաքական ուժերի միջեւ նախաձեռնել բաց եւ լուրջ երկխոսություն բանաձեռի 8-րդ կետում Վեհաժողովի պահանջած այն բարեփոխումների շուրջ, որոնք առնչվում են քաղաքական հա-

55 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 21, Resolution No 1620(2008) - Implementation by Armenia of Assembly Resolution 1609(2008). Assembly debate on 25 June 2008 (24th Sitting) (see Doc. 11656, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott). Text adopted by the Assembly on 25 June 2008 (24th Sitting). <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta08/ERES1620.htm>

մակարգին, ընտրական գործընթացին, լրատվամիջոցների ազատությանն ու այլակարծությանը, հավաքների ազատությանը, դատական համակարգի անկախությանը եւ ոստիկանության գործելակերպին:

Թիվ 1609(2008) բանաձեւում Վեհաժողովը եզրակացրել էր, որ Հայաստանի՝ որպես Եւ անդամ պետության, վստահելիությունը կասկածի տակ է մտնում այնքան ժամանակ, քանի դեռ վերոհիշյալ պայմանները չեն ապահովվել, ինչի պատճառով էլ որոշեց 2008թ. հունիսյան նստաշրջանի բացման ժամանակ դիտարկել Վեհաժողովում Հայաստանի պատվիրակության քվեարկելու իրավունքը կասեցնելու հնարավորությունը, եթե մինչ այդ ձեռք չբերվի նկատելի առաջընթաց:

Վեհաժողովը դրական է գնահատում, որ թիվ 1609(2008) բանաձեւի ընդունումից հետո իշխանությունների մի քանի բարձրաստիճան ներկայացուցիչներ՝ այդ թվում հանրապետության նախագահը եւ Ազգային ժողովի նախագահը, հրապարակավ նշել են, որ ունեն քաղաքական կամք եւ մտադրություն՝ բավարարելու ԽՎ-ի պահանջները: Ինչ վերաբերում է թիվ 1609(2008) բանաձեւում թվարկված պահանջների կատարմանը, ապա ողջունելի է համարվում «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի ընդունումը, որը համահունչ է Եւ չափանիշներին, ուստի այդ առումով Վեհաժողովի ներկայացրած պահանջն իշխանությունների կողմից կատարվել է: Վերահաստատվում է այն պահանջը, որ ՀՀ-ն պետք է գործնականորեն երաշխավորի հավաքների ազատությունը: Վեհաժողովի պնդմամբ՝ Հայաստանի իշխանությունները պետք է համաձայն վերը նշված օրենքի երաշխավորեն, որ անհարկի սահմանափակումներ չեն կիրառվի ընդդիմության կողմից կազմակերպվող հանրահավաքների նկատմամբ՝ հատկապես հանրահավաքների անցկացման վայրերի առումով: Այդ տեսակետից ողջունելի է այն փաստը, որ 2008թ. հունիսի 20-ին ընդդիմության կազմակերպած հանրահավաքն անցավ առանց խոչընդոտների, ինչպես եւ այն, որ ՀՀ Ազգային ժողովում, թեեւ շատ ուշացած, ստեղծվեց 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերը եւ դրանց հանգեցրած պատճառներն ուսումնասիրող ժամանակավոր հանձնաժողով:

Հաշվի առնելով, որ հետաքննող հանձնաժողովն ընդամենը վերջերս է կազմավորվել, Վեհաժողովը չի կարող այս պահին գնահատել նրա անկախության, թափանցիկության եւ վստահելիության չափորոշիչները: Նշվում է, որ հանձնաժողովի ձեւաչափը եւ կազմն ինքնին չեն երաշխավորում հանձնաժողովի անկախությունը եւ անկողմնակալությունը, ուստի եւ՝ վստահե-

լիությունը հայ հանրության համար: Հանձնաժողովի գործունեության համար որպես օրինակ պետք է ծառայեն Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխման նպատակով ԱԺ-ում ստեղծված խմբի աշխատանքային մեթոդները, որն իր որոշումները, որպես կանոն, կայացնում է խորհրդակցական ձայնի հիմունքներով: Հանձնաժողովի լիազորությունների մեջ պետք է հստակորեն նշվի, որ այն իրավունք ունի քննելու 2008թ. մարտի 1-ի դեպքերին հանգեցրած հանգամանքները, ինչպես եւ անմիջապես դրանց հաջորդած իրադարձությունները՝ հատկապես ընդդիմության ակտիվիստների կալանավորման ու նրանց ներկայացված մեղադրանքների առումով, իսկ Մարդու իրավունքների պաշտպանը պետք է ի պաշտոնե հրավիրվի մասնակցելու հանձնաժողովի աշխատանքին՝ խորհրդակցական ձայնի իրավունքով: Կոչ է արվում բոլոր քաղաքական ուժերին՝ կառուցողաբար մասնակցել հետաքննող հանձնաժողովի աշխատանքներին:

Վեհաժողովը ողջունում է վերջին զարգացումներն այն անձանց ազատ արձակման առնչությամբ, ովքեր կալանավորվել էին արհեստական եւ քաղաքական շարժառիթներով եւ անձնապես չէին կատարել որեւէ բռնի գործողություն կամ ծանր հանցանքներ: Այդուհանդերձ, այս խնդրի կապակցությամբ ձեռք բերված առաջընթացը, ըստ ԽՎ-ի, բավարար չէ՝ ապահովելու համար Վեհաժողովի պահանջների լիարժեք կատարումը: Համարվում է, որ այն գործերը, որոնք դեռ նախաքննության փուլում են, պետք է փակել կամ արագ կերպով ուղարկել դատարան՝ ապահովելու ողջամիտ ժամկետներում արդար դատաքննության իրավունքը՝ համաձայն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի: Փաստվում է, որ այն անձանց նկատմամբ հարուցված գործերը, ովքեր հիմնականում մեղադրվում են Քրեական օրենսգրքի 300 եւ 225 հոդվածներով նախատեսված հանցագործությունների կատարման մեջ, պետք է կարճել, բացառությամբ այն դեպքերի, եթե առկա են հիմնավոր ապացույցներ, որ մեղադրյալներն անձնապես կատարել են բռնի գործողություններ կամ հրամայել, դրդել կամ օժանդակել դրանց կատարմանը: Անընդունելի է համարվում այն դատավճիռը, որը հիմնված է բացառապես մեկ ոստիկանի ցուցմունքի վրա՝ առանց լրացուցիչ հիմնավորող ապացույցների: Նշվում է, որ Ազգային ժողովը պետք է ի գիտություն ընդունի Վենետիկի հանձնաժողովի բացասական կարծիքը Քրեական օրենսգրքի 225, 225(1), 301 եւ 301(1) հոդվածներում առաջարկված փոփոխությունների վերաբերյալ:

Ողջունվում են իշխանությունների ձեռնարկած մի շարք նախաձեռնությունները Վեհաժողովի պահանջած բարեփոխումների շուրջ երկխոսություն

սկսելու ուղղությամբ եւ ընդգծվում, որ Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխման նպատակով ԱԺ-ում ստեղծված աշխատանքային խմբի գործելակերպը կարող է օրինակ ծառայել խնդրո առարկա բարեփոխումների շուրջ երկխոսություն իրականացնելու համար: Կոչ է արվում բոլոր քաղաքական ուժերին՝ օգտվելով իշխանությունների ընձեռած հնարավորությունից, ներգրավվել բարեփոխումների վերաբերյալ բաց, կառուցողական եւ լուրջ երկխոսության մեջ: Ափսոսանք է հայտնվում, որ ոչ բոլոր ընդդիմադիր ուժերն են ճանաչել Սահմանադրական դատարանի որոշումը, որը հաստատել է ընտրությունների՝ ԿԸՀ-ի հրապարակած արդյունքները: Ափսոսանքով նշվում է, որ այդ նախաձեռնությունների մշակման գործընթացին ընդդիմության մասնակցությունը որոշակիորեն սահմանափակ է եղել՝ նաեւ պայմանավորված իշխանությունների հետ երկխոսությունը բոյկոտելու՝ ընդդիմության որոշմամբ:

Վեհաժողովը գտնում է, որ 2008թ. մարտի 1-ի իրադարձությունների առնչությամբ ընդդիմության կողմակիցների կալանավորումը եւ նրանց նկատմամբ մեղադրական դատավճիռների արձակումը վիճահարույց հանգամանք կլինի, որը կշարունակի լարվածություն առաջացնել ընդդիմության եւ իշխանությունների հարաբերություններում եւ կարող է խոչընդոտել ՀՀ-ում անհրաժեշտ բարեփոխումների շուրջ կառուցողական երկխոսության ծավալմանը: Ուստի կոչ է արվում Հայաստանի իշխանություններին՝ որպես բարի կամքի արտահայտություն դիտարկել առկա բոլոր իրավական միջոցները՝ ներառյալ համաներումը, ներման հրամանագրերը կամ մեղադրանքներից ազատումը 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի կապակցությամբ կալանավորված կամ դատարանների վճիռներով դատապարտված այն անձանց, ովքեր անձնապես բռնություններ չեն կատարել կամ չեն հրամայել, դրդել կամ օժանդակել դրանց կատարմանը կամ՝ նրանց, ովքեր չեն կատարել այլ կարգի լուրջ հանցագործություններ: Վերահաստատվում է, որ ՀՀ-ում այլակարծիք էլեկտրոնային ՉԼՄ-ների համար նպաստավոր միջավայրի անհրաժեշտությունն ակնհայտ է:

Բանաձեւում անդրադարձ կա «Ա1+» հեռուստատեսությանը հեռարձակման արտոնագիր չտրամադրելու վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավճիռին, որի լույսի ներքո արտոնագրեր շնորհող մարմինն կոչ է արվում ապահովել արտոնագրման բաց, արդար եւ թափանցիկ ընթացակարգը՝ համաձայն 2008թ. մարտի 26-ին Եւ Նախարարների կոմիտեի ընդունած ուղեցիկների եւ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի: Վեհաժողովը ողջունում է 1609(2008) բանաձեւում արտահայտված պահանջները կատարելու

ուղղությամբ Հայաստանի իշխանությունների ձեռք բերած առաջընթացը, սակայն դա բավարար չի համարում, քանի որ նախորդ բանաձեւում թվարկված մի շարք պահանջներ տակավին մնում են անկատար: Այդ առնչությամբ ափսոսանք հայտնելով՝ Վեհաժողովն ընդունում է այն փաստը, որ Հայաստանի իշխանություններին տրամադրված ժամանակը կարճ էր: Եվ որոշում է կայացվում 2009թ. հունվարյան նստաշրջանի ընթացքում կրկին անդադարադադար 1609(2008) բանաձեւում շարադրված պահանջների կատարման առաջընթացի խնդրին: Նշվում է, որ եթե 1609(2008) բանաձեւում եւ սույն բանաձեւի 4.2, 4.5, 4.7 եւ 6 կետերում ամրագրված պահանջները մինչ այդ կատարված չլինեն, ապա Վեհաժողովը 2009թ. հունվարյան նստաշրջանի բացման ժամանակ կոդիտարկի Հայաստանի պատվիրակության քվեարկելու իրավունքը կասեցնելու հնարավորությունը:

Վեհաժողովն առաջարկում է ԵՄ Գլխավոր քարտուղարին՝ արագացնել Երեւանում ԵՄ Գլխավոր քարտուղարի նոր հատուկ ներկայացուցչի (ԳԶՆ) նշանակման գործընթացը եւ ԳԶՆ Երեւանյան գրասենյակի միջոցով մշտապես կապ պահպանել մարտի 1-2-ի դեպքերն ուսումնասիրող ԱԺ ժամանակավոր հանձնաժողովի հետ: ԵՄ Մարդու իրավունքների հանձնակատարին նույնպես կոչ է արվում իր լուրջ ներդրել ՀՀ խորհրդարանական հանձնաժողովի աշխատանքում՝ նպատակահարմարության դեպքում ապահովելով միջազգային փորձագետների մասնակցությունը: Վեհաժողովը կշարունակի Մոնիթորինգի հանձնաժողովի տրամադրած տեղեկությունների հիման վրա ուշադրությամբ հետեւել Հայաստանում տիրող իրավիճակին:

2009թ. հունվարի 27-ին ԵԽԽՎ-ն ընդունեց **«Հայաստանի կողմից Վեհաժողովի 1609(2008) եւ 1620(2008) բանաձեւերի կատարման մասին»** թիվ 1643(2009)⁵⁶ բանաձեւը: Վեհաժողովի ընդունած 1609(2008) բանաձեւի կատարման մասին թիվ 1620(2008) բանաձեւում ԽՎ-ն անբավարար էր համարել առաջընթացը, չնայած այն քաղաքական կամքին, որ դրսեւորել էին ՀՀ իշխանությունները 2008թ. փետրվարի տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններին հաջորդած ճգնաժամից հետո՝ 2008թ. ապրիլի 17-ին ընդունված 1609(2008) բանաձեւի պահանջները կատարելու ուղ-

56 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 22, Resolution No 1643(2009) - Implementation by Armenia of Assembly Resolutions 1609(2008) and 1620(2008). Assembly debate on 27 January 2009 (3rd Sitting) (see Doc. 11786, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott; and Doc. 11799, opinion of the Committee on Rules of Procedure, Immunities and Institutional Affairs, rapporteur: Mr Greenway). Text adopted by the Assembly on 27 January 2009 (3rd Sitting).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1643.htm>

ղությամբ: Վեհաժողովը մի շարք կոնկրետ պահանջներ էր ուղղել ՀՀ իշխանություններին եւ որոշել 2009թ. հունվարյան նստաշրջանի ընթացքում դիտարկել Վեհաժողովում Հայաստանի խորհրդարանական պատվիրակության քվեարկելու իրավունքը կասեցնելու հնարավորությունը, եթե մինչ այդ կատարված չլինեն 1609(2008) եւ 1620(2008) բանաձեւերում շարադրված պահանջները:

Վեհաժողովը ողջունում է Եւ Մարդու իրավունքների հանձնակատարի առաջարկին համապատասխան՝ ՀՀ նախագահի կողմից 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերն ուսումնասիրող փորձագետների փաստահավաք խմբի ստեղծումը 2008թ. հոկտեմբերի 23-ին, ինչպես եւ խմբի աշխատանքին լիարժեքորեն մասնակցելու՝ ընդդիմության որոշումը: Ընդգծվում է, որ Հայաստանի հասարակության տեսակետից խմբի վստահելիությունը, վերջին հաշվով, կախված կլինի աշխատանքների իրականացման ձեւից եւ խմբի համար բոլոր մակարդակների պետական մարմիններում տեղեկատվության հասանելիության հանգամանքից: Բոլոր քաղաքական ուժերին կոչ է արվում ձեռնպահ մտալ փաստահավաք խմբի աշխատանքը քաղաքականացնելուց եւ այդ աշխատանքին միջամտելուց, իսկ Հայաստանի իշխանություններին՝ ապահովել փաստահավաք խմբի հետ հնարավորինս լիարժեք համագործակցություն եւ նշված խմբին տեղեկատվության ամբողջական տրամադրում անխտիր բոլոր պետական մարմինների ու պաշտոնյաների՝ ներառյալ այն պաշտոնատար անձանց կողմից, ովքեր 2008թ. մարտի 1-2-ի իրադարձություններից ի վեր պաշտոնաթող են եղել կամ փոխարինվել են:

Նշվում է, որ փաստահավաք խմբին պետք է թույլատրել ստանալու անհրաժեշտ ցանկացած պարզաբանում 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առնչությամբ մարդկանց ձերբակալման, քրեական հետապնդման եւ նրանց նկատմամբ մեղադրական դատավճիռների արձակման վերաբերյալ: Ափսոսանք է հայտնվում, որ մինչեւ վերջին պահը ՀՀ իշխանությունները շատ սուղ առաջընթաց են արձանագրել Վեհաժողովի նախորդ՝ 1609(2008) եւ 1620(2008) բանաձեւերում արտահայտված պահանջների կատարման ուղղությամբ, որոնք վերաբերում են մարտի 1-2-ի իրադարձությունների կապակցությամբ կալանավորված անձանց ազատ արձակմանը: Նշվում է, որ հակառակ Վեհաժողովի պահանջների՝ զգալի թվով քրեական գործեր եւ մեղադրական վճիռներ հիմնվել են բացառապես ոստիկանական ցուցմունքի վրա՝ առանց որեւէ Եական լրացուցիչ հիմնավորող ապացույցների: Շատ սահմանափակ է կարճված այն քրեական գործերի թիվը, որոնցով առաջադրված է եղել Քրեական օրենսգրքի 225 եւ 300 հոդվածներով նախատեսված կասկա-

ծահարույց մեղադրանք: Վեհաժողովը գտնում է, որ զգալի թվով անձանց՝ հատկապես Քրեական օրենսգրքի 225(3) եւ 300 հոդվածների կամ բացառապես ոստիկանական ցուցմունքի հիման վրա ներկայացված մեղադրանքները նման պայմաններում կարող են քաղաքական շարժառիթներ ունենալ:

Վեհաժողովը որոշումում է ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի 2009թ. հունվարի 22-ի որոշումը ԱԺ-ում աշխատանքային խումբ ստեղծելու մասին, որը պետք է ԵԽ-ի համապատասխան մարմինների (մասնավորապես՝ Վեներտիկի հանձնաժողովի եւ Մարդու իրավունքների հանձնակատարի) հետ համագործակցաբար մեկամսյա ժամկետում մշակի Հայաստանի Քրեական օրենսգրքի 225 եւ 300 հոդվածների փոփոխությունները՝ շտկելու, ԵԽ չափանիշներին համապատասխանեցնելու համար այդ հոդվածների իրավական թերությունները, որոնք, ի թիվս այլոց, նշվել են Վեհաժողովի եւ ԵԽ Մարդու իրավունքների հանձնակատարի կողմից: Հիշատակվում են ՀՀ ԱԺ նախագահի հավաստիացումներն առ այն, որ նշված փոփոխություններն աշխատանքային խմբի աշխատանքների ավարտից հետո մոտավորապես մեկամսյա ժամկետում կընդունվեն եւ վավերացման նպատակով կուղարկվեն Հայաստանի նախագահին: Նշվում է, որ ՀՀ սահմանադրության համաձայն՝ օրենքի ցանկացած դրական փոփոխություն հետադարձ կիրառություն կստանա այն մեղադրանքի նկատմամբ, որ ներկայացվել է 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առթիվ ազատությունից զրկված անձանց: Համարվում է, որ ԱԺ նախագահի այս ձեռնարկը՝ թեւեւ ուշացած, սակայն ազդակ է, որ ՀՀ իշխանությունները պատրաստակամ են քայլեր ձեռնարկելու մարտի 1-2-ի դեպքերի կապակցությամբ ազատությունից զրկված անձանց վիճակի վերաբերյալ Վեհաժողովի մտահոգություններին լուծումներ տալու ուղղությամբ: Որոշումվում է Հայաստանի նախագահի շնորհած ներումների հարաճուն թիվը, որն արդեն հասել է 28-ի եւ դեռ շարունակվում է:

Այդուհանդերձ, ինչպես նշվում է, իշխանությունները դեռեւս չեն օգտագործել հնարավոր բոլոր իրավական միջոցները՝ ազատ արձակելու այն անձանց, ովքեր դատապարտվել են 2008թ. մարտի 1-2-ի իրադարձությունների կապակցությամբ եւ անձնապես չեն կատարել որեւէ բռնի գործողություն կամ դիտավորությամբ չեն կարգադրել, օգնել կամ դրդել նման գործողությունների: Վեհաժողովն իշխանություններին կոչ է անում դիտարկել առկա բարենպաստ տարբերակները՝ նշելով, որ այլապես շարունակելու է նախկին պահանջների ոգով գնահատել մարտի 1-2-ի դեպքերի կապակցությամբ ազատությունից զրկված անձանց խնդիրը լուծելու՝ Հայաստանի իշխանությունների քաղաքական կամքը:

Վեհաժողովը գոհունակություն է հայտնում մի շարք ոլորտներում (մասնավորապես՝ լրատվամիջոցների, ընտրական օրենսդրության եւ դատաիրավական) ԽՎ պահանջներին համահունչ բարեփոխումներ նախաձեռնելու՝ Հայաստանի իշխանությունների գործադրած ջանքերի համար եւ նրանց կոչ է անում շարունակել այդ ոլորտներում եւս համապատասխան մարմինների հետ ձեւավորված համագործակցությունը: ՉԼՄ-ների այլակարծության եւ ազատության առնչությամբ ողջունվում են այն առաջարկները, որոնք արվել են՝ ապահովելու համար Հայաստանում լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորող մարմինների անկախությունը: Ի գիտություն են ընդունվում «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում կատարված փոփոխությունները, համաձայն որոնց՝ հեռարձակման հաճախականությունների բոլոր մրցույթները չեղյալ են հայտարարվում մինչեւ 2010 թվականը, երբ ավարտված կլինի թվային հեռարձակման ներդրումը Հայաստանում:

Կանխակալ կարծիք չհայտնելով այս որոշման հիմնավորվածության վերաբերյալ, ԽՎ-ն ընդգծում է, որ թվային հեռարձակման ներդրման տեխնիկական պահանջները չպետք է օգտագործվեն իշխանությունների կողմից Վեհաժողովի պահանջներին համահունչ հեռարձակման լիցենզիաներ տրամադրելու բաց, արդար եւ թափանցիկ մրցույթի անցկացումն անհարկի ձգձգելու համար: Չնայած այս ոլորտում վերջերս արձանագրված դրական զարգացմանը՝ Վեհաժողովը տակավին դժգոհ է լրջորեն մտահոգված է այն անձանց վիճակով, ովքեր ազատությունից զրկվել են 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի կապակցությամբ եւ, հնարավոր է, ձերբակալվել ու դատապարտվել են քաղաքական շարժառիթներով:

Միաժամանակ ԶՕ 225-րդ եւ 300-րդ հոդվածները եւս չափանիշներին համահունչ վերանայելու վերաբերյալ Ազգային ժողովի վերջին նախաձեռնությունը, շնորհված ներուժների թիվը, անկախ, թափանցիկ եւ վստահելի հետաքննություն անցկացնելու ուղղությամբ ձեռնարկված դրական քայլերը ԽՎ-ի կողմից ընկալվում են որպես նախանշան, որ ՀՀ իշխանությունները պատրաստակամ են կատարելու ԵԽԽՎ-ի 1609(2008) եւ 1620(2008) բանաձեւերում առաջադրված պահանջները: Ուստի այս փուլում Ընթացակարգի կանոնների 9-րդ կետի 3 եւ 4.Ը⁵⁷ պարբերությունների համաձայն՝ Վեհա-

57 Rules of Procedure of the Assembly (Resolution 1202 (1999) adopted on 4 November 1999) with subsequent modifications of the Rules of Procedure. Rule 9, paragraphs 3 and 4.c: (3.) The Monitoring Committee may, in a report foreseen on the agenda of the Assembly or on the agenda of the Standing Committee, call into question the credentials of a national delegation. Such a report shall, before being discussed by the Assembly or the Standing Committee, be referred to the Committee on Rules of Procedure, Immunities and Institutional Affairs for opinion, (4.c) confirmation of the ratification of the credentials together with depriving or suspending the

ժողովը որոշում է չկասեցնել Հայաստանի խորհրդարանական պատվիրակության անդամների քվեարկելու իրավունքը: Որոշվում է խնդիրը պահել մշտադիտարկման տակ եւ դրան անդրադառնալ Մոնիթորինգի հանձնաժողովի հաջորդ նիստի ընթացքում:

2009թ. հունիսի 24-ին ԵսեսԿ-ն ընդունեց **«Ժողովրդավարական հաստատությունների գործունեությունը Հայաստանում»** 1677(2009)⁵⁸ բանաձեւը: Հակիրճ անդրադառնալով նախորդ բանաձեւի եզրահանգուլներին, Վեհաժողովը համարում է, որ 1609(2008), 1620(2008) եւ 1643(2009) թվակիր բանաձեւերում արձանագրված պահանջներն ու հանձնարարականները ունեն կոնկրետ, իրատեսական ճանապարհային քարտեզի արժեք, որի օգնությամբ կարելի է հաղթահարել 2008թ. փետրվարյան նախագահական ընտրություններից հետո Հայաստանում առաջացած քաղաքական ճգնաժամը: Ընդ որում՝ բանաձեւի այդ պահանջներն ու հանձնարարականները, ըստ ԽՎ-ի, լիովին պահպանում են իրենց արդիականությունը:

Ողջունվում են Քրեական օրենսգրքի 225-րդ (զանգվածային անկարգություններ) եւ 300-րդ (իշխանության բռնազավթում) հոդվածներում 2009թ. մարտի 18-ին կատարված փոփոխությունները, որոնք Վենետիկի հանձնաժողովի կարծիքով, ընդհանուր առմամբ, նախկին դրույթներից ավելի լափս են, քանզի դրանցով նվազեցվում է չափազանց լայն եւ չարաշահող մեկնաբանության հնարավորությունը: Ի գիտություն է ընդունվում այդ փոփոխությունների կարեւոր ազդեցությունը 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առնչությամբ ազատագրված անձանց այն գործերի վրա, որոնք դեռ քննվում են դատարաններում: Հիշատակվում է, որ այդ փոփոխությունները, սակայն, որեւէ ազդեցություն չունեցան մյուս գործերի վրա, որոնք խիստ մտահոգիչ էին: Օրինակ՝ այն դեպքերը, երբ անձանց մեղադրանք է ներկայացվել կամ նրանց նկատմամբ մեղադրական դատավճիռ է կայացվել միայն ոստիկանության ցուցմունքների հիման վրա՝ առանց դրանք հաստատող ծանրակշիռ լրացուցիչ ապացույցների:

exercise of some of the rights of participation or representation of members of the delegation concerned in the activities of the Assembly and its bodies.

58 Տես՝ հավելված, փաստաթուղթ 23, Resolution No 1677(2009) - Functioning of democratic institutions in Armenia, Assembly debate on 24 June 2009 (23rd Sitting) (see Doc. 11962, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott). Text adopted by the Assembly on 24 June 2009 (23rd Sitting).

<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta09/ERES1677.htm>

Վեհաժողովը գտնում է, որ 2008թ. մարտյան դեպքերի առթիվ դատապարտված բոլոր այն անձանց ազատ արձակումը, ովքեր անձամբ բռնության ծանր արարքներ չեն կատարել, ինքնին անհրաժեշտ հիմքեր կապահովի երկխոսություն սկսելու համար, որն անհրաժեշտ է 2008թ. Նախագահական ընտրություններին հաջորդած քաղաքական ճգնաժամը հաղթահարելու համար: Այդ համատեքստում Վեհաժողովը ողջունում է ընդհանուր համաՆերման առաջարկը, որը 2009թ. հունիսի 16-ին ՀՀ Նախագահը Ներկայացրել է ԱԺ, եւ որը շատ արագ՝ Նույն թվականի հունիսի 19-ին, ընդունվել է վերջինիս կողմից: Դրական է համարվում, որ համաՆերման շրջանակն ուղղակիորեն ներառում է 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առնչությամբ ազատագրված այն անձանց, ում բռնի արարքներ կատարելու մեղադրանք չի ներկայացվել եւ ովքեր չեն դատապարտվել 5 տարի եւ ավելի երկար ժամկետով ազատագրվման:

Նշվում է, որ այդ համաՆերման շրջանակներում ազատ կարձակվի մարտյան իրադարձությունների առնչությամբ դատապարտված անձանց մեծ մասը, սակայն՝ ոչ բոլորը: Մնացած գործերին առնչվող զարգացումները կմասնեւտվուի ուշադրության առանցքում: Այն անձանց պարագայում, ովքեր կարող են դատապարտվել 5 տարի եւ ավելի երկար ժամկետով, համաՆերմումը կտարածվի միայն նրանց նկատմամբ, ում գործերով դատարանները կայացրել են վճիռներ, ինչպես եւ՝ 2008թ. մարտի 1-2-ի դեպքերի առնչությամբ մեղադրվող այն անձանց նկատմամբ, ովքեր ներկայում՝ իրենց գործերի դատական քննության ավարտից հետո, որոնվում են: Իշխանություններին կոչ է արվում՝ նկատի ունենալով դատարանների կողմից նրանց գործերի քննության ավարտից հետո համաՆերմումը կիրառելու հնարավորությունը, թույլատրել համապատասխան անձանց, որպեսզի 2009թ. հուլիսի 31-ից առաջ իշխանություններին ներկայանալիս ազատ մասն մինչեւ իրենց գործերի դատական քննության ավարտը:

Վեհաժողովը հորդորում է թե՛ խորհրդարանական, թե՛ արտախորհրդարանական քաղաքական ուժերին՝ օգտվել Նոր հնարավորությունից եւ Ներգրավվել պահանջվող բարեփոխումների շուրջ բաց, կառուցողական եւ լուրջ երկխոսության մեջ: Անհարկի է նկատվում այն հավանականությունը, որ 2008թ. մարտյան դեպքերի առնչությամբ զանգվածային անկարգություններ կազմակերպելու մեղադրանքով դատապարտված անձանց նկատմամբ դեռ կարող են ներկայացվել իրավական պատասխանատվության քաղաքացիական հայցեր: Անընդունելի է համարվում պետական մարմինների կողմից այդօրինակ հայցերի ներկայացումը, որը կարող է սասանել համաՆերման

բուն նպատակը: Ինչ վերաբերում է 2008թ. մարտի 1-2-ի իրադարձությունների եւ դրանց հանգեցրած հանգամանքների անկախ, անկողմնակալ եւ վստահելի հետաքննությանը, ԽՎ-ն ափսոսանք է հայտնում խնդրո դեպքերին առնչվող փաստերը պարզելու նպատակով ստեղծված փորձագիտական անկախ խմբի («Փաստահավաք խումբ») աշխատանքի դադարեցումը՝ պայմանավորված խմբի անդամների միջեւ անհաղթահարելի լարվածության առաջացմամբ եւ խմբի աշխատանքի անհարկի քաղաքականացմամբ: Փաստահավաք խմբի անդամներին կոչ է արվում իրենց բացահայտումներն ու եզրակացությունները, հնարավոր է՝ անհատական զեկույցների տեսքով, ներկայացնել ԱԺ Ժամանակավոր հանձնաժողովին եւ համադրյալ կյուրթերը հրապարակել Փաստահավաք խումբ ստեղծելու մասին Նախագահի կարգադրությամբ նախատեսված կարգով:

Լուրջ մտահոգության տեղիք է տալիս այն փաստը, որ մարտյան դեպքերի ժամանակ մահվան 10 դեպքերի հետաքննությունը ՀՀ գլխավոր դատախազի կողմից որեւէ կոնկրետ արդյունք չի տվել, եւ Եական է համարվում այդ հետաքննությունն անհապաղ եւ գոհացուցիչ կերպով ավարտին հասցնելը: Այս առումով ողջունելի է ՀՀ Նախագահի որոշումը՝ պահանջելու Գլխավոր դատախազից, որպեսզի իր հետաքննության մասին նա լիարժեք հաշվետվություն ներկայացնի ԱԺ Ժամանակավոր հանձնաժողովին: Չնայած «Ժողովներ, հանրահավաքներ, երթեր եւ ցույցեր անցկացնելու մասին» ՀՀ օրենքում կատարված դրական փոփոխություններին, Վեհաժողովը նկատում է, որ ժողովներ անցկացնելու հայտերը նախկինի պես հաճախ տեխնիկական հիմքերով մերժվում են պետական մարմինների կողմից կամ դրանց նկատմամբ կիրառվում են անհարկի սահմանափակումներ: Իշխանություններին վերստին կոչ է արվում գործնականապես հարգել հավաքների ազատության սկզբունքը եւ ի կատար ածել վերոհիշյալ օրենքի իրագործումը մոնիթորինգի ենթարկելու նպատակով ԵԽ-ի եւ ԵԱՀԿ-ի կողմից համատեղ իրականացվող ծրագրի հանձնարարականները:

Ինչ վերաբերում է լրատվամիջոցների բարեփոխումներին՝ Վեհաժողովը ողջունում է 2009թ. ապրիլի 28-ին «Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխությունների ընդունումը, որոնք մշակվել են ԵԽ-ի հետ համագործակցաբար եւ ուղղված են ՀՀ-ում լրատվամիջոցների գործունեությունը կարգավորող մարմինների անկախության ապահովմանը: Այդ փոփոխությունների առնչությամբ ափսոսանք է հայտնվում, որ Հեռուստատեսության եւ ռադիոյի ազգային հանձնաժողովի ու Հանրային հեռուստատեսության եւ ռադիոյի խորհրդի կազմերում Հայաստանի Նախագահի

կողմից անդամների նշանակման ընթացակարգը չի կարգավորվում օրենքով, ուստի նախագահին խորհուրդ է տրվում ընդունել կարգադրություն՝ սահմանելով նշանակման այնպիսի ընթացակարգ, ինչպիսին ունի Ազգային ժողովը վերոհիշյալ մարմինների կազմերում անդամներ նշանակելիս: Նշվում է, որ օրենքում կատարված դրական փոփոխություններն ինքնին չեն երաշխավորում այդ մարմինների լիարժեք անկախությունը եւ խորհուրդ է տրվում արգելել դրանց կազմերում քաղաքական պաշտոններ զբաղեցնող անձանց նշանակումը: Միեւնույն ժամանակ շեշտվում է հեռարձակման արտոնագրերի բաց, արդարացի եւ թափանցիկ մրցույթի անհրաժեշտությունը, վերահաստատվում է ԵԽԽՎ-ի այն դիրքորոշումը, որ Հայաստանում թվային հեռարձակման ներդրման հետ կապված տեխնիկական գործոնները չպետք է օգտագործվեն նման մրցույթի անցկացումն անհարկի ձգձգելու եւ այդպերպ «Ա1+» հեռուստաալիքի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի կայացրած վճռի կատարումը հետաձգելու համար:

Երեւան քաղաքի ավագանու 2009թ. մայիսի 31-ին անցկացված ընտրությունների առնչությամբ Վեհաժողովը հարկ է համարում հիշատակել Եվրոպայի տեղական եւ տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի (ԵՏՏԻԿ)⁵⁹ դիտորդական առաքելության եզրակացությունները: Բազմաթիվ բողոքները, թե այս ընտրությունների ընթացքում լայն տարածում են ունեցել ընտրակեղծիքներն ու ընտրախախտումները, ԽՎ-ի հայացքով, վկայում են առ այն, որ ընտրական գործընթացի նկատմամբ հանրության վստահության մակարդակը ՀՀ-ում դեռ շատ ցածր է, հետեւաբար ընտրական բարեփոխումներն այժմ պետք է գերակայություն լինեն իշխանությունների համար: Կատարելագործման կարիք ունեն մասնավորապես քվեարկության անկախությունները, այդ թվում՝ բազմակի քվեարկության պրակտիկայի բացահայտման եւ հետընտրական հսկողության գործիքակազմերը:

Վերահաստատելով ավելի քան մեկ տարի առաջ թիվ 1609(2009) բանաձեւում արտահայտված իր պահանջները, ԽՎ-ն ՀՀ իշխանություններին կոչ է անում անհապաղ իրականացնել ոստիկանության եւ արդարադատության համակարգերի բարեփոխումները, ստեղծել հանրային վերահսկողության պատշաճ մեխանիզմներ, ինչպես եւ 2008թ. մարտի 1-2-ի իրադարձությունների առնչությամբ ընդհանուր համաներում ընդունելու միջոցով լիցքաթափել նույն թվականի փետրվարին տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններին հաջորդած քաղաքական ճգնաժամը՝ նոր էջ բացելով Հայաստանի ժողովրդավարական զարգացման գործընթացում: Վեհաժողովը հիմնավոր

59 Congress of Local and Regional Authorities of Europe (CG) - CLRAE

րապես օժանդակում է ՀՀ-ում ժողովրդավարության ամրապնդման գործընթացին եւ ելնելով այդ հանգամանքից, համարում է, որ ԵւնիւՎ 1609(2008), 1620(2008) եւ 1643(2009) բանաձեւերում ներկայացված բոլոր պահանջների կատարումն իր Մոնիթորինգի հանձնաժողովի առաջնահերթության ծիրում է:

2011թ. մայիսի 27-ին ԵւնիւՎ-ն ընդունեց **«Եվրամիության Արեւելյան գործընկերության ազդեցությունը Արեւելյան Եվրոպայի երկրների կառավարման եւ տնտեսական զարգացման վրա»** թիվ 1812(2011)⁶⁰ բանաձեւը: Նրանում նշվում է, որ 2009թ. մայիսին սկիզբ առած ԵՄ Արեւելյան գործընկերության (ԱԳ) ծրագրի նպատակը Եվրոպական միության 27 անդամ երկրների հետ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի եւ Ուկրաինայի «քաղաքական ասոցացման եւ հետագա տնտեսական ինտեգրման արագացման» գործընթացն է: Փաստվում է, որ այս նախաձեռնությամբ սահմանվում է վերը հիշատակված երկրներում կայուն տնտեսական աճի, կառավարման բարելավման ու օրենքի գերակայության հասնելու, ինչպես նաեւ ողջ մայրցամաքում սոցիալ-տնտեսական համախմբվածության անհրաժեշտ պայմաններ ձեւավորելու հավակնոտ ու դժվար խնդիր:

Վեհաժողովը վերահաստատում է իր համոզմունքը, որ տնտեսական աճն ու ժողովրդավարական զարգացումը կարող են եւ պետք է ընթանան զուգահեռ՝ օգնելով մարդկանց փոխակերպելու այն հասարակությունը, որտեղ ապրում են: ԱԳ-ն դիտարկվում է որպես կենդանի գործընթաց բազմաթիվ շահագրգիռ կողմերի համար, այդ թվում՝ Եվրոպայի խորհրդի, որը տեւական ժամանակ չատագոփն է համընդհանուր գործակցության եւ մարդկային արժանապատվության բարձր արժեքների ու չափորոշիչների վրա հիմնված **«Եվրոպա՝ առանց բաժանարար գծերի»** (Europe without dividing lines) գաղափարի: Մտահոգություն է հայտնվում, որ, չնայած որոշ երկրներում տնտեսական հանցագործությունների եւ կոռուպցիայի դեմ պայքարի բարելավմանը՝ իշխող Էլիտաների եւ հասարակության միջեւ քաղաքական ու տնտեսական անջրպետը պահպանվում է: Ավելին, ըստ բանաձեւի, հերթական քաղաքական փակուղիները, շարունակվող համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը եւ տարածաշրջանային մի շարք չլուծված հակամարտություններ

60 Տե՛ս՝ հավելված, փաստաթուղթ 24, Resolution No 1812(2011) - The impact of the Eastern Partnership of the European Union on governance and economic development in eastern Europe. Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 27 May 2011 (see Doc. 12521, report of the Committee on Economic Affairs and Development, rapporteur: Mr Rigoni). See also Recommendation 1971 (2011).

<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta11/ERES1812.htm>

րը խոչընդոտում են ներքին բարեփոխումների եւ տարածաշրջանային համագործակցության հեռանկարներին: Ընդգծվում է վստահության եւ կարողությունների զարգացմանն ուղղված քայլերի շարունակականության, այդ թվում խորհրդարանական դիվանագիտության ու մարդկանց շփումների աշխուժացման, դրանով իսկ Արեւելյան Եվրոպայում համագործակցության ներուժի արդյունավետ օգտագործման անհրաժեշտությունը: Նշվում է, որ ԱԳ վեց երկրներից հինգը Եվրախորհրդի լիարժեք անդամ են եւ նրանց անընդհատ կոչ է արվում կատարել իրենց պարտավորությունները: Եվրամիության, ԵԽ-ի եւ այլ հաստատությունների համատեղ գործունեության անկյունաքարային նպատակը մասնակից երկրներում կառավարման եւ տնտեսական բարեփոխումների քաղաքականության զարգացումն է:

Վեհաժողովը ողջունում է ԱԳ համագործակցության ծրագրերի շրջանակներում Եվրախորհրդի եւ Եվրամիության համատեղ ջանքերը, որոնց նպատակն է Հայաստանին, Ադրբեջանին, Բելառուսին, Վրաստանին, Մոլդովային եւ Ուկրաինային օգնել՝ համապատասխանելու ԵԽ-ի եւ ԵՄ-ի չափորոշիչներին: Մասնավորապես՝ այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք են ընտրական եւ դատական բարեփոխումները, կիբեռահանցագործությունների եւ կոռուպցիայի դեմ պայքարը: Նշվում է, որ ԱԳ շրջանակներում նախատեսվում է երկկողմ անհատական ասոցացված համաձայնագրի ստորագրում, որն իր հերթին դնում է խորը եւ համապարփակ ազատ առեւտրի տարածքի ստեղծման հիմքը: Այս համաձայնագրերը եվրոպական պարտավորությունների ֆինանսական եւ տեխնիկական աջակցության հետ միասին հզոր շարժառիթ են Եվրամիության հետ ԱԳ երկրների արագ ինտեգրման համար: Ըստ բանաձեւի, թեեւ վեց գործընկեր երկրների ձգտումները մեծապես տարբերվում են միմյանցից, բոլորն էլ ցանկություն են հայտնել ԵՄ անդամ պետությունների հետ ունենալ մարդկանց, ապրանքների, ծառայությունների եւ կապիտալի ավելի ազատ հոսք:

Վեհաժողովը հիմնավորապես օժանդակում է ԵՄ եւ Արեւելյան գործընկերության երկրների միջպետական համագործակցությանն ուղղված ավելի ճկուն վիզային պայմանակարգի ստեղծմանը: Ողջունվում են ԱԳ որոշ երկրների՝ Վրաստանի, Ուկրաինայի եւ Մոլդովայի միակողմանի քայլերը, որոնք առաջարկում են վիզային ազատ պայմանակարգ եւ կոչ են անում մյուս երկրներին՝ հետեւել այդ օրինակին: Նշվում է, որ Եվրամիության երկրների մեծամասնությունում ԵՄ ֆինանսական աջակցությունն առավել կարեւորվում է տնտեսական ճգնաժամի հաղթահարման ժամանակ, քան՝ կայուն տնտեսական աճի: Բանաձեւում ասված է, որ Ուկրաինայի եւ Բելառուսի օրինակով

այս ուղղորդված բարեփոխումների ազդեցությունը բազմապատկվում է ի հաշիվ միջազգային այլ կազմակերպությունների եւ ինստիտուցիոնալ ներդրողների միջոցների ներգրավման, մասնավորապես՝ Արժույթի միջազգային հիմնադրամի (International Monetary Fund – IMF), Եվրոպական ներդրումային բանկի (European Investment Bank - EIB) եւ Վերակառուցման ու զարգացման եվրոպական բանկի (European Bank for Reconstruction and Development - EBRD): Զանի դեռ ճգնաժամի ազդեցությունը զգալի է, ԽՎ-ն անհրաժեշտ է համարում ԱԳ երկրներին լիովին աջակցել ինստիտուցիոնալ կարողությունների զարգացման եւ բարեփոխումների հարցում: ԱԳ գործընթացը, ըստ բանաձեւի, եվրոպական կառույցներին ու երկրներին առաջարկում է եզակի հնարավորություն՝ նպատակ ունենալով ամրապնդել համերաշխության, համաեվրոպական տնտեսական համագործակցության եւ մարդկային առաջընթացի վրա հիմնված հարաբերությունները:

Փաստվում է, որ ԱԳ վեց երկրներից միայն Վրաստանը եւ Մոլդովան են միացել Չարգացման եվրոպական բանկի խորհրդին (CEB)⁶¹: Ընդ որում՝ Վրաստանը մինչեւ այժմ չի օգտվել բանկի ծրագրերից, իսկ Մոլդովան վերջին 4 տարիների ընթացքում ստացել է բավականին համեստ օժանդակություն, մինչդեռ եւ Վրաստանը, եւ Մոլդովան բանկի զարգացման ծրագրերի ամենակարիքավոր շահառուներն են համարվում: Չարգացման եվրոպական բանկի խորհրդին՝ ուղղակիորեն, իսկ Արժույթի միջազգային հիմնադրամին, Եվրոպական ներդրումային բանկին եւ Վերակառուցման ու զարգացման եվրոպական բանկին՝ համագործակցության սկզբունքով կոչ է արվում հնարավորության դեպքում ուժեղացնել իրենց ներգրավվածությունը ծրագրերի ֆինանսավորման գործում, ինչը կնպաստի այդ երկրների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը եւ այդտեղ ԵԽ-ի արժեքների տարածմանը: Վեհաժողովը վերահաստատում է Չարգացման եվրոպական բանկի խորհրդին հնարավորինս շուտ միանալու վերաբերյալ 1937(2010) հանձնարարականում ամրագրված իր կոչը՝ ուղղված Հայաստանին, Ադրբեջանին եւ Ուկրաինային: ԵՆԽՎ-ի հաշվարկով՝ ԱԳ բոլոր երկրները կարող են Էներգիայի կիրառմամբ եւ հաղորդակցության արդյունավետ օգտագործմամբ մեծ շահույթներ ստանալ մրցակցության, զբաղվածության եւ Էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից: Եվրամիությունը եւ ԱԳ երկրների իշխանությունները կարող են իրականացնել մի շարք ծրագրեր ու ներդրումներ կամ կիրառել հարկային արտոնություններ՝ նպատակ ունենալով բարելավելու առաջնահերթության կարգով այդ երկրների Էներգետիկ եւ տրանսպորտային ցուցանիշները:

Նշվում է, որ անհրաժեշտ է ԱԳ երկրներում բացառել խտրականությունն ու աշխատանքի վարձատրության տարբերությունը սեռական հիմքի վրա եւ աջակցել այն ծրագրերին, որոնք միտված են ձեռնարկատիրական գործունեության մեջ կանանց ներգրավվածության բարձրացմանը: Խրախուսվում է Վերակառուցման եւ զարգացման եվրոպական բանկի աջակցությունը «Կանայք բիզնեսում» (Women in Business) ծրագրերին եւ խորհուրդ է տրվում գործարար խորհրդատվական ծառայության (Business Advisory Services) միջոցով ընդլայնել ծրագրի շրջանակները: Եվրամիության եւ ԱԳ երկրների միջեւ կառավարման տարբեր մակարդակներով նախատեսված երկխոսության հետ մեկտեղ ԵԽԽՎ Եվրանեսթի եւ Քաղաքացիական հասարակության ֆորումի գումարման գաղափարը շահագրգիռ կողմերի միջեւ խորապես ընդգծված համագործակցության եւ հաղորդակցության ազդանշան է: Եվրանեսթի ձեւաչափը, ԽՎ-ի համոզմամբ, պետք է վերանայել՝ նպատակ ունենալով առավել հավասարակշռել պատվիրակությունների կազմը եւ չափը:

Վեհաժողովը գտնում է, որ միջխորհրդարանական համագործակցության ոլորտում անհրաժեշտ է պահպանել, զարգացնել եւ ուժեղացնել Եվրամիության, Եվրախորհրդի եւ ԱԳ երկրների հետ բոլոր մակարդակների շփումները: Այդ նպատակով՝ օգտագործելով ԽՎ մեխանիզմները, Եվրանեսթի աշխատանքների մեջ ներգրավելով Վեհաժողովին (եւ երրորդ կողմի), հնարավոր է ստեղծել գործընկերության «խորհրդարանական եռյակ» (Եվրոպական խորհրդարան, ԵԱՀԿ խորհրդարանական վեհաժողով եւ ԵԽ խորհրդարանական վեհաժողով) հետագա համագործակցության համակարգման համար, հատկապես՝ Բելառուսի խնդրի շուրջ: Հայաստանի, Ադրբեջանի, Բելառուսի, Վրաստանի, Մոլդովայի եւ Ուկրաինայի իրավասու մարմիններին կոչ է արվում հստակ տարանջատում մտցնել տնտեսական եւ քաղաքական ոլորտներում որոշումների կայացման միջեւ՝ խուսափելով շահերի բախումներից, ինչպես եւ՝ միջոցներ ձեռնարկել՝ նվազեցնելու մենաշնորհների/օլիգոպոլիաների ազդեցությունը, շարունակել հանրային ծառայությունների եւ հարկային վարչարարության կառույցների կանոնակարգումը՝ նպատակ ունենալով հասնելու ավելի բարձր արդյունավետության, թափանցիկության ու արդյունավետության, բարելավելու ընդհանուր գործարար միջավայրը: Կոչ է արվում բարելավել օրենքի կիրարկումը եւ հաշվետվության մեխանիզմները՝ նվազեցնելով կոռուպցիայի, փողերի լվացման, թրաֆիկինգի եւ ստվերային տնտեսության շրջանակները:

Վեհաժողովը հորդորում է ստեղծել փորձի եւ ինովացիաների փոխանակման ծրագրեր Արեւելյան գործընկերության եւ հարեւանության երկրներում: Առաջարկվում է օգտագործել Եվրոպայի տեղական եւ տարածքային իշխանությունների կոնգրեսի փորձը՝ խթանելով ազգային սխեմաների առավել հավասարակշիռ տարածաշրջանային զարգացումը, ինչպեսեւ ապահովելով ավելի մեծ հանրային իրազեկում ԱԳ գործընթացի եւ առաջխաղացման մասին:

**2008-2011թթ. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԱԿ-Ի ԵՎ ԵԽԽՎ-Ի
ԿՈՂՄԻՑ ԸՆԴՈՒՆՎԱԾ ԲԱՆԱԶԵՎԵՐԻ
ՀԱՎԱՔԱԾՈՒ***

* Հավաքածուն չի ներառում հանձնարարականներ (Recommendations), կարծիքներ (Opinions) եւ զեկույցներ (Reports):

UNITED NATIONS

Փաստաթուղթ 1

Բանաձև թիվ 735

ՀՀ անդամակցությունը ՄԱԿ-ին**Հայաստանի Հանրապետության դիմումը****Որոշումներ**

1992թ. հունվարի 23-ին իր 3035-րդ նիստի ընթացքում խորհուրդը,* ելնելով իր օրակարգից եւ գործող ընթացակարգի 59-րդ կետից, ուսումնասիրման եւ զեկույցի պատրաստման նպատակով, որոշեց Միավորված ազգերի կազմակերպության նոր անդամների ընդունման հանձնաժողովի քննարկմանը հանձնել Հայաստանի Հանրապետության դիմումը:

1992թ. հունվարի 29-ին իր 3041-րդ նիստի ժամանակ խորհուրդը քննարկեց Միավորված ազգերի կազմակերպության նոր անդամների ընդունման հանձնաժողովի զեկույցը Հայաստանի Հանրապետության դիմումի վերաբերյալ՝ Միավորված ազգերի կազմակերպությանը անդամակցության խնդրանքով:

**29 հունվարի 1992թ.
Բանաձև թիվ 735 (1992)**

Անվտանգության խորհուրդը,

քննելով Հայաստանի Հանրապետության դիմումը Միավորված ազգերի կազմակերպությանը անդամակցելու մասին,

հանձնարարում է Գլխավոր ասամբլեային Հայաստանի Հանրապետությանը ընդունել Միավորված ազգերի կազմակերպություն:

*Ընդունված է առանց քվեարկության 3014-րդ նիստի ժամանակ

Որոշում

Նույն նիստի ժամանակ, Անվտանգության խորհրդի 735(1992) բանաձևը ընդունելուց հետո, խորհրդի նախագահը խորհրդի անդամների անունից հայտարարեց հետևյալը՝

Ես պատիվ ունեմ խորհրդի անդամների անունից շնորհավորել Հայաստանի Հանրապետությանը խորհրդի հենց նոր ընդունած որոշման առթիվ: 735(1992) բանաձևի համաձայն խորհուրդը Գլխավոր ասամբլեային առաջադրեց Հայաստանի Հանրապետությանը անդամ ճանաչել:

Սա շատ կարևոր պահ է թե՛ Հայաստանի, թե՛ մեր Կազմակերպության համար: Խորհրդի անդամները գոհունակությամբ Նշեցին Հայաստանի պաշտոնական պատրաստակամությունը՝ ստանձնելու Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության նպատակներն ու սկզբունքները, ներառյալ՝ առճակատումների խաղաղ լուծման եւ ուժի չկիրառման սկզբունքները:

Խորհրդի անդամները համոզված են, որ Հայաստանի ներդրումը Կազմակերպության գործունեության բոլոր ասպարեզներում կլինի բազմակողմանի եւ արդյունավետ: Մենք ողջունում ենք Հայաստանի ներկայացուցիչներին եւ սերտորեն կհամագործակցենք նրանց հետ՝

A/RES/46/227

82-րդ պլենար նիստ

2 մարտի 1992թ.

Հայաստանի Հանրապետության անդամակցությունը
Միավորված ազգերի կազմակերպության

Գլխավոր ասամբլեան՝

ստանալով 1992թ. հունվարի 29-ի Անվտանգության խորհուրդի հանձնարարությունը Հայաստանի Հանրապետությանը անդամագրել Միավորված ազգերի կազմակերպությանը,

քննելով Հայաստանի Հանրապետության դիմումը անդամակցելու մասին,

որոշում է՝ ընդունել Հայաստանի Հանրապետությանը Միավորված ազգերի կազմակերպության մեջ:

Փաստաթուղթ 2

United Nations

A/RES/62/249

General Assembly Distr.: General
29 May 2008Sixty-second session
Agenda item 16**Resolution adopted by the General Assembly***[without reference to a Main Committee (A/62/L.45)]***62/249. Status of internally displaced persons and refugees
from Abkhazia, Georgia***The General Assembly,**Recalling* its relevant resolutions on the protection of and assistance to internally displaced persons, including its resolution 62/153 of 18 December 2007,*Recognizing* the Guiding Principles on Internal Displacement¹ as an important international framework for the protection of internally displaced persons,*Deeply concerned* about violations of human rights and international humanitarian law in Abkhazia, Georgia, particularly ethnicity-based violence,*Recalling* all relevant Security Council resolutions, and noting the conclusions of the Budapest (1994), Lisbon (1996) and Istanbul (1999) summits of the Organization for Security and Cooperation in Europe, in particular the reports of "ethnic cleansing" and other serious violations of international humanitarian law in Abkhazia, Georgia,*Deploring* practices of arbitrary forced displacement and their negative impact on the enjoyment of human rights and fundamental freedoms by large groups of people, and deeply concerned by the humanitarian situation created by the expulsion of hundreds of thousands of persons from Abkhazia, Georgia,*Deeply concerned* by the demographic changes resulting from the conflict in Abkhazia, Georgia, and regretting any attempt to alter the pre-conflict demographic composition in Abkhazia, Georgia,*Emphasizing* that the rights of the Abkhaz population living in Abkhazia, Georgia, have to be protected and guaranteed,1. *Recognizes* the right of return of all refugees and internally displaced persons and their descendants, regardless of ethnicity, to Abkhazia, Georgia;2. *Emphasizes* the importance of preserving the property rights of refugees and internally displaced persons from Abkhazia, Georgia, including victims of¹ E/CN.4/1998/53/Add.2, annex.

A/RES/62/249

reported “ethnic cleansing”, and calls upon all Member States to deter persons under their jurisdiction from obtaining property within the territory of Abkhazia, Georgia, in violation of the rights of returnees;

3. *Underlines* the urgent need for the rapid development of a timetable to ensure the prompt voluntary return of all refugees and internally displaced persons to their homes in Abkhazia, Georgia;

4. *Requests* the Secretary-General to submit to the General Assembly at its sixty-third session a comprehensive report on the implementation of the present resolution;

5. *Decides* to include in the provisional agenda of its sixty-third session the item entitled “Protracted conflicts in the GUAM area and their implications for international peace, security and development”.

97th plenary meeting
15 May 2008

Փաստաթուղթ 3

**UNITED
NATIONS**

A

General Assembly

Distr.
GENERAL

A/RES/48/114
23 March 1994

Forty-eighth session
Agenda item 113

RESOLUTION ADOPTED BY THE GENERAL ASSEMBLY

[on the report of the Third Committee (A/48/631)]

48/114. Emergency international assistance to refugees and
displaced persons in Azerbaijan

The General Assembly,

Recalling its relevant resolutions regarding humanitarian assistance to
refugees and displaced persons,

Having considered the report of the United Nations High Commissioner for
Refugees, 1/

Recognizing the catalytic role that the High Commissioner plays,
together with the international community and development agencies, in the
promotion of humanitarian aid and development with a view to finding durable
and lasting solutions for refugees and displaced persons,

Expressing its grave concern at the continuing deterioration of the
humanitarian situation in Azerbaijan owing to the displacement of large
numbers of civilians,

Welcoming the efforts made by the United Nations interim office and the
Office of the United Nations High Commissioner for Refugees in Azerbaijan to
coordinate the needs assessment and the provision of humanitarian assistance,

Welcoming also the consolidated United Nations inter-agency humanitarian
programme for Azerbaijan for the period 1 July 1993 to 31 March 1994,

Expressing its appreciation to the States and intergovernmental and
non-governmental organizations that have responded positively and continue to

1/ A/48/12 and Add.1

/...

A/RES/48/114
Page 2

respond to the humanitarian needs of Azerbaijan, and to the Secretary-General and United Nations bodies for mobilizing and coordinating the delivery of appropriate humanitarian assistance,

Also expressing its appreciation to the Governments of the neighbouring States that provide the necessary humanitarian assistance, including the provision of accommodation and transit routes through their territories for the displaced persons from Azerbaijan,

Noting with alarm that the humanitarian situation in Azerbaijan has continued to deteriorate seriously since the adoption of the programme in June 1993, and that the number of refugees and displaced persons in Azerbaijan has recently exceeded one million,

Aware that the refugees and displaced persons are in a precarious situation, facing the threat of malnutrition and disease, and that appropriate external assistance is needed for the provision of foodstuffs, medical aid and the necessary shelter for the winter,

Deeply concerned about the enormous burden that the massive presence of refugees and displaced persons has placed on the country's infrastructure,

Affirming the urgent need to continue international action to assist Azerbaijan in providing shelter, medication and food to the refugees and displaced persons, especially to the most vulnerable groups,

1. Welcomes with appreciation the efforts undertaken by the Secretary-General in drawing the attention of the international community to the acute problems of the Azerbaijani refugees and displaced persons and in mobilizing assistance for them;

2. Urgently appeals to all States, organizations and programmes of the United Nations, specialized agencies and other intergovernmental and non-governmental organizations to provide adequate and sufficient financial, medical and material assistance to the Azerbaijani refugees and displaced persons;

3. Invites the international financial institutions and the specialized agencies, organizations and programmes of the United Nations system, where appropriate, to bring the special needs of the Azerbaijani refugees and displaced persons to the attention of their respective governing bodies for their consideration and to report on the decisions of those bodies to the Secretary-General;

4. Invites the Secretary-General to continue to monitor the overall situation of refugees and displaced persons in Azerbaijan and to make available his good offices as required;

5. Requests the United Nations High Commissioner for Refugees to continue her efforts with the appropriate United Nations agencies and intergovernmental, governmental and non-governmental organizations, in order to consolidate and increase essential services to refugees and displaced persons in Azerbaijan;

/...

6. Requests the Secretary-General to report to the General Assembly at its forty-ninth session on the progress made in the implementation of the present resolution.

85th plenary meeting
20 December 1993

Փաստաթուղթ 4

United Nations

A/RES/62/243

General Assembly Distr.: General
25 April 2008Sixty-second session
Agenda item 20**Resolution adopted by the General Assembly***[without reference to a Main Committee (A/62/L.42)]***62/243. The situation in the occupied territories of Azerbaijan***The General Assembly,**Guided by the purposes, principles and provisions of the Charter of the United Nations,**Recalling* Security Council resolutions 822 (1993) of 30 April 1993, 853 (1993) of 29 July 1993, 874 (1993) of 14 October 1993 and 884 (1993) of 12 November 1993, as well as General Assembly resolutions 48/114 of 20 December 1993, entitled “Emergency international assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan”, and 60/285 of 7 September 2006, entitled “The situation in the occupied territories of Azerbaijan”,*Recalling also* the report of the fact-finding mission of the Minsk Group of the Organization for Security and Cooperation in Europe to the occupied territories of Azerbaijan surrounding Nagorno-Karabakh and the letter on the fact-finding mission from the Co-Chairmen of the Minsk Group addressed to the Permanent Council of the Organization for Security and Cooperation in Europe,¹*Taking note* of the report of the environmental assessment mission led by the Organization for Security and Cooperation in Europe to the fire-affected territories in and around the Nagorno-Karabakh region,²*Reaffirming* the commitments of the parties to the conflict to abide scrupulously by the rules of international humanitarian law,*Seriously concerned* that the armed conflict in and around the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan continues to endanger international peace and security, and mindful of its adverse implications for the humanitarian situation and development of the countries of the South Caucasus,1. *Reaffirms* continued respect and support for the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan within its internationally recognized borders;¹ See A/59/747-S/2005/187.² A/61/696, annex.

2. *Demands* the immediate, complete and unconditional withdrawal of all Armenian forces from all the occupied territories of the Republic of Azerbaijan;

3. *Reaffirms* the inalienable right of the population expelled from the occupied territories of the Republic of Azerbaijan to return to their homes, and stresses the necessity of creating appropriate conditions for this return, including the comprehensive rehabilitation of the conflict-affected territories;

4. *Recognizes* the necessity of providing normal, secure and equal conditions of life for Armenian and Azerbaijani communities in the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan, which will allow an effective democratic system of self-governance to be built up in this region within the Republic of Azerbaijan;

5. *Reaffirms* that no State shall recognize as lawful the situation resulting from the occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan, nor render aid or assistance in maintaining this situation;

6. *Expresses its support* to the international mediation efforts, in particular those of the Co-Chairmen of the Minsk Group of the Organization for Security and Cooperation in Europe, aimed at peaceful settlement of the conflict in accordance with the norms and principles of international law, and recognizes the necessity of intensifying these efforts with a view to achieving a lasting and durable peace in compliance with the provisions stipulated above;

7. *Calls upon* Member States and international and regional organizations and arrangements to effectively contribute, within their competence, to the process of settlement of the conflict;

8. *Requests* the Secretary-General to submit to the General Assembly at its sixty-third session a comprehensive report on the implementation of the present resolution;

9. *Decides* to include in the provisional agenda of its sixty-third session the item entitled "The situation in the occupied territories of Azerbaijan".

*86th plenary meeting
14 March 2008*

General Assembly Distr.: General
13 October 2010Sixty-fourth session
Agenda item 14**Resolution adopted by the General Assembly**

[without reference to a Main Committee (A/64/L.62)]

64/296. Status of internally displaced persons and refugees from Abkhazia, Georgia, and the Tskhinvali region/South Ossetia, Georgia*The General Assembly,**Recalling* all its relevant resolutions on the protection of and assistance to internally displaced persons, including its resolutions 62/153 of 18 December 2007, 62/249 of 15 May 2008, 63/307 of 9 September 2009 and 64/162 of 18 December 2009,*Recalling also* all relevant Security Council resolutions on Georgia relating to the need for all parties to work towards a comprehensive peace and the return of internally displaced persons and refugees to their places of origin, and stressing the importance of their full and timely implementation,*Recognizing* the Guiding Principles on Internal Displacement¹ as the key international framework for the protection of internally displaced persons,*Concerned* by forced demographic changes resulting from the conflicts in Georgia,*Concerned also* by the humanitarian situation caused by armed conflict in August 2008, which resulted in the further forced displacement of civilians,*Mindful* of the urgent need to find a solution to the problems related to forced displacement in Georgia,*Underlining* the importance of the discussions that commenced in Geneva on 15 October 2008 and of continuing to address the issue of the voluntary, safe, dignified and unhindered return of internally displaced persons and refugees on the basis of internationally recognized principles and conflict-settlement practices,*Taking note* of the report of the Secretary-General concerning the implementation of resolution 63/307,²¹ E/CN.4/1998/53/Add.2, annex.² A/64/819.

A/RES/64/296

1. *Recognizes* the right of return of all internally displaced persons and refugees and their descendants, regardless of ethnicity, to their homes throughout Georgia, including in Abkhazia and South Ossetia;
2. *Stresses* the need to respect the property rights of all internally displaced persons and refugees affected by the conflicts in Georgia and to refrain from obtaining property in violation of those rights;
3. *Reaffirms* the unacceptability of forced demographic changes;
4. *Underlines* the urgent need for unimpeded access for humanitarian activities to all internally displaced persons, refugees and other persons residing in all conflict-affected areas throughout Georgia;
5. *Calls upon* all participants in the Geneva discussions to intensify their efforts to establish a durable peace, to commit to enhanced confidence-building measures and to take immediate steps to ensure respect for human rights and create favourable security conditions conducive to the voluntary, safe, dignified and unhindered return of all internally displaced persons and refugees to their places of origin;
6. *Underlines* the need for the development of a timetable to ensure the voluntary, safe, dignified and unhindered return of all internally displaced persons and refugees affected by the conflicts in Georgia to their homes;
7. *Requests* the Secretary-General to submit to the General Assembly at its sixty-fifth session a comprehensive report on the implementation of the present resolution;
8. *Decides* to include in the draft agenda of its sixty-fifth session the item entitled "Protracted conflicts in the GUAM area and their implications for international peace, security and development".

115th plenary meeting
7 September 2010

General Assembly

Distr.: General
30 September 2009

Sixty-third session
Agenda item 13

Resolution adopted by the General Assembly

[without reference to a Main Committee (A/63/L.79)]

63/307. Status of internally displaced persons and refugees from Abkhazia, Georgia, and the Tskhinvali region/South Ossetia, Georgia

The General Assembly,

Recalling all its relevant resolutions on the protection of and assistance to internally displaced persons, including its resolutions 62/153 of 18 December 2007 and 62/249 of 15 May 2008,

Recalling also all relevant Security Council resolutions on Georgia relating to the need for all parties to work towards a comprehensive peace and the return of internally displaced persons and refugees to their places of origin, and stressing the importance of their full and timely implementation,

Recognizing the Guiding Principles on Internal Displacement¹ as the key international framework for the protection of internally displaced persons,

Concerned by forced demographic changes resulting from the conflicts in Georgia,

Concerned also by the humanitarian situation caused by armed conflict in August 2008, which resulted in the further forced displacement of civilians,

Mindful of the urgent need to find a solution to the problems related to forced displacement in Georgia,

Underlining the importance of the discussions that commenced in Geneva on 15 October 2008 and of continuing to address the issue of the voluntary, safe, dignified and unhindered return of internally displaced persons and refugees on the basis of internationally recognized principles and conflict-settlement practices,

Taking note of the report of the Secretary-General concerning the implementation of General Assembly resolution 62/249,²

1. *Recognizes* the right of return of all internally displaced persons and refugees and their descendants, regardless of ethnicity, to their homes throughout Georgia, including in Abkhazia and South Ossetia;

¹ E/CN.4/1998/53/Add.2, annex.

² A/63/950.

2. *Stresses* the need to respect the property rights of all internally displaced persons and refugees affected by the conflicts in Georgia and to refrain from obtaining property in violation of those rights;
3. *Reaffirms* the unacceptability of forced demographic changes;
4. *Underlines* the urgent need for unimpeded access for humanitarian activities to all internally displaced persons, refugees and other persons residing in all conflict-affected areas throughout Georgia;
5. *Calls upon* all participants in the Geneva discussions to intensify their efforts to establish a durable peace, to commit to enhanced confidence-building measures and to take immediate steps to ensure respect for human rights and create favourable security conditions conducive to the voluntary, safe, dignified and unhindered return of all internally displaced persons and refugees to their places of origin;
6. *Underlines* the need for the development of a timetable to ensure the voluntary, safe, dignified and unhindered return of all internally displaced persons and refugees affected by the conflicts in Georgia to their homes;
7. *Requests* the Secretary-General to submit to the General Assembly at its sixty-fourth session a comprehensive report on the implementation of the present resolution;
8. *Decides* to include in the provisional agenda of its sixty-fourth session the item entitled "Protracted conflicts in the GUAM area and their implications for international peace, security and development".

*104th plenary meeting
9 September 2009*

Փաստաթուղթ 7

United Nations

S/RES/1808 (2008)

Security Council Distr.: General
15 April 2008**Resolution 1808 (2008)****Adopted by the Security Council at its 5866th meeting, on
15 April 2008***The Security Council,**Recalling* all its relevant resolutions including resolution 1781 of 15 October 2007 (S/RES/1781),*Welcoming* the reports of the Secretary-General on the activities of the United Nations Observer Mission in Georgia of 23 January 2008 (S/2008/38) and 2 April 2008 (S/2008/219),*Reiterating* the importance of maintaining the separation of forces and the preservation of the ceasefire,*Supporting* the sustained efforts of the Secretary-General and of his Special Representative with the assistance of the Group of Friends of the Secretary-General as well as the Russian Federation in its capacity as facilitator and of the OSCE, *underlining* the increased importance of the meetings in the Geneva format as the forum for meaningful political dialogue and welcoming the Georgian and Abkhaz renewed commitment to this process,*Noting* that whereas the United Nations and the Group of Friends of the Secretary-General will continue to support the process of conflict resolution between the Georgian and Abkhaz sides, the primary responsibility to make use of this support and to implement measures to advance the process, in particular measures to build confidence, remains with both sides,*Regretting* the continued lack of progress in implementing confidence-building measures, and *underlining* the importance of constructive goodwill between the sides and respect for each other's concerns,*Stressing* the importance of close and effective cooperation between UNOMIG and the CIS peacekeeping force as they currently play an important stabilizing role in the conflict zone, and *recalling* that a lasting and comprehensive settlement of the conflict will require appropriate security guarantees,*Stressing* that economic development is urgently required in Abkhazia, Georgia, to improve the livelihoods of the communities affected by the conflict, in particular refugees and internally displaced persons,

S/RES/1808 (2008)

1. *Reaffirms* the commitment of all Member States to the sovereignty, independence and territorial integrity of Georgia within its internationally recognized borders and *supports* all efforts by the United Nations and the Group of Friends of the Secretary-General, which are guided by their determination to promote a settlement of the Georgian-Abkhaz conflict only by peaceful means and within the framework of the Security Council resolutions;
2. *Reaffirms* its strong support for UNOMIG, and *again urges* the parties to cooperate fully with the Mission and to actively and sustainably engage in the political process led by the Special Representative of the Secretary-General; and *welcomes* UNOMIG's continued consultations with the parties on strengthening its observation capacity;
3. *Welcomes* the recent improvements in the overall security situation; *calls on* both sides to consolidate and broaden those improvements; *underlines* the need for a period of sustained stability along the ceasefire line and in the Kodori valley; and *stresses* the necessity to keep under close observation the situation in the Upper Kodori valley which has to be in line with the Moscow agreement on ceasefire and separation of forces of 14 May 1994;
4. *Welcomes* the renewed commitment given by both sides during the meeting chaired by the United Nations in Geneva on 18 and 19 February 2008 to resume regular consultations within the Quadripartite meetings on security issues without delay, and *urges once more* both sides to fulfil finally this commitment;
5. *Expresses* its concern at any violation of the ceasefire and separation of forces regime in the Zone of Conflict;
6. *Strongly urges* all parties to consider and address seriously each other's legitimate security concerns, to refrain from any acts of violence or provocation, including political action or rhetoric, to comply fully with previous agreements regarding ceasefire and non-use of violence, and to maintain the security zone and the restricted weapons zone free of any unauthorized military activities; and in this regard *recalls* the recommendations of the Secretary-General contained in S/2007/439 and his subsequent reports;
7. *Calls on* both sides to finalize without delay the document on the non-use of violence; and *calls on* both sides to finalize without delay the document on the return of refugees and internally displaced persons;
8. *Stresses anew* the urgent need to alleviate the plight of refugees and internally displaced persons and the need for a perspective of life in security and dignity in particular for a new generation growing up outside Abkhazia, Georgia;
9. *Reiterates and reaffirms* as fundamentally important the right of return for all the refugees and the internally displaced persons to Abkhazia, Georgia, *reaffirms* the importance of such people's return to their homes and property and that individual property rights have not been affected by the fact that owners had to flee during the conflict and that the residency rights and the identity of those owners will be respected, and *calls on* both sides to implement the UNHCR's *Strategic Directions* for their return in the first instance to the Gali region;
10. *Calls upon* the parties to increase their bilateral contacts by making full use of all existing mechanisms as described in the relevant Security Council resolutions in order to come to a peaceful settlement, and to commit themselves to

fulfil within a reliable time frame the conditions necessary for the safe, dignified and swift return of refugees and internally displaced persons;

11. *Firmly convinced* that the confidence-building measures proposed by the Group of Friends of the Secretary-General and endorsed through resolution 1752 of 13 April 2007, will serve the development of broader and unbiased contacts between the communities of the divided country, *regrets* the lack of progress made with regard to confidence-building measures and *urges again* the Georgian and Abkhaz sides to implement these measures without conditions;

12. *Recalls*, with a view to achieving a lasting and comprehensive settlement, its support for the principles contained in the “Paper on Basic Principles for the Distribution of Competencies between Tbilisi and Sukhumi”, and *welcomes* additional ideas that the sides would be willing to offer with a view to conducting creatively and constructively a political dialogue under the aegis of the United Nations;

13. *Welcomes* existing and *encourages* further contacts between representatives of civil society, and *appeals* to both sides to continue to promote without reservation the active engagement of citizens and officials in such contacts;

14. *Underlines* that it is the primary responsibility of both sides to provide appropriate security and to ensure the freedom of movement throughout the zone of conflict of UNOMIG, the CIS peacekeeping force and other international personnel and *calls on* both sides to fulfil their obligations in this regard and to extend full cooperation to UNOMIG and the CIS peacekeeping force;

15. *Welcomes* the efforts being undertaken by UNOMIG to implement the Secretary-General’s zero tolerance policy on sexual exploitation and abuse and to ensure full compliance of its personnel with the United Nations code of conduct, *requests* the Secretary-General to continue to take all necessary action in this regard and to keep the Security Council informed, and *urges* troop-contributing countries to take appropriate preventive action including the conduct of predeployment awareness training, and to take disciplinary action and other action to ensure full accountability in cases of such conduct involving their personnel;

16. *Decides* to extend the mandate of UNOMIG for a new period terminating on 15 October 2008;

17. *Requests* the Secretary-General to make use of this mandate in order to encourage and support the parties in implementing measures to build confidence and to establish an intensive and meaningful dialogue, with a view to achieve a lasting and comprehensive settlement, including the facilitation of a meeting at the highest level, and to inform the Council in his next report on the situation in Abkhazia, Georgia, on progress made in this respect;

18. *Strongly supports* the efforts of the Special Representative of the Secretary-General and *encourages* the Group of Friends of the Secretary-General to continue giving him their steadfast and unified support;

19. *Decides* to remain actively seized of the matter.

Փաստաթուղթ 8

United Nations

S/RES/1839 (2008)

Security Council

Distr.: General
9 October 2008

Resolution 1839 (2008)

**Adopted by the Security Council at its 5992nd meeting, on
9 October 2008**

The Security Council,

Recalling all its relevant resolutions including resolution 1808 of 15 April 2008 (S/RES/1808),

Taking note of the reports of the Secretary-General of 23 July 2008 (S/2008/480) and 3 October 2008 (S/2008/631),

1. *Decides* to extend the mandate of the United Nations mission for a new period terminating on 15 February 2009;
 2. *Decides* to remain actively seized of the matter.
-

United Nations

S/RES/1866 (2009)

Security Council

Distr.: General
13 February 2009

Resolution 1866 (2009)

**Adopted by the Security Council at its 6082nd meeting,
on 13 February 2009**

The Security Council,

Recalling its previous resolutions, including resolutions 1808 (2008) of 15 April 2008 and 1839 (2008) of 9 October 2008,

Considering the report of the Secretary-General of 4 February 2009 (S/2009/69),

Welcoming the six-point agreement of 12 August 2008, and subsequent implementing measures of 8 September 2008,

Taking note of the Geneva discussions commenced on 15 October 2008 and *encouraging* the participants to reach practical results,

Underlining the importance of the peaceful resolution of disputes,

1. *Recalls* the arrangements entered into under the agreements of 12 August 2008 and of 8 September 2008;

2. *Calls for* the provisions that were set out in paragraph 2 (a) of the Agreement on a Ceasefire and Separation of Forces signed in Moscow on 14 May 1994 (S/1994/583) to be respected, pending consultations and agreement on a revised security regime, *taking note* of the recommendations on the security regime contained in the report of the Secretary-General of 4 February 2009;

3. *Underlines* the need to refrain from the use of force or from any act of ethnic discrimination against persons, groups of persons or institutions, and to ensure, without distinction, the security of persons, the right of persons to freedom of movement and the protection of the property of refugees and displaced persons;

4. *Calls for* facilitating, and refraining from placing any impediment to, humanitarian assistance to persons affected by the conflict, including refugees and internally displaced persons, and *further calls* for facilitating their voluntary, safe, dignified and unhindered return;

5. *Calls for* the intensification of efforts to address the issue of regional security and stability, and the issue of refugees and internally displaced persons, through the discussions currently under way in Geneva, and *requests* the Secretary-General, through his Special Representative, to continue to fully support this process, and to report on progress thereon;

S/RES/1866 (2009)

6. *Requests* the Secretary-General to report to the Council on the implementation of this resolution, and on the situation on the ground and the activities of the United Nations mission, including recommendations on future activities by 15 May 2009;

7. *Expresses* its intention to outline the elements of a future United Nations presence in the region by 15 June 2009, taking into account the recommendations to be contained in the report of the Secretary-General referred to in paragraph 6, the Geneva discussions and developments on the ground;

8. *Decides* to extend the mandate of the United Nations mission for a new period terminating on 15 June 2009;

9. *Decides* to remain actively seized of the matter.

Փաստաթուղթ 10

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1603 (2008)¹

Honouring of obligations and commitments by Georgia

1. On 5 January 2008, Georgia held its fifth presidential election since its independence in 1991. The Parliamentary Assembly recognises that, notwithstanding the unexpected circumstances which brought about this snap election, the often significant shortcomings and electoral violations, as well as a high degree of political polarisation, this was for the first time a genuinely competitive election enabling the Georgian people to express their political choices.

2. The Assembly deplores the events which preceded the pre-term elections and in particular the violent dispersal of peaceful demonstrations on 7 November 2007, the subsequent temporary silencing of two opposition-controlled television stations and, finally, the decision to declare a state of emergency. These actions have tarnished the reputation of the Georgian Government both in the eyes of its own population and abroad. However, the decision to end the crisis by holding early presidential elections in January 2008, together with a plebiscite asking the people to choose the date of the next parliamentary elections, stopped the escalation of tensions and is to be welcomed.

3. The Assembly now launches an urgent appeal to all political forces in Georgia to respect the officially announced result of the presidential election – which was considered by the international election observer mission as being in essence consistent with most international standards for democratic elections. Any allegation of fraud or vote rigging should be pursued through the legal avenues prescribed by the Constitution of Georgia and related legislation. The Assembly urges the Georgian authorities to investigate each complaint regarding the election process duly and impartially, and to bring those who may have violated the law to justice. It is particularly concerned by the numerous allegations of violations at vote counts and the tabulation of results, which tainted the overall election process.

4. The Assembly will closely monitor the developments of the political situation in Georgia and expects the authorities to demonstrate their resolute commitment to democracy, the rule of law and human rights. The newly elected president must do his utmost to strengthen democratic freedoms and constructively engage in a dialogue with those parts of the population that did not vote for him. Internal stability and economic prosperity will best be guaranteed through inclusive policies, improvement of the functioning of institutions and an unfailing respect for the rule of law and fundamental freedoms. To this end, the Assembly urges the authorities to create proper conditions in which a strong and efficient system of checks and balances can finally emerge and function. The Georgian Government should also immediately address the recent shortcomings of the presidential elections in order to ensure that the upcoming parliamentary elections, in the spring of 2008, will be democratic, free, transparent and competitive.

5. In any democratic society, the opposition shares the responsibility for the country's stability and national consensus and for the reforms under way. The Assembly welcomes the emergence of a vibrant and united

opposition in the country shortly before the recent elections, which it sees as a positive development towards Georgia maturing into a genuinely pluralist democracy. However, it emphasises that, in order to gain long-term support at grassroots level, in particular in view of the upcoming parliamentary elections, the opposition should start offering issue-based and credible alternatives to the population's concerns and engage in a constructive dialogue with the governing party on all major issues.

6. Sustainable democracy cannot be built in the absence of basic security. Full normalisation of the situation in Georgia remains impossible without reaching a peaceful and democratic settlement of the conflicts in the breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia. The Assembly reiterates its unconditional support for the territorial integrity and inviolability of the internationally recognised borders of Georgia and urges Georgia's neighbours, notably the Russian Federation, to do the same. It commends the Georgian Government's continuous efforts to reach a peaceful settlement of those conflicts, notably the recent steps aimed at winning over the secessionist population in the Tskhinvali region (South Ossetia).

7. The Assembly welcomes the holding of the first high-level meeting between the Georgian and the Abkhaz representatives, which took place in Sukhumi in October 2007 after a long pause, while regretting that no progress has been recorded on the ground and that the negotiations conducted under the auspices of the United Nations have produced no results so far. The Assembly deplores in particular that the hundreds of thousands of refugees and internally displaced persons (IDPs) from Abkhazia, victims of the ethnic cleansing in the early 1990s, are still deprived of the possibility of returning safely to their homes. The Assembly calls upon the de facto authorities to provide secure conditions for the return of IDPs and to respect the inalienability of property rights in the conflict zones, in accordance with the recent resolution of the UN Security Council. The Assembly further calls on the Georgian authorities to do their utmost to alleviate the difficult social conditions of the IDPs and to integrate them within the mainstream Georgian society, without prejudice to their right to return.

8. The Assembly regrets that the recent crisis has overshadowed the numerous positive steps taken by the Georgian authorities towards complying with Georgia's obligations and commitments since the adoption of Parliamentary Assembly Resolution 1477 (2006) on the implementation of Resolution 1415 (2005) on the honouring of obligations and commitments by Georgia. On a formal level, a significant number of commitments pertaining to the remaining issues listed in the above resolution have been fulfilled, even if several important shortcomings still persist.

9. With regard to Council of Europe legal instruments, the Assembly notes that to date Georgia has ratified 53 conventions and signed nine others. It commends the ratification of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157), of the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (ETS No. 106) and of the Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173). Regrettably, however, the procedure for signing and ratifying the European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148) has not progressed so far.

10. Georgia's close co-operation with the Council of Europe contributed to the adoption of the Anti-Corruption Strategy and Action Plan, the Law on Repatriation of Persons Forcefully Sent into Exile from Georgia by the former Soviet Union in the 1940s (repatriation of the Meskhetian population), the Law on Property Restitution and Compensation on the Territory of Georgia for the Victims of Conflict in the Former South Ossetia District, the new Law on Legal Aid and the Law on Local Self-Government, and the law prohibiting ex parte communication. Codes of ethics regarding the police, prosecutors, advocates and broadcasters have been elaborated.

11. The Assembly welcomes the fact that, as a result of political dialogue, the last-minute amendments to the Electoral Code incorporated a number of long-standing recommendations of the Assembly and the Venice Commission. In this respect, the Assembly in particular welcomes the agreement jointly reached by the parliamentary majority and opposition to: lower the electoral threshold in future from 7% to 5% – a consistent Assembly recommendation; transform the much-contested majoritarian component of the electoral system

into a fully proportional one and change the composition of the electoral commissions and the campaign finance regulations.

12. For the fourth consecutive year, the authorities have demonstrated a clear resolve to build a stable and modern European democracy and to better integrate the country into European and Euro-Atlantic institutions. Many of the most important institutions, including the judiciary, the tax administration, the police and the prosecutor's office as well as the transport, public health and educational systems, have undergone substantial reform. These efforts have been rewarded with double-digit economic growth and remarkable levels of foreign direct investment. Petty corruption has been effectively curbed and steps have been taken to reform the penitentiary system.

13. At the same time, the concerns previously expressed in Resolutions 1415 (2005) and 1477 (2006) on the strong system of government not being accompanied by efficient checks and balances are more valid than ever. Sustainable democracy and development can only be achieved through public participation and a wide range of institutions in society through which the individual can communicate with the state. This is the only way by which a democratic government can achieve the necessary level of consensus to ensure the irreversibility of its reforms. In this regard, the Assembly calls upon the authorities to commit themselves to building up strong institutions, in particular by creating a responsible and professional state administration and by fostering a political culture that does not support cronyism or self-serving interpretation of laws or restricting independent media, but seeks broad consensus among the plurality of views.

14. The Assembly notes that a number of reforms have been carried out very rapidly and without the public being made adequately aware of their short- or long-term advantages. Georgian society has perceived many reforms as a shock treatment and feels that the prevailing poverty and social injustices have not been adequately addressed so far. Access to basic social services indeed remains limited; incomes continue to be low and unequally distributed. The government has now realised that the social costs of its reform agenda need to be addressed. The Assembly hopes that the recently declared will to focus more on socially oriented policies in the future will be followed by concrete deeds.

15. The Assembly commends the Georgian authorities for having created the appropriate legislative framework for all major reforms. It notes, however, that thorough, fair and professional implementation will be the determining factor for their success. The courts still do not enjoy public confidence, the fight against corruption is perceived as selectively applied and property rights have been abused. The Assembly therefore urges the Georgian authorities to step up their efforts as regards the reform of the judiciary, in particular by creating proper mechanisms to guarantee the independence of judges and prosecutors. Georgia must also urgently improve its record in the protection of human rights, notably with regard to conditions of detention, prevention of torture, and respect for minority, religious or property rights.

16. Whilst welcoming the broad reform agenda of the authorities, the Assembly considers that specific measures need to be taken in order to accelerate the political reforms that will eventually transform Georgia into a stable and prosperous European democracy.

17. With regard to Council of Europe conventions:

17.1. without any further delay, sign and ratify the European Charter for Regional or Minority Languages;

17.2. improve Georgia's record with regard to the ratification of Council of Europe treaties.

18. With regard to the functioning of democratic institutions:

18.1. continue reviewing the constitution, by taking into account the opinion of the Venice Commission;

18.2. ensure that the next parliamentary elections, scheduled for spring 2008, are free and fair and in full

compliance with Council of Europe standards; to this end take fully into account the recent findings of the International Election Observer Mission participating in the extraordinary presidential election of 5 January 2008, as well as the recommendations of the ad hoc committee of the Assembly, notably as regards:

18.2.1. adopting further amendments to the Constitution of Georgia in order to reduce the electoral threshold from the current 7% to the agreed 5% and transforming the current majoritarian component of the election system into a system based fully on proportional representation;

18.2.2. reviewing all recent and future amendments to the Electoral Code with the assistance of the Venice Commission;

18.2.3. further improving the accuracy of the voters' list and finalising it so as to cancel election-day voter registration in the future;

18.2.4. ensuring clear separation of governmental structures from the electoral administration;

18.2.5. ensuring a balanced pre-election campaign environment, including equal media access;

18.2.6. improving the training of members of electoral commissions;

18.2.7. guaranteeing the impartiality of courts in this process;

18.3. pursue vigorous investigation of all allegations of intimidation, harassment and violation of electoral law and bring to justice all perpetrators of electoral fraud;

18.4. adopt and ensure proper implementation of the law on transparency of party funding;

18.5. maintain the commitment to create a second parliamentary chamber, providing for the representation of its autonomous regions at state level, once South Ossetia and Abkhazia are politically and administratively reintegrated into Georgia;

18.6. continue the local government reform by:

18.6.1. implementing the legislative package including core legislation on local self-government and other related laws;

18.6.2. ensuring proper functioning of the State Commission on Decentralisation to lead the implementation of the decentralisation strategy;

18.6.3. following the recommendations of the Venice Commission on local government reform.

19. With regard to the Meskhetian population, pursue the work of the state commission on repatriation, seek actively international assistance and create conditions for the repatriation process with a view to its completion by 2011; implement fully the recommendations set forth in Assembly Resolution 1428 (2005) on the situation of the deported Meskhetian population.

20. With regard to the 1990-94 conflicts:

20.1. continue to seek a peaceful solution to the conflicts in Abkhazia and South Ossetia, in full respect of international law, in the interest of all parties concerned and of regional stability;

20.2. ensure the equal rights of internally displaced persons, along the lines of Assembly Recommendation 1570 (2002) on the situation on refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia.

21. With regard to respect of the rule of law:

21.1. complete the reforms of the judicial system, the Bar, the general prosecutor's office and the police in full compliance with European standards and in close co-operation with Council of Europe experts;

21.2. implement a fully transparent system of appointment and dismissal of judges and ensure that the new generation of magistrates is independent and highly professional; ensure the proper functioning of the High School of Justice; ensure that the courts and prosecution are perceived as fair and impartial;

21.3. adopt the new comprehensive code of criminal procedure elaborated in co-operation with the Council of Europe;

21.4. pursue the fight against corruption and money laundering, and fully implement all recommendations of the Group of States against Corruption (GRECO) and MONEYVAL; step up work aimed at building a culture and ethics of civil service;

21.5. investigate transparently and impartially all credible allegations of corruption, particularly at the higher levels of authorities;

21.6. conduct a prompt investigation of the violent dispersal of a peaceful demonstration on 7 November 2007 and punish those responsible for the disproportionate use of force.

22. With regard to the protection of human rights:

22.1. fully implement the recent recommendations of the European Committee for the Prevention of Torture;

22.2. continue to address the issue of overcrowding in prisons and pre-trial detention centres and consider supplementary measures, where appropriate;

22.3. secure prompt, independent and thorough investigation of all allegations of ill-treatment and apply a policy of zero tolerance to impunity;

22.4. concerning freedom of expression and information:

22.4.1. guarantee full independence and pluralism of electronic media; ensure that media ownership is transparent and governed by democratic rules;

22.4.2. eliminate obstruction of access to information for political or administrative reasons;

22.4.3. ensure the best quality of training for media professionals;

22.4.4. ensure that the Georgian public broadcasting channel organises regular political debates involving a fair representation of different political views;

22.5. facilitate the active participation of civil society in the drafting and implementing of legislation.

23. The Assembly calls on member states to invest more substantially in Georgia's democratic future, security and stability. This implies continued support for Georgia's domestic reforms, for the resolution of its secessionist conflicts, and for its integration into Euro-Atlantic institutions. All member states of the Council of Europe should provide the necessary financial resources for the successful implementation of the programmes of co-operation between Georgia and the Council of Europe. The Assembly also calls on the European Union to co-ordinate its activities in the framework of its European Neighbourhood Policy (ENP) with the Council of Europe.

24. The Assembly further calls on the European Union and all member states of the Council of Europe to get more actively involved in the search for a peaceful solution of the conflicts in the breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia on Georgian territory, including by finding a more appropriate international framework for negotiations and for ensuring peace, law, order and respect for human rights on the ground. All interested parties in the conflict, in particular the Russian Federation, must demonstrate their commitment, in principle but also in practice, to a peaceful and democratic solution in full respect of the territorial integrity and sovereignty of Georgia. The Assembly encourages the EU to step up negotiations on readmission and visa facilitation agreements between the EU and Georgia, in particular in order not to discriminate between citizens of Georgia and those holding Russian passports in the separatist regions of South Ossetia and Abkhazia. In this context, the Assembly refers to its Resolution 1455 (2005) on the honouring of obligations and commitments by the Russian Federation (paragraph 14.ii).

25. The Assembly resolves to pursue its monitoring of the honouring of obligations and commitments by Georgia until the ongoing reforms in the areas mentioned in this resolution have produced tangible results. In particular, the Assembly expects the Georgian leadership to demonstrate a high level of political maturity and to implement a governance style that will seek compromise and consensus within a competitive democratic system. It also expects all Georgian political forces to demonstrate their capacity to hold the parliamentary elections in 2008 in accordance with international standards for free and fair elections.

1. Assembly debate on 24 January 2008 (8th Sitting) (see Doc. 11502, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe, co-rapporteurs: Mr Eörsi and Mr Islami). Text adopted by the Assembly on 24 January 2008 (8th Sitting).

Փաստաթուղթ 11

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1633 (2008)¹

The consequences of the war between Georgia and Russia

1. The Parliamentary Assembly is firmly committed to the pursuit of peace and the principles embodied in the Statute of the Council of Europe (ETS No. 1): democracy, human rights and the rule of law, as well as to principles of state sovereignty, the right to territorial integrity and the inviolability of state frontiers. Respect for these principles is an obligation incumbent upon all member states of the Council of Europe.

2. When joining the Council of Europe, both Georgia and Russia committed themselves to settle conflicts by peaceful means and in accordance with the principles of international law.

3. The Assembly condemns the outbreak of war between two member states of the Organisation and deplores the human suffering it has caused.

4. The Assembly is conscious that, although the outbreak of the war on 7 August 2008 may have come unexpectedly to most of its members, it was the result of a serious escalation of tension, with provocations and ensuing deterioration of the security situation, which had started much earlier. Steps to reduce tension were not taken and the possibility of military intervention became an option for both sides in the conflict. This is unacceptable for the Assembly. It is of the view that in the end the peacekeeping format proved that it could not fulfil its intended function and that the peacekeepers did not succeed in their mission to protect the lives and property of the people in the conflict area. It therefore regrets that earlier calls to discuss a change in the format of the peacekeeping and conflict resolution process were rejected by South Ossetia and Russia.

5. However, the initiation of shelling of Tskhinvali without warning by the Georgian military, on 7 August 2008, marked a new level of escalation, namely that of open and fully fledged warfare. The use of heavy weapons and cluster munitions, creating grave risks for civilians, constituted a disproportionate use of armed force by Georgia, albeit within its own territory, and as such a violation of international humanitarian law and Georgia's commitment to resolve the conflict peacefully.

6. At the same time, the Russian counter-attack, including large-scale military actions in central and western Georgia and in Abkhazia, equally failed to respect the principle of proportionality and international humanitarian law, and constituted a violation of Council of Europe principles, as well as of the statutory obligations and specific accession commitments of Russia as a member state. It led to the occupation of a significant part of the territory of Georgia, as well as to attacks on the economic and strategic infrastructure of the country, which can be deemed to be either a direct attack on the sovereignty of Georgia and thus a violation of the Statute of the Council of Europe, or an attempt by Russia to extend its influence over a "near abroad" state in violation of its accession commitment to denounce such a concept.

7. In this respect, the Assembly considers that, from the point of view of international law, the notion of “protecting citizens abroad” is not acceptable and is concerned by the political implications of such a policy by the Russian authorities for other member states where a substantial number of Russian citizens reside.

8. The Assembly believes that truth is a precondition for reconciliation. Since the facts surrounding the outbreak of the war are disputed by both Georgia and Russia, they should be established, in an objective manner, by an independent international investigation. The Georgian authorities have indicated that they would welcome such an international inquiry and the Russian members of parliament have also indicated that they would not object to this proposal. This investigation should not be limited to the outbreak of the war, but should also focus on the years leading up to the conflict.

9. The Assembly condemns the recognition by Russia of the independence of South Ossetia and Abkhazia as a violation of international law and Council of Europe statutory principles. The Assembly reaffirms its attachment to the territorial integrity and sovereignty of Georgia and calls on Russia to withdraw its recognition of the independence of South Ossetia and Abkhazia and respect fully the sovereignty and territorial integrity of Georgia, as well as the inviolability of its frontiers.

10. The Assembly particularly deplores the fact that the recognition of independence was prompted by the unanimous demand of both houses of the Parliament of Russia, the State Duma and the Council of the Federation. It is seriously concerned that the act of recognition, followed by the recent signing by Russia of friendship and co-operation treaties with the de facto authorities in Tskhinvali and Sukhumi, hinders the implementation of the European Union-brokered ceasefire agreement, as well as the provision of humanitarian aid and monitoring of the implementation of the ceasefire agreement by independent observers.

11. The Assembly is concerned about the human rights and humanitarian law violations committed by both sides in the context of the war, such as the intentional or avoidable killing or wounding of civilians, as well as destruction of property. In particular, the use of indiscriminate force and weapons by both Georgian and Russian troops in civilian areas can be considered as war crimes that need to be fully investigated.

12. Russia appears not to have succeeded in its duty, under the 1907 Hague Convention (IV) on the Laws and Customs of War on Land, to prevent looting, maintain law and order and protect property in the areas under the de facto control of its forces. In this respect, the Assembly notes that Russia bears full responsibility for violations of human rights and humanitarian law in the areas under its de facto control. In the light of the case law of the European Court of Human Rights, this also concerns acts committed at the behest of the de facto authorities in Tskhinvali.

13. The Assembly is especially concerned about credible reports of acts of ethnic cleansing committed in ethnic Georgian villages in South Ossetia and the “buffer zone” by irregular militia and gangs which the Russian troops failed to stop. It stresses in this respect that such acts were mostly committed after the signing of the ceasefire agreement on 12 August 2008, and continue today.

14. The total number of deaths and persons wounded has been the subject of controversy. The most recent independent estimates indicate that 300 persons were killed and approximately 500 were wounded on the South Ossetian and Russian sides, and that 364 persons were killed and 2 234 were wounded on the Georgian side. These figures are far lower than those initially advanced in particular by Russia. Some 54 persons remain missing from the conflict on the Georgian side and 6 persons are missing on the South Ossetian side. The International Committee of the Red Cross (ICRC), however, continues to receive tracing requests from families of the missing.

15. Some 192 000 persons were displaced as a consequence of the war. The Assembly is concerned that a total of 31 000 displaced persons (25 000 from South Ossetia and 6 000 from Abkhazia) are considered to be “permanently” unable to return to their original places of residence. These numbers should be seen in the context of the approximately 222 000 persons who remain displaced from the previous conflict in the early 1990s.

16. The Assembly welcomes the role played by the Council of Europe Commissioner for Human Rights who travelled to the region in August and September 2008, organised the exchange of prisoners and spelled out six principles for urgent protection of human rights and humanitarian security. The Assembly fully supports these principles.

17. The Assembly welcomes the initiative of the Swedish Chairmanship of the Council of Europe Committee of Ministers which, inter alia, convened an informal extraordinary meeting of the ministers for foreign affairs of member states of the Council of Europe on 24 September 2008 in order to prepare the response of the intergovernmental sector of the Organisation to the crisis.

18. The Assembly further welcomes the fact that the European Union, under the French Presidency, has been actively involved since the outbreak of the conflict and recalls its earlier appeals to this effect in its Resolution 1603 on the honouring of commitments and obligations by Georgia, adopted in January 2008. The Assembly further invites the European Union to strengthen its own monitoring mission on the ground and give it a mandate and resources not only to monitor, but also to protect persons and property, pending the restoration of public security by the Georgian police.

19. The Assembly also welcomes the proposal of the Turkish Government concerning a "Caucasus stability and co-operation platform" as a complementary and constructive initiative.

20. The Assembly calls on the Russian authorities to allow observers from both the European Union and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) to have access to South Ossetia and Abkhazia, which are under the de facto control of Russia. In addition, differences about the role of European Union observers in the so-called "buffer zone" may lead to an even further deterioration of the security situation in this area, impeding the return of displaced persons after Russian troops have withdrawn from it.

21. The Assembly welcomes the quick reaction of the international community in providing assistance to the region. It welcomes the fact that the Russian authorities have provided generous support to refugees from South Ossetia and that the Georgian authorities similarly have mobilised considerable resources to meet the immediate needs of those persons displaced within Georgian territory under their effective control. However, the Assembly is concerned that the recognition by Russia of the independence of South Ossetia and Abkhazia is hindering the effective deployment of humanitarian aid in these areas.

22. In view of the above-mentioned considerations and taking into account in particular the findings of the ad hoc committee of its Bureau, which visited Georgia and Russia in the context of the war from 21 to 26 September 2008, the Assembly urges Georgia and Russia to:

22.1. implement unconditionally all points of the European Union-brokered ceasefire agreement. This implies, in particular, the obligation for Russia to withdraw its troops to positions ex ante the conflict and refrain from any act of provocation to justify maintaining the presence of Russian troops in the so-called "buffer zone";

22.2. enable OSCE and European Union observers to be deployed into South Ossetia and Abkhazia; Russia should also withdraw its recognition of independence of South Ossetia and Abkhazia;

22.3. co-operate fully in the establishment of an independent international investigation to look into the precise circumstances surrounding the outbreak of the war; this initiative should be without prejudice to the work of inquiry committees set up or to be set up within their own parliaments, which the Assembly fully supports;

22.4. work towards the creation of a new peacekeeping format and to internationalise the peacekeeping force, with the active participation of Council of Europe and European Union member states, in order to establish genuine conditions for the start of a peace process;

22.5. participate unconditionally in the Geneva talks scheduled for 15 October regarding the modalities of stability and security in South Ossetia and Abkhazia. In this respect the Assembly regrets that these talks will now only take place at expert level;

22.6. refrain from inflammatory discourse and take steps to maintain good neighbourly relations;

22.7. ensure effective respect for all human rights under the European Convention on Human Rights (ETS No. 5) and humanitarian norms under the 1949 Geneva Conventions and their additional protocols on the territories under their de facto control;

22.8. investigate all allegations of human rights violations committed during the war and in its aftermath, and hold the perpetrators to account before the domestic courts;

22.9. allow safe and unhindered access by the media to the conflict zone, in accordance with Assembly Resolution 1438 (2005) on freedom of the press and the working conditions of journalists in conflict zones;

22.10. make full use of available means of peaceful conflict resolution, including, as appropriate, the European Court of Human Rights, the International Court of Justice and the International Criminal Court, in order to resolve the underlying conflict situation; in this context, implement the interim measures ordered by the European Court of Human Rights on 12 August 2008, upon the request of the Georgian Government, as well as any forthcoming judgments of the Court concerning alleged violations of human rights relating to the conflict;

22.11. join the United Nations Convention on Cluster Munitions.

23. The Assembly calls on all parties to the conflict, namely Georgia, Russia and the de facto authorities in South Ossetia to:

23.1. take urgent measures to guarantee the security of all persons within the region of South Ossetia, and those in the so-called "buffer zone". The de facto authorities in South Ossetia and the Russian forces have, in particular, the obligation to:

23.1.1. stamp out lawlessness (including physical assault, robbery, kidnapping, harassment, looting and torching of property), in accordance with Article 43 of the Hague Convention (IV) of 1907 and the Fourth Geneva Convention of 1949;

23.1.2. provide, without delay, the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) and all humanitarian organisations with unhindered access to the areas affected by the conflict, in particular in the region of South Ossetia and the so-called "buffer zone". All organisations providing humanitarian assistance in these areas should be guaranteed safety.

23.2. remove all mines and unexploded ordnance. This implies all parties to the conflict exchanging information on the use and location of such materials, and also the involvement of experts on mine and ordnance location and removal. The people living in these areas, as well as other persons concerned, must be made aware of the dangers of mines and unexploded ordnance;

23.3. co-operate fully with all international monitoring missions, whether from the United Nations (UN), the OSCE, the European Union, the Council of Europe or any other international body and grant these organisations full access to the conflict regions;

23.4. ensure that all persons displaced by the conflict have the right to return on a fully voluntary basis and to refrain from using displaced persons as political pawns when tackling the issue of return. Furthermore, all internally displaced persons should have the right to return in safety and dignity, or to resettle voluntarily or integrate locally;

23.5. release and exchange immediately hostages, prisoners of war and other persons detained as a result of the conflict, without requiring reciprocity from any of the parties;

23.6. solve the issue of missing persons from the recent conflict and the earlier conflict, ensuring that the issue is treated as a humanitarian issue and not a political issue. Furthermore, establish a multilateral co-ordination mechanism with commissions in charge of searching for missing persons;

23.7. take concrete measures to fully and effectively implement the Council of Europe Commissioner for Human Rights' six principles for urgent protection of human rights and humanitarian security drawn up after his August 2008 visit to the region.

24. The Assembly calls on all member states and states with observer status with the Organisation to:

24.1. not recognise the independence of South Ossetia and Abkhazia;

24.2. intensify their efforts to provide humanitarian assistance to the victims of the conflict, including:

24.2.1. the pledging and delivery of aid and assistance for immediate urgent needs and those of a more long-term nature;

24.2.2. assistance covering basic needs, accommodation, health care, including care for trauma victims, support for the livelihood of victims, etc.;

24.2.3. particular support for vulnerable persons, including children, the aged and the sick and infirm;

24.3. maintain a focus on the needs of the 222 000 persons who remain displaced from the previous conflict over Abkhazia and South Ossetia, as well as those displaced from earlier conflicts in the North Caucasus;

24.4. formally condemn the ethnic cleansing taking place in the areas under the effective control of Russian forces and of the de facto authorities in South Ossetia;

24.5. ensure, to the extent that they are also members of the North Atlantic Treaty Organization (NATO), that the NATO assessment of the military build-up with respect to this war be made public;

24.6. make available to the independent international investigation into the circumstances surrounding the outbreak of the war all relevant satellite data they may have in their possession.

25. Because of the human rights violations and the humanitarian challenges resulting from the conflict between Russia and Georgia, the Assembly invites its Bureau to ensure that the Assembly remains seized of the matter through its competent committees and to step up its monitoring procedure with respect to both countries.

26. The Assembly resolves to convene an international conference to reflect on establishing and improving existing early warning systems to prevent the escalation of conflicts into fully fledged wars.

27. The Assembly invites the Secretary General of the Council of Europe to consider the establishment, possibly in consultation with the Commissioner for Human Rights, of a special human rights field mission of the Council of Europe with unhindered access to all areas affected by the war.

28. The Assembly also invites the Secretary General of the Council of Europe to consider availing himself of his powers under Article 52 of the European Convention on Human Rights in particular for the purpose of asking the Russian authorities to provide information on how the rights guaranteed by the Convention in zones

under their de facto jurisdiction are effectively secured, and the Georgian authorities to provide explanations as to how it was deemed necessary to declare a state of war without it being necessary to make a derogation under Article 15 of the Convention.

29. The Assembly invites the Council of Europe Development Bank to consider action with a view to assisting refugees and displaced persons, as well as contributing to reconstruction in the areas affected, including South Ossetia and Abkhazia.

30. The Assembly is convinced that the establishment of dialogue is the best way forward for the solution of any conflict and for fostering stability in the long term. This holds true for this particular conflict. However, dialogue requires political will on both sides and must be backed up by concrete action. Therefore, some basic conditions for the dialogue have to be established and observed. Full implementation of the peace plan, including withdrawal of the Russian troops to positions ex ante the conflict is essential. In addition, full deployment of European Union and OSCE observers into South Ossetia and Abkhazia and withdrawal by Russia of the recognition of independence of South Ossetia and Abkhazia, would be minimum conditions for a meaningful dialogue.

31. In order to promote such dialogue, the Assembly will consider setting up under its aegis a special Parliamentary Assembly ad hoc committee, in which both Georgian and Russian parliamentarians will participate, to serve as a forum for discussing their differences and proposing ways to put an end to the current impasse and look towards the future.

32. With a view to minimising the risk of further outbreaks of violence involving its member states, the Assembly should play a role in the field of conflict prevention and resolution, as without peace there cannot be genuine respect for democracy, human rights and the rule of law. It decides, therefore, to ask its Bureau to study mechanisms by which it could conduct parliamentary diplomacy in the context of frozen conflicts in Europe and other situations liable to undermine peace and stability.

1. Assembly debate on 30 September and 2 October 2008 (30th, 34th and 35th Sitings) (see Doc. 11724, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr Eörsi; Doc. 11731, opinion of the Political Affairs Committee, rapporteur: Mr Lindblad; Doc. 11732, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Pourgourides; and Doc. 11730, opinion of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 2 October 2008 (35th Sitting). See also Recommendation 1846 (2008).

Փաստաթուղթ 12

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1647 (2009)¹**Implementation of Resolution 1633 (2008) on the consequences of the war between Georgia and Russia**

1. The Parliamentary Assembly fully reaffirms its Resolution 1633 (2008) on the consequences of the war between Georgia and Russia, adopted on 2 October 2008. In this resolution, the Assembly strongly condemned the outbreak of war between two of its member states and considered that, during the war and its immediate aftermath, both countries had violated human rights and principles of humanitarian law, as well as the Statute of the Council of Europe (ETS No. 1) and specific accession commitments made by the two countries. Therefore, the Assembly placed a series of concrete demands on both Georgia and Russia, as well as on the de facto authorities in South Ossetia and in Abkhazia, including the demand on Russia to withdraw its recognition of independence of these two break-away regions. In so doing, the Assembly provided a transparent, impartial and concrete roadmap to address the consequences of the war, not only for the parties concerned, but also for the Assembly itself.

2. The Assembly welcomes the establishment, by the European Union, on 2 December 2008, of an independent international fact-finding mission on the conflict in Georgia to investigate the origins and the course of the conflict, including with regard to international law, humanitarian law and human rights and the accusations made in that context. This is a crucial step towards establishing the truth and providing the basis for future reconciliation between Russia and Georgia. In this respect, the Assembly:

2.1. welcomes the support of both Russia and Georgia for the establishment of an independent international inquiry into the outbreak of the war and their declared willingness to fully co-operate with it;

2.2. calls upon Russia and Georgia now to co-operate effectively, fully and unconditionally with the European Union fact-finding mission;

2.3. calls upon all Council of Europe member states and states that have observer status with the Organisation to make available to the fact-finding mission any information, including satellite data, that may be of relevance to the investigation;

2.4. calls upon the member states of the Council of Europe which are also European Union members to ensure that the report of the European Union mission is also presented to the Council of Europe in order for its findings to be debated before the Assembly; the Council of Europe shall continue to fulfil its own responsibilities concerning this conflict between two of its member states;

2.5. resolves to return to the issue of the causes and precise circumstances surrounding the outbreak of the war once the report of the European Union mission has been presented.

3. The Assembly encourages all parties to pursue, in a constructive spirit, the Geneva talks on the modalities of security and stability in Abkhazia and South Ossetia with a view to introducing an incident prevention mechanism, as proposed by the co-chairing organisations (the United Nations, the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE) and the European Union). The Assembly supports the principle that representatives of the inhabitants of South Ossetia and Abkhazia at the beginning of August 2008, both supporters of the de facto authorities and those that favour reintegration with Georgia, should participate in these talks. It also insists that their status in the talks should not violate Georgia's sovereignty and territorial integrity. The Assembly therefore calls upon all parties to agree on a formula ensuring their participation without prejudice to the status of the two break-away regions.

4. The Assembly condemns the recognition by Russia of the independence of South Ossetia and Abkhazia and considers it to be a violation of international law and of the Council of Europe's statutory principles. The Assembly reaffirms its attachment to the territorial integrity and sovereignty of Georgia and reiterates its call on Russia to withdraw its recognition of the independence of South Ossetia and Abkhazia and to fully respect the sovereignty and territorial integrity of Georgia, as well as the inviolability of its borders.

5. The Assembly is seriously concerned that the escalation of tensions and provocations along the administrative borders of the break-away regions of South Ossetia and Abkhazia are undermining the stability of the region and could lead to renewed clashes or an outbreak of hostilities. It deplores in particular the recent attacks on Georgian police officers in the areas close to the Abkhaz and South Ossetian administrative borders. It considers that the full access of international monitors to South Ossetia and Abkhazia, as well as the establishment of a new internationalised peacekeeping force in the region, are essential to guaranteeing stability and security and should not be made conditional on the status issue. The Assembly therefore:

5.1. deplores the continued refusal of Russia and the de facto authorities to allow access to OSCE monitors to South Ossetia and to European Union monitors to both South Ossetia and Abkhazia;

5.2. deeply regrets the closure of the OSCE mission in Georgia as a result of Russian objections over its exact mandate and calls upon all parties, and especially the Russian authorities, to accept a formula for the mandate of the OSCE mission, including its military monitoring operation, in Georgia, that would not prejudice the status of the two break-away regions;

5.3. welcomes the continued access of the United Nations Observer Mission in Georgia (UNOMIG) observers to Abkhazia and calls upon all parties not to take any actions that would endanger the renewal of the mandate of UNOMIG by the United Nations Security Council on 15 February 2009;

5.4. condemns the Russian non-mandated military presence and the building of new military bases within the separatist regions of South Ossetia and Abkhazia, as well as in Akhgori, Perevi and Upper Abkhazia and in villages controlled by the central government of Georgia before the breakout of the conflict.

6. The Assembly reaffirms its full support for the sovereignty and territorial integrity of Georgia, as well as the inviolability of its borders. In this respect, it regrets the unanimous ratification by both houses of the Russian Parliament of the "Friendship and Co-operation" treaties between Russia and the two break-away regions, in violation of these principles, as well as of the ceasefire agreement of 12 August 2008.

7. The Assembly condemns the ethnic cleansing and other human rights violations in South Ossetia, as well as the failure of Russia and the de facto authorities to bring these practices to a halt and their perpetrators to justice. The Assembly reiterates that, under international law, Russia bears responsibility for violations of human rights and humanitarian law in these areas which are under its de facto control.

8. With respect to Georgia, the Assembly:

8.1. welcomes the constructive approach and clear political will of the Georgian authorities to comply with the demands of the Assembly as expressed in Resolution 1633 (2008) and considers that Georgia has complied with many, but not all, of its demands;

8.2. calls upon the Georgian authorities to ensure that all outstanding demands are promptly and fully complied with;

8.3. welcomes the establishment of an inquiry commission by the Georgian Parliament as evidence that it is willing to reflect on the actions and mistakes committed by the Georgian authorities in the outbreak and in the course of the war. The Assembly notes that this commission finalised its work and published its report in December 2008 and calls upon the parliament to review its conclusions in the light of the forthcoming report of the European Union fact-finding mission;

8.4. in the light of the overwhelming evidence to the effect that both Georgia and Russia violated human rights and humanitarian law in the course of the war, welcomes the investigation launched by the Georgian Prosecutor General's Office into alleged human rights and humanitarian law violations committed by both sides in the course of the war and its aftermath, and calls upon it to investigate, impartially, any alleged violations brought to its attention and ensure that the perpetrators are brought to justice;

8.5. is concerned that provisions in the Georgian law on the occupied territories may be at odds with principles of international human rights law, including the European Convention on Human Rights (ETS No. 5), and therefore calls upon Georgia to promptly implement any recommendations contained in the forthcoming opinion of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on this law, which was requested by the Monitoring Committee of the Assembly;

8.6. calls upon Georgia to refrain from any actions that could provoke or increase tensions along the administrative borders with South Ossetia and Abkhazia.

9. With respect to Russia, the Assembly:

9.1. takes note of the expressed intention of the Russian authorities to engage in a constructive and open dialogue with the Assembly in relation to the conflict;

9.2. welcomes the readiness expressed by the Russian parliamentarians to engage in dialogue with their Georgian counterparts under the aegis of the Assembly;

9.3. urges Russia to fully and unconditionally implement all requirements of Resolution 1633 (2008) of the Parliamentary Assembly, including the withdrawal of the recognition of the two break-away regions of Georgia, the implementation of the European Union-brokered ceasefire agreement of 12 August 2008, allowing OSCE and European Union monitors into South Ossetia and Abkhazia, and to work towards the creation of a new peacekeeping format and an internationalised peacekeeping force, with the active participation of Council of Europe and European Union member states;

9.4. specifically requests Russia to withdraw from the Akhalkgori district, Upper Abkhazia, the Georgian enclave around Tskhinvali and Perevi village, and to reduce its military presence to pre-conflict levels;

9.5. calls upon Russia to implement fully and unconditionally all points of the ceasefire agreement of 12 August 2008;

9.6. calls upon Russia to agree to renew the mandate of the OSCE mission in Georgia, including its military monitoring operation;

9.7. calls upon Russia not to create any obstacles for the renewal of the UNOMIG mandate in Abkhazia;

9.8. calls upon Russia to allow, without further delay, the full access of all international monitors to South Ossetia and Abkhazia, and especially to allow OSCE monitors access to South Ossetia and European Union monitors access to South Ossetia and Abkhazia, without making it conditional on the question of status;

9.9. calls upon Russia and the de facto authorities of South Ossetia to ensure that there are no more acts of ethnic cleansing and other human rights violations, which continue to occur in South Ossetia, and bring the perpetrators promptly to justice;

9.10. calls upon Russia and the de facto authorities of both regions to bring to an immediate halt the provocations and attacks from the South Ossetian and Abkhaz sides of the administrative border and to refrain from any actions that could provoke or increase tensions along the administrative borders with South Ossetia and Abkhazia;

9.11. calls upon Russia and the de facto authorities to fully ensure the right of return of all internally displaced persons to the areas under their effective control;

9.12. in the light of the overwhelming evidence to the effect that both Georgia and Russia violated human rights and humanitarian law in the course of the war and in its aftermath, regrets that the Russian Prosecutor's Office has not yet started any investigation into alleged human rights and humanitarian law violations committed by Russian and allied South Ossetian forces. The Assembly calls upon Russia to initiate such an investigation without further delay and to ensure that the perpetrators are brought to justice.

10. With respect to the de facto authorities in South Ossetia, the Assembly notes that they have generally complied with the demand to exchange prisoners of war but regrets that they have failed to co-operate with international monitoring missions and are placing unreasonable restrictions on the access of humanitarian organisations to South Ossetia.

11. The Assembly calls upon both Russia and Georgia to:

11.1. allow unhindered and unconditional access of humanitarian organisations and humanitarian aid to the areas of South Ossetia and Abkhazia;

11.2. sign, without further delay, the United Nations Convention on Cluster Munitions;

11.3. implement the interim measures ordered by the European Court of Human Rights and the International Court of Justice, as well as any forthcoming judgments of these courts concerning alleged violations of human rights in the course of the conflict, and to co-operate fully and unconditionally with any possible investigation by the International Criminal Court;

11.4. work constructively towards the creation of a new peacekeeping format and internationalised peace-keeping force.

12. The Assembly welcomes the ongoing efforts by the Council of Europe Commissioner for Human Rights to protect human rights and humanitarian security in the region. It calls upon both Russia and Georgia to ensure that the six principles he formulated in this respect are fully and effectively implemented.

13. The Assembly is especially concerned about the human rights and humanitarian situation in Perevi, Upper Abkhazia, and in the Akhagori district, as well as about the status of the Akhagori district which, while technically a part of the former autonomous region (oblast) of South Ossetia, was never under the control of the de facto authorities and has always been mainly populated by ethnic Georgians. In this respect, it takes note that the Akhagori district was occupied by Russian forces on 15 August 2008, three days after the signing of the ceasefire agreement.

14. The Assembly considers it unacceptable that persons residing in Abkhazia and South Ossetia should not be effectively covered by the human rights protection mechanisms granted to them as citizens of a Council of Europe member state under the European Convention on Human Rights, as well as other relevant Council of Europe conventions, as a result of the consequences of the war between Russia and Georgia. Such a human rights protection black hole should not be allowed to exist within the Council of Europe area. The Assembly therefore invites the Secretary General of the Council of Europe to develop a comprehensive action plan to ensure that the rights guaranteed under the Convention are effectively secured for persons residing in South Ossetia and Abkhazia. This could include the establishment of a field presence in the two break-away regions, as demanded by the Assembly in Resolution 1633 (2008), including an ombudsperson who could examine individual applications in cases of human rights violations. In the absence of other credible investigations, this field presence should also investigate and document human rights violations committed during and in the aftermath of the war.

15. The Assembly reconfirms its conviction that the establishment of a genuine dialogue is the only way forward for the resolution of any conflict and to secure long-term stability in the region, provided the minimum conditions for meaningful dialogue as defined in Resolution 1633 (2008) are met. It therefore tasks its Bureau to set up in due course a special ad hoc committee, in which both Georgian and Russian parliamentarians will be invited to participate, to discuss their differences and develop concrete proposals to address the consequences of the war, in line with Resolution 1633 (2008). The Assembly would also welcome the possible participation of representatives of the Abkhaz and South Ossetian communities, from both the de facto authorities and those that favour integration with Georgia, in the work of the committee, subject to an agreement on the format of their participation.

16. The Assembly calls upon the European Union to continue to seek effective ways for the peaceful resolution of the Georgian-Russian conflict, including the strengthening and extension of the mandate of the European Union Monitoring Mission (EUMM) to cover protection and peacekeeping functions on both sides of the de facto borders of South Ossetia and Abkhazia and other parts of the former conflict zones that are presently occupied.

17. Having considered the consequences of the war between Georgia and Russia on other so-called “frozen conflicts” in Europe, the Assembly calls on Council of Europe member states to intensify their diplomatic efforts in order to find solutions which avoid violent confrontation. At the same time, the Assembly should intensify its activities on these matters, in particular as regards Nagorno-Karabakh and Transnistria.

18. The Assembly reiterates its commitment to play a role in the field of conflict prevention and, in this context, welcomes the establishment of an ad hoc sub-committee on early warning systems and conflict prevention in Europe within its Political Affairs Committee.

19. The Assembly invites its Monitoring Committee to monitor the follow-up given by Russia and Georgia to this resolution, as well as to its Resolution 1633 (2008), and to report back to the Assembly at the second part-session in April 2009. It also reiterates its request that the Monitoring Committee step up its monitoring procedure with respect to both Georgia and Russia.

1. Assembly debate on 28 January 2009 (5th and 6th Sitings) (see Doc. 11800, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr Eörsi; Doc. 11806, opinion of the Political Affairs Committee, rapporteur: Mr Gross; and Doc. 11805, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Pourgourides). Text adopted by the Assembly on 28 January 2009 (6th Sitting).

Փաստաթուղթ 13

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1648 (2009)¹

The humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia

1. The Parliamentary Assembly, referring to its Resolution 1633 (2008) on the consequences of the war between Georgia and Russia, considers that one of the immediate priorities is to deal with the humanitarian consequences of the war.

2. Following the breakout of war in August 2008, it has been estimated that 133 000 persons were displaced from South Ossetia, the so-called “buffer zone” and Abkhazia into the rest of Georgia. According to estimates from the Russian authorities, over 38 000 South Ossetians sought refuge in North Ossetia.

3. Since August 2008, about 100 000 internally displaced persons (IDPs) in Georgia have returned to their homes, mostly in the former so-called “buffer zone” with South Ossetia. There remain approximately 23 000 persons with little prospect of early return. Of those who fled to Russia, all but about 2 000 persons have returned to South Ossetia. The return of these refugees from the Russian territory is delayed because of the destruction of their housing during the conflict.

4. Notwithstanding the large-scale return of persons after the conflict, considerable concerns remain about the humanitarian situation and human rights of those who have returned, those who cannot return and those who remained despite the serious security problems.

5. Hand in hand with the plight of these recent IDPs and refugees, continuing concerns exist for 222 000 IDPs from earlier conflicts and refugees, whose long-term plight remains in urgent need of a solution.

6. There are still concerns about all acts which could contribute to ethnic cleansing of Georgians from the conflict areas and areas of occupation.

7. The number of missing from the recent conflict remains unclear.

8. The situation in South Ossetia remains extremely complicated for the civilian population. They are cut off from the rest of Georgia, with little or no access to international humanitarian aid and human rights monitoring. They are facing great hardship during the winter months, due in particular to shortages of food and non-food items, electricity and gas. For those with damaged or destroyed houses the situation is even more difficult. For the few ethnic Georgians remaining, the security situation remains delicate and they are reportedly under increasing pressure to renounce their Georgian passports and their Georgian identity.

9. The situation in the former so-called “buffer zone” remains tense, with persons continuing to be killed by sniper fire, mines, unexploded ordnance and booby traps. While the rapid deployment of the European Union Monitoring Mission (EUMM) has allowed many persons to return to their homes in the former so-called “buffer

zone" before the onset of winter, the mission needs a stronger mandate and greater manpower to cover the security needs of all those close to the de facto border with South Ossetia. The closure of the Organization for Security and Co-operation in Europe's (OSCE) Mission to Georgia and the bringing to an end of its valuable monitoring activities is highly regrettable and puts even greater responsibility on the EUMM to strengthen its mandate and presence.

10. There are grave concerns for those remaining in the Akhgori district. Approximately 5 100 persons have already fled this region and there are fears that even more people will leave due to the lack of security combined with the harsh winter conditions and the lack of food and non-food items, gas, heating and financial assistance and income.

11. Large numbers of IDPs have returned to the former so-called "buffer zone". The Assembly notes with concern that some of these returns have been made at very short notice with little information and choice being given to IDPs as to their return, compromising the right to voluntary return in safety and in dignity. Reportedly 100 returnees have left their homes a second time in view of the unsatisfactory security situation in some areas of the former so-called "buffer zone".

12. The situation of those Georgians who returned to the Gali region remains precarious. The closing of the de facto border with the rest of Georgia has had a great impact on the population in this region. It has become increasingly difficult for the population to maintain family contacts, sell their produce, have access to health care or pick up financial entitlements on the other side of the de facto border.

13. The security situation in the Gali region also remains tense, with persons reluctant to leave their homes after dark. There continue to be reports of intimidation. Furthermore, steps continue to be taken to stop teaching in the Georgian language in schools in the lower Gali region. The cumulative effect of these factors, the lack of security and the fear that international organisations may pull out from the region will contribute to more and more persons leaving the region and crossing the de facto border into Georgia. If the border remains closed, a major movement of the Georgian ethnic population can be anticipated.

14. The United Nations Observer Mission in Georgia (UNOMIG) is in the process of renegotiating a mandate for its presence in Abkhazia following the nulling and voiding of the Moscow agreement on which its mandate was based. UNOMIG plays an extremely important role in Abkhazia and in particular in the Gali region and the Kodori Valley where its regular patrols in the countryside provide some welcome security for the local residents.

15. There are also great concerns over the future of the 1 500 persons who fled the Kodori Valley when it was occupied by the Abkhaz forces in August 2008. Approximately 100 persons have remained in the Kodori valley and although the International Committee of the Red Cross (ICRC) and the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) have had access to them, they are likely to face an extremely difficult winter. The de facto authorities in Abkhazia render assistance to civilians who have remained in this territory.

16. The Assembly welcomes the role played by the Council of Europe Commissioner for Human Rights and his six principles for urgent protection of human rights and humanitarian security drawn up after his August 2008 visit.

17. The Assembly welcomes the overwhelming international response to the humanitarian and protection needs of the IDPs in Georgia. US\$4.5 billion have been pledged as a result of the Georgian Crisis Flash Appeal and the Joint Needs Assessment put together in the aftermath of the war. It commends the many international organisations and non-governmental organisations that have moved swiftly to support the Georgian population and Government.

18. The Georgian Government has shown a strong commitment to tackling the humanitarian issues its population is facing, learning from mistakes made following previous conflicts.

19. The government has moved quickly to provide durable solutions for those IDPs who have little or no prospect of return in the near future. The building of over 6 000 small, two-bedroom family houses can be welcomed, notwithstanding that there are criticisms over the location of these houses, away from basic amenities and in areas with few economic prospects. There are also concerns about the lack of clarity of the criteria for the allocation of such housing. The government has also taken urgent steps to winterise 137 collective centres for IDPs with assistance from many international actors.

20. Other important steps taken include assistance for the most vulnerable and those with psychological problems arising from the conflict. Schools in Georgia, including in the former so-called "buffer zone", have been re-opened and are functioning and school supplies have been distributed to the children. Free primary medical aid has been provided but needs to be extended over the winter.

21. The Assembly also recognises the generous response of Russia to the needs of the refugees from South Ossetia and the assistance provided to them on their return to South Ossetia. However, it deplores the restrictions placed on the delivery of international humanitarian aid for the region and the insistence that all aid for South Ossetia be brought through Russia rather than through Georgia.

22. The Assembly deplores the fact that humanitarian access has fallen victim to political considerations by the parties to the conflict and is also concerned at provisions of the new Georgian Law on the Occupied Territories, which may restrict access and the delivery of humanitarian aid to all areas by humanitarian actors and may not be in line with, or even violate, relevant international obligations.

23. The Assembly also deplores that because of the restrictions imposed by the de facto authorities in South Ossetia on the entry into South Ossetia from the Georgian side, it was not possible for the Assembly to gather first-hand information on the situation of the population in this region.

24. In view of the above-mentioned considerations, the Assembly calls on Georgia, Russia and the de facto authorities in South Ossetia and Abkhazia to:

24.1. abide unconditionally by international humanitarian and human rights law; and, in particular, respect their obligations and commitments under the 1907 Hague Convention (IV) on the Laws and Customs of War on Land, the 1949 Geneva Conventions and their additional protocols, and the European Convention on Human Rights (ETS No. 5);

24.2. investigate and where appropriate prosecute all human rights violations and violations of humanitarian law promptly, independently and impartially, and allow the relevant human rights ombudspersons to carry out their own independent enquiries;

24.3. ensure that reparations for violations of international human rights and humanitarian law are provided, including restitution of property and payment of compensation;

24.4. provide immediate and unimpeded access at all times to all conflict areas for all humanitarian actors from either Georgia or Russia so that they may reach IDPs and other civilians at risk without further delay. They should refrain from any steps that may impede such access;

24.5 ensure that all humanitarian aid and essential supplies are not cut off and reach persons in need. This includes gas and water supplies;

24.6. guarantee the voluntary right to return of all persons displaced by the recent conflict and the earlier conflicts, ensuring that the return takes place in safety and in dignity. This right to return is the starting point of any sustainable solution to internal displacement and international humanitarian law obliges all parties concerned, once military action is over, to do their best to remedy the harm inflicted on civilians and ensure that refugees and displaced persons are safely returned to their places of residence;

24.7. ensure respect for the right of IDPs, whether displaced recently or by earlier conflicts, to freely choose whether they want to return home, integrate locally or resettle in another part of the country, and take measures to allow the displaced to participate fully in the planning and management of their return, resettlement and reintegration;

24.8. release and exchange immediately all prisoners of war and persons detained as a result of the conflict and exchange all mortal remains;

24.9. ensure that all hostages are released and exchanged without delay and that the practice of hostage taking is criminally prosecuted and eradicated;

24.10. solve the issue of missing persons both from the recent conflict and earlier conflicts, reconstituting, as necessary, the working commissions on all sides and co-operating closely with the ICRC;

24.11. exchange information on mines and unexploded ordnance and remove, together with the assistance of the Halo Trust and other experts in the area, all remaining explosive remnants of war; ensure that all areas of danger are mapped, fenced and identified for the local population and that awareness-raising programmes on the dangers of these explosive remnants continue to be run for those at risk, whether they are civilians, police officers, members of the authorities or others;

24.12. take measures to effectively protect the property left behind by IDPs from both recent and previous conflicts with a view to securing restitution of such property in the future;

24.13. respect responsibilities under the European Convention on Human Rights and also under the 1907 Hague Convention (IV). Under these standards, the parties concerned remain responsible for violations of human rights and humanitarian law in all areas under their de facto control;

24.14. agree on the strengthening of the EUMM to allow it to have a stronger presence and to have access to both sides of the de facto border zone and former conflict zones since occupied;

24.15. agree to the extension of the mandate of the EUMM to cover protection and possibly peace keeping on both sides of the de facto borders of South Ossetia and Abkhazia and other parts of the former conflict zones since occupied;

24.16. examine and adopt a new mandate for the OSCE's Mission to Georgia, and in particular a mandate allowing the OSCE to, inter alia, monitor both sides of the de facto border of South Ossetia;

24.17. take fully into account and implement the Council of Europe Commissioner for Human Rights' six principles for urgent protection of human rights and humanitarian security drawn up after his August 2008 visit to the region, and his follow-up recommendations.

25. The Assembly calls on Russia and the de facto authorities in South Ossetia and Abkhazia to:

25.1. guarantee the safety and security of all persons under their de facto control, not only in South Ossetia and Abkhazia but also in the occupied territories of the Akhagori district and Perevi, and in the Kodori Valley;

25.2. ensure that no further measures are taken which have the effect of forcing persons to leave their homes and homelands, contributing to ethnic cleansing;

25.3. prevent, protect against and stop ongoing lawlessness, including physical assaults, theft, intimidation, harassment, looting, kidnapping, torching and destruction of property, and prosecute all those involved in such acts;

25.4. support a new, enhanced, replacement mandate for UNOMIG in Georgia, including in Abkhazia and possibly also in South Ossetia, and allow the EUMM to carry out its mandate.

26. The Assembly calls on Georgia to:

26.1. improve the security of all those living in the de facto border and former conflict zones, including by increasing police patrols at night in the most sensitive areas and not just at de facto border posts;

26.2. improve the provisions of primary humanitarian aid, including food and non-food items and firewood, to villages in the former so-called "buffer zone" adjacent to South Ossetia;

26.3. adopt a revised strategy and action plan for IDPs from both recent and previous conflicts and ensure that assistance to both is provided on the basis of simple, rational, clear and transparent criteria of real need and vulnerability rather than status;

26.4. ensure that IDPs are systematically informed and consulted to allow them to make a free and informed choice as to whether to integrate locally, return or resettle on a temporary or permanent basis. Furthermore, mandated international organisations, such as the UNHCR, should be involved in the resettlement and return process;

26.5. guarantee that those who have not been displaced but who are experiencing problems as a result of the conflict receive appropriate aid;

26.6. continue to provide primary medical aid and psychological assistance to IDPs and returnees, and in particular take into account the needs of children;

26.7. take measures to ensure that internally displaced women and children do not become victims of trafficking or violence;

26.8. find solutions to alleviate the debt of IDPs who have lost their homes and their incomes and who have no means to repay their bank loans;

26.9. ensure the new Law on the Occupied Territories is not applied in such a way as to worsen the humanitarian and human rights situation of those persons living on the other side of the de facto borders of Abkhazia and South Ossetia or to impede humanitarian access in any way;

26.10. take fully into account the expert advice of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) on the human rights compatibility of the new Law on the Occupied Territories;

26.11. improve the flow of information to IDPs about their rights and entitlements and allow them to participate in decisions affecting their future.

27. The Assembly calls on all member states and states with observer status with the Organisation to:

27.1. continue to provide support and commit resources in order to:

27.1.1. address urgently the acute humanitarian needs of the newly displaced, including but not limited to shelter;

27.1.2. support the most vulnerable, including children, the elderly, the sick, the disabled, single mothers, the infirm and the traumatised;

- 27.1.3. reach durable solutions for both the old and the newly displaced populations, with a clear protection component;
- 27.1.4. implement all the components of the Georgian Government's Action Plan for Internally Displaced Persons – with amendments, agreed by key international actors, to account for the newly displaced population;
- 27.1.5. ensure a smooth transition from emergency aid to early recovery and development aid for Georgia;
- 27.2. ensure the accountability and transparency of aid beneficiaries, whether this be the government, local authorities, international organisations, non-governmental organisations or others;
- 27.3. support the United Nations in negotiating a new mandate for the UNOMIG.
28. The Assembly calls on the European Union to ensure that the EUMM receives the necessary resources to carry out its mission and that:
- 28.1. the mandate of the EUMM is strengthened in accordance with emerging needs for protection and peace keeping;
- 28.2. the staff of the EUMM are fully trained in human rights standards;
- 28.3. patrols are provided with Georgian interpreters;
- 28.4. further offices along the de facto border are opened in order to allow patrols to reach all parts of the former so-called “buffer zone” within a reasonably short period of time.
29. The Assembly calls on the European Union to work on the expansion of the EUMM within the de facto borders of South Ossetia and Abkhazia.
30. The Assembly invites the Council of Europe's Development Bank to consider action with a view to assisting those affected by the conflict, including displaced persons and those displaced by the earlier conflicts, as well as contributing to reconstruction in the areas affected, including in South Ossetia and Abkhazia.

1. Assembly debate on 28 January 2009 (5th and 6th Sitzings) (see Doc. 11789, report of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 28 January 2009 (6th Sitting). See also Recommendation 1857 (2009).

Փաստաթուղթ 14

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1664 (2009)¹

Humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia: follow-up given to Resolution 1648 (2009)

1. The Parliamentary Assembly refers to its Resolution 1648 (2009) on the humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia. It considers that it is important to follow up on this resolution by examining in more detail the particular humanitarian situation in South Ossetia and some of the more recent developments affecting the humanitarian situation in the rest of Georgia and the conflict zones.

2. Of the 130 000 ethnic Georgians displaced during the conflict, there remain approximately 26 000 still living in collective centres and with host families in Tbilisi and other parts of Georgia. Of approximately 33 000 to 38 000 persons of South Ossetian ethnic origin displaced to North Ossetia during the conflict, approximately 1 200 persons have not as yet returned to South Ossetia.

3. The immediate humanitarian needs following the conflict were met during the winter, and credit has to be given to the Government of Georgia, the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the World Food Programme (WFP), the United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF), and many other humanitarian agencies and international and national non-governmental organisations (NGOs), as well as the many international donor countries and organisations for their activities in favour of persons in the territory under Georgian Government control. Credit must also be given to Russia for the humanitarian assistance it has provided in particular in North Ossetia and South Ossetia. Mention should also be made of the essential contribution of the International Committee of the Red Cross (ICRC) for its humanitarian work out of Tbilisi, and also its work out of Tskhinvali, where it has been the only international humanitarian actor present in the region of South Ossetia.

4. Priority now needs to move from urgent humanitarian assistance to durable solutions, recovery and development, including the rebuilding of homes and structures destroyed during, and as a consequence of, the war. Re-establishment and guarantees of gas supplies, water supplies and electricity supplies are a priority.

5. Voluntary return in a safe and dignified manner of all internally displaced persons and refugees needs to be promoted. This applies to people affected by the recent conflict as well as those affected by earlier conflicts.

6. In August 2008, the Government of the Russian Federation allocated 10 billion roubles to implement a plan of socio-economic development for South Ossetia (2008-11). In accordance with the plan a certain part of the work has already been carried out with the construction of 46 facilities, out of 422 facilities to be completed, and 1.5 billion roubles having been utilised by the end of 2008. This will help repair buildings and infrastructure and a new gas pipeline will be built to Tskhinvali from North Ossetia. These steps will help al-

leviate the difficult situation in which the people in South Ossetia live, including over 3 000 people who have been housed in collective centres since earlier conflicts.

7. Security concerns remain for many of those living in South Ossetia, just as for those living in the rest of Georgia, and in particular people living close to the administrative border. There remains a great deal of insecurity and fear on all sides concerning cross-administrative border incidents, hostage taking and also the possibility of the resumption of armed hostilities.

8. The villages in South Ossetia, previously under Georgian control, have been rased to the ground with the exception of a handful of houses. The intention to cleanse the area of ethnic Georgians is clear.

9. There is clear evidence of destruction of civilian property and homes belonging to South Ossetians carried out by Georgian military forces during the war.

10. The situation of ethnic Georgians in the occupied Akhalgori district remains a major concern, and while these people are currently not being forced to leave their homes through threats or violence, they are facing many problems which, unless addressed, will lead to a further exodus from this region. These problems include restrictions on crossing the administrative border, the uncertainty about the education system and education in the Georgian language, pressure to acquire South Ossetian passports, acts of discrimination by individuals and problems of access to health care.

11. The war damage, research and testimonies, which have become clear since the end of the war, attest to human rights and international humanitarian law violations having been committed on all sides and need to be the subject of an independent international investigation. In particular, there is a need to investigate allegations of indiscriminate attacks on civilians, such as through the use of cluster bombs allegedly used by both the Georgian and Russian sides, and also alleged attacks on ethnic South-Ossetian civilians seeking to flee the combat zone from Tskhinvali and ethnic Georgians seeking to flee the combat zone, including near Eredvi.

12. The situation in Abkhazia also remains tense. The issues of restricted crossings at the administrative border south of the Gali district; rights, in particular the right to education in the mother tongue, of ethnic Georgians living in a de facto minority situation in the Gali district and the process of forcing people to acquire Abkhaz passports, are particularly worrying. The recent incident in the village of Otobaia, where 50 families were expelled but later allowed to return, is also of great concern to the Assembly.

13. The future and role of international organisations in the region remain uncertain. The Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) office in Georgia is being closed down, although the mandate of the organisation's unarmed military monitoring officers has been renewed until 30 June 2009. In relation to Abkhazia, the United Nations has managed to negotiate a mandate renewal for its observer mission until 15 June 2009, but a new mandate will have to be agreed. Russia and the de facto authorities prevent the European Union Monitoring Mission (EUMM) from entering the territories of South Ossetia and Abkhazia.

14. Further steps need to be taken to establish a dialogue and build trust between all parties to the conflict and the international community. This can not be done if administrative borders are closed tight and if communities are totally isolated. International organisations, including the United Nations and the Council of Europe, need to be present in these regions in order to promote dialogue and trust.

15. In view of the above-mentioned considerations, the Assembly calls on Georgia, Russia and the de facto authorities in South Ossetia and Abkhazia to:

15.1. fully implement the recommendations made in Assembly Resolution 1648 (2009) on the humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia;

15.2. keep the administrative borders of Abkhazia and South Ossetia open and remain flexible and practical concerning the issue of access to the region from the north or the south, at least for all humanitarian purposes;

15.3. ensure that all basic utilities, such as gas, electricity and water, are not interrupted. This is particularly important with respect to gas supplies to Tskhinvali and water supplies from South Ossetia to villages south of the administrative border;

15.4. provide full and free access to all places of detention by international monitoring mechanisms, including the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) and the ICRC;

15.5. work to identify missing persons and tackle the problem of hostage taking and prisoner exchanges, using as appropriate the good offices of the different ombudsmen in the region and the Council of Europe Commissioner for Human Rights;

15.6. support civil society initiatives, which are essential for empowerment of the people, especially young people, and the development of society in order to ensure a strong human rights and humanitarian culture in the former conflict zones;

15.7. give priority, in the humanitarian context, to finding a flexible and creative agreement on the mandate and role of international organisations operating in the region in order to promote peace and stability and to monitor the human rights and humanitarian situation. More particularly in this respect:

15.7.1. agree to the continuation of the work carried out by the United Nations Observer Mission in Georgia;

15.7.2. allow the OSCE unarmed military officers to continue their monitoring mandate, and negotiate a renewed OSCE presence in the region of South Ossetia;

15.7.3. strengthen the mandate of the EUMM and allow it access to all conflict areas;

15.7.4. look into the need for a new internationalised peacekeeping force in the region;

15.7.5. make a commitment to refrain from the use of force against each other, which would strongly facilitate a comprehensive solution to all the humanitarian problems that emerged as a result of the August 2008 war.

16. The Assembly calls on the de facto authorities in South Ossetia and Russia to:

16.1. ensure that the 10 billion roubles allocated by the Russian Federation are utilised in the most effective manner for the purposes of socio-economic development in South Ossetia including rebuilding homes, moving persons from collective centres, and repairing damaged and neglected infrastructure;

16.2. take action against any persons having participated in destruction or looting of housing and ensure that the homes, property, belongings and physical safety of all persons of Georgian ethnic origin are safeguarded and, in relation to homes and property, that they are restored and wherever practical returned; if this is not feasible, according to international standards and the will of the claimant, compensation should be determined by an independent tribunal;

16.3. ensure the voluntary return of all displaced persons in safety and in dignity, in accordance with international law;

16.4. refrain from any steps which will contribute to the further departure of ethnic Georgians from, in particular, the occupied Akhgori district, and encourage the return of those who have already departed. In this respect, steps should be taken to:

16.4.1. facilitate travel across the southern administrative border by the local population in the Akhgori district;

16.4.2. help reconstruct any damaged or destroyed property in the district;

16.4.3. guarantee the education rights, including education in the mother tongue, of the ethnic Georgians living in the Akhgori district;

16.4.4. ensure that the population is not forced to acquire South Ossetian passports;

16.4.5. avoid situations of statelessness;

16.4.6. combat all acts of discrimination, whether these are by individuals or the authorities.

17. The Assembly calls on the de facto authorities in Abkhazia and Russia to:

17.1. keep the southern administrative border open, in particular for those living in or wishing to return to the Gali district;

17.2. ensure that incidents such as the expulsion of inhabitants from the village of Otobaia do not reoccur;

17.3. ensure voluntary returns in safety and in dignity, including the return of persons to the Kodori valley;

17.4. ensure that the population is not forced to acquire Abkhazian passports;

17.5. avoid situations of statelessness;

17.6. guarantee the education rights of the ethnic Georgians, including education in their mother tongue.

18. The Assembly calls on Georgia to:

18.1. proceed with the revised state strategy for internally displaced persons, in co-operation and consultation with the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees and other international partners;

18.2. revise the Law on the Occupied Territories or refrain from implementing it in a way which may be incompatible with international human rights and international humanitarian law standards as identified by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission).

19. The Assembly calls on Russia to examine the housing and other humanitarian needs of displaced persons and refugees from the recent and earlier conflicts in Georgia, regardless of their ethnic origin, and speed up the relocation of persons currently living in long-term collective centres in North Ossetia.

20. The Assembly calls on the international community to redouble its efforts to be present in South Ossetia and also in Abkhazia so as to alleviate distrust by the local population and to enhance the possibility for dialogue with all parties.

21. The Assembly encourages the Council of Europe Commissioner for Human Rights to continue his important human rights work in the region.

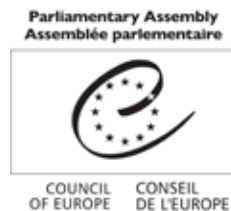
22. It invites the Council of Europe's Development Bank to continue to give support for humanitarian projects in the war affected region, through the provision of loans or donations as appropriate.

23. The Assembly will continue to follow closely the implementation of Resolution 1648 (2009) on the humanitarian consequences of the war between Georgia and Russia and the present resolution, together with the relevant report of the Monitoring Committee on the implementation of the Resolutions 1633 (2008) and 1647 (2009).

1. Assembly debate on 29 April 2009 (14th Sitting) (see Doc. 11859, report of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 29 April 2009 (14th Sitting). See also Recommendation 1869 (2009).

Փաստաթուղթ 15

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1683 (2009)¹

The war between Georgia and Russia: one year after

1. One year after the outbreak of the tragic war between two of its member states, Georgia and Russia, the Parliamentary Assembly reaffirms its Resolutions 1633 (2008) and 1647 (2009), adopted on 2 October 2008 and 28 January 2009 respectively. It considers that the demands on both countries, as well as on the de facto authorities in Abkhazia and South Ossetia, continue to constitute a transparent, impartial and realistic road map to address the consequences of this war, not only for the parties concerned but also for the Assembly itself. The Assembly reaffirms its attachment to the territorial integrity and sovereignty of Georgia, as well as the inviolability of its borders.

2. With regard to the independent international inquiry into the origins and course of the conflict that was established by the European Union, the Assembly notes that the mandate of the fact-finding mission has been extended by the European Council until 30 September 2009. The Assembly welcomes the reported constructive co-operation of both Georgia and Russia with this mission and resolves to return to the issue of the causes and precise circumstances surrounding the outbreak of the war once the international fact-finding mission has presented its report.

3. The Assembly is seriously concerned by the continuing tension and provocations along the administrative boundaries of Abkhazia and South Ossetia, which can only destabilise the region as a whole. It considers that the sole guarantee that such tensions will not escalate into renewed fighting and hostilities is the immediate, unrestricted access of international monitors to both sides of the administrative boundaries of Abkhazia and South Ossetia, as well as the deployment of a new impartial international peacekeeping force in the region. In this respect the Assembly:

3.1. deplores the continued refusal of Russia and the de facto authorities to allow European Union monitors access to Abkhazia and South Ossetia and calls upon them to give the monitors immediate and unconditional access to the territories under their de facto control;

3.2. deplores the closure of the United Nations Observation Mission in Georgia (UNOMIG) as a result of the veto by Russia in the United Nations Security Council;

3.3. deeply regrets that the proposal presented by the Greek chairmanship of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) for a continued OSCE presence, including a military monitoring component, did not achieve consensus, and calls upon Russia to reconsider its objections to this proposal.

4. The Assembly notes the modest progress made in the first working group, within the framework of the Geneva discussions, dealing with the modalities of security and stability in Abkhazia and South Ossetia. It especially welcomes the regular meetings held between the sides concerned within the incident prevention

and response mechanisms, but regrets that similar progress has not been achieved in the second working group, dealing with humanitarian issues and freedom of movement.

5. The Assembly is seriously concerned that further closure of the administrative boundaries of Abkhazia and South Ossetia, as a result of the transfer of the control of the administrative boundary to Russian Federal Security Service (FSB) border guards, will lead to a further exodus of ethnic Georgians from the Gali district in Abkhazia and the Akhagori district in South Ossetia. The Assembly is especially concerned about the increased pressure placed on them to accept Abkhazian or South Ossetian passports and the current total absence of an international presence in these regions. The Assembly therefore calls upon Russia and the de facto authorities of Abkhazia and South Ossetia to remove any impediments to the freedom of movement of Georgian citizens across the administrative boundary lines.

6. The Assembly continues to be deeply concerned about the humanitarian consequences of this war and therefore:

6.1. reaffirms its positions taken in Resolutions 1648 (2009) and 1664 (2009) on this issue;

6.2. calls upon Georgia, Russia and the breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia to implement fully and effectively the Council of Europe Commissioner for Human Rights' six principles for urgent protection of human rights and humanitarian security, and especially Russia and the de facto authorities of Abkhazia and South Ossetia to fully and unconditionally ensure the right of return of internally displaced persons (IDPs), who fled following the August 2008 hostilities, and to fully respect their property rights;

6.3. calls upon the relevant parties to the conflict to refrain from taking steps which may lead to a further wave of internally displaced persons, including threats to security, forced passportisation, interference with education in the mother tongue, conscription and restrictions on freedom of movement;

6.4. calls for the human rights and humanitarian experience of the Council of Europe to be taken into account in the Geneva discussions, in particular within the framework of the second working group dealing with humanitarian issues and freedom of movement.

7. The Assembly deeply regrets that Russia and the breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia continue to place excessive restrictions on the access of international and humanitarian organisations, including for humanitarian aid, to these two regions, and that Georgia also places restrictions on access. Furthermore, Russia, and the breakaway regions of Abkhazia and South Ossetia continue to place undue restrictions on the local population wishing to cross the administrative boundary line. In this respect it:

7.1. remains deeply concerned about the humanitarian consequences of the "Law on Occupied Territories of Georgia" and its application, although it welcomes the readiness expressed by the Georgian authorities to address the concerns set out in the recent European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) opinion on that law and takes note of the amendments that were initiated in the Georgian Parliament and sent to the Venice Commission for opinion;

7.2. takes note of Russia's efforts to provide humanitarian aid to Abkhazia and South Ossetia and calls on Russia and the de facto authorities of Abkhazia and South Ossetia to immediately remove all restrictions on the access, including with regard to the point of entry, of international and humanitarian organisations and humanitarian aid to these two regions;

7.3. calls upon all parties to ensure the uninterrupted flow of gas, water and other basic humanitarian supplies across administrative boundary lines, in particular during the forthcoming winter months.

8. The Assembly cannot accept the apparent reluctance of both Georgia and Russia to investigate, in a credible manner, serious allegations of violations of human rights and humanitarian law committed during and

after the war by their own forces or militia and civilians under their de facto control and jurisdiction. It notes that the European Union inquiry will also cover allegations of violations of human rights and humanitarian law, as well as possible war crimes committed by either side during the war. It therefore:

8.1. resolves to return to this issue, including the possible consequences for the two member states concerned, in the light of the conclusions of the European Union inquiry mission;

8.2. encourages the prosecutor of the International Criminal Court to request the Pre-Trial Chamber of the Court formally to open an investigation into possible war crimes and crimes against humanity committed by either side during and after the August 2008 hostilities.

9. The Assembly condemns Russia and the de facto authorities of South Ossetia for not having brought resolutely to a halt and seriously investigated the ethnic cleansing of ethnic Georgians that by all accounts took place in South Ossetia during and after the war, and for not having brought the perpetrators to justice. It recalls that, under international law, Russia bears responsibility for violations of human rights and humanitarian law in those areas that fall under its de facto control.

10. The Assembly deplores the fact that, one year after the August 2008 hostilities, little tangible progress has been achieved in addressing the consequences of this war, and that, in several areas, the situation has actually regressed. While Georgia has complied with most, albeit not all, demands of the Assembly expressed in Assembly Resolutions 1633 (2008) and 1647 (2009), Russia has not complied with most of the key demands placed upon it in these resolutions.

11. The Assembly is fully aware of Russia's argument that its non-compliance with the Assembly demands is the result of its diverging position with regard to the status of the two regions. The Assembly underscores that most of its demands have no relation to the status of the two regions and therefore cannot understand that Russia failed to comply even with these demands. It therefore considers that Russia's non-compliance with its demands underscores a lack of political will on Russia's part to address the consequences of the war in a manner incumbent on a member state of the Council of Europe. In addition, the Assembly deeply regrets that the leadership of both the State Duma and the Council of the Federation, as well as the members of the Russian delegation to the Assembly, have publicly opposed the demands of the Assembly and dismissed the possibility of Russian compliance with them.

12. Therefore, while stressing the need and importance of full implementation of all the demands of its Resolutions 1633 (2008) and 1647 (2009) by the Russian Federation, the Assembly specifically demands full implementation of the European Union-brokered ceasefire agreement, in particular the demand to withdraw troops to their pre-war positions and to work towards the creation of a new internationalised peacekeeping format and police force. It strongly urges the Russian authorities, before the end of this year, to:

12.1. give unrestricted access to European Union monitors to both Abkhazia and South Ossetia in line with paragraph 22.2 of Resolution 1633 (2008) and paragraph 9.8 of Resolution 1647 (2009);

12.2. grant freedom of movement for Georgian civilians across the administrative boundary lines and lift restrictions, including with regard to the point of entry, on international and humanitarian organisations and humanitarian aid to the two regions;

12.3. recognise formally and effectively the right of safe and dignified return of all IDPs, including those from the 2008 war, to their original place of residence in Abkhazia and South Ossetia, in line with paragraphs 9.9 and 9.11 of Resolution 1647 (2009);

12.4. initiate a credible investigation into acts of alleged ethnic cleansing committed by the South Ossetian forces allied to it, or by civilians under its de facto jurisdiction, and control and implement measures to reverse or, if not possible, to remedy those acts;

12.5. submit the law on the amendments to the law on defence of the Russian Federation to the Venice Commission for opinion and to fully implement any of its recommendations.

13. The Assembly invites its Monitoring Committee to monitor the follow-up given by Georgia and Russia to Assembly demands and to propose any further action to be taken by the Assembly as required by the situation, in particular with regard to compliance with paragraph 12 of this resolution.

1. Assembly debate on 29 September 2009 (29th and 30th Sittings) (see Doc. 12010, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Van den Brande and Mr Eörsi; and Doc. 12039, opinion of the Committee on Migration, Refugees and Population, rapporteur: Mrs Jonker). Text adopted by the Assembly on 29 September 2009 (30th Sitting).

Փաստաթուղթ 16

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1801 (2011)¹

The honouring of obligations and commitments by Georgia

1. The Parliamentary Assembly welcomes the significant efforts made by the Georgian authorities in honouring their obligations and remaining commitments to the Council of Europe. Considerable progress has been made since the last monitoring report adopted in 2008, despite the significant impact and the consequences of the war with Russia in August 2008.

2. With regard to the political environment in Georgia, the Assembly welcomes the initiatives taken by the authorities to overcome the polarisation and confrontational atmosphere that has regrettably dominated the political landscape, and to strengthen the position and role of the opposition. The Assembly reaffirms its belief that the existence of a vibrant, pluralist and involved opposition is essential for the political stability and democratic consolidation of the country.

3. The Assembly considers that the local elections held on 30 May 2010 were an important step for the creation of a more diverse and constructive political environment in the country. Furthermore, the upcoming presidential and parliamentary elections will be the litmus test for the consolidation of a mature, more inclusive and robust democratic system in Georgia. In relation to the electoral process, the Assembly:

3.1. welcomes the re-establishment of the Electoral Working Group aimed at reaching a wide consensus on the electoral reforms necessary for the upcoming parliamentary and presidential elections and calls upon all political parties that have not done so to join this working group and to participate in it in good faith;

3.2. considers that the Electoral Working Group should not only focus on the administration of the elections but also agree on an election system that can muster the full trust of all electoral stakeholders;

3.3. strongly recommends the adoption of an entirely new electoral code that addresses the shortcomings noted by, inter alia, the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and the Assembly, in particular with regard to the equality of the vote, the delimitation of electoral districts and the abolition of the prohibition of individual candidacies;

3.4. urges all parties to ensure that the electoral system is agreed upon, and a new electoral code adopted well before the upcoming parliamentary elections are announced;

3.5. welcomes the willingness expressed by the authorities and the ruling party to amend the constitution, if necessary, so as to implement the amendments agreed to by the Electoral Working Group.

4. The Assembly welcomes the adoption of constitutional amendments on 15 October 2010, which, inter alia, better guarantee the independence of the judiciary, substantially strengthen the role and powers of the

parliament and provide for a better and more comprehensive system of checks and balances between the different branches of power. However, the Assembly considers that a number of provisions should still be further clarified or improved to avoid any possible systemic tensions. It therefore urges the Georgian authorities to implement the recommendations of the Venice Commission. In particular, the Assembly recommends that:

4.1. the procedure for adopting a motion of no confidence in the government be revised in line with Venice Commission recommendations, with a view to strengthening the powers of the parliament in this procedure;

4.2. the role of the president in negotiating international treaties be clarified, so as to avoid possible tensions between the government and the president;

4.3. the role of the parliament in budgetary matters be strengthened.

5. The Assembly considers that the media environment in Georgia is still an example for the region, but points out that further efforts remain necessary to improve its transparency and pluralism. In this respect, the Assembly:

5.1. welcomes the draft law on transparency of media ownership, passed in a first reading on 7 December 2010, and expects that this proposed law will now be adopted without further delay;

5.2. considers that the possibility for new groups to enter the media market is essential for media pluralism and therefore recommends that the competent authorities make additional broadcasting frequencies available for public tender;

5.3. calls on the authorities to evaluate, with a view to improving its implementation, the legal framework for access to public information;

5.4. welcomes the establishment of a special political television channel under the Georgian Public Broadcaster (GPB) and the increase in members nominated by the opposition on the board of trustees of the public broadcaster.

6. With respect to the strengthening of local self-government, the Assembly:

6.1. welcomes the recent constitutional amendments regarding local self-government and urges the authorities to implement fully the recommendations of the Venice Commission, in particular those relating to the organisation of executive power and state supervision over local authorities;

6.2. takes note of the decentralisation strategy developed with the assistance of the Council of Europe, the United Nations Development Programme (UNDP) and the European Commission, and expects that this strategy will now be formally adopted by the government;

6.3. recommends that the fiscal basis of local authorities be improved to strengthen their overall independence;

6.4. supports the principle of regionalisation, which is a stated objective of the authorities, but considers that such a regionalisation process should not be implemented at the cost of the development of strong and effective self-government at the municipal level.

7. In the light of the positive experience of the direct election of the Tbilisi mayor, the Assembly recommends that the authorities study the possibility of introducing direct elections for the mayors of all municipalities or at least of the other large self-governing cities.

8. The Assembly welcomes the unabated efforts by the authorities to strengthen the independence of the judiciary, which is evident from the many reforms that have continued to be implemented in recent years. At the same time, it is concerned by the reported low level of public trust in the impartiality and independence of the judiciary and recommends that the authorities continue their efforts to further increase the level of public trust. It therefore considers that ongoing efforts to strengthen the independence of the judiciary should be vigorously pursued. In this regard, the Assembly:

8.1. welcomes the constitutional changes that have strengthened the independence of the High Council of Justice and abolished the role of the president in the nomination of all but the Supreme Court judges. In order to better guarantee the independence of the Supreme Court, the Assembly recommends that the prerogative of their nomination also be transferred from the president to the High Council of Justice;

8.2. welcomes the introduction of life tenure for judges by the 2010 constitutional amendments, but suggests that the authorities consider removing or shortening the probationary period for judges in line with European norms.

9. The Assembly welcomes the entry into force of the new Code of Criminal Procedure, which has been a long-standing recommendation of the Assembly. It notes with satisfaction that this new code will, inter alia, significantly strengthen the independence of the judiciary. Given the introduction of an adversarial justice system, the Assembly strongly recommends that an adequately funded and comprehensive system of free legal aid for those in financial need be established on the basis of the existing initiatives.

10. The Assembly also welcomes the entry into force of the Law on the Prosecution Service. It is, however, concerned about the considerable powers given therein to the Minister of Justice, including the power to personally conduct the prosecution of high-level officials, such as the president and members of the government. The Assembly therefore recommends that:

10.1. detailed and clear criteria for the dismissal of all prosecutors should be set out in the law;

10.2. the powers given to the Minister of Justice to personally conduct the prosecution of, inter alia, the President of Georgia, members of parliament, judges, members of the government, the public defender, prosecutors and high-ranking military officers be abolished;

10.3. the powers of the Minister of Justice over the prosecution service explicitly prohibit him from giving instructions or otherwise influencing the prosecution of individual cases.

11. The Assembly expresses its concern about the problems of the administration of justice that could endanger the principles of equal application of the law and the right to a fair trial, as enshrined in Article 6 of the European Convention on Human Rights (ETS No. 5). The Assembly calls upon the Georgian authorities to address these problems which, if left unaddressed, could undermine the considerable progress made by the authorities in the field of judicial reform and the strengthening of the independence of the judiciary.

12. The Assembly also notes the questions raised about the increasing frequency of plea bargaining. It recommends that the Georgian authorities address the concerns expressed in this regard, as they affect public trust in the fairness of the justice system.

13. The Assembly reiterates its satisfaction with the ongoing efforts and clear political will to fight corruption in Georgia. It notes that these efforts have produced significant results, in particular relating to low-level corruption. The Assembly calls on the authorities to pursue their efforts unabated and to ensure that existing legislation to fight corruption is implemented fully and consistently. In relation to the fight against corruption, the Assembly:

13.1. notes the persistent allegations that high-level corruption has not been fully eradicated and calls upon the authorities to investigate all of these allegations consistently and credibly;

13.2. welcomes the investigations into alleged corruption of a number of high-level officials, which demonstrate the political will to counter any sense of impunity for high-level corruption in Georgia;

13.3. welcomes the adoption of the amendments to the Law on Conflict of Interest and Corruption in Public Service that were drawn up with the assistance of the Council of Europe, as well as the adoption of the Law on the Chamber of Control;

13.4. recommends that the Georgian authorities evaluate, with a view to improving its implementation, the legal framework for the access to public information, as this could be an invaluable tool in the fight against corruption.

14. The Assembly expresses its satisfaction with the considerable reforms that have been implemented with regard to the police force. As a result of these reforms, corruption in the police force and ill-treatment of detainees have almost been eradicated. Excessive use of force by law-enforcement officials during demonstrations and protests continues to be a point of concern, especially as complaints over the excessive use of force do not seem to be effectively and systematically investigated and convictions pursued. This should be addressed by the authorities as it could contribute to a sense of impunity among law-enforcement officials.

15. Protracted and ineffective investigations by the police forces, especially of politically sensitive cases, are also a point of concern for the Assembly. It regrets that, despite its repeated calls for credible investigations, no culprits have been found for the attacks on protesters during the 2007 and 2009 demonstrations. The Assembly stresses that the case law of the European Court of Human Rights clearly requires that investigations should not only be initiated, but also be effective in order to be considered credible. The Assembly calls upon the Georgian authorities to address this issue urgently.

16. The Assembly welcomes the efforts by, and political will of, the Georgian authorities to address the problem of overcrowding and inadequate living conditions in Georgian prisons. It considers that the continuous growth of the prison population, resulting in overcrowded facilities, is largely due to the very strict, sometimes even disproportionate, mandatory sentencing guidelines, even for minor crimes, and the provisions that dictate that sentences be served consecutively and not concurrently. The Assembly therefore:

16.1. welcomes the development by the Georgian authorities of a comprehensive strategy for the liberalisation of the prison system, prioritising such areas as crime prevention and expanding the use of various non-custodial measures, including diversion, mediation and mentoring programmes for juvenile offenders, community service, expanded parole conditions and reform of the probation system for adults;

16.2. recommends that the authorities review the mandatory sentencing guidelines, consider alternative sentencing and develop clear and improved guidelines for early release;

16.3. calls upon the authorities to continue their efforts to combat ill-treatment in prisons and to ensure the safety from retribution of prisoners who file complaints against prison guards.

17. Georgia is the most multi-ethnic country in the Caucasus. The Assembly therefore welcomes the continuous efforts by the Georgian authorities to improve the integration of the different minorities in Georgian society. The Assembly calls upon the authorities to:

17.1. step up their efforts to improve the participation of national minorities in public life;

17.2. improve the system of language education for national minorities, including the teaching of minority languages and Georgian as a second language;

17.3. take further steps to combat the marginalisation of the Roma population;

17.4. step up their efforts to fight any forms of intolerance and hate speech based on ethnicity, faith, gender or sexual orientation.

18. The Assembly welcomes the adoption of the National Concept for Tolerance and Civic Integration, as well as the establishment of an inter-agency commission on minority issues, to facilitate the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157). One of the outstanding accession commitments of Georgia is the adoption of a comprehensive law on national minorities. The Assembly would be prepared to consider this accession commitment as fulfilled if a comprehensive legal framework for the protection of national minorities, contained in a number of specialised laws, was in place, and, according to the opinion of the Advisory Committee on the Framework Convention, adequate and fully in line with European standards.

19. Religious freedom and tolerance are fundamental principles to further social cohesion and the consolidation of a democratic society. The Assembly is therefore concerned by the lack of a proper legal status of, and legal protection for, denominations and faiths other than the Georgian Orthodox Church. The Assembly therefore calls on the Georgian authorities to:

19.1. adopt a specific law on religion that would offer proper and equal legal status and protection to all faiths and denominations in the country;

19.2. resolve the outstanding issues regarding the return to their respective denominations of historic religious properties confiscated during the Soviet era.

20. The Assembly regrets that Georgia, ten years after joining the Council of Europe, has not yet honoured its accession commitment of signing the European Charter for Regional and Minority Languages (ETS No. 148). It calls upon the Georgian authorities to sign and ratify the charter without further delay.

21. The Assembly welcomes the clear political will of the Georgian authorities to resolve the issue of the repatriation of the Meskhetian population in line with its accession commitment to the Council of Europe. Taking note of the fact that the deadline for application under the Law on Repatriation expired on 1 January 2010, the Assembly recommends that the Georgian authorities:

21.1. conduct a proper evaluation of the results of the current repatriation application process, as soon as all applications have been either accepted or rejected;

21.2. show maximum flexibility with regard to formalities to ensure that no application is rejected on technical grounds only;

21.3. develop, without further delay, a comprehensive and efficient mechanism for repatriation and re-integration.

22. The Assembly reiterates its condemnation of the continuing human rights violations as a result of the 2008 war, including the grave violations of the principle of freedom of movement and right to return of internally displaced persons (IDPs) as a result of the occupation of the two breakaway regions of Georgia and the previous conflict. In line with Resolution 1683 (2009) "The war between Georgia and Russia: one year after", the Assembly calls on the Georgian authorities to initiate a credible investigation into all cases of alleged violation of international humanitarian and human rights law by persons under its jurisdiction or control during the 2008 war with Russia and to allow unrestricted access of international organisations to the two breakaway regions.

23. The Assembly expresses its concern about the manner in which IDPs were recently evicted from their residences in Tbilisi and calls upon the Georgian authorities to ensure that any evictions fully comply with international standards.

24. Pending further progress on the above-mentioned issues, the Assembly resolves to continue its monitoring procedure in respect of Georgia and reaffirms its readiness to assist the country in honouring its obligations and commitments to the Council of Europe.

1. Assembly debate on 13 April 2011 (14th Sitting) (see Doc. 12554, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Islami and Mr M.A. Jensen). Text adopted by the Assembly on 13 April 2011 (14th Sitting).

Փաստաթուղթ 17**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire****Resolution 1614 (2008)¹****The functioning of democratic institutions in Azerbaijan**

1. Growing oil and natural gas exports have strengthened the economy of Azerbaijan. With the gross domestic product growing by 25% in 2007, the Azerbaijani authorities are facing a major challenge as they try to transform important dividends from the oil business into the sustainable development of society.

2. On 15 October 2008, Azerbaijan will hold its second presidential election since its accession to the Council of Europe. Considering that none of the elections held since accession have generally met basic democratic standards, the Parliamentary Assembly considers the forthcoming ballot to be crucial for Azerbaijan's democratic credibility. Azerbaijan cannot afford to fall short of meeting Council of Europe commitments and standards for democratic elections once again.

3. When joining the Council of Europe in 2001, Azerbaijan clearly opted for European standards with respect to democracy, the rule of law and human rights. The Assembly has been following the developments in the country closely and notes that a number of reforms are under way, in co-operation with the Council of Europe.

4. However, the Assembly considers that the success of the reforms is less a matter of the letter of the law than a matter of its implementation and can only express great concern about the deteriorating human rights situation, which undermines any efforts made by the authorities to meet basic democratic standards in the forthcoming presidential election.

5. The Azerbaijani society needs concrete reconciliation measures in order to foster the process of democratisation. Much remains to be done to ensure that the parliament plays its role as a public forum for political debate. Dialogue should be urgently established between the ruling majority and the opposition, both inside and outside parliament, if the political climate in the country is to be improved and the population's confidence in the electoral process restored.

6. The Assembly regrets that the main opposition parties did not participate in a discussion of amendments to the Electoral Code of Azerbaijan concerning the composition of the electoral commissions and the complaints and appeals procedures.

7. The Assembly calls on all opposition parties to take part fully in the electoral process and to appoint urgently the two remaining members of the Central Electoral Commission.

8. Furthermore, the Assembly urges the Azerbaijani authorities to guarantee the opposition's right to hold public rallies.

9. Restrictions on the freedom of expression, the harassment and intimidation of opposition journalists through defamation court proceedings, imprisonment, physical attacks and threats, as well as limitations to the right to freedom of assembly and association, are matters of great concern and are considered by the Assembly as inadmissible in a Council of Europe member state. In order for Azerbaijan to honour its obligations and commitments to the Council of Europe, these issues must be addressed without further delay and before the next presidential election.

10. The Assembly condemns the recurrent attacks against the opposition newspaper Azadliq and in particular the arrests, judicial proceedings and incidents of violence against its reporters and staff, as well as intimidation through financial pressure. It urges the Azerbaijani authorities to ensure the effective prosecution of perpetrators of all attacks against journalists, including a proper investigation into the case of reporter Agil Khalil, who was recently stabbed by unknown assailants.

11. Corruption in the judicial system and the lack of independence of the judiciary remain serious problems in Azerbaijan, as the authorities themselves acknowledge. The shortcomings of the Azerbaijani judicial system continue to give rise to cases of arbitrary and politically motivated trials and imprisonments. In this regard, the Assembly welcomes the constructive attitude of the Azerbaijani authorities and asks them to enhance their efforts to effectively eradicate corruption among judges, to further reform and train the judiciary and to improve its negative image in the country.

12. Numerous cases of ill-treatment and allegations of torture by law-enforcement officials during police custody or pre-trial investigations, as well as in the army, for the purpose of extracting confessions or obtaining incriminating statements from witnesses, continue to be reported. Regrettably, investigations into such behaviour have rarely led to the prosecution of officers who have committed such abuses.

13. Recalling its Resolutions 1457 (2005) on the follow-up to Resolution 1359 (2004) on political prisoners in Azerbaijan, and 1545 (2007) on the honouring of obligations and commitments by Azerbaijan, the Assembly does not consider the issue of political prisoners to have been resolved, despite efforts made by the Azerbaijani delegation to the Assembly to find a definitive solution to this issue, within the framework of the task force composed of representatives of the authorities and human rights defenders.

14. The Assembly takes note of the presidential pardon decrees of 28 December 2007 and 18 March 2008, which led to the release of 114 and 59 prisoners, respectively, including 6 journalists and 23 prisoners appearing on the list of prisoners drawn up by human rights defenders. It also welcomes the recent release of Mr Sahavat Gumbatov and Mr Ramin Tagiyev by court decisions. It strongly regrets, however, that none of the prisoners referred to in Resolution 1545 (2007) has been released and that the three journalists associated with the most vocal opposition newspapers, Ganimat Zahidov, Sakit Zahidov and Eynulla Fatullayev, remain in prison.

15. The Assembly can only but regret that the amnesty law adopted by the Parliament of Azerbaijan, on 8 May 2007, which led to the release of 9 000 persons convicted of petty crimes, did not include any of the prisoners in respect of whom the Assembly has repeatedly expressed concern.

16. In view of the above, the Assembly recalls its Resolution 1545 (2007) and urges the Azerbaijani authorities to implement a number of measures without further delay.

17. As regards the preparation of the presidential election:

17.1. the Assembly takes note of the adoption of the revised Electoral Code by the Parliament of Azerbaijan but regrets that some of the recommendations made by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) were not fully addressed. For the forthcoming elections to be free and fair, the Central Electoral Commission should now take all measures to ensure that:

17.1.1. the composition of the Central Electoral Commission, and also of the territorial and precinct electoral commissions, is balanced and not dominated by pro-government forces;

17.1.2. independent candidates in the Central Electoral Commission and territorial electoral commissions are, to the largest possible extent, agreed upon by consensus;

17.1.3. the posts of Chairperson, Vice-Chairperson and Secretary of electoral commissions at all levels are fairly distributed;

17.1.4. efficient complaints and appeals procedures are guaranteed;

17.2. the Assembly emphasises that the rules of the electoral campaign should be clear long before the beginning of the campaign itself. In this regard, to date the President of Azerbaijan has not yet signed the law on the revised Electoral Code and according to the law currently in force the electoral campaign should have started on 16 June, which is not the case. The ambiguity of this situation is a serious subject of concern for the Assembly;

17.3. the Assembly welcomes the adoption on 30 May 2008 of the amendments to the revised 1998 law on freedom of assembly by the Parliament of Azerbaijan, in compliance with the recommendations of the Venice Commission, and urges the authorities to take appropriate measures to ensure that the prompt implementation of the relevant legislation fully respects Article 11 of the European Convention on Human Rights (hereafter "the Convention" – ETS No. 5), as interpreted by the European Court of Human Rights (hereafter "the Court");

17.4. a climate of confidence should be restored, which implies that dialogue between the ruling majority and the opposition, both inside and outside parliament, should be urgently established;

17.5. political parties and blocs should be given cost-free broadcast time and print space in the state-funded media, under equal conditions, as stipulated in the Electoral Code of Azerbaijan;

17.6. all relevant measures should be taken to prepare the ground for a free and fair presidential campaign, as well as elections, so that mistakes from the last ballot are not repeated;

17.7. a clear message should be sent, in time for the 2008 presidential election and at the highest political level, that electoral fraud will not be tolerated.

18. As regards the fight against corruption and money laundering, the Assembly:

18.1. welcomes the efforts made by the authorities to address the problem of corruption, which at present continues to affect all levels of society and threatens the economic growth as well as the social and political development of the country. In particular, the Assembly welcomes the adoption of a new national strategy "on increasing transparency and the fight against corruption", as well as of an action plan for its implementation for the period 2007-11, prepared in close co-operation with the Council of Europe;

18.2. urges the parliament to adopt the law on money laundering and counter-financing of terrorism, the law on conflict of interest and a law on responsibility of legal persons for corruption offences, in line with Council of Europe experts' recommendations;

18.3. urges the Azerbaijani authorities to implement without further delay the recommendations made by the Group of States against Corruption (GRECO) and the Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism (MONEYVAL).

19. As regards freedom of expression, the Azerbaijani authorities should:

19.1. initiate the legal reform aimed at decriminalising defamation and revise the relevant civil law provisions to ensure respect for the principle of proportionality, as recommended in Resolution 1545 (2007); in the meantime, a political moratorium should be reintroduced so as to put an end to the use of defamation lawsuits as a means of intimidating journalists;

19.2. guarantee the effective prosecution of perpetrators of attacks against journalists;

19.3. implement the recommendations made by the Council of Europe experts concerning the Law on Television and Radio Broadcasting and the presidential decree approving the regulations of the National Television and Radio Broadcasting Council, and amend the relevant legislation so as to:

19.3.1. clarify the role of the state broadcaster as compared to that of the public broadcaster;

19.3.2. guarantee the independence of the National Television and Radio Broadcasting Council, including from a financial point of view;

19.3.3. define the terms for the award of broadcasting licences more clearly and put an end to state interference with broadcasting.

20. As regards freedom of association, the Assembly:

20.1. is particularly concerned by the Khatai District Court's decision of 14 May 2008 to revoke and annul the registration of the Election Monitoring Centre (EMC), a well-known and recognised non-partisan domestic election observation organisation, following an appeal by the Ministry of Justice;

20.2. urges the Azerbaijani authorities to take all necessary measures to guarantee freedom of association in both law and practice and in compliance with Article 11 of the Convention, as interpreted by the Court, and to execute the Court's judgment in the case of *Ismayilov v. Azerbaijan*, finding a violation of Article 11 of the Convention.

21. As regards the reform of the judicial system:

21.1. concrete measures should be taken to put an end to the strong influence still exerted by the executive over the judiciary;

21.2. the right to a fair trial should be guaranteed and measures should be taken to ensure that the implementation of the relevant legislation fully respects the requirements of Article 6 of the Convention, as interpreted by the Court;

21.3. the Assembly welcomes the adoption of codes of conduct for both judges and public prosecutors in accordance with the 2006 decree on the reform of the judiciary and in line with the Council of Europe experts' recommendations.

22. As regards the follow-up to the issue of alleged political prisoners, the Assembly:

22.1. reiterates its call on the Azerbaijani authorities to make use of every legal remedy (amnesty, review of cases by higher-instance courts, conditional release for health reasons, pardon) so as to settle this problem once and for all;

22.2. calls upon the Azerbaijani authorities to consider the release of Natiq Efendiyev, Rasim Alekperov, Ruslan Bashirli, Akif Huseynov and Telman Ismayilov on humanitarian grounds;

22.3. condemns the lack of transparency and fairness in the relevant investigations and court proceedings and demands the immediate release of imprisoned opposition journalists Ganimat Zahidov, Sakit Zahidov and Eynulla Fatullayev.

23. As regards conditions of detention, the Assembly urges the Azerbaijani authorities to:

23.1. implement the recommendations made by the Council of Europe's Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) in its reports on the two ad hoc visits of January 2004 and May 2005;

23.2. authorise the publication of the above-mentioned reports without further delay;

23.3. take the necessary measures to execute the Court's judgment in the case of Mammadov (Jalaloglu) v. Azerbaijan, finding a violation of Articles 3 (prohibition of torture) and 13 (right to an effective remedy) of the Convention.

24. As regards other outstanding issues:

24.1. the law on alternative civilian service should be adopted without further delay, in line with Azerbaijan's accession commitment;

24.2. the law on national minorities should be adopted and the European Charter for Regional or Minority Languages (ETS No. 148) should be ratified, in line with Azerbaijan's accession commitment.

25. As regards Azerbaijan's commitment to the peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict, the Assembly:

25.1. considers that sustainable democratic development will be extremely difficult in Azerbaijan as long as the country's territorial integrity has not been restored;

25.2. takes note of the United Nations General Assembly Resolution "on the situation in the occupied territories of Azerbaijan", adopted on 14 March 2008, which expresses serious concern that the armed conflict in and around the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan continues to endanger international peace and security, reaffirms Azerbaijan's territorial integrity, expresses support for its internationally recognised borders and demands the immediate withdrawal of Armenian forces from the occupied territories;

25.3. welcomes the meeting between the Azerbaijani and Armenian foreign ministers in Strasbourg, on 6 May 2008, on the sidelines of the meeting of the Committee of Ministers, which they both subsequently qualified as constructive talks. Both ministers reaffirmed their countries' commitment to seeking a peaceful solution to the Nagorno-Karabakh conflict. The Assembly strongly urges Azerbaijan and Armenia to continue to seek a peaceful solution to the conflict in compliance with the standards and principles of international law;

25.4. welcomes the Monitoring Committee's initiative to organise in Berlin, in November 2007, a hearing on "frozen conflicts" including the Nagorno-Karabakh conflict. In this respect, the Assembly reaffirms the role it can play in helping foster a positive negotiating climate, through dialogue at the parliamentary level.

26. The Assembly asks its Monitoring Committee to continue to follow developments in Azerbaijan closely, especially with a view to ensuring that the next presidential election of October 2008 will fully respect Council of Europe standards for free and fair elections.

1. Assembly debate on 24 June 2008 (21st Sitting) (see Doc. 11627, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Herkel and Mrs Jivkova). Text adopted by the Assembly on 24 June 2008 (21st Sitting).

Փաստաթուղթ 18**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire****Resolution 1750 (2010)¹****The functioning of democratic institutions in Azerbaijan**

1. When joining the Council of Europe in January 2001, Azerbaijan opted for European standards with respect to democracy, the rule of law and human rights. The Parliamentary Assembly has been following closely the developments in the country. As a result of intensive co-operation between the Assembly and the Azerbaijani delegation, six reports have been adopted by the Assembly since Azerbaijan's accession, two on the monitoring procedure and four on the functioning of democratic institutions in the country. The Assembly firmly believes that the Council of Europe has a crucial role to play in assisting Azerbaijan in its efforts to bring about democratisation.

2. In November 2010, Azerbaijan will be holding its second parliamentary elections since the country's accession to the Council of Europe. The Assembly attaches great importance to the establishment of the conditions which would enable these elections to comply fully with European standards and be considered as free and fair.

3. Referring to the report of the Ad hoc Committee on the Observation of the 2008 Presidential Election in Azerbaijan and to the report of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe on the 2009 municipal elections, the Assembly notes that progress has been made, particularly during the last presidential election in 2008, in meeting European standards. It regrets, however, that none of these elections has fully complied with democratic requirements.

4. Since the country's accession to the Council of Europe, the Parliament of Azerbaijan has reinforced its position vis-à-vis other state institutions. However, much remains to be done to further strengthen parliamentary control over the executive and improve checks and balances in a state with a strong presidential system. The forthcoming parliamentary elections are particularly important in a country in which it is still necessary to reinforce the application in practice of the constitutionally guaranteed principle of the separation of powers and, especially, to strengthen the parliament's role vis-à-vis the executive.

5. Several months ahead of the tenth anniversary of Azerbaijan's membership of the Council of Europe, the Assembly considers that the democratic credibility of the country is again at stake. Despite progress being made during the 2008 presidential election, some systemic shortcomings, including the lack of competitiveness and genuine political pluralism, need to be redressed.

6. Even though the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) in its opinion concluded that improvements had been made because several amendments were adopted, the Electoral Code remains complex, especially with regard to the provisions on the registration of candidates, campaign financing, lists of persons entitled to conduct pre-election campaigns and limitations on the content of elec-

tion campaign material. The Assembly also agrees with the Venice Commission that the composition of the Central Electoral Commission and territorial commissions as well as the complaints and appeals procedure still need to be addressed.

7. The Assembly recalls the recent judgment of the European Court of Human Rights (the Court) in the case of *Namat Aliyev v. Azerbaijan*, concluding that the actions of the electoral commissions and courts concerned had resulted in the violation of the applicant's right to stand freely and effectively for election in his constituency.

8. The period since the previous parliamentary elections has been marked by a further weakening of the opposition both within and outside the parliament. This has resulted in the scarcity of opposition candidates, which is damaging the democratic process of the country.

9. The Assembly takes note of the 2009 constitutional amendments, and whilst welcoming some positive innovations, at the same time regrets that there was no prior request to the Venice Commission on the proposed amendments, some of which are of crucial importance for the functioning of the country's democratic institutions, and especially for the electoral process.

10. Furthermore, as regards the general environment needed to allow the democratic electoral process to develop, the Assembly is concerned about the reported violations of basic freedoms such as the freedom of assembly and freedom of the media. It recalls, in this context, the European Parliament resolution on freedom of expression in Azerbaijan of 17 December 2009 (P7_TA(2009)0120), voicing concern about the deterioration of media freedom in the country.

11. The Assembly welcomes the action plan to support the 2010 parliamentary elections in Azerbaijan adopted by the Ministers' Deputies on 10 March 2010, which focuses on a number of issues identified in co-operation with the Azerbaijani authorities and in liaison with other international institutions such as electoral legislation, the training of election administration staff, media coverage of the campaign, raising voter awareness of electoral issues, and the organisation of public debates.

12. In the light of these considerations, the Assembly calls on the Azerbaijani authorities to ensure the necessary conditions for the full compliance of the forthcoming elections with European standards, and in particular to:

12.1. co-operate with the Venice Commission with a view to revising the Electoral Code on the outstanding issues, namely the composition of the Central Electoral Commission and territorial electoral commissions, candidate registration, observers, the electoral roll and its accuracy, as well as the complaints and appeals procedures;

12.2. establish a free and fair candidate registration process and effective appeals procedures;

12.3. generate conditions for a fair electoral campaign, in particular through full implementation in practice of the law on the freedom of assembly and by ensuring the freedom of the media;

12.4. enable candidates and activists representing the opposition to conduct their campaigns effectively, whether through street rallies or through the media, in particular television;

12.5. refrain from any kind of discrimination with regard to candidates and activists on the basis of their political convictions and activity;

12.6. take the necessary measures to train members of electoral commissions in vote counting procedures;

12.7. resume without delay a dialogue between the ruling majority and the opposition both within and outside

the parliament so as to improve the political climate and build the trust of the population in the electoral process;

12.8. take all necessary steps to guarantee access for women to elected offices at the next parliamentary elections, thereby contributing to the efforts made during the local elections of December 2009 which resulted in women being elected to 30% of seats in the local assemblies.

13. As regards the situation of the media and journalists, the Assembly condemns the arrests, intimidation, harassment, and physical threats of journalists, as borne out by the judgment of the Court in the case *Fatullayev v. Azerbaijan*. In this context, the Assembly also expresses concern about the fate of two youth activists, Emin Milli and Adnan Hajizade, who were sentenced to two years six months and two years imprisonment respectively.

14. The Assembly also deplores the death of Novruzali Mammadov, a researcher and editor-in-chief of the only Talysh-language newspaper, *Tolyshi Sado*, who died in prison in August 2009 and whose name was on the list of political prisoners drawn up by the human rights organisations in Azerbaijan.

15. The Assembly welcomes the release of several journalists following the presidential pardons, in particular Mirza Zakit, the well-known journalist and poet, Ganimat Zahidov, the editor of *Azadliq*, one of the main independent newspapers, Ali Hasanov, editor-in-chief of the *Ideal* newspaper, and Mushvig Huseynov, a correspondent of the *Bizim Yol* newspaper. At the same time, it regrets that some journalists remain in prison.

16. The Assembly is also concerned by the often disproportionate character of criminal sanctions imposed on some journalists in defamation cases and reiterates its position that defamation should be decriminalised.

17. In the light of the above considerations, the Assembly calls on the Azerbaijani authorities to:

17.1. release Eynulla Fatullayev, as ordered by the Court notwithstanding the appeal by the Azerbaijani authorities to the Grand Chamber of the Court, which is pending;

17.2. introduce amendments to the Criminal Code so as to decriminalise defamation, in line with the trend that can be seen at international level and with the case law of the Court and, in the meantime, refrain from bringing any new criminal prosecutions against journalists for defamation;

17.3. create the conditions for journalists to conduct their professional work without interference by the authorities.

18. Furthermore, the Assembly believes that further reforms of key state institutions are indispensable in order to ensure their functioning in full compliance with democratic standards in the electoral process. It expects Azerbaijan to comply fully with the Council of Europe standards for democratic elections in the forthcoming 2010 parliamentary elections, and expects to receive an invitation in good time to be able to observe them.

19. In this context, it calls on the Azerbaijani authorities to pass on a clear message, at the highest political level, that electoral fraud will not be tolerated.

20. At the same time, the Assembly urges all political parties to take part in the forthcoming elections.

21. Moreover, the Assembly notes that the overall progress achieved by Azerbaijan in honouring its obligations and commitments undertaken by the country since acceding to the Council in Europe in 2001 will be presented to it in a specific report by the Monitoring Committee in 2011.

22. In the meantime, it encourages the Azerbaijani authorities to foster the reforms under way in areas ranging from the rule of law to the separation of powers. It also calls on the Azerbaijani authorities to continue

enlisting the expertise of the competent Council of Europe bodies before adopting crucial reforms for the functioning of the country's democratic institutions and, against the backdrop of the forthcoming parliamentary elections, not to confine themselves to complying with the letter of the law but to focus on its application in practice.

23. The Assembly invites Azerbaijan to bring its legislation into line with the provisions of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings (CETS No. 197) and to ensure its effective implementation.

24. The Assembly congratulates Azerbaijan for its contribution to the parliamentary dimension of the Council of Europe campaign "Stop domestic violence against women" (2006-08) and for the drafting of a law against domestic violence. It invites Azerbaijan to put into effect as soon as possible this law on preventing and combating domestic violence including violence against women, in accordance with the standards of the Council of Europe and the other international instruments, and to support the preparation of the future Council of Europe convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, in accordance with Assembly Resolution 1635 (2008) and Recommendation 1847 (2008) on combating violence against women: towards a Council of Europe convention.

1. Assembly debate on 24 June 2010 (26th Sitting) (see Doc. 12270, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Debono Grech and Mr Herkel). Text adopted by the Assembly on 24 June 2010 (26th Sitting).

P7_TA(2009)0120

Փաստաթուղթ 19**Azerbaijan: freedom of expression****European Parliament resolution of 17 December 2009 on Azerbaijan: freedom of expression***The European Parliament,*

- having regard to its previous resolutions on Azerbaijan and, in particular, those of 9 June 2005¹ and 27 October 2005²,
 - having regard to its resolution of 15 November 2007 on strengthening the European Neighbourhood Policy³,
 - having regard to its resolution of 17 January 2008 on a more effective EU policy for the South Caucasus: from promises to actions⁴,
 - having regard to the EU statement of 22 January 2009 on freedom of the media in Azerbaijan and the EU Presidency statement of 12 November 2009,
 - having regard to the statement by the Secretary General of the Council of Europe of 12 November 2009 on freedom of expression in Azerbaijan,
 - having regard to the statements of the OSCE Representative on Freedom of the Media on the deteriorating media situation in Azerbaijan, including his statements of 22 May 2007, 11 April 2008, 17 July 2008, 30 December 2008, 21 April 2009, 10 September 2009, 14 October 2009 and 11 November 2009,
 - having regard to the EU's statement in the OSCE Permanent Council of 9 July 2009 of its full support for the work of the OSCE Representative on Freedom of the Media in relation to Azerbaijan, and to the statement of the EU Presidency of 12 November 2009 on the conviction of the youth activists and bloggers Emin Milli and Adnan Hajizade,
 - having regard to Rule 122(5) of its Rules of Procedure,
- A. whereas Azerbaijan is actively participating in the European Neighbourhood Policy (ENP) and the Eastern Partnership and is committed to respecting democracy, human rights and the rule of law, which are core values of these two initiatives,
- B. whereas, in September 2009, the Council decided to enhance relations between the EU and the three countries of the South Caucasus and invited the Commission to prepare draft negotiating directives for new agreements replacing the existing Partnership and Cooperation Agreements, which are due to expire soon,

¹ OJ C 124 E, 25.5.2006, p. 569.² OJ C 272 E, 9.11.2006, p. 567.³ OJ C 282 E, 6.11.2008, p. 443.⁴ OJ C 41 E, 19.2.2009, p. 53.

- C. whereas the decree signed by President Ilham Aliyev on 28 December 2007 freed 119 prisoners, including five journalists,
- D. whereas there is a well-documented record of recent sentencing, harassment and intimidation of media professionals in Azerbaijan, including as described in the recent Background Report on Respect for Media Freedom to the Committee on Culture, Science and Education of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and reports by Amnesty International and Reporters sans Frontières,
- E. whereas the media climate has deteriorated in recent years – in spite of the adoption of the ENP Action Plan – with the temporary closure of independent TV and radio broadcasting organisations, the eviction of leading opposition newspapers from their offices, numerous court cases against members of the media, and physical attacks on journalists that have caused a widespread sense of fear and self-censorship among them; whereas, in December 2008, the BBC, Radio Free Europe/Radio Liberty and other foreign media were barred from broadcasting on FM radio frequencies,
- F. whereas the bloggers Emin Milli and Adnan Hajizade were arrested on 8 July 2009 after being attacked by two men in a restaurant in the capital, Baku, where, according to witnesses interviewed by Amnesty International, they were assaulted while dining with other activists,
- G. whereas the two bloggers had used online networking tools, including YouTube, Facebook and Twitter, to disseminate information about the political situation in Azerbaijan, criticising the country's government; whereas, on 11 November 2009, Baku's Sabail regional court sentenced Emin Milli to two-and-a-half years' and Adnan Hajizade to two years' imprisonment on charges of hooliganism and inflicting minor bodily harm,
- H. whereas the charges against the two activists appear to have been politically motivated,
1. Deplores the sentencing, on 11 November 2009, of the bloggers Emin Milli and Adnan Hajizade to harsh prison terms on the basis of highly unlikely charges and an unfair trial; calls for the immediate release of Mr Milli and Mr Hajizade and for a new, fully open and fair trial on the basis of an unbiased police investigation and in accordance with all relevant international standards;
 2. Is concerned about the deterioration of media freedom in Azerbaijan, deplores the practice of arresting, prosecuting and convicting opposition journalists on various criminal charges, as demonstrated in the case of Eynulla Fatullayev, and calls on the Azerbaijani authorities to release the imprisoned journalists immediately;
 3. Recalls the March 2005 statement by President Ilham Aliyev, in which he asserted that the rights of every journalist were protected and should be defended by the state;
 4. Calls on the Azerbaijani authorities to address the lack of police investigation into cases of violence and harassment against journalists and the fact that many crimes have so far gone unpunished; stresses that the safety of media workers must be improved as a matter of urgency; welcomes proposed amendments to the criminal-law provisions on defamation and libel – as these provisions could create obstacles to exercising the rights of freedom of expression and information and might lead to self-censorship – and calls for their swift adoption;

5. Urges the Azerbaijani authorities to pay special attention to the safety and freedom of civil-society activists, particularly those involved in non-governmental youth organisations, as well as journalists and the media; to take immediate steps to allow individuals to engage in peaceful, democratic activities; to allow such activities to be organised freely and without government interference; and to protect journalists, following the recent wave of violence against media representatives;
6. Deplores the series of negative developments in relation to the media and individual journalists in Azerbaijan listed in the Background Report on Respect for Media Freedom recently prepared for the Committee on Culture, Science and Education of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe; notes the new regular report by the OSCE Representative on Freedom of the Media to the OSCE Council, as well as the deep concerns expressed by international NGOs such as the Committee to Protect Journalists, Reporters sans Frontières, International PEN and Human Rights Watch;
7. Urges the Azerbaijani authorities to renew the FM radio licences of a number of international broadcasters, namely the BBC World Service, Voice of America and Radio Free Europe/Radio Liberty; points out that the termination of these stations' broadcasting on FM frequencies removes important, objective and valuable independent sources of quality public-service information and restricts media plurality in Azerbaijan;
8. Calls on the Azerbaijani authorities to demonstrate sufficient progress in meeting the conditions for the upgrading of contractual relations – as stipulated in the Declaration by the European Council of 19-20 March 2009 on the Eastern Partnership – notably in the areas of democracy, the rule of law and human rights;
9. Welcomes the efforts by the Azerbaijani authorities, including the two meetings held in 2009 by Azerbaijan's State Commission for European Integration, to improve the existing mechanisms for protecting human rights and enhance the capacity of democratic institutions in the country and calls on the EU and Azerbaijan to step up their dialogue on human rights issues;
10. Welcomes the Azerbaijani authorities' participation in the review of Azerbaijan at the sixth meeting of the UN Working Group on the Universal Periodic Review (UPR), on 6 February 2009, and calls on the Azerbaijani Government to implement the UPR recommendations in full, including by ratifying the Rome Statute of the International Criminal Court, decriminalising defamation and libel to eliminate unnecessary pressures on journalists; ensuring that freedom of expression and media freedom are fully respected; safeguarding access to broadcast media; investigating and prosecuting those who perpetrate crimes and harass journalists and human rights defenders; effectively implementing the rights of peaceful assembly and freedom of association; improving prison conditions; and protecting the rights of vulnerable groups, including minorities, migrants, asylum-seekers and internally displaced persons;
11. Looks forward to the implementation of the Azerbaijani Government's project 'Support for Justice Reforms in Azerbaijan', intended to improve the independence of the judiciary, in particular in relation to the establishment and functioning of the Academy of Justice and the regional justice departments, and to reforms in the prison system in accordance with international standards;
12. Calls on the Azerbaijani authorities to guarantee that the local elections on 23 December

2009 will be free, fair and in accordance with international standards and acknowledges the importance of the electoral process to state-building, through continued democratic reforms at local level and consolidation of civil society and the overall political system;

13. Welcomes the establishment of the new sub-committees of the EU-Azerbaijan Cooperation Committee, which will strengthen the institutional framework for discussions in the field of justice, freedom and security and on respect for human rights and democracy, as well as employment and social affairs, public health, education and youth, culture, the information society, audio-visual policy, science and technology;
14. Calls for renewed efforts by Azerbaijan to implement in full the ENP Action Plan and on the Commission to continue to assist Azerbaijan in such efforts;
15. Calls on the President of the Republic of Azerbaijan to monitor the work of law-enforcement and state security structures in his country, especially in relation to the media and other human rights issues, as their work and style are deliberately distancing Azerbaijan from the EU;
16. Instructs its President to forward this resolution to the Council, the Commission and the President and Parliament of Azerbaijan.

Փաստաթուղթ 20**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire****Resolution 1609 (2008)¹****Functioning of democratic institutions in Armenia**

1. On 19 February 2008, a presidential election took place in Armenia. Although the ad hoc committee which observed this election considered that it was “administered mostly in line with Council of Europe standards”, it found a number of violations and shortcomings, the most important of which were: unequal campaign conditions for the candidates, the lack of transparency of the election administration and a complaints and appeals process that did not give complainants access to an effective legal remedy. In addition, a number of cases of electoral fraud were witnessed.

2. The Parliamentary Assembly regrets that the violations and shortcomings observed did nothing to restore the currently lacking public confidence in the electoral process and raised questions among a part of the Armenian public with regard to the credibility of the outcome of the election. This lack of public confidence was the basis for the peaceful protests – held without prior official notification – that ensued after the announcement of the preliminary results, and which were tolerated by the authorities for ten days.

3. The Assembly deplores the clashes between the police and the protesters and the escalation of violence on 1 March 2008 which resulted in 10 deaths and about 200 people being injured. The exact circumstances that led to the tragic events of 1 March, as well as the manner in which they were handled by the authorities, including the imposition of a state of emergency in Yerevan from 1 to 20 March 2008 and the alleged excessive use of force by the police, are issues of considerable controversy and should be the subject of a credible independent investigation.

4. The Assembly condemns the arrest and continuing detention of scores of persons, including more than 100 opposition supporters and three members of parliament, some of them on seemingly artificial and politically motivated charges. This constitutes a de facto crackdown on the opposition by the authorities.

5. In a welcome development upon the initiative of the new President, Mr Serzh Sargsyan, on 21 March 2008, four of the five parties in parliament signed an agreement to form a political coalition aimed at resolving outstanding political issues. However, there is still a need to establish a dialogue between the coalition and the Heritage Party, as well as the extra-parliamentary parties, in order to resolve the current crisis in Armenia.

6. While the outbreak of public resentment culminating in the tragic events of 1 March 2008 may have been unexpected, the Assembly believes that the underlying causes of the crisis are deeply rooted in the failure of the key institutions of the state to perform their functions in full compliance with democratic standards and the principles of the rule of law and the protection of human rights. More specifically:

6.1. the National Assembly of Armenia has so far failed to play its role as a forum for political debate and compromise between the different political forces. Based on a “winner takes all” attitude, the current po-

litical system excludes the opposition from any effective participation in the decision-making process and governance of the country. This has resulted in, inter alia, a part of the political spectrum in Armenia is not represented in the current National Assembly;

6.2. the lack of public trust in the electoral process also generally undermines the credibility of the outcome of the elections in the eyes of part of the Armenian population. This is further compounded by the lack of impartiality of the election administration, the ineffective handling of election complaints and appeals and the lack of transparency of the vote count and tabulation procedures;

6.3. despite successful legislative reforms, the courts still lack the necessary independence to inspire the public's trust as impartial arbiters including in the context of the electoral process; this explains the low number of election-related complaints filed with them. The same lack of judicial independence is also reflected in the fact that the courts do not appear to question the necessity of keeping people in detention pending trial and generally respond favourably to requests by the prosecutors without properly weighing up the grounds for this, as required by Article 5, paragraph 3, of the European Convention on Human Rights (ETS No. 5);

6.4. in the absence of adequate judicial control, the arrest and continuing detention of persons on seemingly artificial charges, after contesting the fairness of the presidential election or their participation in the protest afterwards can only point to the political motivation of such acts. This is unacceptable in a Council of Europe member state and cannot be tolerated by the Assembly;

6.5. even though there is a pluralistic and independent print media, the current level of control by the authorities of the electronic media and their regulatory bodies, as well as the absence of a truly independent and pluralist public broadcaster, impede the creation of a pluralistic media environment and further exacerbate the lack of public trust in the political system.

7. A few days before the expiry of the state of emergency, on 17 March 2008, following a proposal by the government, the National Assembly, in an extraordinary session, adopted a series of amendments to the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations which considerably limit the right of freedom of assembly and give great discretionary powers to the authorities to prohibit political rallies and demonstrations. They thus run counter to European standards, as enshrined, inter alia, in Article 11 of the European Convention on Human Rights, and are in breach of Armenia's obligations and commitments as a member state of the Council of Europe. In a joint draft opinion, the Council of Europe's European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and the Organization for Security and Co-operation in Europe's Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR) also considered these amendments to be unacceptable. The Assembly welcomes the intention expressed by the newly elected president in his inaugural speech to bring the law on conducting meetings, assemblies, rallies and demonstrations into full compliance with the European standards and to encourage further co-operation with the Venice Commission on this matter.

8. In view of the above, the Assembly recalls its Resolution 1532 (2007) on the honouring of obligations and commitments by Armenia and once more urges the Armenian authorities to undertake the following reforms without further delay:

8.1. the political system should guarantee a proper status and appropriate rights to the opposition;

8.2. the electoral process needs to be thoroughly reformed with a view to ensuring in particular: an impartial election administration that is free from control by any single political force; a fully transparent administration of the election process especially with regard to the vote count and tabulation process, as well as a complaints and appeals process that gives electoral stakeholders the fullest possible access to a legal remedy in case of perceived electoral violations and an equal playing field guaranteed in practice for all political forces both during the official campaign period and also prior to it;

8.3. the independence from any political interest of both the National Television and Radio Commission and the Public Television and Radio Council must be guaranteed. In addition, the composition of these bodies should be revised in order to ensure that they are truly representative of Armenian society. The recommendations made by the Venice Commission and Council of Europe experts in this respect must finally be taken into account. The Assembly reiterates that, apart from reforming the legislation, the authorities must take steps to ensure freedom and pluralism of public television and radio on a daily basis. Also, the harassment by the tax authorities of opposition electronic and printed media outlets must be stopped;

8.4. freedom of assembly must be guaranteed in both law and practice, in compliance with Article 11 of the European Convention on Human Rights; this requires that the amendments recently adopted by the National Assembly on the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations be revoked in line with the recommendations of the Venice Commission with immediate effect;

8.5. the authorities should step up their efforts to establish a truly independent judiciary and enhance the public's trust in the courts;

8.6. arbitrary arrests and detentions, as well as the ill-treatment of detainees, in particular during police custody, should be stopped. An effective public control mechanism over the police must be guaranteed both in law and practice.

9. For their part, all opposition forces should recognise the Constitutional Court's decision which confirmed the results of the elections as announced by the Central Electoral Commission. This should not be interpreted as an obligation to agree with the merits of the court's decision. All electoral contestants have the right to challenge this decision using the legal means available to them, including the European Court of Human Rights in Strasbourg.

10. The Assembly believes that the only way to allow the country to move forward with the above-mentioned urgently needed reforms is the initiation of an open and constructive dialogue between the political forces in Armenian society. The Assembly had already pointed out the need for such a dialogue as a requirement to ensure the effective implementation of the constitutional reform when adopting its Resolution 1532 (2007) more than a year ago.

11. Bearing in mind that a relevant part of the political spectrum in Armenia is not represented in the current National Assembly, such dialogue should include both parliamentary and extra-parliamentary political forces. The Assembly stands ready to mediate between the different forces and ensure the full involvement of the expert bodies of the Council of Europe in this process, most notably that of the Venice Commission.

12. However, the Assembly considers that, for such a dialogue to start and be successful, a number of conditions need to be met as a matter of priority, in order to build confidence vis-à-vis the opposition and provide proof that the ruling majority is seriously committed to pursuing further reforms:

12.1. an independent, transparent and credible inquiry into the events of 1 March and the circumstances that led to them, including the alleged excessive use of force by the police and violence by the protesters, should be carried out immediately. The international community should be ready to monitor and assist such an inquiry;

12.2. the persons detained on seemingly artificial and politically motivated charges or who did not personally commit any violent acts or serious offences in connection with them should be released as a matter of urgency;

12.3. the amendments recently adopted by the National Assembly to the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations should be revoked in line with the recommendations of the Venice Commission with immediate effect.

13. Unless these conditions are met and an open dialogue on the reforms mentioned in paragraph 8 above is seriously engaged between the political forces in Armenia, the credibility of Armenia as a member of the Council of Europe will be put into doubt. The Assembly should therefore consider the possibility of suspending the voting rights of the Armenian delegation to the Assembly at the opening of its June 2008 part-session, if no considerable progress has been made on these requirements by then.

14. The Assembly will continue to follow closely the situation in Armenia on the basis of information provided by its Monitoring Committee, in particular as regards progress in the fulfilment of the above-mentioned conditions.

1. Assembly debate on 17 April 2008 (16th Sitting) (see Doc. 11579, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Georges Colombier and Mr John Prescott). Text adopted by the Assembly on 17 April 2008 (16th Sitting).

Փաստաթուղթ 21

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1620 (2008)¹

Implementation by Armenia of Assembly Resolution 1609 (2008)

1. On 17 April 2008, the Parliamentary Assembly adopted Resolution 1609 (2008) on the functioning of democratic institutions in Armenia, in which it set out four concrete requirements for the resolution of the political crisis that ensued after the presidential election in Armenia:

1.1. to revoke, in line with the recommendations of the European Commission for Democracy through Law of the Council of Europe (Venice Commission), the amendments made on 17 March 2008, to the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations;

1.2. to initiate immediately an independent, transparent and credible inquiry into the events of 1 March 2008 and the circumstances that led to them;

1.3. to release all persons detained on seemingly artificial and politically motivated charges who did not personally commit any violent acts or serious offences;

1.4. to initiate an open and serious dialogue between all political forces in Armenia on the reforms demanded by the Assembly in paragraph 8 of the resolution with regard to the political system, electoral process, freedom and pluralism of the media, freedom of assembly, the independence of the judiciary and police behaviour.

2. In Resolution 1609, the Assembly considered that Armenia's credibility as a member of the Council of Europe was put into doubt as long as these conditions were not met, and therefore resolved to consider the possibility of suspending the voting rights of the Armenian delegation to the Assembly at the opening of the June 2008 part-session if no considerable progress on the requirements had been made by then.

3. The Assembly welcomes the fact that, in the immediate aftermath of the adoption of Resolution 1609, several high-level representatives of the authorities, including the President of the Republic and the Speaker of the National Assembly, publicly expressed their political will and their intention to comply with the requirements of the Assembly.

4. As regards compliance by the authorities with the demands set out in its Resolution 1609, the Assembly:

4.1. welcomes the adoption of the Law on Amending and Supplementing the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations in line with Council of Europe standards and considers that the condition of the Assembly in this respect has been met by the authorities;

4.2. reiterates its demand that freedom of assembly should also be guaranteed in practice in Armenia. It therefore insists that the Armenian authorities should ensure that no undue restrictions are placed on rallies organised by the opposition in compliance with the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations, especially with regard to the venues requested. In this respect, it welcomes the fact that the opposition rally of 20 June 2008 took place unimpeded;

4.3. welcomes the constitution, albeit at a very late stage, of an ad hoc committee within the National Assembly of Armenia "to conduct an inquiry into the events of 1 and 2 March 2008, as well as the causes that lead to them";

4.4. welcomes the possibility for the inquiry committee to invite national and international experts to participate in its work, which should increase the credibility of its investigations;

4.5. considers that, as a result of the recent constitution of the inquiry committee, the Assembly cannot evaluate, at this moment, the criteria of independence, transparency and credibility. It also notes that the format and composition of the inquiry committee do not per se guarantee its independence and impartiality, and therefore its credibility, in the eyes of the Armenian public. The Assembly therefore considers that the following conditions should be met:

4.5.1. as a rule, the committee should aim at a consensual decision-making process in its working methods and voting should be used only as a last resort, in particular as regards the subjects the committee wishes to investigate and persons it wishes to hear. The working methods applied by the National Assembly Working Group on the Reform of the Election Code, which as a rule takes its decisions on the basis of a consultative vote, should be seen as an example for the functioning of the inquiry committee;

4.5.2. the terms of reference of the committee should clearly state that it has the right to investigate the circumstances that led to the events of 1 March 2008, as well as the right to investigate the events in its immediate aftermath, especially as regards the detention of opposition activists and the charges that were brought against them;

4.5.3. the Human Rights Defender should be invited ex officio to participate in the work of the committee with the right to a consultative vote;

4.6. calls upon all political forces to participate constructively in the work of the inquiry committee;

4.7. welcomes the recent developments with regard to the release of persons seemingly detained on artificial and politically motivated charges, who did not personally commit any violent acts or serious offences. However, it considers that progress on this issue is not sufficient to ensure that the requirements of the Assembly are fully met. In addition, the Assembly considers that:

4.7.1. the cases still under investigation should be closed or promptly brought before the courts to ensure the right to a fair trial within a reasonable time in compliance with the case law of the European Court of Human Rights (the Court);

4.7.2. the cases under Articles 300 and 225 of the Criminal Code should be dropped unless there is strong evidence that the accused have personally committed acts of violence or ordered, abetted or assisted the committing of such acts;

4.7.3. a verdict based solely on a single police testimony without corroborating evidence is not acceptable;

4.7.4. the National Assembly should take into account the negative opinion of the Venice Commission on the proposed amendments to Articles 225, 225¹, 301 and 301¹ of the Criminal Code.

4.8. welcomes the series of initiatives taken by the authorities to initiate a dialogue on the reforms demanded by the Assembly;

4.9. highlights that the *modus operandi* of the National Assembly Working Group on the Reform of the Election Code could be an example for dialogue on other reforms demanded by the Assembly;

4.10. urges all political forces to seize the opportunity given by the authorities to enter into an open, constructive and serious dialogue on the reforms demanded by the Assembly;

4.11. as regards compliance by the opposition with the demands set out in its Resolution 1609, the Assembly:

4.11.1. regrets that not all opposition forces have recognised the Constitutional Court's decision, which confirmed the results of elections as announced by the Central Electoral Commission;

4.11.2. regrets that, also as a result of the decision of part of the opposition to boycott the dialogue with the authorities, participation of the opposition in the formulation of these initiatives has been somewhat limited.

5. The detention and conviction of opposition supporters in relation to the events of 1 March 2008 is a point of contention that will continue to strain the relations between the opposition and the authorities and could hinder constructive dialogue on the reforms needed for Armenia. The Assembly urges the Armenian authorities to consider all legal means available to them, including amnesty, pardons and dismissal of charges with respect to all persons detained or sentenced by a court in relation to the events of 1 and 2 March 2008, with the exception of those who have personally committed acts of violence or ordered, abetted or assisted the committing of such acts or those who committed other serious criminal offences, as an expression of goodwill in order to foster confidence in Armenian society and dialogue between all political forces.

6. The Assembly recalls that there is a need for a pluralistic electronic media environment in Armenia and, referring to the decision of the Court concerning the denial of a broadcasting licence to the television channel A1+, calls on the licensing authority to now ensure an open, fair and transparent licensing procedure, in line with the guidelines adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 26 March 2008, and with the case law of the Court.

7. The Assembly welcomes the progress achieved by the Armenian authorities in addressing the demands expressed in Resolution 1609. However, despite the political will expressed by the authorities, this progress is at present insufficient to meet the requirements outlined in the resolution.

8. While regretting the delay in implementing the concrete measures to comply with its demands, the Assembly acknowledges that the time given to the Armenian authorities was short. The Assembly therefore decides to review at its January 2009 part-session the extent of Armenia's compliance with the requirements of Resolution 1609. If these requirements, as well as those set out above in paragraphs 4.2, 4.5, 4.7 and 6, are not met by then, the Assembly will consider the possibility of suspending the voting rights of the Armenian delegation to the Assembly at the opening of its January 2009 part-session.

9. The Assembly invites:

9.1. the Secretary General of the Council of Europe to speed up the procedure for the appointment of a new Special Representative of the Secretary General of the Council of Europe (SRSG) in Yerevan and to liaise on a permanent basis with the inquiry committee through the SRSG's office in Yerevan;

9.2. the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe to contribute to the participation of international experts in the work of the inquiry committee of the National Assembly into the events of 1 and 2 March 2008 and the circumstances that led to them, should the conditions regarding independence, transparency

and credibility be met. The Assembly invites the Human Rights Commissioner to inform the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), at its meeting in September 2008, on the progress regarding the inquiry committee as well as the release of detainees.

10. The Assembly will continue to follow the situation in Armenia closely on the basis of information provided by its Monitoring Committee, in particular as regards progress in the fulfilment of the above-mentioned conditions.

1. Assembly debate on 25 June 2008 (24th Sitting) (see Doc. 11656, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott). Text adopted by the Assembly on 25 June 2008 (24th Sitting).

Փաստաթուղթ 22**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire****Resolution 1643 (2009)¹****Implementation by Armenia of Assembly Resolutions 1609 (2008) and 1620 (2008)**

1. In its Resolution 1620 (2008) on the implementation by Armenia of Assembly Resolution 1609 (2008), adopted on 25 June 2008, the Parliamentary Assembly considered that progress had been insufficient, despite the political will expressed by the Armenian authorities to address the requirements laid out in Resolution 1609 (2008) on the functioning of democratic institutions in Armenia, adopted on 17 April 2008, following the crisis that ensued after the presidential election of February 2008. The Assembly therefore addressed a series of concrete demands to the Armenian authorities and resolved to consider the possibility of suspending the voting rights of the members of the Armenian parliamentary delegation to the Assembly at its January 2009 part-session if the requirements set up in Resolutions 1609 and 1620 were not met by then.

2. With regard to the requirement to ensure an independent, impartial and credible investigation into the events of 1 and 2 March 2008, the Assembly welcomes the establishment by the President of Armenia, on 23 October 2008, of a “fact-finding group of experts to inquire into the events of 1-2 March 2008”, following a proposal by the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe. It equally welcomes the decision of the opposition to participate fully in the work of this group.

3. The Assembly stresses, however, that it is the manner in which this group will conduct its work, as well as the access it will have to information by the relevant state institutions at all levels, that will ultimately determine its credibility in the eyes of the Armenian public. The Assembly therefore:

3.1. calls upon all political forces to refrain from politicising, or interfering in, the work of this fact-finding group;

3.2. calls upon the Armenian authorities to ensure that the fact-finding group will be given the fullest possible co-operation by, and full access to information from, all state bodies and officials, without exception, including those officials that have left office or have been replaced since the events on 1 and 2 March 2008; the fact-finding group should be allowed to obtain any clarification needed with regard to the arrest, prosecution and conviction of persons related to the events on 1 and 2 March 2008.

4. The Assembly regrets that, until the last moment, only limited progress was made by the Armenian authorities with regard to its earlier demands, as expressed in Resolutions 1609 (2008) and 1620 (2008), concerning the release of persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008. It notes in particular that, contrary to Assembly demands:

4.1. a significant number of prosecution cases and convictions was based solely on police testimony, without substantial corroborating evidence;

4.2. a very limited number of charges under Articles 225 and 300 of the Criminal Code of Armenia has been dropped.

5. The Assembly notes that doubts have been voiced, including by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, regarding the nature of the charges brought under Articles 225 and 300 of the Criminal Code, as well as with regard to the legal proceedings against those convicted in relation to the events of 1 and 2 March 2008. The Assembly therefore considers that, under such conditions, the charges against a significant number of persons, especially those charged under Articles 225, paragraph 3, and 300 of the Criminal Code and those based solely on police evidence, could have been politically motivated. The Assembly is seriously concerned about the implications of this situation if left unaddressed.

6. The Assembly welcomes the decision of the Speaker of the National Assembly of Armenia, of 22 January 2009, to establish a working group within the National Assembly within a one-month period which shall be mandated to draft, in co-operation with the relevant bodies of the Council of Europe (notably the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) and the Commissioner for Human Rights) amendments to Articles 225 and 300 of the Criminal Code of Armenia in order to address the legal shortcomings in these articles as noted, inter alia, by the Assembly and the Commissioner for Human Rights, and to bring them in line with Council of Europe standards. The Assembly also notes the assurances given by the Speaker of the National Assembly that these amendments will be adopted and sent to the President of the Republic of Armenia for promulgation approximately one month after the working group has finalised its work. The Assembly notes that, under the Constitution of Armenia, any positive changes to the law would be retroactive with respect to the charges brought against the persons deprived of their liberty in relation to the events on 1 and 2 March 2008.

7. The Assembly considers that this initiative of the Speaker of the National Assembly of Armenia, although belated, is a signal indicating the readiness of the Armenian authorities to begin to address the concerns of the Assembly in relation to the situation of the persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008.

8. The Assembly welcomes the increasing number of pardons, 28 to date, that have been granted by the President of Armenia and notes that more are under consideration. The Assembly expresses its expectation that this process will continue unabated. It regrets, however, that the authorities have not so far availed themselves of the possibility to use all other legal means available to them, such as amnesty, pardons or the dropping of charges, to release those who were deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 and did not personally commit acts of violence or intentionally order, abet or assist the committing of such acts. It therefore urges the authorities to consider favourably further opportunities to this end.

9. In these circumstances, the Assembly will continue assessing the political will of the Armenian authorities to resolve the issue of persons detained in relation to the events on 1 and 2 March 2008, in line with earlier Assembly demands.

10. The Assembly expresses its satisfaction with respect to the efforts made by the Armenian authorities to initiate reforms in several other areas, as demanded by the Assembly, in particular in the fields of media, electoral legislation and the judiciary, and calls upon the authorities to pursue the co-operation developed with the relevant Council of Europe bodies in these fields. With respect in particular to media pluralism and freedom, the Assembly:

10.1. welcomes the proposals made with a view to ensuring the independence of the media regulatory bodies in Armenia and calls upon the authorities to fully implement the forthcoming recommendations of the Council of Europe experts in this regard;

10.2. takes note of the adoption of amendments to the Law on Television and Radio that cancels all tenders for broadcasting frequencies until 2010, when the introduction of digital broadcasting in Armenia will have

been completed. Without pre-empting the merits of this decision, the Assembly underlines that the technical requirements for the introduction of digital broadcasting should not be used by the authorities to unduly delay the holding of an open, fair and transparent tender for broadcasting licences, as demanded by the Assembly.

11. Notwithstanding the recent positive development in this area, the Assembly remains dissatisfied with, and seriously concerned by, the situation of persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 and who may have been charged and imprisoned for political reasons. Nevertheless, it considers that the recent initiative of the National Assembly to revise Articles 225 and 300 of the Criminal Code in accordance with Council of Europe standards, the number of pardons granted, as well as the positive steps taken towards the establishment of an independent, transparent and credible inquiry, should be seen as an indication of the readiness of the Armenian authorities to address the demands of the Assembly contained in Resolutions 1609 (2008) and 1620 (2008). Therefore, the Assembly decides, at this stage, not to suspend the voting rights of the members of the Armenian parliamentary delegation to the Assembly, under Rule 9, paragraphs 3 and 4.c, of the Rules of Procedure. It decides to remain seized of the matter and invites its Monitoring Committee, at its next meeting, before the April 2009 part-session, to examine the progress achieved by the Armenian authorities with regard to the implementation of this and the previous resolutions and to propose any further action to be taken by the Assembly as required by the situation.

1. Assembly debate on 27 January 2009 (3rd Sitting) (see Doc. 11786, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott; and Doc. 11799, opinion of the Committee on Rules of Procedure, Immunities and Institutional Affairs, rapporteur: Mr Greenway). Text adopted by the Assembly on 27 January 2009 (3rd Sitting).

Փաստաթուղթ 23**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire****Resolution 1677 (2009)¹****Functioning of democratic institutions in Armenia**

1. In its Resolution 1643 (2009) on the implementation by Armenia of Assembly Resolutions 1609 (2008) and 1620 (2008), adopted on 27 January 2009, the Parliamentary Assembly considered that, although it remained dissatisfied with, and seriously concerned by, the situation of the persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008, recent initiatives by the authorities and, in particular, the initiative of the National Assembly of Armenia, to revise Articles 225 and 300 of the Criminal Code in line with Council of Europe standards, should be seen as an indication of the readiness of the Armenian authorities to address the demands of the Assembly contained in earlier resolutions. The Assembly decided to remain seized of the matter and invited its Monitoring Committee to follow closely the implementation of the relevant Assembly resolutions and to propose any further action to be taken by the Assembly as required by the situation.

2. The Assembly considers that the demands and recommendations contained in its earlier Resolutions 1609 (2008), 1620 (2008) and 1643 (2009) form a concrete and realistic road map to resolve the political crisis that ensued in Armenia after the presidential election in February 2008. These demands and recommendations therefore remain fully valid.

3. The Assembly welcomes the adoption, on 18 March 2009, of the amendments to Articles 225 (mass disorders) and 300 (usurpation of power) of the Criminal Code of Armenia, which, in the opinion of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), generally represent an improvement over previous provisions in that they reduce their scope for overbroad and abusive interpretation. It takes note of the important impact of these changes on the cases of persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 that are still being considered by the courts. However, it notes that these changes do not have any impact on other cases that are considered of serious concern by the Assembly, such as the cases of persons charged, or convicted, solely on the basis of police testimony, without substantial corroborating evidence.

4. In the view of the Assembly, the release of all persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 who did not personally commit grave acts of violence would alone provide the necessary basis for the start of the dialogue and reconsolidation that is needed to overcome the political crisis that ensued after the presidential election of February 2008. In addition, their release would meet the concerns and demands of the Assembly in this respect.

5. The Parliamentary Assembly therefore welcomes the proposal for a general amnesty submitted by the President of Armenia to the National Assembly on 16 June 2009 and its prompt adoption by the National Assembly on 19 June 2009. In relation to this amnesty, the Parliamentary Assembly:

5.1. welcomes that it explicitly covers those persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 who were not charged with violent crimes or who were not sentenced to prison terms of more than five years. For the remaining cases, the sentences yet to be served will be reduced by half;

5.2. notes that, under this amnesty, most, but not all, persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008 will be released; it will follow the developments with regard to the remaining cases;

5.3. notes that for those persons who may be sentenced to prison terms of more than five years, the amnesty will only apply to those whose cases have been adjudicated by the courts, and that the amnesty will also apply to those persons charged in relation to the events of 1 and 2 March 2008 who are currently in hiding, after the completion of their trials, if they present themselves to the authorities before 31 July 2009. The Assembly urges the authorities, in view of a possible application of the amnesty after completion of their cases in the courts, to allow those concerned to remain free during their trial if they present themselves to the authorities before 31 July 2009.

6. The Assembly calls upon the political forces in Armenian society, both parliamentary and extra-parliamentary, to seize the new opportunity and to engage in an open, constructive and serious dialogue on the reforms demanded by the Assembly.

7. The Assembly notes that civil claims of legal responsibility against those convicted in relation to the events of 1 and 2 March 2008, especially those convicted of organising mass disorder, could still be filed. In this respect, it is concerned that the filing of civil suits by public authorities could undermine the purpose of the amnesty and calls upon the authorities to ensure that no such suits by civil authorities are filed.

8. With regard to the independent, impartial and credible investigation into the events of 1 and 2 March 2008, and the circumstances that led to them, the Assembly regrets the breakdown of the work of the independent expert group to establish the facts in relation to these events (fact-finding group), as a result of the insurmountable tension between its members and the politicising of its work by members of both sides. In this respect, the Assembly:

8.1. calls upon the members of the fact-finding group to present their findings and conclusions, possibly in the form of individual reports, to the Ad hoc Parliamentary Inquiry Committee, and calls for these combined findings and conclusions to be published, as foreseen in the presidential decree setting up the fact-finding group;

8.2. considers that an independent, impartial and credible investigation into the events of 1 and 2 March and their circumstances, is still necessary, in line with the criteria outlined by the Assembly, notwithstanding the breakdown of the fact-finding group, and therefore considers that the final report by the Ad hoc Parliamentary Inquiry Committee will determine whether the criteria of impartiality and credibility have been met and whether further investigations are necessary.

9. The Assembly is seriously concerned about the fact that the investigation by the Prosecutor General into the 10 deaths that occurred has not yet led to any concrete results and considers it essential that this investigation be satisfactorily concluded without any further delay. In this respect, it welcomes the decision of the President of Armenia to ask the Prosecutor General to provide a full report of his investigations for review by the Ad Hoc Parliamentary Inquiry Committee.

10. Despite positive changes in the Law on Conducting Meetings, Assemblies, Rallies and Demonstrations, the Assembly notes that requests to organise rallies are still often rejected by the authorities on

technical grounds, or that undue restrictions are placed on them. It therefore reiterates its call for the authorities to respect the principle of freedom of assembly in practice, and to implement any recommendations resulting from the project being carried out jointly by the Council of Europe and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) to monitor the implementation of the amended law on rallies and demonstrations.

11. With regard to the reform of the media, the Assembly welcomes the adoption, on 28 April 2009, of amendments to the Law on Radio and Television, which were elaborated in close consultation with the Council of Europe and are aimed at ensuring the independence of the media regulatory bodies in Armenia. With regard to these amendments, the Assembly:

11.1. notes that the appointment procedure for the members appointed by the President of Armenia on the National Television and Radio Commission and the Public Television and Radio Council is not regulated by law and recommends that the President of Armenia issue a presidential order to establish an appointment procedure that mirrors the procedure applied for appointments by the National Assembly. The Parliamentary Assembly considers that, despite the positive changes to the law, these bodies cannot be deemed fully independent until such time as all members are appointed through a politically neutral procedure;

11.2. reaffirms its position in Resolution 1609 (2008) that the composition of these two media regulatory bodies should reflect the Armenian society;

11.3. recommends that serving politicians be barred from being members on these bodies.

12. As to the holding of an open, fair and transparent tender for broadcasting licenses, the Assembly notes the ongoing discussions between the Armenian authorities and the Council of Europe on the basis of a report prepared by an independent spectrum analyst. It reaffirms its position that the technical implications of the introduction of digital broadcasting in Armenia should not be used to delay unduly the holding of such a tender and thus the execution of the judgment of the European Court of Human Rights in the case concerning the denial of a broadcasting license to the television channel A1+.

13. With regard to the election of the Yerevan City Council on 31 May 2009, the Assembly notes the conclusions of the observer mission of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. However, the numerous allegations that fraud and violations were widespread during these elections demonstrate that public trust in the electoral process is still very low in Armenia. This, as well as the shortcomings and violations noted, underscores the fact that electoral reform should now be a priority for the authorities. Further electoral reforms are needed, therefore, in particular with a view to strengthening post-election control mechanisms for the disclosure of voting irregularities, including, but not limited to, multiple voting practices.

14. The Assembly, reiterating its demands expressed more than a year ago in its Resolution 1609 (2008), urges the Armenian authorities to implement without delay further reforms of the police, including the establishment of a proper public oversight mechanism, as well as of the judiciary, with a view to ensuring its independence.

15. Through the adoption of a general amnesty for the persons deprived of their liberty in relation to the events of 1 and 2 March 2008, the Armenian authorities have complied with a crucial demand of the Assembly with regard to the political crisis that ensued after the presidential election of February 2008. This, as well as the assurances given by the authorities that they intend to conduct and conclude an impartial and credible investigation into these events and the circumstances that led to them, in line with the demands of the Assembly, is a clear indication of the willingness of the authorities to overcome the political crisis and its consequences, and to turn to a new page in Armenia's democratic development.

16. The Assembly strongly supports the process of democratic consolidation in Armenia and therefore considers that the assessment of Armenia's compliance with the remaining demands made by the Assembly in Resolutions 1609 (2008), 1620 (2008) and 1643 (2009) should take place in the framework of the ongoing regular monitoring procedure of the Assembly with respect to Armenia. The Assembly invites its Monitoring Committee to consider as a priority, within this framework, the compliance by Armenia with the above-mentioned resolutions, as well as with this resolution.

1. Assembly debate on 24 June 2009 (23rd Sitting) (see Doc. 11962, report of the Committee on the Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe (Monitoring Committee), co-rapporteurs: Mr Colombier and Mr Prescott). Text adopted by the Assembly on 24 June 2009 (23rd Sitting).

Փաստաթուղթ 24

**Parliamentary Assembly
Assemblée parlementaire**

Resolution 1812 (2011)¹

The impact of the Eastern Partnership of the European Union on governance and economic development in eastern Europe

1. The Eastern Partnership of the European Union, launched in May 2009, aims to “accelerate political association and further economic integration” of Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine with the 27 member states. The Parliamentary Assembly warmly welcomes this initiative which sets the ambitious and challenging goal of forging the necessary conditions for sustainable economic growth, enhanced stability, improved governance and stronger rule of law in the countries concerned, as well as greater socio-economic cohesion across the entire continent.

2. The Assembly reiterates its belief that economic growth and democratic development can and must go together, helping to empower people to transform the societies they live in. It views the Eastern Partnership as a living process with multiple stakeholders – including the Council of Europe as a long-standing advocate for a “Europe without dividing lines”, co-operation based on shared values and standard setting focused on human dignity. The quest for economic growth in the countries concerned by the Partnership must give due consideration to essential prerequisites, which are stable democracy, the rule of law and good governance.

3. The Assembly is concerned that, despite improvements in tackling economic crime and corruption in some countries, a trust gap persists between the ruling elites – political and economic – and the rest of the society in Eastern Partnership target countries, not least because of the widespread public discontent with “money politics”, corruption and the shadow economy. Moreover, recurrent political deadlocks, the continuing global economic crisis and a series of unresolved regional conflicts hamper both the domestic reform momentum and regional co-operation prospects. This points to the need for continued capacity- and confidence-building steps – including through parliamentary diplomacy and people-to-people contacts – in order to fully tap the development potential in eastern Europe.

4. Five of the six Eastern Partnership countries are fully-fledged members of the Council of Europe, by virtue of which they are constantly being urged to fulfil their commitment to the fundamental principles that underpin the actions of the Organisation. Synergy between the European Union, the Council of Europe and other institutions in monitoring and encouraging partner steps towards the Eastern Partnership objectives is a stepping stone towards accelerated progress with structural, governance and economic policy reforms in the participating countries. In particular, the Assembly welcomes the launching of a series of co-operation projects under the joint Eastern Partnership Facility of the Council of Europe and the European Union. The aim is to help Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine to move closer towards Council of Europe and European Union standards in areas such as electoral standards and judicial reform, as well as fighting cybercrime and corruption.

5. The Assembly appreciates that the Eastern Partnership's bilateral framework provides for the signing of individual association agreements with the countries taking part, which in turn lay foundations for the creation of a deep and comprehensive free trade area. These agreements, together with the European commitments of financial and technical assistance, offer powerful motivation to Eastern Partnership countries to seek a high degree and speed of integration with the European Union. Although the aspirations of the six Partnership countries differ to a great extent, they all share the wish to achieve a freer flow of persons, goods, services and capital with the European Union member states. Tangible progress in this area will boost development prospects, in particular as regards investment and employment levels.

6. The Assembly strongly supports the inter-state co-operation aimed at building a more flexible visa regime for travel between the European Union and the Eastern Partnership countries. It welcomes the unilateral steps offering visa-free travel to several Eastern Partnership countries, such as Georgia, Ukraine and Moldova, for visitors from an increasing number of countries, and urges other Partnership countries to follow this path.

7. As the majority of European countries struggle with economic difficulties, European Union financial support becomes even more important than in times of steady economic growth. This reform-oriented influence is further multiplied through the involvement of other international organisations and institutional investors, in particular the International Monetary Fund (IMF), the European Investment Bank (EIB) and the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), as in the case of Ukraine and Belarus. As long as the effects of the crisis are felt, the scope for these institutions' conditionality in the Partnership countries will grow and should be used fully to assist institutional capacity building and the reform process in the Eastern Partnership countries.

8. The Eastern Partnership process offers a unique opportunity for the involvement of various European institutions and countries with a view to building a relationship based on genuine solidarity, pan-European economic co-operation and human progress. The Assembly is convinced that European Union member states should co-ordinate more closely their national assistance programmes towards eastern Europe and resort more often to the pooling of assistance so as to compensate for any cuts in aid flows due to budget austerity.

9. Of the six Eastern Partnership countries, only Georgia and Moldova belong to the Council of Europe Development Bank (CEB). While both Georgia and Moldova are the neediest members of the bank's target group of countries, Georgia has not so far benefited from the CEB financing for development projects and Moldova has received rather modest project support over the last four years. The Assembly thus encourages stronger CEB involvement – directly and in co-operation with the EBRD, the EIB, the World Bank and the European Commission whenever possible – in the generation of projects that further socio-economic development and Council of Europe values in these countries. It reiterates its call on Armenia, Azerbaijan and Ukraine, expressed in Recommendation 1937 (2010) on the strategy, governance and functioning of the Council of Europe Development Bank, to consider joining the CEB at the earliest opportunity.

10. All Eastern Partnership countries stand to obtain huge gains in terms of competitiveness, employment and energy security from measures tackling the existing inefficiencies in their energy use and transport links. The European Union and the national authorities of the Partnership countries could put in place a series of projects and investment or tax incentives with a view to improving these countries' energy performance and transport interconnections as a matter of priority.

11. International studies on the gender gap reveal the need for sustained progress in eliminating gender biases and pay gaps and improving access of women entrepreneurs to business support programmes in the Eastern Partnership countries. The Assembly therefore encourages the sustained Council of Europe efforts for gender mainstreaming action in these countries. It also asks the EBRD to continue its Business Advisory Services under the Women in Business programme and to expand the programme further in the less developed regions of the countries concerned.

12. The projected dialogue between the European Union and the Eastern Partnership countries at different levels of governance, along with the idea of convening the Euronest Parliamentary Assembly and a Civil Society Forum, signals the European Union's strong emphasis on interaction and communication between different stakeholders. It is essential to ensure that the Eastern Partners' opposition forces and independent NGOs have a say in this dialogue and that exchanges are fostered among the Eastern Partnership countries themselves. The Assembly is convinced that the format of the Euronest Assembly should be reviewed with a view to rendering the composition and the size of delegations more balanced and streamlining the contents and methods of its future work.

13. The Assembly believes that it is necessary to maintain, improve and strengthen contacts at all levels between the European Union and Council of Europe with Eastern Partnership countries in the field of inter-parliamentary co-operation. To this end, using the established mechanisms of the Parliamentary Assembly, involving the Assembly (and through it some third parties to the Partnership) in the work of the Euronest and possibly setting up a partnership "Parliamentary Troika" (of the European Parliament, OSCE Parliamentary Assembly and the Parliamentary Assembly of the Council of Europe) to underpin its future essence could be an important course of action, especially in order to co-ordinate positions in respect of Belarus.

14. In the light of its co-operation agreement with the European Parliament, the Assembly resolves to seek a broadening of the mandate of the European Parliament/Parliamentary Assembly working group with a view to better co-ordination between the two assemblies of parliamentary assistance programmes in favour of the Eastern Partnership countries. It also decides to continue following the Eastern Partnership process from the political and economic governance angles.

15. The Assembly furthermore invites the competent authorities of Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine, where applicable, to:

15.1. establish a clear separation between the economic and political spheres in decision making so as to avoid conflicts of interest, not least in respect of the financing of political parties;

15.2. take measures aimed at ensuring fair competition between domestic and foreign businesses and reducing the influence of monopolies/oligopolies;

15.3. continue streamlining the national public services and tax administration systems with a view to achieving higher efficiency, transparency and effectiveness, as well as improving the overall business climate;

15.4. ensure better enforcement of laws and functioning of accountability mechanisms in order to reduce the scope of corruption, money laundering, human trafficking and the shadow economy;

15.5. set up, wherever relevant, twinning programmes at different levels of governance with a view to fostering exchanges of know-how and best practice with other countries of the Eastern Partnership and in the neighbourhood;

15.6. use the expertise of the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe to make improvements in their national schemes for fostering more balanced regional development;

15.7. ensure greater public awareness of the Eastern Partnership process and progress made in the national context.

1 . Text adopted by the Standing Committee, acting on behalf of the Assembly, on 27 May 2011 (see Doc. 12521, report of the Committee on Economic Affairs and Development, rapporteur: Mr Rigoni). See also Recommendation 1971 (2011).

VISIT OUR WEBSITE

www.acnis.am

- About Us
- Full Calendar
- Articles
- Publications
- Public Opinion Surveys
- Մեր մասին
- Օրացույց
- Հոդվածներ
- Հրասարակություններ
- Հանրային Կարծիքներ

JOIN THE CENTER'S STRATEGIC PARTNERS

The Armenian Center for National and International Studies

- Main
- Calendar
- Partners
- About us
- Contact us
- Publications
- Hayatsk Yerevanits
- Press releases

Website Structure

Main

Introduction to the Center, our news bulletin, the latest articles and works of our analysts

Calendar

The Center's most important events and activities, including meetings, visits, conferences, roundtables and seminars, receptions, interviews and media comments

Partners

List of all supporters who have contributed to the Center's activities

The Center's Aim and Purpose

The Armenian Center for National and International Studies, a leading independent strategic research center in Yerevan, is the institutional initiative of Raffi K. Hovannisian, Armenia's first Minister of Foreign Affairs. The institute focuses in its research on a comprehensive agenda of foreign and public policy issues, which are articulated analytically in political and academic arenas around the world.

National Public Opinion Service

A series of public and expert opinion polls helping to promote among decisionmaker and citizen alike a new civic culture and societal consensus-building in Armenia.

ACNIS
presents

World Public Opinion
2007

ԿԵՆՏՐՈՆԻ
ՀԱՎԱՏԱՐԻՄ
ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆ Է՝

OUR LOYAL AND
SUPPORTIVE
PARTNER

«ՏԻԳՐԱՆ ՄԵՏ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՓԵՎ ԲԱԺՆԵՏԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

“TIGRAN METS”

PUBLISHING HOUSE

Closed Joint-Stock Company

ՏԵՐԵՆ՝ ՎՐԵՃ ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

VREZH MARKOSYAN, DIRECTOR

Արշակունյայ պողոտա 2

Երևան 0023

Հայաստան

Հեռախոս՝ +374 (10) 521775

Հեռախոս՝ +374 (10) 522611

Հեռախոս՝ +374 (10) 520646

Հեռախոս՝ +374 (10) 527056

Ֆաքս՝ +374 (10) 522248

Էլ.փոստ՝ tigranmets2002@yahoo.com

Arshakunyats Ave., Building 2

Yerevan 0023

Armenia

Phone : +374 (10) 521775

Phone : +374 (10) 522611

Phone : +374 (10) 520646

Phone : +374 (10) 527056

Fax : +374 (10) 522248

E-mail: tigranmets2002@yahoo.com

